

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAYI: 10 (3) | KASIM 2020

ODUSOBİAD • ISSN: 1309-9302

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAYI: 10 (3) | KASIM 2020

ISSN: 1309-9302

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

SAYI: 10 (3) | KASIM 2020

**ODÜSOBİAD yılda 3 kez (Mart-Temmuz-Kasım)
yayımlanan ulusal hakemli akademik dergidir.**

ODUSOBİAD is a national peer-reviewed academic
journal published three times a year.
(March-July-November).

**ODÜSOBİAD; Index Copernicuc, OAJI,
Sindex, Türk Eğitim İndeksi, SOBİAD, Journal
Factor, Acarindex, CiteFactor, ResearchBib,
GoogleScholar tarafından taranıp
indexlenmektedir.**

ODU Journal of Social Sciences Research
currently indexed by Index Copernicuc, OAJI,
Sindex, Türk Eğitim İndeksi, SOBİAD, Journal Factor,
Acarindex, CiteFactor, ResearchBib, CiteFactor and
GoogleScholar.

SAHİBİ

Ordu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Yahya TURAN
(SBE Müdürü V.)

ISSN: 1309-9302

EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Fevziye EKER

EDİTÖR YARDIMCISI

Arş. Gör. İbrahim Furkan GÜVEN / Arş. Gör. Münir ECER

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Erol TAŞ
Prof. Dr. Mehmet YILMAZ
Prof. Dr. Cavit YAVUZ
Doç. Dr. Seval Mutlu ÇAMOĞLU
Doç. Dr. Turgay HAN
Doç. Dr. Sema YİĞİT
Doç. Dr. Sebiha KABLAY
Doç. Dr. Ömer KARAMAN
Doç. Dr. Engin ÜMER
Doç. Dr. Mehmet Fatih YELMEN
Doç. Dr. Ufuk UĞUR
Doç. Dr. Derya ÖZTÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Aytaç ÖZMUTLU
Dr. Öğr. Üyesi Seçkin EVCİM
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YILDIZ
Dr. Öğr. Üyesi Gonca G. KILIÇ
Dr. Öğr. Üyesi Asım DURAN
Dr. Öğr. Üyesi Figen TAŞKIN
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOCA
Dr. Öğr. Üyesi Fuat HACISALİHOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir SÜĞÜMLÜ
Öğr. Gör. Dr. Zafer ÖZKAN

Eğitim Bilimleri
Sinema ve Televizyon
Turizm, Halkla İlişkiler Tanıtım
İktisat
Dil Bilim, Yabancı Dil
İşletme
Sosyal Politika, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
Güzel Sanatlar, Resim
Güzel Sanatlar, Plastik Sanatlar, Fotoğraf
Güzel Sanatlar, Sinema
Teknoloji Yönetimi ve İş Modelleri, Pazarlama
Grafik Tasarımı, Görsel Sanatlar, Web Tasarımı
Sanat Tarihi
Türk Dili ve Edebiyatı
Güzel Sanatlar, Müzik
Felsefe ve Din Bilimleri
Siyaset Bilimleri ve Uluslararası İlişkiler, Kamu Yönetimi
Sosyoloji
Tarih
Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi
Psikoloji, PDR

YABANCI DİL DANIŞMANLARI

Öğr. Gör. Fevzi Umut ÖZÇELİK
Arş. Gör. Nurgül BEKDEMİR

SAYFA TASARIM / KAPAK

N.Selçuk BAĞCI

EDITÖRDEN

Değerli ODÜSOBİAD okuyucuları,

Dergimiz editöryal ekibi, hakemlerimiz ve yazarlarımız ile birlikte yapmış olduğumuz özverili çalışmanın ardından yeni sayımızı çıkarmanın mutluluğu ve heyecanı içerisindeyiz. Dergimizde yayımlanan her bir yazı büyük bir emeğin ve uğraşının sonucu olarak meydana geldi ve istiyoruz ki bütün yazılarımız okuyucularımıza da en güzel şekilde ulaşsın. Bu yüzden ki daha dinamik ve düzenli yapımız ile bu sayımızda da siz değerli okuyucularımızın karşısındayız. Hak ettiğimiz değeri vereceğimize emin olmanın rahatlığı ile bu sayımızı yayımlıyoruz.

Her zaman bahsettiğim gibi dergimizin en iyi yerde olması için tüm ekibimizle büyük bir özveri göstererek çalışıyoruz. Bu bağlamda başvurmuş olduğumuz DOI Numarası talebimiz kabul olmuş ve bu sayımızdan itibaren yazılarımızda DOI Numarasını da verebilmenin mutluluğunu yaşıyoruz. Sonraki adım olarak hedefimiz TR DİZİN 2020 değerlendirmesinden yüzümüzün aklı ile çıkabilmektir. Siz değerli yazarlarımızın yazıları ile bizleri destekleyeceğini bilmenin, hakemlerimizin ve editörlerimizin her zaman yanımızda olduğundan emin olmanın huzuruyla yeni sayımızın hayırlı olmasını diliyorum.

Dergimizin bu sayısında makaleleri yayımlanan bilim insanlarımıza, yayın, danışma, hakem kurulları ve editöryal ekibimize teşekkür eder, bir sonraki sayımızın Mart 2021 tarihinde yayımlanacağını hatırlatır ve çalışmalarınızda başarılar dilerken her daim söylediğimiz gibi;

Bilginin ışığında aydınlanmak dileği ile Rabbim utandırmasın...

Dr. Öğr. Üyesi Fevziye EKER
ODÜSOBİAD
Editör

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

- 580 | **James Tissot'un Eserlerinde Japonizm Etkisi**
601 Japonism Effect in James Tissot's Works
Kürşat AZILIOĞLU - Meliha YILMAZ
- 602 | **İplik Baskılı Tasarım Uygulaması**
611 A Design Application With Yarn Printing
Mehmet Zahit BİLİR
- 612 | **Yapay Zekânın Grafik Tasarım Alanında Kullanım Örneklerinin ve Gelecekteki Olası Rolünün İncelenmesi**
626 Study Of Examples Of Usage Artificial Intelligence In The Field Of Graphic Design And Its Possible Future Role
Şadi KARAŞAHİNOĞLU
- 627 | **Proje Tabanlı Öğrenme İle Yapılan Portre Çalışmalarının Öğrenci Başarısına ve Tutumuna Etkisi**
635 The Effect of Portrait Studies Made with Project-Based Learning on Student Success and Attitude
Ümran BULUT - Ciydem ÇİFÇİ
- 636 | **Televizyon Yayıncılığında Tipografik Devrim**
649 Typographic Movement in Television Broadcasting
Serkan VURAL
- 650 | **Ünye'de Bir Fetvâhâne ve Fetvâhânelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Birkaç Not**
662 A Fatwa Office (Fetvâhâne) in Unye and a few Notes on the Emergence and Development of the Fatwa Offices
Ahmet Ali BAYHAN
- 663 | **Sakarya - Geyve Umur Bey Köyü Mezarlığı 19. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler**
679 Investigation With Sakarya Examples Of Ottoman Tombstones In 19th Century Late Period Sakarya (Umur Bey Village Cemetery)
Sevinç EREN - Sena YAVUZ
- 680 | **Nurettin Topçu'nun Dinî Tecrübe Anlayışı Ve Şekilci Dindarlık Eleştirisi**
693 Nurettin Topcu's Understanding Of Religious Experience And Criticism Of Formalist Religiosity
Cenan KUVANCI
- 694 | **Kişisel Marka ve Kişisel Markalaşma: Bir Literatür Çalışması**
706 Personal Brand and Personal Branding: A Literature Review
Emet GÜREL - Eda ARSLAN
- 707 | **Liselerde Alan Seçimi Sürecinde Sinema Teknolojilerinin Kullanımı:**
717 **Rehberlik Hizmetlerinde Alternatif Bir Bireyi Tanıma Tekniği**
The Use of Cinema Technologies in High School Field Selection Process:
An Alternative Individual Recognition Technique in Guidance Services
Mehmet YILMAZ - Ferdi CANDAN - Yılmaz DEMİR
- 718 | **Türk Dış Politikasında Balkan Misâkı ve Önemi**
735 Balkan Pact and Its Importance in Turkish Foreign Policy
İsmail ÖZER
- 736 | **Immanuel Kant'ın Eğitim Felsefesinde Disiplinin Rolü**
748 The Role Of Discipline In Immanuel Kant's Education Philosophy
Yakup KAYA
- 749 | **Marka Logolarının Marka Özgünlüğü Üzerindeki Etkileri**
761 The Effects of Brand Logos on Brand Authenticity
Emel YILDIZ - Ahmet KIRMIZIBİBER
- 762 | **Hileli Finansal Raporlama Faaliyetinin Ortaya Çıkarılmasında İhbar Niyetinin Planlanmış Davranış Teorisi ile İrdelenmesi**
775 Analyzing the Effects of Whistleblowing Intentions on Revealing Fraud in Financial Reporting: A Theory of Planned Behavior Perspective
Mustafa Güçlü KAYHAN - Ahmet Ferda ÇAKMAK

- 776 | İlkokullardaki Destek Eğitim Odası Uygulamasına İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri Hakkında Bir
790 | Araştırma
A Research On The Views Of Primary School Teachers About Resource Education Room Application
Sibel Kübra YAZARKAN
- 791 | Engelli Çocuğun Evlilik Doyumuna Etkisi
812 | The Effect of a Disabled Child on Marital Satisfaction
Ayşe EREN KANBİR - Gökçesu AKŞİT
- 813 | A Model on Authentic Leadership in The Light Of Hope Theory
826 | Umut Teorisi Işığında Otantik Lideri Üzerine Bir Model
Elif BAYKAL
- 827 | Bireyden Topluma Uzanan Yozlaşmanın İronisi: Joseph Conrad'ın Zafer Romanı
836 | Irony of Degeneration Extending From Individual to Society: Victory Novel by Joseph Conrad
Vedi AŞKAROĞLU
- 837 | Nazım Hikmet Ran'ın Memleketimden İnsan Manzaraları Başlıklı Eserinde Marksist Estetiğin İzdüşümü
851 | The Representation Of Marxist Aesthetic In Nazım Hikmet Ran's Work Of Art Titled
"Human Landscapes From My Country"
Gülten BULDUKER
- 852 | Yerli Turistlerin Destinasyon İmaj Algılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Edirne Örneği
865 | A Research on Determination of the Destination Image Perceptions of Domestic Tourists: The Case of Edirne
Aydın ÜNAL - Füsün ESENKAL ÇÖZELİ
- 866 | Sağlık Hizmetlerinde Kalite Algısı: SERVQUAL Model İncelemesi
880 | Quality Perception in Healthcare Services: SERVQUAL Model Review
Eren AKMAN - Koray KOPUZ
- 881 | Tektipleşen Beden ve Siborg Sanat
893 | Monotyped Body and Syborg Art
Azize Reva BOYNUKALIN - Neva DOĞAN
- 894 | Türkçede ve Rusçada Özel Adlara Dayalı Renk Adlandırmaları
903 | Naming Colors Based on Special Names in Turkish and Russian
Ayşe AFACAN SÜĞÜMLÜ
- 904 | Havayolu İşletmelerinin Finansal Performanslarının Ölçülmesi:
918 | Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş. ve THY A.O. Örneği
Measuring The Financial Performance of Airlines:
Example of THY Incorporation and Pegasus Airlines Incorporation
Deniz MACİT - Sultan Gedik GÖÇER
- 919 | Sporun Sosyal Hareketlilik Üzerindeki Rolü
930 | The Role of Sport on Social Mobility
Murat YÜKSEL
- 931 | Havayolu İşletmelerinde Birim Maliyet ile Fiyatlandırma Yaparak Sadık Müşteri Yaratma:
940 | İş Amaçlı Seyahat Eden Yolculara Yönelik Bir Strateji Önerisi
Creating Loyal Customers by Pricing with Unit Cost in Airline Business:
A Strategy Proposal for Business Purposes Traveling Passengers
Armağan MACİT
- 941 | Türk Toplumunda Geleneksel Tedavi Yöntemlerinin Faydasına İnanma ve Bu Yöntemlere Başvurma Örüntüleri
953 | Believing in the Benefits of Traditional Treatment Methods and Patterns of Using These Methods in Turkish Society
Sinan YILMAZ
- 954 | 27 Mayıs 1960 Darbesine Meşruiyet Kazandırma Çabaları
967 | The Efforts to Legitimate the May 27, 1960 Military Coup
Aziz KILIÇ

James Tissot'un Eserlerinde Japonizm Etkisi

Japonism Effect in James Tissot's Works

Kürşat AZILIOĞLU¹
Meliha YILMAZ²

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öz

Bu çalışmada köklü bir geçmişe sahip olan Japon resim sanatının Batı resim sanatı üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur. Japonya, yaklaşık 250 yıl sürmüş olan dış dünya ile sınırlı ilişkileri sonrasında, 18. yy. ortalarında Batılı ülkeler ile ticari faaliyetlere başlamıştır. Bu ticari faaliyetler neticesinde Japonya'ya özgü egzotik eşyalar ve önceleri bu eşyaların paketlenmesinde kullanılan baskı resimler Batılı tüccarlar aracılığı ile Avrupa'ya taşınmıştır. Bu ürünler, dönemin sanat çevreleri başta olmak üzere geniş bir kitle tarafından büyük rağbet görmüştür. Bu etkiye o yıllarda kısaca "Japonizm" adı verilmiştir. Aynı süreçte Avrupa'da durağan bir dönem geçiren bazı empresyonist ressamlar önceleri ucuz ve kolay ulaşılır olmasının da etkisiyle koleksiyon yapmak üzere ahşap baskı resimlerini toplamaya başlamışlardır. Bu ressamlar, zamanla bu resimleri incelemiş, hayranlık duymaya başlamış ve eserlerine bu doğrultuda yeni bakış açıları kazandırmışlardır. Özellikle empresyonist akım ve post empresyonist dönem içindeki birçok ressam Japon sanatından doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiştir. Resimlerinde Japonizm etkileri görülen resamlardan birisi de önceleri Neo-klasik tarzda eserler üreten James Tissot'dur. Tissot, yakın dostu ressam Edgar Degas aracılığı ile Japon estamplarını tanımış ve etkilenmiştir. Kendisi de zamanla hatırı sayılır miktarda Japon objesine sahip olarak bir koleksiyon yapmıştır. Bu çalışmanın amacı gerekli literatür taraması yapıldıktan sonra, elde edilen bilgiler ışığında James Tissot'un eserlerindeki Japonizm etkisinin ortaya çıkarılmasıdır. Çalışma, Tissot'un konu, kompozisyon, renk ve biçim açısından Japonizm etkisinin görüldüğü eserlerinden örneklerle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan eser analizine başvurulmuş ve literatür tarama yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Japonizm, James Tissot, Empresyonizm, Batı Resim Sanatında Doğu Etkileri

Abstract

In this study, it is focused on the effect of Japanese painting art that roots in the past on West painting art. After limited relations with outer world for 250 years, Japan started trade relations with West in the middle of the 18th century. As a result of these relations, exotic products and print makings belong to Japan were carried to Europe via western traders. These products were met with great pleasure by large mass mainly art lovers. This affect was called 'Japanism'. In the same years, having a stable process some impressionist artists started to collect wooden print-making in order to make a collection, as those wooden stuff was cheap and easy to access. The artists, studied on these pictures and admired them and they gained new points of view. Many painters, especially in the impressionist movement and post-impressionist period, were directly or indirectly influenced by Japanese art. One of those artist is James Tissot who had previously some Neo classic studies. Tissot learned about Japon estamps thanks to his close friend Edgar Degas and get affected by them. Also, Tissot himself had a collection consist a large amount of Japon objects. The aim of the study is to reveal the impact of Japanism in James Tissot's works, after doing literature review. The study was limited with examples of Tissot's Japonism oriented works in terms of topic, composition, colour and form. In this study, qualitative research method - work analysis is applied and literature review method is used.

Keywords: Japanism, James Tissot, Impressionism, Eastern Effects in West Painting

Extended Abstract

The commercial activities of Japan, which has been in limited relations with the outside world for many years, started with the western countries and caused the spread of Japanese culture and art among the western countries. Far Eastern origin arts, and Japanese art, which has made its style more evident in time, gave Impressionist painters new perspectives in terms of technique and subject. Many impressionist painters were influenced by Japanese art. James Tissot is a successful artist who has made a name for himself with his productivity and disciplined work, although his name is not mentioned with impressionist painters. Since 1860, the effects of Japonizm appear in Tissot's works. General features of Japanese art; They are composed of bright surfaces, single color sets and simple contours. The steep and sharp perspectives, flat-decorative designs and bold figure approaches of Japanese print artists played a big role in creating the unique style of the Japanese painting (Hunter, Sam ve Jacobus, 2000, Akt: Şahin, 2015: 16-17). In Japanese paintings, nature depictions are among the most common subjects. Japanese people preferred to depict nature depictions with a transparent and bright atmosphere (Kapos, 1991: 131-132). The abandonment of the central perspective, long narrow format composition fiction, decorative arrangements, striking dynamic expression of nature are the general features of Japanese painting. It is possible to talk about a mutual interaction between Japanese painting art and Western painting art. It started with the feudal state's commercial relations with the outside world. All art movements and trends of the 21st century have directly influenced Japanese print art and print artists. As a result of this interaction, traditional issues have been replaced by contemporary interpretations. In this period, traditional understanding has regressed after a while with the effect of modernization (Eczacıbaşı, 1997: 914). The fact that the Japanese painting was a subject of inspiration and curiosity for the West dates back to 1860 and beyond. With the development of mutual relations with the West after the Meiji era in Japan, the West also met its art like other beauties of the East. It is opened to ukiyo-e Batı through international exhibitions held in London in 1862 and Paris in 1867 (Kurşuncu, 2014: 43). The wind of Japonizm spreading in European cities, especially Paris, has also influenced Impressionist painters. Many western painters have even started to collect Japanese estamps and create a personal collection with the effect of being easily accessible.

Tissot is one of the important painters who helped make Japanese painting a place on western painting. Tissot was in close relationship with Eduart Manet, James Whistler and Edgar Degas, who were the first to be influenced by Japanese print painting. In his plan, Japanese prints on the wall attract attention. This time, with a composition resembling this painting, Edgar Degas made a picture of James Tissot in the same year. The effect of Japonizm in the paintings of Tissot draws attention with its simple and calm compositions that resemble Japanese print paintings like other contemporaries. Moreover, exotic Japanese items that are consciously included in the composition in his paintings are almost like a complementary element of the composition as a secret signature of the artist. James Tissot has been in limited relations with Impressionist painters and produced works in a more independent style. The wind of Japonizm under his influence in France and England reveals him, and he has created many works in this direction. These objects do not go beyond being an element of the exotic atmosphere desired to be provided in the composition. As a reflection of the Victorian period, his paintings provide sections from the daily life of the noble class in a life of life. Noble subjects and fashion occupy an important place in the subjects he handles. It can also be seen that the accessories are used again on different figures and paintings. In the house where he has been known as a dress-fashion painter for a great part of his Tissot career, he may owe his style to be in fashion with the fashion at all times because Tissot's father is a curtain merchant and his mother is an owner the hat shop.

The impact of Japonizm in Tissot's works can be addressed under two headings: subject and composition. Tissot made fictions using photographs in his paintings and produced compositions using live models and models. The person who modeled her in the vast majority of her paintings is her Irish lover, Kathleen Newton. He also skillfully used the exotic Japanese items he collected as a collector to construct the composition of his paintings. Principles such as irregularity, asymmetrical expression, decentralized arrangement, expressing depth with systematic divided parts, widespread use of plain and bright colors, ornamental-arabesque painting style are immediately noticeable in compositions created by inspiring Japanese print paintings. James Tissot is a very productive painter. He did not stop working or producing until the end of his life. The effect of Japonizm can be clearly observed in his works, which belong to an important period of his work. In this research, Tissot's limited number of works produced under the influence of Japonizm are considered. This study is thought to be useful in terms of the interpretation of the effect of Japonizm, which is spread amongst Impressionist painters in Europe, by a painter who is also known to be in fact not acting together with impressionist artists.

Giriş

Düşünsel altyapısı Aydınlanma Çağı ile başlayan, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile devam eden modernist süreç, batıda hayatın birçok alanında etkisini göstermiştir. Sanayi devrimi ile zenginleşen, alım gücü yükselen yeni bir orta sınıfın ortaya çıkması o zamana kadar kilise, saray ve saray çevresi arasında alıcısı bulunan sanatçılar için yeni bir pazarın oluşmasına vesile olmuştur. Batı sanatı da bu yıllarda daha özgürlükçü yeni yönelimler, arayışlar içerisindedir. Bu arayış içinde Afrika yerli kabile mask ve resimlerinden, buzul çağı öncesi kaya resimlerinden, eski aztek kültüründen, Japon baskı resimlerinden ve Japon kaligrafisinden, İslam minyatürü, İslam kaligrafisi ve doğu kilimlerine kadar geniş bir kültürel çeşitlilikte bireysel üslup arayışı içinde olmuşlardır (Kılıç, 2010, p. 49). Modernist sanat akımlarının öncüsü kabul edilebilecek empresyonizm akımı böyle bir ortamda filizlenmiş ve sonrasında gelecek tüm modern sanat akımlarını etkilemiştir. Uzun yıllar boyunca dış dünya ile sınırlı ilişkiler içerisinde olan Japonya'nın Batılı ülkeler ile başlayan ticari faaliyetleri Japon kültür ve sanatının Batılı ülkeler arasında yayılmasına vesile olmuştur. Uzakdoğu kökenli sanatlar ve daha ziyade zamanla kendi üslubunu belirginleştirmiş olan Japon sanatı, bu süreç içerisinde Empresyonist ressamalara gerek teknik, gerek konu bakımından yeni bakış açıları kazandırmıştır. Birçok empresyonist ressam Japon kültür ve sanatından etkilenmiştir. James Tissot, adı her ne kadar empresyonist ressam ile fazlaca anılmasa da üretkenliği ve disiplinli çalışmasıyla yaşadığı dönemde ve sonrasında adından söz ettiren oldukça başarılı bir sanatçıdır. 1863 yılından itibaren Tissot'un eserlerinde Japonizm etkileri belirgin bir şekilde görülmeye başlanmıştır.

Japon Sanatı ve Japonizm

Baskı sanatının ortaya çıkış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte baskı tekniğinin Çin'de kâğıdın bulunmasının ardından bir çoğaltma yöntemi olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Baskı tekniği M.Ö 7.ve 8. yüzyıllarda resimsel öğeler içermeye başlamıştır. Japon baskı sanatının kökeninin ise M.Ö. 10. yüzyıla dayandığı ve M.S. 7. yüzyılda ilk sanat eserlerini verdikleri bilinmektedir. Baskı tekniğinin Çin'den gelen Budist keşişler tarafından Japonya'ya geçtiğine dair bilgiler mevcuttur. Japonya'da baskı sanatlarının gelişme göstermesinin temelinde erken dönem Budist metinlerinin çoğaltılmasında estamp ya da ıstamp adı verilen ahşap yüksek baskı tekniğinin uygulanması yatmaktadır. Zamanla kuş, çiçek gibi birtakım stilize edilmiş motiflerin de geliştirilerek bu metinlerle birlikte basılması halkın baskı resimlere karşı büyük bir ilgi duymasına yol açmıştır (Kıran, 2008, p. 148). Kâğıt ya da ipek yüzeylere uygulanan bu teknikle çoğaltılan metinler o dönemde her ne kadar halk tarafından tapınakların duvarları dışındaki alanlarda görülemezse de baskı tekniğinin uygulanış yöntemi Budist rahipler tarafından zamanla halka öğretilmiş ve baskı tekniği özellikle tapınak çevrelerindeki halk tarafından bilinir olmuştur. Japon Sanatı, önceleri tüm Uzakdoğu kökenli sanatlarda olduğu gibi Budizm kaynaklı Çin sanatının etkisinde gelişme göstermiştir. Ancak Japonlar, Tokugawa Şogunluğunun ülkedeki iç karışıklıkları sonlandırması ardından Çin'e karşı bir takım yaptırımlar uygulamış ve ülkelerindeki karışıklıklardan sorumlu tuttıkları Çin ile olan tüm ilişkilerini sınırlandırmıştır. Japonlar bu dönemde Çin'den gelen kültürel etkilerin durmasının da etkisiyle, zamanla kendi tarihsel, kültürel birikimlerini harmanlamış ve kendilerine özgü bir sanat dili oluşturmuşlardır. 7. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Budizm inancının etkisinde eserler veren Japon sanatçılar 16. 17. ve 18. yy.da ulusal kimliklerini bulmuş ve daha özgün bir gelişme gösterebilmiştir (Turani, 2011, p. 276). Ressam ve yazar Malik Aksel Varlık dergisinin 1 Ağustos 1933 tarihindeki yazısında Japon Sanatının tarihsel süreç içerisinde milli kimliğini bulduğunu ve Avrupalı ressamların da Japon sanatlarından ziyadesiyle etkilendiklerini ifade eder:

" Japon sanatının modern eserlerinde bile tamamıyla Japonluk hisleri ve karakterleri mevcuttur. Bu yüzden ki beynelmilel Japon resmi ve sanatı çok mühim bir mevki kazanmıştır. Sanatın her kısmında, hatta Avrupa'ya gönderilen eşyada bile Japon zevki hâkim mevkidedir. Paris'te modern Japon sanatkarı Fujita'nın Avrupa kadınlarına ait yapmış olduğu resimlerde Japonluk karakteri ve orijinalitesi barizdir. Son otuz sene zarfında Avrupa sanatkarları Japonlardan sanat tekniği hususunda çok istifade etmişlerdir. Berlin'de açılan Japon resim sergisinde Sunkio, Takeuhi, Ito Sinsui'nin eserlerinden bütün Alman mecmuaları takdirle bahsetmişlerdi. Netice itibariyle eser; imza, arma, bayrak gibi işaretler koymadan milli mahiyeti gösterdiği takdirde o eser milli ve mahalli (öz) bir eserdir " (Aksel, 2016, p. 28).

Japon baskı sanatlarının gelişim sürecinde başkentin Kyoto'dan bugünkü adı Tokyo olan Edo şehrine taşınması da önemli rol oynamıştır. Edo, savaşlarda elde ettikleri ganimetlerle zenginleşen samuray adı verilen savaşçı-asker kişilerin ve soyluların ihtişamlı köşkleri, saraylar yaptırdıkları, verimli topraklarıyla, eğlence merkezleriyle adeta bir cazibe merkezine dönüşen bir şehir olmuştur. Kabuki Tiyatrosu ve oyuncularını bu eğlence kültürünün merkezindedir (Kıran, 2008, p. 149). Ukiyo-e adı verilen renkli ahşap baskı tekniği de Edo şehrinde ve Kabuki tiyatrosu çevresinde gelişme göstermiştir. Kabuki tiyatrosu ve oyuncularını o yıllarda halk arasında oldukça popülerdir. 17.yüzyılda Edo'da ortaya çıkan Ukiyo-e ressamı önceleri Kabuki tiyatrosunun aktör ve aktrislerinin renkli ahşap baskı resimlerini yapıp çoğaltmışlardır. Zamanla "kentli ressam" ismini alacak olan Ukiyo-e sanatçıları Japon sanatının gelişiminde büyük rol oynamıştır. Japon Sanatı özellikle gerçekçi ve gözlemci özellikler göstermektedir. Japonlar doğayı resim sanatına Çinlilerden sonra fakat Avrupalılardan daha önce aktarmasını bilmişlerdir. Ayrıca resimde fırça tuş güzelliğini yazı sanatından resme aktarmışlardır. Bu ilgi çekici husus, özellikle bir fırça izlenimciliğinin doğmasına neden olmuş ve bu özelliği Batılılar izlenimcilerle birlikte benimsemişlerdir. Bunun kişisel fırça damgası olarak kabul edilmesi Japon fırça ressamlarının kendi mizaçlarını da yansıtmalarına neden olmuştur (Turani, 2011, p. 281). Japon baskı sanatlarının genel özellikleri; parlak yüzeyler, tek renk setleri ve basit konturlardan oluşmalarıdır. Japon baskı sanatçıları dik ve keskin bakış açıları, düz-dekoratif tasarımları ve cesur figür yaklaşımları Japon resminin kendine has üslubunu oluşturmasında büyük rol oynamıştır (Jacobus, Hunter, 2000, Akt: Şahin, 2015, p.16-17). Japon baskı resimlerinde doğa tasvirleri en sık karşılaşılan konuların başında gelmektedir. Japonlar doğa tasvirlerini şeffaf ve aydınlık bir atmosferle betimlemeyi tercih etmişlerdir (Kapos, 1995, pp. 131-132) . Japon baskı resimlerinin karakteristik özellikleri olan asimetrik düzenleme, uzun dar formattaki kompozisyon kurguları, merkezi perspektifin terk edilişi, derinliğin sistemli kırık parçalarla ifade edilmesi, doğanın çarpıcı ve dinamik anlatımı, düz ve parlak renkler gibi prensipler, Batılı empresyonist ressamı oldukça etkilemiş ve yeni ufuklar açmalarına yol açmıştır (Gökmen, 2007, p. 51).

Japon resim sanatı ile Batı resim sanatı arasında karşılıklı bir etkileşimden bahsetmek mümkündür. Japonya'da Batılı ülkeler etkisindeki modernleşme süreci 19. Yüzyılın sonlarına doğru feodal devletin dış dünya ile ticari ilişkilere başlamasıyla birlikte başlamıştır. 20. yüzyılın bütün sanat akımları ve eğilimleri Japon baskı sanatını ve baskı sanatçıları doğrudan etkilemiştir. Bu etkileşim sonucunda geleneksel konular yerini artık çağdaş yorumlara bırakmıştır Bu süreçte geleneksel anlayış bir süre sonra hızla ilerleyen modernleşmenin etkisiyle gerileme göstermiştir (Ödekan, 1997, p. 914). Tansuğ'a göre Batılı çağdaş ressamın dış dünyaya açılmasında en önemli faktörlerden biri "estamp" adı verilen Japon resminin Avrupalı empresyonist ressamı üzerindeki etkileridir (Tansuğ, 1999, p. 241). Örnek olarak bu dönemde modern anlayışta baskı resim çalışan ve dikkat çeken sanatçılardan Kiyochika Kobashi'nin (1847-1915) eserlerindeki Batılı tarzdaki perspektif yorumu ve gölgelerin, Kanae Yamamoto'nun (1882-1946) ekspresif anlayıştaki yaratıcı işlerinin, Batı sanatı etkilerini içerdiği görülmektedir. Bu etkileşim ve değişimin nedeni Yamamoto'nun gençliğinde Avrupa'ya yaptığı seyahatte karşılaştığı Paul Gauguin ve Van Gogh resimlerinden çok etkilenmesi olarak yorumlanabilir. Aynı süreçte Japon baskı resim sanatının etkileri Batı resim sanatında da görülmeye başlanmıştır (Gürçağlar, 2003, Akt: Kıran, 2009, p.152).

Japon resminin Batı için bir ilham ve merak konusu olması 1860 yılı ve sonrasına dayanır. Japonya'da Meiji dönemi sonrasında Batı ile karşılıklı ilişkilerin gelişmesiyle Batı, Doğu'nun diğer güzellikleri gibi sanatıyla da tanışmıştır. 1862 yılında Londra'da, 1867 yılında da Paris'te açılan uluslararası sergiler aracılığı ile ukiyo-e Batı'ya açılmış olur (Kurşuncu, 2014, p. 43). Batılı tüccarlar, Japonya'nın kendine özgün birçok egzotik ürününü Avrupa'ya taşımış ve Avrupa'da Japonya'dan gelen bu ürünler oldukça rağbet görmüştür. Avrupa'da ve İngiltere'de Japon ürünleriyle ilgili 1850'lerde birçok satış mağazası açılmıştır; bu mağazaların müdavimleri arasında Burty, Degas, Baudelaire, Tissot, Manet, Whistler gibi dönemin ünlü simaları vardır. Onların yoğun ilgisinden dolayı Japon baskı resimleri çabucak koleksiyon ürünleri haline gelmiştir (Howard, 1997, Akt: Şahin, 2015, p. 84). Tüm bu gelişmeler ışığında şekillenen Japonizm, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ve Amerika'da, Japon kaynaklı ürünlere gösterilen rağbeti tanımlayan bir terim olarak ortaya çıkmıştır. Bu terimin Fransız sanat eleştirmeni Philippe Burty tarafından 1870'lerin başında ortaya çıktığı düşünülmektedir (Howard, 1997, Blood, 2001, Akt: Şahin, 2015: 84). Mayıs 1872'de eleştirmen ve koleksiyoner Philippe

Burty, "La Renaissance Litteraire et Artistique" isimli dergide yayımladığı makalesinde "Japonizm" terimini ilk kez kullanmıştır (Ono, 2013, p. 1). Aynı yıl Jules Claretie de aynı şekilde "L'Art Français" isimli kitabında "Japonizm" kelimesini kullanmıştır (Kurşuncu, 2014, p. 43).

Görsel 1: "À La Porte Chinoise" dükkanın tanıtım afişi.

Görsel 2: "Le Japon Artistique" dergisinin kapağı.

Japon baskı resimlerini ilk olarak keşfeden ve Japonizm'in yayılmasında öncülük eden sanatçıların kimler olduğu konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Ives'e göre James Whistler Londra'da çay satılan bir dükkânda, Claude Monet ise bir baharatçı dükkânında bu baskı resimlere rastlamıştır (Ives, 2004, p. 7). Whistler, Paris'te iken Japon sanatıyla ilgilenen Felix Bracquemond ve Edouard Manet ile tanışmıştır. Japonizm ile ilgilenen Henri Fantin-Latour ve James Tissot ile yakın arkadaş olmuştur (Ono, 2013, p. 57). 1856'da Fransız baskı sanatçısı Felix Bracquemond Paris'te, aynı zamanda yayıncısı da olan Delatre'nin dükkânında usta Japon baskı sanatçısı Hokusai'nin manga'larının olduğu küçük bir kitap keşfetmiştir. Bu kitap Japon sosyal yaşamına ait çizimler içeren bir çeşit eskiz defteridir. Bracquemond, bu kitabı her zaman yanında taşımış ve kendisi gibi sanatçı dostlarına bu kitabı göstermiştir. Bracquemond'un bulduğu bu kitap Japonizm'in yayılmasında önemli rol oynamıştır. Önceleri kocası ile Japonya'da yaşamış olan Madame Desoye'nin 1862 de Paris'de Louvre müzesinin yanında Rivoli Caddesi üzerinde "La Jonque Chinoise" adında, egzotik Japon eşyaları satan bir dükkân açması da Manet, Fantin, Tissot, Baudelaire ve Goncourts kardeşlerin bu mağazada buluşmalarına vesile olmuştur (Pennell, 1911, Akt: Ono, 2001, 57). Türkçesi "Çin Kapısı" anlamına gelen J. G. Houssaye'nin "A La Porte Chinoise" ismindeki Uzakdoğu'dan, özellikle Japonya ve Çin'den gelen egzotik ürünlerin satıldığı dükkânı da aynı şekilde Japonya'dan gelen ürünlerin meraklılarının uğrak yeri haline gelmiştir (Görsel 1). Sanat eleştirmeni ve gazeteci Theodore Duret'in 1875 yılında gerçekleştirdiği Japonya seyahati dönüşünde yanında Fransa'ya taşıdığı egzotik Japon eşyaları da Japonizm olarak adlandırılan dönemin oluşum sürecinde önemli rol oynadığı bilinmektedir. Zira Duret'in yanında getirdiği bu eşyalar o yıllara kadar Fransa'da bulunan eşyalardan oldukça farklıdır. Şair ve sanat eleştirmeni Joseph-Théodore Deck'in evinde haftalık olarak düzenlenen toplantıların da Japonizm'in gelişmesine ve yayılmasına katkı yaptığı açıktır. Bu toplantılara Yazar; Edmond ve Jules Goncourt, Emile Zola, Guy de Maupassant, Pierre Loti, sanat eleştirmenleri; Philippe Burty, Theodore Duret, ressamlar; James Mc Neill Whistler, Claude Monet, Edouard Manet ve Edgar Degas'ın katıldıkları bilinmektedir (Gökmen, 2007, p. 39). Alman doğumlu Fransız sanat tüccarı Siegfried Bing tarafından 1888'den 1891 yılına kadar İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak yayımlanan "Le

Japon Artistique” dergisi (Görsel 2) Japon sanatını tanıtan bir dergidir ve özellikle Fransa’da etkileri yoğun bir şekilde görülen Japonizmin, derginin okuyucularıyla buluştuğu tüm ülkelerde yayılmasını sağlaması bakımından oldukça önemlidir.

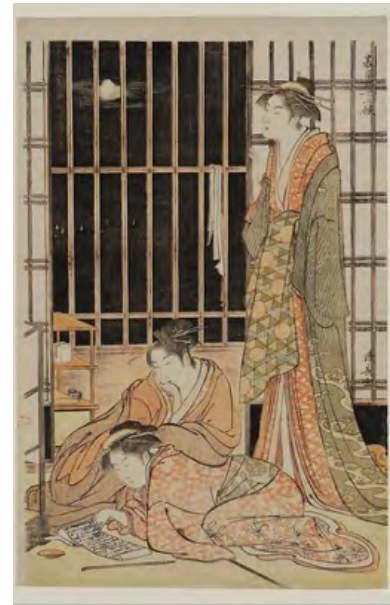
Japonizm'in Batılı Empresyonist Ressamlar Üzerindeki Etkileri

Paris başta olmak üzere Avrupa şehirlerinde yayılan Japonizm rüzgârı Batılı Empresyonist ressamı da etkisi altına almıştır. Batılı ressamların kısaca Japonizm olarak adlandırılan bu döneme yönelik ilgilerinin merkezinde Ukiyo-e baskı resimlerinin olduğu söylenebilir. Ukiyo-e, 17. yüzyılda Edo döneminde ortaya çıkan ve çok popüler olan bir halk sanatıdır. Bu halk sanatı resimlerine ; "Yüzen Dünyanın Resimleri", ukiyo-e sanatçılarına da "kentli ressamlar" denilmiştir. Ukiyo-e'nin ilk temsilcilerinden Hishikawa Muronobu, eserlerinde dini konulardan farklı olarak gündelik yaşamdan sahne ve kesitleri ele alan ilk Japon ahşap baskı sanatçısı olarak oldukça önemli bir isimdir. Hokusai, Hiroshige ve Utamaro gibi ustalar ukiyo-e'nin diğer önemli temsilcileridir. Gündelik yaşama ait sıradan görünümün tasvirlerine yer veren bu resimler; kentli soylu sınıfın sanatı olarak da bilinmektedir. Bu dönemin yaşamını olduğu gibi yansıtan Ukiyo-e'nin başlıca konuları: Güzel kadınlar (bijin tachi), geşalar, Kabuki Tiyatrosu aktris ve aktörleri, sumo güreşleri, piknikler, festivaller, erotik resimler (shunga), Fuji Dağı, güzel doğa manzaraları (meisho), mitolojik sahneler, kuş ve çiçek resimleridir (Kıran, 2008, p. 149).

Japonizm'in erken döneminde birçok Batılı ressam kolay ulaşılabilir olmasının da etkisiyle Japon estamplarını toplamaya ve kişisel bir koleksiyon oluşturmaya bile başlamıştır fakat çok az ressam Edourd Manet kadar bu baskılardan sanatsal anlamda faydalanmış ve onun kadar ilerleme kaydetmiştir (Ives, 2004, p. 23) . Sanatçının 1872-73'e tarihlenen "Demiryolu" adlı resminde (Görsel 3), hem empresyonizmin özelliklerini hem de sanatçının Ukiyo-e' den nasıl etkilendiğini ve bunu kendi sanatına nasıl uyarladığını görmek mümkündür (Gürçağlar, 2003, p. 58). "Demiryolu" adlı resimde resmin ön planında yüzü seyirciye dönük olan genç bir kadın bir an için okuduğu kitaptan başını kaldırarak gözlerini seyirciye doğru yöneltmekte, yanında duran küçük kız çocuğu ise genç kadının yaptığı hareketin aksine sırtı seyirciye dönük olarak önünde duran parmaklığa tutunarak az önce geçen trenin çıkardığı buhar kümesine bakmaktadır.

Görsel 3: Édouard Manet, "Demiryolu", tuval üzeri yağlı boya, 111,5 x 93,3cm, 1872-3.

Görsel 4: Torii Kiyonaga, "Dokuzuncu Ay", Ağaç Baskı, 1784.

Arka planda ise demiryolunun karşısında yan yana sıralanmış binalar az çok görülebilmektedir. Manet, üç boyutluluk ve perspektif etkilerini en aza indirgeyerek seyirciyi resim yüzeyine bakmaya ve onu boya lekeleriyle kaplı düz bir alan olarak görmeye zorlamıştır. Sanatçının serinkanlı ve nesnel yaklaşımı resmin ele aldığı konuya kayıtsız kalışı, buna karşılık optik etkilere ve onları biçim üzerinde düzenlemeye verdiği önem resmi bir tür soyutlamaya doğru yönlendirmektedir (H. Croix 1986, p. 844, Akt: Gürçağlar, 2003) . Sanat Tarihçi Ben Pollitt'e göre Manet'in bu eserinin Tori Kiyonaga'nın "Dokuzuncu Ay" isimli Ağaç baskı çalışmasından (Görsel 4) ilham aldığı düşünülmektedir (Pollitt, :2017) Sanat yazarı Gompertz'e göre Degas da Hiroshige'nin baskı resimlerinin sıkı bir hayranıdır. Bu işlerden biri olan "Otsu Durağı" (Görsel 5), (yaklaşık 1848-1849), yolcuları gündelik işlerini kovalarken, pazardaki tezgâhlardan alışveriş yaparken ve de yolculuğa devam etmek üzere sırtlarında ağır çantalar taşıyarak ilerlerken gösterir. Hiroshige çarşıdaki harekete kuş bakışı bakmıştır. Aynı zamanda diğer Ukiyo-e sanatçılarından da sevdiği biçimde ön planda yaşanmakta olan faaliyetleri keserek vermiştir. Bu sayede izleyiciyi tuhaf bir şekilde orada hissettiren, hatta olup bitenin bir parçası gibi hissettiren bir resim olmuştur (Gompertz, 2015, p. 54).

Görsel 5: Utagawa Hiroshige,"Otsu Durağı", 22.2 x 34.9cm,1848-1849.

Görsel 6: Edgar Degas,"Dans Sınıfı" 83,5 x 77,2 cm,1874.

Degas'ın 1874'de ilk empresyonist sergi ile aynı yıl yaptığı "Dans Sınıfı" tablosu da (Görsel 6) Gompertz'e göre Hiroshige'nin "Otsu Durağı" ahşap baskısının etkisinde yapılmış bir resimdir. Bu resimde bastonundan destek alarak öğrencilerine hitap ettiği anlaşılan ihtiyar bir dans hocası ve etrafındaki öğrencileri görülmektedir. Bu duruş aynı zamanda bir dans figürünün üzerinde konuşulduğu ya da çalışıldığı izlenimini de vermektedir. Öğrencilerin bir kısmı izleyici-dinleyici pozisyonundayken bir kısmı provalarına devam etmektedir. Bu kurgu Hiroshige'nin Otsu Durağı (Görsel 5) isimli eserindeki bazı figürlerin durağan bazılarının hareketli olarak resmedilmesini hatırlatmaktadır." Degas, Hiroshige'nin "Otsu Durağı" isimli eserinde olduğu gibi kompozisyonu sol alt köşeden başlatıp, sağ üst köşeye uzanan verevine bir bant üzerinde kurgulamıştır. Ayrıca yükseltilmiş bir bakış açısı, asimetrik tasarım, abartılı şekilde kimi nesnelere küçük göstermek, resmin marjlarında ciddi biçimde kesmeler kullanması biçimsel açıdan benzerlik taşıyan öğeler olarak dikkat çekmektedir. Konu olarak da her iki resimde benzerlikler mevcuttur (Gompertz, 2015, p. 55).

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Edo Dönemi Ukiyo-e sanatçılarından Katsushika Hokusai'nin halen dünya çapında en çok bilinen Japon resmi sıfatını elinde bulunduran ikonastik "Kanagawa Yakınlarında Büyük Dalga" (Görsel 7) isimli eseri günümüzde Japon baskı resmi denilince akla ilk gelen eserlerden biridir. Bu tablo 1831 yılında, Fuji Dağı'nın Otuz Altı Manzarası (Fugaku Sanju-roku Kei) adındaki bir dizi tahta baskının bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Resimde adeta yırtıcı bir hayvan pençesini andıran coşkulu ve heybetli büyük bir dalga, resmin arka planında görülen iki adet Japon ahşap kanolarını yutacakmışçasına görülmektedir. Bu tablo insanoğlunun doğanın karşısındaki zayıflığını, acizliğini ve doğanın karşı konulamaz kuvvetini anlatmaktadır. Aynı zamanda büyük dalgaların arka planında ünlü Fuji yanardağı vakur ve dingin bir şekilde görülmektedir.

Görssel 7: Katsushika Hokusai, "Kanagawa Yakınlarında Büyük Dalga", 25 x 38 cm, 1830.

Görssel 8: V. Van Gogh, "Yıldızlı Gece", 74 x 92 cm, Yağlı Boya, 1889.

Fuji Dağı, Japonya'nın simgelerinden birisidir ve zen felsefesinde dinginliği ve sonsuzluğu ifade eder. Bu iki zıt durgunluk ve hareket tasviri resmin en önemli unsurlarından birisidir. Sembollerin sözlüğü kitabının yazarı J.E.Cirlot'a göre "dalga" kelimesinin içerdiği diğer anlamlar şöyledir; dalgalar, Çin geleneğinde saflığın sembolüdür. Ayrıca dalgalar, Ejderhalar ile ilgilidir. Çin mitolojisine göre dalgaların Ejderhalar tarafından çıkarıldığına dair bir inanış mevcuttur (Cirlot, 1971, p. 367). Hokusai'nin eserleri birçok Batılı sanatçıya ilham vermiştir. Bunlardan birisi de Japon baskı sanatlarına olan tutkusuna bilinen Vincent Van Gogh'tur. İkinci kuşak olarak da bilinen post-empresyonistlerden Van Gogh, Japon manzara resimlerinden oldukça etkilenmiş, Fransa'nın güneyinde bulunan Arles şehrine yaptığı seyahatinin nedenini, Japonya'ya benzer bir doğa sahnesi aramak olarak açıklamıştır (Hollingsworth, 2009, p. 422). Van Gogh'un Paris'deki ilk yıllarında Montmartre'deki evine oldukça yakın olan Siegfried Bing'in dükkânından edindiği Japon ahşap baskılarını 1887 yılı baharında Café du Tamborin de sergilemesi de Japon baskı sanatlarına olan tutkusunu gözler önüne sermektedir. Van Gogh'un hayatı ve eserleri konularında uzmanlığı ile tanınan sanat yazarı Martin Bailey'e göre Van Gogh Yıldızlı gece tablosunu (Görssel 8) yaparken Hokusai'nin, Büyük Dalga isimli eserinden (Görssel 7) etkilenmiş olması muhtemeldir. Bailey bu konuda "İki esere yan yana baktığımda, Büyük Dalga'nın Yıldızlı Gecesi'ni yaparken Van Gogh'u etkilemede büyük olasılıkla bir rol oynadığını düşünüyorum." ifadesini kullanmıştır (Bailey, 2018, p. 80). Van Gogh yıldızlı gece isimli eserinde gökyüzünü Hokusai'nin yırtıcı bir hayvanın pençelerini andıran dalga görünümüne benzer bir şekilde resmetmiştir. Van Gogh'un "Courtesan" ve "Bahar Dalları", "Tanguy Baba", "Yağmurda Köprü" isimli eserlerinde de Japonizm etkisi oldukça açıktır. Van Gogh aynı zamanda kardeşi Theo ile birlikte hatırı sayılır bir Japon baskı resim koleksiyonuna sahiptir. Van Gogh, bu resimleri sergilemekten büyük keyif almış ve Japon sanatına olan ilgisini her fırsatta dile getirmiştir. Van Gogh'un 1887 tarihli "Yağmurda Köprü" isimli eseri (Görssel 10), Hiroshige'nin 1857 tarihli "Ohashi Köprüsü ve Atake" (Görssel 9) isimli eserinden esinlenerek yapılmış ve neredeyse birebir benzerlik taşıyan bir resimdir. Her iki resimde yağmurlu bir havada şemsiyelerinin altında ahşap bir köprüden geçmekte olan kişiler resmedilmiştir. Suyun üzerinde uzun ince bir kano süzülmekte, ufukta sisli-yağmurlu havanın etkisiyle tam olarak seçilemeyen liman ya da dağlar görünmektedir. Hiroshige'nin eserinde renkler daha soluk ve kompozisyon daha yalındır. Deniz durgun bir şekilde resmedilirken yağmurun şiddeti dikey ve belirgin koyu renk çizgilerle daha belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Bu zıtlık Japon ressamlarının sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir ve birçok Japon baskı sanatçısının eserlerinde buna benzer öğeler görmek mümkündür. Van Gogh'un "Yağmurda Köprü" isimli eserinde ise renkler daha canlı ve parlak olarak kullanılmıştır. Her iki resimde de dikey kompozisyonu benzer bir açıyla bölen köprü göze çarpmaktadır. Van Gogh resminde denizdeki dalgaları fırça tuşlarıyla biraz daha vurgulamış, yağmur ve dalganın şiddetini birbirine daha uyumlu bir formda resmetmiştir. Van Gogh bu eserini kırmızı bir çerçeve içine almış ve çerçevenin dışında Japon alfabesinde metinlere yer vermiştir.

Görsel 9: Utagawa Hiroshige, "Ohashi Köprüsü ve Atake", 1857.

Görsel 10: Vincent Van Gogh, "Yağmurda Köprü", 1887.

Yine yetişkinliğinin büyük bölümü Fransa'da geçen ve ressam Edgar Degas ile yakın dostluğu bilinen Amerikalı ressam Mary Cassatt'ın bazı eserlerinde de Japonizm etkileri açık bir şekilde görülebilmektedir. Cassatt 1890'da Paris'te açılan École des Beaux-Arts'ta Ukiyo-e baskılarından oluşan büyük bir sergiyi görmüş ve etkilenmiştir. Bunun ardından Edgar Degas'tan gravürü öğrenmiş ve Japonizm etkisinde sayısı on kadar renkli gravür tekniğinde eser üretmiştir (Walker, 2013). Cassatt, Japonizm etkisinde ürettiği bu eserlerinde Japon baskı sanatçısı Utamaro'nun eserlerinde de olduğu gibi, gündelik yaşamındaki kadınların hayatlarındaki rutin olayların tasvirine yer vermiştir. Utamaro'nun 1801 tarihli "Banyo Zamanı" isimli eserinde (Görsel 11) ahşap bir küvette çocuğunu yıkamakta olan bir Japon kadın görülmektedir. Mary Cassatt'ın 1890-91 tarihli "Banyo" isimli eserinde de (Görsel 12) yine benzer bir sahne resmedilmiştir. Bu resimde de Batılı bir kadın çocuğunu mavi renkli metal bir küvette yıkamaya hazırlanmaktadır. Kadının hareketi eliyle suyun sıcaklığını kontrol eder bir şekildedir.

Görsel 11: Kitagawa Utamaro, "Banyo Zamanı", 37.3 x 25.1 cm, 1801.

Görsel 12: Mary Cassatt, "Banyo", 29.5 x 24.8 cm, 1890-91.

Yine Jean-François Millet, Theodore Rousseau, Jean-Baptiste Camille Carot gibi ressamardan oluşan ve Barbizon okulu olarak adlandırılan sanatçıların eserlerinde ve Camille Pissarro, Auguste Rodin, Gustave Moreau, Gustave Caillebotte, Henri de Toulouse-Lautrec, William Merritt Chase gibi sanatçıların eserlerinde de teknik ve konu olarak Japonizm etkileri görmek mümkündür. Japonizm olarak adlandırılan bu sanat hareketinin etkileri empresyonist ressamlarla sınırlı kalmamış sonraki süreçte ortaya çıkan birçok sanat akımı ve hareketini de doğrudan ya da dolaylı yoldan etkilemiştir.

James Joseph Jacques Tissot'un Eserlerinde Japonizm Etkisi

James Joseph Jacques Tissot, 15 Ekim 1836 tarihinde bir liman kenti olan Nantes, Fransa'da İtalyan asıllı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. James Tissot, annesinin de etkisiyle küçük yaşlarda katı bir din eğitimi almıştır. 1856 yılında sanat eğitimi almak üzere Paris'e gitmiş ve Académie des Beaux-Arts da Ingres'in eski öğrencileri olan Jean-Hippolyte Flandrin ve Louis Lamothe'den sanat eğitimi almıştır. Eğitiminin ardından daha önce almış olduğu din eğitiminin de etkisiyle İncil'deki konuların illüstrasyonlarını yapmaya başlamıştır. 1863 yılında resimlerinin konularında değişikliğe gitmiş ve ortaçağ tarzı portreleri ile modern yaşamın tasvirini resimlerinde göstermeye başlamıştır. Bu dönemde, Tissot'a sanat çevrelerinden birden yüksek eleştirel beğeniler gelmiştir ve çok konuşulmuştur. Bu dönemde çocukluğunun geçtiği bir liman kenti olan Nantes' den ilham alarak yaptığı düşünülen liman ve gemi resimleri ile ticari anlamda da sanat çevrelerinde yer edinmeye başlamıştır (Wood, 1986, p. 7).

Görsel 13: James Tissot, "Feribot için Bekliyorum.", 22,5 cm x 32,5cm, 1878.

Tissot'un resimlerinin büyük bir kısmında kompozisyon kurgusunda gerçek modeller kullanılmış ve düzenlenen sahneler fotoğraflanarak elde edilen fotoğraflardan yararlanılmıştır. Sanatçının 1878 tarihli "Feribot için Bekliyorum" (Görsel 13) isimli resminin hazırlık aşamasında fotoğrafın kullanımının da büyük katkısı vardır. Tissot, Japon resim sanatının Batı resim sanatı üzerinde yer edinmesine katkı sağlayan ressamardan birisidir. Tissot, Japon baskı resim sanatından ilk etkilenen Eduart Manet, James Whistler ve Edgar Degas ile yakın bir ilişki içerisindeydi. Manet'in yazar Emile Zola'yı resmettiği eserinde (Görsel 14) resmin arka planında duvarda Japon baskı resimleri dikkat çekmektedir. Bu resmi andıran bir kompozisyon ile bu sefer Edgar Degas, aynı yıl James Tissot'un bir resmini (Görsel 15) yapmıştır. Bir resim atölyesinde hemen yanında siyah bir silindirik şapka ve pelerinle poz veren Tissot'un etrafı, Degas ile ortak olarak paylaştığı beğenileri yansıtan tuvalle çevrilidir. Egzotik, Japon tarzı bir resim ve tam ortada altın renkte çerçevede Lucas Cranach the Elder'e ait olduğu bilinen Alman kralı Bilge Frederick'in (Frederick III) orijinal portresinden kopya edilen bir portre resmi görülmektedir.

Görsel 14: Eduard Manet, "Emile Zola'nın Portresi", 146,5 x 114 cm, 1868.

Görsel 15: Edgar Degas, "James Tissot'un Portresi" 151,4 x 111,8 cm, 1868.

Tissot'un resimlerindeki Japonizm etkisi önceleri diğer çağdaşları gibi Japon baskı resimlerini andıran yalın ve dingin kompozisyonlarla dikkat çeker. Batılı oryantalist ressamalarda da görülen resimlerin kompozisyonlarına bilinçli bir biçimde dâhil olan doğu kültür ve coğrafyasına özgü objeler oryantalizmin bir özelliği olarak bilinse de Tissot ağırlıklı olarak Japon objelerini resimlerinin kompozisyonlarında kullanmıştır. Tissot'un en çok bilinen ve en çok kopyalanan eserlerinden biri olan "Japon Nesneleri Tutan Genç Bayan" tablosu (Görsel 17) sanatçının çalışmalarında Japonizm etkisini ortaya koyan önemli bir eserdir. Sanatçının eserde resmettiği Japon kadın, Japon geleneksel kıyafeti olan kimono ile her iki elinde Japon eşyalarıyla içi balık dolu bir akvaryumun önünde poz vermektedir. Figürün kemer kısmına iliştilmiş Japon tarzı yelpaze, figürün saç stili ve saçındaki aksesuarlar figürün geleneksel kostümünü tamamlamaktadır. Konu tropikal bir bahçede geçmektedir. Bu resimde de kompozisyon bilinçli bir tercih olarak kesilmiş ve ışık-gölge zıtlıklarıyla izleyicinin özellikle Japon işi vazoya ve kimonoya odaklanması sağlanmıştır.

Görsel 16: Kitagawa Utamaro "Pipo Tutan Kadın", 1781.

Görsel 17: James Tissot, "Japon Nesneleri Tutan Genç Bayan", 36,5 x 46 cm, 1865.

Resimde ayakta duran figürün kimonosunda birtakım bitkisel motifler ve Japonya'ya özgün simgeler, desenler, işlemler görülmektedir. Japon sanatının çiçeksel motiflerinin Art Nouveau'ya da hemen uyum sağladığı bilinmektedir. Özellikle uzun dar format, süsleyici çizgilerin bütünlüğüyle 1890'larda Avrupa'da çok önem kazanmıştır. Süsleme alanında Japon etkisinin en önemli etmeni Japon ipek kıyafetleridir (Gökmen, 2007, p. 95). Diğer elinde tuttuğu obje bilinçli olarak gölgede bırakılmış ve izleyicinin ilk olarak mavi beyaz çinili vazoya odaklanması sağlanmıştır. James Tissot'un 1865 tarihli "Japon Nesneleri Tutan Genç Bayan" isimli resmiyle (Görsel 17) Kitagawa Utamaro'nun "Pipo Tutan Kadın" isimli 1781 tarihli baskı resmi (Görsel 16) arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlik resimlerin isimlerinde de göze çarpmaktadır. Utamaro resmine "Pipo Tutan Kadın", Tissot ise "Japon Nesneleri Tutan Genç Bayan" ismini vermiştir. Bu resimde kimono giymiş bir Japon kadın elinde Piposuyla belden yukarı bir kesitte yalın bir arka planda resmedilmiştir. Her iki kadın figür de elinde tutmuş olduğu bir Japon objesiyle ve Japon geleneksel kıyafeti olan Kimono ile resmedilmiştir.

Tissot'un Japonizm etkisindeki resimlerinde isimlendirme konusu da oldukça yalındır. Tissot eserlerine Ukiye-e dönemi sanatçıların stilinde isimlendirmeler yapmıştır. Eserlerine verdiği isimler adeta bir bilgilendirme notu gibi kompozisyonda geçen sahneyi metinsel bir biçimde özetler niteliktedir. 1869 tarihli "Genç Bayanlar Japon Eşyalarına Bakıyor" isimli aynı ismi taşıyan üç eserinde (Görsel 19), (Görsel 20), (Görsel 21) Tissot, yine gündelik bir konuya eğilmiştir. Bu üç resimde aynı yıl benzer bir konu ve kompozisyon biçimiyle aynı isimde üç farklı eseri ortaya koymuştur. Olayın geçtiği yer Turner'a göre Tissot'un kendi evidir, içindeki egzotik Japonik eşyalarda yine sanatçının kendi koleksiyonuna aittir. Resmin birinci versiyonun (Görsel 20) günümüzdeki akıbeti bilinmese de, ikinci versiyonun (Görsel 19) Amerika'daki Cincinatti sanat Müzesinde olduğu bilinmektedir. Sanatçının aynı yıl resmettiği üçüncü versiyonu (Görsel 21) ise özel bir koleksiyondadır ve aslında Cincinatti sanat müzesinde bulunan versiyonun bir ön çalışması olarak yapılmıştır (Turner, 2009, p. 7).

Görsel 18: Suzuki Horunobu, İki Kız", 1750.

Görsel 19: James Tissot, "Genç Bayanlar Japon Eşyalarına Bakıyor" 70.5 x 50.2 cm, 1869.

Görsel 20: James Tissot, Genç Bayanlar Japon Eşyalarına Bakıyor 70,5 x 50,2 cm, 1869.

Görsel 21: James Tissot, Genç Bayanlar Japon Eşyalarına Bakıyor 70,5 x 50,2 cm, 1869.

Bu üç resmin aynı yıla tarihlenen bilinen ilk versiyonu (Görsel 20), iki genç bayan bambu ağacından yapılmış Japon işi bir paravanın üzerindeki desenleri dikkatlice izlemektedir. Figürlerin hemen arkasında kırmızı bir sandalye onun yaşlı olduğu duvarda altın varaklı bir çerçeve yarım bir şekilde görülmektedir. Masanın üzerinde mavi beyaz Japon tarzı bir vazoya çarpmaktadır. Yerde bir kilim ya da halı olduğunu düşündüğümüz bir diğer obje de resimde sınırlı bir oranda görülmektedir. Bu eser Tissot'un diğer çalışmalarına kıyasla daha karanlık bir atmosferde resmedilmiştir. Paravanın üzerindeki desenleri inceleyen genç kadınlardan yere biraz daha fazla eğilmiş olanı siyah bir elbise giymiş ve resmin karanlık atmosferinde biraz kaybolmuştur. Beyaz renkli kıyafet giyen genç kadın ise ekose desenli kurdelesini ve daha aydınlık olarak resmedilmesiyle daha baskın bir figür olarak dikkat çekmektedir. Bu resmin Japonizm etkisinde bir resim olduğunu düşünmemizi sağlayan kompozisyonda yer alan Japonik objeler ve isimlendirmedeki benzerlikler dışında resmin kenarlarının resimde geçen sahneyi kesik olarak gösterilmesi, ızgara görünümlü paravan ile derinliğin sistemli kırık parçalarla ifade edilmesi ve diyagonal kompozisyon kurgusunun tercih edilmesidir. İkinci resim, (Görsel 19) Tissot'un erken Japonizm etkilerinin görülmesi bakımından önemli bir eserdir ve aynı yıl yapılan diğer iki versiyonun aksine en çok bilinen versiyonu Cincinatti sanat galerisindeki bu versiyonudur. Resimde iki genç bayan diğer iki benzer resimde de olduğu gibi bir Japon objesini şaşkınlık ve hayranlıkla incelemektedirler. Bu eşya ahşap bir Japon imparatorluk dönemi ticaret gemisi maketidir. Maket uzun ayaklı bir sandığın üzerinde durmaktadır. Üzeri Japon tarzı saten bir örtüyle kaplanmıştır. Hemen yanında da üçayağı görünen Japon tarzı bir yan sehpa göze çarpmaktadır. Resmin hemen sol tarafında kısmen görülebilen bir ipek perde figürleri odada gizlemiştir. Sağ tarafında ise bir Japon sunağı görülmektedir. Bu sunak dini bir obje olmaktan çıkarak Japon bebeklerinin sergilendiği bir vitrin görevi görmeye başlamıştır. Bu altın renkli sunak renginin yansıtıcılığı ile derinlik hissi vermekte ve ortama zengin bir hava katmaktadır. Resimdeki eşyaların bolluğu aynı zamanda kloströfobik bir ortam hissini yaratmaktadır (Turner, 2009, p. 8). Resimde kırmızı kıyafetli genç kadının elinde tutmuş olduğu beyaz eldiveni onun dışardan henüz gelmiş olduğu izlenimini vermekte ve bir ziyaretçi konumunda olduğunu düşündürmektedir. Diğer beyazlı genç kadın ise diğer kadına eşlik eder bir konumunda bir duruş sergiler. Bu resimde ukiyo-e ressamlarının sıklıkla başvurduğu ızgara görünümlü kompozisyon biçimi ele alınmıştır. Hiroshige ve Hokusai'nin manzaralarında kompozisyon öğeleri resim yüzeyine diyagonal olarak yerleştirilmiştir. Kompozisyonun ön planına ızgara motifi yerleştirme ise ilhamını Japon mimarisinin "shoji" olarak adlandırılan açılır kapanır duvar biçimli kapılarından almaktadır. Bu duvarlar ızgara biçiminde bir iskelete sahiptir ve genellikle washi denilen Japon kâğıdıyla kaplanır, böylece gün ışığının durumuna

bağlı olarak önündeki gölgelerden duvarın ardında kimlerin bulunduğunu ele verir (Gürçağlar, 2003, p. 59) . Bu resimde (Görsel 19) figürün üzerindeki koyu kırmızı- bordo elbise ile yerdeki kilimdeki kırmızı renk resmin geneline kırmızı rengin tonlarını hâkim kılmıştır. Bu resimde yerde serili olan halı-kilim Tissot'un başka resimlerinde de göze çarpmaktadır. Bu durum Manet, Whistler ve Degas'ın da yaptığı gibi resimlerinde oluşturacağı kompozisyonların sanatçı eliyle kurgulandığı düşüncesini doğrulamaktadır. Tissot bu üç resimde de beyaz elbiseleri içinde aynı kızı resmetmiştir. Bu söz konusu üç resim aslında farklı üç resim gibi görünse de aslında aynı resmin üç ayrı versiyonudur.

Resmin günümüzde bilinen bir diğer versiyonu da (Görsel 21), Getty Müzesinde bulunmaktadır. Resmin merkezinde Japon oyuncak bebekleri inceleyen genç kadınlar görülmektedir. Aynı dönemde genellikle seramik malzemeden üretilen oyuncak bebekler de Japonya'dan gelen ve oldukça rağbet gören eşyalardı. Genellikle oyuncak bir objeden ziyade dekoratif bir eşya olarak sergileniyordu. El yapımı olan bu bebekler oldukça gerçekçiydiler ve bebeklerin el yapımı elbiseleri de tüm ayrıntıları ile dikkat çekiciydi. Diğer iki resmin aksine bu sefer figürler izleyiciye göre sağ tarafa doğru yönelim göstermiştir. Konunun yine diğer iki resimde de olduğu gibi aynı mekânda geçtiğini varsaymak çok yanlış olmaz. Zira her üç resimde ortak birçok obje tespit etmek mümkündür. Turner'e göre bu üç resim de Tissot'un kendi evinde kurgulanmış ve fotoğraflanarak resme aktarılmıştır (Turner, 2009, p. 9). Tissot'un üç ayrı versiyonunu yaptığı bu kompozisyonda dikkat çeken bir diğer unsur Tissot'un Victorian dönemi olarak adlandırılan dönemin giyim tarzını eserlerinde sıklıkla ve büyük bir ustalikle ele almasıdır. Sanatçının resmettiği figürlerine giydirmek üzere kullandığı giysilerin ve aksesuarların perdelik kumaş tüccarı babası ve şapka dükkânı sahibi annesi tarafından tedarik edildiği de bilinmektedir. James Tissot'a ait aynı yıla tarihlenen bu üç resmiyle Suzuki Horunobu'nun 1750 tarihine ait "İki Kız" isimli eseri (Görsel 18) bazı yönlerden benzerlikler taşımaktadır. Horunobu'nun resminde yer alan ızgara biçiminde görülen sürgülü kapı bölme kısmı Tissot'a ait (Görsel 19) "Genç Bayanlar Japon Eşyalarına Bakıyorlar" isimli eserde de yer almaktadır. Her üç resim de iki genç bayan figürü Horunobu'nun eserinde de olduğu gibi resmin tam ortasında baskın öğe olarak yer almıştır. Yine Horunobu'nun resminde yer alan paravan Tissot'a ait "Genç Bayanlar Japon Eşyalarına Bakıyorlar" isimli resmin bilinen iki ayrı versiyonunda (Görsel 20,21) da farklı açılarda ve konumlarda olsa da benzer şekilde görülebilmektedir. Tissot'a ait resmin üçüncü versiyonunda (Görsel 20) paravanın üzerindeki desenler de aynı şekilde benzerlikler taşımaktadır. Her üç resimde dikey bir kompozisyonda ele alınmış ve çerçeve resmin kenarlarından her üç resimde keserek Japon baskı sanatçılarının sıklıkla başvurduğu kesik kompozisyon düzeninde kurgulanmıştır. Ayrıca her üç resimde de gündelik yaşamdan sıradan olayların tasvirlerinin konu olarak seçilmesi geleneğinin Tissot' un resimlerine Japonizm ile tanışmasını takip eden 1863 yılından sonra görülmesi Japon baskı sanatçılarının eserlerini incelediği ve özümlediği düşündürmektedir.

Görsel 22: Katsushika Hokusai, "Sazaido'dan Fuji", 26 x 38,7 cm, 1830-32.

Görsel 23: James Tissot, "Hoşçakal, Mersey'de", 42,5 x 30,5 cm, 1881.

Tissot, 1881'de Kraliyet Akademisi'ndeki sergide "Hoşçakal, Mersey'de" adlı eserini (Görsel 23) sergilemiştir. Başarılı portreleriyle tanınan John Singer Sargent, onu "bir deha satıcısı" olarak tanımlamıştır. Buna karşın dönemin önemli sanat eleştirmeni, geleneksel üslubun sarsılmaz savunucusu John Ruskin, sanatını sadece kaba toplumun renkli fotoğrafları olarak eleştirmiş ve reddetmiştir. Bu yorum onun çalışmasının çağının bir belgesel kaydından daha fazlası olduğu gerçeğini değiştirememiştir ve gözlerin bu resime odaklanmasını sağlamıştır. Tissot, bu eleştirinin ardından üst-orta sınıfın modern yaşamını resimlerine konu etmeye devam etmiştir (Greenaway, 2009, p. 1). Tissot'un 1881 tarihli "Hoşçakal Mersey'de" isimli bu eseri (Görsel 23) Hokusai'nin "Sazaido'dan Fuji" (Görsel 22) isimli eseriyle kompozisyon kurgusu açısından benzerlikler taşımaktadır. Tissot'un genişçe bir baskı resim koleksiyonu olduğu da göz önünde bulundurularak bu baskılardan gerek kompozisyon gerek teknik olarak faydalanmış, esinlenmiş olabileceğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu iki resimde de benzerlikler tespit etmek mümkündür. Hokusai'nin "Sazaido'dan Fuji" (Görsel 22) isimli eseri 1741 yılında tapınak olarak inşa edilmiş "Sazaido" isminde Fuji yanardağının karşısında üç katlı bir kulede geçmektedir. Bu tapınak olarak inşa edilmiş kule Fuji yanardağının etrafında bulunan beş gölden birinin kıyısındadır. Resimde bu göl koyu lacivertten açık laciverte geçişli bir renkte yer almaktadır. Hiroshige, resimlerinde genellikle su seviyelerinin farklılıklarını anlatmak için mavi renkleri koyulaştırarak kullanırdı. Bu resimde de renkler parlak ve gökyüzü açıktır. Resimde gölge ve renk tonlaması de kullanılmamıştır. Resimde aralarında çocuk ve kadınların da yer aldığı toplam dokuz kişi görülmektedir. Konu olarak günlük sıradan bir olay tasviri ele alınmış ve resmedilmiştir. Resimde sol baştaki figür muhtemelen Fuji yanardağını ya da ufukta Fuji yanardağının etrafında bir yeri işaret etmekte, sağ baştaki figürde yüzünü işaret edilen o yöne doğru çevirmiş olarak görülmektedir. Çocuklar hariç diğer tüm figürler balkondan görülen bu bölgeye bakarken resmedilmiştir. Resimde yer alan figürlerin bir kısmının yüzü hiç gözükmezken bazılarının yüzü profilden kısmen görülebilmektedir. Ufuk çizgisi hizasında bazı tepeler bazı evlerin çatıları ve bazı ağaçlar görülmektedir. Resmin sağ üst köşesinde tapınağın çatısının bir kısmı görülmektedir. Her iki resimde de zemindeki ahşap parkelerin dizilişindeki çizgiler perspektif ile derinlik hissi verilerek, izleyiciyi sahnenin gerisinde, resmin çerçevesinin hemen dışında olup bitenleri izler gibi bir bakış açısı yaratmaya çalışmaktadır. Ayrıca balkon korkuluk tahtaları yatay ve dikey bir açıyla Japon baskı resimlerinde sıklıkla görmeye rastladığımız ızgara şeklinde bölünmüş görünümü de sağlamaktadır.

Tissot'un "Hoşçakal, Mersey'de" isimli eserinde (Görsel 23) bir yolcu gemisi ile seyahat etmek üzere limandan ayrılmakta olan yolcuları uğurlamakta olan bir grup insanın görünümüne yer verilmiştir. Resimde biri sağda yer alan şapka sallayan erkek figürün arkasında yarım bir şekilde görülmekte olan bir çocukla birlikte ön planda toplam beş kişi görülmektedir. Bu figürlerin bir kısmının yüzleri yan profilden görülebilmektedir. Tissot'un diğer eserlerinde de sıklıkla gördüğümüz üzere figürlerin kıyafetleri detayları olarak resmedilmiştir. Resimde mendil sallayan bir kadın ile şapka sallayan kadın daha baskın olarak vurgulanmıştır. Resimde renkler bu uğurlama vedalaşma anında havanın bulutlu ya da gün batımını bir diliminde olduğu izlenimini vermektedir. Bu resimde Japonizm etkisini ortaya koyan bir diğer öğe de resmin sol alt kısmında göze çarpan yan yana duran üç adet katlanır bez Japon taburesidir. Tissot'da Japonizm etkisindeki diğer çağdaşları gibi resimlerinde egzotik Japonik objeleri ustalıklı kompozisyonlarının içerisine yerleştirmektedir. Bu resimde (Görsel 23) Tissot, ukiye-e ressamlarından Hokusai ve Hiroshige'nin de sıklıkla başvurduğu diyagonal yerleştirme düzenini kullanmıştır. Ukiyo-e resimlerinde sıklıkla karşılaşılan kompozisyon düzenlemelerinden bir diğeri de resmin ön planına yerleştirilen herhangi bir nesnenin bir bölümünün resmin köşeleri tarafından kırılması ve tamamının resim yüzeyi üzerinde görülmemesidir. Bu yaklaşım Japon sanatçıların dış gerçekliğe karşı bireysel bakış açılarını getirmelerinden, konunun tesadüfi doğasını vurgulamaktan ve böylece izleyiciyi şaşırtmak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu resimde de sağ tarafta duran, uzaklaşan yolcu gemisindeki insanları şapkasını sallayarak limandan uğurlamakta olan adam, resmin kompozisyon düzeni gereği kenarlarından kırılarak bir çerçeve içerisinde konumlandırılmıştır. Resimde bilinçli bir tercih olarak kenar espaslar daraltılmıştır (Gürçağlar, 2003, p. 58).

Görsel 24: Utagawa Toyokuni, Geyşa Ohana rolünde Michinosuke I, 1805.

Görsel 25: James Tissot, "Yelpazeli Genç Kadın", 79.5 x 57.8 cm, 1881.

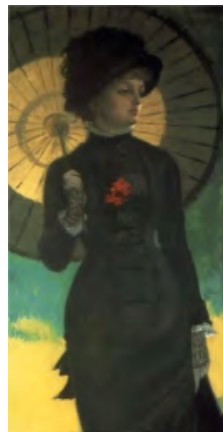

Görsel 26: Claude Monet, "Kırmızı Kimonolu Bayan Monet", 1876.

Tissot, Japonizm etkisindeki diğer çağdaşları gibi resimlerinin kompozisyonları içerisinde egzotik Japon objelerini sıklıkla kullanmıştır. Bu geleneğin batılı ressamlar arasında oryantalizmden kaynaklı olduğu da bilinmektedir. Bu eşyaların başında o dönem Fransız kadınları arasında oldukça popüler olan Japon işi bambu yelpazeler gelmektedir. Bazı kaynaklarda Yelpazenin tarihsel kökeninin eski Mısır ve Çin'e dayanıyor olduğu bilinse de, "Zhé Shàn" olarak adlandırılan katlanır Yelpazenin Japonlar tarafından da yarasaların kanatlarından ilham alınarak ipek, kâğıt, bambu gibi malzemelerinden yapıldığı bilinmektedir (Qian, 2004, Akt: Sertdemir Diagne, 2016, p. 102). Yelpazelerin o yıllarda Avrupa'ya ağırlıklı olarak Japonya'dan geldiği bilinmektedir. Yelpazeler aynı zamanda dönemin kadınları arasında sosyal bir statü göstergesidir. Tissot birkaç resminde yelpazeli kadınları konu olarak ele almıştır. Ayrıca Monet, Manet, Gauguin ve birçok sanatçının "Yelpazeli kadınları konu alan benzer kompozisyonlarına rastlamak da mümkündür. Aynı zamanda "Yelpazeli Genç Kadın" (Görsel 25) isimli bu çalışmada Japon baskı resimlerinde de sıklıkla kullanılan diyagonal kompozisyon düzeni ve resmin çerçeve ile sınırları içerisinden kesilmesini görebiliriz. Bu resimde figür tek başına konu edinmiştir ve doğa içerisinde açık havada resmedilmiştir. Elindeki Japon yelpazesi dışında o dönem Japonya'dan gelen kumaşlarda bayanlar arasında oldukça popülerdi. Tissot, resimlerinde kumaş detaylarını ustalıkla ele alıyordu. Figürün bacaklarının üzerine örttüğü kumaş da bu detayı görmek mümkündür. Tissot'un bu resmini kurgularken 1805 tarihli Utagawa Toyokuni I'e ait "Geyşa Ohana Rolünde Michinosuke" isimli eserinden (Görsel 24) ilham almış olabileceği düşünülmektedir. Bu resimde figürün yelpazesini konumlandığı açılar birbirlerine benzerlik göstermektedir.

Görsel 27: Utagawa Toyokuni, "Yağmur", 1792.

Görsel 28: James Tissot, "Şemsiyeli Kadın", 1879.

Görsel 29: James Tissot, "Tam Güneş Işığının Altında", 24,8x35,2 cm, 1881.

18.yüzyıl ressamaları arasında piknik ya da kırdaki güneşlenmek gibi benzer konuları işlemek oldukça popülerdi. Seurat'ın, Manet'in, Gauguin'in de buna benzer konularda resimlerini kolayca hatırlayabiliyoruz. Aynı şekilde Japon baskı resimlerinde de açık havada güneşlenmek, kırdaki yürüyüş yapmak gibi gündelik yaşam sahnelerine fazlaca yer verilmiştir.

Bu sahnelerin içinde gerek yağmurdan gerek güneşten korunmak amacıyla kullanımı olan şemsiyeli kadın figürlerine de sıklıkla rastlamak mümkündür. James Tissot'a ait "Tam Güneş Işığının Altında" isimli 1881 yılına ait (Görsel 29) bu resimde güneşli, açık havada bir park ya da bahçede vakit geçirmekte olan, dinlenmekte olan iki kadın ve çocuklarını görüyoruz. Çocuklardan birisi uykuya dalmış şekilde resmedilmiş ve güneşten korunması için hemen başucuna Japon tarzı süslemeli bambu bir şemsiye açılmıştır. Siyah elbiseli kadının hemen yakınında yerde kapalı halde ikinci bir şemsiye daha göze çarpmaktadır. Utagawa Toyokuni'ye ait 1792 tarihli "Yağmur" isimli resmin kompozisyonunda da (Görsel 27) Tissot'un resminde kullandığı şemsiyeye benzer fiziksel özelliklere sahip bir şemsiyenin varlığı göze çarpmaktadır. Bu resimde yer alan figürlerin hepsi resme çaprazlamasına bir konumda yerleştirilmiştir. Bu kompozisyon düzeninin Batılı ressamalara Japon baskı resimlerinden geçtiği bilinmektedir.

Görsel 30: James Tissot, HMS Calcutta'nın Üst Balkonunda, 68,6 cmx91,8 cm, 1876.

HMS Calcutta İngiliz Kraliyet donanmasına ait aynı zamanda silah yüklü bir taşımacılık gemisidir. Resme konu olan bu sahne geminin üst seyir balkonunda geçmektedir. Tissot'un, "HMS Calcutta'nın Üst Balkonunda" isimli eseri (Görsel 30), ressamın diğer eserlerinde de sıklıkla başvurduğu bir kompozisyon kurgusu ile dikkat çeker. Tissot, eserlerindeki figürlerin vücut hareketi ve yüz ifadesi ile içinde buldukları ortamın ruh haline yönelik ipuçları vermeyi severdi. Ressamın bu eserinde de yine kadın-erkek ilişkilerine odaklandığını söylemek mümkündür. Ressam, genç deniz subayını hemen yanındaki açık mavi kıyafetli diğer kadın figürüyle perdeleyerek gizlemiştir. Bu mavili kadının durgun pozunu sohbetin aslında genç deniz subayı ve beyaz elbiseli kadın arasında geçmekte olduğu izlenimini vermektedir. Beyaz elbiseli kadının elinde Japon tarzı akordiyon yelpaze bulunmaktadır ve hemen arkalarında boş ahşap sandalyeler bu gemide yalnız olmadıklarını düşündürmektedir. Geminin güverte kısmındaki pencerelerinden birinde bir kadın ve bir erkek oldukları düşünülen iki insan silüeti görülmektedir. Japon baskı ustalarının kullanmış olduğu ızgara biçiminde iskelete sahip duvarların washu denilen Japon kâğıdıyla kaplanarak gün ışığının durumuna bağlı olarak önündeki gölgelerden duvarın ardında kimlerin bulunduğunu ele vermesine dayanan ve resimde ikinci bir hacim mekân hissi yaratan bu tekniğin Tissot'un resimlerinde görülmesi de dikkat çekicidir. Arka planda yer alan dumanlı gri gökyüzünde bazı askeri ve ticaret gemilerinin silüetleri görülebilmektedir. Ayrıca seyir balkonunun eğik açıldaki demir tırabzanları kompozisyonu ızgara biçimde bölmektedir. Gündelik bir konuyu ele alışı, derinliğin sistemli bölünmüş parçalarla ifade edilmesi, asimetrik kompozisyon üslubu, gibi özelliklerle bu eserin de Japonizm etkisinde kalarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Görsel 31: James Tissot, Japon Banyosu, 208.9 x 124.5 cm, 1864.

Görsel 32: James Tissot, Prens Akitake Tokugawa'nın portresi, 1868.

James Tissot'un Japon Banyosu isimli eseri (Görsel 31) gerek kompozisyonda yer alan egzotik Japon objeleri ile gerek de kompozisyonun kurgulanma biçimiyle Japonizm etkisinin oldukça fazla görüldüğü bir resmidir. James Tissot'un eserleri arasında Japonizm etkileri görülen en bilinen eseridir. Sanat tarihçi Wood'a göre kimono giymiş Avrupalı bir kadının fazlaca müstehcen bir biçimde gösterildiği bir resimdir ve ayrıca resimde Avrupalı kadın modelinin yüzü Asyalı bir kadın yüzüne benzetilmeye çalışılmıştır (Wood, 1986, p. 38). Wentworth bu eseri "yüzeysel ancak çekici ve eksantrik" olarak tanımlamıştır (Wentworth, 1978, p. 129). Diyagonal kompozisyonda yarı çıplak bir kadın figürü Japon tarzında bir banyoya girmek üzere olduğu izlenimini vermektedir. Figürün üzerindeki saten Japon kimonosu Art-Nouveau benzeri stilize çiçek motifleriyle bezelidir. Kimono'nun iç astarı kırmızı renktedir. Bu kırmızı diğer ön yüzdeki çiçek motiflerinin kırmızılılarıyla aynı tondadır. Figürün başındaki çelenk ve arka plandaki kırmızı taburedeki kırmızı ton da bu bütünlüğe uyumlu bir denge oluşturmuştur. Arka planda ızgara Japon kapı-penceresi ve yukarıdan sarkan beyaz çiçekler kompozisyonu oldukça dekoratif bir forma bürümüştür. Bu çiçeklerin Japon kültüründe önemli bir yeri olan sakura çiçekleri oldukları düşünülmektedir. Bu çiçekler kısa ömürleriyle Japon kültüründe hayatın gelip geçici olduğunu simgelemektedir. Figürün saçlarının arasına sıkıştırdığı beyaz çiçekler az önce sarkan dallardan birinden koparıp saçlarının arasına taktığı izlenimini vermektedir. Aynı zamanda bu eser Tissot'un bilinen tek çıplak kadın tasviridir. Resimde yer alan Parisli kadının adı Kathleen

Görsel 33: James Tissot, "Otoportre", 1898.

Newton'dur. Tissot'un 1860'lı yıllarda Japonizm etkisinde ürettiği eserlerle Japon İmparatorluk ailesinin dikkatini çekmeyi başarmıştır. 1867 yılındaki dünya Fuarına katılmak üzere Fransa'ya gelen Japon heyeti içerisinde bulunan Prens Akitake Tokugawa James Tissot'dan on ay kadar sürecek Batılı tarzda resim eğitimi almıştır. "Prens Akitake Tokugawa'nın Portresi" isimli bu resim (Görsel 32) bu dersler sırasında ortaya çıkmış bir suluboya çalışması olarak Tissot'un Japonizm etkisindeki eserleri arasında gerçek bir Japon Hanedan üyesini model olarak resmettiği tek eser olması bakımından önemlidir. Bu resimde (Görsel 32) Prens Akitake Tokugawa geleneksel kıyafetler içerisinde belindeki bir tören kılıcıyla bir yer taburesini andıran bir zemin üzerinde oturur vaziyette resmedilmiştir. Arka planda mavi renk desenli bir kumaş dışında başka bir şey yoktur. Bu çalışmanın suluboya tekniği ile yapılmış olması bir ders gününde kısa bir zaman diliminde ortaya çıkması olabileceği düşüncesini akıllara getirmektedir. Prens Akitake ve Tissot arasındaki bu bağlantıyı ve bu suluboya çalışmasını 1980 yılında Ikegami Chūji adında bir araştırmacı ortaya çıkarmıştır (Turner, 2009, p. 36).

Sonuç

18.yüzyıl ortalarında sanatsal anlamda durağan bir dönem geçiren Avrupalı ressamlar gerek konu, gerek teknik bağlamında yeni arayışlar içerisine girmişlerdir. Aynı dönemde gelişen siyasal ve ekonomik antlaşmalar sonucunda Japonya ile önceleri sınırlı olan ticaretin önündeki engellerin de kalkmasına bağlı olarak Japon kültür ve sanatına ait birtakım objeler ve önceleri bu objelerin paketlenmesinde kullanılan Japon baskı resimleri Avrupa pazarına girmiş ve hızla yayılmaya başlamıştır. Empresyonist akım içinde adı anılan bir grup sanatçı önceleri kolay elde edilebilir olmalarının da etkisiyle bu baskı resimleri satın almaya ve koleksiyon yapmaya başlamışlardır. Zamanla bir tutkuya, bir yaşam biçimine dönüşen bu ilgiye o yıllarda kısaca “Japonizm” adı verilmiştir. Özellikle Fransa ve İngiltere’de oldukça rağbet gören bu ürünler ve yayılan Japonizm dönemin kültür ve sanat çevrelerini büyük oranda etkisi altına almış, zaman içerisinde modern sanat akımlarının ilki olarak kabul edilen Empresyonizm akımına etki eden en büyük kaynaklardan biri olmuştur. Empresyonist ressamlar, gerek konu ve gerek teknik olarak Japon kültür ve sanatından faydalanmışlardır. Empresyonist ressamlar, kendi sanat akımlarının temel-lerini atarken Batı resim kaynaklarından yararlandıkları ölçüde hatta belki daha fazla oranda farklı kültürlerden de bes-lenmişlerdir. Japon baskı resimleri, farklı kültürlerden beslenmelerinin en belirgin örneğidir (Kıran, 2008, p. 153).

Empresyonizm, Batıda sanayi devriminin etkisinde ortaya çıkan bir sanat akımı olarak anılsa da bu akıma etki eden faktörlerin çok çeşitli kaynaklara dayandığı zamanla ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Japon kültür ve sanatının Batılı Empresyonist ressamlar üzerindeki etkilerinin incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. James Tissot’ un da Japonizm etkisinde eserler ortaya koymuş bir ressam olması bakımından eserlerindeki Japonizm etkisinin incelenmesi Japonizm’in empresyonist Batılı ressamlar üzerindeki etkilerinin ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmada Tissot’un Japonizm etkisinde ürettiği sınırlı sayıda eseri ele alınmıştır. Bu çalışmanın Avrupa’da daha çok Empresyonist ressamlar arasında yayılan Japonizm etkisinin empresyonist üslupta çalışmasına karşın empresyonist sanatçılarla sınırlı ilişkileri olduğu da bilinen bir ressam tarafından yorumlanmasının ele alınışı bakımından da ayrıca faydalı olacağı düşünülmektedir.

James Tissot, empresyonist ressamlarla sınırlı ilişkiler içerisinde bulunmuş ve daha bağımsız bir üslupta eserler üretmiştir. Yaşadığı Fransa ve İngiltere’de sanatçı arkadaşları Degas ve Whistler aracılığı ile Japonizm ile tanışmış, Japon kültür ve sanatının etkisinde bazı eserler ortaya koymuştur. Tissot’un özellikle 1863 yılından sonra resimlerinin konularında değişikliğe giderek gündelik yaşam sahnelerini ele almasında incelemiş olduğu Japon baskı resimlerinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Yapılan literatür taramasında eserlerindeki kompozisyonlarda yer alan egzotik Japon eşyalarının sembolik ya da mitolojik bir anlamda kullanımına rastlanılmamıştır. Bu objeler, kompozisyonlarda sağlanması istenilen egzotik atmosferin birer ögesi olmaktan öteye gitmemiştir. Tissot, resimlerinde ağırlıklı olarak Victoria’n döneminin bir yansıması olarak refah bir yaşantı içerisindeki soylu sınıfın gündelik yaşantısından kesitler sunmakta, soylu kadınlar ve moda resimlerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Araştırma sonucunda James Tissot’un Japonizmden önemli ölçüde etkilendiği görülmüştür. Japon resimlerini inceledikçe Japon sanatını özümsemeye başlamış aynı zamanda sayıca da önemli sayılabilecek Japon baskı resim ve egzotik Japon eşyaları koleksiyonuna sahip olmuştur. Özellikle 1863 yılı sonrasında ortaya koyduğu “Genç Bayanlar Japon Eşyalarına bakıyor” (Resim 19), (Resim 21), (Resim 22), “Japon Eşyalarını Tutan Genç Bayan”, (Resim 17) , “Japon Banyosu” (Resim 31), “Prens Akitake Tokugawa’nın Portresi “ (Resim 32) gibi eserlerinde konu, teknik ve isimlendirme olarak Japonizm etkilerinin belirgin bir şekilde görülebilmektedir.

Kaynakça

- Aksel, M. (2016). Masal ve Resim (1 ed.). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bailey, M. (2018). *Starry Night: Van Gogh at the Asylum*. London: Quarto Publishing plc.
- Baker, J. S. (2000). *Japanese Art*. Londra: Thames and Hudson Ltd.
- Blood, K. (2001). *Ukiyo-e and Its Orbit The Library of Congress Collections in Context, The Floating World of Ukiyo-e Shadows, Dreams and Substance*, New York: Harry N. Abrams Inc. Publishers and The Library of Congress
- Cirlot, J. E. (1971). *A Dictionary Of Symbols*. Trad. Jack Sage. In: New York: Dover Publications.
- Eberhard, W. (1995). *Çin Tarihi*. (3.basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi
- Erdal, G., Yılmaz, M. (2018). James Abbott McNeill Whistler'in Eserlerinde Japonizm Etkisi, Ankara: İdil Sanat Dergisi, Cilt:7, sayı: 41, 25-32 DOI: 10.7816 /idil-07-41-04
- Gompertz, W. (2015). *Pardon Neye Bakmıştınız?, Modern Sanatın 150 yıllık şaşırtıcı, sarsıcı, Kimi Zaman da Tuhaf Hikayesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökmen, M. (2007). *Sanatta Bir Biçimlendirme Yaklaşımı Olarak Çin-Japon Resminin Batı Resmine Etkisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Greenaway, V. (2009). *James Tissot, 'Goodbye, on the Mersey': a Reading of the Transatlantic Journey*. 19: *Interdisciplinary Studies in the Long Nineteenth Century*(9).
- Gürçağlar, A. (2003). 19. Yüzyıl Batı Resim Sanatına Biçim Veren Kaynaklar : Avrupa Sanatında Japon Resminin Etkisi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 20(117), 56-61.
- H. Croix (1986). *Gardner's Art Through the Ages*: Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- Hollingsworth, M. (2009). *Dünya Sanat Tarihi*. In R. Küçükerdoğan & B. Ergüder (Eds.). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Howard, M. (1997). *Encyclopedia of Impressionism*: Thunder Bay Press (CA).
- Hunter, S. J., J. (2000). *Modern Art* (3 edition ed.). New York: Pearson.
- Ives, C. F. (1974). *The Great Wave: The Influence Of Japanese Woodcuts On French Prints*. New-York: Metropolitan Museum of Art.
- Ives, C. F. (2004). *Japonisme In Heilbrunn Timeline of Art History*. New York : The Metropolitan Museum of Art, 2000. Retrieved from http://www.metmuseum.org/toah/hd/jpon/hd_jpon.htm
- Kapos, M. (1995). *The Impressionists and their Legacy*. London: Barnes & Noble Books.
- Kılıç, E. (2010). *Çağdaş Resim Sanatının Oluşmasında Doğu ve İslam Sanatlarının Etkisi*. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*(3), 49-70. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/28527>
- Kıran, H. (2008). *Tarihsel Süreç İçerisinde Japon Baskı Sanatına Bir Bakış*. Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi(2), 147-158. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/192610>
- Kurşuncu, İ. (2014). *Zen'den Manga ve Otaku Kültürüne Japon Sanatı ve Boşluk Bağlamında Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi,
- Ono, A. (2013). *Japonisme in Britain: Whistler, Menpes, Henry, Hornel and Nineteenth-Century Japan*: Routledge.
- Ödekan, A. (1997). *Japonya*. In *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (pp. 2.Cilt). İstanbul: Yem Yayınları.
- Pennell, E. (1911). *The Life of James McNeill Whistler*. In: London: Lippincott.
- Pollitt, B. (Producer). *A-Level: Édouard Manet, The Railway*. <https://smarthistory.org/manet-the-railway-3/>. Retrieved from <https://smarthistory.org>
- Şahin, H. (2005). *Japonizmin Empresyonist Sanat Akımı Üzerine Etkileri*, Ankara: İdil Sanat Dergisi, Cilt 4, Sayı 18, 81-109. DOI: 10.7816/idil-04-18-05
- Sertdemir Diagne, İ. (2016). *Çin'de "Yelpaze" Kültürü ve Yelpazenin Tarihsel Gelişimdeki Sembolizmi*. *Current Research in Social Sciences*, 2(3), 96-106. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/224684>

- Tamar, G. (1999). *Painting the Parisienne James Tissot and the Making of the Modern Woman*, in *Seductive Surfaces: The Art of James Tissot*, ed. Katharine Lochman, Yale University Press: New Haven.
- Tansuğ, S. (1999). *Çağdaş Türk Sanatı*, (Beşinci Basım ed.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turani, A. (2011). *Dünya Sanat Tarihi* (15 ed.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turner, C. E. (2009). *Self-fashioning, Consumption, and Japonisme: The Power of Collecting in Tissot's Jeunes Femmes Regardant des Objets Japonais, 1869*. (Master). University of South Florida
- Walker, M. (Producer). *Mary Cassatt: an Intimate Japonisme*. <https://michelinewalker.com>. Retrieved from <https://michelinewalker.com/tag/mary-cassatt/>
- Wentworth, M. J. (1978). *James Tissot: Catalogue Raisonné of His Prints: The Minneapolis Institute of Arts*.
- Wichman, S. (1999). *Japonisme: The Japanese influence on Western art since 1858*. Trans. by Mary Whitehall, et al. New York: Thames and Hudson Inc.
- Wood, C. (1986). *Tissot: The Life and Work of Jacques Joseph Tissot, 1836-1902*: Weidenfeld and Nicolson.

İnternet Kaynakça

- <http://www.artorientalis.com/batiresimsanatinabicimveren kaynaklar.htm>, (Erişim Tarihi 08.04.2019)
- <https://circlelove.co/uzakdogu-sanati-japonizm-ve-japon-sanati/>, (Erişim Tarihi:21.12.2019)
- <https://mydailyartdisplay.wordpress.com/tag/japonaise-au-bain-japanese-girl-bathing-by-james-tissot/>, (Erişim Tarihi 08.04.2019) .
- <https://smarthistory.org/manet-the-railway-3>, (Erişim Tarihi:12/03/2019) .
- <https://thehammocknovel.wordpress.com/2017/02/19/a-james-tissot-chronology-by-lucy-paquette-for-the-victorian-web>, (Erişim Tarihi:14.03.2019).

Görsel Kaynakça

- <https://tr.pinterest.com/pin/732890539336745666/?lp=true> sayfasından 22.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- <https://lejaponartistique.wordpress.com/2013/11/22/le-japon-artistique-la-revue-eponyme/> sayfasından 12.09.2020 tarihinde erişilmiştir.
- [http:// www.artorientalis.com/batiresimsanatinabicimveren kaynaklar.htm#_ftnref1](http://www.artorientalis.com/batiresimsanatinabicimveren kaynaklar.htm#_ftnref1) sayfasından 21.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kiyonaga_Le_neuvi%C3%A8me_mois_\(Minami_juni_ko\).JPG](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kiyonaga_Le_neuvi%C3%A8me_mois_(Minami_juni_ko).JPG) sayfasından 21.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/JP804/> sayfasından 21.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.sanatabasla.com/2013/08/dans-dersi-the-dance-class-degas/> 21.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- <http://seyahat.mynet.com/kanagawanin-buyuk-dalgasi-nasil-bu-kadar-unlu-oldu-1184888> sayfasından 08.07.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.vangoghgallery.com/painting/starry-night.html> sayfasından 09.08.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/36461> sayfasından 22.12.2019 tarihinde erişilmiştir
- <https://artsandculture.google.com/asset/bridge-in-the-rain-after-hiroshige/rwGc5ZWvzXZ0vA?hl=tr> sayfasından 21.12.2019 tarihinde erişilmiştir.

- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/45477> sayfasından 12.09.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.sartle.com/artwork/the-bath-mary-cassatt> sayfasından 12.09.2020 tarihinde erişilmiştir.
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:James_Tissot_-_Waiting_for_the_Ferry.jpg 22.12.2019 sayfasından tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.ressamlar.gen.tr/edouard-manet/emile-zolanin-portresi/> sayfasından 22.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Edgar_Degas_-_Portrait_of_James_Tissot.jpg sayfasından 22.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- <https://ukiyo-e.org/image/mfa/sc215541> , sayfasından 12.07.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://tr.pinterest.com/pin/564357397025315114/?lp=true> sayfasından 11.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.pinterest.se/pin/417216352973945078>, sayfasından 07.07.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://tr.pinterest.com/pin/564357397025315114/?lp=true> sayfasından 11.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:James_Tissot_-_Young_Women_Looking_at_Japanese_Objects.jpg , sayfasından 22.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:James_Tissot_Young_Women_Looking_at_Japanese_Objects.jpg sayfasından 22.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/55740> , sayfasından 07.08.2020 tarihinde erişilmiştir.
- https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tissot_Mersey.jpg sayfasından 22.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- https://www.toshidama-japanese-prints.com/item_763/Toyokuni-I-Michinosuke-I-as-the-Geisha-Ohana.htm , sayfasından 13.08.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.jamestissot.org/Jeune-Femme-A-L-Eventail.html> sayfasından 22.12.2019 tarihinde erişilmiştir.
- <http://www.monetpaintings.org/madame-monet-in-a-japanese-kimono/> , sayfasından 09.08.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.viewingjapaneseprints.net/texts/ukiyoetoyokuni.html> , sayfasından 03.09.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://tr.pinterest.com/pin/25332816626289928/>, sayfasından 03.08.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.emag.pl/reprodukcyjne-obrazow-in-full-sunlight-james-tissot-rozmiar-70x50-james-tissot-09/pd/DGHTHVBBM/> sayfasından 11/03.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.tate.org.uk/art/artworks/tissot-the-gallery-of-hms-calcutta-portsmouth-n04847> sayfasından 19.03.2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://www.themuseumoutlet.com/a-woman-in-japan-bath-by-tissot> sayfasından 11/03/2020 tarihinde erişilmiştir.
- <https://ricarodb.wordpress.com/2013/08/14/akitake-tokugawa-per-james-tissot/james-tissot-tokugawa-akitake-1868/> sayfasından 21.03.2020 tarihinde erişilmiştir.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/James_Tissot sayfasından 11/03/2020 tarihinde erişilmiştir.

İplik Baskılı Tasarım Uygulaması

A Design Application With Yarn Printing

Mehmet Zahit BİLİR¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öz

Tekstil yüzeylerinin renklendirilmesinde yüzyıllardır boyama ve baskı yöntemleri kullanılmaktadır. Boyama yöntemi, belirli bir alan sınırı olmaksızın yüzeyin bir boyarmadde ile boyanması işlemi esasına dayanmakta iken baskı yönteminde ise yüzey üzerinde belirlenmiş bir alanda sınırlı bir renklendirme işlemi yapılmaktadır. Tekstil endüstrisinde tops, iplik, kumaş veya hazır giysi olarak baskı işlemi yapılabilmektedir. Mevcutta uygulanan tüm baskı yöntemleri son kullanım yeri olarak çoğunlukla kıyafet uygulamasına yönelik tasarımlardır. Bu çalışmada ise sektörde uygulanan iplik baskı işleminden farklı olarak, iplik baskı görünümlü tekstil tasarımlarının yapılmasına olanak veren farklı bir uygulama biçimi gösterilmektedir. Çalışmada, uygulanacak yöntemin baskı etkisini iplikler üzerinde yüksek netlikte gösterebilmesi için, öncelikle baskı işlemi uygulanacak doku tipi seçimi üzerinde durulmuştur. Sonraki aşamada ise seçilen tekstil yüzeyi üzerinde hangi baskı yönteminin uygulanabileceği gösterilmiştir. Uygun doku tipi ve baskı yönteminin seçilmesi sonrası iplik baskı görünümlü tasarım elde etme süreci aşamalı olarak gösterilmiş ve tüm aşamalar sonrası elde edilen ürün görselleri paylaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Baskı Tasarımı, Tekstil Tasarımı, Baskı, İplik Baskı, Boyama

Abstract

Dyeing and printing methods have been applied for centuries in the coloring of textile surfaces. Dyeing method is to dyeing of surface with a colorant without any border of an area, but printing method is applied coloring in a bordered area with limited sizes. Printing process can be applied as tops, yarn, fabric or garment in textile industry. All current printing applications are designs which are mostly for garment applications as using area. In this study, although it is different from current yarn printing processes in textile sector, this new application method provides to make textile designs which looks like a yarn printing. To showing of printing effect on yarns with high quality of printing method, choosing of weaving type that will be printed on has been focused on firstly. In the next stage, it has showed which printing method can be applied on textile surface that is choose. After choosing suitable weaving type and printing method, getting design process that looks like a yarn printing have been showed step by step. At the end of all stages, design photographs that have been gotten from this study have been shared.

Keywords: Printing Design, Textile Design, Printing, Space Dyeing, Dyeing

Extended Abstract

Dyeing and printing methods have been applied for centuries in the coloring of textile surfaces. Dyeing method is to dyeing of surface with a colorant without any border of an area, but printing method is applied coloring in a bordered area with limited sizes. Printing process can be applied as tops, yarn, fabric or garment in textile industry. All current printing applications are designs which are mostly for garment applications as using area. Printing process can be applied with many different techniques. Mold printing, stencil printing, roller printing, film printing, transfer printing and digital printing can be said among these printing techniques. There are many advantages and disadvantages of all current printing techniques according to each other as ease of application, cost and damage to the environment. Designers who will print choose the printing type according to production quality that they will get and other points that they focus on. Printing surface that will be used must have specific standards apart from quality of printing process in printing applications, because printing surface features determine the printing quality directly. Parameters are determined in printing according to surface. In this study, yarn printing design has been tried to get by benefitting the current printing techniques. Yarn printing applications are rather limited. In todays, yarn printing applications are generally named as space dyeing and yarn printing operations mostly are applied with space dyeing applications. Space dyeing application isn't suitable for every application because of limited color numbers and low photo quality printing. In the study, transfer printing technique has been used with the aim of getting yarn printing design. Transfer printing technique is preferred to get photo quality printing on textile surface made from synthetic fiber. Printing surface from S4/1 satin weaving has been preferred. Cause of preferring this weaving type is that this weaving type has high warp or weft yarn density on surface. This is an important point, because as a result of study, keeping yarn missing in minimum is rather critical for printing image. At the first, a flower photo of a branch of a tree has been taken and then, this photograph has been printed on an A4 transfer paper by using Adobe Photoshop programme and sublimation printer. After printing, photo image on transfer paper has been transferred on %100 polyester-white-satin fabric by using transfer press. After this stage, fabric has been laid on table after cutting it in specific sizes. Since pulling weft yarns from fabric easily, a few warp and weft yarns have been pulled, so this side of fabric has become open. After this, fabric has been taped on a cartoon from it's other side. Some weights have been put on fabric to prevent difficult working conditions because of the opened yarns. Warp yarns have been opened by pulling all wefts yarns until the last printing area. After pull of all weft yarns has been completed, a double face tape has been used and warp yarns have been put on tape one by one by stretching all warp yarns. After putting the warp yarns on the tape, yarn printing application has been done by closing opened areas with a frame. As a result of this study, it is showed that yarn printing applications can be done by using current printing techniques for textile designers. It is thought that many same or different design products can be made by using and developing this sample applications

Giriş

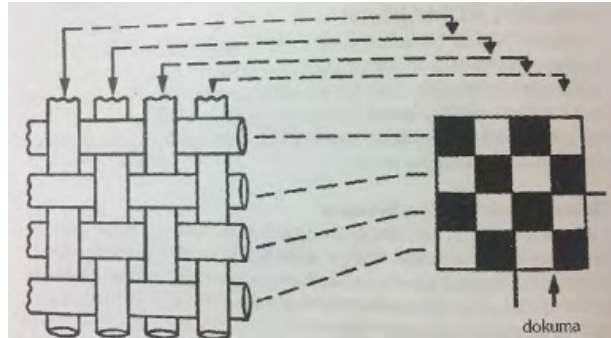
Bir tekstil ürününün oluşturulabilmesi için hammaddeden mamul ürüne oluşumuna kadar belirli aşamaların uygulanması gerekmektedir. Tekstil işletmelerinde genel olarak iş akışları iplik, iplik boya, dokuma/örme, terbiye ve konfeksiyon aşamaları şeklinde oluşturulmaktadır. Terbiye ve konfeksiyon süreçlerinin, tekstil ürününün albenisini artıran en önemli işlemler olduğu söylenebilir. Terbiye işlemleri kendi içerisinde ön terbiye, renklendirme ve bitim işlemleri olarak sınıflandırılır (Aniş, 1998: 1). Ön terbiye işlemleri terbiye sürecinin diğer adımları olan renklendirme ve bitim işlemlerine hazırlık işlemleri olarak uygulanır (Aniş, 1998: 1). Terbiye sürecinin diğer adımı olan renklendirme işlemleri ise boyama veya baskı işlemleri olarak uygulanır. Kumaşın tekstil boyarmaddeleri ile muamele edilerek renklendirilmesine boyama işlemi denir (Özcan, 1978: 549). Farklı kültürlerde, ilkel üretimlerden günümüze kadar gelen süreçte pek çok farklı teknikte boya ve baskı tekniklerinin kullanıldığı bilinmektedir (Kurtuldu ve Yıldırım, 2019: 94). Tekstil kumaşlarının renklendirilmesinin tarihi M.Ö. 4000'lere kadar uzanmaktadır (Uygur ve Yüksel, 2013: 12). Renklendirme amacıyla yapılan boyama işlemlerinden biriside baskı işlemidir. Baskı işlemi bölgesel renklendirme olarak tanımlanmaktadır (Peker, 2017: 17). Baskıcılığın tarihi M.Ö. 3000'li yıllara kadar uzanmakta olup, endüstriyel baskıcılığın temeli ise İskoçyalı Bell tarafından 1783 yılında Silindir (rulo) gravür basma makinesini geliştirmesiyle atılmıştır (Uygur ve Yüksel, 2013: 12-13). Baskı yöntemleri genel olarak direkt, aşındırma veya rezerve baskı uygulamaları olarak yapılmaktadır (Perkin, 1996:189-190). Tekstil alanında uygulanan basma işlemleri tüketici talepleri doğrultusunda genellikle kumaş veya giysi üzerine yapılmaktadır. Baskı işleminin sağlıklı yapılabilmesi için en önemli unsurlardan biriside basma işleminin yapılacağı yüzeyin basmaya uygun özelliklerde olmasıdır. Bu bağlamda kumaş veya giysiler yüzey düzgünlüğü açısından basma işlemine uygun özelliktedir. Sade iplik üzerine yapılacak baskı işleminde ise baskıcılıkta uygulanabilen yöntemler oldukça daralmakta ve çeşitlilik azalmak-

tadır. Genel olarak, iplik baskı olarak yapılan uygulamalara space dyeing (uzay boyama) denilmekte ve iplik baskı işlemleri çoğunlukla space dyeing uygulamalarıyla yapılmaktadır. Space dyeing (uzay boyama) uygulamaları renk ve desen sınırlaması yönünden ve özellikle sanatsal tekstil tasarım uygulamaları açısından yetersiz kalabilmektedir. Bu çalışmada, son yıllarda uygulaması artan ve fotoğraf kalitesinde baskı imkânı sunabilen baskı tekniklerinden birisi olması nedeniyle transfer baskı yöntemi tercih edilmiştir. Transfer baskı yapılan dokuma yüzeyinden iplik baskıya geçiş sağlanmış ve iyi bir görünüme sahip, iplik baskı görünümlü tekstil tasarım uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamanın gerçekleştirilebilmesi için uygulamanın aşamaları çalışma içerisinde görselleriyle birlikte gösterilmiş olup, bu çalışmanın iplik baskı uygulamalarını eserlerinde kullanmak isteyen tasarımcılara alternatif bir yöntem olarak yardımcı olması beklenmektedir.

İplik Baskı Görünümlü Tasarım Uygulamasında Dokuma Türü Seçimi

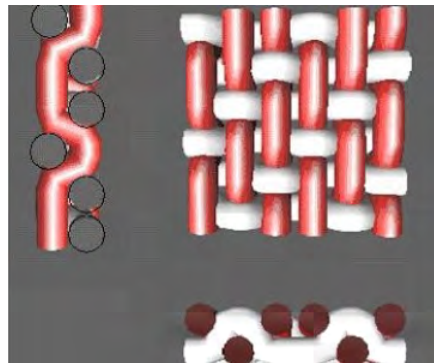
İki iplik sisteminin belli kaidelere göre dik açı yaparak kesişmesinden oluşan tekstil ürününe dokuma denilmektedir (İmer, 1997: 3). Dokumayı oluşturan boyuna ipliklere çözgü, enine ipliklere ise atkı denilmektedir (İmer, 1997: 3). Dokuma türleri atkı ve çözgü ipliklerinin belirli bir dokuma raporuna göre tekrar etmesiyle oluşturulur. Çok sayıda farklı dokuma türleri olup, temelde en çok kullanılan dokuma türleri ise bezayağı, dimi ve saten'dir.

Bezayağı dokuma: En basit ve en çok kullanılan dokuma çeşididir. En yüksek sayılı birleşme noktasına sahip olan dokuma çeşidi olup, batista, krep, panama, tafta, jappe ve poplin kumaşlar bezayağı dokuma ile yapılmaktadır (Taylor, 1999: 82-83). Görsel 1.'de görüldüğü üzere, B1/1 birim raporunda çözgü ipliği atkı ipliğine göre 1 üst 1 alt şeklinde hareket ettiğinden çözgü ve atkı ipliklerinin birim raporda yüzey üzerindeki görünüm etkisi %50-%50 şeklindedir.

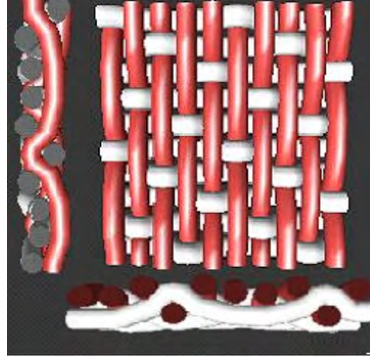
Görsel 1: Bezayağı dokuma (Taylor, 1999: 82).

Dimi dokuma: Diagonal yollara sahip olan temel dokuma türlerinden birisi olup D 2/1 (Z) gibi diyagonal yön belirtilerek ifade edilir (Özen ve Akalın, 2012: 42). Dimi dokumalarda çözgü yoğunluklu olan çeşitlerinde örneğin D2/1 (Z) dokumada çözgü birim rapor üzerinde atkı ipliğine göre 2 üst 1 alt şeklinde hareket eder. Bu durumda 9 birimlik alanda 6 birim kadar çözgü ipliği üstte kalır bu da çözgü ipliklerinin atkı ipliklerine göre daha üst yüzeyde kaldığını gösterdiğinden çözgü yoğun dokuma elde edilmiş olur (Birim raporda yaklaşık olarak %65 çözgü-%35 atkı görünüm) (Görsel 2).

Görsel 2: Dimi dokuma (URL 1, 2020).

Saten dokuma: Saten dokumalarda atkı ve çözgü iplikleri yüksek atlamalar yapmakta olup, atkı veya çözgü hakim desen üretilmektedir (Özen ve Akalın, 2012: 72). En küçük desen S4/1 çözgü veya atkı sateni olup, çözgü saten birim raporunda 5 birimlik alan için neredeyse %80 çözgü-%20 atkı görünüm oranlaması vardır (Görsel 3).

Görsel 3: Saten dokuma (URL 2, 2020).

Bezayağı, dimi ve saten gibi temel dokuma türlerine bakıldığında, yüzey üzerinde yüksek çözgü ve/veya atkı yoğunluklarının ayarlanabildiği dokuma türleri dimi veya saten dokumalardır. Yapılacak olan uygulamada, yüzeye uygulanacak baskının yüzey üzerinde bulunan çözgü veya atkı ipliklerine yüksek oranda uygulanabilmesi, çalışmanın başarıya ulaşmasında yüksek dereceli bir etkiye sahiptir. Temel dokuma türleri içerisinde, kumaş yüzeyinde (ön veya ters yönde), çözgü veya atkı yoğunluğunun en yüksek olduğu dokuma türünün saten dokumalar olduğu verilen bilgiler ışığında görülmektedir. Bu nedenle çalışmada saten kumaş üzerine baskı uygulaması tercih edilmiştir.

Günümüz Tekstil Endüstrisinde Yapılan İplik Baskı Uygulamaları

Günümüzde uygulanan iplik baskı işlemleri genel olarak iplik üzerine veya iplik bobini üzerine yapılabilmektedir. Genel olarak iplik baskı olarak uygulanan işlemlere space dyeing (uzay boyama) denilmektedir ve bu işlem çoğunlukla bobin veya iplik üzerinde yapılabilmektedir (URL 3, 2020).

İplik üzerine space dyeing uygulaması: Yaklaşık 48 ipliğe kadar olan ve yan yana bulunan ipliklerin her biri, farklı renkte baskı yapabilen birkaç silindir yüzeyinden geçirilmesiyle baskı işleminin yapılmasına olanak sağlayan bir baskı uygulamasıdır. Burada her bir silindir, uzunluğu ve deseni belirli olan baskıları altından geçen sonsuz uzunluktaki ipliklere istenilen renkte geçirir (Görsel 4).

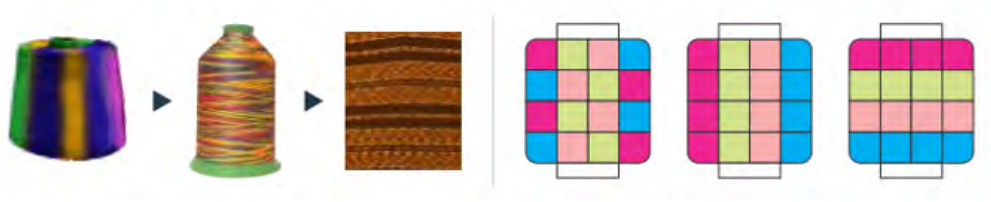

Görsel 4: İplik baskı makinesi (URL 4, 2020).

Bobin üzerinde space dyeing uygulaması: Bobin halindeki makineye yerleştirilen doğal veya yapay liften yapılmış ipliğe içerisinde birden fazla nozülün bulunduğu boya iğneleri vasıtasıyla, yüzey üzerinde birer boşluk bırakarak, makine cinsine göre 1'den 8'e kadar farklı renkteki boyarmaddenin belirlenen uzunluklarda enjeksiyon (spray) edilmesi ile gerçekleştirilir (Görsel 5, 6, 7). Bu yöntem özellikle örme, dokuma veya dekoratif nakış uygulamaları sonrası güzel efektler elde edilmesinde tercih edilmektedir (URL 5, 2020).

Görsel 5: Space dyeing (uzay boyama) makinesi (URL 5, 2020).

Görsel 6: Bobin üzerinde space dyeing uygulama görüntüleri (Jogindra Industries, 2020: 15).

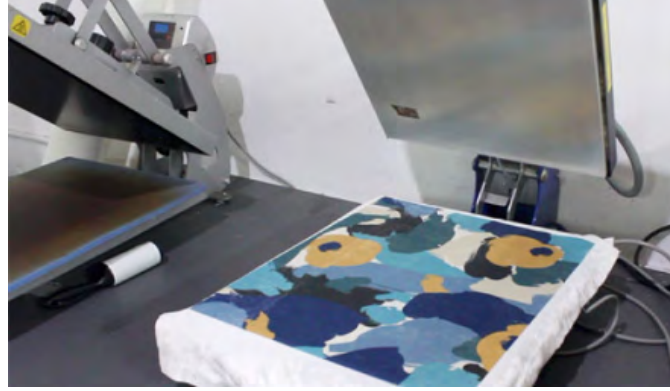

Görsel 7: Space dyeing işlemi uygulanmış iplik bobinleri (Jogindra Industries, 2020: 15).

İplik Baskı Görünümlü Tasarım Uygulamasında Baskı Tekniği Seçimi

Tekstil baskı teknikleri kendi içerisinde kalıp baskı, şablon baskı, silindir baskı, film baskı, transfer baskı ve dijital baskı olmak üzere birçok şekilde uygulanabilmektedir (Uygur ve Yüksel, 2013: 5). Her bir baskı tekniğinin tarihsel süreç içerisinde birbirine göre teknoloji, maliyet, uygulanabilirlik, kalite vb. birçok avantaj ve dezavantajları bulunabilmektedir. Baskı teknikleri arasından yüksek netlikte baskı yapılabilmesine olanak sağlayabilmesi, kolay uygulanabilir bir baskı yöntemi olması ve baskı aşamasında su kullanılmaması sonucu daha çevreci olması nedenleriyle transfer baskı tekniği tercih edilmiştir.

Transfer baskı tekniği, bir kağıt üzerine yazıcı ile basılmış olan desenlerin yaklaşık 200 °C sıcaklığa ayarlanmış bir transfer presi ile kumaşa transfer edilmesi şeklinde uygulanır (Perkins, 1996: 196) (Görsel 8).

Görsel 8: Transfer baskı presi (URL 6, 2020).

Transfer baskı tekniğinin kumaşa uygulanmasında 4 farklı yol uygulanabilmekle birlikte, içlerinden en çok kullanılanı süblime olabileme yeteneğine sahip boyarmaddelerin kullanıldığı transfer baskı tekniğidir (Uygur ve Yüksel, 2013: 16). Bu teknikte kullanılan süblime boyarmadde katı halden direkt gaz hale geçebilme özelliğine sahiptir (Peker, 2017: 124). Süblimasyon boyarmaddeler dispers boya grupları olduğu için sadece sentetik liflerden yapılmış tekstil ürünlerine uygulanabilmektedir (Uygur ve Yüksel, 2013: 16). Transfer baskı tekniği dokuma ve örme kumaşlara uygulanabilmekle birlikte daha çok örme yüzeylerde tercih edilmektedir (Perkins, 1996: 196).

Materyal

Çalışmada kumaş, baskı makinesi, yazıcı, fotoğraf makinesi, bilgisayar, transfer baskı kağıdı ve transfer baskı mürekkebi kullanılmıştır.

Kumaş: Çalışmada süblime transfer baskı tekniği uygulanacağı için baskı yapılacak olan kumaşın sentetik liften yapılmış iplikte dokunmuş bir yüzey olması ve baskı yapılacak yüzeyde çözgü veya atkı iplik gruplarından birinin çok yüksek düzeyde yoğunluğa sahip olması gerekmektedir. Hem istenilen özelliklere sahip bir kumaş yüzeyi olması hem de kolay bulunabilir özellikte bir kumaş türü olması sebebiyle temel dokuma türleri içerisinde çözgü veya atkı hakimiyetinin en yüksek olduğu yapı olan, S4/1 birim raporuna sahip polyester bir saten kumaş tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan kumaşa ait teknik özellikler aşağıda verilmiştir;

Dokuma tipi:	Saten (S4/1)
Renk:	Beyaz
Lif tipi:	%100 polyester
İplik no:	Ne50/1 (çözgü ve atkı)

Baskı makinesi:	1 adet KR1702 model transfer baskı presi.
Yazıcı:	1 adet Epson L1300 model süblimasyon yazıcı.
Fotoğraf makinesi:	1 adet Canon marka profesyonel fotoğraf makinesi.
Bilgisayar:	1 adet Lenova marka bilgisayar.
Transfer baskı kağıdı:	1 adet SubTec marka A3 boyutlu süblimasyon baskı kağıdı.
Baskı mürekkebi:	Yazıcıda kullanılmak üzere, süblime özelliğe sahip, sublink marka, 100 ml mavi, 100 ml siyah, 100 ml sarı ve 100 ml kırmızı yazıcı mürekkebi.

Yöntem

Çalışmadaki uygulamalar 3 temel işlem ile gerçekleştirilmiş olup, uygulanan her bir işlemin kendi içerisinde çeşitli alt adımları bulunmaktadır.

1. İşlem - Baskısı oluşturulacak fotoğrafın çekilmesi:

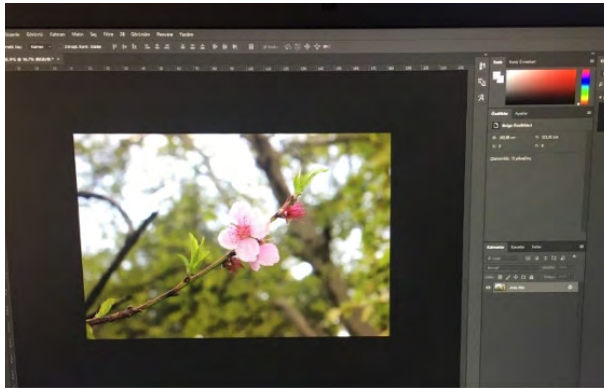
Fotoğraf çekimi oluşturulması istenilen baskı deseninin görsel görünümü ile ilgili olup kişinin beğeni- sine özel bir durumdur. Burada en önemli nokta çekilen fotoğrafın kalitesinin yani netliğinin ve renk canlılığının yüksek olmasıdır, çünkü fotoğraf kalitesi ne kadar yüksek olur ise yapılacak olan baskı işleminin kalitesi de o denli yüksek olur. Bu çalışmada fotoğraf çekimi için doğada bulunan bir ağaç dalındaki çiçekten faydalanılmış olup, 300 dpi çözünürlükte fotoğraf çekimi yapılmıştır (Görsel 9).

Görsel 9: Baskıda kullanılan fotoğraf.

2. İşlem - Fotoğrafın Baskı Kağıdına Aktarılması

Çekim işlemleri tamamlanan fotoğrafın bilgisayarda işlenmesi ve yazıcıya aktarılması amacıyla Adobe Photoshop programından yararlanılmıştır. Çekilen fotoğraf üzerinde herhangi bir düzenleme yapılmadan photoshop üzerinden yazıcıya veri akışı yapılmıştır (Görsel 10). Yazıcı ayarları transfer baskı kağıdına özel ayna yansımali ve A4 boyutunda yüksek kaliteli baskı ayarlaması şeklinde düzenlenerek, bilgisayar üzerinden yazıcıya gönderilen fotoğrafın transfer baskı kağıdına işlenmesi sağlanmıştır (Görsel 11).

Görsel 10: Fotoğrafın photoshop programında aktarılması.

Görsel 11: Fotoğrafın transfer baskı kağıdına yazdırılması.

3. İşlem - Transfer Baskı Yapılması:

Transfer baskı kağıdına çıktısı alınan fotoğrafın kumaş yüzeyine aktarılması için transfer baskı tekniği uygulanmıştır. Bu amaçla 40 x 50 cm baskı alanına sahip transfer baskı presinin alt tablasına göre daha geniş olacak şekilde kumaş hazırlanır. Hazırlanan kumaşın yüzeyinde kırışıklık var ise pres aşamasından önce ütü ile kırışıklıklar açılır. Kumaş, baskı presinin alt tablasına baskı yapılacak yönü üste bakacak şekilde serilir. Transfer baskı presinin sıcaklığı 195 °C'ye, baskı süresi ise 80 sn'ye ayarla-

nır. Üzerine çıktı alınan transfer baskı kağıdının çıktı alınan yönü kumaşa doğru olacak şekilde kumaş yüzeyine yerleştirilir. Teflon yanmaz kağıtta transfer baskı kağıdının üzerine konulup baskı presi kapatılır. 195 °C'de 80 sn olarak yapılan işlem sonrası pres kaldırılır ve baskı işlemi tamamlanmış olur (Görsel 12).

Görsel 12: Transfer baskı.

4.İşlem – Baskı Yapılan Yüzeyde İplik Baskı Tasarımının Oluşturulması:

Bu işlemin yapılması çeşitli aşamalardan oluşmakta olup, transfer baskı yapılan yüzeye iplik baskı görünümünün kazandırılması bu işlem ile sağlanmaktadır. İşlem aşamaları ise aşağıdaki şekilde yapılmaktadır:

1-Transfer baskı yapılan kumaşın kesilmesi

Bu aşamada, baskı yapılan yüzeyin oldukça büyük olması ve iplik sökme işleminin daha hızlı yapılabilmesi amacıyla, baskı yapılan yüzeyin yaklaşık 15'er cm dışından olacak şekilde kumaş kesilir. (Görsel 13)

2-Atkı ve çözgü açma aşaması

Kumaştan atkı ipliklerini çıkarabilmek için kumaşın bir kenarından hem atkı hem çözgü yönünden iplikler çekilir. Böylelikle aşama boyunca çekilecek olan atkı ipliklerinin rahatça çıkarılabileceği boşluk oluşturulmuş olur (Görsel 14). Atkı ipliği çekilmeyecek olan diğer taraf ise çift taraflı bant ile zemine düzgünce yapıştırılır.

3-Atkı ipliği çekme aşaması

Seçilen kumaş S4/1 saten olduğundan dolayı çözgü hakim bir kumaştır. Yapılan baskıdaki boyarmaddelerin %80'i çözgü iplikleri üzerinde olduğundan yapılacak olan tasarımda çözgü ipliklerinin kalması görüntünün iplikler üzerinde gösterimi için önemlidir. Bu nedenle bu aşamada atkı iplikleri yapıdan uzaklaştırılmaya çalışılır. Atkı yönünde açılan kısımdan birer birer atkı iplikleri çekilmeye başlanır (Görsel 15). Bu aşamada atkı iplikleri çekildikçe boşta kalan çözgü ipliklerinin çalışma alanında yayılmaması amacıyla, çözgü iplikleri ve kumaş üzerine çeşitli ağırlıklarda yerleştirilir.

Görsel 13: Kesme işlemi yapılmış baskılı kumaş.

Görsel 14: Atkı ve çözgü açma işlemi yapılmış kumaş.

Görsel 15: Atkı iplikleri çekilen kumaş.

4-Tüm atkı iplikleri çekilen kumaşta çözgü ipliklerinin tekrar düzenlenmesi

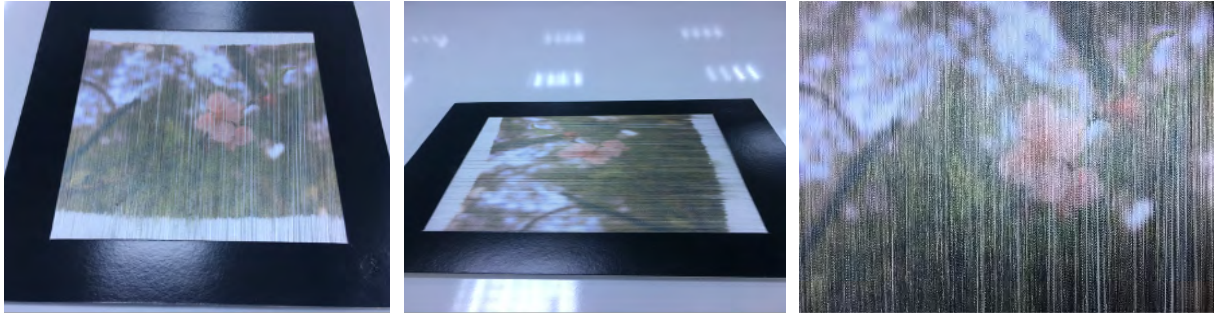
Atkı ipliklerini çekme işlemi baskı yapılan alan bittikten sonra yaklaşık olarak 10 cm kadar daha yapılır. 10 cm'den sonra geri kalan alandan atkı çekme işlemi yapılmaz ve orası sabitleme amacıyla kullanılır. Daha sonra tüm atkı iplikleri çekilen kumaş üzerinde açıkta kalan çözgü iplikleri sırasıyla ulaşacakları noktaya göre yerleştirilmiş çift taraflı bant bulunan yüzeye hafifçe gerilerek tutturulur. Bu işlem tüm çözgü iplikleri bitene kadar devam eder (Görsel 16).

Görsel 16: Çözgü ipliklerinin düzenlenmesi

5-İplik baskı görünümü tasarımın son haline getirilmesi

Tüm çözgü ipliklerinin bant üzerine yerleştirilmesi sonrasında oluşturulan tasarımın dışına tasarımın tercihine göre uygun çerçeve yapıştırılır ve tasarım son haline getirilmiş olur (Görsel 17).

Görsel 17: İplik baskılı tasarım uygulamasının son hali.

Sonuç

Tekstil baskı alanında birçok baskı teknik uygulaması olmakla birlikte, bu teknikler ile başka uygulama tasarımları elde edilebilmesi, tasarımcıların üzerinde çalışmaları gereken bir alandır. Bu çalışmada, mevcutta kumaş yüzeylerine uygulanan transfer baskı tekniğinden faydalanılarak, iplik baskı görünümü bir tekstil tasarımı elde edilmesini sağlayan uygulama gösterilmiştir. Uygulanan yöntemin en avantajlı yanı baskı işleminin transfer baskı tekniği ile yapılmasından dolayı yüksek görüntü netliğine sahip olmasıdır.

Mevcutta yapılan iplik baskı (space dyeing) yöntemi ile yapılacak olan baskılarda, uygulanacak renk adedinin sınırlı olması ve fotoğraf görüntü netliğinden baskının yapılamıyor olması bir dezavantaj olurken bu yöntemde renk sınırlaması olmadan fotoğraf görüntüleri üzerinden baskı işlemi yapılabilmektedir. Uygulamada baskı yapılacak olan görüntüdeki kaybın minimize edilebilmesi için saten dokuma tipi seçilmiştir. Her ne kadar seçilen dokuma tipi görüntü kaybını azaltacak özelliklere sahip olsa da, uygulama gereği atkı ipliklerinin yüzeyden alınması azda olsa görünüm kayıplarına neden olabilmektedir.

Uygulanan yöntemde elde edilen tasarım bir çerçeve içerisine alınmıştır, fakat tasarımcıların uygulamaya farklı dokunuşlar ve düşünceler katarak çok daha farklı tasarımlar oluşturabilecekleri de düşünülmektedir.

Kaynakça

Anış, P. (1998). Tekstil Ön Terbiyesi. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

İmer, Z. (1997). Dokuma Tekniği I. Ankara: Cem Web Ofset Ltd. Şti.

Jogindra Industries (2020). Yarn Dyeing & Processing Machines Prodeuct Range Company Brochure. Hindistan: Jogson.

Kurtuldu, E. ve Yıldırım, L. (2019). Farklı Kültürlerdeki Rezerve Boya/Baskı Teknikleri Üzerine Kavram ve Terimler. Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi, 21, 93-103. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yedi>.

Özcan, Y. (1978). Tekstil Elyaf ve Boyama Tekniği. İstanbul: Fatih Yayınevi.

Özen, M. S. ve Akalın, M. (2012). Dokuma Teknolojisi. İstanbul: Nesil Matbaacılık.

Peker, E. H. (2017). Tekstilciler İçin Baskı El Kitabı. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Perkin, W. S. (1996). Textile Coloration and Finishing. USA: Carolina Academic Press.

Uygur, A. ve Yüksel, D. (2013). Tekstil Baskı Stilleri. İstanbul: Bayko Matbaa Yayıncılık.

URL 1: <http://www.tekstildershanesi.com.tr/bilgi-deposu/dimi.html>.

URL 2: <http://www.tekstildershanesi.com.tr/bilgi-deposu/saten.html>.

URL 3: <https://www.slideshare.net/88azmir/yarn-printingspace-dyeing>.

URL 4: <http://www.rgmakina.com/portfolio-item/iplik-baski-makinasi>.

URL 5: <http://dyeingworld1.blogspot.com/2009/12/space-dyeing-techniques.html>.

URL 6: <https://envisionapparel.com/services/sublimation-printing/>

Yapay Zekânın Grafik Tasarım Alanında Kullanım Örneklerinin ve Gelecekteki Olası Rolünün İncelenmesi

Study Of Examples Of Usage Artificial Intelligence In The Field Of Graphic Design And Its Possible Future Role

Şadi KARAŞAHİNOĞLU¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.764387

Öz

Yapay Zekâ (YZ) kavramı günümüzde pek çok alanda karşımıza çıkmakta ve insanlar bilinçli ya da bilinçsiz şekilde yapay zekâdan faydalanmakta veya farkında olmadan gelişimine katkıda bulunabilmektedir. Müşteri hizmetleriyle iletişime geçildiğinde bizlere yardımcı olmaya çalışan sohbet robotları, çeşitli algoritmalar yardımıyla fotoğraf ve videolarımızı işleyen mobil uygulamalar, otonom sürüş özelliği ve park etme becerilerine sahip araçlar, finansal analiz yapan uygulamalar bunlara örnek gösterilebilir. Görüldüğü üzere yapay zekâ kullanımını her geçen gün farklı alanlara nüfuz etmektedir. Bunun doğal sonucu olarak tasarım endüstrisinde de yapay zekâ veya benzer alt-yapılardan faydalanılma yoluna gidilmiştir. Bu nedenle yapay zekânın grafik tasarım alanında kullanılması tasarım mesleğinin geleceği açısından önemli bir konuyu teşkil etmektedir.

Çalışmada yapay zekânın tarihsel sürecinden kısaca bahsedilmiş, önemli görülen tanımlamalar yapılmış, grafik tasarım ve benzer alanlardaki güncel uygulama örnekleri incelenerek bilgi verilmeye çalışılmıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada gelecekte grafik tasarımcıların konumunun ne olabileceğine dair uzman görüş ve beklentilerinin betimsel analiz şeklinde aktarılması amaçlanmıştır. Araştırma sırasında ulaşılan uzman görüşlerine göre; yakın gelecekte yapay zekâyâ sahip robotların, grafik tasarımcıların yerini almasının beklenilmediği bulgusuna ulaşılmış ve yapay zekânın, tasarım endüstrisine özellikle grafik tasarım alanına olumlu katkılarda bulunabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Grafik Tasarım, Yapay Zekâ (YZ), Tasarım Endüstrisi, Adobe Photoshop, Yapay Öğrenme.

Abstract

The concept of artificial intelligence (AI) is present in many areas today, and people can benefit from artificial intelligence consciously or unconsciously or contribute to its development without being aware of it. Examples include chat robots that try to help us when contacting customer services, mobile applications that process our photos and videos with the help of various algorithms, vehicles with autonomous driving and parking skills, and applications that perform financial analysis. As you can see, the use of artificial intelligence penetrates different areas every day. As a result of this, artificial intelligence or similar infrastructure has been used in the design industry. For this reason, the use of artificial intelligence in the field of graphic design constitutes an important issue for the future of the design profession.

In this study, the historical process of artificial intelligence was briefly mentioned, important definitions were made, graphic design and similar areas of current application examples were examined and information was tried to be given. The aim of the study is to convey expert opinions and expectations about what the position of graphic designers might be in the future in the form of descriptive analysis. According to the expert opinions reached during the research; It has been found that robots with artificial intelligence are not expected to replace graphic designers in the near future, and it has been concluded that artificial intelligence can make positive contributions to the design industry, especially in the field of graphic design.

Keywords: Graphic Design, Artificial Intelligence (AI), Design Industry, Adobe Photoshop, Artificial Learning.

Extended Abstract

Artificial intelligence, like many technological innovations in recent years, has entered into our lives. In fact, this phenomenon has been achieved with the work carried out for years to a certain level. Today, many of us have come to interact with this technology without realizing or noticing it. In the past, intelligent robots and learning machines that only appear to be an element of science fiction have emerged from science fiction novels and movies and have become reality to a certain extent in the life we live today. For example, these days, a simple banking process can be resolved with a chatbot without being transferred to a customer representative. This and many similar examples can be listed. There are major artificial intelligence applications in the field of design that require creativity and the ability to produce different solutions. How much artificial intelligence will help solve problems, especially in the field of graphic design, a design discipline that requires a certain level of academic training, perception, and the ability to communicate-empathize with people, is a matter of debate. This problematic and discussion constitutes the general framework of the study.

When looking at the design industry, it is seen that there are two different perspectives on the subject. For some, artificial intelligence is an approach that will enable designers to design with better facilities and constitutes the future of the design industry. Others believe that artificial intelligence poses a threat to designers and will replace human designers. As can be seen, experts can have different views on the subject. Technologies such as artificial intelligence make design more accessible to more people, according to Teixeira. Designers (and non-designers) can enhance the quality and detail of what they are trying to create, without expending too much energy. Artificial intelligence will be used as assistive technology in the field of design and will keep designers out of their jobs at this stage. Thanks to artificial intelligence, designers are expected to become more creative and act as curators in the future, Durrani said; he thinks they will have more free time for creative tasks. Some tasks, such as cropping pictures, resizing images, correcting photos, cannot be automated with a simple operation in Adobe Photoshop, because they require a designer's perspective and human eyes that can make quick decisions. Throughout history, humanity has used emotions as a survival mechanism. We are trained to use emotions like fear to protect ourselves from external stimuli. People are able to detect and resolve their emotions based on body language, tone of voice, context and social cues. These are all based on cultural and learned norms. Therefore, understanding emotional subtleties poses one of the biggest challenges for artificial intelligence. Today's designers have a unique ability to set context and create empathy for other users.

The above experts therefore consider that some design tasks cannot be fulfilled by artificial intelligence at this stage. While Jasmine Oh says that artificial intelligence will replace the designer, she is actually trying to draw attention to another point; she states that it will replace today's designers, not tomorrow's. She stresses that artificial intelligence will be a design partner and tool that designers can use to meet ever-changing workplace demands. Vetrov says "it is time to rethink the modern role of the designer, but also that artificial intelligence will bring ethical questions". He also said, "is the design generated by an algorithm valuable and different? Who is the original owner of the design?"asking questions. In the near future, robots with artificial intelligence are not expected to replace graphic designers. However, it is hoped that artificial intelligence will provide greater ease in daily routines such as automating repeated tasks, presenting user-specific designs, and creating design templates more quickly. In this way, designers will have the opportunity to work like an art director, curator, and have extra free time to focus on more strategic design decisions.

As a result, artificial intelligence, as in many areas in the future, especially in the design industry graphic designers can facilitate their work and help solve many design problems is thought to be. On the other hand, it is also expected that technologies that will allow average non-designer users to solve their simple design needs on their own will become widespread. In addition, the designs produced by artificial intelligence in later periods can lead to ethical debate, along with copyright, rights of works, etc. it is said by experts that problems may arise.

Giriş

Yapay zekâ son yıllardaki bir çok teknolojik yenilik gibi hayatlarımızın içine girivermiştir. Aslında bu olgu, yıllardır yürütülen çalışmaların belli bir seviyeye gelmesi ile elde edilmiştir. Günümüzde pek çoğumuz farkında veya farkında olmadan bu teknoloji ile etkileşim kurar hale gelmişizdir. Geçmişte yalnızca bilimkurgunun bir ögesi olarak görünen zeki robotlar, öğrenebilen makineler adeta bilimkurgu roman ve filmlerden çıkarak bugünkü yaşadığımız hayatın belli bir oranda gerçekliği haline dönüşmüştür. Örneğin şu günlerde basit bir bankacılık işlemi, bir müşteri temsilcisine aktarılmadan sohbet robotu (chatbot) ile çözümlenebilmektedir. Bu ve buna benzer pek çok örnek sıralanabilir. Yaratıcılık ve farklı çözümler üretebilme yeteneği gerektiren tasarım alanında belli başlı yapay zekâ uygulamaları bulunmaktadır. Yapay zekânın, özellikle belirli bir akademik eğitim, algı seviyesi ve insanlarla iletişim-empati kurma becerisi gerektiren bir tasarım disiplini olan grafik tasarım alanında, sorunları çözme konusunda ne kadar yardımcı olacağı tartışma konusudur. Çalışmanın genel çerçevesini de bu sorunsal ve tartışma oluşturmaktadır.

Yapay zekânın, herkesin üstünde anlaştığı bir tanımı bulunmamaktadır. Nilsson'a göre yapay zekâ, makinelerle zekâ kazandırmaya adanmış etkinliktir; zekâyı, bir varlığın kendi ortamında doğru düzgün ve olan biteni öngörerek işlev görmesini sağlayan niteliktir (2010:13). Bir diğer tanımda ise yapay zekâ, bir bilgisayarın ya da bilgisayar destekli bir makinenin, genellikle insana özgü nitelikler, çözüm yolu bulma, anlama, bir mana çıkartma, genelleme ve geçmişteki deneyimlerinden öğrenme gibi yüksek mantık süreçlere ilişkin görevleri yerine getirme yeteneği olarak aktarılmıştır (Nabiyev, 2016:25). Yapay zekâ bugünlerde birçok alan ve endüstride baskın teknolojilerden biridir ve çoğu zaman dünyanın geleceği ile ilişkilendirilmektedir (Cass, 2019). İnsanlar, tam olarak anlayamadıkları teknolojilerin gücünü yanlış değerlendirebilmektedir. Bu hesap iki farklı bakış açısı getirebilmekte kimileri yeni bir buluşa hak ettiğinden fazla değer verirken kimileri ise bu yeni teknolojinin tam olarak potansiyelini kavrayamayıp küçük görebilmektedir. Çağımızın makinesi olan kişisel bilgisayarlar ve belki de insanlık tarihinin en önemli mühendislik projelerinden olan "yapay zekâ" (YZ) girişimi de bu yanlış değerlendirmelerden payını alabilmektedir (Say, 2018:12). Birçok bilim adamı ve entelektüel, yapay zekâyı büyük umutlar bağlarken bazıları da yapay zekânın gelecekte insanlara büyük zarar verebilecek tehlikeli bir teknoloji olduğunu düşünmektedir. Yapay zekâ birçok film ve sanat eserinde insanlığa bir umut ya da tehdit olarak sunulmuştur (Cass, 2019).

Yapay zekâ arayışı düşlerle başlamaktadır; tıpkı tüm arayışlarda olduğu gibi. İnsanın yeteneklerini barındıran makineler çok uzun süredir hayal edilegelmiştir; hareket eden otomatlar ve akıl yürüten cihazlar gibi. İnsan benzeri makineler pek çok öyküde betimlenmiş, heykellerde, resimlerde, çizimlerde resmedilmiştir (Nilsson, 2010:19). Bununla birlikte, mevcut senaryolar yapay zekânın tartışmalı bir konu olduğunu göstermektedir. İnsanların yapay zekâ ile ilgili sahip oldukları iki bakış açısı da birbirlerinin tam karşıtı olabilmektedir. Bilim insanları ve uzmanlar, yapay zekânın dünyanın geleceğini nasıl etkileyebileceğine yönelik araştırmaları sürekli devam etmektedir. Yapay zekânın gelişmesinden büyük ölçüde etkilenen alanlar arasında mühendislik, spor, tıp, eğlence ve tasarım endüstrisi sayılabilir. Birçok sektöre etki eden yapay zekâ, yaşamlarımızı şimdiden etkilemeye başlamıştır (Cass, 2019).

Yapay Zekânın Kısaca Tarihsel Süreci

Yapay zekâ uygulamalarına birçok disiplin katkıda bulunmuştur. İlk yapay zekâ öncüleri, nasıl ilerleneceği konusunda pek çok ipucundan faydalanmış; matematikten ve mantıktan, sinirbilimden, dilbilimden, istatistikten ve olasılık kuramından, kontrol mühendisliğinden, psikolojiden ve bilgisayar biliminden gelen ipuçlarını kullanmışlardır. İşin doğrusu, yapay zekâ arayışında bugüne dek kaydedilmiş muazzam ilerlemenin sebebi, tüm o disiplinlerden gelen fikirlerin kullanılmış olmasıdır (Nilsson, 2010:677). Homeros'un İlyada eserinde kendi kendine giden ve "üç ayaklı" denen sandalyelerden ve onu etrafta gezdirsin diye aksak demirci Tanrı Hephaistos'un yapmış olduğu altın refakatçilerden bahsedilmektedir. Dönüşümler kitabında Ovidius'un yeniden anlattığı ilkçağ Yunan efsanesinde heykeltraş Pygmalion, güzel bakire Galatea'nın fildişinden heykelini yapar ve Afrodite bu heykele can vermektedir (Nilsson, 2010:19). İlk çağlardan beri insanlar zeki, kendi kendine düşünebilen ya da hareket edebilen varlıklar yaratma hayalinin peşinde koşmuşlardır. Tarihsel

sürece bakıldığında Leonardo da Vinci'nin robot şövalye çizimleri yaptığı, Fransız mucit ve mühendis Jacques de Vaucanson'ın mekanik ördek tasarladığı daha sonrasında da pek çok mucidin kendi kendine hareket edebilen varlıklar yaratmaya çalıştığı bilinmektedir. Mekanik saatler, basit hesap makineleri derken; özellikle endüstri devrimi sonrasında ilk otomatik makineler icat edilmiştir. Robot ve robotları ele alan mühendislik dalının adı olan (robotik) kelimesi bilimkurgu yazarları tarafından üretilmiştir. Çekçe "zorla çalıştırma" anlamına gelen bir kelimedenden üretilerek elde edilen (robot) sözcüğü, ilk kez 1920'de Karel Capek'in "R.U.R." adlı tiyatro oyununda kendine yer bulmuştur. (Robotik) sözcüğü ise Isaac Asimov'un 1941'de yayımladığı "Yalancı!" başlıklı kısa öyküsünde yer almaktadır (Say, 2018:120). Almanların II. Dünya Savaşı'nda kullandığı (Enigma) şifreleme cihazlarının çözümlenmesinde büyük pay sahibi olan Alan Turing'in yapay zekânın altyapısının oluşturulmasında da katkısı çok fazladır. İlk bilgisayarlar inşa edildikten sonra, Turing, eğer bunlar uygulama bakımından evrensel, her şeyi yapabiliyor olmaları gerekir mantığını yürütmüştür. 1948'de şöyle yazmıştır: Evrensel makinenin önemi açıktır. Farklı işler için sonsuz sayıda farklı makine gerekmemektedir. Tek makine tüm işlere yetecektir. Farklı işler için farklı makineler üretmeyi ele alan mühendislik sorununun yerini, evrensel makineyi bu işleri yapmak üzere "programlama" gibi bir masa başı işi yer değiştirmiştir (Nilsson, 2010:64). Alan Turing bilgisayar biliminin babası ve yapay zekânın kurucusu olarak bilinmektedir. Ancak bu tanımlama biraz eksik kalabilmektedir. 20. yüzyılın en büyük bilim adamlarından biri olan Turing, çok yönlü bir deha olarak kabul edilmektedir (Say, 2018:28). İnsan tarzı zekâyı bütünüyle mekanikleştirme olasılığını ele alan ilk modern makaleyi de 1950 yılında Alan Turing yayımlamıştır. Bu makale, bazı sebeplerden dolayı çok ünlü ve önemli bulunmaktadır. Öncelikle, Turing, "Makineler düşünebilir mi?" sorusunun fazlasıyla muğlak olduğunu düşünerek; bu sorunun yerine makine zekâsı meselesinin, (Turing testi) denilen şey tarafından çözüme kavuşturulmasını önermiştir (Nilsson, 2010:65). Turing, tasarladığı oyunda başarılı olabilecek bir makinenin düşündüğünü kabul etmemizi önermiştir:

(Sorgucu) adı verilen bir insan, yazılı mesajlaşmaya izin veren bir sistemle A ve B adında iki oyuncu ile yazışmaktadır. A ve B oyuncularının birisini bir kadın, diğerini ise bir erkek oluşturmaktadır. Erkek oyuncu sorgucu rolündeki kişiye diğer oyuncunun değil, kendisinin kadın olduğuna ikna etmeye çalışmaktadır. Rakibi olan kadın oyuncu da (haklı olarak) kadın olanın kendisi olduğunu savunacaktır. Belirli bir zaman sonunda sorgucu oyuncuların hangisinin gerçekten kadın olduğu kanaatine vardığını açıklamaktadır. Oyun defalarca oynanır. Bu senaryoda erkek oyuncunun yerine aynı oyunu oynamaya (dişi bir insan taklidi yapmaya) programlanmış bir bilgisayar koyduğumuzda sorgucunun başarı oranı artmazsa bilgisayarın "düşündüğü" sonucuna varmamız gerekmektedir (Say, 2018:84).

Turing testi, yapay zekâ çalışmalarının önemli bir temelini oluşturmaktadır. Araştırmacılar makine zekâsının oluşturulmasında bu testi geçerli bir kriter olarak almakta ve çalışmalarında bu testi geçebilecek sistemleri geliştirmek için gayret göstermektedirler (Artut, 2019:768). Eğer makineler zeki olarsa, en azından, insanların becerebildiği, düşünceyle ilintili işleri yapabilmeleri gerekiyordu. Buradan yola çıkarak, yapay zekâ arayışında ilk adımlar, zekâ gerektiren bazı işler saptama ve makinelere bunların nasıl yaptırılacağı belirlemek şeklinde olmuştur. Satranç ve dama benzeri oyunlar oynamak, teoremler ispatlamak, bulmaca çözmek, basit sorulara yanıt vermek, görsel imgeleri sınıflandırmak benzeri işler, 1950'lerin ve 1960'ların birinci yarısı boyunca ilk yapay zekâ uzmanlarının uğraştığı problemleri oluşturmuştur (Nilsson, 2010:73).

Nathaniel Rochester, Marvin Minsky ve Claude Shannon ile birlikte kaleme alıp 2 Eylül 1955'te Rockefeller Vakfı'na sundukları resmi başvuru yazısı, "yapay zekâ" lafının ilk kez geçtiği metin olarak bilinmektedir: 1956 yazında Hanover, New Hampshire'daki Dartmouth Koleji'nde yapay zekâ üzerine 2 ay süreyle 10 kişilik bir çalışma yapılmasını öneriyoruz. Bu çalışmada, öğrenmenin ve zekânın başka herhangi bir vasfının tüm yönlerinin prensipte bir makine tarafından benzetimi yapılabilecek kadar net şekilde tarif edilebileceği kabulü esas alınacaktır. Makinelerin nasıl dili kullanır, soyutlamalar ve kavramlar oluşturabilir, şimdi insanlara özgü kabul edilen problem türlerini çözebilir ve kendilerini geliştirebilir hale getirilebileceğini, bulmaya teşebbüs edilecektir. Dikkatli seçilmiş bir bilim adamları grubu bir yaz boyunca birlikte çalışırsa bu problemlerin biri veya daha çoğunda önemli bir ilerlemenin kaydedilebileceğini düşünüyoruz (Say, 2018:85).

Bu çalıştay vasıtasıyla, yapay zekâya yön verecek seçkin bilim insanları bir araya gelmiş ve ilerleyen yıllarda yapay zekânın geleceğini şekillendirecek pek çok önemli adım burada atılmıştır. Dartmouth Çalıştayı ile başlayan yapay zekâ projesinin ilk yıllarında büyük bir iyimserlik havası hakim olmuş, pek çok problemin zeki makineler tarafından çözümlenmesine çok kısa sürelerde ulaşılabileceği ön görülmüştür.

O dönemin öncüleri hem elektronik bilgisayarın doğuşuna tanıklık etmiş, hem de Turing'in hesaplanabilirlik kuramını, yani bilgisayarın (yapılması mümkün olan her şeyi yapabilen makine) olduğuna dair buluşunu anlamış zeki uzmanlardan oluşmaktaydı (Say, 2018:86). 1960'lar boyunca ve 1970'lerin ortalarına dek, yapay zekâ araştırmaları filizlenmiş ve hızlı bir ilerleme kaydedilmiştir. MIT, Carnegie Mellon, Stanford, SRI ve Edinburgh'da kurulmuş laboratuvarlar genişlemiş, diğer yandan başka üniversitelerde ve şirketlerde yeni ekipler kurulmuş, geçmişte yapılan bu çalışmalar günümüzden bakılınca alçakgönüllü görünse de, aslında heyecan uyandırıp umutları yeşerterek yeni insanların bu alana girmesini sağlamıştır (Nilsson, 2010:169). 1980'lerin ilk yarısı boyunca, devlette ve sanayide pek çok yapay zekâ hamisi, yapay zekânın yapabileceklerine dair beklentileri epey yükseltmiştir. Bu yersiz iyimserliklerinin suçu kısmen, abartılı vaatlerde bulunan yapay zekâ araştırmacılarından kaynaklanmıştır. Gerçekçi olmayan umutlara dayanan sistemlerin yaratılmayışı, artan eleştirel yorumlarla birlikte, 1980'lerin ortasından sonuna dek uzanan (YZ Kışı) denen dönemi getirmiştir (Nilsson, 2010:416). Doksanlar ve sonrasında ortaya çıkan otomatik veri toplama teknikleri ve ucuz yüksek kapasiteli saklama donanımları, bol miktarda verinin toplanıp tutulmasına olanak tanımıştır. Müşterilerin satış noktalarında yaptıkları alımlar, sıcaklık ve hava basıncı okumaları, haberler, her türlü mali işlem, internet sayfaları ve internet etkileşim kayıtları sayısız örnekten birkaçını oluşturmaktadır (Nilsson, 2010:501). Dünyayı saran internet ağı, insanlara birçok olağanüstü hizmeti ücretsiz sunan Google gibi dev şirketler ve bu hizmetleri kullanan insanların ücretsiz olarak ağa yükledikleri bilgiler, öğrenebilmek için dev veri kümelerine gereksinim duyan yapay öğrenme sistemlerinin çok hızlı şekilde ilerlemesine olanak sağlamıştır. Hayranlık uyandıran görüntü tanıma, tıbbi destek, yol tarifi, müşteriye göre ürün önerme ve doğal dil işleme programları üretilmiştir. Kendi kendini süren otomobiller yollara çıkmış sadece oyunun hamle kurallarının bilgisiyle başlayıp goyu ve satrancı kendi kendine oynayarak öğrenen ve 24 saat içinde insanüstü seviyeye ulaşabilen programlar yazılmıştır (Say, 2018, s. 13). Yapay zekânın yeni uygulamalarından bazıları, yapay zekânın ilerlemesinde sıra dışı kilometre taşları olarak görülmektedir; kimi uygulamalar gündelik hayatımıza öylesine sızmışlardır ki neredeyse görünmez hale gelmişlerdir (Nilsson, 2010:603). 1997 yılında satranç oyununda IBM firmasının üretmiş olduğu Derin mavi (Deep Blue) adlı bilgisayarın Dünya satranç şampiyonu Kasparov'u yenmesi, 1998 yılında NASA'nın Derin Uzay 1'i (Deep Space 1) uzaya göndermesi, bu robot sisteminin uzaygemisinin eylemlerini planlayıp gerçekleştirebilmesi yapay zekânın önemli başarılarından bazılarıdır. Kilometre taşı sayılabilecek bu ilerlemelerin arkasında, büyük bir ekip çalışması ve farklı yapay zekâ tekniklerin sınanması yatmaktadır.

İşte bu nedenle yapay zekâ yıllar içerisinde çeşitli kümelere ve alt çalışma dallarına ayrılmıştır. Uslamlama ve gösterim, Bayes ağları, Yapay Öğrenme, Doğal Dil İşleme ve Zeki Sistem Mimarileri bunlar arasında sayılabilir. Yapay öğrenmenin sadece kendi içerisinde bellek tabanlı öğrenme, sinir ağları, gözetimsiz öğrenme, pekiştirmeli öğrenme, derin öğrenme gibi alt bölümleri bulunmaktadır.

Örneğin Google şirketinin Derin Akıl (Deep Mind) bölümündeki mühendisler, 2016 yılında Nature dergisinde yayımlanan çalışmalarında, son yıllardaki yapay zekâ alt kümelerinden biri olan (derin öğrenme) tekniğini kullanarak go oynamayı kendi kendine öğrenebilen AlphaGo adında bir program ürettiklerini duyurmuşlardır. AlphaGo ile Avrupa go şampiyonu arasında kimseye duyurulmadan bir maç düzenlemişler ve bu maçı ürettikleri programın 5-0 şeklinde kazandığını belirtmişlerdir. Takip eden bir yıl içinde AlphaGo programı, go oyununun en büyük şampiyonları olarak görülen Koreli Lee Sedol ve Çinli Kı Cie'yi de büyük bir farkla yenerek inanılmaz bir seviyede olduğunu göstermiştir (Say, 2018:14).

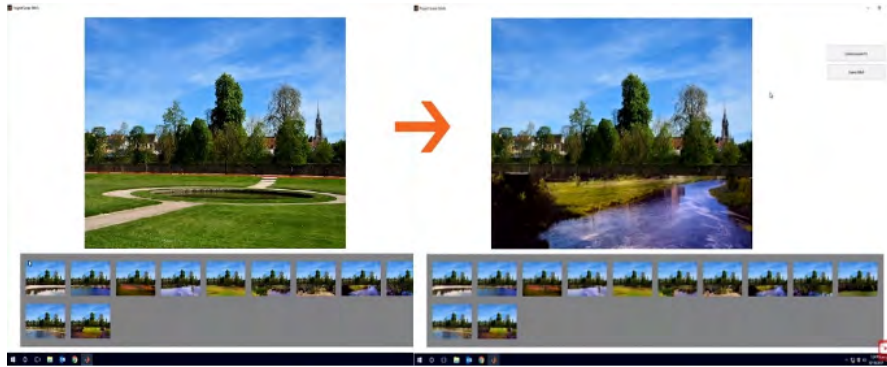
Günümüz dünyasında, yapay zekânın büyüğü her yere dokunmuş durumdadır. Belki "tam anlamıyla bir yapay zekâ" söz konusu değildir fakat beklentileri karşılayabilecek önemli kısımları ortaya çıkarılmıştır (Nilsson, 2010:628). Yapay zekâ, tasarım endüstrisi üzerinde de güçlü bir etkiye

sahiptir. Fütüristler, Yapay zekânın eleştirel düşünme yeteneğine sahip olacağını ve yakın gelecekte oldukça üretken ve karmaşık işler yapabileceğini düşünmektedir (Cass, 2019).

Yapay Zekânın Grafik Tasarım Alanında Güncel Kullanım Örnekleri

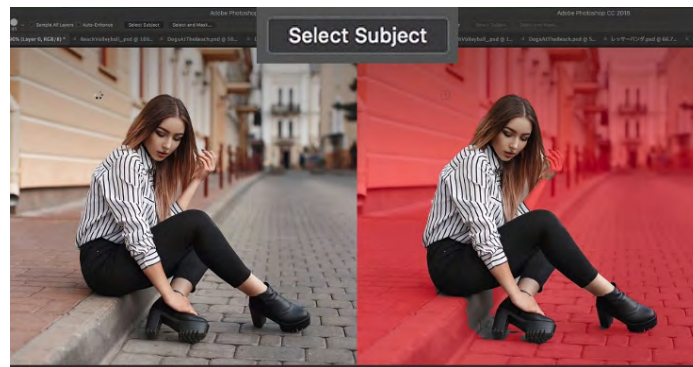
Pek çok alanda olduğu gibi tasarım endüstrisinde de yapay zekâ kullanımı yaygınlaşmakta, birçok tasarım problemi yapay zekâ vasıtasıyla kolaylıkla çözüme kavuşturulabilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde grafik tasarım alanındaki güncel yapay zekâ uygulamalardan bazı örnekler aktarılmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma yöntemi çerçevesinde literatür taraması yapılmış, ulaşılabilen uygulamalar görseller eşliğinde açıklanmıştır.

Bazen tasarımcının yaptığı çalışma birçok hamaliye işi içerebilmektedir. Tasarımcıların zamanlarının yaklaşık % 20'sini yapay zekâya sahip bir robot tarafından kolayca otomatikleştirilebilecek problemleri çözmek için harcadığı düşünölmektedir (Teixeira, 2017). Bu nedenle büyük yazılım şirketleri (Adobe, AutoDesk, Google, Microsoft vb.), benzer sorunlara çözüm üretebilecek yaklaşımlar üzerinde çalışmalar yürütmektedir. Adobe yakın zamanda tasarımcıların yaptıkları işlerde daha verimli olmalarına yardımcı olacak yapay zekâ platformu olan Adobe Sensei'yi duyurmuştur. Adobe Sensei, müşteri deneyimlerine yönelik bir yapay zekâ ve makine öğrenimi teknolojisinden oluşmaktadır. Platform günümüzde Adobe ürünlerindeki bazı özelliklerin alt yapısını oluşturmaktadır (Adobe). Firmanın geleneksel olarak düzenlediği Adobe Max Yaratıcılık Konferansının 2017 yılı oturumunda, (Scene Stitch) özelliğinin ön gösterimi yapılmıştır. Program tasarımcıların belirli sahneyi düzeltme, düzenleme ve hatta tamamen yeniden keşfetmelerine yardımcı olmak için görüntü kalıpları tanımlamaktadır. Sol tarafta resmin orijinali, sağda ise programın bize sunduğu seçenekler ile düzenlenmiş hali görölmektedir (Görsel 1).

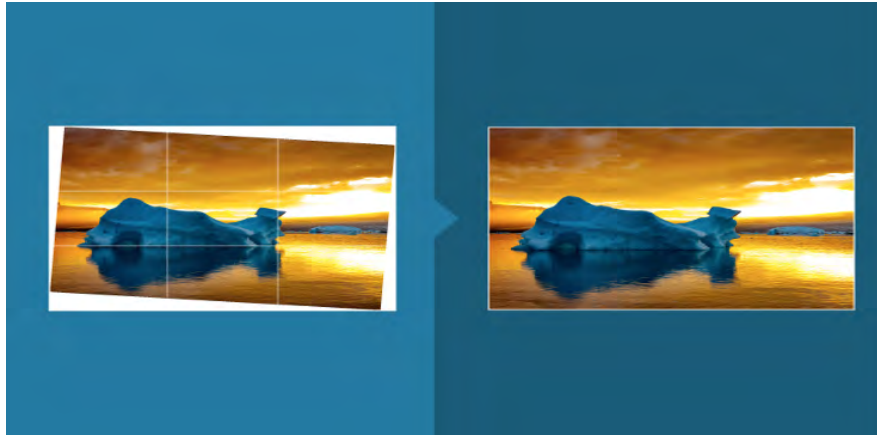
Görsel 1: Adobe Scene Stich uygulaması ile resmin önceki ve sonraki halinin görüntüsü, (youtube.com, 2019)

Adobe firması halen test aşmasında olan (Scene Stich) uygulamasının bazı özelliklerini güncel programlarına entegre etmeye başlamıştır. Adobe Photoshop CC programının 2019 versiyonunda eklenen Objeyi Seç (Select Subject) özelliği; resimlerin içerisinde objeleri, şekilleri özellikle insan figürlerini oldukça başarılı bir şekilde seçebilmektedir. Bu özellik sayesinde grafik tasarımcıların büyük zamanını alan dekupe (bir resmin içerisinde sadece istenilen alanın alınıp ayrıştırılması) işlemleri, sadece birkaç tıklama vasıtasıyla çok hızlı bir şekilde çözümlenebilmektedir (Görsel 2).

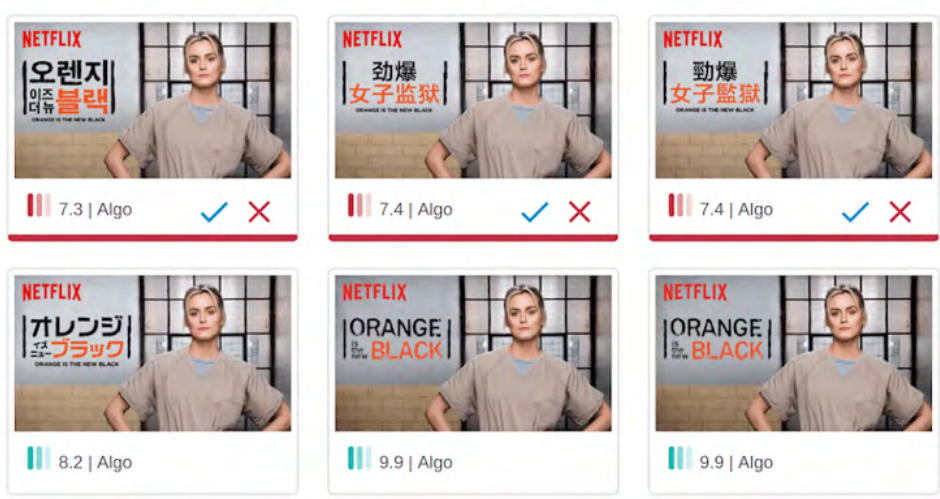
Görsel 2: Adobe Photoshop CC 2019 versiyonunun Objeyi Seç (Select Object) özelliğinin görüntüsü, (youtube.com, 2019)

Firmanın bir başka yeniliği ise, Adobe Photoshop'un son sürümleri yer alan İçeriğe Uygun Kırpma Aracı'dır (Content-Aware Crop Tool). Araç kırılmış bir görüntünün kenarları eşleşen içerikle otomatik olarak doldurulabilme özelliğine sahiptir ve oldukça başarılı bir şekilde görevini yerine getirmektedir. Yapay zekâ kullanılarak oluşturulan bu tarzdaki program araçları, tasarımcıların günlük görevlerinde büyük kolaylıklar sağlayabilmekte ve onları gereksiz zaman kayıplarından kurtarabilmektedir. Geçmiş dönemler düşünüldüğünde grafik tasarımcının dakikalarca uğraştığı doku taşıma işlemleri saniyeler içinde sorunsuzca çözümlenebilmektedir (Görsel 3).

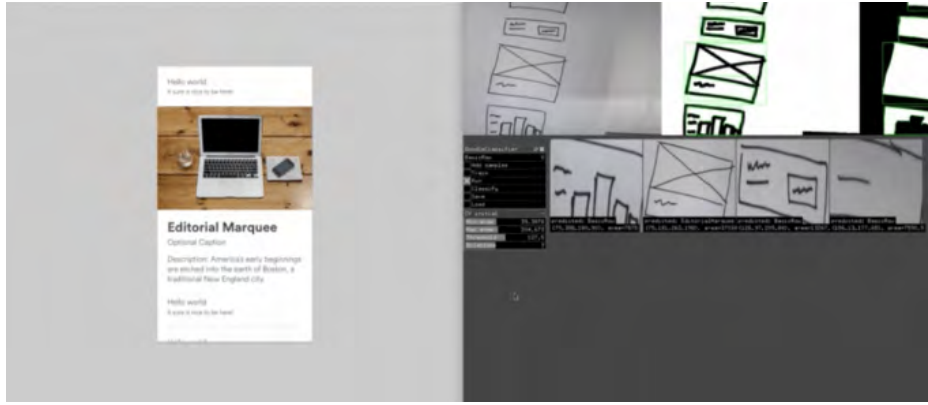
Görsel 3: Adobe Photoshop CC 2019 versiyonunun İçeriğe Uygun Kırpma Aracı'nın kullanım görüntüsü, (adobe.com, 2019)

Tasarımcının günlük görevlerini kolaylaştıran bir başka yapay zekâ uygulaması örneği ise Netflix firmasının otomatikleştirilmiş çeviri özelliğidir. Bu özellik sayesinde farklı dillerdeki içeriğin yerleştirilmesi oldukça hızlanmıştır (Görsel 4). Farklı diller için bir çok reklam bandı (banner) oluşturması gerektiğinde; Netflix'te çalışan grafik tasarımcıların tek yapmaları gereken şey, robotlar tarafından oluşturulan yüzlerce tasarım şablonu seçeneğine bakarak hangi tasarımı onaylanıp onaylanmayacaklarına karar vermeleridir.

Görsel 4: Netflix firmasının otomatik çeviri yapan yapay zekâ uygulamasının görüntüsü, (medium.com, 2019)

Airbnb firması ise tasarımcılardan gelen kâğıt çizimlerini tanımlayabilen ve bunları gerçek zamanlı olarak koda dönüştürebilen bir teknolojiyi tanıtmıştır. Bu yapay zekâ uygulaması el çizimlerini saniyeler içinde koda dönüştürebilmektedir (Görsel 5). Bu tarz küçük optimizasyonlar ile tasarımcılar gelecekte daha stratejik ürün kararları üzerine düşünmelerine olanak sağlayacak zamana sahip olabileceklerdir (Teixeira, 2017).

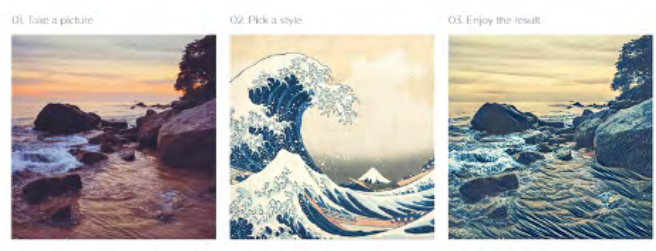

Görsel 5: Airbnb firmasının çizimleri otomatik kodlamaya çeviren yapay zekâ uygulamasının görüntüsü, (medium.com, 2019).

Günümüzde, görüntü tanıma teknolojisine dayanan fotoğraf ve videolara akıllı filtreler uygulayan Artisto, Prisma gibi mobil uygulamalar da oldukça popülerdir. Bu teknoloji, genel olarak bir fotoğrafta insan yüzü olup olmadığını anlayabilmekte ve resme uygulanacak en iyi görsel efekti kendiliğinden seçebilmektedir. Bu tarz mobil uygulamalar, Adobe Photoshop benzeri uzmanlık gerektiren programları bilmeyen insanların bile; bir takım fotoğraf etkilerini akıllı telefon-tabletleri ile yaratabilmelerini sağlamaktadır (Görsel 6-7).

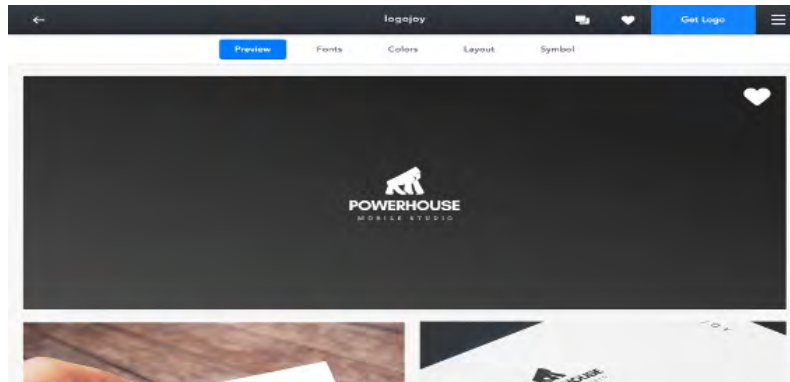

Görsel 6: Artisto mobil uygulaması ile yapılan resim düzenlemelerin görüntüsü, (googleplay.com, 2019).

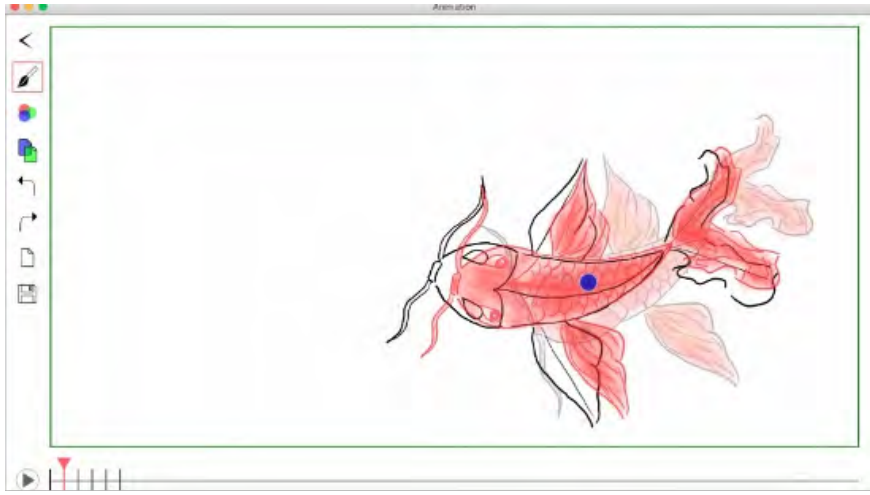
Görsel 7: Prisma mobil uygulamasının çalışma mantığının görüntüsü, (smashingmagazine.com, 2019)

“Logojoy” yeni adıyla “Looka” ise, tarayıcı üzerinden çalışan basit bir logo tasarım uygulamasıdır. Uygulama, firmanızın ismini, en sevdiğiniz stilleri, renk kartelası seçimini yaptıktan sonra size birçok logo alternatifi sunmaktadır. Belirli bir logo üzerinde ince ayarlar yapıp kartvizit, zarf vb. kurumsal kimlik ürünlerinin olduğu bir markalama paketi sipariş edebilmeye de olanak sağlamaktadır. Bu site algoritmaya dayalı tasarım araçlarının önemli bir örneğini oluşturmaktadır (Görsel 8). Benzer bir çalışma mantığını “Wix” markası da Wix Logo Yapıcı (Wix Logo Maker) ismi ile müşterilerine sunmaktadır.

Görsel 8: Logojoy yeni adıyla Looka web sitesi üzerinden yapılan logo kartvizit antetli kağıt tasarım görseli, (designweek.com, 2020)

Microsoft Research firması Tokyo ve Hong Kong üniversiteleri ile birlikte yürüttüğü çalışma sonucunda, elle çizilmiş animasyonları otomatik tamamlama olarak adlandırdığı dikkate değer yeni bir teknoloji geliştirmiştir. Henüz ürünün resmi açıklaması yapılmamış olsa da “Siggraph Asia” konferansında bir teknik rapor yayınlanmış ve yeni teknolojinin açıklayıcı videosu youtube ağına yüklenmiştir. Videoda bir balık çizimi yapılmakta, ilk karenin ardından bir sonraki kare için tek bir çizgi çizildiğinde, yazılım sizin için bir iskelet önerisinde bulunmaktadır (Görsel 9). Aynı zamanda iskeletleri taslaklarınızın etrafında gerçek zamanlı olarak şekillendirebilmektedir. Ayrıca bir desen doldurulmaya başlanıldığında, program bunu algılayıp daha fazla desen önerebilmektedir. Son olarak animasyonunuzun ilk karesine renk veya ayrıntı eklenildiğinde, onu çoğaltabilmektedir (Wilson, 2015).

Görsel 9: Microsoft'un üniversiteler ile üzerinde çalıştığı yapay zekâ destekli 2 boyutlu animasyon çizim program görseli, (youtube.com, 2019)

Otomatik olarak oluşturulan görsel öğelerin bir başka örneği ise, Google'ın geliştirmiş olduğu Otomatik Çizim (Auto Draw) uygulamasında karşımıza çıkmaktadır. Uygulama çizimlerinizi otomatik olarak tamamlayan ve fare ile yaptığınız çizimleri daha gelişmiş şekillere dönüştürebilen bir yapay zekâ uygulamasıdır. Makine öğrenmesi teknolojisini kullanan araçla ne kadar çok kişi etkileşime girerse yapay zekâ, kullanıcıların ne çizmeye çalıştığını o kadar doğru şekilde öğrenmekte ve ona göre öneriler sunmaktadır (Görsel 10).

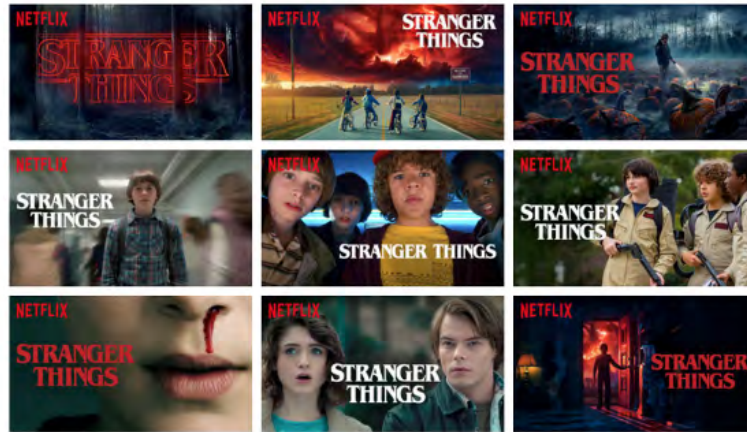
Görsel 10: Google'ın çizim önerileri sunan Otomatik Çizim (Auto Draw) uygulamasının görüntüsü, (medium.com, 2019)

İtalyan çikolata firması Ferrero, 2017 yılında Nutella satışlarını artırmak için reklam ajansı “Ogilvy & Mather Italia” ile ortak bir çalışma yapmış ve bu amaç doğrultusunda ambalajı tasarlayan bir algoritma oluşturulmasını planlanmıştır (Deep, 2019). “Nutella Unica” başlıklı bu projede yapay zekâ; desen-renk veri tabanı ve bir algoritma kullanarak Nutella'nın ambalajının yedi milyon farklı versiyonunu oluşturmayı başarmıştır (Görsel 11).

Görsel 11: Yapay zekânın algoritma kullanarak tasarladığı Nutella kavanozları görseli, (medium.com, 2019)

Seç-izle (video on demand) portalı Netflix'in çok kollu haydut algoritmaları (multi-armed bandit algorithms), kullanıcıların birçok alışkanlığını not etmekte ve onların beğenilerine uygun kapak tasarımı önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Portalın popüler serisi "Stranger Things" için benzer bir çalışma yapılmış; algoritmanın elde ettiği verilerden yola çıkılarak kullanıcı kategorilerine göre farklı kapak tipleri sunulmuştur (Görsel 12).

Görsel 12: "Stranger Things" serisi kullanıcı tiplerine göre algoritmanın hazırladığı farklı kapak görselleri, (medium.com, 2019)

Aynı firmanın bir diğer örneği ise "Good Will Hunting" filminin sunumunda kullanılan kapak görselinde karşımıza çıkmaktadır. Algoritma buradaki kararı, bir üyenin farklı tür ve temaları ne kadar tercih ettiğine dayanarak vermektedir. Çok fazla romantik film izleyen birine, "Matt Damon ve Minnie Driver" içeren kapak tasarımı, çok sayıda komedi izleyen bir üyeye ise, tanınmış bir komedyen olan "Robin Williams" içeren kapak tasarımı ile bir öneri sunmaktadır (Görsel 13). Bu şekilde portal kullanıcısının film ile ilgilenmesi amaçlanmaktadır (Chandrashekar vd. 2017).

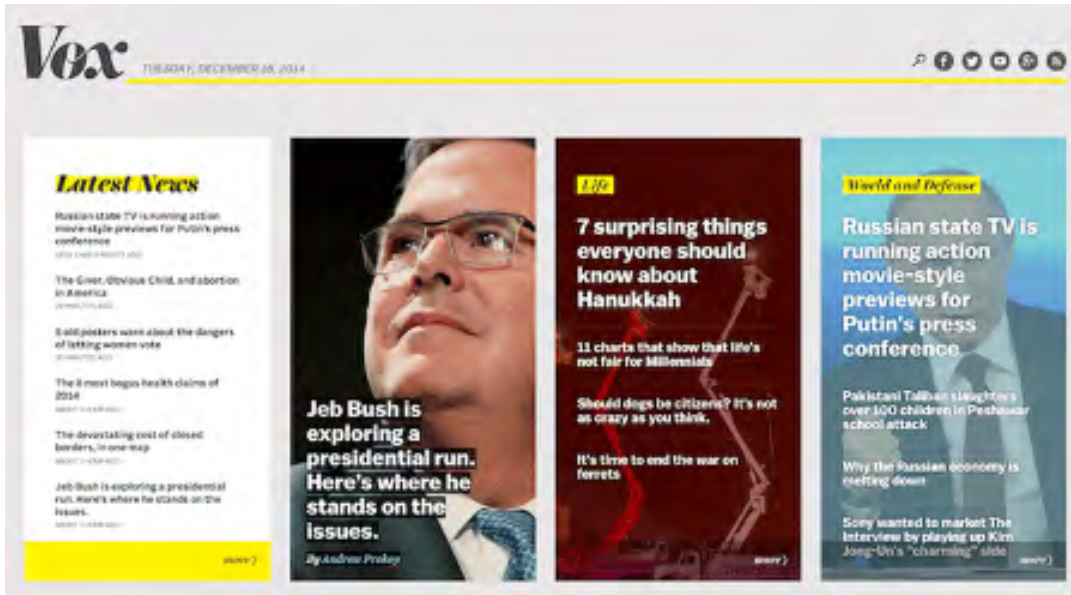

Görsel 13: "Good Will Hunting" filmi için kullanıcıların izleme alışkanlıklarına göre hazırlanan farklı kapak görselleri, (medium.com, 2019)

Kısacası Netflix benzeri siteler, tüketim örüntüleri sizinkine benzeyen diğer çok sayıda müşteriye benzediğinizi, bu nedenle onların beğendiği diğer şeyleri sizin de beğenebileceğinizi öngörerek size önerilerde bulunmaktadır. Siz ilk bakışta bir filmi sevmeyeceğinizi düşünseniz bile Netflix sizin gibi pek çok kişinin o filmi izleyince sevdiğini görmüştür, bu anlamda sizin ne düşüneceğinizi sizden iyi bilebilmektedir. Amaçları sitede mümkün olduğunca çok vakit geçirip reklam izlemeniz olan YouTube ve Facebook gibi servisler, şimdi izlemekte olduğunuzun ardından size önerecekleri yeni içerikleri aynı yollardan geçmiş milyonlarca diğer kullanıcıdan hangilerinin en uzun süre bağlandığına ve neyi ne sırada izlediğine göre eğitilen algoritmalarla belirlemektedir (Say, 2018).

Diğer bir örnek ise son derece başarılı bir web sitesi kurucusu olan Wix şirketinin yapmış olduğu çalışmalardır. Site kodlama bilgisine sahip olmayan ortalama kullanıcıların, şablonlar kullanarak kendi sitelerini tasarlamalarına olanak tanımaktadır. Site son dönemlerde algoritmaya dayalı özellikleri de sistemine dâhil etmeye başlamıştır. Wix'in kullanmış olduğu algoritma, yüksek kaliteli modern web site örneklerinden beslenerek bir öğrenme sağlamaktadır. Dahası, algoritma müşterinin tercih ettiği alan ile ilgili, stil önerileri sunmaya çalışmaktadır. Profesyonel olmayanların uygun bir şablon seçmesi kolay olmadığı için Wix, The Grid gibi şirketlerin ürünleri, müşterilerine bir nevi tasarım uzmanı olarak hizmet verebilmektedir.

Vox Media da benzer algoritma fikirlerini kullanarak bir ana sayfa oluşturucu hazırlamıştır. Algoritma, desen kitaplığından farklı örnekleri birleştirerek geçerli olan tüm olası yerleşimleri tasarlamaktadır. Daha sonra, her düzen (layout) belirli özelliklere göre incelenerek puanlanmaktadır (Görsel 14). Son olarak, algoritma en iyi düzeni seçerek siteye yerleştirmektedir (Vetrov, 2017). Böylelikle grafik tasarımcı gün içerisinde yüzlerce haber kapağı ile uğraşmak durumunda kalmamaktadır.

Görsel 14: Vox Medya kuruluşunun çeşitli desenleri kullanarak tasarım şablonları üreten algoritmasının görüntüleri, (smashingmagazine.com, 2019)

Grafik tasarım haricinde diğer tasarım alanlarında farklı yapay zekâ çalışmaları bulunmaktadır. Autodesk firması yeni geliştirdiği CAD projesine Düş Yakalayıcı (Dreamcatcher) adını vermiştir. Düş Yakalayıcı tasarımcıların, tasarım problemlerinin hedeflerini ve kısıtlamalarını tanımlamasını sağlayan üretken bir yapay zekâ tasarım sistemidir. Bilgiler, hedefleri karşılayan alternatif tasarım çözümlerini sentezlemek için kullanılmaktadır. Örnekte de görüldüğü üzere uygulama bisikletin gövdesinde birçok tasarım versiyonu sunmaktadır (Görsel 15). Tasarımcılar birçok alternatif yaklaşım arasındaki dengeleri keşfedebilmekte ve üretim için tasarım çözümlerini seçebilmektedir (Autodesk).

Görsel 15: Autodesk Düş yakalayıcı (Dreamcatcher) yapay zekâ programının önerdiği bisiklet tasarım görselleri, (autodesk.com, 2020)

Teknolojinin gelişmesi ile görsel sanatlar dünyasının belirgin bir değişim ve dönüşümle karşılaşacağı öngörülmektedir. Sanatsal beklentileri derinden etkileyen bu gelişmelerin yakın gelecekte toplumsal beğenileri yönlendirmede etkili olacağı da muhtemeldir (Tekin, 2018:701). Bir zamanlar özellikle edebiyatta ve sinemada bilim kurgu ve fantezi öğeleri olarak kullanılan makinelerin insansı bir zekâyâ sahip olup olamayacakları tartışmaları yerini artık bugün yapay zekâlar ile birlikte üretilen farklı sanat eserlerinin karşımıza çıktığı bir döneme bırakmaktadır (Artut, 2019:774).

Sanatsal üretim açısından bakıldığında ise Harold Cohen tarafından yazılan (AARON), Simon Colton tarafından yazılan Resim Yapan Budala (The Painting Fool) programları, yakın zamanda İngiltere’de yapay zekâyâ sahip robot (Ai-da), resimler tablolar üretebilmektedir. Bu tabloların bazıları önemli sanat galerilerinde sergilenmekte bazıları ise çok yüksek rakamlar karşılığında koleksiyonerler tarafından satın alınabilmektedir. Müzik parçaları üretebilen (EMI) programı David Coupe tarafından yazılmıştır. Algoritmalar kullanarak şiirler senaryolar yazan programlar da bulunmaktadır. Bu senaryolar üzerinden uyarlanan filmler de oldukça dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere yapay zekâ aracılığıyla pek çok sanat dalında farklı eserler üretilmeye çalışılmıştır. Halen de bu arayışlar devam etmektedir.

Tartışma

Çalışmanın bu bölümünde uzman görüşleri betimsel analiz yöntemi kullanılarak aktarılıp tartışılmaya çalışılmıştır. Yapay zekâ oldukça geniş bir perspektiften incelenmesi gereken, disiplinler arası bir araştırma konusudur. Bu nedenle tartışma yoğun olarak grafik tasarım alanındaki uzmanların görüşleriyle sınırlı tutulmuştur.

Günümüzde gelinen noktada “Yapay Zekâ” elde edilen verilerden yola çıkarak kendi kendine öğrenebilen ve gelişebilen bir sistem olarak tanımlanabilir. Ancak teorik anlamda bu tanım geleceğe yönelik olarak daha yolun başında olduğumuzun bir ifadesidir. Çünkü yapay zekâ araştırmacıları ileride gerçekleştirilecek olasılıkları da düşünerek konuyu üç aşama olarak incelemektedirler (Görsel 16) (Artut, 2019:772).

Yapay Zekâ Türleri	Tanımı	Örnekler
Sınırlı Yapay Zekâ	Tanımlanmış tek bir görevi gerçekleştirmek ve yürütmesini iyileştirmeye devam etmek üzere geliştirilen zekâ	Otonom araçlar, Satranç ve Go gibi oyunları oynayabilen sistemler
Genel Yapay Zekâ	Önceki öğrendiklerinin yanı sıra öğrenmeye dayalı kararlar alabilen, insan zekâsı ile aynı özellikleri ve kabiliyetleri içeren zekâ	Henüz gerçekleşmemiştir. Bilim Kurgu sinemasında örnekleri bulunmaktadır. Bkz: Bıçak Sırtı (Yön: RidleyScott, 1982)
Üstün Yapay Zekâ	En üstün ve en yetenekli insan zekâsının ötesinde gelişmiş zekâ	Henüz gerçekleşmemiştir. Bilim Kurgu sinemasında örnekleri bulunmaktadır. Bkz: Aşk (Yön: Spike Jonze, 2013)

Görsel 16: Yapay Zekâ Türleri ve Tanımları

Günümüzde yukarıda adı geçenlerden yalnızca Sınırlı Yapay Zekâ uygulamalarını görmekteyiz. Diğer yapay zekâ seviyeleri ise henüz ulaşılamamış olmalarına rağmen gelecekte hedef olarak gösterilmektedirler. Fakat bugün var olan yapay zekâ uygulamaları sınırlı görevler dâhilinde de olsa birçok alanda insanları geride bırakmaya devam etmektedir (Artut, 2019:772).

Yapay zekâda ortaya çıkan gelişmeler bazı sonuçları da ortaya çıkarmaktadır. Yaklaşmakta olan bir teknolojik devrim birçok kaygıyı da beraberinde getirmektedir: Her geçen gün bazı alanlarda insanlardan daha iyi performanslar ortaya koyduğuna dair haberler duyduğumuz yapay zekâ, bizi işsiz bırakma potansiyeline sahip midir? Mesleğimizi bir makine yeme-içme, yorulma, grev yapma benzeri insani faktörler olmadan, benden daha ucuza yapabilme olanağına sahipse ben nasıl para kazanıp hayatta kalacağım? sorusu sıklıkla ortaya konulmaktadır (Say, 2018:171).

Oxford Üniversitesi ve Deloitte tarafından yayınlanan bir rapora göre, 2001-2015 arasındaki otomasyon nedeniyle İngiltere’de 800.000 iş kaybı yaşanmıştır. Ancak aynı rapora göre, 3,5 milyon yeni iş olanağı da yaratılmıştır (Deep, 2019). Fütürist Thomas Frey, bir TEDx toplantısında yaptığı konuşmasında 2030 yılına kadar 2 milyar işin ortadan kalkacağını tahmin etmektedir. Sadece bu perspektiften bakıldığında, bu sayı dünyadaki tüm işlerin yarısını temsil etmektedir (Teixeira, 2017). Yakın gelecekte teknolojinin, kara taşıtlarının kendi kendilerini sürmesinin yolcular açısından daha güvenli ve etkili olacağı bir aşamaya geleceği düşünülmektedir. Hiçbir satış görevlisinin olmadığı “insansız” mağazalar, resepsiyonda robotlardan başkasına rastlayamayacağımız hoteller şimdiden günümüz dünyasında yerlerini almıştır (Say, 2018:172).

Tasarım endüstrisine bakıldığında, konuyla ilgili iki farklı bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Bazıları için, yapay zekâ, tasarımcıların daha iyi imkânlarla tasarımlarını sağlayacak bir yaklaşım ve tasarım endüstrisinin geleceğini oluşturmaktadır. Diğerleri ise, yapay zekânın tasarımcılar için bir tehdit oluşturduğunu ve insan tasarımcıların yerini alacağını düşünmektedir (Cass, 2019).

Görüldüğü üzere uzmanların konuyla ilgili farklı görüşleri bulunabilmektedir. Teixeira’ya göre yapay zekâ gibi teknolojiler tasarımı daha fazla insan için daha erişilebilir hale getirmektedir. Tasarımcılar (ve tasarımcı olmayanlar), çok fazla enerji harcamaksızın, yaratmaya çalıştıkları şeylerin kalitesini ve detaylarını artırabilirler. Yapay zekâ tasarım alanında yardımcı teknoloji olarak kullanılacak ve tasarımcıları şu aşamada işlerinden etmeyecektir (2017).

Durrani ise, yapay zekâ sayesinde tasarımcıların gelecekte daha yaratıcı hale gelmesini ve küratör olarak hareket etmesini beklenmekte; yaratıcı görevler için daha fazla boş zamanları olacağını düşünmektedir (2018). Resimleri kırpma, görüntüleri yeniden boyutlandırmak, fotoğrafları düzeltmek benzeri bazı görevler, Adobe Photoshop’ta yapılacak basit bir işlemle (actions) otomatik

hale getirilemez, çünkü bu görevler hızlı kararlar alabilen tasarımcı bakış açısını ve insan gözlerini gerektirmektedir (Teixeira, 2017). İnsanlık, tarih boyunca duyguları hayatta kalma mekanizması olarak kullanmıştır. Kendimizi dış uyaranlardan korumak için korku gibi duyguları kullanmak için eğitilmişizdir. İnsanlar duygularını beden dili, ses tonu, bağlam ve sosyal ipuçlarına dayanarak tespit edip çözebilmektedir. Bunların hepsi kültürel ve öğrenilmiş normlara dayanmaktadır. Bu nedenle, duygusal incelikleri anlamak yapay zekâ için en büyük zorluklardan birini teşkil etmektedir (Oh, 2019). Günümüz tasarımcıları, bağlam belirleme ve diğer kullanıcılar için empati oluşturma konusunda eşsiz bir yeteneğe sahiptir (Teixeira, 2017).

Bu nedenle yukarıdaki uzmanlar, bazı tasarım görevlerin şu aşamada yapay zekâ tarafından yerine getirilemeyeceğini düşünmektedir. Jasmine Oh, yapay zekânın tasarımcının yerini alacağını söylerken, aslında başka bir noktaya dikkat çekmeye çalışmakta; yarının tasarımcılarının değil, bugünün tasarımcılarının yerini alacağını belirtmektedir. Yapay zekânın, tasarımcıların sürekli değişen işyeri taleplerini karşılamak için kullanabilecekleri bir tasarım ortağı ve aracı olacağına vurgu yapmaktadır (2019). Vetrov ise, tasarımcının modern rolünü yeniden düşünmenin zamanı geldiğini belirtmekte aynı zamanda yapay zekânın beraberinde etik soruları da getireceğini söylemektedir. Ayrıca "Bir algoritma tarafından üretilen tasarım değerli ve farklı mıdır? Tasarımın asıl sahibi kimdir?" sorularını sormaktadır (2017).

Nilsson, yapay zekâ arayışı bundan sonra nereye varacaktır? şeklinde sormakta; şu anki eğilimlere bakarak, yakın gelecekte olacaklar hakkında fikir edinebileceğimizi düşünmektedir. Yazara göre muhtemelen kilometre taşı nitelikli yeni başarılar elde edilecek; hiç şüphesiz, evlerimizde, arabalarımızda ve etkinliklerimizde yapay zekâ teknolojisi yaygınlaşacak ve uzmanların akıllı araçları hem daha da akıllı hem de daha sık rastlanır olacaktır (2010:647). Günümüzde ulaşılan noktada "Yapay Zekâ" elde edilen verilerden yola çıkarak kendi kendine öğrenebilen ve gelişebilen bir sistem olarak tanımlanabilmektedir. Fakat teorik anlamda bu tanım geleceğe yönelik olarak daha yolun başında olduğumuzu göstermektedir (Artut, 2019:772).

Sonuç

Araştırma sırasında ulaşılan uzman görüşleri ve teknik yayınlardan yola çıkarak; yakın gelecekte yapay zekâyâ sahip robotların, grafik tasarımcıların yerini almasının beklenilmediği bulgusuna ulaşılmıştır. Fakat yapay zekânın, ilerleyen dönemlerde tekrarlanan görevlerin otomatikleştirilmesi, kullanıcı tiplerine özel tasarımların sunulması, tasarım şablonlarının daha hızlı şekilde oluşturulması gibi günlük rutinlerde büyük kolaylıklar sağlayacağı düşünülmektedir. Böylelikle grafik tasarımcıların, bir sanat yönetmeni, küratör benzeri bir çalışma olanağına kavuşarak ekstra boş zamana sahip olabileceği ve daha stratejik tasarım kararlarına odaklanabileceği beklenmektedir.

Neticede yapay zekânın, gelecek günlerde birçok alanda olduğu gibi tasarım endüstrisinde de etkin bir şekilde kullanılabilmesi; özellikle grafik tasarımcıların işlerini kolaylaştırabileceği ve pek çok tasarım problemini çözmeye yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Diğer yandan araştırma sonucunda ortaya çıkan bulgular ışığında, tasarımcı olmayan ortalama kullanıcıların da basit tasarım ihtiyaçlarını kendi başlarına çözmelerine olanak sağlayacak teknolojilerin yaygınlaşmasının da beklenildiği söylenebilir. Ayrıca yapay zekânın üretmiş olduğu tasarımların, etik tartışmalara yol açabileceği; beraberinde telif, eser hakları vb. sorunların ortaya çıkabileceği uzmanlarca dile getirilmektedir. Sonuç olarak yapay zekânın gelecek yıllarda, tasarım endüstrisine özellikle grafik tasarım alanına olumlu katkılarda bulunabileceği ifade edilmekte ancak yapay zekâ teknolojilerinin, yakın bir zamanda grafik tasarımcı rolünü üstlenebileceği ise öngörülmemektedir.

Kaynakça

- Adobe. Erişim: 07.12.2019. <https://www.adobe.com/tr/sensei.html>
- Artut, Selçuk. (2019). Yapay Zekâ Olgusunun Güncel Sanat Çalışmalarındaki Açılımları. İnsan&İnsan Dergisi, Yıl 6, Sayı 22, s: 767-783
- Autodesk. Erişim: 10.01.2020. <https://autodeskresearch.com/projects/dreamcatcher>
- Cass, Jacob. (2019). Artificial Intelligence & Its Impact on the Design. Just Creative, Erişim: 20.12.2019. <https://justcreative.com/2019/05/05/artificial-intelligence-design/>
- Chandrashekar, Ashok. Amat, Fernando. Basilico Justin ve Jebara, Tony. (2017). Artwork Personalization at Netflix. Medium, Erişim: 10.12.2019. <https://medium.com/netflix-techblog/artwork-personalization-c589f074ad76>
- Deep, Akash. (2019). Real-World Applications of AI in Design. Hackernoon, Erişim: 06.12.2019. <https://hackernoon.com/real-world-applications-of-ai-in-design-85c3fc728a36>
- Durrani, Khalid. (2018). Is AI Going to Transform the Design Industry? DZone, Erişim: 02.12.2019. <https://dzone.com/articles/is-ai-going-to-transform-the-design-industry>
- Nabiyev, Vasif. (2016). Yapay Zekâ. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Nilsson, Nils J. (2010). Yapay Zekâ Geçmişi ve Geleceği (M. Doğan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Oh, Jasmine. (2019). Yes, AI Will Replace Designers. Medium, Erişim: 09.12.2019. <https://medium.com/microsoft-design/yes-ai-will-replace-designers-9d90c6e34502>
- Say, Cem. (2018). 50 Soruda Yapay Zekâ. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.
- Teixeira, Fabricio. (2017). How AI has started to impact our work as designers. UxColective, Erişim: 21.10.2019. <https://uxdesign.cc/how-ai-will-impact-your-routine-as-a-designer-2773a4b1728c>
- Tekin, Abdül. (2018). Yapay Zeka Kullanımının Sanata Etkileri. Kent Akademisi | Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi | Cilt: 11 Sayı: 4, s: 692-702
- Vetrov, Yury. (2017). Algorithm-Driven Design: How Artificial Intelligence Is Changing Design. SmashingMagazine, Erişim: 17.12.2019. <https://www.smashingmagazine.com/2017/01/algorithm-driven-design-how-artificial-intelligence-changing-design/>
- Wilson, Mark. (2015). Microsoft Research Debuts Autocomplete For Animation, And It's Incredible. FastCompany, Erişim: 21.12.2019. <https://www.fastcompany.com/3052463/microsoft-research-debuts-autocomplete-for-animation-and-its-incredible>

Proje Tabanlı Öğrenme İle Yapılan Portre Çalışmalarının Öğrenci Başarısına ve Tutumuna Etkisi

The Effect of Portrait Studies Made with Project-Based Learning on Student Success and Attitude

Ümran BULUT¹
Ciydem ÇİFÇİ²

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Doi: 10.48146/odusobiad.730106

Öz

Sanat, insan hayatına nüfuz eden en önemli deneyimdir. Sanatsal çalışmalarla edinilen deneyimler, bireylerin hayal güçlerini harekete geçirerek kendilerini ifade etmelerinin, geleneksel yöntemler dışında başka yolları olduğunu da keşfetmelerine yardımcı olur. Özgün, yaratıcı eserlerin ortaya çıkmasında güvenilir bir ortam sağlar. Sanat eğitimi aracılığıyla bireyler; yaşadığı problemlere yaratıcı çözümler getiren, özgüvenli, çevresine, sanat eserlerine, kültürel değerlere karşı daha duyarlı olan ve bu eserlere estetik bilinçle yaklaşan niteliklerle yetişecektir. Bu bağlamda bireyin eğitim hayatında görsel sanatlar eğitimi büyük önem taşımaktadır. Görsel sanatlar eğitiminde çağdaş uygulamalar, içerikler tüm boyutlarıyla yeni yaklaşımlar çoktan kabul görmüş ve olanaklara bağlı olarak geliştirilmek üzere hayata geçirilmiştir. Ancak geleneksel eğitim yaklaşımları da henüz tam anlamıyla terk edilmemiştir. Maalesef tekrar, şartlandırma, taklit, ezber gibi yöntemler uygulanmaktadır. Bu makale, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünde 2019 yılında “Kolaj Tekniğiyle Yapılan Portre Çalışmalarında Proje Tabanlı Öğrenmenin Öğrenci Başarısına ve Tutumuna Etkisi” tezinden üretilerek proje tabanlı öğrenme yönteminin lise öğrencilerinin görsel sanatlar dersine yönelik tutumlarına ve bu dersteki başarılarına olan etkilerini incelemiştir. Araştırmada, çalışma grubunu 2018-2019 eğitim öğretim yılında İstanbul ili Ataşehir ilçesinde bulunan bir anadolu lisesinde 11. sınıfta öğrenim görmekte olan, yansız atama yoluyla üçü deney grubu üçü de kontrol grubu olmak üzere toplam 100 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma karma desen modeliyle gerçekleştirilmiştir. Gruplardaki uygulamalar aynı haftalarda yapılmış ve altı hafta sürmüştür. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan “görsel sanatlara yönelik tutum ölçeği”, “akademik başarı testi”, açık uçlu sorulardan oluşan “öğrenci görüş anketleri” ve “dereceli puanlama anahtarı” kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, proje tabanlı öğrenme yaklaşımının görsel sanatlar dersi öğrencilerinin akademik başarılarına ve derse karşı tutumlarına olumlu yönde etki ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte öğrencilerin proje sürecinde birtakım süreç becerilerini geliştirebilecekleri düşünülmektedir. Araştırma sonuçlarına dayanarak proje tabanlı öğrenme yaklaşımının görsel sanatlar dersi öğretiminde iyi bir alternatif öğrenme yolu olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: görsel sanatlar, proje tabanlı öğrenme, portre

Abstract

Art is most important experience penetrated into human life. Experiences gained through artistic studies help individuals discover that there are other ways than expressing themselves by activating their imaginations, and provide a reliable environment for the creation of original and imaginative works. Individuals who bring creative solutions to their problems through education of art, who are self-confident, who are more sensitive to their surroundings, to works of art and to the cultural values and who approach with an aesthetic consciousness are raised. In this context, visual arts education is of great importance in the general education of individuals. Contemporary practices, contents, new approaches in all dimensions are already accepted and implemented in the visual arts education depending on the possibilities. On the other hand, traditional educational approaches have not been completely abandoned yet. Unfortunately, methods such as repetition, conditioning, imitation, memorization are applied. This article has been produced from the thesis of “Kolaj Tekniğiyle Yapılan Portre Çalışmalarında Proje Tabanlı Öğrenmenin Öğrenci Başarısına ve Tutumuna Etkisi” (The Effect of Project-Based Learning on Student Achievement and Attitude in Portrait Studies Performed with Collage Technique) in Marmara University Educational Sciences Institute in 2019 and examined the effects of project-based learning method on attitudes towards Visual Arts and their success in this course. In the study, the study group consists of 100 students, three of whom are experimental and three of them

1 Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul, umranbulut@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5114-9986
2 Sorumlu Yazar, Öğretmen, Mustafa Kemal Anadolu Lisesi, cigdem_ciftci@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5406-7759

are control groups, through an impartial assignment, studying at 11th grade in an Anatolian public high school in Atasehir district of Istanbul during 2018-2019 academic year. The research enables qualitative pattern placement to support classical quantitative pattern from mixed method patterns; It was realized with nested mixed pattern model. Applications in groups were completed in the same weeks and lasted six weeks. In the research, "student opinion surveys" consisting of "attitude scale towards visual arts", "academic achievement test" and open-ended questions prepared by the researcher were utilized as a data collection tool. All quantitative data were analyzed with SPSS for Windows 24.0 package program. Descriptive analysis technique was applied in the analysis of qualitative data. In addition, students' paintings were measured and evaluated with a rubric after the application. The findings show that the project-based learning approach positively affects the academic achievements and attitudes towards the students of visual arts course. However, it is thought that students can develop some process skills in the project process. Based on the research results, it can be said that the project-based learning approach is a beneficial alternative learning method in teaching visual arts.

Keywords: visual arts, project based learning, portrait

Extended Abstract

Contemporary art education aims to raise self confident individuals who can perceive the present and design the future. In this context, visual arts education is of great importance for the education of individuals who are tolerant, questioning life, have free thinking, creative and can view and evaluate events through different perspectives. In other words, because of its nature, art education is a process that include real life problems and experiences. This is an indispensable requirement; in addition to this, the project-based learning approach based on planning, design and construction, can be a good alternative. This article has been produced from the thesis of "The Effect of Project Based Learning on Students' Achievement and Their Attitude in Portrait Studies Performed with Collage Technique" in Marmara University Educational Sciences Institute in 2019 and examined the attitudes of high school students towards the visual arts lesson and the effects on their success in this course with the project based learning method.

The study group consists of 100 students of 11th grade in at Anatolian High School in Atasehir district of Istanbul in 2018-2019 academic year. The research was carried out with a nested mixed pattern model, which allows qualitative pattern placement to support the classical quantitative pattern, one of the mixed method patterns. Applications in each group were developed in the same weeks and lasted six weeks. "Attitude scale towards visual arts" and "academic achievement test" were developed with a pilot application as a tool of data collection in the research. In addition, "student opinion surveys" consisting of open-ended questions and "graded scoring key" were applied.

According to our findings in the research, the average score of the both group was equal in the pretest application in the attitude scale, on the other hand, the posttest attitude scores of the experimental group were higher than the control group. Accordingly, it can be affirmed that the project-based learning method increases the attitudes of high school students towards the visual arts lesson. A significant difference was found out in the posttest scores of the experimental and control groups in favor of the experimental group. Thereafter, it can be cited that project based learning method is more effective in increasing academic success than traditional teaching method. The works revealed by the experimental and control groups as a result of the training were evaluated with a graded scoring key in line with the product evaluation criteria which is determined by more than one person. According to the results, the products created by the students applying project-based learning method were found to be more successful. According to the findings of students' questionnaires consisting of open-ended questions in the evaluations of the students and the project-based learning method, the students expressed that their group working skills improved, their friendship relations improved and moreover, they learned how to jobshare, to be patient and to respect the differences. On the other hand, according to some student naywards in the opinion survey, it was stated that the process took a long time, they had difficulty in choosing a subject and failed to make a good planning.

As a result of the qualitative analysis and the researcher's observations, it has been sighted that positive gains such as group working, adaptability, collaboration skills, self-expression ability, as well as planning, time management and research techniques have been developed while there are also some adverse outomes observed such as students' lack of motivation at the end of the process, the unpercieved concept of mentor teacher and difficulties in evaluation of the process. To sum up, as "The Effect of Project Based Through Collage- Portrait Making on Student Success and Attitude" is a research that should be applied in different age groups except for the portrait subject and alternative application processes, It is recommended to conduct studies in order to make the process more positive with the experiments to be done especially in order to improve its positive results.

Giriş

Geleneksel öğrenme yöntemlerinin tekrar, şartlandırma, taklit gibi tekdüze ifade biçimlerinin sanat öğretiminin doğasını yeterince karşılayamadığı fark edilerek onun yerine eleştirel düşünme ve tasarım gücüne dayalı, özgür, yaratıcı ve yapılandırmacı bir anlayış üzerinde yükselen yeni bir yaklaşım arayışının öne çıktığı görülmektedir (Artut, 2013). Bunun yanı sıra Türk eğitim sistemimizin yapısından dolayı öğrenciler, bütün güçlerini sınavlara hazırlık çalışmalarına verirken görsel sanatlar dersine gereken önemi verememektedir. Dolayısıyla bu durum görsel sanatlar dersini olumsuz etkilemektedir (Kırıçoğlu, 2002: 1). Öğrencilerin sanata, sanatsal çalışmalara karşı ilgisiz ve olumsuz tutum geliştirmelerine neden olmaktadır (Ayaydın, 2005: 29).

Görsel sanatlar dersi içerik itibarıyla proje çalışmalarına uygun nitelikte olduğundan derslerde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının kullanımı öğrencilere pek çok yönden katkı sağlayacaktır. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı aracılığıyla öğrencilerde daha fazla öğrenme arzusu, başarıma hissi, kendine güven, yeterlilik algısı ve empati yapma gibi duygu temelli becerilerin gelişmesine olanak sağlanmış olacaktır (San, 2000; Başbay, 2007: 73).

Proje tabanlı öğrenmede konular gerçek hayattan esinlenilebilir veya hayattan bir konu direkt alınabilir (Saracaloğlu, Özyılmaz Akamca, Yeşildere, 2006, 4). Öğrenciler gerçekçi problem çözme ortamına yerleştirilir ve problemle karşı karşıya getirilir (Blumenfeldetal vd., 1991: 372). Çeşitli faaliyetlerle problem çözümü geliştirilirken nihai bir ürünle sonuçlanacak öğrenme meydana gelir (Fleming, 2000: 15). Birtakım uygulamalarla ortaya çıkacak öğrenme becerileri ile öğrenmenin aktarımı en üst düzeye çıkarılır (Bidwell, 2000: 4). Bu öğrenme yöntemi ile problem çözme, üst düzey düşünme ve kavramlarla ilkelerin derinlemesine anlaşılması gerçekleşir (Fleming, 2000: 4). Bu yaklaşım, öğrencilerin hayat boyu öğrenen bireyler olmalarına olanak sağlar. Onların günümüz karmaşık dünyasında başarıyı yakalamalarında yardımcı olabilecek bağımsız çalışabilme, işbirliği, inisiyatif kullanma gibi özyönelim becerileri ve çeşitli zihin alışkanlıkları geliştirmelerini teşvik eder (Fleming, 2000: 4; Larmer vd., 2015: 22-23).

Hem sanat hem de proje tabanlı öğrenme, yaşama dair zorlayıcı sorulara cevap aradığından sanatsal çalışmalarda proje tabanlı öğrenmeyi kullanmak öğrencilere şimdiki ve gelecekteki küresel vatandaşlığın bir gereği olan çok yönlü düşünme becerisini ve yaratıcı problem çözme becerilerini geliştirmek için zengin bir çerçeve oluşturmaktadır (Sprott, 2018).

Proje tabanlı çalışmalarda öğretmen inisiyatif ve yetkilerini proje grubundaki öğrenciler ile birlikte kullanır. Öğrencinin öğrenme sorumluluğunu üzerine almasına izin verir (Saban, 2005: 255). Bu öğrenme yaklaşımında, öğretmen değerlendirmeyi hem süreç hem de ürün değerlendirilmesi şeklinde gerçekleştirmektedir (Erciyeş, 2012: 279).

Proje tabanlı öğrenmede öğrenciler; planlama, organizasyon, araştırma ve zaman yönetimi gibi gerçek hayatta sıklıkla kullanabilecekleri başka kişisel beceriler de geliştirir (Fleming, 2000: 5). Sonuç olarak proje tabanlı öğrenme yaklaşımı öğrenci üzerinde özgün yaratma becerisi, planlama, tasarı ve kurgulamayı içinde barındıran bir öğrenme olarak karşımıza çıkmaktadır (Başbay, 2007: 67-68). Bu çalışma görsel sanatlar eğitiminde proje tabanlı öğrenme yaklaşımının uygulandığı örnek bir çalışmadır ve proje çalışmaları portre konusu kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu makalede proje tabanlı öğrenme yaklaşımının geleneksel yaklaşıma göre sanat eğitimine ne gibi farklılıklar getirdiği, proje tabanlı öğrenmenin öğrenci ilgisini ve akademik başarısını artırıp artırmadığı incelenerek tartışılmıştır. Nitel ve nicel çalışmalarla elde edilen verilerin analizleri ile öğrencilerin süreç içerisindeki kazanımları irdelenmiş, süreç sonunda ortaya çıkan deney ve kontrol grubu ürünleri karşılaştırılarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte bu yaklaşımın sınırlılıkları ve dezavantajları da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın modelinde görsel sanatlarda yapılan portre çalışmalarında proje tabanlı öğrenmenin öğrenci başarısına ve tutumuna etkisini araştırmak amacıyla nitel ve nicel verilerin bir arada kullanıldığı "karma yöntem" kullanılmıştır.

Ölçme araçlarının geliştirilmesinde ise tezde bir pilot çalışma ile 38 maddeden oluşan bir tutum ölçeği ve 22 sorudan oluşan başarı testi şahsımızca geliştirilmiştir. Bu çalışma 11. sınıftan 142 öğrenci ile yürütülmüştür.

Bunun yanı sıra uygulama sonrası çalışmaları değerlendirmek için uzman görüşleri alınarak dereceli puanlama anahtarı ve çalışma sonrasında deney grubu öğrencilerinin, proje tabanlı görsel sanatlar uygulamalarına ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla açık uçlu sorulardan oluşan öğrenci görüş anketi geliştirilmiştir.

Verilerin analizi için deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerden, “görsel sanatlara yönelik tutum ölçeği”, “akademik başarı testi” ile toplanan verilerin tümü, SPSS for Windows 24.0 paket programı ile çözümlenmeye tabi tutulmuştur.

Bu aşamadan sonra ise araştırmanın amacına bağlı olarak uygulanacak istatistikî analizlerin parametrik veya non-parametrik olup olmayacağına seçimi için yapılan Kolmogorov-Smirnov (K-S) testinin ardından, deney ve kontrol gruplarının ölçek ve başarı puanları üzerinde dağılımının normallik varsayımını sağladığı görüldüğünden grupların puanlarının karşılaştırılmasında parametrik testler seçilmiştir.

Öğrencilerin, ölçek ve başarı testine ilişkin puanlarını belirlemek üzere ilgili ölçek ve boyutlara ilişkin ön-test ve son-test puanlarının ortalaması ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır.

İlk aşamada, deney ve kontrol grubu öğrencilerinin, görsel sanatlara yönelik tutum ölçeği ve akademik başarı testi ön-test puanları karşılaştırılarak denk gruplar olup olmadığı incelenmiştir. Daha sonra ise deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ön-test ve son-test tutum ve akademik başarı puanları arasında (grup içi karşılaştırma) anlamlı fark olup olmadığı araştırılmıştır. Üçüncü aşamada ise deney ve kontrol grubu öğrencilerinin, görsel sanatlara yönelik tutum ölçeği ve akademik başarı testine ilişkin son-test puanları arasında anlamlı fark olup olmadığı incelenmiştir.

Grup	N	Ön test uygulaması	Deneyisel işlem	Son test uygulaması
Deney Grubu	50	GSYTÖ ¹ ABT ²	6 haftalık proje tabanlı öğrenme uygulamaları	GSYTÖ ¹ ABT ²
Kontrol Grubu	50	GSYTÖ ¹ ABT ²	Herhangi özel bir uygulama yok	GSYTÖ ¹ ABT ²

GSYTÖ¹: Görsel Sanatlara Yönelik Tutum Ölçeği

ABT²: Akademik Başarı Testi

Görsel 1: Araştırmanın Deneyisel Deseni.

Araştırmanın deneysel deseni tablosunda (Görsel 1) görüldüğü gibi araştırmanın asıl uygulaması 50'si deney ve 50'si kontrol grubunda olmak üzere toplam 100 öğrenci ile yürütülmüştür. Her iki gruba da akademik başarı testi ve görsel sanatlara yönelik tutum ölçeği uygulanmıştır. Ölçeklerin uygulanması sonucunda deney ile kontrol grubu öğrencilerinin ölçek ve başarı testinden aldıkları puanların farklı olmadığı başka bir deyişle denk gruplar olduğu deney ve kontrol grubu öğrencilerinin görsel sanatlara yönelik tutum ölçeği ve başarı testi ön-test puanlarının karşılaştırılmasına yönelik bağımsız gruplar t-testinde görüldükten sonra ikinci aşamaya geçilmiştir.

Deney grubunda yer alan öğrencilerin 6 hafta boyunca proje tabanlı uygulamalar yapmaları sağlanmıştır. Kontrol grubunda yer alan öğrenciler ise normal eğitim programlarına devam etmişlerdir. Son aşamada ise (6 haftalık süre sonunda, proje tabanlı çalışmaların bitirilmesi sonrası) deney ve kontrol gruplarına görsel sanatlara yönelik tutum ölçeği ve akademik başarı testi son test olarak tekrar uygulanmıştır. Sonrasında, grupların puanları karşılaştırılarak gruplar arası (deney grubu son-test ve kontrol grubu son-test) ve grupların kendi ön test-son test puanları (gruplar içi karşılaştırma; a-deney grubu ön test-son test, b- kontrol grubu ön-test ve son-test) karşılaştırılmıştır.

Deney grubu öğrencilerinin, görsel sanatlara yönelik tutum ölçeği ve akademik başarı testine ilişkin ön-test son-test puanlarının karşılaştırılmasına yönelik yapılan ilişkili gruplar t-testi sonuçları değerlendirildiğinde, deney grubu öğrencilerinin görsel sanatlara yönelik tutum ön-test ve son-test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu gözlenmiştir ve bu farkın son-test puanları lehine olduğu bulunmuştur. Testlere ait ortalama puanlar incelendiğinde, deney grubu öğrencilerinin görsel

sanatlara yönelik son-test tutum puanlarının ön-test puanlarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Akademik başarı testine ait ortalama puanları incelendiğinde ise; deney grubu öğrencilerinin görsel sanatlara yönelik akademik başarı son-test puanlarının ön-test puanlarından daha yüksek olduğu görülmüştür. Öğrencilerin akademik başarı testi puanları alt kazanımları bakımından incelendiğinde;

“Portre çizimlerinde oran ve ölçü kullanır.”, “Portrenin özelliklerini açıklar.” “Renkli resim tekniklerini tanır.” kazanımlarında son-test lehine anlamlı artış olduğu,

“Portre çalışan sanatçıları tanır.” kazanımında ön-test, son-test puanları arasında anlamlı fark olmadığı görülmektedir.

Araştırmaya katılan kontrol grubu öğrencilerinin portre çalışmaları öncesi ve sonrası görsel sanatlara yönelik tutum ölçeği ön-test ve son-test puanlarını gösterir betimsel istatistikler incelendiğinde, kontrol grubunda yer alan öğrencilerin, görsel sanatlara yönelik tutumlarına ilişkin ortalama puanlarının son-test aleyhine bir düşüş olduğu ve kontrol grubu öğrencilerinin görsel sanatlara yönelik tutum ön-test ve son-test puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Öğrencilerin, görsel sanatlara yönelik ön-test tutum puanları ile son-test puanları birbirine çok yakındır. Başka bir deyişle, kontrol grubundaki öğrencilerin 6 hafta sonra, yapılan portre çalışmaları bitiminde tutum puanları anlamlı bir şekilde farklılaşmamıştır.

Kontrol grubu öğrencilerinin görsel sanatlara yönelik akademik başarı ön-test ve son-test puanları arasında da anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur. Öğrencilerin akademik başarı testi puanlarında, son test lehine bir fark olmakla birlikte bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin görsel sanatlara yönelik tutum ölçeği ve akademik başarı testi son-test puanlarının karşılaştırılmasına ilişkin yapılan bağımsız gruplar t-testi sonuçları incelendiğinde, deney ve kontrol grubu öğrencilerinin, görsel sanatlara yönelik tutum son-test puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın deney grubu öğrencileri lehine olduğu bulunmuştur. Deney grubu öğrencilerinin görsel sanatlara yönelik tutum son-test puanları, kontrol grubu öğrencilerinden daha yüksektir. Başka bir deyişle, deney grubu öğrencilerinin görsel sanatlara yönelik tutumları kontrol grubu öğrencilerinden daha olumludur. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin görsel sanatlara yönelik akademik başarı son-test puanları arasında da anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın yine deney grubu öğrencilerinin son-test puanları lehine olduğu bulunmuştur. Gruplara ait ortalama puanlar incelendiğinde; deney grubu öğrencilerinin görsel sanatlara yönelik akademik başarı son-test puanlarının kontrol grubu son-test puanlarından daha yüksek olduğu görülmektedir.

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ürünleri, bağımsız gruplar t-testi sonuçları incelenerek değerlendirilmiştir. Ürün değerlendirme puanları, iki uzmanın verdiği notların aritmetik ortalaması alınarak belirlenmiştir. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin, ürün değerlendirme puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve bu farkın deney grubu öğrencileri lehine olduğu bulunmuştur. Proje tabanlı öğrenme görsel sanatlar dersi sonunda deney grubu öğrencilerinin ürün değerlendirme puanları, kontrol grubu öğrencilerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın nitel boyutunda deney grubuna katılan öğrencilere açık uçlu altı sorudan oluşan öğrenci görüş anketi uygulanmıştır:

“Proje çalışmasının olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?” sorusuna öğrenciler çok sayıda olumlu yön ve birkaç tane olumsuz yön belirtmişlerdir. Olumlu yönlerden en çok vurgu yapılan proje tabanlı öğrenmenin faydalarına ilişkin olmuştur. Öğrenciler özellikle grupla çalışma becerilerinin geliştiğini belirtmişlerdir. “Grupla çalışmayı öğrendik.”, “Takım ruhu gelişti.” bu görüşü destekleyen ifadelerdir. Bunun yanında arkadaşlık ilişkilerinin gelişmesi ve sorumluluk bilincinin gelişmesini de olumlu bulmuşlardır. Öğrencilerin olumlu bulduğu diğer bir durum, yeni öğrendikleri tekniklere ilişkindir. Öğrenciler ürün ortaya koymaktan, resimlerinde yeni malzemeler kullanmaktan keyif almışlardır. “Güzel bir ürün ortaya çıktı.”, “Yeni şeyler öğrendim.” örnek öğrenci ifadeleridir.

Öğrencilerin olumsuz olarak ortaya koydukları temel nokta, projenin uzun sürmesidir. Buna ek olarak, birkaç öğrenci de çalışmalarında çok ayrıntı olduğunu ve yorucu olduklarını belirtmiştir.

“Projenizi yeniden gerçekleştirmek isterseniz neleri farklı yapardınız?” sorusuna öğrencilerin büyük

çoğunluğu projesini aynı şekilde yapacağını ifade etmiştir. Bununla birlikte birçok öğrencinin de proje seçimlerinden ve kullandıkları malzemelerden memnun olmadıkları anlaşılmaktadır. Öğrenciler tekrar yapmaları durumunda konularını ve malzemelerini değiştireceklerini belirtmişlerdir. Öğrenci ifadelerinden bazıları; “Daha farklı bir konu seçerdim.”, “Daha farklı malzemeler kullanmak isterdim.”, “Zamanı daha iyi kullanırdım.” şeklindedir.

“Projede grup çalışması yapabildiniz mi, grup çalışması hakkında neler söyleyebilirsiniz?” sorusuna öğrencilerin büyük çoğunluğu yaptıkları çalışmanın adını söylemişlerdir. Bu cevap grup çalışması konusunda farkındalık oluşturduğunu göstermektedir. Öğrenciler grup çalışmasının gereğini yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Grup çalışması sayesinde iş bölümü yaptıklarını, çeşitli fikirler geliştirdiklerini, sabırlı olmayı öğrendiklerini belirtmişlerdir. Öğrenci ifadelerinden bazıları, “İyi bir şekilde iş bölümü yaptığımızı inanıyorum.”, “İş bölümü yaparak çalışma süremiz kısaldı.”, “Grup çalışması sayesinde ortaya çıkan çeşitli fikirler projeyi geliştirdi.” biçimindedir.

“Bu proje çalışmasının size neler kattığını düşünüyorsunuz?” sorusuna öğrencilerin verdikleri cevapları sosyal ve teknik katkılar şeklinde iki başlık altına almak mümkündür. Sosyal boyut, uygulanan öğretim yönteminin katkılarını, teknik boyut ise görsel sanatlara ilişkin kazançları ifade etmektedir. Öğrenciler sosyal boyutta, farklılıklara saygı duyma, sabırlı olma, birlikte çalışma, iletişim ve zamanı verimli kullanma becerisi kazandıklarını belirtmişlerdir. Öğrenci ifadelerinden bazıları, “Farklılıklara saygı konusunda farkındalık oluştu.”, “Proje çalışması beni daha sabırlı bir insan yaptı.”, “Birlikte çalışmayı öğretti.” şeklindedir. Sanat becerisi boyutunda ise el becerisinin gelişmesi, hayal gücünün artması temel kazançlardır. Bunu destekleyen öğrenci ifadelerine örnek, “Güzel bir ürün ortaya çıkabileceğini anladım.”, “Proje çalışmasının hayal gücümü artırdığına inanıyorum.” şeklindedir.

“Proje çalışmanızda ne gibi zorluklarla karşılaştınız?” sorusuna öğrenciler çeşitli sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Projenin uzun sürmesi, materyal bulma, uygulama, proje fikri bulma, karakterleri yansıtırma sorunu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu görüşleri destekleyen öğrenci ifadelerinden bazıları, “Materyal bulmada sıkıntı yaşadık.”, “Proje sürecinde malzemelerin uygulanması aşamasında zorlandık.”, “Fikri ortaya çıkarmakta zorlandık.”. Bunun yanında “Herhangi bir zorlukla karşılaşmadık.” diyen öğrenciler de olmuştur.

Öğrencilerin “Benzer Proje Yapacak Kişilere Tavsiyeleriniz Var mı, Varsa Nelerdir?” sorusuna öğrenciler çok sayıda öneride bulunmuşlardır. Bu öneriler; iyi plan yapma, seçilen malzemelerin ulaşılabilir olması, öğretmenden rehberlik alma, grup üyelerinin iyi belirlenmesi şeklindedir. Bu görüşü destekleyen öğrenci ifadelerinden bazıları, “Daha iyi plan yapmalıydım.”, “Malzemeler kolay bulunabilir olmalı.”, “Öğretmenden daha fazla faydalanma.” şeklindedir.

Tartışma

Bu araştırmanın iki temel amacı vardır. Çalışmanın birinci temel amacı altı hafta süren proje tabanlı öğrenmenin lise öğrencilerinin görsel sanatlar dersine yönelik tutumlarına ve bu derste başarılarına olan etkilerini araştırmak; ikinci temel amacı ise altı hafta süren çalışma bittikten sonra öğrencilerin proje tabanlı görsel sanatlar uygulamalarına ilişkin görüşlerinin incelenmesidir. Bu doğrultuda öncelikle proje tabanlı uygulamanın öğrencilerin derse yönelik tutumlarına ilişkin etkisi ardından ise akademik başarıya olan etkisi tartışılmıştır. Son olarak da nitel verilerin sonuçları tartışılmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre tutum ölçeğinde deney ve kontrol gruplarının son test puanları arasında anlamlı fark bulunmuştur. Deney grubunun son test tutum puanlarının kontrol grubundan daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ön test uygulamasında iki grubun puanları eşit iken son-test uygulamasında, deney grubunun puan ortalaması artmış, kontrol grubunun ise düşmüştür. Deney grubundaki puan artışı istatistiki olarak anlamlı iken kontrol grubundaki puan düşüşü istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuçlara göre proje tabanlı öğrenme yönteminin lise öğrencilerinin görsel sanatlar dersine yönelik tutumlarını artırdığı söylenebilir. Bu durum öğrencilerin proje tabanlı öğrenmedeki tercihlerinde ve uygulamalarında özgür olmalarından kaynaklanmış olabilir. Proje tabanlı öğrenmede öğrenciler gruplar halinde, işbirliği içerisinde çalışmış ve özgün eserler ortaya koymuşlardır. Projenin özgün bir eserle sonuçlanması öğrencilerin tutumlarını olumlu

yönde artırmış olabilir. Öğrencilerin araştırmak ve üretmekten zevk almaları (Aslantaş, 2008; Kalyoncu, 2009), bu sonucun çıkmasını sağlamış olabilir. Elde edilen bulgular önceki araştırmaların sonuçlarıyla da uyumludur. Görsel sanatlar öğretmen adayları üzerinde yapılan bir araştırmada (Tülüce, 2016) proje tabanlı öğrenmenin derse yönelik tutumu artırdığı tespit edilmiştir. Kaşarcı (2013)'nin yaptığı meta-analiz çalışmasında, görsel sanatlar dersinin de içerisinde bulunduğu birçok derste proje tabanlı öğrenme yönteminin tutum üzerine olan etkisi incelenmiştir. Sonuç olarak proje tabanlı öğrenmenin derse yönelik tutumu olumlu yönde geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Farklı olarak, Alioğlu (2015) tarafından proje tabanlı öğrenme yaklaşımının ortaokul 6. sınıf görsel sanatlar dersi ebru ünitesinin öğrenci tutumuna yönelik etkisinin incelendiği araştırmada deney ve kontrol grupları arasında tutum açısından anlamlı farklılık tespit edilmemiştir.

Elde edilen sonuçlar, proje tabanlı öğrenmenin lise öğrencilerinin görsel sanatlar dersindeki akademik başarılarını artırdığını göstermektedir. Bu sonuca, uygulanan akademik başarı testinin bulgularından ulaşılmıştır. Deney ve kontrol grubunun ön-test puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Deney grubunun puanında yaklaşık dört puanlık, istatistiki olarak anlamlı bir artış gözlenmiştir. Kontrol grubunda da artış olmuş; fakat bu artış istatistiki olarak anlamlı bulunmamıştır. Deney ve kontrol grupları arasında, deney grubu lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu sonuç, proje tabanlı öğrenme yönteminin lise öğrencilerinin görsel sanatlar dersindeki akademik başarılarını artırdığı anlamına gelmektedir. Bu sonuca göre proje tabanlı öğrenme yönteminin, geleneksel öğretime göre akademik başarıyı artırmada daha etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca proje tabanlı öğrenme yöntemi bağımsız olarak düşünüldüğünde de akademik başarıyı artırmaktadır.

Elde edilen bulgular literatür ile de uyumludur. Kalyoncu ve Tepecik (2010)'in ilköğretim 8. sınıf görsel sanatlar dersinde uyguladığı proje tabanlı öğrenme yöntemi çalışmasında deney grubunun erişi ve kalıcılık puanları kontrol grubundan daha yüksek bulunmuştur.

Görsel sanatlar öğretmen adayları üzerinde yapılan diğer bir çalışmada da (Tülüce, 2016) proje tabanlı öğrenme yönteminin akademik başarıyı artırdığı tespit edilmiştir. Dilli, Mamur ve Sarıbaş (2017) görsel sanatlar öğretmen adayları üzerinde yaptıkları çalışmalarında, proje tabanlı öğrenme yönteminin öğrencilerde farkındalık düzeyini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Deney ve kontrol grubunun eğitim sonucunda ortaya koyduğu eserler, birden fazla kişi tarafından belirlenen ürün değerlendirme kriterleri doğrultusunda dereceli puanlama anahtarı ile ürüne ilişkin değerlendirmeler yapılmış. Bu değerlendirmeler sonucunda elde edilen sonuçlara göre, proje tabanlı öğrenmeyi kullanan öğrencilerin ortaya koydukları ürünler daha başarılı bulunmuştur. Bu sonuca bağlı olarak, proje tabanlı öğrenme yönteminin, geleneksel öğretime göre ortaya konan ürünlerin sanatsal başarısını artırmada daha etkili olduğu söylenebilir.

Öğrencilerin proje tabanlı öğrenme yöntemine ve sürece ilişkin değerlendirmelerinde, açık uçlu sorulardan elde edilen bulgulara göre, öğrenciler sürece ilişkin çoğunlukla olumlu geri bildirimlerde bulunmuşlardır. Geri bildirimlerin birincisi, proje tabanlı öğrenmenin sağladığı sosyal; ikincisi ise akademik faydalara ilişkindir. Öğrenciler proje tabanlı öğrenme ve bu kapsamda yürüttükleri grup çalışmaları sayesinde, grupta çalışma becerilerinin geliştiğini, arkadaşlık ilişkilerinin ilerlediğini, iş bölümü yapmayı, sabırlı olmayı, farklılıklara saygı duymayı öğrendiklerini belirtmişlerdir. Öğrencilerin ifadelerinden akademik kazanımlardan çok sosyal kazanımların ön planda olması da dikkat çekicidir. Bu durum sürecin öğrencilere, sadece akademik beceri kazandırmadığı, hayata hazırlanma açısından da faydalı beceriler kazandırdığı söylenebilir. Bu bakımdan hangi işi yaparlarsa yapsınlar ifade edilen becerilerin onların hayatında oldukça değerli olacağı düşünülebilir.

Araştırmanın proje uygulama aşamasında birtakım problemlerle karşılaşmıştır. Bu süreçte öğrenciler, özellikle altı haftalık proje uygulamasından sıkıldıklarını, sürenin çok uzun olduğunu ifade etmişlerdir. Bir ürünün bu kadar uzun süre çalışmayı gerektirmesi öğrenciler için sıkıcı ve yorucu olarak ifade edilmiştir. Öğrenciler portre çalışmaları için materyal bulma, uygulama, proje fikri bulma konularında da sorun yaşadıklarını, iyi plan yapamadıklarını, grup üyelerini uygun seçemediklerini belirtmişlerdir. Proje tabanlı öğrenme yaklaşımında zaman yetersizliği, konu seçiminde ve planlamada yaşanan aksaklıklar, öğrenci motivasyonunun, yaşanan güçlükler doğrultusunda zaman zaman düşmesi, projede kullanılacak materyallerin tespiti ve temini, öğrencilerin proje çalışmasında

ihtiyaç duyduğu sunum ve raporlama becerilerindeki yetersizlikleri, süreç değerlendirilmesinin subjektif kriterlere bağlı olması, proje tabanlı öğrenmenin özelliklerinin öğretmenler tarafından yeterince bilinmemesi, proje grup çalışmalarında yaşanan grup içi çatışmalar, proje tabanlı öğrenme yaklaşımında olumsuzluk teşkil edebilecek hususlar olarak sayılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada genel olarak proje tabanlı öğrenme yaklaşımının, portre çalışmalarında öğrenci başarısına ve tutumuna etkisi incelenmiştir.

Görsel sanatlar dersi portre konusunda proje tabanlı öğrenmenin, geleneksel öğrenmeye nazaran akademik başarı ve öğrencinin derse tutumu açısından daha başarılı bir yöntem olduğu söylenebilir.

Uygulama sonucunda yapılan ürün değerlendirmelerinden elde edilen sonuçlara göre proje tabanlı öğrenme yöntemini kullanan öğrencilerin ortaya koydukları ürünler, geleneksel öğretim anlayışıyla eğitim gören kontrol grubu öğrencilerinin ürünlerine kıyasla daha başarılı bulunmuştur.

Yapılan nitel analizler ve araştırmacının gözlemleri neticesinde, proje tabanlı öğrenme yaklaşımı ile bir ürün ortaya koyan öğrencide; olumlu yönde davranış değişikliği, sunum ve raporlama becerilerinde artış, grupla çalışma, uyum ve işbirliği becerisi, kendini ifade edebilme yeteneği, planlama ve zamanı iyi kullanabilme becerileri, bilimsel araştırma teknikleri konularında olumlu kazanımlar geliştiği gözlenmiştir.

Öğrencilerin proje süresinin uzun olmasından şikayet etmeleri, sürecin sonuna doğru motivasyon kaybı, öğrencilerin planlama ve raporlama gibi hususlarda bilgi ve tecrübe eksiklikleri, plan dahilindeki zamanı doğru kullanamama, grup içi çatışmalar, öğretmenden sürekli destek talebi ve rehber öğretmen kavramının özümsememesi, sürecin değerlendirilmesinin zorluğu proje tabanlı öğrenmenin güçlükleri arasında sayılabilir.

Araştırma sırasında elde edilen verilerin değerlendirilmesi, gözlemler, benzer araştırma sonuçlarından elde edilen bilgiler ve alan araştırması sonuçları neticesinde aşağıda belirtilen öneriler ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada ortaya çıkan bulgular neticesinde öğrencilerin görsel sanatlar dersindeki akademik başarılarını ve derse karşı tutumlarını olumlu yönde artırmak için proje tabanlı öğrenme yaklaşımından faydalanılabilir.

Bu teknikte öğrenci motivasyonunu artıracak çalışmalar yapılması tekniğin daha başarılı sonuçlar vermesini sağlayabilir.

Çalışma süresinin uzun olması sebebi ile öğrencilerin odaklanmada problem yaşadığı gözlenmektedir. Bu nedenle uygulamalar uzun tutulmamalıdır.

Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı modelini uygulayan öğretmenlerin; proje süreçlerine hakim olma, bilimsel araştırma teknikleri, literatür tarama, problem çözme teknikleri ve proje tabanlı öğrenme yaklaşımı hususlarında yeterli bilgi ve donanıma sahip olması çalışmanın başarısını artırabilir.

Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı dâhilindeki çalışmalarda öğretmenin çalışmada baskın rol oynaması proje tabanlı öğrenmedeki sosyal kazanımlarda olumsuz etki yaratabilir.

Görsel sanatlar dersinde proje tabanlı öğrenme yaklaşımında uygulanacak projelerin, ihtiyaç duyduğu araç-gereç ve malzemelerin temininde ortaya çıkabilecek eksiklikler ve aksaklıklar öğrenci motivasyonunun bozulmasına neden olabilir.

Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı araştırması, görsel sanatlar dersi dışında farklı dersler için de uygulanabilir ve proje tabanlı öğrenme yaklaşımının farklı derslerdeki öğrenci başarısına ve tutumuna etkisi araştırılabilir.

Proje tabanlı öğrenme yaklaşımı üzerine yeni yapılacak çalışmalarda öğrencilerin derse karşı tutumları ve akademik başarılarındaki artışın yanı sıra, problem çözme, grup çalışmasına yatkınlık, ürün ortaya koyabilme, yaratıcı düşünme, empati kurabilme ve liderlik etme gibi sosyal beceriler yönünden de incelenebilir.

Kaynakça

- Alioğlu, E. (2015). Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının Ortaokul 6. Sınıf Görsel Sanatlar Dersi Ebru Ünitesinin Öğrenci Başarısına, Tutumuna ve Kalıcılığa Etkisi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Artut, K. (2013). Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aslantaş, S. (2008). İlköğretim II. kademe proje tabanlı öğrenme yönteminin görsel sanatlar dersine katkısı (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ayaydın, A. (2005). "İlköğretimde Görsel Sanatlar Eğitiminin (Resim-İş) Sorunları ve Çözüm Önerileri" Çağdaş Eğitim Dergisi: 316, 28-34. [http:// www.tekisik.org/cagdas-egitim-dergisi](http://www.tekisik.org/cagdas-egitim-dergisi).
- Başbay, M. (2007). Proje tabanlı öğrenme, Ö. Demirel (Ed.). Eğitimde yeni yönelimler, (s. 67-79). Ankara: Pegem Akademicilik.
- Bidwell, S, E. (2000). Project-Based Learning for Cosmetology Students. Career Education. ERIC Document Reproduction Service No. ED448282.
- Blumenfeld, P., Soloway, E., Marx, R., Krajcik, J., Guzdial, M., & Palincsar, A. (1991) Motivating Project-Based Learning: Sustaining The Doing, Supporting The Learning. Educational Psychologist: 26 (3 & 4), 369-398.
- Dilli, R., Mamur, N., & Saribaş, S. (2017) Kentin bellek mekânlarından imgeye: görsel sanatlar eğitiminde proje tabanlı bir öğrenme yaklaşımı. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi: 5(3), 340-366. [https:// dergipark.org.tr/tr/pub/enad](https://dergipark.org.tr/tr/pub/enad).
- Erciyeş, G. (2012). Öğretim Yöntem ve Teknikleri, Tan, E. (Ed.). Öğretim ilke ve yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Fleming, D. (2000). A Teacher's Guide To Project-Based Learning. WV: AEL, Inc. Charleston. ERIC Document Reproduction Service No. Ed: 469734.
- Kalyoncu, R.(2009). İlköğretim 8. sınıf görsel sanatlar dersi kent projesi konusunda proje tabanlı öğrenmeye dayalı bir uygulama örneği (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kalyoncu, R., ve Tepecik, A. (2010). An Application of Project-Based Learning in an Urban Project Topic in the Visual Arts Course in 8th Classes of Primary Education. Educational Sciences: Theory and Practice, 10(4), 2409-2430. [https:// jestp.com/index.php/estp](https://jestp.com/index.php/estp).
- Kaşaracı, İ. (2013). Proje tabanlı öğrenme yaklaşımının öğrencilerin akademik başarı ve tutumlarına etkisi: Bir meta-analiz çalışması (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Osmangazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Kırıçoğlu, O.T. (2002). Sanatta eğitim, görmek, öğrenmek, yaratmak, (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayınları.
- Larmer, J., Mergendoller, J., ve Boss, S. (2015). Setting the standard for project based learning. Alexandria, VA: ASCD
- Saban, A. (2005). Öğrenme Öğretme Süreci, (4.Baskı), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- San, İ. (2000). Sanat eğitimi ve öğretmenlerin yetiştirilmesi. Coşkun, H. (Ed.). Öğretmenlik mesleği Türkiye-Almanya ve Kıbrıs'ta öğretmen yetiştirme. (ss.165-187). Ankara: CTB Yayınları.
- Saracaloğlu, A., Özyılmaz Akamca, G., Yeşildere, S . (2006). İlköğretimde Proje Tabanlı Öğrenmenin Yeri. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi: 4 (3) , 241-260. [https:// dergipark.org.tr/tr/pub/tebd](https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd).
- Sprott, R. (2018). "Reimagining Art in PBL". 15.04.2020 tarihinde [https:// www.pblworks.org/blog/ reimagining-art-pbl](https://www.pblworks.org/blog/reimagining-art-pbl) adresinden erişildi.
- Tülüce, E.A. (2016). Proje tabanlı öğrenme yönteminin görsel sanatlar öğretmeni adaylarının akademik başarı ve tutumlarına etkisi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Televizyon Yayıncılığında Tipografik Devrim

Typographic Movement in Television Broadcasting

Serkan VURAL¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.756021

Öz

Radyonun devamında sesli yayınlara görüntülerin de eklenebildiği gelişmelerin doğrultusunda televizyonun ortaya çıkması ile birlikte sinemanın büyüdü ortamı evlere girebilmiştir. Sinema salonlarından farklı olarak günlük yaşamda izlenebilen televizyonların yayın içerikleri, kurumsal kimlik ve yayın görselleri açısından kişiselleştirilmiş birçok tasarıma ihtiyaç duymaktadır. Yayın içeriğinin ötesinde görsel estetik de önemli bir etken olup, izleyiciyi çekme çabasında yapılan yayın tasarımlarının temel hedefini oluşturmaktadır. Görsel ve işitsel yayıncılığın sınırsız yayın ortamı bulduğu güncel zamanda oluşan rekabet ortamı neticesinde, televizyon kanallarının dikkat çeken estetik görünümde beğeni oluşturan görsel yayın tasarımlarına ihtiyaç olmaktadır. Yayın akışının tasarımında kullanılan öğeler arasında önemli görülen unsur yazılardır. Televizyon yayın içeriklerinde, televizyon kanallarının sezon açılışlarında, haber bültenlerinde, magazin veya hava durumu gibi programların öncesinde veya sonrasında kısa videolar kullanılmaktadır. Bu kısa videolar çeşitli hareketli grafikler ve tipografilerden oluşmaktadır. Tanıtım yazısı (jenerik) olarak da adlandırılan yazılar, çeşitli görüntüler eşliğinde de kullanılmaktadır. Çalışma kapsamında, tipografik devrimli görüntülerin yayın içeriğindeki varlık amaç ve biçimleri üzerinde durulmuştur. Televizyon yayınlarının izlenir olmasını sağlayan ve görsel ifadeyi okunurlukla destekleyen tipografinin hareketli kullanımı bu çalışmanın genel kapsamını oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında Türkiye’de yayın yapan televizyon kanallarının günlük yapımlarından seçilen örneklerdeki tipografik düzenlemeler ve hareketli yapıları betimsel analiz yönteminde incelenmiştir. Bazı yabancı kanalların da ilgili yayınlardaki tipografik unsurların görsel yapılarına değinilmiştir. Televizyon yayıncılığının hareketli evreninde kullanılan tipografik devrimli görsellerin, işlevsel ve estetik yaklaşımını değerlendiren bu çalışma ile izlenen tipografinin konumu ve durumu daha iyi anlaşılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Televizyon yayıncılığı, hareketli tipografi, yayın tasarımı.

Abstract

With the emergence of television in line with the developments in which radio can be added to audio broadcasts in the continuation of the radio, the magical environment of the cinema was able to enter the houses. Unlike the movie theaters, television broadcasts that can be watched in daily life require many personalized designs in terms of broadcast content, corporate identity and broadcast visuals. Beyond the content of the broadcast, visual aesthetics is also an important factor and constitutes the main target of the broadcast designs made in an effort to attract the audience. As a result of the competitive environment that occurs in the current time when visual and audio broadcasting finds an unlimited broadcast environment, there is a need for visual broadcast designs that create appreciation in the striking aesthetic appearance of television channels. The most important element among the elements used in the design of the broadcast stream is the text. Short videos are used in television broadcast contents, in the season openings of television channels, in news bulletins, before or after programs such as magazine or weather. These short videos consist of a variety of motion graphics and typography. The articles, also called promotional writing (generic), are also used in the company of various images. Within the scope of the study, the existence, purpose and forms of typographic dynamic images in the content of the broadcast are emphasized. Moving use of typography, which enables television broadcasts to be watched and supports visual expression with readability, constitutes the general scope of this study. typographical arrangements in samples selected from daily production of broadcast television channels in Turkey and moving structures under study were examined in the descriptive analysis process. Visual structures of typographic elements in related broadcasts are also mentioned. With this study evaluating the functional and aesthetic approach of the typographic motion images used in the mobile universe of television broadcasting, the position and status of the typography followed will be better understood.

Keywords: Television broadcasting, motion typography, broadcast design.

Extended Abstract

It is inevitable for new ones to emerge at the point of meeting the endless needs in the life cycle based on consumption inherent in humanity. In addition to basic needs such as nutrition, shelter and security, technological products were included in the process of eliminating cognitive needs. In the light of the developments seen in this sense, needs such as news and learning also have an important place. The effort to obtain information is an important pursuit from the early ages of humanity. With the understanding of its importance, it has become a phenomenon that shows continuous improvement on ownership and dissemination.

Newspapers emerging as a result of developments in the field of printing and publishing are among the main environments that ensure the dissemination of information. Newspapers, which previously had a paper-only reading area consisting of only articles, have gained a colorful image that visuals can be used over time. Radio, on the other hand, was an environment in which voice transmissions were made by means of signals that could be transmitted to remote areas and where people could gain information by just listening. It has been an effective tool in terms of being able to reach anywhere on a mass basis by being in demand periodically.

In the movie theaters, which reflect the transformation of photography to moving images on the screen with light, screening of silent films that did not include speech sounds and compensated this with music was shown. In order to support visual expression in the display of these films, it was provided to make the film understandable by adding written images between the scenes. In addition, the fact that various information about the movie is given at the beginning and the end of the movie with the text elements emphasizes the importance of the text in the screening environment.

Moving images are frequently used in different broadcasts such as television channel's unique broadcast content, news, movies, commercial films, music videos and documentaries. Typographic images that convey information, inform, promote and warn in writing are also used extensively. Bringing motion to the typography used in the broadcast stream reflecting the channel name in the visual identity of the television channel can ensure that the broadcast content is more watched and appreciated. The revival of typography in three dimensions further enhances the visual appreciation effect of animated writing. Affected by the general structure of the visual and animated typographies used in the content of the broadcasting, it may affect the viewer's attitude towards developing into a watching habit by developing a positive opinion towards the broadcaster.

The common structure of the effects reflected from the first examples of television broadcasting to the present day are the combined use of visual and audio elements and their efforts to increase the continuity of curriculum. There is no research on the point that there are elements that increase the process of watching the publications with mobile and interesting visuals. However, when the development processes of publication designs are examined, the trend towards moving images is quite evident. In addition, it shows that the general expectation of the audience is to see the moving images in terms of the fact that television channels around the world emphasize the designs in this direction. As can be seen from the examples examined, television broadcast designs, which can find a place in the graphic design discipline, constitute an important area in terms of the fictional arrangements of typographic elements.

Typography, which has an important place within the scope of motion pictures, is widely used in television broadcasts, as can be seen in the examples examined. The fact that the typography used in the scope of the productions designed in the period from cinema to television broadcasting, especially in motion, shows the indispensability of the article for years. As can be seen in the examples examined, the use of typographic motion images at almost every stage shows that it is a functional element required in television broadcasting. It is believed that this study will contribute to the development of ideas for other researches, which will continue the few literature studies conducted in this field. Typography, which is a part of the constantly evolving visual design process, will continue to take place in a structure that varies from stationary to motion in television broadcasting and provides the audience with the pleasure of viewing.

Giriş

İnsanlığın doğasında yer alan tüketime dayalı yaşamsal döngüde, bitmeyen ihtiyaçların giderilmesi noktasında yenilerinin de ortaya çıkması kaçınılmazdır. Beslenme, barınma ve güvenlik gibi temel ihtiyaçların yanında bilişsel ihtiyaçların da giderilmesi sürecine teknolojik ürünler dahil olmuştur. Bu anlamda görülen gelişmelerin ışığında haber alma ve öğrenme gibi gereksinimler de kendisine önemli bir yer bulmaktadır. Bilgi edinme çabası, insanlığın ilk çağlarından günümüze gelen önemli bir uğraştır. Öneminin anlaşılması ile birlikte sahip olma ve yayma üzerine sürekli gelişim gösterilen bir olgu haline gelmiştir.

Bilginin yayılmasını sağlayan ortamların başında basım ve yayın alanındaki gelişmelerin sonucu ortaya çıkan gazeteler yer almaktadır. Önceleri sadece yazılardan oluşan kâğıttan bir okunma alanı sunan gazeteler, zamanla görsellerin de kullanılabilirdiği renkli bir görüntüye kavuşmuştur. Radyo ise uzak bölgelere ulaştırılabilen sinyaller aracılığı ile sesli iletimlerin yapıldığı ve kişilerin sadece dinleyerek bilgi edinebildiği bir ortam olabilmıştır. Dönemsel anlamda rağbet görerek kitlesel bazda her yere ulaşabilir olması bakımından etkili bir araç olmuştur.

Fotoğrafçılığın hareketli görüntülere dönüşümünü ışık yolu ile perdeye yansıtan sinema salonlarında, önceleri konuşma seslerinin dahil olamadığı ve bunu müzik ile telafi eden sessiz filmlerin gösterimi yapılmıştır. Bu filmlerin gösteriminde görsel anlatımı desteklemek için sahnelerin arasına yazılı görüntülerin eklenmesi ile filmin anlaşılır hale gelmesi sağlanmıştır. Ayrıca sinema filmi hakkında çeşitli bilgilerin yine yazı unsurları ile film başında ve sonunda verilmesi, yazının gösterim ortamındaki önemini vurgulamaktadır.

Sinema salonlarını evlere taşıyan televizyonlar, yayınlanan içeriklerin aynı anda uzak mesafelerde bulunan binlerce evden izlenebilir olmasını sağlamıştır. İstenilen zamanda ve yerde izlenebilen bir ekran olması bakımından televizyonlar, sinemanın kalabalık izlenme kültür ve alışkanlığının bireyselleşmiş hali olarak nitelenebilir. Hareketli görüntüler ve sesli içeriklerden oluşan yapımlarla izleyicisine eğlenceli zaman geçirmeyi vaat eden televizyonlar, çabuk benimsenen bir olgu haline gelerek adeta alışkanlığa dönüşmüştür. İnsanlar belli zamanlarda sinemaya gitmeyi sevmekte veya evlerinde uzunca süre televizyon izlemeyi istemektedirler. Çok hızlıdır ve evrenseldir. Herkes her gün bir televizyon kanalı izlemektedir. Televizyonun, insanları etkileme konusunda inanılmaz bir gücü olduğu görülmektedir (Ramacatti, 1998: 84).

Günümüzde teknik gelişmelerin ulaştığı noktada bilgisayar temelli görsellerin televizyon yayıncılığında kullanılabilir olması, grafiksel anlamda tipografinin yoğun ve etkili bir şekilde görülmesini sağlamıştır. Sessiz sinemanın yazılı karelerinden günlük televizyon yayınlarındaki hareketli görüntülerin arasında önemli bir yere sahip olan tipografi, gazete ve dergi okuma alışkanlığının devamı niteliğinde insanların ekranda beliren yazıları da okuma eğilimi sürmektedir. Yayın içeriğinin anlaşılmasının ötesinde televizyonun izleyicisi ile etkileşim halinde olmasını da sağlayan yazılar, sesli ve görüntülü yayınların kapsamında hareketli/hareketsiz kullanımları ile anlatımın asli unsurları olmuşlardır.

Televizyon yayınlarının görüntülü ve sesli iletimin daha etkili olmasından dolayı önemli içeriklerin aktarımında gerekli bir aracı haline gelmiştir. Daha önce kayıt edilmiş içeriklerin yanında canlı yayınların da yapılabilir olması gelişim bakımından önemli adımlar olarak görülebilir. Sınırlı alt yapı ile yapılan yayınların içeriğinde sunulan görüntülerin de yapısı zamanla gelişim göstermiştir. Sinema alanından sıkça yararlanılması görsel etkilerin de yapısını geliştirmiştir. Çekim esnasında yapılan etkilerin yanında sonradan yapılan eklentiler ile yayın içeriği zenginleştirilmiştir. Zamanla gelişen teknolojik yaklaşımlar görsel etkiyi arttıracak imkanlar sunmuştur. Özellikle bilgisayarın televizyon yayıncılığına yazılım ve donanım açısından dahil olması ile birlikte daha zengin görsellikte içeriklerin oluşturulması mümkün hale gelmiştir.

İzleyicisi ile iletişime geçen televizyon yayıncılığında, hareketli görüntüler ile daha etkileyici içeriklerin oluşturulduğu görülmektedir. Tipografik görseller, durağanlıktan harekete geçerek canlanan yayın akışında kendisine büyük ölçüde yer bulmaktadır. Televizyon yayınları kapsamındaki içeriklerin görsel tanıtımını yapan görüntülerin yanında sinemanın yansıması olan tanıtım yazılarının da (jenerik) canlanarak kullanılması, görsel yayın akışına katkı sağlamaktadır. Hareket halindeki yazı,

durağan yazı ile aynı okunma özelliğine sahiptir. Bireysel harflerin özellikleri bütünlük içinde korunmalıdır. Böylece okuyucular şekillerini tanıyabilir. Yazı tipi ve boyutu, büyük/küçük harf, harf aralığı ve renk, metnin okunma kolaylığına ve hızına katkıda bulunur (Carter, Meggs, Day, Maxa ve Sanders, 2015:167). Sabit yazıların cansızlığından öte hareketlendirilmiş tipografinin, okunmaya teşvik edici yapısı estetik beğenin ön plana çıkmasını sağlayabilmektedir. Televizyon yayıncılığında kullanılan tanıtım (jenerik) ve anlatım amaçlı tipografik görsellerin hareketli oluşları, yayın içeriğine olan katkısının değerlendirilmesi ve canlanan tipografinin uygulandığı yayınlardaki etkisinin irdelenmesi bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Görsel 1: 1928 yıllarına ait televizyon ve radyo görünümü.
<https://www.pinterest.cl/pin/85216617929894466/>. E.T. 19.03.2020.

Televizyon Yayıncılığı

Televizyonun icadından önceki dönemlerde, haber ve bilgilendirme içerikli görüntülerin yayınlanması sinema salonları aracılığı ile mümkün olabilmıştır. Sinemaya olan ilginin görülmesi ile birlikte görsel seyir keyfi veren yapımların da zamanla daha çok görülmeye başlaması söz konusu olmuştur. Yüksek ışıkla beyaz perde üzerine yansıtılan pozlanmış film karelerinin arka arkaya gösterimini sağlayan cihazlar eşliğinde çalışan sinemalar, geçmişten günümüze dikkat çekici görüntüler sunması bakımında önemini sürdürmeye devam etmektedir.

Görsel 2: İngiliz BBC kanalının (British Broadcasting Corporation) yayın görüntüleri. 1936.
<https://www.youtube.com/watch?v=YOQCA0r1PZk>. E.T. 19.03.2020.

Radyonun tek taraflı sesli yayınlarının dinleyicileri etkilemesi ve sevilmesi, radyo yayıncılığının da gelişmesini sağlamıştır. Kısa süreli ve sınırlı şartlarda yapılan yayınlar, zamanla daha geniş sürede ve farklı yayın içeriklerine doğru yönelmiştir. Radyo ve sinemaya olan ilginin giderek artması televizyon kutusunun icadı kaçınılmaz kılmıştır. İlk örneklerinin üretimi zor ve pahalı olmasından dolayı yayınlaşması zaman almıştır (Bkz. Görsel 1). Üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve hızlanması ile daha fazla evde görülebilir olmuştur. Günümüzde televizyonlara kolaylıkla ulaşılmakta ve hemen her evde birden fazla olabilmektedir.

Görüntü ve sesin bir arada yayınlanmasını sağlayan bu eğlence kutusu için yayın içeriği oluşturmak da ayrı bir faaliyet alanı haline gelmiştir. Teknik kaynağını sinema sektöründen alacak olan televizyon, ilk zamanlar kapalı devre kayıtlar sunarak yayıncılığa başlayacaktır. Dünyada ilk televizyon yayın denemesi 1929 yılında İngiliz BBC kanalı (British Broadcasting Corporation) tarafından yapılmıştır. İlk düzenli televizyon yayını ise 1936 yılında başlamıştır (Bkz. Görsel 2). Türkiye, televizyonla 1960'lı yıllarda tanışmaya başlamıştır. İstanbul Teknik Üniversitesi 1960'lı yıllarda Türkiye'deki ilk televizyon yayını yürütmüştür. 1952-1953 yılında yapılan yayınlar cuma günleri 17:00-18:00 saatleri arasında gerçekleşmiş ve günde üç saat olarak yapılmıştır (Çamdereli, 2018: 2).

Televizyon ortamında yayınlanan filmler, dizi filmler, reklam filmleri, müzik klipleri, haberler, belgeseller ve canlı yayınlanan özel konulu program kuşakları gibi benzerlik gösteren çeşitli yapımların olduğu görülmektedir. İlk dönemlerinde sadece video çekimlerinin olduğu gibi kullanılması söz konusuysen zamanla harici görsellerin eklenmesi ile yayın içeriği estetik bir kurguyla zenginleştirilmiştir. Yayın içeriğinin etkisini arttıran görsel ve işitsel unsurlar, izleyici üzerinde etkileyciliği belirleyen yegâne olgulardır. Çekim stüdyosu ortamında dekoratif ve fiziki görsel unsurların kullanılmasının yanında ilerleyen zamanda bilgisayar destekli oluşturulan görüntülerin çekilen videolara veya yayına eklenmesi mümkün olabilmektedir. Yayın akışına eklenebilen görseller kapsamında fotoğraflar, çizimler, grafikler, özel etkiler, sayısal görüntüler ve tipografik kurgular gibi unsurların bir arada kullanımı yer alabilmektedir.

Dijital teknoloji 1980'lerin başında başlayan tipografik tasarımı kökten etkiledi. Bilgisayar, tasarımcıların harfleri yeni şekillerde oluşturmalarını ve değiştirmelerini sağlayarak, kâğıt üzerindeki toner parçacıklarının veya ekrandaki piksellerin bulunduğu ortamlarda başlıklı kâğıt hazırlamak ve bunları "çıktı almak" için yeni seçenekler sunar. Dijital araçlar, ilk önce, (teknik kısıtlamalar nedeniyle) ve daha sonra açıkça (teknik ilerlemeler nedeniyle) tarihsel öncüllerine meydan okuyacak belirli türden sunumları zorunlu kıldı. Şimdi, 1990'ların sonlarında, harflerin mutasyonu devam ediyor (Staples, 2000:19).

Tipografik Devinim

İletişim kurma veya bilgi aktarımında kullanılan yazının, metinler ve kelimeler bağlamında anlamlı bir görsele dönüştürülme kurgusu tipografinin kavramsal oluşumunu betimleyebilir. Düşünce fikir ve kavramların okunur bir biçimde algılanmasını sağlayan tipografi, şeklen oluşturduğu yapı ile anlamı yansıtmaya çalışır. Tipografi, tasarımcıların ve iletişimcilerin fikirlerini yazılı biçimde aktarmalarını sağlar. Her yazı tipinin ağırlık, oran ve ayrıntı ile kendini gösteren bir kişiliği vardır. Ayrıca, yazı tiplerinin ekrana eklenme biçimleri de kendisine has karakter oluşturur (Braha ve Byrne, 2011: 73). Düşüncelerin veya fikirlerin yazılı hale gelmesi, yazılı olanın da görsel hale gelmesini sağlayan kurgusal sisteme tipografi isimlendirmesi yapılabilir. Tipografi, yazılı bir fikrin görsel biçimde verilmesi anlamına gelir. Görsel biçimin seçimi, yazılı bir fikrin okunabilirliğini ve okurun okuduklarına karşı duygularını önemli ölçüde etkiler. Tipografi, nötr duyguları veya tutkuları canlandıran bir etki yaratabilir (Ambrose ve Harris, 2013: 55). Karakterize edilmiş tipografi görsel biçimi ile oluşturduğu anlamı duygusal tepkilere dönüştürebilir. Bu tepkileri tetikleyen algıyı ise tipografinin kazandığı hareketin özünde görmek mümkündür. Tipografinin anlamsal yapısını sürekli değişken bir akış sürecinde farklı algılar yaratarak dikkat çekme eğilimindeki hareketini devinim kavramı ile eş değer görmek söz konusudur.

Görsel anlamda algının desteklendiği ve dikkatin yoğunlaştığı tipografik tasarımlar, izleyicinin ekranda görünen yazıları okuma refleksinden dolayı televizyon yayınlarında sıkça kullanılmaktadır. İlk zamanlarında basit yapıyla durağan biçimlerde konumlanırken gelişen teknikler ve teknoloji sayesinde hareketli görünüm ile daha etkili hale getirilmiştir. Yazının video akış sürecinde konum, biçim ve görsel yapı bağlamında değişim göstermesi neticesinde oluşan etkiyle hareketlenen tipografi (tipografik devinim) gibi bir tanım da yapılabilir. Ekranın çeşitli bölgelerinden gelmesi veya gitmesi, yapısal bozukluklarla canlanması hareketli tipografinin genel yapısını oluşturur. 'Hareketli tipografi' terimi esas olarak ekran tabanlı iletişim için kullanılır. Yazı, ekran boyunca hareket edecek şekilde kurgulanır. Ekran sınırları referans noktasıdır. İzleyici her durumda tipografiyi hareketli olarak yorumlar (Hillner, 2009: 36). Harrington ve Robinson (2011), gösterim ortamı olarak ekran ve ekranda görünen tipografinin varlık biçimini şöyle değerlendirmişlerdir:

Bir hareketli grafik tasarımcısının fikirleri ve bilgi ile iletişim kurması için gereken en önemli araçlardan biri yazıdır. Ne yazık ki, yazı ile etkili tasarımlar oluşturmak çok daha zor hale geldi. Bir sanatçının sadece bir ekran çözünürlüğünü düşünülerek tasarlayabildiği günler geride kaldı. Teknoloji sınırlarının aşılması devam ettikçe, bazı eski usul tipografik değerlere ihtiyaç var gibi görünüyor. Tipografik elemanları estetik olarak herhangi bir boyutta ekranda tutmanın yolu, temellere geri dönmekten geçmektedir. Unutmayın, yazının hareket ediyor olması, mizanpaj, yazı tipi ve renk seçimlerinin pencereden çıkması anlamına gelmez. Çoğu zaman, mesajınızı herhangi bir ekranda sağlamlaştırmaya yardımcı olan bu küçük ayrıntılardır (Harrington ve Robinson, 2011: 52).

Sessiz sinemanın sözel anlatımının yazılılar eşliğinde yapıldığı dönemlerde, izlenince alanına konumlandırılan durağan tipografiler görülmektedir. Zamanla basit hareketler kazanacak olan tipografi henüz sinema filmlerinin belli kısımlarında yer alabilmektedir. Hareket halindeki yazının geçmişi en yaygın olarak film başlığı dizeleriyle bağlantılıdır. Sessiz filmlerde, ara yazılar, izleyicilerin dikkatini çekmek ve filmin anlaşılmasını sağlamak için kullanılmıştır (Bkz. Görsel 3) ve uzun yıllar boyunca basit başlık kartları bir filmin başlangıcını ve sonunu işaretlemiştir (Bkz. Görsel 4). 1950'lerin sonlarından başlayarak, tasarımcılar daha karmaşık ve iletişimsel başlık dizilerinde filmlerin temalarını ve hikâye çizgilerini tanıtmaları için çalışmalar yapmıştır (Carter vd. 2015:157). Yazının hareketlenme serüveni, görsel tasarım sürecinde tipografik müdahalenin yanında zaman akışında da yapılan devinim sürecini de kapsamaktadır. Devinim kavramı durağan bir noktaya göre devinmekte olan bir nesnenin, zaman içinde durum veya yer değiştirmesine bağlı hareketi olarak değerlendirilir (Url-1).

Görsel 3: “Dr. Caligari'nin Dolabı” isimli sessiz filminden bir ara başlıklı kart görünümü.1920. Korku filminin sahnelerine uygun olarak etkileyici tipografi tarzı kullanılmıştır. <https://www.youtube.com/watch?v=aimAeeDx2p4>. E.T. 01.06.2020.

Görsel 4: Yabancı “The Stranger” isimli filmin giriş başlık kartından görünüm. 1941. <https://www.youtube.com/watch?v=5zU7MoRuGDw>. E.T. 01.06.2020.

Gelişim sürecinde film karelerine müdahale yolu ile farklı uygulamalar görülmüş ve kısmen de olsa hareket sağlanmış olsa da asıl hareket etkisi bilgisayar destekli düzenlemelerle mümkün olabilmiştir. Sinema kültürünün bir yapım biçimi olan “Canlandırma” tekniğinin tipografiye olan etkisini, hareketli tipografi kavramının çıkış noktası olarak değerlendirmek mümkündür. Hareket eden, canlı tipografi, durağanlıktan çıkarak film yapımlarına hayat veren karakterler gibi yazının da hayat bulmuş şekli olmaktadır. Zaman ve hareketle yazım tasarlamak, bir mesajı geliştirmek, düşünceleri

ifade etmek, bir kitleyle bağlantı kurmak ve fikirler için bir bağlam sağlamakta çok sayıda olanak sunar. Ayrıca çekici tipografiler oluşturmak için yazı, görüntü ve sesi yan yana yerleştirmede etkileyici bir potansiyel bulunmaktadır (Carter vd., 2015: 169).

Hareketli grafik tipografisi, zaman ve mekânda dönüşümlü olarak hareket eden ekran yazılarıdır. Çoğu durumda bir kelime ima ettiği fikre benzemez. Kelime bir ses (konuşulduğunda) ve fiziksel bir varoluşa (görüldüğünde) sahiptir. Kelime okunduğunda zihinsel bir görüntü yaratılır. Bu tipografi, şimdiye kadar film ve videonun münhasır alanı olan iletişim unsurlarını (duygular ve ifadeler) beraberinde getirir (öncelikle görüntü üretimi ile ilgilidir). Duygu, karmaşık karakter biçimine ve dikkatin daha iyi bir görselle düzene sokulma olasılığı, metnin doğuştan gelen güçlü iletişim özelliklerine katkıda bulunur. Okuduğumuz kelimeleri nasıl yorumladığımızın anlaşılması, hareketli yazının tipografik dizeler bağlamında önemini yansıtır (Babic vd., 2008: 501).

Canlandırılmış zengin içerikli tipografik görsellerin izleyicisi ile etkileşime geçme gücü, hareketlenen karakteristik yapının görsel algıya hitap etmesinden gelmektedir. Hareketli yazı, iki özelliği olduğu için benzersiz iletişim fırsatları sunar: biçim ve davranış. Durağan tipografide olduğu gibi, tasarımcı bir mesaja anlam eklemek için yazı karakteri özelliklerini (serif, sans serif, genişletilmiş, italik, vb.), türünün nasıl ayarlandığını (küçük harf, tüm büyük harfler, boyut, renk vb.) seçer. Hareketli tipografi ile bir ruh halini, mesaj için bir bağlamı veya bilgi hiyerarşisini iletmek için bu eyleme dayanarak yazının nasıl hareket (tempo, ritim, sesle vb.) edeceğini belirler (Carter vd., 2015: 159).

Görsel 5'te Sidney Lumet Film Ağı'na (1976) bağlı "Mad As Hell" isimli filme ait kısa bir hareketli tipografi örneğinden görüntüler bulunmaktadır. Sözel anlatımın karşılığını oluşturan yazıların bilgisayar ortamında ilgili yazılım sayesinde hareketlendirilmesi sağlanmıştır. Birbirini takip eden tipografik düzenlemelerin şekil, biçim, renk ve konum düzleminde değişim göstererek akar zaman sürecinde farklı algılara bürünmüş bir devinim göstermesi söz konusudur. Gösterimi yapılan filmin baş rol oyuncusu hareketlenen tipografinin kendisi olmuştur. Hareketli yazı, bir mesajın sinematik ve anlamlı sunumuyla izleyicilerin dikkatlerini çekme yeteneğine sahiptir (Carter vd., 2015: 157).

Görsel 5: Sidney Lumet Film Ağı'na (1976) dayalı "MAD AS HELL" isimli filme ait kısa bir hareketli tipografi çalışması, 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=cG6A8I5X1Xk>. E.T. 19.03.2020.

Günümüzde televizyon kanallarının yayınladıkları yapımların içeriğinde, öncesinde veya sonrasında, reklam filmlerinde, yayın içeriklerinin tanıtım yazılarında (jenerik) ve gösterimi yapılacak olan sinema filminin kısa tanıtım görüntülerinde (fragman) sıkça tipografik hareketlerin kullanıldığı görülmektedir. Sözel ve görsel anlatımın ötesinde izleyiciyi bilgilendirme amacıyla kullanılan yazılı görseller, yayın akışında belirli zamanlarda tekrar ederek akılda kalıcı olması beklentisi ile yayınlanacak olan programın izlenmesini sağlayabilmektedir.

Gün boyu izlenmeyi hedefleyen televizyon kanalları, yayınladıkları programların ara boşluk geçişlerinde tanıtım yazılı görüntüler (jenerik) kullanırlar. Bu tanıtım görüntüleri estetik bir yapıda sıkça yararlanılan unsurlardır. İzleyici tarafından kanalın hangi tür yayını olacağı bilgisinin görülmesi sağlanır. Görsel 6'da Bloomberg HT haber televizyonuna ait görüntüde, "Sabah Raporu" adlı programın sunucularına ait fotoğraflar yer alırken o gün işlenecek konu başlıkları görülmektedir. Böylece izleyiciye o programda hangi içeriklerin üzerinde durulacağına dair ön bilgi (teaser) verilmektedir. Aynı zamanda alt kısımda değişken yazılar şeklinde piyasa verileri hakkında bilgiler de yansıtılmaktadır.

Görsel 6: Bloomberg Tv yayın akışı ön bilgi (teaser) ekran görüntüsü. 2020.
<https://www.youtube.com/watch?v=4s1NwwWmaKA>. E.T. 19.03.2020.

Televizyon kanallarının her türlü yayın akışında kullandığı görselleri kapsayan ve yapı olarak iki ve üç boyutlu grafiklerin bir arada kullanıldığı sayısal görsel paketine Yayın Tasarımı (Broadcast Design) denilmektedir. Televizyon yayıncılığına hareketli ve estetik bir görsel tasarım disiplini getirilmiş olmaktadır. Bilgisayar destekli sayısal görüntülerin yayın akışına ilgili donanım ve yazılımlarla aktarılması şeklinde gelişen süreçte estetik görüntülerden oluşan yayın içeriğinin izleyici üzerinde olumlu etki oluşturması beklenmektedir. Görsel 7'de 2010 yılında yayın yapmaya başlayan Beyaz TV isimli televizyon kanalı için hazırlanmış üç boyutlu görüntülerden oluşan yayın tasarımında, hareketli grafiklerin ve renk düzenlemelerinin etkileyici olduğu görülmektedir. Soyut biçimli şekillerin sürekli hareket etmesinin yanında kanal ile ilgili logo ve diğer görseller bir arada yer almaktadır. Yayın içerikleri hakkındaki başlıklar, üç boyutlu olarak hazırlanan tipografik görseller halinde hareketli ve değişken yapıli kurgularda yansıtılmıştır.

Görsel 7: Beyaz Televizyon kanalının Kurumsal görsel kimliğinden görüntüler. 2018.
<http://www.madeinbraidedesign.com/project/beyaz-tv-id/>. E.T.: 23.04.2020.

Yayın akışının ve ekran karşısında geçirilen zamanın eğlenceli olması için çaba sarf eden televizyon kanalının görsel tasarım ekibi yayın içeriklerinin başında hem bilgi veren hem de estetik görünümle dikkat çeken renk, biçim ve hareketlerden oluşan kısa tanıtım geçiş görüntülerinden yararlanırlar. Programlar arası geçişler, haber, spor ve reklamlar gibi bültenlerde de kısa tanıtım yazılarının (jenerik) sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu görüntüler televizyon kanalının görsel kimliğine uygun yapıda tasarlanır ve uygulanır. Bir dergi kapağı veya bir filme giriş yazıları gibi, bir yayın açılışında yaklaşan programın girişini hazırlar. Yaratıcı yayın açılış görüntüleri, kanal kimliğini ve tonunu tanıtmaya yardımcı olur ve büyüleyici görsellerle izleyicileri kanalı izlemeye devam etmelerini sağlar (Krasner, 2008:39). Görsel 8'de Kanal D (2011), Bloomberg HT (2017), Kanal 360 (2020) televizyon kanallarının kullandığı programlar arası kısa reklam geçişini yansıtan ekran görüntüleri yer almaktadır. Üç boyutlu grafikler eşliğinde kurgulanmış ve bu renkli grafiklerin hareketlendirilmesi ile çekici hale getirilmiştir.

Görsel 8: Kanal D-2011, Bloomberg HT-2017, Kanal 360-2020, Reklam jenerikleri ekran görüntüleri.
Kanal D: <https://www.youtube.com/watch?v=XPQnwJBP5jw>, Kanal 360: <https://www.youtube.com/watch?v=0RFwbJjMQqA>, Bloomberg HT: <https://www.youtube.com/watch?v=LEi0XUj3smg>. E.T.: 23.04.2020.

Televizyon yayınlarının çoğunda yapılan program içeriğine yönelik dikkat çekici hareketli yazıların dahil edildiği görülmektedir. Bu yazılar genelde okunmak üzere kayar şekilde sağdan sola doğru hareket ettirilir. Ekranın belirlenmiş alanlarında konumlandırılan farklı yazılar da yer alabilmektedir. Görsel 9'da ekonomi yayını yapan Bloomberg HT ekonomi ve haber kanalının "Grafik Düellosu" adlı ekonomi programının yayın akışından görüntüler bulunmaktadır. Görselde televizyonun alt kısmındaki kırmızı şerit üzerinden kayan yazılar son dakika haberleri ve günlük olaylarla ilgili kısa bilgiler verilmektedir. Diğer alanlarda da döviz ve borsa gibi verilerin sayısal değerleri tipografik olarak yansıtılmaktadır.

Görsel 9: Bloomberg HT "Grafik Düellosu", yayın girişi ve akışından görüntüler. 2019.
<https://www.youtube.com/watch?v=2kdrNwKxV3k>, E.T.: 23.04.2020.

Televizyon kanallarının formatlarına yönelik renk, biçim ve hareket bakımından özel yayın tasarımları kullandıkları görülür. Televizyon yayıncılığına özel yazılım ve donanımlar sayesinde görsel yapının içeriği yayın akışına göre düzenlenerek yansıtılmaktadır. Yayınların televizyonlara yansıtılmasının yanında canlı yayın sürecinde stüdyo ortamındaki ekranlarda da gerçek zamanlı hazırlanan görsellerin yansıtıldığı görülmektedir. Bu yöndeki kullanımların daha çok haber programlarında uygulandığı görülmektedir.

Haber içerikli hazırlanan programların sunumu esnasında tipografiden yoğun olarak yararlandığı görülmektedir. Haber başlıkları veya ayrıntılar ile ilgili tipografik kurgular sıkça kullanılmaktadır. Görsel 10'da Fox Televizyonunun ana haber bülteninde yayın akışından görüntü kesitleri ile tipografinin hareketli kullanımına örnek olabilecek görsel düzenlemeler bulunmaktadır. Tipografik görsellerin, dikkat çekerek okunması için estetik renk ve biçimlerde kullanımı söz konusudur. Haber yayını esnasında haberin detayını vermeden önce, izleyicinin ilgisini çekerek merak uyandırmak yönelik ön tanıtım yapılmaktadır. Haber sunumu yapılırken arka plandaki ekranda konu ile ilgili yazıların yavaş hareketler ile sunuma eşlik ettiği görülmektedir. Bu bölümde haberden önce yazılı bir kısa başlık eşliğinde haberi sunan kişi kendince giriş yaparak, izleyicinin haberi ve kanalı izlemeye devam etmesi için güdülemeyi sağlar.

Görsel 10: FOX Ana Haber bülteninden ekran görüntüsü. 10 Nisan 2020
<https://www.youtube.com/watch?v=WIRklRbGavQ>. E.T. 19.05.2020.

Haber programları için yayın açılış görüntüleri, genellikle izleyicileri gelecek hikayeler veya olaylar hakkında bilgilendirmek üzere tasarlandıklarından, konu girizgahları olarak adlandırılır. Eğlence değerlerini artırmak için genellikle canlı aksiyon videosu, fotoğraf, tipografi ve grafikleri (istasyon kimliği dahil) entegre edilir. Kırpma, görüş açısı ve montaj gibi tasarım stratejileri ve hikâye anlatımı cihazları, bilgilerin netliğini ve okunabilirliğini düzenlemek ve kapsama alanının gerçek değerini ve kanalın itibarını güçlendirerek haberlerin doğruluğunu artırmak için kullanılır (Krasner, 2008: 45)

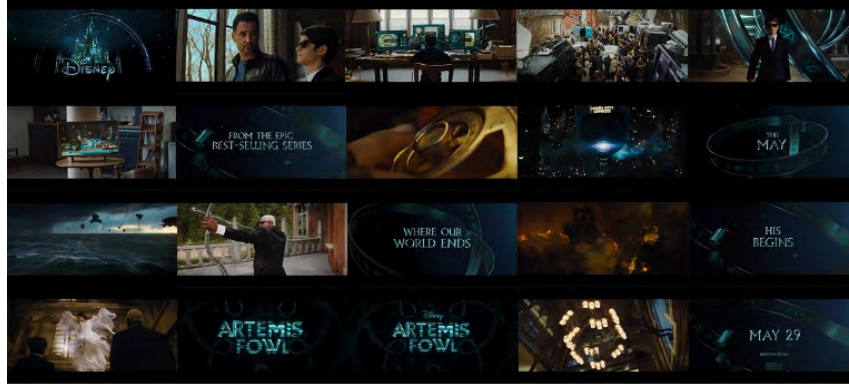
Kapsamında tipografik görsellerin sıklıkla hareketli olarak kullanıldığı ve televizyon yayıncılığının vazgeçilmez gelir kaynağı olan reklam filmlerinin yoğun bir şekilde yayınlanması söz konusudur. Yapım süreci sinema sektöründen aktarılmış ve kısa süreli tanıtım filmi mantığında oluşturulmasından öte, etkili bir anlatıma sahip olabilmesinde tipografinin önemi büyüktür. İlk örneklerinden bu yana reklam filmlerinde sıklıkla hareketli veya hareketsiz tipografik düzenlemeler kullanılmıştır. Günümüzde bilgisayar destekli görsel içeriklerin de dahil edilebilmesi ile tipografinin hareketli yapısı daha etkin biçimde görülmektedir. Görsel 11'de beyaz eşya üretimi yapan Beko firması için hazırlanmış reklam filminin yapımında hareketli tipografilerin yoğun kullanımı görülmektedir. Telefon görseli ile reklam tasarımının desteklenerek sözlü sunum ve hareketlendirilmiş tipografilerin bir arada kullanımı ile reklamın kurgulanması söz konusudur.

Görsel 11: beko.com.tr'de Her Sipariş 48 Saate Kadar Evinizde! Reklam filmi görüntüleri. 15 Nis 2020
<https://www.youtube.com/watch?v=BnlUuQ1LjJ0>. E.T. 19.05.2020.

Özel konu içeriğine yönelik gerçekleştirilen yayın akışında veya yayın girişinde programın adına dair başlıkların tipografik düzenlemeleri görülebilmektedir. Güncel zamanda genel olarak bilgisayar ortamında üretilen görüntüler, iki veya üç boyutlu olarak hazırlanabilmektedir. Söyleşi, tartışma veya eğlence konulu programların içeriğinde izleyicinin görmeleri gereken veya dikkat çekme amacıyla olan yazıların bir kısmı hareketli tipografik düzenlemeler şeklinde kullanılmaktadır. Görsel 12'de Tiyatro yapısında eğlenceli zaman geçirmeye yönelik içeriğe sahip olan "Güldür Güldür

1950'lerden bu yana, film başlık dizileri ticari sinema filmlerinde deneysel film yapımı şeklinde gelişmiştir. Bir filmin açılışındaki yazılar, film ile bağlantı oluşturmak üzere atmosferi ve tonu hakkında beklentiler oluşturmak için tasarlanmaktadır (Krasner, 2008: 31). Görsel 14'te "Artemis Fowl" adlı sinema filminin kısa tanıtım videosundan kesitler görülmektedir. Filmin adı, yapımcısı ve içeriği ile ilgili yazılar, görüntü aralarında boyutlandırılmış ve hareketlendirilmiş olarak etkileyici bir kurgu ile yansıtılmıştır.

Görsel 14: Sinema filmi "Artemis Fowl"un kısa tanıtım videosundan görüntüler. 2020.
https://www.youtube.com/watch?v=f12r3Fwxz_o, E.T.: 23.04.2020.

"Animal Planet" isimli televizyon kanalı, Amerikan uydu ve kablolu TV sisteminde 1996 yılı "Discovery Channel" televizyon yayın kuruluşunun altında faaliyet göstermeye başlamıştır. Genel yayın içeriğini hayvan belgeselleri oluşturan bu kanalda, yayınladığı yapımlar arasındaki geçişlerde kullandığı kısa tanıtım görüntülerinde, hayvanlar ile iç içe geçen tipografiler kullanılmaktadır (Bkz. Görsel 15). Kanalin ismi bilgisayar ortamında hazırlanmış üç boyutlu tipografik düzenlemelerle hayvan görüntüsü şeklinde oluşturulmuştur. Yayın akışında önce gerçek bir hayvan görüntüsü belirlemektedir. Ardından gerçek hayvanların arasına üç boyutlu tipografik hayvan biçiminde canlandırılmış görüntülerin eklendiği görülmektedir. Devamında tipografik hayvandaki harfler dağılarak "Animal Planet" yazısını oluşturmaktadır. Kısa tanıtım videolarında (jenerikler), köpek, fil, balık ve mirket gibi çeşitli hayvanların üç boyutlu tipografik olarak gerçek hayvanların bulunduğu ortamları da izleyiciye yansıtılmaktadır. Kanal, yayın içeriğiyle doğrudan ilişkili görüntülerle tipografik unsurları bir arada kullanarak farklı bir yaklaşım sunmaktadır.

Görsel 15: Animal Planet üç boyutlu tipografi görüntüleri, 2008
<https://www.youtube.com/watch?v=8VZW00SFBgk>, E.T. 21.03.2020.

Güncel zamanın hareketli dünyasında izlenebilir ekranlar çoğalarak her yerde varlık göstermeye başlamıştır. Taşınabilir bilgisayar destekli ekranlar ve internetin her yerde kullanılabilir olması, sanal dünya içeriğinin istenildiği gibi ulaştırılmasını sağlamaktadır. İnternetin videoları taşınabilir cihazlarda izlenebilir kılması, video ve televizyon yayıncılığı için sınırsız bir ortam sunmaktadır. Televizyon veya uydu alıcısı gibi cihazlara ihtiyaç duymadan internet üstünden televizyon yayıncılığı ile video içerikleri izlenebilmektedir. Kapalı devre yayınların yanında canlı yayın içeriklerinin de yayınlanması mümkün olabilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere televizyon yayıncılığı sürekli kendisini geliştirerek ortam sınırı olmaksızın faaliyet gösterebilmektedir.

Sonuç

Eğlenceli zaman geçirilmesinin yanında bilgi ve haber kaynağı olarak insan hayatında önemli bir aracı unsur olan televizyonun, gelinen noktada hemen her yerde izlenebilen bir yayılıma ulaştığı görülmektedir. İnternetin de sağladığı imkanlar doğrultusunda sanal ağlar üzerinden herhangi bir ekranda (televizyon, ekranlı telefon, tablet bilgisayar, monitörler ve internete bağlanabilen gösterim araçları) izlenebilir olan sayısız televizyon kanalı, görsel ve işitsel yayın içeriklerini günün her saatinde dünyanın herhangi bir yerine sunabilmektedir.

Sayısal ortamda üretilen görüntüler eşliğinde yayın yapan televizyon kanallarının kendine has görsel kimliğe sahip olmalarının önemi yüksektir. Kanala özel görsel kimliğin oluşturduğu estetik görünüm sayesinde yayınlanan içeriklerin kalite algısında ve izlenme oranında olumlu etki yaratma çabası bulunmaktadır. İzleyicisi ile görsel ve işitsel iletişim kuran yayınların görsel yapısını bilgisayar destekli hareketli görüntüler oluşturmaktadır. Hareketli görüntülerin okunur yanını oluşturan ve yayın akışındaki çeşitli bilgileri yansıtan tipografik görseller de televizyon yayıncılığının vazgeçilmezi haline gelmiştir.

Televizyon kanalının kendine özgü yayın içeriklerinde, haberlerde, filmlerde, reklam filmlerinde, müzik videolarında ve belgeseller gibi farklı yayınlar kapsamında hareketli görüntülerden sıkça yararlanılmaktadır. Yazılı olarak bilgi aktarımı, haber verme, tanıtma ve uyarı yapan tipografik görsellerin de yoğun kullanımı söz konusudur. Televizyon kanalının görsel kimliğinde kanal ismini yansıtan ve yayın akışında kullanılan tipografiye hareket kazandırılması yayınlanan içeriğin daha izlenir ve beğenilir olmasını sağlayabilmektedir. Tipografinin üç boyutlu olarak canlandırılması ise hareketli yazının görsel beğeni etkisini daha da arttırmaktadır. Yayın içeriklerinde kullanılan görsel ve hareketli tipografilerin genel yapısından etkilenen izleyicinin yayıncı kuruluşa karşı olumlu düşünce geliştirerek izleme alışkanlığına dönüştürmedeki tutumunu etkileyebilmektedir.

Televizyon yayıncılığının ilk örneklerinden günümüze yansıyan etkilerin ortak yapısı, görsel ve işitsel unsurların bir arada kullanımları ile izlenme sürekliliğini arttırmaya yönelik çalışmalarır. Hareketli ve ilgi çekici görseleğe sahip yayınların izlenme sürecini artıran unsurlar olduğu noktasında yapılmış bir araştırma bulunmamaktadır. Ancak yayın tasarımlarının geliştirilme süreçleri incelendiğinde hareketli görüntülere olan eğilim oldukça belirgindir. Ayrıca dünya genelindeki televizyon kanallarının da bu yönde tasarımlar üzerinde durmaları bakımından izleyicinin genel beklentisinin hareketli görüntüleri görmeye yönelik olduğunu göstermektedir. İncelenen örneklerde de görüldüğü üzere, grafik tasarım disiplini içerisinde kendisine yer bulabilen televizyon yayın tasarımları, tipografik unsurların kurgusal düzenlemeleri açısından önemli bir alan teşkil etmektedir.

Hareketli görüntüler kapsamında önemli bir yere sahip olan tipografinin incelenen örneklerde de görüldüğü gibi televizyon yayınlarında yoğun bir şekilde kullanımı söz konusudur. Sinemadan televizyon yayıncılığına doğru geçen süreçte tasarlanan yapımların kapsamında kullanılan tipografinin özellikle devinimli yapıda olması da yazının yıllar yılı vazgeçilmezliğini göstermektedir. İncelenen örneklerde de görüldüğü üzere hemen her aşamada tipografik devinimli görsellerden yararlanılması, televizyon yayıncılığında gerek duyulan işlevsel bir unsur olduğunu göstermektedir. Bu alanda yapılmış az sayıdaki literatür çalışmalarının devamını getirecek ve diğer araştırmalara yönelik fikirlerin geliştirilmesine yardımcı olması bakımından, yapılan bu çalışmanın katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Sürekli gelişim halindeki görsel tasarım sürecinin bir parçası olan tipografi, televizyon yayıncılığında durağandan devinime değişkenlik gösteren bir yapıda yer almaya ve izleyicisine okunurluğun seyir keyfini yaşatmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Ambrose, G., ve Harris, P. (2013). *Yaratıcı Tasarımın Temelleri*. (Çev: A. Tepecik, & M. D. Atılğan.) Literatür Yayıncılık, İstanbul.
- Babic, Niksa, Pibernik, Jesenka ve Mrvac, Nikola. (2008). *Media study: Motion graphics*. Proceedings Elmar - International Symposium Electronics in Marine: 2, 499 - 502.
- Braha, Y. ve Byrne B. (2011). *Creative Motion Graphic Titling for Film, Video and the Web*, Focal Press: Elsevier.

Carter, R., Meggs, P. B., Day, B., Maxa, S. ve Sanders, M. (2015). *Typographic Design: Form And Communication*, 6. Ed. John Wiley & Sons, Inc. Kanada.

Çamdereli, M. (2018). *Başlangıcından Günümüze Trt Televizyon Kanalı Haberlerinde Grafik Tasarımın Özellikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Harrington, R., ve Robinson, I. (2011). *Motion Graphics with Adobe® Creative Suite® 5 Studio Techniques*: Peachpit.

Hillner, M. (2009). *Basics-Typography--Virtual-Typography*, AVA Publishing SA, Switzerland.

Hostetler, Soo C. (2006). *Integrating Typography and Motion in Visual Communication*.

Krasner, J. (2008). *Motion Graphic Design: Applied History and Aesthetics*, Focal Press: Elsevier.

Ramacatti, F. David (1998). *Başarılı Reklamın Sırları*, Çev.: Rengin Erdoğan, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2.Basım.

Staples, L. (2000). *Typography and the Screen: A Technical Chronology of Digital Typography, 1984-1997*. *Design Issues*: 16, 3, 19-34. The MIT Press: <http://www.jstor.org/stable/1511813>. E.T.: 04.06.2020.

Url-1: Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=devinim>, Erişim Tarihi: 10.07.2020.

Ünye'de Bir Fetvâhâne ve Fetvâhânelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Birkaç Not

A Fatwa Office (Fetvâhâne) in Unye and a few Notes on the Emergence and Development of the Fatwa Offices

Ahmet Ali BAYHAN¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.806945

Öz

Osmanlı döneminde sosyal hayatın gelişmesine paralel olarak artan dini ve idari ihtiyaçlar şeyhülislamlık makamı içerisinde ayrı bir fetvâhâne bölümü kurulmasını gerekli kılmıştır. İlk şeyhülislamlar ülke sınırlarının dar, sosyal hayatın sade ve bürokratik görevlerinin az olması sebebiyle kendilerine sorulan sorulara sözlü veya yazılı olarak derhal cevap vermişlerse de zamanla halkın ve idarenin dini konularla ilgili soru ve problemleri ve buna bağlı olarak fetvâ talepleri artmıştır. Bu çerçevede şeyhülislamlık içerisinde fetvâhâne olarak kullanıldığını bildiğimiz en eski bina, 1924 yılında şeyhülislamlığın lağvedilmesi üzerine İstanbul Müftülüğüne tahsis edilmiş olan ve tarih içerisinde birkaç defa yangına maruz kalmış olmasına karşın günümüze sağlam olarak ulaşabilmiş bulunan yapı olup, ilk inşa edildiğinde de şeyhülislamlık makamının fetvâhâne bölümü olduğu bilinmektedir. Böylesine Osmanlı sosyal, kültürel ve dini hayatında önemli bir yere sahip müesseselerden biri olarak ortaya çıkan, gelişen fetvâhânelerin bir örneği de Ordu'nun Ünye ilçesinde günümüze ulaşmış durumdadır. Bu çalışmada Ünye Fetvâhânesi bağlamında, fetvâhânelerin ortaya çıkışı, gelişimi ve mimari dokusu üzerine de bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Mimarisi, Müftülük Binası, Kamu Binası, Ordu, Ünye.

Abstract

In parallel with developments in social life increasing religious and administrative needs in the Ottoman era required the establishment of a separate fatwa office within the authority of Shayk al-Islam. Due to such reasons as living in a relatively small country, having simple social lives and few administrative duties, the first Shayk al-Islams had given immediate answers to the questions in written or verbal forms, but over time, the questions and problems of the public and the administration related to religious issues and their demands for fatwas increased accordingly. In this context, the oldest building that we know was used as a fatwa office is the building that was allocated to the Mufti of Istanbul after the closure of the Shayk al-Islam unit in 1924 and was exposed to fire several times throughout the history, but has survived to the present day. It is known that this building, from the very beginning, was built and used as a fatwa office. An example of the fatwa offices emerged as an important institution in the Ottoman social, cultural and religious lives has reached the present day in Ünye district of Ordu. In this study, an evaluation will be made on the emergence, development and architectural texture of the fatwa offices in the context of Unye Fatwa Office (Fetvâhâne).

Keywords: Ottoman Architecture, Mufti Office Building, Public Building, Ordu, Ünye.

Extended Abstract

It is known that public buildings were built in many ancient cultures since antiquity. Various archaeological remains and numerous scientific studies in Anatolia have revealed that the tradition of building public buildings is also very old here. We can say that it is possible to follow the influence of this tradition in the Anatolian Seljuk, Principalities and Ottoman times, which were among the Turkish states established in Anatolia.

Government mansions, municipal offices, military buildings, various schools, prisons, hospitals, post offices, barracks and similar structures, which started to be seen more widely in the last period called as the late Ottoman period, attract attention as new style public buildings. It is seen that this type of public buildings continued to be widely applied in the first years of the Republic, after being seen in the late Ottoman period. In line with the new needs emerging in parallel with the new administration system, public buildings such as new administrative buildings, train station buildings, and clock towers spread in settlements in the Ottoman provinces and were rapidly built in many cities. The most important purpose in the construction of these new style public buildings is to make the management of cities far from the center easier, as well as to make these works, which are the most spectacular structures of the city with their monumental architectures, show that the power of the state is still in place. Government Mansions, Municipal Offices, Military Buildings (Redif Buildings, Barracks, etc.), various schools of all levels (Schools, High Schools, Junior High Schools, etc.), Libraries, Prisons, Hospitals, Dispensaries, Post Offices, Station Its buildings, Clock Towers and similar buildings are considered as important architectural works reflecting the character of the period as public buildings built with a new understanding. It would be appropriate to add Fetwâhâne or Fatawahanes to these new style architectural structures. Although there are not many examples in the literature, inscriptions with inscriptions built in the last period of the Ottoman Empire are encountered. Ünye Fetwâhâne and Library is a remarkable architectural example that can be evaluated in this sense.

In parallel with developments in social life increasing religious and administrative needs in the Ottoman era required the establishment of a separate fatwa office within the authority of Shayk al-Islam. Due to such reasons as living in a relatively small country, having simple social lives and few administrative duties, the first Shayk al-Islams had given immediate answers to the questions in written or verbal forms, but over time, the questions and problems of the public and the administration related to religious issues and their demands for fatwas increased accordingly. In this context, the oldest building that we know was used as a fatwa office is the building that was allocated to the Mufti of Istanbul after the closure of the Shayk al-Islam unit in 1924 and was exposed to fire several times throughout the history, but has survived to the present day. It is known that this building, from the very beginning, was built and used as a fatwa office. An example of the fatwa offices emerged as an important institution in the Ottoman social, cultural and religious lives has reached the present day in Ünye district of Ordu.

In this study, an evaluation will be made on the emergence, development and architectural texture of the fatwa offices in the context of Ünye Fatwa Office (Fetvâhâne).

First of all, it is evaluated in terms of topography, it can be mentioned that the work is located on a sloping land in the northeast-southwest direction and does not overshadow these residences and other buildings or obstruct the wind. However, it is thought to reflect the character of traditional Turkish residential architecture in terms of both the exterior architecture and the plan scheme with the floor partition applied inside. Beyond all these, it is a unique Fetvâhâne Building recorded in the literature. The Ünye Fetvâhâne and Library should be restored and preserved in accordance with its original texture and transferred to the next generations as a museum.

Giriş

Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminde yer alan Ünye, tarihi, coğrafi, doğal kaynak ve birikimlerine binaen Ordu ilinin Altınordu ilçesi (eski merkez ilçe) ile birlikte, gerek Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve gerekse Cumhuriyet devrinde yetiştirdiği ulema ve bürokratları ile de hayli dikkat çekici ve oldukça zengin, kozmopolit bir sosyo-kültürel yapı sergileyen bir sahil yerleşimidir.²

Ünye'nin Kısa Tarihi ve Coğrafi Özellikleri

Kuzeyden Karadeniz, doğudan Fatsa, batıdan Terme ve güneyden de Çaybaşı, Akkuş ve Kumru ilçeleriyle kuşatılmış vaziyetteki Ünye, güneyden dik yamaçlarla sınırlandırılmış geniş bir hilal oluşturan bir koyun etrafında, Tabakhane Deresi'nin doğu ve batı yakasında sahil boyunca uzanan bir düzlükte konumlandırılmıştır (Görsel 1). Genel olarak Ünye'nin dağları batıdan doğuya ve kuzeyden güneye doğru yükselir. Sahilden içe doğru üç dağ sıralanır. Bunlar Argan, Çağman ve Taz dağlarıdır. Bu dağların arasında Cevizdere, Curi ve Akçay dereleri düzensiz rejimleriyle akmaktadır ve derin vadileri oluştururlar (Kızılkıran, 2017: 1-5; Doğan, 2006: 13-18) (Görsel 2). Karadeniz sahilinin İç Anadolu'yla bağlantısını sağlayan tarihi ipek yolunun da sahilden güneye doğru yükselerek oluşan bir vadi boyunca uzandığı ve Ünye'nin gelişimine önemli katkılar sunduğu bilinmektedir (Avanoğlu, 2002: 2-3). Karadeniz ikliminin hüküm sürdüğü Ünye'de, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Kafkasya ve Batum'dan gelen göçmenlerin getirmesiyle yetiştirilmeye başlanan fındık tarımı en önemli geçim kaynağı olarak görülmektedir.

Görsel 1: Ünye İlçesi ve Komşuları.

Görsel 2: Ünye'nin Siyasi Haritası.

Bizans döneminde Honie, Onie, Omnie ve Homorie biçiminde kullanıldığı sanılan ve isminin Eski Helen dilindeki 'Oinoe' kelimesinden türediği ileri sürülen (Cramer, 1872: 272; Umar, 2000: 89-90) Ünye'de, Cevizdere civarı ve Yüceler Mahallesi'ndeki doğal mağaralarda tespit edilen tarih öncesi döneme ilişkin izler, yöredeki ilk iskânın MÖ 15 binlerde başladığını düşündürmektedir (Kılıç Kökten, 1962: 275-276). MÖ 2. binde Hititlere komşu Kaşgalar, sonraları Giresun ve Ordu yöresinde hüküm süren Kalipler'in hâkimiyet sahasında kalan Ünye, MÖ 8. yüzyılda yeni pazarlar bulmak amacıyla Karadeniz'e gelen ve Sinop'a yerleşen Miletoslular tarafından kurulmuştur. Sonrasında da Pontus Krallığı (MÖ 302-71), Roma İmparatorluğu (MÖ 71-MS 395) ve Bizans İmparatorluğu (395- 1086) hâkimiyetinin söz konusu olduğu Ünye ve çevresi, 1071'i müteakiben Karadeniz sahilinde egemenlik alanı oluşturmuş olan Danişmendlilerin Selçuklu himayesine girmeleriyle Selçuklu sınırları içerisine dâhil edilmiştir. Selçukluların 1204'te Sinop'u ele geçirmeleri sonrasında 1228'e kadarki zaman diliminde Ünye'ye kadar Karadeniz sahilinin Türk yerleşimine açıldığı görülmektedir. Köseadağ Savaşı'ndan (1243) sonra Selçuklu ve Trabzon'daki Pontus Devleti de İlhanlıların egemenliğine girmiştir. Bu dönemde Moğol akınlarından kaçan ve büyük kitleler halinde bölgeye gelen Türkler, Orta Karadeniz

² Ordu doğumlu Osmanlı devri ulemaları ve memurları ile ilgili olarak bkz. Yadi, Aralık 2012: 300-312. Ünye doğumlu son devir Osmanlı ulemalarına ilişkin olarak da bkz. Dağdelen, 2004. Ayrıca Ordu ve Ünye'nin gurur kaynağı, bölgenin Osmanlı devrinde yetişmiş iki önemli hattat kardeşi de burada zikretmek yerinde olacaktır. Hattat Mustafa Rakım ve kardeşi Hattat İsmail Zühdi Efendi için bkz. Berk, 2003; Berk, 2007: 428-429; Mert, 2014: 137-154.

Bölgesi'nin demografik yapısını değiştirmeye başlamışlardır. 1280 civarından itibaren yörede iskân edilen Çepniler, Hacıemiroğulları / Bayramoğulları ve Taceddinoğulları olmak üzere iki önemli ve güçlü beylikle bölgenin siyasi yapısında etkili olmuşlardır. 1427-28'de ise Ünye'nin de içinde olduğu Orta Karadeniz Bölgesi, Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir (Öz, 1999: 103; Yediyıldız, 2000: 90; Argan, 2004: 20; Kumandaş, 2004: 1-6; Tellioglu, 2007: 660; Kumandaş Yanmaz, 2018: 108).

Osmanlı döneminde Ünye, 1576'da Canik Sancağı'na bağlı 10 köy ve 856 haneden oluşan bir yerleşim yeriyken, 1642'de köy sayısı 39'a çıkmış ve bu yıllardan itibaren XIX. yüzyılın ortalarına kadar gelişen limanla birlikte deniz ticaret merkezi olma özelliği ile adını duyurmaya başlamıştır. 1808'de Ünye Sancak Beyi Haznedaroğlu Süleyman Paşa, Ünye'nin merkezine Karadeniz Bölgesi'nin en büyük saraylarından birini yaptırmıştır. 1830'da çıkan bir yangınla tamamen yanan, günümüze ancak bazı sur kalıntıları ulaşmış olan saray, Ünye'nin elde ettiği zenginliği ve müreffeh düzeyi göstermesi açısından oldukça dikkat çekicidir. 1879-1881 yılları arasında Batum göçmenlerinin yerleştirilmesiyle daha da gelişen ve Müslim / Gayri Müslim mahalleriyle kozmopolit bir yapıya sahip olan Ünye, 1883'te Samsun vilayetine bağlanırken, 1918'de 58.483 Müslüman, 5.184 Rum, 5.763 Ermeni ve 9 Yahudi olmak üzere 78.043 nüfusu barındıran önemli bir yerleşim yeridir. I. Dünya Savaşı sürecinde Ermenilerin tehciri, ardından 1923'te mübadele ile Rumların ayrılması sonucunda Ordu iline bağlı bir ilçe (1921) olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar gelişmiş şirin, turizm, sanayi ve kültürel yönden hayli ilerlemiş bölgenin büyük ilçelerinden birisi durumundadır (Öz, 1999: 103; Tosun, 1995: 23; Özdemir, 1997: 20; Arslan, 2014: 45; Erler, 2009: 166; İpek, 1991: 32).

Kamu Yapılarının Gelişimi ve Yaygınlaşması

Devletin yönetim, eğitim, kültür, sağlık ve ulaşım gibi faaliyetlerini ihtiva eden ve bu faaliyet alanlarının halka hizmet vermek amacıyla kurumsallaştırıldığı binalar olarak öne çıkan kamu yapıları, Anadolu coğrafyası gözden geçirildiğinde Selçuklu ve Beylikler dönemindeki müesseseseleşmenin ardından Osmanlı devrinde, özellikle yükseliş sürecinde ihtiyaca göre muhtelif vilayetlerde inşa edilerek gelişme göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki ıslahat ve yenilik hareketlerine, bilhassa Tanzimat Fermanı'nın ilanına paralel olarak bu tür yapıların yapılması daha da yaygınlaşmıştır. Merkezîyetçi bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde yönetimin taşraya kolay ulaşımı ya da halkın devlet tarafından yalnız bırakılmadığını göstermek amacıyla yaygın biçimde inşa edilmeye başlanan Hükümet Konakları, Belediye Daireleri, Askeri Binalar (Redif Binaları, Kışlalar v.b.), her seviyeden çeşitli okullar (Mektep, İbtidaiye, Rüştîye ve benzeri), Kütüphaneler, Hapishaneler, Hastaneler, Dispanserler, Postaneler, İstasyon Binaları, Saat Kuleleri ve benzeri binalar, yeni anlayışla inşa edilegelen yapılar olarak devrin karakterini yansıtan önemli mimari eserlerden sayılırlar (Acar, 2000; Acun, 2001; Avcı, 2017; Sözen ve Tapan, 1973; Sözen, 1984). Bu yeni tarz mimari yapılara Fetvâhâne ya da Fetvâhâneleri de ilave etmek yerinde olacaktır. Literatürde çok fazla örneğine rastlanmasa da Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında inşa edilen örnekleri ile karşılaşılmaktadır. Ünye Fetvâhânesi ve Kütüphanesi, bu anlamda değerlendirilebilecek oldukça dikkate şayan bir mimari örnektir.³

Ünye Fetvâhânesi ve Kütüphanesi

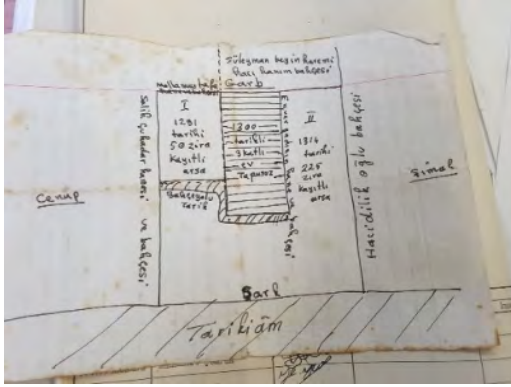
Ordu ili, Ünye ilçesi, Kaledere Mahallesi'nde, Kaymakamlık Binası'nın hemen arkasında, merkezi bir konumda, 25.11.1952 yılındaki Tapu ve Kadastro kaydına göre tapusu 76 ada ve 6 nolu parselde İbrahim Hakkı kızı Mevhibe Çavuşoğlu ile Hikmet kızı Sebahat Bilgiç ve Ahmet Hasip evlatları Ayten Bilgiç ve Tefik Fikret Bilgiç adına kayıtlı Fetvâhâne Binasının mülkiyeti, Tuğra Ulaştırma ve Turizm Limited Şirketi'ne ait olup, "Tuğra Konağı" adıyla bilinmektedir. Ayrıca tapu ve kadastro kayıtları sorgulanırken tespit edilen tarihsiz bir krokide, 1300 tarihli üç katlı tapusuz ev "Enver Kadı'nın Hane ve Bahçesi" olarak gösterilmiştir (Görsel 3).

Kitâbesi

Mirasçıların uhdelelerinde⁴ muhafaza etmekte oldukları dikdörtgen biçimindeki kitâbesinde Ta'lik hatla ١٢٦٨ فتاواخانه مع كتبخانه 'Fetvâhâne me'a kütübhâne 1268', "Kütüphane ile beraber fetvâhâne 1851-52" yazmaktadır (Görsel 4).

³ Bu çalışma XXIV. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda (7-9 Ekim 2020) sunulan bildirden türetilmiştir.

⁴ Günümüzde binanın maliki durumundaki Ahmet YEŞİLYURT tarafından koruma altına alınmış vaziyettedir.

Görsel 3: Ali Enver Kadı'nın Mülkiyetine İşaret Eden Kroki.

Görsel 4: Fetvâhâne ve Kütüphanе'nin Kitâbesi.

Bânisi / Mâliki

Şimdiye kadar derlenen bilgi ve belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 'Tuğra Konağı'nın, 1851-52 tarihinde, Sultan Abdülmecid'in hükümdarlığı zamanında (1839-1861), Fetvâhâne ve Kütüphanе olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır. İnşa kitâbesinde kesin olarak belirtilmediğinden yapının bânisi net bir biçimde ortaya konulamamaktadır. Kaynaklardan aynı kişi olduğu teyit edilen Ali Enver Kadı ile alakası ise 1300 R. / 1885 M. senesinde Canik Bidayet Mahkemesi Ceza Reisliği'ne tayini ile olmalıdır. Muhtemelen bu tarihte binanın mülkiyeti Ali Enver Kadı'ya geçmiş olmalıdır.

Sadık Albayrak tarafından kaleme alınan Son Devir Osmanlı Uleması başlıklı kitabın ilk cildinde verilen bilgilere göre (Albayrak, 1996: 309-310) Ali Enver Kadı, *Nüvvâb'dan el-Hac Ali Efendi'nin oğlu olup, 1258 H. yılında Ünye kazasında doğmuştur. İlk tahsilden sonra İstanbul'a gelerek Bayezit Camii dersimlerinden Hafız Eşref Efendi merhumun halka-i tedrisine devam etmiş ise de Mekteb-i Kuzât'ta ikmâl-i tahsil ile tarik niyabetine sülûki hesabıyla icazet alamamıştır. Sema'hane-i Edeb ve Kurûn-i Hakkî adlı Arapça risaleleri tercüme suretiyle ruhsatname istihsal etmiştir. Türkçe ve Arapça tekellüm ve kitâbet ettiği gibi Farsça'ya da aşina bulunuyordu. 6 Receb 1292 senesinde Mekteb-i Kuzât'tan neşet etmiştir. 5. Sınıf niyâbet ehliyetnamesini hâiz olan Ali Enver Efendi, 18 Kanunisani 1291 senesinde Çarşamba, 25 Mart 1295'te İdlîb, 14 Teşrinievvel 1298'den 5 Kanunuevvel 1300'e kadar saniyen Çarşamba niyabetine tayin edilmiş ve 7 Kanunusani 1300 tarihinde Canik Bidâyet Mahkemesi Ceza Reisliği'ne tayin edilmiştir. Hakkında vaki olan şikâyet üzerine 9 Teşrinievvel 1302'de azl ile 7 Ağustos 1303'den 16 Temmuz 1305'e kadar Lapseki, 21 Kanunusani 1305'de Biga, 3 Kanunuevvel 1306'da Alaşehir ve 15 Haziran 1307'de Ordu niyabetine nakl etmiştir. Ordu Müftüsü ile Müderriszade Ahmed ve Mehmet Said Efendi imzalı telgraflarla şer-i şerife mugayir hareketlerle salat-ı hamseyi terk ve işrete devamı, niyâbette kalması şer'i bakımdan mahzurlu görülerek 14 Eylül 1308'de azledilmiştir. 12 Teşrinisani 1309'da Çerkes, 31 Mayıs 1312'de Ünye (4 Kanunuevvel 1312'den 31 Mart 1313'e kadar Ünye Kaymakam vekaletinde bulunmuştur), 15 Mart 1315'de Yıldızeli, 12 Kanunusani 1317'de Merzifon niyabetine (Burada iken Ermeni Kilisesi ile birtakım hadiseler meydana getirmiş ve asayiş bozar mahiyette görüldüğünden) azl ile 29 Eylül 1319'da Dârîdere (Edirne) niyabetine tayin edilmiş ve 12 Nisan 1322'de Bilâd-ı Devriye'den Maraş Mevleviyeti tevcih olunmuştur. 29 Haziran 1323'de Mihaliç niyabetine tayinle üçüncü sınıf memuriyete terfi'i suretiyle 1 Eylül 1324'de Meclis-i Meşâyih başkâtipliğine tayin edilmiştir. Fetvâhâne'de müteşekkil Tensik Komisyonu kararı ile 1 Eylül 1325'de bu kâtiplikten ayrılmıştır. Aynı tarihte Meclis-i Mesalih-i Talebe Kâtipliğine tayin edilmiştir. Buradan da ayrılarak 16 Teşrinievvel 1325'de Yeniköy niyabetine tayin olunmuş ve 24 Eylül 1327'de hitam-ı müddetine mebni infisal etmiştir. 12 Teşrinisani 1329'dan itibaren mazuliyet maaşı almış ve 11 Teşrinisani 1336 senesinde vuku'u vefatı ile zevcesi İfaket Hanım'a maaş tahsis edilmiştir.⁵ M. Ufuk Mistepе tarafından yayınlanan makalede de Ünye'nin Osmanlı devrindeki 14 belediye başkanı arasında 9. sırada Hacı Ali Kadızade Ali Enver Kadı'nın ismi zikredilmektedir (Mistepе, 2015). Bu bilgilerden hareketle Ali Enver Kadı, Ünye ve Ordu'da Nâiblik, Ünye'de Belediye Başkanlığı ve vekâleten Kaymakamlık yaparak hizmet etmiş önemli bir şahsiyettir.*

⁵ Ali Enver Kadı ile ilgili olarak burada verilen bilgiler Dağdelen, 2004: 76-77'de hemen hemen aynen tekrar edilmiştir.

Bahçesi

Ünye Fetâvâhâne ve Kütüphane Binası, doğu taraftaki umumi yoldan dikdörtgen şekilli bir kapıdan ulaşılan etrafı yol tarafında moloz taş örgülü duvarla çevrili bir alanın içerisinde, batı kenara yerleştirilmiş olup, yapının doğu, kuzey ve güney taraflarını kuşatan üç yönlü bir bahçe düzenlemesine yer verildiği anlaşılmaktadır (Görsel 5). Bahçe duvarı yer yer düzgün kesme taş, diğer yerlerde ise moloz taş malzeme kullanılarak örülmüş olup, yol kotunun yükselmesi sebebiyle kapı açıklığı da küçülmüş durumdadır (Görsel 6).

Görsel 5: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Eski Bir Fotoğrafi.

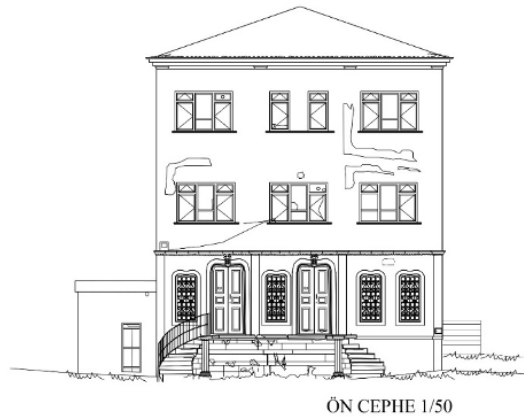
Görsel 6: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Şimdiki Hali.

Cepheler

Bodrum kat üzerine zemin (ara katlı) + 2 katlı bir yapı sergileyen bina, eski Ünye Görsellerinden gözlenebildiği kadarıyla ilçenin tarihi konutlarının bir kopyası durumundadır. Pencere düzenine göre hemen bütün cephelerde üç katlı bir görüntü sunmakta olan yapıya, doğu cephenin ortasında, kuzey ve güney kenarlarındaki yarım daire formlu onar basamaklı taş merdivenle ulaşılmaktadır. Öne taşkın taş merdiven kütesi, kuzey ve güney kenarları yarım daire şekilli bir dikdörtgen taşıttıdan ibarettir. Zemin kat seviyesinde iki kapı ve dört pencere mevcut olup, tamamı dikdörtgen şekillidir. Kapıların lentosunda, tam ortada akant yaprağından oluşturulmuş bir tepelik motifi şeklinde süsleme yer almaktadır. Bunların arasındaki pencerenin üzerindeki dikdörtgen boşluk da orijinalde kitâbeyi barındırıyor olmalıdır. Üçgen ve dikdörtgen dış sıralarının üzerinde iç bükey yarım daire kat profili ile ayrılan zemin kat seviyesinin üzerinde birinci ve ikinci kat pencereleri sıralanmış durumdadır. Bunlar üç dikdörtgen bölümlü yatay dikdörtgen şekilli pencereler olup, ikinci katın orta penceresinde orta kısım muhtemelen sonradan kapatılarak iki dikdörtgen pencere haline dönüştürülmüş olmalıdır (Görsel 8, Görsel 3).

Görsel 7: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Giriş Cephesi.

Görsel 8: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Giriş Cephesi Görünüşü (Mimar Servet ZEREN'den).

Yapının **güney** tarafında, zemin seviyesinin tamamını kapatmayacak şekilde sonradan yığma duvar tekniğiyle bir odunluk eklenmiştir. Doğu batı ekseninde uzanan mekâna doğu yönündeki dikdörtgen şekilli kapıdan girilmektedir. Odunluğun arkasında zemin kata ait demir parmaklıklı kare şekilli büyük bir pencerenin açıldığı görülmektedir. Aynı cephede üst seviyede iki kat halinde pencereler mevcuttur. Bunlardan ortadaki dikdörtgen şekilli bir pencerenin iki yanına yerleştirilen yatay dikdörtgen biçiminde ve üç dikdörtgen bölümlü iki pencere uygulaması birinci kata aitken, daha üstte yer alan üç büyük pencere ise ikinci kata ait olmalıdır ve yatay dikdörtgen şekilli, üçer dikdörtgen bölümlü yapısıyla diğer katlardaki pencerelere benzer düzenlemelerdir (Görsel 9, Görsel 10).

Görsel 9: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Güney Cephesi.

Görsel 10: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Güney Cephesi (Mimar Servet ZEREN'den).

Kuzey cephe dört katlı bir yapı sergilemektedir. En altta doğu köşede bodrum kattaki depoya girişi sağlayan kapıya yer verildiği görülmektedir. Zemin seviyesinde, ortadaki alttan daraltılarak sonradan küçültülmüş durumda olan beş dikdörtgen pencere mevcutken, birinci ve ikinci katlarda birbirine benzer bir düzenleme söz konusudur. Her iki kat seviyesinde sıralanan üçlü pencere uygulamasında, ortadakiler yandakilere göre daha küçük tutulmuş olup, alttaki iki, üstteki ise üç bölümlüdür ve bunların iki yanındaki pencereler de büyük yatay dikdörtgen formu ve üç dikdörtgen bölümlü bir düzen ortaya koyarlar (Görsel 11, Görsel 12).

Görsel 11: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Kuzey Cephesi.

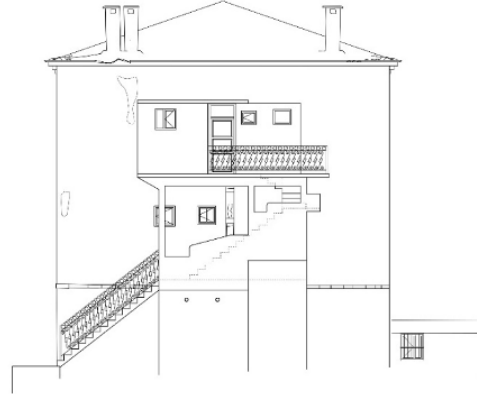

Görsel 12: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Kuzey Cephesi (Mimar Servet ZEREN'den).

Batı cephede ise en üst kattaki lojman kısmına ulaşan ve sonradan betonarme olarak inşa edilen merdiven ile ıslak mekânların küçük havalandırma pencerelerine yer verildiği gözlenmektedir. Yapı dört omuz alaturka kiremitli bir çatıyla kapatılmış durumdadır (Görsel 13, Görsel 14).

Görsel 13: Fetvâhâne ve Kütüphâne'nin Arka Cephesi.

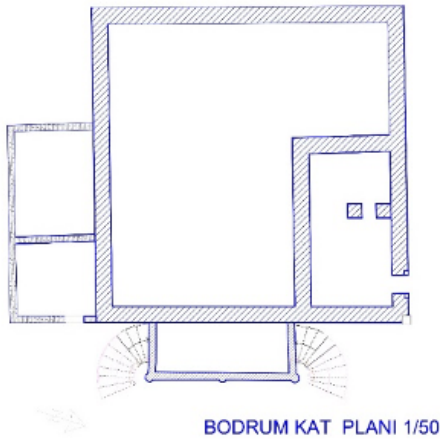
ARKA CEPHE 1/50

Görsel 14: Fetvâhâne ve Kütüphâne'nin Arka Cephesi (Mimar Servet ZEREN'den).

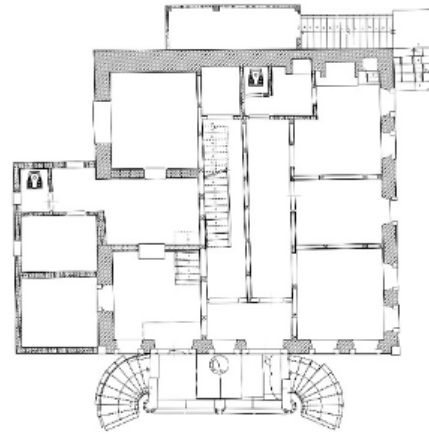
Kat Düzeni

Binanın dışarısında ilave edilen depo, tuvalet ve banyo gibi mekânlar ile içerisinde bağdadi duvarların sökülmesi sonrasında ihtiyaca göre bölümlenen müstakil daire düzenlemeleri hakkında Mimar Servet Zeren tarafından hazırlanan rölöve ve restitüsyon projeleri dikkate alınarak tanımlama yapılmaya çalışılmıştır.⁶

Yerleştirildiği arazinin güneybatı kuzeydoğu istikametinde eğimli bir yapı sergilemesi nedeniyle yapının kuzeydoğu köşesinde bir **bodrum kat** meydana getirilmiştir. Kuzeydoğu köşedeki kapıdan ulaşılan ve doğu batı istikametinde uzanan dikdörtgen şekilli bir mekândan ibaret bir depo işlevi ile geleneksel ev mimarisindeki yapıya uygun bir kat uygulamasının söz konusu olduğu söylenebilir. Herhangi bir zemin döşemesi tespit edilmeyen depoda sıkıştırılmış topraktan bir zemin oluşturulduğu görülür (Görsel 15).

Görsel 15: Fetvâhâne ve Kütüphâne'nin Bodrum Kat Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

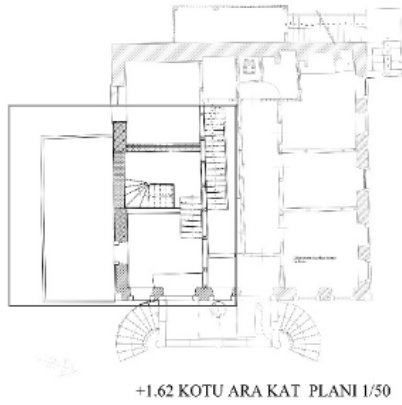
Görsel 16: Fetvâhâne ve Kütüphâne'nin Zemin Kat Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

Zemin kata doğu cephedeki iki kapıdan giriş sağlanmaktadır. Zemin katta 1950'li yıllarda muayenehane olarak kullanıldığından dolayı birtakım değişikliklerin meydana getirildiği dikkate alınmalıdır. Sağdaki kapıdan girildikten sonra kapının bitişiğindeki dikdörtgen şekilli pencerenin aydınlattığı giriş holüne ulaşılmaktadır. Giriş holünün batı tarafındaki iki kapıdan sağdaki, doğu batı istikametinde uzanan ince uzun dikdörtgen biçiminde yerleştirilmiş hole açılmaktadır (Görsel 16). Üzerine ara kat yerleştirildiği için 1,78 m. yüksekliğinde oldukça basık bir hacme sahip olan holün etrafında,

⁶ Bilgi ve proje paylaşımı için Müellif Mimar Servet ZEREN'e şükranlarımı sunarım.

kuzeydoğu köşede iki dış (kuzey ve doğu) duvarındaki ikişer dikdörtgen pencere ile aydınlatılan kare planlı bir oda, kuzey kenarında (orijinalde bahçe kapısı olduğu tahmin edilen) tek pencerenin ışık sağladığı kuzey güney yönünde yerleştirilmiş dikdörtgen şekilli daha küçük bir mekân ile kuzeybatı ve batı cihetinde ise banyo ve tuvalet gibi ıslak hacimler sıralanmıştır. Soldaki kapıdan da ara kata ulaştıran ahşap merdiveni barındıran kısma geçilmektedir. Bu kısım muhtemelen yapının kamuya açık bölümü olmalıdır. Yani Fetvâhâne ve Kütüphane olarak kullanılan bölüm işlevi verilmiş yerdir. Dışta sol tarafta yer alan ikinci kapıdan girilen bölüm, günümüzde art arda ve birbirinden geçilecek tarzda yerleştirilmiş üç bölümlü bir düzenleme ile sonradan ilave edilmiş tuvalet ve banyo gibi ıslak hacimlerden müteşekkil olup, orijinalde kapıdan ulaşılan giriş holü ile batı kenarda altına bir sarnıcın yerleştirildiği dikdörtgen şekilli büyük mekânın arasında normal birinci ve ikinci katlara götüren iki kollu ahşap merdivenli holün bulunduğu sanılmaktadır. Ayrıca merdiven altına sarnıçtan beslenen bir çeşme yapısının da yerleştirildiği yaşlı mukimlerinden⁷ elde edilen bilgiler arasında olduğu söylenebilir.

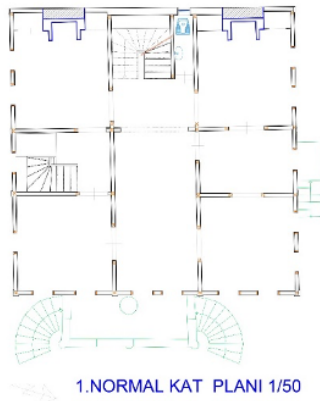
Orijinalde zemin katta, sol kısımdaki ahşap merdivenle ulaşıldığı tahmin edilen, ancak günümüzde sağ taraftaki ahşap merdivenle çıkılabilen **ara kat**, 1,72 m. yüksekliğinde bir hacimden ibarettir (Görsel 17). Hem ara kattaki muhdes merdiven ile hem de zemin katın sol tarafındaki ahşap merdivenle ulaşılan **1. normal kat**, orijinalde ortada doğu batı istikametinde uzanan bir hol ile onun kuzey ve güney taraflarına yerleştirilmiş batı uçta ocaklı birer, doğu uçta da birer olmak üzere dört büyük oda ile kuzey kenarda bir küçük mekândan oluşan bir plan şeması sergilediği sanılırken, günümüzde sol tarafta iki oda ihtiva eden, sağ tarafta ise dört oda ile birer tuvalet ve banyo içeren iki ayrı bölümden ibarettir (Görsel 18-19).

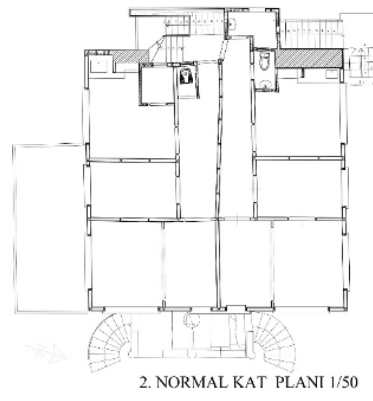
Görsel 17: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin Ara Kat Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

Görsel 18: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin 1. Normal Kat Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

Görsel 19: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin 1. Normal Kat Restitüsyon Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

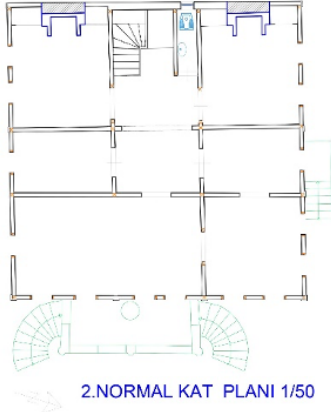

Görsel 20: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin 2. Normal Kat Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

⁷ Zeki UYSAL ve eşine (Yaşları 85) burada minnet ve şükranlarımı ifade ediyorum.

Günümüzde yapının batı tarafındaki muhdes betonarme merdivenle ulaşılan **2. normal kat**, bağdadi duvarların ihtiyaca göre sökülmesi nedeniyle eski plan düzenini büyük oranda kaybetmiş durumda olup, dörder odalı ve birer tuvalet ve banyo ihtiva eden iki ayrı daire haline dönüştürülmüştür. Ancak orijinalde merdivenli sofanın üç tarafına dizilmiş biri büyük (güneydoğu köşede), ikisi ocaklı (batı uçta), diğer ikisi daha küçük (kuzeydoğu köşede ve karşılıklı kuzey ve güney kenarda) olmak üzere toplam altı odalı bir düzenlemeye sahip olduğu düşünülebilir (Görsel 21).

Malzeme ve teknik bakımdan incelendiğinde, dış duvarların taş, iç duvarların ise genellikle bağdadi tarzda inşa edilmiş olduğu tespit edilmiş olup, dönemin özelliğine uygun bir karakter sunduğu ifade edilebilir.

Görsel 21: Fetvâhâne ve Kütüphane'nin 2. Normal Kat Restitüsyon Planı (Mimar Servet ZEREN'den).

Görsel 22: Günümüzde İstanbul Müftülüğü Olarak Kullanılan Süleymaniye'deki Fetvâhâne'nin Genel Görünüşü.

Fetvâhânelerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İslamiyetin ortaya çıktığı devirlerden başlayarak fetva verme / sorma / alma işinin genellikle din adamları ya da onların görev mahalli olarak bilinen camilerde yürütüldüğü bilinen bir vakıdır. Hatta Osmanlı döneminin ünlü din bilginlerinden Zenbilli Ali Efendi'ye fetva almak üzere kendisine başvuranların işlerini kısa sürede sonuçlandırmak için evinin penceresinden sarkıttığı zenbille soruları alıp cevapları yine zenbille koyup vermesinden dolayı halk arasında "Zenbilli müftü, Zenbilli Ali Efendi" gibi isimler takıldığı bilinmektedir (Küçükdağ, 2013: 247-249). Osmanlı döneminde sosyal hayatın gelişmesine paralel olarak artan dini ve idari ihtiyaçlar şeyhülislamlık makamı içerisinde ayrı bir fetvâhâne bölümü kurulmasını gerekli kılmıştır. İlk şeyhülislamlar ülke sınırlarının dar, sosyal hayatın sade ve bürokratik görevlerinin az olması sebebiyle kendilerine sorulan sorulara sözlü veya yazılı olarak derhal cevap vermişlerse de zamanla halkın ve idarenin dini konularla ilgili soru ve problemleri ve buna bağlı olarak fetvâ talepleri artmıştır. Bu çerçevede şeyhülislamlık içerisinde fetvâhâne olarak kullanıldığını bildiğimiz en eski bina, 1924 yılında şeyhülislamlığın lağvedilmesi üzerine İstanbul Müftülüğüne tahsis edilmiş olan ve tarih içerisinde birkaç defa yangına maruz kalmış olmasına karşın günümüze sağlam olarak ulaşabilmiş bulunan yapı olup, ilk inşa edildiğinde de şeyhülislamlık makamının fetvâhâne bölümü olduğu bilinmektedir (Görsel 22). Fetvâhânelerin kuruluşu ve başlangıç dönemlerindeki işleyişine dair fazla bilgi mevcut değilse de son dönemleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Son dönemde fetvâhâne pusula odası, fetvâ odası (hey'et-i iftâiyye) ve i'lâmat odası olmak üzere üç kısımdan meydana gelmekte ve buralarda fetva eminine bağlı olarak fetva emini muavini, i'lâmat müdürü, i'lâmat mümeyyizi, baş müsevvid, müsevvid gibi çeşitli memurlar görev yapıyordu. Pusula odası, soru sahiplerinin sorularını açık ve anlaşılır bir şekilde yazarak fetva odasına havale ederdi. Burası fetva odasının bir müracaat kalemi gibi görüldüğü için müstakil bir oda değil, fetva odasının bir bölümü olarak değerlendirilmiştir. Fetva odasına gelen sorular müsevvidler tarafından fetva formuna sokulur ve bunları temize çekmekle görevli olan mübeyyiz tarafından yazıldıktan sonra şeyhülislama takdim edilirdi. Şeyhülislam da konuyu inceleyerek kendi el yazısı ile "vardır / yoktur", "olur / olmaz", "gelir / gelmez", "meşrudur / meşru değildir", "caizdir / caiz değildir" vb. bir ibare yazıp imza eder ve evrakı fetva odasına iade ederdi. Burada özel deftere kaydedilen fetva müvezzi denilen memur tarafından ilgili kişiye verilirirdi.⁸ Böylesine Osmanlı sosyal, kültürel ve dini hayatında önemli bir yere sahip müesseselerden biri olarak ortaya çıkan, gelişen fetvâhânelerin bir örneği de Ordu'nun Ünye ilçesinde günümüze ulaşmış durumdadır.

⁸ Fetvâhânelerin ortaya çıkışı, gelişimi ve işleyişi hakkında bilgi için bkz. Koca, 1995: 496-500.

Değerlendirme ve Sonuç

Her şeyden önce topografik açıdan incelendiğinde eserin kuzeydoğu – güneybatı istikametinde eğimli bir araziye oturtulmuş ve böylece çevresindeki konutları ya da diğer yapıları gölgelemeyecek veya rüzgârını engellemeyecek şekilde geleneksel anlayışa uygun bir karakter sunduğu değerlendirilebilir.

Bu müstakil bilimsel çalışmada ele aldığımız yapı, Ünye ilçesinin merkezindeki meydanda Hükümet Binası'nın hemen arkasında konumlandırılmış bir kamu binasıdır. Ancak gerek dış mimarisi, gerekse içeride uygulanan kat bölümlenmesi ile plan şeması bakımından geleneksel Türk konut mimarisinin karakterini yansıttığı düşünülmektedir. Buna göre katlardaki müdahalelerle büyük oranda hemen her katta iki müstakil bölüm oluşturulduğu görülmesine karşın, kalan izlerden anlaşılan orijinal dokusuna göre köşe sofa ve orta sofa plan şeması olarak tanımlanabilecek bir şema yansıttığı ifade edilebilir. Bu durum zamanın şartlarına ve fonksiyon / ihtiyaca göre yapının şekillendiğini göstermektedir. Yapının bulunduğu Ünye'ye yakın çevrede, Trabzon, Giresun, Ordu, Samsun, Amasya, Bayburt, Bartın, Karabük-Safranbolu ile başkent İstanbul'daki geç dönem evlerinde bu tarz plan şeması örneklerine rastlamak mümkündür (Günay, 1989: 119; Karpuz, 2018: 129; Kuban, 2016: 484; Kuban, 2017: 77; Eldem, 1954: 76, 80, 96, 104; Şahin, 2010: 158-159; 186-187; Uçar, 1998: 79-80; Şener Boy, 2014: 17-20, 24; İribaş, 2019: 292).

Öte yandan yapının en dikkat çekici yanlarından birisi kat bölümlenmesindeki farklılıktır. Zemin katla bağlantılı olarak bir ara kat uygulamasına yer verildiği anlaşılmaktadır. Geç Osmanlı devrinde geleneksel konut mimarisinde kiler işlevli olarak oluşturulduğu ve Tirebolu'ya ait bir özellik olduğu ileri sürülen (İltar, 2016: 74-75) ara kat uygulamasına Giresun'a bağlı Tirebolu ilçesinde iki tescilli evde (Yıldırım Güneş, 2020: 80-82, 85-86) rastlanmasıyla birlikte Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki konutlarda da benzer düzenlemenin var olduğu sanılmaktadır (Kuban, 2017: 74, 76). Karabük / Safranbolu (Bozkurt ve Altınçekiç, 2011: 69-91) ve Bursa / Cumalıkızık (Perker ve Akıncıtürk, 2011: 42) gibi geleneksel konut örnekleri bu açıdan hayli ilginçtir.

Ordu'da XIX. Yüzyıl sivil mimarisi örneklerin başında, günümüzde müze olarak faaliyet gösteren, zemin+iki katlı yapısı ve taş işçilikli hareketli cephelerine karşın sükûnet verici ahşap iç mimarisiyle Paşaoğlu Konağı gelmektedir. Altınordu ilçesindeki Aziziye Mahallesi'nde yer alan ve Furtunzade Hacı Harun Efendi tarafından XIX. Yüzyılın sonlarında yaptırıldığı bilinen Furtun Evi, haremlik ve selamlık ihtiva eden plan şeması ile Ordu geleneksel konutları içerisinde en özellikli olanlardan birisidir (Azizoğlu Küçük, 2008: 11). Gerek plan şeması, bölümlenmesi ve gerekse cephe düzeni bakımından en yakın örneklerden birisi de Ordu'nun Çamaş ilçesindeki 1325 / 1907-8 tarihli Cevat Bey Konağı'dır (Bayhan, 2017: 62-78). Ordu evleri genellikle arazi yapısından ötürü çapraz eksen üzerinde kurulmuş ve yatay genişlemeye pek imkân verilmemiştir. Bu bakımdan yapılar yukarıya doğru büyüme özelliği göstermiş, üç ve dört katlı evler sayıca çoğunluktadır. Bununla birlikte Ordu evlerinin diğer Karadeniz konutlarından farklı ayrıntıları da vardır. Saçaklar diğerleri gibi genişliklerini korumalarına rağmen daha küçüktürler. Ahşap gereç ile yığma yapılanma veya karkas çoğunlukla tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra evlerin yapımında kıyı kesimlerinde taşa geniş yer verildiği görülmektedir. Evler genellikle geniş bir bahçe içerindedir. Dikdörtgen söveli pencereler ve kat silmeleriyle hareketlendirilmiş cephelere sahiptirler (Şahin, 2010: 18). Binanın muhteviyatı içerisinde var olduğu bilinen sarnıç, çeşme ve ocak gibi detaylarda ve özellikle zemin kattaki kapı ve pencere düzeni ile buraya ulaşmayı sağlayan taş merdivenlerde de geç Osmanlı konutlarındaki uygulamalarla benzerlikler söz konusudur (İltar, 2016: 142; Bayrak, 2020: 220-224, 233-234).

Ayakta olan fetvâhânelerin plan ve mimari bakımdan birbiriyle bağlantısını belirlemek gerekirse, günümüzde İstanbul Müftülüğü'ne tahsis edilmiş durumdaki Ağa Kapısı'nın Meşihat Dairesi olduktan sonraki görselleri incelendiğinde başkentte XIX. yüzyılda yaygın olan batı etkili Ampir üslupta (<https://istanbul.diyaret.gov.tr>), Ünye Fetvâhânesi'nin ise ait olduğu yöredeki konut örneklerine benzer durumda olduğundan doğrudan bir karşılaştırma yoluna gidilememiştir. Ancak her iki yapının da hem dış görünüş, hem de iç kat ve plan düzenleri itibarıyla bir sivil mimari örneği olarak değerlendirilmeleri mümkündür.

Öte yandan fetvâhâne kimliğini açık seçik ortaya koyan kitabe, yatay dikdörtgen biçiminde bir silme çerçeve içerisine alınmış talik hatlı bir taş tabela örneği durumundadır. İlk ve ortaçağda erken örneklerinin Roma'da pişmiş toprak, Mısır'da taş ve mermer malzemeyle verildiği bilinen tabelaların

resmi kurumlara asılması geleneğinin geç Osmanlı devrinde benzer anlayışla uygulandığı bir XIX. yüzyıl tabelası olarak değerlendirilebilir.⁹

Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda aslında hem katlarda uygulanan plan şemaları, hem cephe düzenleri ile XIX. yüzyıl Osmanlı konut mimarisinin bir örneği gibi yorumlanabilecek durumdaki bina, aynı zamanda devletin insanına ulaşması için en önemli araç fonksiyonu gören bir kamu yapısıdır. Bunun da ötesinde literatüre kaydedilmiş ünik bir Fetvâhâne Binası'dır. Bir diğer işleviyle Anadolu'da Osmanlı devrinde ortaya konulmuş önemli bir geç devir Kütüphane Binası'dır.¹⁰ Ünye Fetvâhânesi ve Kütüphanesi, orijinal dokusuna uygun biçimde restore edilerek korunmalı ve bir müze işleviyle sonraki nesillere aktarılmalıdır.

Kaynakça

- Acar, G. (2000). Tanzimat Dönemi Fikir ve Düşünce Hayatının Mimari Alana Yansıması. (Basılmamış Doktora Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Acun, H. (2001). Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Albayrak, S. (1996). Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli). 1. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Argan, Y. (2004). İpek Yolu ve Ünye. İstanbul: Ünye Kent Araştırmaları.
- Arslan, Z. (2014). Batum Göçmenleri (1914-1930). Bilig Dergisi: 71, 43-64. <http://bilig.yesevi.edu.tr/>.
- Avanoğlu, S. (2002). Ünye Evleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Avcı, Y. (2017). Osmanlı Hükümet Konakları, Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Azizoğlu Küçük, E. (2008). Ordu İli Aziziye Mahallesi Harun Furtun Evi Restorasyon Önerisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Bayhan, A. A. (2017). Ordu'dan Bir Geç Osmanlı Sivil Mimarlık Örneği: Cevat Bey Konağı. XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (2-5 Kasım 2016) Bildirileri: I, 62-78, Sakarya.
- Bayrak, H. (2020). Ordu Ünye Ortayılmazlar ve Burunucu Mahallelerinde Bulunan Geleneksel Konut Örnekleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Berk, S. (2003). Hattat Mustafa Rakım Efendi. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Berk, S. (2007). Mustafa Rakım Efendi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: 34, 428-429, İstanbul.
- Bozkurt, G. S. ve Altınçekiç, H. (2011). Anadolu'da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri ile Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi. Istanbul University Journal of the Faculty of Forestry: 63 (1), 69-91. <http://oaji.net/journal-detail.html?number=1490>.
- Cramer, J. A. (2004). A Geographical and Historical Description of Asia Minor. C. I, Oxford.
- Dağdelen, İ. (2004). Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Ünye Doğumlu Osmanlı Devlet Adamları. İstanbul: İstanbul Ünyeliler Derneği Yayını.
- Doğan, O. (2006). Karadeniz'de Bir Boğaziçi Ünye. İstanbul: Mor Çiçek Yayınevi.
- Eldem, S. H. (1954). Türk Evi Plan Tipleri. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Erlar, M. Y. (2009). Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-i Canik (1837). Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi: II, 8, 169-190. <https://www.sosyalarastirmalar.com/yeni/anasayfa.html>.
- Günay, R. (2016). Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- İltar, G. (2016). Giresun Evleri. İstanbul: Dönence Basım ve Yayın.
- İpek, N. (1991). Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi: XIII, 1, 29-45. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuefd>.

⁹ Karadeniz Bölgesinde sahil yerleşimlerinde mahalleler ağırlıklı olarak eğimli arazilerde yapılagelmiştir. İltar, 2016: 43.

¹⁰ Anadolu kütüphaneleri için bkz. Ünal, 2012.

- İribaş, F. (2019). Bartın Geleneksel Evlerinde Cephe Düzenlemesi ve Ahşap Süsleme. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- Karpuz, H. (2018). Trabzon Merkez ve İlçelerindeki Önemli Tarihi Yapılar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kızıllan, Y. (2017). Ünye İlçe Merkezinin Coğrafyası. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Koca, F. (1995). Fetvahâne. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 12, 496-500, İstanbul.
- Kökten, İ. K. (1962). Anadolu Ünye'de Eskitaş Devrine (Paleolitik) Ait Yeni Buluntular. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi: XX, 3-4, 275-276. <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf>.
- Kuban, D. (2016). Osmanlı Mimarisi. İstanbul: Yem Yayınları.
- Kuban, D. (2017). Türk Ahşap Konut Mimarisi 17-19. Yüzyıllar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kumandaş Yanmaz, H. (2018). Ordu İli Ünye İlçesi Kaya Mezarları. Avrasya ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi: 5, 5, 106-129. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead>.
- Kumandaş, H. (2004). Ordu İli Kaya Mezarları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Küçükdağ, Y. (2013). Zenbilli Ali Efendi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 44, 247-249.
- Mert, T. (2014). Hattat İsmail Zühdü Efendi. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: XVIII, 2, 137-154. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>.
- Mistepe, M. U. (2015). Geçmişten Günümüze Ünye Belediyesi. Ünye Haber. <http://www.unyetv.net/icerik/kose-yazilari/gecmisten-gunumuze-unye-belediyesi/>.
- Öz, M. (1999). XV-XVI. Yüzyılda Canik Sancağı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Özdemir, M. S. (1997). Ünye Kadılar Sokağı ve Çevresi İçin Bir Koruma Önerisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Perker, Z. S. ve Akıncıtürk, N. (2011). Geleneksel Cumalıkızık Evlerinde Ahşap Konut Sistemi. Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Dergisi: 16 (1), 42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uumfd>.
- Sözen, M. ve Tapan, M. (1973). 50 Yıllık Türk Mimarisi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sözen, M. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi (1923-1983). Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şahin, Ş. (2010). Ordu Geleneksel Evleri Üzerine Bir Araştırma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Şener Boy, E. (2014). Merzifon Evleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tellioglu, İ. (2007). Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Derleme. Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları: II, 2, 654-664. <https://turkishstudies.net/turkishstudies.jsp>.
- Tosun, İ. (1995). Oney'den Ünye'ye. Flaş Tv Ünye, Ankara.
- Uçar, H. (1998). Bayburt ve Bayburt Evlerinin Mimarlık Tarihindeki Yeri. (Basılmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Umar, B. (2000). Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos). Bir Tarihsel Coğrafya Araştırmacısı ve Gezi Rehberi, İstanbul.
- Ünalın, H. S. (2012). Anadolu'daki Türk Kütüphaneleri. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayını.
- Yadı, A. (2012). Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Ordu Doğumlu Memurlar. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi: 3, 6, 300-312. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad>.
- Yediyıldız, B. (2000). Ordu Tarihinden İzler. İstanbul: Fast Yayıncılık.
- Yıldırım Güneş, Ö. (2020). Giresun İli, Tirebolu İlçesi, Gazipaşa Caddesi Üzerinde Bulunan Geç Dönem Osmanlı Yapıları. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.

Sakarya - Geyve Umur Bey Köyü Mezarlığı

19. Yüzyıl Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler

Investigation With Sakarya Examples Of Ottoman Tombstones In 19th Century Late Period Sakarya (Umur Bey Village Cemetery)

Sevinç EREN¹

Sena YAVUZ²

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.797296

Öz

Bu çalışmada, Sakarya Geyve İlçesi, Umur Bey Köyü'nde gerçekleştirdiğimiz araştırmalarda tespit edilen 19. yüzyıl mezar taşları değerlendirilmiştir. Çalışmamızda belirlenen on dört mezardan dokuzu erkek beşi ise kadınlara aittir. Mezarların tamamı şahideli toprak mezar türünde olup, biçimsel özelliklerine göre dikdörtgen plaka formundadır. Malzeme olarak mermer kullanılmıştır. Süsleme ve teknik açısından incelendiğinde oyma ve kazıma tekniğinin daha çok alçak kabartma ve yüksek kabartma şeklinde uygulandığı görülmektedir. İncelenen erkek mezar taşlarındaki başlık tipleri, sarık kavuk ve fes şeklindedir. Ayak taşları daha çok dikdörtgen plaka formundaki gövde üzerine üçgen tepelik ile sonlandırılmıştır. Kadın mezar taşlarında ise başlık, bitkisel ve üçgen tepelik görülmektedir. Ayak taşları ise erkeklerinki ile form olarak benzerlik göstermektedir. Özellikle baş ucu taşlarında bitkisel ve geometrik bezeme hakimdir. Bitkisel bezemede gül, lale, akant yaprakları ve hurma ağacı stilize şekilde uygulanmıştır. Geometrik bezemede ise beş kollu yıldız, düşey, yatay ve çapraz çizgilerden oluşan kompozisyonların uygulandığı tespit edilmiştir. Kitabe metinlerinde sülüs ve talik hat düz veya sağa eğilimli olarak uygulanmıştır. Teknik ve kompozisyon özellikleri açısından sanat eseri niteliği taşıyan 19.yüzyıla tarihlenen Sakarya- Geyve Umur Bey Köyü'nde yer alan mezar taşları kısmen mahalli kısmen de başkent üslubuna sahiptir. Sakarya- Geyve'nin başkente yakınlığı sebebiyle, incelenen şahidelerin ya doğrudan İstanbul'dan ya da başkent üslubuna uygun üretim yapan yerel atölyelerden sipariş edildiği düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Sakarya, Mezar taşı, Bezeme, 19. Yüzyıl.

Abstract

In this study, 19th-century tombstones which were spotted during the research conducted in Sakarya Geyve District, Umur Bey Village were examined. Nine of the fourteen graves, identified in our study, belong to males and five of them to females. All of the graves are in the type of earth graves and are in the form of a rectangular plate according to their formal features. Marble is used as a construction material.

When examined in terms of decoration and technique, it is seen that the scraping and carving technique is mostly applied as low relief and high relief. The headdress types on the male tombstones are in the form of sarık, kavuk, and fez. The footstones are mostly in the form of a rectangular plate and are terminated with a triangular crown. On the female tombstones, the headdress, herbal, and triangular crowns are observed. Footstones are in similar form to those of men. Vegetative and geometric decorations are dominant, especially on the headstone stones. The decoration applications in the works are mostly vegetal and geometric. In herbal forms, rose, tulip, acanthus leaves, and date palm were applied in a stylized manner. In terms of geometric decorations, it was observed that compositions consisting of five-pointed stars, vertical, horizontal, and diagonal lines were applied. In the inscription texts, sülüs and talik lines are applied straight or inclined form to the right. The tombstones in Sakarya-Geyve Umur Bey Village, which is a work of art in terms of technical and compositional features, are partially both in local and metropolis style. Due to the proximity of Sakarya-Geyve to the metropolis, it is thought that the tombstones examined were ordered directly from Istanbul or from local workshops that produce in the metropolis style.

Keywords: Ottoman, Sakarya Tombstone, Decoration, 19th Century.

¹ Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı, Ordu, sevinceren@odu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5736-6888
² Öğr. Görevlisi, Fırat Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Elazığ, senayavuz@firat.edu.tr, ORCID ID:0000-0003-3150-1943

Extended Abstract

Sakarya and its surroundings have formed an important region in the hinterland of big cities such as Istanbul and Bursa since ancient times. In this respect, it has been accepted as an ideal settlement area throughout history both geopolitically and geostrategically. Geyve, on the other hand, was a district of Kocaeli from 1530 to 1953 according to the Prime Ministry State Archives and the Provincial Yearbooks, and in 1954 it was authorized as a district of Sakarya. The village of Umur Bey, a village of Geyve district of Sakarya province, which is investigated within the scope of the study, is 40 km from Sakarya center and 5 km from Geyve district.

The tombstones belonging to the Ottoman period in the Geyve Umur Bey Village Cemetery, which is located in a culturally and geographically important region, constitute an important part of our history and cultural heritage as the common product of the period, environment, beliefs, traditions, and sense of art.

Of the 14 graves that were examined in Sakarya-Geyve District Umurbey village in the study, 9 belong to males and 5 belong to females. 3 graves belonging to females and 4 tombs of males consist of both head and footstones. The remaining 5 tombs have only bedside stones. Considering the existing tombstones; material, form, technique, processing quality, decoration features, and inscription information, and the Ottoman tombstones in different regions discovered earlier, it was tried to determine the value of these stones in Turkish art. All of the artifacts examined are in the form of earth grave. All of the gravestones are made of marble. Head and foot stones were examined typologically in terms of their front face appearance. Accordingly, the gravestones with a rectangular plate-shaped body have the form of a body that expands from the bottom to the top and extends with parallel sides. Some of the gravestones have a body in the form of a rectangular plate, narrowing with a neck form and ending with caps of different types, and a semi-circular arch; It appears to be crowned with triangular or vegetal hillocks. It is noteworthy that on male and female tombstones, all of the bodies that rise with parallel sides are narrowed with a neck form and end with a cap. The hood types on the examined male tombstones are sarık, kavuk, and fez (Aziziye molded) headgear.

When decoration and technique considered, it is seen that the engraving and engraving technique is applied both in low and high reliefs. There are three types of decoration such as floral, geometric, and textile, on the head and footstones of the graves that we examined in Sakarya -Geyve Umur Bey Village Cemetery. Herbal decoration is used more intensely than geometric and textile decoration. The floral motifs that were observed are rose, tulip, acanthus leaf, leaves in various forms, and date palm. Acanth-shaped stylized leaf motifs are generally used on the headstone to create an arch form by limiting the body from the top. Geometric compositions consisting of, square, stars, vertical, horizontal, and diagonal lines were generally applied to the surface of the heads. In addition, rectangular or square shaped cartridges are among the geometric motifs used zigzag motifs, especially the hobnail motifs on the headdress of the female witnesses. Textile-character decorations such as ribbons and tassels are noticed in a limited number of examples. The ornamental compositions were mostly used on the front faces of the stones or on the footstones, and in some of the headings.

The texts of the inscription are written in Ottoman Turkish. Inscription texts are engraved in diagonal or straight lines using sülüs and talik calligraphy in different stacks. The connection between life and death in the inscriptions indicates the last dialogue between the gone and the remaining. The first line of the inscriptions usually includes the initial statement consisting of God's names and attributes. Then, the request from Allah, advice to people; statements indicating the biographical and social situation are conveyed in the message of the deceased person or his relatives with the prayer Fatiha, which begins with the title of prayer. In general, the date of death is given at the end of the text of the inscription.

As a result of these evaluations, the gravestones in Sakarya Umur Bey village are works of art in terms of material-technique, form, ornamentation, and composition features. The tombstones in Sakarya-Geyve Umur Bey Village dating back to the 19th century have partially both local and capital styles. Due to the proximity of Sakarya-Geyve to the capital, it is thought that the tombstones examined were ordered either directly from Istanbul or from local workshops that produce in accordance with the capital style.

Sakarya Geyve Umur Bey Köyü Mezarlığı

Sakarya ve çevresi, eski çağlardan bugüne dek İstanbul gibi büyük şehirlerin hinterlandında önemli bir bölgeyi oluşturmuştur. Bu bakımdan gerek jeopolitik gerekse jeostratejik olarak tarih boyunca ideal bir yerleşim alanı olarak kabul görmüştür. Geyve ise Başbakanlık Devlet Arşivleri ve Vilayet Salnamelerine göre 1530'lardan 1953'e kadar Kocaeli'ne bağlı bir kaza iken 1954 yılında Sakarya'ya bağlanmıştır (Sezen, 2017: 289). Geyve ilçesi, verimli topraklara sahip oluşu ve geçiş yolları üzerinde bulunması nedeniyle önemli bir ilçedir (Işık, 2005: 49-55). Sakarya ilinin Geyve ilçesine bağlı bir köy olan Umur Beyi, il merkezine 40 km, Geyve ilçesine 5 km uzaklıktadır.

Görsel 1: Umurbey Köyü mezarlığı (Yavuz, 2013: 366)

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Osman Gazi ile başlayan fetihler Orhan Gazi döneminde devam etmiş, Sakarya ve çevresi 14. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı topraklarına katılmıştır (Yılmaz, 2018: 126-127). Osmanlı Devleti'ni idaresinde görev yapanlardan Bursalı Timurtaş Paşa ailesi, Osman Bey döneminden itibaren yapılan fetihlerde önemli rol oynamıştır.³ Özellikle II. Murad döneminde vezirlik yapan Timurtaşoğulları'ndan Umur Bey⁴ pek çok vakıf kurmuştur (Apak, 2002: 182; Emecen, 2012: 185-186; Keskin, 2019: 123-124).

Umur Bey, devlet adamı olmasının yanında döneminin ilim ve kültür hayatına da önemli katkılarda bulunmuştur. Bursa, Edirne, Afyon, Biga ve Bergama'da camii, mescit ve medreseler inşa ettirmiştir. (Kunter, 1942: 337-346; Baykal, 1950: 199-201; Tüfekçioğlu, 2000: 38).

Edirne'de bir mahalle; Çanakkale, Yenişehir, Geyve ve Siroz'da kendi adıyla köyler kurmuştur (Ayverdi, 1972: 337-346; Apak, 2002: 194).

Umur Bey, 1461 yılında vefat etmiş ve Bursa Umur Bey Camii'nin avlusundaki türbeye defnedilmiştir (Ayverdi, 1966: 275). Bahsi geçen birçok yerde yapı baniliği üstlenen ve aktif bir şahsiyet olan Umur Bey'in konumuz dahilindeki mezarlığın yer aldığı köye de ismini verdiği düşünülmektedir.

Kadın Mezar Taşları⁵

Başucu Taşı No 1: 80x38-27x8 cm ölçülerinde olan başucu taşı, aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek üçgen tepelikle sonlandırılmıştır (Görsel 2). Gövde üzerinde yer alan kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içine altı satır halinde sülüs hatla kabartılmıştır.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l-Hayyûl-Bâkî
Okuyanlar Fâtihaları Rahmeten lil-âlemin
Devranımı cennet Eyle makam-ı cennetten
Partaloğlu kerimesi
Merhûm Ayşe Hatun
Ruhuna Fatiha sene 1222. (M.1807)

Görsel 2

³ Konuyla ilgili ayrıntılı olarak bkz. Ayverdi, 1972: 275; Vedat, 2019: 89-91.

⁴ Umur Bey'in dedesi Kara Ali, Osman Gâzi'nin önemli komutanlarından. Orhan Gâzi zamanında da başarılı hizmetlerde bulunmuştur. Kara Ali'nin oğlu Timurtaş Paşa'nın Yahşi, Oruç, Ali, Mahmud ve Umur Bey isimlerinde beş oğlu vardır. bkz. Apak, 2002: 181-196).

⁵ Gövdeleri plaka biçimli mezar taşlarının ölçüleri, yükseklik, üst genişlik, alt genişlik ve taş kahlığı olarak verilmiştir.

Baş ve Ayakucu Taşı No 2: 77x22-22x8 cm ölçülerindeki mermer başucu taşının paralel kenarlarla yükselen gövdesi, silindirik bir boyunla daralarak tepesi düz bırakılan aşağı doğru daralan (ters çan formu görünüşünde) fes türü bir başlıkla sonlandırılmıştır (Görsel 3).

Gövde, taş kenarlarından ince düz, üstten stilize akant yapraklarıyla oluşturulmuş yarım daire formulu kemerle taçlandırılarak köşelere birer lale çiçeği yerleştirilmiştir. Kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içine altı satır hâlinde sülüs hatla kabartılmıştır.

85x28-22x8 cm ölçülerindeki mermer ayak taşı, aşağıdan yukarı doğru genişlemektedir. Tepelik kısmı kırıktır. Bezeme unsuru görülmemektedir (Görsel 3a).

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l- Bâkî
Çûn ecel geldi ona olmaya derman
Cürmünü affeyle Rabbû'l – Menan
El-Hacı Muhammed Efendinin kerimesi
Merhum Fatma Molla
Ruhuna Fatiha 1222. (M.1807)

Görsel 3

Görsel 3a

Baş ve Ayakucu Taşı No 3: 75x26-26x3 cm ölçülerindeki başucu taşı, paralel kenarlı olup boyun kısmıyla daralarak mantar görünümünde bir başlıkla sonlandırılmıştır. Başlık kısmı, boyun kısmından başlayarak yukarıya doğru genişleyen dışa kavisli bir görünüme sahiptir (Görsel 4). Kitabe metni, yatay silmelerle oluşturulan panolara beş satır olarak sülüs hatla kabartılmıştır.

50x26-23x5 cm ölçülerindeki ayak taşı, mermer malzemeden yapılmış olup aşağıdan yukarı doğru genişlemektedir (Görsel 4a). Üçgen tepelikle sonlanan taşın yüzeyinde bezeme yoktur.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Merhum molla
... .. molla
Mehmed'in kerimesi Zeyneb
Molla Ruhuna fatiha
1229. (M. 1813)

Görsel 4

Görsel 4a

Baş ve Ayakucu Taşı No 4: 90x38-28x8 cm ölçülerinde olan başucu taşı, aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek üçgen tepelikle sonlandırılmıştır (Görsel 5). Üçgen tepeliğin alınlığının merkezinde, tacı andıran dilimli bitkisel bir kompozisyon, köşelerinde de akant yaprakları yer almaktadır. Kitabe metni, dikdörtgen çerçeveli panolar içinde altı satır halinde sülüs hatla kabartılmıştır.

Mermer ayak taşı, 78x28-18x8 cm ölçülerinde olup aşağıdan yukarı doğru genişlemektedir. Üçgen tepelikle son bulan taşın yüzeyinde bezeme yoktur (Görsel 5a).

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l-Hayyül-Bâkî
Çûn ecel geldi ona olmaya derman
Cürmünü affeyle Rabbû'l – Menan
El-Hacı Muhammed Alemdar Ağanın
Odalgı Hatice Hatun ruhuna
Fatiha fi-gurrei Safer sene1231 (M.1815)

Görsel 5

Görsel 5a

Baş ve Ayakucu Taşı 5: 105x29-27x10 cm ölçülerindeki mermer başucu taşının gövdesi, yukarı doğru hafifçe genişleyerek boyun kısmıyla daraldıktan sonra bitkisel tepelik ile sonlanmaktadır (Görsel 6). Buket biçimi oluşturan tepelik yüzeyine, üst üste konumlandırılmış yapraklar arasında üç gül motifi, yerleştirilmiştir. Yapraklar düz bir silme ile bağlanarak boyun formu oluşturulmuştur. Boynun yüzeyinde de kurdelelerle dalgalı hatlardan oluşan bezemeye yer verilmiştir.

Gövde, çift kademeli silmelerle sınırlandırılan kıvrımlı yapraklardan oluşan bordürle oval bir çerçeve ile kuşatılmıştır. Kitabe metni, sağa meyilli silmelerle oluşturulan panolar içine dokuz satır hâlinde talik hatla kabartılmıştır.

92x27-25x10cm ölçülerindeki mermer ayak ucu taşı sivri kemer formunda tepelikle taçlanmıştır. Gövde yüzeyinin merkezine, aşağıdan yukarı doğru uzanan hurma ağacı ve aşağı doğru sarkan dallar üzerinde birer hurmaya yer verilmiştir (Görsel 6a).

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Ah mine'l-mevt

... ..

... ..

Her kim gelüb kabrim ziyaret eden ihvan

Okusun ruhum için bir Fatiha ihsan

Hacı Osman Ağanın

Zevcesi merhume ve mağfur leha

Emine hanım ruhu için Fatiha

Sene cemaziyelevvel 1265 (M.1848)

Görsel 6

Görsel 6a

Erkek Mezar Taşları⁶

Baş ve Ayakucu Taşı 6: 100x26-26x3 cm ölçülerindeki başucu taşının gövdesi, paralel kenarlarla yükselmekte, silindirik bir boyunla daralarak kavukla birleşmektedir (Görsel 7). Kavuğun beyzi formulu üst bölümü, sarık kısmından daha uzun tutularak yüzeyi dikey profillerle hareketlendirilmiştir. Oval görünüşlü sarık kısmı, soldan sağa doğru kavisli buğday başağı görünümünde bir yaprakla bezenmiştir. Kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içine yedi satır hâlinde sülüs hatla yazılmıştır.

67x26-20x6 cm ölçülerindeki mermer ayakucu taşı, yukarı doğru genişleyerek üçgen tepelikle sonlanmıştır. Gövde yüzeyinde bezeme unsuruna yer verilmemiştir (Görsel 7a).

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l Baki

Merhum ve mağfur leh

El hacı Ali

ağanın... ..

Ağa beyi

Mustafa ruhuna Fatiha

Rab'il Allah

1221/15.(M.1806)

Görsel 7

Görsel 7a

Baş ve Ayakucu Taşı No 7: 74x26-26x8 cm ölçülerindeki paralel kenarlarla yükselen başucu taşının gövdesi, boyun kısmıyla daralarak sarıkla sonlandırılmıştır (Görsel 8). Oval formulu sarığın yüzeyinde, birbirine paralel kazıma çizgilerle oluşturulan dilimler, çapraz eğimde yerleştirilerek, enli kavisli şeritle kesilmiş olup yüzeye hareketlilik sağlamıştır. Kitabe metni, yatay panolar halinde altı satır olarak sülüs hatla kabartılmıştır.

66x30-23x7 cm ölçülerinde mermer malzemedenden yapılmış ayak taşı aşağıdan yukarı doğru genişleyerek üçgen tepelikle sonlandırılmıştır (Görsel 8a). Taş yüzeyinde herhangi bir bezeme unsuru görülmemektedir.

⁶ Gövdeleri plaka biçimli mezar taşlarının ölçüleri, yükseklik, üst genişlik, alt genişlik ve taş kalınlığı olarak verilmiştir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l-Bâkî
Merhûm ve mağfûr
Gençliğine doymayan
Göçdü Ömer oğlu
Mustafa Şeyhin
Ruhuna-Fâtiha sene 1224 (M.1809)

Görsel 8

Görsel 8a

Baş ve Ayakucu Taşı No 8: Mermer malzemeden yapılan 98x25-25x3 cm ölçülerinde paralel kenarlarla yükselen başucu taşının gövdesi, boyun kısmıyla daralarak fes benzeri silindirik bir başlıkla sonlanmıştır (Görsel 9). Aşağıdan yukarı doğru genişleyen başlık, yatay dilimlerle hareketlendirilmiştir. Kitabe metni, yatay panolar halinde altı satır olarak sülüs hatla işlenmiştir.

75x35-25x6 cm ölçülerinde ayak taşının yukarı doğru genişleyen gövdesi, üçgen tepelikle sonlanmaktadır. Yüzeyi ise bezemesizdir (Görsel 9a).

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Merhûm ve mağfur
İlâ Rabbihi'l- Gafûr
Ayvazoğlu Hacı
Mustafa Ağanın
Ruhuna Fatiha
sene 1225. (M.1810)

Görsel 9

Görsel 9a

Baş ve Ayakucu Taşı No 9: 80x20-20x3 cm ölçülerindeki mermer başucu taşı, paralel kenarlarla yükselerek silindirik bir boyunla daralmış ve kavukla sonlandırılmıştır (Görsel 10). İki bölümden oluşan başlığın silindirik görünümündeki üst bölümünde, yıldız motiflerine yer verilmemiştir. Sarık kısmı ise yanlara doğru birbirine paralel uzanan plastik profillerle dilimlere ayrılarak, kavukla birleşmiş enli bir dilimle geçiş sağlanmıştır. Kitabe metni, yatay silmelerle oluşturulan panolar içerisinde altı satır halinde sülüs hatla kabartılmıştır.

Aşağıdan yukarı doğru genişleyen mermer malzemeli ayak taşı 47x23-20x5 cm ölçülerindedir. Üçgen tepelikle nihayetlenmiştir (Görsel 10a). Yüzeyi ise bezemesizdir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Gençliğine
Doymayup
Valideynin canına
Uçtu cennet bağına
Firkati kaldı
Hafız
Abdul ... oğlu
Abdulkerim
Ruhu için Fatiha Şaban 1229.(M.1813)

Görsel 10

Görsel 10a

Başucu Taşı No 10 :113x25-25x3 cm ölçülerindeki paralel kenarlarla yükselen başucu taşı, silindirik bir boyunla daralarak sarıklı kavukla birleşmektedir (Görsel 11). Başlığın kavuk kısmına, baklava dilimleri oyularak işlenmiştir. Dışa taşkın oval sarık kısmının yüzeyi düz bırakılmıştır. Kavuğun sağ köşesine bir yaprak motifi kabartılmıştır. Kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içinde yedi satır hâlinde sülüs hatla yazılmıştır.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Genç iken göçtü cennet
Bağına
... .. dilerim
... ..
Hacı Hamdi Efendinin
Oğlu Merhum Eyub Efendi
Ruhuiçün fatiha 1229 (M.1813)

Görsel 11

BaşucuTaşı No 11: 125x28-28x3 cm ölçülerindeki mermer başucu taşının paralel kenarlarla yükselen gövdesi, boyun kısmıyla daraldıktan kavuk görünümünde bir başlıkla birleşmektedir (Görsel 12). Başlığın kavuk kısmına yıldız motifleri oyularak işlenmiştir. Dışa taşkın oval sarık kısmının yüzeyi düz bırakılmıştır. Kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içine altı satır hâlinde sülüs hatla yazılmıştır.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hüve'l Hayyul Baki
Merhum ve mağfur
El hac Ahmet efendinin
Oğlu
Mustafa efendinin ruhu
içün Fatiha 11 1229. (M.1813)

Görsel 12

Baş ve Ayakucu Taşı No 12: 87x25-25x12 cm ölçülerindeki mermer başucu taşının paralel kenarlarla yükselen gövdesi, boyun kısmıyla daraldıktan kavuk görünümünde bir başlıkla sonlandırılmıştır (Görsel 13). Kavuğun üst bölümü, sarık kısımdan daha uzun tutularak yüzeyi dikey profillerle hareketlendirilmiştir. Oval görünüşlü sarık kısmı, soldan sağa doğru kavisli bir yaprakla bezenmiştir. Başlangıç ifadesi, akant yaprakları ve "S" kıvrımlarının oluşturduğu dilimli kemer formu ile çevrelenmiştir. Köşelere ise simetrik birer dal lale çiçeği yerleştirilmiştir. Kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içine yedi satır hâlinde sülüs hatla yazılmıştır.

65x27-17x6 cm ölçülerindeki mermer ayakucu taşı, yukarı doğru genişleyerek üçgen tepelikle sonlanmıştır (Görsel 13a). Gövde yüzeyinde bezeme unsuruna yer verilmemiştir.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Ah mine'l-mevt
Gençliğine doymayan
Murad-ı maksude ermeyen
Hayaline hasret giden
Mehmed Ağanın oğlu merhûm
Molla Ahmed ruhuna Fatiha
1229. (M.1813).

Görsel 13

Görsel 13a

Başucu Taşı No 13:120x25-25-x3 cm ölçülerindeki paralel kenarlarla yükselen gövdenin alt kısmı iç bükey hatlarla daralarak sonlanmaktadır (Görsel 14). Silindirik bir boyunla daralan gövde, kavukla sonlandırılmıştır. Silindirik yüzeyli kavuğun üst bölümü, düşey dilimlerle belirginleştirilmiştir. Dışa taşkın oval formulu sarık kısmının yüzeyi bezemesizdir. Sarık kısmının boyunla birleşme yerinde oluşan yüzeyel nişin içerisi, kazıma çizgilerle bezenmiştir. Kitabe metni, yatay şeritlerle oluşturulan panolar içine yedi satır hâlinde sülüs hatla kabartılmıştır.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Hûve'l-Bâkî

... .. cânım aldı ecel

... .. dîn oldum böyle

Abdullah Ağanın mahdumu

Merhûm el-Hâc Ali Ağanın

Ruhîcûn el- Fatiha

sene 1240 (M.1824) Cemâziyelâhir

Görsel 14

Başucu Taşı No 14: 108x28-28x4 cm ölçülerindeki başucu taşının paralel kenarlarla yükselen gövdesi boyun kısmıyla daralarak Aziziye kalıplı fesle taçlandırılmıştır (Görsel 15). Kitabe metni, sağa eğimli silmelerle oluşturulan panolar içerisinde dokuz satır halinde talik hatla kabartılmıştır.

Kitabe metninin Latin harfleriyle yazılışı şu şekildedir:

Âh mine'l- mevt

Olacak fermân-ı Hak şarab-ı mevte

Emrine devâdan ererler farkına

Hayatın Ruşen-i ikrâm ider ...

Hâne-i seyyid nice kimse elsunardı nimete

Benlizâde merhûm ve mağfur

El-Hac Osman Ağa'nın Ruhîcûn

rızaen lillâhi Teâlâ Fatiha

1293. (M.1876).

Görsel 15

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Sakarya- Geyve Umur Bey Köyü mezarlığında, 19. yüzyıl, H.1221/M.1806-H.1293/M.1876 tarih aralığına ait olan 14 adet mezar çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bunlardan 5'i kadın 9'u erkek mezarıdır. İncelenen eserlerin hepsi şahideli toprak mezar türündedir. Baş ve ayakucu taşları tipolojik olarak ön yüz görünüşleri itibarıyla değerlendirilmiştir.⁷ Buna göre dikdörtgen plaka biçimindeki gövdeye sahip mezar taşları, aşağıdan yukarı doğru genişleyerek yükselen (Görsel 2, 3, 6) ve paralel kenarlarla uzanan (Görsel 4, 5, 7-15) gövde formuna sahiptir (Görsel 20). 14 mezardan kadınlara ait 3 (Görsel 3-5) erkeklere ait 4 (Görsel 7-10) mezar hem başucu hem de ayakucu taşlarından oluşmaktadır. Kalan 7 mezar sadece başucu taşına sahiptir. Bunlardan 2'si kadın (Görsel 2, 6) 4'ü erkek (Görsel 12, 13, 15, 16) mezarıdır.

14 adet mezar taşının tamamı mermer malzeme ile yapılmıştır. Beyaz ve gri mermerin kullanıldığı mezar taşları zaman içinde deforme olmuş ve bakımsız kalmıştır.

Eserlerin tamamının kitabe metni ile bezemesinde oyma ve kazıma tekniği görülmektedir. İşleniş niteliği daha ziyade alçak kabartma olmakla birlikte, yüksek kabartma olarak işlenmiş mezar taşları da mevcuttur.

Başlık Çeşitleri

Dikdörtgen plaka biçimindeki gövdeye sahip mezar taşlarının bir kısmı, boyun formu ile daralarak farklı türlerde başlıklarla, bir kısmı da yarım daire biçimi kemer; üçgen veya bitkisel tepeliklerle taçlandırılmıştır. Kadın ve erkek mezar taşlarında özellikle paralel kenarlarla yükselen gövdelerin tamamı, boyun formu ile daralarak başlıkla sonlandırılmıştır.

Sarık, kavuk, fes türü erkek mezar taşı başlıkları;⁸ ölen kişilerin toplum içindeki statüsünü (mesleği ve tarikat mensubu) belirtmesi açısından önem taşımaktadır. Sarık ya da destar, başlıkların etrafına sarılan tülbent veya ince beze verilen isim olmakla birlikte, zaman içinde kavuk gibi bir başlık türü olarak da kullanılmıştır (Koçu, 1967: 202; İşli, 2009: 59)

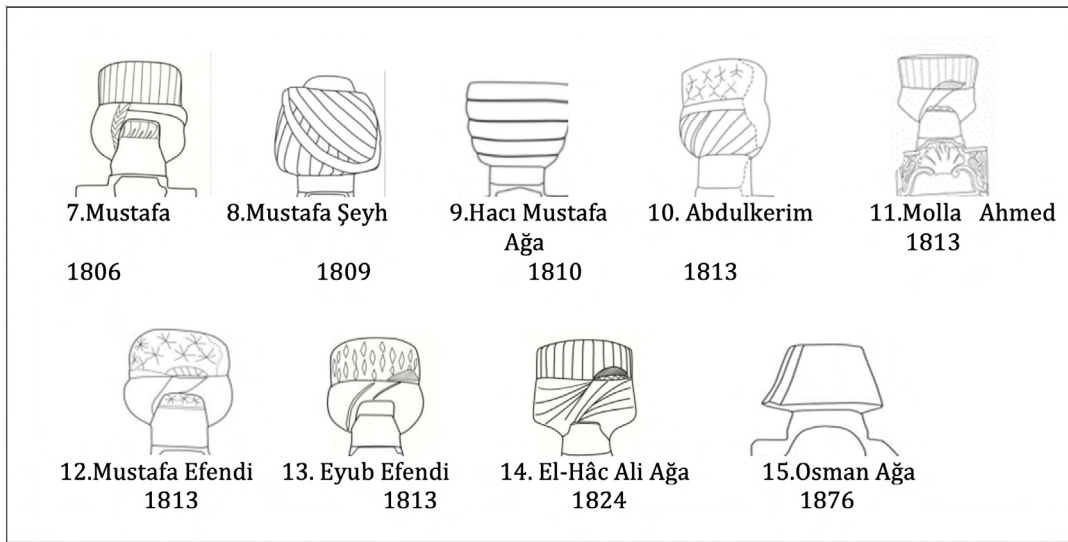
⁷ Mezar taşı tiplerinin sınıflandırmasına dair bilim insanları tarafından farklı tipoloji denemeleri yapılmış olup günümüzde de buna dair çalışmalar devam etmektedir. Konuyla ilgili bkz. Bacque vd., 1990: 177-214; Çal, 2007: 307-395.

⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Çal, 1999-2000: 206-225.

Genel ifadeyle, içteki başlık kısmının az ya da hiç görülmediği tip sarık, başlığın büyük ölçüde görüldüğü tip ise kavuk olarak adlandırılmıştır (Çal, 2000: 209).

Geyve Umur Bey Mezarlığı'nda bulunan 9 erkek mezar taşlarının 1'i sarık (Görsel 8); 1'i form olarak fese benzeyen, üzeri yatay şeritlerle belirginleştirilen başlık (Görsel 9); 6'sı kavuk (Görsel 7, 10, 11, 12, 13, 14); 1'i Aziziye kalıplı fes (Görsel 15) türü başlığına sahiptir (Görsel 16).

Başlık türlerinden yola çıkarak meslekler hakkında kesin bilgilere ulaşmamız mümkün olmamıştır. Düşey ve çapraz eğimli iri dilimlere sahip 1 sarık örneğinin (Görsel 8) şeyhe; üst kısmı düşey çizgilerden oluşa kavuk tipi başlığın (Görsel 13) mollaya ait olduğu saptanmıştır. 7 adet kavuk ve Aziziye kalıplı fese sahip başlıklarla taçlanan şahidelerde ise belirgin bir meslek ismi bulunmazken hafız oğlu, hacı ve hacı oğlu gibi ifadeler yer verilmiştir. Geyve Umur Bey Köyü Mezarlığı'nda yer alan erkek mezarlarının 4'ünde ayak taşı görülmektedir. Ayak taşları (Görsel 7-10) dikdörtgen plaka biçiminde gövdeye sahiptir. Yüzeyi bezemesiz olan ayaktaşlarının tamamı üçgen tepelikle sonlandırılmıştır.

Görsel 16: Sakarya- Geyve Umur Bey Köyü Mezarlığındaki Erkek Şahidelerin Başlık çizimleri.

Kadın mezar taşlarında başlıklar sınırlı sayıdaadır. 5 adet kadın mezarının baş taşlarından 2'si (Görsel 4, 5) başlıklı, 3'ü çeşitli formlarda tepeliklerle taçlandırılmıştır (Görsel 19).

Bunlardan biri (Görsel 3/1807) tepesi düz bırakılan aşağı doğru daralan (ters çan formu görünüşünde) bir başlıkla diğeri ise (Görsel 4/1813) üzerinde tepelik (Koçu, 1969: 227; Balta, 2014: 433) bulunan fes-takke görünümlü başlıkla (mantar biçimi) (Laqueur, 1997: 158-159) taçlandırılmıştır. Kadınlar tarafından da kullanılan fes türü başlıklar, altın ve gümüş gibi değerli maden ve taşlarla, bürgü, tülbent gibi kumaşlarla süslenip farklı görünümde karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı dönemine ait kıyafet albümlerini içeren kitaplar, etnografik eserlerin sergilendiği müzelerde yer alan kadın kıyafetleri ve aksesuarları ve çeşitli yayınlarda yer alan eski fotoğraflar, bu başlıkları tanımlamakta yardımcı kaynaklardır. (Çetin, 2004: 261; Sümerkan, 1998: 64-65, Görsel 28, 29).

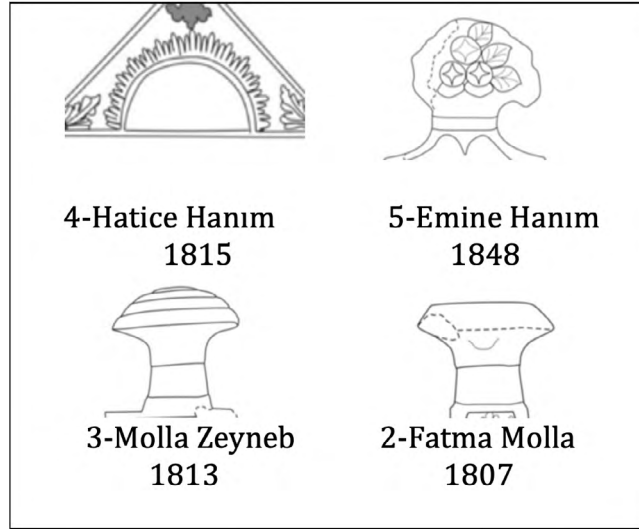
Görsel 17: 2 no'lu başucu taşı için başlık örneği (Çetin, 2004: 273, Figür12).

Görsel 18: 3 no'lu başucu taşı için başlık örneği (Sümerkan, 1998: 139).

Çeşitli formlarda tepeliklerle taçlanan 3 kadın mezarının başucu taşlarının 2'si üçgen tepelikle (Görsel 2, 3); biri (Görsel 4) bitkisel tepelikle taçlanmıştır. Buket biçimi oluşturan tepelik yüzeyinde yapraklar arasında üç gül motifi, yer almaktadır. Kadın mezarlarının 4'ünde ayakucu taşı bulunmaktadır (Görsel 3a, 4a, 5a, 6a). Yukarı doğru genişleyerek üçgen tepelikle ve sivri kemerle sonlanan ayakucu taşlarının 1'inin (Görsel 6a) yüzeyinde hurma ağacı motifi görülmektedir.

Görsel 19: Sakarya- Geyve Umur Bey Köyü Mezarlığındaki Kadın Şahidelerinin Başlık Çizimleri.

Kitabe

Mezar taşı unsurlarından biri de başucu taşlarının gövdesi üzerinde yer alan kitabelerdir.

Hayat ile ölüm, giden ile kalan arasındaki son diyalogu içeren kitabe metinlerinde,⁹ Allah'ın isim ve sıfatlarından oluşan başlangıç ifadesi, insanlara uyarı mahiyetindeki nasihatler, ölüm haberi, ölüm sebebi, Allah'tan dilek, insanlardan istek; sülale isimleri, ölüm yaşı, hastalıklar, isimler gibi biyografik ve sosyal durum belirten ifadeler ve dua sözleriyle başlayan Fatiha isteği, ölen kişinin ya da yakınlarının dilinden manzume olarak şiirsel bir anlatımla dile getirilmiştir. Genel olarak kitabe metninin sonunda tarihe yer verilmiştir (Eren, 2012: 238).

Sakarya, Umur Bey Köyü Mezarlığı'nda bulunan toprak mezarların başucu taşlarının tamamının gövde yüzeyinde, kitabe metni yer almaktadır. Sakarya, Umur Bey Köyü Mezarlığı'nda, 1806-1824 yılları arasında 12 şahide de sülüs; 1848-1876 yılları arasında 2 şahide de ise tâlik hat kullanılmıştır.

Kitabe satırları, kabartma harflerle düz ya da sağa eğimli olarak düzenlenmiştir. 12 baş taşında, kitabe metni düz satırlar halinde yazılmıştır. 2 baş taşında ise kitabe satırları profillerle birbirinden ayrılarak, sağa eğimli olarak düzenlenmiştir.

Kitabe metinlerinde yer alan bilgiler

1-Başlangıç İfadesi: Kitabeli olan toplam 14 mezar taşında Allah'ın isim ve sıfatları; 2'sinde aciziyet; 2'sinde kalıplaşmış başlangıç ifadelerinden farklı olarak Merhum Molla, Merhum ve Mağfur gibi başlangıç ifadeleri kullanılmıştır. 2'sinde ise başlangıç ifadesi kullanılmamıştır.

a-Allah'ın sıfat ve isimleri: *Hüve'l-Bâki*: "O (Allah) sonsuzdur" (Taş no. 2,6,7,13), *Hüve'l-Hayyu'l-Bâki*: "O (Allah) diri ve sonsuzdur" (Taş no.1,4,11).

b-Ölüm karşısında duyulan aciziyet: *Ah mine'l-mevt*: "Ölümden ah"(Taş no. 5,12,26).

d-Kalıplaşmış başlangıç ifadelerinden farklı ifadeler: Merhum Molla (Taş no.3), Merhum ve Mağfur (Taş no. 8).

⁹ Mezar taşı kitabelerinde yer alan metinlerin konuları bazı araştırmacılar tarafından gruplandırılarak farklı başlıklar halinde değerlendirilmiştir (Laqueur, Mezar kitabelerini; 1-Yakarış, 2-Dua, 3-Kimlik, 4-Dua İsteme, 5- Tarih olmak üzere beş başlıkta incelemiştir. Bkz.: Laqueur, a.g.e., s. 80; Halit Çal ise kitabelerde işlenen konuları 1- Başlangıç İfadesi, 2- İnsanlara Uyarı, 3-Durum Bildirme, 4-Sebeplendirme, 5- Tanrıdan İstek, 6- İnsanlardan İstek, 7- Meslek, 8- Aile-Baba Adı, 9-Tanrıdan İstek (Dua), 10-Ölenin Adı, 11- İnsanlardan İstek ve 12-Tarih olmak üzere daha geniş bir gruplandırma yapmıştır. Bkz: Çal, 2000: 214-215).

2-İnsanlara Uyarı: Dünyanın geçiciliği, iyi değerlendirilmesi ve ölümün kaçınılmaz olduğunu ifade eden nasihat cümlelerine 1 eserde (Taş no. 14) yer verilmiştir.

Olacak fermân-ı Hak şarab-ı mevte-Emrine ... devâdan ererler farkına-Hayatın Ruşen-i ikrâm ider ...-Hâne-i seyyid nice kimse el sunardı nimete (Taş no. 14/1876)

3- Ölüm Haberi: Ölüm haberini beyitler halinde şiir diliyle ifade eden cümlelere 8 eserde (Taş no. 2,4,7,9,10,13) yer verilmiştir.

Çûn ecel geldi ona olmaya derman (Taş.no2/1807, 4/1815); *Gençliğine doymayan-Göçdü Ömer oğlu* (Taş no.7/1809); *Gençliğine doymayup-Valideynin canına-Uçtu cennet bağına-firkati kaldı* (Taş no.9/1813); *Genç iken göçtü cennet-Bağına ...* (Taş no.10/ 1813); *Gençliğine doymayan-Murad-ı maksude ermeyen-Hayaline hasret giden* (Taş no.12/1813); *cânım aldı ecel-... dün oldum böyle* (Taş no.13/1824); *Olacak fermân-ı Hak şarab-ı mevte*(Taş no.14/1876)

4-Sebep Bildirme: Ölüm sebebinin belirttiği ifadeler başucu taşında yer verilmemiştir.

5- Allah'tan Dilek: 3 başucu taşında (Taş no.1,2,4) Allah'tan istenen dileklere yer verilmiştir. Ölen kişinin günahlarının affedilmesi ve cennete kabul edilmesi içeriklerini taşıyan ifadeler yer verilmiştir.

Devranımı cennet Eyle makam-ı cennetten (Taş no.1/1807); *Cürmünü affeyle Rabbû'l-Menan* (Taş no.2/1807, 4/1815)

6- İnsanlardan İstek: 2 başucu taşında ölünün ruhu için Fatiha okunması isteğine yer verilmiştir. *Okuyanlar Fâtihaları Rahmeten lil-âlemin* (Taş no.1/ 1807); *Her kim gelüb kabrim ziyaret eden ihvan-Okusun ruhum için bir Fatiha ihsan* (Taşno.5/1848)

Biyografik ve Sosyal Durum Belirten İfadeler (Görsel 21)

Meslek Bilgisi

Mezar taşı kitabelerinde gerek ölen kişinin gerekse onların eşleri, ya da babalarının mesleklerinin belirtildiği bir örnek (Taş no.9, hafız) bulunmaktadır.

Sülale Adı/ Lâkaplar

Sakarya-Geyve'de, 1806-1876 yılları arasına tarihlenen örneklerde Partaloğlu, Ayvazoğlu, Benlizâde gibi sülale isimleri tespit edilmiştir (Taş no. 1,8,14).

Allah'a Yakarış

Kitabe metinlerinin sonunda, ölen kişinin adından önce görülen Allah'ın rahmetine kavuşmuş, esirgenmiş, bağışlanmış anlamlarında merhum, merhume gibi sıfatlarla başlayan "Fatiha" isteği", 14 örnekte de mevcuttur.

Kadınlar için, *merhume ve mağfur leha* (Taş no.5/1848); *merhum* (Taş no.1,2/1807) sıfatları 3 başucu taşında görülmektedir. 2 örnekte ise dua sıfatı kullanılmamıştır. Bunlardan 1'i Molla Mehmed'in kerimesi Zeyneb Molla'ya (Taş no.3/1813), diğeri ise Hacı Muhammed Alemdar Ağa'nın odalığı Hatice Hatun'a (Taş no.4/1815) aittir.

Erkekler için bir örnekte, *merhum ve mağfur* (Taş no.1/1876); 3 örnekte merhum (Taş no.10/1813, 12/1813, 13/1824.) ifadelerine yer verilmiştir.

Merhum ve mağfur leh (Taş no.6/1806); Merhûm ve mağfur (Taş no.7/1809, 8/1810, 11/1813) sıfatları ise alışılmışın dışında kitabe metnin birinci ya da ikinci satırında görülmektedir.

Bir örnekte ise herhangi bir sıfat kullanılmadan sadece ölen kişinin ismine yer verilmiştir (Taş no.9).

Mezar Taşlarında Geçen Adlar

Genellikle kadın mezar taşlarında, eş, baba veya erkek kardeşin kimlik bilgileri (Eldem 2005: 138, 142) ile birlikte kerimesi, bint-i, ehli, hâlilesi, validesi, kayın validesi, menkuhası, refikası, gibi yakınlık bildiren tanıtıcı isimlerden sonra merhumenin ismi, hatun ve hanım ibareleri eklenerek ifade edilmiştir.

Tespit edilen başucu taşlarında, Zeyneb (Taş no.3); Aişe (Taş no. 1) Fâtıma (Taş no.4); Hatice (Taş no. 4); Emine (Taş no.5) isimleri geçmektedir. İsimlerden önce, zevcesi, kerimesi, odalığı şeklindeki ifadelerle

kadınların aile içindeki yeri belirtilmiş bunlar hanım, hatun, molla ibareleri eklenerek verilmiştir.

Erkeklerde ise Mustafa (Taş no.6,8,11); Abdulkerim (Taş no. 9); Hamdi (Taş no.10), Ahmed (Taş no.12) Ali (Taş no.13); Osman (Taş no. 14) isimleri tespit edilmiştir. Akrabalık dereceleri, mahdumu, oğlu, ağabeyi gibi ifadelerle belirtilmiştir. Ağa, efendi, unvanları sık kullanılmıştır. Örneklerden birinde de unvan ya da meslek olarak şeyh ifadesi kullanılmıştır (Taş no.7).

İnsanlardan Fatiha İsteği: İncelen 14 mezarın başucu taşlarının tamamında Fatiha isteğine yer verilmiştir.

Rızâen lillâhi Te'âle'l Fâtihâ (Taş no. 14); rûhuna Fâtihâ (Taş no.1-8,12); rûhiçün Fâtihâ (Taş no. 5,9-11,13)

Tarih: İncelenen mezarların 8'inde sadece yıl, (Taş no. 1-3,7,8,10,12,14) 2'sinde gün, ay ve yıl, (Taş no. 4,5) 2'sinde ay ve yıl (Taş no:9,13); 2'sinde ise gün ve yıl (Taş no.6,11) olarak tarih belirtilmiştir.

Gençliğine doymayan ve genç iken göçtü, Murad-ı maksude ermeyen ifadelerinden yola çıkarak 4 mezar sahibinin erken yaşta vefat ettiği anlaşılmaktadır.

Mezar taşı boyutları; Kadın baş ucu taşlarının gövde yüksekliği, 105-75 cm; gövde enleri 38-22 cm; kalınlıkları ise 3-10 cm arasındadır. 5 kadın mezar taşından 3'ünde kalınlık 8cm olarak tespit edilmiştir.

Erkek baş ucu taşlarında ise gövde yüksekliği, 125-74 cm; gövde enleri 28-20 cm; kalınlıkları ise 3-12 cm arasındadır. 9 erkek mezar taşından 6'sında kalınlık 3cm olarak belirlenmiştir.

Bezeme

Sakarya -Geyve Umur Bey Köyü Mezarlığı'nda incelediğimiz mezarların başucu ve ayakucu taşlarında bitkisel, geometrik ve tekstil olmak üzere üç tür bezeme görülmektedir.

Bezeme, baş ucu taşlarının başlık, boyun, tepelik kısmında; ayrıca gövde yüzeyinde başlangıç ifadesinin bulunduğu ilk satıra çerçeve oluşturan kemer formlarının yüzeyinde görülmektedir.

Bitkisel bezeme, geometrik ve tekstil bezemeye göre daha yoğun kullanılmıştır

Görülen bitkisel motifler; gül (Görsel 6), lale (Görsel 3,13), akant yaprağı, çeşitli formda yapraklar ve hurma ağacıdır (Görsel 6). Kavuk görünümündeki başlıklarda soldan sağa eğimli olarak buğday başağı ya da stilize yaprak görünümünde şekiller detay bezeme unsurları olarak görülür (Görsel 7, 12-14). Akant biçimli stilize yaprak motifleri, genellikle baş ucu taşında gövdeyi üstten sınırlandırarak kemer formu (Görsel 3, 5, 13) oluşturacak biçimde kullanılmıştır.

Baklava dilimi (Görsel 11), beş kollu yıldız Görsel 10, 12), düşey (Görsel 7, 13, 14), yatay (Görsel 9) ve çapraz (Görsel 8) çizgilerden oluşan geometrik kompozisyonlar, genellikle başlıkların yüzeyine hareket kazandırarak dikiş izlerini belirginleştirecek şekilde uygulanmıştır. Ayrıca dikdörtgen veya kare biçimli kartuşlar (Görsel 2, 4, 6, 6, 13, 14, 15) zikzak motifleri, özellikle kadın şahidelerinin başlık kısmında yer alan kabara motifleri (Görsel 3, 4) kullanılan geometrik motiflerdir.

Kurdela ve püskül gibi tekstil karakterli bezemeler 2 örnekte (Görsel 6, 15) sınırlı sayıda karşımıza çıkmaktadır.

14 mezarın 9'unda ayak ucu taşı mevcuttur. Gövde yüzeyinde hurma ağacı bulunan (Görsel 6) bir örnek dışında diğerlerinin gövdesi üçgen tepelikle son bulmuştur. Herhangi bir bezeme unsuru görülmemektedir.

Sakarya -Geyve Umur Bey Köyü Mezarlığı'nda incelediğimiz 19. Yüzyıla ait 14 mezarın baş ucu ve ayak ucu taşları malzeme, işleniş niteliği, form ve bezeme anlayışı bakımından aynı yüzyıla tarihlenen Anadolu'daki pek çok mezar taşı ile ortak özellikler göstermektedir. İncelenen şahideli toprak mezarların baş ve ayak ucu taşlarının gövde kısımları genel olarak ön yüz görünüşleri itibariyle dikdörtgen plaka biçimlidir. Erkek ve kadın mezar taşlarında başlık ve tepeliklerde farklılık söz konusudur.

Üst kısmı düz, alt kısmı daralarak son bulan ters çan formu görünümü¹⁰ ve mantar biçimi fes-takke görünümü başlığa sahip¹¹ kadın şahidelerinin Anadolu'da benzer örnekleri; İstanbul, Edirne, Bursa, Balıkesir, Bolu (Göynük) Kütahya, Kastamonu, Muğla (Bodrum-Ortakent), Sinop ve Trabzon kentlerinin bünyesinde bulunan mezarlık, hazire ve müzelerde görülmektedir.

Alınlık kısımları dilimli akant yaprakları ile süslü veya sade bırakılmış üçgen tepelikle¹² sonlanan şahideler genellikle aşağıdan yukarı doğru genişleyen dikdörtgen plaka biçiminde gövdeye sahiptir. Bu tür şahidelerin benzerleri¹³, İstanbul, Balıkesir, Giresun, Trabzon, Rize'de bulunan mezarlık ve hazirelerde görülmektedir.

Barok karakterli yapraklar arasında iri çiçek demetlerinden oluşan buket biçimi bitkisel tepelikler ince bir silmeyle boğumlanarak boyun formu oluşturacak şekilde dekore edilmiştir. Bu tür şahideler genellikle yukarı doğru genişleyen ya da armudi formda gövdeye sahiptir.

Buket biçimi bitkisel tepeliğe sahip şahidelerin benzerlerine¹⁴, İstanbul, Yozgat, Bolu, Giresun, Trabzon'da bulunan mezarlık ve hazirelerde rastlanmaktadır.

Dikdörtgen plaka biçiminde gövdeye sahip, kavuk türü başlıkların üst kısmı baklava dilimleri¹⁵, yıldız biçimi¹⁶ ve düşey çubuklarla¹⁷ bezenmiştir. Bu türün örnekleri Sinop, Giresun, Trabzon (Çal, 2018:112-113) Rize, İstanbul, Edirne, Bursa, Kütahya, Yozgat, Balıkesir'in muhtelif mezarlıklarında ve hazirelerinde görülmektedir.

Necdet İşli ve Reşat Ekrem Koçu'nun dardağan (İşli, 2009:120-121; Koçu, 1969: 86) olarak adlandırıldığı, Halit Çal'ın S-2 koduyla tanımladığı sarık türü başlığın benzer örnekleri¹⁸ Bolu- Göynük, Giresun, Rize, Sinop, Trabzon illerinde bulunan mezarlık ve hazirelerde (Çal, 2018:121), Edirne Gazi Mihal Camii Haziresi'nde (Doğan,2009:824) görülmektedir.

Sultan Abdülaziz döneminde kullanılan ve Aziziye kalıplı olarak isimlendirilen fesin üst çapı alt çapından daha küçüktür. (Koçu, 1969:20). Bu fes türünü Laqueur X3 olarak, Halit Çal F2 olarak isimlendirmiştir (Laqueur, 1997: 156; Çal,1999: 212). Anadolu ve Balkanlarda en yaygın tip olarak kabul gören bu başlığın benzerleri¹⁹ İstanbul, İzmir, Samsun, Kastamonu, Rize, Aydın illerinde yer alan hazire ve mezarlıklarda görülmektedir.

10 **İstanbul örnekleri**; Sürün, 2006: 302; Çakar, 2007: 490; Yılmaz, 2009: 171-226-227; Kutlu, 2005: 70-110-122-126-132-152-156-160-163; Daşdemir, 2011: 423; Uğurluel, 2007: 83; Kurtbil, 2009: 345; Barışta, 1988: 172-180; Çınar, 2015: 324, **Edirne örnekleri**; Çal, 2019: 244 (1722-1847 tarih aralığında 24 örnek); **Bursa örnekleri**; Mermutlu ve Öcalan, 2011: 92-96, 122, 182,185,186,188, 197, 207, 318, 405, 453, 461, 473, 475, 481, 505,529, 533,942; **Balıkesir örnekleri**; Gökler, 2017; 743 (1741-1893 tarih aralığında 7 örnek); **Bolu (Göynük) örnekleri**; Çal, 2007: 374 numara, 25,45,60,68,82,86,129 (18.yy-19.yy'ın ilk çeyreği) , Barışta, 2002: FIGÜR2,7; **Kütahya örneği**; Togay vd., 2016: 227; **Kastamonu örnekleri**; Çal ve Çal, 2008: 25; **Ankara örneği**; Tuncel, 2005: FIGÜR19; **Trabzon örnekleri**; Yer, 2004: 182; Ölçay, 2004: 15; Eren, 2011: 624 (1753-1805 tarih aralığında 23 örnek); **Sinop örnekleri**; Yeni, 2009: 252; **Bodrum-Ortakent örnekleri**; Biçici, 2012: 1063-1105; **Aydın -Kuşadası örnekleri**; Varol, 2019: 1185; **Rize örnekleri**; Hanoğlu, 2015: 1919.

11 **İstanbul örnekleri**; Daşdemir, 2011: 423; Sürün, 2006: 340,347; Kurtbil, 2009: 345; Yılmaz, 2009: 47,67,130,156,209,220; Kutlu, 2005: 58,133,156,157,158,161,162,163,168,169,173; **Edirne örnekleri**; Çal, 2019: 244 (1762-1870 tarih aralığında 14 örnek); **Balıkesir örnekleri**; Gökler, 2017:744; **Aydın -Kuşadası için örnekler**; Varol, 2019:1186 **Bolu (Göynük) örnekleri**; Çal, 2007: 308; **Kastamonu örnekleri**; Çal ve Çal, 2008: 25; **Trabzon örnekleri**; Ölçay, 2004: 202, Eren, 2011: 624, (1806-1857 tarih aralında 33 örnek).

12 Halit Çal bu tepeliği tepesi ters V biçimli olarak adlandırmıştır. 18. Yüzyıla tarihlenen bu tipin özellikle Trabzon'da kadın mezar taşlarında yaygın olduğunu vurgulamıştır. Bkz. Çal, 2019: 111.

13 **İstanbul örnekleri**; Kurtbil, 2009: 336; Kutlu, 2005: 79, 81, 88, 91, 107, 144 (Tamamı kadınlara ait); **Balıkesir örnekleri**; Gökler, 2017: 668 (10 örnekten 5'i kadın); **Giresun örnekleri**; Çal ve İltar, 2011: 18 (29 başucu taşından 24'ü kadınlara aittir); **Trabzon örnekleri**; Yer, 2004:182, Ölçay,2004: 15, Eren,2011:624 (48 baş ucu taşının tamamı kadınlara aittir. 1737-1840 tarih aralığındadır); **Rize örnekleri**; Hanoğlu, 2015: 1900.

14 **İstanbul örnekleri**; Kutlu,2005: 54, 68, 74, 92; Yılmaz, 2009:246, 256, 272; **Yozgat örnekleri**; Çerkez, 2013: 191, FIGÜR3a, 3b; **Bolu (Göynük) örnekleri**; Çal, 2007: 300; **Giresun örnekleri**; Çal ve İltar, 2011: 47, **Samsun örnekleri**; Nefes, 2002: 200, **Sinop örnekleri**; Yeni, 2009: 234. **Trabzon örnekleri**; Ölçay,2004: 204; Eren, 2011: 627 (19.yy ve 20.yy başına tarihlenen 35 örneğin tamamı kadınlara aittir. Yapraklar arasındaki güllerin sayısı 1,2,3,5 olarak değişiklik göstermektedir).

15 Halit Çal tarafından KV-1 olarak adlandırılan kavuğun üst kısmı baklava dilimleri şeklinde süslenmiştir Başlığın alt bölümü düz veya yanlara doğru hafif taşkındır. **İstanbul örnekleri**; Kutlu, 2005: 66, 86, 154, 155, 157,159,170; **Bursa örnekleri**; Mermutlu ve Öcalan, 2011: 93, 95, 120, 127, 205, 269, 308, 389, 420, 447, 452, 477, 479; **Giresun örnekleri**; Çal ve İltar, 2011: 29; **Trabzon örnekleri**; Çal, 2018: 120; **Rize örnekleri**; Çal, 2018: 120.

16 Laqueur bu kavuğu F tipi Katibi başlık altında F-VII kodu ile Halit Çal ise KV-3 olarak tanımlamaktadır. Kavuğun üst bölümü yan yana **yıldız biçimleriyle** süslenmiştir. Rize ve Trabzon'da yoğun olarak görülmektedir; **İstanbul örnekleri**; Sürün, 2006: 309; Kutlu, 2005: 73, 153, 154, 155, 158, 165; **Bursa örnekleri**; Mermutlu ve Öcalan, 2011: 71, 81, 130, 141, 155, 193, 225, 228, 241,257, 461, 480, 508, 527, 528, 530, 570, 572; **Aydın -Kuşadası için örnekler**; Varol, 2019: 1181.

17 Laqueur bu kavuğu F tipi kâtipi başlık altında F-V kodu, Halit Çal ise KV-2 olarak tanımlamaktadır. Kavuğun üst bölümünde **yan yana düşey çubuklardan** oluşan bezenme görülmektedir.

İstanbul örnekleri; Çal, 2000: 207-210; Çakar, 2007: 487; Çınar, 2015: 314; Kutlu, 2005: 141, 154, 155, 158, 159, 171; Sürün, 2006: 312; **Edirne örnekleri**; Arslan, 2007: 464; **Bursa örnekleri**; Mermutlu ve Öcalan, 2011: 119, 121, 130, 131, 140,195, 206, 320, 404, 405, 435, 436, 445, 476, 478; **Balıkesir örnekleri**; Gökler, 2017: 727; **Kütahya örnekleri**; Togay vd., 2016: 113, 119, 145, 155,161; **Aydın -Kuşadası için örnekler**; Varol, 2019: 1183; **Yozgat örnekleri**; Çerkez, 2013: 190, FIGÜR20,29.

18 **İstanbul örnekleri**; Kurtbil, 2009: 341; Uğurluel, 2007: 75; Sürün, 2006: 350; Yılmaz, 2009: 56, 160, 175, 182; **Giresun örnekleri**; Çal ve İltar, 2011: 25 (S5 koduyla verilmiştir); **Rize örnekleri**; Ataca ve Bekar, 2001: 11, 16, 29, 37,41, 86, 87, 95.

19 **İstanbul örnekleri**; Çakar, 2007: 484; Daşdemir, 2011: 436; Çal, 2000: 207-225; **Sakarya örnekleri**; Yavuz, 2013: 84, 103, 121, 124, 132; **İzmir örnekleri**; Bulut, 2010: 434; **Samsun örnekleri**; Nefes, 2002: 185; **Trabzon örnekleri**; Eren, 2011: 623; **Kastamonu örnekleri**; Gündoğan, 2007: 365; **Rize örnekleri**; Atacan ve Bekar, 2001: 18, 33, 40, 50, 79, 85, 98, 99, 100; **Aydın -Kuşadası için örnekler**; Varol, 2019: 1178.

Dilimlerin yatay hatla başlığa dolanmasıyla oluşan fes türü başlık ise aşağıdan yukarı doğru genişleyen bir forma sahiptir ve iç başlık hiç görülmemektedir. Bu türün benzer örnekleri²⁰ İstanbul, Sakarya, Edirne, İzmir, Uşak, Manisa ve Giresun'da farklı hazire ve mezarlıklarda görülmektedir.

İncelenen mezarların ayak ucu taşlarının tamamı dikdörtgen plaka gövdeli olup, üçgen tepelikle taçlandırılmıştır. Bir örnek dışında tamamının gövde yüzeyi ve alınlık kısmı bezemesizdir. Ölümsüzlüğü ve bereketi temsil eden cennete özgü ağaçlardan biri olan hurma ağacı (Gezgin, 2010: 95-96) ve meyvelerinin betimlendiği tek örnek ise kadın ayak ucu taşında yer almaktadır. Benzer örnekleri²¹, Trabzon, İstanbul, Giresun, Edirne, Sinop-Boyabat'ta bulunan mezarlık ve hazirelerde görülmektedir.

Sonuç olarak başkente yakın Sakarya Geyve Umur Bey Köyü Mezarlığı'nda 19. yüzyıla tarihlenen 14 mezar taşı dönem özelliklerini taşımaktadır. Sakarya Geyve'deki mezar taşları mahallî üslup yanında Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı merkezlerindeki diğer mezar taşlarının genel gelişim çizgisiyle benzerlikler göstermektedir.

TAŞ NO.	TARİH	İSİM (UNVAN)	BAŞ TAŞI GÖVDE FORMU BAŞLIK/TEPELİK	AYAK TAŞI GÖVDE FORMU BAŞLIK/TEPELİK	MALZEME
1	1807	Ayşe Hatun	Dik. Plaka-Üçgen T.	-	Mermer
2	1807	Fatma Molla	Dik. Plaka-Üçgen T.	Dik.Plaka-Üçgen T.	Mermer
3	1813	Zeyneb Molla	Dik. Plaka-Başlık	Dik.Plaka-Üçgen T.	Mermer
4	1815	Hatice Hatun	Dik. Plaka-Başlık	Dik. Plaka-Kırık	Mermer
5	18	Emine hanım	Dik.Plaka-Bitkisel T.	-	Mermer
6	1806	Mustafa	Dik. Plaka-Kavuk	Dik.Plaka-Üçgen T.	Mermer
7	1809	Mustafa Şeyh	Dik. Plaka-Sarık	Dik.Plaka-Üçgen T.	Mermer
8	1810	Hacı Mustafa Ağa	Dik. Plaka-Sarık	Dik.Plaka-Üçgen T.	Mermer
9	1813	Abdülkerim	Dik. Plaka-Kavuk	Dik.Plaka-Üçgen T.	Mermer
10	1813	Eyub Efendi	Dik. Plaka-Kavuk	-	Mermer
11	1813	Mustafa Efendi	Dik. Plaka-Kavuk	-	Mermer
12	1813	Molla Ahmet	Dik. Plaka-Kavuk	Dik.Plaka-Üçgen T.	Mermer
13	1824	Ali Ağa	Dik. Plaka-Kavuk	-	Mermer
14	1876	Osman Ağa	Dik. Plaka-Fes	-	Mermer

Görsel 19: Sakarya-Geyve Umur Bey Köyü Mezarlıklarındaki Şahide Formları.

TAŞ NO.	TARİH	İSİM (UNVAN)	SÜLALE ADI VEYA LAKAP	ÖLEN KİŞİYE YAKINLIĞI	MESLEK	ÖLÜM YAŞI	ÖLÜM SEBEBİ	ŞAİR ADI
1	1807	Ayşe Hatun	Partaloğlu	Partaloğlu Kerimesi	-	-	-	-
2	1807	Fatma Molla	-	Hacı Mehmed Efendi'nin Kerimesi	-	-	-	-
3	1813	Zeyneb Molla	-	Molla Mehmed'in Kerimesi	-	-	-	-

²⁰ İstanbul örnekleri; Sürün, 2006: 109, 110, 189; Çal, 1999: 207-225; Edirne örnekleri; Arslan, 2007: 51, 59, 65, 73, 85, 94; İzmir Örnekleri; Güçlü, 2013: 57, 65, 71, 100, 106; Manisa örnekleri; Biçici, 2004: 811; Uşak örnekleri; Bayrakal, 2016: 244; Balıkesir örnekleri; Gökler, 2017:707; Giresun örnekleri; Çal ve İltar, 2011: 33 (F3 koduyla verilmiştir.)

²¹ Trabzon örnekleri; Yer, 2004: 141; Eren, 2011, 652; Giresun örnekleri; Çal ve İltar, 2011: 48 Sinop- Boyabat örnekleri; Çal, 2015: 146; İstanbul örnekleri; Laqueur, 1997: 131; Edirne örnekleri; Arslan, 2007: 560.

4	1815	Hatice Hatun	-	Hacı Muhammet Alemdar Ağa'nın Odalığı	-	-	-	-
5	1848	Emine-Hanım	-	Hacı Osman ağa'nın zevcesi	-	-	-	-
6	1806	Mustafa	-	Elhac Ali Ağa'nın Ağabeyi	-	-	-	-
7	1809	Mustafa Şeyh	Ömeroğlu	-	-	Genç Ölüm	-	-
8	1810	Hacı Mustafa Ağa	Ayvazoğlu	-	-	-	-	-
9	1813	Abdülkerim	Hafız Abdul... Oğlu	-	-	Genç Ölüm	-	-
10	1813	Eyub Efendi	-	Hacı Hamdi Efendi'nin Oğlu	-	Genç Ölüm	-	-
11	1813	Mustafa Efendi	-	Elhac Ahmet Efendi'nin Oğlu	-	-	-	-
12	1813	Molla Ahmet	-	Mehmed Ağa'nın Oğlu	-	Genç Ölüm	-	-
13	1824	Ali Ağa	-	Abdullah Ağa'nın Mahdumu	-	-	-	-
14	1876	Osman Ağa	Benli-Zâde	-	-	-	-	-

Görsel 21: Kitabe Bilgileri.

Kaynakça

- Apak A. (2002). "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Bursalı Bir Vezir Ailesi: Kara Timurtaşoğulları", Marife, (2) 1, Bahar, 181-196. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marife>.
- Arslan, A. (2007). Edirne Üç Şerefeli Cami Haziresi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Atacan, V. ve Bekar, S. (2001). Rize Hemşin Yöresi Osmanlı Mezar Taşları ve Kitabeleri, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı.
- Ayverdi H. E. (1966). Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Ayverdi H. E. (1972). Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II Sultan Murad Devri (1403-1451) II, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bacque J. L., Grammont, Laqueur, H P. ve Vantin, N, (1990). "Les Cimetieres Ottomans Comme Source Historique. Methodologie et Possibilites des Traitement par L'Informatique/ Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları", Erdem, 6(16), 177-214. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem>.
- Bahar H. (2015). Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü, Saim Sakaoğlu, Mehmet Aça, Pervin Ergun, (Ed.). Aile Yazıları 8: (ss. 273-294) Ankara: Başak Matbaa.
- Balta, N. (2014). Anadolu Kadın Başlıkları. Ankara: Erek Matbaacılık.
- Barışta, H.Ö. (1997). "Eyüp Sultan'dan Bazı Çocuk Mezar Taşları", 1.Eyüp Sultan Sempozyumu, İstanbul:172-180. Eyüp Belediyesi.
- Barışta, H.Ö. (2002). "Göynük Akşemseddin Türbesi Hazinesi'ndeki Bitkisel Bezmeli Kadın Mezar Taşları", VI. Ortaçağ Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, (8-10 Nisan 2002), Bildiriler, Kayseri: s.23-135.

- Baykal, Kazım. (1982). Bursa ve Anıtları, İstanbul: Taç Vakfı Yayınları.
- Bayrakal, S. (2016). Uşak'ta Osmanlı Mezar Taşları, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Biçici, H. K. (2004). Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Biçici, H. K. (2012). "Osmanlı Dönemi Orta kent Başlıklı Mezar Taşları" Turkish Studies I 7 (4), 1063-1105. <https://turkishstudies.net/turkishstudies.jsp>.
- Bulut, F. (2010). İzmir-Urla Merkezdeki Cami Hazirelerinde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çal, H. (2000). "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler, (28-30 Mayıs 1999), İstanbul: s.206-225. Eyüp Belediyesi.
- Çal, H. (2007). "Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları", Vakıflar Dergisi XXX, Ankara: 295-383. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar>.
- Çal, H., Ataoğuz Çal, Ö. (2008). Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları. Ankara: Kastamonu Belediyesi.
- Çal, H. ve İltar, G. (2011). Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları. Ankara: Giresun Valiliği Yayınları.
- Çal, H. (2015). Boyabat Mezar Taşları. Ankara: Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları-1.
- Çal, H. (2018). "Karadeniz Bölgesinde 18. Yüzyıl Erkek Mezar Taşları", Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi, 87, 103-151. <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD>.
- Çal, H. (2019). Karadeniz Bölgesinde 18. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları. Budak, A. ve Yılmaz M. (Ed.). Osmanlı Sanatında Değişim ve Dönüşüm: (105-129). Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.
- Çal, H. ve Canyurt F. (2020). "Edirne Şehrindeki Mezar Taşlarında Başlık Tipleri", Turkmes 2019 Metin Bildiriler, Kayseri: 223-248. Kardeşler Matbaası.
- Çakar, G. (2007). Bursa Emir Sultan Mezarlığındaki 18. ve 19. yüzyıl Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çerkez, M. (2013). "Yozgat Cevherî Ali Efendi Camii Haziresi Mezar Taşları", Milli Folklor, Bahar/97, 178-194. <https://www.millifolklor.com/>.
- Çetin, Ö. H. (2014). "17. yüzyıla ait Kıyafet Albümlerinde Kadın Giyim-Kuşamı" Çetin, A. (Ed.). Tarihin ve tarihçinin İzinden Kazım Yaşar Koprıman Armağanı: (261-276). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Çınar, S. (2015). Üsküdar'da Yer Alan Bir Grup Cami Haziresindeki Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Daşdemir, S. (2011). İstanbul Selimiye Cami Haziresi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/ Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, B. (2009). Edirne Gazi Mihal Camisi Hazinesindeki Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Eldem, E. (2005). İstanbul'da Ölüm Osmanlı İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Eren, S. (2011). Trabzon İli Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri İle Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eren, S. (2018). "Trabzon Tavanlı Camii Haziresi 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları", Türk Dünyası / Dil ve Edebiyat Dergisi, 46, 91-122. <http://www.tdk.gov.tr/yayinlar/sureli-yayinlarimiz/turk-dunyasi-dergisi/>.
- Gezgin, D. (2010). Bitki Mitosları, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gökler, Burak M. (2017). Balıkesir Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Güçlü, İ. (2013). İzmir Bayındır Yakapınar Köyü Mezar taşı Kitabeleri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Gündoğan, B. (2007). Kastamonu Ferhat Paşa Camisi Haziresi Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hanoğlu, C. (2015). Batılılaşma Dönemi Rize Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- İşli, N. (2009). Osmanlı Serpuşları, İstanbul: Ebru Matbaacılık.
- Keskin M. Ç. (2019). "Umur Bey Taş Vakfiyesi: Esin ve İçerik Üzerine Bir Değerlendirme", Osmanlı Araştırmaları, LIII, 121-151. http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail_content&cid=603&cat_id=4&chid=4.
- Koçu, R. E. (1969). Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Kunter, H. B. (1942). "Kitabelerimiz", Vakıflar Dergisi, II, 431-456. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/vakiflar>.
- Kurtbil, Z. H. (2009). Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kutlu, H. (2005). Kaybolan Medeniyetimiz Hekimoğlu Ali Paşa Camii Hazinesi'ndeki Tarihi Mezar Taşları, İstanbul: Damla Yayın Evi.
- Mermutlu, B. ve Öcalan, H. B. (2011). Tarihi Bursa Mezar Taşları, Bursa Hazireleri, Bursa: Ömür Matbaacılık.
- Nefes, E. (2002). Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sezen, T. (2017). Osmanlı Yer Adları. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26.
- Sümerkan, M. R. (1998). Trabzon Yöresi Geleneksel El sanatları. Trabzon: Eser Ofset Mat.
- Sürün, M. (2006). İstanbul Şeyh Vefâ Cami Haziresi (Mezar Taşları Tipolojisi Üzerine Bir Deneme). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Togay, M. vd. (2016). Kütahya Müzesi İslami Mezar Taşları ve Kitabeler. Kütahya: Kütahya Valiliği İl kültür ve Turizm Müdürlüğü, Dönmez Ofset.
- Tunçel, G. (2005) "Ayaş Mezar Taşları", Sanat Tarihi Dergisi, Yrd. Doç. Dr. Lâle Bulut'a Armağan, XIV/1, 277-307. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/std>.
- Tüfekçioğlu, A. (2000). "Medeniyet Tarihimizde Taş ve Vakfiyeler", Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1, 33-43. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>.
- Uğurluel, T. (2007). İstanbul Tahtakale'de Yavaşca Şahin Haziresi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi/ Türkiyat Araştırma Enstitüsü.
- Varol, A. H. (2019), Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Osmanlı Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vedat, T. (2019). "Vakıf Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri II: Âl-i Timurtaş Paşa", Osmanlı Araştırmaları, LIII, 51-120. http://www.isam.org.tr/index.cfm?fuseaction=objects2.detail_content&cid=603&cat_id=4&chid=4.
- Yavuz, S. (2013). Sakarya İli Geyve İlçesi Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, S. (2012). "Geyve Elvan Bey İmaretindeki Mezar Taşlarının Bugünkü Durumu", Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Dergisi Yayınları, S.2, Sakarya, s. 71-103
- Yeni, Ö. (2009). Sinop Arkeoloji Müzesi'nde Sergilenen Türk-İslam Dönemi Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yer, K. (2004). Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı'ndaki 18. Yüzyıl Mezar Taşları. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, H. (2009). Anadoluhisarı Sultan II. Beyazıd Han Mezarlığı Mezar Taşları (Pafta No:54). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Nurettin Topçu'nun Dinî Tecrübe Anlayışı ve Şekilci Dindarlık Eleştirisi

Nurettin Topcu's Understanding Of Religious Experience and Criticism Of Formalist Religiosity

Cenan KUVANCI¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öz

Bu makalede, Nurettin Topçu'nun görüşleri çerçevesinde, "dinî tecrübe" kavram ve olgusu merkeze alınarak, canlı-üretken dinî hayat görüşü ile şekilci-durağan dinî hayat görüşü arasında yarı deskriptif, yarı analitik bir karşılaştırma yapılmıştır. Nurettin Topçu'ya göre, iki tür dinî tavır vardır: Birincisi, merkezinde derûnî dinî tecrübelerin yer aldığı devingen, yeni keşif ve varolma biçimlerine açık tavrı; ikincisi, din ve dinî hayatla ilgili tüm fikir, inanç ve eylemlerin açık ve seçik olarak tespit edildiğinin iddia edildiği, her çeşit yeniliğin din için tehlikeli olarak yorumlandığı toplumcu, şekilci-akılcı kapalı tavrı. Birinci tavrı, kişi ve kişisel/varoluşsal arayışları, Tanrı ve varlıkla kurulan ilişkilerde yaratıcılığı ve yeni anlam üretme olanaklarını öne çıkarırken, toplumcu, şekilci-akılcı ikinci tavrı ise, dinî hayatta herhangi bir yeniliğe olanak vermeyecek şekilde son derece tutucu, kapalı bir görüşü savunur. Toplumcu, şekilci-akılcı anlayışa göre, din ve dinî hakikat iddialarına dair söylenebilecek her şey zâten söylenmiştir, dolayısıyla, yeni varoluşsal deneme ve entelektüel arayışlara gerek yoktur. Bu yüzden, yapılması gereken, geçmişte ortaya konulan fikir ve öğretileri olduğu gibi benimsemek, hayatı ona uydurmaya çalışmaktan ibarettir. Kısaca, Topçu'ya göre, birinci tavrı ruha ve varoluşsal olanaklara, ikincisi ise şeklen tanımlı bedensel fiillere ağırlık verir.

Anahtar Sözcükler: İslam felsefesi, Nurettin Topçu, dinî tecrübe, yaratıcılık, şekilci dindarlık.

Abstract

In this article, in the framework of Nurettin Topcu's thoughts, by focusing on the concept and phenomenon of "religious experience", a semi-descriptive, semi-analytical comparison is made between the living productive religious life view and the socio-centric and formalist-stationary religious life view. According to Nurettin Topcu, there are two types of religious attitudes: The first is the dynamic attitude centered on religious experiences, open to new forms of discovery and existence; the second is the socio-centric and formalist-rational closed attitude in which it is claimed that all ideas, beliefs and actions related to religion and religious life are clearly and distinctly identified and all kinds of innovation are interpreted as dangerous for religion. While the first attitude emphasizes personality and personal/existential searches, creativity in relationships with God and being, and possibilities to produce new meaning, the formalist-rational second attitude advocates a highly conservative, closed vision in a way not to allow any innovation in religious life. According to the socio-centric and formalist-rational understanding, everything that can be said about the claims of religion and religious truth has been said, so there is no need for new existential experiences and intellectual searches. Therefore, what needs to be done is consist of adopting the ideas and teachings that were revealed in the past as they are and trying to make life fit with it. In short, according to Topcu, the first attitude focuses on spirit and existential possibilities, and the second focuses on formally defined bodily actions.

Keywords: Islamic philosophy, Nurettin Topcu, religious experience, creativity, formalist religiosity.

Extended Abstract

In this article, in the framework of Nurettin Topcu's thoughts, by focusing on the concept and phenomenon of "religious experience", a semi-descriptive, semi-analytical comparison is made between the living productive religious life view and the socio-centric and formalist-stationary religious life view. According to Nurettin Topcu, there are two types of religious attitudes: The first is the dynamic attitude centered on religious experiences, open to new forms of discovery and existence; the second is the socio-centric and formalist-rational closed attitude in which it is claimed that all ideas, beliefs and actions related to religion and religious life are clearly and distinctly identified and all kinds of innovation are interpreted as dangerous for religion. While the first attitude emphasizes personality and personal/existential searches, creativity in relationships with God and being, and possibilities to produce new meaning, the formalist-rational second attitude advocates a highly conservative, closed vision in a way not to allow any innovation in religious life. According to the socio-centric and formalist-rational understanding, everything that can be said about the claims of religion and religious truth has been said, so there is no need for new existential experiences and intellectual searches. Therefore, what needs to be done is consist of adopting the ideas and teachings that were revealed in the past as they are and trying to make life fit with it.

Accordingly, in religion, we encounter the meaning and qualities that have metaphysical dimensions in the full sense of the word. The meaning and quality are only touched personally. In other words, this is neither a case that can be accomplished by following the rules in a handbook or collectively. Religious meaning and qualities have a feature that one can understand and experience by diving into himself/herself and in his/her hidden corners with a deep understanding and feelings like love, reverence, mercy, joy, suffering, excitement and so on. Therefore, in religion, as in science, there is no explanation of the facts connected to each other with a horizontal causal link by means of analysis, experiments, observations in a non-personal way; it is in question to draw attention to the divine and aesthetic, moral and scholarly aspects of the existing ones in a broader horizon vertically. Because the religious knowledge is not about the things that are always the same, immobile and constant, but about God and the qualitative aspects of things and occurrences that are re-existing at every moment. Therefore, a large amount of information, story and advice is not enough to make people religious and well-behaved. It is possible with a love education, as if vaccinating the veins. For example, learning bird language in terms of sound does not mean penetrating its meaning. Therefore, in order to be religious, it is not enough to memorize certain texts and do some formal movements without thinking. Because life is a formation that its every bit melts in each other and takes new qualities at every moment. The purpose of religion is to reveal, to create; to bring ideas, feelings, perceptions, intuition and inspiration into existence that do not exist yet. This is only possible through deep religious experiences. Therefore, the light of religion that suddenly enlightens us is created by the effort of the person who perceives it and the grace of God. Without a religious movement and someone who realize it, that light can never actually exist. In this sense, religion is for humans to come to existence or to open up it. As it is clear, according to Topcu, the first attitude focuses on spirit and existential possibilities, and the second focuses on formally defined bodily actions.

Giriş

Dinde, kelimenin tam anlamıyla fizikötesi boyutları olan mânâ ve nitelikler ile karşılaşırız. Mânâ ve niteliğe ancak şahsen temas edilir. Yani, bu ne bir elkitabındaki kaidelere uyularak ne de toplu olarak gerçekleştirilebilecek bir durumdur. Dinî mânâ ve nitelikler, insanın aşk, hürmet, sevinç, ıstırap, heyecan . . . gibi duygularla kendi içine ve gizli köşelerine dalarak, derin bir kavrayışla anlayıp tecrübe edebileceği bir özelliktedir. Dolayısıyla, dinde, bilimde olduğu gibi birbirine yatay illiyet bağıyla bağlı olguların tahlil, deney, gözlem. . . gibi araçlarla gayrişahsî bir şekilde açıklanması durumu yoktur; var olanların hem ilahî, hem de bedîî, ahlâkî ve ilmî cephelerine dikey anlamda daha geniş bir ufuk içinde dikkat çekilmesi sözkonusudur. Çünkü dinî bilgi, hep aynı, hareketsiz ve sabit olan şeyler hakkında değil, Tanrı ve her an yeniden var olan şeylerin ve hâdiselerin niteliksel yönleri hakkındadır. Bu yüzden, dinin bizi birdenbire aydınlatan ışığı, onu algılayan insanın gayreti ve Tanrı'nın inayetiyle o anda yaratılmaktadır. Dinî hareket ve onu gerçekleştiren biri olmadan o ışık bilfiil asla var olamaz.

Dinî Tecrübe Nedir?

Nurettin Topçu'ya göre, dinin merkezinde derûnî/dinî tecrübeler vardır. Bu tecrübelerde, aşk ve hürmet yoluyla Tanrı ile bir yakınlık kurulmakta; hem varoluşsal hem de bilişsel olarak çokluktan birliğe erilmektedir. Böylece, nazarî olarak, her şey Tanrı ile ilgili bir bağlama oturtulmakta; fiilî olarak ise, âlemdeki ilahî harekete iştirak edilmekte; düşünce ve inançların bânîna inilmekte; Tanrı hakkında dolaysız bir bilinç ve farkındalık elde edilmektedir. En üst düzeyde Miraç olayında yaşanan dolaysız farkındalık, yani, derûnî dinî tecrübe, Nurettin Topçu'ya göre, dinin, yani, İslâm'ın hem temeli hem de en uç noktasıdır. Ayrıca, Ulu Önder'in vahyi de, bir tür derûnî tecrübe hâdisesidir. (Topçu, 1998a: 67)

Dinî tecrübeye, aşk ve hürmet kilit iki ruhî hâldir. Aşk açısından Tanrı bir teori ya da hipotez değil, kendisiyle doğrudan bağ kurulan bir Zât'tır. Aşk, aklın aksine, Tanrı ve hatta varlığa bütün gerçekliğimizle yaklaşma yoludur. Nitekim, "bilgi" alanını aşarak "deneyim" alanında yaşayan aşıklar, kendilerinden emin büyük eylem adamları olarak ortaya çıkarlar ve aşkı yalnızca bir saplantı, taşkınlık ve esrime olarak görenleri şaşırtırlar. Aşıkların içinde kor halinde bulunan, onlardan taşarak diğer insanlara akmak isteyen aşk eriyiği, onların, içinde yaşadıkları fenomenal dünya ile yetinmelerine izin vermez. Bu öyle bir eriyiktir ki, içine aktığı kişiye kendine özgü bir varoluş tarzı kazandırır, Tanrı ve varlık ile bir olduğu hissini verir. Zâten aşkta amaç birliktir; ayrılık değil. Dünyada gördüğümüz ayrılık/çokluk sadece bir yanılsamadır. Ârif ya da mistik için, her şeyin arkasındaki Bir'i görmek ve bulmak, ve birlik sırrına ermek varoluş amacıdır. (Bergson, 1949: 132-133; Topçu, 1998b: 166-167; Yasa, 2002: 21,30) Topçu'ya göre,

Birlik sırrı, ancak aşk içinde yaşanan bir haldir. Duyularla zekânın, ilmin ve felsefenin sunduğu bilgi, birliği tanıtmaktan acizdir. Bunların hepsi eşyayı böler, çokluk içinde gösterir. (Çözen, darmadağınık hale getiren analitik) akıl, birliği mahveder; çokluğu canlandırır. Hakikat olan birlik, aşkın eseridir. Aşk içinde sevenle sevilen birleşir. Aşk içinde yapılan ruhî tecrübeler, bilen ile bilinen arasındaki mesafeyi ortadan kaldırır. Hakikatin kaynağına bizi ulaştıran da odur. Çünkü eşyanın dışından edindiğimiz âfâkî bilgi bütünüyle izafîdir. Ancak aşkın açtığı yoldan hakikate gidilir. Dinin asıl yolu budur. Var olan varlık, aşk ile yaşanmadıktan sonra, zâhirin dindarlığındaki şekiller, haller, merasimler neye yarar?(Topçu, 1998b: 132-133)

Aşk, yöneldiği varlığı kutsallaştırırcasına gözümüzde yüceltir. Sonra da âlemi o yücelik ile doldurur, hatta onu bütün âlem yapar ve tek varlık o olur. Böylece, Yüce Varlık'ın huzurunda ruhun saygıyla eğilişi olan hürmet doğar. İbadet de bu biricik varlığın huzurunda yaşanan ve insanı kendinden geçiren sonsuz hürmet hâline denilmektedir. Tanrı'ya hürmet ettiğimiz anda, kendimizi büyümüş, yükselmiş, kendi varlığımızın hatta tüm var olanların üstüne yükselme kabiliyeti kazanmış olarak buluruz, diyor Topçu. Sonsuz'un huzurunda hissedilen hürmet vecd ile bulunduğu zaman, hem eşya ve varlıkların hem de dileklerin çokluğu ortadan kalkar ve ruh, yüklerinden kurtulur. İnsan hürmet vasıtasıyla kin, kıskançlık, kibir, iki yüzlülük . . . gibi ağırlıklarından silkinip bir bakıma nefsinde hiçliğe kavuştuğunda, her şey ile daima birlikte olan Varlığın huzurunda bulunduğunu anlar. (Topçu, 1998b: 87,89)

Bu yüzden, müminin ibadet niyetiyle belli vakitlerde gerçekleştirdiği sadece tanımlı fiillerde değil, her hareketinde bulunması gereken sadakat, samimiyet, hürmet . . . gibi hâller, onun Sonsuz'a hayranlığı ve O'nunla daima bir ve birlikte olmak isteyen iradesine bağlılığıdır. İbadetler, Tanrı'nın huzuruna yükselmek için müminin yaptığı hazırlık çalışmalarından ibarettir. Bu çalışmalarda amaç, ruhun Tanrı ile yakınlaşması için şahsiyeti olgunlaştırmaktır. Peki, bir dindeki kurallı davranış ve hareketlerin durumu nedir? Topçu'ya göre, onlar derûnî dinî hayattan doğmakla birlikte herkesin yapabileceği kıvama getirilmiş fiillerdir. Dinî akide de zâten, Ulu Önder'in gönlünde akkor halinde ortaya çıkan ilahî cevherin, aşk ve hürmet tarafından eritilerek, bir kalıpta sertleşmiş hâlidir. Dolayısıyla dini, Tanrı'nın Ulu Önderin gönlünde eriyik olarak ortaya çıkardığı şeyin, bilgece bir soğutma ile elde edilen bir billurlaşması olarak tasvir edebiliriz. Bu billurlaşma sayesinde, sınırlı sayıdaki imtiyazlı kişinin (yani, peygamberler, arifler ya da mistiklerin) bütünüyle sahip olduğu şeyden herkes kendi ölçeğine göre bir parça elde edebilir. Yani, ibadetler sayesinde, her kademedeki mümin ilahî hayata iştirak imkânına kavuşur. Çünkü ibadetler ilahî hayata iştirak etme çalışmalarından ibarettir. (Bergson, 1949: 329; Topçu, 1995: 164) Topçu diyor ki:

Gayesi ruha kavuşmak olan dinî hareket, yalnız ibadetler halinde görülen disiplinli bazı hareketlere münhasır değildir. O, müminin bütün hayatına yayılmıştır. Gerçek dindarın hareketi ibadet, sözü dua, bakışı rahmet, beraberliği kuvvettir. Bu hale ulaşabilme, duylardan akla, akıldan kalbe ve ilhama yükselme sayesinde mümkün oluyor. Bu hayatta, tecrübe akla dayanmış bir merdivendir. Akıl ise, kanadı aşk olmak şartıyla, kalbe ve ilhama yükseltici kuvvettir. Böyle bir anlayışla, insan yolcusunun ilimden felsefeye, felsefeden dine yükselmesi lâzım gelmektedir.(Topçu, 1961: 220)

Ruhun ilahî hayata iştiraki, düşüncenin ve hareketin ufuklarını genişleterek, insanın evrensel-ilahî düzenle bütünleşmiş ahlâkî bir gelişim göstermesine neden olur. Bu gelişim, onu gerçekleştirenlerin kabiliyetlerini, sadece dâhi düzeyinde yüksek meziyetlere sahip insanların başarabileceği ahlâken dengeli, toplumsal bakımdan etkili, son derece özgün ve ardı arkası kesilmemesine bereketli eserler ortaya koyacak bir olgunluğa eriştirir. Teistik dinlerde temel amaç, insan şahsiyetinde ahlâkî, bedîî, ilmî bir dönüşüm gerçekleştirmektir. Şahsiyet dönüşümü, aklen bilinenlerin içsel/samimî olarak tecrübe edilmesiyle, yani, insanı sarıp sarmalamasıyla mümkün olur. Bu süreçte, kemal mertebesine ulaşana kadar âbid-Mâbud ikiliği varken, ulaştıktan sonra ise, Mâbud'dan başka bir şey kalmaz.(Blondel, 2008: 25-26; Topçu, 1998a: 67, 1998b: 87) İnsan bütün benliğinin etkin olduğu bu tecrübe sayesinde ilgilendiği varlığın mahremine girer. Bu da, benliğin onunla bir tür aynılaşmasıyla neticelenir. Fakat bu aynılaşma, Tanrı ile insan arasındaki ontolojik farktan dolayı, benliğin O'nunla birebir aynı olması anlamında değil, akıl ve kalp yoluyla kabul edilenlerin onu kuşatması ya da onun içine işlenmesi ve nihayet samimî duygularla birleşmiş bilgi hâline gelmesi şeklindedir.

Bundan dolayı, müslümanlık açısından Şeriat, (yani, hayatı dışarıdan düzenleyen kaideler) ne gayedir, ne de gayeye giden yolda yaşanan tek hayattır; sadece yolun istikameti, işaretleri, izleri ve iniş çıkışlarıdır. O, müşterek yoldur. Müşterek yoldan sadece müşterek hedefe varılır. Çünkü buna göre, gerçek anlamda ne zaman mevzubahistir ne de büyüme ve olgunlaşma; her şey ezeli bir sisin içinde evrenin herhangi bir durumunda, gelişigüzel bir zamanda daima aynı miktarda, aynı büyüklükte ve aynı nitelikte donup kalmıştır. Dolayısıyla, her şey hakkında matematiksel bir kesinlikle belirlenmiş yargılar vardır.(Ott, 2005: 21)

Ne ki, insan Tanrı'yı ve kendisini herkes tarafından paylaşılan müşterek görüşleri naklederek anlayamaz, isterse aktardığı şey Kur'an ve Hadisler olsun. Hakikati anlamının tek yolu, bilenlerin ve bulanların yardımına ihtiyaç duysak bile, onu kendi varlığımızla bilip yaşamaktır. Dolayısıyla, dini, içsel deneyimler yoluyla sezilen ve bulunanların katılmış hâli olan şeriattan ibaret saymak, Topçu'ya göre, "bir hayat yerine onun şeklini, bir tablo yerine onun çerçevesini, meyvenin özü yerine kabuğunu, rûhânî bir seyahat yerine geçilen yolu koymak" demektir.(Chittick, 2007: 46; Topçu, 1998b: 132) Çünkü ibadetlerin sese ve söze gelen bir sûreti vardır, o da kalıbıdır. Kalıbı olan her şeyin bir başı bir de sonu vardır. Fakat kalıbının aksine, ibadetlerin ruhunu oluşturan mutlak bağlılık, yaratılmışlık hissi, samimiyet, umut, korku. . . gibi duygular ise fenomenal sınırları aşan varoluşsal hâllerdir. Dolayısıyla, ibadetlerin ruhu, onların görünen sûreti değildir, o belli bir şekle büsbütün girmeyen bir mânâ ve niteliktir.(Mevlâna, 1990: 19-20) Topçu diyor ki:

Şeriat din değildir; ancak ruhun emrinde olan bedeni dine götürücü yoldur. Şeriatı yalnız ve kendine yeter olarak ele aldığımız zaman, ruhsuz bir iskelet kalır. Ona taassupla ve gaye olarak bağlandığımızda ise, bedeni ve beden hareketlerini takdis ve tâzime, yani putpe-restliğe gidilir. Böylece, ruhtan kopup ayrılmış beden; gururların, gayzların ve galeyenların kaynağı olabilir. (Topçu, 1961: 217-218)

O halde, dinî hayatı, bazı el, kol ve dudak hareketlerine hasreden, mânâdan habersiz kaideciler, şekle sâdık olup ruhtan habersiz yaşadıklarının farkında değildirler. Mânâdan yoksun şekil ve hareketler, ancak bir taklit düzeni ortaya çıkarır. Buna, Topçu “dinî pozitivizm” demektedir. İnsan bir makinenin parçasıymışçasına teknik bir eleman olarak ele alındığında, ondan sadece bedenle yapılan, yatay bir düzlemde gerçekleştirilen hareketler beklenir. Tartışmalar hep beden üzerine ve idealler de bedenle ilgili olur ve insanın ancak bedensel davranışlarıyla Tanrı’ya gidebileceği düşünülür. Pozitivist ve pragmatist olan bu bakış açısına göre, cennet tensel hazların tatmin yeridir. Şekli esas alan pozitivistler, Ulu Önder’in bedensel hareketleri ve dış görünüşünü taklide çalışırlar ve böylece İslâm’ın büyük ruhunu maddî sefaletler içinde eritip yok ederler. Oysa, O’nun örnek alınması gereken yönü, iradesi, aşkı, ilhamı, yani ruhî âlemidir. Herkes kendi şahsî gayretiyle O’ndan ilham ve kuvvet almaya çalışmalı; görenek ve şekilsel tekrarlara gereğinden fazla önem vermemelidir. Çünkü cemiyet taklitçi iken, ferdî ruh yaratıcıdır. Cemiyet, içine düşen bir damlanın bütün varlığına olduğu gibi sirayet etmesini ister; her türlü yeni anlama ve var olma biçimine kapıyı kapatır. Bu tavrı benimseyenler, “nakış ve sûretin mânâ âlemine set” oluşturduğunu bilemedikleri için, şekli ruhun yerine geçirirler. (Mevlânâ, 2000a: 177; Topçu, 1961: 58-59, 1970c: 26, 1997a: 82)

Sonuç olarak, davranışları dışsal olarak düzenleyen kaidelerle, salt aklî tarif ve tahliller bize kurgusal ve görece olanı verirken, şahsen yakından yani karşılaşma yoluyla tanıma ise, o varlık hakkında daha kesin bir sezgi ve bilgi verir. Birinci yolla, yatay nedensellik kaidelerine uygun gayrişahsî vasıtalarla oluşmuş soyut bir anlayış kafalara yerleştirilmekte; ikinci yolla ise, dikey nedensellik ile izah edilebilecek tinsel bir birleşme sayesinde Tanrı ya da varlığa az çok bir uyum sağlanmaktadır. Tıpkı, bir şehrin muhtelif açılardan çekilen fotoğrafları o şehrin kendisini, yani bizzat eş değerini vermeyip, gerçeği bize, onun hayatına ve hareketine ancak doğal katılımın vermesi gibi. İster bir şehir, isterse canlı bir varlık sözkonusu olsun, her şey, önceden hesaplanamayan ve dolayısıyla, mekanik bir sebep-sonuç ilişkisi ile yönlendirilemeyen süreç ve hareketlerle karşımıza çıkar. O halde, ruhî hâdiseler, her biri ayrı ayrı, bir defada teşekkül etmiş ve oluşunu tamamlamış, gelişim göstermeyen “şey”ler değildirler. Çünkü insanın bilinç hâlleri birbirine nüfuz eder ve her an değişir. Onlar, Bergson’un tabiriyle, süre içinde her an oluş hâlinde bulunan ve yeni hayatlar kazanan hareketli unsurlardır. Yani, onlar her an yaşanmakta ve yeni şekiller almaktadır. Dolayısıyla, ruhî hayatta çözümü yapılacak hazır bitmiş bir şey bulunmaz; aksine, zamanla kendini öngörülemeyen sıçramalarla kuran bir akış sözkonusudur. Bundan dolayı, onları durağan bir çerçeve içerisinde, mekâna mahsus basit anlayışla kavramak ve yönlendirmek kâbil değildir. Bundan dolayı, bilinç bunları salt entelektüel araçlarla dışarıdan büsbütün kavrayamaz. Sözelimi, bir kişiyi tanımak, bir şiir ya da kutlu kitabın asıl anlamına nüfuz etmek için, onları içten yakalamak, yani, hayatlarına katılmak gerektiği gibi, onları tanıyabilmek için de, kendimizi onlara uydurmak ve onların hayatını an be an onlarla birlikte deneyimlemek gerekir. (Bergson, 1949: 130; Kök, 2001: 50; Ott, 2005: 23-24; Topçu, 2002: 17-18) Nitekim, Gazzâlî, Kur’an’ın ne dediğini ve neye işaret ettiğini anlamak için, okuyanın “âyete katılmasından”; yani, metne dâhil olması, metin tarafından tüketilmesinden; uzaktan onun üzerinde çalışan bir kimse değil, tam tersine, adetâ Kur’an’ın esiriymiş gibi, onun etkisi altında kalmış ve onun tarafından gerçekleştirilmiş; onun ortaya çıkardığı, tepeden tırnağa eylem ve duygu şeklinde varlığa getirilmiş bir şey olması gerektiğinden söz eder. (Burns, 2000: 425; Gazzâlî, 2005: 337) Çünkü Kur’an’da anlatılan hayat, bir günah-sevap nizamnamesi veya sıkı bir kaideler mecellesinin belirlediği değil, merkezinde Tanrı/Kutsal’ın bulunduğu durmaksızın ilerleyen ruhî bir hâdiseye olduğu için, haricen yapılan tasvirlerle ve kavramlara, yani, dilsel unsurlara ve hukukî kaidelere indirgenemeyecek kadar canlı ve mucizevîdir. Nitekim, ruhî hayata konu olanlar, niteliklerdir; nicelikler değil. Niteliklerin matematiksel kesinliğe sahip bir dille ifade edilmesi ve belli talimatlara uyularak topluca tecrübe edilmesi mevzubahis değildir. Onlara erişim ancak gerekli fikrî ve ruhî hazırlıklar yapıldıktan sonra şahsî temas yoluyla dikey bir hareketle mümkündür. Dinde sözkonusu olan Kutsal, merhamet, sadakat, bilgelik. . . gibi

konular ancak ferdî olarak deneyimlenerek bilinebilecek konulardır. Başka bir ifadeyle, bu konuların benlik tarafından özümsemesi ya da benliğe sahip olması ile onların hakikati ortaya çıkar. Dinde asıl amaç, insanın iç ve dış dünyasını yönlendirmek ve tepeden tırnağa değiştirmektir. Doğrusu, din (yani, İslâm) hem yatay (yani, tarihsel/toplumsal) hem de dikey (yani, fizikötesi/ilahî) boyutlarıyla tam olarak anlaşılıp yaşandığı takdirde, insanı hem zihnen hem kalben hem de davranış olarak dönüştürecek ve her türlü anlam ihtiyacını karşılayacak güce sahiptir.

Dinî Tecrübeye Dayalı Bilme

Kişisel dinî tecrübelerle dayalı bilme, alelâde bilme ve tanımadan farklıdır. Alelâde bilmenin şartı, bilinç ve eşya ikiliğidir. Bu tür bilme yoluyla (yani, teknik analitik araçlarla) elde edilen bilgi, afâkîdir ve daimî bir hayata sahip değildir. Çünkü sadece bilimsel ölçülerle tartılarak aklın karşısına çıkarılan ve dolayısıyla varoluş şartı haline gelmemiş her fikir ve görüş dinî anlamda eksiktir. Sözelimi, modern bilim ve öğrenim, kabul ve varsayımlardan oluşan çok geniş bir yapıdan oluşmaktadır. Bilim şeyler arasındaki münasebetleri tabii illiyet bağına dayalı olarak tespit eder; fakat hakikatin epey bir kısmını (yani, güzellik, mânâ, marifet, uyum, birlik. . . gibi nitelikleri) tanıtamaz. Çünkü o, nefsin ve ruhun derinliklerine incek kadar bir derinlik ve boyutta olmadığı için, gerçeğin nitel mahiyetini tanıtmaya gücü yetmez. Bundan dolayı, Topçu'ya göre, bu bilgi insanı tatmin etmekten uzaktır; onun varlığı, elden ele dolaşan müşterek bir nesneninki gibi, insanın zihninde bir süre eğleşmekten öteye geçemez.(Chittick, 2007: 24; Topçu, 1997b: 22) Bu tür bilgiler, insan varoluşunun bir parçası haline gelebilecek nitelikte olmadığı için, o, bunlardan kolayca vazgeçebilir. Onlar, bir gün şunun başka bir gün bunun mülkü olur. Çünkü insanın şahsî hayatında uygulamaya koyamadığı bilgiler, tam anlamıyla onun olmamış demektir.

Eğer bilgi, özellikle din sahasında, kişisel temas yoluyla elde edilmemişse, menkul inançlar sahasına girmişiz demektir. Zira, nazarî olarak bilmenin aksine, varoluşsal bilme ve tanıma benliğinin var olanlar üzerine doğru yaptığı bir harekettir. Yani, bu hareket, benliğin (aşk, vicdan, akıl gibi) tüm kuvvetleriyle gerçeği kucaklamasıdır. Fakat Topçu aşk kuvvetine, bu noktada özel bir önem atfeder. Ona göre, aşkın olmadığı yerde hakikate yaklaşmak neredeyse olanaksızdır. Varlık hatta Tanrı ile aşk yoluyla temas kurulamayınca, şekli davranışlar ve dinî merasimler pek işe yaramaz. Aşk dünyevî varlıklardan geçerek sonsuza uzanan dikey bir hareket gerçekleştirme kabiliyetine sahiptir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, "aşkın yakıcı ateşinde sevenle sevilen, isteyenle istenen, varlıkla var eden birleşir; temâşa edenle temâşa edilen, kâinatla şuur, cüz ile kül bağdaşır." Bundan dolayı, doğrudan tecrübe edilerek elde edilen bilgi ve görüşlerin salt teorik yollarla, yani, yatay nedenselliğe dayalı olarak çürütülmesi ve (üçüncü şahıs gözüyle) yalanlanması olanaklı değildir. Çünkü bu tür bir tanıyış, nazarî muhakemenin bütünüyle erişemeyeceği bir düzeyde gerçekleşmektedir. Bu bilme ve tanımanın kökleri, benliğin en derin tabakalarına kadar indiği için nazarî muhakeme yoluyla sökülüp atılamaz.(Topçu, 1997b: 23)

Demek oluyor ki, dinî hakikatler, ispatı deney ve gözlem ile yapılan bilimsel "doğrular" gibi olmadığı için, "bilimsel" araç ve yöntemlerle bütünüyle açıklanamaz. Çünkü din, konuları itibarıyla, tabii varlıklarla ilgili herhangi bir bilim dalı gibi değildir. Dinde, yine matematikte olduğu gibi sadece aklın yapısına bağlı prensipler de yoktur. Onun prensipleri hem akıl, aşk ve vicdanın yapısına bağlıdır, hem de vahiy, ilham ve inançlarla beslenir. Dolayısıyla, dinî hakikatleri tabii nesnelere uygulanan genişlik ve uzunluk gibi nicelik belirten kavramlarla değerlendirmek hiç te uygun değildir; zira, bunların mekânsal anlamda yeri, ne gök ne yer ne de hukuken tanımlı uygulamalardır.(Hallâc-ı Mansûr, 2002: 215) Zâten, tabiat âleminde bambaşka bir âlemin, yani, şeylerin bambaşka bir düzeninin var olduğu iddiası, teistik dinlerin esas kaziyesidir. Dinde amaç insanlara öncelikli olarak tabii nesne ve hâdiseler hakkında bilimsel açıklamalar vermek değil, ruh güç ve yetilerini geliştirici yönlendirmeler ve denemeler yaptırmaktır. İnsanın kaderi, yalnızlığı, ölümü, varoluşun mânâsı, tüm bunlar hakkında aklen ikna edici bilgiler, kalben tatmin edici sezgi ve ilhamlar vermek dinden beklenir. Bunlar, tabiat bilimlerinde olduğu gibi, doğrudan evrene ait bilimsel açıklamalar olmayıp, insan hayatına hem içsel hem de dışsal anlamda düzen verici ve değer koyucu bilgilerdir.

Din, bu amaçla, bütün hayat tecrübelerimizin yükseldiği sonsuzluktan tekrar varlığımıza dönen

İlahî bir aks-i seda halinde benliğimizi kucaklar. Sonsuzluğun kollarıyla kucaklanma, ruh için sonsuz kuvvet kaynağıdır. Topçu'ya göre, dindar adam, teorik anlamda başkalarından daha çok bilgili olan değil, daha ziyade kuvvetli olandır. Din duygusu, her sahada sonsuzluğa çevrilmiş bir hareket iradesi halinde görünür. İnsanın diğer hareketlerinden ayrı olmayan dinî hareket, insanda sonsuzluk iradesini doğurur ve kendisine bağlanan insanı başkalarından daha kuvvetli yapar. İnsana yalnız dinin sağlayabildiği bu ruh kuvveti, bizi içeriden yakalayıp Allah'a doğru götüren enerjinin kaynağıdır. Bu kuvvet sayesinde ruh dünyasının iççisi olan tasavvuf ehlinin yaşayışı, Topçu'ya göre, gerçek dinî yaşayıştır.(Topçu, 1970c: 20, 2003: 87-88, 2016: 33) M. Blondel`den naklen Topçu diyor ki:

Ne kadar bayağı olursa olsun, hiçbir hareket yoktur ki içerisine ilahî varlık konulmuş olmasın. . . hareketlerinin her birinde içsel bir sonsuzluğun bulunduğu yolundaki müphem duygu, insanı bu ilahî varlığı bütün hayatı içerisine yaymaya sürüklüyor. Dinî hareket kendi başına, öbürlerinden ayrı bir hareket değildir. Öbür hareketlerin hepsini kucaklamaya uzanır. Tüm hareketlerimiz insanla Allah'ın bir terkididir. Ve Allah, düşüncelerimle hareketimin yapmacık bir aksedişi ve uzanışı gibi bir şey olmak şöyle dursun, düşündüğümle yaptığım şeyin tam ortasında bulunuyor, ben O'nun çevresinde dolaşıyorum, düşünceden harekete veya hareketten düşünceye geçmek için, benden yine bana gitmek için, her an O'nun üzerinden geçiyorum. (Topçu, 1998a: 66-67)

Topçu, bu noktada, bilimsel bakış açısı ile algılanamayan fakat içten/gönülden tanıyış yoluyla algılanan ilahî neşvenin (yani, bambaşka bir düzenin) âlemdeki varlığından bahseder. İlahî neşve hem kâinatın hem de bizzat insanın içinde akmakta, her türlü harekete eşlik etmektedir. "İlahî neşve, kürelerle kâinatı yarattığı gibi, her ân yeni ruhlar yaratmakta; semalara sevinç ve ümitler serpmekte; yeryüzünü hikmet fidanları ile süslemekte; yer ile dost olan gökten besteler ve tablolar çıkarmaktadır." "Her şeyde barınan hakikate her şeyin dili ile çağırış ve eşyanın üzerine sımsıkı örtülü bulunan perdeyi bu çağırışla sıyırmak nasıl kabil olacak? İçsel/mistik denemenin ulaşmak istediği gaye işte budur; bu yolu bulmaktır." Topçu "yeryüzünü gece gündüz her ân dolaşan şevk, kalplerinin dışına atılmış zavallılarca hiçbir zaman görülmeyen ilahî neşvedir," diyor. İlahî neşve ve hayattaki daimî yeniliğin nedeni, ilahî bolluk, genişlik ve mümkün şeylerin sonsuz oluşudur.(Chittick, 1989: 103; Topçu, 1970a: 58-59, 1997b: 129, 1998b: 155) Bu nedenle diyor Topçu:

Aklınla değil, bütün varlığınla varlığa yaklaş. Sen, ben, o var mı? Hayretle seyrettiğin âlemde ne sihirler bulacaksın! Ağaçlardan Allah'a yükselen kollar, seherde boyun bükmüş Allah'a bakan nazlı çiçekler, akan suların hikmetine hayran, kurtarıcı kudretin sahibi imiş gibi dimdik duran kavakların huzurunda akşamları secdeye kapanan dağlar. Bütün bunların temâşasına âşık yıldızların, sabahlara kadar yukarıdan bize faş ettiği sırlar. Ve bütün bunlar Hakk'a kavuşturan yolu gösteriyorlar.(Topçu, 1998b: 164)

Topçu'ya göre, dünyalar ilahî neşveden doğmuştur. Varlığın aslı olan ruh da ilahî bir neşvedir. Etrafımızda durmadan dalgalanan her an doğuş cilvesi, ilahî neşveden başka bir şey değildir. Kâinat ilahî neşvenin görüldüğü yerdir. Çünkü varlık akışı yokluğa doğru iken, zenginlerin cömertliği de muhtaçlara doğrudur. Kemal ve yücelik vasfının görülme ve anlaşılma sebebi yokluk ve eksikliklerdir. Varlık bakımından yoksul olan insan da ilahî neşvenin geçidi ve tecellîsidir. Gören gözler, yeryüzünde ilahî neşveden başka bir şey görmezler. Milyarlarca kez dönen gök cisimlerinin hareketleri ve biri diğerine benzemeyen insan sesleri ilahî neşvenin çığlıklarıdır. İlahî neşve yaratıklarla tükenmiyor, aksine, yaratıklardan taşıyor ve onları da taşıyor; varlığa girip onu avutuyor; varlıktan taşıyıp onu uyarıyor; akıl olup bizi kendimize getiriyor; aşk olup kendimizden geçiriyor; ben dedirtmek için bende benlik oluyor; benden geçirmek için benlikte kıyamet koparıyor; beni doldurup beni boşaltıyor; hem çile hem derman; hem huzur hem tufan oluyor.(Mevlânâ, 2000a: 775-777; Topçu, 1997b: 130) İlahî neşveyi fark edemeyen nasipsiz ise, dünyamızda asıl var olanın ölçü ile tartı ve maddeye bürünmüş şekiller olduğunu sanıyor. Topçu diyor ki:

Dünyamız, sonsuzluk ve ebedilik içinde barınan mutlak vücudun tecelligâhı, bir nevi aynasıdır. Mekân onda bir vehim, zaman bir terennüm, hayat bir kabuk, ölüm bir cilvedir. Akıl için karanlıkla ve ıztırapla dolu dünyamız, ârif gözünde aşk ile sürurun, vecd ile neşvenin, her an bir yeni yaratıcı tecellinin kaynaştığı, mest edici hakikat güneşinin gözleri kamaştırdığı ilahî temâşa sahnesidir.(Topçu, 1998b: 116)

Gerçekte var olanların özünü oluşturan ilahî neşve, dışarıdan hakkıyla tanınmadığı için, başka şeylerle mukayese edilemez, analitik aklın kullandığı kavramlarla ve hukuk terimleriyle ifade edilemez. Tavsif, tarif ve tahlil bu noktada insanı dışarıda bırakır. Sözelimi bir nesnenin mekândaki hareketini gözlemlediğimde, ona iliştiğim eksen ve işaret noktalarına, yani, onu irca ettiğim tasavvurlara göre değişik şekillerde ifade eder ve onun dışında kalırım. Analitik yaklaşım, bir konuyu, o konunun diğer şeylerle paylaştığı ve gerçekte bütünüyle ona ait olmayan müşterek unsurlara ve niteliklere indirgeyerek anlama çabası olduğu için, insanı ondan uzak tutar. Bu yaklaşımda, bir şey tahlil edilerek, kendisinden başka bir şeyin fonksiyonu olarak açıklanır.(Bergson, 1999: 23-24,26) Çünkü zekâ atomcudur: O her şeyi önceden bilinen bir durum ya da işleve irca eder, her yeniliği ihmal eder, zamanı mekâna indirger; en son gerçeklik oymuş gibi daima hareketsizlikte karar kılar. Topçu, hendeseci olarak doğduğumuz için mozaikler yapmaya meraklıyız, diyor. Bundan dolayı, ancak süreksizlik, cansızlık ve ölümün bulunduğu yerde rahat edebiliyoruz: Hendeseci olan “zekâ”nın karakteri, yapısı icabı, oluşun hayatı ve varlık hareketini anlayamamaktır. O, bunları değişmez kalıplara dökerek tanımaya çalışır; ona göre, değişim sonradan olma ve arızîdir.(Ott, 2005: 21-22; Topçu, 2002: 77-78) Dolayısıyla, zekâ, oluş halindeki canlı varlıkları arızî niteliklerinden arındırmak için, öldürür, onların içini boşaltır, ardından yeniden doldurur ve kavramlarla mummyalar. Çünkü hareket ve oluş onun için birer tehlikedir; zira, var olan hareket etmez ve oluşmaz; hareket eden ve oluşunlar da zâten var demeye layık değildir. Bu yüzden, zekânın tanıdığı şeyler, adeta oluş halinden alınmış ve sonra zihnimiz tarafından bütünü yerine geçirilmiş bir parçadır. Fakat yaratıcılık, özellikle dinî ve bediî sahalarda zamanın eseri, hatta zamanın ta kendisidir. Zekâ zamanı hakkıyla tanıyamadığı için, “yaratmanın yeniliği” fikrine hayli mesafelidir. Zekâ, mekân içinde aldığı duyuları, yine ancak mekân içinde kurulan bir dizgeye yerleştirir, bu dizge içinde onlara geometrik bir şekil verir ve adlandırır, böylece ancak maddî şeyler için mevzubahis olan kat`î ve açık tarif ve tasnifleri ve mekâna ait süreksizliği onlara zorla kabul ettirir. Fakat yaratmanın daima faal olduğu bir varlık sahasında, şeyleri ve hâdiseleri mekâna dayalı bir düzen içinde önceden görüp tahmin etmek imkânsızdır; zira, yeni durum eski unsurların arasında mevcut değildir. Bundan dolayı, gerçek oluş, zamanda yeniye doğru ilerlemekten ve önceden görülemeyen, tekrarı mümkün olmayan kendine özgü olanı yaratmaktan ibarettir.

O halde, yatay nedenselliğe göre açıklamalar yapan bilimsel yaklaşımı ve analitik yöntemi dine ve ilahî kitaplara uyguladığımızda ciddî çıkmazlarla karşılaşırız. Bilindiği gibi, Kur`ân`ı anlamak ve Ulu Önder`in sözlerini doğru yorumlamak tefsir ve hadis diye birer ilmin konusu olmuştur. Ancak, sadece bunların bilgisi (yani, tarihsel ve filolojik unsurların rivayeti) ve dinî ifadelerin dil ve mantık düzeyinde yapılan tahlilleri dinî bir hayat ortaya koyamaz; onların işaret ettikleri anlamlara bizzat temas etmek gerekir. Dinî yaşayışın tekniği diyebileceğimiz ibadet şekilleri ve bunlara ait şartlar üzerinde asırlardan beri ortaya konan bilgiler hayli biçimsel ve geometrik olduğu için, dinin gerçekleşmekte olan ve henüz gerçekleşmemiş potansiyellerini ifade etmezler. Nitekim, dinlerde birtakım düzenli hareketler şeklinde belirlenmiş ibadetlerde gaye, ruhsal kabiliyetleri geliştirmektir. İbadetler bu gaye ile gerçekleştirilmediğinde, mânâsız hareketlere dönüşür ve onları yapanları otomatlaştırır. Çünkü dinî yaşayışı, biçimsel ibadetlerin yapıldığı dar zamana sığdırmaktan böyle bir netice doğar. İrademizin yapısına sinmeyen, kişisel varoluş ritmimizle kaynaşmayan, dolayısıyla hayatın her safhasını idare edemeyen ibadetler, boş bir yorgunluk, belki de gösteriş ve korku vehminin harekete geçirdiği gayriiradî yapılan hareketlerden başka bir şey değildir.(Topçu, 2016: 35) Topçu bu durumu şöyle ifade ediyor:

Din akan bir nehre benzetilirse, şeriat onun mecrası, yatağıdır. Bu mecra, bu yatak, asırlardan beri kupkuru kesilmiş, ilahî unsur olan suyu çekilmiş, onun hayatından eser kalmamış. . . sade ötesinde berisinde yıkılıp çökmüş taş parçaları, kenarlarda çürüyerek kupkuru mecraya yuvarlanmış kütükler. (Topçu, 1961: 218)

Gerçekte, dinî hayat, ferdin kendi benlik ve ruhunda yaptığı dinî denemenin içindedir. Bundan dolayı, Kur`ân`ı ve rivayetleri yorumlama eylemi, aslında daima bir ‘dünya’ içinde ortaya çıkan bir hayat tarzı, var olma biçimi ve ahlâkî bir ‘hâdisé’dir. Dolayısıyla, her bir yorum hâdisesi varoluşsal niteliği ve içinde gerçekleştiği anlam dünyasının kendine özgülüğü (yani, bir buluş ve eriş tecrübesi olması) açısından bir başka yorum hâdisesine indirgenemez. Bu yönüyle o, ayetlerin soyut anlamını

evrensel bir kavrayışla ortaya çıkarmaya çalışan teknik ve analitik düzeydeki anlama faaliyeti ile kontrol altına alınamayacak kadar canlı bir hâdisedir. Çünkü dinî ifadeler, ancak içsel denemeler yaparak başımızdan geçen hâdiselere kaynaklık eder ve onların anlam boyutları böylece keşfedilir. Aksi takdirde, tefsir ve hadis de teori halinde dışımızda kalır. Onların benimsenmiş ve derece derece aşk ile yaşanmış olması insanı ancak dindar yapabilir. Aşk, varlıkların hepsiyle dolup taşmaktır; varlık içinde yaşamak, varlığın bizde yaşayışına şahit olmaktır.(Tatar, 2001: 493-494; Topçu, 1970c: 120-121, 1997b: 35) Çünkü kavram, imaj ve duyu algılarının ötesine geçme durumu ancak aşk ile mümkündür. Bunlar insan ile Tanrı ve varlık arasında birer engel olabilmektedir. Onlar realitenin ancak belli bir nokta-i nazardan tercümesini yapar veya şemasını çıkarır. Kavram ve imaj realitenin bütününden koparılmış bir parçadır; fotoğrafik veya daha ziyade sinematografik bir görüştür. (Topçu, 2002: 78-79) Bundan dolayı, cevizin özüne nüfuz etmek için nasıl kabuğunu kırmak gerekiyorsa, benzer şekilde, Tanrı ve varlığa temas etmek için, onlar hakkındaki kavram ve imajların medlulleriyle buluşma tecrübesi yaşamak gerekmektedir. Tıpkı, cevizi gerçekten tatmanın, dışarıdan ona ya da onun resmine bakarak değil de, onu içerden tecrübe ederek olması gibi.

O halde, hem eylemlerin biçimsel şartlarına dair bilgiler hem de kavramlar vasıtasıyla yapılan soyutlamalar, bizi Tanrı ya da varlıktan uzaklaştırma ve onun uzağına düşürme tuzağına sahiptir. Tanrı'nın yanına sokulmak ise, hareketine katılmakla olurken, O'nun hareketine katılmak da, içsel tecrübenin vasıtası olan aşk ve sezgi sayesinde olur. Hareketli bir varlığı yakından tanımak analitik aklı ihmal etmeden, hayal gücünü kullanarak, kendimizi onunla özdeşleştirerek mümkündür. Hayal gücü Tanrı'yı hâzır ve nâzır kılar, adeta O'nunla insanın birleşmesini temin eder; çözümleyici aklın Tanrı ile insanın temasını imkânsız kılacak şekilde ortaya çıkardığı engelleri ortadan kaldırarak, onlar arasında bir yakınlık tesis eder. Böylece esnek ve her türlü duruma intibak edebilen hayal, Tanrı hakkında donuk kavramsal anlayışlar üretmek yerine, O'ndan ilham almanın ve O'nunla irtibatı koparmamanın vasıtası olur. Sonuçta, bu yeti bize Tanrı'yı içten tecrübe etmenin yollarını sunar. İnsan bu durumda, sadece dışarıdan değil içeriden derin bir bağla Tanrı'ya bağlı olduğunu hisseder. Bu içsel bağ, dışsal ilgi vasıtasıyla mümkün olmayan (sözgelimi, ateş hakkında sahip olduğumuz kavramlara nispetle doğrudan ateşe dokunmak arasındaki fark gibi) bir netice doğuruyor. Bu yolla elde edilen sezgi ve bilgi (marifet), ne o varlık hakkında önceden oluşturulan soyut bir bakış açısı ve çerçevesine ne de kavramlara göredir. Bir şeyin hayatına ve hareketine katılarak elde edilen marifetle, dilsel ve mantıksal araçlarla gayrişahsî bir şekilde onun hakkında elde edilen "bilgi" arasında ciddi bir fark vardır. Nitekim, Tanrı'nın varlıkla olan bağını, ister aklî isterse varoluşsal düzeyde olsun, kopararak, âlemden uzaklaştırmak, O'nu hakkıyla tanımamaktır. Hatta O'na yarım iman etmektir. O'nu hilkat, kudret ve tabiattaki düzenden ayırmadan içsel deneyimlerle tanımak ise, O'na tam iman etmek demektir. Çünkü tüm varlık sahası baştanbaca Allah'ın bilgi ve kudretinin tecellilerinden ibarettir.(Kök, 1995: 66) İnsan, muhayyilenin imkânlarını kullanarak bu tecellilerle karşılaşır ve âlemdaki ilahî harekete katılır, onu uzaktan seyretmez ve böylece onun hakkında gerçek bir farkındalığa erişir.

Hülasa, bir gerçekliğe dışarıdan çeşitli zaviyelerden bakmak, yani, onu dolaylı olarak bilmek yerine, doğrudan bir biçimde bilmenin bir yolu, yani, herhangi bir anlatıma, tercümeyle, sembolik temsile gerek kalmaksızın kavramanın imkânı varsa, bu, bütün varoluşumuzla ona uyum sağlamak ve onun hayatına katılmaktır. Belli bir zaviyeden alınmış bir tasvir, belli sembollerle gerçekleştirilen bir çeviri, görüntünün kendisinden alındığı objeyle ya da sembollerin anlatmaya çalıştığı asılla karşılaştırıldığında her zaman için eksiktir. O, şeyin gerçek ve içsel oluşumunun yerine, dışsal ve şematik bir temsil ya da tasvirini ikame eder. O kadar ki, onun taslağı, onun sunduğu kesit, bütünüyle nesnenin muayyen zaviyeden yapılmış bir gözlemine tekabül eder; ve belli bir temsil aracının seçimine karşılık gelir. Oysa, ilahî olan, şimdi ve burada bulunuşun kesâfeti içinde bulunur. Bundan dolayı, o, aklî formlar tarafından asla tüketilemeyen fiilî varoluştur. Çünkü analitik akıl, çözümler ve soyutlar; ancak, hakikat kendisiyle bütün olarak temas kurulmasını ister. Sözgelimi, bir resmi, dışsal özellikleri üzerinden idrâk etmeye çalışan, onun hakkında pek çok şey bilir, ama bedî zevk alamaz; sadece onun üzerine konuşur; onunla hemhâl olamaz. Oysa, varlığı içten deneyimleme teşebbüsü, önümüzde açık bir varoluş ufkunun bulunduğunu anlama imkânı verirken, kaideci ve şekilci dinî tavır buna hiç prim vermez.

Dinî Tecrübenin Kişisel Anlamı

Nurettin Topçu derûnî/dinî tecrübelerin kişisel anlam ve önemini, kaideci/şekilci dinî tavrın eksiklerini ortaya koyarak anlatmaya çalışmıştır. Topçu'ya göre, inancın alanını daraltan şekiller, kalbi çepeçevre duvarla kuşatan kaideler, hesap ölçüleri, dünyaya dönük iştihalar, tensel arzuların tatmin edildiği yer olarak cennet fikri ve hukukî kaidelerle korunan sözde dindarlık gerçek dinin düşmanıdır. Çünkü bunların her biri, Allah'ın rahmeti önünde birer engeldir. Başka bir ifadeyle, iş ve eylemlerin şeklen doğruluğunu ortaya koyan kaideler dairesinde hareket edenlerin ve bedensel fiillerine güvenerek cennet arayanların dindarlığı, gerçek dini yıkar; ruhun Allah'a götüren hamlesini durdurup insanı cansızlarla birleştirir. Taassup denilen felaket de budur.(Topçu, 1997b: 118)

Katı kaideciliğin ve taassubun yaygınlaşması, dinin (yani, İslâm'ın) ruhunu eritir. Böylece, dinî müesseseler, dinin ruhundan tamamıyla sıyrılır ve din elbisesine bürünmüş, dinî kaidelere bezenmiş birer devlet ve dünya müesseseleri hâlini alır. Bu tavrı benimseyenler, diyor Topçu, geri bir anlayışla, (sözgelimi, cennet, miraç ve Kur'an'a varıncaya kadar, neredeyse tüm) İslam inançlarını, mânâ âleminde ayırıp madde dünyasına aktarırlar, bununla da yetinmeyip, hepsi hakkında maddî-yüzeysel izahlar yaparlar. Netice itibarıyla, din kaba maddeci bir bakışla yorumlanmış olur. Bu anlayışta olanlar, böylece bayağı bir pozitivizme kayarlar.(Topçu, 1998b: 21-22) Çünkü şekilci ve kaideci gruplar, yaratıcı ve yaşatıcı din kuvvetine aslında fiilen inanmamaktadırlar. Onlar için, sözgelimi, ibadetler sadece bedenle yapılan belli bazı biçimsel eylemlerden ibarettir. Topçu diyor ki:

Taassup kalbe garazkârlıktır; onun başladığı yerde din biter. Kalp ile okunmayan Kur'an'dan kim ne anladı? Kur'an'da sonsuzluğu dolduran kalbi bulmayan, Büyük Kitab'ı hiç anlamamıştır. Cenneti, fâni isteklerden sıyrılmış saf kalpte aramayıp da bazı beden hareketlerinin karşılığı olarak satın almaya hazırlananlar, hilekâr bezirgânlara benzerler.(Topçu, 1997b: 126)

Açıkça anlaşılacağı üzere, dinî iddia ve hareketleri, ruh hâdisesi olarak görmek yerine, bedenle ve fenomenal boyutuyla yorumlamak, onların anlam ve değerini hiçe indirgemektir. Din anlayışında zamanla ortaya çıkan deformasyonun bir sonucu olarak ortaya çıkan el, ayak ve baş hareketlerinde, bedensel birtakım şekli değişimlerde maharet, dindarlık için yeterli değildir. Hallâc "O'nun rızasını ibadetleriyle kazanacağını sanan kimse, O'nun hoşnutluğu için bir fiyat biçmiş olur," derken, Topçu da, "bütün ruh ve mânâsından sıyrılan dinî hayattaki bu şekilcilik, ahlâkî hayat için uzun vadede yıkıcıdır" der.(Schimmel, 2009: 59; Topçu, 1998b: 60)

O halde, İslâm sadece insanlara namaz kılmak, oruç tutmak gibi birtakım hareket kaideleri veren bir din değil, bundan daha da ileride, ruhlara gıda veren bir dindir. Yani, İslâm hem toplum hayatını düzenlemek için bir takım hukuk ve hareket kaideleri ortaya koyan, hem de insanın anlam-değer dünyasının kuruluşuna katkıda bulunan sezgi ve ilhamlar sunan bir dindir. Bunun kanıtı, İslâm'ın yetiştirdiği Hallâc, Mevlâna, Yunus Emre ve Mehmet Âkif gibi büyük ruhlardır. Onlar "vicdan âleminin inkılâpçıları; ahlâk hayatının insanüstü varlıklarıdır."

İslâm'ın dünyevî tüm iş ve eylemlerimizi düzenlemiş olması, dünyaya ait emellerimizde, sözgelimi, siyaset ve ticarete, daha başarılı olmamız için değil, dünya işlerini, ruhun selametini herhangi bir biçimde engellemeyecek tarzda düzenlemek içindir. Daha açık bir ifadeyle, dinî düzenlemelerde asıl amaç, ticaret ve siyasette kazanç ve muvaffakiyet elde etme hırsına gem vurmaktır. Çünkü dinin dünyası, öncelikle ruh dünyasıdır; beden değil. Bir tarafta nicelikler, diğer tarafta değerler arasında münasebet mevzubahistir. Dinde amaç, ruhu bedene hâkim kılmaktır; bedene saadet ve bolluk getirmek değil. İşte bundan dolayı, beden ruhun yüksek gayesine uygun hareketler yapması için şeriat bildirilmiş ve onda bedensel hareketler, ruha zarar vermeyecek veya onu besleyecek tarzda tertiplenmiştir. Sözgelimi, Kâbe'nin şekli yönü ve onun duvarla çevrili kısmında yapılan fiiller birer araçtır. Bu nedenle, bunlar birer araç olarak ancak yerli yerinde değerlendirildiğinde (yani, içeriklendirildiğinde) Tanrı'ya ulaştırıcı olurlar. Bu amaçla, din insanın tüm hareketlerini Tanrı'nın huzurundaymışçasına düzenler ve O'nun büyük hareketine bağlar. Bir müslüman açısından, hareketlerin oluşunda akan da zâten iman ve düşünce cevheridir. Mümin ruhuyla Tanrı'yı arar ve bu esnada birtakım hareketler yapar. Hareket ve ibadetlerden dinin ruhu olan ahlâk ve düşünce çıkarıldığında ise, hepsi mânâsını kaybeder.(Bakış, 2013: 117; Topçu, 1998b: 58, 1998a: 67) Çünkü işler düşüncelere

bağlıdır, düşünce olmadan eylemlerin bir anlamı yoktur. Mevlâna'ya göre, insan düşünceden ibarettir, geriye kalan kemik ve sinirdir. Onun düşüncesi eğer gülse, o gül bahçesi olur, eğer dikense, olsa olsa külhana odun olur.(Mevlâna, 1990: 299; Mevlânâ, 2000b: 75, 2000c: 487) Topçu Diyor ki:

Kâbe'nin, sade bir emrin ve bir ödevin yapıldığı yer gibi düşünülmesi ve ona birtakım otomatik hareketlerle çevriliş, onun gerçek mânâ ve değerini kaybetmektir, onu anlamamaktır... Onu ilahî bir dâvanın sembolü olarak, mutlak ve mücerret bir tasavvur halinde düşünmek Kâbe'nin gerçek dinî anlayışıdır. Öyle ki, yeryüzünde İslâm'ın hiçbir kuvveti kalmasa ve müslümanların bir tutacak dalı olmasa da Kâbe'nin bu türlü anlayışı zihinlerde yaşasa, sade bu düşünüş İslâm'ın ebediliğini temine kâfidir. Ahlâk maddeye böylesine üstündür.(Topçu, 1998b: 83)

Topçu'ya göre, ahlâk ile dini birbirinden ayırmak mümkün değildir. Din ile ahlâk sonsuzluğa göz diken iki gerçek ülkücülüktür. Müslüman olmak, İslâm ahlâkına sahip olmak ve onu kendinde yaşatmaktır. Ahlâk, bireye bedenle ilgili eğilim ve yönelişlerini bilgece bir düzene koyma ve böylece beşerî hayattan insanî hayata geçiş imkânı verir. Mevlâna'nın değişimiyle, beden insanın atıdır, bu dünya da bu atın ahırındır. Atla binicinin ihtiyaçları bir değildir. Sözelimi, atın yemi binicinin yiyeceği olamaz. Eğer, hayvanî nitelikler insanda baskın olursa, o hayvanların ahırında kala kalır. "Beden midesi insanı samanlıktan, gönül midesi ise reyhandan yana çeker." İnsanın böyle bir çıkmaza düşmesini engellemek için, din ve ahlâk içsel derinleşme yoluyla (yani bilgelik, merhamet, sadakat. . . gibi erdemleri fiiliyata dökerek) sonsuzluğa yönelme ve ruhun selametini orada arama ülküsünü gerçekleştirmek ister. Bu yüzden, din terbiyesi, bir çeşit şahsiyet terbiyesidir. Çok miktarda bilgi, hikâye ve öğüt insanı dindar ve ahlâklı yapmak için tek başına yeterli değildir. O, damarlara yapılan aşu halinde bir aşk terbiyesi ile mümkündür. Sözelimi, kuşdilini ses bakımından öğrenmek, onun mânâsından hissedâr olmak anlamına gelmez. Bu yüzden, dindar olmak için, belli metinleri lafzen ezberlemek ve bazı biçimsel hareketleri düşünmeksizin yapmak değil, çok sevmek ve sevgiden örülen bir şahsiyetin sahibi olmak gerekmektedir. Nitekim, dindarlık ilmi, ahlâkî erdemleri somutlaştırarak ve yaratılmışları severek Allah'a ulaşmaya kabiliyetli bir ruh örgüsü oluşturmaktır.(Mevlâna, 1990: 27; Mevlânâ, 2000a: 819; Topçu, 1998b: 80,86, 1998a: 73)

Bizzat kendi hareketlerimle kıvıdamazsam, bende veya dışarıda bana muhtaç olmadan hareket edecek şeyler var; ve bensiz hareket eden her halde benim aleyhime hareket edecek. Var olmak, insanın samimî olarak sahip olduğu isteklerin bütününe içerisine almaktadır. Eğer ben var olmak istediğim değilsem, istediğim, sözle değil, arzu ve tasavvurlarla da değil, fakat bütün kalbimle, bütün kuvvetlerimle, hareketlerimle istediğim değilsem, ben var değilim. Var olmak istemek ve sevmektir.(Topçu, 1997b: 16)

Bu ruh örgüsü insanların Allah'ın hâzır ve nâzır olduğunun bilincinde olmalarını ve ona göre davranmalarını talep eder; ama aynı zamanda buna uygun olarak düşünme, hissetme ve niyet etmelerini de ister. Allah bizden nasıl davranmamızı istediye, o şekilde davranmamız yeterli değildir; daha da ilerde, asıl gaye, yapılan işleri yalnız Allah'ın rızası için yapmaktır. İşte buna, fiiliyata dökülmüş tevhd denilmektedir. Etkinlik ve düşünce bütünüyle Hakk'a uygun olmak durumundadır; zira, Hakk'tan başka herhangi bir hakikat bulunmamaktadır. İş ve eylemlerin haricen doğru olması yeterli değildir; iç düşünce ve tutumlar da bu dış etkinlikle kesin bir biçimde uyumlu olmalı ve onu yönlendirmelidir. İnsanların düşündükleriyle yaptıkları arasında veya oldukları şey ile düşündükleri arasında asla çelişki bulunmamalıdır. Nereye yönelirsek yönelelim, Allah'ın Vech'inin orada hâzır ve nâzır olduğu anlayışı, bu uygunluğa ulaşmanın itici gücüdür. Bu anlayışa göre, O sizin sadece yaptığınızı değil, fakat aynı zamanda düşündüğünüzü de görür ve bilir.(Chittick & Murata, 2000: 389-390) O halde, dindar adam her an sonsuzun huzurunda bulunduğu farkında olan ve her hareketi için ondan gelecek emri dinleyen, bu emri vicdanında ve onunla birlikte cemaatin vicdanı olan kitapta arayan adamdır.(Topçu, 1970c: 46-47) Çünkü dinde gaye, ferdi varlığımızı sonsuz ve mutlak kudrete hem kafa hem gönül hem de hareket olarak bağlamaktır.

Bu gayeyle, insan mevcut bağlam içindeki tüm imkânları kullanıp, menfaat ve ihtiraslarını tatmin etmeye çalışanlara karşı çıkarak, yani, isyan ederek yeni ve daha üstün bir düzen oluşturarak Tanrı'ya doğru ilerler. Hayatın amacı da budur. Hayatı derinden yaşayanlar için, bu amacın gerçekleştiril-

mesi, Ulu Önder'in kılık kıyafetle ilgili hallerini taklide değil, onun ruh ve zihin yapısını örnek almaya bağlıdır. Çünkü O'ndaki ilahî emanet ve ışık, O'nun ruhunda ve zihninde barınan ruhî ve ahlâkî gerçeklerdir. (Topçu, 1970b: 56-57, 1995: 70) Bu yüzden, belli bir şekle ve renge bel bağlamamak; kabuğa değil öze itibar etmek gerekir. Zira, her şekil/sûret kabiliyet bakımından sınırlıdır. Belli bir sûrete bürünmüş gönülde, gelecek yeni mânâları kabul etmeye yetecek yer yoktur. (Mevlânâ, 2000a: 827,835-837)

Bu durumda rahatlıkla iddia edilebilir ki, dinde kaideler ve ahkâm, aşk kaynağından fıskırmış olduğu için, onu anlamadan doğrudan doğruya kaidelere bağlanmak taassup denilen körlüğe, daha da ileride samimiyetsizliğe sebep ve yeni varoluş olanaklarının ortaya çıkmasına engel olur. İnsan samimiyeti kaybettiği anda Tanrı'dan uzaklaşır. Samimiyet, insanın, ruhunun derinlerindeki hayatı, iradesiyle ve bütün hareketleriyle takip etmesi, başka bir deyimle kalbinin yolunda yürümesi demektir. Kalbin ve hatta aklın emirlerine uymasını bilmek demek olan dindarlık, samimiyetten hiçbir zaman ayrılmaz. Çünkü samimiyetsizlik kalbe karşı gelmektir. Samimiyetsiz ten ehli için, onların ilimleri bir yük iken, kalp ehli için ise, bir taşıttır. Kalbe ve nefse indirilen, yani, nüfuz eden ilim, sahibine dost olurken, salt dil düzeyinde zahiren kabul edilen ilim ise yük olur. Dolayısıyla, samimiyetten uzak zahire ağırlık veren kaidecilik yaygınlaştıkça, Allah'ı dikkate almadan yaşayan insanlarda bile görülmeyen bilişsel ve varoluşsal bir daralma ortaya çıkar. (Topçu, 1998b: 46-47)

Kabuğa itibar eden kilitlenmiş beyinlerin, yeni düşünme ve tecrübe etme imkânlarını görmezden gelerek, kalıp yargılara hakikat diye bağlanmaları, dinî hayattaki daralmanın sebebidir. Çünkü ne ifadelerin zahirî anlamı ne de eski insanların hareket planları, yeni dönemde yaşayan insanların hayatlarını düzenlemek için yeterlidir. Kelimelerin lafzî anlamına ve biçimsel hareket kaidelerine bağlanmak, varlığın sadece görünen yüzünü anlama imkânı verir; içini aydınlatmaz, hayatın mânâsını göstermez. Bu durum, düşünceyi kısırlaştırır ve yaratıcılığı öldürür; bilincin değişmez şekillere bağlanamayan yaratıcı devingenliğini yok eder. Öyle ki, dar bir zihinle ve bütün ömürleri boyunca kafalarına yerleştirilen kalıplarla hareket edenler, ilahî denemeden hiçbir şey anlamazlar ve Tanrı tecrübesini ruhlarında bir an bile yapamazlar.

Böyle bir sistem içinde birey, ruhî bir varlık olarak, sadece edilgin durumda kalmaktadır. Hayata nazaran cansız madde ne ise, cemiyet karşısında ferdin durumu da ondan fazla bir değer taşımıyor. Ruhî hâdiseler dünyasında, birey bir iradeye sahipmiş gibi görünüyorsa da, gerçekten irade cemiyettedir. Birey içtimaî zaruretlerden ibaret katı bir determinizm içinde sıkışıp kalmıştır. (Topçu, 1961: 52)

Oysa, ibadet ve kulluk, tüm hareketlerimizde görülmesi gereken bir hâdisedir. Çünkü o, insana yeni anlama, bilme, olma ve Tanrı ve varlık ile doğrudan ve her zaman yeniden iletişime geçme imkânı vermekte ve onu önceden kesin olarak büsbütün tespit edilemeyen açıklığa götürmektedir. Daha açık bir ifadeyle, ibadet eylemi, bir tür dinî tecrübe olarak, insanların önüne henüz tecrübe edilmemiş yeni var olma olanakları açmaktadır. Çünkü insan irade ve isteği bulunmayan, bir makinadaki tuş ya da vida kadar değeri olan bir varlık değildir. İnsanların irade ve hareketlerini logaritma cetveline göre tespit ve tayin etmek imkânsızdır. İnsan hareketlerinin büyük bir kesinlikle hesaplanıp belirlendiği bir kaideler kitabı olsaydı, yeryüzünde ne yanlış bir davranıştan ne de güzel bir yenilikten bahsedilebilirdi. Tüm cevaplar önceden bulunduğu için, ortada soru diye bir şey de olmazdı. Bu durumda, hayat, çizelgelerle hesaplanmış olacağı için, her hareket içerikten yoksun biçimsel bir mantık çerçevesinde gerçekleşirdi.

Hülasa, din, kâğıda dökülen teorik bilgilerden ve hukukî kaidelerden ibaret değildir. Salt teorik bilgilerin ve hukukî kaidelerin, yeni anlamların ve hareket olanaklarının ortaya çıkması için tek başına yeterli olmadığı açıktır. Ruhun hayatından habersiz bir şekilde, et ve kemikten oluşan uzuvların tekrarlana tekrarlana tek düze hâle gelmiş hareketleri ile dinde murada erilemez. İbadetlerini sayı ve ölçü ile yapanlar, karşılığını da tartarak almak isterler. Oysa, ancak içten yaşayış yoluyla, yani, bilgelik, adalet, merhamet, fedakârlık. . . gibi ahlâkî ilkeleri Tanrı'nın her an huzurunda olma bilinciyle fiiliyata dökerek, tabiî-uzvî varlığımızın üzerine çıkarız. Din bu amaçla insanı harekete geçirir, yeni sezgi ve ilhamlara kapı açar ve varlığın değerlerle ilgili nitel yönünü algılamaya teşvik eder. Çünkü insanî tekâmül, muayyen hareketler halinde dış hayatımıza tatbik edilen kaidelerden, iç

hayatın tecrübelerine geçişle olur. Yani, tekâmül, fert ile Tanrı arasında kurulan özel rabıttan doğan özgün duyuş ve sezışlerin ateşiyile gerçekleşen bir hâldir. Bunun bütün boyutları ile arketipik şahıslar tarafından başarıldığını görüyoruz; çünkü onların varoluşları, bağlandıkları öğretinin bir uzantısı ve numenal ideallerin somutlaşmış hâlidir. Çünkü onlar, insan cinsinin biyolojik-fenomenal sınırlarını aşan irade hareketini kendinde devam ettirenlerdir. Bu tür insanlar, benliklerinin bir parçasını değil, bütün varlıklarını ortaya koyarlar. Onlar, varlığın etrafında dönüp durmazlar, ona nüfuz eder hatta katılırlar. Bundan dolayı, Arketip şahıslar, insanları sözel olarak bir şeye teşvik etmezler ve onlardan bir istekte bulunmazlar; zâten onların varoluşları ve hayatları başlı başına bir çağrıdır.

Sonuç

Duyular ve akıl dinî hayata düzen ve disiplin getiren birer güç iken, aşk ve ilham da yenilik getirici unsurlardır. Tek başına bunlardan hiçbiri, insanı dinin özüne götüremez. Yani, yalnız başına ne duygu ne de zekâ insanı gerçeğe ulaştırır. Benlik, (akıl ve kalp gibi) tüm güç ve yetileriyle Tanrı'ya yöneldiğinde ancak genişler ve varoluşun daima yeni olduğunu doğrudan tecrübe eder. Bütün ruh ve varlığıyla hareket eden insan, Tanrı'ya, yani, hakikate ulaşacaktır. Derin tecrübelerde, hem duygu hem zekâ işlevseldir. Hakikat insanı hem aklen hem hissen hem de fiilen harekete geçirir. İnsanın güç ve yetilerinden birini ya da birkaçını ihmal hatta inkâr etmek, geçmiş çağların düşünme ve eylem tarzlarını hakikat diye kabul etmeye ve onları şeklen tekrar etmeye götürür. Bu ise, bizzat hakikate karşı yapılan bir zulümdür.

Şekilciler dıştan gelen telkinlere maharetle uymasını ve iradesizlikle muvaffak olmasını bilen realistlerdir. Bunlar benlikleriyle yaşamaktan ve baş başa kalmaktan korkarlar. Fakat benlik kendisini tamamlamak için içsel denemeler yapar ve önce âleme ardından fizikötesine açılır. İçsel deneme, hem yeni bir bilgi dünyası hem de yeni bir hareket planı ortaya koyma imkânı verir. Biçimsel dinî hayat bu imkânı vermez. Böyle bir hayatta, kararlarımızı vermeye gücümüz yetmez, ancak verilmiş kararlar alırız; kendi benliğimizde ülkü/ideal yaratacak kudret bulamayız. Çünkü onda esas olan, geçmişin bilgi dünyasını tenkit etmeden olduğu gibi ezberlemek ve hareket planını bir tiyatro oyunundaki gibi taklit etmektir. Ne ki, insan, bitkileri ve hayvanları idare eden kanunlara tâbi elma ağacı ve serçe gibi bir canlı olmadığı için, taklit dindarlık için, yani, Tanrı'nın her an hâzır ve nâzır olduğu bilinciyle ihsan düzeyinde bir hayat sürmek için yeterli değildir. İnsana herhangi bir tercih ve talepte bulunma imkânı tanımayan, her türlü eylemin önceden sıkı bir şekilde büsbütün tanımlandığı ve bir kurala bağlandığı dinî hayatta, o, inisiyatif ve sorumluluk alma özgürlüğünü yitirir. Böylece, o belirlenmiş bir nesne gibi, belli bir düzen içinde gayriiradî olarak hareket etmek durumunda kalır. Oysa, insan Tanrı ile ancak özgür bir şekilde bağ kurabilirse, yeni var olma imkânlarına kavuşur. Dolayısıyla Tanrı ile yeni bağlar kurarak oradan alınan ilham ve sezgilerle insana yeni yaşam tarzları yaratma olanağı vermeyen tavırlar, son derece baskıcı ve dogmatiktirler. O halde, dinî açıdan mühim olan, insanın hareket ve düşüncelerini sonsuza istinat ettirmesi ve kendi varlığını sonsuzda aramasıdır. Nitekim, dinî tecrübe insanın kendisini sonsuzda aramasından ve hakikate kendi iç dünyasında temas etmesinden başka bir şey değildir.

Kaynakça

- Bakış, R. (2013). *Âşığın Tevhîdi: Hallâc'a Göre Varlık ve Dinî Tecrübe*. İnsan Yayınları.
- Bergson, H. (1949). *Ahlâk İle Dinin İki Kaynağı* (M. Karasan, Çev.). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bergson, H. (1999). *Metafiziğe Giriş*. İçinde A. Aydoğan (Çev.), *Metafizik Nedir?* (ss. 22-47). Birey Yayıncılık.
- Blondel, M. (2008). *Mistisizm* (Ö. Gözel, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Burns, G. L. (2000). *Gazalî'nin Tasavvufî Hermenötüğü* (T. Koç, Çev.). *İslâmî Araştırmalar: Gazâlî Özel Sayısı*, 13(3-4), 420-428.
- Chittick, W. C. (1989). *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics of Imagination*. State University of New York Press.
- Chittick, W. C. (2007). *Science of the Cosmos, Science of the Soul: The Pertinence of Islamic Cosmology*

in the Modern World. Oneworld.

Chittick, W. C., & Murata: (2000). İslâm'ın Vizyonu (T. Koç, Çev.). İnsan Yayınları.

Gazzâlî, E. H. (2005). İhyâu Ulûmi`d-Dîn. Dâru İbn Hazm.

Hallâc-ı Mansûr. (2002). El-A'mâlu'l-Kâmile: El-Hallâc (K. M. Abbas, Ed.). Riad El-Rayyes Books.

Kök, M. (1995). Nurettin Topçu'da Din Felsefesi. Dergâh Yayınları.

Kök, M. (2001). Mistik Dünya Görüşü ve Bergson. Dergâh Yayınları.

Mevlâna. (1990). Fîhi Mâfih (M. Ü. Anbarcıoğlu, Çev.). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Mevlânâ. (2000a). Mesnevî-i Şerif (Â. Çelebioğlu, Çev.; C. 1). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Mevlânâ. (2000b). Mesnevî-i Şerif (Â. Çelebioğlu, Çev.; C. 2). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Mevlânâ. (2000c). Mesnevî-i Şerif (Â. Çelebioğlu, Çev.; C. 5). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ott, E. (2005). Henri Bergson: Modern Dinin Filozofu (S. Umran, Çev.). Birey Yayıncılık.

Schimmel, A. (2009). Hallac: "Kurtarın Beni Tanrı'dan" (G. A. Asena, Çev.). Pan Yayıncılık.

Tatar, B. (2001). Kur'an'ı Yorumlama Sorunu. Kur'an ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik, 493-508.

Topçu, N. (1961). Yarınki Türkiye. Yağmur Yayınevi.

Topçu, N. (1970a). Kültür ve Medeniyet. Hareket Yayınları.

Topçu, N. (1970b). Mehmet Âkif. Hareket Yayınları.

Topçu, N. (1970c). Türkiye'nin Maarif Dâvası. Hareket Yayınları.

Topçu, N. (1995). İsyân Ahlâkı (M. Kök & M. Doğan, Çev.). Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (1997a). Ahlâk Nizamı (E. Erverdi & İ. Kara, Ed.). Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (1997b). Var Olmak (E. Erverdi & İ. Kara, Ed.). Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (1998a). İradenin Dâvası: Devlet ve Demokrasi (E. Erverdi & İ. Kara, Ed.). Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (1998b). İslâm ve İnsan: Mevlâna ve Tasavvuf (E. Erverdi & İ. Kara, Ed.). Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2002). Bergson (Ezel Erverdi & İ. Kara, Ed.). Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2003). Psikoloji (E. Erverdi & İ. Kara, Ed.). Dergâh Yayınları.

Topçu, N. (2016). Ahlâk (E. Erverdi & İ. Kara, Ed.). Dergâh Yayınları.

Yasa, M. (2002). Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma. Ankara Okulu Yayınları.

Kişisel Marka ve Kişisel Markalaşma: Bir Literatür Çalışması

Personal Brand and Personal Branding: A Literature Review

Emet GÜREL¹
Eda ARSLAN²

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.788591

Öz

Kişisel marka, çağcıl dönemin gündem maddelerinden biridir ve popülerliği nedeniyle hem pazarlama iletişimi uzmanlarının hem de akademisyenlerin ilgi alanına girmektedir. Uluslararası ve ulusal alanyazında konu ile ilgili çalışmalar olmakla birlikte; kişisel markanın mümkün olup olmadığı, tanımı, kapsamı hala tartışma konusudur. Kişisel marka kavramına ilişkin muğlak bakış açısından hareket eden bu çalışma; kişisel marka kavram ve uygulamalarını mercek altına almaktadır. Nitel şekilde tasarlanan çalışma, bir literatür taramasıdır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda uluslararası ve ulusal alanyazında kişisel marka kavram ve uygulamalarına ilişkin retrospektif tanımlayıcı literatür araştırması gerçekleştirilmiş ve uygun örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamında öncelikle marka ve marka yönetimi kavramları konu edilmiştir. Ardından kişisel marka kavramı detaylı bir şekilde mercek altına alınarak kişisel marka kavramının tarihsel gelişimine ve kişisel marka yönetim sürecine açıklık getirilmiştir. Çalışma, alanyazından hareketle kişisel marka kavram ve uygulamalarının mevcut durumuna ilişkin saptama yaparak kavramsal bir çerçeve oluşturmayı ve gelecek çalışmalar için ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: İletişim, Marka, Kişisel Marka, Kişisel Markalaşma, Kişisel Marka Yönetimi.

Abstract

Personal branding has gained a lot of attention in the modern era and due to its increased popularity is of interest to both marketing communication professionals and academics. There have been studies done on the subject in international and national literature; however, whether personal branding is even possible, its definition and scope are still matters of debate. Based on the inconsistent points of view regarding the concept of personal branding, this study scrutinizes the personal branding concepts and practices. This literature review based study used a qualitative research design and document analysis technique as the data collection method. A retrospective descriptive literature review on personal branding concepts and practices in international and national literature was conducted and an appropriate sampling method was used. First, the concepts of branding and personal brand management were discussed. Then, the concept of personal branding was examined in detail and its historical development and the personal brand management process were considered. The study aims to establish a conceptual framework to pave the way for future studies by determining the current situation of the concepts and practices of personal branding based on the literature.

Keywords: Communication, Brand, Personal Brand, Personal Branding, Personal Brand Management.

¹ Sorumlu Yazar, Prof. Dr., Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, İzmir, emet.gurel@ege.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-5120-8042

² İletişim Uzmanı, Bağımsız Araştırmacı, eda.arslan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7705-1450

Extended Abstract

Personal branding is a remarkable concept and practice in the modern era and has caught the interest of academics and marketing communication experts due to its increased popularity. International and national literature include studies on the subject; however, they are very ambiguous in terms of the definition and scope of personal branding. Even whether a person can indeed become a brand is still a matter of debate. Within the scope of this study, which is based on this attitude towards personal branding, personal branding concepts and practices, and the historical development of personal branding are discussed.

This qualitative study includes a literature review on the concepts and practices of personal branding. In this study, a document analysis technique was used as the data collection method. A retrospective descriptive literature review on the concepts and practices of personal branding in both international and national literature was conducted, and publications collected using an appropriate sampling method were included in the study. Based on the literature, the study aims to create a conceptual framework for the concepts and practices of personal branding and to pave the way for future studies.

Findings obtained from this study are largely in parallel with those in the literature. The first striking finding in the study is that the concept of personal branding is in accordance with product/service brands and corporate brands as much as differs. Personal branding is a process of creation and formation that includes an individual image and values based on unique characteristics - compared to product/service or corporate brands.

Another finding obtained from the study is that personal branding is a 20th century conceptualization. The first study on personal branding was written by Tom Peters in 1997. Peters, a management guru is known as the "guru of gurus", discussed the concept of personal branding as a self-management process and advocated that every person is a potential brand. The literature on personal branding started to take shape after the publication of Peter's study. Studies on personal branding have been included in international and national literature since the 2010s as the concept of personal branding became more popular.

Another noteworthy point among the results of the study is that personal branding is considered as a concept and practice based on business life. In this respect, personal branding, which is a career and performance-oriented concept, can be considered as a functional tool that moves the person ahead of their rivals in a competitive business environment. Acceptance of personal branding as a concept related to self-management in the literature is another finding obtained from the study. Self-management refers to people's management of themselves and their brands. The concept that the manager of the personal brand is the person themselves, coincides with the claim that Peters had earlier pointed out, that we are all brands.

Another result found in the study is the relationship of the personal branding with new communication technologies and the internet. Personal branding suggests the use of new communication technologies and presence on social media. In this context, personal branding has a nature that is created and maintained through the internet and social media.

Another point that should be emphasized regarding the results of the study is the comprehensive and interdisciplinary nature of the concepts and practices of personal branding. Personal branding has a wide scope and field of from philosophy to psychology, sociology to economics, communication to marketing, management to politics, law to semiotics, and from medicine to informatics.

In line with all these results obtained from the research, the following was recommended for future research:

- *This is a qualitative and descriptive study. Qualitative or quantitative studies and research using different research designs should be carried out.*
- *Data of the study were collected using a document analysis method. Studies and research using different data collection methods should be carried out.*
- *Case studies based on personal branding practices should be done.*
- *The place and importance of the concepts and practices of personal branding in different cultures should be investigated through cross-cultural comparisons and analyzes.*

Giriş

Marka, günümüz dünyası ve insanı için yaşamsal bir kavramdır. Öyle ki önü, arkası, sağı, solu markalarla örülü bir ortamda varlık gösteren dönem insanı; var oluşunu tüketerek ifade etmektedir. Bir marka evreninde yaşamını sürdüren ve varlığını markalar üzerinden açıklayan bu insanın markayla ilişkisi, yalnızca tüketimle sınırlı değildir. Bu insanın kendisi de, başlı başına bir marka olarak kabul görmektedir. Pazarlama iletişimi alanyazınında bir ürünün, hizmetin ya da örgütün markalaşması alışıldık bir durumdur. Ancak bir insanın markalaşması, görece yeni bir kavram ve uygulamadır.

Marka ve Marka Yönetimi

Marka -brand-; herhangi bir ürün, hizmet ya da örgütü tanımlayarak onu benzerlerinden ayırmaya yarayan kişiliği ve kimliği olarak tanımlanabilmektedir. Küresel rekabetin bir getirisi olarak bir zorunluluk haline gelen markalaşma; bir ürün, hizmet ya da örgütün pazardaki diğer diğer ürün, hizmet ya da örgütlerle kıyaslandığında daha farklı ve daha güvenilir kabul edilmesi, daha çok tercih edilmesi, daha çok arzulanması ve kendisine daha fazla itibar atfedilmesi demektir.

Marka kelimesinin İngilizce karşılığı olan 'brand' kelimesi, etimolojik köken olarak eski İskandinav dillerinden 'brandr' sözcüğünden türemiştir. 1550'lerde kızgın demirle dağlamak anlamına gelen kelime, zamanla anlam genişlemesine uğramış ve 19. yüzyılda günümüzdeki anlamına kavuşmuştur (Harper, 2020). Türk Dil Kurumu -TDK- Büyük Türkçe Sözlük'e (2020) göre ise marka kelimesi Türkçe'ye İtalyanca 'marca' kelimesinden girmiştir. TDK marka kelimesi için dört anlam vermektedir: "1. Resim veya harfle yapılan işaret. 2. Bilet, para yerine kullanılan metal veya başka şeyden parça. 3. Bir ticari malı, herhangi bir nesneyi tanıtmaya, benzerinden ayırmaya yarayan özel ad veya işaret. 4. Tanınmış ürün, saygın kişi vb."

Sözlük anlamlarının da işaret ettiği üzere, marka yeni bir olgu değildir. İnsanoğlu en başından beri, farklı olanı yeğlemiş ve benzer olanları farklılaştırmak için çaba göstermiştir. Marka, ürün ve hizmetlerin yanı sıra kurumları -örgütleri- ve kişileri de kapsayan geniş bir kavramdır. Öyle ki TDK'nın marka tanımından hareketle, kişisel markanın yeni bir kavramlaştırma olmasına rağmen; Türkçede en başından itibaren kabul görmüş olduğunu ifade etmek mümkündür.

Marka, pazarlama sürecinin özünü teşkil etmektedir. Pazarlama, marka yaratmak demektir. Bu iki kavram, öyle iç içe geçmiştir ki, onları birbirinden ayırmak imkansızdır. Bu bağlamda marka; bir satıcı ya da satıcı grubunun ürün ve hizmetlerini tanımlamaya ve iş pazarındaki rakiplerinden ayırmaya yönelik olan isim, terim, simge, sembol, tasarım veya tüm bunların bir araya gelmiş halidir (Kotler, 1991: 442). Diğer bir tanıma göre marka; bir ürün, hizmet ya da kurumun diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan sözcük ya da simge ve sözcük bileşimidir (Gülsoy, 1999: 52).

Markalaşma; ürün ile hizmetler arasındaki somut farkların azalması, küreselleşmenin yükselen ivmesi, rekabette farklılaşmanın önem kazanması, ve marka sadakatinin uzun vadede büyük getirilerinin olması gibi nedenlerle önem kazanmıştır. Markalaşmanın, örgüt yönetimlerine ve tüketicilere büyük yararları bulunmaktadır. Örgüt yönetimleri; markalaşarak ürün ve hizmetlerini daha yüksek fiyata satma şansı elde etmekte, pazar paylarını ve kâr oranlarını koruyabilmekte, rakip ürün ve hizmetlerin pazara girişini engelleyebilmekte, marka bağlılığı yaratarak müşteri sadakati sağlayabilmektedirler. Tüketiciler ise; marka aracılığıyla ürün ve hizmeti risksiz seçme, kolay ve hızlı satın alma, kalite güvencesine ulaşma, tüketici hakları konusunda korunma ve markaya bağlılık oluşturma olanağı elde etmektedirler.

Tüketici nezdinde kendine özgü ve sürekli bir algı yaratmak olarak tanımlanabilen markalaşma; önemli ve değerli olduğu kadar, stratejik bir süreçtir. Planlı, programlı, sistematik ve yönetilmesi gereken bir süreç ve bir uzmanlık alanıdır. Bu bağlamda marka yönetimi -brand management-; markanın yaratılması, diğer kişiler arasında tanınır kılınması ve bu tanınırlığın sürdürülebilmesi için başvuru uygulamaların tümünü kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle marka yönetimi; hedef kitle nezdinde bilinen bir niteliğe sahip olma ve bu niteliğin devamlılığını sağlama sürecidir.

Araştırmanın Amacı, Yöntemi, Önemi ve Kısıtı

Kişisel marka kavramına odaklanan bu çalışmanın amacı, kişisel marka kavramına ilişkin bir literatür taraması gerçekleştirmektir. Gerçekleştirilen literatür çalışması ile kişisel marka ve kişisel markalaşma konularına yönelik kavramsal bir çerçeve ve kronolojik bakış açısı oluşturmak hedeflenmektedir. Kişisel marka kavramının popüler, ancak bilimsel düzlemde fazla çalışılmamış olması nedeniyle, gerçekleştirilen araştırmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmada, nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Birtakım felsefi yönelim ve yaklaşımı kapsayan bir araştırma türü olan nitel araştırma; deneyim, anlam ve anlamlandırmayı odak noktası olarak kabul etmektedir (Merriam, 2018: 18-19). Çalışmanın verileri, doküman incelemesi yöntemiyle toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Nitel araştırmada doküman incelemesi; tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi, diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217).

Çalışmanın veri toplama yöntemi, çalışmanın aynı zamanda kısıtını da oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri, Temmuz-Ağustos 2020 tarihleri arasında toplanmıştır. Söz konusu zaman aralığı, çalışmanın diğer kısıtıdır. Araştırmada, uygun örneklem yöntemi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen literatür araştırması bağlamında uygun örnekleme dahil olan yayınlar, çalışmaya dahil edilmiştir. Yıldırım ve Şimşek'e (2013: 135) göre uygun örneklem yönteminde, araştırma yapılacak durumun araştırma sürecine dahil edilmesi ve bu duruma erişim sağlanması daha kolay olmaktadır.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi: Kişisel Marka Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

"Hepimizin kayda değer bir markası var".

Tom Peters

Kişisel marka -personal brand-, en yalın ifadeyle öznesi 'kişi' olan markadır. Pazarlama iletişiminin ve marka yönetiminin yeni ve güncel bir alt alanı olan kişisel marka; bir kavramlaştırma alanı olarak yeni olmakla birlikte, bir olgu olarak çok yeni değildir. Tarih boyunca dünyanın her yerinde özellikle siyaset, sanat ve spor gibi alanlarda markalaşmayı başaran -ismini marka kılmayı başaran- bir çok insan olmuştur. Ancak kavramın bilimsel bir yaklaşımla ele alınması ve çalışılması, 20. yüzyılda gerçekleşmiştir.

'Kişisel marka' kavramı, alanyazında ilk olarak Tom Peters tarafından kullanılmıştır. Tom Peters -Thomas J. Peters-, 'guruların gurusu' olarak adlandırılan ve yönetim alanında çalışmaları bulunan bir isimdir (Gürüz ve Gürel, 2009: 48). Peters (1997), 'The Brand Called You' isimli makalesinde ilk kez kişisel marka konusunu işlemiş ve pazarlama literatürünü bireye uyarlamıştır. Öyle ki bu makale; kişiyi yüceltmeye odaklı bir pazarlama bilgisine giriş niteliği taşımaktadır.

Peters'a (1997: 1) göre; her insan potansiyel bir markadır ve insanlar yaşları, pozisyonları, kariyerleri ne olursa olsun markalaşmanın önemini mutlaka anlayarak kendi şirketlerinin genel müdürü olduklarını bilmelidir. Peters, söz konusu farkındalığı 'Ben A.Ş.' ifadesi ile tanımlamaktadır. Bununla birlikte kişisel marka, yoğunlukla profesyonel iş yaşamına uygun bir kavramlaştırma olarak ele alınmalı ve kişinin kendi kendini yönetebilme yetisine koşut olarak değerlendirilmelidir.

Alanyazın tarihsel olarak incelendiğinde, kişisel marka kavramını öncel olarak çalışmış bir diğer ismin Roffer olduğu görülebilmektedir. Roffer (2000), başarıya ulaşmanın eşsiz bir kişisel marka stratejisi yaratmak ile olanaklı olduğunu savunmaktadır. Ona göre kişisel marka; kişinin yetenekleri, kariyer hedefi ve marka imajı gibi birçok niteliğinin bir araya gelmesiyle oluşan bir kavramdır.

Kişisel markalaşmaya ilişkin çalışmalarıyla alanyazına katkıda bulunan bir diğer isim, William Arruda'dır. 'Kişisel marka gurusu' olarak adlandırılan ve Reach Personal Branding isimli bir şirkete sahip olan Arruda, kişisel markayı tek bir değer sözü -a unique value promise- olarak tanımlamaktadır. Öyle ki Arruda'ya göre kişisel markanın özünü oluşturan bu değer sözü, İngilizce baş harflerinden hareketle 'UVP' olarak formüle edilmektedir. Arruda, kişisel markayı; kişiyi diğerlerinden özgün, ayırıcı ve ikna edici kılacak şekilde kendisini ifade etmesini ve diğerleriyle iletişim kurmasını sağla-

yan bir olgu olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda kişisel marka, kişiye özgü bütünsel bir anlam sürecidir ve kişinin kişisel marka aracılığıyla iş yaşamındaki yerini sağlamlaştırması mümkündür (Arruda, 2003).

Markalaşma konusunda çalışan en önemli isimlerden biri Al Ries ve Laura Ries (2003), marka kavramını geniş bir bakış açısıyla ele almışlar ve kişisel markadan söz etmişlerdir. Ries ve Ries'e göre herhangi bir özel isim, markadır. Bu bakış açısı uyarınca bizlerin de, bir marka olduğunu ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla hayatta gerçekten başarılı olmak istiyorsak, kendimizi bir marka olarak kabul edip buna göre davranmamız gerektiği açıktır (Ries ve Ries, 2003: 13).

Lair, Sullivan ve Cheney (2005) ise kişisel markayı, günümüz iletişim ve istihdam anlayışı bağlamında ele alarak kişisel markanın kavramsal gelişimini yoğunlukla başvurulan yazılı ve dijital kaynaklar temelinde incelemişlerdir. Lair ve arkadaşlarına göre kişisel markadan, kişilerin iş pazarına girmesinde veya bu pazarda yapacak oldukları iş değişikliklerinde faydalanılmaktadır. Bu çerçevede kişisel marka kavramı, iş yaşamında başarılı olmak için nasıl markalaşabileceğine dair kılavuz olarak adlandırılabilir birçok yayın ve uygulama -kitaplar, dergiler, web siteleri, eğitim programları, koçluk- ile ilişkilidir (Lair vd., 2005: 309).

Alanyazında kişisel markaya ilişkin bir diğer çalışma; Rein, Kotler, Hamlin ve Stoller'a aittir. Kişisel marka, söz konusu çalışma kapsamında iş yaşamına ilişkin bir kavram ve uygulama olarak yorumlanmıştır. Bu bağlamda kişisel marka, profesyonel düzlemde bilinir hale gelmemizi sağlamaktadır. Kişisel yeteneklere odaklanarak ve kişisel markalaşma sürecinin adımlarını uygulayarak, herhangi bir alanda markaya dönüşmek mümkündür. Doğru adımları atabildiği ve şansını doğru değerlendirebildiği takdirde, herkesin dikkat çekici bir kişisel marka olma olasılığı vardır (Rein vd., 2005).

Kişisel markayı iş yaşamı bağlamında ele alan bir diğer çalışma, Shepherd (2005) tarafından gerçekleştirilmiştir. Shepherd, kişisel markayı kişilerin pazarda kendilerini bilinir hale getirmek için üstlendikleri çeşitli faaliyetler olarak kabul etmektedir. Bu anlamıyla kişisel marka, kişiler için önemli bir pazarlama görevini yerine getirmektedir. Söz konusu pazarlama görevi, yeni iletişim teknolojilerine koşut olarak web 2.0 üzerinden de hayata geçmektedir. Dolayısıyla günümüz dünyasında kişisel marka yaratabilmek, dijital ortamda varlık sürdürebilmek ile olanaklıdır (Shepherd, 2005: 1).

Dixon ise, kişisel marka kavramını felsefe ve kariyer yönetimi bağlamında ele almıştır. Dixon, Arruda ile birlikte gerçekleştirdiği çalışmasında, kişisel markalaşma sürecini, kişinin kendini bilmesi ile ilişkilendirmektedir. Kendini bilme, kişinin kariyerinde başarıya ulaşması için bir çıkış noktasıdır. Kişinin hem kariyerinde hem de kişisel marka olma yolunda başarıya ulaşmasında etkili olan diğer bir unsur ise, diğer insanlarla kurduğu duygusal ilişkilerdir. Duygusal ilişkiler temelinde sahip olunan iletişim anlayışı, kişilerin başkaları nezdinde yetenekli ve güvenilir olarak anılmasını sağlamakta ve kişinin marka itibarını olumlu yönde etkilemektedir (Arruda ve Dixon, 2007: 50).

Labrecque, Markos ve Milne (2010); kişisel markayı dijital ortam bağlamında ele alan diğer araştırmacılarıdır. Labrecque ve arkadaşları; kişisel markalaşmanın blog, kişisel web sitesi ile networking sitelerinin oluşturulması ve internet aramalarında erişilebilirliği kolaylaştırmak için farklı tekniklere başvurulması gibi yöntemleri kapsadığını ifade etmektedir. Öyle ki kişisel marka, kişilerin bahsi geçen platformlarda paylaşmış olduğu içerikler veya bu platformlarda etkileşimde oldukları diğer kullanıcıların yorumları üzerinden oluşabilmektedir. Bu niteliğiyle kişisel marka hem, kişilerin kontrolündedir hem de diğer kişilerin eylemlerinden etkilenmektedir (Labrecque vd., 2010: 48).

Chandler (2006), kişisel marka kavramını farklı bir açıdan ele almış ve göstergebilim üzerinden yorumlamıştır. Chandler, insanın bir anlam yükleyici -homo signifiant- olduğunu ifade etmektedir. Ona göre insan, bir şeylere anlam yükleme arzusuyla hareket eden bir türdür ve yarattığı, yorumladığı göstergeler yoluyla anlam oluşturmaktadır. Chandler'in kavramlaştırmasından hareketle kişisel markanın, bir anlam oluşturma yöntemi olduğunu varsaymak mümkündür. Göstergibilimsel açıdan seçilen her kelime ve bedensel olarak iletilen her sözsüz mesaj, farklı düzeylerde psikolojik manipülasyonlar yoluyla bir sosyal mesaj verme kaygısı taşımaktadır (Chandler, 2006).

Montoya ve Vandele (2009); kişisel marka kavramını pazarlama, satış ve marka kavramları üzerinden açıklamıştır. Bu bağlamda pazarlama, birçok farklı kanal aracılığıyla belirli bir ürüne ya da hizmete dair farkındalık uyandıran ve bilgi aktaran her tür çabayı ifade etmektedir. Satış,

alıcıların ilgili ürün ya da hizmet olmaksızın yapamayacaklarını düşünmelerini sağlayan her tür çaba ve yeteneğe ilişkindir. Markalaşma ise, belirli bir ürüne ya da hizmete dair bir duygu, his ve algı etkisi uyandırmaktır. Kişisel marka ise; tüm bu kavram ve uygulamaların kesişiminde yer almaktadır.

Thompson (2010) kişisel markayı, öz imaj kavramı temelinde ele almıştır. Thompson'a göre kişisel marka; bir kişinin, kendi öz imajını belirli bir hedef pazara ya da hedef kitleye pazarlamasıdır. Öyle ki kişisel marka; kişilerin, zihinlerde etki yaratmasını veya bir izlenim bırakmasını sağlayan çeşitli eylemleri -konuşma tarzı, giyinme tarzı, iş yapma şekli- kapsamaktadır. Bu çerçevede kişisel marka yaratmak, kişilerin kontrolünde ve inisiyatifindedir.

Gehl (2011), kişisel marka kavramını kişisel imaj ve kişisel sermaye ile birlikte değerlendirmiştir. Gilles Deleuze, Eva Illouz ve Mark Andrejevic'in çalışmalarından yararlanan Gehl; kişisel marka kavramını web 2.0 bağlamında eleştirel bir bakış açısıyla incelemiştir. Web 2.0; kullanıcıların içerik oluşturmasına, değiştirmesine ve paylaşmasına izin veren internet özellikleri ve web sitelerini tanımlamaktadır. Gehl; kişisel marka kavramına dair üç kısımdan oluşan bir görüş ortaya atmıştır: 'Bireysel ayrışma', 'duygusal kapitalizm' ve 'oto gözlem'.

• **Bireysel Ayrışma:** Kişisel markalaşma, web ortamında kontrollü bir var olma ile ilişkilidir ve bu bireyleri ayrıştırmaktadır. Bu bağlamda bireysel ayrışma -dividualition-; çeşitli uzam ve zamanlarda alınabilen, manipüle edilebilen ve kişilere dair sonsuz verilerin toplanması olarak tanımlanabilmektedir. Diğer bir deyişle bireysel ayrışma, bireylerin web ortamına yansıtılmak istedikleri verileri bilinçli olarak seçmesi ve söz konusu verileri kontrol etmesi olarak ifade edilebilmektedir. Bireysel ayrışma bağlamında kişisel marka kavramı, bireylerin kendilerine dair ayrıştırdıkları noktalar üzerinde kontrol sahibi oldukları kanısıyla ilişkilendirilebilmektedir.

• **Duygusal Kapitalizm:** Kişisel markalaşmanın ikinci önemli kısmı olan duygusal kapitalizm -emotional capitalism-, ekonomi ve duygular arasındaki karşılıklı etkiye gönderme yapan bir kavramdır. Buna göre kişisel markalar, bilinçli bir şekilde çeşitli duygular yaratmakta ve farklı koşullar altında farklı duyguları sunabilmektedirler. Duygusal kapitalizm, kişisel markaların kişisel sermayelerini oluşturmak ve bundan fayda sağlamak için öz yönetim -management of the self- yöntemini benimsediği düşüncesine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle kişisel marka olan bireyler, ekonomik kazanç sağlamak amacıyla sahip oldukları duyguları şekillendirerek yönetmektedirler.

• **Oto Gözlem:** Kişisel markalaşmanın üçüncü ve son ayağı olan oto gözlem -autosurveillance- ise, bireylerin kendi imajlarını devam ettirebilmek ve diğerlerinin kendilerine yönelik algılarını kontrol edebilmek için sürekli olarak kendilerini gözlemeleri ve uyumlaştırmaları anlamına gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle bireyler, kişisel marka olabilmek ve markalarının sürdürülebilirliğini sağlamak için kendi imajlarını yönetmektedirler.

Kişisel markaya ilişkin alanyazındaki bir diğer çalışma, Purkiss ve Royston-Lee (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. Onlara göre kişisel marka; kişinin olmadığı bir ortamda, diğer insanların onun hakkında söyledikleridir. Kişinin kendisini pazarlamasının en etkili yolu ise, kişisel markasını yaratmasıdır. Bu bağlamda kişisel marka; kişinin ismi, fiziksel görünüşü, diğer insanlar ile konuşma veya yazışma şekli gibi nitelikleri aracılığıyla diğer bireyler ile etkileşimde bulunmasına olanak sağlayan önemli bir iletişim aracıdır (Purkiss ve Royston-Lee, 2014: 20).

Brooks ve Anumudu (2016: 24) ise etkili ve başarılı bir kişisel markanın; bireyin ismi, görünüşü, bilgi veya becerileri gibi kişisel özelliklerinin diğer bireylere iyi bir şekilde yansıtılması sonucunda oluştuğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kişisel marka, kişilere profesyonel yaşam açısından büyük avantajlar sunmaktadır.

Alanyazın incelendiğinde kişisel marka ve markalaşma ile ilgili çalışmaların, 2000'li yıllardan itibaren artış içinde olduğu görülebilmektedir. Öyle ki özellikle son on yıl içinde alanyazında kişisel marka ile ilgili uluslararası yayınlar, çeviri yayınlar ve ulusal yayınlar artış göstermiştir. Kişisel marka kavramının, Türkçe alanyazına girişi, çeviri kitaplar ile olmuştur. Bununla birlikte Tek (1998), pazarlamanın iyi insan olmanın bilimi olduğunu savunarak kişisel marka kavramına işaret etmiş ve alanyazında kişisel markalaşmaya ilişkin ilk göndermeyi yapmıştır.

Türk okurların kişisel marka ile tanışmasına aracılık eden ilk çeviri kitap, Beckwith ile Beckwith'e (2007) aittir. Pazarlama ve satış kökenli olan yazarlar, kişisel marka kavramını pazarlama ve satış

bağlamında ele almışlardır. Satılan ürün ya da hizmet ne olursa olsun, satışın temel etmeninin satıcının kişiliği olduğuna dikkat çeken Beckwith ve Beckwith, kişisel marka kavramını 'kendini satma sanatı' olarak tanımlamaktadırlar.

Kişisel markaya ilişkin ikinci çeviri kitap, Rampersad (2010) tarafından kaleme alınmıştır. Kişisel markalaşma üzerine çalışan bir isim olan Rampersad; günümüzün çevrim içi, sanal ve bireysel dünyasında profesyonel bir markaya sahip olmanın, çok önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Kişisel markalaşmanın bir zorunluluk haline geldiğini ifade eden yazar, kişisel markanın bireysel başarının anahtarı olarak görüldüğünü ifade etmektedir (Rampersad, 2010: 15).

Bir diğer çeviri eserin sahibi olan Kaputa ise, günümüzün rekabet ortamında kişilerin varlık gösterebilmelerinin yolunun kendilerini bir ürün ya da marka gibi konumlandırmak olduğunu ifade etmektedir. Reklam kökenli bir isim olan Kaputa'ya göre; kişisel marka yeni bir kavramdır, ancak yeni bir olgu değildir. Öyle ki iş dünyasının ikonları, yıldızlar ve eğlence dünyasının ünlü isimleri talep edilmenin yolunun eşsiz bir marka olmaktan geçtiğini çoktan keşfetmişlerdir. Bu bağlamda kişisel marka, kişinin potansiyelini değerlendirerek kariyerinin ve hayatının kontrolünü eline alması demektir (Kaputa, 2011).

Türkçe alanyazında kişisel marka ile ilgili Türk yazarlar tarafından yazılmış kitaplar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkçe alanyazında kişisel marka konusunda yazılmış ilk kitap, Sebahattin Eker'e aittir. Bir eğitim bilimci olan Eker (2007), yaşamı provasız bir yolculuk olarak tanımlamakta ve kişisel marka kavramını bu yolculuğun yol haritası olarak kabul etmektedir. Ona göre gelişim ve öğrenme odaklı bir kavram olan kişisel marka; yaşamı üretken ve yaşanılabilir kılmamanın anahtarı konumundadır.

Türkçe alanyazında kişisel marka ile ilgili Türk yazarlar tarafından yazılmış ikinci kitap ise, Serhan Ok'a aittir. Marka danışmanı olan Ok (2013), marka kavramının insan doğasından beslendiğini ve uygarlık sürecinin gelişimine koşul olarak evrindiğini savunmaktadır. Ok'a (2013: 19) göre tarihin ilk markası, Hz. Adem'dir. Hz. Adem'in bir adı, bir var oluş amacı, bilmesek de özgün bir yüzü, vücut şekli, hiç duymamış olsak da bir kişiliği vardır. O bir markadır ve tarihin ilk markasıdır.

Öyle ki sembolizmde de, Adem ve Havva'nın önemli bir sembol olarak kabul gördüğünü ifade etmek mümkündür. Adem ve Havva; Yahudilik, Hıristiyanlık ya da Müslümanlık geleneğine göre ilk erkek ve kadındır. İster isimsiz bir çift olsun, isterse Adem ve Havva olsun; açıkça bir çift oluşturan kadın ve erkek figürü, genellikle insan gruplarının ilk atalarını temsil etmektedir. Böylelikle söz konusu sembol, kan bağı ve akrabalığı simgelemektedir (Gibson, 2016: 31).

İlkay Karaduman, Türkçe alanyazında kişisel marka konusunda yazılmış üçüncü kitabın yazarıdır. Pazarlama iletişimi konusunda çalışan bir akademisyen olan Karaduman (2016), 'her insanın bir marka' olduğu önermesini temel almakta ve kişisel marka yönetiminin önemine işaret etmektedir. Ona göre kişisel marka yönetimi; kişinin yapmakta olduğu işi daha iyi yapmasını sağlayacak, rakiplerinin arasından sıyrılarak daha üstün bir konuma erişmesini sağlayacak bilimsel, sistemli ve düzenli bir süreçtir.

Türkçe alanyazında kişisel marka konusunda yazılmış dördüncü kitap ise, Nakiboğlu ve Alkeveli'ye aittir. Pazarlama ve marka yönetimi konusunda çalışan Nakiboğlu ve Alkeveli (2016), kişisel marka konusunu politik pazarlama bağlamında ele almışlardır. Çağcıl dünyada kişisel markalaşmanın bir gereklilik olarak kabul gördüğü hususundan hareket eden yazarlar, politik pazarlamada kişisel markanın 'aday markası' olarak karşılık gördüğünü ifade etmektedir.

Türkçe alanyazında, 2000'li yıllar itibarıyla kişisel marka ile ilgili akademik makalelerin de yayımlandığı gözlenmektedir. Temmuz-Ağustos 2020 itibarıyla Google Akademik ve Ulusal Akademik ağ ve Bilgi Merkezi Ulakbim- veritabanlarında gerçekleştirilen tarama sonucunda kişisel marka ile ilgili Bişkin ve Kaya (2011), Yaman (2012), İbicioğlu ve arkadaşları (2014), Canbay (2015), Taşkiran (2017), Hepekiz ve Gökalliler (2019), Kaya ve arkadaşları (2019) tarafından yazılmış akademik makalelerin varlığı tespit edilmiştir.

Bu bağlamda Bişkin ve Kaya (2011), kişisel marka bilincinin bulunduğumuz dönemde profesyonel yaşamda çeşitli görev ve amaçlarla yer alan kişilerin yarattığı etki ile iz bırakma ve değer yaratma gücünü artırdığını ifade etmektedir. Onlara göre kişisel marka, yönetim becerilerini de kapsayan

bir çalışma alanıdır. Kişisel marka oluşturma süreci, kişinin başkaları tarafından nasıl algılandığını tespit etmek ve bu algıların doğru ve istenilen yönde olmasını sağlamak ile ilgili uzun soluklu ve sistematik bir süreçtir.

Yaman (2012) kişisel markayı, toplum tarafından benimsenmiş örnek alınan kişiler olarak tanımlamaktadır. Ona göre kişisel markalar, toplumun kanaat önderleri ve fikir liderleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda toplumda sevilen, benimsenen kişiler, uzun yıllar boyunca yaptıkları davranışlar ile belirli bir saygınlık kazanmaktadırlar. Kişilikleri ve iletişim becerileri sayesinde toplumda öne çıkan bu kişiler, toplumun gözünde birer kişisel marka olarak kabul görmektedir.

İbicioğlu, Çelik ve Atılgan (2014); gelişmekte olan bir kavram olarak niteledikleri kişisel markayı, hedef grup tarafından tanınmak isteyen kişilerin kişisel pazarlama faaliyetleri olarak tanımlamaktadırlar. İbicioğlu ve arkadaşlarına göre kişisel markalamanın altında, kişinin diğer kişiler tarafından nasıl görüldüğü ile ilgili etkisinin yönetilmesi ve kişisel kariyerini bu etki üzerinde inşa etmesi yatmaktadır. Kişisel markalama, özellikle bireylerin kişisel markalama faaliyetlerini kolaylaştırma imkanı sağlayan günümüzün sosyal medya araçları gibi çeşitli iletişim araçlarından etkilenmektedir.

Canbay (2015), kişisel markalaşma kavramını edebiyat sanatı üzerinden ele almaktadır. Ona göre edebiyat sanatının insanların iç dünyalarına seslenen, onlara duyusal ve duygusal deneyimler yaşatabilen ciddi bir tüketim aracı oluşu, yazarlar ve eserleri için de kökleri 19. yüzyılın sonlarına uzanan marka ve pazarlama stratejilerinin uygulanmasını gerektirmiştir. Yaşanan bu gelişim uyarınca eser sahipleri, pazarlamanın başlıca özneleri haline gelmiştir. Bu doğrultuda ürün ve hizmetler için uygulanan pazarlama ilke ve stratejileri, roman yazarlarına da uyarlanabilmektedir. Öyle ki günümüzde yazarlar; artık sadece eserlerinin edebi değeri ile değil, isimlerinin marka değeri ile de değerlendirilmektedir.

Taşkıran (2017) kişisel markayı, yeni iletişim teknolojilerinin ve araçlarının kullanımıyla ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda yeni medya aracılığıyla, günümüzde her birey, kendisini diğer bireylerden farklılaştırma amacıyla kişisel markalama çabalarına başvurabilmektedir. Taşkıran'a göre kişiler arası rekabetin yoğun biçimde yaşandığı pek çok alanda, kişisel markalama stratejilerine başvurma yoluyla, kişilerin birer marka olarak rakiplerinden farklılaşması ve hedef kitleler nezdinde rakiplerden ayrıcalıklı bir yere konumlanması mümkün olabilmektedir.

Hepekiz ve Gökali (2019) kişisel marka kavramını; bireylerin, bir dizi kişisel pazarlama faaliyetiyle hedef kitleye kendilerini tanıtmaya çalışması olarak tanımlamışlardır. Onlara göre kişisel marka; bireylerin, diğer kişiler tarafından nasıl algılandığının yönetilmesi ve bu yönde doğru algının yaratılması amacıyla kimliğin amaca uygun şekillendirilmesini içermektedir. Sosyal medyanın kişisel marka kavramına yeni bir açılım sunduğunu ifade eden yazarlar, kişisel marka sürecinin günümüzde sanal mecralar üzerinden yürütüldüğünü ifade etmektedir.

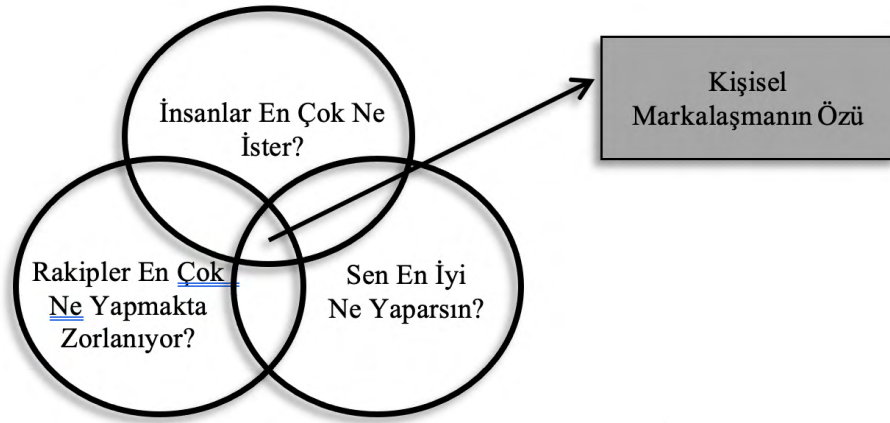
Kaya, Uğurhan ve Baycu (2019) ise; kişisel marka kavramını, yeni iletişim teknolojileri ve sosyal ağlar bağlamında ele almaktadır. Kaya ve arkadaşlarına göre sosyal ağlar; kişisel marka yaratılmasında, geliştirilmesinde ve büyütülmesinde kullanışlı ve uygun maliyetli bir platform olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda sosyal ağlar; kişilere yeni kariyer fırsatları ve ortaklıkları sunarak, takipçileriyle iletişim olanağı vererek ve başarılarını artırma konusunda yardımcı olarak kişisel markalaşma çalışmalarını desteklemektedir.

Türkçe alanyazında kişisel marka kavramını konu alan sempozyum metinleri de bulunmaktadır. Gürel ve Muter (2005) ile Gürel ve Şengül (2007), bu çalışmalara örnek olarak verilebilmektedir. Gürel ve Muter (2005) ile Gürel ve Şengül (2007), kişisel marka kavramının spor ve sağlık sektörüne yönelik yansımalarını çalışmışlardır. Bu bağlamda spor sektöründe kişisel marka kavramını, David Beckham örneği üzerinden çözümlenmek mümkündür. Profesyonel yaşamına bir futbol oyuncusu olarak başlamasına karşın, günümüzde küresel bir ikon konumuna yükselen ve büyük bir popülariteye kavuşan Beckham; kişisel markalaşmaya ilişkin bir vaka çalışması olarak yorumlanabilmektedir (Gürel ve Muter, 2005). Sağlık sektöründe markalaşma ise, Dr. Mehmet Öz örneği üzerinden çözümlenebilmektedir. Küresel çapta tanınan bir sağlık profesyoneli olmasının yanı sıra yazılı ve görsel medyada tanınan bir figür olan Öz, kişisel markalaşmaya ilişkin bir vaka analizi olarak dikkat çekmektedir (Gürel ve Şengül, 2012).

Kişisel Marka Yönetimi Süreci

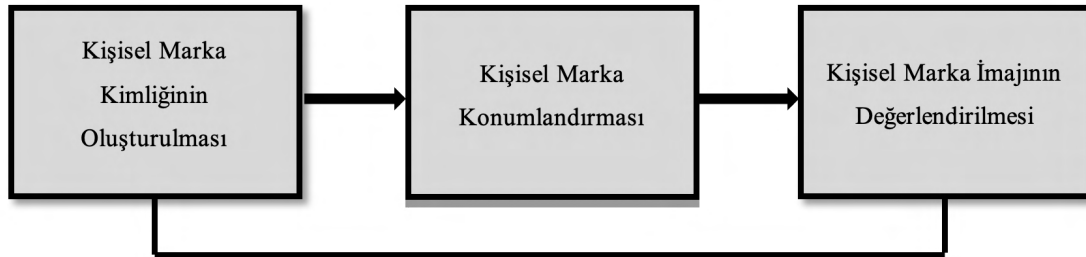
Kişisel marka, bir kavram ve bir uygulamadır. Kişisel markanın bir uygulama olması, planlı ve programlı bir süreç olmasını beraberinde getirmektedir. Kişisel marka uygulamaları; planlandıkları ve belirli bir program dahilinde yürütülerek değerlendirmeye tabi tutuldukları takdirde başarıya ulaşabilmektedirler. Bu bağlamda kişisel marka yönetimi -personal brand management- kavramı, gündeme gelmektedir.

Pawar (2016: 842) kişisel markayı; kişinin kendisini ve sahip olduğu kabiliyetlerini tanıtmaya yönelik olarak tanımlamaktadır. Pawar'a göre kişisel marka; bir izlenim yaratma sürecidir ve iş dünyasında artan bir başarıya sahip olmayı sağlamaktadır. Kişisel marka yaratım sürecinde; kişinin kendisini, diğer insanları ve rakipleri temel alarak hareket etmesi gerekmektedir. Öyle ki kişisel markalaşma sürecinde; 'kişinin en iyi yaptığı işler', 'insanların en çok ne istediği' ile 'rakiplerinin zorlandığı alanlar' önemli bir çıkış noktası oluşturmaktadır. Görsel 1'de görüldüğü gibi kişisel marka, söz konusu üç unsurun kesişiminde oluşmaktadır.

Görsel 1: Kişisel Marka Yaratma Süreci (Pawar, 2016: 842).

Khedher (2014: 29), kişisel markanın kişinin kendisini pazarda tanıtmak için çabaladığı planlı bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kişisel marka yönetimi süreci; kişisel markanın oluşturulmasını, konumlandırılmasını ve değerlendirilmesini içeren bir süreçtir. Bu bağlamda kişisel marka yönetimi süreci; 'marka kimliğinin oluşturulması', 'marka konumlandırması' ve 'marka imajının değerlendirilmesi' olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Söz konusu süreç, Görsel 2'de sunulmuştur.

Görsel 2: Kişisel Marka Yönetimi Süreci (Khedher, 2014: 29' dan yararlanılarak geliştirilmiştir).

• **Kişisel Marka Kimliğinin Oluşturulması:** Kişisel marka sürecinin ilk aşaması, kişisel marka kimliğinin oluşturulmasıdır. Marka kimliği -brand identity-, genel olarak bir markanın yapmış veya yapacak olduğu tüm çalışmaların bütünlük yönetimini yansıtan bir oluşumdur. Daha açık bir ifadeyle ise marka kimliği, bir markayı anlamlı ve benzersiz kılan her şeyi kapsamaktadır (Tosun, 2010: 55).

Kişisel marka bağlamında ele alındığında; bir kişiyi diğer kişilerden ayıran ve onu benzersiz kılan tüm özellikleri, 'kişisel marka kimliği' olarak adlandırmak mümkündür. İnsanların birbirine benzediği çağcıl dünyada, farklı olabilmenin önemi oldukça açıktır. Marka yönetimi bağlamında değerlendirildiğinde ise marka kimliği, marka stratejisi geliştirme ve sürekli kılma amacına hizmet eden çağrışımların tümü olarak yorumlanabilmektedir.

• **Kişisel Marka Konumlandırması:** Kişisel marka oluşturma sürecinin ikinci aşaması, kişisel marka konumlandırmasıdır. Marka konumlandırması -brand positioning-; markanın rakiplerinden ayrılabilmesi için, tüketicilerin zihinlerinde onunla ilgili özel bir yer oluşturulmasıdır. Diğer bir ifadeyle marka konumlandırılması, tüketicilerin zihninde ürüne ait bir yer yaratmaktır (Odabaşı ve Barış, 2003: 67).

Kişisel marka bağlamında ele alındığında; insanların zihinlerinde kişiye ilişkin beklentiler 'kişisel marka konumlandırması' olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda kişisel marka konumlandırılması, kişinin zihninde yerleştiği yeri tanımlamaktadır. Marka yönetimi bağlamında tüketicilerin zihnine ayırıcı özellik ile ilk giren olabilmek, marka konumlandırılması açısından oldukça önemlidir. Öyle ki kişisel olarak sahip olunan tüm özellikler, davranışlar, iletişim yeterlilik ve becerileri kişisel marka konumlandırmasına katkıda bulunmaktadır.

• **Kişisel Marka İmajının Değerlendirilmesi:** Kişisel marka oluşturma sürecinin üçüncü ve son aşaması, kişisel marka imajının değerlendirilmesidir. Marka imajı -brand image-, markaya ilişkin genel kanı ve izlenimler bütünüdür (Gülsoy, 1999: 54). Tosun'a (2010: 88) göre marka imajı; genel olarak tüketicilerin markanın işlevsel özelliklerinden çok, soyut özellikleri hakkındaki düşüncelerini kapsamaktadır. Diğer bir ifadeyle tüketicilerin psikolojik ve sosyal gereksinimlerini karşılayan özellikler, imajın içeriğini oluşturmaktadır.

Kişisel marka bağlamında ele alındığında; kişisel marka imajının değerlendirilmesi, kişisel ve profesyonel hedefleri yerine getirmek, kalabalık işgücü pazarında rekabet edebilmek konusunda fayda sağlamaktadır. Başarılı bir kişisel marka yaratabilmek için sahip olunan kişisel marka imajı sürekli olarak gözden geçirilerek değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır.

Kişisel marka kavramını 'insani değer pazarlaması' olarak tanımlayan Waller (2020), kişisel marka yönetiminin stratejik bir süreç olduğuna işaret etmektedir. Stratejik kişisel marka yönetimi -strategic personal brand management-, herhangi bir kişisel marka için en iyi pazar konumu belirlemek üzere iç ve dış pazar faktörlerini analiz eden bir süreçtir. Marka yönetimi, kişisel markanın mevcut kimliğini dikkate almakta ve kişisel marka için değer yaratmak amacıyla hedef kitlenin zihnindeki en arzu edilen konumu belirlemektedir. Kişisel bir marka; marka imajı, marka kişiliği ve markanın güçlü yönleri gibi somut ve somut olmayan bileşenlerini kullanmalı ve hedef kitlenin zihninde diğer kişisel markalara kıyasla farklılaşarak öne çıkmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Marka, en genel anlamıyla benzer mal ve hizmetleri ayırt etmeye sembol ya da simgedir. Markanın en belirleyici özelliği; işaret ettiği mal ya da hizmeti diğerlerinden farklılaştırması ve tüketicinin zihninde ona ayrı, özel, avantajlı bir konum sağlamasıdır. Örgüt yönetimleri, ürün ya da hizmetlerini markalaştırarak rekabet üstünlüğü elde etmeyi ve sürdürmeyi amaçlamaktadır. Tüketiciler ise; markalı ürün ya da hizmeti tercih ederek ürün ya da hizmeti tanıma ve tercih etme kolaylığı yaşama, kalite açısından güvence elde etme, tüketici hakları konusunda korunma, markaya bağlılık oluşturma isteği içindedir.

Marka, yalnızca ürün ve hizmetler için değil, örgütler için de geçerli bir kavramdır. Kurumsal marka ya da örgütsel marka -corporate brand- olarak ifade bulan bu oluşum, bir kurumun rakip kurumlardan ayrışması ve farklılaşması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda bir ürün ve hizmet değil, ürün ve/veya hizmeti üreten ve/veya pazarlayan tüzel kişilik markalaşmaktadır.

Alanyazında son yıllarda sıklıkla üzerinde konuşulan bir diğer marka türü ise, bireysel markadır. Bireysel marka; bir insanın tıpkı bir ürün, hizmet ya da kurum gibi markalaşabileceği varsayımından hareket etmektedir. Bireysel marka, popülerliği oranında, muğlak bir kavramdır. Öyle ki alanyazında

bir yandan bu konudaki çalışmalar artmakta, bir yandan da kişisel markanın mümkün olup olmadığı konusunda tartışmalar yapılmaktadır.

Çağcıl dünyanın en ilgi çeken ve en tartışılan kavramlarından biri olan kişisel marka, bu çalışmada uluslararası ve ulusal alanyazın üzerinden incelenmiştir. Bir literatür taraması olan çalışmada, veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi tekniği; örneklem yöntemi olarak ise, uygun örneklem yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın kısıtını, kişisel marka kavram ve uygulamalarına yönelik olarak farklı veri toplama ve örneklem yöntemleri ile toplanabilecek veriler oluşturmaktadır. Çalışma, Temmuz-Ağustos 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya ilişkin bir diğer kısıt, farklı bir zaman diliminde alanyazın taramasıyla kişisel marka kavram ve uygulamalarına ilişkin elde edilebilecek olan verilerdir.

Gerçekleştirilen çalışma kapsamında, elde edilen bulgular büyük oranda alanyazın ile koşutluk arz etmektedir. Bulgular genel olarak yorumlandığında, her üç marka türünün de birbirine benzediği, küçük detaylar uyarınca birbirinden ayrıştığı görülmüştür. Bu bağlamda 'ürün/hizmet markası', 'kurumsal marka' ve 'kişisel marka' kapsamları bağlamında birbirlerine benzemekte ve birbirlerinden ayrılmaktadır. Görsel 3'de her üç marka türünün kapsamları, verilmiştir. Ürün ve hizmet markası; ürün ile hizmetlere ilişkin özellikleri temel almakta, ürün/hizmet imajı ve değerlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla ürün/hizmet markası, bir yaratım sürecine işaret etmektedir. Örgütsel marka, örgüte ilişkin özellikler üzerine inşa olmakta, örgütsel imaj ve örgütsel değerleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönüyle örgütsel marka, bir oluşum sürecidir. Kişisel marka ise, bireye ilişkin özelliklerden hareketle bireysel imaj ve değerlerden oluşmaktadır. Ürün/hizmet markası ve örgütsel markaya kıyasla, kişisel marka bir yaratım ve oluşum sürecidir.

Ürün/Hizmet Markası	Kurumsal Marka	Kişisel Marka
<ul style="list-style-type: none">• Ürün/hizmete ilişkin özellikler• Ürün/hizmet imajı• Ürün/hizmet değerleri• Yaratım süreci	<ul style="list-style-type: none">• Örgüte ilişkin özellikler• Örgütsel imaj• Örgütsel değerler• Oluşum süreci	<ul style="list-style-type: none">• Bireye ilişkin özellikler• Bireysel imaj• Bireysel değerler• Yaratım ve oluşum süreci

Görsel 3: Ürün/Hizmet Markası, Kurumsal Marka ve Kişisel Marka Kapsamı.

Çalışma kapsamında ulaşılan bir diğer bulgu, kişisel markanın 20. yüzyıla ait bir kavramlaştırma olmasıdır. Kişisel marka ile ilgili ilk çalışma, 1997 tarihlidir ve Tom Peters tarafından kaleme alınmıştır. Ünlü bir yönetim gurusu ve yönetim danışmanı olan Peters, kişisel marka kavramını bir öz yönetim süreci olarak ele almaktadır. Kişisel marka ile ilgili çalışmalar, ilk çalışmadan bu yana yapılmaya başlamış ve kişisel markaya ilişkin alanyazın oluşmakata başlamıştır. Konu ile ilgili çalışmaların tarihsel gelişimi mercek altına alındığında, kişisel marka ve markalaşma ile ilgili çalışmaların, uluslararası ve ulusal alanyazında 2010'lu yıllardan itibaren arttığı görülebilmektedir. Bu durum, kişisel marka kavramının popülerlik kazanmasıyla ilgilidir. Bununla birlikte gerçekleştirilen çalışmalar, kavramın benimsenmesine ve kabul görmesine aracılık da etmektedir.

Çalışma bulguları uyarınca dikkat çeken bir diğer nokta, kişisel markanın iş yaşamını temel alan bir kavram ve uygulama olarak değerlendirilmesidir. Bu yönüyle kişisel marka, kariyer ve performans odaklı bir kavramdır. Çalışma kapsamında bulguların yayınlara, rekabet yoğun iş ortamında kişiyi rakiplerinin önüne geçiren kişisel markayı işlevsel bir araç olarak değerlendirmektedir.

Bulguların yayınlarda dikkat çeken bir diğer unsur, kişisel markanın öz yönetim ile olan ilişkisidir. Öz yönetim, kişinin kendi kendisini ve markasını yönetmesi anlamına gelmektedir. Öyle ki ürün/hizmet markasının yöneticisi, marka yöneticisidir. Kurumsal markanın yöneticisi; kurumun üst düzey yöneticisi, diğer bir ifadeyle CEO'sudur. Kişisel markanın yöneticisi ise, kişinin kendisidir. Kişi kendi kendisini, sahip olduğu potansiyeli, yeteneklerini, kariyerini, imajını, değerlerini yöneterek kendi markasını yaratmakta ve oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında ulaşılan bir diğer bulgu, kişisel markayı yeni iletişim teknolojileri ve internet ile ilişkilendiren yayınların fazlalığıdır. Yeni iletişim teknolojileri ve internet, çağcıl dünyayı şekillendiren anahtar kavram ve süreçlerdir. Çağcıl insan yeni iletişim teknolojilerini kullandığı ve sosyal medyada varlık gösterdiği oranda, görünür olmaktadır. Bu bağlamda kişisel marka, internet ve sosyal medya aracılığıyla yaratılan ve süreklilik kazanan bir niteliktedir.

Araştırma bulguları uyarınca vurgulanması gereken bir diğer nokta, kişisel marka kavram ve uygulamalarının kapsamlı ve disiplinlerarası niteliğidir. Ürün/hizmet markası, pazarlama iletişim disiplini ile ilgilidir. Kurumsal marka; pazarlamanın yanı sıra işletme yönetimi ve stratejik yönetim ile bağlantılıdır. Kişisel marka ise; felsefeden psikolojiye, sosyolojiden ekonomiye, iletişimden pazarlamaya, yönetimden siyasete, hukuktan göstergebilime, tıptan bilişime uzanan geniş bir kapsama sahiptir.

Çalışma kapsamında elde edilen tüm veriler ve varılan sonuçlar doğrultusunda, ileriki çalışma ve araştırmalara yönelik aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

- Çalışma nitel ve betimsel bir çalışmadır. Farklı şekilde tasarlanmış nitel ya da nicel çalışmalar ve araştırmalar gerçekleştirilebilir.
- Çalışmanın verileri, doküman analizi yöntemi ile toplanmıştır. Farklı veri toplama yöntemlerinin kullandığı çalışmalar ve araştırmalar gerçekleştirilebilir.
- Kişisel marka uygulamalarını temel alan vaka analizleri yapılabilir.
- Kişisel marka kavram ve uygulamalarının farklı kültürlerdeki yer ve önemi, kültürlerarası karşılaştırma ve analizlerle araştırılabilir.

Kaynakça

- Arruda, W. (2003). *An Introduction to Personal Branding-A Revolution in the Way We Manage Our Careers*. USA: Reach Communications Consulting.
- Arruda, W. and Dixon, K. (2007). *Career Distinction Stand Out by Building Your Brand*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Beckwith, H. ve Clifford Beckwith, C. (2007). *Ben A.Ş.-Kendini Satma Sanatı*. Çeviren: Ümit Şensoy. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Bişkin, F. ve Kaya, Y. (2011). İş Yaşamında Kişisel Marka. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 11 (21), 555-570. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/289035>.
- Brooks, A. and Anumudu, C. (2016). Identity Development in Personal Branding Instruction. *Adult Learning*. 27 (1), 23-29. DOI: 10.1177/1045159515616968.
- Canbay, B. (2015). Edebiyatta Pazarlama ve Kişisel Markalaşma. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. 40, 190-209. URL: <https://iletisimdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/IKAD/article/view/148>.
- Chandler, D. (2006). *Semiotics for Beginners*. London: Routledge.
- Eker, S. (2007). *Provasız Hayatta Kişisel Marka Olabilmek*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gehl, R. (2011). Ladders, Samurai and Blue Collars: Personal Branding in Web 2.0. *First Monday*. 16 (9), 3-24. DOI: 10.5210/fm.v16i9.3579.
- Gibson, C. (2016). *Semboller Nasıl Okunur?*. 3. Baskı. Çeviren: Cem Alpan. İstanbul: Yem Yayın.
- Gülsoy, T. (1999). *Reklam Terimleri ve Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Gürel, E. and Mutur, C. (2005). From a Football Player to a Global Icon: The Case of David Beckham. 46th Ichper-SD Anniversary World Congress. 386-389. İstanbul.
- Gürel, E. and Şengül, C. (2012). Personal Brand Analysis in Health Communications: Mehmet Öz. *International Conference on Global Health and Crises Communication*. Eskişehir.
- Gürüz, D. ve Gürel, E. (2009). *Yönetim ve Organizasyon-Bireyden Örgüte, Fikirten Eyleme*. 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Harper, D. (2020). Brand. 26.07.2020 tarihinde <https://www.etymonline.com/search?q=brand> adresinden alındı.
- Hepekiz, İ. ve Gökallıler, E. (2019). Sosyal Medya Aracılığıyla Kişisel Markalar ve Benlik Sunumu. *Erciyes İletişim Dergisi*. 6 (1), 761-782. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/630648>.

- İbicioğlu, H., Çelik, C. ve Atılğan, Ö. (2014). Kişisel Markalama Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Bireylerin Kariyer İlgisi Düzeyleri Bakımından Farklılıkların İncelenmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 9 (3), 1-16. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/194204>.
- Karaduman, İ. (2016). Kişisel Marka Yönetimi. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kaputa, C. (2011). Sen Bir Markasın. Çeviren: Evren Yıldırım. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Kaya, F., Uğurhan, Y. Z. C. ve Baycu, S. Uzoğlu (2019). Sosyal Medyada Kişisel Markalama: Nusr-et Instagram Örneği. Journal of Yasar University. 14 (51), 196-2017. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/727089>.
- Khedher, M. (2014). Personal Branding Phenomenon. International Journal of Information, Business and Management. 6 (2), 29-40. URL: <https://ijbm.elitehall.com/>.
- Labreque, L, Markos, E. and Milne, G. (2010). Online Personal Branding: Processes, Challenges, and Implications. Journal of Interactive Marketing. 25, 37-50. DOI: 10.1016/j.intmar.2010.09.002.
- Lair, D., Sullivan, K. and Cheney, G. (2005). Marketization and The Recasting of The Professional Self. Management Communication Quarterly. 18 (3), 307-343. DOI: 10.1177/0893318904270744.
- Merriam, S. B. (2018). Nitel Araştırma. 3. Baskı. Çeviri Editörü: Selahattin Turan. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Montoya, P. and Vandehey, T. (2009). The Brand Called You: Make Your Business Stand Out in a Crowded Marketplace. USA: Mc-Graw Hill.
- Nakiboğlu, B. ve Alkeveli, A. (2016). Politik Pazarlamada Kişisel Marka-Aday Markası Yönetimi. Ankara: Akademisyen Yayınevi.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2003). Tüketici Davranışı. 2. Baskı. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Ok, S. (2013). İlk Marka Hz. Adem Mi?. 2. Baskı. Ankara: Elma Yayınevi.
- Pawar, A. (2016). The Power of Personal Brand. International Journal of Engineering and Management Research, 6 (2), 840-847. URL: <https://www.ijemr.net/DOC/ThePowerOfPersonalBranding>.
- Peters, T. (1997). The Brand Called You. Fast Company. 10, 83-89.
- Purkiss, J. ve Royston-Lee, D. (2012). Brand You: Turn Your Unique Talents Into A Winning Formula. 2nd Edition. London: Pearson.
- Rampersad, H. (2010). Hayatınızın CEO'su Olun. Çeviren: Sinan Gürtunca. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Rein, I., Kotler, P., Hamlin, M. and Stoller, M. (2005). High Visibility: Transforming Your Personal and Professional Brand. New York: McGraw-Hill.
- Ries, A. ve Ries, L. (2003). Marka Yaratmanın 22 Kuralı. Çeviren: Atakan Özdemir. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Roffer, R. (2000). Make A Name for Yourself: Eight Steps Every Woman Needs to Create a Personal Brand Strategy for Success. Australia: Currency Press.
- Shepherd, I. (2005). From Cattle and Coke to Charlie: Meeting The Challenge of Self-Marketing and Personal Branding. Journal of Marketing Management. 21 (5-6), 589-606. DOI: 10.1362/0267257054307381.
- Taşkıran, H. (2017). Yeni Medyanın Kişisel Markalama Yönünden Kullanımı: CEO Markaları Üzerine Bir İnceleme. Intermedia International E-Journal. 4 (6), 120-140. DOI: 10.21645/intermedia.2017.28.
- Tek, Ö. B. (1998). Pazarlama İyi İnsan Olmanın Bilimidir. Pazarlama Dünyası. 67, 1-16.
- Thompson, A. E. (2010). Brand New You: Taking Ownership of Your Personal Brand. USA: Xlibris Corporation.
- Tosun, N. (2010). İletişim Temelli Marka Yönetimi. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Türk Dil Kurumu (2020). Marka. 19.07.2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/?kelime=> sitesinden alındı.
- Yaman, F. (2012). Toplumda Kişisel Marka Olmak: Türkiye'nin Kişisel Markaları. İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi. 1 (4), 182-197. URL: <http://www.itobiad.com/en/download/article-file/92715>.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. 9. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Waller, T. (2020). Personal Brand Management. USA: Springer.

Liselerde Alan Seçimi Sürecinde Sinema Teknolojilerinin Kullanımı: Rehberlik Hizmetlerinde Alternatif Bir Bireyi Tanıma Tekniği¹

The Use of Cinema Technologies in High School Field Selection Process: An Alternative Individual Recognition Technique in Guidance Services

Mehmet YILMAZ²
Ferdi CANDAN³
Yılmaz DEMİR⁴

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öz

Eğitimde ebeveynler, öğretmenler ve okul psikolojik danışmanları anahtar bir rol oynamaktadır. Bu ana paydaşlar, öğrencilerin eğitim ortamında yaşadığı sorunlar ve çeşitli konulardaki duygu ve düşünceleri hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahip olursa, eğitim öğretim sürecinde daha etkin rol oynayabilmekte ve öğrencilerin geleceği ile ilgili önemli kararlarda daha destekleyici olabilmektedir. Liselerde 10. sınıfta yapılan alan seçimi, öğrencilerin mesleki geleceği için kritik öneme sahiptir. Bu süreçte öğrenciler okul psikolojik danışmanlarının, öğretmenlerinin ve ebeveynlerinin desteğine ihtiyaç duyarlar. Kararını verememiş öğrenciler açısından son derece zor olan bu süreçte okul psikolojik danışmanlarının, öğretmenlerin ve ebeveynlerin tutum ve davranışları bu öğrenciler üzerinde dikkate değer bir ağırlığa sahiptir. Belgesel filmler, insanların yaşantılarını doğal ortamlarında inceleyerek, toplumsal belleği kayıt altına almaktadır. Bu filmlerin çözümlenmesi, kültürel çalışmalar yürüten araştırmacılara yeni bakış açıları kazandırmakta ve gelecek nesillere aktarılan zengin bir araştırma kaynağı olma özelliği taşımaktadır. Bu çalışma, keşif yöntemli belgesel film türü anlayışıyla lise öğrencilerinin alan seçimi hususunda yaşadıkları sorunların psikolojik ve sosyolojik temellerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda öğrencilerin alan seçiminde yaşadığı sorunlar, öğrenciler alanını seçerken göz önünde bulundurduğu faktörler ve öğrencilerin bu kritik karar ile ilgili duygu ve düşünceleri sinema teknolojisinin imkânlarıyla kayıt altına alınarak belgesel bir film çekilmiş olup; çekilen filmin betimsel çözümlemesi araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Bu yönüyle bu çalışma, öğrencilerin okullarda yaşadığı sorunların anlaşılması için sinema teknolojilerinin kullanıldığı alternatif bir bireyi tanıma tekniğini de içerdiğinde barındırmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sinema, Rehberlik, Sinema Teknolojileri, Mesleki Rehberlik, Alan Seçimi

Abstract

Parents, teachers and school counselors play a key role in education. If these main stakeholders have more detailed information about the problems experienced by students in the educational environment and their feelings and thoughts on various issues, they can play a more active role in the education process and be more supportive in important decisions about the future of students. The field selection made in the 10th grade in high schools is a critical decision for the professional future of the students. In this process, students need the support of their school counselors, teachers and parents. The attitudes and behaviors of school counselors, teachers and parents have a significant weight on these students in this process, which is extremely difficult for students who have not made their decision. Documentary films record the social memory by examining the lives of people in their natural environments. The analysis of these films gives new perspectives to researchers carrying out cultural studies and it is a rich source of research that is passed on to future generations. This study aims to investigate the psychological and sociological foundations of the problems faced by Anatolian high school students in their 10th grade field selection decisions with the discovery method of documentary film genre. In this context, a documentary film was made by record the problems experienced by the students in the selection of the field, the factors that the students consider while choosing the field and the students' feelings and thoughts about this critical decision with the cinema technology's possibilities; the descriptive analysis of the film was made by the researchers. In this respect, this study includes an alternative technique for recognizing students using cinema technologies in order to understand students' problems in schools.

Keywords: Cinema, Guidance, Cinema Technologies, Vocational Guidance, Field Selection

1 Bu makale Ordu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenen "Öğrenci, Rehber Öğretmen ve Ebeveyn İletişiminde Dijital Film Teknolojisinin Kullanımı: Rehber Öğretmenlere Ortaöğretim Öğrencilerinin Alan Seçimlerinde Ebeveyn Desteği için Alternatif Bir Yöntem" adlı ve A-1802 numaralı proje kapsamında üretilmiştir.

2 Prof. Dr., Ordu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema-TV Bölümü, Ordu, Türkiye.

mehmet.yilmaz.dr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3310-4749

3 Sorumlu Yazar; Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri ABD Doktora Öğrencisi, Sakarya, Türkiye.

ferdi.candan@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6912-4501

4 Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinema ve Televizyon ABD Yüksek Lisans Mezunlu, Ordu, Türkiye.

yyilmazmrr@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6517-1287

Geliş Tarihi: 17.01.2020

Kabul Tarihi: 04.09.2020

Extended Abstract

Parents, teachers and school counselors play a key role in education. If these main stakeholders have more detailed information about the problems experienced by students in the educational environment and their feelings and thoughts on various issues, they can play a more active role in the education process and be more supportive in important decisions about the future of students. The field selection made in the 10th grade in high schools is a critical decision for the professional future of the students. In this process, students need the support of their school counselors, teachers and parents. The attitudes and behaviors of school counselors, teachers and parents have a significant weight on these students in this process, which is extremely difficult for students who have not made their decision.

Some needs arising in education and training today can be met by using developing digital technologies. Documentary films record the social memory by examining the lives of people in their natural environments. The analysis of these films gives new perspectives to researchers carrying out cultural studies and it is a rich source of research that is passed on to future generations. This study aims to investigate the psychological and sociological foundations of the problems faced by high school students in their 10th grade field selection decisions with the discovery method of documentary film genre. In this context, a documentary film was made by record the problems experienced by the students in the selection of the field, the factors that the students consider while choosing the field and the students' feelings and thoughts about this critical decision with the cinema technology's possibilities; the descriptive analysis of the film was made by the researchers. In this respect, this study includes an alternative technique for recognizing students using cinema technologies in order to understand students' problems in schools.

Recognizing the individual means knowing what features a person possesses in general. The general purpose of recognizing the individual through guidance in education is to reveal the differences between individuals and to help each individual to develop continuously and as a whole in terms of the characteristics that make up these differences. School counselors working in guidance services in schools use a number of individual recognition tools for recognizing the students. In this research, cinema technologies were used as a tool to learn students' feelings and thoughts on any subject. In this respect, cinema technologies can be used as a functional individual recognition technique in education and training. In particular, the video camera is a practical technology for recording, storing and transmitting audio and visual. These records can be easily forwarded to other stakeholders of education and training (teachers, parents, school administration). In the content of this research, cinema technologies are presented as an authentic, technological and practical individual recognition technique. Additionally, it can be said that the effective use of cinema technologies in guidance services, which is one of the most important elements of education and training, is an innovative method. It is assumed that this method has an agenda-setting role in the schools.

Giriş

Birey, yaşadığı sürece çeşitli tercihlerde bulunur. Eşini, arkadaşlarını, mesleğini, giyeceğini, yiyeceğini, evini, vb. seçer. Bireyin yaptığı bu seçimler arasında meslek seçimi belki de en önemlilerden birisidir. Çünkü meslek seçimi insanın geleceğini de belirlemektedir. Meslek seçiminin bir kişinin aile hayatını, hayata bakışını, günlük yaşam şeklini ve alışkanlıklarını belli bir forma sokan yönü bulunmaktadır. Bu olgu insan yaşamını çok yönlü bir şekilde etkilemektedir. Çünkü teknoloji ve sanayi alanındaki gelişmeler ve değişimler toplumlarda yeni iş alanlarının ve mesleklerin ortaya çıkmasına, bunlar ise iş ve meslek hayatında alternatiflerin çoğalmasına ve karmaşıklaşmasına yol açmaktadır (Kuzgun, 2000: 36-45).

Türkiye’de herhangi bir meslek programı uygulamayan (Mesleki ve Teknik Eğitim kapsamı dışındaki liseler) liselerde eğitimine devam eden gençler, lise 10. sınıfta alan seçimi yapmaktadır. Mevzuatta seçmeli ders seçimi olarak görülen bu uygulama ile öğrenciler, esasında gelecekte yapmayı planladığı mesleğe kaynaklık eden alanlar (Fen Bilimleri, Sosyal Bilimler, Yabancı Dil, Türkçe-Matematik) konusunda karar vermektedir. Bu yüzden bu karar süreci gençler için kritik bir öneme sahiptir. Bu karar, gencin sadece gelecekte hangi mesleği yapacağı ile ilgili olmayıp gelecekte hangi hayat standartları sahip olacağıyla da ilgilidir. Lise çağına gelmiş gençlerin böylesine önemli bir karar vermek zorunda olmaları, mesleki gelişim görevlerini yerine getirmedilerse, doğru ve akılcı kararlar vermelerini zorlaştırmaktadır. Meslek seçimi, meslek gelişiminde yer alan mesleki gelişim görevlerini başarı ile tamamlama ve mesleki uygunluk düzeyi ile bağlantılıdır (Vurucu, 2010: 3).

Türkiye’de liseyi bitirmiş ya da lise son sınıfta okuyan öğrenciler, Yüksek Öğretim Kurumları (YKS) sınavına girip, bu sınavın testlerinden başarılı olursa yükseköğretime devam edebilmektedir. Türkiye’de bu sınavlar, mezun sayısının çok fazla olması, buna karşın yükseköğretim kurumlarında yeterli kontenjan olmamasından dolayı 1974 yılından beri düzenli olarak (ÖSYM) tarafından yapılmaktadır (Kelecioğlu, 2003: 70; Dökmen, 1992: 18). Bu sınavlar, kimi zaman tek aşamalı kimi zaman da iki aşamalı olarak yapılmıştır. Şu anda kullanılan güncel sistem ise Temel Yeterlilik Testi (TYT), Alan Yeterlilik Testi (AYT), Yabancı Dil Testi (YDT) testlerinden oluşmaktadır. Bu testlerden Temel Yeterlilik Testi ’ne bütün adaylar girmek zorundadır. Bu testten yeterli puanı alan adaylar, AYT ve YDT testlerine girmeye hak kazanmaktadır. TYT testinde adaylar, Matematik, Türkçe, Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler sorularına cevap vermektedir. Bu testin soruları, lise 9. sınıf ve 10. sınıf müfredatından çıkmaktadır. TYT testinden başarılı olan adaylar, AYT testine girebilmektedir. Bu testin müfredatı ise ağırlıklı olarak lise 11. ve lise 12. sınıf derslerinden oluşmaktadır. AYT testinde adaylara tek bir kitapçık verilmektedir. Bu kitapçık içerisinde tüm puan türlerine ait testler bulunmaktadır. Adaylar hangi puan türünün hesaplanmasını istiyorsa o testleri çözmek zorundadır. Adaylar, sayısal puanının hesaplanmasını istiyorsa Matematik + Fen Bilimleri sorularını, sözel puanının hesaplanmasını istiyorsa Türk Dili ve Edebiyatı - Sosyal Bilimler 1 + Sosyal Bilimler 2 sorularını, eşit ağırlık puanının hesaplanmasını istiyorsa Matematik + Türk Dili ve Edebiyatı-Sosyal Bilimler 1 sorularını cevaplamak zorundadır. Yine adaylar, dil puanının hesaplanmasını istiyorsa Yabancı Dil Testine de (YDT) girmek zorundadır. Mevcut uygulamadaki sınav sisteminde adaylar, belli bir puan türüne yönlendirmektedir. Bu nedenle öğrencilerin 10. sınıfta seçmeli ders seçimi kapsamında yaptıkları alan seçimi YKS sınavlarındaki başarılarını etkileyen en kritik karar olarak önem arz etmektedir. 10. sınıfta seçmeli ders seçimi kapsamında yaptıkları alan seçiminde öğrenciler, sözel, sayısal, eşit ağırlık ve yabancı dil ağırlıklı derslerinden oluşan alanlardan sadece birini tercih edebilmektedir. Bu karar sürecinde bazı öğrenciler, kendi ilgi ve yeteneklerinin farkında olmadan, arkadaş gruplarının veya ailesinin vb. etkenlerin etkisiyle yanlış kararlar verebilmektedir. Alan seçimini yanlış yapan öğrenciler, seçtikleri alanda başarısız olmakta ve sonraki süreçte yükseköğretime geçiş sınavlarında hedefledikleri başarıyı elde edememektedir.

Öğrenciler, yaptıkları alan seçimi ile bir mesleğe yönelme sürecinin kritik bir dönemini geçmektedir. Öğrenciler, alan seçimiyle beraber ileride seçecekleri meslek gruplarını da sınırlandırmaktadır. Örneğin üniversitede tıp veya mühendislik okumak isteyen bir öğrenci sayısal, hukuk okumak isteyen bir öğrenci eşit ağırlık, sinema ve televizyon okumak isteyen bir öğrenci sözel alanı tercih etmektedir. Öğrenciler bu tercihini yaparken, kendi ilgi, yetenek ve mesleki değerlerinin farkındaysa daha rasyonel ve gerçekçi kararlar verebilmektedir. Ayrıca öğrenciye seçebileceği alanlar ve bu alanların üniversitede hangi bölümleri kapsadığı konusunda rehberlik hizmeti de verilmesi

gerekmektedir (Terman, 2002: 40-56). Bu seçim öğrencilerin ergenlik dönemine denk gelmektedir. Gelecekte yapmak istediği muhtemel meslekleri belirleyen ergen, bu doğrultuda okuyacağı alana da karar vermektedir. Bu alanı okurken göstermiş olduğu başarı doğrultusunda seçeceği meslek, ya daha fazla netleşmekte ya da başarısızlık durumunda, onun için yeni bir sorun durumu ortaya çıkabilmektedir. Öğrenciler, böyle bir sorun durumunda, hangi yükseköğretim programına gideceği konusunda belirsizlik yaşayabilmektedir. Bu durumdaki öğrenciler, ya istemediği bir yükseköğretim programını tercih etmekte ya da mezuna kalarak üniversite sınavına tekrar hazırlanabilmektedir. Hatta bazı öğrenciler farklı bir alandan tekrar üniversite sınavına hazırlanarak daha önce belirlemiş olduğu muhtemel meslekleri de değiştirebilmektedir.

Okul danışmanları ile birlikte aile, arkadaşlar, öğretmenler ve basınla ilgili çeşitli kaynaklar, öğrencilerin mesleki seçim kararlarında etkili olmaktadır (Özyürek ve Atıcı, 2016: 33). Liselerde görev yapan okul psikolojik danışmanları, mesleki rehberlik hizmetleri kapsamında öğrencilere kariyer planlaması yapmakta ve onların bu karar verme süreçlerine bilgi toplama, seçenekleri araştırma ve gözden geçirme açısından destek olmaktadır. Öğrenciler, ailelerinden, arkadaşlarından, öğretmenlerinden, yazılı ve görsel kaynaklardan (Gazete, televizyon, internet vb.) da bu karar verme sürecinde yararlanmaktadır (Noeth vd., 1984: 242; Randahl vd, 1993: 435). Bazen rehberlik servisleri kariyer planlama çalışmalarını etkili ve yeterli bir düzeyde sunmayabilir veya öğrenciler ve aileler bu çalışmalara gerekli önemi vermeyebilir. Öğrenciler, böyle bir ortamda, sadece arkadaşlarının, ailesinin, öğretmenlerinin telkinleriyle veya diğer popüler kaynakların etkisiyle yanlış kararlar verebilmektedir.

Lise 10. sınıf öğrencileri, 1. dönemin sonunda seçmeli ders seçimi kapsamında esasında 11. ve 12. sınıfta okuyacakları alanları seçmektedir. Bu dönemde yapılan ders seçimi, üniversite sınavı ile doğrudan ilişkili olduğu için bu seçim sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Öğrenciler, alan seçimini yapmadan önce kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda gelecekte yapmayı planladığı mesleği ya da meslekleri belirlemesi gerekmektedir. Seçmeli ders seçimi, liselerinde okuyan öğrencilerin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda farklı alanlara yönelmesine imkân veren önemli bir uygulamadır. Seçmeli dersler, öğrencilerin farklı ilgi, ihtiyaç ve yetenekleri dikkate alınarak hazırlanmakta ve bu bağlamda onların bilişsel, duyuşsal ve sosyal gelişimlerini olumlu yönde desteklemektedir. Öğrencilerin sosyal yaşamlarında başarılı bireyler olabilmeleri almış oldukları eğitim niteliğiyle ve onlara kazandırmış olduğu becerilerle yakından ilişkilidir (Kaya, 2013: 41). Seçmeli ders uygulamasının avantajlarına ilişkin literatürde birçok görüş ve çalışma bulunmaktadır. Seçmeli ders uygulamaları bireysel farklılıkların kabulünü esas almaktadır. Bu sayede öğrencilerin, farklı becerileri açığa çıkar, değişik alanlarda bilgilenmeleri sağlanır ve yeteneklerinin gelişmelerine imkân verilir (Memduhoğlu ve Mazlum, 2013: 51).

Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği'ne göre "Seçmeli dersler, öğrencilerin hedefledikleri ve yöneldikleri alanda gelişmelerine veya ilgi ve istekleri doğrultusunda çeşitli programlarda ilerlemelerine, kişisel yeteneklerini geliştirmelerine imkân sağlayan derslerdir." Yine aynı yönetmelikte "Ortak dersler, her öğrencinin ortaöğretim kurumunu bitirinceye kadar aldığı, asgarî ortak bir genel kültür veren, toplum sorunlarına duyarlı, yurdun ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmasına katkıda bulunma bilincini ve gücünü kazandırmayı amaçlayan ve yükseköğretim programlarına hazırlayan derslerdir." diye tanımlanmıştır. Bu yönetmeliğe göre liselerde okuyan öğrencilerin hepsi, ortak dersleri almak zorundadır. Bu dersler, temel düzeyde ortak bir öğretim sağlayan derslerdir. Seçmeli dersler ise öğrencilerin belli bir programda ilerlemesine imkân veren ve belirli bir sisteme göre öğrencilerin tercihleri dikkate alınarak sunulan derslerdir. Bu derslerin esas işlevi, öğrencileri belirli bir alanda (Sayısal, sözel, eşit ağırlık ve yabancı dil) ilerletmek ve bu alana yönelik öğrencilerin kişisel yeteneklerini geliştirmektir.

Eğitim Araştırmalarında İşlevsel Bir Veri Toplama Aracı Olarak Video Kameranın Kullanımı

Teknolojik gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan video, ses ve görüntüyü birleştirerek depolama ve iletme gibi özelliklerinden dolayı 20. yy ortalarından beri eğitim ortamlarında kullanılmaktadır. Bu teknoloji, eğitimde ilk defa 1960 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılmaya başlanmıştır. Stanford Üniversitesi'nde öğretmen eğitiminin kalitesini arttırmak, bu konuda ortaya çıkan problemlere hızlı çözümler bulmak için etkili bir metodoloji arayışı sonucunda; davranışların analiz

edilmesi, geri bildirim ve bireye yönelik olma gibi özellikler taşıyan video veya teyp kaydına dayalı mikro öğretim yöntemi adı verilen yöntem geliştirilmiştir (Küçükahmet, 2002: 100). Günümüzde eğitim fakültelerinde mikro öğretim kapsamında öğretmen adaylarının öğretmenlik deneyimleri video kamera ile görsel ve işitsel olarak kayda alınmaktadır. Sonrasında öğretmen adayları bu kayıtları izlemektedir. Bu sayede öğretmen adayları, kendi eksikliklerini ve hatalarını gözlemlemekte, öğretmenlik performansına ilişkin ciddi geri bildirimler almaktadır. Külahçı'ya göre (1994: 12) bu gün ABD'de öğretmen yetiştiren programların yarısından fazlasında mikro öğretim kullanılmaktadır. Mikro öğretim, Avustralya, İsveç, İsrail, İngiltere gibi ülkelerde de uygulanmaktadır.

Dijital yeterlilikler XXI yüzyılda temel becerilerden biri haline gelmiştir. Verilere dijital olarak erişme ve bilgileri yönetme ve elektronik hizmetleri kullanma becerisi nedeniyle yaşam kalitesi iyileşmiştir. İletişim, alışveriş, bilet rezervasyonu ve bir dizi diğer tekrarlayan faaliyetlerle bağlantılı birçok aktivitede bir iyileşme olmuştur (Tomczyk, 2018: 1004). Günümüzde, eğitim ve öğretim üzerine yapılan araştırmalarda bu dijital olanaklardan faydalanılmaya başlanılmıştır. Bu teknolojiler, çağdaş nitel araştırmalarda giderek daha popüler hale gelen veri kaynakları olarak kullanılmaktadır. Özellikle eğitim araştırmalarında, dijital video kullanımı sınıflardaki öğrenme ve öğretme etkinliklerinin güvenli ve geçerli bir kaynağı olarak araştırmacılara yeni bir olasılık sunmaktadır (Lee vd, 2017: 154; Blikstad-Balas, 2017: 511).

İngiltere Eğitim ve Beceri Dairesi 2005'de, sınıflardaki öğretim uygulamalarının gözlemlenmesi, geri bildirim ve değerlendirilmesi için dijital video kullanımının işlevsel olup olmadığına ilişkin bir araştırma yapmıştır. Bu çalışmada gerçek zamanlı olarak 25 sınıf, hem sınıf içi gözlemciler hem de dijital kamera aracılığıyla çevrimiçi gözlemciler tarafından senkronize bir şekilde gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, dijital gözlemin öğretim performansının değerlendirilmesi ve geri bildirim için yüz yüze gözleme alternatif bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dyke vd, 2008: 37). Yine Çin'de yapılan bir çalışmada, öğretmenlerin mesleki gelişimi için daha güvenilir gözlemsel bilgi elde etmek, reaktiviteyi (gözlemci etkisini) azaltmak için sınıf içi öğretim uygulamaları canlı video yöntemiyle gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, canlı video aracılığıyla yapılan gözlemin reaktiviteyi azaltmada etkili olduğu, öznel yargıyı önlemeye ve geri bildirim kaynaklarını artırmaya yardımcı olduğu ve böylece geleneksel sınıf gözleminin sınırlarını telafi etmek için bir çözüm sağladığı sonucuna ulaşılmıştır (Liang, 2015: 235).

Okullarda öğretmenlerin kendi performanslarını gözleme, değerlendirme ve geri bildirim açısından video kamera kullanımı yatırımcıların da ilgisini çekmiştir. Microsoft şirketinin kurucularından yazar, yazılımcı, girişimci, yatırımcı ve iş adamı Bill Gates, 2013 yılında TED'de " Öğretmenlerin Gerçek Geribildirimlere İhtiyacı Var." konu başlığında yaptığı bir konuşmada, öğretmenlerin sistematik bir şekilde geri bildirim alamadıklarını, öğretmenlerin %98'inden fazlasının tek kelimelik geri bildirim aldığını, bunun öğretmenler için yetersiz olduğunu, tüm öğretmenlerin gelişimi için istedikleri ve hak ettikleri gereçleri kullanmaları gerektiğini söylemiştir. Bu konuşmasında öğretmenlerin gelişme göstermeleri gereken yerleri kendi kendilerine teşhis etmeleri için sınıfı gözlemleyen sınıf kamerası sistemini kullanmaları gerektiğini, bu sistemin onlara gerçek geri bildirimler sağladığını ifade etmiştir (Gates, 2013).

Video kamera ile kayıt altına alma, araştırmalarda veri toplama aracı olarak çeşitli insan davranışlarını gözlemlemek için de kullanılmıştır. Gelişmiş ülkelerde insanların el hijyen davranışını yakalamak için video gözetimi kullanmıştır. Video kameralar 1990'lı yılların başında Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Çin'de hastanelerde el hijyeni davranışını yakalamak için kullanılmıştır (Pickering vd., 2014: 1). Okullarda öğrencilerin davranışlarını gözlemlemek için de video kameralar kullanılmaktadır. Amerika'da yapılan bir çalışmada öğrencilerin zorbalık davranışları video kameralar ile kayda alınarak gözlemlenmiştir (Atlas ve Pepler, 2014: 86). Yine üniversite öğrencilerinin kendi başlarını ders çalışma davranışları gözlemlemek için yapılan bir çalışmada, uzaktan gözetim kameraları, başa takılan bir bakış açısı video kamerası ve mobil bir gözetleyici kullanılmıştır (Calderwood vd., 2014: 19). Video kameralar, eğitim ortamlarındaki olguları nesnel bir şekilde gözlemlemesi açısından hem pratik hem de işlevsel araçlardır. Ses ve görüntüyü birleştirerek depolama ve iletme özeliği, araştırmacıların işlerini kolaylaştırmakta, araştırmaları da gözle görünebilir somut bir düzleme çekmektedir. Bu yüzden video kameraların, öğrencilerin belli bir konudaki duygu ve düşüncelerini öğrenmek ve kayıt altına almak için de işlevsel bir araç olduğu söylenebilir.

Yöntem

Bu çalışmada durum (örnek olay) çalışması yöntem olarak kullanılmıştır. Durum çalışması güncel bir olguyu kendi gerçek yaşamı çerçevesi (içeriği) içinde çalışan, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatları ile belirgin olmadığı ve birden fazla kanıt ya da veri kaynağını mevcut olduğu durumlarda kullanılan, görgül bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 83). Anadolu Lisesi öğrencilerinin 10. sınıfta verdikleri alan seçimi kararlarında yaşadıkları sorunların psikolojik ve sosyolojik temellerinin araştırılması ile ilgili araştırmacılar, belgesel film çalışması öncesinde üç (3) ay boyunca çalışmanın yapılacağı alanda etnografik gözlem tekniğini kullanarak veri toplanmıştır. Araştırmacıardan biri araştırmanın yapıldığı okulun rehberlik servisinde çalışan bir okul psikolojik danışmanıdır. Bu araştırmacı, öğrenciler, öğretmenler ve velilerle sürekli ilişki içerisinde kalarak ve bu sürecin bizzat içinde bulunarak çalışma boyunca sürekli bir gözlem faaliyetinde bulunmuştur. Diğer araştırmacılar da belgesel film çekimi sürecinde ve veli toplantısı sürecinde gözlem faaliyetinde bulunmuştur. Araştırma kapsamında keşif yöntemli belgesel film türü kullanarak bir belgesel film çekilmiştir. Bu belgeselde öğrencilerle yapılan röportajda alanını daha seçmemiş olan öğrencilere alan seçimi konusundaki duygu ve düşünceleri ve alanını seçmiş olan öğrencilere ise alan seçimi konusunda doğru kararı verip vermedikleri sorulmuştur. Yine belgesel film çalışması sonrasında ortaya konan görsel metnin betimsel çözümlemesi yapılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın veri toplama araçları etnografik gözlem, keşif yöntemli belgesel film tekniği ve betimsel çözümlemedir. Araştırma kapsamında çekilen belgesel, öğrencilerin konu ile ilgili duygu ve düşüncelerini diğer paydaşlara aktaran görsel bir metin işlevi görmektedir. Velilerle alan seçimi konusunda yapılan toplantıda da kullanılmıştır. Veliler, öğrencilerin alan seçimi konusu hakkındaki duygu ve düşüncelerini bu görsel metin üzerinden öğrenmişlerdir. Bu yönüyle araştırma kapsamında çekilen belgeselin alternatif bir bireyi tanıma tekniği olarak rehberlik hizmetlerinde kullanılabilmesi görülmüştür.

Alan/ Ders Seçimi Konusunda Öğrencilerin Duygu ve Düşünceleri: Belgesel Film Çalışmasının Betimsel Çözümlemesi⁵

Anadolu Liseleri'nde 10. sınıfın ikinci döneminin ilk haftası alan-ders seçimi yapılmaktadır. Ders seçimi yapılırken herhangi bir ortalama şartı bulunmamaktadır. 10. sınıfta okuyan öğrencilerin alan-ders seçimi konusundaki duygu ve düşüncelerini öğrenmek amacıyla toplam 19 öğrenciyle röportaj yapılmıştır. Öğrencilere " Alan seçimi konusunda duygu ve düşünceleriniz nelerdir? " sorusu sorulmuştur. Öğrencilerin cevapları video kamera ile kayıt altına alınmıştır.

ALAN SEÇİMİ KONUSUNDA DUYGU VE DÜŞÜNCELERİNİZ NELERDİR?		
(Alan/Ders Seçimi Yapacak Öğrenciler)		
	Görüşmenin İçeriği	Görüşmenin Ana Fikri
Öğrenci 1	Yapmak istediğim mesleğe göre alan seçmeyi düşünüyorum. Alan seçiminde ailenin etkisi oluyor. Hocalar sadece notlara göre değerlendirme yapıyor, öğrencinin ne istediğini bilmiyor. Ailenin isteği genellikle sayısal oluyor çünkü sayısal öğrencileri daha çalışkan görünüyor. Eşit ağırlık derslerini sevmiyorum, sayısal derslerde de zorlanıyorum.	Alan seçimi konusunda kararsız. Ailesi, alan seçimi konusunda öğrenciyi olumsuz etkiliyor.
Öğrenci 2	Yapmak istediğim mesleğe göre alan seçmeyi düşünüyorum. Yapabildiğim derslere göre alan seçimi yapmak istiyorum. Ailem pek karışmıyor. Sayısal alanı tercih edeceğim.	Alan seçimi konusunda karar vermiş.
Öğrenci 3	Sayısal seçmeyi düşünüyorum. Sececeğim mesleği kapsayan alana gitmek istiyorum. Ailem her zaman arkamda. Çevremdeki aileler genellikle sayısal seçilmesi taraftarı. Bölümdeki mesleklerin hayatları üzerinde avantaj sağlayacakları kanısı ailelerde yaygın ama önemli olan yapabileceğin bölüme gitmek. Öğretmenler de bu görüşte.	Alan seçimi konusunda kararını vermiş. Bütün olasılıkları gözden geçirmiş.

⁵ Belgesel filmin betimsel çözümlemesi esasında alternatif bir bireyi tekniği olarak bu tekniğin nasıl değerlendirilebileceğini göstermeye çalışmaktadır.

Öğrenci 4	Alan seçimini ileride seçeceğim mesleğe göre belirleyeceğim. Öğretmenler sayısal dersler konusunda korkutuyorlar. Hukuk istediğim için ve sayısal derslerden korktuğum için eşit ağırlık istiyorum.	Kararını derslerin zorluk derecesine göre belirlemiş. Çevre etkisinde kalarak karar vermiş.
Öğrenci 5	Kararsızım. Sözel derslerim iyi ve daha kolay yapıyorum ama istediğim mesleğe sayısaldan gidiliyor.	Alan seçimi konusunda karar verememiş; istediği meslekle yapabildiği dersler arasında kararsız kalmış.
Öğrenci 6	Sayısal dersleri seviyorum. Sayısal alanda bir meslek istediğimden dolayı bu alanı seçeceğim.	Alan seçimi konusunda kararını vermiş.
Öğrenci 7	Psikolog olmak istiyorum. Kişisel özelliklerim bu mesleğe uygun. Ailem bu konuda beni destekliyor.	Alan seçimi konusunda kararını vermiş.
Öğrenci 8	Belirlediğim bir meslek olmamasından dolayı kararsızım. Ailem ve öğretmenlerimin fikirlerini alacağım ve kullanacağım.	Alan seçimi konusunda karar verme süreci devam ediyor.
Öğrenci 9	Eşit-ağırlık seçmeyi düşünüyorum. Hukuk bölümünü düşünüyorum. Hâkim olmak istiyorum. Matematik konusunda iyi değilim o yüzden sayısalı yapamam.	İlerde seçeceği mesleğe göre kararını belirlemiş.
Öğrenci 10	Psikoloji alanındaki meslekleri düşünüyorum. Bundan dolayı eşit-ağırlık bölümü istiyorum. Ailem alan seçimiyle ilgili beni destekliyor.	Alan seçimini belirlediği meslek doğrultusunda yapmış
Öğrenci 11	Mimarlık okumak istiyorum. Bu yüzden sayısal bölümü seçeceğim. Çevremde sayısal bölüm seçimi konusunda aile baskısı yaşayan arkadaşlarım var. Sayısal bölüme giden öğrencilerin çok iyi yerlere geldiğine inanıyorlar. Benim ailemde böyle bir durum yok. Kararlarımaya saygı duyuyorlar. Çevremde arkadaş etkisiyle bölüm seçen arkadaşlarım var.	Alan seçiminde belirlediği mesleğe göre kararını vermiş.
Öğrenci 12	Ailem dil bölümüne gitme konusunda bana destek veriyor. Öğretmenlerimin dil konusunda iyi olduklarını düşünüyorum. Dil bölümünü seçmemde bunun etkisi oldu. Ezberimin iyi olmasının bu bölümü seçmemde etkisi büyük.	Alan seçiminde kendi yetenekleri ve öğretmenlerinin donanımlı olması sebebiyle seçimini yapmış.
Öğrenci 13	Derslerdeki başarımla kendi isteklerim arasında denge kurmaya çalıştım. Sayısal alanda başarılıyım. Öğretmenlerim de bunu ifade etti. Sayısal alanı tercih edeceğim.	Akademik başarısı doğrultusunda alanını seçmeye karar vermiş.
Öğrenci 14	Her zaman dil alanını seçmeyi düşündüm. Ülkemizde yabancı dil bilen insan ihtiyacı çok fazla. Bu nedenle dil alanını tercih edeceğim.	Mesleklere olan ihtiyaç doğrultusunda alan seçimine karar vermiş.
Öğrenci 15	Matematik ve fizik derslerinden çok zevk alıyorum. Fizyoterapist olmak istediğimden dolayı sayısal alanı tercih edeceğim.	İlgi ve istekleri doğrultusunda alan seçimine karar vermiş.
Öğrenci 16	Kendi yapabildiklerimize göre alan seçmeliyiz. Ailemizin etkisinde kalmamalıyız. Rehberlik servisinden bu konuda destek alıyoruz. Kendi istek ve yeteneklerimize göre alan seçmeliyiz. Ailem sayısal alan seçmemi istiyor ancak ben eşit-ağırlık alanını seçmek istiyorum.	Alan seçiminde ailesinin olumsuz etkisi var. Buna rağmen kendi istek ve ilgisi doğrultusunda alan seçimine karar vermiş
Öğrenci 17	Alan seçiminde notlarımıza ve dersi sevip sevmediğimize bakmalıyız. Alan seçimi konusunda ailenin de baskısı oluyor. Ben sayısal alanı tercih edeceğim.	İlgi ve yetenekleri doğrultusunda alan seçimine karar vermiş.
Öğrenci 18	Alan seçiminde ilgi ve isteklerimize göre karar vermeliyiz. Ailemiz bizlere bu konuda baskı uygulamamalı.	Alan seçimi konusunda karar verme süreci devam ediyor.
Öğrenci 19	Alan seçiminde arkadaşların etkisinde kalınmamalı, ilgi ve isteklerimiz doğrultusunda alan seçmeliyiz.	Alan seçimi konusunda karar verme süreci devam ediyor.

Görsel 1: Öğrencilerin Alan Seçimi Konusunda Duygu ve Düşünceleri.

14 öğrencinin alan-ders seçimi konusunda kararını vermiş olduğu tespit edilmiştir. Alan ders seçimine karar vermiş 1 öğrenci, anne ve babası farklı bir alanda okumasına istemesine rağmen kendi isteği doğrultusunda karar vereceğini ifade etmiştir. 2 öğrenci alan-ders seçimi ile ilgili kararsızlık yaşadığını belirtmiştir. Karar veremeyen öğrencilerden 1 tanesi karar verme sürecinde ailenin olumsuz etkisinden dolayı karar vermekte zorlanmaktadır. Yine karar veremeyen öğrencilerden 1 tanesi seçmek istediği mesleğin olduğu alanda, akademik olarak başarısız olduğundan dolayı kararsızlık yaşamaktadır. Karar verme sürecinde olan 3 öğrenci, alan-ders seçimi ile ilgili sürecin bitmesini beklemekte, rehberlik servisinden profesyonel yardım almayı planlamaktadır.

ALAN SEÇİMİ KONUSUNDA DOĞRU KARARI VERDİĞİNİZİ DÜŞÜNÜYOR MUSUNUZ? (Alan Seçimi Yapmış Öğrenciler)		
	Görüşmenin İçeriği	Görüşmenin Ana Fikri
Öğrenci 1	Doğru karar verdiğimi düşünmüyorum. Dil bölümünü seçtiğime pişmanım. İngilizce çok hoşuma gidiyordu. Daha kolay olduğu düşünerek dil alanını seçmeyin. Dil bölümünü seçeceklerde mutlaka altyapı olmalı. Ağır gramer konularından dolayı dil alanından soğudum. Tekrar tercih yapma fırsatım olsaydı sözel ya da eşit ağırlık bölümünü seçerdim.	Öğrenci, yanlış alan tercihi yapmış.
Öğrenci 2	Sözel tarafım daha iyi, matematik dersini çalışırsam yapabiliyorum. İstedğim bölüm eşit-ağırlıkta olduğu için eşit ağırlığı seçtim. Sivil hava ulaştırma işletmeciliği bölümünü okumak istiyorum. Kararımdan memnunum.	Öğrenci, doğru alan tercihi yapmış.
Öğrenci 3	Matematik ve fizik yapamıyorum diye dil bölümünü seçmeyin. Öyle yaparsanız başarılı olamazsınız. Dil de kolay bir bölüm değil. Sadece İngilizce var diyerek bölüm seçilmez. İngilizceyi seviyordum, ilgi de duyuyordum. İngilizce alanını seçtiğimden dolayı pişman değilim.	Öğrenci, doğru alan tercihi yapmış.
Öğrenci 4	Alan seçimi konusunda yanlış yaptığımı düşünüyorum. Sayısal alanı tercih etseydim daha başarılı olabilirdim.	Öğrenci, yanlış alan tercihi yapmış.
Öğrenci 5	Dil alanını seçtiğimden memnunum. Doğru alanı seçtiğimi düşünüyorum. İngilizceyi istiyorsan pişman olmuyorsun.	Öğrenci, doğru alan tercihi yapmış.
Öğrenci 6	Sayısal alandayım. Babamın isteği doğrultusunda bu alanı seçtim. Alanımı değiştirmek istedim. Fakat mevzuattan kaynaklanan sorunlardan dolayı alanımı değiştiremedim.	Öğrenci, yanlış alan tercihi yapmış.
Öğrenci 7	Alan seçimi ile ilgili doğru karar verdiğimi düşünüyorum. Eşit ağırlık bölümü ile aram olmadı, zaten sayısal bölüm istiyordum. Ailem her konuda destekledi.	Öğrenci, doğru alan tercihi yapmış.
Öğrenci 8	Kesinlikle doğru karar verdiğimi düşünüyorum. Küçüklüğümde beri sağlıkla ilgili bir alan istediğim için sayısal bölümü seçtim. Başka hiçbir bölümde kendimi düşünemiyorum.	Öğrenci, doğru alan tercihi yapmış.

Görsel 2: Alan Seçimi Kararlarında Doğru Kararı Verip Vermediklerine İlişkin Öğrencilerin Duygu ve Düşünceleri.

Alan seçimi, liselerde meslek seçiminin ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. Öğrenciler 10. sınıfın sonuna kadar seneye okuyacakları seçmeli dersleri belirleyerek alanlarına da karar vermektedir. Bu aşamada verilen kararın sağlıklı olup olmadığını incelemek amacıyla alanını seçmiş 8 öğrenciyle röportaj yapılmış, öğrencilere "Alan seçimi konusunda doğru kararı verdiğinizi düşünüyor musunuz?" sorusu sorulmuştur. Öğrencilerden beş tanesi doğru kararı verdiğini söylemiştir. Öğrencilerden 1 tanesi anne ve babasının etkisi altında kalarak yanlış karar verdiğini ifade etmiştir. Öğrencilerden 2 tanesi ise ilgi, yetenek ve istekleri doğrultusunda karar alamadıkları için yanlış karar verdiklerini ifade etmiştir. Doğru karar veren öğrenciler kendi ilgi ve yeteneklerini daha önceden fark ettiklerini,

bu konuda ailelerinden ve öğretmenlerinden destek gördüklerini söylemişlerdir. Doğru karar veren öğrenciler, ilgi ve yeteneklerini, başarılı oldukları dersleri ve ileride yapmak istedikleri meslekleri göz önünde bulundurarak karar vermişlerdir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Günümüzde eğitim ve öğretimde ortaya çıkan kimi ihtiyaçlar gelişen dijital teknolojiler kullanılarak da karşılanabilmektedir. Özellikle 2020 Covid 19 salgını sürecinde okullar kapatılmış ve birçok ülke dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanmak zorunda kalmıştır. Ülkelerin birçoğu uzaktan eğitim yöntemiyle eğitim ve öğretime devam etmiştir. Bu teknolojilerin işlevlerinin farkına varılması açısından eğitim hizmetleri sahasında önemli bir gelişme yaşanmıştır. Okulların paydaşlarının iletişimde de bu teknolojilerin işlevsel olarak kullanılabileceği bu araştırmanın ana fikrini oluşturmaktadır. Yine Koçer'e göre (2015: 209) belgesel kameranın gerçeklikle şeffaf ve doğrudan bir ilişki kurması varsayımı doğrultusunda belgesel sinemanın, diğer medya türlerine göre toplumsal dönüşümde ve eğitim iletişimde daha işlevsel bir araç olarak kullanılabileceği söylenebilir.

Araştırma öncesinde araştırmanın yapıldığı okulda çalışan okul psikolojik danışmanı, öğrencilerin alan seçimi konusundaki duygu ve düşüncelerini velilere aktarmak için alan seçimi konusunda velilere yönelik bir toplantı yapmayı planlamıştır. Okul rehberlik servisi, Öğrencilerin bu konudaki duygu ve düşüncelerini velilere aktarmak için belgesel bir film çekme kararı vermiştir. Bu konuda Ordu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema ve Televizyon bölümünden teknik yardım talebinde bulunulmuştur. Esasında bir ihtiyacı gidermek için başlayan bu işbirliği bir araştırma projesine dönüştürülmüştür. Çekilen belgesel filmin öğrencilerin duygu ve düşüncelerini velilere aktaran işlevsel bir bireyi tanıma tekniği olarak kullanılabileceği görülmüştür. Velilerle yapılan toplantıda velilere çekilen belgesel film izlettirilmiş, toplantı sürecinde velilerin olumlu geri dönüşler verdiği gözlemlenmiştir. Çekilen belgesel filmin bir ihtiyacı giderdiği ve öğrencilerin duygu ve düşüncelerini velilere aktaran alternatif bir araç olduğu görülmüştür.

Belgesel filmin betimsel olarak çözümlenmesinde öğrencilerin büyük çoğunluğunun (14 öğrenci) alan-ders seçimi konusunda kararını vermiş olduğu tespit edilmiştir. Kararını veren öğrenciler; ilgi ve yetenekleri, istekleri, gelecekte yapmak istedikleri meslekler, mesleklerin istihdam durumu, akademik olarak başarılı olduğu dersler, kendi kişilik özellikleri, derslerin zorluk durumları doğrultusunda kararlarını vermiştir. Bu çekimler yapılırken öğrencilerin velileri ile okul idaresi ve rehberlik servisi alan-ders seçimi ile ilgili toplantı yapmayı planlamaktaydı. Yine rehberlik servisi öğrencilere ilgi ve yetenek envanteri uygulama aşamasındaydı. Bu konuyla ilgili okul şube öğretmenler kurulu toplantısını henüz yapılmamıştı. Bu süreçlerin tamamlanması öğrencilerin alan-ders seçimi konusundaki tercihlerini değiştirmelerine sebep olabilir. 2 öğrenci ise alan-ders seçimi konusunda kararsız olduğunu söylemişlerdir. 3 öğrenci ise karar vermek için sürecin bitmesini beklediklerini söylemişlerdir.

Belgesel filmde 11. ve 12. sınıf öğrencilerinin alan-ders seçiminde doğru kararı verip veremediği de araştırılmıştır. Toplam 8 öğrenciden 3'ünün kararından memnun olmadığı, 5 öğrencinin ise kararından memnun olduğu tespit edilmiştir. Bir öğrenci ailesinin etkisi altında kalarak yanlış karar verdiğini, 2 öğrenci ise okuduğu alanın kendi ilgi ve yeteneklerine uygun olmadığını ifade etmiştir. Alan seçimi konusu öğrencilerin geleceklerine etki eden bir süreç olması nedeniyle bu sürecin okullar tarafından dikkatli bir şekilde planlanması gerekmektedir. Yapılan yanlış seçimler hem öğrenci hem veli hem de ülke ekonomisi açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Üniversiteye hazırlık sürecinde öğrenciler ve ebeveynler arasındaki iletişimin öğrencilerin akademik başarısını ve motivasyonunu etkileyen önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu konuda okul rehberlik servislerinin yapacağı doğru ebeveyn tutumları ile ilgili anne baba eğitimleri, sınav süreci ve ergenlik dönemi ile ilgili bilgilendirmeler, sınav kaygısı ve motivasyon ile ilgili çalışmalar öğrencilerin başarısını arttırabilir. Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından özgün programlar geliştirilebilir. Yine bu konuda öğretmenlerin farkındalıklarını arttırmaya yönelik hizmet içi eğitim çalışmaları düzenlenebilir. Öğrencilerin sınav kaygısıyla baş edebilme, sosyal becerilerin geliştirilmesi ve özgüvenin arttırılması ilgili grup rehberlik çalışmaları ve bireysel görüşmeler rehberlik servislerince uygulanabilir.

Bu araştırma kapsamında çekilen belgesel film, betimsel olarak çözümlenebilir bir araçtır. Bu yönüyle alan seçimi konusunda öğrencileri tanımayı sağlayan bir işlevi de yerine getirmektedir. Belgesel film çözümlenerek alternatif bir bireyi tanıma tekniği olarak bu tekniğin nasıl değerlendirilmesi gerektiği gösterilmiştir. Bu araştırma, geçerliği ve güvenilirliği yapılmış bir yöntemi tanıtmayı amaçlamamaktadır. Ev ziyaretleri, otobiyografi vb. gibi geçerliği ve güvenilirliği test edilmesi zor olan alternatif bir yöntemi kültürel araştırmalar perspektifinden tartışmaya açmaktadır. Geçerliliği ve güvenilirliği yapılmış test ve envanter vb. yanında bu tip alternatif bir yöntemin de bireyi tanıma tekniği olarak nasıl kullanılabileceği gösterilmiştir.

Alan-ders seçimi konusunda bazı öğrencilerin yanlış alan seçtiği tespit edilmiştir. Öğrencilerin alanını seçmesinde yetkinin sadece veliye ve öğrenciye bırakılması yanlış kararlar alınmasına sebep olmaktadır. Burada öğrencilerin ve velilerin kararlarının yanında, öğretmenlerin kanatları da dikkate alınmalıdır. Resmi mevzuatta bu konuda değişiklikler yapılabilir.

Alan tercihi yapacak bazı öğrencilerin ilgi ve yeteneklerinin farkında olmadığı tespit edilmiştir. Bu konuda rehberlik servislerinin uygulayacağı ilgi ve yetenek envanterleri, temel kabiliyet testleri; öğrencilerin ilgi ve yeteneklerini keşfetmelerine yardımcı olabilir. Öğrencilere yönelik mesleki rehberlik çalışmaları anaokulundan liseye kadar düzenli ve sistemli bir şekilde yürütülebilir. Bu konuyla ilgili e-okul tabanlı bir sisteme ihtiyaç bulunmaktadır.

Eğitimde çoğunlukla öğretmenlerin eğitim ve öğretim uygulamalarındaki performanslarını gözlemlenmek, geri bildirim ve değerlendirilmesi için kullanılan video kameralar, öğrencilerin hayatlarının kritik bir döneminde verdikleri alan seçimiyle ilgili önemli bir kararı kayıt altına alabilmek içinde kullanılabilmektedir. Bu kayıtlar, reaktiviteyi azaltan, öznel yargıyı önleyebilen, geri bildirim kaynaklarını artıran bir yöntem olarak okul psikolojik danışmanları için işlevsel bir araca dönüşebilir.

Bir insanın genel olarak hangi özelliklere ne ölçüde sahip olduğunu bilmeye, bireyi tanıma denmektedir. Eğitim sistemleri, bireyi tanımayı da amaçlamaktadır. Bu genel amaç doğrultusunda rehberlik hizmetleri, bireyler arası farklılıkları ortaya çıkarır, her bir bireyin bu farklılıklarını oluşturan özelliklerini sürekli ve bir bütün halinde geliştirilmesine destek verir (Aktepe, 2005: 21). Okullarda rehberlik servislerinde çalışan okul psikolojik danışmanları, öğrenciler hakkında bilgi toplamak amacıyla bir takım bireyi tanıma araçlarını kullanmaktadır. Sinema teknolojileri bu araştırmada, öğrencilerin herhangi bir konudaki duygu ve düşüncelerini öğrenmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle sinema teknolojileri, eğitim ve öğretimde bireyi tanıma tekniği olarak kullanılabilecek işlevsel bir araçtır. Özellikle video kamera, işitsel ve görsel öğeleri birleştirerek kayda alması, depolaması ve ilemesi açısından pratik bir teknolojidir. Bu kayıtlar, rahatlıkla eğitim öğretimin diğer paydaşlarına (öğretmen, veli, okul idaresi) iletilebilmektedir. Bu araştırmada, özgün, teknolojik ve pratik bir bireyi tanıma tekniğinin tanıtımı da yapılmaktadır.

Kaynakça

- Aktepe, V. (2005). Eğitimde Bireyi Tanımanın Önemi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(2), 15-24. <https://kefad.ahievran.edu.tr>
- Atlas, R. S., Pepler, D. J., (1998). Observations Of bullying In The Classroom. The Journal of Educational Research, 92(2), 86-99. doi:10.1080/00220679809597580.
- Blikstad-Balas, M. (2017). Key challenges of using video when investigating social practices in education: contextualization, magnification, and representation. International Journal of Research & Method in Education, 40(5), 511-523. doi:10.1080/1743727X.2016.1181162.
- Calderwood, C., Ackerman, P. L., Conklin, E. M. (2014). What else do college students “do” while studying? An investigation of multitasking. Computers & Education, 75, 19-29. doi:10.1016/j.compedu.2014.02.004.
- Dökmen, Ü., (1992). Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi, Kuruluşu, Gelişmesi, Çalışmaları, Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Dyke, M., Harding, A., Liddon, S., (2008). How can online observation support the assessment and feedback, on classroom performance, to trainee teachers at a distance and in real time?. Journal of

Further and Higher Education, 32(1), 37-46. doi:10.1080/030098770701781432

Gates, B. (2013). Teachers need real feedback. TED Talks Education. Accessible da: https://www.ted.com/talks/bill_gates_teachers_need_real_feedback.

Kaya, K. (2013). Okul İdarecilerinin Gözüyle Seçmeli Ders Uygulaması. Kesintili On İki Yıllık Zorunlu Eğitim Modelinde Seçmeli Dersler Sempozyumu Tam Metin Kitabı (ss. 40-46). Van: Bizim Büro Basımevi.

Kelecioğlu, H. (2003). Ortaöğretim Başarı Puanlarının Üniversiteye Girişte İki Aşamalı Sınavda Uygulanan ÖYS ÖSS ve Tek Aşamalı Sınavda Uygulanan ÖSS İle İlişkileri, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23, 70-78. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunefd/issue/7812/102534>

Koçer, S., (2015). Belgesel Filmler Toplumsal Dönüşüme Etki Edebilir Mi? Koalisyon Modeli Ve Benim Çocuğum Örneği. Global Media Journal: Turkish Edition, 5(10), 208-226. <https://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr>.

Kulaksızoğlu, A. (2007). Ergenlik Psikolojisi. (9. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kuzgun, Y. (2000). Meslek Danışmanlığı Kuramlar Uygulamalar. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Küçükahmet, L. (2002). Öğretimde Planlama ve Değerlendirme (13. Baskı). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Külahçı, Ş. (1994). Mikro Öğretimde Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Deneyimi. Eğitim ve Bilim. TED, 91,18. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5899>.

Lee, D., Arthur, I. T., Morrone, A. S., (2017). Using video surveillance footage to support validity of self-reported classroom data. International Journal of Research & Method in Education, 40(2), 154-180. doi:10.1080/1743727X.2015.1075496.

Liang, J. (2015). Live video classroom observation: an effective approach to reducing reactivity in collecting observational information for teacher professional development. Journal of Education for Teaching, 41(3), 235-253. doi:10.1080/02607476.2015.1045314.

Memduhoğlu, H. B., Mazlum, M., Seçmeli Ders Uygulamasının Sosyal ve Pedagojik Temelleri ve Yan-sımları. Kesintili On İki Yıllık Zorunlu Eğitim Modelinde Seçmeli Dersler Sempozyumu Tam Metin Kitabı (ss. 51-61). Van: Bizim Büro Basımevi.

Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği. https://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/20161748_MYLLY_EYYT, Erişim Tarihi: 20.12.2019.

Noeth, R. J., Engen, H. B., Noeth, P. E., (1984). Making career decisions: A self-report of factors that help high school students. The Vocational Guidance Quarterly. 32,240-48. doi: 10.1002/j.2164-585X.1984.tb01587.x.

Özyürek, R., Atıcı, M. K., (2016). Üniversite öğrencilerinin meslek seçimi kararlarında kendilerine yardım eden kaynakların belirlenmesi. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2(17). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd/issue/21437/229869>.

Pickering, A. J., Blum, A. G., Breiman, R. F., Ram, P. K., Davis, J., (2014). Video surveillance captures student hand hygiene behavior, reactivity to observation, and peer influence in Kenyan primary schools. PloS one, 9(3), e92571. doi:10.1371/journal.pone0092571.

Randahl, G. J., Hansen, J. I., Haverkamp, B. E., (1993). Instrumental behaviors following test administration and interpretation: Exploration validity of the Strong Interest Inventory. Journal of Counseling and Development. 71,435-440. doi:10.1002/j.1556-6676.1993.tb02661.x.

Telman, C. (2002). Başarıya Giden Yolda Meslek Seçimi. (2. Basım). İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Tomczyk, Ł. (2018). Digital competences of parents in the matter of electronic threats. In SHS Web of Conferences (Vol. 48, p. 01004). EDP Sciences. doi:10.1051/shsconf/20184801004.

Vurucu, F. (2010). Meslek Lisesi Öğrencilerinin Meslek Seçimi Yeterliliği Ve Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Yeditepe Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Yıldırım, A., Şimşek, H., (2000). Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.

Türk Dış Politikasında Balkan Misâkı ve Önemi

Balkan Pact and Its Importance in Turkish Foreign Policy

İsmail ÖZER¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.793210

Öz

Balkanlar, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası dünya politikasında her zaman önemli bir konum olmuştur. Türkiye açısından sınırlarının muhafazası için özel bir önem arz eden Balkanların önemli durumundan dolayı Mustafa Kemal Atatürk Türkiye'nin batı sınırlarının korunabilmesi için Balkan ülkeleri ile dostluk ve iş birliği yapmanın gerekliliğine inanmaktaydı. Bu sebeptendir ki Balkan ülkeleri ile ilişkilerin iyileştirilmesi Atatürk dönemi Türk Dış Politikasında üzerinde hassasiyetle durulan bir mesele olmuştur. Atatürk'ün dış politika anlayışında ülkeler arasında diyalog ve iş birliğinin ön planda olması düşüncesi hakimdir. Nihai bir barışın ancak milletlerin problemlerini savaş meydanlarında değil müzakere masalarında çözmeye çalışması ile mümkün olduğunu düşünen Atatürk, Türk Dış Politikasını da bu doğrultuda yönlendirmiştir. Türkiye'nin bölgesel bir güç olması gerçeğinden hareketle Atatürk, küresel güçler karşısında güç dengesine yönelik politika takip etmeye gayret etmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için ise özellikle komşu ülkeler ile çözülemeyen problemlerin halledilmesi yolunu tercih etmiştir. Bu dış politika anlayışının pratiğe geçmiş hali ve yurttta sulh cihanda sulh anlayışının ilk tecrübelerinden birisi olan Balkan Misâkı onun zihninde tüm Balkan Milletlerinin sosyal, kültürel, ekonomik ve askeri açıdan birliğini teşkil etmekteydi. Bu politika anlayışı hem Atatürk dönemi hem de sonrası Türk Dış Politikasında etkili olduğundan dış politika araştırmaları içerisinde üzerinde önemle durulması gereken konulardan bir tanesidir. Bu bakımdan amaç Türk Hükümeti'nin aralarında yüzlerce yıllık kadim sorunlar bulunan Balkan devletleri'ni ortak bir paydada buluşturabilmek için sarf ettiği çabayı ortaya koyabilmektir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Balkan Misâkı, Mustafa Kemal Atatürk, Dış Politika, İki Savaş Arası Dönem

Abstract

The Balkan region has always been an important position in world politics before and after the First World War. The Balkans was important region to be followed precisely in terms of preservation of the borders of Turkey. Mustafa Kemal Ataturk believed in the necessity of making friendship and cooperation with Balkan countries to protect the Turkey's western borders. For this reason, relations with the Balkan countries became an important agenda in Atatürk's foreign policy. Dialogue and cooperation among the countries are at the forefront in the foreign policy of Atatürk. Considering that a real and lasting peace is possible only by trying to solve the problems of the nations at the negotiating tables. Atatürk, also directed Turkish Foreign Policy as said direction. Turkish Foreign Policy followed a path towards power balance against global Powers. Turkey was a regional power. In order to achieve this, he opted for the solution of important problems that cannot be solved especially with neighboring countries. Balkan Pact, which was the practice of this foreign policy approach and one of the first experiences of peace understanding in the homeland, was a social, cultural, economic and military unity of all Balkan Nations in his mind. This understanding of policy has been effective in Turkish Foreign Policy both in the Atatürk period and after. Therefore, it is one of the issues that should be emphasized in foreign policy research. The aim of this article is to demonstrate the efforts of the Turkish Government to bring together the Balkan States, which have hundreds of years of problems, on a common ground.

Keywords: History of the Republic of Turkey, Balkan Pact, Mustafa Kemal Atatürk, Foreign Policy, Interwar Period

Extended Abstract

Balkan Misâkı or as used mostly in the literature The Balkan pact is the first cooperation attempt between Balkan countries. The cooperation among the Balkan States which conduced to the conclusion of the Pact of Balkan had started at the Balkan conferences preceded by bilateral pacts of friendship and peaceful solution of disputes in accordance with the policy and principles of the League of Nations. The first conference was held in Athens in October 1930; the second took place in Istanbul October 1931; the third in Bucharest in October 1932, and the fourth in Salonica in November 1934. The Balkan Pact, was a treaty signed by Greece, Turkey, Romania and Yugoslavia on 9 February 1934 in the capital of Greece. This treaty had also the secret protocol, consisted of eight items. The main idea of it was that the cited treaty of the Balkan Entente was a defensive by its character and it would be used in condition of agression from some countries and united with Balkan state. The only centre of the work's coordination was the Council of the Balkan Entente, consisted of the Ministers of Foreign affairs countries-participants of this treaty. According to this agreement, signatories of the treaty reciprocally guaranteed the safety of their common frontier. They committed themselves to conform their activities, which could be done in case of violation their interests, and not to undertake some political statements with other Balkan states, haven't signed this treaty without preliminary consultation. Balkan Pact was open for joining other Balkan countries. The Balkans have been important geopolitical region in every period of history. Especially in the 19th century, there were many problems among the Balkan countries. These problems continued after the Balkan countries were freed from Ottoman rule. Balkan states first tried to gain land from the Ottoman Empire. Then they fought not to share their winnings with each other. Thus, impossible border problems occurred among themselves. Bulgaria enlarged its country, which gained important lands in the First Balkan War. But Bulgaria lost a lot of land in Balkan II and World War I. For this reason, Bulgaria Bulgaria wanted to restore its territories lost in the war. The political and military struggle of the Balkan countries with each other both weakened them and prepared the ground for the intervention of global states. Hitler's accession to power in 1933 and Mussolini's attempt at treaty revision constituted a serious threat to peace in Europe.

The Republic of Turkey has entered a restructuring process after the Treaty of Lausanne. The aggressive attitudes of Italy and Germany were a significant danger. Turkey did not want these two states to be effective on the Balkans. In order to solve the problems between the Balkan countries, Turkey and Greece have launched a new initiative. The Balkan states moved to preserve stability and peace in the region through political agreements. At this point, Mustafa Kemal Atatürk had a decisive role. The aim of this academic study is to examine one of the important issues of Turkish foreign policy based on archive documents and sources of the period. The article covers the period from just after World War I to 1934. In the article, the Balkans and in Turkey prevailing political, economic and social conditions has been studied. The study clearly shows that this agreement has been realized with the efforts of Turkey. The agreement signed with the aim of contributing to world peace does not contain an offensive content, unlike similar ones. The pact only determines what to do if member states are attacked by a Balkan country

Giriş

Balkan coğrafyası, 19. yüzyılın başından günümüze Avrupa'nın en problemlili yerlerinden birisi olmuştur. Avrupa'nın büyük güçleri arasında anlaşmazlıkların önemli bir kısmı bu bölgede doğmuş, büyümüş ve nihayetinde savaşla sonuçlanmıştır. Birinci Dünya savaşından sonra Romanya, Çarlık Rusya'dan Besarabya, Macaristan'dan Transilvanya ve Bulgaristan'dan Güney Dobruca'yı ele geçirmiştir. Bulgaristan, Gümülcine ve Dedeağaç'ı Yunanistan'a, Makedonya'nın bir kısmını da Yugoslavya'ya kaptırmış, Ege Denizi ile bağlantısı kesilerek küçük bir kara devleti haline gelmiştir (Eyicil, 2004: 339). Balkanlar'da küresel güçler tarafından yapılan bu düzenlemeler çatışmalara altyapı hazırlayan sorunlar ortaya çıkarmıştır (Yılmaz 2017:446). Bu çerçevede Balkan devletleri, gerek Balkan Savaşları gerekse Birinci Dünya Savaşı'ndan arta kalan uyuşmazlıkların çözülmesi için gayret sarf etmiş ve kendi aralarında ikili antlaşmalar yapmışlardır (Tekinsoy, 2017: 307).

Balkanlar, Türkiye'nin muhafazası açısından hassasiyetle takip edilmesi gereken bir bölge idi. Batıdan yönelebilecek tehlikeler için emniyet altına alınması gerekmektedir. Balkan coğrafyasındaki çatışma ve anlaşmazlıkların temelinde bölgeye büyük güçler tarafından yapılan dış müdahaleler yer almakta olduğundan Türkiye'yi de içine alabilecek bir savaşa zemin hazırlayan bu müdahaleleri engellemenin tek yolu Balkan ülkelerinin birbirleri ile iş birliği içerisinde bulunmasından geçmekteydi. Türkiye açısından Balkanlar'da kalıcı bir barış ancak bölge devletleri ile kalıcı dostluk kurularak sağlanabilirdi. Mustafa Kemal Atatürk, Türk Devleti'nin dış politika esaslarını Kurtuluş Savaşı içerisinde belirlemeye başlamıştır. 8 Eylül 1922'de İzmir yolunda "Yunanlıları yenip ezdik. Fakat memleketin selameti ve Akdeniz'in huzuru için yakında Yunanlılara elimi uzatacağım ve onlarla bir anlaşma yapacağım" ifadesinde ve 1 Mart 1922'de TBMM'de yaptığı aşağıdaki konuşmasında Türk Dış Politikasının ip uçları görülmekte idi (Irmak, 1978: 18):

"Bulgar halkının menfaatlerinin Türkiye ile müşterek olduğunu takdir ettiğime eminim. Bulgaristan'ın evvel ve âhir bu alâkanın icabatına tevessül eyleyeceğine kanaatim vardır. Türkiye dostluğunun kendilerine temin edeceği menafii azîmeden Bulgarların gafil kalacağı zannedilemez. Arnavutluk Hükümetine gelince: Bu hükümeti İslamiye halkıyla asırlarca beraber yaşadık. Uzun zamanlar kendileriyle tevhidi hayat ve mukadderat eyledik. Harbi Umumiden sonra Yugoslavya Devleti şekline inkilâb eden eski Sırbistan'ın menafii hayatı-yesiyle alâkadar hedefler vardır ki, bu hedefler, bugün bize müteceviz düşmanın elindedir" (TBMMZC, 1338: 12).

Atatürk döneminde Türkiye, dış politikası vasıtası ile kendi varlığını ve bu varlığın dayanağı olan Türk kimliğini meşrulaştırma gayreti içerisinde olmuş, milli kimlik ve milli devlet ilişkisini milli dış siyasetin kaynağı yapmayı hedeflemiştir. Atatürk dönemi Türk dış politikası iki ana eksen etrafında dönmekteydi:

1-Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bağımsızlığının korunması ve Lozan Antlaşması ile oluşan statükonun devam ettirilmesi ile Sovyetlerin ideolojik ve bölgesel yayılması karşısında güvenliğin sağlanması,

2- Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik, milli ve üniter rejiminin korunması (Karpas, 2012: 249).

Türkiye, eski toprakları üzerinde bir hak iddiasında bulunmadığı için 1923 Lozan Antlaşması sonrasındaki süreçte Balkan devletleri ile ilişkilerini geliştirebilmek için önemli bir ivme yakalamıştır. Atatürk, Balkanlar'da bir ittifak oluşturmayı geniş bir planın parçası olarak değerlendirmekteydi. Balkanlar'da kuvvetli bir birlik kurmak ve böylece batı sınırlarından gelmesi muhtemel tehlikelere karşı bir güvenlik duvarı meydana getirmek istiyordu (Özer, 2017: 480). Balkan ülkeleri ile Türkiye arasındaki bu bağ Türkiye'nin Avrupa sistemi ile daha organik bir bağ kurmasına da yardımcı olabildi (Sander, 2013: 179). Bu çerçevede 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan, 28 Ekim 1925'te Yugoslavya ve 30 Ekim 1930'da Yunanistan ile dostluk ve iş birliği antlaşmaları imza edilmiştir (Yılmaz 2017:446). Yapılan bu anlaşmalarla Türkiye ile Balkan devletleri arasındaki ilişkiler iyileştirilmiş ve iş birliği yapılması için gerekli olan barış ve dostluk ortamı hazırlanmaya çalışılmıştır. 1920 Küçük Antant(Little Entente), 1925 Locarno (Pact of Locarno), 1928 Kellogg-Briand Paketi (Kellogg-Briand Pact) ve 1929 Litvinov Protokolü (Litvinov Agreement) gibi anlaşmalara bakıldığında devletlerin kendilerine güvenlik çemberi oluşturmak için ittifak arayışlarına girdiği

görülmektedir (Akandere 2003:252). Bu gelişmeleri hassasiyetle takip eden Türkiye ve Yunanistan, mevcut sınırlarının değişmesinden yana olmadıklarından Balkanlar'da bir ittifak kurulması için gayret eden en aktif devletler olmuşlardır. Özellikle İtalya'nın durumundan çok tedirgin olan Türkiye açısından Balkanlar'da böylesine bir güvence çok önem taşımaktaydı (Ateş, 1986: 91). Türkiye, muhtemel bir İtalya-Bulgaristan ittifakı'na Yunanistan'ın dahil olmasını istemiyordu (Sönmezoğlu, 2015: 358).

İki savaş arasındaki bu hassas dönemde Balkanlara barış getirebilmek adına atılan, yurttan sulh cihanda sulh ilkesine de uygun adımlar, Türkiye ile Yunanistan arasında sıcak yakınlaşma ile başlayıp Balkan ülkeleri arasında konferansların başlamasına daha sonra ise Balkan Misâkı'nın imzalanmasına doğru hızlı bir seyir izlemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşiv belgeleri, Türk Basınındaki haber ve yorumlar ile konu hakkında çalışılmış olan akademik literatüre dayanan bu araştırma makalesinde Balkan Misâkı öncesi ve sonrası farklı bir bakış tarzı ile anlatılmaya çalışılarak Atatürk'ün görüşleri doğrultusunda şekillenen Türk Dış Politikası, misâk'a üye devletlerin anlaşmanın inşasındaki rolleri ve Balkan Misâkı olarak tarihe geçen bu anlaşmada ikisi de Balkan ülkesi olan Bulgaristan ve Arnavutluk'un neden misâk dışında kaldıkları açığa çıkarılmak istenilmiştir. Literatürde genel olarak pakt şeklinde geçmesine rağmen dönemin birinci el Türk kaynaklarında misâk şeklinde kullandığından çalışmamızda da misâk kelimesi tercih edilmiştir. Aynı zamanda pakt kelimesi dış politikada genellikle saldırgan bir mana ihtiva etmektedir. Oysaki yapılan bu anlaşma saldırgan bir içerikte olmadığından misâk kelimesini kullanmayı daha uygun gördük.

1-Balkan Misâkı Öncesi Balkan Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler

Balkan devletleri arasındaki münasebetlerin düzelmesi hususunda en önemli gelişmelerden birisi 1891'de kurulmuş olan Uluslararası Barış Bürosu (International Peace Bureau-IPB) tarafından 27.si 1929 yılında Yunanistan'ın başkenti Atina'da düzenlenen Barış Kongresi'dir. Bu kongrede Yunan eski başbakanlarından Alexandros Papanastasiou, Balkan devletleri arasındaki problemleri müzakere etmek üzere Balkan Birliği Enstitüsü kurulmasını teklif etmiştir (Akşin, 1991: 259). Bu girişime olumlu bakan kongre, Balkan Konferansı'nın yapılması kararını almıştır. Bulgaristan, sınırları dışında kalan Bulgar azınlıklar meselesini konferansta gündeme getirmek isterken Yugoslavya böyle bir konunun konuşulması halinde konferansa katılmayacaklarını beyan etmiştir. Bulgaristan, II. Balkan ve I. Dünya Savaşı sonrasındaki anlaşmalar ile büyük toprak kaybına uğramıştı. Bulgaristan'ın problem yaşadığı ülkelerden birisi olan Yugoslavya, kendi hakimiyetindeki Bulgar azınlığa haklar verilmesini kabul etmiyordu (CBCA 30.10.0/226-523-13). Hatta 1932 yılında İstanbul'da toplanan Balkan Konferansına gelen Yugoslavya temsilcileri Bulgar'ların bir millet değil kavim olduklarından hareketle Yugoslavya'ya iltihak etmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir (CBCA 30.10.0/240-621-4). Yugoslavya, Makedonya'da Bulgar azınlığa ait bütün eğitim-kültür kurumlarını kapatmış, Bulgarca her türlü neşriyatı ki buna İncil de dahil yasaklamıştır. Hatta altı yüz kırk bir Bulgar öğretmeni ve Bulgar eğitim sistemi ile eğitim görmüş otuz yedi bin öğrenciyi sınır dışı etmiştir. Bu şartlar altında yaşayamayan altı yüz bin Bulgar, Makedonya'yı terk ederek Bulgaristan'a geçmişlerdir. Romanya, Makedonya'da ikamet etmekte olan Ulahları güney Dobruca'ya iskân etmiş böylece toprakları elinden alınan yerli Bulgarlar ile muhacir Ulahlar arasında kanlı çarpışmalar yaşanmıştır. Yunan-Bulgar anlaşmazlığının temelinde ise Bulgar'ların Ege Denizine çıkmak için Selanik şehrini istemeleri ve 1931 Hoover Moratorium'u gereğince Bulgaristan'ın Yunanistan'a vermekle mükellef olduğu tamirat ödemesi yatmaktaydı. Bulgaristan mali durumundan dolayı bu ödemeyi erteleyince Yunanistan da 9 Aralık 1927 tarihli Molloff-Caphandaris Mukavelenamesi ile Makedonya'da mallarına el koyduğu Bulgar azınlığa vermeyi taahhüt ettiği altmış üç milyon leva'yı ödemişlerdir (CBCA 30.10.0/226-523-13). Bu noktada şunu da ifade etmek yerinde olacaktır. Bulgaristan kendi ırkdaşlarına yapılan muameleden şikâyet ederken, kendi tabiiyetindeki Türk azınlığa da iyi davranmamıştır. 1933 yılında Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa gönderilen yazıda durum şöyle özetlenmiştir:

"...Çingeneler hariç tutulursa yarım milyondan az olmayan Türklerin, zamanın tahripkâr tesiratına ve emsali sık görüldüğü gibi ferden Bulgarlığa temasüllerine imkan bırakılması milli bir hata teşkil edeceği mülâhazasında bulunduğumuzdan Pomaklardan başlanarak

Bulgaristan Türklerinin memleketimize aldırılmaları zaruret kesbetmiştir. Çingenelerin hiç olmasa burada ehliperde denilen ve şehirde sakin olup Türkçe konuşan kısmını da memleketeye kabul ve hicrete teşvik ederek Protestan propagandasından kurtarmak çok isabetli olacaktır. Bulgar hükümeti ahden kabul ettiği hicret hakkını fiiliyatta hiçe indirmekte, hele Pomakların isimlerini ağzımıza bile almamıza tahammül etmemektedirler” (CBCA 30.10.0/241-629-15).

Bulgar Çiftçi Partisi Koşukavak Mebusu Hacı Galip oğlu Hüseyin Efendi 1933 yılı ağustos ayında Sürmenler İstasyonu civarında güpegündüz öldürülmesine rağmen Bulgar Hükümeti ne onun ne de aynı şehirde yakın bir zamanda öldürülen iki Türk’ün katillerini aramamıştır (CBCA 30.10.0/241-630-25). Mestanlı ve Kırcaali’de Türklerin evlerine baskınlar yapılmış, paraları çalınmış, bazı Türkler Bulgaristan’ın kuzeyine sürgün edilmişlerdir (CBCA 30.10.0/241-630-27). Türkçe yayın yapan Deliorman Gazetesi sahibi Mahmut Necmettin Bey 24 Ağustos 1933’te Gorna Banya’da evine giderken kaçırılmış ölesiye dövülerek bir çukura atılmıştır (CBCA 30.10.0/241-630-40).

5 Ekim 1930’da Atina Üniversitesinde toplanan Birinci Balkan Konferansı’na (CBCA 30.18.1.2/14-62-12) Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan katılmışlardır (Hatipoğlu, 1997: 160). Konferansa başkanlık eden Alexandros Papanastasiou, toplanma amaçlarının Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıkların savaşla çözülmesine engel olarak Balkanlar’da fikri ve iktisadi birlik gerçekleştirmek olduğunu ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1930: 3). Birinci Balkan Konferansında üzerinde uzlaşılan kararlar şunlardır: Balkan devletleri arasında Dışişleri Bakanları’nın katılımı ile yıllık toplantılar yapmak, yaşanabilecek her türlü sorunu barışçı yollarla çözmeyi gaye edinen bir misâk hazırlamak, sosyo-kültürel, siyasi ve iktisadi yakınlaşmayı sağlayarak uzun dönemde bir Balkan Birliği’nin altyapısını oluşturabilmek (Ateş 1986:91). Bu kararlar Türk basını tarafından tarih boyunca birbirleri arasındaki problemleri savaş yolu ile halleden devletlerin herhangi bir büyük devletin etkisi altında kalmaksızın barış umudu ile aynı masa etrafında oturabilmeleri açısından önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir (Cumhuriyet 1930b:1). Konferansın ardından hem alınan kararlar hakkında fikir teatisi yapmak hem de bundan sonraki süreçte Balkanlar’da yaşayan milletlerin nasıl bir araya gelebilecekleri hususunda bir nizamname hazırlamak için 4 Aralık 1930’da (CBCA 30.18.1.2/15-78-8) Sofya’da Balkan Gazetecileri Toplantısı gerçekleştirilmiştir (CBCA 30.18.1.2/16-82-18).

20-26 Ekim 1931 tarihleri arasında İstanbul’da (Cumhuriyet, 1931a: 4) Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Romanya Dışişleri Bakanları’nın katılımı ile toplanan İkinci Balkan Konferansında (Cumhuriyet 1931b:1) merkezi İstanbul olmak üzere Balkan Enstitüsü kurulması kararlaştırılmış, gümrük birliği konusunda çalışmalar yapılmıştır (Cumhuriyet, 1931c: 1). Temsilciler, İstanbul’da yapılan toplantıların ardından kapanış töreni için 26 Ekim 1931 tarihinde Ankara’ya gelmişlerdir. Atatürk, Ankara’da katılımcılara hitap ederek Balkan ülkelerinin ortak kökleri olduğunu vurgulayarak Balkan milletlerinin geleceğinin birbirleri arasında yaşanmış geçmişteki kötü hatıralarda değil, mazideki sağlam bağlarda aranması gerektiğini belirtmiş, dünyadaki siyasi ve askeri gelişmelerin de Balkan ülkeleri arasında yakınlaşmayı zorunlu kıldığını vurgulamıştır (Cumhuriyet, 1931d: 1). Balkan Konferansı’na katılmak için Pire üzerinden gelecek Balkan milletlerine ait temsilcilerin yol masrafları Türk hükümetince karşılanmıştır (CBCA 30.18.1.2/22-59-6). Aynı zamanda IPB başkanı Henri Marie La Fontaine, Ludwig Quidde ve Die Welt am Montag Gazetesi müdürü Helmut von Gerlach konferansı izlemek üzere İstanbul’a gelmişlerdir (CBCA 30.18.1.2/23-70-10). Konferansı izlemeye gelen Arnavut gazeteci Nebil Çıka değerlendirmelerini şu şekilde aktarmıştır:

“İkinci Balkan Konferansında görüşülmesi gereken en önemli mesele azınlıklar meselesi idi. Bu meselenin hallinin diğer daha mühim meselelerinin çözülmesine bağlı olduğunun ifade edilmesi bizleri tatmin etmedi. Çünkü kalplerinde hançer saplı mağdur milletler böyle dolambaçlı siyaseti istemezler. Bugün Türkiye cihana karşı sulhperver bir vaziyet almıştır. Fakat Türkiye cihan siyasetindeki rolünü müdriktir. Beynelmilel siyasetteki mevkiini sulhperverliğine rağmen feda etmek istemez. Sırasında o cihan siyaseti sahnesinde arzı endam edecektir” (CBCA 30.10.0/233-570-15).

Türkiye, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk dış işleri bakanlarının katılımı ile 22 Ekim 1932 tarihinde Romanya’nın başkenti Bükreş’te toplanan Üçüncü Balkan Kon-

feransında Balkan Birliği düşüncesi açısından olumsuz gelişmeler yaşanmıştır (Cumhuriyet, 1931e: 1). Toprak talebinin diğer ülkelerce kabul edilmemesi üzerine Bulgaristan konferansı terk etmiş, onu azınlıklar meselesinin halledilmediğini ifade eden Arnavutluk takip etmiştir (Sander, 2018: 9). Bulgaristan ve Arnavutluk'un konferanstan ayrılmasından sonra Türkiye, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ekonomik ve sosyal meseleler üzerinde fikir teatisi yapmışlar ve Balkan Gümrük Birliği konusunda uzlaşmaya çalışmışlardır (Gönlübol ve Sar, 1996: 97). Bükreş Büyükelçisi H. Suphi Tanrıöver konferans sırasında Bulgar'ların diğer Balkan ülkelerinde yaşayan ırkdaşları dışında başka hiçbir mesele ile ilgilenmek istemediklerini söyleyerek şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"Bulgar murahhasları Balkan Milletleri Birliği fikrini kendi ekalliyet davalarını halletmek için bir vasıta saymaya devam ediyorlar. Yugoslavlar ise dördüncü konferansın başkentleri Belgrat'ta toplanmasını kabul etmemek suretiyle buna açıkça kapalı olduklarını gösterdiler. Yugoslavlar mümkün mertebe vakit kazanmak ve Türk, Arnavut, Bulgar vb. bütün azınlıkları cebr ile temsil etmek fikrindedirler" (CBCA 30.10.0/226-524-3).

Konferansa Yunan baş delegesi olarak katılan Papanastasiou'nun değerlendirmesi ise şöyledir:

"Bulgar heyet daha konferansın başında içtimalara iştirak etmesi için şart olarak Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya heyetlerinden Balkanlar'da iyi ilişkiler geliştirilmesine mani olan meselelerin halli için iki taraflı müzakerelere imkan temin olunmasını talep etmiştir. Ancak bu hususta vaat aldıktan sonra Bulgar heyeti Balkan Paktı, müteakabil muavenet ve ekalliyetler meselelerini muhtevi bulunan ruznameye rey vermişlerdir. Fakat siyasi komisyonda Balkan Paktı müzakere edilmeye başlanınca Bulgar heyet, ekalliyetler meselesi müzakere edilinceye kadar bu meselenin tehir edilmesini teklif etmiştir. Bu hal Balkan Konferansını devletler arasında akdedilebilecek anlaşmalara bağlı kılacağından kabul edilemezdi. Biz böyle bir mesuliyeti deruhte edemedik çünkü hükümetlere tabi değiliz, serbestiz. Çalışmamız hükümetler arasında anlaşma şartına değil delegelerin iyi niyetine bağlıdır. Bulgar teklifi bu güne kadar takip ettiğimiz çalışma usullerine, yani hükümetlere bağlı olmayarak, Balkan milletleri arasında itimat duyguları hasıl olması ve bu suretle hükümetler arasında anlaşma zemini hazırlanması dileğine muhaliftir"

Arnavutluk delegesi Mehmet Konitza "Her şeye rağmen konferansta pakt kabul edilmiş ve tasdik edilmek üzere Balkan hükümetlerine tevdi kararlaştırılmıştır. Misâkı, Balkan milletleri arasında itimat duygularının husulüne hizmet edecek bir amil addederim. Anlaşma ancak bu itimat duyguları üzerine teessüs edilebilir" (CBCA 30.10.0/251-694-27) şeklinde görüş bildirirken Arnavutluk Dış İşleri Bakanı Cafer Bey de Balkan muvazenesi hususunda Türkiye'nin ne derece ehemmiyeti haiz olduğunu, Türkler ve Arnavutlar arasındaki dostluğun yalnız hissiyata değil, Balkanlar'da müşterek menfaatlara da bağlı bulunduğunu beyan etmiştir (CBCA 30.10.0/233-571-4). Türkiye Atina Büyükelçisi Mehmet Enis Akaygen de raporunda durumu şu şekilde anlatmıştır:

"İtalya, Balkan Birliği mefkûresinin gerçekleşmesini istememektedir. Yugoslavya böyle bir birlik içerisinde karşısına daha güçlü çıkabileceği gibi, Arnavutluk, İtalya'nın baskısından kurtulabilecektir. İtalya'nın Yugoslavya'ya karşı kullanabileceği en kuvvetli silah olan azınlıklar meselesi için Bulgaristan ve Arnavutluk'a ihtiyacı var. Üçüncü Balkan Konferansı'nın tehir edilmesini isteyen Bulgaristan ve Arnavutluk'un azınlıklar meselesi halledilmediği için Bükreş'e gitmeyeceklerini beyan etmeleri aynı kaynaktan yönlendirildiklerini göstermektedir. Fransa da bu girişime sıcak bakmıyor. Yugoslavya ve Romanya'nın Fransa güdümündeki Küçük Antant ile irtibatlarının gevşemesinden korkmaktadır. Fransa ancak kendi dış politika çizgisinde yürüyecek bir Balkan Birliğine rıza gösterebilir (CBCA 30.10.0/226.523.30).

1933 yılında Balkan ülkeleri arasında birlik oluşturma çabaları da hız kazanmıştır. 4 Ekim 1933 tarihinde Yugoslavya Kralı Aleksander Karadorđević (Gökçen, 2016: 671) ve 17 Ekim 1933 tarihinde Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu'nun Türkiye ziyaretleri Balkan Misâkı'nın oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Ancak, Balkan ülkelerinin bir araya gelmesi için en önemli aşama Türk-Yunan dostluğunun gerçekleşebilmesi idi. Türk-Yunan birlikteliği Balkan Birliği'nin de kaderini belirleyen ana etmendi. Türkiye Cumhuriyeti, Balkanlar'da barış ortamı oluşturmayı amaçlayan tüm girişimleri teşvik etmiştir. Örneğin Yunan Dışişleri Bakanı Konstantinos Rentis'in -başarılı olmasa

da- 19 Temmuz 1925 tarihinde Balkan ülkelerin tümünün aralarındaki anlaşmazlıkların çözümünde zorunlu tahkim ilkesinin kabul edilmesini teklifini desteklemiştir (Metin, 2019: 316). Türkiye ve Yunanistan arasındaki uzlaşmacı dış politikada Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet İnönü'nün gayretleri etkili olmuştur. Atatürk başta olmak üzere Türk devlet adamları Yunanistan'a karşı düşmanca bir tutum takınmamaya gayret sarf etmişlerdir. Venizelos'un başbakan olması ile Yunan dış politikasında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. 1929'da tüm dünyayı etkileyen ekonomik buhran ve özellikle de İtalya'nın Akdeniz havzası ile Balkanlar üzerindeki revizyonist dış politikası Türk-Yunan ilişkilerinin yakınlaşmasında etkili olmuştur (Yalçın, 2007: 272). Venizelos sonrasında 10 Mart 1933'te iktidara gelen Panayotis Tsaldaris de kendinden önce başlayan bu dostluk havasını devam ettirmiştir. Tsaldaris, Bulgaristan'ın Balkanlar'da gerçekleştirmeye çalıştığı yayılcı politikadan hoşnut değildi. Türkiye ve Yunanistan hem iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmek hem de Balkanlar'da bir güç birliği yapabilmek için bir dostluk antlaşması imzalamayı kararlaştırılmışlardır (Çakmak, 2007: 1272). Tsaldaris, hem iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirecek antlaşmayı imzalamak (Cumhuriyet 1933a:1) hem de Balkan Birliği'nin bir an evvel gerçekleştirilmesi için nelerin yapılması gerektiği hususunda görüşmek üzere Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Cumhuriyet, 1933b: 1). Tsaldaris, bu ziyaretin önemini yola çıkmadan önce parlamentoda Türk-Yunan ilişkilerini şöyle değerlendirmiştir:

“Kardeşler arasında zuhur etmiş olacak en şiddetli kavgalar dahi kardeşliği ortadan kaldırmazsa Türklerle Yunanlılar arasında da böyle olmuştur diyebiliriz. Benim kanaatime göre biz Türk-Yunan dostluğu ile yalnız iki millet arasında sulha hizmet etmekle kalmış olmuyoruz. Ben, bu dostlukta cihan sulhuna hizmet eden kuvvetli temellerden birini görüyorum. Herkesin daha düne kadar bütün fenalıklara mazhar olmak istidadında bir diyar olarak bildiği Balkanlar'da barış tesis etmeye çalışan iki millete mensup olmakla alabildiğine memnun ve müftechir olabiliriz” (Cumhuriyet, 1933c: 1).

Dışişleri Bakanı Dimitrios Maximos da Tsaldaris'i destekler mahiyette konuşarak Avrupa ülkelerinin gerginlikleri ve çatışmalarına karşın Türkiye ve Yunanistan'ın uluslararası siyaseti birlikte tetkik edeceklerini söylemiştir (Hakimiyeti Milliye, 1933a: 1). Türk basınında çıkan haberlere göre Tsaldaris'in Yunan Parlamentosunda yaptığı açıklama memnuniyetle karşılanmıştır (Cumhuriyet, 1933d: 1). 10 Eylül'de Başbakan Tsaldaris, Dışişleri Bakanı Maximos ve İktisat Bakanı G. Pasmazoglou İstanbul'da sıcak bir şekilde karşılanmışlardır (Hakimiyeti Milliye, 1933a: 1). Özel bir tren tahsis edilen heyet 11 Eylül'de Ankara'ya ulaşmıştır. Misafirperverlikten dolayı memnuniyetini ifade eden Yunan Başbakanı Tsaldaris şunları söylemiştir: “Türk-Yunan dostluğu bir numunedir. Bilhassa Balkan devletleri arasındaki münasebetlerde esasen böyle bir dostluk olmasını temenni ediyoruz. Milletler arasında bu nevi dostlukların teessüsü sayesinde ki dünya harplerin ve nizaların tahrip-kâr tesirlerinden kurtularak rahat edecekler” (Cumhuriyet 1933e:1). Atatürk tarafından kabul edilen heyet şerefine İsmet İnönü tarafından bir akşam yemeği tertip edilmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1933b: 1). İnönü, Türkiye ve Yunanistan arasındaki iş birliğinin temelinde iki devletin karşılıklı çıkarlarının uyuşmasının yattığını ifade etmiştir. İnönü'nün konuşmasını müteakiben söz alan Tsaldaris de cevaben şöyle konuşmuştur: “Türkler ve Yunanlılar yalnızca memleketlerimiz arasındaki sorunları halletmekle kalmadık, karşılıklı anlaşma havası vücuda getirdik” (Cumhuriyet, 1933e: 1). Yunan Dışişleri Bakanı Maximos da Türk Yunan dostluğunun tüm dünya milletlerine özellikle de kendi coğrafyalarındaki Balkan ülkelerine örnek teşkil etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Türk ve Yunan heyetleri arasında yapılan görüşmeler neticesinde 14 Eylül 1933 tarihinde “Samimî Anlaşma Misâkı” (Pacte d'Entente Cordiale) imzalanmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 1933c: 1). Bu anlaşmaya göre Türkiye ve Yunanistan şu hükümler üzerinde anlaşmışlardır:

- 1- Türkiye ve Yunanistan, sınırlarının dış müdahale ve taarruzdan korunmasının karşılıklı olarak güvence altında olduğunu kabul etmişlerdir.
- 2-Türkiye ve Yunanistan, uluslararası politikada birbirlerini ilgilendiren her konuda önceden danışmada bulunmayı karşılıklı çıkarlarına uygun bulmuşlardır.
- 3-Türkiye ve Yunanistan, tüm uluslararası toplantılarda birbirlerinin çıkarları doğrultusunda dayanışma içerisinde olmayı kabul etmişlerdir.

4- Samimi Anlaşma Misâkı taraflardan birisi itiraz etmediği sürece imzasından sonraki her on yılda kendini yeniler (TBMMZC, 1934: 14).

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras antlaşmanın tüm ülkeler ile açık ve samimi siyaset yapmak isteyen Türk dış politikasına uygun olduğunu söyleyerek anlaşmayı şöyle değerlendirmişlerdir:

“Türk-Yunan iş birliğinin bütün Balkan devletlerini bir arada çalışmaya doğru götürecektir yol üzerinde bir merhale teşkil ettiğini ehemmiyetle kaydetmek iyi olur. Yakın doğu memleketleri arasında sıkı bir iş birliği vücuda getirilmesi, siyasi olduğu kadar iktisadi sebeplerden dolayı da önemlidir. Ancak bu fikirle meşbu olaraktır ki, siyasi istikrarın idamesini ve iktisadi yükselişin hazırlanmasını umabiliriz. Hükümetlerimiz dünyanın bu anda girişmekte olduğu cidden vahim güçlüklerle dayanmamıza yardımcı dokunacağından emin bulunduğumuz kurucu bir siyaset tatbik etmektedir. İşte genişletmek ve tersin etmek için topladığımız dostluğun ana hatları bunlardır” (Cumhuriyet, 1933f: 1).

Tsaldaris, 16 Eylül'de İstanbul'da yaptığı açıklamada Türkiye ve Yunanistan'ın barışa doğru koştuğunu birlikte hareket etmek isteyen diğer devletlere de kapılarının açık olduğunu ifade etmiştir (Çakmak, 2007: 1272). Türk-Yunan dostluğunu pekiştiren bu antlaşma Yunan Parlamentosunda büyük sevinçle karşılanmış ve TBMM'ne tebriklerini iletmışlerdir (TBMMZC, 1933: 3). Yunan Parlamentosu bir jest olarak Türk milletvekillerinin Yunanistan'da demiryolları ile ücretsiz seyahat etmeleri hususunda bir karar çıkartınca TBMM de Yunan milletvekili ve senatörlerin Türk trenlerinde ücretsiz seyahat etmelerini kararlaştırmıştır (TBMMZC, 1934: 307).

Anlaşma, Bulgaristan tarafından olumsuz bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Bulgaristan, Akdeniz'e inmesinin önündeki en büyük engel olan Yunanistan artık Türkiye'nin koruması altına girmiş oluyordu (Yalçın, 2007: 274). Bulgar basınında Türk-Yunan iş birliğinin kendilerine yönelik mahzurlarını ifade eden yazılar çıkmaktaydı:

“Türk-Yunan Misâkı, Balkanların ve Yakın Şark'ın sulhunu, Türk-Yunan hudutlarının müştereken müdafaasını ve katiyetini temin etmektedir. Bu misâk bir ittifakı andırmaktadır. Türkiye ile Yunanistan, Trakya'daki hudutlarını müştereken müdafaayı deruhte etmişlerdir. Bulgaristan'ın çıkarlarına uymayan yeni bir durum ortaya çıkmış oluyor. Türk-Yunan Misâkı Akdeniz'e çıkmamız için büyük bir engel teşkil etmektedir” (Cumhuriyet, 1933g: 1).

Türk Dışişlerince hükümete gönderilen bir yazıda da “Türkiye ile Bulgaristan arasındaki münasebetler resmîyette dostanedir fakat Türkiye ile Yunanistan arasında akdedilen anlaşma neticesinde Bulgaristan'ın Ege Denizinde bir mahreç elde etmesi güçleştiği için Bulgar Milleti arasında Türkiye'ye karşı bir husumet olduğu görülmektedir” değerlendirilmesi yapılmıştır (CBCA 30.10.0/221-490-8).

Türkiye, Dördüncü Balkan Konferansı öncesinde Bulgaristan'ın endişelerini giderebilmek ve onları misâk'a girmeye ikna edebilmek için girişimlerde bulunmuştur. İnönü ve Tevfik Rüştü Aras, 20 Eylül 1933 tarihinde Bulgaristan'a giderek Türk-Yunan anlaşmasından tedirgin olan Bulgar kamuoyunu teskin etmeye çalışmışlardır (Cumhuriyet, 1933h: 1). İnönü ve Bulgaristan Başbakanı Nikola Mushanov 1929 yılında imza edilmiş olan “Bitaraflık, Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Muahedesi”ni beş yıl uzatan antlaşmayı imzalamışlardır (TBMMZC, 1935: 95). Türk heyeti, Bulgar-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde aracı olmak istemişse de Bulgarlar net bir cevap vermemişlerdir. Ancak Yunan konsolosluk işlerinde olduğu gibi Sovyetlerdeki Bulgar menfaatlerinin Türkiye tarafından himaye edilmesi Bulgar Hükümeti tarafından kabul edilmiştir (CBCA 30.10.0/232-566-3).

Venizelos, Balkan Birliği hususunda görüşmelerde bulunmak üzere 26 Eylül 1933'te Türkiye'ye gelmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1933d: 1). İstanbul'da Atatürk tarafından kabul edilen Venizelos, bu görüşme esnasında Balkan devletleri arasında yapılması muhtemel anlaşmanın Bulgaristan'ın ileriki süreçte katılmasına imkan verecek şekilde hazırlanarak imzalanmasının Balkanların sınırlarının güvenliği açısından önemli olduğunu söyleyerek bu fikrin Atatürk'ün planı ve eseri olduğunu belirtmiştir (Şimşir, 1981: 177). İki devlet adamı, askeri ve iktisadi olarak İtalyan nüfuzu altında adeta bir sömürge şeklinde bulunan Arnavutluk'un durumu netleşinceye kadar süreç dışında bırakılmasının uygun olacağı konusunda anlaşmışlardır (Türkeş, 1994: 133). İtalya, Arnavutluk'taki ekonomik nüfuzunu siyasal hakimiyete 27 Kasım 1926 tarihinde imzalanan Tiran Paktı (The Tiranë Pact) ile dönüştürmüştür. Antlaşmaya göre İtalya Arnavutluk'un toprak bütünlüğünden sorumlu olurken tarafların

üçüncü ülkeler ile yapacakları politik veya askeri antlaşmalar bir diğerinin çıkarlarına aykırı olamayacaktı (Kelkitli, 2017: 433). Bağımsızlığını kazanmasından 1930'lara kadarki süreçte Arnavutluk'ta milli bir birlik oluşmamıştı. Dini grupların oluşturduğu sosyal bir hayat devam etmekteydi. Merkezi yönetim bunları birleştirmek yerine rekabetlerini arttırarak daha rahat idare etme yolunu seçmiştir (CBCA 30.10.0/233-571-9). Arnavutluk, nasıl davranacağı belli olmayan, günlük politik gelişmelere bağlı bir dış politika sergileyen yönetim anlayışına sahipti. Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu, 1928 yılında rejimi değiştirip kendisini kral I. Zog olarak ilan edince Türkiye-Arnavutluk ilişkileri de bozulmuştur. Türkiye, Tiran büyükelçisini geri çekerek yerine maslahatgüzar tayin etmiştir (Yel, 2003: 116). Bu dönemde Arnavutluk bütçesinden on altı milyon altın frank savunma harcamalarına gitmekte, bütçe açığı ise her sene İtalya tarafından verilen on milyon altınlık kredi ile kapatılmaktaydı. İtalya-Arnavutluk arasında zaman zaman gerginlikler de yaşanıyordu. Arnavutluk Kralı I.Zog'un Tiran Paketi'nin süresini uzatmakta tereddüt etmesi, zaman zaman uyumsuz davranması ve varisinin olmaması dolayısı ile İtalya, Arnavut beylerinin nüfuzlularından Şevket Vurlaç'i elde etmeye çalışmıştır. Arnavut Katolik papazları da hükümetin bazı okullarını kapatması üzerine İtalya'nın teşviki ile ayinlerde Kral ve hükümeti aforoz ettiklerini ilan etmişlerdir (CBCA 30.10.0/233-571-14). İtalya, kapatılan okulların açılmasını, okullarda İtalyancanın mecburi dil olarak okutulmasını, yüksek tahsil yapmak isteyen Arnavut öğrencilerin İtalya'ya gönderilmesini, alacaklarına mukabil Arnavut gümrüklerinin kendilerine devrini, Arnavut ordusunun İtalyan bir komutan emrine verilmesini, Avlonya Paşa Limanı'nın deniz üssü olarak İtalya'ya terkini, otuz bin İtalyan muhacirin Arnavutluk'ta iskânını talep etmişlerdir (CBCA 30.10.0/233-571-15). 1933'te İtalya -Arnavutluk ilişkileri bozulduğunda devreye bundan faydalanmak isteyen Küçük Antant ülkeleri girmiş Arnavutluk ile Yugoslavya altı milyon altın frank, Çekoslovakya ise iki milyon altın franklık ticaret anlaşmaları yapmışlardır (CBCA 30.10.0/221-488-15). Ancak İtalya'nın devreye girerek Arnavutluk'a üç milyon altın frank borç vermesi üzerine I.Zog'un Mussolini'ye yazdığı övgü ve minnettarlık mektubu Küçük Antant için hayal kırıklığı olmuştur. Kısa bir süre sonra İtalya-Yugoslavya görüşmeleri başlayıp Arnavutluk üzerindeki İtalyan menfaatlerini kabul edilmek şartı ile İtalya'nın Yugoslavya'nın Balkan politikasına müdahil olmayacağı şeklindeki haberler duyulunca Arnavut parlamentosu, uzun zamandır sürüncemede bıraktığı Yugoslav-Arnavut serbest trafik anlaşması ve Belgrade Export Bankasının Tiran şubesinin açılması işlerini hemen kabul etmiştir. Türkiye'nin Tiran Büyükelçisi Basri Danişmend bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

"Arnavut aydınlar, Arnavutluk'un Türkiye tarafından ihmal edildiğini ifade ederek Balkan Misâki'na davet beklemektedirler. Fakat böyle bir daveti kabul etmekte serbest midirler, değil midir bilinmez. Bu tamamen İtalyan-Arnavut ilişkilerine bağlıdır. Arnavutlar, İtalyanlardan yüz buldukları ve yardım aldıkları zaman Balkan ülkesi olduğunu unuttur. İtalya'dan yüz bulamayınca bize yanaşmak ister. Arnavutluk dış siyasetinde denilebilir ki bir nevi Abdülhamit politikası takip ediliyor. Yani rekabetlerden istifade sistemi"(CBCA 30.10.0/233-573-1)

Yugoslavya Kralı Aleksander Karađorđević Bulgaristan'ı ziyaret ederek Bulgar Kralı III. Boris ile görüşmüş, buradan Türkiye'ye geçerek Atatürk ve sabık Yunan Başbakanı Venizelos'un katılımıyla 4 Ekim 1933'te üçlü toplantıya katılmıştır (Değerli, 2006: 254). Bu gelişmeler yaşanırken Bulgaristan Başbakanı Mushanov şunları söylemiştir:

"Bulgaristan'ın Türkiye ve Romanya ile münasebetleri iyidir. Yunanistan ile de anlaşmamız yakındır. Makedonya'da yaşayan Bulgar halkına ekalliyetler hukukunun uygulanması için Yugoslavlarla yaptığımız müzakerelerin ilerlemesi lazımdır. Bulgar Hükümeti hiçbir devlete kendini bağlamak istemediğinden ne Türkiye-Yunanistan Misâki'na girdi ne de Küçük Antant'a. Serbest olarak komşularımız ile siyasi ve iktisadi sahalarda çalışmak istiyoruz" (Cumhuriyet, 1933: 1).

Orta Avrupa'da İtalyan siyasetini destekleyecek bir kuvvet oluşturmak isteyen Benito Mussolini Katolik Hırvatistan ve Slovenya'yı kendi yanına çekerek Yugoslavya'yı zayıflatmak istemiştir. Bu planı engellemek isteyen Küçük Antant ülkeleri ise bir taraftan Sovyetler ile iş birliği yolları ararken diğer taraftan da Romanya aracılığı ile Türkiye'yi kendi yanlarına çekmek istemiştir. Bükreş Büyükelçisi H. Suphi Tanrıöver'in görüşüne göre Küçük Antant yararına Türk-İtalyan ilişkilerini bozmak

isteyen Romanya, Besarabya meselesinde kendi görüşlerini kabul ettirmek ve Sovyetlere yanaşmak için de Türkiye'yi kullanmak eğilimindeydi (CBCA 30.10.0/221-488-2).

17 Ekim 1933'te Türkiye'ye gelen Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu, Türkiye-Romanya Dostluk, Ademi Tecavüz Hakem ve Uzlaşma Misâki'nı imzalamıştır (CBCA 30.18.1.2/41-88-19). Buna göre: "Türkiye Cumhuriyeti ile Romanya Krallığı arasında sulh ve ebedi bir dostluk mevcuttur. İki akit taraf başka devletler tarafından teşebbüs olunacak her tecavüzü veya anlaşmasını takbih eylemek taahhüdünde bulunacaklardır" (Cumhuriyet, 1933i: 5) Romanya Kralı II. Carol, 31 Ekim 1933 tarihinde Kral III. Boris ile görüşerek onu Balkan birliğine katılmaya ikna etmeye çalışmış ancak Bulgaristan uzlaşmaya yanaşmamıştır (Değerli 2006:254). Bulgaristan'ın Küçük Antant'a katılması için Çekoslovak hükümetince bir teşebbüs olmuşsa da Bulgar Hükümeti bunu da kabul etmemiştir (CBCA 30.10.0/241-627-25). Küçük Antant'ın hamisi Fransa, Bulgaristan ile Yugoslavya'yı uzlaştırmak için gayret sarf etmekteydi. Fransızlar'ın "Türkler elinde boş bir çöl manzarası gösteren Doğu Trakya'nın Bulgarlara zaruri bir mahreç teşkil ettiği" şekilde propaganda ettikleri de görülmekte idi. Fransız etkisi ile Yugoslavların Bulgaristan'a karşı tavırlarında yumuşama başlamıştı. Yugoslavya'nın daha önce Balkanlar'da iki Slav devlet için yer olmadığı ifadesi değişerek Bulgar ve Yugoslav kralları için yer bulunduğu şekline dönüşmüştür. Ayrıca, Bulgar maliyesine ve ordusuna dokunulmayacağı yönündeki söylemlerle Bulgar'ların endişeleri bertaraf edilmek istenilmiştir (CBCA 30.10.0/241-629-21). Nitekim bu politikaların neticesi olarak Bulgar Kralı III. Boris ve Kraliçe Giovanna, Yugoslav Kralını ziyaret için Aralık 1933'te Belgrat'a gitmişlerdir. Bulgar heyet, sınırdan itibaren büyük bir ilgi ile karşılanmışlardır. Bulgar'ların amacı Balkanlar'da kendilerinin dahil olmayacakları bir misâk yapılmamasını sağlamak ve mümkünse Yunanistan ve Yugoslavya'dan iktisadi kolaylıklar elde edebilmektir. Bulgar gazeteleri, Bulgaristan ve Yugoslavya'nın yalnızca Balkanların değil Avrupa barışının mihverini teşkil ettiklerini, birbirleri ile aynı dili konuşan aynı mezhebe inanan iki milletin anlaşmasından daha doğal hiçbir şey olamayacağını yazmışlardır (CBCA 30.10.0/226-525-15). Yugoslavya ile Bulgaristan arasında gizli görüşmeler yapıldığına dair söylentilerin çıkması üzerine Yugoslavya Dışişleri Bakanı Bogoljub Jevtić, Türkiye'nin bilgisi olmayan bir görüşme yapmayacaklarını söyleyerek şöyle devam etmiştir: "Doğu Trakya hakkında Bulgarlardan bir teklif gelse de bunu dinlemeyeceğimizden emin olabilirsiniz. Yugoslavya'yı hiç kimseye bağlamayan anlaşmalar yaptık. Maksadımız Bulgaristan'ı bizim yanımıza çekerek Balkanların barış ve ahengini sağlamaktır" (CBCA 30.10.0/226-525-11).

Bulgaristan, Romanya ile arasındaki problemleri de düzeltmek hevesindeydi. Romanya Büyükelçisi Vasile Stoica ile görüşen III. Boris, Bulgaristan'ın barışseverliği ve komşuları ile anlaşma arzusunun samimi olduğu hakkında teminat vermiş ve Bulgaristan'ın niyetinin komşularınca bile anlaşılammış olmasından şikayet ederek "Türk boyunduruğu, Bulgar'ları medeniyette geri bırakmış olduğu için kendisini hala iyi tanıtamayan ve hislerini olduğu gibi ifade edemeyen Bulgarlar mazur görülmelidir" demiştir. Türk Dışişlerinin yorumuna göre Türk-Yunan grubu ile Küçük Antant arasında denge politikası (jeu de bascule) oynamak isteyen Bulgarlar, arazi ve azınlıklar gibi isteklerini geçici olarak bir kenara bırakarak Küçük Antant ülkelerinden iktisadi bazı imtiyazlar elde etmenin gayreti içerisindeydi (CBCA 30.10.0/241-631-15). Romanya Dışişleri Bakanı Nicolae Titulescu, anti-revizyonist gruba geçmesi durumunda Türkiye, Yunanistan ve Romanya'nın, Bulgaristan'a iktisadi kolaylıklar sağlayabileceğini söylemiş, Bulgar Başbakanı Mushanov ise öncelikle Romanya ve Bulgaristan arasındaki muallak meselelerin çözülmesi gerektiğini ileri sürmüştür (CBCA 30.10.0/226-525-11). Bu diplomatik görüşmeler devam ederken Bulgar Hükümeti Dobruca'da çeteler oluşturarak Romanya'ya komitacılar göndermekteydi. Romanya, kontrolü sağlayabilmek için geçişlerin yaşandığı sınırın iki tarafından birer kilometrelik ormanın kesilmesini aksi takdirde Bulgaristan'a iktisadi yaptırım uygulayacağını ilan etmiştir (CBCA 30.10.0/241-631-33).

27 Kasım 1933 tarihinde Tefvik Rüştü Aras Yugoslavya'ya giderek Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Adli Tasviye, Uzlaşma ve Tahkim Antlaşması'nı imza etmiştir (TBMMZC, 1934: 20). Taraflar bitiş süresinden altı ay önce fesh kararı almazlar ise beş yılda bir kendini yenileyecek anlaşmaya göre diplomasi ile makul sürede halledilemeyen ihtilaflar barışçı bir yolla çözülecekti. Her iki ülke, üçüncü bir ülke tarafından anlaşmayı yapan ülkelere karşı yapılacak taarruzu veya buna yönelik anlaşmaları tasvip etmemeyi kabul etmişlerdir (Cumhuriyet, 1933j: 6). Fransa,

Türkiye'nin Yunanistan ile imzalamış olduğu "Samimî Anlaşma Misâkı"nda olduğu gibi her iki ülke sınırlarının taarruzdan korunmasının karşılıklı olarak güvence altına alınması yönünde idi. Fransa, böyle bir maddenin Yugoslavya'nın durumunu İtalya'ya karşı güçlendireceğini söylese de Türk Dış İşleri Yugoslavya ile ortak sınırimız bulunmadığından böyle bir maddeye ihtiyaç olmadığını beyan etmiştir (CBCA 30.10.0/251-696-12). Tefik Rüştü Aras Yugoslav gazetecilerin "matbuatta Balkan Dörtler Misâkı daha doğrusu Balkan Locarnosu hakkında şaiyalar dolaşmaktadır" sorusuna şöyle cevap vermiştir:

"Şimdiye kadar dört Balkan devleti arasında bir anlaşma hakkında hiçbir resmi teklif vaki olmamıştır. Bir taraftan Yunanistan ve Türkiye diğer taraftan Yugoslavya ve Romanya arasında tam bir itimat ve samimi münasebat mevcut olup Balkanlarda intizam ve ahengi temin edecek bir şekildedir. Her iki taraf, Bulgaristan ile de münasebatı dostaneye malik olmak istiyor. Bütün bunların esası şudur: Balkan memleketleri arasında elan mevcut iyi münasebattan tevellüt edebilecek samimi dostlukların umum komşular beyninde temini (CBCA 30.10.0/251-696-25).

Kanaatimize göre Bulgaristan'ın misâk'a dahil olması için en çok çaba sarf eden devlet Türkiyedir Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Vasif Bey "Yunan bakan Maximos'un bütün düşüncelerinde ve mütalaalarında Bulgaristan'ı hariçte bırakan bir dörtler paktını yapmak ve bu suretle Bulgaristan'ı "encercler" etmek yani kuşatmak noktai nazarı hakimdir" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır (CBCA 30.10.0/227-526-9).

Bulgar akademisyenlerden Georgi Petrov Genov gazetecilere yaptığı açıklamalarda Türkiye ve müt-tefikleri bizi kuşatmaya çalışıyorlar diyerek şöyle devam etmiştir: "Türklerin Belgrad'a gitmesi bu amaç doğrultusundadır. Bütün komşularımız ile dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzalayabiliriz. Fakat Balkan Statükosu Misâkını imzalamıyoruz diye savaş istiyor değiliz. Biz ülkemizin sınırlarını değiştirmek için barış içerisinde mücadele edeceğiz" (Cumhuriyet, 1933j: 6).

Dördüncü Balkan Konferansı Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya Arnavutluk ve Yugoslavya'nın katılımı ile 4-10 Kasım 1933 tarihinde Selanik'te toplanmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 1933e: 1). Konferansın ana meselesi ilk üç toplantıda halledilemeyen Bulgar Hükümeti'nin kaygılarının giderilmesi ve uzlaşmaya ikna edilmesi idi (Hakimiyet-i Milliye, 1933f: 1). Bulgaristan toplantı neticesinde ortaya çıkan Balkan Misâkı taslağını daha önceki çekincelerini koruyarak imza etmekle birlikte daha sonra oluşturulan birlik içerisinde yer almamıştır (Sönmezoğlu, 2015: 355). Konferansta alınan kararlar şunlardır:

1-Balkan memleketlerinin uzlaşp birbirlerine yakınlaşmaları hususundaki mesainin altı Balkan devleti hariciye vekillerinin her sene buluşup konuşmaları suretiyle daha ziyade kuvvet bulacağını düşünen Dördüncü Balkan Konferansı bu görüşmelerin her sene yapılması lehinde daha önceki konferanslarda ileri sürülen dilekleri teyit ve tekrar eder.

2-Altı Balkan devleti arasında bir misâk yapılmasının temin edeceği büyük faydaları ve haiz olduğu ehemmiyeti takdir eden konferans, Balkan Misâkı hakkında üçüncü konferansta verilen kararı tazeler ve Üçüncü Balkan Konferansında kabul olunan layiha müsveddesindeki esaslar dairesinde birçok taraflı misâk akdini murahhas heyetlerin mensup oldukları hükümetlerden rica eder" (Cumhuriyet, 1933m: 3).

Konferans devam ederken Bulgar Harp Malulleri Cemiyeti tarafından 8 Kasım 1933'te Balkan Savaşının yirmi ve Birinci Dünya Savaşı'nın on beşinci yıldönümü merasimi yapılmış, törene katılan Bulgar Kralı'na içerisinde Türkiye, Yugoslavya ve Romanya sınırlarından getirilen toprakların olduğu bir asa takdim edilmiştir (Cumhuriyet, 1933k: 3). Bulgar cenahı isteklerinden vazgeçmeyeceklerini bu şekilde Balkan Konferansı'na göstermiştir.

Balkan Misâkı taslağını tetkik etmek üzere Tefik Rüştü Aras Romanya'ya giderek 31 Ocak'ta Nicolae Titulescu ile dört saatlik bir toplantı yapmış her iki Dışişleri Bakanı daha sonra Belgrat'a gitmek üzere trenle hareket etmişlerdir (Cumhuriyet, 1934a: 6). Misâkı imzalayacak devletlerin Dışişleri Bakanları'nın toplandığı Balgrat'ta misâk'ın son esasları kararlaştırılmış (CBCA 30.18.1.2/42-4-14) ve şu tebliğ neşredilmiştir:

“Dört Hariciye Nazırı 4 Şubat 1934’te Yugoslavya Krallığı Hariciye Nezaretinde toplanarak Balkan İtilâfı Misâkı’nın kat’i metnini parafe ederek imza merasiminin bir hafta zarfında Atınada yapılmasına karar vermişlerdir” (Cumhuriyet, 1934b: 1).

Tevfik Rüştü Aras gazetecilere verdiği beyanatta “Balkanların sulh ve selameti namına bir anlaşma yapılıyor. Şimdi daha önce kararlaştırılan esasları kağıt üzerinde tesbit etmek ve ona hukuku düvel noktasından bir sıfat vermek zamanı geldi” demiştir (Cumhuriyet 1934c:6).

2- Balkan Misâkı’nın İmzalanması ve Sonrasındaki Gelişmeler

Balkan Misâkı’nın imza noktasına gelebilmesindeki en önemli etken Türkiye ve Yunanistan’ın diplomatik gayretleri olmuştur. İki ülke arasındaki ihtilâfların çözümlenmesi Türk-Yunan dostluğunun birçok devleti içine alan bir anlaşmaya varabilecek şekilde gelişebilmesine imkân vermiştir. Bu açıdan 14 Eylül tarihli Türk-Yunan Samimi Anlaşma Misâkı çok kıymetli bir yere sahiptir (Alp, 1974: 315). Bulgaristan’ın azınlık sorunları, toprak talepleri gibi problemler yüzünden komşularıyla anlaşmazlıkları olduğu ve bunlar çözüme kavuşmadan anlaşmaya yanaşmayacağı Balkan Konferansları sırasında net bir şekilde görülmüştür. Balkan Misâkı’nın imzalanmasından birkaç gün önce Mushanov, Bulgaristan’ın ittifaka neden yanaşmadığını şu gerekçe ile açıklamıştır: “Misâk’ı imza etmek istemeyişimizin Balkanlar’da sulhu muhafaza etmek arzusundan ve Cemiyeti Akvam Misâkı’nın tanımış olduğu hukuktan feragat etmek imkansızlığından mülhem olduğunu ilan ettik” (Hakimiyet-i Milliye, 1934: 1). Aynı şekilde Bulgaristan Büyükelçisi de Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan’daki Bulgar azınlığın durumu ve Bulgaristan’a Akdeniz’e çıkacak toprak verilmesi meseleleri halledilemediği için misâka katılmayacaklarını ifade etmiştir (Cumhuriyet, 1934: 1). Türkiye ise görüşlerini şöyle özetlemiştir: “Bulgaristan ile dostluk, bugünün şeraiti içinde beşli bir anlaşma yapmaktaki faydayı ona anlatmaktır. Türkiye zayıf Bulgaristan’ı ezmek istemiyor. Eğer bu anlaşma dörtlü olursa sebebi Bulgaristan’ın kendisi ve ona bu suretle nasihat verenler olacaktır” (CBCA 30.10.0/227-526-9).

1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı gereğince bütün süreçte Sovyetler Birliğine bilgi verilmiştir. Misâk iyice belirginleşmeye başlayıp imza ihtimali ortaya çıktığında ise Sovyetler, misâkın Bulgaristan için zararlı olacağını bunun Bulgarları kuşatmak manasına geleceğini söylemiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı Maksim Litvinov, misâkın Türkiye’yi birçok uluslararası anlaşmazlığa sürükleyebileceğini ifade ederek Besarabya meselesi yüzünden Sovyet-Romen çatışması yaşanırca Türkiye ile karşı karşıya gelmek istemediklerini belirtmiştir (Soysal, 1985: 156). Türkiye, Sovyetler Birliği’nin endişelerini giderebilmek amacıyla anlaşma taslağına “Türkiye’nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ne karşı yöneltilmiş herhangi bir eyleme, hiçbir zaman, katılmak durumuna girmeyi kabul etmeyeceği”, şeklinde bir çekince eklemiştir (Soysal, 2000: 457).

Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya dış işleri bakanları 9 Şubat 1934’te Atina’da bir araya gelerek Kellog-Briand Paktı ve Milletler Cemiyeti düşüncesine paralel olarak “Balkanlar’da halen müesses arazi nizamının muhafazasını temine katiyetle karar vermiş” bulduklarını ilan etmiş ve bu amaca hizmet eden Balkan Anlaşma Misâkını (Pacte d’Entente Balkanique) imzalamışlardır (TBMMZC, 1934: 8). Türk Hükümeti tarafından 3.3.1934 tarihinde onaylanan Balkan Anlaşma Misâkı şu maddeleri içermekteydi (CBCA 30.18.1.2/43-11-6):

“Madde 1-Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya bütün kendi Balkan hudutlarının emniyetini müteakabilen tekeffül ederler.

Madde 2-Yüksek Âkitler, bu itilâfnamede tayin edilmiş olan menfaatlerini ihlal edebilecek ihtimaller karşısında alınacak tedbirler hakkında birbiri ile görüşmeyi taahhüt ederler. Onlar, bu misâkı imzalamamış her hangi bir Balkan memleketine karşı, birbirine haber vermeksizin siyasî hiç bir harekette bulunmamayı ve taraf ülkelerin onayı olmaksızın diğer herhangi bir Balkan memleketine karşı siyasî hiç bir vecibe altına girmemeyi taahhüt eylerler.

Madde 3- Bu itilâfname bütün âkit devletlerce imzalandığı zaman mer’iyete girecek ve mümkün olduğu kadar çabuk tasdik edilecektir. İtilâfname iltihakı âkitler tarafından müsait bir tetkike mevzu teşkil edecek olan her Balkan memleketine açık bulunacak ve işbu iltihak

keyfiyeti, diğer imza sahibi memleketlerin muvafakatlerini bildirmeleriyle beraber hüküm ifade edecektir” (Cumhuriyet, 1934e: 1).

Mustafa Kemal Atatürk, Balkan Misâkı hakkında şunları söylemiştir:

Balkan birliğini isteyenler harp ve sulhun ne olduğunu tecrübe ile bilip sulhsever olmayı tercih edenlerdir. Beşeriyetin saadet ve refahının sulh içinde yaşamakla kabil olacağı inancına kani olanlardır. Bu kanaatte bulunan devletlerdir ki en önce bugünün, beşerin başı üstünde yükselen tanınması zaruri realitelerini görmüşler ve onun değiştirilemez icaplarına uygun olarak reel dostluklarla birleşmişlerdir. Bu dostlukların beşeriyetin bugünden sonra tecellisine gönülden intizar ettiğimiz dostluklara örnek olmasını temenni ederiz. Balkan Misâkı işte bu beklediğimiz örneklerin ilkidir. Bu ilk örneği yapabilenler içinde bulunmakla Türkiye bahtiyardır. Bütün sulh isteyen medeniyet alemi karşısında şüphesiz ki Balkan Misâkı'nın birleştirdiği çehre insanlık, sulhperverlik, kardeşlik çehresidir (Hakimiyeti Milliye, 1934b: 1).

Balkan Misâkı'na bağlı devletler kendi düşüncelerini tüm dünyaya daha rahat ifade edebilmek için Balkan haberleri'nin yer aldığı Balkan Herald adlı İngilizce yayım yapacak bir gazete çıkarmışlar ve gazetenin basım masraflarını üstlenmiştir (CBCA 30.10.0/227-528-2). Tefvik Rüştü Aras, misâk'ın Türkiye'nin takip etmiş olduğu yurttan sulh cihanda sulh politikasının mesut bir tecellisi ve Balkan ülkeleri arasında bir kardeşlik devrinin vesikası olduğunu ifade ederek Sovyetler Birliği, Fransa, İngiltere, İtalya ve Macaristan'a tavırlarından dolayı teşekkür etmiştir (TBMMZC, 1934: 15). Amerika'da yayım yapan The Hartford Times, eskiden karışık Balkan siyaseti içerisinde payı olan Türkiye bugün bir barış mimarı haline gelmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politikası, Sovyetler'in Avrupa'da tanınmasını her surette teşvik, Sovyetler ve diğer milletler ile dostane münasebet ve Avrupa'daki savaş ihtimali karşısında Balkan ittifakı oluşturmak şeklinde idi ve hepsini başardı şeklinde haber yapmıştır (CBCA 30.10.0/227-527-16). The Times, Bulgaristan ile Arnavutluk'un dahil olmadığı Balkan Misâkı'nın ismi ile tezat teşkil ettiğini, Yugoslavya'nın Bulgaristan'ın misâka dahil olması için bekleme taraftarı olmasına rağmen Fransa'nın baskısı üzerine imza etmek zorunda kaldığını yazmıştır (Cumhuriyet, 1934d: 3). Bulgaristan ve Macaristan'ın tedirgin olmaları üzerine “Misâk yalnızca Balkan Hükümetleri'nin emniyetini tekeffül eden bir vesikadır. Bunun haricinde yer alan devletler için haizi bir tesir olmayacaktır” şeklinde konuşan Tefvik Rüştü Aras, misâka katılmayan ülkelere karşı herhangi bir düşmanlık beslenmediğini eklemiştir (CBCA 30.10.10/227-526-19). Buna rağmen özellikle Bulgaristan'da misâka karşı tepkiler dinmemiştir. Bulgaristan'da çıkan Borba Gazetesi'nin 13 Şubat 1934 tarihli nüshasında Türkiye'yi Balkan Misâkı konusunda teşvik edenin Sovyetler olduğu, Bulgar milletine adeta pranga vurularak adaletsizlik yapıldığı belirtilerek şöyle devam edilmiştir:

“Bu adaletsizliklerin husulünde Türkiye'nin büyük teşriki mesasi vardır. Balkanlar'da iki Slav devletin birleşme ihtimali üzerine Türkiye, Yunanistan ve Romanya'nın Balkan Misâkı'nın akdi için en ziyade ısrar etmeleri bir tesadüf eseri değildir. Dünyada ebedi diye birçok muahedemeler imzalanmıştır. Fakat bunlar büyük adaletsizliklere istinat ettiği uzun müddet devam edememiştir. Balkan Misâkı'nın akıbeti de böyle olacaktır” (CBCA 30.10.0/242-632-18).

Bulgar Başbakanı Mushanov, “Biz misâkı luzumsuz addediyoruz, Bulgaristan'ın kimseye taarruz etme gibi bir düşüncesi yoktur” diyerek Misâk'a girmelerinin kendilerini Cemiyeti Akvam'ın on dokuzuncu maddesinde tarif edilen Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan barış antlaşmalarının milletlerin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi hakkından mahrum bırakacağını, uluslararası hukukun kendilerine tanıdığı hakları talep ettiklerini belirtmiştir (Milliyet, 1934h: 7). Bulgaristan, 1919 Neuilly Antlaşması (Treaty of Neuilly-sur-Seine) ile kendisine çizilen sınırları ve kısıtlayıcı hükümleri tadil etmek istiyordu. Eğer Balkan Misâkı'nı imzalamış olsalardı mevcut durumu kabullenmiş olacaklarından düzenleme taleplerinden vazgeçmiş görüneceklerdi (Milliyet, 1934i: 1). İtalyan il Lavoro Fascista Gazetesi, Balkan Misâkı uluslararası ilişkilerin iyileşmesine hizmet etmiyor bilakis problemleri daha da derinleştiriyor. Balkan devletleri arasındaki münasebetleri bozan bu anlaşma Balkan haricindeki vaziyeti de olduğu gibi bırakıyor derken Almanya'da çıkan Der Angriff Gazetesi “Tamamen Balkan

devleti olan bir tek devlet var: Bulgaristan. O da misâk dışında bırakıldı. Fransız diplomatların rızasıyla imza olunan bu misâk dünya savaşı sonrası yapılan muahedelerin tadiline aleyhtar olması dolayısı ile bir terakki eserinden ziyade gerilemedir” yorumunu yapmıştır (Akşam 1934: 2). Macaristan’da yarı resmi yayım yapan Órai Újság Gazetesi’nde ise Balkan Misâkı’nın Balkanları karıştıracak bir husus içermediği yönünde haberler yayınlanmıştır (CBCA 30.10.0/227-527-8).

Balkan Misâkı’nın imzalanması Arnavutluk tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Özellikle bu anlaşmaya dahil olmak için yaptıkları teşebbüslerin başarısızlıkla sonuçlanması Arnavutları üzmüştür. Arnavutluk, bütçede tasarruf tedbirleri uyarınca Ankara Büyükelçiliğini kapattığını ilan ederken Almanya, Avusturya, Çekoslovakya ve Litvanya’yı kapsayacak yeni bir elçilik açma girişiminde bulunmuştur (CBCA 30.10.0/233-572-5). Misâk sonrası, İtalyan donanması Arnavutluk’un Draç Limanına herhangi bir izin talep etmeden demir atmış ve İtalyan denizcileri karaya çıkmıştır. İtalyanlar misafir olarak geldikleri limanda kaideler gereği Arnavutluk Bayrağını selamlamamışlardır (CBCA 30.10.0/255-718-8). Bu durum Arnavutluk üzerindeki İtalyan nüfuzunu net bir şekilde göstermiştir.

Balkan Misâkı’nın imzalanmasından hemen sonra Yunanistan’da muhalefet ve iktidar arasında sert tartışmalar yaşanmıştır. Aslında bu tartışmalar Misâk’ın imzalanmasından önceye uzanmaktadır. Müzakerelerin başladığı ilk günlerde Yunan Dış İşleri eski Bakanlarından Andreas Michalakopoulos, Balkan birliğinin hayal olduğunu zira Balkan devletlerinin geçmişten gelen davalarının çözümünün mümkün olmadığını söylemiştir (CBCA 30.10.0/226.523.30). İşçi ve Köylü Partisi lideri Alexandros Papanastasiou, Balkan Misâkı’nı parafe etmek için 3 Şubat’ta Belgrat’ta toplanan Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları’na telgraf çekerek imza sürecinin ertelenmesini istemiştir (Milliyet, 1934j: 6). Yunan muhalefetinin endişesi şu yönde idi: Sovyetler Birliği’nin Besarabya Bulgaristan’ın ise Dobruca meselesi yüzünden Romanya ile problemleri vardı. Sovyetler veya Bulgarların Romanya’ya karşı savaşa girmeleri halinde misâk’ın yükümlülükleri devreye girebilirdi. İtalya, Arnavutluk üzerinden Yugoslavya’ya saldırırsa da Yunanistan savaşa dahil olmak istemiyordu. İtalya, Sovyetler Birliği veya Almanya ile karşı karşıya gelme düşüncesi Yunanistan’da muhalif bir hava estirerek Balkan Misâkı aleyhinde büyük bir şüphe meydana getirmiştir. Liberal Parti lideri Venizelos (Sönmezoglu, 2015: 356), Misâk’ın imzacı ülkelerin meclislerinde kabul edilmeden feshe-dilmesi ve ardından yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylüyordu (Milliyet, 1934a: 1). Papanastasiou ise Bulgaristan ve Arnavutluk’un misâk’a dahil olması için yeniden müzakerelere başlanılmasını ve Yunanistan’ın askeri taahhütlerinden kurtulması şartları yerine getirilirse Balkan Misâkı’na girmesi gerektiğini ifade etmiştir (Milliyet, 1934b: 2). Balkan Misâkı’nı iç politika tartışmalarına malzeme etmek istemediklerini, itirazlarının anlaşmanın esasına yönelik olduğunu ifade eden Venizelos ve taraftarlarının itirazları ana hatları ile şu şekilde idi: 1-Balkan Misâk’ı Türkiye ve Yunanistan arasındaki yakınlaşma ile başlamıştır ve sonuçlanmıştır. Misâk’a hayat veren Venizelos’tur. Yunan Milleti bunu unutmamalıdır. 2-Arnavutluk ve Bulgaristan’ın dışarda kalması İtalya’yı rencide, İngiltere’yi de tedirgin etmiştir. 3-Misâk’ta Balkanlar dışından gelebilecek saldırılara karşı da Yunanistan’ın savaşa gireceği manası vardır. Yunanistan’ın kuvveti Bulgar ordusu ile mücadele etmeye yeterlidir. Buna karşı koymak için herhangi bir yardıma veya birliğe dahil olamaya muhtaç değildik. Balkan Misâkı, askeri ve mali açıdan zayıf durumda olan Bulgaristan’a karşı yapılmışsa bu kadar geniş bir kombinezona ihtiyacımız yoktu. Bedava olarak ağır tehlikelere atılıyor. Balkan Misâkı, az menfaate karşılık Yunanistan’a büyük devletlerin katılabileceği tehlikeli bir savaşa girme yükümlülüğü getiriyor. Balkan Misâkı’na Türklerin Sovyet çekincesi koymaları gibi Yunanistan’ın da İtalya çekincesi koyması gerekmektedir. 4-Balkan Misâk’ında yer alan “alınacak müşterek tedbirler” maddesi askeri yükümlülükleri kapsamaktadır. Bu mahiyette bir misâk’ın imzası için Yunanistan anayasasında bazı engeller ve şartlar mevcuttur. 5-Misâk’ın gizli tutulan protokolleri, milletlerarasında gizli diplomasinin ilgasına yönelik olan Cemiyeti Akvam ilkelerine aykırıdır (CBCA 30.10.0/227-526-12). 6- Gizli protokolün üçüncü maddesi Yunanistan’ı İtalya ile savaşmaya zorlamayacak şekilde düzeltilmelidir (CBCA 30.10.0/255/718-8).

Tsaldaris, muhalefetin Balkan Misâkı gibi önemli bir anlaşmanın imza şerefini hükümete mal etmek istemediğini, hükümetin amacının Yunan sınırlarını mevcut şekli ile muhafaza etmek olduğunu söylemiştir (CBCA 30.10.0/227-526-12). Hükümet taraftarı Kathimerini Gazetesi de Balkan Misâkı’nın bütün aşamalarının Liberal Parti dahil olmak üzere bütün siyasi mahfilce milli siyaset olarak tasvib

edildiğini hatta Yunanistan'ın bu siyaset sayesinde General Nikolaos Plastiras'ın darbe girişiminden kurtulduğunu yazmıştır (CBCA 30.10.0/256-720-9). Buna karşılık muhalif gazeteler "Büyük bir muvaffakiyetle tatbik edilen harici siyaset alt üst oldu. Yunanistan hareket serbestliğini kaybetti. Dostane münasebet yapmak yerine bir itilafın hasmı başka bir itilafa bağlandı" diyerek özellikle İtalyan tehlikesine karşı savunmasız kalmaktan endişe ettiklerini ve Misâk'ın böyle bir durumda Yunanistan'a yardım edemeyeceğini şu şekilde ifade etmişlerdir: "Hükümet gazeteleri ve müttefiklerimiz ordularını sıralıyorlar, diziyorlar, fakat asla söz etmeyi unutuyorlar ki bu ordular savaş zamanında büyük kısımda kendi memleketlerinin müdafaası ile meşgul olacak, sahillerimiz ve adalar ise İtalyan donanmasının tehdidi altında kalacaktır" (CBCA 30.10.0/227-526-6). Venizelos'un Girit'te yaptığı bir konuşmada "Bulgaristan'sız bir misâka Yunanistan'ın iltihakı beyhude ve manasızdır" demesi üzerine hükümet adına konuşan Maximos, misâk'ın Balkanlar'da barışı kuvvetlendirdiğini, revizyonist heveslere kapılan ve başka ülkeler tarafından kışkırtılan Bulgaristan'ın hayallerine son verdiğini ifade etmiştir. Maximos, Venizelos'un anlaşmanın onayının Senato'dan geçirilmeyeceği tehdidine karşı da gerekirse Senato'nun lağvedeceğini ifade ederek şunları söylemiştir:

"Muhalefetin ileri sürdüğü endişe şayet Yugoslavya-İtalya savaşı olur ve Bulgaristan İtalya yanında savaşa katılırsa Yunanistan'ın İtalya'ya karşı bir savaşa gireceği ihtimalidir. Halbuki böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi çok müstebattır ve bundan endişeye kapılmak beynelmilel vaziyeti bilmemek demektir. Yunanistan önemli bir tehlike atlatmıştır. Bulgar-Yugoslav yakınlaşması gerçekleşse idi Selanik için hakiki bir tehlike teşkil ederdi. Balkan Misâkı, işte bu tehlikeyi bertaraf etmiştir" (CBCA 30.10.0/227-526-12).

The Times gazetesinde Bulgar-Yugoslav yakınlaşmasına dair haberlerin yayınlanması ve Atina İngiliz Büyükelçiliği haftalık bülteninde bu haberin de yer alması üzerine Venizelos "İttifakın kusuru yalnızca Bulgaristan'ın dışarıda bırakılması değildir. Aynı zamanda Yugoslavya Bulgaristan ile yapacağı siyasi münasebetler konusunda Türkiye, Romanya ve Yunanistan'a haber vermek şartıyla serbesttir" diyerek bu gün böyle bir yaklaşma olmasına rağmen Yugoslavya engellenmiyorsa misâk'ın hükmü yok demektir demiştir (CBCA 30.10.0/227-526-6). Yugoslavya Dışişleri Bakanı Bogoljub Jevtić, Balkan Misâkı'nın savaş için değil barış için yapılmış bir anlaşma olduğunu, Balkanlar harici için herhangi bir taahhüt içermediğini ifade ederek şöyle demiştir: "Venizelos'un Balkan Misâkı aleyhindeki mücadelesini hayretle izliyorum. Misâkı kabul edecek ilk kişi olmalı idi. Acaba hakikat mefhumunu mu kaybetti?" (Milliyet, 1934c: 2). Tefvik Rüştü Aras da yaptığı açıklamada Balkan Misâkı'nın mükemmel olduğunu iddia etmediklerini çünkü Bulgaristan'ın misâka iştirak etmemesinin eksiklik olduğunu ancak Bulgaristan'a katılabilmesi için açık kapı bırakıldığını söyleyerek şöyle devam etmiştir:

"Balkan devletlerinden herhangi biri Balkan harici bir ülkeye saldırırsa, misâkı imzalayan devletlere hiçbir yükümlülük düşmez. Aynı durum misâkı imzalayan devletler için de geçerlidir. Yani misâkı imzalayan devletlerden birisi misâk içi veya dışındaki bir Balkan devletine saldıracak olursa misâk mütecaviz hakkında mevcut olmaktan düşüyor. Balkan Misâkı tedafüi yani savunma amaçlıdır ve bu mahiyeti Balkan Misâkı kadar mütebariz olan anlaşma çok azdır" (Milliyet, 1934d: 1).

12 Mart 1934 tarihinde Tsaldaris Hükümeti, muhalefetin endişelerini giderebilmek amacı ile "Balkan Misâkı'nın hedefi Balkan devletleri hudutlarının herhangi bir Balkan Devleti tarafından yapılacak taarruzdan müdafaasıdır. Yunanistan hiçbir sebeple yerine getirmeyi üstlendiği taahhütlerin ifası için herhangi bir büyük devletle harbe sürüklenemez" beyanatını parlamentoda okumuştur (Milliyet, 1934e: 1). Dış İşleri Encümeninde 14 Mart'ta kabul edilen misâk (Milliyet, 1934f: 2) parlamentoda uzun tartışmalardan sonra 20 Mart 1934'de kabul edilmiş geriye sadece Senato onayı kalmıştır (Milliyet, 1934g: 1). Bu tartışmaların Balkan Misâkı ülkeleri üzerindeki endişeli etkilerini gören Tsaldaris, 21 Mart'ta gazetelere beyanat vererek Yunanistan'ın bütün ruhu ile Balkan Misâkı politikasını takip ettiğini ve Balkan menfaatlerine hizmet etmek için üzerlerine düşen her şeyi yapacağını ifade ederek Misâk hakkındaki tartışmaların bitirilmesini istemiştir (CBCA 30.10.0/256-720-9). Yunanistan, Türkiye'nin anlaşmaya eklediği Sovyet çekincesine benzer olarak Yunanistan hiçbir durumda, büyük devletlerden birine karşı savaş ilan etmez şeklinde gizli nitelikli çekinceyi Balkan Misâkı'na ilave ettirmiştir (Sönmezoğlu, 2015: 356). Türkiye'nin İtalyan saldırısına uğraması halinde Yunanistan'ın tutumunun ne olacağını soran Türk Büyükelçisine cevap veren Tsaldaris, 1933 tarihli "Samimî

Anlaşma Misâkı'nın gereği ne ise Yunanistan'ın yerine getirmekte tereddüt etmeyeceğini söylemiştir (CBCA 30.10.0/255-717-23). Yunan Senatosu önüne gelen misâk, "Bir anlaşmanın gizli maddeleri bulunduğu takdirde o anlaşmanın ilan edilen şartlarını ihlal etmemesi hakkında Yunan Anayasasının seksen iki ve meclis onayı olmadan savaş ilan edilemeyeceğine dair seksen üçüncü maddelerine uyulmak koşulu" ile 2 Nisan 1934'te onaylanmıştır (Milliyet, 1934i: 1). Yunan iç siyasetine malzeme olan Balkan Misâkı, onay sonrasında da uzun müddet tartışılmış ve hatta İsviçre'de yayımlanan Der Bund Gazetesi'nde Balkan Misâkı hakkındaki münakaşalar dolayısı ile Yunanistan'da diktatörlük ilan edileceğine yönelik emareler olduğuna dair haber yer almıştır (CBCA 30.10.0/227-526-18).

Balkan Misâkı, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı İtalya'ya, Yunanistan'ı Bulgaristan'a ve Romanya'yı Bulgaristan ve Sovyetler Birliği'ne karşı dış politikada güçlendirirken, Bulgaristan'ın Balkanlar genelindeki revizyonist politikalarına karşısında caydırıcı askeri bir iş birliği olmuştur (Sönmezoglu, 2015: 356). İmzacı ülkelerin siyasi olduğu kadar iktisadi sahada da birlik oluşturması için Balkan Misâkı İktisadi Konseyi oluşturulmuştur. Yugoslav gazeteleri iktisadi buhranı hafifletebilecek bir banka kurulması fikrinin Mustafa Kemal Atatürk tarafından yapıldığını duyurmuşlardır (Hakimiyeti Milliye, 1934a: 4). 1935 yılında Ankara'da toplanan Dışişleri Bakanları şu kararları almışlardır:

Konsey, dört şube halinde çalışacaktır. Şubelerin her birinin beş temsilcisi olacak ve bunlara uzman ekipler yardım edeceklerdir. Tuna ve Karadeniz'den istifade ederek Balkan devletlerinin İran ile olan faaliyetlerini arttıracak yollar ve deniz irtibat yollarının düzenlenmesi sağlanacaktır. Avrupa ülkelerinde Balkan Bankası kurulacaktır. Misâk ülkeleri arasındaki turizm işleri tanzim edilecektir. Misâk üyeleri, kendi ülkeleri dahilinde uygulamakta oldukları kanunları mümkün olduğu kadar birbirlerine yaklaştıracak, bu kanunlar arasında zıtlıklar mevcut ise bunlar düzenlenecektir.

Bahsedilen konularda düzenlemeler yapmak için ise Balkan Misâk Devletleri Daimi Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyon Başkanlığı Yunanistan'la başlayarak 1935 yılında Romanya, 1936 yılında Türkiye, 1937 yılında ise Yugoslavya'da olacak böylece Misâk, tek büyük devletmiş gibi hareket serbestliğine sahip bulunacaktı. Romanya Dış İşleri Bakanı Titulescu, bu kararların alındığı Ankara toplantısından sonra "Ankara'da bu defa muazzam bir devlet kurduk" demiştir (Kurun, 1935: 15).

Sonuç

I. Dünya Savaşı sonrası dünya barışının ancak tüm ülkelerin dahil olduğu ortak bir güvenlik sistemi ile gerçekleşebileceğinden hareketle Milletler Cemiyeti kurulmuştu. Aralarında birçok sorun olan devletlerin birlik içerisinde bulunabilmesi için öncelikle kendi bölgesel meselelerini halletmeleri gerekmektedir. Bunun gerçekleşmesi için ise bölgesel ittifak ve uzlaşmalara ihtiyaç vardı. Balkan ülkeleri arasında bir barış ortamının sağlanması hem Balkanlar'ın geleceği hem de dünya barışının sağlanması açısından çok önemliydi. Balkanlar'da birbirine hasmane tutum takınan devletlerin olması en çok bölgeye nüfuz etmeye çalışan büyük devletlerin menfaatlerine gelmekte ve işlerini kolaylaştırmaktaydı. Atatürk, Balkan ülkeleri arasındaki bir iş birliğini Balkanlar, Avrupa ve geniş çerçevede dünya barışı açısından elzem görmekteydi. Bu açıdan Atatürk'ün daha milli mücadele yıllarında kafasında şekillenen ve 1931 yılında ifade ettiği "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" politikasının en önemli sonuçlarından birisi Balkan Misâkıdır. Balkan Misâkı hiçbir devlete karşı oluşturulmuş tehdit amaçlı bir birlik değildi. Savunma amaçlı düşünülen Misâk, saldırganlığa kesinlikle karşıydı. Saldırganlığa karşı tutumu dünya barışı için güzel olmakla birlikte misâka bağlı devletler için zaaf teşkil etmekteydi. Misâk ülkelerine bir saldırı halinde Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın ne yapması gerektiği, savunmayı ne şekilde üstlenecekleri kararlaştırılmamıştır. Misâk, herhangi bir taarruz durumunda müzakere ile ortak karar alma mekanizmasını işletmek üzerine kuruludur. Kısacası savaş gibi zamanın çok kıymetli olduğu bir olayda acil karar almak yerine ortak müzakere yapmak önemli bir problem teşkil etmektedir.

Balkanların jeopolitik olarak önemli devletlerinden birisi olan Bulgaristan'ın ve Arnavutluk'un Balkan Misâkı'na katılmamış olması Balkanların geleceğini tayin etmek iddiasında olan bir anlaşma için önemli bir eksikliklerdir. Ancak, Bulgaristan'ın 1933 yılındaki durumuna baktığımızda Balkan Misâkı'na dahil olabilmelerinin zor olduğu da görülmektedir. Bulgar'ların, Akdeniz'e çıkış noktala-

rının Yunanistan tarafından kapatılması anlaşmaya yanaşmamalarındaki en büyük sebeplerdendir. Türkiye, Sevr'i tanımayarak Kurtuluş Savaşı ile Misâkı Milli hedeflerini gerçekleştirmesine rağmen Bulgarlar kendi mefkurelerini gerçekleştirememişlerdir. Bu yüzden Bulgarların iktisadi ve askeri güçleri zayıf olsa da anlaşmaya dahil olmamaları kendi revizyonist politikalarına uygun bir hareket tarzıdır. Arnavutluk ise bulunduğu coğrafya itibarı ile İtalya etkisine çok açıktır. İktisadi, askeri ve hatta millî birlik yönünden zayıf olan bu küçük devletin Yunanistan, Türkiye, Yugoslavya ve Romanya gibi bölgesel güçler ile aynı dış politikayı takip etmesi mümkün değildir. Bu noktaları dikkate aldığımızda Arnavutluk ve Bulgaristan'ın oluşturulan bu ittifaka girmesi mümkün gözükmemektedir. Bulgaristan ve Arnavutluk'un katılmayacağına en başından bilindiği bir ittifaka neden Balkan Misâkı adı verildiği ise önemli bir sorudur. Balkan ismi üzerinde ısrar edilmesinin arkasında dünyaya Balkanların geleceği ile ilgili bir karar verilecekse bizimle uzlaşmadan olmaz mesajının verilmek istenilmesi olarak da değerlendirilebiliriz. Misâk, büyük güçler tarafından bölgesel veya küçük adı verilen devletlerin kendilerinin bir köşede bırakılmasına bir karşı çıkıştır. Misâk içerisinde hukuksal olarak birbirlerine eşit olan devletler büyük güçlerin çizeceği dünya siyasetinde gruplar arasında savrulmak yerine kendi ittifaklarını yapıp güçlerini birleştirerek hakim rol oynamak ve kendi kaderlerini kendileri tayin etmek arzusunu hayata geçirmişlerdir.

Kaynakça

A-Telif-Tetkik Eserler

- Akşin, A. (1991). Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akandere, O. (2003). "20-26 Ekim 1931 Tarihlerinde İstanbul'da Toplanan İkinci Balkan Konferansı ve Sonuçları". Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S.14, s. 249-298.
- Alp, A.H. (1974). "Balkan Paktı", Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Cumhuriyetin İlk On yılı ve Balkan Paktı(1923-1934). Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı, s.308-388.
- Ateş, T.(1986). "Geçmişte ve Günümüzde Balkanlar", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. C.44, S.1-4, s.81-104. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istjecon>.
- Çakmak, Z. (2007). "Yunanistan Başbakanı Panagis Tsaldaris'in Türkiye'yi Ziyareti", (10-17 Eylül 1933)". Turkish Studies, C 2, S 4, s.1271-1282. <https://turkishstudies.net/turkishstudies.jsp>.
- Değerli, E.S. (2006). "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. S.15, s.239-262. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe>.
- Eyicil, A. (2004). "Atatürk Devrinde Türkiye'nin Balkan Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. C.20, S.59 s.335-367. <https://www.atam.gov.tr/atam-dergisi>.
- Gökçen, S. (2016). "Atatürk Döneminde Türkiye-Yugoslavya İlişkileri ve Kral Alexander'ın Türkiye Ziyareti". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.9, S.42, s. 662-682. <https://www.sosyalarastirmalar.com/yeni/anasayfa.html>.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1996). "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995). Ankara, s.3-182.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1997). Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi
- Hatipoğlu, M.M. (1997). Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan(1923-1954), Ankara: Siyasal Kitabevi
- Irmak, S. (1978). Atatürk'ten Anılar, Ankara: Güven Matbaa
- Karpat, K. (2012). Türk Dış Politikası Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları
- Kelkitli F.A. (2017). "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlar'da Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.72 S.2, s.423-443.
- Sander, O. (1969). Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965), Ankara: İmge Kitabevi
- Sander, O. (2013). Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara: İmge Kitabevi
- Soysal, İ. (1985). "Balkan Paktı(1934-1941)", Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan, TTK, 227-238.
- Soysal, İ. (2000). Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları 1920-1945, C.1, Ankara: TTK
- Sönmezoğlu, F. (2015). İki Savaş Arasında Türk Dış Politikası, Der Kitabevi, İstanbul.

Şimşir, B. (1981). "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri", Belleten, C.XLV/I, S.177, s.157-207. <https://www.ttk.gov.tr/category/yayinlarimiz/dergi/belleten/>.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1334), Birinci İçtima, C.18, D.1, İ.3

TBMM Zabıt Ceridesi, (1933), Yetmiş Birinci İnkat, C.17, D4, İ.2.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), Elli sekizinci inikat, D.IV, C.22, İ.3.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), Sekseninci İnkat, D.IV, C.24, İ.3.

TBMM Zabıt Ceridesi, (1934), Yirmi Dördüncü İnkat, D.IV, C.20, İ.3.

Tekinsoy, Y.E. (2017). "II.Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Dönemleri Dış Politika", Türk Dış Politikası(1830-1989), Ankara: Berikan Yayınevi.

Türkeş, M. (1994). "The Balkan Pact and Its Immediate Implications for the Balkan States, 1930-34", Middle Eastern Studies, C. 30, S.1, s.123-144. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ortetut>.

Metin, Ö. (2019). "Romanya-Türkiye İlişkilerinde Göç Perspektifi (1923-1936)", CTAD, Yıl 15, S.30, s. 309-332. <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/dergi.shtml>.

Özer, İ. (2017). "İsmet İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", Türk Dış Politikası(1830-1989), Ankara: Berikan Yayınevi.

Yalçın, E. S. (2007). Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti, Ankara: Gazi Kitabevi

Yel, S. (2003). "Atatürk ve İnkılâplarının Arnavutluk'taki Tesirleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XIX, S. 55, s.105-123. <https://www.atam.gov.tr/duyurular/dergi>.

Yılmaz, M. S. (2017). "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası(1923-1938)", Türk Dış Politikası(1830-1989), Ankara, Berikan Yayınevi.

B- Gazeteler

Cumhuriyet, 2 Teşrinievvel 1930(a).

Cumhuriyet, 24 Teşrinievvel 1930(b).

Cumhuriyet, 17 Teşrinievvel 1931(a).

Cumhuriyet, 14 Eylül 1931(b).

Cumhuriyet, 23 Teşrinievvel 1931(c).

Cumhuriyet, 27 Teşrinievvel 1931(d).

Cumhuriyet, 22 Teşrinievvel 1932.

Cumhuriyet, 6 Eylül 1933(a).

Cumhuriyet, 8 Eylül 1933(b).

Cumhuriyet, 18 Ağustos 1933(c).

Cumhuriyet, 9 Eylül 1933(d).

Cumhuriyet, 12 Eylül 1933(e).

Cumhuriyet, 15 Eylül 1933(f).

Cumhuriyet, 18 Eylül 1933(g).

Cumhuriyet, 20 Eylül 1933(h).

Cumhuriyet, 5 Teşrinievvel 1933(i).

Cumhuriyet, 18 Teşrinievvel 1933(i).

Cumhuriyet, 28 Teşrinievvel 1933(j).

Cumhuriyet, 7 Teşrinisani 1933(k).

Cumhuriyet, 11 Teşrinisani 1933(m).

Cumhuriyet, 30 Kanûn-ı Sâni 1934.

Cumhuriyet, 1 Şubat 1934(a).

Cumhuriyet, 3 Şubat 1934(b).

Cumhuriyet, 5 Şubat 1934(c).

Cumhuriyet, 14 Şubat 1934(d).

Cumhuriyet, 12 Şubat 1934(e).

Hakimiyeti Milliye, 11 Eylül 1933(a).

Hakimiyeti Milliye, 12 Eylül 1933(b).

Hakimiyeti Milliye, 15 Eylül 1933(c).

Hakimiyeti Milliye, 26 Eylül 1933(d).

Hakimiyeti Milliye, 6 İkinci Teşrin 1933(e).

Hakimiyeti Milliye, 24 İkinci teşrin 1933(f).

Hâkimiyet-i Milliye, 9 Şubat 1934.

Hakimiyeti Milliye, 13 Birinciteşrin 1934(a)

Hakimiyeti Milliye, 20 Birinciteşrin 1934(b)

Milliyet, 2 Mart 1934(a).

Milliyet, 3 Mart 1934(b).

Milliyet, 7 Mart 1934(c).

Milliyet, 8 Mart 1934(d).

Milliyet, 14 Mart 1934(e).

Milliyet, 15 Mart 1934(f).

Milliyet, 21 Mart 1934(g).

Milliyet, 1 Nisan 1934(h).

Milliyet, 3 Nisan 1934(i).

Milliyet, 4 Nisan 1934(j).

Milliyet, 4 Şubat 1934(j).

Akşam, 16 Şubat 1934.

Kurun, 1 İkincikanun 1935

Immanuel Kant'ın Eğitim Felsefesinde Disiplinin Rolü

The Role Of Discipline In Immanuel Kant's Education Philosophy

Yakup KAYA¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.807297

Öz

Immanuel Kant, eğitim anlayışını insanın "erginlik" ve insanlığın "Aydınlanma" halinin gerçekleşmesi esası üzerine kurar. Ona göre, insan, dünyaya ilkel ve yabani olarak gelmesi sebebiyle eğitilmesi gereken tek varlıktır. Bu yönüyle Kant için eğitim, insan doğasının mükemmelleşmesinde önemli bir işleve sahiptir. İnsanın erginlik halinin göstergelerinden olan özgür ve özerk bireyin yetişebilmesi için disiplin, kültürleşme, sivilleşme ve ahlakileşmeden oluşan bazı temel eğitim uygulamalarına ihtiyaç vardır. Kant, doğuştan iyiliğe yönelme eğilimi olan insanın keyfi özgürlük eğilimine bağlı kötü alışkanlıklara alışmadan disipline edilmesi gerektiğini belirtir. Bu sebeple Maksimlere dayanan ahlaki bir eğitim için kritik öneme sahip olan disiplin, özgür ve özerk insan ideali amacının gerçekleşmesi açısından vazgeçilmez süreçlerden biridir. Zira bilgi eksikliği insan hayatının herhangi bir döneminde bir şekilde telafi edilebilirken, disiplinsizlikten kaynaklanan ve karakter haline gelen birtakım olumsuz alışkanlıkların düzeltilmesi zor ya da imkânsızdır. Bu sebeple Kant, bilgisiz insanı sadece cahil, disipline olmamış insanı ise yabani olarak nitelemektedir. Çalışmada kültürleşme, sivilleşme ve ahlakileşmenin bir ön aşaması kabul edilen disiplin kavramının Kant'ın eğitim anlayışındaki yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılacaktır. Bununla -kısmen de olsa- insanın ahlaki bir varlığa yükselmesinin nasıl olacağına ve nereden başlanacağına yönelik cevap arayışına da katkıda bulunulmuş olunacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kant, Disiplin, Kısıtlama, Özgürlük, Özerklik

Abstract

Immanuel Kant builds his reason of education on the basis of the realization of the "adulthood" of human and the "Enlightenment" state of humanity. In his aspect, human being is the only being that needs to be educated because he comes to the world as primitive and wild. In this respect, to Kant, education has a significant function in the perfection of human nature. Some basic educational practices that are consisted of discipline, acculturation, civilization and moralization are required for the free and autonomous individual to grow up, which is one of the indicators of human adulthood. Kant states that a person who has an innate tendency towards goodness should be disciplined before he/she gets used to bad habits related to arbitrary freedom. For this reason, discipline, which is critical for a moral education based on Maxim, is one of the essential processes for the realization of the aim of the free and autonomous human ideal. Because, while the lack of knowledge can be compensated in any period of human life, it is difficult or impossible to correct some negative habits that are caused by lack of discipline and become a character. In the study, the place and importance of the concept of discipline, which is accepted as a pre-stage of acculturation, civilization and moralization, in Kant's reason of education will be tried to be revealed. Through this study, -even partially-, there will also be contributions to the search for the answer to how the human being ascension to a moral being will be and where it will start.

Keywords: Kant, Discipline, Restriction, Freedom, Autonomy

Extended Abstract

Touching on the central points of education in his take on education, Kant establishes the main objectives of education on human adulthood and enlightenment of humanity. As he states that human came to the world as primitive and wild and therefore, is in need of others in many respects. Thus, he believes that human beings are the only assets to be educated and that education has the greatest secret of human perfection and rise to an ethical being. He argues that such an education can only be possible with reasonable and trained human guidance. Kant envisaged some basic training practices for such a process. In this study, the place and importance of discipline, which is one of these applications, in Kant's education philosophy is discussed.

Kant's approach to human nature has influenced his understanding of discipline. Accordingly, human is neither good nor bad by birth. There is a tendency towards goodness by birth. Therefore, in order to ensure the orientation of the human towards goodness, human should be disciplined without getting used to the bad habits due to arbitrariness and irregularity. Discipline limits, restricts, reins and prevents harm to humanity in this context, due to this feature, it is accepted as a negative education style. It is accepted as a preliminary stage of acculturation, civilization and moralization among the disciplinary educational practices. In this respect, discipline constitutes one of the indispensable practices in terms of achieving the goal of an autonomous education and liberated human ideal. Kant discussed this concept in the first part of education, which he called "physical education." Here, it is emphasized that children should be disciplined, unless they are autonomous individuals with an autonomous will. It is stated that with the "practical-moral education" process, which comes after the physical stage and is an important stage for human adulthood, the child will begin to have the ability to use his/her own mind.

Kant emphasizes the need for discipline to be given from an early age. In this way, the child will be ready to use his/her own powers and abilities, and can move towards moral perfection. For this reason, he states that starting discipline at home and not at school would be more accurate for the purpose of education. Otherwise, he makes the warning that an undisciplined child may have arbitrary freedom, thus cannot be autonomous and responsible. Again, Kant does not find it ethical for artificial tools to be used in the education of the child due to the risk of addiction and bad habit. As he favors natural development in the education of the child. In this way, it will be better for the child to develop his/her abilities and learn some things in a holistic way by himself/herself.

Kant warns that discipline should not be confused with the taming of animals. In this context, discipline should not be confused with the concept of "Dressur", which means discipline, submission, and familiarisation. For humans can be disciplined like animals, but this then causes man to be treated like an animal, not as an autonomous and thinking individual. With such a method, it is not possible to raise a free and autonomous individual, which is one of the primary goals of education.

Discipline, which acts the certain limitation and restriction for human behavior, is also an important stage in the formation of moral personality. Such a natural process does never include phenomena such as "let them do it" or "absence of rules". According to Kant, who does not find the use of discipline as a means of oppression and assimilation as ethical, discipline should never be enslaving. In this respect, the discipline should be towards the freedom and self-confidence of the child's strengths and abilities, rather than blind obedience.

The concept of punishment has a long and controversial history in education. It is inevitable to talk about this concept naturally especially, when talking about limits to children. Punishment has a certain role in disciplining according to Kant, but it is not the most important tool. Kant subordinates punishment through separation as physical (material) punishment and moral (spiritual) punishment. Accordingly, physical punishments should be used 'cautiously/prudently' only when moral punishments fail to discipline the child. Here, Kant emphasizes with the statement "cautiously/prudently" that an individual must not be raised as enslaved with this punishment and having a personality of blind obedience. However, to the contrary, children should not also be raised in a selfish and self-interested character for rewards or material gain. Moral punishment should be based on psychological situations. In such a situation, emotions have great function and serve as an important helping hand. Therefore, Kant generally warns that all types of punishment given to children should be used as a final resort and be supplementary, by only using it for the betterment of child.

Kant states that the restriction on the relationship between discipline and constraint is a part of the discipline, e.g. a tool, a kind of internalization of rules, and also a process of preparation for social life. In terms of the relationship between freedom and constraint, he provides a temporary solution that constraint is necessary, unless a person has the ability to freedom. Accordingly, the purpose of the constraint is to resist against the freedom being threatened or prevented, as well as to help people be liberated.

As a result, discipline plays an important role in the formation of a moral character, but it is not an adequate tool by itself. Therefore, attention should be paid not to make the discipline, which is a preliminary training stage, absolute. However, practical-moral education should be based on Maxima, not discipline. In this way, children will be accustomed to act according to the Maxima, to get rid of their motives constantly and to learn to think, not learn the thought. Thus, the formation of a free, autonomous and responsible individual will be possible

Giriş

Bir aydınlanma filozofu olan Immanuel Kant (1724-1804) ortaya koyduğu eğitim anlayışı ile eğitim üzerine düşünmede merkezi noktalara işaret etmektedir. Kant'a göre, insanın özü kendisini 'erginlik' (Mündigkeit) durumunda ve ahlak yasasının bir öznesi olarak özgürlüğünün doğru kullanımında gösterir. Ergin olma durumu üzerine pedagojik tartışmanın çıkış noktası ise, Kant'ın 1784 tarihli "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?" (Aydınlanma Nedir? Sorusuna Cevap) adlı makalesidir (Dörpinghaus ve Uphoff, 2015: 38). Kant, erginlik kavramını insanın aydınlanmasına (Aufklärung) aktarır ve onu tarihsel ve eğitimsel-felsefi bir bağlama tabi kılar:

"Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedeni de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aranmalıdır. Sapare Aude! Aklını kullanma cesaretini göster! sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır" (Aufklärung, 1784: 35).

Kant'a göre, Aydınlanma, Ortaçağ insanın ergin olmama yani kendi eylemlerinin nedenlerini ve olasılıklarını kendi kendine düşünmediği, sorgulamadığı ve bunu yansıtmadığı durumundan çıkış yolunu ifade eder. Bunun yerine yapmaları gereken ve umut edebilecekleri şeyler kendilerine çözüm olarak sunulur. Ergin olma imkânına sahipken bunu kullanmadığı için ergin olmama durumu ortaçağ insanın bizzat kendi suçudur (Dörpinghaus ve Uphoff, 2015: 39).

Aydınlanmayı insan özgürlüğünden ayırmayan Kant'ın insanın eğitimi üzerine düşünceleri gerek gelişimi bakımından gerekse birlikte yaşama ve insan eylemleri bakımından özgürlük düşünceleriyle doludur. Bu yönüyle özgürlük, Kant'ın eğitim etkinliğinin anlamı ve ölçüsüdür (Bemerkungen, 1764: 167). Dolayısıyla insanın özgürlüğünü eğitim anlayışının temeli kabul eden Kant'ta ergin olma ve aydınlanmaya dair eğitim fikri ve tasavvuru daha geniş bir çerçeveye yerleştirilmiştir (Leone, 2019: 55-56, 228-232).

Kant, insanın ilkel bir varlık olarak dünyaya gelmesi, hayatını devam ettirebilmesi için mutlaka başkalarının yardım ve korumasına muhtaç olması gerçeğinden hareketle eğitimle ilgili notlarına "insan eğitilmesi gereken tek varlıktır" (ÜP, 1803: 441) tespiti ile başlar. Doğuştan ilkel ve her yönüyle aciz bir varlık olan insanın sadece eğitim sayesinde insani niteliklere sahip olabileceğini düşünen Kant, eğitimin insan doğasının mükemmelleşmesinin, özerk ve özgür olabilmesinin en büyük sırrına sahip olduğunu savunur (ÜP, 1803: 443-444). Bunun için de eğitim sürecinde bakım-gözetim (Wartung) dışında disiplin, kültürleşme, sivilleşme ve ahlaklaşma şeklinde bazı temel eğitim uygulamaları önemli role sahiptir (ÜP, 1803: 449). Bu bağlamda Kant, disipline özel bir önem atfeder ve onu maksime² dayanan "pratik-ahlaki eğitim" öncesi süreç olan "fiziksel eğitim"de işler (ÜP, 1803: 455). Kültürleşme, sivilleşme ve ahlaklaşmanın bir ön aşaması kabul edilen disiplin kavramı fiziksel eğitimde anahtar kavramdır. Bunun Kant'ın eğitim anlayışında ne anlama geldiğini, nasıl bir işleve sahip olduğunu ve pratik-ahlaki eğitim aşaması için ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymak, bir anlamda insanın ergin olma halinin, mükemmelleşmesinin nasıl olacağına ve nereden başlanacağına cevap vermek anlamına gelecektir.

Eğitim hakkında herhangi bir kitap yazmamış olan Kant, üniversitede dönüşümlü olarak pedagoji dersleri vermiş ve eğitimle ilgili fikirlerini bu şekilde ortaya koymuştur. Kant'ın ders notları ölümünden bir yıl önce "Immanuel Kant über Pädagogik" (Immanuel Kant Pedagoji Üzerine) adıyla yayımlanmıştır. Daha sonraki süreçte söz konusu eser bazı açılardan tartışılmaya başlanmıştır (Leone, 2019: 17). Bu nedenle çalışmanın ilk kısmında Kant'ın eğitimle ilgili düşüncelerini ortaya koyduğu pedagoji dersleriyle ilgili kısa bir bilgi verilip, ardından *Über Pädagogik* üzerine yapılan itiraz ve değerlendirmeler genel hatlarıyla ortaya konulacaktır. Daha sonra eserle ilgili tartışmalar ikinci planda kalmak kaydıyla disiplin kavramının Kant'ın eğitim anlayışındaki yeri, işlevi ve etkileri işlenecektir. Tabii ki çalışmada *Über Pädagogik*'in tamamına değil, ilgili pasajlara yoğunlaşılacaktır. Bununla birlikte sistematik bir yapıya sahip olmayan *Über Pädagogik* çalışmada esas alınsa da, Kant'ın diğer çalışmalarından da konu çerçevesinde azami ölçüde yararlanılacaktır.

² Maksim, istemenin öznel ilkesidir. Nesnel ilke ise, pratik yasadır ki bu da aklın, arzularına yetisine tam egemen olması durumunda bütün akıl sahibi varlıklara öznel olarak pratik ilkeye yönelik hizmet edecek ilkedir (GMS, 1785, s. 399-400)."

Kant'ın Pedagoji Derslerinin Kısa Bir Tarihi

Kant'ın eğitim sorunlarıyla ilgili ilk düşünceleri 1760'lı yıllardaki yazılarında yer almaktadır. Bu bağlamda bu dönemde iki çalışması dikkati çeker: Bunlardan ilki 1763'ün ortalarında yazılıp 1764'ün başlarında yayımlanan *“Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen”* (Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler) adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada Kant'ın, 1760'lı yılların ortalarında eğitim üzerine genel düşüncelerini formüle ettiği; özgürlük ve ahlakiliğe yönelik eğitim sorunlarına odaklanarak eğitimin merkezi olarak genel bir insan doğasının tasarımını önerdiği görülür (Beobachtungen, 1764: 205-256; Leone, 2019: 32-50). İkincisi ise, *“Nachricht von der Einrichtung seiner Vorlesungen in dem Winterhalbjahre 1765-1766”* (1765-1766 Kış Yarıyılında Derslerinin Kuruluşuna Dair Haber) adlı yazıdır. Kant bu yazısında yükseköğretim düzeyindeki eğitim-öğretimin sorunlarını ve öğrencilerin ilgi alanlarıyla ilgili pedagojik yönelimleri ortaya koymaya çalışmıştır. Aynı şekilde pedagojik düşünmeye yönelik yeni bir oluşumu ve genel insanlık eğitimi için eğitim sisteminin kurumsallaşmasını da savunmuştur (Nachricht, 1765: 303-313; Leone, 2019: 50-61).

Kant, sonraki yıllarda Königsberg Albertus Üniversitesinde felsefe Profesörleriyle dönüşümlü bir şekilde eğitim sisteminin iyileştirilmesine yönelik pedagoji dersleri vermeye başladı (ÜP, 1803: 439). Bu dersler zamanın Prusya hükümetinin 1774 tarihli emri ve belirlediği çerçevede zorunlu idi (Kauder ve Fischer, 1999: 39; Simon, 2018: 138). Kant ilk pedagoji dersini 1776/1777 Güz döneminde verdi. Bu derste Johann Bernhard Basedows'un *“Das Methodenbuch für Väter und Mütter der Familien und Völker”* (Aile ve Halkların Anne ve Babaları İçin Yöntem Kitabı) adlı çalışmasını başlangıç materyali olarak kullandı (Weisskopf, 1970: 97). 1780 Bahar döneminde Kant daha güçlü bir şekilde Friedrich Samuel Bock'un *“Lehrbuch der Erziehungskunst zum Gebrauch für christliche Eltern und künftige Jugendlehrer”* (Hıristiyan Anne-Babalar ve Geleceğin Genç Öğretmenleri Tarafından Kullanılmaya Üzere Eğitim Sanatı Ders Kitabı) (ÜP, 1803: 439) ile Jean-Jacques Rousseau'nun *“Émile ou De l'éducation”* (Emile ya da Eğitim Üzerine) eserlerine dayanarak ikinci pedagoji dersini verdi (Weisskopf, 1970: 287, 523). Bu dersler 1783/84 ile 1786/87 yıllarının Güz dönemlerinde devam etmiş ve Kant toplamda dört kez pedagoji dersi vermiştir (Simon, 2018: 138). Ancak bu derslere ait öğrenciler tarafından tutulan notlar mevcut değildir. Mevcut olsalardı dahi Kant'a ait kabul edilmesi söz konusu olmayacaktı. Çünkü Kant, dersinin not edilmesiyle ilgili hiç kimseyi görevlendirmemişti (Weisskopf, 1970: 98; Leone, 2019: 16, 22).

Kant'ın bu derslere ait not ve kayıtlarını önceleri öğrencisi daha sonra arkadaşı olan Friedrich Theodor Rink (1770-1821) bir araya getirip Kant'ın ölümünden bir yıl önce 1803 yılında *“Immanuel Kant über Pädagogik”* (Immanuel Kant Pedagoji Üzerine) adıyla yayımlamıştır (ÜP, 1803: 439-440). Metin, akademi baskısına Kant'ın mantık, fiziki coğrafya ve pedagoji yazıları içinde *“Immanuel Kant über Pädagogik herausgegeben von D. Friedrich Theodor Rink”* (D. Friedrich Theodor Rink Tarafından Yayımlanan Immanuel Kant Pedagoji Üzerine) başlığıyla kabul edilmiştir (Leone, 2019: 16). Rink'in yayın öncesi Kant'ın onayını alıp almadığı ve dokümanları kontrol ettirip ettirmediği hususu, farklı yaklaşımların olması ve kesin bir bilgi bulunmaması nedeniyle tartışmalıdır (Weisskopf, 1970: 323; Santos, 2007: 36; Ortmeier, 2008: 9).

“Über Pädagogik” Üzerine Bir Değerlendirme

Kant'ın pedagoji dersleri ve ardından bunların Rink tarafından bir araya getirilerek yayımlanması sonrası süreç farklı bir boyut ve nitelik kazanmıştır. Kant'ın felsefi sisteminde tartışmalı konulardan biri haline gelen ve ağırlıklı olarak *“eserin özgünlük problemi”* yani çalışmanın *“Kant'a aidiyeti”* etrafında odaklanan lehte ve aleyhte çeşitli değerlendirme ve itirazların yapılmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda *Über Pädagogik* üzerine en ayrıntılı ve sistematik değerlendirme ve itirazda bulunanlardan birisi Traugott Weisskopf'tur. Weisskopf, *“Immanuel Kant und die Pädagogik. Beiträge zu einer Monographie (1970)”* (Immanuel Kant ve Pedagoji. Monografiye Katkılar (1970)) adlı akademik çalışmasında eserin özgünlük hususunu çeşitli yönlerden ayrıntılı olarak ele almıştır. Buna göre Weisskopf, *Über Pädagogik*'in yapısının değişik zaman ve amaçlar için geliştirilen ve bu şekilde bir araya getirilen farklı parçalardan oluştuğunu belirtmiştir. İçeriğinin ise, Kant'ın Ahlak derslerine ait olduğunu, Antropoloji veya Gözlem teorisi üzerine kurulduğunu, bölümlerin Rousseau'nun *“Émile”* adlı eserinden alıntılara dayandığını ve ayrıca Rink'in eserdeki çok yönlü rolü ve katkısının önemli

bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır (ÜP, 1803: 439; Weisskopf, 1970: 89-331; Leone, 2019: 16-20). Yaptığı inceleme ve değerlendirmelerin sonunda Weisskopf kanaatini şu cümlelerle ifade etmiştir: “Araştırmalarımıza dayanan tek güvenilir ve tutarlı yaklaşım şöyle olmalıdır: “Immanuel Kant Über Pädagogik” yazısı Kant’ın özgün bir eseri olarak görülemez. Bu nedenle o, akademi baskısından kaldırılmalıdır” (Weisskopf, 1970: 349).

Weisskopf’un bu kapsamlı ve ayrıntılı araştırması daha sonraki yıllarda Kant’ın Pedagojisiyle ilgili tartışmaları etkilemiş ve şekillendirmiştir. Werner Stark, Peter Kauder ve Robinson dos Santos gibi yazarlar konuyla ilgili çalışmalar yapmışlar ve çalışmalarında Weisskopf’un bazı iddia ve yaklaşımlarına itiraz ederek eleştirmişlerdir (Kauder ve Fischer, 1999: 21-29, 36-38, 48-50; Stark, 2000; Santos, 2007: 38-40). Bu araştırmacılar, Weisskopf’un eseri tümünden reddetmek ve akademi baskısından çıkarılması şeklindeki kanaatinin doğru olmadığını; buna karşılık ahlak, eğitim ve antropoloji arasında bir ilişkinin var olduğunu ve bir ahlak felsefecisi olan Kant’ta ahlaki bir karakterin oluşumunda önemli role sahip olan “Eğitim Öğreti”sinin olmasının doğal olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte Über Pädagogik’in tamamen ve kesin bir şekilde Kant’a ait olduğunu ifade edememekle beraber eserin birçok pasajında ‘Kant’ın ruhu’nun (*Geist Kants*) yani söylem ve düşüncelerinin kendini ortaya koyduğunu savunmuşlardır (Kauder ve Fischer, 1999: 27-28; Stark, 2000; Santos, 2007: 63-65; Leone, 2019: 18-19).

Eğitim Sürecinin Bir Aşaması Olarak Disiplin

İnsan kendisini sıradan canlı bir varlıktan farklı olarak “ahlaki bir varlığa” (Çilingir ve Küçükali, 2004: 82) yani “ahlaki mükemmelleşme ve ilerleme yetisi”ne sahip bir varlığa yükseltmekle görevlidir (Beobachtungen, 1764: 228). Bunu da ancak eğitimin amacı olan “erginlik” ve “Aydınlanma” haline kavuşmakla gerçekleştirebilir (ÜP, 1803: 498). Diğer bir ifadeyle, “ahlaki bir varlığa” yükseliş özerklik ve özgürlük alanında insanın kendi benliğinin oluşturucusu olmasıyla mümkündür (Çilingir ve Küçükali, 2004: 82; Dörpinghaus ve Uphoff, 2015: 41). Bu yüce insanlık idealine ulaşmada eğitimin rolü ve etkisinin farkında olan Kant, vermiş olduğu eğitimle ilgili ders notlarına şu kritik tespitle başlar (Bolnow, 1954): “İnsan eğitilmesi gereken tek varlıktır. Zira eğitimden, kültürle birlikte yetiştirmeyi, öğretim ve disiplini anlıyoruz. Buna göre insan bebeklik, çocukluk ve talebelik-çıraklık (*Lehrling*) süreçlerinden geçer” (ÜP, 1803: 452). Buna göre Kant, insanı diğer varlıklardan net bir biçimde ayırır ve özü itibarıyla insanın ahlaki mükemmelleşmesi ve ilerlemesi için eğitime ihtiyaç duyan tek varlık olduğunu savunur (Beobachtungen, 1764: 239; ApH, 1798: 325). Bunu da şu ifadelerle gerekçelendirir:

“Hayvanlar yapabilecekleri her şeyi içgüdüleriyle yaparlar; bunları dışarıdan bir akıl onlara her şeyi daha başından sunmuştur. Fakat insan kendine ait bir akla ihtiyaç duyar. O, içgüdüye sahip olmadığı için kendisi için bir davranış planı geliştirmek zorundadır. Ne var ki bunun tümünü bir kerede gerçekleştiremeyeceği, fakat dünyaya gelişmiş olarak geldiği için bunu onun için başkalarının yapması gerekir.

İnsan türü, bütün insani doğal yetenekleri aşama aşama kendi çabalarıyla kendisi ortaya çıkarmalıdır. Bir nesil bir sonrakini eğitir. Bu eğitim sürecinin ilk temelleri gerek kaba ve biçimlenmemiş gerekse tam olarak gelişmiş insan durumunda görülebilir” (ÜP, 1803: 441).

Kant burada insanı diğer canlı türleriyle kıyaslar ve insanın yabani, ilkel bir varlık olarak dünyaya geldiğini, hayatını devam ettirebilmesi için mutlaka başkalarına ihtiyaç duyduğunu belirtir. Zira hayvanlar doğdukları andan itibaren içgüdüleriyle varlıklarını devam ettirir. Bu özelliğe sahip olmayan insan ise, bilinçli ve amaçlı planlarla kendi geleceğini, yönünü ve yol haritasını belirleyebileceği kendine ait bir ‘akla’ muhtaçtır. Bununla da doğuştan getirdiği bir takım yeteneklerini kendi çabalarıyla yavaş yavaş ve belli süreçlere bağlı olarak geliştirebilme imkânına sahip olacaktır (RA, 652-653; ÜP, 1803: 441-442; Sesink, 2007: 106-107).

İnsanın eğitim sayesinde iyiye olana yönlendirilebileceğini savunan ve bu sebeple de eğitime ayrı bir önem atfeden (ApH, 1798: 325) Kant, şunları ifade eder: “İnsan, ancak eğitim yoluyla insan olabilir. Eğitim ondan [*insandan*] ne yapabildiyse insan işte ancak odur” (ÜP, 1803: 443). İnsanın sadece eğitim sayesinde insani niteliklere sahip olabileceğini ve kendi doğasını mükemmelleştirebileceğini düşünen Kant, eğitimin insan doğasının mükemmelleşmesinin en büyük sırrına sahip olduğunu belirtir (ÜP,

1803: 444). Bu şekilde insan-eğitim ilişkisinin önemini açık bir biçimde vurgulayan Kant için eğitim, Aydınlanma ve Dünya Vatandaşlığı ideali çerçevesinde 'ergin insan' yetiştirilmesini amaç edinmelidir (ÜP, 1803: 498; Dörpinghaus ve Uphoff, 2015: 38-40). Bu amacın gerçekleşmesi zorlama, emir ve komutayla değil (Ortmeyer, 2008: 8), Kant'ın ifadesiyle "insan sadece [iyi] eğitilmiş insan tarafından eğitilir" yani akla dayanan, yetişmiş insanlığın rehberliğinde olmalı; aksi takdirde "bazı insanlardaki disiplin ve öğretim eksikliği onları yetiştirdiği nesil için kötü eğitimci yapar" (ÜP, 1803: 443). Bunun için eğitim sürecinin Disiplin, Kültürleşme³, Sivilleşme⁴ ve Ahlakileşmeden oluşan bir takım temel eğitim uygulamalarına ihtiyacı vardır (ÜP, 1803: 449; Engelhardt ve Seidl, 2011: 119-121). Bu uygulamalarla ilgili Kant şu değerlendirmeleri yapar:

"Şu halde eğitim sayesinde insan;

1) önce disipline edilmelidir. Disiplin, hayvani tabiatı[mızı]n, gerek birey, gerekse toplumsal bir insan olarak insanlığa zarar vermesini önlemeye yönelik bir çaba demektir. Şu halde disiplin sadece yabanılığ [itaatsizliği, kural tanımazlığı] dizginleyip sınırlandırır.

2- [Eğitim sayesinde] insan kültürleşmelidir. Kültürleşme, bilgi ve öğretimi kapsar. O, [insanın] yeteneğini ortaya çıkarandır. Yetenek, herhangi bir amaç için gerekli olan melekeye sahip olmaktır. Zira o, herhangi bir amacı belirlemez, aksine bunu daha sonra ortaya çıkacak şartlara bırakır.

3- [Eğitim sayesinde] kişinin ayırt etme ve basiret yetisi [klug] elde edeceği, insanlık toplumuna uyum sağlayacağı, kendini sevdirebileceği ve [belirli] bir etki ve nüfuza sahip olacağı dikkate alınmalıdır. Buna Sivilleşme denilen bir kültür türü de dâhildir. Bu ise, görgü, terbiye, nezaket ve buna göre tüm insanları nihai amaçları için kullanabilecek belirli bir bilgeliği, basireti gerektirir. Bu da her çağın değişen zevklerine göre hareket eder.

4- [Eğitim sayesinde] Ahlak eğitimine önem verilmelidir. Bir insanın sadece herhangi bir amaç için uygun olması yeterli değildir, öyle ki sırf iyi amaçları seçebilecek bir düşünceye de sahip olması gerekir. İyi amaçlar zorunlu olarak herkes tarafından tasvip edilir ve aynı zamanda herkesin hedefi olabilen amaçlardır" (ÜP, 1803: 449-450).

Bu değerlendirmelerine paralel olarak Kant, Pragmatik Antropolojisinin amacını belirlerken benzer bir yaklaşım sergiler:

"İnsanın kaderi ve eğitiminin niteliği bakımından pragmatik antropolojinin amacı aşağıdaki gibidir: İnsan akli sayesinde bir toplum içerisinde insanlarla beraber olmak ve bu toplumda sanat ve bilimler aracılığıyla kültürleşmek, sivilleşmek ve ahlakileşmek üzere belir-lenmiştir. [insanın] mutluluk olarak nitelediği rahatlık ve esenliğin cazibesine pasif olarak kendini teslim etmek şeklindeki hayvani eğilimi ne kadar büyük olsa da, o buna mukabil insanlığa layık olmak için doğasının kabalığına bağlı engellerle mücadelede aktiftir" (ApH, 1798: 324-325).

Kant'ın insan doğası ile ilgili varsayımının disiplin anlayışının şekillenmesine katkıda bulunduğunu ifade etmek gerekir. Kant, insanın doğuştan ne iyi ne de kötü olduğunu varsayar. İnsanda iyiliğe doğru yönelme eğilimi mevcuttur ama insanın bunun için çaba sarf etmesi gerekir (ÜP, 1803: 443-447, 492; Badamchi, 2016). Bu nedenle eğitim teorisinin en önemli yönü olarak ahlakiliği belirleyen (Beobachtungen, 1764: 256) ve bunu da insan için en asli görev olarak tanımlayan Kant, temel eğitim uygulamaları öncesinde ele aldığı bakım-gözetimin (Wartung)⁵, çocuğun büyütülmesini ve beslenmesini kapsadığını ifade etmektedir. Bunun çocuk için gerekli olduğunu ancak yeterli olmadığını belirtir. Çünkü insanın yabani -yasalardan bağımsız- bir şekilde dünyaya geldiğini ve doğası gereği büyük özgürlük eğilimi (ÜP, 1803: 442) sebebiyle daha sonra düzeltilmesi zor olan keyfilik ve kuralsızlık haline alışmadan insanlık yasalarıyla yüzleşmesinin veya disipline edilmesinin gerekli olduğunu vurgular (RA, s. 652-653). Aynı şekilde benzer bir yaklaşımı Saf Aklın Eleştirisinde sergileyen Kant, insanın belli kurallardan sapma yönünde sürekli bir eğilime sahip olduğunu ve bu sebeple söz konusu eğilimin sınırlanmasının ve mümkünse sonunda yok edilmesinin gerekli olduğunu belirtir. Bunun ise kısıtlama olarak nitelendirdiği disiplin sayesinde mümkün olabileceğini ifade eder (KrV, 1787, s. 466-467). Zira disiplin, insanı diğer canlı türlerden ayıran, insanın dürtülerini ve içgüdülerini kontrol

3 Başlangıçta doğal olarak var olan şeyin ya da yetenekliliğin imkânının daha da geliştirilmesidir.

4 Diğer insanlarla ilişkilerde ve toplumsal yapı içerisinde geçerli olan kural, gelenek ve örfleri öğrenmektir.

5 Kant, tüm yürümeye başlayan çocuk ve bebek bakımlarını "Wartung" terimi altında özetler. Bununla birlikte, Kant'a göre, bakım sadece bebeğin veya küçük çocuğun beslenme, temizlik ve korunma gibi ihtiyaçlarının ebeveynler, hemşireler veya bakıcılar tarafından karşılanmasıyla ilgili değildir. Kant ayrıca bakım-gözetimi, çocukların güçlerini zarar görmeyecek şekilde kullanmasını sağlamayı ebeveynler için bir görev olarak görür (ÜP, 1803: 441, 457).

altına almayı sağlayan bir mekanizmadır (RA, 603; Badamchi, 2016).

Eğitim sürecinin aşamalarından kültürleşme, sivilleşme ve ahlaklaşmanın bir ön aşaması olan disiplin (ÜP, 1803: 449-450), eğitimin özerk ve özgür insan ideali amacının gerçekleşmesi açısından vazgeçilmez uygulama ve süreçlerden birini oluşturmaktadır. Kant, bu kavramı “fiziksel eğitim” olarak nitelendirdiği (ÜP, 1803: 455) eğitimin ilk bölümünde sistematik olarak işlemeye çalışır ve bu bağlamda şunları ifade eder: “O, (a) ya fizikseldir. Buradaki her şey çocuğun Maksimleri tanımadan disipline edilmesine ve egzersizlere dayanır. Bu noktada çocuğun etkin olması talep edilmez, o başkasının yönlendirmesini takip etmeli. [Çünkü] başkaları onun için düşünmektedir” (ÜP, 1803, s. 475). Çocukların özerk bir iradeyle özerk bir birey olmadıkları sürece kendilerini tehlikeye atmamaları ve akıllarına gelen her şeyi uygulamaya koymanın yaratacağı risklere karşı korunmaları için yönlendirilmeleri ve disipline edilmeleri gerekmektedir (Bemerkungen, 1764: 67). Buradaki ‘Başkalarının onun için düşünmesi’ yani ‘edilgen birey’ durumu çocuk açısından fiziksel aşamadan sonra gelen “pratik-ahlaki eğitim” süreciyle ortadan kalkacaktır (Ortmeyer, 2008: 12; Leone, 2019: 140). Zira bu aşamanın özelliği insanın kendi aklını kullanma yetisine sahip olmaya başlaması (Engelhardt ve Seidl, 2011: 116) ve eğitimin artık disiplin ve itaat yerine Maksimlere dayanmasıdır.

“(b) ya da ahlakidir. Bu [eğitim], o zaman disipline değil, Maksimlere dayanır. Eğer ahlaki eğitim örnekler, tehditler, cezalandırmalar üzerine oturtulursa her şey bozulacaktır. Bu ise, sadece disiplin olur. Öğrencinin alışkanlığından değil, kendi Maksimlerinden iyi davrandığı, sadece iyi yaptığı değil, ama onu iyi olduğu için yaptığı görülmelidir. Çünkü eylemlerin bütün ahlaki değeri iyi ile ilgili Maksimlere dayanır” (ÜP, 1803: 475).

Aynı şekilde çocuğun bakım-gözetiminin yanında disiplin, ahlaki bir eğitim için önemli rol oynar ve burada disiplin bir amaç olmayıp, insanın ergin olma haline ulaşmada bir araç konumundadır. Disiplinin işlevi hakkında Kant şunları ifade etmektedir:

“Disiplin, hayvani tabiatı[mızı]n, gerek birey, gerekse toplumsal bir insan olarak insanlığa zarar vermesini önlemeye yönelik bir çaba demektir. Yani disiplin, sadece yabanılığın dizginleyip sınırlandırır” (ÜP, 1803: 449).

“Yabanılığın, yasalardan bağımsızlıktır. Disiplin, insanları insanlık yasalarına tabi kılar ve ona yasaların kısıtlama (gücünü) hissettirmeye başlar. Ancak bu daha önceden olmalıdır” (ÜP, 1803: 442).

Buna göre disiplin, insan doğasına denk gelir ve onun hayvani doğasını dizginleyip sınırlandırarak insanlığa zarar vermesini engellemek, bu sayede keyfiliğe ve kural tanımazlığa bağlı kötü alışkanlıklardan korumaktır (Engelhardt ve Seidl, 2011: 116). İnsanın yabanılığın, kişinin insanlık yasaları karşısında kendisini tamamen bağımsız görmesi ve kurallara itaat etmemesidir. Diğer bir ifadeyle bireyin hiçbir yasayı tanımaması, var olan yasalardan kendisini bağımsız hissetmesidir. Kant bu durumu ergin insan ideali için doğru bulmaz ve disiplin sayesinde bireyin insanlık yasalarına itaat etmeye alışacağını ve yasaların gücünü hissedeceğini belirtir (Leone, 2019: 120). Ancak disiplinin bu işlevi onun negatif bir eğitim tarzı olarak kabul edilmesine yol açacaktır (Briefe, 1776: 192; RA, XV, 791; KrV, 1787: 467). Zira o, insanın sınırlandırılmamış, kontrol altına alınmamış, eğitilmemiş ve kısıtlanmamış olan doğal eğilimlerine tabi olmasını sınırlandırır, kısıtlar, engeller (ÜP, 1803: 452) ve bu sayede insanın yabancı yönü kontrol altına alınmış olur (ÜP, 1803: 442). Tam bu noktada Kant -aşağıda değineceğimiz- şu kritik soruyu sorar: “Eğitimdeki en büyük sorunlardan birisi, kişinin kendi özgürlüğünü kullanma yeteneğiyle yasal kısıtlamalara boyun eğmenin nasıl birleştirileceğidir. Çünkü kısıtlama zorunludur! Kısıtlamalara (itaat edilmesi zorunlu güce) rağmen özgürlüğü nasıl geliştireceğiz?” (ÜP, 1803: 453).

Eğitimin insanları özgür (Bemerkungen, 1764: 167), özerk, kendi yasalarını yapabilen bir konuma ulaştırma hedef ve görevi vardır. Buradaki asıl sorun, ‘gerekli kısıtlama’ ve onun kapsamı sorunudur. Kant, özgürlük yeteneğine sahip olmadığı sürece insanın kısıtlanmasının gerekli olduğu şeklinde geçici bir çözüm sunar. Buna göre kısıtlamanın salt amacı insanların özgür olmalarına yardımcı olmaktır (ÜP, 1803: 453; Ortmeyer, 2008: 10-11). Ortmeyer (2008) Kant’ın bu düşüncesini şöyle formüle eder: ‘Önce-Sonra’ (Erst-Dann), yani önce ‘Kısıtlama’ sonra ‘Özgürlük’ (Ortmeyer, 2008: 11). Çocuğun eğitimi açısından Kant bunu şu şekilde ifade eder:

“Çocukluğun ilk evresinde [çocuk] boyun eğmeyi ve pasif itaati öğrenmelidir. Bir sonraki evrede, düşünme ve ona [düşünmeye] ait özgürlüğün kullanımına yasalar çerçevesinde izin verilir. İlk dönemde mekanik ikinci dönemde ahlaki kısıtlama vardır” (ÜP, 1803: 452).

Bu anlamda disiplinin gerekliliğini savunan Kant, insanın daha çocukluk aşamasından itibaren insanlık yasalarına uymasının ve insanlık idealine uygun bir karakter kazanmasının belli bir disiplin sayesinde mümkün olabileceğine inanır. Bu ona göre özgürlükten önce gelir ve kalıcı bir uygulama değildir. Zira disiplin, bireyin özgürlük yeteneğine sahip olmasına yardımcı olur ve özgürlüğünü başkalarının özgürlüğünü kısıtlamadan kullanma bilinç ve becerisini sağlar (Ortmeyer, 2008: 11-12).

Diğer önemli bir husus ise, disiplinin ne zaman verilmesi gerektiğidir. Bu konuda Kant açık bir yaklaşım sergiler. O, insanın yabani bir şekilde dünyaya geldiğini ve özgürlük eğilimi sebebiyle keyfilik ve kurlsızlık haline alışmadan erken dönemde yasalarla yüzleşmesinin veya disipline edilmesinin gerekli olduğuna inanır. Zira insanın, karakterinin oluşacağı ve bir takım insanlık değerlerine sahip olacağı yetişme dönemlerinde -çocukluk ve gençlik- keyfilik ve kurlsızlığa terk edilmesi ve hiçbir müdahalede bulunulmaması ona ve insanlığa yapılabilecek büyük bir kötülüktür. Çünkü bu şartlarda yetişen kişi hayatı boyunca yabaniliğe ve ilkelliğe ait birtakım olumsuz alışkanlıkların etkisi altında kalır ve bunları değiştirmesi neredeyse imkânsız hale gelir (ÜP, 1803: 441-444). Kant bu hususta *“Bu nedenle insan erken yaşlardan itibaren aklın düsturlarına riayet etmeyi alışkanlık haline getirmelidir. Eğer bir insan gençlik dönemlerinde kendi iradesine terk edilirse ve hiç direnişle karşılaşmazsa, onda yaşamı boyunca belli bir yabanilik alışkanlığı kalıcı olur”* (ÜP, 1803: 442) demektedir. Burada çocuğun eğitiminde disiplin ve bilgi verilmesi arasında öncelik ve önem sırasının nasıl olması gerektiği hususu devreye girer. Kant’ın bu husustaki yaklaşımı açıktır. Şöyle ki;

“Eğitimden geçmemiş insan kaba, disipline olmamış insan ise yabani dir. Disipline olmadaki ihmal bilgi vermedeki ihmalden daha büyük bir kötülüktür, çünkü bu sonuncusu hala telafi edilebilir, fakat yabanilik giderilemez ve disipline olmada yapılan yanlışlık asla telafi edilemez” (ÜP, 1803: 444).

Buna göre, disiplinin sağlanması bilgi verilmesinden daha önemli gözükmektedir. Zira bilgi eksikliği insan hayatının herhangi bir döneminde bir şekilde telafi edilebilir, ancak disiplinsizlikten kaynaklanan ve karakter haline gelen birtakım olumsuz alışkanlıklar düzeltilemez (Engelhardt ve Seidl, 2011: 116). Kısacası Kant, bilgisiz insanı sadece cahil, disipline olmamış insanı ise yabani olarak nitelermektedir (Yayla, 2005: 80).

Olağanüstü zihinsel gerilim durumuna yol açan şiddetli heyecan ve duygu hali (*Affekten*) ile zihin tarafından kontrol edilmesi zor olan hırs ve tutkunun hâkim olduğu duygusal zihin durumlarına (*Leidenschaften*) (*Duden-Wörterbuch, web*) tabi olmak Kant’a göre ruhun ya da duyguların sürekli hastalık halidir. Zira her ikisi de aklın güç ve egemenliğini dışlar (ApH, 1798: 251). Yetişkinler böyle bir durumu dikkate alarak çocuğun eğitiminde akla dayalı bir disiplin geliştirmekle sorumludurlar. Çünkü onların yargı ve temyiz yeteneği bir çocuğunkiyle karşılaştırıldığında niteliksel olarak daha iyidir. Böylece temel bir ön eğitim fonksiyonuna sahip olan disiplin sayesinde çocuk kendi güç ve yeteneklerini iyi kullanmaya hazır hale gelecektir (ÜP, 1803: 449; Santos, 2007: 202-203). Öyle ki Kant, çocukluğundan itibaren disipline olmamış, hiçbir kural tanımayan kimsenin keyfi özgürlüğe sahip olabileceğini ancak özerkliğe sahip olamayacağını belirtir (Zirfas, 2007: 40-42). Bu ise, bir tür yabanilik halidir (ÜP, 1803: 444) ve çocuğu ihtiyaçlarını bencilce tatmine teşvik eder ve böylece içerisinden yalnız başına çıkamayacağı kötü huy ve alışkanlıklara yönlendirir. Dolayısıyla keyfi özgürlüğe ve içgüdüsel eyleme yönelik alışkanlıklar ne kadar uzun sürerse insanın ergin olma halinin gerçekleşmesi ve gelişimi de o kadar zorlaşır. Bu sebeple çocuğu disipline etme ilkokulda değil, bilakis ev eğitiminde yani ailede başlar (Sesink, 2007: 106-108; Engelhardt ve Seidl, 2011: 121-122).

Kant, erken dönem çocukluk eğitiminde yapay araçların kullanımını doğru bulmaz. Bu çerçevede Rousseau’nun Kant üzerindeki etkisi açıktır (Engelhardt ve Seidl, 2011: 116-118; Badamchi, 2016). O, doğal bir şekilde gelişim ne kadar çok sağlanırsa çocuk açısından bu durumun daha iyi olacağına kanaatindedir. Diğer bir ifadeyle çocuğa kendi deneyimiyle daha çok şeyler öğrenme imkânının verilmesinin gerekliliğine ve bu şekilde öğrendiklerinin daha kalıcı olacağına inanır ve şunları kaydeder: *“Yapay araçlar ne kadar çok kullanılırsa, insan araçlara o kadar çok bağımlı hale gelir. Genel*

olarak başlangıçta yapay araçlar ne kadar az kullanılır ve çocukların kendi başlarına öğrenmelerine izin verilirse, bu takdirde çocuklar bazı şeyleri daha bütüncül öğrenmek isteyeceklerdir“ (ÜP, 1803: 462). Örneğin çocuğun kendi kendine yazmayı öğrenmesi ihtimal dâhilindedir, zira birileri bunu tek başına yapmayı öğrenmiştir ve çok da zor bir şey değildir. Çocuk, kendi deneyimiyle öğrendiği faaliyetleri daha iyi ve kolay öğrenir (ÜP, 1803: 462). Burada disiplinin önemi ve gerekliliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Böyle durumda yetişkinlere büyük sorumluluk düşmektedir. Zira çocuğun bakım-gözetim ve disiplin araçları üzerine iyi düşünüp doğru tercihlerde bulunmaları kritik öneme sahiptir. Bu noktadaki yanlış karar ve tercihler çocuğun kötü alışkanlıklarla ve bağımlılıkla gelişmesine yol açacaktır. Bu da çocuğun sürekli bir şekilde özgür, özerk ve sorumlu bir kişilik haline gelmesine engel olacaktır (Santos, 2007: 204; Leone, 2019: 298).

İnsan davranışları için belirli bir sınırlama ve kısıtlama olan disiplin aynı zamanda ahlaki kişiliğin oluşmasında önemli bir adım ve aşamadır. Böyle doğal bir süreç ve gelişme hiçbir surette ‘bırakın yapsınlar’ (laissez-faire) ya da ‘kuralların yokluğu’ gibi durumları kapsamaz (Briefe, 1776: 192). Öte yandan insanın kişiliğini köleleştirmeye yol açacak şekilde kuralların ve disiplinin baskı ve sindirme aracı olarak ya da kötüye kullanımı hiçbir şekilde meşru gösterilemez. Çünkü insanın ahlaki varlığa yükselişinde bir ön eğitim aşaması olan disiplin sürecinde karakter oluşumu devam etmektedir (Santos, 2007: 204). Zaten köleleştirici düşünce ve eğitim tarzından özgür, özerk ve sorumluluk sahibi ahlaki kişiliği geliştirmesi (Beobachtungen, 1764: 241) beklenemez ve böyle bir şey disiplinin amacı da değildir. Kant’a göre, “Disiplin kölelik değildir [olmamalıdır]. Çocuk her zaman özgürlüğünü hissetmeli, ancak başkalarının özgürlüğünü engellemeyecek şekilde direnç sahibi olmalıdır” (ÜP, 1803: 464).

Ayrıca Kant, disiplinin terbiye, uysallaştırma ve alıştırma anlamlarına gelen “Dressur” kavramı ile karıştırılmaması uyarısında bulunur ve şöyle der: “İnsan ya sadece alıştırılıp [dressiert], talimatla yönlendirilebilir [abgerichtet] ve mekanik biçimde öğretime tabi tutulabilir ya da gerçekten aydınlatılabilir [aufgeklärt]. Atlar ve köpekler alıştırılır[uysallaştırılır]; fakat insan da alıştırılabilir... Ne var ki çocukların sadece alıştırılması yeterli değildir, çünkü onların düşünmeyi öğrenmesi daha öncelikli bir husustur”(ÜP, 1803: 450). İnsanlar, hayvanlar gibi terbiyeye tabi tutulabilir, ancak bu durum insanın daha sonra özerk ve düşünen bir birey olarak değil, tıpkı bir hayvan gibi muamele görmesine yol açar (Santos, 2007: 204; Leone, 2019: 96). Böyle bir yöntemle eğitimin asli amaçlarından olan çocuğun düşünceyi değil, düşünmeyi öğrenmesinin gerçekleşmesi beklenemez.

İnsan düşünmeyi belli bir disiplin süreciyle öğrenir. Planlı ve amaçlı bir davranış olan disiplin, körü körüne bir itaate yönelim olmayıp, aksine çocuğun güç ve yetilerini özgürlük ve özgüvene yönelimdir. Bu çerçevede çocuğun eğitiminde disiplin kavramıyla bağlantısı olan ve izahı gereken iki kritik kavram vardır: Ceza (Strafe) kavramı ve Kısıtlama (Zwang) kavramı (Santos, 2007: 204).

İnsan zihninde öyle ya da böyle olumsuz bir çağrışıma sahip olan ceza kavramının eğitimde uzun ve tartışmalı bir tarihe sahip olduğu görülür. Özellikle çocuklara ait sınırlar üzerine konuşulduğunda doğal olarak bu kavram üzerine konuşulması kaçınılmazdır. Kant’ta disipline etmede ceza belli bir rol oynar, ancak en önemli araç değildir. Kant, cezayı fiziksel (maddi) ceza ve ahlaki (manevi) ceza şeklinde bir ayrıma tabi tutar (ÜP, 1803: 482). Buna göre, fiziksel cezalar sadece ahlaki cezaların çocuğu disipline etmede yetersiz kaldığı, yardımcı olamadığı durumlarda ‘dikkatli/ihtiyatlı’ (Behutsamkeit) bir şekilde kullanılmalıdır. Kant, burada ‘dikkatli/ihtiyatlı’ ifadesiyle bu cezayla ‘indoles servilis’ yani köleleşmiş, körü körüne itaatkâr bir mizaca sahip karakter yetiştirilmemesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Fakat buna mukabil ödül ya da maddi çıkarı sebebiyle ‘indoles mercennaria’ yani bencil, çıkarıcı, yalaka özelliği gelişmiş karakterde yetiştirilmemelidir (ÜP, 1803: 482). Ahlaki ceza ise, psikolojik durumlara dayanmalıdır. Duygular burada büyük role sahiptir ve önemli bir yardımcı görevi görürler (Leone, 2019: 47). Kant konuyla ilgili şu örneği verir: “Çocuk yalan söylediğinde hor görme tarzı bir bakış yeterli ve en uygun cezadır”(ÜP, 1803: 482). Dolayısıyla Kant, genel olarak çocuklara her türlü cezanın sadece onların iyileştirilmelerine yönelik nihai bir çözüm ve dikkatli bir şekilde ek olarak kullanılması gerektiği uyarısında bulunur (ÜP, 1803: 483).

Aynı şekilde disiplinin sadece çocuklar için değil yetişkinler için de geçerli olduğunu söylemek gerekir. Her şeyden önce kişi disiplinli olmalı ve otoritesini hiçbir surette kötüye kullanmamalıdır (Engelhardt ve Seidl, 2011: 125). Tam bu noktada özgürlükle kısıtlama arasındaki ilişki sorunu

ortaya çıkar. Öyle ki özgürlüğün yanlış anlaşılması ve yorumlanması sebebiyle disiplin ve kısıtlama kavramları günümüzde “lanetlenmiş” kavramlar olarak görülür (Santos, 2007: 205). İşte burada Kant'ta eğitimin temel paradoksu ortaya çıkmaktadır:

“Eğitimdeki en büyük sorunlardan birisi, kişinin kendi özgürlüğünü kullanma yeteneğiyle yasal kısıtlamalara boyun eğmenin nasıl birleştirileceğidir. Çünkü kısıtlama zorunludur! Kısıtlamalara [itaat edilmesi zorunlu güce] rağmen özgürlüğü nasıl geliştireceğim? Öğrencimi özgürlüğünün kısıtlanmasına tahammül etmeye alıştırmam ve aynı zamanda ona özgürlüğünü doğru kullanma konusunda rehberlik etmem gerekiyor. Bu olmadan her türlü eğitim salt mekanik (bir eğitim) olmaktan ibaret kalır ve [çocuk] eğitimini tamamladığında özgürlüğünü doğru kullanabilecek duruma ulaşamayacaktır. [Bu sebeple çocuğa] erken yaşlarda toplumun kaçınılmaz muhalefeti hissettirilmeli ki, böylece kendi kendine yetmenin, mahrumiyete katlanmanın ve kendisini başkalarına bağımlılıktan kurtarmada gerekli olan şeyleri elde etmenin ne kadar güç olduğunu öğrenebilsin” (ÜP, 1803: 453).

Eğitimin başarısı sonuçta yetiştirilen kişinin ne kadar özerk olduğuyla ilgili bir durumdur. Harici belirleme ile bireye ait özerkliğin ve kendi kaderini belirlemenin sağlanamayacağı açıktır (Leone, 2019: 37-38). Eğitimde kısıtlama ve özgürlüğün tezatlık içermeyen uzlaşması nasıl mümkün olabilir? Kısıtlama kavramının burada özgürlük bakımından izahına ihtiyaç vardır.

Kant'ta özgürlüğün anlamı -pratik anlamda- insanlar için yükümlülükleri temsil eden ahlak ve hukuk ve onun yasalarıyla ilgilidir. Hukuki ve ahlaki yasaların varlığı bir bakıma insani özgürlüğü yani eğitimin hedeflerinden olan insanın kendi yasasını yapabilme (Selbstgesetzgebung) yetisine sahip olduğunu kanıtlamaktadır (Colleg 70er, RA, 791; Santos, 2007: 206; Leone, 2019: 84-87). Kısıtlamanın rolü açısından özgürlük ve yasalar arasındaki ilişkiye dair Kant şöyle der: “Dışarı doğru öyle hareket et ki, keyfiliğin özgür kullanımı genel bir yasaya göre herkesin özgürlüğü ile birlikte var olabilsin” (MdS, 1797: 231). Buna göre, kısıtlama hukuki bir kavramdır ve herkesin özgürlüğünün bir arada bulunması ve birlikte kullanımı, her bireyin kendi özgürlüğünü kullanmada genel bir yasaya göre hareket etmelerine bağlıdır (MdS, 1797: 230-231). Bu da her bireyin özgürlüğünün yasayla güvence altına alınmasını gerektirir.

Öte yandan özgürlüğün kullanımında özgürlüğün haksız eylemlerle tehdit edilmesi ve engellenmesi kabul edilemez. Bu bağlamda kısıtlama özgürlüğün engellenmesi ya da ortadan kaldırılması anlamına gelmeyip, bilakis özgürlüğün tehdit ve engellenmesine karşı bir direniştir. Diğer bir ifadeyle kısıtlama, çocuk ve yetişkinlerin özgürlüğüne aykırı olmayıp, aksine onların lehinedir (Engelhardt ve Seidl, 2011: 125). Çünkü bu genel bir özgürlük yasasıyla uyum halindedir (MdS, 1797: 231). Bu durum eğitim ilişkisi açısından eğitimci ve ebeveynlerin bir birey olarak birbirlerini tanımalarını ve saygı göstermelerini gerektirir (Santos, 2007: 207).

Bu yönüyle kısıtlama, disiplinin bir parçası yani bir aracı olarak anlaşılmalıdır (Briefe, 1776: 192). Öte yandan Kant, kısıtlamanın kuralların içselleştirilmesinin bir çeşidi ve aynı zamanda toplumsal yaşama hazırlığın bir süreci olduğuna inanır. (Santos, 2007: 207; Engelhard ve Seidl, 2011: 121-122; Leone, 2019: 139). Bu nedenle karakter oluşumunun bir parçası olan itaatın (*Gehorsam*) ya (*mutlak*) “kısıtlama”dan ya da (gönüllü) “güven”den kaynaklanabileceğini düşünen Kant (ÜP, 1803: 481; Leone, 2019: 39-41) şöyle der: “Bu gönüllü itaat çok önemlidir. Ancak diğeri de [birincisi de] gereklidir. Çünkü çocuğu daha sonra hoşlanmasa dahi gelecekte bir vatandaş olarak uyması gereken bu tür yasaların gereğini yerine getirmeye hazırlama bakımından son derece önemlidir” (ÜP, 1803: 481-482). Ancak bununla birlikte Kant şunu da vurgular: “Eğitim zorlayıcı olmalıdır, ancak böyledir diye köleleştirici olması gerekmez” (ÜP, 1803: 472). Bundan dolayı çocuğun başlangıçta uyması gereken okulun Maksimleri, daha sonra ise insanlığın Maksimleridir. İnsanın bizzat kendisinden oluşmuş olan Maksimler sayesinde eylemin anlamı ahlakileştirmede daha fazla ortaya konulmaktadır (ÜP, 1803: 481). Bu sebeple disiplin –mümkün olduğunca- kurallarla özgürlüğün kullanımını birleştirmelidir. (Çötök, 2013). Kant'a göre;

“Burada aşağıdaki hususlara riayet edilmesi gerekir: 1) [Öncelikle] erken çocukluk [dönemin-den] itibaren çocuk her bakımdan özgür bırakılmalıdır (kendisine zarar vermesi muhtemel durumlar hariç, söz gelimi bir bıçağı eline aldığı anda), ki bu da sadece başka bir özgürlüğe

engel olmadığı takdirde [olabilir]; söz gelimi başkalarının şikâyet edeceği şekilde ağlamak ya da gürültülü bir şekilde eğlenmek. 2) [Çocuğa] başkalarının amaçlarına ulaşmasına izin verilmesi sayesinde kendi amaçlarına ulaşabileceği gösterilmelidir. Söz gelimi istenilen şeyi yapmaz ya da derslerini bellemeyi reddederse ona arzuladığı eğlence sağlanmamalıdır. 3) Kısıtlamanın getirilmesinin tek sebebi özgür-lüğünü kullanmasını öğrenebilmek ve aklını bir gün özgür olabilecek, yani başkalarının yardımına muhtaç olmayacak şekilde geliştirmek olduğuna ikna edilmelidir” (ÜP, 1803: 454).

Bakım-gözetim ve disiplin insanın yabani, ilkel yönünün kontrol altına alınması ve törpülenmesi için gereklidir, ancak ahlaki bir karakterin oluşumu için yeterli bir araç değillerdir. İyi bakımlı ve disipline edilmiş bir çocuk henüz yalnız başına olamayabilir ya da özerk, ahlaki bir eylem ortaya koyamayabilir. Bu nedenle disiplinin mutlaklaştırılması doğru olmadığı gibi Kant'ın pedagojisinin hedefi de değildir (Santos, 2007: 209). Kant'ın bu noktada tavrı nettir: *“Ahlaki kültür Maksimlere dayanmalıdır, disipline değil”* (ÜP, 1803, s. 480). Çocuklar Maksimlere göre hareket etmeye ve sürekli güdülerinden kurtulmaya alışmalıdırlar (Colleg 70er: 757; ÜP, 1803: 480). Bu yüzden çocuğun düşünceyi değil, düşünmeyi yani zihnini kullanabilmeyi öğrenmesi esastır (Nachricht, 1765: 306; ÜP, 1803: 450).

Sonuç

Aydınlanma dönemi filozoflarının önemli simalarından biri olan Immanuel Kant, bir eğitimci veya pedagoğ olmamasına rağmen eserlerinde eğitim, bireyin yetiştirilmesi ve pedagoji alanlarına yönelik önemli tespit ve değerlendirmeler yapmış, kendi felsefi düşünce sisteminden hareketle ileri sürdüğü fikirleriyle eğitim ve pedagoji alanına önemli katkılar sunmuştur. Kant'ın eğitime yönelik düşüncelerinin aydınlanma felsefesi çerçevesinde insanın erginliği ve insanlığın aydınlanması ekseninde ortaya çıktığı görülmektedir. Bilim tarihinde insanı tabiattaki canlılardan ayıran en temel özelliğin ne olduğuna dair farklı düşünceler yanında Kant'ın insan eğitilmesi gereken tek varlıktır tespitiyle insanı tabiattaki diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğinin eğitilebilir ve yetiştirilebilir yönünün olduğu kanaatine ulaşılmaktadır. Bu görüşünü temellendirirken Kant, hayvanlara da şartlanmalar yoluyla bir kısım davranışlar kazandırılabilceği ancak bunun Kant'ın eğitime yüklemiş olduğu anlamla aynı olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Kant insan eğitimini bireyin ergin olmasına, ahlaki mükemmelleşmesine, özerk ve özgür olmasına bağlamaktadır.

Bireyin özerk ve özgür olmasının yolunun eğitimden geçtiğini savunan Kant'a göre, insan iyiliğe doğuştan yönelme eğilimine sahiptir. Onun disiplin anlayışının şekillenmesinde etkili olduğu görülen bu varsayıma göre, insanın iyiliğe yöneliminin sağlanabilmesi her şeyden önce keyfilik ve kuralsızlığa bağlı kötü alışkanlıklara alışmadan eğitim ve özellikle disiplin yoluyla mümkün gözükmektedir. Bu bağlamda Kant'ın ortaya koyduğu pratik-ahlaki eğitim açısından disiplin, insanın hayvani doğasını sınırlaması, kısıtlaması, dizginlemesi ve insanlığa zarar vermesini engellemesi sebebiyle negatif bir eğitim tarzı olarak kabul edilir.

Kant'a göre birey dünyaya ilk geldiğinde içgüdülerinin etkisi altında olan ilkel, aynı zamanda bakım ve korumaya muhtaç aciz bir varlıktır. Bu sebeple o, çocuğun kendi güç ve yeteneklerinin farkına varması, kullanmaya hazır hale gelebilmesi ve ahlaki mükemmelleşmeye doğru ilerleyebilmesi için disiplinin erken dönemden itibaren verilmesi gerektiğini savunur. Aksi durumda Kant, hayatın erken dönemlerinde çocuğa verilmesi gereken bilginin ilerleyen yaşlarda telafisi mümkün iken, gereken disiplinin zamanında verilmemesinin sonuçta bireyde olumsuz bir karakter oluşturacağı ve bu karakterin daha sonraki dönemlerde değiştirilemeyeceğini ileri sürmektedir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda aslında Kant'ın ileri sürdüğü görüşler, karakter eğitimi çerçevesinde ele alınabilir. Eğitimi ve disiplini bireyin mükemmelleşme ve doğasının tasarımı şeklinde değerlendirmesi de bu görüşü desteklemektedir. Kant bu süreci genel insanlık eğitimi olarak kabul etmekte ve bunun kurumsallaştırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Ayrıca disiplinin yanında kültürleşme, sivilleşme ve ahlaklaşma olmak üzere bazı temel eğitim uygulamalarından bahsederken toplumda bir neslin kendisinden sonra gelen nesli yetiştireceğine dair yaklaşım, kurumsal bir çerçevenin oluşturulmasının önemini ortaya koymaktadır.

Eğitimin temelini disiplini yerleştiren Kant, planlı ve amaçlı bir yönteme sahip olması gereken disiplinle bireyin kendi sorumluluk ve özgürlüğünün nerede başladığı ve nerede bittiğinin sınırlarının belirleneceğini ileri sürmektedir. Çocukluk yaşlarında uygulanan disiplinin, yetişkinlik döneminde bireyin toplumun diğer üyelerinin hak ve özgürlüklerine saygı göstermeyi öğreneceklerini savunmaktadır. Eğitimde davranışçı ekolün en temel kavramlarından biri olan ödül ve ceza üzerinde de duran Kant, ödül ve cezanın mahiyeti ve uygulama biçimi ile ilgili bilgiler vermektedir. Cezanın sınırlama ve kısıtlama getirdiği ancak bunun bireyin özgürlük ve özerkliğini ortadan kaldırmadığı bilakis onun toplumun diğer fertlerine yönelik sorumluluk bilinci gibi ahlaki ve insani değerler kazanmasına katkı sunacağını ileri sürmektedir. Yani disiplinin bireyin ahlaki bir varlık olarak mükemmelleşmesine katkıda bulunacağını iddia etmektedir.

Sonuç olarak Kant'ın eğitimi ahlak felsefesinin bir vasıtası olarak gördüğü, eğitim ile bireyin ahlaki mükemmelleşmeyi elde etmesinin amaçlandığı, kültürleşme ve sivilleşme gibi süreçlerle eğitimin bir kuşaktan diğer kuşağa aktarılacağı, eğitimin temelinde ise disiplinin olduğu, disiplinin ise bireyi özerk ve özgürleştireceği biçiminde yaklaşım ortaya koyduğu söylenebilir.

Çalışmada Yararlanılan Kant'a Ait Eserler

Çalışmada yararlanılan Kant'a ait eserler, Bonn Kant-Külliyatı içinde akademi baskısının elektronik sürümüne [https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/ Kant/](https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/) göre alıntılanmıştır. Bu elektronik sürüm orijinal baskı, başlık ve sayfa numaralarını esas alarak düzenlenmiştir. Dolayısıyla Kant'ın yazıları buna göre alıntılanıp, metin içerisinde kısaltılarak verilmiştir. Örneğin, Immanuel Kant Über Pädagogik (ÜP, 1803: IX, 441) şeklinde kısaltılmıştır.

(Beobachtungen, 1764), Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen.(Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler). (Vorkritische Schriften II (1757-1777).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa02/205.html>

(Bemerkungen, 1764), Bemerkungen zu den Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen (1764/1765). (Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemlere Dair Notlar) (1764/1765). (Nachlass).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa20/001.html>

(Nachricht, 1765), M. Immanuel Kants Nachricht von der Einrichtung seiner Vorlesungen in dem Winterhalbenjahre 1765-1766. (M. Immanuel Kant'ın 1765-1766 Kış Yarıyılında Derslerinin Kuruluşuna Dair Haber). (Vorkritische Schriften II (1757-1777).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa02/303.html>

(Brief, 1776), Brief an Christian Heinrich Wolke, 28. März 1776. (Christian Heinrich Wolke'ye Mektup, 28. Mart. 1776).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa10/191.html>

(Colleg 70er), Entwürfe zu dem Colleg-über Anthropologie aus den 70er und 80er Jahren. (70'li ve 80'li Yıllardan Antropoloji Üzerine Ders İçin Taslaklar). (Nachlass).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa15/655.html>

(RA), Reflexionen zur Anthropologie. (Antropolojiye Dair Düşünceler). (Nachlass).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa15/055.html>

(Aufklärung, 1784), Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung? (Aydınlanma Nedir? Sorusuna Cevap). (Abhandlungen nach 1781, VIII).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa08/033.html>

(GMS, 1785), Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. (Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/kant/aa04/400.html>

(KrV, 1787) Kritik der reinen Vernunft. (Saf Akılın Eleştirisi). (2te Auflage 1787).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa03/>

(MdS, 1797), Die Metaphysik der Sitten. (Ahlak Metafiziği).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa06/203.html>

(ApH, 1798), Anthropologie in pragmatischer Hinsicht. (Pragmatik Açısından Antropoloji).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa07/117.html>

(ÜP, 1803), Immanuel Kant Über Pädagogik. (Immanuel Kant Eğitim Üzerine).

Erişim adresi: <https://korpora.zim.uni-duisburg-essen.de/Kant/aa09/437.html>

Kaynakça

Badamchi, D. K. (2016). Immanuel Kant'ın Jean Jacques Rousseau'dan Çıkarsadıkları: Eğitim Üzerine, FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi): 21, 161-180.

Bollnow, O. F. (1954). Kant und die Pädagogik. Zum 150. Todestag von Immanuel Kant am 12. Februar 1954, 22.02.2020, Erişim adresi: <https://bollnow-gesellschaft.de/getmedia.php/media/ofbg/201504/550v0-orig.pdf>.

Çilingir, L. ve Küçükali, R. (2004). Immanuel Kant'ın Eğitim Anlayışı. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi: 10, 81-98.

Çotok, T. (2013). Kant'ın Ahlak Eğitiminde Maksimin Yeri. Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi: 25, 147-166.

Dörpinghaus, A. ve Uphoff, I. K. (2015). Grundbegriffe der Pädagogik. 4. Baskı, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Engelhardt, P. M. ve Seidl, C. (2011). Erziehung zwischen Freiheit und Zwang – Zum Problem einer paradoxen Beziehung. Zeitlose Probleme der Pädagogik – Pädagogik als zeitloses Problem?, Thomas Mikhail (Hrsg.), Karlsruher Institut für Technologie (KIT) KIT Scientific Publishing, 113-128.

Kauder, P. ve Fischer, W. (1999). Immanuel Kant: Über Pädagogik. 7 Studien, Baltmannsweiler: Schneider Hohengehren.

Leone, F. (2019). Immanuel Kant über Erziehung Begründung und Aspekte der Pädagogik in Kants philosophischen Schriften. (unveröffentlichte Dissertation), Tübingen: Universitätsbibliothek Tübingen, TOBIAS-lib. 10.01.2020, Erişim adresi: <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/0900/87513/ImmanuelKantUeberErziehung.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Ortmeyer, B. (2008). Gehorsam, Disziplin und der denkende Mensch. Überlegungen zur systematischen Widerlegung gängiger Argumente für das Erziehungsziel des „Gehorsams“ und zur Klärung des Disziplinbegriffs. 25. 01.2020, Erişim adresi: https://www.uni-frankfurt.de/51739618/Ortmeyer_Disziplin_und_Gehorsam.pdf

Santos, R. d. (2007). Moralität und Erziehung bei Immanuel Kant. 1. Auflage, Kassel: University Press.

Sesink, W. (2007). Das Pädagogische Jahrhundert, Skript zur Vorlesung im SS 2007 TU Darmstadt. Erişim adresi: <https://www.abpaed.tu-darmstadt.de/media/arbeitsbereichbildungundtechnik/gesammelteskripte/pjh2007.pdf>

Simon, W. (2018). Spuren der Geschichte Religionspädagogische Studien zur Geschichte der religiösen Bildung und Erziehung - Band 2, Berlin: Lit Verlag.

Stark, W. (2000). Vorlesung - Nachlaß - Druckschrift. Bemerkungen zu Kant über Pädagogik. Zustand und Zukunft der Akademie-Ausgabe von Kant's gesammelten Schriften, Sonderheft der Kant-Studien, Bd. 91, Berlin, 94-105.

Weisskopf, T. (1970). Immanuel Kant und die Pädagogik. Beiträge zu einer Monographie. Basel.

Yayla, M. (2005). Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi: 38(1), 73-86.

Zirfas, J. (2007). Immanuel Kant: Zum pädagogischen Orientierungswissen einer Pragmatischen Anthropologie. Zeitschrift für Pädagogik, Beiheft, 52, Pädagogische Anthropologie- Mechanismus einer Praxis. Mietzner, Ulrike (Hrsg.), Tenorth, Heinz-Elmar (Hrsg.), Welter, Nicole (Hrsg.): Weinheim: Beltz, 33-44, Erişim adresi: [https://www.pedocs.de/volltexte/2013/7857/pdf/Zirfas2007 Immanuel-Kant.pdf](https://www.pedocs.de/volltexte/2013/7857/pdf/Zirfas2007%20Immanuel-Kant.pdf)

Marka Logolarının Marka Özgünlüğü Üzerindeki Etkileri¹

The Effects of Brand Logos on Brand Authenticity

Emel YILDIZ²

Ahmet KIRMIZIBİBER³

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.735226

Öz

Ürün veya hizmet satın alırken görsel unsurlar karar vermeden önce tüketiciler için önemli bir yer edinmektedir. Ürünleri birbirlerinden ayırt etmede oldukça başarılı olan ve dolayısıyla markaların özgünlüğüne katkı sağlayan, tüketicileri için ürün ve marka hakkında çeşitli bilgiler veren, tüketicilere ürün veya hizmet hakkında fikir oluşturmaya yardımcı olan tipografik şekiller ve unsurlardan meydana gelen logolar, satın alma kararı sürecinde fark oluşturan bir değişkendir. Bu araştırmanın amacı, marka logolarının önemini anlaşılması, hangi faktörlerden oluştuğunun belirtilmesi ve bu faktörlerin marka özgünlüğü oluşturmada etkili olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Araştırmanın ana kütlelerini Erzurum ilinde yaşayan beyaz eşya sahibi tüketiciler oluşturmaktadır. Katılımcılardan anket sorularını kullandıkları beyaz eşya markasının logosunu düşünerek cevaplandırmaları istenmiştir. Örneklem yöntemi olarak tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Toplam 500 anket uygulanmış; eksik, yanlış ve hatalı anketlerin elenmesi sonucu 434 anket değerlemeye alınmıştır. Yapılan anket neticesinde elde edilen araştırma verileri, yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, marka logosunu oluşturan; renk, sadelik, görsel çekicilik ve kendine özgü olma ile marka özgünlüğü arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Pazarlama, Marka, Marka Logosu, Marka Özgünlüğü, Logo Alt Boyutları

Abstract

When purchasing products or services, visual elements are important for consumers before deciding. Logotypes, which are very successful in distinguishing products from one another and thus contribute to the authenticity of brands, provide various information about the product and brand for their consumers, and help them formulate ideas about the product or service, make a difference for the consumers in the purchasing decision process. The aim of this study is to understand the importance of brand logos, to determine which factors are formed and to find out how these factors are effective in creating brand specificity. The main mass of the research is composed of white goods consumers living in Erzurum. The participants were asked to answer the questionnaire by considering the logo of the white goods brand they used. As a sampling method, convenience sampling method was used from random sampling methods. A total of 500 questionnaires were applied; As a result of the elimination of missing, incorrect and incorrect surveys, 434 questionnaires were included in the evaluation. The research data obtained as a result of the survey were analyzed with structural equation model. According to the results of the analysis, forming the brand logo; significant relationships were determined between colour, simplicity, visual appeal and individuality.

Keywords: Marketing, Brand, Brand Logo, Brand Authenticity, Logo Sub-Dimensions

¹ Bu çalışma 18 - 20 Nisan 2019 tarihleri arasında Tiflis'te gerçekleştirilen "Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 2019 Tiflis" isimli kongrede bildiri olarak sunulmuştur
² Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İİBF, Gümüşhane, emel.yildiz@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0001-7190-593X
³ Sorumlu Yazar; Doktora Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi SBE, Gümüşhane, akirmizibiber@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8528-1600

Extended Abstract

During the day, we are exposed to many logos around us, knowingly or unwittingly. The logos that we pass without thinking are actually works that are the result of intense labor. Logos want to tell consumers with their colors, visuals and designs. Because logos are showcases of brands, they are the first to contact the customer. It is a very important point to remain original in today's day when the separation of the truth and the fake is getting harder. Authenticity, which is one of the biggest features that are sought by consumers in a brand, can be expressed in the way the brand differs from its counterparts and competitors in the market. The logos that introduce the product or service to the other side, which can be read in the form of two or more typographic characters and have the characteristics of emblems, help businesses to achieve brand authenticity.

The aim of the study is to understand the importance of brand logos, to indicate which factors they are composed of, and to reveal that these factors are effective in creating brand authenticity. In this way, by understanding the importance of brand logos, it is aimed to ensure that companies that want to gain an advantage in competition also give their logos the necessary importance in their efforts to create unique brands.

Since it is not possible to determine the entire main mass, sampling method is used as one of the non-random sampling methods. The survey was conducted between 01 - 10 March 2019. A total of 500 questionnaires were applied and 434 questionnaires were taken into account as a result of the elimination of missing, wrong and incorrect questionnaires. In the research, the data were collected using face-to-face survey method. Logo; It is handled in four sub-dimensions: color, visuality, simplicity and individuality. While the questionnaire was being prepared, Onurlubaş and Öztürk (2018) and Bruhn, et al. (2012) 's questions have been created by making use of the work. There were 3 groups of questions in the questionnaire created. In the first group, there are questions for determining the demographic characteristics of the respondents, in the second group, the questions for determining the brand of white goods used by the respondents, and in the third group, the questions prepared according to the Likert scale of 5 to determine the opinions of the respondents about the logo and brand authenticity. Scale; It consists of the expressions "(1) Strongly Disagree, (2) Disagree, (3) Undecided, (4) Agree, (5) Strongly Agree. The data were analyzed with the help of SPSS 20.0 statistical program and AMOS 20 program. Factor analysis and structural equation model were used in the analysis of the data.

Participants participating in the survey; 52.5% are men and 47.5% are women. The majority of the participants are in the 18 - 28 age group (30.9%), undergraduate graduates (32.9%), married (56%), with an income of 2001 - 4000 TL (34.8%) and officers (32.3%). The consumers participating in the study were also asked which brand of white goods they used. According to the data obtained, the majority of the participants were Arçelik with 24.2%; Samsung with 19%; Vestel with 17.5%; Bosch with 17.1%; It consists of LG with 12% and other branded white goods users with 10.2%. According to the results of the hypotheses established for the research; color ($\beta = 126$; $p < .05$), visuality ($\beta = 146$; $p < .05$), simplicity ($\beta = 164$; $p < .05$) and being individuality ($\beta = 155$; $p < .05$) has been found to have a positive effect on brand authenticity. Supporting the findings obtained, Bruhn et al. (2012), Demir (2013), Demir and Tür (2019) stated that their brand logos were effective on brand authenticity in their studies.

According to these results, we can say that the right color preference used by the brands in their logos can increase the uniqueness of the brands by being simple, visually appropriate and distinctive without being complicated. Businesses that want to achieve brand authenticity should pay maximum attention to their brands' logos at all stages, starting with the design phase. The logos that appeal to the eyes, contribute to the image, have unique signs, can achieve the simplicity, provide the communication between the brands and the consumers, and position the brand to a different point in the consumer mind. There are some limitations in the study. The first is that the research is carried out in Erzurum. Future research can focus on other cities, regions or different countries and can be compared with this study. The second is to focus on the white goods consumers use within the scope of the research. Future research can also be found by examining the logos of different products and brands. In the literature, this issue has been stated in general and detailed analyzes have not been made as much as our study. For this reason, the results obtained as a result of our study can be described as the results brought to the marketing literature. We hope that our work will be beneficial for companies operating in the sector and contribute to future studies.

Giriş

Ürün veya hizmeti tanıtarak rakiplerinden ve benzerlerinden farklılaşmasını sağlayan, ona kimlik kazandıran, kalite hakkında fikir sunan ve kaliteyi garanti altına alan, bir simge ve isimden oluşan marka, firmalar arasında rekabet oluşmasına neden olur. Bu nedenle özgünlüğü yakalamak isteyen işletmeler en büyük yatırımlarını markaya yöneltmektedirler (İslamoğlu, 2000: 314). Markayı, ürün veya hizmeti karşı tarafa tanıtan, iki veya daha fazla tipografik karakterden oluşarak kelime şeklinde okunabilen, amblem niteliğine sahip işaretlere logo denir (Becer, 2009: 195). Logo kelimesi latince logos sözcüğünden gelmektedir. Konuşma, kelime ve mantık olarak anlamlarının olduğu bilinmektedir. İşletmeleri sözel bir ifade ile temsil edebilme imkanı sağlar (Selvi, 2008: 95). Başarılı bir logonun aşağıda belirtilen özelliklere sahip olması gerekir (Altunok, 2015: 17; Teker, 2002: 113):

- İşletmeyi görsel olarak diğerlerinden ayırt edici olmalıdır.
- Yeni, taklit olmayan ve dikkat çekici olmalıdır.
- Gözü yormamalı, göze hoş gelmelidir.
- Kolay okunabilen olmalı ve tüketici zihninde karmaşaya yol açmamalıdır.
- Amaca yönelik olmalıdır, temsil ettiği markayı, işletmeyi yansıtabilmelidir.
- Algılaması kolay ve akılda kalıcı olmalıdır.
- Çeşitli ortamlarda kullanıma uygun olmalıdır.
- Çağrışım yapmalı, kullanıldığı markayı veya işletmeyi hatırlatmalıdır.
- Temsil ettiği ürün, hizmet, marka veya işletme hakkında bilgi vermelidir.
- Tüketici için işletmeye veya markaya güven duymalarını sağlamalıdır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde çalışmayı daha iyi anlayabilmek için, çalışmanın özünü oluşturan ve hedeflenen amaç doğrultusunda aralarındaki etkinin araştırıldığı marka logosunun alt boyutları (renk, görsellik, sadelik ve kendine özgü olma) ile marka özgünlüğü kavramının kısaca tanımlanması yapılmıştır.

1.1. Renk

Tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde etkisinin bulunması nedeniyle son dönemlerde pazarlamacılar tarafından oldukça dikkate alınan renk, logo tasarımı için de önemli bir yere sahiptir (Odabaşı ve Barış, 2012: 138). Logolarda kullanılan renk markalar veya işletmeler için oldukça önemlidir. Renkler içinde buldukları ortamlardan etkilenirler ve tüketicilerin algılamalarını etkilerler (Holtzschue, 2009: 1). Karşı taraf ile iletişimin sağlanmasında en çok dikkat çeken unsur olduğu için marka oluşturmada önemli bir etkiye sahiptir. Bireyler çevrelerinde bulunan çeşitli logoların hepsini akıllarında tutamayabilirler. Ancak içlerinden bazıları hafızalarında önceden yer edindiği için hatırlanabilirler. Logoda bulunan renkler mesaj iletir ve hafızada yer edinmeye yardımcı olur (Ustaoğlu, 2012: 40). Rengin tek başına tüketicilere mesaj verebilme özelliği vardır. Kullanılan renkler firmanın yapısı ile uyumlu ve çeşitli koşullarda görünen logonun algılanmasına yardımcı olmalıdır (Çeken vd., 2016: 1409). Seçilebilecek en iyi renk markayı en çok temsil edebilecek kapasiteye sahip renktir (Ries ve Ries, 2005: 70). Renklerin kişiler üzerinde psikolojik etkilerinin olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur. Mutluluk, üzüntü, endişe, korku, rahatlık gibi kişiler üzerinde etkilerinin olduğu kanıtlanmıştır (Yılmaz, 1991: 10). Kırmızı rengin farklı tonları farklı hisler uyandırabilir. Bazı tonları heyecandırırken bazı tonları ise örneğin kanı hatırlattığı için acı hissini uyandırabilir (Kandinsky, 2015: 76; Özer, 2015: 43). Renk ayırt edicidir, tanınmayı çabuklaştırır, dikkat çeker, çağrışımlar ve bilinç dışı tepkiler oluşturur ve en önemli reklam aracıdır (Kanat, 2001: 114).

Logo tasarımcıları renk seçimlerinde aşağıda belirtilen unsurları göz önüne almak zorundadır (Altunok, 2015: 41):

1. Rengin kültür içindeki anlamını,
2. Hedef alınan kitlenin hangi rengi tercih ettiğini,
3. İşletmenin veya ürünün hangi renk ile uyumlu olabileceğini,

4. Logonun tasarımının hangi renge uygun olabileceğini.

Aşağıda sıralanan özelliklerden dolayı renklerin neden önemli bir yere sahip olduğunu kısaca özetleyebiliriz (Gümüştekin, 1999: 94; Özer, 2015: 44):

- Ayırt edici olma özelliğine sahiptir. Markalar, ürünler veya işletmeler sahip oldukları renk ile rakiplerinden ayrılabilirler.
- Tanınmayı kolaylaştırma özelliğine sahiptir. Markanın, ürünün veya işletmenin maddi olarak sunulmasına olanak sağlar.
- Reklamı yapılan ürün veya hizmetin somutlaştırılmasına yardımcı olur.
- Daha fazla dikkat çekilmesini sağlar.
- Hatıraları canlandırır, çağrışımlar yapar.
- Rengin tüketici zihnindeki yeri bilinç dışı tepki oluşumuna neden olur.
- Bireylerin çoğunun yakınlık duyduğu bir renk vardır.

Görsel 1: Renkler ve Markalar (<https://www.unicodigital.com/marka-bilinirliginin-renkler-ile-iligisi/>).

1.2. Görsellik

Yoğun bir şekilde görsel mesajlara maruz kalan tüketiciler, markalar ile iletişimini bu görsellik üzerinden kurmaktadır. Tüketiciler ile doğru bir şekilde iletişime geçmek isteyen markalar amaçlarına ulaşabilmek için mesajlarını düzgün bir şekilde oluşturmak zorundadırlar. Oluşturulan düzgün içerikler güzel bir tasarımla da birleşirse amaca ulaşmak kolaylaşır (Sevildi, 2014: 61).

Günümüzde farklı farklı markalar hemen hemen neredeyse aynı ürünü üretip aynı hizmeti sunmaktadır. Böyle bir piyasada yaşanan rekabette görsellik markalar için önemli bir konuma sahiptir. Bu nedenle logolarda görsellik oldukça önemlidir (Ries, 2013: 14). Firmalar kendilerini görsel açıdan ifade şekilleri ve görünüşleri ile piyasadaki diğer işletmelerden ayrılır ve akılda kalırlar (Anders, 2000: 29). İyi bir logo, temsil ettiği markayı görsel olarak ne ölçüde açıklayabildiği ile anlaşılır. Doğru hazırlanmış logo dikkat çeker ve tüketiciler tarafından onay görür (Stafford vd., 2004: 38).

Her logo görsel açıdan mükemmel değildir, tasarımında dikkate alınması gereken önemli noktalar vardır. Dikkat çekebilmesi, hedef aldığı üçüncü kişiler tarafından kolay ve doğru algılanabilmesi, kendine özgü olması, biçim, renk ve şekil açısından birbiriyle uyumlu olması, çağrı yakalamalı ve günün gerisinde kalmamalıdır. Ayrıca hatırlanabilir nitelikte, görsel açıdan her türlü ortamda, medyada, basında kullanıma uygun olmalıdır. Çok küçük olup ayrıntıları kaçırılmamalı, çok büyük olup dağınık görüntüde olmamalıdır (Başer, 2015: 64-65).

1920 yılında alman psikolog Gestalt, "Algısal İlkeler" adındaki çalışmasında; kişilerin objeleri ayrı ayrı görmek yerine bir bütün olarak veya gruplayarak değerlendirme yaptıklarını belirtmiştir. Sembol oluşturmada "Algısal İlkeler" listesinde yer alan devamlılık, yakınlık, benzerlik, şekil-zemin ilişkisi, asimile etme ve izomorfik kalıplar ile yazılar kuralları oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır (Lee vd., 2012: 586).

Schmitt ve Simonson 2000 yılında yayınladıkları kitaplarında logoları görsel açıdan inceleyerek bazı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Buna göre; uzun ve dar harfler ile ince çizgilerle çerçeve içine

alınmış logoların zarif bir görüntüye, yuvarlak ve geniş harfler kullanılarak çerçevesiz hazırlanan logoların ise sempatik bir görüntüye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Yine aynı kaynakta el yazısı kullanılarak oluşturulan logoların insanlarda güven duygusu oluşturduğu ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra çalışmada harflerin büyük yazılışı; gücü, otoriteyi temsil ederken küçük harf kullanmak alçak gönüllülüğü temsil ettiği, köşeli şekillerin erkekliliği, daha oval, kavisli şekillerin biraz daha yumuşaklığı, simetrisinin güven verdiği, asimetrisinin fazlasının gerginlik oluşturduğu fakat yeteri ölçüde asimetrisinin de özgünlük oluşturacağı ve monotonluğun dışına çıkılacağı, büyük ebattaki şekillerin gücü, daha küçük şekillerin zarıflığı ve nezaketi ifade ettiğini belirtilmiştir (Schmitt ve Simonson, 2000: 115).

1.3. Sadelik

Sade bir logonun akılda kalıcılığı karmaşık hazırlanmış logolara oranla daha yüksektir (Çeken vd., 2016: 1408). İnsan hafızasına logoyu yerleştirmenin ilk kuralı sadeliktir. En çok tercih edilen markaların çoğuna bakıldığında, kullandıkları sembollerin oldukça sade olduğu görülmektedir. Sadelik ile algı arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur. Basitlik verilmek istenen mesajın daha kolay karşı tarafa aktarılmasına olanak tanır. Karmaşıklık ise dikkat dağınıklığına, zor algılamaya neden olur (Özsoy vd., 2017: 1649). Burada bahsedilen basitlik sıradanlık anlamında düşünülmemelidir. Markayı, ürünü ya da hizmeti temsil edebilecek en sade, yalın formda özgün bir düşünceyle başarılı bir şekilde yansıtılabilmesidir (Özer, 2015: 75). Yine logoların sade oluşu tüketiciler üzerinde satın alma kararı aşamasında etki etmektedir (Demir ve Tür, 2019: 52). Başarıyı yakalamış logoların %80'inde yalnızca bir yada iki renk hakimdir. Nedeni ise, renkler artıça logoda bir karmaşanın hakim olmasıdır. Sadelik her şeyi basitleştirir, düşünce ve bir fikir barındırır (Yamankaradeniz, 2007: 23). Logolarda sadeliği yakalayabilmek için göz önünde tutulması gereken hususları şu şekilde sıralayabiliriz (Özer, 2015: 20):

- Kullanılan font okumaya elverişli ve farklı zeminlerde etkisini kaybetmeyecek özelliğe sahip olmalıdır.
- Uzun yıllar boyunca logoyu taşıyabilecek yazı tipine sahip olmalıdır.
- Kullanılan harfler hem tek tek düşünüldüğünde hem de bir bütün olarak düşünüldüğünde algılaması kolay ve akılda kalıcı olmalıdır.

Sadelik ile özgünlük birleştiğinde herkes tarafından ilk görüşte tanınabilecek logolar meydana gelir. İşletmeler bu özelliğe sahip logolar üreterek satış hacimlerini yükseltmek istemektedirler (Başer, 2015: 64). Kalabalık, karmaşık ve içinde gereğinden fazla ayrıntıya sahip logolar dikkat dağıtır. Birden fazla mesajı tek seferde vermeye çalışan logolar hedef kitleye ulaşamazlar. Fazlaca kullanılan şekil, grafik, yazı gibi unsurlar logoda karmaşıklığa yol açar. Bu şekilde hazırlanmış logolar hatırdan kalmayı zorlaştırır ve amaca ulaşamayarak herhangi bir etki bırakmaz (Horvath, 2009: 2).

1.4. Kendine Özgü Olma

Her şeyden önce logo hazırlamak sanat gerektiren bir durumdur. Sanat eserinin ise orijinal yani özgün olması gerekmektedir. Bu sayede hazırlanan tasarım hem değerli olur hem de temsil ettiği markayı kişiselleştirir (Özsoy vd., 2017: 1649). Kendine özgü olan logolar diğer logolardan ayrılmış, temsil ettiği ürün veya hizmetin önemli bir niteliğini belirten, ilk defa kullanılan, tekrar olmayan ve diğer logoları anımsatmayan niteliklere sahip olmalıdır (Onurlubaş ve Öztürk, 2018: 93). Tüketiciler özgün imajı oluşturan özgün logolu markalara karşı sadakat duygusu geliştirir (Odabaşı ve Oyman, 2002: 361). Taklit edilerek oluşturulmuş logolar ise markaya karşı olan güveni ve markanın prestijini azaltır (Demir ve Tür, 2019: 53). Özgün bir tarzda oluşturulan logo markanın kimliği niteliğindedir. Kişilerin imzaları üçüncü kişiler tarafından nasıl tanınıyorsa, tüketiciler tarafından da bu imza tanınır, kabul görür, aşinalık ve güven duygusu oluşturur (Meyers ve Lübliner, 2003: 31). Kolayca hatırlayabildiğimiz logoların genellikle kendilerine özgü şekilleri vardır. Bu duruma en iyi örnek olarak Nike ve Apple gösterebiliriz (Hynes, 2009: 545).

1.5. Marka Özgünlüğü

Geçmiş dönemlerde marka ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, özgünlük rekabette avantaj sağlamak isteyen işletmeler için öncelikli konuların başında geldiği görülmektedir. Özgünlük, tüketicilerle olan güven sorununun çözmede oldukça etkili bir yöntemdir (Eggers vd., 2013: 344). Özgünlük artık işletmeler için fiyattan ve üründen bile bazen daha önemli bir konu haline gelmiştir (Grayson ve Martinec, 2004: 297).

Firma başarısında oldukça yüksek bir paya sahip olan markaların, taklitçiler nedeniyle uğraşmak zorunda kaldıkları büyük bir problemi mevcuttur. Herhangi bir çalışma yapmadan adeta hazıra konan taklitçiler orijinal markaları hem maddi açıdan hem de manevi açıdan etkilemektedirler (Yıldız ve Avcı, 2019: 191). Gerçek ile sahtenin ayrıştırılmasının gitgide zorlaştığı günümüzde özgün kalabilmek oldukça önemli bir noktadır. Tüketiciler tarafından bir markada aranan en büyük özelliklerden bir tanesi olan özgünlük markanın piyasada bulunan benzerlerinden ve rakiplerinden farklılaşması şeklinde ifade edilebilir (Beverland, 2005: 1003; Fine, 2003: 156). Geçmişine bağlı kalarak üretimde zirveyi görebilmek ve bu amaca yönelirken elde edilen gelirleri tüketici zihninde geri planda tutabilmek markanın özgün olabilmesi için aranan şarttır (Beverland, 2005: 1008). Özgün kalabilen markalar, kendilerine duyulan güveni yükselterek memnun ve sadık müşteri kazanabilir, pazar payını artırabilir, rekabette avantaj sağlar ve dolayısıyla kârlılığını arttırabilir.

2. Literatür ve Hipotezler

Marka özgünlüğünü etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla marka logolarının araştırıldığı bu çalışmada öncelikle konu ile ilgili literatür incelenmiştir. İncelenen literatüre bakıldığında, marka özgünlüğünü etkileyen marka logoları ile fazla bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu bölümde daha çok, araştırma modelinde yer alan faktörlerden iki veya daha fazlasının karşılıklı ilişkilerini konu alan ve araştırma ile kısmen ilgili olan çalışmalara tarihsel sıraya göre yer verilmiştir.

Ridgway (2011) yaptığı çalışmada, markaların logolarında kullandığı renkler ile tüketicilerin marka kişiliğini algılama biçimi arasındaki ilişkiyi, altı farklı renk kullanarak test etmiş ve renklerin marka kişiliğini algılama biçiminde önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır.

Mejia (2011) yaptığı çalışmada, logo dizaynı ile marka kişiliği arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için 139 kişiye birbirinden farklı 13 logo üzerinde yapmış olduğu çalışmada logo dizaynının ve görseelliğinin markaları kadınsı, erkeksi ve çift cinsiyetli olarak etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bruhn ve diğerleri (2012) marka özgünlüğünün gücünü belirlemeye yönelik yapmış olduğu çalışmaları, orjinallik, doğallık, süreklilik ve gerçekçilik olarak marka özgünlüğünü dört boyut altında farklı markalarla incelemiştir. Çalışma sonucunda farklı ülkeler ve kültürler arasında geniş çapta değişmesi beklenen logo sembollerinin kullanırken bu durumu göz önüne alarak oldukça dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Park ve diğerleri (2013) marka logolarının firma performansı üzerindeki etkilerini belirlemeye yönelik yapmış oldukları çalışmalarında, logoların markalara bir yüz oluşturduğunu ve böylece markanın özgünlüğünü arttırabileceğini ifade etmişlerdir.

Onurlubaş ve Öztürk (2018) çalışmalarında, Y kuşağındaki kişilerin marka logolarıyla ilgili görüşlerini belirlemeye yönelik 16 sorudan oluşan bir ölçek geliştirmiş ve bu ölçeğin geçerliliğini spor ayakkabıları markaları üzerinde test etmiştir. Çalışma sonuçlarına göre sadelik ve görsel çekiciliğin cinsiyete ve medeni duruma göre, renk ve kendine özgü olmanın yaşa göre, kendine özgü olmanın eğitim durumuna göre ve son olarak rengin mesleğe göre farklılık gösterdiğini belirlemişlerdir.

Literatürde bulunan bu sonuçlar göz önüne alınarak araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmuştur.

H1: Marka logosunu oluşturan rengin, marka özgünlüğü üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H2: Marka logosunu oluşturan görseelliğin, marka özgünlüğü üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H3: Marka logosunu oluşturan sadeliğin, marka özgünlüğü üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

H4: Marka logosunu oluşturan kendine özgü olmanın, marka özgünlüğü üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı, marka logolarının öneminin anlaşılması, hangi faktörlerden oluştuğunun belirtilmesi ve bu faktörlerin marka özgünlüğü oluşturmada etkili olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Bu sayede marka logolarının öneminin anlaşılması, rekabette avantaj sağlamak isteyen işletmelerin özgün marka oluşturma çabalarında logolarına da gerekli önem vermelerinin sağlanması hedeflenmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

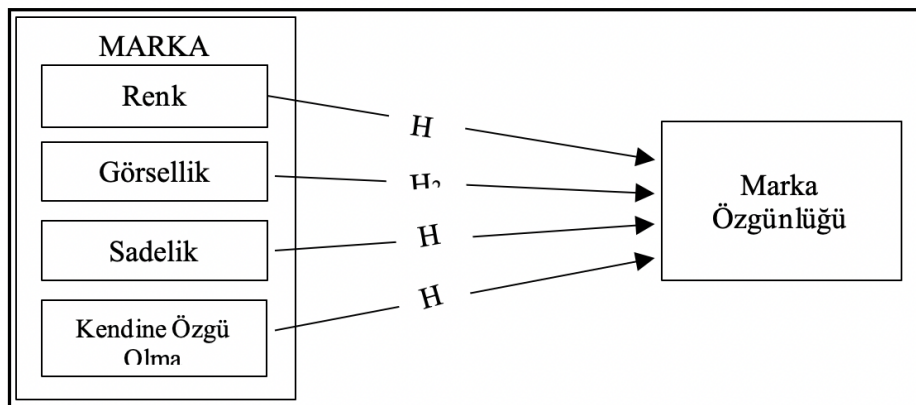
Ana kütlenin tamamının belirlenmesi mümkün olmadığı için örnekleme yöntemi olarak tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kullanılan yöntem özellikle zaman açısından kısıtlaması bulunan ve ayrıca maddi imkânların yetersiz kaldığı durumlarda tercih edilmektedir (Kurtuluş, 2004: 188). Anket çalışması 01 – 10 Mart 2019 tarihleri arasında yapılmıştır. Toplam 500 anket uygulanmış, eksik, yanlış ve hatalı anketlerin elenmesi sonucu 434 anket değerlemeye alınmıştır. Veriler yüz yüze anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Araştırmanın ana kütlesini Erzurum ilinde yaşayan beyaz eşya kullanıcısı tüketiciler oluşturmuştur. Araştırmacılar tarafından kullanılan beyaz eşya markasını dikkate ilgili soruları cevaplamaları istenmiştir.

Araştırma formu için kesin anket formu hazırlanıp veri toplamasına geçilmeden önce ankette kullanılan ölçeklerin anlaşılır olup olmadığını belirlemek ve eksiklikleri gidermek için 20 kişiye ön test uygulayarak anket ile ilgili eleştirileri ve önerileri alınmıştır. Bu öneriler ve görüşler doğrultusunda anket düzeltilmiş ve son hali verilmiştir.

Anket formu düzenlenirken Onurlubaş ve Öztürk (2018) ile Bruhn, vd. (2012)'nin yapmış olduğu çalışmalardan yararlanılarak sorular oluşturulmuştur. Oluşturulan anket formunda 3 grup soru yer almıştır. 1. grupta cevaplayıcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, 2. grupta cevaplayıcıların kullandıkları beyaz eşya markasını belirlemeye yönelik sorular ve 3. grupta ise cevaplayıcıların logo ve marka özgünlüğü ile ilgili görüşlerini belirlemek amacıyla 5'li Likert ölçeğine göre hazırlanmış sorular bulunmaktadır. Ölçek; "(1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum" ifadelerinden oluşmaktadır. Veriler SPSS 20.0 istatistik programı ve AMOS 20 programı yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli

Araştırmada kullanılan değişkenler marka logosunu oluşturan renk, görsellik, sadelik ve kendine özgü olma ile marka özgünlüğüdür. Görsel 1'de gösterilen modele göre marka logosunu oluşturan renk, görsellik, sadelik ve kendine özgü olmanın ayrı ayrı marka özgünlüğü üzerinde etkisinin olduğu beklenmektedir.

Görsel 2: Araştırma Modeli.

3.4. Verilerin Analizi

3.4.1. Araştırma Örneğinin Demografik Özellikleri

Araştırma kapsamında katılımcıların demografik dağılımları Görsel 3'de yer almaktadır.

Demografik Özellikler							
	f	%		f	%		
Cinsiyet	Erkek	228	52,5	Medeni Durum	Evli	243	56,0
	Kadın	206	47,5		Bekâr	191	44,0
	Toplam	434	100		Toplam	434	100
Yaş	17 ve altı	9	2,1	Meslek	Memur	140	32,3
	18 – 28	134	30,9		İşçi	52	12,0
	29 – 39	135	31,1		Emekli	21	4,8
	40 – 50	92	21,2		Özel Sektör	63	14,5
	51 – 61	44	10,1		Öğrenci	89	20,5
	62 ve üzeri	20	4,6		Ev Hanımı	45	10,4
	Toplam	434	100		Toplam	434	100
Eğitim	İlkokul	33	7,6	Gelir	2000 ve altı	143	32,9
	Ortaokul	30	6,9		2001 – 4000	151	34,8
	Lise	120	27,6		4001 – 6000	104	24,0
	Önlisans	68	15,8		6001 – 8000	23	5,3
	Lisans	143	32,9		8001 ve üzeri	13	3,0
	Lisansüstü	40	9,2		Toplam	434	100
	Toplam	434	100				

Görsel 3: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Ankete katılan katılımcıların; %52,5'i erkek, %47,5'i kadındır. Katılımcıların çoğunluğunu 18 – 28 yaş grubunda (%30,9), lisans mezunu (%32,9), evli (%56), 2001 – 4000 TL arası gelire sahip (%34,8) ve memurlar (%32,3) oluşturmaktadır.

Görsel 4'de ise katılımcıların hangi marka beyaz eşya kullandıklarına yönelik analiz sonuçları bulunmaktadır.

Kullanılan Beyaz Eşya Markası		
Marka	Frekans (f)	Yüzde (%)
Arçelik	172	24,2
Vestel	125	17,5
Bosch	122	17,1
LG	86	12,0
Samsung	136	19,0
Diğer	73	10,2
Toplam	714	100

Görsel 4: Katılımcıların Kullandıkları Beyaz Eşya Markaları

Görsel 4'de görüldüğü gibi katılımcıların çoğunluğunu %24,2 ile Arçelik; %19 ile Samsung; %17,5 ile Vestel; %17,1 ile Bosch; %12 ile LG ve %10,2 ile diğer markalı beyaz eşya kullanıcıları oluşturmaktadır.

3.4.2. Araştırmanın Bulguları ve Analiz

Araştırmada kullanılan değişkenlerin seçilen örnekle uyum gösterip göstermediğini test etmek amacıyla faktör analizi uygulanmış ve değişkenlerin 0,40 ve üzeri faktör yükleri olanlar dikkate alınmıştır. Analiz sonucu kullanılan ölçeğin alpha katsayısı 0,925 olarak tespit edilirken, KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik ölçütü 0,917, Barlett Küresellik testi: 5846,527 ve $p < 0,000$ olarak çıkmıştır. Faktörlerin toplamı varyansın %64,367'ini açıklamaktadır. Özdeğeri 1'den büyük 5 faktör elde edilmiştir. Bunlardan 1. faktör "Sadelik", 2. faktör "Marka Özgünlüğü", 3. faktör "Renk", 4. faktör "Görsellik" ve 5. faktör de "Kendine Özgü Olma" olarak belirlenmiştir. Görsel 5'te elde edilen faktörlerin değişkenleri, faktör yükleri, varyans yüzdeleri ve öz değerleri gösterilmektedir.

Değişkenler	Faktör Yükleri	Varyans Yüzdeleri	Özdeğeri
Faktör 1: Sadelik (Cronbach Alpha: 0,830)			
Ürünün logosunda kullanılan harfler, semboller ve boyut makul düzeyde olmalıdır.	0,806	36,437	9,109
Ürünün logosunun akılda kalıcı bir şekle sahip olması gereklidir.	0,675		
Ürünün logosu göze hitap etmeli ve sade olmalıdır.	0,887		
Ürünün logosunun boyutları uygun ebatlarda olmalıdır.	0,682		
Faktör 2: Marka Özgünlüğü (Cronbach Alpha: 0,929)			
Kullandığım marka diğer markalara göre dikkat çekmektedir.	0,750	11,549	2,887
Kullandığım markanın vaatleri inandırıcıdır.	0,833		
Kullandığım marka güvenilir sözler vermektedir.	0,809		
Kullandığım marka özgün bir izlenim oluşturmaktadır.	0,798		
Kullandığım markanın kendine has özellikleri vardır.	0,810		
Kullandığım marka güveniliridir.	0,840		
Kullandığım marka kendi prensiplerine sadıktır.	0,846		
Kullandığım marka süreklilik göstermektedir.	0,790		
Faktör 3: Renk (Cronbach Alpha: 0,806)			
Ürünün logosundaki renk/renkler önemlidir.	0,772	6,654	1,663
Ürünün logosundaki renkler rastgele seçilmemiştir hepsinin bir anlamı vardır.	0,730		
Ürünün logosundaki renkler tüketiciler üzerinde farklı etkilere sahiptir.	0,809		
Ürünün logosunda gereğinden fazla renk kullanılması karmaşıklığa neden olur.	0,671		
Üründe ürün ile uyumlu logo renkleri tercih edilmelidir.	0,628		
Faktör 4: Görsellik (Cronbach Alpha: 0,783)			
Ürünün logosunda dikkat çekecek unsurlar kullanılmalıdır.	0,569	5,435	1,359
Ürünün logosunda daha önce kullanılmayan şekillere yer verilmelidir.	0,723		
Ürünün logosunda görsellik önemlidir.	0,658		
Ürünün logosunda modern çizgiler, düşünceler ve simgeler olmalıdır.	0,742		
Ürünün logosu tüketicilerin zihinde yer edinebilmelidir.	0,539		
Faktör 5: Kendine Özgü Olma (Cronbach Alpha: 0,821)			
Oluşturulan simgeler diğer markaları çağrıştırmayacak şekilde olmalıdır.	0,734	4,292	1,073
Kullanılan simgeler kopya değil kendine has olmalıdır.	0,741		
Kullanılan simgeler marka kimliği oluşturmada yardımcı olmalıdır.	0,583		

Görsel 5: Faktör Analizi Sonuçları.

Modelin uygun olup olmadığının değerlendirilmesinde ki-kare istatistiği RMSEA (Ortalama hata karekök yaklaşımı) ve GFI (Uyum iyiliği indeksi) kullanılmıştır. RMSEA için 0.05'e eşit ve daha küçük değerlerin mükemmel uyuma, 0.08 ve altındaki değerlerin kabul edilebilir uyuma, 0.10'dan büyük değerlerde kötü uyuma karşılık gelmektedir. GFI ise 0.95 ve üzeri mükemmel uyuma, 0.90 ve 0.94 arası kabul edilebilir uyuma karşılık gelmektedir. (Yılmaz vd., 2006: 176).

Uyum İndeksleri	Mükemmel Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	Elde Edilen Uyum Değerleri
x ²			561,684
x ² /df	x ² /df ≤ 2	2 < x ² /df ≤ 5	2,169
GFI	0,95 ≤ GFI ≤ 1	0,90 ≤ GFI ≤ 0,95	0,902
AGFI	0,90 ≤ AGFI ≤ 1	0,85 ≤ AGFI ≤ 0,90	0,877
NFI	0,95 ≤ NFI ≤ 1	0,90 ≤ NFI ≤ 0,95	0,906
RFI	0,90 ≤ RFI ≤ 1	0,85 ≤ RFI ≤ 0,90	0,891
CFI	0,97 ≤ CFI ≤ 1	0,95 ≤ CFI ≤ 0,97	0,947
IFI	0,97 ≤ CFI ≤ 1	0,95 ≤ CFI ≤ 0,97	0,947
TLI	0,95 ≤ TLI ≤ 1	0,90 ≤ TLI ≤ 0,95	0,938
RMSEA	0 ≤ RMSEA ≤ 0,05	0,05 ≤ RMSEA ≤ 0,08	0,052

Görsel 6: Yapısal Eşitlik Modeli Uyum Değerleri.

Araştırma sonucu gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli analizi sonuçlarında elde edilen veriler yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Bu sonuç modelin kabul edilebilir seviyede uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir. Model kapsamındaki hipotezler anlamlı çıkarak bütün hipotezler kabul edilmiştir.

Hipotezler	İlişki Yönü	β	S. Hata	P	Durum
H ₁ Renk	→ Marka Öz.	Pozitif ,126	,059	,05*	Kabul
H ₂ Görsellik	→ Marka Öz.	Pozitif ,146	,069	,05*	Kabul
H ₃ Sadelik	→ Marka Öz.	Pozitif ,164	,079	,05*	Kabul
H ₄ K. Özgü Olma	→ Marka Öz.	Pozitif ,155	,071	,05*	Kabul

*p < 0,05

Görsel 7: Hipotez Sonuçları.

Görsel 7'da görüldüğü üzere rengin ($\beta = ,126$; $p < ,05$), görselliğin ($\beta = ,146$; $p < ,05$), sadeliğin ($\beta = ,164$; $p < ,05$) ve kendine özgü olmanın ($\beta = ,155$; $p < ,05$) marka özgünlüğü üzerinde pozitif etkisi bulunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Gün içerisinde ister bilerek ister farkında olmadan çevremizde birçok logoyla karşı karşıya gelmekteyiz. Hiç düşünmeden önünden geçip gittiğimiz logolar aslında yoğun bir emeğin sonucu olmuş eserlerdir. Logolar renkleriyle, görsellikleriyle, tasarımlarıyla tüketicilere bir şeyler anlatmak istemektedirler. Çünkü logolar markaların vitrinidir, müşteri ile iletişime ilk onlar geçer.

Hızla değişim yaşadığımız dünyamızda her şey değişime uğramakta olup, durağan kalan ve yeniliklere ayak uyduramayan veya direnen çoğu şey yok olmaktadır. İşte bu hızlı değişime marka logoları da ayak uydurmak zorundadır. Değişen ve farklılaşan tüketici ihtiyaçları iyi analiz edilip ona göre uyum sağlanmalıdır. Tüketicilerin son zamanlarda markalarda aradıkları en büyük özelliklerden bir tanesi de özgünlüktür. Bu nedenle markalar da değişime ilk önce logolarından başlarlar.

Yoğun rekabet ortamı ve artan marka sayısı ile birlikte marka özgünlüğü ve bu özgünlüğe katkı

sağlayan unsurların da önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bu özgünlüğe katkı sağlayan unsurlardan olan ve çalışmamızda ele aldığımız logo, rakiplerden farklı olabilmek için önemli bir paya sahiptir.

Markalar logolarında kullandıkları renklere, görsel unsurlara, sadeliğe ve kendine özgün yapının korunmasına oldukça dikkat etmelidirler. Çünkü bu unsurların hepsinin ayrı ayrı bir değeri ve bir anlamı vardır. Logoda kullanılan renkler değişik şartlarda markanın hatırlanmasına ve markaları birbirinden ayırt edilebilmesine yardımcı olur. Logoların kullanım amaçlarından bir tanesi tüketici hafızasında yer edinebilmektir. Bu amacı gerçekleştirebilecek unsurlarda logoların görsel açıdan akılda kalıcı unsurlara sahip olmasıdır. Markalar sahip oldukları işaretler sayesinde kendini rakiplerinden farklılaştırabilir ve hukuki açıdan da kendini güvence altına almış olur. Özgünlüğe etki eden bir diğer logo alt boyutundan sadelik ise, yalınlığı ve karmaşıklıktan uzak yapısı sayesinde tüketiciler ile uzun yıllar iletişimi sağlayabilecek bir unsurdur. Sade logolar genellikle kolay tanınır ve uzun bir süre unutulmaz. Logoların son alt boyutu olan kendine özgü olmada, diğer logoları anımsatmamaktır. Tekrar edilememiş olması markalara özgünlük açısından katkı sağlayan önemli bir etkidir. Tüketiciler özgün imaja sahip markalar ile arasında sadakat bağı geliştirirler. Özgün bir şekilde geliştirilmiş logo markanın kimliği ve imzası olur.

Bu araştırmada marka logosunu oluşturan renk, sadelik, görsellik ve kendine özgü olmanın marka özgünlüğü üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırma için kurulan hipotezlerin sonuçlarına göre; rengin ($\beta = ,126$; $p < ,05$), görselliğin ($\beta = ,146$; $p < ,05$), sadeliğin ($\beta = ,164$; $p < ,05$) ve kendine özgü olmanın ($\beta = ,155$; $p < ,05$) marka özgünlüğü üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre, markaların logolarında kullandıkları doğru renk tercihinin, karmaşıklıktan uzak sade, görsel açıdan uygun ve kendine özgü olmasının markaların özgünlüğünü artırabilir diyebiliriz. Elde edilen bulguları destekler nitelikte Bruhn ve arkadaşları (2012), Demir (2013), Demir ve Tür (2019) marka logolarının marka özgünlüğü üzerinde etkili olduğunu çalışmalarında ifade etmişlerdir. Literatürde bu konu genel olarak ifade edilmiştir fakat üzerinde çalışmamız kadar ayrıntılı analizler yapılmamıştır. Bu nedenle çalışmamız sonucunda elde edilen sonuçlar, pazarlama literatürüne kazandırılmış sonuçlar olarak nitelendirilebilir.

Çalışmada bir takım sınırlılıklar bulunmaktadır. Bunlardan ilki araştırmanın Erzurum ilinde yapılmasıdır. Gelecekteki araştırmalar diğer şehirlere, bölgelere veya farklı ülkelere odaklanabilir ve bu çalışma ile karşılaştırılabilir. İkincisi, araştırma kapsamında tüketicilerin kullandıkları beyaz eşya üzerine odaklanılmasıdır. Gelecekteki araştırmalar farklı ürünler ve markaların logoları inceleyerek değerlendirme de bulunabilir.

Sonuç olarak, marka özgünlüğü yakalamak isteyen işletmeler, markalarının logolarına tasarım aşamasından başlayarak tüm aşamalarında azami dikkat göstermelidirler. Göze hitap eden, imaja katkı sağlayan, özgün işaretlere sahip, sadeliği yakalayabilen logolar markalar ile tüketiciler arasında iletişimi sağlayarak markayı tüketici zihninde farklı bir noktaya konumlandırabilir. Çalışmamızın sektörde faaliyet gösteren firmalar için faydalı olması ve gelecek çalışmalar için katkıda bulunmasını temenni ederiz.

Kaynakça

- Altunok, O. (2015), Türkiye'deki Devlet Kurumlarının Amblem ve Logolarının Toplum Üzerinde Uyandırdığı Algı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Anders, R. (2000), Defining, Mapping and Designing the Design Process. *Design Management Journal*, Summer, 29-37.
- Başer, A. (2015), Logo-Marka İlişkisinde Form ve Renk Anlayışının Göstergibilimsel Açıdan İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi/Güzel Sanatlar Enstitüsü, Antalya. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Beverland, M. B. (2005), Crafting Brand Authenticity: The Case of Luxury Wines. *Journal of Management Studies*, 42(5), 1003-1029.
- Becer, E. (2009), İletişim ve Grafik Tasarımı. Ankara: Dost Kitabevi.

- Bruhn, M., Schoenmüller, V., Schäfer, D. ve Heinrich, D. (2012), Brand Authenticity: Towards a Deeper Understanding of Its Conceptualization and Measurement. *Advances in Consumer Research*, 40, 567-576.
- Çeken, B., Akengin, G. ve Yıldız, E. (2016), Logo Değişiminin Kurumsal Kimlikle Bağlantısı: 2015 Yılında Kimlik Tazeleyen Marka Yörsan Örneği. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(25), 1401-1411.
- Demir, H. (2013), Mersin’de Kentsel Kimlik Göstergeleri Olarak Kullanılan Logolara İlişkin bir Değerlendirme. *Sanat Dergisi*, 22, 115-122.
- Demir, Ş. Ş. ve Tür, E. (2019), What does the hotel logo say? And what do consumers perceive? *Journal of Tourism Theory and Research*, 5(1), 50-64.
- Eggers, F., O’Dwyer, M., Kraus, S., Vallaster, C. ve Guldenberg, S. (2013), The Impact of Brand Authenticity on Brand Trust and SME Growth: A CEO Perspective. *Journal of World Business*, 48, 340-348.
- Fine, G. A. (2003), Crafting Authenticity: The Validation of Identity in Self-Taught Art. *Theory and Society*, 32(2), 153-180.
- Grayson, K. ve Martinec, R. (2004), Consumer Perceptions of Iconicity and Indexicality and Their Influence on Assessments of Authentic Market Offerings. *Journal of Consumer Research*, 31. 296 – 312.
- Gümüştekin Kıvançlı, N. (1999), Grafik Sanatlarda İletişim Elemanı Olarak Renk ve Biçimin Farklı Toplumlarda Algılanma ve Etkileşimleri (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Holtzschue, L. (2009), Rengi Anlamak Tasarımcılar İçin Kılavuz Kitap, (Çev.: Fuat Akdenizli), İzmir: Duvar Yayınları.
- Horvath, D. (2009), Difference Between the Logo Design and Brand Design. <https://ezinearticles.com/?Difference-Between-the-Logo-Design-and-Brand-Design&id=2154043>. (Erişim Tarihi: 03.10.2019).
- <https://www.unicodigital.com/marka-bilinirliginin-renkler-ile-iligisi/>. (Erişim Tarihi: 30.09.2019).
- Hynes, N. (2009), Colour and Meaning in Corporate Logos: An Empirical Study. *Journal of Brand Management*, 16(8), 545-555.
- İslamoğlu, H. (2000), Pazarlama Yönetimi, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Kanat, A. (2001), Renk ve Duyu Psikolojisi, İzmir: İlyas Matbaası.
- Kandinsky, W. (2015), Sanatta Ruhsallık Üzerine, (Çev.: Gülin Ekinci), İstanbul: Altıkırkbeş Yayıncılık.
- Kurtuluş, K. (2004), Pazarlama Araştırmaları. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Lee, S., Rodriguez, L. ve Sar, S. (2012), The Influence of Logo Design on Country Image and Willingness to Visit: A Study of Country Logos For Tourism. *Public Relations Review*. 38, 584-591.
- Mejia, A. (2011), Relationship Between Gender Brand Personality and Design Elements: Study of Graphic Logos. (PhD Thesis). Oklahoma State University, Oklahoma.
- Meyers, M. ve Lubliner, M. (2003), Başarılı Ambalaj, Başarılı Pazarlama. (Z. Üsdiken, Çev.). İstanbul: Rota Yayıncılık.
- Odabaşı, Y. ve Oyman, M. (2002), Pazarlama İletişimi Yönetimi, İstanbul: Mediacat Yayıncılık.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2012), Tüketici Davranışı, İstanbul: Mediacat Yayıncılık.
- Onurlubaş, E. ve Öztürk, D. (2018), Y Kuşağındaki Kişilerin Marka Logolarıyla İlgili Görüşlerinin Belirlenmesi: Spor Ayakkabı Örneği. *Kesit Akademi Dergisi*, 4(17), 85-108.
- Özer, A. (2015), Logo Tasarımında Marka Algısı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorgu-SonucYeni.jsp>
- Özsoy, S., A., Tuncay, B. ve Uğur, E. (2017), Yeni Kurulan Üniversitelerin Amblem ve Logolarının Grafik Tasarım Yönünden Analizi. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 1643-1661.
- Park, C. W., Eisingerich, A. B., Pol, G. ve Park J. W. (2013), The Role of Brand Logos in Firm Performance. *Journal of Business Research*, 66, 180-187.

- Ries, A. ve Ries, L. (2005), *The 22 Immutable Laws of Branding*. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Ries, L. (2013), *Görsel Çekiç*, (Çev.: Dilan Sarıoğlu), İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Ridgway, J. L. (2011), *Brand Personality: Consumer's Perceptions of Color Used in Brand Logos*. (PhD Thesis). University of Missouri. Columbia.
- Schmitt, B. ve Simonson, A. (2000), *Pazarlama Estetiği*. (Çev. Z. Ayman). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Selvi, S., (2008), *Marka Oluşumunda Kimlik ve Kültürün Etkisi. "Gödaş" Markası Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Sevildi, İ. (2014), *Tipografi ve Logo Tasarımındaki Önemi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi. İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Stafford, M. R., Carolyn, T. ve Carol, C. B. (2004), *The Influence of Advertising Logo Characteristics on Audience Perceptions of a Nonprofit Theatrical Organization*. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 26(1), 37-45.
- Teker, U. (2002), *Grafik Tasarım ve Reklam*, İzmir: Dokuz Eylül Yayıncılık.
- Ustaoğlu, F., D. (2012), *Kurum Kimliği Çerçevesinde Logo Tasarımını ve Rengini Anlamlandırmaya Yönelik Bir Çalışma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Yamankaradeniz, K. (2007), *Marka Olma Sanatı*, İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Yıldız, S. ve Avcı, İ. (2019), *Tüketici Temelli Marka Değerinin Taklit Markalı Ürün Algısı Üzerindeki Etkisi*. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), s.189-214.
- Yılmaz, Ü. (1991), *Renk Psikolojisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi. Eskişehir.
- Yılmaz, V., Çelik, H. E. ve Ekiz, E. H. (2006), "Investigation of the Factors Affecting Loyalty to Organization Through the Structural Equation Modeling: Example From Private and Public Banks." *Anadolu University Journal of Marketing Studies*, 2(2), s.171-184.

Hileli Finansal Raporlama Faaliyetinin Ortaya Çıkarılmasında İhbar Niyetinin Planlanmış Davranış Teorisi ile İrdelenmesi¹

Analyzing the Effects of Whistleblowing Intentions on Revealing Fraud in Financial Reporting: A Theory of Planned Behavior Perspective

Mustafa Güçlü KAYHAN²
Ahmet Ferda ÇAKMAK³

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.759637

Öz

Gerçekleştirilen çalışmadaki amaç ihbar niyeti algısına etki eden faktörlerin Planlanmış Davranış Teorisi ile irdelenmesidir. Çalışmanın örneklemini, hileli faaliyetler konusunda tecrübeleri ve meslek etiği açısından birçok eğitim almış olmaları nedeniyle muhasebe mesleği mensupları olarak belirlenmiştir. Çalışma Zonguldak, Bartın ve Karabük İllerinde faaliyet gösteren muhasebe mesleği mensubu 238 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma için uygulanan anket çalışmasında muhasebecilerin ihbar niyetine etki eden tutumlar, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol öğeleri ile ilgili ifadeler sorulmuştur. Anket verileri SPSS 22 ve SmartPLS 3.2.8 paket programları ile irdelenmiştir. Analiz sonucunda muhasebe mensuplarının hileleri ihbar tutumları ve algılanan davranışsal kontrol değişkeni ile ihbar niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışma sonucunda muhasebe mensuplarının ihbar niyetinin tutumlar ve algılanan davranışsal kontrol değişkenlerinden etkilendiği ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan tutumların ihbar niyetine yansımada içsel ihbar kanalları kullanılırken, algılanan davranışsal kontrol değişkeninin hem içsel hem de dışsal kanallar yoluyla hile ihbar niyetinin gerçekleştirileceği anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Örgütsel Davranış, Hile, İhbar, Niyet, Planlanmış Davranış Teorisi

Abstract

The aim of this study is to examine the factors affecting the perception of whistleblowing intention with the help of Theory of Planned Behavior. The starting point of the study is the professional accountants who have received many training professional ethics and experience in fraudulent activities. The study was carried out with 238 participants of professional accountants who are in Zonguldak, Bartın, and Karabük Provinces. In the research survey, the statements posed were related with the whistleblowing intentions that are affected by attitudes, subjective norms, and perceived behavioral control. The data obtained from questionnaire were analyzed in SPSS 22 and SmartPLS 3.2.8 programmes. It has been revealed that there is a positive relationship between the attitudes and perceived behavioral control variable and the whistleblowing intention. It was found that whistleblowing intentions were affected from attitudes and perceived behavioral control. On the other hand, it was also observed that the inner channels are used in relation to the reflection of attitudes towards whistleblowing intention while for the perceived behavioral control factors, inner and external channels would be used in fraud whistleblowing intentions.

Keywords: Organizational Behavior, Fraud, Whistleblowing, Intentions, Planned Behavior

¹ Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında

hazırladığı ve devam etmekte olan doktora tezinden üretilmiştir.

² Sorumlu Yazar; Doktora Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme AD. guclu.kayhan@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-1332-4931

³ Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, cakmak@beun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5686-716X

Extended Abstract

Businesses and society are the elements of economic system which are interacted with each other. Naturally, if there is a change in the system, it will affect all parts of economy and society. One of the biggest problems in the system is manipulation of the investors with malicious intent by fraudulent financial reporting. Under the concept of fraudulent financial reporting, there are frauds and errors. Fraudulent financial reporting contains intention factor. While defining the action as a fraudulent reporting, first of all it must have contain cheating factors which are done by employees and senior managers by using fraudulent reports and misusing assets for the sake of their own financial needs. Depending on the reports of Association of Certified Fraud Examiners, frauds cause economic costs and these costs are increasing steadily. Preventing the costs of misappropriation of financial reports by whistleblowing behaviour is the most important tool for society and it is also a communication channel for both companies and society. According to some authors, the whistleblowing concept was first used as a term in The Computer in 1971 and for others, it was said to have been used for revealing highly risk documents to U.S. Senate Committees in 1963 (Nayır, 2012: 18; Vandekerckhove, 2006: 7; Hersh, 2002: 243). Initially, whistleblowing behaviour was seen as espionage, and betrayal activity. After the financial scandal revealed, such as Enron scandal, this concept has been evolved to the form of protection of the public interest. There are so many reasons why individuals, who are still working or have worked for companies, show whistleblowing behaviour. Because of difficulties of clarifying the reason of behaviour, Theory of Planned Behaviour is the most useful tool for explaining whistleblowing situation.

The aim of the study is to examine the factors affecting the perception of whistleblowing intention with the help of Theory of Planned Behaviour. The starting point of the study is the professional accountants who received many training of professional ethics and were experienced in fraudulent activities. The study was carried out with 238 participants of professional accountants who are in Zonguldak, Bartın and Karabük Provinces. In the research survey, the statements posed were related with the whistleblowing intentions that are affected by attitudes, subjective norms, and perceived behavioural control.

The research has shown quantitative research features. Questionnaire method and snowball sampling method were used in the research. Before the application of questionnaire, a scenario was given to the participants to make them interiorize the situation. In questionnaire, for measuring the attitudes, subjective norms, perceived behavioural control and intention variable 7-point Likert scale was used. The data obtained from questionnaire were analyzed in SPSS 22 and SmartPLS 3.2.8 programmes. With SmartPLS programme, the factor distribution, Cronbach alpha values, composite reliability values, Average Variance Extracted values, Fornell - Larker Criteria, HTMT criteria, Models VIF, R2, f2 and hypothesis were tested.

As a result of the study, it has been revealed that there is a positive relationship between the attitudes and perceived behavioural control variable and the whistleblowing intention. In addition, it has been found that whistleblowing intentions are affected from attitudes and perceived behavioural control. It has been also observed that inner channels are used in attitudes and for the perceived behavioural control factors, inner and external channels would be used in fraud whistleblowing intentions.

Giriş

İşletmeler ve toplum, birbirleriyle etkileşim içinde olan bir ekonomik sistemin elemanlarıdır. Doğal olarak sistemi oluşturan bu parçaların birinde meydana gelebilecek olumlu veya olumsuz bir değişim diğerini etkilemektedir. İşletmelerde gerçekleşerek toplumu da etkileyen en önemli sorunlardan birisi de toplumdaki yatırımcıları aldatmak niyeti ile gerçekleştirilen hileli finansal raporlama faaliyetleridir.

Hileli finansal raporlamanın temelinde yatan kavramlar hata ve hile kavramlarıdır. Bu iki kavram arasındaki fark; hataların istenmeden gerçekleşen yanlış eylemler olması (TDK, 2017) ve hilenin ise kasta dayalı şartları içermesi olarak tanımlanmaktadır (Tekinay vd., 1993: 445-447). Gerçekleştirilen işlemin hileli finansal raporlama olarak tanımlanması için hile faktörünü barındırırken; işletme yönetimi tarafından ve/veya çalışanlarının işletmede çıkan finansal raporların kullanıcılarını aldatmak amacıyla hazırladıkları ve varlıkların kötü kullanılması amacıyla gerçekleştirilen faaliyetleri de barındırmasıdır (Brennan ve Mcgrath, 2007: 50).

Suistimallerin maliyeti ve bu maliyetin ortadan kaldırılmaya çalışılması hileli finansal raporlama faaliyetlerini önleyici ve engelleyici çalışmaların temelinde yatmaktadır. ABD kökenli Sertifikalı Hile Araştırmacıları Derneği (ACFE)'nin çeşitli dönemler için hazırladığı raporlarda da gerçekleşen maliyetler ortaya konulmuştur. ACFE'nin işletmelerde gerçekleşen suistimal türleri ile ilgili 2016 yılında yayımlanan raporunda dünya gayri safi hasılasının %5'lik kısmını işaret eden 3,7 trilyon dolar ve 2018 yılı içinde 4 trilyon dolarlık büyük bir zarara neden olacağı hesaplanmaktadır. Diğer taraftan mali tablo hilelerinin de 2010 yılı için %4,8; 2012 yılı için %7,6; 2014 yılı için %9; 2016 yılı için %9,6 ve 2018 yılı içinde %10'luk bir oranda artan bir yapı gösterdiği de belirtilmiştir. Yine aynı raporlarda gerçekleştirilen mali tablo hilelerinin daha az tekrarlanırsa bile diğer suistimal çeşitlerinden daha fazla kayba neden olduğu da belirtilmiştir (ACFE, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018).

Dünyayı etkileyen Enron, Waste Management ve Lehman Brothers gibi skandallar birçok araştırmacının çalışmalarına konu olurken yasa koyucu ve diğer uygulamacılar içinde önemli bir uygulama alanı olmuştur. Burada söz konusu araştırmalar proaktif ve reaktif çalışmalar olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmada üzerinde durulan "ihbar" kavramı reaktif yöntemler içerisinde anılmaktadır. Reaktif yöntemler daha çok pasif bir yapı gösterirler. Bu yöntemler hileli işlemlerin gerçekleşmesinden sonra olumsuz durumun bildirilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bozkurt (2009: 172) çalışmasında reaktif yöntemleri geleneksel yöntemler olarak nitelerken, bu yöntemlerin teknolojiye dayanmadığını ve hilelerin ihbar veya şikâyetlerle bulunduğunu işaret etmiştir. ACFE'nin (2018) çalışmasında da hilelerin bulunmasında ana hareket noktasının %40'lık oranla ihbar yöntemi olduğu ifade edilmiştir.

İhbar davranışı toplum açısından bakıldığında bir çeşit iletişim yöntemi, halkı ve işletmeyi bilgilendirme olarak değerlendirilmektedir (Greenwood, 2015: 490). Kavram ilk defa 1971 yılında "Computer" dergisinde whistleblowing terimi ile kullanıldığı (Nayır, 2012: 18, Vandekerckhove, 2006: 7) kimi yazarlara göre de 1963 yılında ABD ile ilgili bazı risk düzeyi yüksek belgelerin yine ABD Senatosuna bağlı kurullara ifşa edilmesiyle kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir (Hersh, 2002: 243).

İhbar davranışı başlangıçta ihanet ve casusluk olarak görülürken (Hersh, 2002: 2; Nayır, 2012: 18, Dungan vd., 2015: 129) hileli finansal raporlama faaliyeti olarak ortaya çıkan skandallar sonucunda durum farklı bir yöne doğru gelişmiştir. İhbar davranışı; bir kişinin çalışmakta olduğu kuruluşun kamu yararına ters düşen davranışlarının ilgililere bildirmesi olarak ifade edilmektedir (Vandekerckhove, 2006: 8).

İhbar davranışı kişinin olumsuzlukları düzeltme gibi zorunluluğu olmasa da hukuka aykırı durumların ifşa edilmesi anlamına gelirken (Özler vd., 2015: 196) ihbarı gerçekleştiren kişinin de ifşanın gerçekleştiği kurumda çalışması veya çalışmış olmasının yanında bu hileleri düzeltme yetkisine sahip olmaması gerekir. İhbar davranışı, ihbarcının kimliğini açık edecek bir şekilde veya gizleyerek gerçekleştirilmesi olarak tanımlanır (Culiberg ve Mihelic, 2017: 788).

İhbarın kurum içinden dışına doğru akışı dışsal ihbar (Legal Dictionary, 2018:) olarak ifade edilirken, davranışı gerçekleştiren organizasyon içinde sorunu çözüme ulaştıramayacağına inanarak bu davranışı seçmektedir (Mansbach ve Bachner, 2010: 484). İçsel ihbar durumu ise kişinin organizasyonda meydana gelen hileleri organizasyon dâhilindeki kişilere bildirmesidir (Legal Dictionary, 2018).

İçsel ve dışsal ihbarın yanında ihbarcı kişinin ihbar davranışını kimliğini açık ederek mi ya da kimlik bilgilerini ortaya koymadan mı gerçekleştireceği durumuna göre de bir ayrım yapılmaktadır. Anonim ihbarda kişi kimliğini gizleyerek bu davranışı (Nayır, 2012: 33) gösterirken, kendisine karşı meydana gelebilecek intikam davranışını önlemek hedefiyle ihbarı dışsal ve anonim şekilde de gerçekleştirebilir (Barnett, 1992: 950). Bu noktada kişinin karşılaşacağı tepkilerin maliyetlerini hesaplaması ve kültürel öğelerin anonim kalmasında önemli bir rol oynamaktadır (Nayır ve Herzig, 2012: 202; Lee ve Xiao, 2018; 29).

İhbar davranışının ortaya konulması veya gerçekleştirilmemesinin altında birçok neden yatmaktadır. Bir çalışanın ihbar davranışını gerçekleştirilmesinin altında kurumsal baskılar, öfke, çalışanın organizasyondaki yeri, ihbarcıya verilecek ödüller ve hatta ihbarcının karşılaşabileceği misillemelerden koruyacak önlemler yer almaktadır (Kennet vd., 2011: 15). Bu ve birçok parametrenin etki etmesi sonucunda fiili ihbar davranışının gerçekleştirilmesi konusunda veri elde etme zorluğu bulunmaktadır (Victor vd., 1993: 256). Bu zorlukların aşılması açısından da fiili ihbar davranışının açıklanmasında Planlanmış Davranış Teorisinin (PDT) açıklayıcı en iyi teorilerden biri olduğu ifade edilebilir (Nayır vd, 2018: 149). Teorinin en önemli noktalarından birisi basit ve rahat anlaşılabilir bir yapıya sahip olmasıdır (Miller, 2017: 584). Teori Icek Ajzen ve Martin Fishbein'in 1967'de ortaya koydukları Akla Dayalı Davranış Teorisi'nin (ADDT) geliştirilmiş halidir (Zakaria vd., 2016: 2353). Teoriye hali hazırda bulunan tutum, öznel norm ve niyet bileşenlerine davranışsal kontrol ögesinin eklenmesi ile PDT ortaya konulmuştur.

Ponnu ve diğerleri (2008) ihbar davranışını belirleyen faktörleri PDT ile açıklamışlardır. Park ve Blenkinsopp (2009) Kore'li polisler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışma ile ihbar (içsel ve dışsal ihbar) davranışı ve PDT arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma ihbarcının içsel ihbar davranışını ortaya koymasını PDT'nin değişkenleri olan tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrolün önemli ölçüde açıkladığını diğer taraftan da dışsal ihbar niyetinde bu değişkenler arasında sadece öznel normların anlamlı olduğunu söylemişlerdir. Winardi (2013) çalışmasında Endonezya'da çalışan düşük düzeydeki memurlar arasındaki ihbar niyetine bireysel ve durumsal faktörlerin etkisinin ortaya koyduğu çalışmada konuyu PDT ile ele almıştır. Çalışmada tutumların, öznel normların, algılanan davranışsal kontrol, gerçekleşen hilelerin ciddiyeti ve hileleri gerçekleştirenlerin statüsünün ihbar niyetinde etkili olduğu ortaya konulmuştur. Surya ve diğerleri (2017) güvenlik güçlerindeki ihbar davranışını inceledikleri bir çalışma ortaya koymuşlardır. Çalışmada algılanan davranışsal kontrol ve profesyonel bağlılık konularını araştırmışlardır. Çalışma sonucunda her iki değişkenin de özellikle algılanan davranışsal kontrolün ihbar davranışının meydana gelmesinde etkili olduğu belirtilmiştir.

Rustani ve Sunarsih (2017'de gerçekleştirdikleri çalışmalarının amacı da ihbar davranışını etkileyen faktörlerin PDT ile açıklanmasıdır. Çalışma sonucunda algılanan davranışsal kontrolün ihbar davranışı üzerinde önemli bir etkisi olduğu ortaya koyulurken, tutumların ve öznel normların ihbar niyetine ve davranışına etki etmediğini ifade edilmiştir. Araştırmacılar çalışmalarında ortaya konulan bu sonuca dair de bireysel faktörlerin ihbar davranışını etkileyebileceğini de ifade etmektedirler. Turan ve İpçioğlu (2018) sağlık sektöründe gerçekleştirdikleri çalışmalarında ihbar niyetinin PDT ile açıklanması yolunu seçmişlerdir. Çalışma sonucunda PDT'nin ihbar niyetinin ortaya koyulmasında önemli bir yaklaşım olduğu ve ihbar davranışında bulunan çalışanların tercih ettikleri yolun içsel ihbar seçenekleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Tarjo ve diğerleri (2019) devletin sahipliğindeki bir bankada ihbar davranışını PDT ile inilti olarak inceldikleri bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda ihbar davranışının tutumlar ve öznel normlardan etkilendiği sonucuna ulaşırlarken, ihbar davranışının algılanan davranışsal kontrol değişkeninden etkilenmediğini de belirtmişlerdir. Zhang ve diğerleri (2009) ihbar kararı, olumlu ruh hali, organizasyonel etik kültür ve ihbar niyetini inceledikleri bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Çalışma ile ihbar kararı ve ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki olduğu araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur.

Yöntem

Araştırma uygulamasında anket çalışması kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen veriler SPSS ve SmartPLS istatistik programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler tanımlayıcı istatistikleri ve doğrulayıcı faktör analizleri SPSS programı ile irdelenmiştir. Çalışmanın değişkenlerinin ayrışma, birleşme geçerliliği ve hipotezlerin test edilmesinde SmartPLS istatistik programından faydalanılmıştır.

Çalışmanın başlangıcında katılımcıların konuyu zihinlerinde daha rahat canlandırılabilmelerini, planlanmasını ve karar verme davranışı/niyetini daha iyi ortaya koyabilmelerini sağlayacak kısa bir vaka/senaryo (Alexander ve Becker, 1978: 103; Güllü ve Kurtoğlu, 2011: 140) verilmiştir. Bu uygulamanın dikkate değer önemli tarafı da davranışın yönünün takibini sağlaması (Ajzen ve Fishbein, 1980; Buchan, 2005) ve uygun bir strateji oluşturulmasını kolaylaştırmasıdır. Anket katılımcısının konunun içine daha iyi girebilmesi için gerçekleştirilen vakanın oluşturulmasında ve anket çalışmasında katılımcılara sorulacak ifadeler konusunda alanında uzman İktisadi ve İdari Bilimler’de çalışmakta olan akdemiysen ve muhasebe mesleğinde uzun süreli deneyim sahibi ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası’na kayıtlı meslek mensuplarına danışılarak çalışma ortaya koyulmuştur.

Araştırma katılımcılarına sunulacak anket uygulamasının oluşturulmasından sonra pilot çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmada anket formundaki ifadelerin Muhasebe ve Denetim Yüksek Lisansı eğitimi alan muhasebe mesleğini hali hazırda SMMM olarak icra eden 14 katılımcıya sunulmuştur. Katılımcıların anket çalışmasını gerçekleştirmeleri ile eşzamanlı olarak kendileriyle yüz yüze görüşülerek ankette sorulan ifadelerle ilgili fikirleri alınmıştır. Bu çalışmanın hemen ardından çalışmanın başlangıcında katılımcılara verilen senaryo konusunda düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmanın uygun olarak değerlendirilmesi sonucunda sahaya inilerek uygulama faaliyetine geçilmiştir.

Uygulama başlangıcında Zonguldak, Bartın ve Karabük Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası’na gidilmiş ve araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Bu görüşmelerin ardından kartopu örnekleme yöntemi uygulanarak meslek odasına kayıtlı diğer ofislere ziyaretler gerçekleştirilerek araştırmaya katılmak isteyen katılımcılarla yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Ölçme Araçları

Uygulanan anket formunda iki bölüm bulunmaktadır. İlk bölümde katılımcıların konuya ilişkin tutum, öznel norm, algılanan davranışsal kontrol ve niyet değişkenlerini ölçmek üzere 20 adet ifade yer almaktadır. İkinci bölümdeyse demografik faktörlerle ilgili ifadeler yer almaktadır.

Meslek mensuplarının hileleri ihbar niyetine olan algılamalarına etki eden tutumları, öznel normlar, algılanan davranışsal kontrol ve niyet değişkenleri; olarak 7’li Likert ölçeği kullanılarak ölçülmeye çalışılmıştır. Gerçekleştirilen çalışmada tutum değişkeni 6 (örn: hilelerin raporlanması doğrudur/yanlıştır), öznel norm değişkeni 4 (örn: hilelerin raporlanması kariyerini olumlu etkiler/olumsuz etkiler), algılanan davranışsal kontrol değişkeni 5 (örn: hilelerin rapor edilmesi hileler ile karşılaşan çalışanın kendi yetkisi dahilindedir katılıyorum/ katılmıyorum)ve niyet değişkeni de 5 (örn: hileleri medya ile paylaştırdım katılıyorum / katılmıyorum) ifade ile ölçülmüştür.

Örneklem

Çalışmanın teorik evreni Türkiye’de faaliyet gösteren muhasebe mesleğini ifa eden muhasebeciler ve çalışanları olarak ele alınmıştır. Çalışmanın ana kütlesini de Zonguldak, Bartın ve Karabük illeri SMMM Odalarına bağlı muhasebe mesleğini icra eden serbest muhasebeciler (SM), serbest muhasebeci mali müşavirler (SMMM), bağımsız denetçiler (BD), stajyerler ve çalışanları olarak belirlenmiştir. Bu üç ilde meslek odasına bağlı 609 SMMM ve 82 SM olarak toplam 691 meslek mensubu bulunmaktadır (Turmob, 2020). Tarafımızdan oluşturulan anket çalışması bire bir ve yüz yüze olarak cevaplamak isteyen toplam 238 meslek mensubuna uygulanmıştır.

Analiz Yöntemi

Çalışmanın analizlerinde SPSS ve SmartPLS programları kullanılmıştır. SmartPLS uygulamaları

temelinde “En Küçük Karalar Yöntemi” yatan PLS-SEM analizi bağımlı değişkenin varyans değerini en yükseğe çıkarmak hata varyansının değerini de en düşüğe çekme amacı yatmaktadır (Doğan, 2018: 6). PLS-SEM’in bir önemli özelliği de gizli değişken değerlerinin açık değişkenlerin tam doğrusal bileşimlerinin tahmin edilmesi ve açık değişkenler içinde bunları en uygun değer olarak ele almasıdır (Hair vd., 2012: 415). Bir diğer noktaysa SmartPLS programının kullanılmasıyla kompleks modellerde işlemlerin eş zamanlı olarak gerçekleşmesidir (Doğan, 2018: 7). SmartPLS yönteminin araştırmada tercih edilmesinin bir diğer nedeni de küçük örneklemelerden elde edilen verilerin analizlerinin gerçekleştirilmesinde kolaylık sağlayan yeniden örnekleme yönteminin (bootstrapping) kullanılarak çalışmanın gerçekleştirilmesinin sağlanmasıdır (Doğan, 2018: 31).

Hipotezler

Araştırma Ajzen ve Fishbein’in 1967’de geliştirdikleri Planlanmış Davranış Teorisi’nden hareketle gerçekleştirilmiştir. Anket uygulamasında tutumların, öznel normların ve algılanan davranışsal kontrolün ihbar niyeti ile ilişkisi irdelenmiştir.

Uygulamada teorinin ilk bileşeni tutumlardan hareket edilmiştir. Tutumların gerçekleştirilen birçok araştırmada davranışsal niyete etki ettiği ortaya konulmuştur (Pavlou ve Fygenson, 2006: 118). Tutumlar, öğrenme yoluyla elde edilen kişinin çevresinde var olan olgu, nesne veya olaya karşı göstereceği tahmin edilebilecek olası davranışın başlangıcında yer alan eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Korkmazıyürek ve Hazır, 2014: 63). Kısaca kişinin bir konu ile ilgili hissettikleridir (Robins ve Judge, 2015: 72) ve daha çok bireye ait faktörler olarak tanımlanmaktadır (Çetinkay Bozkurt, 2014: 30). Bu açıklamalar ışığında araştırmanın ilk hipotezi aşağıdaki şekilde ortaya konulmuştur. Ortaya konulan ihbar tutum ve niyeti ile ilgili temel hipotezin yanında ihbar davranışının içsel olarak veya dışsal olarak

H1: Hilelerin ihbarında muhasebe mesleği mensuplarının tutumları ile ihbar niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Ortaya konulan ihbar tutum ve niyeti ile ilgili temel hipotezin yanında ihbar davranışının içsel olarak veya dışsal olarak gerçekleştirildiğinin de incelenmesi gerekmektedir. İhbar niyetinin ortaya konulmasında izlenecek yolun incelenmesi için şu hipotezler ile araştırılmıştır.

H1a: Muhasebe mesleği mensuplarının tutumları ile içsel ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

H1b: Muhasebe mesleği mensuplarının tutumları ile dışsal ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Anket çalışmasında katılımcılara öznel normlar üzerinden ihbar niyeti ilişkisi değerlendirilmesi için ifadeler sorulmuştur. Öznel norm faktörü, sosyal bir faktör olmakla birlikte (Ajzen ve Madden, 1986: 454), bu kavram kişinin davranışı gerçekleştirmesi veya gerçekleştirmemesine neden olan sosyal baskıları ifade eden unsurdur (Ajzen, 1991: 188, Rhodes ve Courneya, 2003: 57). Normlar, kişinin bir davranışı ortaya koymasında rol oynamaktadır. Bunun sebebi de bireyin kendi kendine veya topluluk tarafından beklenen davranışının netleştirmesidir. Kişinin dikkate aldığı başvuru grubunun ihbar davranışı hakkında bir görüşünün olması veya dolaylı olarak ihbar davranışını gerçekleştirmeyi kabul etmesiyle o sosyal gruba bağlı kişiler ihbar davranışını ortaya koyma eğilimi içerisine girecektir (Tarjo vd., 2019: 49). Bu açıklamalar ışığında ortaya koyulan ikinci hipotez de şu şekilde ortaya konulmuştur.

H2: Hilelerin ihbarında, muhasebe mesleği mensuplarının öznel normları ile ihbar niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Tutumlarda izlenen yolda olduğu gibi öznel normlar değişkenin de ihbar niyetinin ortaya konulmasında ilişkisinin araştırmasının yanında ihbar niyetinin içsel ve/veya dışsal olarak gerçekleştirilmesi ile ilgili konunun da belirlenmesi için ikincil hipotezlere de gereksinim vardır. Bu ikincil hipotezler de aşağıdaki şekilde ortaya konulmuştur.

H2a: Muhasebe mesleği mensuplarının öznel normları ile içsel ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

H2b: Muhasebe mesleği mensuplarının öznel normları ile dışsal ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Algılanan davranışsal kontrol değişkeni kişinin belirli bir durum veya olayı gerçekleştirmek için eyleme geçmesiyle ilgili yeteneğinin anlaşılması ile ilgilidir (Maji ve Pal, 2017: 49). Burada algılanan davranışsal kontrol bir taraftan yeteneği ifade ederken diğer taraftan da davranışın ortaya çıkmasında da kaynak olarak görülmektedir (Harrison vd., 1997: 176). Kısaca Algılanan Davranışsal Kontrol kişinin davranışta bulunmasını kolaylaştıran ve engelleyen etmenlerin bulunup bulunmadığına olan inanışların tümü olarak da ifade edilebilir (Surya vd., 2017: 10). Algılanan davranışsal kontrol faktöründe, kişinin deneyimi, korunma ihtiyacı ve benzeri etmenlerin varlığının yanında fırsat ve kaynakların da kişiyi desteklemesi ile kişinin ihbar niyeti göstermesine etki edecektir (Tarjo vd., 2019: 49). Bu açıklamalardan yola çıkılarak üçüncü hipotezde şu şekilde ifade edilmiştir.

H3: Hilelerin ihbarında, muhasebe mesleği mensuplarının algılanan davranışsal kontrolü ile ihbar niyeti arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Algılanan davranışsal kontrol değişkeni ile ihbar niyeti ilişkisi arasındaki temel hipotezin yanında ihbarcının içsel ihbar veya dışsal ihbar niyeti taşımasının araştırılması amacıyla da şu hipotezler ortaya koyulmuştur.

H3a: Muhasebe mesleği mensuplarındaki algılanan davranışsal kontrol faktörüyle ile içsel ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

H3b: Muhasebe mesleği mensuplarındaki algılanan davranışsal kontrol faktörüyle ile dışsal ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır.

Teorinin araştırılan bir diğer değişkeni ise niyettir. Niyet, bir davranışı gerçekleştirme arzusu olarak tanımlanabilir. Niyetin kişi tarafından ortaya konulması davranışı tetikleyen faktörlerin kişi için ne kadar arzu duyduğu ve çaba göstereceğini açıklayan bir ögedir (Ajzen, 1991: 181). Kısaca niyet, Ajzen'in (1991) gerçekleştirdiği çalışmada da ortaya koyduğu gibi kişi tarafından hedeflenen davranışın meydana gelmesine etki eden temel unsurlardan birisidir. Niyet değişkeni ise tutumlar, öznel normlar ve davranışsal kontrol değişkenlerinden etkilenen değişken olan bağımlı değişkendir.

Bulgular

Araştırma başlangıcında anket çalışmasına dahil olan meslek mensuplarının demografik özellikleri; yaş grupları dağılımı, eğitim durumları, medeni durumları, ve mesleki tecrübelerine ilişkin verilere Görsel 1'de yer verilmiştir.

Örneklem Büyüklüğü: 238	Yüzdellik Oranı
Katılımcıların Yaş Grupları Dağılımı	
21-30	17.6
31-40	30.7
41-50	31.1
51- üstü	20.6
Katılımcı Eğitim Durumları	
Orta-Lise	13.0
Meslek Yüksek Okulu	3.8
Lisans	70.2
Yüksek Lisans – Doktora	13.0
Katılımcı Medeni Durum	
Evli	77,31
Bekar	22,29
Katılımcı Tecrübe Süresi Grupları (Yıl)	
0-5	19,3
6-10	14,7

11-15	13
16-20	20,6
21-25	10,1
26-30	8,8
31-35	8,8
36- üstü	4,6

Görsel 1: Demografik Özellikler.

Anket çalışması 20 adet ifadenin katılımcılara sorulması ile gerçekleşmiştir. Anketlere verilen cevaplar ışığında elde edilen sonuçların analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma başlangıcında doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizle çalışmanın doğruluğunun ve değişkenleri arasındaki anlamlı bir özetinin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

	Algılanan Davranışsal Kontrol	Niyet 1	Niyet 2	Öznel Norm	Tutum
Tutum ^{a1}					0.843
Tutum ^{a2}					0.854
Tutum ^{a3}					0.781
Tutum ^{a4}					0.710
Tutum ^{a5}					0.622
Tutum ^{a6}					0.663
Öznel Norm ^{b1}				0.717	
Öznel Norm ^{b2}				0.874	
Öznel Norm ^{b3}				0.778	
Öznel Norm ^{b4}				0.677	
Algılanan Davranışsal Kontrol ^{c1}	0.816				
Algılanan Davranışsal Kontrol ^{c2}	0.669				
Algılanan Davranışsal Kontrol ^{c3}	0.612				
Algılanan Davranışsal Kontrol ^{c4}	0.711				
Algılanan Davranışsal Kontrol ^{c5}	0.853				
Niyet (İçsel İhbar Niyeti) ^{d1}		0.907			
Niyet (İçsel İhbar Niyeti) ^{d5}		0.908			
Niyet (Dışsal İhbar Niyeti) ^{d2}			0.886		
Niyet (Dışsal İhbar Niyeti) ^{d3}			0.826		
Niyet (Dışsal İhbar Niyeti) ^{d4}			0.881		

Görsel 2: Faktör Yükleri Görseli.

Gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda niyet değişkeninin iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu bulunmuştur. Bu faktörler ihtiva ettiği sorular bazında irdelendiğinde içsel ve dışsal ihbar niyeti olarak isimlendirilmişlerdir. Özetlenen faktör yükleri tutumlar için 0,622 ile 0,854 aralığında, öznel normlar için 0,677 ile 0,874 aralığında ve algılanan davranışsal kontrol değişkeni için de 0,612 ile 0,853 aralığında gerçekleşmiştir. Son olarak iki kısımda irdelenen (İçsel ve Dışsal İhbar Niyeti) Niyet değişkenine bakıldığı zaman İçsel İhbar Niyet'i 0,907 ve 0,908 olarak gerçekleşirken, Dışsal İhbar Niyeti'nde de faktör yükleri 0,826 ile 0,886 arasında gerçekleşmektedir. Faktör yüklerinin ortaya konulmasından sonra anket çalışmasının geçerlilik ve güvenilirlik değerlerine bakılmıştır. Ortaya çıkan değerler ışığında;

	Cronbach's Alpha	Birleşik Güvenirlilik (Composite Reliability) (CR)	Açıklanan Ortalama Varyans (Average Variance Extracted) (AVE)
Tutum	0.846	0.884	0.563
Öznel Norm	0.768	0.848	0.585
Algılanan Davranışsal Kontrol	0.819	0.855	0.544
Niyet 1(İçsel İhbar)	0.786	0.903	0.824
Niyet 2(Dışsal İhbar)	0.837	0.899	0.748

Görsel 3: Güvenirlilik ve Geçerlilik Katsayıları.

Hair ve diğerlerinin (2006); (2014), Starstedt ve diğerlerinin (2017), ve Karagöz (2017) gerçekleştirdikleri çalışmalarda faktör yüklerinin 0,70, Chronbach's alpha değerinin 0,70 ve AVE değerinin de 0,50 üstünde gerçekleşmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Faktör yüklerinin 0,60 üzerinde olması halinde de, yeni ölçek geliştirildiği çalışmalarda, gerçekleştirilen işlemde elde edilen sonuçların da kabul edilebileceği ortaya konulmuştur (Doğan, 2018: 64). Diğer taraftan faktör yüklerinin 0,60 ve 0,70 oranlarında seyrederken çalışmadan ayıklanmaması geçerlilik ve güvenilirlik değerlerine göre de belirlenmektedir. Gerçekleştirilen çalışmalardan elde edilen sonuçlara göre Chronbach's alpha, CR 0,70 değerlerinin üzerinde olması ve bu özelliğin yanında birleşme geçerliliği değeri AVE değerinin de 0,50 üzerinde olması halinde 0,7 ve 0,6 arasındaki faktör yüklerinin çalışmada korunması yoluna gidilebileceği (Doğan, 2018: 65-67) ifade edilmiştir. Yukarıdaki tablolardan anlaşılacağı üzere hesaplanan değerler istenilen sınırlar dahilindedir.

Çalışmada "Ayrışma Geçerliliği Sonuçları" da irdelenmiştir. Bu çalışma ile gerçekleştirilmek istenen konu edilen faktörlerin birbirlerinden ne ölçüde ayrıştığının ortaya konulmasıdır. (Yorulmaz, 2019: 1060).

	Algılanan Davranışsal Kontrol	Niyet 1	Niyet 2	Öznel Norm	Tutum
Algılanan Davranışsal Kontrol	0.738				
Niyet 1	0.196	0.908			
Niyet 2	0.222	0.057	0.865		
Öznel Norm	0.215	0.185	-0.061	0.765	
Tutum	0.112	0.190	-0.048	0.286	0.751

Görsel 4: Fornell- Larcker Kriteri Sonuçları.

Fornell-Larcker (1981) AVE değerlerinin karekökleri ile belirtilen değerin aynı sütunda yer alan korelasyon değerlerinden büyük olmasının üzerinde çalışılan modelin geçerliliğini göstermektedir. Çalışmada "Algılanan Davranışsal Kontrol" değişkeninin AVE değeri 0,544 olarak gerçekleşmiştir. Karekökü alındığında 0,738 değeri çıkmıştır. Yine aynı sütunda bulunan değerlere bakıldığında 0,738 değerinin altında kaldığı (0,196-0,222-0,215-0,112) görülmektedir. Belirtilen durumun diğer değişkenlerde de gerçekleştiği görüldüğünden modelin geçerliliği söylenebilir. Yine SmartPLS uygulamasında bir diğer Ayrışma Geçerliliği çalışması da HTMT değerlerinin incelenmesini içermektedir.

	Algılanan Davranışsal Kontrol	Niyet 1	Niyet 2	Öznel Norm	Tutum
Algılanan Davranışsal Kontrol					
Niyet 1	0.187				
Niyet 2	0.214	0.092			
Öznel Norm	0.301	0.229	0.109		
Tutum	0.112	0.216	0.080	0.369	

Görsel 5: HTMT Değerleri.

Görsel 6'dan anlaşıldığı üzere hesaplanan değerlerin 0,9 altında olması nedeniyle ayrışma geçerliliğinin söz konusu olduğu görülmektedir.

Çalışma hipotezlerinin sınanmasına geçilmeden önce çalışmada VIF, R2 ve f2 değerlerinin incelenmesi gerekmektedir. VIF değeri ortaya konulan modelde çoklu doğrusallık probleminin yaşanıp yaşanmadığını, R2 değeri modele dâhil edilen faktörlerin açıklama gücünü ve f2 değeri de etki büyüklüklerini göstermektedir.

Değişkenler		VIF	R2	f2
Tutum	Niyet 1	1,092	0,078	0,02
Öznel Norm		1,131		0,012
Niyet Algılanan Davranışsal Kontrol		1,051		0,025
Tutum	Niyet 2	1,092	0,063	0,002
Öznel Norm		1,131		0,01
Algılanan Davranışsal Kontrol		1,051		0,062

Görsel 6: Modelin VIF, R2 ve f2 Değerleri.

Çalışmada VIF değerler 1,051, 1,092 ve 1,131 olarak gerçekleşmiştir. VIF değerinin 4'ün altında gerçekleşmesi durumunda yaşanmazken, 2'nin üstünde gerçekleşmesi durumunda da çoklu doğrusallık problemi (Hair vd., 2010; Allison, 1999: 141-142) yaşanacağı ifade edilmiştir. Görsel 7'den de anlaşılacağı üzere çalışmada çoklu doğrusallık problemi yaşanmamaktadır. R2 değeri 0 ve 1 arasında değer alırken, 0 değerine yaklaşması modelin açıklama gücünün düşük 1 yaklaşması da modelin açıklama gücünün yüksek olduğunu ifade eder İstenilen durum R2 değerinin büyük olarak çıkmasıdır fakat düşük çıkması durumunda da modelin red edilmesi gerekmemektedir (Allison, 1999: 31). Hatta elde edilen değerlerin 0,10 olarak hesaplanmasının da kafi olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir (Doğan, 2018: 34). R2 değeri Cohen (1988) tarafından gerçekleştirilen çalışmada $[0,02 \leq R2 \leq 0,13]$ küçük, $[0,13 \leq R2 \leq 0,26]$ orta ve $[0,26 \leq R2]$ büyük etkiye sahip olarak değerlendirilmiştir. Çıkan sonuçlar bu noktadan hareketle değerlendirilebilir. f2 değeri için Cohen (1988) yapmış olduğu değerlendirmesinde 0,02 düşük, 0,15 orta ve 0,35 ise yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Bu değer 0,02 barajı altında kaldığında da etkisiz olduğu belirtilmektedir (Doğan, 2018: 35). Modelin etki büyüklüğüne (f2) bakıldığında da Tutum'ların Niyet 1'e 0,02, Algılanan Davranışsal Kontrol değişkeninin 0,025 ve yine Algılanan Davranışsal Kontrol değişkeninin Niyet 2'ye 0,062 etki ettiğini ve bu etki büyüklüğünün de düşük olduğu görülmektedir.

Değişkenler		Standardize β	Standart Sapma	t Değeri	P Değeri
Tutum	Niyet 1	1,141	0,071	1,974	0,049
Öznel Norm		0,111	0,069	1,602	0,110
Algılanan Davranışsal Kontrol		0,156	0,072	2,180	0,029
Tutum	Niyet 2	-0,047	0,077	0,617	0,537
Öznel Norm		-0,102	0,087	1,178	0,239
Algılanan Davranışsal Kontrol		0,248	0,062	4,001	0,000

Görsel 7: Hipotez Sonuçları.

Görsel 7'de gerçekleştirilen çalışmanın " β ", "t" ve "p" değerlerine ilişkin bulgular paylaşılmıştır. Bu bulgulara göre, t değeri 1,95 üzerinde gerçekleştiğinden %95'lik anlamlılık düzeyinde;

- Tutum değişkeni ($\beta=1,141$, $p=0,049$) Niyet 1 değişkenini,
- Algılanan Davranışsal Kontrol Değişkeni ($\beta=1,156$, $p=0,029$) Niyet 1 değişkenini,
- Algılanan Davranışsal Kontrol ($\beta=0,248$, $p=0,000$) Niyet 2 değişkenini pozitif olarak etkilemektedir.

Hipotez		Sonuç
H1a	Muhasebe mesleği mensuplarının tutumları ile içsel ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır	Doğrulanmıştır
H1b	Muhasebe mesleği mensuplarının tutumları ile dışsal ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır	Doğrulanmamıştır
H2a	Muhasebe mesleği mensuplarının öznel normları ile içsel ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır	Doğrulanmamıştır
H2b	Muhasebe mesleği mensuplarının öznel normları ile dışsal ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır	Doğrulanmamıştır
H3a	Muhasebe mesleği mensuplarındaki algılanan davranışsal kontrol faktörüyle ile içsel ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır	Doğrulanmıştır
H3b	Muhasebe mesleği mensuplarındaki algılanan davranışsal kontrol faktörüyle ile dışsal ihbar niyeti arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır	Doğrulanmıştır

Görsel 8: Hipotez Sonuç Özet Görseli.

Sonuç ve Tartışma

Hileli finansal raporlamanın ortaya çıkarılmasında kullanılan en önemli yöntemlerden ihbar yöntemidir. Çalışma, hileler ile karşılaşan kişilerin ihbar niyetlerini şekillendiren tutum, öznel norm ve algılanan davranışsal kontrol değişkenlerinin ihbar niyeti ile olan ilişkisinin ortaya konulması hedefini gütmektedir.

Çalışmada uygulamanın gerçekleştirildiği katılımcıların muhasebe mesleği mensupları olması ortaya çıkan sonuçların değerini daha da artırmaktadır. Bunun sebebi de katılımcıların genel ve mesleki etik değerler konusunda çeşitli eğitimler görmeleri, konuyu hassasiyetle ele almaları ve hile söz konusu olduğunda durumu tespit edecek ilk kişiler olmalarıdır. Unutulmaması gereken nokta çalışmada direkt olarak davranışın ölçülmesinden önce ihbar niyetinin temel alınmasıdır. Bu nedenle davranışın doğrudan ölçülmesinin mümkün olmaması nedeniyle niyet üzerinden hareket edilmiştir.

Çeşitli araştırmacılar ihbar niyeti ve PDT üzerine birçok araştırma gerçekleştirmiştir. Rustiarini ve Sunarish (2018) ihbar niyetine algılanan davranışsal kontrol değişkeninin etki ettiği fakat tutumların ve öznel normların etkilemediği ortaya konulmuştur. Diğer taraftan çalışmadan elde edilen sonuçlar ile karşılaştırıldığında ortak paydanın algılanan davranışsal kontrol değişkeni olduğu görülürken araştırmacıların çalışmalarından farklı olarak tutum değişkeninin de ihbar niyetine etki ettiği ve içsel ihbar yoluyla ihbar niyetini sergilemeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Bir diğer çalışmada Zakaria ve diğerleri (2016) ihbar niyetine tutum ve öznel normların etki ettiği belirtilirken algılanan davranışsal kontrol değişkeninin ihbar niyetine etki etmediği sonucuna ulaşmışlardır. Çalışmada ise benzer nokta tutum değişkenidir. Tutum değişkeni ihbar niyetine etki ederken Zakaria ve diğerlerinin gerçekleştirdiği çalışmadan farklı olarak algılanan davranışsal kontrol değişkeninin, hem içsel hem de dışsal yollarla, ihbar niyeti üzerinde etkili olduğu ortaya koyulmuştur. Bir başka çalışmada Utami ve diğerleri (2018) ihbar niyetine öznel normlar ve algılanan davranışsal kontrol değişkenlerinin etki ettiği diğer taraftan tutumların etkilemediğini belirtmişlerdir. Çalışmadan elde edilen veriler tutumlar ve algılanan davranışsal kontrol değişkenlerinin ihbar niyeti üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Brown ve diğerleri (2016) elde ettiği sonuçlar; algılanan davranışsal kontrol ve tutumların ihbar niyeti üzerinde etkili olduğu diğer taraftan da öznel normların ihbar niyeti üzerinde her hangi bir etkisi olmaması gerçekleştirilen çalışma ile benzer sonuçları işaret etmektedir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar kimi araştırmacıların gerçekleştirdiği çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik gösterirken kimi araştırmacıların sonuçlarından farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların temelinde araştırmaların gerçekleştirildiği ülkelerin kültürel yapılarının ve çalışma alanlarının arasındaki farklılıklardan doğduğu söylenebilir.

Çalışmanın bir diğer katkısı ise finansal hilelerin ihbar niyetinin hangi değişkenler tarafından etkilendiğinin ortaya koyulurken hangi yolun da tercih edildiğinin anlaşılmasıdır. Çalışmadan elde edilen veriler ışığında ihbar niyetinin içsel ve dışsal ihbar olarak bir ayrım gösterdiği ortaya çıkmış-

tır. Algılanan Davranışsal Kontrol değişkeninin içsel ve dışsal ihbar niyeti üzerinde pozitif yönlü bir etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Tutum değişkeninin de içsel ihbar niyeti ile pozitif yönlü ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır.

İhbar niyetinin dışsal ihbar vasıtası ile gerçekleştirilmesi konunun işletme içinde çözüme ulaştırılmadan kamuya yansımaları anlamına gelecektir. İşletmelerin hileli finansal raporlamalarının ortaya çıkmasıyla karşılaşacağı itibar kayıplarının ve dava maliyetleri gibi maddi/manevi kayıpların ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesi için bir takım uygulamaların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu uygulamalardan en kolay uygulanabilir olanı etik değerler üzerine çalışanlara verilebilecek eğitimler olabilir. Bir başka uygulama da çalışanların ihbar niyetlerini gerçekleştirebilecekleri yolların ve vasıtaların her bir çalışana tanıtılarak nasıl ve hangi durumlarda kullanmaları gerektiğinin bilgisinin de verilmesidir Kurumların gerçekleştirecekleri bu farkındalık çalışmalarının yanında, ihbarcıyı koruyucu kurallar koyması da ihbar niyetinin davranışa dönüşmesini kolaylaştırıcı bir etmen olacağı da dikkate alınmalıdır. Bu koruyucu kuralların yanında ihbar davranışını gösteren çalışanların ödüllendirilmesi de ihbar niyetini gösteren çalışanları cesaretlendirilebilir. İşletmelere çalışan temin edilmesi sırasında çalışanlara verilen işletme el kitapçıklarında ihbar kavramına değinilmesi ve kurum politikalarında konu hakkında işletmenin bakış açısını açık bir dille anlatılması kurum kimliğinin ve çalışanın işletmeye bağlılığını artıracak yaklaşımlar olarak düşünülebilir. Bu saydığımız uygulamalar kurum kültürünün geliştirilmesi ile sağlanabilir.

Çalışmanın bu katkılarının yanında bir adım daha öteye gidilmesi bunun için de gelecekte farklı bölgeler ve iller ile ilgili çalışmaların gerçekleştirilmesi bilimsel birikimine etki edecektir. Bir başka açıdan da değerlendirildiğinde özel sektörde faaliyet gösteren işletmelerin muhasebe-finance bölümleri ve satın alma departmanları çalışmalarında da uygulama gerçekleştirilerek meslek profesyonelleri ile karşılaştırma gerçekleştirilmesi bilimsel bilgi birikimine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- ACFE. (2010). Report to the nations on occupational fraud and abuse, http://www.acfe.com/uploaded-files/acfe_website/content/documents/rtnn-2010.pdf, (Erişim Tarihi: 10.01.2018).
- ACFE. (2012). Report to the nations on occupational fraud and abuse, https://www.acfe.com/uploadedFiles/ACFE_Website/Content/rtnn/2012-report-to-nations.pdf. (Erişim Tarihi:10.01.2018).
- ACFE. (2014). Report to the nations on occupational fraud and abuse, <https://www.acfe.com/rtnn/docs/2014-report-to-nations.pdf>, (Erişim Tarihi:10.01.2018).
- ACFE. (2016). Report to the nations on occupational fraud and abuse, <https://www.acfe.com/rtnn2016/docs/2016-report-to-the-nations.pdf> (Erişim Tarihi:10.1.2018).
- ACFE. (2018). Report to the nations on occupational fraud and abuse, <http://www.acfe.com/report-to-the-nations/2018/#download> (Erişim Tarihi: 21.04.2018).
- Ajzen, I., ve Fishbein, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*, (1. Edition) Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc.
- Ajzen, I., Madden T. J. (1986). Prediction of Goal-Directed Behavior: Attitudes, Intentions and Percied Behavioral Control. *Journal of Experimental Psychology*, 22, 453-474. doi: 10.1016/0022-1031(86)90045-4
- Ajzen, I. (1991). *Theory of Planned Behavior*, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211. doi: 10.1016/0749-5978(91)90020-T
- Alexander, C. S., Becker H. J. (1978).The Use of Vignettes in Survey Research. *The Public Opinion Quarterly*, 42(1), 93-104. doi:10.1086/268432
- Allison, P. D. (1999). *Multiple Regression: A Premier*, Pine Forge Pres, California: Sage Publications, Inc.
- Bozkurt, N. (2009). *İşletmelerin Kara Deliği Hile Çalışan Hileleri*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
- Brennan, N. M., Mcgrath, M. (2007). Financial Statement Fraud: Some Lessons From Us and European Case Studies. *Australian Accounting Review*, 17(2), 49-61. doi: 10.1111/j.1835-2561.2007.tb00443.x
- Brown, J.O., Hays, J., Stuebs Jr., M.T., (2016). Modelling Accountant Whistleblowing Intentions: Applying the Theory of Planned Behavior and the Fraud of Planned Behavior and Fraud Triangle. *Accounting and Public Intrest*. 16(1), 28-56. doi: 10.2308/pain-51675.
- Buchan, H. F. (2005). *Ethical Decision Making İn The Public Accounting Profession: An Extension of*

- Ajzen's Theory Of Planned Behavior. *Journal of Business Ethics*, 61(2), 165-181.
- Cohen, J. (1988) *Statistical Power Analysis for The Behavioral Sciences*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates. (2. Edition)
- Chang, M. K. (1998). Predicting Unethical Behavior: A Comparison of the Theory of Reasoned Action and the Theory of Planned Behavior. *Journal of Business Ethics*. 17(16), 1825-1834. doi: 10.1023/A:1005721401993
- Culiberg, B., Mihelic, K. K. (2017). The Evolution of Whistleblowing Studies: A Critical Review and Research Agenda. *Journal of Business Ethics*, 146 (4), 787-803. doi: 10.1007/s10551-016-3237-0
- Çetinkaya Bozkurt, Ö. (2014). Planlanmış Davranış Teorisi Çerçevesinde Öğrencilerin Girişimci Olma Niyetlerinin İncelenmesi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 27-47. <http://eyad.mu.edu.tr/index.php/eyad/article/view/88/69>.
- Doğan, D. (2018); SmartPLS ile Veri Analizi, Charleston SC.: CreateSpace. (1. Baskı)
- Dungan, J., Waytz A., & Young L. (2015). The Psychology of Whistleblowing, *Current Opinion in Psychology*, 6, 129-133. doi: 10.1016/j.copsyc.2015.07.005.
- Fornell, C., Larcker, D.F. (1981). Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50. doi: 10.1177/002224378101800104.
- Greenwood, C. A. (2015). Whistleblowing in The Fortune 1000: What Practitioners Told Us About Wrongdoing in Corporations in a Pilot Study. *Public Relation Review*, 41(4), 490-500.
- Güllü, K., Kurtoğlu R. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Etiksel Perakendecilik Uygulamalarına İlişkin Algılamaları. Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 135-151.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., ve Tatham R. L. (2006). *Multivariate Data Analysis*, Upper Saddle River, NJ.: Pearson Prentice Hall.
- Hair, J. F., Black W. C., Babin B. J., ve Anderson R. E. (2010), *Multivariate Data Analysis*, Upper Saddle River, NJ. Pearson Prentice Hall. (7. Edition).
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M., Mena, J. A. (2012). An Assessment of Use of Partial Least Squares Structural Equation Modelling in Marketing Research. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(3) , 414-433. doi: 10.1007/s11747-011-0261-6
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L., Kuppelwieser V. G. (2014). Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM) an Emerging Tool in Business Research. *European Business Review*, 26 (2), 106-121. doi: 10.1108/EBR-10-2013-0128
- Harrison, D. A., Mykytyn Jr, P. P., Riemenschneider C. K. (1997). Executive Decisions About Adoption of Information Technology in Small Business: Theory and Empirical Tests. *Information Systems Research*, 8, (2), 171-195. <http://www.jstor.org/stable/23010902>.
- Hersh, M.A. (2002). Whistleblowers-Heroes or Traitors?: Individual and Collective Responsibility for Ethical Behaviour. *Annual Reviews in Control*, 26, (2), 243-262. doi: 10.1016/s1367-5788(02)00025-1.
- Karagöz, Y. (2017). SPSS ve AMOS Uygulamalı Nitel-Nicel-Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kennett, D., Downs, A., Durler, M. G. (2011). Accounting Students' Intent to Blow the Whistle on Corporate Fraudulent Financial Reporting: An Experiment. *Journal of Business and Social Science*, 2 (14),14-23. doi: 10.1177/0972150914535142.
- Korkmazıyürek, H., Hazır, K. (2014). Algı, Tutum ve Duygular, Ünsal Sıgır, Ü., & Gürbüz, S.(Ed.), *Örgütsel Davranış*, İstanbul, Beta Yayın A.Ş., 2. Baskı, 45-217.
- Lee, G., Xiao, X. (2018). Whistleblowing on Accounting Related Misconduct: A Synthesis of The Literature. *Journal of Accounting Literature*, 41, 22-46. doi: 10.1016/j.acclit.2018.03.003
- Legal Dictionary. (2018), <https://legaldictionary.net/whistleblower/>, (Erişim Tarihi:09.08.2018).
- Maji, S. K., Pal, K. (2017). Factors Affecting Adoption of E-Filing Of Income Tax Returns In India: A Survey. *IUP Journal of Accounting Research & Audit Practices*, 16(1), 46-66.
- Mansbach, A., Bachner, Y. (2010). Internal or External Whistleblowing: Nurses Willingness to Report Wrongdoing. *Nurses Ethics*, 17(4), 483-490. doi: 10.1177/0969733010364898.
- Miller, Z. D. (2017); The Enduring Use of The Theory Of Planned Behavior, *Human Dimension of Wildlife*, 22(6), 583-590. doi: 10.1080/10871209.2017.1347967.
- Nayır, D. Z., Herzig, C. (2012) Value Orientations As Determinants of Preference For External and Anonymous Whistleblowing. *Journal of Business Ethics*, 107(2), 197-213. doi: 10.1007/s10551-1011-1033-4.

- Nayır, D. Z. (2012). Kurumsal Etik ve Whistleblowing, 1. Baskı, İstanbul Pozitif Yayınlar.
- Nayır, D. Z., Rehg, M. T., Asa, Y. (2018). Influence of Ethical Position on Whistleblowing Behaviour: Do Preferred Channels in Private and Public Sector Differs. *Journal of Business Ethics*, 49(1), 147-167. doi: 10.1007/s10551-016-3035-8.
- Özler, D. E., Atalay, C. G., ve Şahin, M. D. (2015). Whistleblowing, Örgütsel Davranışta Güncel Konular, Özler, N. D.(Ed), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, s.195-210.
- Park, H., Blenkinsopp, J. (2009). Whistleblowing as Planned Behavior – Survey of South Korean Police Officers. *Journal of Business Ethics*, 85(4), 545-556. doi: 10.1007/s10551-008-9788-y
- Pavlou, P. A., Fygenson, M. (2006). Understanding and Predicting Electronic Commerce Adaption: An Extension of Theory of Planned Behavior. *Management Information System Quarterly*, 30(1), 115-143. doi: 10.2307/25148720
- Rhodes, R. E., Courneya, K. S. (2003). Modelling the Theory of Planned Behaviour and Past Behaviour, *Psychology. Health & Medicine*, 8(1), 57-69. doi: 10.1080/1354850021000059269.
- Ponnu, C.H., Naida, K., Zamri, W. (2008). Determinants of whistle blowing. *International Review of Business Research Papers*, 4(1), 276-298.
- Robins, S. P., ve Judge, T. A. (2015). Örgütsel Davranış, İnci Erdem(Çev. Ed.), Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. 14. baskıdan çeviri.
- Rustiarini, N. W., Sunarsih, N. M. (2017). Factors Influencing The Whistleblowing Behaviour: a Perspective From The Theory of Planned Behavior. *Asian Journal of Business and Accounting*, 10(2), 187-214.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., ve Hair, J. F. (2017). Partial Least Squares Structural Equation Modelling, Homburg, C., Klarmann, M. and Vomberg, A.(Edt.), *Handbook of Market Research*, Heidelberg, s.1-40.
- Surya, R. A. S., Zarefar, A., Mela, N. F. (2017). Whistle Blowing in The Police Sector: Importance of Control Behaviour Factor and Professional Commitment. *Accounting and Finance Review*, 2 (2), 9-14. <http://paper.researchbib.com/view/paper/123062>.
- Tarjo, P., Suwito, A., Aprillia, I. D., Ramadan, G. R. (2019). Theory of Planned Behavior and Whistleblowing Intention, *Jurnal Keuangan dan Perbankan*, 23(1), 45-60. doi: 10.26905/jkdp.v23i1.2714
- Türk Dil Kurumu. (2017), http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a38faf1e e7a73.45546371 (Erişim Tarihi: 19.12.2017)
- Tekinay, S. S., Akman, S., Burcuoğlu, H., ve Altop, A. (1993). *Tekinay Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, İstanbul, Filiz Kitap Evi, 7. Baskı.
- Turan, B., İpçioğlu, İ. (2018). Planlı Davranış Teorisi İle Whistleblowing Niyetinin İncelenmesi: Sağlık Sektörü Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17, 147-166. doi: 10.18092/ulikidince.431146.
- Turmob, (2020), Üye İstatistikleri, <https://www.turmob.org.tr/istatistikler/c8172e63-2bef-4919-a-86386e403bdfdf0a/meslek-mensubu-dagilim-tablosu--sm-smmm-> (Erişim Tarihi: 24.03.2020).
- Utami, K.K.D., Mimba, N.P.S.H., Rasmini, N. K., Widanaputra, A.A.G.P. (2018). The Effect of Attitude Toward the Behavior, Subjective Norm and Perceived Behavioral Control on Whistleblowing Intention. *Research Journal of Finance and Accounting*. 9(18), 1-5. <https://core.ac.uk/download/pdf/234632452.pdf>.
- Vandekerckhove, W. (2006). *Whistleblowing and Organizational Social Responsibility: A Global Assessment*, Burlington: Ashgate Publishing Limited. (1. Edition).
- Victor, B., Trevino, L. K., Saphiro, D. L. (1993) Peer Reporting of Unethical Behavior: The Influence of Justice Evaluation and Social Context Factors. *Journal of Business Ethics*, 12(4), 253-263. doi: 10.1007/BF01666528.
- Yorulmaz, M. (2019). Çalışan algısına göre gemi performansı ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 1053-1065. doi: 10.33692/avrasyad.543658
- Zakaria, M., Razak A., Azmawaty, S. N., Noor, W. N. B. W. M. (2016). Effects of Planned Behavior On Whistle Blowing Intention: Evidence From Malaysian Police Department. *Middle-east Journal of Scientific Research*, 24(7), 2352-2365. doi: 10.5829/idosi.mejsr.2016.24.07.22667.
- Zhang, J., Ch'u, R., Wei, L. (2009). On Whistleblowing Judgment And Intention: The Roles Of Positive Mood And Organizational Ethical Culture. *Journal of Managerial Psychology*, 24(7), 627-649. doi: 10.1108/02683940910989020
- Winardi, R. D. (2013). The Influence Of Individual And Situational Feactors On Lower-Level Civil Servants' Whistle-Blowing Intention In Indonesia. *Journal of Indonesia Economy and Business*, 28(3), 361-376. doi: 10.22146/jieb.6216

İlkokullardaki Destek Eğitim Odası Uygulamasına İlişkin Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri Hakkında Bir Araştırma¹

A Research On The Views Of Primary School Teachers About Resource Education Room Application

Sibel Kübra YAZARKAN²

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öz

“Destek Eğitim Odası (DEO)” uygulaması özel gereksinimli öğrencilerin ya da özel yetenekli öğrencilerin eğitimlerine devam ederken belirli derslerde sınıftan alınarak birebir eğitilmesi şeklinde gerçekleştirilen, öğrencilerin akademik ve sosyal gelişimlerini sağlamaya yönelik bir uygulamadır. Bu çalışma özel gereksinimli öğrencilere odaklanmıştır. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Ordu ili Ünye ilçesinde DEO bulunan ilkokullarda, zihinsel yetersizliğe sahip öğrencilere DEO’nda verilen eğitim hizmetlerine ilişkin öğretmenlerin görüşlerini tespit etmektir. Araştırma, DEO bulunan üç ilkokulda, DEO’nda destek eğitimi veren sekiz öğretmenin gönüllü katılımıyla yürütülmüştür. Araştırmada veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış, veriler yüz yüze görüşmeler yolu ile toplanmıştır. Toplanan verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar frekans tablolarında özetlenerek yorumlanmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlardan en dikkat çekici olanları; okullarda DEO bulunmaması, DEO uygulamasında pekiştirme kullanıldığı, öğrencinin özel gereksiniminin türünün DEO uygulamasının sonucunu doğrudan etkilediği ve DEO’nda verilen eğitimde veli desteği olan öğrencilerde daha fazla ilerleme sağlandığı yönündedir.

Anahtar Sözcükler: Özel Gereksinimli Öğrenci, Destek Eğitim Odası, Sınıf Öğretmenleri

Abstract

“Resource Education Rooms (RER)” is put into practice by taking special need students or special talented students from some of their lesson to be given one to training providing them a better social and academic development. This study is focused on special needs of students. In this context the aim of this research is to determine the opinions of teachers, regarding the quality of service provided in the RER settings, who were giving instructions to special need students in primary schools which has RER in the district of Ünye. This research was conducted with the voluntary participation of eight teachers who were giving instruction in three primary schools that had RER. As a data collecting methods semi-structured interview technique had been used in the research and the data had been gathered via face to face interviews. Descriptive analysis and content analysis techniques are used in collected data analysis. The results obtained in the study are summarized in frequency tables and interpreted. The most striking results of the research are as follows; lack of RER in schools, reinforcement is used in the RER application, the type of student’s special requirement directly affects the result of the RER practice and more progress is made in the RER for students with parent support.

Keywords: Special Talened Student, Resource Education Rooms, Form Teachers

¹ Bu çalışma 26-27 Nisan 2019 tarihlerinde Gaziantep’te düzenlenen 6. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuş, ancak tam metin olarak yayımlanmamıştır.

² Sınıf Öğretmeni, Şehit Hüseyin Başaran İlkokulu, Ünye, kubramezararkali@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4763-2342

Extended Abstract

People differ from one another as the creation. This difference is greater in people who are considered disabled. Individuals who differ significantly from their peers in terms of their individual characteristics and educational qualifications and hence have difficulty in playing the roles they should play have various rights, such as normal individuals. One of these rights is the right to education. National and international laws guarantee these educational rights of individuals with mental disabilities. In our country, students with mild intellectual disabilities are educated in general education classes by means of inclusion (Karasu and Şimşek, 2018:1582). In general, inclusive education is defined that is an educational environment which is applied in formal and private, preschool, primary, secondary and non-formal education institutions where the needs of the students with special needs are prepared in a personal, social and professional sense for future life, together with their peers who develop as normal as possible, where their needs can be best met, support education services are provided. Support education services in mainstreaming; classroom assistance, special education counseling and Resource Education Rooms (RER) service (Akay et. al, 2014: 43-44).

RER aims to ensure that the mainstreaming students in the regular classroom participate successfully in the general education environment by contributing to their language skills and academically, eliminating their behavioral and social problems (Glomb and Morgan, 1991:221). RER is a classroom where special education programs are applied to students with disabilities or learning disabilities. These students are individuals who have some special needs, although they attend normal classes (Deshpande, 2013:86). More specifically, in RER, in schools and institutions, students with special needs and special talented students who continue their education in the same class with their peers who do not have disability within the scope of inclusive education / integration can be trained. These students and the students will receive support education are determined by the commission of guidance and counseling services at the beginning of the academic year in line with the suggestions of the individualized education program development unit. In addition, if necessary, the said planning can be revised within the academic year. Every student in need of special education is provided to benefit from this education in accordance with their needs (Karabulut, 2018:94).

When the literature on special education applications is examined, it is seen that RER application is recommended after many studies. In order to ensure that inclusion practices are carried out with the least number of problems, a RER is required within each school. If this support is not provided to the students, it is a fact that it will not be possible to reach the aims that are aimed to be achieved by mainstreaming the students in the general classroom environment (Erkan, 2018:18). In this context, the study focuses on the evaluation of the application of RER based on the experiences of teachers. The aim of this research is to determine the opinions of teachers, regarding the quality of service provided in the RER settings, who were giving instructions to special need students in primary schools which has RER in the district of Ünye. This research was conducted with the voluntary participation of eight teachers who were giving instruction in three primary schools that had RER. The qualitative research methods semi-structured interview technique had been used in the research and the data had been gathered via face to face interviews. Descriptive analysis and content analysis techniques are used in collected data analysis. The results obtained in the study are summarized in frequency tables and interpreted. The most striking results of the research are as follows; lack of RER in schools, reinforcement is used in the RER application, the type of student's special requirement directly affects the result of the RER practice and more progress is made in the RER for students with parent support

Giriş

Hayatta her insan çeşitli açılardan birbirinden farklıdır. Ancak engelli olarak ifade edilen insanlarda bu farklılıklar daha fazladır. Kendileriyle aynı konumda olan bireylerden kişisel nitelikleri ve eğitim yeterlilikleri bakımından önemli ölçüde farklılık gösteren ve bu durumun sonucu olarak toplumda oynaması gereken rolleri yerine getirmede zorluk çeken bireylerin de diğerleri gibi sahip olduğu çeşitli haklar söz konusudur. Bunlardan belki de en önemlisi eğitim hakkıdır. Zihinsel yetersizliğe haiz bireylerin eğitim hakkı ulusal ve uluslararası yasalar tarafından güvence altına alınmıştır. Bu bağlamda yasalarımız hafif düzeyde zihinsel engelli olan öğrencilerin normal öğrencilerle kaynaştırılarak genel eğitim sınıflarında eğitim görmelerini ön görmektedir. Ayrıca bu öğrenciler için özel olarak bireyselleştirilmiş eğitim programı (BEP) geliştirilmektedir (Karasu ve Şimşek, 2018:1582). Ülkemizde bu tür özel eğitim programlarının yasal zeminini Milli Eğitim Bakanlığı tarafında yayınlanan “Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği” oluşturmaktadır.

Özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilerin eğitim haklarından yararlanmalarını sağlamak üzere gerekli usul ve esasları düzenlemeyi amaçlayan bu yönetmelik, zihinsel ve bedensel olarak özel gereksinimli ya da özel yetenekli öğrencilerin eğitim ve öğretim süreçlerini düzenlemektedir. Yönetmeliğe göre;

“özel eğitim, bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından anlamlı düzeyde farklılık gösteren bireylerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiş eğitim programları ve özel olarak yetiştirilmiş personel ile uygun ortamlarda sürdürülen eğitimi, destek eğitim hizmeti, özel eğitim ihtiyacı olan bireylerin eğitim ihtiyaçları doğrultusunda kendilerine, ailelerine, öğretmenlerine ve okuldaki diğer personele uzman personel ve gerekli araç-gereçlerle sunulan danışmanlık hizmetlerini ve destek eğitim odası, tam zamanlı kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitimlerine devam eden öğrenciler ile özel yetenekli öğrencilere ihtiyaç duydukları alanlarda destek eğitim hizmetleri verilmesi için düzenlenmiş ortamı” ifade etmektedir (MEB, 2018).

Genel olarak kaynaştırma, özel eğitime ihtiyacı olan öğrenciyi bireysel, sosyal ve akademik anlamda hayata hazır hale getiren, olabildiğince özel gereksinimi olmayan akranlarıyla bir arada tutarak, ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılanabileceği ve bunun yanında destek eğitim hizmetlerinin verildiği bir eğitim ortamıdır. Kaynaştırma eğitimi okul öncesi, ilköğretim ve orta öğretimde tüm yaygın eğitim kurumları tarafında uygulanır. Kaynaştırma eğitiminde genel olarak destek eğitim faaliyetleri; sınıf içi yardım, özel eğitim danışmanlığı ve destek eğitim odası (DEO) uygulaması şeklinde tasnif edilmektedir (Akay vd., 2014: 43-44). DEO normal sınıfta eğitim alan kaynaştırma öğrencisinin dil becerilerinin gelişmesine ve öğrencinin akademik yeterliliğine katkı sağlayarak, davranışsal ve sosyal sorunlarını çözerek genel eğitim ortamında başarılı olmasını sağlamayı amaçlar (Glomb ve Morgan, 1991: 221).

DEO engelli ya da öğrenme zorluğu olan öğrencilere özel eğitim programları uygulanan bir sınıftır. Bu öğrenciler normal sınıfta eğitim görmekle birlikte bazı özel gereksinimleri olan bireylerdir (Deshpande, 2013:86). Daha açık bir ifadeyle DEO’nda, okul ve kurumlarda özel eğitim gereksinimi olmayan öğrencilerle birlikte kaynaştırma uygulaması vasıtasıyla aynı sınıfta eğitimlerine devam eden ancak kişisel özellikleri bakımından da özel eğitime ihtiyaç duyan ya da özel yetenekleri olan öğrenciler eğitim görebilir. DEO’nda eğitim alacak öğrenciler ile bu öğrencilere verilecek dersler, BEP geliştirme biriminin tavsiyeleri kapsamında rehberlik ve danışma hizmetleri yürütme komisyonu tarafından eğitim öğretim yılı başında belirlenir. Ayrıca ihtiyaca binaen ilgili planlama eğitim dönemi içerisinde revize edilebilir. Söz konusu planlama kapsamında özel eğitim ihtiyacı olan bütün öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun olarak bu eğitimden faydalanması sağlanır. DEO’nda verilecek eğitim hizmetleri öğrencinin faydası dikkate alınarak ve öğrenci velisinin de onayı ile okulun resmi çalışma saatlerinde (öğrencinin ders saati içinde veya dışında) planlanır. Öğrenci destek eğitimini ders saati içinde alacak ise ders programına göre o ders saatinde ortak sınıfta okutulan derse paralel eğitim verilir. DEO’nda öğrenciye haftalık ders saatinin en fazla %40’ı kadar eğitim verilebilir (Karabulut, 2018: 94).

Özel eğitim uygulamalarına ilişkin literatür incelendiğinde konuyla ilgili çok sayıda çalışmada DEO uygulamasının özel gereksinimli öğrenciler için faydalı olacağı ve bu uygulamanın önerildiği

görülmüştür. Kaynaştırma eğitiminden maksimum fayda sağlanması her okul bünyesinde bir DEO'na ihtiyaç vardır. Öğrencilere bu olanağın sağlanması, genel sınıf ortamında verilen kaynaştırma eğitimi ile hedeflenen amaçlara ulaşma noktasında büyük önem arz etmektedir (Erkan, 2018: 18). Bu bağlamda çalışmada DEO uygulamasına yönelik öğretmenlerin deneyimlerinden yola çıkarak bu uygulamanın değerlendirilmesi konusuna odaklanılmıştır. Çalışma ilkokullardaki özel gereksinimli öğrencilere yönelik gerçekleştirilen DEO uygulamasını kapsamakta olup araştırmanın metodolojisi ve bulguları literatür özetinden sonraki kısımda açıklanmıştır.

Literatür Özeti

Kaynaştırma öğrencilerine yönelik gerçekleştirilen özel eğitim uygulamalarına ilişkin yapılan ayrıntılı literatür taraması sonucunda konuyla ilgili çalışmaların çoğunlukla kaynaştırma öğrencilerine sınıf ortamında verilen eğitimle ilgili olduğu görülmüştür. Bunun yanında DEO uygulamasına ilişkin az sayıda çalışmaya rastlanmıştır olup, bu çalışmalardan bir kısmı (Demir ve Avcu, 2018; Pemik, 2017; Karabulut, 2018) ise özel yetenekli öğrencilere ilişkin DEO uygulamalarına yönelik çalışmalardır. Özel gereksinimli öğrencilere ilişkin DEO uygulamalarını inceleyen bazı çalışmalar aşağıda kronolojik sıra ile özetlenmiştir.

Glomb ve Morgan (1991), DEO öğretmenlerinin kaynaştırma öğrencilerinin başarılarını artırmaya yönelik olarak hangi stratejileri uyguladıkları ve bu stratejilerin öğrenci başarısını nasıl etkilediğini test etmişlerdir. Araştırmada DEO öğretmenlerinin literatürde benimsenmiş 19 stratejiyi öğrencilerin başarılarını artırabilme noktasında daha fazla denemeye ve bunun için daha fazla zamana ihtiyaç duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

Moody vd. (2000), DEO uygulamasının öğrenme eksikliği olan öğrencilerin okuma eğitimine etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 2 yıllık bir süreçte yapılan testler sonucunda DEO uygulamasının öğrencilerin okuma anlama becerilerinde önemli bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Kethley (2005), DEO uygulamasının yüksek düzeyde zihinsel engelli ortaokul öğrencilerinin okuma becerilerine etkisini araştırdığı çalışmada, DEO uygulamasının öğrencilerin okuma becerilerine (kodlama, akıcılık, kelime ve okuma anlama) az da olsa katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır.

Ünal (2008), çalışmasında birlikte eğitim ortamına yerleştirilmiş zihinsel engelli öğrencilerin, akademik alanlarda yapabildiklerine göre desenlenen eğitim planlarının, DEO'nda özel eğitim öğretmeni tarafından uygulanmasının, öğrencilerin akademik alandaki amaçları gerçekleştirmelerinde etkili olup olmadığını test etmeyi amaçlamıştır. Araştırmanın sonucunda DEO uygulamasının zihinsel engelli öğrencilerin akademik alandaki amaçları gerçekleştirmelerinde etkili olduğu görülmüştür.

Al-Zoubi ve Rahman (2012), DEO uygulamasının özel gereksinimli öğrencilerin okuma ve aritmetik becerilerinin gelişimindeki etkisini ortaya koymaya çalıştıkları araştırmada, DEO programına katılan öğrencilerle bu programa katılmayan kaynaştırma öğrencileri arasında önemli ölçüde farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir.

Akay, Uzuner ve Girgin (2014), ilkokul dördüncü sınıfta okuyan işitme engelli kaynaştırma öğrencileriyle gerçekleştirilen DEO uygulamasındaki sorunları incelemişlerdir. Araştırma sonucunda işitme engelli öğrencilere DEO programı uygulanmasının öğrencilerin akademik, sosyal ve iletişimsel becerilerinin gelişiminde faydalı olacağı görülmüştür.

Aydın (2015), Bursa ilinde DEO bulunan ilkokullarda, zihinsel yetersizliğe sahip öğrencilere DEO'da verilen eğitim hizmetlerine ilişkin öğretmenlerin görüşlerini tespit etmeye çalıştığı araştırmada, DEO'larının fiziksel sorunlarını ve bu odalarda verilen eğitimin niteliğine ilişkin sorunları belirleyerek çeşitli çözüm önerileri sunmuştur.

Çağlar (2016), Türkiye'de ilköğretim okullarında özel gereksinimli öğrencilere yönelik olarak gerçekleştirilen DEO uygulamasını değerlendirmeyi amaçladığı çalışmada, DEO uygulamasının öğrencileri akademik, kişisel ve sosyal yönden geliştiren bir uygulama olduğu ve özel gereksinimli öğrenciler için eğitimde fırsat eşitliği sağlanmasına katkı yaptığı gibi olumlu sonuçlara ulaşmıştır. Buna karşılık DEO uygulamalarının mevzuatta belirtilen şekilde yapılmadığı, mevzuatın açıklık getirmediği konularda okullar arasında farklılıklar olduğu, okulların fiziksel ve donanımsal olarak yetersiz olduğu ve

DEO kapsamında ders vermekte olan öğretmenlerin hizmet öncesi veya hizmet içi eğitim almadığı gibi sorunlar olduğunu da belirtmiştir.

Şahin ve Güler (2018), DEO'nda görevlendirilmiş öğretmenler ile sınıfında kaynaştırma öğrencisi bulunan ilkokul sınıf öğretmenlerinin BEP hazırlama sürecinde yaşadıkları güçlükleri belirlemeyi hedefledikleri araştırmada, BEP hazırlama sürecinde sınıf öğretmenlerinin DEO'nda görevli öğretmenlere göre daha fazla güçlükler yaşadıklarını ve yaşanan güçlüklerin anlamlı olarak farklılaştığını tespit etmişlerdir. Ayrıca destek DEO'nda görev yapan erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere oranla daha fazla güçlükler yaşadıkları belirtilmiştir.

Semiz (2018) tarafından 2017-2018 öğretim yılında Bolu ilinde DEO bulunan ilkokullarda ve ortaokullarda, özel gereksinimli öğrencilere DEO'nda eğitim veren öğretmenlerin, öğrencilerin sınıf öğretmenlerinin ve ailelerinin DEO'na yönelik görüşlerini belirlemek üzere yapılan araştırmada, öğretmenlerin öğretimde soru-cevap yöntemini kullandıkları, materyal olarak ders kitabı ve kaynak kitaplardan yararlandıkları belirtilmiştir. Pekiştirici türlerinden daha çok sözel pekiştirici kullandıkları ve öğretim sonunda bir değerlendirme yapmadıkları, idarecilerin planlama, işleyiş ve yer gösterme konularında öğretmenlere yardımcı oldukları fakat ailelerin ise destek eğitime hiç katkı sunmadıkları araştırmanın diğer sonuçlarıdır.

Erkan (2018), öğretmen görüşlerine dayalı olarak, ortaöğretim kurumlarındaki DEO uygulamasının kültür ve meslek dersleri açısından değerlendirilmesine odaklandığı çalışmada, DEO uygulamalarının öğrencilerin kültürel ve mesleki eğitim ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmakla beraber, öğrencilere akademik, bireysel ve sosyal yönden bir takım katkılar sağladığının altını çizmiştir.

Karasu ve Şimşek (2018), ilkokul 4. sınıfta okuyan 6 hafif düzey zihinsel engelli kaynaştırma öğrencisine genel eğitim sınıfında verilen din eğitimine ek olarak, DEO'nda bir eğitim ve öğretim yılı boyunca haftada 2'şer saat eğitim yaptırmıştır. Yarı deneysel olarak tasarlanan çalışmada eğitim süreci ön test, son test ve kalıcılık testleri ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda DEO'nda verilen eğitimin zihinsel engelli kaynaştırma öğrencilerinin din eğitimi başarılarını olumlu etkilediği görülmüştür.

Literatür özetinden görüleceği üzere konuyla ilgili ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Ayrıca DEO uygulamasına ilişkin çalışmaların çok azı ilkokul düzeyindeki özel gereksinimli öğrencilere yönelik gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Ordu ili Ünye ilçesinde ilkokul düzeyinde verilen DEO eğitimine yönelik olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı, Ordu ili Ünye ilçesinde DEO bulunan ilkokullarda, zihinsel yetersizliğe sahip öğrencilere DEO'nda verilen eğitim hizmetlerine ilişkin öğretmenlerin görüşlerini tespit etmektir.

Bu genel amaç doğrultusunda yapılan görüşmelerde öğretmenlerden DEO deneyimlerini kullanılan yöntemler, yaşanan sıkıntılar, DEO fiziksel durumu, eğitimin niteliği vb. açılardan anlatmaları istenmiştir. Bu bağlamda araştırmaya katılan öğretmenlerin araştırmanın alt amaçlarını da oluşturan aşağıdaki sorular hakkındaki düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Öğretmenlerin demografik özellikleri nasıldır?
2. Öğretmenlerin DEO deneyimleri ne kadardır ve öğrenci özellikleri nelerdir?
3. Okulda DEO var mıdır? Yoksa dersler nerede işlenmektedir?
4. Haftalık kaç saat DEO eğitimi verilmektedir?
5. Öğretmenlerin BEP hazırlama yaklaşımları nasıldır?
6. DEO eğitiminde uygulanan yöntemler nelerdir?
7. Kullanılan pekiştirici türleri nelerdir?
8. Öğretmenler DEO uygulamasını değerlendirip önlem almakta mıdır?
9. Özel gereksinimli öğrencinin öğretmeni ve velisi bilgilendirilmekte midir? Veli desteği var mıdır?

10. DEO eğitimi alan öğrencilerin gelişim gösterdikleri alanlar nelerdir?
11. DEO uygulamasının verimliliğini artırmak için yapılması gerekenler nelerdir?
12. Öğretmenlerin DEO uygulamasında yaşadıkları sorunlar nelerdir?

Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği ve veri toplama aracı olarak da 12 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Bir bireyin davranış biçimlerinin sebepleri ya da herhangi bir konu hakkındaki fikirleri veya deneyimleri tespit edilmek istendiğinde en uygun yöntem o bireyin bizzat kendisinden bilgi almaktır. Bu noktada cevaplayıcıya açık uçlu sorular sormak ona özgür ve özgün yanıtlar verme olanağı sağlayacağı için daha doğru bilgiye ulaşılmasına olanak tanıyacaktır (Türnüklü, 2000: 544; Yıldız ve Turan, 2015: 86). Bu bağlamda cevaplayıcıların bağımsız ve özgün cevap verme özelliğini daha fazla artırmak amacıyla (Gömlüksüz vd., 2010: 1142) amacıyla araştırmada açık uçlu sorular tercih edilmiştir. Görüşme formunun oluşturulmasında öncelikle ilgili literatürden yararlanılarak sorular geliştirilmiş, daha sonra ise bu sorular DEO’da eğitim veren üç öğretmenin ön değerlendirmesine sunulmuştur. Bunun neticesinde gerekli düzeltmeler yapılarak görüşme formuna nihai şekli verilmiştir.

Araştırmanın evrenini Ordu ili Ünye ilçesinde görev yapmakta olan ve DEO’nda eğitim veren sınıf öğretmenleri oluşturmaktadır. Nitel araştırmalarda örneklemin sayısı yani büyüklüğü ya da küçüklüğü yerine, araştırmacının gereksinim duyduğu bilgi miktarını karşılayıp karşılamadığıyla ilgilenilmektedir. Bu sebeple de örneklem seçimi temsil edilebilirlik yerine, amaca dayalı gerçekleştirilmektedir (Türnüklü, 2000: 548). Bu bağlamda araştırmada örnekleme yöntemi olarak, nitel araştırmalarda konu hakkında derinlemesine bilgi ve tecrübesi olduğu düşünülen kişilerin belirlenmesi ve seçiminde sıklıkla kullanılan (Palinkas vd., 2015: 533) “Amaçlı Örnekleme” yöntemi benimsenmiştir. Bu tür örneklemede araştırmacı kimlerin seçileceği konusunda kendi yargısını kullanarak araştırmanın amacına en uygun olanları örnekleme dâhil eder. Bu aşamada bazı alt kümelerin evreni genel hatlarıyla yansıttığı biliniyorsa, bundan sonrada yansıtacağı varsayımı ile bu alt kümelerden örnekleme yapılır (Balcı, 2013: 104). Araştırmanın konusu genel anlamda DEO’nda yürütülen eğitim faaliyetleri ile ilgilidir. Araştırmanın evreni içerisinden üç farklı ilköğretimde bu alanda görev yapan öğretmenlerden 8 kişilik örneklem ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Çözümlemesi

Araştırmaya katılan öğretmenlerle yapılan görüşmeler not tutma (ses kaydı yöntemi katılımcılar tarafından kabul edilmediği için) yöntemi ile kaydedilmiş, toplanan veriler bilgisayar ortamında yazılı hale getirilmiş ve daha sonra çözümlenmiştir. Verilerin çözümlenmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi; analiz birimlerinin belirlenmesi, kodlama kategorilerinin belirlenmesi, sayma/sayısallaştırma (frekans değerleri ile) ve yorumlama aşamalarında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde, görüşme formu aracılığıyla toplanan veriler üzerinde gerçekleştirilen nitel çözümleme işleminde öğretmenlerden elde edilen ve cevaplarda öne çıkan algılar, cevapları özetleyen frekans tabloları ve/veya cevaplayıcıların ifadelerinden bazılarını belirtmek suretiyle açıklanmıştır. Görüşme yapılan öğretmenler “Ö1, Ö2,...Ö8” şeklinde kısaltmalarla ifade edilmiştir. Bulguların yorumları sonuç bölümünde yapılmıştır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri: Yapılan görüşmelerde ilk olarak öğretmenlere bireysel özelliklerini belirlemeye yönelik sorular ile okuttukları sınıftaki kaynaştırma öğrencilerinin sayıları sorulmuştur. Katılımcıların demografik özellikleri ve kaynaştırma öğrencilerinin sayıları Görsel 1’de gösterilmiştir.

Kod	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Branş	Mesleki Kıdem	Okutulan Sınıf	Kaynaştırma Öğrenci sayısı
Ö1	E	Lisans	Sınıf Öğretmeni	22	3. Sınıf	2
Ö2	E	Lisans	Sınıf Öğretmeni	30	3. Sınıf	1
Ö3	E	Lisans	Sınıf Öğretmeni	29	3. Sınıf	Yok
Ö4	E	Lisans	Sınıf Öğretmeni	38	1. Sınıf	Yok
Ö5	K	Lisans	Sınıf Öğretmeni	21	2. Sınıf	2
Ö6	E	Lisans	Sınıf Öğretmeni	22	2. Sınıf	1
Ö7	K	Lisans	Sınıf Öğretmeni	10	3. Sınıf	1
Ö8	K	Lisans	Sınıf Öğretmeni	15	4.Sınıf	1

Görsel 1: Öğretmenlerin Demografik Bilgileri ve Kaynaştırma Öğrencisi Sayıları.

Görsel 1’de belirtildiği gibi katılımcılardan cinsiyetlerine göre 3’ü kadın, 5’i erkektir. Eğitim durumlarına göre, hepsi lisans mezunu, branşa göre ise hepsi sınıf öğretmenidir. Öğretmenlerin mesleki kıdemleri ise 10 ila 38 yıl arasındadır. Bu bağlamda araştırmaya katılan öğretmenlerin yeterli deneyime sahip oldukları söylenebilir. Öğretmenlerin görevli oldukları sınıflarındaki kaynaştırma öğrenci sayılarına bakıldığında ise 2 öğretmenin sınıfında kaynaştırma öğrencisi bulunmamakta, 4 öğretmenin sınıfında 1, 2 öğretmenin sınıfında ise 2 tane kaynaştırma öğrencisi bulunmaktadır. Sınıfında kaynaştırma öğrencisi bulunmayan öğretmenler başka sınıflardaki kaynaştırma öğrencilerine DEO eğitimi vermektedir.

Katılımcıların DEO Deneyimleri ve Öğrenci Özellikleri: Araştırmaya katılan öğretmenlerin DEO uygulamasındaki deneyim süreleri, özel eğitim verdikleri öğrenci sayıları ve bu öğrencilerin özel gereksinimleri (yetersizlik durumları) Görsel 2’de sunulmuştur.

Kod	DEO Deneyim Süresi	DEO’nda Eğitim Verilen Öğrenci Sayısı	Öğrencilerin Yetersizlik Türleri
Ö1	İlk defa	2	1 öğrenci hiperaktivite ve özel öğrenme güçlüğü, diğeri özel öğrenme güçlüğü
Ö2	İlk defa	3	1 öğrenci hiperaktivite, davranış bozukluğu, 2 öğrenci öğrenme güçlüğü
Ö3	İlk defa	2	Özel öğrenme güçlüğü
Ö4	3 yıl	3	2 öğrenci özel öğrenme güçlüğü, diğeri otizm
Ö5	3 yıl	1	Zihinsel yetersizlik
Ö6	3 yıl	3	1 öğrenci özel öğrenme güçlüğü, diğeri zihinsel yetersizlik
Ö7	4yıl	1	Otizm
Ö8	2yıl	1	Zihinsel yetersizlik

Görsel 2: Öğretmenlerin DEO Deneyimleri ve Öğrenci Özellikleri.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin DEO uygulamasındaki deneyimlerine bakıldığında sadece 3 öğretmenin ilk kez bu uygulamayı gerçekleştirdiği diğerlerinin ise daha önceki yıllardan DEO uygulaması konusunda deneyimli oldukları görülmüştür. DEO uygulamasından beklenen faydaya ulaşılabilmesi noktasında en önemli hususlardan ikisi DEO’nda öğretmenin kaç öğrenciyle ilgilendiği ve öğrencilerin yetersizlik durumlarıdır. Öğrencilerin sayısı ya da yetersizlik durumlarının düzeyi arttıkça DEO verilen eğitimin başarı düzeyinin azalacağı aşikardır. Görsel 2’den katılımcılardan sadece 3’ünün 1 öğrenciyle bire bir ilgilenme fırsatı olduğu, diğerlerinin ise en az 2 öğrenciyle aynı anda ilgilenmesi gerektiği görülmektedir. Kaynaştırma öğrencilerinin yetersizlik türlerine bakıldığında ise 4 öğrencinin zihinsel yetersizlik, 2 öğrencinin otizm, 7 öğrencinin özel öğrenme güçlüğü, 1

öğrencinin hem hiperaktivite hem özel öğrenme güçlüğü ve bir öğrencinin de hem hiperaktivite hem de davranış bozukluğu rahatsızlıklarına haiz oldukları görülmektedir.

Okulda DEO Bulunma Durumu: Ülkemizde birçok okulda DEO uygulaması gerçekleştirildiği, bununla birlikte yine birçok okulda fiziksel imkansızlıklar nedeniyle DEO olarak özel bir alanın tahsis edilemediği ve bu eğitimin okulda uygun olan herhangi bir yerde verildiği daha önceki çalışmalardan bilinmektedir. Bu bağlamda katılımcılara okulda DEO bulunup bulunmadığı ve bulunmuyorsa DEO uygulamasının nerede gerçekleştirildiği sorulmuştur. Cevaplar Görsel 3 'de özetlenmiştir.

Alt Tema	Frekans
Okulda DEO bulunuyor	-
Okulda DEO bulunmuyor	8
Kendi sınıfımda yapıyorum	4
Gittiğim okuldaki her hangi bir sınıfta yapıyorum	3
Öğretmenler odasında yapıyorum	1

Görsel 3: Okulda DEO Bulunma Durumu.

“Okulda DEO var mı?” sorusuna görüşmeye katılan bütün öğretmenler “DEO bulunmuyor” diyerek cevap vermişlerdir. Ancak bu konu ile ilgili sıkıntı çekmediklerini de ayrıca belirtmişlerdir. Görüşme yapılan öğretmenlerden Ö4, Ö5, Ö7 ve Ö8 kendi sınıflarında, Ö1 öğretmenler odasında, Ö2, Ö3, ve Ö6 ise okul idaresi tarafından gösterilen sınıflarda yaptıklarını söylemişlerdir.

Konuyla ilgili Ö6'nın ifadesi “Destek eğitimi vermek için odaya gerek yok, okulda boş olan, eğitime uygun, çocukların dikkatini dağıtmayacak her mekanda destek eğitimi verilebilir” şeklindedir. Buradan hareketle DEO uygulamasının kalitesini fiziksel mekanla çok ilgisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Haftalık Ders Saati: Katılımcılara DEO'nda yetersizliği olan öğrenciyle haftada kaç gün, günde kaç saat eğitim yapıldığı ve öğrenci veya öğretmen herhangi bir nedenle derse gelemediğinde telafi yapıp yapılmadığı sorulmuş ve cevaplar Görsel 4'de gösterilmiştir.

Alt Tema	Frekans
Haftada 3 gün 2 ders saati	1
Haftada 4 gün 2 ders saati	6
Haftada 5 gün 1 ders saati	1
Telafi yapıyorum	4
Telafi yapmıyorum	2
Telafi yapma imkanı yok	1
Ben gelmediğim zaman yapıyorum	1

Görsel 4: Haftalık Ders Saatleri ve Telafi Dersleri.

DEO uygulamasının öğrencilere faydalı olması için haftada en az kaç saat eğitim verilmesi gerektiği önemli bir konudur. Bu doğrultuda Görsel 4 incelendiğinde katılımcıların DEO'nda oldukça fazla eğitim verdiği görülmektedir. Bu durum uygulamanın amacına uygun gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Ayrıca katılımcıların çoğunluğu yapılamayan derslerin telafisinin daha sonra yapıldığını belirtmişlerdir. Bununla ilgili bazı ifadeler şöyledir;

Ö1: “Ders yapmadığım Cuma günü benim için joker günü öğrenciden ya da benden kaynaklı ders eksikliğini o günde telafi ediyorum.”

Ö2: “Doğrusunu söylemek gerekirse zaman yokluğundan yapamıyorum.”

Ö3: “Telafiyi sadece ben gelmediğim zaman yapıyorum.”

Ö6: “Destek eğitim odasında eğitimi öğrencileri grup halinde verdiğim için öğrenci gelmediğinde telafi yapmıyorum.”

Ö7: “ Haftada beş gün birer saat eğitim verdiğim için ve öğrencim taşımalı bir öğrenci olduğu için telefi yapmam imkansız oluyor.”

BEP Hazırlama Durumu: Katılımcılara DEO’nda verdiğiniz eğitimin öğrencinin performansına ve gereksinim düzeyine uygun BEP hazırlayıp hazırlamadıkları sorulmuş ve cevaplar Görsel 5’te gösterilmiştir.

Alt Tema	Frekans
Programla ilgili BEP kendisi hazırlıyor	4
Öğrencinin kendi öğretmenin hazırladığı BEP’i kullanıyor.	4

Görsel 5: BEP Hazırlama.

Görsel 5 incelendiğinde DEO’nda uygulanan programla ilgili DEO’nda eğitim veren öğretmenlerin hepsinin BEP hazırladığı görülmektedir. Ancak katılımcıların yarısı BEP’i kendinin hazırladığını diğer yarısı ise öğrencinin sınıf öğretmenin hazırladığı BEP’i kullandıklarını belirtmişlerdir. Konuyla ilgili bazı cevaplar şöyledir;

Ö1: “Destek eğitim verdiğim öğrenciler kendi öğrencilerim olduğu için önce öğrencilerimin seviye tespit tutanağı ile seviyelerini ve eksikliklerini belirledim ve buna göre BEP hazırladım. BEP göre de destek eğitim için plan hazırladım.”

Ö2: “Eğitim verdiğim öğrencilerin öğretmenlerinden BEP’lerini istedim ve öğrencilerin seviyelerine göre eksiklikler vardı ben öğrencilere göre düzenlemeler yaparak hazırladım.”

Ö3: “Öğrencilerin öğretmenlerinin BEP’lerini alıp okulun rehber öğretmeni ile görüşerek hazırladım.”

Ö6: “Öğretmenin verdiği plan ve Rehberlik Araştırmanın gönderdiği sonuçlara göre hazırladım. Uygulama kısmında bir öğrencim için zorlanıyorum hiperaktivite ve davranış bozukluğu olduğu için derse adapte olması çok zor oluyor bu yüzden plan ile uygulama birebir aynı olmuyor.”

Kullanılan Yöntemler: Katılımcılara DEO’nda öğrencinin eğitimine yönelik kullandıkları yöntem ve teknikler sorulmuş, cevaplar Görsel 6’da özetlenmiştir.

Alt Tema	Frekans
Soru-cevap yöntemini kullanıyorum	6
Anlatım yöntemini kullanıyorum	8
Yaparak-yaşayarak yöntemini kullanıyorum	2
Oyun yöntemini kullanıyorum	1

Görsel 6: DEO’nda Uygulanan Yöntemler.

Pekiştireç Kullanımı: Araştırmaya katılan öğretmenlere DEO’nda verdikleri eğitimle ilgili öğrenci için pekiştireç/ödül kullanıp kullanmadıkları ve kullanıyorsa bu pekiştireçlerin neler olduğu sorulmuş ve cevaplar Görsel 7’de sunulmuştur.

Alt Tema	Frekans
DEO’nda verilen eğitimle ilgili pekiştireç kullanılmaktadır	8
DEO’nda verilen eğitimle ilgili pekiştireç kullanılmamaktadır	-
DEO’nda verilen eğitimle ilgili yiyecek pekiştireci kullanılmaktadır	5
DEO’nda verilen eğitimle ilgili sözel pekiştireç kullanılmaktadır	7

Görsel 7: Kullanılan Pekiştireçler.

Görsel 7’den de görüleceği üzere DEO’nda eğitim sırasında bütün öğretmenler pekiştireç kullanmaktadır. Kullanılan pekiştireçler ise yiyecek pekiştireci ve sözel pekiştireç olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu soruyla ilgili öne çıkan bazı ifadeler şöyledir;

Ö5: “Her şeye pekiştireç kullanmıyorum. Kesinlikle maddi pekiştireç de kullanmam. Manevi pekiştireçlerden aferin gibi onları kullanırım. Davranışı doğru yapmak onların sorumluluğunda her doğru yaptığı davranışa pekiştireç kullanımı alışkanlık haline gelecektir.”

Ö7: “Evet kullanıyorum yıldız tablomuz var oradan yıldız almak öğrencimin çok hoşuna gidiyor. Ama pekiştireç çok sık olmamalıdır.”

Ö1: “Kullanıyorum tabi ki örneğin Nida’nın yazısı çok bozuktu yazı çalışmalarında özenli yazdığı zaman bu davranışı pekiştirmek amaçlı verdiğim ufak çikolata onun çok hoşuna gidiyor. Tabi sadece maddi değil, aferin, çok güzel yaptın gibi hoşlarına gidecek sözlü pekiştireçler de kullanıyorum.”

DEO Verilen Eğitimin Değerlendirilmesi: Araştırmaya katılan öğretmenlere DEO’nda verdikleri eğitimin değerlendirmesini yapıp yapmadıkları ve bir sonra ki eğitim dönemi için gerekli önlemleri alıp almadıkları sorulmuş ve cevaplar Görsel 8’de sunulmuştur.

Alt Tema	Frekans
DEO’da verilen eğitimin değerlendirmesini yaparım	5
DEO’da verilen eğitimle ilgili önlem alırım	4
DEO’da verilen eğitimi sonraki yıllarda da aynı şekilde uygularım	2
DEO’da verilen eğitime ilişkin bir sonraki yıl için önlem almam	1

Görsel 8: DEO Verilen Eğitimin Değerlendirilmesi ve Önlem Alınması.

Görsel 8’e göre katılımcıların çoğunluğu yıl içinde verdikleri DEO eğitiminin değerlendirmesini yapmakta ve bu değerlendirme neticesinde bazı önlemler almaktadırlar. Konuyla ilgili öne çıkan bazı öğretmen ifadeleri şöyledir;

Ö1: “Öğrencilerin eksik olduğu yerlerle ilgili yaptığım çalışmalarda arada bir soru cevap şeklinde değerlendirmeler yapıyorum. Mesela ikişer ritmik say, ya da anlama ile ilgili olarak sorular yöneltirim verdikleri cevaplara göre o konuyu tekrar anlatmalıyım ya da anlamışlar devam edeyim derim. Şöyle önlem alırım. Yani önlem olur mu bilmiyorum ama tek öğrenci ile daha iyi ilerleme olur diye düşünüyorum. İki öğrenci ne kadar seviyeler yakın olsa da birbirini etkiliyor.”

Ö7: “Destek eğitimi kendi öğrencime verdiğim için değerlendirmelerimi sınıf ortamında yapabiliyorum. En basiti sınıf ortamında artık çekiniyor mu davranışları nasıl gözlemleyebiliyorum.”

Ö6: “Bir sonraki eğitim sürecinde aynı öğrencilerle çalışmayabilirim, her gelen öğrenci birbirinden çok farklı oluyor, bu yüzden sonra ki süreç için ben bu şekilde devam ederim ya da bu etkinlikleri onlara yapmam diyemem.”

Ö3: “Kesinlikle kendi öğrencim dışında öğrenci bir daha almam. Çünkü kendi öğrencimi davranış, ders durumu, eksiklikleri yönünden tanıyorum o benim huyuma alışkın ben ona alışkınım yani birbirimizi tanıyoruz. Başka öğrenci de birbirimize alışma süresi uzun oluyor bazen çocuk kendi öğretmenine alışkın olduğu için benimle çatışabiliyor.”

Öğrencinin Öğretmeni ve Velisine İlişkin Bilgilendirme ve Geri Dönüş: Katılımcılara DEO’da verdikleri eğitim süreci ve sonucuyla ilgili öğrencinin öğretmenini ve velisini bilgilendirme durumları ve veli ve öğretmen farkındalığı sorulmuş ve alınan cevaplar Görsel 9’da gösterilmiştir.

Alt Tema	Frekans
Sınıf öğretmenlerine bilgilendirme yapılmaktadır	4
Kendi öğrencim	4
Öğrenci velisi bilgilendirilmektedir	7
Veli ile bir kere görüştüm	1
Veli desteği hiçbir şekilde yok	4
Veli desteği orta düzeyde var	1
Veli desteği var	4

Veli sürekli geliyor ya da arıyor	1
Veli çocuktaki değişikliklerin farkında	5
Öğretmeni değişikliklerin farkında	6
Öğretmeninin değişikliklerin farkında olup olmadığını bilmiyorum	1

Görsel 9: Öğretmen ve Veli Bilgilendirmesi ve Veli İlgisi.

DEO'da verilen eğitim hakkında öğrencinin öğretmeninin bilgilendirilmesi ile ilgili soruya öğretmenlerin yarısı olumlu cevap vermiştir. Diğer yarısı ise eğitim verdikleri öğrenciler zaten kendi öğrencileri olduğu için bilgilendirme yapmaya gerek kalmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların 7'si veli bilgilendirmesi yaptıklarını ifade ederken biri veli ile sadece bir kere görüşme fırsatı yakalayabildiğini belirtmiştir. Bunların yanı sıra Görsel 9 incelendiğinde öğrencilerin çoğunun öğretmene destek vermedikleri ya da düşük düzeyde ilgilendikleri görülmektedir. Bununla ilgili öne çıkan bazı ifadeler şöyledir;

Ö1: "Öğrenci benim, eğitimi veren benim her şekilde fark ediyorum tabi ki veliye gelince bir öğrencimin velisi biraz tuhaf zaten ilgisiz de ama bir kere söylemişti biraz değişti diye ama anlayarak mı söyledi bilmiyorum. Yani ben burada ne veriyorsam o kadar. Diğer öğrencim yuva öğrencisi onun yuvada ki öğretmeni biraz ilerlediğini söyledi zaten. Nida zor bir öğrenci onda bilişsel ilerlemenin yanında davranışlarını da düzeltmeye çalışıyoruz ve ilerleme kaydediyoruz."

Ö2: "Bir öğrencim için hiç destek yok hatta işimi bile zorlaştırıyorlar, çocuklarının rahatsızlığını kabul etmiyorlar, ne bileyim çocuğa kural koymuyor, çocuk dengesiz davranıyor ve ben eğitimde çok sıkıntı çekiyorum. Öğretmeni de hiçbir ilerleme görmediğini söyledi."

Ö3: "Bir velim çok ilgili sürekli gelir gider çocuğunu takip eder. Çocuktaki değişiklikleri fark eder. Diğer iki velimle de sadece telefonla görüşüyoruz ama değişiklikleri fark ettiler."

Ö5 "Veli ilgileniyor ama nasıl davranacağını bilemiyor. Her veli üniversite mezunu değil tabi kendi bildikleri kadar ilgilenmeye çalışıyorlar. Annesi çocuk ile ilgili sürekli araştırmaya çalıştı, özel eğitime başvurdu. Çocuğundaki durumu fark etti, kabullendi, çabalıyor. O öğrencide ilerleme de oluyor."

Ö7 "Veli çok ilgili çocuğunun bir şeyler başarabilmesi için çok istekli hatta 23 Nisan' da şiir vermemi kendisinin ona ezberleteceğini, topluluk karşısına çıkıp okusun kendine güvenir dedi, çocuğundaki değişikliklerinde farkında tabi."

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere DEO uygulamasında öğretmenin çabası tek başına yeterli olmamaktadır. Öğrencinin gelişiminde veli desteği de oldukça önemlidir. Nitekim DEO eğitimi alan öğrencilerden veli desteği olmayanların veli desteği olanlara göre daha fazla ilerleme kaydettiği yukarıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin Gelişim Gösterdiği Alanlar: DEO'da verilen eğitim sonucunda destek eğitimi alan öğrencilerin hangi gelişim alanlarında ve ne tür değişiklikler gösterdiğine ilişkin öğretmen görüşleri Görsel 10'da gösterilmiştir.

Alt Tema	Frekans
Okuma yazma becerilerinde ilerledi	6
Matematik becerilerinde ilerledi	4
Davranış olarak ilerleme gösterdi	2
Özgüveni geliştirdi	3
Hiç ilerleme göstermedi	2

Görsel 10: Öğrencilerin Gelişim Gösterdiği Alanlar.

Çalışmanın en önemli bulgularından biri Görsel 10'da verilmiştir. Buna göre DEO'nda eğitimin alan öğrencilerden sadece ikisi hiçbir alanda ilerleme göstermemiş geri kalan büyük bir çoğunluğu ise okuma yazma, matematik, davranış ve özgüven gibi konularda gelişme göstermişlerdir. Buradan hareketle ulusal ve uluslararası literatüre de paralel olarak DEO uygulamalarının özel gereksinimli

öğrencilerin gerek akademik gerek kişisel özelliklerine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Konuyla ilgili öğretmenlerden bazılarının ifadeleri şöyledir;

Ö1: “Öğrencilerimde okuma hızlandı yazma güzelleşti, 4 işlemi yapabiliyor ama sadece iki basamaklılarla belki üç basamaklı versem de yapabilirler ama denemedim, ritmik sayıyorlar ancak yine de sınıfın çok gerisindedir. Mesela İYEP öğrencilerimde çok daha fazla ilerleme olmuştu. Bu öğrenciler sınıf içinde hiç derse katılmıyorlar. Burada birebir ilgi ile daha iyi iletişim kuruyorum. Yanlış yaparım korkusu olmadan sorulara cevap veriyorlar bu da kendilerine olan güveni artırıyor yapabiliyorum diyebiliyorlar. Kendi seviyelerine göre yükselme sağlıyorlar. Yani destek eğitimin yüzde yüz faydalı olduğunu düşünüyorum.”

Ö2: “Hiperaktif, dikkat eksikliği ve davranış bozukluğu olan öğrencimde hiçbir ilerleme olmadı, destek eğitimin ona hiçbir faydası olmadı.”

Ö4: “Bir öğrencimde hiç ilerleme olmadı evet çocuk aslında çok zeki bütün plaka numaralarını ezberden söyleyebilir ama otizmli olduğu için onunla ilerleme kaydetmek çok zor. Hiçbir şekilde yanlış ve kaybetmeyi kabul etmiyor derse çok zor adapte oluyor, bu yüzden ilerleyemedik onunla.”

Ö6: “Çocukların kendilerine güvenleri arttı bu tarz çocuklar sınıf ortamında çekingen durur. İster istemez öğretmenler olarak zamanımızın hepsini onlar için kullanamıyoruz. Burada ayrı ilgilenildiği için çocuklar kendilerinin farkına varıyorlar bu okulda bizde varız duygusu oluşuyor.”

DEO Eğitiminin Verimliliğinin Artırılması: Araştırmaya katılan öğretmenlere DEO uygulamasının verimliliğini artırmak için neler önerebilecekleri sorulmuş ve cevaplar Görsel 11’de gösterilmiştir.

Alt Tema	Frekans
Destek eğitim odası olmalı	2
Ders süresi ayarlanmalı	1
Materyal sağlanmalı	2
Doktor desteği alınmalı	1
Veli desteği olmalı	4
Rehabilitasyon eğitim merkezinden destek alınmalı	1
Ders saatleri dışında olmalı	1
Öğretmen kendini vermeli	2
Birden fazla öğrenci olmamalı	5

Görsel 11: DEO Eğitiminin Verimliliğinin Artırılması İçin Öneriler.

Araştırmanın en önemli bulgularından bir başkası da DEO uygulamasının verimliliğinin artırılması için yapılması gerekenlere ilişkin Görsel 11’de belirtilen ifadelerdir. Buna göre araştırmaya katılan öğretmenlerin çoğunluğu DEO uygulamasından daha fazla verim alınabilmesi için her öğretmene sadece bir özel gereksinimli öğrenci verilmesi ve onunla bire bir ilgilenilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bir başka öne çıkan öneri ise daha önce de ifade edildiği üzere veli desteğinin olması gerektiğidir. Özel gereksinimli öğrenci ile öğretmen DEO’nda veli de evde özel olarak ilgilenirse öğrencinin beklenen gelişimleri daha yüksek düzeyde göstereceği öngörülmektedir. Konuyla ilgili öne çıkan bazı ifadeler şöyledir;

Ö5: “Benim öğrencim rehabilitasyon merkezine de gidiyor onun çok faydasını görüyorum bence mutlaka destek eğitim alan öğrenciler bu merkezlere de giderse verim daha da artacaktır. Ne kadar malzeme araç gereç kullanılırsa o kadar verimli sonuçlar olur. Ben kendi imkanlarımla sağladığım araç gereçleri kullanıyorum halbuki okulumuzda bir DEO olsa içi araç gereçlerle dolu olsa çok daha verimli olur. Tabi veli desteği de çok önemli bu konuda.”

Ö6: “Bence özel öğrenme güçlüğü için demiyorum ama diğer yetersizliklerde doktor desteği de alınmalıdır. Mesela benim öğrencim buna örnek olur, eğitimi yaptığımız günlerde çocuk anlıyor gibi görünüyordu ama çabuk unuttu bir müddet sonra öğrencimde farklılaşma gördüm ilerleme kaydettik velisine bahsettiğimde çocuğu doktora götürdüğünü unutkanlığı için ilaç kullanmaya

başladığını anlattı. Aileler ilaç kullanımını reddediyor ama bazen ilaç çocuklarda güzel sonuçlar veriyor. Bu yüzden doktor desteği bazı öğrencilerde verimi artıracaktır.

Ö7: “Destek eğitim kesinlikle ders saatleri dışında olmalıdır. Çünkü çocuğun dikkatini dağıtacak etkenler ortadan kalkıyor, ortam sakinleşiyor çocukta kolay uyum sağlıyor ve öğretmen kendini bu sürece adanmalı ve öğrencinin işine yarayacak bilgiler vermelidir böylece verim daha da artacaktır.”

Ö8: “Veli desteği bu işin olmazsa olmazı çünkü ben bu işi tek başıma götürüyorum ve zorlanıyorum veli ile birlikte hareket edebilmek çok daha iyi sonuçlar elde ederiz diye düşünüyorum.”

Yaşanan Sıkıntılar: Araştırmaya katılan öğretmenlere son olarak DEO uygulamasında yaşadıkları sıkıntılar sorulmuş ve cevaplar Görsel 12’de sunulmuştur.

Alt Tema	Frekans
Sıkıntı yaşamıyorum	4
Öğrenci kaynaklı sıkıntı yaşıyorum	3
Kendi öğrencim olmadığı için sıkıntı yaşıyorum	1
Birebir eğitim olmadığı için sıkıntı yaşıyorum	3

Görsel 12: Öğretmenlerin Yaşadığı Sıkıntılar.

Görsel 12’den de görüleceği üzere öğretmenlerin yarısı DEO uygulamasında herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Diğerlerinin belirttiği sıkıntılar ise az sayıda olup karmaşıklık göstermemektedir. Bu durum Milli Eğitim’de uygulanan DEO eğitimlerinin büyük sorunlar barındırmadığına ve sürdürülebilir olduğuna işaret eder. Daha önce de belirtildiği gibi her öğretmene bir öğrenci verilmesi ve öğretmenlere kendi sınıfındaki öğrencilerin verilmesi gibi uygulamalar bu sorunları ortadan kaldırmak için etkili olacaktır. Konuyla ilgili bazı öğretmen ifadeleri şöyledir;

Ö2: “Öğrenci kaynaklı sıkıntı yaşıyorum, derse başlayamıyoruz diğer çocuklarda etkileniyor, çocuğu sınıfta tutmak çok zor bence ilaç kullanması gerekiyor ama veli durumu kabullenmediği için ilerleyemiyoruz. Birebir alabilsem çocuğu belki daha rahat olacak ama üç öğrenci bir arada olduğu için hem ben hem diğer öğrenciler çok etkileniyoruz.”

Ö3: “Öğrenci kendi öğretmeninin davranışlarına alışkın olduğu için beni kabullenmekte zorlanıyor yeri geliyor sözümü dinlemiyor yapmıyorum diyor.”

Ö6: “Öğrencimin biri Otizmli olduğu için onun dediğini yapmazsak sıkıntı çıkarıyor. Dikkat dağıtıyor, beni zorluyor, ilerleyemiyoruz onunla. Sürekli vururum, kırarım, keserim modunda, böyle çocukların kesinlikle grup içinde değil tek başına eğitim almaları gerekiyor.”

Sonuç

Genel anlamda kaynaştırma, özel gereksinimli öğrenciyi kişisel, sosyal ve mesleki anlamda gelecekteki yaşamına hazırlayan, mümkün olduğunca normal gelişim gösteren yaşlılarıyla bir arada tutarak, gereksinimlerinin en iyi biçimde karşılanabileceği, destek eğitim hizmetlerinin sağlandığı, resmi ve özel, okul öncesi, ilköğretim, orta öğretim ve yaygın eğitim kurumlarında uygulanan bir eğitim ortamı olarak tanımlanmaktadır. Kaynaştırmada genel olarak destek eğitim hizmetleri; sınıf içi yardım, özel eğitim danışmanlığı ve DEO hizmeti biçiminde sınıflandırılmaktadır (Akay vd., 2014: 43-44). DEO normal sınıfta eğitim alan kaynaştırma öğrencisine dil becerilerinde ve akademik açıdan katkı sağlayarak, davranışsal ve sosyal problemlerini gidererek genel eğitim ortamına başarıyla katılmasını sağlamayı amaçlar (Glomb ve Morgan, 1991: 221). Bu bağlamda DEO uygulamasının etkinliği ve verimliliği özel gereksinimli öğrencilerin akademik, sosyal ve bireysel gelişiminde büyük önem taşımaktadır. Buradan hareketle sınıf öğretmenlerinin DEO uygulamasına ilişkin görüşlerinin tespit edilmesini amaçlayan ve veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin uygulandığı çalışmada elde edilen sonuçlar ve bulgulara ilişkin bazı öneriler şöyledir:

- Yapılan araştırmada görüşme yapılan öğretmenlerin eğitim verdiği okullarda DEO bulunmadığı görülmüştür. Araştırmaya katılan öğretmenler bu eğitimi herhangi bir sınıfta ya da öğretmenler

odasında gerçekleştirdiklerini fakat bu eksikliğin destek eğitiminin gerektiği şekilde yapılmasının önünde bir engel teşkil etmediğini belirtmişlerdir. Buradan hareketle bazı çalışmalarda (Semiz, 2018: 63; Aydın, 2015: 125; Çağlar, 2016: 73; Erkan, 2018:22; Pemik, 2017: 60) vurgulandığı gibi okulda ayrı bir DEO'nun olması ya da bu odada bulunan araç gereçlerin yeterliliği konusunun destek eğitiminin yapılışını ve hedeflerini doğrudan etkilemediği ifade edilebilir.

- DEO öğretmenlerinin eğitim alan öğrenciler için BEP hazırladığı ya da öğrencilerin kendi öğretmenlerinden aldığı belirlenmiştir.
- DEO'nda eğitim veren öğretmenlerin hepsinin pekiştireç kullandığı, genelinin değerlendirme yaptığı ve önlem aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Semiz (2018: 55) tarafından da ifade edilmiş olup, DEO uygulamasında pekiştireç kullanmanın verilen eğitimin sonuçlarına olumlu katkılar yaptığı anlamına gelmektedir. Nitekim pekiştireç, sadece özel eğitimde değil eğitim süreçlerinin tümünde öğrencilerin gelişiminde etkili olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus pekiştirecin doğru seçilmesi ve doğru zamanda uygulanmasıdır.
- DEO'nda verilen eğitimde veli desteğinin çok önemli olduğu, veli desteği olan öğrencilerde daha fazla ilerleme sağlandığı görülmüştür. Bu sonuç Çağlar (2016: 82)'ın çalışması ile de paralellik arz etmektedir. Bu bağlamda özel eğitim gereksinimi olan öğrencilerin velilerinin çocuklarının aldığı DEO eğitimi ile yakından ilgilenmelerinin ve gerekli tüm destekleri sunmalarının öğrencilerin akademik ve sosyal gelişiminde çok önemli bir rol oynayacağı söylenebilir. Nitekim çalışmada DEO'nda eğitim yapan öğretmenlerin çoğunluğunun, öğrencinin öğretmeni ve velisini bilgilendirdiği, fakat veli desteği olan öğrencilerde daha iyi sonuçlar alındığı görülmüştür.
- Ulaşılan bir diğer sonuca göre destek odasında eğitim alan öğrencinin özel gereksiniminin türü DEO uygulamasının sonucunu doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte gereksinim türleri birbirine yakın olsa bile öğrenciler birbirlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Erkan (2018: 26) de çalışmasında benzer bir sonuca ulaşmıştır. Buna göre DEO uygulamaları öğrenciye özel olmalıdır yani her öğretmene bir öğrenci verilmeli ve özel eğitimin bire bir yapılması sağlanmalıdır.
- Çalışmanın en önemli ve beklenen sonuçlarından biri de DEO uygulamasının özel gereksinimli öğrenciler için olumlu faydalar sağlayan bir özel eğitim hizmeti olmasıdır. Bu sonuç ulusal ve uluslararası literatürle (Aydın, 2015: 101; Çağlar, 2016: 64; Al-Zoubi ve Rahman, 2012: 275; Kethley, 2005: 7; Moody vd., 2000: 313-314) paralellik arz etmektedir. Bu faydalar; öğrencilerin okuma, yazma ve matematik becerilerinin gelişmesi şeklindeki akademik faydalar ile davranışsal olarak ilerleme ve özgüven gelişimi şeklindeki bireysel/sosyal faydalardır.

Sonuç olarak DEO uygulamasının faydalarını artırmaya yönelik bazı önerilerde bulunmak faydalı olacaktır. Bunlardan ilki, öğrencinin özel gereksinimine göre doktor yardımı alınmasının bazı durumlarda başarıya katkı sağlayabileceğidir. Bir diğer öneri destek eğitimiyle birlikte Rehabilitasyon Eğitim Merkezlerinden de destek alınmasının öğrencinin gelişimine katkı sağlayacağı yönündedir. Ayrıca her öğretmen kendi öğrencisine DEO eğitimi vermelidir. Bu takdirde öğrencinin gelişiminin daha iyi izlenebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akay, E., Uzuner, Y., & Girgin, Ü. (2014). Kaynaştırmadaki İşitme Engelli Öğrencilerle Gerçekleştirilen Destek Eğitim Odası Uygulamasındaki Sorunlar ve Çözüm Gayretleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 42-67.
- Al-Zoubi, S. M., & Rahman, M. S. (2012). The Effect of Resource Room on Improving Reading and Arithmetic Skills for Learners with Learning Disabilities. *International Journal of Scientific Research in Education*, 5(4), 269-277.
- Aydın, A. (2015). Zihinsel Yetersizliğe Sahip Öğrencilere Destek Eğitim Odasında Verilen Eğitim Hizmetlerine İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Yüksek Lisans Tezi*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Balcı, A. (2013). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çağlar, N. (2016). İlköğretim Kurumlarındaki Destek Eğitim Odası (DEO) Uygulamasına İlişkin Okul

- Yöneticileri ve Öğretmenlerin Görüşlerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Demir, S., & Avcu, Y. E. (2018). Özel Yetenekli Öğrencilere Yönelik Destek Eğitim Odalarına İlişkin Öğretmen Görüşleri. YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 15(1), 156-185.
- Deshpande, A. A. (2013). Resource Rooms in Mainstream Schools. International Journal of Education and Psychological Research, 2(2), 86-91.
- Erkan, D. T. (2018). Ortaöğretim Kurumlarında Destek Eğitim Odası Uygulamasına İlişkin Öğretmen Görüşleri. Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi (ULED), 2(2), 17-30.
- Glomb, N. K., & Morgan, D. P. (1991). Resource Room Teachers' Use Of Strategies That Promote The Success Of Handicapped Students In Regular Classrooms. The Journal Of Special Education, 25(2), 221-2235.
- Gömleksiz, M. N., Sinan, A. T., & Demir, S. (2010). İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programındaki Yazma Öğrenme Alanının Etkinliğinin Değerlendirilmesi. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5(4), 1135-1173.
- Karabulut, R. (2018). Destek Eğitim Odaları ve Üstün Yetenekliler Eğitimi. International Journal of New Approaches in Special Education, 1(1), 90-100.
- Karasu, T., & Şimşek, E. (2018). Zihinsel Engelli Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Din Eğitimi: Yarı Deneysel Bir Çalışma- Destek Eğitim Odası. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 22(3), 1579-1606.
- Kethley, C. I. (2005). Case Studies of Resource Room Reading Instruction for Middle School Students with High-Incidence Disabilities. Doctor of Philosophy, The University of Texas at Austin, Texas.
- MEB. (2018). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. 30471 Sayılı Resmi Gazete.
- Moody, S. W., Vaughn, S., Hughes, M. T., & Fischer, M. (2000). Reading Instruction in the Resource Room: Set Up for Failure. Exceptional Children, 66(3), 305-3016.
- Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful Sampling for Qualitative Data Collection and Analysis in Mixed Method Implementation Research. Adm Policy Ment Health, 533-544.
- Pemik, K. (2017). Özel Yetenekli Öğrencilere Destek Eğitim Odasında Verilen Eğitime İlişkin Okul Yöneticilerinin ve Öğretmenlerin Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Semiz, N. (2018). Özel Gereksinimli Öğrencilere Yönelik Destek Eğitim Odası Uygulamalarına İlişkin Öğretmen ve Aile Görüşlerinin Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bolu.
- Şahin, A., & Güler, B. (2018). Destek Eğitim Odasında Ve Kaynaştırma Ortamlarında Çalışan Öğretmenlerin Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı Hazırlama Sürecinde Yaşadıkları Güçlüklerin Belirlenmesi. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(29), 594-625.
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi(24), 543-559.
- Ünal, H. (2008). Birlikte Eğitim Ortamındaki Zihinsel Yetersizlikten Etkilenmiş Öğrencilere Destek Eğitim Odasında Verilen Destek Eğitiminin Etkinliği. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldız, M. S., & Turan, İ. (2015). Lojistik Dış Kaynak Kullanımı ve Lojistik Hizmet Sağlayıcılarının Rolü: Türkiye Çelik Boru Üretim İşletmelerinde Bir Araştırma. Business and Economics Research Journal, 6(1), 79-105.

Engelli Çocuğun Evlilik Doyumuna Etkisi¹

The Effect of a Disabled Child on Marital Satisfaction

Ayşe EREN KANBİR²
Gökçesu AKŞİT³

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Doi: 10.48146/odusobiad.664131

Öz

Çalışmanın ana problemi, engelli bir çocuğa sahip olmanın evlilik doyumu üzerindeki etkisini anlamaktır. Niteliksel araştırma yöntemi kullanılmış ve oluşturduğumuz soru formu üzerinden katılımcılar ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Araştırmaya konu olan engelli çocuğa sahip olan bireyler, Giresun merkez ve çevre ilçelerde yaşayan 36 kişiden oluşmaktadır. Bu kişilerin bazıları çift olarak, bazıları da tek eş olarak araştırmaya dahil olmuştur. Tüm katılımcılar ile bireysel görüşme yapılmıştır. Bireylerin demografik dağılımlarında bir denge gözlemlenmiştir. Katılımcıların bir yarısı kırk yaşın altında diğer yarısı ise kırk yaşın üstündedir. Eğitim durumları ise ilköğretim, lise ve üniversite mezunu olmak üzere 12'şer kişilik üç gruptan oluşmaktadır. Aynı zamanda katılımcıların yarısı erkek yarısı kadındır.

Çalışmada evlilik doyumunun, engelli çocuğun doğumu ile birlikte azaldığı gözlemlenmiştir. Ancak evliliğin sosyolojik ve ekonomik özellikleri bu sonuç üzerinde etkilidir. Eşler arası sorumluluk paylaşımının ve dayanışmanın varlığı evlilik doyumunu olumlu etkilemektedir. Dindar ve kaderci eğilimleri güçlü olan çiftlerin görece evlilik doyumunun daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Gelir seviyesi yüksek olan ailelerin evlilik doyumu görece düşük olan çiftlere kıyasla daha yüksek olarak gözlemlenmiştir. Eğitim seviyesi yüksek çiftlerde evlilik doyumu düşük gözlemlenmiş; eğitim seviyesi düşük çiftlerde ise evlilik doyumu daha yüksek gözlemlenmiştir. Çiftlere yaşadıkları güçlükler karşısında destek sağlandığında evlilik doyumu artmaktadır. Bu destekler yakın çevre ilgisi, profesyonel psikolojik danışma, devletin sosyal ve ekonomik katkıları ve bütünüyle toplumsal desteklerdir.

Anahtar Sözcükler: Engellilik sosyolojisi, Sağlık sosyolojisi, Aile sosyolojisi, Evlilik doyumu, Engelli çocuğa sahip aileler, Toplumsal destek

Abstract

The main problem of the study is to understand the effect of having a disabled child on marital satisfaction. The qualitative research method was used and face-to-face interviews were made with the participants over the questionnaire we created. The individuals who have disabled children subject to the study consist of 36 people living in central Giresun and surrounding districts. Some of these people were included in the study as a couple and some as a single partner. An individual interview was held with all participants. A balance has been achieved in the demographic distributions of individuals. Half of the participants are under forty and the other half are over forty. Educational status consists of three groups of 12 people each, being primary, high school, and university graduates. At the same time, half of the participants are male and half female.

It was observed in the study that marital satisfaction decreased with the birth of a disabled child. However, the sociological and economic characteristics of marriage affect this result. The existence of the sharing of responsibility and solidarity between spouses positively affects marital satisfaction. It has been observed that couples with prayerful and strong fatalistic tendencies have higher marital satisfaction. It was observed that couples of families with high-income levels have higher marital satisfaction compared to couples with relatively low levels of income. Couples with a high level of education have low marital satisfaction; Couples with low education levels had higher marital satisfaction. Marital satisfaction increases when couples are supported in the face of their difficulties. These supports are close environmental interest, professional psychological counseling, social and economic contributions of the state, and social support.

Keywords: Sociology of Disability, Sociology of Health, Sociology of Family, Marriage satisfaction, Families with disabled children, Social support

¹ Bu makale 2018 yılında "Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Evlilik Doyumu: Niteliksel Bir Çalışma" adıyla, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Programında Prof.Dr.Bahattin AKŞİT ve Doç.Dr.Gökçesu AKŞİT yönetiminde tamamlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir. O dönemde etik kurul belgesi zorunluluğu olmadığından ve bu makale için geriye dönük böyle bir belge hazırlanmadığından dolayı çalışmamız etik kurul belgesi olmadan yayımlanmaktadır.

² Rehber Öğretmen, MEB, Giresun, ayseerenkanbir@yahoo.com ;, ORCID ID: 0000-0003-0622-3152

³ Sorumlu Yazar; Doç.Dr., Maltepe Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, gokcesuaksit@maltepe.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7012-5667

Geliş Tarihi: 04.01.2019
Kabul Tarihi: 16.09.2020

Extended Abstract

Marital satisfaction can be defined as an individual's perception of the level of satisfaction of their needs within the marital relationship. This is a subjective concept because there is an individual perception. There are different definitions regarding marital satisfaction. According to these, marital satisfaction is explained by the feelings of happiness, contentment and psychological satisfaction that couples perceive from their marital life. Marital satisfaction is affected by the presence of a disabled child. The purpose of our study is to reveal this effect.

Many parents have children with disabilities in Turkey. The rate of disabled individuals in all age groups in our country is 6.9% according to Turkey Statistics Institute (TSI) published the late data in 2011. According to this ratio, it can be said that the number of disabled individuals in the society is 5.7 million people. When evaluated together with family members, the number of people affected by disability is over 10 million.

The research is based on in-depth qualitative interviews with 36 people living in Giresun province in 2017 and 2018. A questionnaire was used to measure marital satisfaction during the interviews. Half of the participants are male, the other half are women. Female and male participants were divided into two groups as 40 years and under and over 40 years old. Participants from men and women are below and above the age of 40. In addition, education categories are divided into three categories: primary education (low education), high school (secondary education), and university and higher (higher education). Attention was paid to the emergence of a balanced distribution in age, education and gender classification. It was analyzed within the framework of the hypotheses we established in the interviews.

In the study, different questions were asked than those aimed at evaluating the marital satisfaction of ordinary families. This is because only families with disabled children are considered. Specific questions were asked to evaluate the effects of having a disabled child in particular. At the same time, no distinction has been made between types of disabilities within the study area. Families with children with both mental and physical disabilities are evaluated as a homogeneous group. The important thing in our study is to analyze the effect of struggling with the special situations of disabled children, which require more care, education and support than ordinary children, on the marriage of couples. For this reason, no differentiation has been made regarding the differences of the obstacle situation.

This study draws on psychology, social psychology literature. On the other hand, it is an interdisciplinary study that is basically within the boundaries of health sociology. Therefore, it is thought that the study will add new information to the field.

As a result of the qualitative interviews, it was found that marital satisfaction decreased with the birth of a disabled child. However, the effects of various factors on this satisfaction level differ.

The sharing of responsibility and solidarity between spouses positively affects marital satisfaction. However, in opposite cases, marital satisfaction decreases. Marital satisfaction decreases as the living needs of the child are predominantly loaded on one of the couples - which is usually the mother. This situation also revealed another consequence: Marital satisfaction was observed to be lower in women with disabled children compared to men.

It has been observed that religious beliefs and fatalistic attitudes provide a spiritual support for the couples' difficulties. For this reason, it has been have higher marital satisfaction that couples with strong these tendencies.

Income level is also reflected in marital satisfaction as an important variable. Couples with high income levels have higher marital satisfaction compared to couples with low income levels.

In the study, it was observed that the marital satisfaction of couples with high education level was relatively lower. One factor was that one of the couples could not do the job for which they were educated due to the special situation of the child. At the same time, highly educated individuals have high expectations from their children. The difficulties created by disability and the inability to meet these expectations created a negative perception of satisfaction. Marital satisfaction was observed to be higher in couples with lower education. This is because of lower occupational anxiety and expectations for the child.

Marital satisfaction increases when couples are supported in the face of their difficulties. These supports are as follows; close environment support, professional psychological support, social and economic support of the state, and a positive perspective of the society's approach. It was observed that marital satisfaction was low for couples who did not have these supports.

Within the framework of these results, it is important that these couples are supported to maintain a healthy marriage. Increasing marital satisfaction will increase the quality of life of individuals. It will also contribute to the raising of the disabled child in a healthier environment. This support should start from the moment the child is born. It is important that, starting from the hospital process, the approach of every sector and society to the phenomenon of disability is shaped in an accepting and empathetic framework. It is obvious that this whole process will contribute to the marital satisfaction of the couples. A happy and healthy marital life is the most basic condition for special children to reach their potential.

Giriş

Türkiye’de sayısı azımsanamayacak kadar çok çiftin engelli çocuğu vardır. Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) konuyla ilgili en son yayınladığı 2011 yılı⁴ verilerine göre ülkemizdeki tüm yaş gruplarında engelli birey oranı %6,9’dur (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Gn.Md., 2020). Bu oranın 2019 yılında istatistiksel olarak büyük oranda değişmediği varsayımı ile toplumdaki engelli birey sayısının ortalama 5,7 milyon kişi olduğunu öngörebiliriz. Aile bireyleri ile birlikte değerlendirildiğinde engellilik olgusunun etkilediği insan sayısı on milyonun üzerindedir.

Ülkemizde engelli nüfusun yüksek sayıda olması ve bunun etkilediği aile bireyleri ile önemli bir toplumsal kesimi oluşturmasına rağmen, bu aile grubunun evlilikleri üzerine odaklanan çalışma sayısının son derece sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Oysaki engelli çocuğu olan aileler üzerine akademik çalışmalar yapılmayı gerektiren özel bir gruptur. Aile toplumun temel yapı taşı olarak değerlendirildiğinde, toplumu anlamının bir yolu da bu özel ama sayıca oldukça yüksek grubun özelliklerini incelemek gereklidir. Bizi çalışmaya yönlendiren diğer itici unsurlardan biri de bu olmuştur.

Evlilik doyumunu aile sosyolojisi ve psikoloji disiplinleri açısından son yıllarda akademik ilgi uyandıran bir araştırma alanıdır. Engellilik ise toplumsal ilişki biçimleri içerisinde özel yeri olan, hem engellilik sosyolojisi ve sağlık sosyolojisinin bir çalışma alanı hem de sosyal politikalar açısından önemli bir olgudur. Bu çalışmada engellilik olgusu sosyal yaklaşım modeli çerçevesinde ele alınmıştır.

Çalışmada cevap aranan sorular şunlardır: Engelli çocuğu olan ailelerin evlilikleri bu durumdan nasıl etkilenmektedir? Engelli çocuğa sahip olma durumu, bireyleri güçlükler karşısında evlilik hayatından doyum alamamaya ve evliliği çözülmeye mi götürmektedir? Yoksa bu olgu çiftleri birbirlerine daha sıkı kenetleyen bir unsur mudur? Ya da bireyler yaşadıkları güçlükler içinde evlilikten ve hayattan aldıkları düşük düzeyde doyum seviyeleri ile yaşamaya devam mı edeceklerdir? Çalışmada bu sorulara cevaplar verilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın önemi, ele aldığı özel gruptan çıkarılacak sonuçların değerli olmasıyla ilgilidir. Evlilik uyumu ve evlilik doyumunu kavramları evli çiftlerin evliliklerini analiz etmektedir. Evlilik, aile ve engellilik konuları hem sosyolojinin hem de psikolojinin ortak çalışma alanıdır. O nedenle bu çalışma psikoloji, sosyal psikoloji literatüründen faydalanan ancak temelde sağlık sosyolojisi sınırları içerisinde bulunan disiplinler arası bir çalışmadır. Bu nedenle çalışmanın alana yeni bilgiler katacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın sınırlılıkları açısından bakıldığında, ana kavramı evlilik uyumu değil, ona göre daha sınırlı bir kavram olan evlilik doyumudur. Bunun nedeni, evlilik doyumunun özel olarak bireylerin evlilik ilişkisinden elde ettikleri mutluluğun, psikolojik tatminin ve hoşnutluğun engelli bir çocuğa sahip olunduktan sonraki düzeylerinin saptanmasına yöneliktir. Araştırmada sadece engelli çocuğa sahip aileler incelendiği için sıradan ailelerin evlilik doyumunu değerlendirmeye yönelik soruların dışında, özellikle engelli çocuğa sahip olmanın yarattığı etkileri değerlendirmeye yönelik özel sorular sorulmuştur. Aynı zamanda çalışma alanı içinde engelli türleri arasında bir ayırım yapılmamış hem zihinsel hem bedensel engeli olan çocuğa sahip aileler homojen bir grup olarak değerlendirilmiştir. Bu noktada araştırmamızda önemli olan diğer çocuklardan daha fazla bakım, eğitim ve destek gerektiren engelli çocukların özel durumları ile mücadele etmenin, çiftlerin evliliklerine olan etkisini analiz etmektir. O nedenle, engel durumunun farklılıklarına yönelik bir ayrıştırmaya gidilmemiştir. Bununla birlikte bulgular içinde ağır engelli ya da hafif düzey engelli çocukların çiftlerin yaşamlarına yansımalarına dair bulgulara da yer verilmiştir.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ilk olarak kullanılan kavramlar tanımlanacaktır. Aile, evlilik, evlilik doyumunu, engellilik kavramlarının sosyolojik arka planı verilecektir. Daha sonra araştırmada kullanılan anakütle ve örneklem verileri ile istatistikleri anlatılarak ve kullanılan yöntem ve değişkenler ile ilgili bilgilere yer verilecektir. Ayrıca bu bölümde çalışmanın sınırdığı hipotezler açıklanacaktır. Sonraki bölümde ise çalışmadan elde edilen bulgular katılımcıların örnek ifadeleri yorumlanarak ortaya konulacaktır.

4 Resmi engellilik verilerini elde ettiğimiz TÜİK Nüfus ve Konut araştırması Birleşmiş Milletler’in önerisi ile sonu 0 ile biten yıllara yakın yıllarda yapılmaktadır. 2018 yılı itibarıyla TÜİK yeni bir çalışma yayınlamadığı için, çalışmamızda 2011 yılı istatistiklerine başvurulmuştur. Türkiye’deki konuyla ilgili resmi kurumların da 2020 yılı itibarıyla kullandığı son istatistik 2011 yılı TÜİK verilerinde dayanmaktadır. Ayrıca bkz. <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/51832/mayis-istatistik-bulteni.pdf>.

Kavramsal Çerçeve

Çalışmada kullanılan kavramların ve bu kavramlara dayalı ortaya konan çerçevenin verilmesi araştırmanın içeriğine dair değerlendirmelerimizin daha net bir şekilde yapılmasına/anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu nedenle aşağıdaki kısımda çalışmada kullanılan temel kavramlar ve tanımlanacaktır.

Aile

Aile, eş ve çocuktan oluşan toplumun en küçük birimidir. Bir tanım olarak aile, biyolojik veya psikolojik bağları olan, aralarında tarihsel, duygusal ve ekonomik bir birliktelik olan ve kendilerini aynı evin üyeleri olarak hisseden bireylerin oluşturduğu birliktir (Gladding, 2012: 5). Geniş bir aile tanımı yapılacak olursa, aile, evlilik, kan bağı ya da evlat edinme yoluyla bağlanmış bir evde birbirleriyle ilişki ve etkileşimde bulunan karı-koca, anne-baba, erkek kardeş, kız kardeş gibi saygın sosyal rolleri üstelenen ve ortak kültürü oluşturan grup şeklinde ifade edilebilir (Burgess ve Locke, 1953, akt: Oktik, 2018: 3).

Farklı toplumlarda farklı aile yapıları görülmektedir. Gittins'e göre "aile" değil, "aileler" vardır (Oktik, 2018: 2). Engelli çocuğu olan aileler de kendi içinde diğer ailelerden ayrılan özel bir aile grubudur. Fakat çocuğun engeline göre de bu grup, kendi içinde yine farklılaşan ailelerden oluşmaktadır. Engelli çocuğu olan aileler desteğe ihtiyaç duymalarıyla da özel bir aile grubu oluştururlar. Sosyo-ekonomik destek ile engelli çocuğa sahip aile grubunun, normal ailelerin içine entegre olacak şekilde kaynaştırılması gerekliliği bu çalışmanın üzerinde durduğu en önemli konulardan biridir.

Evliliğin İnsan Hayatındaki Yeri

Evlilik, karşıt cinsten ergin iki kişinin yasal ve töresel bağlar çerçevesinde kurdukları bir kurumdur. Aynı zamanda evlilik, yasal bir temeli olan sözleşme ile oluşur. Yasalarla güvence altında alınmış bir ilişki biçimidir. Kadın ve erkeği birbirine bağladığı gibi, doğacak çocuklara da yasal ve toplumsal bir statü sağlar. Eşlerin ve çocukların evlilik içindeki hak ve yükümlülükleri hem yasalarla hem de toplumsal kurallar, gelenekler ve inançlarla belirlenmiştir (Özer, 2016: 13).

Evlilik, toplumsal hayatın temeli olan aileyi meydana getirir. Bu açıdan evlilik kurumu toplumsal öneme haiz bir kurumdur. Toplumun sağlığı ile sağlıklı evlilikler arasında paralel bir ilişki olduğu söylenebilir. Evliliklerin ve ailelerin sağlıklı olması toplumsal denge ve huzur açısından kritik bir önemdedir.

Evlilik Doyumu

Evlilik doymu, bireyin evlilik ilişkisi içinde ihtiyaçlarını karşılama düzeyine ilişkin algıları olarak tanımlanabilir. Bireysel bir algı söz konusu olduğu için oldukça sübjektif bir kavramdır. Evlilik doymu ile ilgili yapılan farklı tanımlamalar kavramı, çiftlerin evlilik yaşantısından algıladıkları mutluluk, hoşnutluk, psikolojik tatmin duyguları çerçevesinde açıklamaktadır (Özer, 2016: 46,47). Yapılan tanımların ortak olarak vurguladığı hususlar, eşlerin evlilik içerisinde birbirlerine gösterdikleri sevgi biçimi, cinsel doym, iletişim biçimi gibi kişisel boyutları içerir. Bunlarla birlikte karar vermede danışma, ekonomik konularda birliktelik ve problemleri paylaşabilme gibi çevresel konulardan elde edilen psikolojik tatmini de kapsamaktadır (Çağ ve Yıldırım, 2013: 14). Evlilik doymunun yüksek olması, evliliğinin de güçlü ve sağlam olduğunu göstermektedir.

Evlilik doymunu etkileyen unsurları, 5 S kuralı olarak ifade edebiliriz. Bunlar sevgi, saygı, sadakat, sorumluluk ve sektir. Evlilikte dengeyi sağlamak için bu unsurların hepsinin aynı anda işlev görmesi gerekmektedir. Rosen-Grandon vd. ayrıca, evlilik doymu üzerinde etkili olan üç ana faktörden söz etmektedirler. Bunlar, yeterli miktarda karşılıklı sevgi, eşlerin birbirlerine olan tatmin edici bağlılıkları ve ebeveyn olmakla ilgili olarak taşıdıkları inançlar konusunda tatminkâr bir ilişki içinde olmalarıdır (Rosen-Grandon vd., 2004: 64).

Engellilik

Engelli birey terimi, doğuştan ya da sonradan fiziksel ya da mental kapasitelerinde yetersizlik yaşayan, kendisinin normal kişisel ve sosyal ihtiyaçlarını bütünüyle ya da kısmen karşılayamayan kişiyi ifade etmektedir (Birleşmiş Milletler, 1971). Son dönemde literatürde engelli birey kavramı yerine “özel gereksinimli birey” ya da “yetersizlikten etkilenmiş birey” gibi kavramlar da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bizim burada “engelli birey” kavramını kullanmamızın nedeni daha anlaşılır ve yerleşik bir kavram olması nedeniyledir.

Engellilik bir sağlık sorunu olarak ele alındığında, sağlık sosyolojisine dair çalışmaların sonuçları ve değerlendirmeleri çalışmamız için ayrı bir önem arz eder. Turner, modern tıbbın temel paradigmasının biyomedikal model olduğunu ifade eder. Bu model beden ve zihin arasındaki Kartezyen ayrıma⁵ dayanmaktadır. Buna göre hasta beden, tamir edilebilir bir makine gibi değerlendirilir. Ancak Turner’a göre çağdaş toplumdaki çoğu hastalığın beden temelli olmaktan ziyade davranış bozukluklarına dayalı olması, biyomedikal model için bir problem oluşturmaktadır (Turner, 2017: 241).

Engellilik olgusu da biyomedikal model açısından farklı bir problem ortaya koymaktadır. Tamir edilmesi gereken makinede -doğuştan ya da sonradan, bedensel ya da zihinsel- kalıcı bir hasarın meydana gelmesi: Engellilik. Tedavi edilemeyen ya da tamamen ortadan kaldırılamayan, kısmi başarılar elde edilebilen engelliliğin biyomedikal model açısından bir sorun olduğu açıktır. Bu nedenle modern tıp, engellilik konusundaki yaklaşımının sorun ortaya çıkmadan bunu önlemeye yönelik bir “önleyici tıp” mantığı içindedir. Bu önleyici tıbbın adı negatif öjeniktir⁶.

Sağlığa uygun olmayan genetik koşulların mirasını saptamak ve bunu önlemek üzere hamilelere yapılan tarama testleri bu anlayışın ürünüdür. Yapılan testlerin sonucunda sağlıklı, kusurlu ya da engelli olarak görülen fetüse, anne karnında müdahale edilmektedir. Bu müdahale tedaviye yönelik olabileceği gibi, ağırlıklı olarak hamileliğin sonlandırılması şeklinde olmaktadır. Burada biyomedikal modelin ya da tıp etiğinin ortaya koyduğu önemli bir problem daha ortaya çıkmaktadır. Bunu önemli bir etik problem olarak ifade edebiliriz. Bu kavram, daha açık ifadesiyle tıbbın, kimin doğup/yaşayıp kimin doğamayacağına/yaşamayacağına karar verme otoritesi olma durumunu ifade etmektedir.

Günümüzde hastalık ya da engellilik kategorileri sosyal olarak inşa edilmektedir. Bu noktada toplumun bu kategoriye yüklediği anlamın yanında tıp uzmanlarının pozisyonu da belirleyici olmaktadır. Turner tıp uzmanlarını çağdaş toplumun ahlak bekçileri olarak ifade etmektedir. Onlar normallik ve sapma sınıflandırmasının meşru temsilcileri olarak çağdaş toplumda ahlak bekçileri haline gelmişlerdir (Turner, 2017: 244).

Modern tıp anlayışı yukarıda anlatılan insanı makine olarak gören modele göre şekillendiği için, hasarlı/tamir edilemeyen makine (insan) iş göremez. O halde ya tamir edilecek, eğer tamir edilemeyecek bir kusura sahip ise makinenin ortaya çıkmasına müsaade bile edilmeyecektir. Bu amaçla anneler hamilelik sürecinde ikili ve üçlü testlerden geçirilmekte ve amniyosentez ile bebeğin durumu araştırılmaktadır. Örneğin down sendromlu bebekler doğmadan önce bunun anne karnında amniyosentez ile tespit edilmesi durumunda -ki bunu tespit edinceye kadar geçen sürede fetüsün tüm organları ile doğma kudretine erişeceği beşinci, altıncı aya doğru yaklaşmış olunuyor- hastane heyeti kararı ile hamileliğin sonlandırılması yoluna gidilebilmekte ve bu amaçla anne ve baba ikna edilebilmektedir.

Burada bir etik problem söz konusudur. Doğma kudreti ile meydana gelmiş ve müdahale edilmediği zaman doğabilecek olan bir insanın sıradan insanlardan farklı olması nedeniyle yaşam hakkını idari/tıbbi bir komisyon kararı ile elinden almak etik açıdan sorgulanmaya açık bir durumdur.

Araştırma ve Yöntem

Çalışma, araştırmacının altı yıldır yaşadığı yer olan Giresun il merkezinde yapılmıştır. Giresun ili Doğu Karadeniz bölgesinde Ordu ile Trabzon arasında bulunmaktadır. Yerleşim yeri olarak düz ve yerleşime müsait arazisi oldukça sınırlı olan ve dağ yamaçlarında tipik Karadeniz yerleşim şekli olan dağınık evlerin olduğu bir yapı hakimdir. Şehir ve ilçe merkezleri dışında kalan kırsal alan, Anado-

⁵ Dualizm olarak da ifade edilen Descartes’in ikili felsefesi.

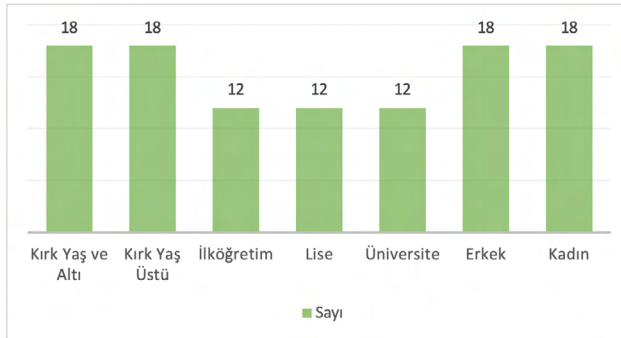
⁶ Öjenik (eugenics) evrimci bir ayıklama ile belli bir soy ya da halkı üretmek anlamına gelmektedir. Negatif öjenik sağlığa uygun düşmeyen genetik koşulların mirasını hamilelik sürecinde saptayarak önlemeye yönelik müdahalelerdir. Pozitif öjenik ise üremede belli grupların seçilebilmesi ya da dışlanması anlamına gelmektedir. Pozitif öjenik etik açıdan kabul edilemez bir uygulama olarak görülmektedir. Buna karşılık negatif öjenik etik tartışma yapılabilen bir alandır (Marshall, 2005).

lu'nun diğer yerlerinde görülen hanelerin toplu olarak bir mekanda biriktiği köy tipinde değildir. Bu bölgede kırsal alan, aralarında daha uzun mesafelerin bulunduğu bahçe içindeki hanelerden oluşmaktadır. Bu dağınık yerleşim içerisinde kısmen hayvancılık ve daha ağırlıklı olarak fındık ve bahçe tarımı yapılır.

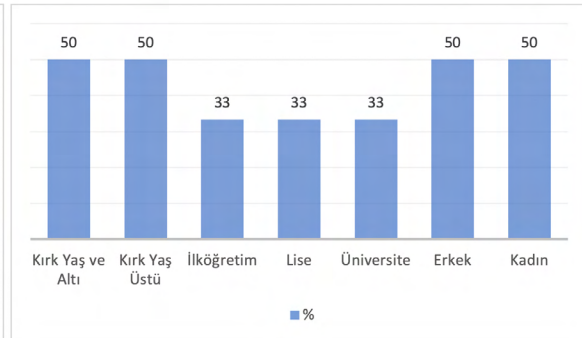
Araştırmanın evreni Giresun il merkezindeki engelli çocuğu olan ailelerdir. Örneklem grubu, çocukları özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde eğitim alan anne ve babalardır. Çalışmada 36 kişi ile derinlemesine görüşülmüştür. Örneklem grubu, çalışmanın başında belirlenen kategorilere göre seçilmiştir. Katılımcıların büyük bir kısmı, araştırmacının aile danışmanı ve rehber öğretmen olarak görev yaptığı özel rehabilitasyon merkezindeki, çocukları için eğitim hizmeti alan anne ve babalardan oluşmaktadır.

36 kişiden oluşan katılımcı profilleri incelendiğinde ilk olarak katılımcılardan 8 kişinin (tüm katılımcıların %22'sinin) akraba evliliği yapmış olduğu görülmüştür. Giresun il merkezinde yapılan araştırma göstermektedir ki çiftlerin evlilik tercihlerinde akrabalık bağlarının yeri etkili olmuştur. Ancak bu durum Giresun'un engellilik oranı %13,5 ile Türkiye'de engellilik oranı en yüksek il olması gerçeği ile ayrı bir anlam kazanmaktadır (TÜİK, 2011).

Katılımcıların 18'i erkek 18'i kadındır. Kadın ve erkek katılımcılar 40 yaş ve altı ile 40 yaş üstü şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Dolayısıyla erkek ve kadınlardan da dokuzar katılımcı 40 yaş sınırının altında ve üstünde yer almaktadır. Ayrıca eğitim kategorileri de ilköğretim (az eğitilmiş), lise (orta eğitilmiş) ve üniversite ve üstü (yüksek eğitilmiş) şeklinde üç kategoriye ayrılmıştır. Aşağıda görüldüğü gibi, her bir kategoride üçer katılımcının olmasına dikkat edilerek yaş, eğitim ve cinsiyet sınıflandırmasında dengeli bir dağılımın ortaya çıkmasına dikkat edilmiştir (Görsel 1).

Görsel 1: Katılımcıların Eğitim, Yaş ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre Sayıları.

Görsel 2: Katılımcıların Eğitim, Yaş ve Cinsiyet Dağılım Yüzdeleri

Toplam 36 kişiden olan katılımcılardan 12'şerli gruplarda ilköğretim, lise ve üniversite ve üstü eğitilmiş bireyler yer almaktadır. Katılımcıların sayılarını yüzdeler olarak ifade edecek olursak aşağıdaki gibi bir dağılım söz konusu olmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi katılımcı gruplarda dengeli bir yüzde dağılım olmasına dikkat edilmiştir (Görsel 2). Yaş, eğitim, cinsiyet kategorileri erkekler ve kadınlarda eşit olarak belirlenmiştir. Böylece bu kategorilerdeki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi açısından bir avantaj yakalanmıştır.

Görüşme numarasına göre yapılan sınıflandırma aşağıda yer almaktadır (Görsel 3). Bu tabloda verilen sayılar görüşme numaralarını ifade etmektedir. Örneğin, tablodaki yerlerine göre 2 numaralı görüşme, 40 yaş ve altı, kadın, ilköğretim seviyesinde eğitim almış bir katılımcıyı göstermektedir.

KADINLAR				
Yaş	Eğitim	Görüşme No.		
40 YAŞ ve ALTI	İLKÖĞRETİM	2	6	8
	LİSE	17	10	14
	ÜNİVERSİTE VE ÜSTÜ	5	18	16
40 YAŞ ÜSTÜ	İLKÖĞRETİM	13	15	20
	LİSE	22	9	21
	ÜNİVERSİTE VE ÜSTÜ	1	11	24

ERKEKLER				
Yaş	Eğitim	Görüşme No.		
40 YAŞ ve ALTI	İLKÖĞRETİM	30	19	35
	LİSE	36	7	34
	ÜNİVERSİTE VE ÜSTÜ	3	27	23
40 YAŞ ÜSTÜ	İLKÖĞRETİM	29	31	28
	LİSE	26	12	33
	ÜNİVERSİTE VE ÜSTÜ	4	25	32

Görsel 3: Görüşme Numaralarına Göre Katılımcıların Sınıflandırılması.

Çalışmada etik kurallara uygun olarak davranılmıştır. Katılımcılarla yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmış ve bunun için evlilik doyumunu değerlendiren bir soru formu hazırlanmıştır. Bu soru formu 9 grup sorudan ve tarafımızdan geliştirilen Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Evlilik Doyumu Değerlendirme Soruları adlı bir soru formu kullanılmıştır. Her bir soru kategorisinde evlilik doyumunu değerlendirmeye yönelik farklı sorular yer almaktadır. Soru formu bir yandan genel evlilik doyumunu değerlendirmeye yönelik sorulardan oluşurken, diğer yandan engelli çocuğa sahip olmanın evlilik doyumuna olan etkisini aydınlatan sorular kullanılmıştır.

Öncelikle kırk yaş ve altı ile kırk yaş üstü olarak yaş kategorileri belirlenmiş, katılımcıların kadın ve erkek olarak eşit sayıda olmasına dikkat edilmiştir. Aynı zamanda eğitim kategorileri oluşturulup her bir kategoriden eşit sayıda katılımcı ile görüşme sağlanmıştır. Katılımcılarla 2017 Temmuz ve 2018 Şubat ayları arasında toplam 966 dakikalık bir görüşme dizisi yapılmıştır. Görüşmeler yapılırken, konuşmaların kayıt altına alınmasıyla ilgili olarak katılımcılardan izin alınmış, aynı zamanda kişilerin özel bilgilerinin gizliliği konusunda tamamen etik ilkelere uygun hareket edilmiştir. Kayda alınan görüşmeler bilgisayar ortamında yazıya deşifre edilmiştir. Bu deşifreler üzerinden veri analizine geçilmiştir.

Hipotezler

Çalışmada başlangıç olarak belirlenen hipotezler, niteliksel görüşmeler sonucunda test edilmiştir. Bu hipotezler şunlardır:

- 1) Engelli bir çocuğa sahip olan çiftlerde evlilik doyumu azalır.
- 2) Kendilerini dindar olarak ifade eden ve engelli çocuğu olan çiftlerde evlilik doyumu görece daha yüksektir.
- 3) Yaşadıklarına temelde kaderciler çerçevesinde yaklaşan engelli çocuğu olan çiftlerde evlilik doyumu görece daha yüksektir.
- 4) Yakın çevre desteğinin sağlandığı, engelli çocuğa sahip çiftlerde evlilik doyumu görece artacaktır.
- 5) Engelli çocuğa sahip kadınlarda evlilik doyumu, erkeklere nazaran daha azdır.
- 6) Engelli çocuğa sahip ailelerde toplumun yaklaşımı, evlilik doyumunu etkiler.
- 7) Engelli çocuğu olan ve ekonomik durumu iyi olan çiftlerdeki evlilik doyumu, engelli çocuğu olan ve görece ekonomik durumu kötü olan çiftlere göre daha fazladır.
- 8) Engelli çocuğa sahip çiftlerde çocuğun bakımını paylaşmanın evlilik doyumunu artırır.
- 9) Engelli çocuğa sahip çiftlerde eğitim seviyesinin artmasının evlilik doyumuna etkisi olumsuzdur.

Bulgular ve Tartışma

Yukarıda ifade edilen hipotezlerin ele alındığı analizler sonucunda elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

Evlilik Doyumu

Literatürde engelli çocuğu olan ailelere yönelik çalışmalar daha çok ailelerin yaşam doyumu, umutsuzluğu, yas süreci ve toplumla olan ilişkilerine yönelik olarak yapılmıştır. Örneğin Gönen çalışmasında, sağlıklı bir çocuk bekleyen ana-babanın, engelli bir çocuğa sahip olmasının aileyi yas sürecine soktuğunu belirtmekte ve psikolojik destek ihtiyacı üzerinde durmaktadır (Gönen, 2016). Demir vd. ise zihinsel engelli çocuğu olan annelerin depresif semptom düzeyinin yüksek olduğu bulmuş; annelerin yakından izlenmesi ve duygusal destek verilmesi gerektiğine değinmiştir (Demir, Özcan, & Kızıllırmak, 2012). Özcanarşlan vd. de çalışmalarında engelli çocuğu olan annelerin %69 gibi yüksek bir oranda orta ve şiddetli düzeyde depresyonunun olduğunu saptamışlardır (Özcanarşlan, Karataş, & Aydın, 2014). Şentürk ve Saraçoğlu'nun çalışmasında ise engelli çocuğa sahip annelerin aile ve eş ilişkilerinde sorun hissettikleri vurgulanmış ve aileden düşük düzeyde sosyal destek aldıkları belirtilmiştir. Bu nedenle annelerin depresyon skorları yüksek bulunmuştur. Bu annelerde psiko-sosyal desteğe olan ihtiyacın çok yüksek olduğu sonucuna varılmıştır (Şentürk & Saraçoğlu, 2013).

Bizim bu araştırmadan elde ettiğimiz sonuçlardan ilki, "engelli çocuğa sahip çiftlerde, evlilik doyumu azdır" şeklindedir. Bu sonuca, bu tip ailelerin yaşadıkları güçlüklerden ve sorunlardan dolayı evlilik hayatından elde ettikleri mutluluk düzeyinin azaldığını gösteren bulgulardan hareket edilerek ulaşıldı. İnsanlar güçlüklerle karşılaştığında ki bu güçlük ve zorluklar evliliklerinin ürünü olan çocukları ile ilgiliyse, büyük oranda stres ve mutsuzluk duyguları yaşarlar. Yapılan araştırmalarda da bu durum tespit edilmiştir. Engelli çocuğu olan anne-babalar, engelli çocuğu olmayan anne-babalara kıyasla yoğun stres altındadır (Burcu, 2015: 99). Bu da karı-koca olarak evlilik hayatından elde edecekleri mutluluk ve tatmin düzeyini azaltacaktır.

Görüşülen çiftlerin, engelli çocuklarından dolayı evlilik doyumlarının düştüğü saptanmıştır. Özellikle ağır engelli çocuğu olan ailelerde yaşanan tedavi ve bakım yoğunluğu nedeniyle eşlerin birbiriyle olan ilişkilerinin odak noktası ve paylaşımları daha çok engelli çocuğun ihtiyaçlarına yönelik olmaktadır ki bu da evlilikte olması gereken birçok ritüelin önüne geçmektedir. Ayrıca bu durumun, eşlerin birbirlerini ve evdeki diğer çocukları da ihmal etmelerine neden olduğu sonucuna varılmıştır. Öteki taraftan çocuğun aile tarafından özel gereksinimli birey olarak algılanmasıyla, yaşanan güçlüğü normalleştirilerek hareket etmeleri ve çocuğun bakımının aile bireyleri arasında ortak paylaşılması sayesinde, yaşam kalitelerinin sekteye uğramasına engel olabilecekleri de öngörülebilir sonuçlardan biridir.

Diğer bir sonuç da ailelerin ilk çocuklarının engelli olması ile ilgilidir. Henüz evliliklerinin başlangıcında olan çiftlerde bu durum umutsuzluk yaratırken tekrar çocuk sahibi olmakta büyük korku ve stres yaşadıkları görülmüştür. Çiftler, ancak engelli çocuk iyileşirse yeni bir çocuk sahibi olmayı düşünebilmektedir. Geleneksel aile yapısından kaynaklı ana-baba isteğiyle yapılan zoraki evliliklerde eşler henüz birbirini tam olarak tanımadan çocuk sahibi olmaktadır.

Çocuk engelli olarak doğduğunda veya tanı konduğunda ise eşler arası ilişkide sancılı bir süreç başlamaktadır. Daha birbirini anlayamamış ve tam olarak tanıyamamış eşlerin ilk defa ciddi krizle karşılaşması, krizi ekip olarak göğüslemelerine engel olmaktadır.

Orta yaş üzeri bir erkek katılımcının "Eşiniz veya siz engelli çocuğunuz doğduktan sonra kendinize ya da birbirinizi suçladığınız oldu mu?" sorusuna verdiği cevap bu konuyu açığa çıkartan ifadeler taşımaktadır:

"Çok suçladık, o da neden suçladık biliyor musunuz? Toplum baskısından suçladık. Zaman zaman toplum bize "işte kim bilir ne yaptınız da bu çocuk böyle oldu, bundan olmuştur, şundan olmuştur" gibi şeyler söylediler. Bu konuşmalardan çok etkilendik, özellikle eşim de bana "işte sen bizi o doktora götürdün, o hastaneye götürdün, gerektiği şekilde ilgilenmedin, onun için böyle oldu" gibi suçlamalarda bulunuyor. Ama benim bir kabahatim yok, özel doktorumuzun o gün cenazesi olduğu için doğuma giremedi. O sırada hastanede hangi doktor varsa o girdi. Benim de zaten ilk çocuğum bir deneyimim yok ki, nereden bileyim böyle olacağını. Bu çocuğun durumunun böyle olması benim bilgisizliğimden. Hastanedeki süreçte, doğum sürecinde, benim ilgisizliğimden kaynaklandığını söyler o hep böyle beni suçlar. Tabii bu suçlamalar biraz problemden kaçış gibi geliyor bana." (G.26,E,59)⁷

⁷ Katılımcılardan yapılan alıntılarının sonunda yer alan (G.26,E,59) sembolleri, konuşmanın 26. görüşmedeki 59 yaşında bir erkek katılımcıdan alındığını ifade etmektedir.

Diğer bir katılımcının aynı soruya verdiği cevaplar da yine bu durumu tespit eder niteliktedir:

“-Şimdi bu benim ilk çocuğum engelli olan çocuk. Bizim hatamız şöyle oldu. Onun da benim de ilk çocuğumuz, suçu ona da yıkmamak lazım. Mesela doğum yapacaktı köyde bir ebe vardı. Normalde benim eşimi hastaneye götürmem gerekirdi, ama evde doğum yaptırdık eşimi. Benim hatam eşimi hastaneye götürmemek oldu. Evde doğum yaptı ve zor bir doğum yaptı ben ondan kaynaklı olduğunu düşünüyorum çocuğumuzun bu durumunun. Onun için kendimi suçluyorum.” (G.36,E,40)

Henüz oluşturulmaya çalışılan duygusal bağlarda hızlı çözümlere yol açtığı gibi, çocuk merkezli ve adanmışlık psikolojisiyle sürdürülen evlilik temelleri de atılabilir. Bu durumun kimi çiftlerde, o evliliği yapmalarına neden olan aile büyüklerine kin güderek düşmanca tavır sergilemelerine veya eşlerden birinin evden uzaklaşmasına neden olduğu görülmüştür. Henüz rayına oturmamış bir evlilik, olabilecek büyük travma (engel tanısı konmuş çocuk) stresini kaldıramamaktadır. Bu nedenle, ayrılık veya çeşitli krizden kaçış yollarına gidilmesi sık rastlanılan durumdur.

Evlilikte mutluluk doğru eş seçimi ile bağlantılıdır. Bireyin evliliğinde eşi ile her şeyi paylaşabilmesi elbette doyumu ve mutluluğu arttıracaktır (Akkaya, 2018:147). Buradan hareketle, bireyin eş seçimini kendi iradesiyle yapması evlilik içinde oluşabilecek birçok krizle başa çıkabileceklerini veya olumlu/olumsuz sonuçlarından kendilerini sorumlu hissedecekleri şeklinde yorumlanabilir.

Dindarlığın Etkisi

Araştırmadan elde ettiğimiz ikinci sonuç *“engelli çocuğa sahip dindar çiftlerde, evlilik doyumu daha fazladır”* şeklindedir. Çalışmada, dini inancın katılımcılarda evlilik doyumunu dolaylı olarak pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır. Literatürde yapılan başka araştırmalarda da benzer sonuçlar söz konusudur. Hatun ve diğerlerinin yaptığı araştırmada, engelli çocuğa sahip aileler engellilik olgusunu kabul etmede ve sonrasında yaşadıkları tüm güçlüklerde dinsel kaynaklardan faydalandıkları sürece olumlu destek elde ettikleri görülmüştür (Hatun, Birben, İnce, ve Yeni, 2016: 227). Dini inancın, bireyin yaşadığı güçlükleri anlamlandırması ve baş edebilmesinde bir motivasyon sağlayabileceği akla yakın bir düşüncedir.

Araştırma katılımcıların dini inançlarının, engelli çocuğun sorumluluğunu ve bakımını tam olarak yerine getirdiklerinde, bu durumu cennete gidebilmek için bir vesile aracı olarak kabul etmekte olduklarını göstermiştir. Bir kadın katılımcının *“Çocuğunuzu bir lütuf olarak mı, yoksa imtihan olarak mı görüyorsunuz?”* sorusuna verdiği cevap bu durumu açığa çıkartmaktadır:

“- Ben lütuf olarak düşünüyorum. Bu benim imtihanımdır diye bakmıyorum. Ben bir şey yaptım da bunun karşılığında görüyorum gibi düşünmüyorum. Toplumda çok buna benzer şeyler duydum. Bana “siz ne yaptınız da böyle bir şeyle karşılaştırınız?” diye, çok fazla söylendi. Sanki bir şey yapmışız karşılığını bulmuşuz gibi bu sizin imtihanınız diyorlar. Niye ben buradan imtihan olayım? Başka bir şeyden olayım. Ama ben çocuğu öyle görmüyorum. Nilay’ı bir imtihan olarak değil de bir lütuf olarak görüyorum. Bizi yücelttiğini hissediyorum. Yani Nilay bizim evde diye, evde melekler var gibi hissediyorum. Bu bir inanç, kişiye göre değişir. Nilay Zeliha’da (kız kardeşim) olduğu zaman ben evde uyuyamıyorum, evde huzursuz oluyorum. Nilay’ın sesi olmadan rahat edemiyorum. Sanki yatağında uyuyor da üstünü açmış kalkıp üstünü örtmek istiyorum. Evde olmadığı zaman rahatsız oluyorum. Çocuğumun benden uzak hiçbir yerde olmasını istemiyorum. Kızım bana Allah tarafından bir melekmış gibi geliyor, hep yanımda olmasını istiyorum. O, kayıtsız şartsız cennete gidecek ve bizi de cennete götürecektir yani çocuklarıma da ben bunu söylüyorum.” (G.1,K,59)

Özellikle kadın katılımcıların, geleneksel din inancıyla kocalarına daha itaatkâr ve hizmette kusur etmemek adına çeşitli fedakârlıkları, dini görev olarak algıladıklarından eşin istekleri dine aykırı değilse şikâyetçi olmadıkları görülmüştür. Bu durum evlilikle ilgili motivasyonlarını pozitif yönde etkilemektedir. Erkek katılımcılar eşlerinin beğendikleri taraflarından bahsederken, genellikle eşlerinin itaat ve hizmetlerini ön planda tutarak, pozitif cevaplar vermişlerdir.

Kadın katılımcılar engelli çocukların bakımından mesul olduklarından psikolojik destek alma imkân

ve zamanlarının olmadığını, fakat Kur'an okuyarak ve dua ederek rahatladıklarını ifade etmişlerdir. Kadın, erkek bütün kategorilerdeki katılımcılar, engelli çocuğun engelini kabullenmekte dini inançlarının çok büyük katkısı olduğunu dile getirmişlerdir. Aynı soruya verilen bir diğer cevap bunu ortaya koyan ifadeler taşımaktadır:

"-Aslında iki açıdan da bakabiliriz. Ben öyle olduğuna inanıyorum. Bu çocuk bizde bir şeyleri değiştirdi. Bunun bize bir emanet olduğunu düşünüyorum. Çünkü yüce Kur'anı Kerim'de de böyle yazıyor. "Ben kişiyi kaldıramayacağı yükü yüklemem" diyor, ayeti kerimede. Demek ki, biz de bunu kaldırabilecek güçteyiz ki Cenabı Allah bize bunu verdi. Yani emanet olarak da lütuf olarak da. Çünkü başkasına da verebilirdi, Allah bu çocuğu ama bize verdi. Zaten Kamil için de aynı şey geçerli ki biraz daha büyütürsek, Ümran(eş) da benim için aynı. Yani eşim, o da benim için Allah'ın bir emaneti. Peygamberimiz şöyle söylüyor: "Kadınlar Allah'ü Teâlâ tarafından erkeklere verilen bir emanettir" diyor. Lütuf'a gelecek olursak Cenabı Hak demek ki, bizi uygun buldu, bizi seçti, bize layık gördü. O yüzden bize verdi. Bu da bizim için bir lütuftur. Eğer imtihana gelecek olursak çocuğu tamamen imtihan olarak göreceksak dışlayabiliriz eğer öyle bir zihniyette olsaydık belki oğlum için çok daha zor olurdu her şey. Ama ben hiç öyle düşünmediğim için imtihan olduğunu düşünmüyorum." (G.3,E,33)

Bu katılımcılar çocuğun engelli olmasını, evde yaşayan bir cennet ehli olarak görüp kutsal bir nimet şeklinde değerlendirmektedirler. Bunun altında yatan neden, tahammülü zor sürecin dini inançtan elde edilen olumlu duygular ile motive olmaktır. Ayrıca dini inancın pozitif etkisi, yaşanan acının özel bir yorumudur. Çocuğun aileye acı verici yetersizlik algısını, dini inançları sayesinde daha olumlu bir algıyla yer değiştirdikleri söylenebilir. Evliliğe olumlu yansımalar ise yukarıda da belirttiğimiz gibi din unsuruyla, kişilerin algısında hizmet ve itaatın zorluğunu ortadan kaldırmış ve yerine gönüllü hizmet ve itaati getirmiştir. Geleneksel ailelerde -ki katılımcıların çoğunluğu geleneksel aile modelini benimsemiş kişilerden oluşmaktadır- dini inanç, yaşanan ve yaşanabilecek sorunlarda can simidi görevi görmekte ve kendi kendine terapi işleviyle kişilerin ruhsal rahatlamalarını sağladığı sonucuna varılmıştır.

Kaderci Yaklaşımın Etkisi

Araştırmadan elde edilen üçüncü bulgu *"engelli çocuğa sahip kaderci çiftlerde, evlilik doyumunun fazla olması"*dir. Engelli çocuğa sahip ailelerin, çocuğun engelli olmasının kaderlerinde olan bir yazgı, bir imtihan veya lütuf olarak algılamaları, çocuğun tedavi ve bakım sürecini olumlu karşılımlarına neden olduğu gözlemlenmiştir. Aileler, dini inancın gereği olarak kaderde ne varsa ona razı olmak olarak, kendilerini suçlamaktan uzaklaşmaktadırlar. Kadın bir katılımcının, "İnanmış olduğumuz değerler bu durumu kabullenmeye yardımcı oldu mu?" sorusuna verdiği cevap bu durumu tespit eder niteliktedir:

"-Tabi canım, her şey Allah'tandır diyorsun. O sana bağlı, kimse öyle doğmak istemez. Bizde sormuyoruz çocuğa "Böyle doğmak ister misin?" diye, öyle doğuyorsan öylesindir. Bundan da kimseye bir şey söyleyemeyiz." (G.21,K,47)

Kabul aşamasına gelen (engelin aile tarafından kabullenildiği son evre) katılımcılar engelli çocuğun yetersizliklerini fark edip, mümkün yapabileceklerine destek olmaktadır. Hiçbir şey yapamayacak kadar ağır olan engelli çocuğu olan katılımcılar, bu durumun Allah'ın bir imtihanı olduğunu düşünmektedir. Eğer bu bir imtihan ise "bu imtihanı doğru şekilde geçmeliyiz" düşüncesi onlar için bir motivasyon olmaktadır.

Çocuklarının engel durumu daha hafif olan katılımcılar ise engelli çocuğun Allah'ın bir lütfu olduğunu düşünmektedirler. Kaderci bakış açısı ailenin üzerindeki çaresizlik baskısını azaltırken, kadere razı olma duygusunu da yükseltmektedir. Çocukla ilgili yaşanan üzüntü verici durum ne olursa olsun, razı olma duygusunun evliliğe olumlu yansımaları olduğu görülmüştür.

Ayrıca engelli aileleri çocuklarının tedavi ve rehabilitasyon süreci gereği başka pek çok engelli çocuk ve aile ile tanışma fırsatı bulmaktadırlar. Bu karşılaşmalar sonucu, çocuklarının engellerini birbiriyle kıyaslayarak, kendi çocuklarının hallerine şükrettikleri gözlemlenmiştir.

Aileler, çocuğun engeli ne kadar ağırsa öbür dünyada o kadar büyük mükâfat alacakları inancıyla çocuklarına hizmet etmektedirler. Çocuklarına sevgilerinin yanı sıra bağlılıklarının da bazen bağımlılık durumuna kadar uzandığı görülebilmektedir.

Kısa vadede kaderci bakış açısının, rahatlatıcı, ferahlatıcı, su serpici ve yaşanan krizin en kabul edilir ussallaşmasını yaşattığı gözlemlenmiştir. “Öyle ya! Evet, bir problem var ya da oluştu, ama bu problem tamamen bizden bağımsız, bizim yazgımız böyleymiş” biçiminde ifade edilebilen genel söylemin, kadere inancın yarattığı bir rahatlama olduğu kanısına varılmıştır.

Paralel olarak yapılan çalışmada engelli çocuğun durumunu kaderci bakış açısıyla değerlendirmeyen katılımcıların, kendilerini veya başka faktörleri suçlayarak, ulaşmaları gereken kabul evresine geçemedikleri görülmüştür. İçlerindeki hayata karşı olan kızgınlıklarını ilk yansıttıkları kişiler ev içinde yaşayan diğer bireyler ve eşler olmaktadır. Kimi zaman normal gelişim gösteren diğer kardeşler anne babaların öfkesine hedef olabilmektedir (Özen, 2015: 75).

Bu kızgınlık ve öfke evliliğin yıpranmasına, diğer çocukların süreçten negatif etkilenmesine neden olmaktadır. Var olan ama yansıtılmayan öfkenin sonucu olarak, kişilerin kendilerini suçlama ve derin üzüntü yaşadıkları görülmüştür. Oysa yaşanan güçlükler karşısında güç veren bir kaderci yaklaşımın kişiye ve evlilik doyumuna olumlu etkisinin önemi yukarıda gösterilmiştir.

Dini inanç ve kaderci yaklaşım, somut gerçekliği kabul etmekle ilgili bir işlevselliğe sahiptir. Ancak ailelerin bununla sınırlı kalmayıp, kabul aşamasından sonra hem çocuk için yapılması gerekenlere motive olmakta hem de ilişkilerindeki evlilik doyumunu yükseltecek bir zemine kavuşmakta oldukları görülmektedir. Gerçekte bu durum yaşamdaki tüm sorunlara karşı geliştirilebilecek aktif bir tutumdur. Cüceloğlu'nun aktardığı şu söz durumu veciz bir şekilde ifade etmektedir: “Tanrım, değiştirilebilen ve değişmesi gereken şeyleri değiştirme cesaret ve gücünü; değiştiremeyecek şeyleri olduğu gibi kabul etme olgunluğunu ve ikisi arasındaki farkı anlayabilecek bilgeliği bana ver” (Cüceloğlu, 2000: 193).

Katılımcı aileler “kaderimizde böyle bir imtihanımız da varmış” diye düşünürken, aynı zamanda kendilerinden sonra çocuklarına ne olacağı konusunda da bir kaygı taşımaktadırlar.

Orta yaş üzeri katılımcılar kendilerinin ölümü halinde çocuklarının ne olacağı kaygısını yaşarken, daha genç katılımcılar ise engelli çocuğun nasıl bir gelişim göstereceği veya gelişebilecek mi endişesi içinde oldukları ve karamsar bir bekleyiş içinde oldukları gözlemlenmiştir. Bu konuyla ilgili bazı katılımcıların “Geleceğe güvenle ve birlikte bakabiliyor musunuz?” sorusuna verdikleri yanıt ifadeleri şöyledir:

“- Bakıyoruz yani işte. Çok bir şey görmüyoruz ama bakıyoruz. Geleceğe dair düşünmek istemiyorum artık. Belki de zor şartlarda büyüdük, maddi, manevi. Sekizinci çocuktum istediğim bir yerlere kadar geldim sanki. Daha fazlasını istemiyorum gibi bir şey. Yani ne diyeyim işte, 20 yıl önce hayallerin ne? Diye sorsalar. İşim, arabam, eşim, çocuklarım olsun derdim. Onlar da oldu zaten. Bir de sağlık olsa iyi olurdu. Onun için çok hayal kurmuyorum artık, belki de hepsinin varlığından. Ama Utku da etkiledi o ayrı bir konu, Utku kesin etkiledi. Hayallerimi sınırlamama neden oldu. Bir de önümüz karanlık, yani nasıl bir çocuk olacak? Saldırgan mı olacak? Hangi seviyede olacak? Konuşabilecek mi? Konuşamayacak mı? Gelecekte bizi ne bekliyor? Hep bakıma muhtaç olması, benim için karanlık bir tablo. Sonuçta annesi de çok sağlıklı değil, biz de yaşlanıyoruz. Abisi de çok şey değil ki, atik bir çocuk değil ki. O, ancak kendi halinde olur. Geleceği çok aydınlık görmüyorum.” (G.7,E,37)

Orta yaş bir erkek katılımcı da şunları ifade etmiştir:

“-Geleceğe tabii ki birlikte bakıyoruz. Fakat tek sıkıntımız yani özellikle benim sıkıntım, artık yaşlanıyoruz bizlere bir şeyler olursa Çiçek, ne olacak sıkıntısını her gün yaşıyorum.” (G.12,E,50)

Bu kaygının engelli çocuğu olan ailelerin büyük çoğunluğunda var olduğu düşünülebilir. Bu noktada gelecekte verilecek desteğin de önemi ortaya çıkmaktadır.

Desteğin Önemi

Çalışmamızın dördüncü bulgusu “yakın çevre desteğinin engelli çocuğa sahip ailelerde evlilik doyumunu artırmakta olduğu”dur. Bu çalışmanın en önemli bulgularından biri –belki de en önemli bulgusu- desteğin engelli aileleri için hayati bir unsur olduğunun anlaşılmasıdır. Engelli çocuğu olan çiftin, yakın

çevre başta olmak üzere desteklenmesi durumunda, evlilik doyumu da artmaktadır.

Yapılan araştırmalar, engelli çocuğu olan ailelerin hemen hemen birbirinin aynı aşamalardan geçtiğini ortaya koymuştur. Ancak ailelerin bu aşamalara geçiş süresi aldıkları desteğe göre farklılaşmaktadır (Özen, 2015: 76). Engelli çocuğa sahip ailelere verilen destek ise üç ana grupta yoğunlaşmaktadır. Bunlar psikolojik destek, yakın çevre desteği ve devlet desteğidir.

Psikolojik destek sürecinde ilk olarak ailelerin engelli bir çocukları olduğunu öğrendikleri andan itibaren ağlama, derin üzüntü gibi duygularının bastırmamaları ve ifade etmeleri için destek olunması önemlidir. Yapılan kimi çalışmalarda ailelere yönelik bilgilendirici ve stresle başa çıkmalarına yönelik danışmanlıkların, ailelerin kaygı düzeylerini azalttığı ortaya konmuştur (Uyaroğlu ve Bodur, 2009: 405).

Çocuğa engel tanısı konduğunda durumun aileye bir psikolog tarafından açıklanması yerinde olacaktır. Ancak böyle sistematik bir uygulama yoktur. Açıklamayı yapan çocuk doktorlarının genel tutumu, durumu empatiden uzak bir yaklaşımla, somut bir gerçeklik olarak açıklamak şeklindedir. Bu yaklaşım, aileye üstesinden gelinmesi zor bir ömür vadeder.

Engelli çocuğu olan ailelerin, duygu durumları açısından şu aşamalardan geçtikleri gözlemlenmiştir (Aral ve Gürsoy, 2009: 322,323):

1. İnkâr: ilk yaşanan şokla, duymazdan, görmezden gelme durumudur.
2. Pazarlık: tanının kabullenilmesi ancak gelişim seyri ile ilgili farklı tedavi ve doktorlara gidilerek arayışa girilmesi. Derneklere, sosyal aktivitelere katılma.
3. Öfke: aile bireylerinin birbirlerine ya da engelli çocuğa yönelik öfkesi. Bu öfkeden dolayı suçlu arama, “neden ben/biz?” Soruları. Sonunda eşler arasında problemlerin artması.
4. Suçluluk Duygusu: Panik ve gelecekte neler olacağını kestirememek, durumu kabullenememek, neden diye sorgulama, isyan etme ve bundan dolayı suçluluk duygusu yaşamak.
5. Çöküntü ve depresyon: Suçluluğun kişiyi depresyona sürüklemesidir. Çocuktaki gelişimi gözlemememe, umutsuzluğa düşme depresyon sürecine götürüyor. Umutsuz ve yoğun stres altında geçen aylar, yıllar.
6. Kabul: son aşamadır. Engellilikle baş etme evresi ve “şimdi ne yapabiliriz?” sorusuna cevap arama durumudur.

O nedenle bütün bu süreçte aileye yönelik danışmanlık ve rehberlik hizmetinin verilmesine yönelik ihtiyaç önemlidir. Kabul aşamasına olabildiğince hızlı geçilmesi ve çocuk için gerekli altın yılların (0-2 yaş; 0-6 yaş) heba edilmemesi gereklidir.

Engelli bir çocuğu olan anne ve babalar açısından hayat boyu sürecek olan bu durumun ilk anları ve günleri çok kritiktir. Katılımcıların çocuklarına engel tanısı koyan doktorların yaklaşımı ailelerin süreçten ne düzeyde etkileneceğini belirleyen en önemli faktörlerden biri olduğu açıktır. Doktorun engelli çocukla ilgili verdiği bilgiler, neleri yapabileceğinden çok, neleri yapamayacağına yönelik olduğunda, engelli çocukların ailelerinin hayatına mutluluktan çok problem ve çözümsüzlük getireceğine, hatta çocuk doğmadan, anne karnındayken, çocukta sorun saptanıp, doğmaması gerektiğine dair anneyi ikna etme çabaları, aileleri çok dramatik ve derinden etkilediği, stres ve umutsuzluğu artırdığı gözlemlenmiştir.

Bir kadın katılımcı doğumdan hemen sonraki gün hastanede iken, çocuk doktorunun çocuk hakkındaki açıklamalarından sonra eşine “yeniden gülebilecek miyiz?” dediğini aktarmıştır. Bu dramatik ifade psikolojik desteğin o ilk anlardan itibaren verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Burada doktor-hasta işbirliğinin sağlanması gereklidir. Tıp uzmanları için bir ya da birkaç günlük geçici vakalar şeklinde yaklaşmak pratik olabilir, ancak anneler ve babalar için engellilik tanısının konduğu zamanlar, hastanede geçirdikleri zaman dilimleri, durumun kendilerine anlatılma biçimi hayatlarının geri kalanını olumlu ya da olumsuz bir şekilde belirlemektedir.

Yüksek eğitimli yaşlı kadın katılımcı profesyonel destek almanın kendini daha güçlü hissetmesini sağlayacağını ve engelli çocuğunun tedavi sürecinde yaşadığı üzücü bir hatırayı bizimle paylaşmıştır:

“Çok şey farklı olabilirdi, kendimi daha güçlü hissedersen, daha çok bir yerlere ulaşabilirdim. Öyle düşünüyorum, daha fazla sesimi duyurabilirdim. Şimdi toplumdan bakıldığı zaman, çocuk özürli ise senin suçun varmış gibi baktığı için, toplum baskısını unutamıyorsun, pek bir şeye ses çıkaramıyorsun. Ben çocuğumu tedavi ettirmek için, o zamanlar burada bir çocuk doktoru vardı. Ankara'ya sevk istedim, şimdi yazamam izine çıkıyorum, bir ay sonra gelince sevk yazarız dedi. Bir ay sonra telefon ettim gelmişti. Sevk almak için hastaneye gittiğimde, doktor odada yoktu, oradaki hemşire hanımda kaşeyi bastı. Arkasından doktor geldi, kıyametleri kopardı. Sen Ankara'ya gzmeye gidiyorsun, çocuğu bahane ediyorsun dedi. Beni bir ağlama tuttu, artık ağlamamı durduramıyorum. Sen bana nasıl dersin ki Ankara'ya çocuğu bahane ederek gzmeye gidiyorsun? Nasıl dersin, bu gibi hakaretlerle çok karşılaştık. Bugün olsaydı, bugünkü bilincim olsaydı, ben bunları yaşamazdım. Devlet Hastanesi'nin çocuk doktorunun bana böyle bir şey söylemeye hakkı yoktu. Çok güçlükler yaşadık.” (G.1,K,59)

Katz'ın da dediği gibi, “doktor, özünde bu kadar çok otorite olan bir mesleğin cazibesine karşı koyacak kadar sade bir kişi olmalı. Mesleğinin içine girdikçe ve kendini eğitilmiş elitlerin bir temsilcisi olarak görmeye başladıkça, hastasını kendisi gibi bir kişi olarak görme olasılığı azalır.” (Katz, 1963, akt: Gordon ve Edwards, 1995: 106). Hastane sonrası yaşanan duygusal çöküntü, depresyon ve kayıp hissinin boyutu hastanedeki süreçle çok ilgilidir. O nedenle doktorların anneye, aile bireyleriyle empati yaparak duruma yaklaşması bir zorunluluk halini almaktadır.

Anne babanın yanı sıra, ailedeki diğer bireylerin de süreci anlaması ve engellik tanısı ile ilgili bazı olumsuzlukları anlayışla karşılamaları kritik önemdedir. Bu kişilere de psikolojik destek verilerek, sürecin evdeki yaşam kalitesini sekteye uğratmadan, eve gelen yeni bireyi yetersizliklerini bilerek içlerine kabul edebilmeleri sağlanacaktır.

Çocukla birlikte, evlilikte ve çocuğun gelişiminde yaşanabilecek risklere öngörüyle yaklaşıp, bazı tedbirlerle birçok olumsuzluk ortadan kaldırılabilir. Sürecin en başından alınan profesyonel psikolojik destekle, engelli ailelerinin çocuğun tedavi ve özel eğitim sürecinden en doğru şekilde yararlandıkları görülmüştür. Çocuğun gelişim sürecindeki olumlu ilerlemeler aileye başarıma duygusu yaşatmaktadır. Çocuklarını başarıyla geliştiren ve yetiştiren ana-babada birbirlerine olan güven ve paylaşım duygusu artmaktadır. Evlilik ve diğer çocuklar için engelli çocuğun aileye katılımının sağlıklı bir süreç yönetimiyle bir mutluluk kaynağı olabildiği görülmüştür.

İkinci önemli destek türü yakın çevre desteğidir. Yakın çevre desteğinin, hane halkı, engelli çocuğun anne babasının birinci dereceden akrabaları ve bazen yakın komşu ya da arkadaş olabildiği gözlemlenmiştir. Çocuğunun engelli olduğunu öğrenen anne-babanın yaşadıkları şok süreci ve daha sonraki süreçlerde yakın çevre desteğiyle yaşanan olayın normalleştirilerek hazmedilmesinde, yakın çevre desteğinin yeri tartışılmaz büyük önem arz etmektedir. Araştırmamızda, katılımcıların çoğunluğu yakın çevre desteği aldıklarını beyan etmişlerdir. Bu desteğin yaşamlarında yeniden üretime katkı sağladığı görülmektedir. Örneğin, engelli çiftin planlamış olduğu bir tatile eşlik eden anneanne yahut babaanne çiftlerin gözü arkada kalmadan engelli çocuklarını bırakabilecekleri yakın çevreleridir. Ebeveyn işten gelene kadar engelli çocuğunu kendi evinde güvenle bekleteceği komşu yine iyi bir yakın çevre desteğidir. Eşinden şiddet gören engelli annesine evini açan dost arkadaş yakın çevre desteğidir. Çoğunu bırakacak kimsesi olmadığı için hastaneye gidemediğini ifade eden bir katılımcının ifadeleri durumu çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Şimdi mesela, ben Kerem'i bırakıp doktora bile gidemiyorum, ağrım oluyor gidemiyorum, nasıl desem sana... Bu bel fitiği ameliyatından sonra, yine belim ağrıyordu, ama inanın ki muayeneye bile gidememiştim. Sıra bile alamamıştım, bir ara aile hekimlikleri cumartesileri açık olacak demişlerdi. Ona çok sevinmiştim, en azından okula giden oğlum oturur evde abisine bakar, ben de gider muayene mi olurum diye düşünmüştüm. Özel hastaneler var, ama oralara gidecek durumum yok. Küçük oğlumda da epilepsi var. Diyelim ki, cumartesi günü İkimize de randevu aldım. Kerem'i bırakacak yer yok. Bence ne olmalı biliyor musunuz? Her hasta için geçerli değil, ama yatalak hastalar bile benim oğlumdan daha iyi, hiç olmazsa yatağından yatıyor diyordum. Çünkü benim oğlum zapt etmek mümkün değil. Yanından bir an bile ayrılamam. Benim oğlum yatan bir hasta değil, kaçan bir hasta. Kaçan bir hasta ile

ilgilenmek öyle kolay değil, yatan bir hasta olsa, dersin ki birisine, “Şu yemeğini ver, şu ilacını ver, ben bir doktora gideyim de geleyim.” dersin. Ama benim durumum öyle değil ki, sağlık için bile ilgilenmek gerçekten çok zor. Biri geldiği zaman, onu odaya kilitlemek zorunda kalıyorum. Çocuğum kimseye zarar vermesin diye. Orada da kendine zarar verir diye korkuyorsun, dediğim gibi. Camları falan kırıp, kendine zarar verdiği için odasında camlara naylon taktım, karton taktım, oturma odamız yine aynı şekilde, çok zor hocam.” (G.21,K,47)

Engelli aileleri için hayata istikrarla devam edebilmenin en önemli unsurunun hem psikolojik hem de bakıma ortak olmak anlamında yakın çevre desteği olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Destek alamayan, yalnız bırakılan ailelerin evlilik doyumunun dramatik bir düşüşe geçtiği ve hatta çiftlerin boşanmalarına neden olduğu yapılan araştırmada ortaya koyulmuştur. Engelli çocuğa sahip olmak veya çocuğa engel tanısı konmasının evlat kaybıyla özdeş bir yıkım yarattığı gerçeğinden hareket edilecek olursa, bu zor süreçte aile için yakın çevre desteğinin ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılabilir.

Destek konusundaki diğer bir alternatif de kendileri ile aynı durumdaki ailelerle bir araya gelmektir. Aileler yalnız olmadıklarını bilmek isterler. Kendileri ile benzer durumda olan ailelerle görüşmeleri yaşadıkları sürecin daha kolay geçmesine katkı sağlayacaktır. Benzer ailelerle bir arada olma, bir grup desteği olarak çok faydalıdır (Özen, 2015: 76,77)

Üçüncü ve en gerekli destek türü devlet desteğidir. Sosyal devlet politikalarıyla engelli ailelere destek verilmesi elzemdir. Bunlar, sosyal güvenlikten tutun da bireysel psikolojik desteğe kadar birçok alanda olması gereken destekler yelpazesidir. Engellilere ve engelli ailelerine yapılması gereken pozitif ayrımcılıkla ilgili politikaların uygulamalarında sorunlar vardır.

Çalışmamızdaki katılımcıların ifadeleri bu durumu ortaya koymaktadır.

“Bakım parası alıyorum, çocuğın bezlerine alıyorum, şimdi biraz daha rahatlamaya başladık. İlk etapta çok problemler yaşadık. Çocuğu devamlı doktor için Trabzon'a götürüp getirmek zorunda kalıyorduk. Yol parası, ilaç parası, işsizlik, moralsizlik, ama şimdi, Allah'a şükür devletinde yardımlarıyla çok daha iyi bir durumdayız.” (G.21,K,47)

Ülkemizde iki binli yıllarda engelli ve engelli ailelerinin problemleriyle ilgili birtakım iyileştirilmeler yapılmıştır. Örneğin engelli annelerinin aldığı bakım maaşı bunlardan biridir. Bu maaşın aileler için çocuklarının geleceğiyle ilgili kaygıyı azalttığı, annenin çocuğu için daha rahat harcamalar yapabilmesine yol açtığı aşikardır. Devletin bu ve buna benzer destek politikalarının ailenin kendini ekonomik olarak daha güvende hissetmelerine neden olacağı açıktır. Bakanlık verilerine göre yaklaşık 500 bin engelli ve yaşlı bireyin yakınına evde bakım aylığı ödenmektedir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2017).

Burada göz ardı edilen bir husus şudur; anne veya baba çocuğın bakımı ve eğitimiyle yakından ilgilenmek zorunda olduğundan dolayı çalışamadığı ve sigorta primi ödenmediği için ebeveynlerde gelecek kaygısı yaşanmaktadır. Bu tür sosyal desteklerin kapsamını sadece belli gelir düzeyinin altında olanları kapsamaktadır. Ailenin toplam geliri fert sayısına bölündüğünde kişi başına düşen gelirin, asgari ücretin 2/3'ünün altında olması gereklidir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014). Oysa çalışma çocuğın bakımıyla meşgul olduğu için çalışamayan vasıflı engelli annelerinin emekli olmak konusunda bir hak kaybı yaşadıkları gerçeğini ortaya koymaktadır.

Ağır engelli çocuk ebeveynlerinin çocuklarını bırakıp hastaneye dahi gidemediklerini belirtmeleri, uzun vadede annenin herhangi bir hastalığı için bile tedavi olamamasına ve bu durumun önlenilecek hayati risklere yol açtığı ortaya konmuştur. Bu riskler sadece engelli bireyin ebeveyninin kaybı olmayacaktır. Uzun vadede engelli bireyin anne ya da babasız kalması gibi bir sorun ortaya çıkmaktadır.

Yapılan araştırmada katılımcı engelli ebeveynlerinin devletten taleplerinden biri de kendilerinin evde sağlık hizmeti alabilmesidir. Özellikle ağır engelli çocuğu olan anneler çocuklarını başkalarına emanet edip hastanede kalamadıklarından dolayı, kendilerine ait uzun süreli tedavilerini yaptıramamaktadır.

Devletin engelli çocuklara yönelik özel eğitim desteği vardır. Ancak bu eğitime ulaşmak konusunda

sorunlar da vardır. Küçük şehirlerde özel eğitim merkezlerinin şehir merkezlerinde olması, köylerde yaşayan engelli aileleri için büyük problem oluşturmaktadır. Ayrıca engelli çocukların ana sınıfından itibaren çeşitli bahanelerle okullara kabul edilmemeleri söz konusu olabilmektedir. Bu da engelli bireyin akademik hayata bin bir güçlüklerle başlamalarına neden olmaktadır. Oysa engelli çocuğu olan ebeveynlerin de ifade ettikleri gibi, bu çocuklar da diğer çocuklar gibi bu ülkenin vatandaşlarıdır ve aynı haklara sahiptir. Eğitim hakkı en temel haklardan biridir. Eğitimcilerin engellilikle ilgili ve bilgili olmaları, engelli hakları konusunda kendilerini donatmaları halinde bu tür meselelerin hızla çözülebileceği düşünülmektedir.

Engelli ailelerinin eğitimle ilgili birçok problemlerinin olduğu ve bürokratik işlerin yavaşlığı çocuklarının eğitiminin de aksamasına neden olmaktadır. Çalışmamızda bir engelli çocuk annesi, çocuğu için özel alt sınıf açılması talebinde bulunduğunu, ama aylar sonra açılabilmediğini, açılan sınıfın okulun en karanlık ve soğuk sınıfının kendilerine tahsis edildiğini üzülen ifade etmiştir. Başka katılımcı ise sosyal hizmetlerden, hakları olan bakım maaşı talebinde bulunduğu çeşitli aşağılamalarla karşılaştığı için çok rencide olduğunu dile getirmiştir. Devletimiz engelliler ve ailelerine çeşitli destekler sunmaktadır. Ancak desteklerin ilgili kesimlere ulaşmasında görevli kimi personelin verilen ekonomik desteklerin bir lütuf değil bir hak olduğu konusunda hizmet içi eğitime ihtiyaçlarının oluşu anlaşılmaktadır.

Bu konuyla ilgili doğru bir örnek olabileceğini düşündüğümüz aşağıdaki alıntıyı paylaşmanın uygulama sonucunun pozitif etkisini açıklaması yönünden gerekli olduğu açıktır. Daha önce Almanya'da yaşayan katılımcımızın anlattıkları şöyledir;

"Almanya'da haftada bir sefer geliyorlar ve bize her türlü yardımı yapıyorlar. Çocuk okula başladıktan sonra da geliyorlar çocuğun durumunu gözlemliyorlar. Bizlere de yardımcı oluyorlar, orada sosyal hizmetliler, sosyologlar geliyorlar. Bizlere yardımcı oluyorlar. Orada devlet mecburi sosyal yardım olarak herkese veriyor, vermek zorunda." (G.33,E,57)

Bu örnekte devlet uygulamalarının sonuçlarının engelli çocuk ve ev halkı için faydalı olduğu kadar evlilik doyumunun artırılması için de gerekli görülmüştür.

Cinsiyet ve Evlilik Doyumu

Araştırmadan çıkan beşinci bulgu, "engelli çocuğa sahip kadınlarda evlilik doyumunun az olması"dır. Bu hipotez çalışmamızda doğrulanmıştır. Yapılan çalışmada engelli çocuğa sahip kadınların evlilik doyumunun, erkeklere göre daha az olduğu görülmüştür. Konu toplumsal cinsiyet bağlamında ele alındığında, engelli çocuğa sahip kadının, kadınlık ve annelik rolünün de ötesinde performans sergilemek zorunda kaldığı gözlemlenmiştir. Bu süreçte kadın pek çok rolü aynı anda üstlenmek zorunda kalmaktadır: eşine hizmet ve itaat, annelik, evlendiği erkeğin ailesinin kültürel yapısına uygun gelinlik, evlilikle dâhil olduğu yeni çevreyle uyum gösteren işbirlikçi komşu, evlilikte ortaya çıkabilecek sorunları kimseye duyurmadan çözümleyebilen dirayetli eş, çocukları için en iyi bakımı ve sosyalizasyonu sağlayan eğitimci gibi roller ve davranışlardır bunlar. Kadın burada, saymakla bitmeyen roller karmaşası içinde performansı daima en yüksek derecede olması gereken insandır.

Annelik rolü, çocuğu kendine yeterli ve toplumda var olabilen bir birey olarak hazırlamak yönündedir. Her ne kadar çocuğunu büyütürken çevresinden yardım olsa da topluma göre çocuğun bakımından asıl sorumlu kişi kadındır. Eşlik rolünün, toplumun kendisinden beklediği gibi eşini rahat ettireceği bir ortam oluşturmak, isteklerini yerine getirmek, sadakatli olmak, akrabalık ilişkilerini kültürel gerekliliklere göre başarıyla devam ettirmek gibi kapsamları vardır. Fakat en asli vazifesi çocuğuna annelik ve ev kadınlığıdır (Oppong ve K.Abu, 1985; akt: Burcu, 2015: 82). Neredeyse insanüstülük beklentisi içinde, bir toplumda var olmaya çalışan insandır kadın. Kadının, cefakâr ve fedakâr olanı da daha makbul görülmektedir. Toplumumuzda, çocuğun bakımı ve ev içi işlerin kadına bırakılmasının doğru olduğuna dair inanç hala geçerliliğini korumaktadır. Kırsal kesimde kadın, anneliğin yanı sıra, evin dışında tarlada ya da bahçede çekip çevirici olmak zorundadır. Kentlerde yaşayan az gelirli ailelerde de kadın yine birçok rolü bir arada yaşamak ve başarıyla gerçekleştirmek zorundadır. Engelli çocuk annelerinin, babalara göre evlilik doyumunun az olmasının nedeni çocuğun bakımının neredeyse tamamının kadın üzerine bırakılmasıdır.

Kadın, annelik içgüdüleriyle doğurduğu çocuğun, sağlık sorunları ve yetersizliklerini öğrendiğinde bütün varlığıyla yavrusunu sağaltma çabası içine girmektedir. Özellikle çocuğun bakımında eşten destek alamayan engelli annesinin evlilik doyumunun azaldığı ve bazen de evliliğin sadece formaltede kaldığı görülmüştür. Burada engelli çocuk merkeze alınarak eşler tarafından ya problemler görmezden gelinmektedir ya da eşlerden biri evlilikle ilgili bütün beklentileri minimum seviyeye düşürerek kendini çocuğuna adadığını belirtmektedir. Bu adanmış kişi neredeyse her zaman annelerdir.

Kadınlar ve erkeklerin ev işlerini de kapsayan çocuk ve yetişkinlerin bakım yükümlülükleriyle olan ilişkisi, evin içinde ve dışında toplumsal cinsiyet dayalı iş bölümünün merkezini oluşturmaktadır (Urhan, 2016: 123). Engelli çocuğa bakmak gibi daha fazla sorumluluk getiren bir durumda da annenin yükü daha da artmaktadır. Genel olarak engelli çocukların bakım/televi/egitim işleri de anneler tarafından yerine getirilmektedir. Engelli çocuklarıyla ilgilenen babalar olsa da bu istisnai kalmaktadır. Aşağıdaki ifadeler hemen hemen engelli annelerinin çoğunda ortak ifadeler olarak görülebilir.

“Özel çocuğunuz doğduğunda veya özel olduğunu öğrendiğinizde birlikte bu durumu göğüsleyebileceğinizi düşündünüz mü?

- Yani eşimle değil de ben bu zamana kadar tek götürdüm. Kendi ailemden, eşimin ailesi çok fazla şey yapmadı... Başlarda her şeyini tek başına yaptım. Sonradan eşim işte, getir götür işlerinde bana yardımcı oldu, ama tabii dükkânı vardı. Orayı bırakamadı, ama şimdilerde daha çok yardımcı oluyor. Tabii ama şimdi zor zamanı geçti. Muhammed'in o zor zamanların da ben yalnızdım.” (G.16,K,31)

Ağır engelli çocuğu olan anneler çocukları başında neredeyse yirmi dört saat nöbet tutmak zorunda kalmaktadır. Engelli çocuğun babasının eşine hiç destek vermediği durumlarda vahim tablolar ortaya çıkabilmektedir.

“İşten geldiği zaman, “Sebahat sen biraz birkaç saat uyu, ben çocuğa bakayım, ondan sonra sen tekrar kalkıp beklersin.” Bu bile olmadı. Ben iki sene boyunca, çocuğun yanında sadece koltuğun kenarında kafamı koltuğa yaslayarak dinlenmişimdir. İnsan hiç mi acımaz eşine?” (G.17, K,31)

Sağlık açısından değerlendirildiğinde de toplumsal cinsiyetle ilgili bir eşitsizlik söz konusudur. Kadınların kimi zaman ev içi şiddet, yoksulluk ve ekonomik bağımlılık, kırsal kesimde kendi cinsel ve üreme kapasitelerini yeterli düzeyde denetleyememeleri ile kalkınmadaki bölgesel dengesizlikler kadın sağlığını olumsuz etkilemektedir (Adak, 2015: 119). Buna ek olarak engelli bir çocuğun bakımı ve ihtiyaçlarının ağırlıklı olarak anne üzerinde olması tabloyu daha da zor bir hale getirmektedir.

Kimi evliliklerde kız çocuğu doğurduğu için suçlanabilen, anneler bir de engelli bir kız çocuğu doğurduğu zaman uğradıkları baskı katmerlenmektedir. Engelli bir kız çocuğu doğuran annenin şu ifadeleri buna örnek olarak verilebilir:

“Aslında erkek çocuk bekliyordu olmadı. Üstüne üstlük birde engelli olması, onu kötü etkiledi. Bunu bana yansıttı eşim. Mesela, en son hamileliğimde doktora gittiğimizde bebeğin kız olduğunu öğrendiği an beni beklemeden doktor odasından dışarı çıktı. Ben yalnız değildim doktora ablası falan beraber gittik. Dışarı çıktığımızda bir sigara yakmış, böyle bir ofluyor, pufluyor bana sert davranışları oldu. “Bu kız olsa ne olacak” dedim. “Bu kız olduysa diğeri de erkek olur” dedim. Sağlıklı olmasını beklemesi lazımdı aslında, sanki 9-10 tane kızım varmışta bu da kız niye oldu gibisinden hareket etti. Çocuklarını büyütürken sevgi konusunda onlardan bir şeyi esirgemedi, ama onlara sanki karşısında bir erkek çocuğu varmış gibi muamele etti, erkek gibi yetiştirmeye çalıştı.” (G.9,K,41)

Kadın, çocuğuna engel tanısı konduğunda, kendi vücudundan çıkan, kabul görmeyen ve eksiklikleriyle adlandırılan bir parçanın varlığıyla baş başadır. Hamilelik ve doğum sürecinde yaşadığı o olağan üstü gücü ve kuvveti, sağlık uzmanlarının medikal yaklaşımı ve toplum tarafından zayıflatılmıştır. “Başarısız” olduğu üzerine yoğun etki altına alınmıştır artık.

Bu psikoloji, engelli annesini önce toplumdan, sonra eşinden hızla uzaklaştırmaktadır. Kadının eşinden alacağı duygusal ve çocuğun bakımıyla ilgili destek evlilik doyumunu artırırken, kadının

yaşamayı kuvvetle muhtemel depresyon sürecinden hızla çıkıp, hayata kaldığı yerden devam edebilmesi için büyük öneme sahiptir.

Toplumun Yaklaşımı

Araştırmadan elde ettiğimiz altıncı bulgu “engelli çocuğa sahip ailelerde toplumun yaklaşımı, evlilik doyumunu etkiler” şeklindedir. Anne babalar kültürel değerlerini, inançlarını ve geleneklerini çocuklarına aktarmakta ve çocuklarının sosyalleşmesini sağlamaktadır (Özen, 2015: 73). Bu nedenle aile işlevsel olarak çocukların topluma kazandırılması yoluyla toplumun yetişkin nüfusunun dengeli bir yaşama kavuşmasında kilit önemedir. Parsons’a göre aileler insan kişiliğini üreten fabrikalardır (Oktik, 2018: 2). Buradan yola çıkarak, aileyi bir fabrika olarak düşündüğümüzde sağlıklı ailenin, sağlıklı bireyler yetiştirmede ana temel olduğu daha iyi anlaşılır. Bu durumda engelli çocuğu olan ailelerin toplumsal istikrar açısından da desteklenmesi gerekmektedir. Çiftlerin evlilik doyumlarının yüksek olması çocuklarının mutlu ve huzurlu yetişmesine katkı sağlayacaktır.

Karadağ’ın yaptığı çalışmada, engelli çocuğa sahip annelerin %46’sının toplumun bakış açısından rahatsız oldukları ve %38’inin çevreleriyle iletişim kurmakta güçlük çektikleri gösterilmiştir. Ayrıca bu ailelerin %45’inin toplumdan sosyal anlamında destek alamadıkları sonucuna varılmıştır (Karadağ, 2009: 315). Bu oranlar Türk toplumu gibi dayanışma ruhunun iyi olduğu düşünülen bir toplum için oldukça yüksek görünmektedir. Bu özel aile grubunun toplumsal açıdan desteklenmesi aynı zamanda engelli bireylerin, toplum dışı izole hayatlar yaşamamalarını ve toplumsallaşarak sosyalliğe katkı sağlamlarına olanak verecektir. Aile desteklendikçe engelli birey toplumsal deneyimlere çok daha uyumlu bir şekilde katılabilecektir (Burcu, 2015: 95). Bu olumlu yaklaşım çiftlerin de evliliklerini destekleyici bir etki yaratacaktır. Çocuklarının toplum tarafından sosyal olarak kabul görmesi ve normalleşmesi engelli çocuğa sahip ailenin de normalleşmesi sonucunu doğuracaktır. Bu da evlilik doyumunu olumlu yönde destekleyecektir.

Erkek çoğunlukla bir işte çalışarak evin dışında ve sosyal yaşamın içinde daha “normal” bir hayat sürdürürken kadınların neredeyse tamamen engelli çocuğun bakımını üstlenmesi, toplumda öteki muamelesi görme kaygısıyla da birleşmesi onları ilk aşamalarda şok sürecinden sonra depresyona sokabilmektedir. Katılımcılardan biri bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir:

“Çocuğunuzun özel olduğunu öğrendikten sonra kabul aşamasına geçebildiniz mi? Bu süreç ne kadar zaman aldı?”

-Geçebilmemiz 1 yıl sürdü hocam. Ancak 1 yıldan sonra kendimi toparlamaya başladım. Ben dışarıya bile çıkmadım, çok değişik şeylere girdim, zaten panik atağın vardı. Bu çocuktan sonra hepten değişik oldu. Eşim beni aldı, Trabzon'a götürdü, on beş günde bir dışarıya çıkardı. Yani hocam gene inanç eksikliği biraz da... Ben dışarı çıkmadım depresyona girdim aylarca, ama şimdi Türkiye'ye meydan okurum, çocuğumla her yere giderim. Tabii pişmanlığım da çok var. Mahalle de Kur'an olurdu, herkes giderdi ama ben peşlerinden camın arkasından bakıp, öyle bir ağlardım ki... ama şimdi çok pişmanım, niye çocuğumdan utanıyordum ki? Alsaydım çocuğumu ben de gitseydim. Düşündükçe o günleri çok kötü oluyorum. Eşim çok üstüme düştü o dönemlerde, beni toparlamak için, ona hep “elin olmadığı yerlere götür beni tanıdığım kimse olmasın” derdim. O yüzden beni hep şehir dışına götürürdü, mutlu olmam için her şeyi yapardı. “Üç çocuğumuzun içinde bu da bir çiçek besbelli” dedi. Bu sözleri beni biraz rahatlattı.”(G.15,K,42)

Utanma, engellilik gerçeğini kabullenme aşamasına geçemeyen anne ve babaların toplum karşısında sıklıkla içine düştükleri bir durumdur. Bazı anne ve babalar, kendileriyle çocuklarını özdeşleştirerek, çocuklardaki yetersizlik ya da kusuru kendi kusurları gibi algılayabilirler. Bu durum da anne veya babanın özsaygısını tehdit ederek onları toplumdan utanmaya, toplum içine çıkmamaya sevk edebilir (Özen, 2015: 76).

Engelli çocuğa sahip aileler, kimi zaman da çevrenin dışlama ve acımasıyla toplumdan koparak kendi içe kapanık aile yapısına dönüşmektedirler. Bu durum aile içindeki her bir bireyi etkileyeceğinden diğer çocukların da sosyalleşmesini geciktirecektir. Ailenin toplum içine engelli çocukla birlikte kabulü evdeki diğer çocukların da toplumsal yaşamda problem yaşama olasılıklarını azaltacaktır.

Toplumu kısa sürede değiştirmek mümkün olmayabilir ama ailelerin benlik algısı (özgüven) yükseltilebilirse toplumsallaşma ile ilgili problemlerin önemli ölçüde düzeltilebilir. Toplumun ise bu özel ailelere ve çiftlere olumsuz ve suçlayıcı yaklaşmalarını konusunda bilinçlendirilmesi de önemlidir.

Ekonomik Faktörler

Elde ettiğimiz yedinci bulgu *“engelli çocuğu olan geliri yüksek ailelerde evlilik doyumu, engelli çocuğu olan düşük geliri ailelere göre daha fazladır.”* şeklindedir. Ekonomik koşullar insan hayatında yaşam standartlarını belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Aileler, engelli çocuğun bakım, tedavi ve ek eğitimleri için ekonomik koşulları ölçüsünde hareket edebildiklerini ifade etmişlerdir. Engellilik fazladan harcamalar gerektiren bir durum olduğu için ailelerin ekonomik gelirleri yeterli değilse engellilik yoksulluğu artıran bir faktördür (Morris, 2001: 7).

Geliri daha az olan aileler ekonomik yetersizlikten kaynaklanan çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Çocuğun engel tanısı öğrenildiğinde, daha öncede değindiğimiz gibi aile psikolojik bir sürece girer. Bu sürecin birkaç evresi vardır. İlk aşamalardan biri olan pazarlık evresi aileleri ekonomik olarak olumsuz etkilemektedir. Ailelerin, engelli çocuğun bakım ve tedavi sürecinde çalışmamasıyla, iş hayatlarının sekteye uğradığı görülmüştür. Bu süreçte varsa, ellerindeki birikimlerinin de harcanması yoluyla engelli çocuklarını şehir şehir, hastane hastane dolaştırarak çare arama yoluna gitmektedirler.

Eşlerin engelli çocukla uzun süren tedavi ve terapi süreçlerinde, birbirinden ayrı şekilde geçirmek zorunda olması, evdeki diğer çocukların ve geride kalan eşin yalnız kalmasına, aile ortamının sekteye uğramasına neden olmaktadır. Bu durum dolaylı olarak evlilik bütünlüğünü bozmaktadır. Yapılan görüşmeler bu tür durumlarda da ekonomik yetersizlikleri olan engelli çocuğa sahip ailelerin evliliklerini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Katılımcıların çoğunluğu engelli çocuklarının tedavi arayışı ve tedavi süreçlerinin kendilerini ekonomik olarak kötü etkilediğini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar tam gün çocuklarının bakımıyla ilgilendikleri için kendi mesleklerini icra edemedikleri görülmüştür. Bu konuyla ilgili geç evlilik yapan ve tüp bebek tedavisiyle ikiz çocuk sahibi olan (biri engelli) bir erkek avukat katılımcı sorulan soruya şöyle cevap vermiştir:

“-Çocuğunuzun engelli olması sizi ekonomik olarak etkiledi mi?

- Tabi etkiliyor, masraflı oluyor çocuğun. Yani okuluna gidiyor, ben çalışmıyorum kendi aracım ile götürüp getiriyorum, haftanın 5 günü çocuğu okula götürüp getiriyorum, bahçede çalışmıyorum. Mesleğimi de yapamıyorum. Ben köyde yaşıyorum çocuğu sabahtan alıyorum merkeze okula götürüyorum, akşama kadar okulda bekliyorum. Akşam da alıp eve götürüyorum çocuğu. OÇEM⁸ sadece Giresun merkezde var, bu çocuklar için olan okul, avukatım ama ne mesleğimi yapabiliyorum ne de düzenli bir işte çalışabiliyorum. Bu da bizi ekonomik olarak kötü etkiliyor tabi. Bahçe işleri ile ev işleriyle eşim ilgileniyor. Ben çocuğun işlerinden başka hiçbir şey yapamıyorum.” (G.4,E,56)

Bu sözlerin sahibi olan katılımcı, eşinin diğer çocuğun bakımı ve bahçe bağ işleriyle ilgilenecek ekonomik olarak evin geçimini sağladığını birbirlerine bu şekilde destek olarak ayakta kaldıklarını ifade etmiştir.

Burada eşlerin iş paylaşımı ve birlikte hareket etmelerinin, ailenin ekonomik olarak ayakta kalmalarını sağladığı görülmektedir. Orta eğitimli 47 yaşında başka bir kadın katılımcı aynı soruya verdiği yanıtta, engelli çocuğun bakımı için aile olarak yaşadıkları güçlükleri şu şekilde özetlemiştir:

“- Bu çocuklar çok rızıklı oluyorlar, çok etkilemedi. Hatta daha rahatlardı maddi durumumuz. Ama yalan söyleyecek halim yok. İlk önceleri kocam inşaatta çalışıyordu, inşaatta çalışırken çok zordu bizim için. Allah bu devletten razı olsun. Konfeksiyonda da çalışmıyordu, devamlı çocuk için izin almak zorunda kalıyordu. Haliyle problem oluyordu, düzenli bir işte çalışmıyordu. Bir de çok pahalı bir ilacı vardı, adını hatırlamıyorum, yüzdesi çok pahalı olan bir ilaç, 2 kutu kullanmak zorunda kalıyorduk. İnanın ki kazandığı maaşın yarısı o ilaca gidiyordu. İlk etapta çocuğun bu durumu bizi çok çok kötü etkiledi hocam. Çocuğun doktor mevzuları

yüzünden, o düzenli çalışmıyordu, ben de çocuğa bakmak zorundaydım, çalışmıyordum. Bir de bez parası vardı, o da çok tutuyordu. Eşim düzenli bir işte çalışmadığı için sigortası da olmuyordu. Bir sürü sıkıntı yaşadık, şimdi düzenli bir işte çalışıyor. Sigortamız, hastane giderlerimizi karşılıyor. Bakım parası alıyorum, çocuğun bezlerine alıyorum, şimdi biraz daha rahatlamaya başladık. İlk etapta çok problemler yaşadık. Çocuğu devamlı doktor için Trabzon'a götürüp getirmek zorunda kalıyorduk. Yol parası, ilaç parası, işsizlik, moralsizlik, ama şimdi, Allah'a şükür devletinde yardımlarıyla çok daha iyi bir durumdayız.” (G.21,K,47)

Burada kamunun belli kriterlere göre engelli çoğu olan ailelere sağladığı evde bakım parasının çocuğun ve dolayısıyla ailenin yaşamına önemli bir katkı sağladığını belirtmek gerekir.

Öte yandan ekonomik olarak iyi durumda olan ailelerde ise engelli çocuğun tedavi ve bakım sürecini birlikte ve daha rahat koşulları sağlayabiliyorlar. Bu durumdaki aileler, çocukları için örneğin gerektiğinde yardımcı tutabiliyor, tatile gidebiliyor olduklarından, eşlerin birbiriyle ve diğer çocuklarıyla da ilgilenebilme zamanları kalmaktadır. Evin ihtiyaçları ile ilgili problemler kolaylıkla giderildiği gibi akraba, komşu, arkadaş ilişkilerine de kesintisiz devam edebilmektedirler. Yukarıda da belirtildiği gibi ailenin, sosyal çevreden kopmadan yaşamlarını sürdürmeleri, kendileri ve engelli çocuğun psikolojisini olumlu yönde etkilemektedir.

Bakımın Paylaşımı

Araştırmamızdan elde ettiğimiz sekizinci ve son çıkarım “*engelli çocuğa sahip ailelerde çocuğun bakımını paylaşmanın evlilik doyumunu artırdığı*” şeklindedir. Engelli bir çocuğun bakımı, sıradan bir çocuğun bakımından çok daha fazla sorumluluk gerektirmektedir. Özellikle ağır engelli bir çocuğun bakımı için ailenin neredeyse yirmi dört saati çocukla birlikte geçebilmektedir (Özen, 2015: 77).

Orta yaş bir kadın katılımcı, çocuğun bakımı konusundaki destek ile ilgili soruya şöyle cevap vermiştir:

“- Eşim çocuğuyla çok ilgilendi hakkını yiyemem. Ailesinin ilk başlardayken, hani nasıl diyeyim size... Durumu kabullenene kadar yani bir ileri üç geri derler ya... Üçte birinde vardılar. Birin de varlarsa 3'ünde 5'inde yoktular. Hep böyle bir itmece... Birde köy yerindeyiz, bağlar, bahçeler, tarlalar yapılacak işler. “Sen bu işleri niye yapmadın” diye kızıyorlar. Ama çocuğun hasta olmasını, ateşler içinde olmasını veya bin bir türlü sorununu görmüyorlar da işlerin hesabını yapıyorlardı. Hani o bir can orada, o bir insan orada, o ölmüş, kalmış hiç umurlarında değildi... Onun hastalığının farkına bile varmadılar yıllarca. Sonra sonra yaşadıkça, yaşadıkça... Hani ben hep tek başıyaydım. O zamanlarda eşim çocuğuyla ilgileniyordu, ihmal etmedi. Ama çocuğumuz hastalandığında eşime söylüyordum. Bana para yok diyordu. Eşim para bulamıyordu, ben arardım, ben bulurdum. Bir şekilde çocuğu doktora götürüyordum...” (G.22,K,41)

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu bakım ağırlıklı olarak anneler tarafından gerçekleştirilmektedir. Engelli çocuğu olmayan aileler üzerine yapılan araştırmalarda babaların, çocukların bakımında çok fazla katkısının olmadığı görülmüştür (Adak, 2015: 197). Bu durum engelli aileler için de geçerlidir.

Yaptığımız görüşmelerde babaların ve yakın çevrenin çocuğun bakımına katıldığı durumlarda oluşan iş birliğinin, evlilik doyumunu artıran bir faktör olduğu anlaşılmıştır. Tersine de geçerlidir, yani babanın ve yakın çevrenin anneye destek vermediği durumlarda anne süreç içinde hızlıca yıpranmakta ve fiziksel ve ruhsal sorunlar yaşayabilmektedir. Bu da ilk olarak annelerin evlilik doyumunu düşüren önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, tıpkı yaşamın diğer güçlüklerinde olduğu gibi, babanın anneye ve çocuğa yönelik destekleyici/paylaşımçı/katılımcı tutumu fark yaratmaktadır.

Eğitimin etkisi

Eğitimin engelli çocukla birlikte değerlendirildiğinde çiftlerin eğitim seviyesi yükseldikçe evlilik doyumunun azaldığı görülmüştür. Özellikle yüksek eğitilmiş olup çoğunun özel bakım gereksinimlerinden dolayı bir işte çalışmayan engelli anneleri, evlilikten beklentilerinin gerçekleşmediğini ifade

etmişlerdir. Bu durum, bir mesleğe sahip olmalarına rağmen evde sosyal hayattan uzak yaşamak zorunda kalmanın sonucu olduğu düşünülebilir.

Kendini gerçekleştirememiş, eğitim aldığı alanla ilgili bir üretime katılamamak bireyleri mutsuz hale getirir. Burada da eş ve çocuklar merkezli yaşam kadını mutsuz kılmıştır. Buna karşın yüksek eğitilmiş erkeklerin tamamının evlilikten beklentilerinin gerçekleşmesi tesadüfî durmamaktadır. Kendini gerçekleştirmiş bir birey olarak iş ve sosyal ortamlarda var olmak ve evdeki engelli çocuğun bakımının anne tarafından karşılanıyor olması, erkeklerin genel olarak evlilik beklentilerinin gerçekleşmesini sağladığı görülmüştür.

Genç az eğitilmiş kadın ve erkek katılımcılar, engelli çocuğun evliliklerine olumlu katkılar yaptığını söylerken, orta ve yüksek eğitim düzeyi kadın ve erkek katılımcılar engelli çocuğun evliliklerini olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Yüksek eğitilmiş bir kadın katılımcının verdiği yanıtlar bu duruma örnek ifadeler taşımaktadır:

“- Geleceğe güvenle ve birlikte bakabiliyor musunuz?

- O pes etti. Şu an çocuğun bu durumuna dayanamıyor, katlanamıyor o zamanlarda bugünkü hali olmuş olsaydı yapamazdı, belki aynı şekilde yardım etmezdi. Diyorum ya, eşim yıllar geçtikçe bayağı bir kaptı koy verdi kendisini bıraktı, yani nasıl diyeyim, her şeyi bıraktı. Biraz tek başınayım, tek başına ayakta durmaya uğraşıyorum.

- Bu problem birbirinize olan bağlarımızı nasıl etkiledi?

- Kopardı...” (G,22,K,41)

Orta ve yüksek eğitilmiş katılımcılar çocuklarıyla ilgili akademik başarı başta olmak üzere birçok beklenti içine girmişlerdir. Engelli çocuk bu beklentilere cevap veremedikçe anne babası mutsuz bir ruh haline girmiş, umutlarını kaybetmişlerdir. Bazı ailelerde bu başarısızlık duygusu çiftler arasındaki bağları zayıflattığı gözlemlenmiştir. Bu durumun nedeninin az eğitilmiş katılımcıların çocuklarıyla ilgili beklentilerinin yüksek eğitilmiş katılımcı kategorilerine göre daha düşük seviyede olduğu düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Evlilik doyumu, bireyin evlilik ilişkisi içinde ihtiyaçlarını karşılama düzeyine ilişkin algısıdır. Aynı zamanda bireylerin çift olarak evliliklerinden elde ettikleri anlamın bir ifadesidir. Evlilik kurumu başlı başına sevgi, saygı, sadakat, sorumluluk ve cinsellik unsurları ile birlikte denge içinde yürütülmesi gereken bir birlikteliktir.

Bu çalışmada, çiftlerin evlilik yaşamının içine engelli bir çocuğun dahil olmasının evlilik doyumu üzerinde yarattığı etkiler analiz edilmiştir. Yapılan niteliksel görüşmeler sonucunda engelli bir çocuğun doğmasıyla birlikte evlilik doyumunun azaldığı saptanmıştır. Ancak çeşitli faktörlerin bu doyum düzeyine olan etkileri farklılık göstermektedir.

Eşler arası sorumluluk paylaşımının ve dayanışmanın varlığı evlilik doyumunu olumlu etkilemektedir. Fakat bunun tersi durumlarda ise yani çocuğun yaşama gereksinimlerinin ağırlıklı olarak çiftlerden birine yüklendiği durumlarda – ki genellikle bu anne olmaktadır- engelli evlilik doyumunun azaldığı gözlenmiştir. Bu durum aynı zamanda başka bir sonucu da ortaya koymuştur. Engelli çocuğa sahip kadınlarda evlilik doyumu erkeklere nazaran daha düşük gözlenmiştir.

Dini inancın ve kadercı yaklaşımların çiftlerin yaşadıkları güçlükler karşısında bir manevi destek ve açıklama ve anlama gücü sağladığı gözlenmiştir. Bu nedenle bu eğilimleri güçlü olan çiftlerin görece evlilik doyumunun daha yüksek olduğu gözlenmiştir.

Gelir seviyesinin de evlilik doyumuna önemli bir değişken olarak yansıdığı görülmüştür. Gelir seviyesi yüksek ve olan ailelerin çiftlerin evlilik doyumunu görece düşük olan çiftlere kıyasla daha yüksek olarak gözlenmiştir.

Çiftlerin eğitim seviyesinin yüksek olmasıyla, engelli bir çocuk olması durumunda görece evlilik doyumunu bundan olumsuz etkilenmiştir. Çiftlerden birinin eğitimini aldığı işi yapamaması bir etken olarak gözlenmiştir. Aynı zamanda yüksek eğitilmiş bireylerin çocuklarından beklentilerinin de fazla

olması ve engelliliğin yarattığı güçlükler ile bu beklentilerin karşılanamaması olumsuz bir doyum algısı yaratmıştır. Daha düşük eğitilmiş çiftlerde ise mesleki kaygı ve çocuğa dair beklentiler bu düzeyde bulunmadığı için evlilik doyumunu daha yüksek gözlenmiştir.

Çiftlere yaşadıkları güçlükler karşısında sosyal ve ekonomik destek sağlandığında evlilik doyumunu artmaktadır. Bu destek yakın çevre desteği başta olmak üzere, profesyonel psikolojik destek, devletin sosyal ve ekonomik destekleri ile toplumun yaklaşımının olumlu bir bakış açısına sahip olmasıdır. Bunun yanında ailelerin çocukları ile ilgili gelecek kaygılarının yoğun olduğu görülmüştür. Bu kaygıları ortadan kaldırmak için başta kamu kesimi olmak üzere özel kesimin de engelli bireylerin istihdamına daha fazla yer vermeleri gerekmektedir. Üretime olabildiğince katkıda bulunabilen engelli birey topluma ve ailesine bir yük değil bir kazanım olacaktır. Böylece ailenin kendileri öldükten sonra çocuğu geleceği ile ilgili kaygıları da azalacak ve daha kaliteli bir yaşam sürdürebileceklerdir.

Bu sonuçlar çerçevesinde söz konusu çiftlerin sağlıklı bir evlilik sürdürebilmeleri adına desteklenmeleri önem arz etmektedir. Evlilik doyumunun artmasının hem bireylerin yaşam kalitesinin artmasına hem de engelli çocuğun daha sağlıklı bir ortamda yetiştirilebilmesine katkı sağlayacaktır. Bu destek çocuğun dünyaya geliş anından itibaren başlamalıdır. Hastane sürecinden itibaren çocuk doktorlarının yaklaşımından başlamak üzere yakın çevrenin desteği, profesyonel psikolojik destek, devletin sağlayacağı sosyal desteklerin çeşitlendirilmesi ve neticede toplumun engellilik olgusuna olan yaklaşımının kabullenici ve empatik bir çerçevede şekillenmesi önemlidir. Bütün bu sürecin, çiftlerin evlilik doyumuna katkı sağlayacağı aşikardır. Mutlu ve sağlıklı evlilik hayatı, özel çocukların potansiyellerine ulaşmalarının en temel şartıdır.

Kaynakça

- Adak, N. Ö. (2015). Sağlık Sosyolojisi. Ankara: Siyasal yay.
- Akkaya, C. (2018). Eş Seçimi ve Evlilik. N. Adak içinde, Değişen Toplumda Değişen Aile (s. 147-162). Ankara: Siyasal yay.
- Aral, N., ve Gürsoy, F. (2009). Özel Eğitim Gerektiren Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş . İstanbul: Morpa yay.
- Birleşmiş Milletler. (1971). Engelli Hakları Bildirgesi.
- Burcu, E. (2015). Engellilik Sosyolojisi. Ankara: Anı Yay.
- Cüceloğlu, D. (2000). İyi Düşün Doğru Karar Ver. İstanbul: Sistem yay.
- Çağ, P., ve Yıldırım, İ. (2013). Evlilik Doyumunu Yordayan İlişkisel ve Kişisel Değişkenler. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4(39), 13-23. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd/issue/21459/229703>
- Demir, G., Özcan, A., ve Kızılırmak, A. (2012). Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Depresyon Düzeylerinin Belirlenmesi. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 13(4), 53-58. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/29615>
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2014, 11 13). Engelli Bakım Hizmetleri. 05 02, 2018 tarihinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Web Sitesi: <https://eyh.aile.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/engelli-bakim-hizmetleri> adresinden alındı
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2017). Evde bakım uygulaması. 04 30, 2018 tarihinde Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Web Sitesi: <https://eyh.aile.gov.tr/haberler/evde-bakim-uygulamasi-kapsaminda-yaklasik-500-bin-engelli-yasli-vatandasimizin-yakinina-evde-bakim-ayligi-veriyoruz> adresinden alındı
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Gn.Md. (2020). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni. Ankara: T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Ağustos 30, 2020 tarihinde <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/51832/mayis-istatistik-bulteni.pdf> adresinden alındı
- Gladding, S. T. (2012). Aile Terapisi. Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği yay.
- Gordon, T., ve Edwards, W. (1995). Doktor-Hasta İşbirliği. İstanbul: Sistem yay.

- Gönen, A. (2016). Engelli Çocuğa Sahip Annelerde Yas Süreci. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, 20(1), 225-244. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/207433>
- Hatun, O., Birben, F. Y., İnce, Z., ve Yeni, G. K. (2016). The Ticket to Heaven: A Sprituiual Resource for Coping wit Disability. Spiritual Psychology and Counseling, 1(2), 209-235. <https://spiritualpc.net/wp-content/uploads/2016/10/2016-0013.pdf>
- Karadağ, G. (2009). Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Yaşadıkları Güçlükler ile Aileden Algıladıkları Sosyal Destek ve Umutsuzluk Düzeyleri. TAF Preventive Medicine Bulletin, 8(4), 315-322. https://app.trdizin.gov.tr/dokuman-goruntule?ext=pdfvepath=iszyc6h_XyiCkvthyLGCVbl2YNqSq77inQT_rGhJ_vYSnVw_AoCesGBWOAm7Gv4l4jnRu4SnmYTrjA8zTQorluFd8o_P1Frmfrkp_7EYA0s=
- Katz, R. L. (1963). Empathy: Its Nature and Uses. New York: Free Press of Glencoe.
- Marshall, G. (2005). Sosyoloji Sözlüğü. (O. Akinhay, ve D. Kömürçü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat yay.
- Morris, J. (2001). Impairment and Disability: Constructing an Ethics of Care That Promotes Human Rights. Hypatia, 16(4), 1-16. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2001.tb00750.x>
- Oktik, N. (2018). Aile ve Toplum: Sosyolojik Yaklaşımlar. N. Oktik, ve H. Ü. Reşitoğlu içinde, Aileyi Anlamak Disiplinler Arası Yaklaşım (s. 1-26). Ankara: Nobel yay.
- Oppong, C., ve Abu, K. (1985). Seven Roles of Women: Impact of Education, Migration and Employment. Geneva: International Labour Office.
- Özcanarlan, F., Karataş, H., ve Aydın, D. (2014). Şanlıurfa İlinde Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Depresyon Durumlarının Belirlenmesi. Journal of Harran university Medical Faculty, 11(4), 75-82. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/837938>
- Özen, A. (2015). Özel Gereksinimli Aileler. E. T. İftar içinde, Özel Gereksinimli Bireyle ve Bakım Hizmetleri (s. 72-87). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yay.
- Özer, E. (2016). Evlilik Doyumu ve Çift İlişkisi. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Rosen-Grandon, J. R., E.Jane, M., ve Hattie, J. A. (2004). The Relationship Between Marital Characteristics, Marital Interaction Processes, and Marital Satisfaction. Journal of Counseling and Development, 82(1). DOI: 10.1002/j.1556-6678.2004.tb00286.x
- Şentürk, M., ve Saraçoğlu, G. V. (2013). Eğitilebilir Zihinsel, Bedensel Engelli Çocuğa Sahip Olan ve Olmayan Annelerin Aileden Algıladıkları Sosyal Destek İle Depresyon Düzeylerinin Karşılaştırılması. International Journal of Basic and Clinical Medecine, 1(1), 40-49. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijbcm/issue/7989/104890>
- Turner, B. S. (2017). Tıbbî Güç ve Toplumsal Bilgi. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Sentez yay.
- TÜİK. (2011). Nüfus ve Konut Araştırması. 03 21, 2018 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetayveKT_ID=11veKITAP_ID=276 adresinden alındı
- Urhan, B. (2016). Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet. F. Saygılıgil içinde, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları (s. 212-153). Ankara: Dipnot yay.
- Uyaroğlu, A. K., ve Bodur, S. (2009). Zihinsel Yetersizliği Olan Çocukların Anne-Babalarında Kaygı Düzeyi ve Bilgilendirmenin Kaygı Düzeyine Etkisi. TAF Preventive Medicine Bulletin, 8(5), 405-412. https://app.trdizin.gov.tr/dokuman-goruntule?ext=pdfvepath=iszyc6h_XyiCkvthyLGCVbl2YNqSq77inQT_rGhJ_vYd_N9WwFBzUqvS1DRXe6KvbYnGD86Ur_9fD3W9pOzTq5wA9i1jV8M9xrUp8wAzKqY=

A Model on Authentic Leadership in The Light Of Hope Theory

Umut Teorisi Işığında Otantik Lideri Üzerine Bir Model

Elif BAYKAL¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Abstract

In this study, we embraced a positive psychology perspective in explaining how hopeful employees can be created by benefiting from authentic leadership style, an empowering, transparent and nourishing leadership style that is encouraged by positive organizational behavior scholars. In order to understand this leadership style's effects on followers perceived organizational support and hope we built a model explaining effects of perceived organizational support as a mediator in the relationship between authentic leadership and hope felt by followers. We tested this model on 237 white collar workers in service industry in Istanbul region. We preferred face to face survey method and we analyzed our data in SPSS 20.0. Results of the study showed that authentic leadership behavior has statistically significant effects on both perceived organizational support and hope and results confirmed that perceived organizational support acts as a moderator in the relationship between authentic leadership behavior and hope felt by followers.

Keywords: Authentic Leadership, Psychological Capital, Hope, Perceived Organizational Support

Öz

Bu çalışmada, pozitif örgütsel davranış bilimi araştırmacıları tarafından teşvik edilen ve çalışanı güçlendirici, çalışanlara karşı şeffaf ve çalışanların gelişimlerini besleyici bir pozitif liderlik tarzı olarak bilinen otantik liderlik tarzı vasıtası ile umutlu çalışanlar yaratabilmenin mümkün olduğu, pozitif psikoloji bakış açısı ile ele alınmaktadır. Söz konusu liderlik tarzının takipçiler üzerindeki etkilerini anlamak için, algılanan örgütsel desteğin, otantik liderlik ile takipçiler tarafından hissedilen umut duygusu arasındaki ilişkideki olası arabulucu etkisini açıklayan bir model oluşturduk. Bu modeli İstanbul bölgesinde yer alan ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmalarda çalışan 237 beyaz yakalı işçi üzerinde test edildi. Çalışmada, veri toplama aracı olarak yüz yüze anket yöntemi tercih edilmiş ve veriler SPSS 20.0 istatistik programında analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçları, otantik liderlik davranışının hem algılanan örgütsel destek hem de umut üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip olduğunu göstermiştir ve sonuçlar, algılanan örgütsel desteğin, gerçek liderlik davranışı ile takipçiler tarafından hissedilen umut arasındaki ilişkide bir moderatör görevi gördüğünü doğrulamıştır.

Anahtar Sözcükler: Otantik Liderlik, Psikolojik Sermaye, Umut, Algılanan Örgütsel Destek

Extended Abstract

Pozitif örgütsel davranış, pozitif odaklı örgütlerde ölçülebilen, geliştirilebilen ve verimli bir şekilde yönetilebilen pozitif özelliklerin ve psikolojik kapasitelerinin incelenmesi ve uygulanmasıdır. Pozitif örgütsel davranış araştırmacılarına göre örgütler ancak hayatın pozitif ve negatif yönleri dengeli, tutarlı ve yapıcı bir şekilde ele alındığında başarılı ve verimli olabilmektedirler. Söz konusu dengeli ve pozitif odaklı iş ortamlarının oluşturulabilmesi için pozitif düşünce ve davranış eğilimine sahip bilinçli, dürüst ve duyarlı bir liderlik biçimi olan otantik liderliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada da otantik liderliğe ve bu liderlik biçiminin çalışanların umut kapasitesi ile ilişkisine odaklanılmıştır. Pozitif örgütsel davranış araştırmacıları, umut kapasitesini otantik liderliğin ana yapılarından biri olarak görürler. Pozitif örgütsel davranış araştırmacılarına göre, kuralları sürekli yenilenen modern iş dünyası için en anlamlı liderlik biçimi, tutarlı ve açık bir yönetim tarzı benimseyen otantik bir liderlik biçimidir. Otantik liderlik, bireysel bilişsel ve duygusal olarak kendini tanımaya odaklanan bir liderlik çerçevesi olarak anlaşılabilir. Otantik liderlik teorisi temelde öz-düzenleme kavramına dayanır. Ve bu noktada, öz-düzenleme, otantik liderlerin eylemlerini gerçek benlikleriyle hizalayabildikleri ve otantik benliklerini başkalarına şeffaf hale getirebilecekleri bir mekanizma olarak düşünülebilir. Ve sosyal değişim ilişkilerini kullanarak bu liderler takipçilerin özdenetim mekanizmalarını etkiler.

Pozitif örgütsel davranış araştırmacıları, umut duygusunu otantik liderliğin temel kavramı olarak kabul ederler. Otantik liderler, hem kendilerinin hem de takipçilerinin gerçeklerinin, değerlerinin ve güçlü yanlarının farkındadır. Kendine güvenen, güçlü, umutlu, esnek, dayanıklı ve ahlaki liderlerdir. Bu alanda öne çıkan teorisyenlerden Avolio ve arkadaşlarının otantik liderlik modelinde, Snyder'in geliştirdiği umut kavramı, bireylerin psikolojik kapasitelerini oluşturan diğer duygular yani iyimserlik, öz-yeterlik ve esneklik gibi duygular ile birlikte önemli bir psikolojik kaynak olarak kabul edilir. Otantik liderler, her iki hedefe umutlu bakış açıları ile ulaşabileceklerine ve hedeflerine ulaşmak için alternatif yollar belirleyebileceklerine dair bir inanç duygusu geliştirirler. Otantik liderliğin en önemli üç unsuru kişinin kendisine karşı dürüst olması; kendisini tanıması ve ahlaki açıdan iyi olmasıdır. Otantik liderler, tutarlı ve dürüst davranmayı tercih ederler; bu nedenle genellikle organizasyonlarında en güvenilir kişilerden biri olarak düşünülürler. Bu çalışmada, pozitif örgütsel davranış araştırmacıları tarafından teşvik edilen güçlendirici, şeffaf ve geliştirici bir liderlik olan bu önemli liderlik tarzı yani otantik liderlik tarzından yararlanılarak örgüt içerisinde umutlu çalışanların nasıl oluşturulabileceğini açıklamakta pozitif psikoloji bakış açısı benimsenmiştir. Çalışmanın odaklandığı temel konulardan biri olan umut teorisi, pozitif örgüt literatüründe önemli bir yeri olan pozitif psikolojik sermayelerden umut kapasitesi ile ilgilidir. Umut teorisine göre, umut başarı güdüsüyle beslenen güçlü bir duygudur. Hedef odaklı davranış ve hedeflere ulaşmak için tasarlanmış detaylı planları içerir. Çalışmada pozitif örgüt araştırmacıları arasında pozitif örgütler oluşturmada önemli bir araç olarak kabul edilen otantik liderlik biçiminin takipçilerin örgütsel destek algısı ve umut düzeyleri üzerindeki etkilerini anlamak için, otantik liderlik davranışı ve takipçilerin deneyimlediği umut arasındaki ilişkide arabuluculuk etkisi olacağı düşünülen örgütsel destek algısının etkilerini açıklayan bir model oluşturulmuştur. Bu model, İstanbul bölgesinde hizmet sektöründe 237 beyaz yakalı çalışan üzerinde test edilmiştir. Araştırmada, yüz yüze anket yöntemini tercih edilmiştir ve veriler SPSS 20.0 programında analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, otantik liderlik davranışının hem algılanan örgütsel destek hem de umut üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir ve sonuçlar, algılanan örgütsel desteğin, otantik liderlik davranışı ile takipçilerin hissettiği umut arasındaki ilişkide bir moderatör olarak hareket ettiğini doğrulamıştır.

Introduction

Although hope is one of the basic concepts that originate from positive psychology, it has not received the attention it deserves in the academic literature (Juntunen and Wettersten, 2006: 94). Snyder defines hopefulness as the conscious of the individual to reach the goal as well as being aware of the ways to reach the goal (Snyder, 2002: 249). The person has both the will to reach the goal and the way he will reach the goal. According to the theory of hope, it determines the degree of hope and the importance of the perceived probability and goal of reaching the goal. Being hopeful is about putting goals on himself and making calculations about how he can reach these goals and motivating him to achieve these goals.

Moreover, hope is a positive motivational emotion fed by an interactive sense of success: (1) it consists of target-oriented energy and (2) ways planned to achieve goals. Targets can vary depending on whether they are short-term and long-term and they are clear and not clear enough. It is very difficult to identify alternative ways to reach the goal in ambiguous goals and to motivate the person for these ambiguous goals and therefore not sufficiently satisfactory by individuals. According to Snyder it is normal and necessary to have a certain degree of uncertainty about the hoped-out targets. While it is argued that the targets of Snyder are too high to be reached in the first writings, they are the targets that are so automatic that they do not give hope. In their subsequent publications, they have developed a deep belief that they hope to reach their targets with high hope people (Snyder, 2002: 252).

Moreover, the goals can be both positive and negative. Positive goals are goals about reaching a specific outcome or sustaining a present goal outcome or increasing the things one holds. On the other hand, negative goal outcomes are about deterring something from happening or delaying the time it may happen and, some amount of uncertainty is useful in building hope. In fact, hope flourishes better under conditions carrying uncertainties regarding goal attainment (Snyder, 2002: 251).

According to Snyder; when the goals have a meaning and value for the individual, the individual can achieve these goals and that what they intend to do is partly ambiguous (Snyder, 2002: 251). Targets vary according to the probability of achievability; the probability of achieving success may be very high or low. While highly hopeful individuals prefer more difficult targets than previously achieved targets, they are more successful in creating alternative solutions if the targets are too high or there are obstacles in terms of reaching the target. In the organizational environment, hopeful individuals are more successful in terms of achieving positive organizational outcomes. And individuals with high levels of hope tend to exhibit higher levels of self-efficacy and self-esteem (Griggs and Crawford, 2017: 34).

Moreover, Snyder claims that there are recurring processes and loops related to some events on the lifeline. Therefore, past thoughts affect the opinions about the future, that is, one's perspective about future. He claims that we can talk about a unidirectional movement toward the future that encompasses a reciprocal thinking wherein the past influences the future, and vice versa high-hope people are good at producing plausible alternate routes. In this unidirectional journey whereas low-hope people tend to be less flexible and unsuccessful in creating additional routes. And agency thought, namely, one's perceived capacity to use his pathways in order to reach his anticipated goals can be considered as the motivational dimension of hope theory (Snyder, 2002: 251). For highly hopeful individuals, acting towards a specific goal means producing alternative ways to achieve this goal and to work with self-confidence and perseverance by trying the most meaningful of these ways. People with high hopes tend to think flexible and are more solution-oriented.

On the one hand, hope is frequently confused with one of the other psychological capacities, with optimism. Although mostly confused, hope and optimism have important differences. In fact, optimistic goal-directed inclinations are mostly aimed at distancing one's self from negative outcomes whereas hope theory has a more balanced approach to the issue (Snyder, 2002: 251). Furthermore, hope theory describes how positive and negative emotions arise, while Seligman's optimism theory rather more implicitly address this issue.

On the one hand, despite the fact that agency component or in other words willpower of part of hope is also seen in other psychological capacity concepts such as optimism, the pathways or in other words

waypower is unique to hope allowing for the rekindling of determination despite blockages and adversities (Youssef and Luthans, 2007: 759). In fact, with the help of hope blockages or adversities are conceived as developing challenges and opportunities. The condition wherein a mixture of high pathways and low agency can/give way to/lack of motivation; on the contrary low pathways and high agency may unnecessarily active motivation lying fallow without the necessary alternative plans, that is why both high pathways and high agency is needed for attaining goals (Snyder, 2002: 252), and when compared with optimism hope rather focuses on internal agency and pathways, namely a narrower perspective. And optimism, attributes both internal and external causes for failures, that is why, realistic and flexible optimism can protect a hopeful person from embracing unrealistic goals (Youssef and Luthans, 2007: 779)

In time, Snyder, Rand and Sigmon developed more inclusive and parsimonious definition of hope. Their previous definition of hope involved two main components of goal-directed thought—pathways and agency. Later they developed a third component of this theory. They claimed that, hope also serves to drive the emotions of individuals and increase their well-being (Snyder, 2002: 274).

In hope theory, the motivation for creating and achieving strategic goals is complementary to one another and mutually and positively associated with each other. But on the other hand, they are not concurrent, that one is not necessarily the other. Nevertheless, in the theory of hope, the paths to achieve will and purpose act by influencing and completing each other. Lopez (2010: 40) claims that generally, hopeful individuals are more energetic, do not afraid of challenges, tend to generate alternative plans, do not hesitate to gather support when needed, less stressful and anxious, plan their future and more excited about their own future, and tend to anticipate success in return for their efforts. Moreover, hope is something that can be developed. Confirming this point of view, Weis and Speridakos made a meta-analysis regarding hope on 27 studies; they found that individual's hope level can be changed if worked on it elaborately (Weis and Speridakos, 2011: 5).

Authentic Leadership and Hope

Hope and leadership as two important constructs having similar processes. As in the case with hope, leadership occurs in relationship with others, involving a future orientation, dialogue regarding end results and action directed with the aim of achieving goals. And leaders can affect the mechanisms regarding hopeful thinking that is helpful in reaching these goals (Helland and Winston, 2005: 45).

One of the first leadership styles focusing on the relationship between the leadership style and hope is transformational leadership. Transformational leaders draw attention to the vision they set for the organization, encourage their followers to reach this vision and give them hope that they will be able to reach that vision. Under transformational leadership, the level of employee hope is highly influenced by the inspiring motivation of the leader. In cases where the employee does not have his own personal goals and alternative ways of achieving these goals, the transformational leader sets goals for the followers and creates alternative ways to this end. This attitude and behavior of the leader gives followers inspiration and hope.

Another leadership theory, wherein hope is particularly handled, is spiritual leadership theory. In Fry's spiritual leadership model, the transformational effect of the leader is described within an internal motivational cycle. In this cycle, hope was accepted as a whole with the faith that the leader imposes on his followers, and that these two factors, namely hope and faith, nurturing each other positively. And they are effective on the followers regarding the vision. Fry considers hope as something that should add certainty to hope (Fry, 2003: 713). Hope makes a bigger contribution to the organization at the point of realizing the vision when fed with faith. The hope and faith of the leader creates a team's perseverance and endurance and ensures that team members fight for excellence. In this theory hope and faith intrinsically motivates followers to work for realizing the vision. Resulting in a sense of calling and membership which contributes to meaning creation thus, leading to positive work outcomes (Helland and Winston, 2005: 48).

But in this study, we focused on authentic leadership and its relationship with hope. Positive organizational behavior scholars view hope as one of the main constructs in authentic leadership (Avolio

et al., 2004: 801). According to positive organizational behavior researchers, the most meaningful form of leadership for the dramatically changing modern business world, whose rules are constantly renewed is an authentic form of leadership that adopts an open and transparent management style consistent. Authentic leadership can be understood as a leadership framework focusing on individual cognitive and emotional self-knowledge. Authentic leadership theory is basically rooted in self-regulation concept (Gardner et al., 2011: 1120). And in that point, self-regulation can be considered as the mechanism through which authentic leaders can align their actions with their true selves, making their authentic selves transparent to others. And by using social exchange relationships these leaders affect the self-regulatory mechanisms of the followers (Lyubovnikova et al., 2017: 60).

Avolio et al. accept hope as the basic concept of authentic leadership (Avolio et al., 2004: 801) Authentic leaders are aware of the facts, values, and strengths of both themselves and their followers. They are self-confident, strong, hopeful, flexible, durable and moral leaders (Gardner et al., 2011: 803) In the authentic leadership model of Avolio et al., Snyder's concept of hope was accepted as an important psychological resource along with optimism, self-efficacy and resilience, which constitute the psychological capacities of individuals. Authentic leaders develop a sense of faith that they can attain both goals through their hopeful viewpoint and identify alternative ways to achieve their goals. Three most important elements of authentic leadership are being true to yourself, having self-awareness and being morally good (Ladkin and Taylor, 2010: 41). They prefer to behave consistently and frankly, hence they are often conceived as one of the most trustworthy individuals in their organizations (Baykal, 2018: 35).

In fact, we can talk about three different authentic leadership approaches in the literature. The first one is Eilam and Shamir's approach suggesting that authentic leadership is about the kind of leadership style wherein the leader chooses his own path through understanding his own life story the leader gains the necessary self-knowledge for leading authentically (Shamir and Eilam, 2005: 399). And the second one emphasizes effects of gender of the leader on leader-follower interaction (Eagly et al., 2005: 459) . But the dominant approach in the extant literature is Avolio et al.'s (2004: 801) approach. According to this approach, authentic leadership encompasses four dimensions including self-awareness, balanced information processing, relational transparency, and internalized moral perspective. In this perspective, self-awareness helps leaders to understand their strengths and weaknesses. Balanced processing of information ensures objectivity and helps leaders during decision-making. On the other hand, relational transparency explains leaders' trustworthiness and transparency in expressing their true feelings. And finally, internalized moral perspective mentions leader's inner values and authenticity in their self-presentation.

Transparent forms of communication and their attitudes that strengthen authentic leaders' followers contribute to the spread of hope throughout the organization and the achievement of positive organizational outcomes. In this sense, Walumbwa et al. (2011: 204), in their study in the financial sector, proves that positive leadership has a positive effect on the hopeful point of view of the followers of authentic leadership Rego et al. also examined the effect of authentic leadership on hope. In the study conducted in Portugal, authentic leadership behavior has a positive effect on the level of hope of the followers (Rego et al., 2014: 200). Peterson and Luthans found that the performance of the units with high levels of hope is higher, the employees' job turnover rates are low and the satisfaction rates are high (Peterson, 2003: 26). Furthermore, Amunkete and Rothman examined the probable links among the concepts of authentic leadership, psychological capacity of followers, job follower satisfaction and followers' intention to leave in Namibia on 452 participants. Results showed that authentic leadership is positively related to all psychological capital dimensions including hope, optimism, self-efficacy and resilience and job satisfaction. And in this model, psychological capacity of followers acts as a mediator (Amunkete and Rothmann, 2015: 271).

Perceived Organizational Support

All the benefits that organizations provide to their employees in order to support the achievements/ regarding the goals they pursue are called perceived organizational support in organizations with

organizational support, the well-being of employees is taken into account and the employees are regarded as a value and their happiness is considered. According to the organizational support theory, employees shape their efforts and performances related to their duties in line with the material and spiritual rewards they expect to make in the future (Stamper and Johlke, 2003: 569). It can be conceived as the hope that one's contribution to the organization as a result of the performance of the employee is deemed worthy and rewarded by its organization (Hellman et al., 2006: 631). When employees have the necessary autonomy for their jobs and when they can design and organize their own business, they tend to have higher levels of perceived organizational support thus an empowering leadership model provides a hopeful perspective to employees (Rhoades et al., 2002: 698). In this sense, Eisenberger et al. (2016:3) applied a study on perceived organizational support and they found positive relationship between the employees' organizational support perceptions and positive moods including hopeful point of view.

According to organizational support theorists, employees benefit from perceived organizational support owing to the fact that it meets their needs for approval, esteem and affiliation, and it is comforting in stressful times. When employees are supported by their organization they prone to feel satisfied with their jobs and organizations, they tend to feel higher levels of organizational commitment and they are more compelled to embrace their organizations goals as their own goals that make them feel more positive about their future in their organizations (Eisenberger et al., 2016: 3). In this point, Kurtessis et al.'s meta-analysis regarding perceived organizational support on 558 studies showed that antecedents of perceived organizational support is organizational leadership, high quality leader-member and employee-organization/relationships, empowering human resource practices, and satisfying working conditions and its consequences are employee's identification, commitment and high performance and emotional well-being (Kurtessis et al., 2017: 1854).

Research Model and Hypothesis

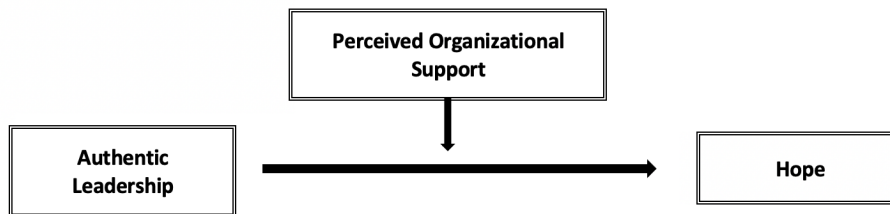

Image 1: Research Model.

The study was designed as a relational screening model since it defines the existence and degree of the relationship between multiple variables. The independent variable of the study is authentic leadership, the dependent variable is hope, and the moderator is perceived organizational support. In this context, the model and hypotheses of the research are shaped as follows.

As originally suggested by authentic leadership researchers, behaviors of this unique leadership style stems from their positive psychological resources which in turn results in the development of both the leaders' themselves and the employees (Luthans, et al., 2007: 541). They let their followers feel more comfortable and secure while carrying on their tasks required for goal attainment. Authenticity and empowering leadership style of authentic leaders motivate followers and make them embrace a more hopeful style in carrying on their tasks.

As a positive leadership style, authentic leadership behavior makes the leader capable of remaining realistically hopeful and gives them the ability to increase their followers' hope levels by both establishing willpower and pathways that enhance followers' sense of self-efficacy. Authentic leaders' tendency to develop/their followers encourage hope and contributes to personal growth and career advancement of the followers (Woolley et al., 2011: 440)

When the extant literature is examined, we can come across some studies examining authentic leadership-hope relationship. For example, Rego et al. examined effect of authentic leadership on employees' creativity and the mediator role of employees' positive affect and hope in this relationship, in Portugal. Results of the study showed that authentic leadership acts as an antecedent of employees' creativity, directly and also through the mediator effect of hope (Rego et al., 2014: 200). Amunkete et al. (2015: 271) also examined the relationships among authentic leadership, psychological capital. Results showed that authentic leadership had a positive effect on psychological capital encompassing all the sub dimensions, including also hope. Being inspired from the extant literature we hypothesized that:

H1: Authentic leadership has a positive effect on followers' hope capacity.

Authentic leaders are mindful leaders, which are known by their optimistic and hope-driven tendencies giving importance to self-fulfillment and self-actualization. Authentic leadership is a kind of leadership style that gives importance to transparency and ethics which in turn encourages openness in information disclosure and tendency to get feedback from followers that makes followers feel empowered and considered as important (Avolio et al., 2009: 421). In the extant literature there are empirical studies confirming authentic leadership –empowerment relationship. For example: Walumbwa et al. (2011: 213) examined effects of authentic leadership behavior on follower's organizational citizenship behaviors and work engagements. Their results showed that authentic leadership behavior has a positive effect on supervisor-rated organizational citizenship behavior and work engagement. The relationships in the model are mediated by the followers' level identification and empowerment felt by followers (Amunkete and Rothmann, 2015: 271). Wong and Laschinger applied a study on 280 nurses in Canada in order to understand whether authentic leadership style has an empowering effect. Results of the study showed that Authentic leadership has positive effects on staff nurses' feelings of empowerment, that in turn increased their satisfaction and performance (Wong and Laschinger, 2013: 947). In another study Laschinger and Wong examined effects of authentic leadership on emotional exhaustion and cynicism of minimum 2 years experienced nurses. Results showed that authentic leadership has negative effects on emotional exhaustion and cynicism of employees through workplace empowerment (Laschinger et al., 2013:54). Valsania, Moriano and Molero applied a study on 212 employees of Spanish companies with the aim of testing the relationship among authentic leadership, empowerment, organizational identification and employees' intrapreneurial behaviors. Results of the study showed that authentic leadership has a positive effect on both empowerment and organizational identification of followers and their organizational identification. And in this model empowerment felt by followers both act as a mediator/between authentic leadership behavior and intrapreneurial behaviors of employees (Edú Valsania et al., 2016: 131). In another study, with the aim of examining the effect of psychological capital on work engagement Joo, Lim and Kim, applied a field research on 599 knowledge workers in a Korean company. Results of the study showed that employees were highly engaged when they had higher psychological capital. Also, they found that empowerment partially mediated the above mentioned whereas authentic leadership was found to moderate the relationship between psychological capital and empowerment (Joo et al., 2016: 1117). Being inspired from these studies, we hypothesized that:

H2: Authentic leadership behavior has a positive effect on organizational support perceptions of followers.

According to perceived organizational support approach, felt obligation, organizational commitment, and the hope that their plausible behavior and high performance would be rewarded by the organization will result in follower behaviors that are useful for the organization (Aselage et al., 2003: 491) Perceived organizational support increases employees' sense of purpose and meaning and reduce their feelings of entrapment. In fact, generally perceived organizational support has the capacity to effect employees' general affective reactions regarding their organizations and jobs creating job satisfaction and a positive mood at workplace and by meeting socioemotional needs and by increasing performance-reward expectancies (Rhoades et al., 2002: 701). We assume that will also affect the feelings of hope. To give an example; Liu, Hu, Wang, Sui and Ma (2013: 89) investigated the relationships among perceived organizational support and psychological capital and depressive

symptoms in Chinese context. Results of their study showed that there are positive relationships between perceived organizational support and subdimensions of psychological capital including the dimension of hope. Moreover, unfortunately not hope but resilience and optimism dimensions of psychological capital mediated the relationship between perceived organizational support and depressive symptoms (Liu et al., 2013: 89). Thus, taking into consideration the studies on perceived organizational support- hope relationship in the extant literature we proposed that;

H3:Organizational support of followers have a positive effect on their hope capital

H4:Organizational support of followers acts as a moderator in the relationship between authentic leadership and hope capital of followers.

Methodology

The aim of this study is to determine the effect of authentic leadership style on one of the positive psychological capital dimensions, namely hope and the role of perceived organizational support. In this context, the sample of the study consisted of 237 white-collar workers working in the service sector in Istanbul. As a method of data collection, face to face survey method was used and easy sampling method has been preferred. Information about the scales used in the research is as follows:

Authentic Leadership Scale: In our study, 16-item and 4-dimensions authentic leadership scale of Walumbwa et al. which consisted of transparency in the relations, objective evaluation of information, self-awareness and internalized morality dimensions is used (Walumbwa et al., 2008: 89). The answers were taken with a 5-point Likert scale.

Perceived Organizational Support Scale: In order to measure organizational support perceptions of followers, we used Eisenberger et al.'s scale with 36 item which is validated and reduced to 10 items by Stassen and Ursel The answers were taken with a 5-point Likert scale (Armstrong-Stassen et al., 2009: 201).

Hope Scale: Positive psychological capital scale developed by Luthans was used to measure the size of hope from positive psychological capital dimensions. Since this scale is being studied in 4 dimensions and the size of hope in the current study, only 5 items of hope size were used (Luthans et al., 2007: 541). The answers were taken with a 5-point Likert scale.

Results

The aim of this study is to determine the effect of authentic leadership style on one of the positive psychological capital dimensions, namely hope and the role of perceived organizational support. In this context, the sample of the study consisted of 237 white-collar workers working in the service sector in Istanbul. As a method of data collection, face to face survey method was used and easy sampling method has been preferred. Information about the scales used in the research is as follows:

Authentic Leadership Scale:In our study, 16-item and 4-dimensions authentic leadership scale of Walumbwa et al. which consisted of transparency in the relations, objective evaluation of information, self-awareness and internalized morality dimensions is used (Walumbwa et al. 2011b: 89) . The answers were taken with a 5-point Likert scale.

Perceived Organizational Support Scale:In order to measure organizational support perceptions of followers, we used Eisenberger et al.'s scale with 36 item which is validated and reduced to 10 items by Stassen and Ursel The answers were taken with a 5-point Likert scale (Armstrong-Stassen et al., 2009: 201).

Hope Scale:Positive psychological capital scale developed by Luthans was used to measure the size of hope from positive psychological capital dimensions. Since this scale is being studied in 4 dimensions and the size of hope in the current study, only 5 items of hope size were used (Luthans et al., 2007: 541). The answers were taken with a 5-point Likert scale.

In this study, it has been/examined whether authentic leadership behaviors have an effect on the variable of hope and whether perceived organizational support has a moderator effect in this

relationship. In order to test the validity of the scales used, the factor analysis was performed, and Cronbach's Alpha values were calculated to determine the reliability of the scales.

As a result of factor analysis, it was observed that the factor structure of the perceived organizational support and hope scales were in accordance with the original and valid. However, the authentic leadership scale was collected in three factors. Balanced evaluation of the information from the scale dimensions and the transparency dimensions of the relations were grouped under one factor and this factor was defined as objectivity. When the Cronbach Alphas Alpha coefficients obtained from the analysis of the reliability of the scales are considered, it can be said that the scales are reliable. Cronbach's Alpha coefficients and the coefficients obtained from the factor analyzes are given in Image 2.

Scales	KMO Values	Barlett's Sphericity Test	Total Variance Explained	Factors	Factor Loadings	Cronbach's Alpha Value	
Authentic Leadership	0,913	0	64,17%	Balanced Processing of Information	,588 - ,820	0,909	0,91
				Internalized Moral Perspective	,619 - ,721	0,707	
				Awareness	,538 - ,806	0,774	
Perceived Organizational Support	0,913	0	63,70%	Perceived Organizational Support (One Dimension)	,742 - ,877	0,917	
Hope	0,823	0	61,14%	Hope (One Dimension)	,705 - ,823	0,838	

Image 2: Reliability and Validity Values of the Scales.

As seen in Image 3 Pearson correlation test was used to determine the relationship between variables and the supposed effect was measured by multiple regression analysis as seen in Image 4.

		Authentic Leadership	Balanced Processing of Information	Internalized Moral Perspective	Awareness	Perceived Organizational Support	Hope
Authentic Leadership	Pearson Correlation	1	,918**	,773**	,859**	,659**	,453**
Balanced Processing of Information	Pearson Correlation	,918**	1	,557**	,671**	,625**	,430**
Internalized Moral Perspective	Pearson Correlation	,773**	,557**	1	,572**	,403**	,357**
Awareness	Pearson Correlation	,859**	,671**	,572**	1	,626**	,362**
Perceived Organizational Support	Pearson Correlation	,659**	,625**	,403**	,626**	1	,425**
Hope	Pearson Correlation	,453**	,430**	,357**	,362**	,425**	1

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Image 3: Correlation Analysis.

It is possible to say that there is a meaningful and positive relationship between perceived organizational support ($r = .659$, $p < 0.01$) and hope ($r = .453$, $p < 0.01$) variables. Looking at the sub-dimensions of authentic leadership, objectivity ($r = .625$, $p < 0.01$), internalized morality ($r = .403$, $p < 0.01$) and self-awareness ($r = .626$, $p < 0.01$), significant and positive relationships were found between these dimensions and the perceived organizational support. The findings showed that there are significant and positive relationships between the dimensions of objectivity ($r = .430$, $p < 0.01$), internalized morality ($r = .357$, $p < 0.01$) and self-awareness ($r = .362$, $p < 0.01$) and the hope variable. In the regression analysis conducted to test hypotheses, the authentic leadership was included in the model as an independent variable, hope dependent variable, and perceived organizational support as an intermediate variable (moderator).

As a result of the analyzes, it was seen that authentic leadership significantly and positively affected the hope variable ($\beta = .453, p < 0.05$) and explained 20% of the change. H1 hypothesis was thus supported. It was also found that authentic leadership significantly and positively affected the perceived organizational support variable ($\beta = .659, p < 0.05$) and explained 43% of the change. Therefore, it can be said that the hypothesis H2 is also supported. When the effect of perceived organizational support on the variable of hope was examined, it was found that it has a significant and positive effect ($\beta = .425, p < 0.05$) and explained 18% of the change. This value shows that the hypothesis H3 is also supported.

Independent Variable	Dependent Variable	Standard Beta	Significance	Standardized R Square
Authentic Leadership	Hope	.453*	0	0,202
Authentic Leadership	Perceived Organizational Support	.659*	0	0,432
Perceived Organizational Support	Hope	.425*	0	0,18

Image 4: Regression Table.

In the multiple regression analysis conducted to test the fourth hypothesis, the regulatory effect of the perceived organizational support was examined. According to the results of the analysis, it was observed that the perceived organizational support in the relationship between the authentic leadership and the variable of hope had a significant and positive moderator effect ($\beta = .088, p < 0.05$). Therefore, it is possible to say that H4 hypothesis is supported. In addition, when the perceived organizational support, which is the moderator, is low and high, the significance of the relationships between authentic leadership and hope is tested with the regression curve. As can be seen in Image 4, as the perceived organizational support increases in the relationship between authentic leadership and hope, there is an increase in the hope variable. Therefore, perceived organizational support has a moderator effect.

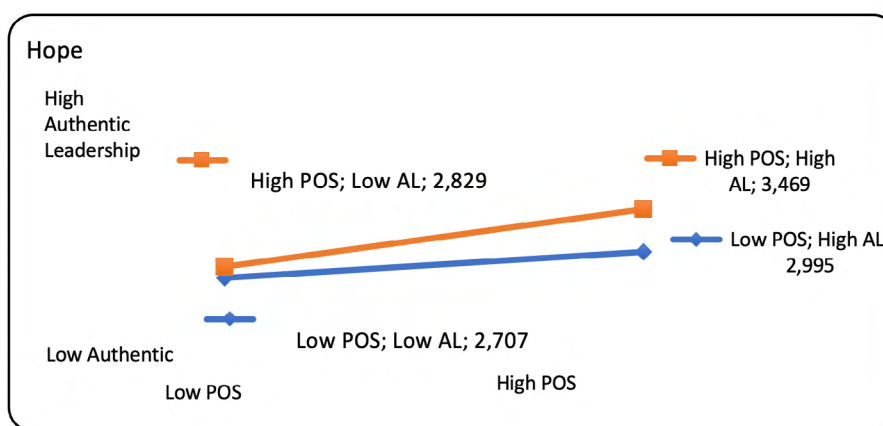

Image 5: Moderator Effect of Perceived Organizational Support in the Relationship Between Authentic Leadership and Hope.

Discussion

Leaders who function on positive emotion may become contagious in relationship with their followers. Thus, hopeful leaders as in the case with authentic leadership can impose hope to their followers. Authentic leadership is considered as an effective leadership style that is needed for building healthier organizational climates owing to their special attention that they pay to the development

and empowerment of their followers. The psychological empowerment felt by followers of authentic leaders make them more hopeful organizational members. Authentic leaders tend to treat their followers with respect. Thus, their followers tend to experience a stronger sense of meaning at work and they perceive themselves more autonomous that make them feel supported by their organization in their initiatives. Authentic leaders support employees by providing access to greater opportunities to grow within their organization, they support them with the necessary information to carry out their work successfully (Zehir and Narcikara, 2016: 253). They support their followers both in the forms of peer and supervisor. They supply them with all kinds of resources that are required for them to carry out their work without any problem. Without doubt, this supportive climate make followers feel themselves safe and make them hopeful about their future. The positive atmosphere created by authentic leaders, their positivity, their authenticity and their empowering leadership style have positive psychological effects on their followers leading to a more hopeful atmosphere created by hopeful followers. Hope theorists also thin that from a hope perspective leadership has the capacity to leadership from a hope perspective make individuals more authentic, courageous, and purposeful and contributes to higher employee performance (Narcikara, 2017: 16). Leadership from a Hope Paradigm claims that leaders can influence their followers, lead people into a better future and they celebrate even the smallest steps along that way. Inshort, they influence, teach and serve as role models for their followers. In order to lead from a hope paradigm, as in the case with authentic leadership, leader should understand the power of hope and and maintain hope in others. In authentic leadership this is possible through the higher order organizational goals and compelling vision set by the leader that is charming both for the leader and the organizational members. Helland and Winston, claimed that highhope people can better cope with uncertainty, hence can be more resilient and succesful (Helland and Winston, 2005: 45) In parallel with this view, authentic leaders empower their followers, thereby, making them more resilient, hopeful and optimistic individuals. In fact, in building hope the most important role of leadership is facilitating the development of hope, hence followers can gain the power to face the difficulties and disappointments of life Weis and Speridakos, 2011b: 124) and empowering leadership style of authentic leadership makes this possible and creates a positive organizational climate which can be considered as a fertile ground for hopefulness.

Being inspired with all those arguments that are mentioned above, in this study we believed that the empowering style of authentic leadership would affect hope levels of their followers and perceived organizational support would act as a moderator in the relationship between authentic leadership and the feelings of hope experienced by followers who are exposed to this leadership style. Taking into consideration the white-collar staffs look at the context of Turkey, our research results confirmed that authentic leadership is effective in having a more hopeful perspective, and perceived organizational support act as a moderator in the relationship between authentic leadership and hope. When analyzed independently from the moderator effect, the positive effect of authentic leadership on perceived organizational support and the positive effect of perceived organizational support on the hope factor were observed separately. The results underline the importance of authentic leadership in creating hopeful employees and reveal the impact of perceived organizational support in this relationship.

Although in the extant literature there is no similar study examining the same relationship with our model. We can come across studies related to authentic leadership- hope relationship and authentic leadership- perceived organizational support relationship. For example, Tian, Yan and Wang's (2018: 118) study showed encouragement effects hope and self-efficacy. In another study, building their hypothesis on hope theory Lin, Qian, Li, & Chen, (2018: 2524) showed that transformational leadership has a positive effect on hope. And in Korean setting, Lee and Jang (2018: 461) examined moderated mediation effects of hope, grit, and growth mindsets of followers in authentic leadership-organizational effectiveness relationship. Results indicated positive correlations among authentic leadership, hope, growth mindset, grit and organizational effectiveness and confirmed the moderating effects of growth mindset and grit through hope (Lee and Jang, 2018: 383). In another study, Lee and Jang examined whether there is a mediator effect of hope and organizational effectiveness in the relationship between authentic leadership behaviors of the leader and turnover intentions

of the followers on 333 workers. Results showed that all the variables except turnover intention showed a statistically significant positive correlation. And, hope and organizational effectiveness had mediating effects between authentic leadership and turnover intention (Lee and Jang, 2018: 461). In addition, organizational communication had a significant effect on job satisfaction, and hope also had a significant effect on job satisfaction. And organizational communication and hope act as mediators in this relationship. In another study, Rego, Sousa, Marques, & Cunha, analyzed effects of authentic leadership on employees' creativity and the availability of mediating roles of employees' positive affect and hope. Results of the study showed that authentic leadership has a statistically significant effect on employees' creativity, both directly and through the mediating role of employees' hope (Rego et al., 2014: 200). Moreover, authentic leadership has a significant effect on employees' positive affect, which in turn predicts employees' hope which effects employee creativity. Including our own study, all the above-mentioned studies confirm that by transferring hope and positive mood to their followers, authentic leaders go beyond performance improvements and contributes to an overall wellbeing for their followers. According to Baykal (2019: 251), they empower them, and they encourage them to think and act more positively (Baykal, 2019c: 112). Without doubt, creating positive work atmospheres is not an easy task and there are many antecedents and requirements for increasing the number of hopeful people that contributes to the positivity of their organizations but as seen in the above mentioned examples leadership is an important tool that affect people's perceptions regarding the organizational climate of their companies and shape their moods and their psychological capacities which give way to greater hopefulness which makes as excited on the way to create more positive atmospheres.

Managerial Implications and Limitations of the Study

In this study, it has seen that the employees' hope is affected by authentic leadership behavior and this effect is moderated by the perceived organizational support. As it is supposed in many previous empirical studies regarding positive organizational behavior, authentic leadership contributes to a positive work atmosphere and more positive and hopeful organizational members through effecting many positive mechanisms, especially as in our study through the organizational support perceptions of the employees (Baykal, 2017: 42; Baykal, 2020: 1675). Thus, in order to create more positive work atmospheres and increase positive attitudes and feelings of followers using authentic leadership as a tool seems to be a meaningful alternative.

In this article, specifically we examined the relationship of authentic leadership behavior with hope and organizational support felt by followers. Without doubt, it could have been a more comprehensive study by adding more constructs related to positive organizational behavior in order to see effects of different constructs as mediator or moderator. Or as the dependent variable other psychological capital constructs can be examined, such as optimism, self efficacy, resilience or positive psychological capital's itself as a second order concept. And again in order to see the validity of this model in different contexts. The study can be applied in different sectors, in different geographies or in different cultures which will also increase the increase the representation power of the sample.

References

- Amunkete, Simeon, and Sebastiaan Rothmann. 2015. "Authentic Leadership, Psychological Capital, Job Satisfaction and Intention to Leave in State-Owned Enterprises." *Journal of Psychology in Africa*, 25(4):271-281. DOI: 10.4314/jpa.v15i2.30649.
- Avolio, Bruce J., William L. Gardner, Fred O. Walumbwa, Fred Luthans, and Douglas R. May. 2004. "Unlocking the Mask: A Look at the Process by Which Authentic Leaders Impact Follower Attitudes and Behaviors." *Leadership Quarterly*, 15(6):801-23. DOI: 10.1016/j.leaqua.2020.101471.
- Baykal, Elif. 2017. "Otantik Liderlik ve Pozitif Çıktıları: Pozitif Örgütsel Davranış Bakış Açısı." *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(3):42-64. DOI: 10.18092/ulikidince.549146.
- Baykal, Elif. 2018. "Promoting Resilience Through Positive Leadership During Turmoil." *International Journal of Management and Administration*, 2(3): 34-48. DOI: 10.1504/IJMP.2020.10031772.

- Baykal, Elif. 2019. "Innovating Through Reflective Learning in Mindful Organizations: Effects of Authentic Leadership." In "Handbook of Research on Managerial Thinking in Global Business Economics" (pp. 246-261). IGI Global.
- Baykal, Elif. 2020. "Mediator Effect of Perceived Organizational Support in the Relationship between Authentic Leadership and Organizational Commitment." *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3):1674-1688. DOI:10.33206/mjss. 557570.
- Eagly, Alice H. 2005. "Achieving Relational Authenticity in Leadership: Does Gender Matter?" *Leadership Quarterly* 16(3):459-74. DOI: 10.1016/j.leaqua.2020.101471.
- Eisenberger, Robert, Glenn P. Malone, and William D. Presson. 2016. *Optimizing Perceived Organizational Support to Enhance Employee Engagement SHRM-SIOP Science of HR Series*.
- Fry, Louis W. 2003. "Toward a Theory of Spiritual Leadership." *Leadership Quarterly* 14(6):693-727. DOI: 10.1016/j.leaqua.2020.101471.
- Gardner, William L., Claudia C. Cogliser, Kelly M. Davis, and Matthew P. Dickens. 2011. "Authentic Leadership: A Review of the Literature and Research Agenda." *Leadership Quarterly* 22(6):1120-45. DOI: 10.1016/j.leaqua.2020.101471.
- Griggs, Stephanie, and Sybil L. Crawford. n.d. *Hope, Core Self-Evaluations, Emotional Well-Being, Health-Risk Behaviors, and Academic Performance in University Freshmen*. Vol. 55. DOI: 10.1080/09585192.2018.1477547.
- Juntunen, Cindy L., and Kara Brita Wettersten. 2006. "Work Hope: Development and Initial Validation of a Measure." *Journal of Counseling Psychology* 53(1):94-106. DOI: 10.1037/cou0000071.
- Kurtessis, James N., Robert Eisenberger, Michael T. Ford, Louis C. Buffardi, Kathleen A. Stewart, and Cory S. Adis. 2017. "Perceived Organizational Support: A Meta-Analytic Evaluation of Organizational Support Theory." *Journal of Management* 43(6):1854-84. DOI: 10.1177/ 0149206320960533.
- Ladkin, Donna, and Steven S. Taylor. 2010. *Enacting The "True Self": Towards A Theory Of Embodied Authentic Leadership*. Vol. 21(1): 64-74. DOI: 10.1016/j.leaqua. 2009.10.005.
- Lee, Chang Seek. 2018. *Authentic Leadership and Organizational Effectiveness: The Roles of Hope, Grit, and Growth Mindset*. *Journal of Pure and Applied Mathematics*, 18(19), 383-401. DOI: 10.11648/j.pamj.20200905.12.
- Lee, Chang Seek, and Ha Young Jang. 2018. "Mediating Effects of Hope and Organizational Effectiveness between Authentic Leadership and Turnover Intention." *Indian Journal of Public Health Research and Development* 9(8):461-67. DOI: 10.5958/0976-5506.2018.00025.6.
- Lin, Xiao Song, Jing Qian, Min Li, and Zhen Xiong Chen. 2018. "How Does Growth Need Strength Influence Employee Outcomes? The Roles of Hope, Leadership, and Cultural Value." *International Journal of Human Resource Management* 29(17):2524-51. DOI: 10.1080/09585192.2018.1477547.
- Lopez, Shane. 2010. "Making ripples: How principals and teachers can spread hope throughout our schools." *Phi Delta Kappan*, 92(2), 40-44.
- Lyubovnikova, Joanne, Alison Legood, Nicola Turner, and Argyro Mamakouka. 2017. "How Authentic Leadership Influences Team Performance: The Mediating Role of Team Reflexivity." *Journal of Business Ethics* 141(1):59-70. DOI: 10.1007/s10551-014-2324-3.
- Narcikara, Elif. 2017. *Spiritüel Liderlik Davranışının Algılanan Performans Üzerine Etkisi*. Yıldız technical University Social Sciences Institute. Phd Thesis.
- Peterson, A. Townsend. 2003. "Predicting the Geography of Species' Invasions via Ecological Niche Modeling." *Quarterly Review of Biology* 78(4):419-33. DOI: 10.1016/S0140-6736(00)93717-6.
- Rego, Arménio, Filipa Sousa, Carla Marques, and Miguel Pina e Cunha. 2014. "Hope and Positive Affect Mediating the Authentic Leadership and Creativity Relationship." *Journal of Business Research* 67(2):200-210. DOI:10.1016/j.jbusres.2006.06. 016.
- Shamir, Boas, and Galit Eilam. 2005. "'What's Your Story?' A Life-Stories Approach to Authentic Leadership Development." *Leadership Quarterly* 16(3):395-417. DOI: 10.1016/j.leaqua.2020.101471.
- Snyder, C. R. 2002. "Hope Theory: Rainbows in the Mind." *Psychological Inquiry* 13(4):249-75.

- Stamper, Christina L., and Mark C. Johlke. 2003. "The Impact of Perceived Organizational Support on the Relationship between Boundary Spanner Role Stress and Work Outcomes." *Journal of Management* 29(4):569–88. DOI: 10.1177/ 0149206320960533.
- Walumbwa, Fred O., David M. Mayer, Peng Wang, Hui Wang, Kristina Workman, and Amanda L. Christensen. 2011a. "Linking Ethical Leadership to Employee Performance: The Roles of Leader-Member Exchange, Self-Efficacy, and Organizational Identification." *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 115(2):204–213. DOI: 10.1016/j.obhdp.2020.09.003.
- Weis, Robert, and Elena C. Speridakos. 2011. "A Meta-Analysis of Hope Enhancement Strategies in Clinical and Community Settings." *Psychology of Well-Being: Theory, Research and Practice* 1(1):5. DOI: 10.1080/08893675.2015.980133.
- William L. Gardner, Fred O. Walumbwa, Fred Luthans, and Douglas R. May. 2004. "Unlocking the Mask: A Look at the Process by Which Authentic Leaders Impact Follower Attitudes and Behaviors." *Leadership Quarterly* 15(6):801–23. DOI: 10.1016/j.leaqua.2020.101471.
- Wong, Carol and Laschinger, Heather. 2013. "Authentic leadership, performance, and job satisfaction: the mediating role of empowerment. " *Journal of advanced nursing*, 69(4): 947-959. DOI:10.1111/jan.14281
- Woolley, Lydia, Arran Caza, and Lester Levy. 2011. "Authentic Leadership and Follower Development: Psychological Capital, Positive Work Climate, and Gender." *Journal of Leadership and Organizational Studies* 18(4):438–48. DOI: 10.1177/1548051820956651.
- Youssef, Carolyn M., and Fred Luthans. 2007. "Positive Organizational Behavior in the Workplace: The Impact of Hope, Optimism, and Resilience." *Journal of Management* 33(5):774-800. DOI: 10.1177/ 0149206320960533.
- Zehir, Cemal, and Elif Narcıkara. 2016 "Effects of resilience on productivity under authentic leadership." *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 235:250-258. DOI:10.1016/j.sbspro.2018.03.001.

Bireyden Toplumla Uzanan Yozlaşmanın İronisi: Joseph Conrad'ın Zafer Romanı

Irony of Degeneration Extending From Individual to Society:
Victory Novel by Joseph Conrad

Vedi AŞKAROĞLU¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öz

İnsanın anlam arayışı ve kendini evrende konumlandırma uğraşı; nesne-insan, insan-insan ve insan-toplum açısından evrensel bir anlamlandırma dizgesinin ortaya çıkışını sağlar. Dünyanın merkezinde bulunması gereken insanın icat ettiği düzene, yaşama, uygarlığa yenik düşmesinin en önemli göstergelerinden biri nesnenin/maddenin insandan daha önemli görülmesidir. Romanlarını hem tecrit edilmiş mekanlar olarak denizlerde hem de sosyalleşmenin gözlemlenebileceği çok uluslu kentlerde kurgulayan Polonya asıllı İngiliz yazar Joseph Conrad, bireyin anlatısını sunarak, insan doğasının betimlemesini yapar. Bireyi, toplumun içinde karşılıklı bir ilişki bağlamında ele alarak dış dünya ile insan ruhu arasındaki çatışmayı, bireyin kendi ruhunun derinliklerinde kendine dönük bakışını, çıkmaza giren varoluş sancısını irdelemeye çabalar. Zafer romanında, çocukluğundan beri insanlara karşı güvensiz olarak yetiştirilmiş Axel Heyst karakterini kurgulayarak, Batı ve Doğu ikilemini, insanın yalnızlık içindeki davranışlarını, inzivayı ve toplum içindeki ilişkilerini irdeler. Romanda neredeyse hiçbir ideal kişilik kurgulamadan sadece gerçekçi bir biçimde insan davranışlarını ve onların iç dünyalarında duyumsadıklarını göreceli bir tarafsızlıkla ortaya koymaya çalışan Conrad, yine de zıt kutuplar şeklinde iyi ile kötü, doğa ile kent, uygarlık ile vahşet gibi izlekleri karşılaştırma olanağı sunar. Romanda yalnızlık, yabancılaşma, aşk, nefret, açgözlülük, şiddet, yardım ve ihanet izlekleri öne çıkarılarak bireyin penceresinden genel insanlık tablosu çizilir. Bu makalede, ironik biçimde Zafer olarak adlandırılan romanın başkışisi Heyst, diğer kişilerle birlikte, olay örgüsüyle bağlantılı bir biçimde çözümlenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Zafer, Heyst, Yabancılaşma, Şiddet, İnsan Doğası

Abstract

In terms of modernism, human's search for meaning and attempt to position themselves in the universe enables the emergence of a universal code of meaning as regards matter-human, human-human and human-society relations. One of the most significant signs of human's defeat by the social system, life and civilisation, in which s/he must have the central position, is that the matter/object is regarded as more important than the human. Joseph Conrad, a Polish author in origin, who constructs his novels in both isolated seas and multi-national cities where socialisation between people from different culture can be observed, presents the story of the individual and reflects human nature. He portrays the human in his relations with the society, and depicts the conflicts between the human soul and the outer world, the inward look of the individual in his deep loneliness and the vicious circle he finds himself in the existential struggle. In his novel, Victory, he creates Axel Heyst character, who has been raised as a person with no confidence in humanity since his childhood. Through Heyst, Conrad examines the East-West conflict, human behaviours in isolation, loneliness and human behaviour in social interaction. Even though Conrad creates almost no ideal character in order to present a realistic picture of the human and the world and tries to paint a picture of their behaviours and what they feel deep inside their hearts, still he makes it possible for the reader to make comparisons through such binary oppositions as good and evil, nature and city, civilisation and savagery. In the novel, such themes as loneliness, alienation, love, hatred, greed, violence, helpfulness and treachery are dealt with and a general view of humanity is portrayed through the observation of individual behaviours. In this article, Heyst, the protagonist of Victory, a novel ironically titled, will be analysed in his relation with other characters on the basis the plot.

Keywords: Victory, Heyst, Alienation, Violence, Human Nature

Extended Abstract

Throughout history, and in the last century in particular, how much can human nature be held responsible for their tendency towards violence, blood shedding, wars they fight with a wish to possess financial resources, and the resulting deaths and destruction of nature? Joseph Conrad, a Polish author in origin, who constructs his novels in both isolated seas and multi-national cities where socialisation between people from different culture can be observed, presents the story of the individual and reflects human nature. He aims to define human and humanity basing his narration on the individual.

In his novel, Victory, he creates Axel Heyst character, who has been raised as a person with no confidence in humanity since his childhood. Heyst, in a way, becomes the spokesperson of Conrad in that he does not trust human beings as they are greedy, violent, destructive, and primitive from birth. In the novel, there are characters from all races and many nations. For example, Wang is a Chinese, Ricardo is a Latin American, Pedro is a Mexican, Schomberg is a German besides the others. By this way, Conrad brings together people from various communities and creates a picture of general humanity in its nakedness.

Through Heyst, Conrad examines the East-West conflict, human behaviours in isolation, loneliness and human behaviour in social interaction. Even though Conrad creates almost no ideal character in order to present a realistic picture of the human and the world, and tries to paint a picture of their behaviours and what they feel deep inside their hearts, still he makes it possible for the reader to make comparisons through such binary oppositions as good and evil, nature and city, civilisation and savagery. In an appearance created for the eye of the reader, the choices of the characters are made in accordance with their free will. Their economic and social status influence their decisions as well as the way they are perceived by the others around them, which shows that a person's character is not as important as his/her power, money or status. Their thoughts and perceptions about the others around help them determine how they form their counter actions. However, Conrad portrays Axel Heyst as person blind to human nature and motives, as he is grown up by a father sceptical of human nature, and therefore always keeps off from human interaction at all costs. In the novel, such themes as loneliness, alienation, love, hatred, greed, violence, helpfulness and treachery are dealt with and a general view of humanity is portrayed through the observation of individual behaviours. Loneliness is experienced by Heyst and Lena in particular. The extent of alienation is very large and it exists in various types: alienation to others, to oneself, to culture, to emotions and to nature. According to Conrad, as human nature is understood, the secret behind violence, wars and destruction, which have designed human destiny so far, can be solved. In this article, Heyst, the protagonist of Victory, a novel ironically titled, will be analysed in his relation with other characters on the basis of plot of the novel

Giriş

İngiliz edebiyatının en önemli romancılarından birisi olan modernist yazar Joseph Conrad'ın neredeyse tüm romanlarında Batı-Doğu (özellikle Afrika kıtası) ilişkilerinin bireysel düzlemdeki yansımaları sunulur. Eleştirel bir bakışla Batı'nın Afrika ile ilgili düşünceleri ortaya konulurken modernist romanlara özgü iç dünyaların da incelemesi bir tanık anlatıcı yoluyla okura aktarılır. Conrad'ın tanık anlatıcısı genellikle birçok eleştirmenin yazarla aynı kişi olarak gördüğü gemici/kaptan rolündeki Marlow'dur. Onun ilerlemiş yaşı, tecrübesi ve keskin gözlem gücü romandaki kişiler ve olaylar açısından önemli bir derinliğin oluşmasını sağlar. Zafer romanında da çok önemli bir yer tutmasa da onun gözlemleri ve kendisiyle aynı meslek gurubuna ait kaptanların görüşleri romanın başkişisi Axel Heyst ve diğerleri hakkında derinlemesine bir ruhsal çözümlemenin kapılarını aralar. Conrad'ın romanlarında en önemli mekan denizlerdir ve yine Zafer romanında da deniz, ada ve denizcilik çok önemli bir yer tutar.

Batı-Doğu karşılaşmasını işlemesine rağmen psikolojik derinlik Conrad'ın romanlarının ana unsuru oluşturur. Robert Penn Warren, Conrad'ın sanki içsel bazı ikilemleri çözmek için yola çıktığını ve "(onun) içe kapanık, yalnız (biri olarak), büyük suçlar ve suçluluk duygusu taşıdığını, bu yüzden de dışa dönük dünyaların keskinliği ve basitliği için isteklerinde büyük boyutlu aşığılama ile dolu olduğunu" (1951:378) ileri sürer. Olay örgüsünün oluşturulmasında mekan kullanımının çeşitliliği göze çarpar. Ancak izleksel yapı açısından bireyin iç dünyasında deneyimlediği değişim ve çatışmalar çok önemli bir yer tutar. Bir bakıma, bireyin ayrışması, yaşadığı dünyadaki yalnızlığı, iletişimsizlik ve yabancılaşma ekseninde kurgulanan romanlar, Conrad'ın en önemli özelliğini oluşturur; "Conrad'ın romanlarında, her zaman için şiddet ve korku bulunur, fakat her birey, bunlarla yüzleşirken tek başınadır; tek dayanışma, ayrışmış, kurban edilen bireylerin dayanışmasıdır" (Howe, 1953:510). Ancak kurbanların birlikteliği olayların akışını değiştirmedikleri gibi sadece okurun dünya algısında her bireyin yalnız olduğu düşüncesini pekiştirme işlevi sunar. Yalnızlık ise sosyal bir varlık olarak tanımlanan insanın önemli trajedilerinden biridir.

Yozlaşan Dünyanın Uzağındaki Trajik Kişi: Axel Heyst:

Zafer romanında, trajik unsur başkişisi Axel Heyst'in kişiliğinde somutlaşır. Onun dünya algısı, insana karşı güvensizliği, toplumdan uzak duruşu, kültürel kodları tanımaması, edilgen bir gözlemci konumunda olması ve niyet okuma konusundaki başarısızlığı trajik konumlandırılmasının ana eksenini oluşturur. Zaten romanın olay örgüsü, onun başkalarının (Lena, Schomberg ve Ricardo gibi dış unsurların) eylem biçimine göre tepki geliştirmesi ve kararlar almasına göre şekillenir; "Zafer, doğaya eklemleme arzusu ile tüm toplumsal olguları düşman belleyen bir zihnin, zorakiliklerden kaynaklanan birleşmesinden doğan kısır ve özürlü çocuğunun trajedisidir" (Aşkaroğlu, 2016:123). İronik durum ise Conrad'ın diğer romanlarında görmeye pek alışmadığımız kadın figürüdür. Lena bir olasılıktır ve doğru tercihlerin yapılması durumunda, trajik olanı tersine çevirebilme gücüne sahiptir. Conrad'ın romanlarının çoğunda "kahramanların yeniden canlanmasını sağlayan güçler birer kadındır. Kadın, kendini keşif açısından bir rehberdir: erkek onu reddetmezse, erkeği kendi içindeki doğaüstü harikalar diyarına doğru taşıyacaktı" (Feaster, 1971:420). Lena da Heyst'i harikalar diyarına taşımak amacıyla önemli bir mesafe kaydetse de, yine Heyst'in haydutları koşulsuz biçimde adaya alması ve hatta onlara su, yiyecek ve barınma sunması yüzünden hayal diyarı, cehennem (hell) diyarına dönüşür. Onun trajik hatası, gerçeklikten uzaklığı ve romantizmidir; "Zafer romanının başkişisi Heyst ... modernizmin belirlediği nesne tapınmacılığının karşısında duran, hayal gücü, anlayış ve empatinin simgesi Romantizmdir." (Aşkaroğlu, 2016:37). Onun kişiliğinde Conrad'ın somutlaştırdığı Romantizm, bireyi toplumun karşısında yücelten, özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi sloganlarla kendini tanımlamaya girişen Avrupa modernizmi (ya da daha doğru bir ifadeyle Fransız Devrimi ile güç iktidar mücadelesinin yarattığı rekabetçi vahşi Kapitalizmi) ve hukuk ilkelerinin bunları sağlayabileceğine dair inancın yıkımına dair önemli bir göndermedir.

Morton Zabel, Conrad'ın romanlarında, "yanılsamanın doğasının araştırıldığını, gerçek kavramının yüceltildiğini, zeka ve bilincin eyleme dönüşen yansımalarının denendiğini ve son olarak da amansızca dayatılan değerler ile derin şüpheciliğin sisli gizeminden sarsılmaz bir ahlaki merkez ve insana

yönelik bir inanç alanına ulaşıldığını" (1972:38) belirtir. Zabel'in belirlediği ahlaki merkez önermesi Conrad'ın romanlarında çizdiği kötümser tabloları ile çelişkili görünmektedir. Derin bilinçte, insana dönük inanç bir önerme olarak sunulsa da, Conrad neredeyse tüm romanlarında bu inancın mevcut vahşi rekabet içinde ve maddileşmenin getirdiği ruhsal çöküntü ve yozlaşmanın varlığı karşısında imkansız olduğunu gösterir. Zafer romanında, iyilik yapan Heyst asla iyiliğinin ve insana inancının karşılığı olan ödülü alamayacak biçimde sunulur. "Conrad'ın temel insan erdemi olarak güvenilirliği öne çıkarması ve evrenin etik olarak algılanmasının imkansızlığı yüzünden, insanın yaradılışın amacının saf bir gösteri olduğu şeklindeki görüşleri, onun çok da sağlam olmayan stoacı hayat algısı ile örtüşür" (Howe, 1953:509). Heyst, ilk olarak Lena'ya güvenir. Lena'dan güveni sağlamak adına önemli bir destek alır, ancak romanın sonunda Lena'nın kendisini aldattığı düşüncesine kapılan Heyst'in bu sorgulaması en derin güvensizlik duygusunun da göstergesidir. İkinci olarak, adaya ölmek üzereyken yaşanan, gözlerini altın hırsı bürümüş olan çeteye Heyst'in güvenip yardım etmesi ironik bir sonun hazırlayıcısıdır. Kendilerine yardım eden Heyst'in ve Lena'nın ölümüne neden olurlar. Conrad, bu sayede, insana güvenmenin imkansızlığını ortaya koyarken, insan doğasının ikelliğine de bir kez daha vurgu yapar. İnsan, onun romanlarında, denetimsiz bir varlık, kanunların ve sosyal yaptırımların uzağında, her zaman bir vahşidir.

Heyst'i sadece bir roman kişisi olarak ele almak ve onu bireysel olarak değerlendirmek doğru değildir. O, bir kişiden fazlasıdır, hem kendisi hem de modern insanın temsilidir. Romanın ana kişisi Heyst, Zabel'e göre, "bölünmüş benliğin oyununu gerçekleştirir" (1972:40). Bir tarafı modern, sosyal insanı temsil ederken diğer tarafı ise toplumun dışarıda bıraktığı uyumsuzdur. Uyum denemeleri bir birleşme umudu ortaya çıkarsa da her zaman için yıkımı hazırlar. Lena, onun umudunu ve olumlu olasılığı temsil ederken insanı tanıma konusundaki yetersizliği olasılıkların yıkımını beraberinde getirir. Zabel, Conrad'ın Heyst gibi kişiler kurgulamakla, sadece birey portresi çizme amacını taşımadığını ve daha geniş bir temsiliyet çerçevesi sunma niyetinde olduğunu düşünür. O'na göre, "bölünmüş birey" portresi "toplum ve insanlık kavramlarının bir metaforu"dur (Zabel, 1972:42). Bu metaphor, uyum, ortak yaşam, barış ve huzurun karşısında daha derin bir olgu zincirinin varlığını betimler. Karşıt değer olarak, uyumsuzluk, kaos, bencillik ve şiddet bulunur. Belki de bireyden yola çıkarak Conrad dünyayı kasıp kavuran zenginlik ve ona dayanan talanın, doğayı yok etme güdüsünün, vahşi kapitalizmin neden olduğu savaşların, yıkımın ve şiddetin altında yatan nedenlere bir gönderme de bulunur. Kısacası, insanın ehlileştirilemez sahip olma arzusu/güdüğü var olduğu sürece, Schomberg, Ricardo ve Pedro ile simgelenen nesneye sahip olma arzusunun karşısında ortak yaşamın, huzurun ve barışın şansı olmayacaktır.

Roman başlangıcında 35 yaşında olan Heyst, uzun bıyıkları olan kel birisidir. Mavi gözlü ve iri yapılı biri olarak, sürekli bir yabancı olduğunu hatırlatan Avrupalılara özgü beyaz bir takım elbise ve beyaz bir şapka ile dolaşır. Schomberg haricindeki tüm erkek karakterler tarafından sevilen ya da beğenilen Heyst, aydın yüzlü ama gizemli bir kişilik olarak tasvir edilir. Davranışlarına sinen incelik ruhunun kırılğan yapısını yansıtır. "Heyst, ince bir tarafsızlık uğruna kendini ortaya koyma alışkanlığını yitirmiştir. Burada demek istediğim ahlaki ya da bedensel olarak kendi gücünü ortaya koyma cesareti değil; yalnızca bir işi becerebilme, kafasını çalıştırma, fazla derine inmeden el alışkanlığıyla davranıp insanı yaşamda, sanatta, suç işlemede ve ahlaklı yolda, dahası aşkta başarıya ulaştıran bir ustalıktır," (Z., 2011:10). Sesindeki yumuşaklık, insanlara karşı takındığı yüz ifadesi, onun iç dünyasında yaşadığı şüpheli doğasını gizlemek adına önemli bir işlev görür. Heyst, "oradan oraya gezerim," diye düşündü kesinlikle. Ahlak, duygu ya da zeka gibi kavramlar değildi gezdirecekleri; ruhuyla, bedeniyle gezecekti o. Kimildamadan duran ormanların içinde, ağaçların altından esen yelin savurduğu bir yaprak gibi, hiçbir yere takılmadan gezecekti. "Benim dünyaya karşı savunmam da bu olacak," dedi kendi kendine," (Z., 2011:10). Kaptan Morrison, onu Tanrının gönderdiği ilahi bir elçi, dualarının bir karşılığı olarak görür ve yaşamı boyunca ona karşı minnet duygunu taşıırken, Lena için de bir kurtarıcı rolündedir. Başlangıçta, sadece yaslandığı bir kurtarıcı olarak görünen Heyst, sonradan Lena'nın aşık olduğu bir adama dönüşür. Düşünce ve hayat felsefesi açısından, Lena asla Heyst'i anlamaz, ama kadınsı sezgileri ile sevgiden yoksun olan adamı sevgi ve aşk yoluyla dünyaya tutunmaya yakınlaştırır. Davidson, Heyst'e babacan bir sevgi beslemesine rağmen, hiç bir zaman ona yakınlık duyamaz, çünkü Heyst onun için tümü ile gizemli bir üst sınıfın iyi eğitim almış, soğuk temsilcisi gibidir.

Schomberg ise Heyst konusunda diğerlerinden ayrılır. Heyst'in tavırlarından, görünüşünden, giyiminden, sözlerinden ve amaçlarından her zaman için şüphe eden Schomberg, bu şüphesini nefrete dönüştürmekte bir sakınca görmez. Herkesin bencil, çıkarıcı ve kötü niyetli olduğu şeklinde saplantılı bir dünya görüşüne sahip olan Schomberg, Heyst'in bir "dolandırıcı", bir "haydut", "kan emici", "katil" ve daha sonra da "büyücü" olduğuna inanır ve Heyst hakkında herkese kendi öznel bakış açısıyla uydurduğu abartılı öyküler anlatır. Heyst'in saygın davranışlarının ardında, "karanlık niyetler beslediğini" ve aslında onun bir "şeytan" olduğunu iddia eder. Aynı şekilde, Bay Jones ve Ricardo da Heyst'in doğrudan ve doğal tavırlarının ardında kurnazca düşünceler olan bir maske görürler ve bu yüzden ondan korkarlar.

İnsanlardan ve toplumdan uzak bir adada yaşayan Heyst, Sourabaya'da olup bitenin farkında değildir. Görüntüsünden, rahatlığından, insanlarla konuşmamasından ve belki de kendi otelinde kalmaması, yemeklerinden yememesi ya da içkilerinden içmemesi yüzünden kendisinden nefret eden, eski bir Alman subayı Schomberg herkese Heyst'i kötölemektedir. Otelin müşterileri, tabldot yemeğe gelenler ya da içki içenler dahil gördüğü herkese, Heyst'in bir "düzenbaz", bir "haydut", "acımasız bir şeytan" olduğunu anlatan Schomberg, pek çok insanın kafasına şüphe tohumu ekmeyi başarır. Daha da ileri giderek Kaptan Morrison ile ilgili kendi kafasında, nefretinden kaynaklanan bir kurguyu anlatır. Anlattıklarına göre, "azılı bir üçkağıtçı" ve "şeytan" olan Heyst, Morrison'un sahip olduğu tüm parasını elinden almış, şirketi batırmış ve buna dayanamayan Morrison'un hastalanmasına neden olarak, onu ölüme terk etmiştir. Yaşlı denizci de ülkesine dönerek büyük bir kalp kırıklığı içinde ölmüştür. Schomberg'e göre bu bir "cinayettir" ve Heyst'in bir "katil" olarak görülmesi gerekir.

Çinli bir işadammın gemilerinden birini işleten, yardımsever bir denizci olan başka bir kaptan, Davidson ise, anlatılanlara pek aldırmaz, söylenenlere kulak tıkar ve ayda bir kere adanın açıklarından geçerken iyi biri olarak tanıdığı Heyst'e özel bir ilgi gösterir. Adanın yakınından her geçişinde, adaya yaklaşır ve Heyst'in kendisine el sallayıp sallamadığını görmek, bir ihtiyacı olup olmadığı öğrenmek ister. Tropik Kuşak Kömür Şirketi'nin batmasını takip eden yaklaşık 17-18 ay sonra, sürekli adada yaşayan Heyst, yakınından geçen Kaptan Davidson'a el sallar. Davidson Heyst'i alır ve birlikte Sourabaya'ya giderler. Heyst'in gidiş nedeni, şirketle ilgili bazı belgeleri tamamlamak ve diğer ufak tefek işlerini halletmektir. Kendisi hakkında dönen dedikodudan ve Schomberg'in kendisine karşı olan derin nefretinden habersiz olan Heyst, kalmak için Schomberg'in oteline gider.

Otele geldiği zaman, Schomberg tarafından şaşkınlık, nefret ve şüphe ile karşılanan Heyst, Zangi- acomo Bayanlar Orkestrası adında, kadınlardan oluşan gezgin bir müzik topluluğunun aynı otelde kaldığını ve konserler verdiğini öğrenir. Diğer müşterilerin tersine, müzik beğenisi gelişmiş ve aynı zamanda doğanın sessizliğine, huzurlu ortamına alışık olan Heyst için, orkestranın müziği bir gürültüden ibarettir. Bir gece, sıkıntıdan ne yapacağını bilmediğinden, orkestranın bulunduğu salona geçer ve içki içmeye başlar. Oradaki tüm kadınlar yaşlıdır, ancak sırtı dönük olan birisinin genç olduğunu düşünür. Kız, orkestra sahibinin, aynı zamanda orkestrayı yöneten karısı tarafından kötü muameleye maruz kalır. Kadınların, otelle yapılan anlaşma gereği, müşterilerle sohbet etmesi beklenmektedir. Bunu fırsat bilen Heyst, kıza seslenir. Kızın adının Lena olduğunu öğrenir ve onun hayat hikayesini kısmen keşfeder. Tıpkı Kaptan Morrison'un çaresiz bir anda karşısına çıkması gibi, Lena da onun yardımına muhtaçtır. Acıma duygusu kabaran ve empati kuran Heyst, sonucun ne olacağını bilmeksizin, erdemli bir şövalye tavrı ile kıza yardım etmeye karar verir. "Geçmişte, varoluşun saçmalıklarından uzak durmaya kararlı bir adamın içine düştüğü şüphe anlarında, anlık bir korku ile kendime hayatın beni nasıl ele geçireceğini sorardım. Dürüstlük, bağlılık, çalışkanlık, hatta sevgi, yaşam adımı verdiğimiz iğrenç kumar oyununda birer fişten fazla bir şey olmayabilir ama insan kâğıtları eline aldı mı, sonuna kadar oynamalıdır artık," (Z., 2011:193). Müzik aralarında, Schomberg'in kızı taciz ettiğini öğrenir ve onu kaçırmaya karar verir. Schomberg'in, her şeyin farkında olan, orta yaşlı ve çirkin ama zeki olan karısının yardımı ile bir gece Lena'yı kaçıtır ve Samburan adasına götürür.

Schomberg, aşık olduğu ve delice bir tutku ile arzu ettiği genç kızın kendi isteği ile Heyst gibi şeytani bir insanla kaçmak istemeyeceğini herkese anlatmaya başlar. Heyst'i bir "büyücü" olmakla suçlar. Yıllarca, herkese onu kötölemeyi sürdürür ve öfkesi ve nefreti katlanarak devam eder. Daha öncesinde, ölesiye kavga ettiği ve kendisi için, düzenbaz, güvenilir bir düşman olan orkestra sahibi Zangiaco ile bile öç almak amacıyla işbirliği yapar. Köle gibi kullandığı ve kendisine en fazla

parayı kazandıracak bir çalışanını kaybeden Zangiaco ile Schomberg, kentin tek limanının altını üstüne getirir, fakat kaçan Heyst ve Lena'yı bulamazlar. Görünüşe göre, olaydan hiç haberi olmayan Schomberg'in karısı, çok zeki bir kadın olarak karşımıza çıkar. Kocasının Lena'yı elde etmek için ona para ve varlık içinde bir hayat teklif ettiğinin ve bunu başarırrsa, kendisini de ülkesine göndereceğinin farkındadır. Bu yüzden, Lena'nın ortada olması onun geleceği için büyük bir tehlikedir.

Schomberg, nefretinin doruğunda, kaybettiği kadını geri almak ve nefret ettiği Heyst'ten acısını çıkarmak için kafasında planlar yaparken, otele yeni müşteriler gelir. Uzun bir süre kalmak için gelenler, liderleri olan Bay Jones, onun katibi Martin Ricardo ve insandan çok vahşi bir hayvana benzeyen Pedro'dur. Bay Jones, aristokrat bir kökene sahip olmasına rağmen konuşması, görüntüsü ve davranışları ile tam bir şeytani karakterdir. Etrafı sürekli gözleyen, buyurgan bir tavırla konuşan ve her an saldıracakmış gibi duran Bay Jones, kısa sürede en az kendisi kadar şeytani bir görüntüye ve kişiliğe sahip Ricardo vasıtasıyla, Schomberg'i köşeye sıkıştırır. Onların otelde, yasak olan kumar oynamalarına izin vermesi için açgözlü Schomberg'in kaçamak kumar seanslarını bahane ederek şantaj yapar. Böylece, düzenli bir şekilde, bir haydut çetesi olan üçlü diğer insanlarla kumar oynayarak para kazanmaya ve iyi vakit geçirmeye başlar. Ricardo, etrafta sinsice dolaşan, Schomberg'i tehdit eden ve bacağına sarılı keskin bir bıçak taşıyarak, her an insan öldürme arzusu ile yanıp tutuşan tehlikeli birisidir. Schomberg, karısının yardımı ile, üçlünün dışarda olduğu bir zamanda odalarını kontrol ettirir ve dolaplarında silahları olduğunu keşfeder. Bu yüzden, büyük bir belaya çattığını anlar. Ancak, hırsı ve açgözlülüğü sınır tanımayan Schomberg, kendisi için büyük bir tehdit olan çeteden kurtulmanın bir yolunu bulur. Ricardo ile bir konuşmasında, Heyst'ten bahseder. Heyst'in, çok büyük bir serveti çalıp, onu Samburan adasında sakladığını iddia eder. Buna inanmaya hazır olan servet avcısı Ricardo ise, hemen olayı efendisine iletir. Ancak, kadınlardan nefret eden Bay Jones'a Lena'dan hiç söz etmez. Schomberg'in ayarladığı bir kayıkla, yanlarına su, yiyecek ve silah alan üçlü Samburan'a doğru, büyük serveti çalmak için yola çıkar.

Aradan geçen üç aylık süre içinde, Heyst ve Lena, birbirlerini tanımaya başlar ve toplumun uzağındaki neredeyse ıssız adada mutlu bir şekilde yaşar. Birbirlerini tanıma sürecinde, özellikle Schomberg'in Heyst hakkında, Morrison ile ilgili anlattıkları ve Heyst'in hayat ve insanla ilgili görüşleri yüzünden, Lena ve Heyst birbirlerine karşı bazı şüpheler taşır. Heyst, mutlu olmasına rağmen insanları hayatına aldığı için kısmen pişmanlık duyar. Lena'ya yüreğini açtığı için, sıkıntılara kapı araladığını ve aslında hem babasının öğretilerine hem de kendi ilkelerine ihanet ettiğini düşünür. "Öfkesi kıza değil, yaşamın kendisine yönelmişti. Yaşam denen o aşağılık tuzağa düşmüştü o da. Düşebileceği en kötü tuzağın bu olduğunu bildiği halde yakalanmıştı" (Z., 2011: 203). Lena ise tam bir minnettarlık ve bağlılıkla, sevgi dolu bir şekilde Heyst'e gelmesine rağmen, onun kendisine karşı şüphe ile yaklaştığını hisseder. Bu yüzden de, Heyst'e karşı, kendisinden bir daha asla şüphe etmeyeceği bir biçimde, sevgisini kanıtlamanın arzusu ile tutuşur.

Üç haydut, Samburan adasına vardıklarında, susuzluk ve güneşin sıcaklığından ölmek üzeredir. Heyst, onlardan şüphelenmesine ve onların adaya neden geldiklerine dair yaptıkları açıklamaları inandırıcı bulmamasına rağmen onlara su verir, adaya alır ve onları biraz uzaktaki bir kulübeye yerleştirir. Kısa süre içinde yemek, su ve bir barınak bulan haydutlar, tavırları ile niyetlerini belli etmeye başlarlar. Heyst, bunların en azılı cinsten birer haydut olduğunu anlar. "Konuşma ustalığını bile küçümseyip geçmişim, Beni yoktan var eden yeryuvarlağına, 'Ben benim, sense yalnızca bir gölge oyunusun' demiştim yıllar önce. Ve bunun böyle olduğuna bütün benliğimle inanıyorum. Ne var ki bu sözler uğursuzluk getiren sözlermiş meğer. Sonunda gölgelerin barındığı karanlıklar ülkesinde kalakaldım! Gölgelerle savaşmak olanaksız! Gölgeyi ne kandırabilirsin ne korkutabilirsin, gölgelerle boğuşmanın, ondan korunmanın hiç yolu yoktur. Gerçeklere de inancım kalmadı artık..." (Z., 2011: 323). Lena ile kendisini büyük bir tehlike altında bulur. Sadık, sessiz ve çalışkan uşak Wang bile, ortaya çıkan tehlikenin farkına vararak, Heyst'in tabancasını çalar ve artık çalışmak istemediğini söyler.

Efendisinden, bir kadının varlığını gizleyen Ricardo, Schomberg'in anlattığı genç kızı görmek için karşı konulamaz bir arzu içindedir. Bay Jones'un deliliğe varan kadın nefretinin işlerine engel olacağını düşünerek, hem güzel olmasını umduğu kıza tecavüz etme hem de belki de ondan kurtulma

düşüncesine girer. Heyst'in kulübesine girer ve yatak odasında Lena'ya saldırır. Kendisinden beklenmeyen bir kuvvetle Ricardo'ya karşı koyan Lena; sadece tecavüzden kurtulmaz, aynı zamanda Ricardo'nun hayranlığını ve sevgisini kazanır. Lena ise Heyst ile kendisinin korkunç bir tehlike altında olduklarının farkındadır. Tek amacı, tabancaları çalındığından, Heyst'e kendini savunabilecek bir silah bulmaktır. Ricardo'nun bacağına bağlı biçimde taşıdığı keskin bıçağını çalabilirse, hem onu silahsız bırakabilecek ve öldürme şansı yakalayacak hem de Heyst'in Bay Jones ile Pedro'yu öldürebilmesinin yolunu açacaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için, Ricardo'nun Heyst'in servetini çalma planına inanmış gibi görünür. Ricardo hem servete konacak, hem Heyst ve Bay Jones'tan kurtulacak hem de tutku ile bağlanmaya başladığı Lena ile zenginlik içinde yaşayabilecektir. Lena, Heyst'in saklı bir serveti olmadığını bilmesine rağmen, bu gerçeği Ricardo'ya söylemez ve onun kendisine karşı düşkünlüğünü kullanmayı hedefler.

Heyst, Lena'nın planlarından habersizdir ve kendi kendine göre bir kurtuluş düşüncesine girer. Kendisini kurtaramayacağını, ancak Lena'nın kaçmasına yardım edebileceğini düşünür. Gece vakti Lena'nın kara giysiler ve bir şapka giyerek ormana kaçıp saklanmasını ve kendisinden bir haber alamazsa Wang'ın karısının yerli kabilesine sığınmasını ister. Bir süre sonra, Kaptan Davidson adanın yakınlarından geçerken Lena ona haber verebilecek ve kurtulmuş olacaktır. Heyst, Lena'yı güvende tuttuğu düşüncesi ile Bay Jones ile açıkça konuşmak için kulübesine gider.

Ancak Lena'nın planları farklıdır. Peşinde olduğu silahın taşıyıcısı Ricardo'nun yanına geleceğinden ve hem Heyst'i hem de Bay Jones'u öldürmek isteyeceğinden emindir. Mumların altında oturup Ricardo'yu bekler. Ricardo geldiğinde, sözleri ve kadınlığını kullanarak, ona arzu ettiği her şeyi alabileceği izlenimini verir. Ona aldanan Ricardo, Lena'nın keskin bıçağı almasına izin verir. Lena onu yere oturtur ve ayağını okşamasına izin verir. Ricardo, Lena'nın ayağını öpmeye başladığında kapıda Heyst ve Bay Jones belirir. Heyst, bir az önce, Jones'a Lena'nın adadaki varlığından bahsetmiştir. Jones ise Ricardo'nun bunu kendisinden saklamasına çok sinirlenir, çünkü Ricardo'nun kadınlara karşı düşkünlüğünün farkındadır. Bay Jones, Ricardo'nun neden gizemli davrandığını, gündüz traş olup kokular sürmesini düşününce, onun nasıl bir planın peşinde olduğunu anlar.

Bay Jones, Heyst'in omzunun üzerinden Ricardo'yu vurmaya amacı ile ateş eder, ancak kurşun Ricardo'yu sıyırarak, Lena'nın göğsüne saplanır. Heyst, kendisini aldattığını düşündüğü Lena'nın vurulduğunu fark edemez ve uzun bir süre şaşkınlık içinde ayakta dikilir. Jones da Ricardo'yu vurduğunu düşünerek hemen kulübesine döner. Ricardo, şaşkınlık ve suçluluk içinde hemen Bay Jones'un peşinden koşar. Lena ile Heyst yalnız kaldıklarında, Lena mutluluk içinde, düşmandan silahı alabildiğini ve bundan sonra Heyst'i kurtardığını söyler. Heyst ise hala aldatılmışlık duygusu içinde, şaşkındır. Lena, Heyst'in önünde diz çöker ve gözlerinde mutluluk ile acının varlığı belirir. Heyst onu yakalar ve yatağa yatırır, ancak hala onun vurulmuş olduğunun farkında değildir. Tam o anda, Kaptan Davidson ortaya çıkar. Gelmesinin nedeni, bir sandalda bir tabanca ile vurulmuş olan bir kişiyi (Pedro'yu) görmesinden ve şüpheye düşüp, tehlikeyi sezmesinden kaynaklanmıştır. Davidson, eline Ricardo'nun bıçağını alır ve Heyst'e gösterir. Dehşete düşen Heyst, Lena'nın giysisini yırtar ve göğsünün kurşunla yaralanmış olduğunu görür. Lena ölürken, Heyst'in kendisine karşı sevgisini açıklamasını ve artık ona karşı şüphe duymadığını söylemesini ister, ama Heyst bu isteği gerçekleştirmez. Heyst, Lena'yı kucaklayarak kaldırır ve Lena bunu sevgisinin ve fedakarlığının anlaşıldığı şeklinde yorumlar. Conrad'ın kurgu kişileri; "Kendilerini, inançları ve felsefeleriyle çelişkiye düşürecek nitelikte durumlarla karşılaşır ve bu süreçte hayatla ilgili yanlış, romantik ideallerini değiştirmeye ve kendilerinin ötesinde duran evrenin kabul edilemez ve değiştirilemez, dayatıcı gücüne tanık etmeye başlar" (Lorch, 1964:74). Romanda hem Heyst hem de Lena aşılabilir bir duvar gibi duran evrenin dayatıcı gücünün karşısında yok olmak zorunda kalırlar.

Bu arada, Bay Jones Ricardo'yu vurur. Sonradan, Bay Jones'un cesedi, bir uçurumun dibinde bulunur; ya intihar etmiştir ya da ayağı kayıp düşmüştür. Heyst, Davidson'a gençliğinden itibaren umut etmeyi, sevmeyi ve hayata bir türlü güven duymayı öğrenemediğini söyler ve Lena ile yalnız kalmak ister. Davidson uzaklaştıktan sonra, kulübenin yandığını görür. Çaresizce yangını seyreden Davidson, yangın sona erince, Wang ile birlikte enkazı araştırır ve Heyst'in de Lena ile birlikte yanarak öldüğünü anlar. Ya intihar etmiştir ya da kaza sonucu ölmüştür.

Schomberg, nefretinden dolayı, Heyst hakkında anlattığı hikayenin yarattığı etki dolayısı ile önem kazanır. Romanın ana olay örgüsüne yön veren hikayesinde, duygularının yoğunluğu kadar tekrarların ve insanların merakını çekme özelliğinin de etkisi büyüktür. Hırsını, öfkesini ve kıskançlığını yansıtan hikaye, sadece dinleyenlerin bir insan hayatı hakkındaki merakını giderme vasıtası değil, hikayeye konu olan kişi(ler)nin de doğrudan ölümüne neden olur.

Bay Jones ve Ricardo'ya karşı kendini savunmaktan acizdir. Ancak, kurnazlığını devreye sokarak hem Heyst'ten intikamını almak hem de bu azılı çeteden kurtulmak için bir yol bulur. Onları, Heyst'in (kendisinin de anlattıkça inanmaya başladığı) büyük servetini elde etmeye ikna eder. Öz algısı oldukça gelişkin olan Schomberg, her zaman kendini, özellikle fiziksel açıdan över, ancak aslında korkağın tekidir. Karısından nefret eder ve ondan kurtulmak ister. Kendisini fiziksel açıdan en güçlü döneminde hissederek aşık olduğu Lena'ya, otelde kaldıkları dönemde, kur yapar, hatta cinsel tacizlerde bulunur. Her açıdan kötülük simgesi olan Schomberg'in, romanda kötü amaçlar için yapılmış olsa da, en önemli yeteneği dedikodu üretmeye yatkın, sınırsız nefretle donanmış, hayal kuran bir zihnin varlığıdır. Başlangıçtan beri Axel Heyst'ten nefret eden Schomberg, Lena'nın kaçması sonunda, cinayet işleyebilecek kadar öfke nöbetine girer.

Soylu bir kökenden gelmesine ve iyi bir eğitim görmesine rağmen, Bay Jones, görüntüsü, davranışları, konuşması ve niyeti bakımından şeytanın insan kılığına girmiş halidir. Bir beyefendi görüntüsünün altında yatan karanlık bir güçtür. Gerçek adı ve geçmişi bilinmeyen biri olarak, belki de katibi Martin Ricardo'nun da yardımı ile, bir aristokrat gibi görünür. Bir zamanlar, üst sınıfların etkinlerinin müdavimlerinden olmakla övünen Jones'un zihninden geçenler hakkında bilgilendirilmeyen okur, onun şeytani niyetlerinden daha derin bir biçimde şüphelenir. Her tarafı gözetleyen sinsi bakışları, zayıf bedeni, uzun ve kemikli boyu, gizli hesaplar peşinde koştuğu izlenimi veren yüz ifadesi ile tam bir acımasızlık simgesidir. Romanda, Jones'un çocukluğu, gençliği ya da aristokrat kökeni hakkında bilgi verilmemesi, şüphe ve korku unsurunu artırdığı gibi, okurun onunla empati kurmasının da yolunu tıkar. Soğukkanlı bir katil olarak sunulan Jones'un sadece Kolombiya'da, şu anda kendisine uşaklık eden Pedro gibi bir timsah avcısı olan kardeşini öldürmesi aktarılır. Her tarafa, ölüm ve dehşet saçan, inançtan ve insanlıktan yoksun biri olarak betimlenir. Tek zaafı kadınlara karşı duyduğu güvensizlik ve nefrettir. Bu nefret, romanın sonunu belirleyen ana öğelerden birisidir. Kendisine yalan söylediği ve Lena'ya karşı cinsel bir çekim hissettiği için, en yakın destekçisi Ricardo'yu öldürür. Sonrasında, kaza sonucu ya da intihar ederek ölür.

Efendisi Jones kadar kötü bir kişilik olan Katip Ricardo'nun da asıl adının Martin Ricardo olup olmadığı belirsizdir. Orta sınıf bir İngiliz gibi görünen Ricardo, tıknaz, güçlü birisidir. İnsanlara, nesnelere, hayvanlara, kısacası yaşamın içindeki tüm varlıklara karşı her an zarar verebilecek bir yapıdaki Ricardo, yıkıcı, ateşin bir karakterdir. Davranışları, bakışları ve sözleri bilinçaltında taşıdığı bir volkandan beslenir gibidir. Onun hakkında da okura bilgi sunulmaması, neden böyle yıkıcı biri olduğunun açıklanmaması, onun şiddet eğilimini ve kan dökme arzusunu daha da korkunç hale getirir. "İleriye görseler de görmeseler de insanlar tutsaklıklarını severler. Yadsımanın bilinmeyen gücüyle direnmektense, köleliklerinin dağınık yatağında yatmayı yeğlerler." (Z., 2011:209). Romanın sonunda efendisi ve koruyucusu tarafından öldürülmesi, daha öncesinde ise bir kadına, Lena'ya karşı derin bir sevgi ve aşk duyması bile ona karşı bir acıma duygusu uyandırmaz. Her iki karakter de ölümcüldür ve ölümcüllükleri ise etrafa dehşet saçar. Bay Jones'un kadınlara karşı duyduğu güvensizlik ve nefret gibi, Ricardo da, tersi biçimde, kadınlara düşkünlük ve kör bir güven hissi bulunur. Bu zaafı yüzünden, Lena tarafından kolayca aldatılır ve sonu ölüm olur.

Jones ve Ricardo'nun karşıtı bir kişilik olan Morrison, bir tüccar olmasına rağmen cömertliği ve yardımseverliğinden dolayı tam bir insansever olarak betimlenir. Gezdiği adalarda, insanların ihtiyacı olan malları parasını alamayacağını bile bile, rahatlıkla dağıtır. Bu yüzden, gemisini kaybetme tehlikesi ile karşılaştığında, onu kurtarmak için para bulamaz ve Heyst'in yardım teklifini büyük bir minnetle kabul eder. Heyst'in verdiği para miktarı olarak çok büyük değildir, ancak, gemiyi kurtardıktan sonra, borcunu ödemesi imkansız gibi görünen Morrison, Heyst'e karşı duyduğu minnettarlık yüzünden, ona ortaklık teklif eder. İnsani duyguları gelişkin olan Heyst, para almak amacı olmaksızın, sırf Morrison'un hatırı için onun teklifini kabul eder. Morrison, bununla kalmaz ve Tropik Kuşak Kömür Şirketi adında, çevredeki adaların birinde, o dönemdeki buharlı gemiler için önemli bir maden olan kömür işi yapacak bir şirket kurar. Heyst'e karşı duyduğu minnet duygusu yüzünden,

Heyst'i şirketin müdürü yapar. Şirketin asıl faaliyet alanı, Sourabaya kentinin birkaç kilometre açığındaki Samburan adasıdır. Şirketin işleri istenildiği gibi gitmez ve batma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Morrison, şirketi kurtarmak için paraya ihtiyaç duyar ve para bulmak için İngiltere'ye döner. Ancak, daha öncesinde akciğerlerinden rahatsız olan Morrison, iklim değişikliğinden etkilenir, soğuk algınlığına yakalanır ve geri dönmeden İngiltere'de ölür. Şirket batır ve Heyst, şirket çalışanlarının maaşını ödedikten sonra tek başına kalır. Üzerinde aktif bir yanardağ olan Samburan adasında, Çinli Uşağı Wang ile, batan şirketin barakalarında yaşamaya başlar. Barakaların içini, yine ölen babasının kendisine miras bıraktığı eşyalarla donatır. Morrison'un Heyst'e karşı duyduğu minnet duygusu onu acınası bir konuma sürükler, ancak olay örgüsünün gelişiminde, toplumdan ve insanlardan uzak durmaya çalışan Heyst'i inziva hayatından çıkarması açısından önemlidir.

Zafer romanının, belki de en yakından incelenen, en açık ve düşünceleri en oturaklı kişisi Lena'dır. Yokluk ve yoksulluk içinde, neredeyse bir sokak çocuğu konumundaki genç kız, Heyst ile karşılaşana kadar yaşamında sıkıntı, yokluk ve acı dışında bir şeyle tanışmamış gibidir. Yaşamı boyunca, istemediği koşullara maruz kalmış ve kendisini bir mengene gibi sıkıştıran, yaşamdan tat almasını engelleyen maddi kaygılar yüzünden duygularını yaşayamamış ve kişiliğini hayata dayatamamış biridir. Lena, gür ve uzun saçları, çekici dudakları, beyaz teni ve hülyalı bakan gözleri ile bir güzellik simgesidir. Yüzünde sürekli kendini gösteren anlamsızlık ve sıkıntı, Heyst'in yüreğinde yardım duygularını tetikleyen iki önemli özelliktir. Ancak, en önemli ve etkileyici niteliği çok güzel olan sesidir. Heyst'e göre, Lena sesi ile söylediği her şeyi büyümlü bir güzelliğe sokarak bir tür baştan çıkarıcı etkiye sahiptir. Lena, keman çaldığı orkestranın sahibi zalim Zangiaco'm'dan ve sürekli kendisine tacizkar davranan Schomberg'den kendisini kurtarması için Heyst'ten yardım etmesini ister. Acıma duygusu kabaran Heyst, Lena'yı yalnızlığının yurdu olan Samburan adasına kaçıtır. Sessizlik ve yalnızlıkla örülmüş huzurlu doğa, Lena'nın kaba, kavgacı ve sokak insanına uygun kişiliğini dönüştürür ve genç kıızı olgun bir kadına çevirir. Heyst'e aşık olur. Anlatı ilerleyip, Jones ve Ricardo ile tehlike netleştikçe, Lena'nın koruyucu, savaşçı, fedakar yapısı kendini daha açık biçimde ortaya serer. Lena, giderek bir trajik kahraman kimliğine bürünür. Aşık bir kadın olarak, güçsüzlüğü yırtıcı bir güce ve bağımlılığı bağımsız, öldürücü bir özgürlüğe dönüşür. Ricardo'nun saldırısını, eşit derecede bir güç ve kararlılıkla savuşturur. Ancak tabancasının çalındığı ortaya çıkınca, Heyst'in ne kadar savunmasız olduğunu anlar ve sevdiği erkek uğruna çok önemli tehlikeleri göze alır. Aklını kullanarak hem Heyst'i hem de Ricardo'yu kandırmayı başarır. Hedefine ulaşmak ve Heyst'i koruyabilmek için, tüm planlarını kendine saklamak zorundadır. Amacı, Heyst'in güvenini kazanmak ve aşkını kanıtlamaktır. Heyst'i koruma çabası sonuca ulaşır, ancak cesareti hayatına mal olur.

Heyst, kendisini babasına benzetir, ancak babasının derinliği ve felsefi düşünce gücünün kendisinde eksik olduğunu kanısındadır. Kendisini dünyanın en yalnız insanı, en tuhaf serserisi, vurdumduymaz biri ve evrensel kibir ve şüphe insanı olarak tanımlar. Yalnızlığının, şüpheciliğinin ve yabancılaşmasının ardında yatan ana neden, babasının kendisine gençliğinden itibaren öğrettiği felsefedir. Çocuk yaşta, bir babanın erkek çocuğunun kişiliği ve hayal dünyası üzerinde en etkili olacağı bir dönemde, Heyst babası tarafından ayrıksanma ve yalnızlık felsefesine sokulur. İnsanlardan kopuk olarak sürdürdüğü yaşamında ise, Heyst'in saplantılı şüpheciliğini ve geri çekilme dürtüsünün yanlışlığını gösterecek bir olay yaşamaması da, babasının öğretilerini pekiştirir. İnsanlara acımayı ve onların dünyadaki işlerini önemsememeyi de babasından öğrenir ve ona göre asla insanların dünyasına duyguları, düşünceleri ve davranışları ile girmemeli, sadece uzaktan seyretmekle yetinmelidir. Diğer insanlarla tüm ilişkilerinde, hep bir gözlemci olarak durur, olaylara karışmaz ve yüzüne kibarlık maskesini geçirerek, hayata, insanların duygularına, planlarına, küçük hesaplarına karşı kayıtsızlığını örter. Babasının öğretisi doğrultusunda, sadece insanlara bir tür acıma ile yaklaşır. Acıma duygusu, onu üç ölümcül hataya zorlar. Bunlardan ilki Morrison, ikincisi Lena ve sonuncusu ise James ve çetesi ile ilgilidir. Acıma duygusunun gölgesinde barınan yardımseverliğini ortaya çıkardığı her üç ilişki sonrası, yüreğinde beliren duygu pişmanlıktır, çünkü her zaman kötülüğe davetiye çıkardığından şüphelenir. İlk ilişkisinde, insanların dünyasına karışmak, iş yapmak zorunda kalır ve başarısızlıkla sonuçlanan kömür işinden sonra değer verdiği, yufka yürekli, yardımsever Morrison hastalanıp ölür. İkinci ilişkisinde, kendi yalnızlığını, adasını ve evini olduğu gibi, huzurunu da Lena ile paylaşmak zorunda kalır. Lena da Morrison gibi ölür. Son ilişkisinde, yine insanlardan uzak kalmasının nedeni olarak yanlış kararlar verir ve acıma duygusundan kaynaklanan ölümcül bir hata işler. Jones ve

çetesini, onlara karşı hissettiği tüm şüpheyeye rağmen, adaya alır ve onlara yardım eder. “Evrensel olarak olaylardan kendini yabancılaştırabilen Heyst; çelebi tavırlı bay Jones, sade bir insan olan Ricardo ile sadık Pedro gelince, evrende değiştirilemeyecek şeylere karşı alınan, o Stoacılık denilen ince davranışını, zihnine hakim olma yetisini kaybeder” (Z., 2011:10). Onlar ise, onu yok etmeye koşullanmıştır. Çatışma kaçınılmaz olur ve her ne kadar Jones ve çetesinin diğer iki elemanı ölseler de, Heyst hem hayatta sevmeye en çok yaklaştığı Lena'yı kaybeder hem de pişmanlık içinde ölür (ya da intihar eder).

Sonuç

Heyst aslında ne sevmeyi ne de nefret etmeyi bilir. Sürekli babasının öğretilerini uygulayan ve bu yüzden insanlardan kaçan Heyst, topluma, insana ve uygarlığa karşı kördür. Kendisini ya da değer verdiği bir insanı ölüme karşı nasıl savunacağını bilemediği gibi, kendisinin de Lena'ya ifade ettiği şekliyle, asla bir adam öldürmüş ya da bir kadın sevmiş değildir. Anlatıcının sözlerinden yola çıkıldığında, Heyst daha açık biçimde anlaşılabilir. Morrison'u acıma duygusu ile betimleyen Heyst, onun kötülüğün pençesinde kıvranan bir dünyada, çıkarların ve bencilliğin birbiri ile yarıştığı insan toplumunda yeri olmayan biri olarak görür. Lena'yı ise, kaderinin bir oyuncağı şeklinde betimler ve ona bir zavallı muamelesi yapar. Ölümünü anlattığı sahnede bile, onun kendi onurunu ve sevgisini ispat etme çabasına tepeden bakar. Davidson'u insani boyutu ile onaylar gibi görünse de ona da her zaman uzak kalır. Schomberg'in anlattığı hikayelerden habersiz durumda iken onun hakkında bir şey düşünmeyen Heyst, Lena'nın anlattıkları ve Jones'dan öğrendikleri sonrasında, kendi yaradılışına bu kadar ters düşen bir kişiye karşı büyük bir öfke duyar. Jones ve çetesini ölümcül birer vahşi olarak görür, ancak onlarla başetmek için geliştirdiği her türlü düşünce saf ve gülünç derecede insanı tanımaktan uzaktır.

Heyst, karşılaştığı çok önemli olaylar karşısında, değişime pek uğramayan birisidir. Değişime ayak diremesinin altında yatan ana neden, babasının güçlü etkisi kadar olaylarla geç bir yaşta yüzleşmesidir. Dünyaya yaklaşımını, insana dair görüşlerini ve hayata bakış açısını değişime uğratabilecek tek güç sadece Lena'ya karşı hissedebileceği aşk ve sevgidir. Kısmen de olsa, bu duyguyu hisseden Heyst, Lena'dan etkilenir ve aldatılma düşüncesi bir taraftan pişmanlığını tetiklerken, öte yandan içinde bir gönül kırıklığı da yaratır. Aşkın çağrısı, sevmeye ve sevilme ihtiyacı, bilinçaltına işler ve kurgu Lena'nın ölümü ile son bulmasaydı, belki de Heyst, Lena'nın sıcaklığına, sevgisine ve varlığına alışıp, en azından tek başına bir varoluştan ikili bir varoluşa geçmeyi başarabilirdi. Heyst'in kişiliğindeki tek değişim, sadece Lena ile Ricardo'nun görünürdeki yaklaşmasını seyrettiği anda zihninde tekrar işlemeye başlayan yeni şüphe ile ortaya çıkar. Gerçeği, Davidson'un açıklamaları ile anlayınca, şüphesinden şüphelenmeye başlaması ve o ana kadar sıkı sıkıya sarıldığı felsefesinin ölümcüllüğünü görmesi mümkün olur. Fakat, kendi felsefesini sorgulayıp, yeni bir gözle hayatı anlamaya başlamak için artık çok geçtir. Sonuç ise Heyst'in katlanamayacağı kadar ağırdır: hiçlik, anlamsızlık ve bunların sonucu gelen intihar.

Kaynakça

- Aşkaroğlu, V. (2016). Trajik Ve Modern: Triolojik Bir Çözümleme: Oğuz Atay-Joseph Conrad-Yusuf Atılgan. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- Conrad, J. (2011). Zafer: Bir Ada Hikayesi. Armağan İlkin (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Feaster, J. (1971). "Conrad and Ford: Criticism at the End of the Tether", *Journal of Modern Literature*, Vol. 2, No. 3, 417-421. <https://iupress.org/journals/jml/>.
- Howe, I. (1953). "Order and Anarchy: The Political Novels", *The Kenyon Review*, Vol. 15, No. 4 (Autumn), 505-521.
- Lorch Thomas, M. (1964). "The Barrier Between Youth and Maturity in the Works of Joseph Conrad", *Modern Fiction Studies*. No: X, Spring Issue. <https://www.press.jhu.edu/journals/mfs-modern-fiction-studies>.
- Warren Robert, P. (1951). "Nostromo", *Seawanee Review*. LIX., 363-391.
- Zabel Morton, D. (1972). *Conrad In His Age*. New York: The New Republic.
- Zabel Morton, D. (1959). *The Portable Conrad*. New York: New York Publications.

Nazım Hikmet Ran'ın Memleketimden İnsan Manzaraları Başlıklı Eserinde Marksist Estetiğin İzdüşümü

The Representation Of Marxist Aesthetic In Nazım Hikmet Ran's Work Of Art Titled “Human Landscapes From My Country”

Gülten BULDUKER¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.755817

Öz

Nâzım Hikmet Ran (1902-1963), yeni Türk şiirinin isminden çok söz ettiren şairlerindedir. Onun şair kimliğini, İstanbul'da yetişmesine rağmen Anadolu gerçeklerine duyarlı olması belirler. Türk edebiyatında memleket gerçeklerini, ondan önce Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Mehmet Âkif Ersoy gibi şairler, farklı perspektiften ele almıştır. Onu diğer sanatçılardan farklı kılan, toplum sorunlarına Marksist ideoloji ile yaklaşmış olmasıdır. Şair, eserlerinde bu ideolojinin de kurulu dünya düzeninde birer sorun olarak gördüğü “yoksulluk, baskı, esaret, emperyalizm, sömürü, faşizm ve adaletsizlik” gibi konularını dile getirmiştir. Sosyal ve siyasî sorunların edebî eserlerde ele alınması, özellikle Marksist sanat kuramı ile bağdaştırılır. Sanatını bu ideoloji üzerine kuran Nâzım Hikmet, Memleketimden İnsan Manzaraları başlıklı eserinde, toplumsal şartları “alt ve üst yapı karşıtlığı veya sınıf çatışması” olarak öne çıkarmıştır. Eserin içeriğinin yanı sıra biçimsel yapısına da ciddi bir emek harcamıştır. İçerikle biçimin kaynaşmış olması, bu çalışmada her iki unsurdan da söz etmeyi gerekli kılmıştır. Burada söz konusu eser, Marksist eleştiri kuramının tespit edilen kategorileriyle alt başlıklar altında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat, Marksizm, Devrim, Ümit, Memleket, İnsan, Kültür

Abstract

Nazım Hikmet Ran is one of the poets, who is mentioned most often, of the new Turkish poetry. Although he grew up in İstanbul, his sensitivity to the realities of Anatolia determines his identity as a poet. Before him, poets like Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Mehmet Akif Ersoy, handled country realities in Turkish literature from different perspectives. What makes him different from other artists is, his approach to social problems with Marxist ideology. The poet, mentioned issues, which also this ideology saw as a problem in established world system, such as “poverty, pressure, captivity, imperialism, exploitation, fascism and injustice” in his works. Handling of social and political problems in literary works, is associated with especially the “socialist realism” approach known as the art theory of Marxism. Nazım Hikmet, who established his art on this ideology, in his work of art titled Human Landscapes from My Country, put forward social conditions as “lower and upper construction opposition and class conflict”. As well as content of the work, he also endeavored to its formal structure. Being coherent of content and form made it essential to be mentioned both factors. Here, the work in question is tried to evaluated under the title of the identified categories of Marxist critical theory.

Keywords: Literature, Marxism, Revolution, Hope, Home country, Human, Culture

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırıkkale-Türkiye, gultenbulduker@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4360-5432

2 Bu makale, 02/02/2019 tarihinde, Ankara'da düzenlenen 2. Taras Şevçenko Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde “Nazım Hikmet Ran'ın Memleketimden İnsan Manzaraları Başlıklı Eserinin Marksist Eleştiri Kuramı İle İncelenmesi” başlığıyla sunulan bildirden üretilmiştir.

Geliş Tarihi: 21.08.2020

Kabul Tarihi: 02.10.2020

Extended Abstract

Nâzım Hikmet wrote his work titled *Human Landscapes from My Country* by taking the concerns on the form and content into consideration. Thus, it is necessary to review this work as a whole. In this work, which was the product of the long-term ripening of the thoughts shot out in Bursa Jailhouse in 1934 and was different from all classical genres in terms of form, what reflect on the lens in the form of a continuous image and movement are told in the style of a documentary. In this work, the poet reflects the lives of the people from different social classes and the Anatolia from a train. While writing his work, he sent it in parts to Kemal Tahir in order to get his opinions about it. He shared with him his concerns about the form and volume of his work:

“While I was working on the Landscapes, to be honest, I had second thoughts throughout the progress of the book (...) I was suspicious and worried that a messy clamor, a howl, a baffling pain or a freak would emerge at the end of an effort of five years. However, I couldn't help writing it, it was getting bigger and bigger, crashing its frames, but couldn't be taken under discipline”. (Nâzım Hikmet, 1996: 167).

As can be understood from those words, it is clear that the poet was experiencing a problem concerning the style. Although he had thought about the plan of the work before writing it up, he experienced difficulties in drawing the boundaries concerning its volume. As a matter of fact, the harmony of the form and content is attached importance in all philosophies of art. Similarly, it applies to the Marxist theory of art as well. However, a significant distinction between the Marxist theory of art and the other theories of art manifests itself. Most of the philosophies of art consider what is spiritual and the form as the essence and what is artistic as the auxiliary. However, according to the Marxist theory of art, what is important is not the form, but rather the essence, since the essence is what is the “human and social”. However, the form is still a quality that makes the art what it is (Tunalı, 1976: 235-236). Nâzım Hikmet thinks that a Marxist artist needs to be on a quest until the end of his/her life; and he does not accept any absolute and unchangeable rule and criterion of art (Fevralski, as cited in Babayev, 1997: 308). He understands the socialist realism in a very simple way.

The first aspect drawing attention in the *Human Landscapes from My Country*, which was written in the form of a poem, are the cast of characters and the elements of space and time that are found in long narratives. Although it is not considered as a fictionalized event, the flow of the time in the space together with the characters, which constitute a visual element throughout the work, can be deemed as an artificial event. After all, documentary films built their existence on this approach as well. “As a metaphor, this train and railway route is a backbone structure representing all the space, the spatial connections and the time” (Gürsel, 2016: 538).

The work is composed of five books each comprising different numbers of parts. It begins with the verses “Haydar Pasha Station / Spring 1941”. Nâzım Hikmet reflects a period of time he witnesses in his lifetime. The contradiction between the state the country is in and the way he perceives the world is narrated with an explanatory style based predominantly on depiction. Occasionally, the characters recall the past by means of the flashback technique.

The fact that the author has selected the train as the means of transport can be explain with his adherence to the futuristic approach Marxism has been based on. As is known, “futurists have tried to introduce all kinds of machines, speed and dynamism into the arts, and they have tried to express the admiration they feel towards machines” (Çetişli, 2004: 130). They have transferred their interest in technology, speed and dynamism to the urban and industrial themes, and given a place to vehicles such as airplanes, cars and trains in their works of art (Şenyurt, 2016: 595).

In the first verses of the work, the time is 15:00. The train leaving at 15:45 from the Haydarpaşa Railway Station arrives in the Ankara Railway Station at 08:15 the next morning (Nâzım Hikmet, 2002: 254). The tired rush of the people climbing down and up the stairs of the station is depicted first in the work.

The 15:45 train travels with the depiction of the districts of Pendik and Göztepe, as well as the islands seen from the mainland. On this route, the concrete villas, the wide straw hats seen on the beach along the asphalt roads, and the oil tanks constitute a contradiction with the previous sights (Nâzım Hikmet, 2002: 28). The Anatolian Express Train is introduced in the Part II of the Book II of the work. When that train is at Sapanca at 21:57, the 15:45 train arrives at the Bilecik Railway Station (Nâzım Hikmet, 2002: 200). Both trains are on their way at the same time. While there are people from the upper class in the Anatolian Express Train, the other train carries the poor people. The fact that the time and the route of the trains are reminded from time to time gives a dynamic quality to the work in technical terms. In this way, the train is also introduced as if it is another character in the work comprising the continual introduction of different people and their conversations.

A number of elements such as the fact that many characters are given a part, their stories are told, the narrator is sometimes the author himself and sometimes dialogues are introduced in the work written in the form of a poem constitute a multilayered structure. The work titled *Human Landscapes from My Country* of the author, who wants to tell both the history of Turkey at a certain period of time and the situation in the world surrounding Turkey at the time by means of different human portraits, has earned a significant place in Turkish literature by presenting the hope for the future by means of poems.

Giriş

Marksist Sanat Kuramı ve Nazım Hikmet Ran

Geçmişten bugüne aktarılan bilgi ve düşünce, insanoğlunun daha iyi bir gelecek kurmaya yönelen çabasını gösterir. Buna karşın, âdil bir hayat düzeni kurulamamış; 19. asırda insanlar arasında eğitim farkı ve gelir adaletsizliği daha belirgin bir hâl almıştır. Böyle bir dönemde K. Marks ve F. Engels'in Komünist Beyanname'de (1848) "bütün tarihin sınıf mücadelesi tarihi" olduğunu söylemeleri (Fındıkoğlu, 1952: 40) ve sanatı, ekonomik koşullara temellendirmeleri Marksist estetiğin bugün hâlâ geçerli olan bir ilkesidir (Gülendam, 2003: 252). Gerçi Marks ve Engels, sanata ve edebiyata düşkün olsalar da bir estetik kuram geliştirmemişlerdir. Onların sanat ve edebiyat üzerine yazmış oldukları cümleleri bir araya toplayarak bir kuram ortaya konulamaz (Belge, 1989: 29-30). Stalin ve Lenin döneminde C. Caudwell, G. V. Plehanov, N. Çernişevski, A. V. Lunaçarski, L. D. Trotsky-Troçki, G. Lukács gibi pek çok düşünür, değişik bakış açılarıyla Marksist kuram hakkında önermeler ortaya koyar. Onların sahnede olduğu süreçte Marksist kuram, eleştirel ve araştırmacı temellerden yola çıkmasına rağmen sonunda monolitik bir devlet öğretisi hâline dönüşmüştür. Bu tür bir monolitikleşmenin sanat kuramına empoze ettiği şey, başka her alanda olduğu gibi, bir "tek doğru" ölçütüdür. Bu "tek doğru" parti tarafından tespit edilen "Marksizm-Leninizm'dir (Belge, 1989: 68). Her şeye rağmen Marksist estetik kurmak isteyen Caudwell ve çağdaşlarına göre ise "sanat değerlidir, ama birtakım bağımlılıkları vardır; sanat propaganda olmamalıdır, ama aynı zamanda propagandadan büsbütün uzak da sayılmaz; Marksist sanatçı en özgür biçimde yaratacak konumdadır, ama birileri ona neyi ve nasıl yaratması gerektiğini bildirebilirler vb." (Belge, 1989: 70).

Marksist estetik, özellikle toplumcu gerçekçilik kavramıyla bağdaştırılmaktadır. 1934'te 1. Sovyet Yazarlar Kongresi'nde "sosyalist gerçekçilik" (toplumcu gerçekçilik) görüşü resmî olarak benimsenir. Bu görüşe göre sanat, "sosyalist düzenin", "sosyalist ahlâkın" koruyucusu olacaktır ve "emekçi dayanışmasını" sağlamak görevini üstlenecektir (Eagleton, 2015: 53-54). Soner Akpınar, toplumcu gerçekçiliğin yazınsal ve kuramsal ilke ve kriterlerini büyük ölçüde Belinski (Vissarion Gregoryeviç, 1811-1848), Çernişevski (Nikolay Gavriloviç, 1828-1889), Dobrolyubov (Nikolay Aleksandroviç, 1836-1861) ve Maksim Gorki'nin (1868-1936) belirlediğini ifade eder. Ona göre keskin bir şekilde birisinin bu ekolün kurucusu olduğunu, diğerlerinin de takipçileri olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü toplumcu gerçekçilik uzun bir eklemleme sürecinin sonucudur. Bu bakımdan yukarıdaki isimlerin arasında eleştirel gerçekçilik ile toplumcu gerçekçiliğin sınırlarını belirleyen Marksist estetiğin kurucusu Georg Lukács (1885-1971)'ı da anmak gerekir. Yine Franz Mehring (1846-1919), Bertold Brecht (1898-1956), W. Benjamin (1892-1940) ve T. W. Adorno (1903-1969) gibi isimleri de toplumcu gerçekçiliğin gelişmesine katkı sağlayanlar olarak anmalıdır (2014: 13). Buna göre toplumcu gerçekçiliğin dayandığı kategorileri şöyle özetlemek mümkündür: Öz'ün ve gerçek'in önceliği, devrimci romantizm ve doğal uzantısı olumlu tip, partizanlık ya da yan tutarlık (Oktay, 2003: 133). Bu kategoriler, "tarihselci (historisist)", "insansalcı (hümanist)" söylemlerden kaynaklanır ve sanatın "yansıtmacı/yaratmacı" açıklamasıyla pekişir (Oktay, 2003: 104).

Türk edebiyatında Tanzimat döneminde yoğun olarak hissedilen toplumsal sorunlara duyarlılık, sonrasında milliyetçilik ve İslami anlayış çerçevesinde ideolojik düşüncelere bürünür. Ramazan Gülendam'ın başından beri Türk edebiyatındaki eleştiri anlayışında ağırlığını hissettiren belirleyici unsuru, "toplumsallık veya toplumsal sorunlara duyarlılık" (2003: 252) olarak belirmesi de bu bağlamdadır. Öte yandan "toplumculuk" kavramı bir yöntem olarak edebiyat hayatı ve olaylarının sosyolojik bakış açısıyla açıklanmaya başlanmasından sonra çok kullanılır. Kavramın, Marksist eleştiride özellikle kullanılması, bir edebiyatın toplumcu oluşu ile Marksizmi özdeşleştiren anlayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Oysa topluma yön vermede edebiyatı araç seçen her hareket, ideolojisi ne olursa olsun, "toplumcu" bir yöneliş içindedir (Kaplan, 1998: 26).

Türk entellektüellerinin Marksist fikirlerle tanışması, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına rastlar. 1919'dan sonra Kurtuluş ve Aydınlik dergilerinde Marksist yazın faaliyetleri yürütülür. Kadro dergisinin birinci sayısında bu düşüncenin bilinen kavramlarından faydalanılır. 1933'ten sonra Marksist düşünce içeren yayınların çevirisi de artar (Ülken, 2013: 563-565).

Sanatını Marksist ideolojiye adanmış bir şair olan Nâzım Hikmet, çeşitli türde eserler vermesine rağmen şair kimliği ile tanınır. Paşa torunu olan ve entellektüel bir çevrede dünyaya gelen şair, divan ve halk edebiyatının yanı sıra batı tesirinde gelişen edebî eserleri de okuyarak yetişir. İlk şiirleriyle isminden söz ettirir; eğitim süreci, çevresi, yaşadığı önemli olay ve durumlar, sanatçı kimliğinin oluşmasını sağlar. Eğitim gördüğü Bahriye mektebinden mezun olmasına kısa bir süre kala ayrılarak sivil hayatı tercih eder ve edebiyat dünyasına dahil olur.

Nâzım Hikmet, 1921'de Kuva-yı Milliye'ye katılmak üzere İstanbul'dan Anadolu'ya gider. Yolculuğu esnasında İnebolu'da Almanya'da okumuş Türk entellektüellerin etkisinde kalarak komünist olmuştur (Kaplan, 2011: 340). Bu dönemde onu, Anadolu'nun geri kalmışlığı çok etkiler. Şair, yakın arkadaşı Vâlâ Nurettin ile Bolu'da kısa bir süre öğretmenlik yaparsa da buradan Rusya'nın yolunu tutar. Memleketine geri dönünce ideolojisi uğruna hapis yatar. 1951'de de Rusya'ya kaçmak zorunda kalır; çünkü bu dönemde "bütün ülkelerin devrimcileri, büyük bir umutla Sovyetler Birliğine dünya işçilerinin kurtuluş savaşının koruyucusu olarak bakıyorlar ve Sovyet Rusya'yı ana-vatan olarak görüyorlardı" (Tunalı, 1976: 172). Ne var ki o zamanlarda Rusya'nın başında Stalin vardır ve ülkenin durumu hiç iç açıcı değildir. Şair, Moskova'ya ikinci gidişinde 1920'lerin Moskova'sını bulamaz (Fişekçi, 2002: 17); Rus halkının, son derece kötü yaşam koşulları içerisinde, aç ve sefil bir hâlde yaşadığını görür. Bu durumu önce, Marksizmi yerleştirebilmek için gösterilen bir fedakârlığa yorar. Ancak Zekeriya Sertel, anılarında Rusya'nın sanıldığı gibi işçiler açısından bir özgürlükler ülkesi olmadığını anlatır. Bunların yanı sıra, şairin Rusya'da sansür ve gizli takiple karşılaşınca huzursuz olduğu anlaşılmaktadır. Şair, çeşitli zamanlarda Viyana, İsviçre ve Paris'e giderek oradaki işçilerin hayatını yakından gözlemlemiş ve Moskova'dakilerin hayatıyla kıyaslamıştır. Kapitalist sistemle yönetilen bu ülkelerdeki işçilerin refah seviyesinin yüksekliği onu şaşırtmıştır. Buna karşın işçi memleketi olan Rusya'da işçi memnuniyetine yönelik bir çaba göremez (1996: 86-93-95). Onu, Rusya'da hayal kırıklığına uğratan bir diğer şey de Stalin'in kendi halkına zulmettiğini öğrenmesidir. Ancak o, bu durumun kabahatinin komünizmde olmayıp Stalin idaresinde olduğuna inanır. Ona göre "sosyalizm" gene insanlara refah getirecek tek rejimdir. Şair, bütün olanlardan sonra da Lenin'e tutunur (Sertel, 1996: 124-126-127). 1958'de gittiği Paris'te işçilerin sokağa dökülüp eylem yaptıklarını görünce de Rusya'ya gittiğine pişmanlık duymaya başlar (Sertel, 1996: 160). Tüm bunlara, devrimin büyük sanatçıların ürünlerine rastlayamamasını ve sanat alanında basmakalıp ürünlerin görülmesini de eklemek gerekir. O, bu durumdan çok rahatsız olmuş ve düşüncelerini her ortamda dile getirmiştir. Şiirlerine de bu durum yansımış; şiirlerindeki siyasal polemik dozu da güçlenerek artmıştır (Fişekçi, 2002: 17). Şair, Rusya'da geçirdiği yıllarda vatanına ve ailesine duyduğu özlemi, aktif sanat üretimiyle dindirmeye çalışmıştır.

Nâzım Hikmet, Memleketimden İnsan Manzaraları başlıklı eserini, toplumcu gerçekçiliğin dayandığı "yan tutarlık, devrimci romantizm ve onun uzantısı olumlu tip, hümanizm, yurtseverlik, destansı ve halkçı anlatım, burjuvazi karşıtlığı, biçim ve içerik uyumu, tarihsel koşulların yansıtılması" gibi kategorileri dikkate alarak yazmıştır. Dolayısıyla sanat eserinde sosyal fayda arama prensibi gütmüştür. Şairin söz konusu kategorileri eserinde nasıl ele aldığını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, "Edebiyat eseri estetik bir çabayı, edebiyat incelemesi bilimsel bir tutumu gerektirir." (Kaplan, 1998: 37) anlayışıyla nesnel bir tutum izlenmiştir.

Memleketimden İnsan Manzaraları'nın Biçim ve İçerik Uyumu

Nâzım Hikmet, Memleketimden İnsan Manzaraları'nı içerik ve biçim kaygısı gözeterek kaleme almıştır. Bu nedenle eseri, bir bütün olarak incelemek gerekir. 1934'te Bursa Cezaevi'nde filizlenen düşüncelerin uzun bir zaman diliminde olgunlaşmasının ürünü olan ve biçim açısından klasik bütün türlerden farklı olan bu eserde, sürekli bir görüntü ve hareketle objektife yansıyanlar belgesel tarzında anlatılır. Şair, bu eserde, farklı sınıflara mensup insanların hayatını ve Anadolu'yu bir tren katarından yansıtır. Eserini yazmaktayken parça parça Kemal Tahir'e göndererek onun fikirlerini alır. Eserinin biçimi ve hacmi ile ilgili kaygılarını onunla paylaşır:

"Ben Manzaralar'a çalışıyorum bir yandan ve ne yalan söyleyeyim, kitap ilerledikçe şüpheye düşüyorum (...) Beş yıllık bir emekten sonra ortaya karmakarışık bir feryat, bir uğultu,

insanı sersemleten bir acı yahut bir ucube çıkacak diye şüphelere düşüyorum, üzülüyorum ve elimde değil yazıyorum, büyüyor, çerçevelerini parçalıyor, hâsılı disipline gelmiyor” (Nâzım Hikmet, 1996: 167).

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere şairin bir üslûp sorunu yaşadığı ortadadır. Her ne kadar yazmadan önce eserin planı üzerine düşünse de yazdıkça hacmi konusunda sınır çizmekte zorlanır. Aslında bütün sanat felsefelerinde, biçim ve içerik uyumu önemsenmiştir. Aynı şekilde Marksist sanat kuramı için de bu, böyledir. Ancak Marksist sanat kuramı ile öbür sanat kuramları arasında önemli bir ayrım kendini gösterir. Çoğu sanat felsefeleri biçimi, asıl sanatsal olan yan diye nitelendirirler ve özü, içeriği, sanat etkinliğinin bir objektiv-nesnel malzemesi olarak görürler. Marksist sanat kuramına göre ise önemli olan biçim değil, özdür; çünkü öz, “insansal-toplumsal” olandır. Ancak, yine de biçim, sanatı yapan bir niteliktir (Tunalı, 1976: 235-236). Nâzım Hikmet, Marksist bir sanatçının yaşamının sonuna kadar arayış içinde olması gerektiğini düşünür; mutlak ve değişmez hiçbir sanat kuralı ve ölçütü tanımaz (Fevralski’den aktaran Babayev, 1997: 308). Toplumcu gerçekçiliği çok yalın anlar. Bir toplantıda kendisine yöneltilen “Dünya resminde sosyalist gerçekçi resmin durumu nedir?” sorusuna verdiği cevap ile sanat görüşünü açıkça ortaya koyar:

“Picasso var; sosyalist gerçekçiliğin ressamıdır o. Çünkü, birincisi Picasso Fransız Komünist Partisi üyesidir. İkincisi, yapıtlarında, Fransız Komünist Partisinin, dünyanın tüm komünist partilerinin istediği şeyin; dünya komünist hareketi için, dostluk ve halkların mutluluğu için gerekli olan şeyin propagandasını yapar. O materyalist ve Marksist-Leninisttir; fakat istediği gibi resim yapıyor, bu onun hakkıdır. İçerik komünist ise eğer, varsın milyonlarca biçim olsun. Böylelikle, komünist, insanca, en insancıl ve çok karmaşık ideallerimizin daha çok propagandasını yapabiliriz. Bu bakımdan çok karmaşık biçimler gerekir. Eğer sanatçının kendisi Marksist-Leninistse yapıtı sosyalist gerçekçi olur. Biçim ve içerik arasında bir oran bulunmalıdır” (Fevralski, 1997: 78-79).

Şiir formunda kaleme alınan Memleketimden İnsan Manzaraları’nda ilk dikkati çeken, klasik kurguya sahip uzun anlatılarda bulunan şahıs kadrosu, mekân ve zaman unsurlarıdır. Kurgulanmış bir olay görünmese de eser boyunca bir görüntü unsuru oluşturan zamanın mekân içinde şahıslarla birlikte akışı, suni bir olay olarak değerlendirilebilir. Sonuçta belgesel filmler de bu anlayış üzerine varlığını inşa etmektedir. “Bir metafor olarak bu tren ve tren hattı hem mekânı, hem mekânsal bağlantıları hem de zamanı temsil eden bir omurgadır” (Gürsel, 2016: 538).

Eser, her biri farklı sayıda bölümlerden oluşan beş kitaptan oluşur. “Haydarpaşa garında/1941 baharında” dizeleriyle başlar. Nâzım Hikmet, yaşarken tanıdığı olduğu bir zaman dilimini yansıtır. Memleketin içinde bulunduğu durum ve onun dünyayı algılayış biçimi arasındaki zıtlık, daha çok tasvire dayalı açıklayıcı bir üslûpla anlatılır. Zaman zaman şahıslar, geriye dönüş tekniğiyle maziye hatırlar. Eserin daha ilk dizelerinde şairin makinaya özlemi, teknolojinin zaman üzerindeki etkisiyle dikkat çekmektedir:

*“Merdivenleri çıkan heybenin
kırmızı, mavi, siyahtı nakışları.
Halı-heybeler
ata, katıra, yaylıya binerlerdi eskiden,
şimdi şimendifere biniyorlar” (Nâzım Hikmet, 2002: 11).*

Yazarın, ulaşım aracı olarak treni seçmesi, Marksizmin dayandığı fütürist anlayışa bağlılığıyla açıklanabilir. Bilindiği üzere “fütüristler, sanatın her türüne makineyi, hızı ve dinamizmi sokmak istemişler; makineye duydukları hayranlığı ifade etmeye çalışmışlardır” (Çetişli, 2004: 130). Teknolojiye, hıza, dinamizme yönelik ilgilerini, kentsel endüstriyel temalara aktarmış ve sanat eserinde uçak, araba, tren gibi hareketli araçlara yer vermişlerdir (Şenyurt, 2016: 595).

Eserin ilk dizelerinde saat 15: 00’tir. Haydarpaşa Garı’ndan 15: 45’te kalkan katar, sabah 08: 15’te Ankara Garı’ndadır (Nâzım Hikmet, 2002: 254). Eserde, ilk önce garda merdivenleri inip çıkanların yorgun telaşı tasvir edilir. Galip Usta’dan bahsedilmesi ve ardından şu sözlerle tekrar gardaki hayat, akış halinde dile getirilir:

“Haydarpaşa garında bahar.

Sepetler ve heybeler

Merdivenlerden inip

Merdivenleri çıkıp

Merdivenlerde duruyorlar” (Nâzım Hikmet, 2002: 12).

15: 45 katarı Pendik, Göztepe ve karşıdan görünen adaların tasviriyle yol alır. Bu güzergâhta beton villalar, asfalt yollar üzerindeki plajda geniş hasır şapkalar, petrol tankları önceki görüntüyle zıtlık oluşturmaktadır (Nâzım Hikmet, 2002: 28). Eserin II. Kitabının II. kısmında Anadolu Sürat Katarı çıkar sahneye. Saat 21: 57’de bu tren, Sapanca’dayken 15: 45 katarı, Bilecik İstasyonu’na girer (Nâzım Hikmet, 2002: 200). İki tren aynı anda yoldadır. Anadolu Sürat Katarı’nda üst sınıfa mensup yolcular, diğer trende ise yoksul halk bulunmaktadır. Arada bir saatin ve trenlerin hangi güzergâhta olduğunun hatırlatılması, esere teknik açıdan hareketli bir görüntü sağlamıştır. Böylece, zaten sürekli farklı kişilerin tanıtılması ve sohbet etmeleriyle oluşan eserde, tren de sanki bir şahıs gibi yerini almıştır:

“Yukarıda dağıldı bulutlar.

Haydarpaşa’dan 15: 45’te kalkan katar

ufacık fakat cesur bir oyuncak gibi geçiyor bozkırı” (Nâzım Hikmet, 2002: 243).

Devrimci Romantizm ve Destansı Anlatım

Devrim fikri etrafında geniş kitleleri etkilemeyi amaçlayan Marksist estetik, gelecek tasavvurunu devrimci romantizm” ve “destansı anlatım” sayesinde başarmayı hedefler. Esasında “devrimci romantizm”i ve “olumlu tip”i formüle eden M. Gorki’dir (Oktay, 2003: 75). O, “devrimci romantizmi sosyalist bireyin inşa edilmesi sürecinde en temel yol olarak belirlerken düşüncesini, geleceğin şimdiden bilinmesi ve olması gerekenin bu yolla idealize edilmesi gibi iki önemli unsur üzerine oturtur. Geleceğin önceden bilinmesini diyalektik bilgi anlayışı içinde değerlendiren Gorki, devrimci sanatçının bu mantıkla toplumun geleceğini ön görebileceğini düşünür ve bu geleceğin şimdiden anlatılmasını teklif eder. Bu geleceğin sosyalist-komünist bir gelecek olduğu düşünüldüğünde yazarın yapması gereken de idealize edilmiş sosyalist-komünist toplumu anlatmak olacaktır” (Kacıroğlu, 2016: 38).

Aşağıda verilen dizelerinde devrimci romantik bir heyecan ile Nazım Hikmet’in destansı bir anlatım sergilediği görülmektedir:

“İzmit ovasını geçiyordu tren.

Kırlarda böyle baharda

böyle baharda

böyle ikindi üzeri gökyüzünün aydınlığı bir sevda şarkısı gibi yumuşarken ağaçların gölgeleri

rahat ve serin

toprakta başlarken uzamaya,

daha genç

daha şehvetli

daha yeşil yaşarken

kuşları, boynuzlu hayvanları ve böcekleriyle otlar” (Nâzım Hikmet, 2002: 98) ...

Doğanın canlılığı ve kusursuzluğunu dile getiren bu dizelerde, güçlü bir yaşama sevinci hissedilir. Şairin devrimci romantizm ve destansı anlatımına, daha çok yaşama sevinci ve umudu dile getirdiği dizelerinde rastlanır. Onda bu kavramlar, “devrimi” simgeler. Şair, eser boyunca hayatı tüm katılıyla yansıtmaya rağmen umudunu hiç yitirmemiştir. Emin Karaca, onun Marksist fikirlerle tanışıp, şiirini devrimin emrine verdikten sonra neredeyse tüm şiirlerinde “gelecek”ten başka bir perspektif görünmediğini belirtir (2010: 211).

“Saat beşe beş var.

Dağlar

Aydınlıyor.

Bir yerlerde bir şeyler yanıyor.

Gün ağardı ağaracak.

Kokusu tütmeye başladı

Anadolu toprağı uyanıyor.

Ve bu anda kalbi bir şahin gibi göklere salıp

ve pırıltılar görüp

ve çok uzak

çok uzak bir yerlere çağırın sesler duyarak

bir müthiş ve mukaddes macerada

ön safta en ön sırada

şahlanıp ölesi geliyordu insanın” (Nâzım Hikmet, 2002: 231).

Nâzım Hikmet’in isteği, Anadolu insanının bilinçlenmesi ve daha iyi yaşam koşullarına ulaşmasıdır. Yukarıda da belirtildiği üzere toplum sorunlarını ondan önce dile getirenler olmuştur. Özellikle Millî edebiyat dönemi roman ve hikâyesinin başlıca konusunu, Anadolu gerçekleri oluşturur. Bu dönemde Refik Halit Karay, Memleket Hikâyeleri’nde eleştirel gerçekçi ve mizahî bir tutumla Anadolu halkının içinde bulunduğu olumsuz durumları anlatır. Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin ise yeni edebiyatın halk kültüründen beslenmesi gerektiğini savunmakla bir bakıma, Anadolu halkının özünde barındırdığı insanî güzellikleri, tekrar hatırlatırlar. Aynı zamanda Mehmet Âkif de Kur’an-ı Kerim’deki ayetlerden örneklerle cehaletin bir kader olmadığını savunur. Nâzım Hikmet’i onlardan farklı kılan ise Marksist olmasıdır. Bununla birlikte onun, halkın içine karışma ve onların derdini anlama noktasında diğer sanatçılardan çok farklı olduğu söylenmez. Bilindiği üzere ne İslam dininde ne de Marksizmde sınıf farkı vardır. Aristokrat bir aileden geldiği halde, sürekli olarak halkı anlama çabası güden Nâzım Hikmet, Memleketimden İnsan Manzaraları’nda halkın arasına karışır ve onlardan biri gibi olur. Onun bu durumunu, edebiyat sosyolojisine başvurarak açıklamak gerekir. Nurettin Şazi Kösemihal’a göre “yazarın ekonomi bakımından bağlı bulunduğu sınıf ile ideoloji bakımından bağlı bulunduğu sınıf arasında uygunluk olabileceği gibi, ayrılık da olabilir. Örneğin burjuva sınıfına bağlı bir yazarın mutlaka burjuva ideolojisine bağlanması gerekmez. Burjuva sınıfına bağlı yazarlar arasında, kendi sınıfının değerlerini savunanlar olduğu gibi, bu değerlerin şiddetle aleyhinde bulunanlar, hatta bambaşka yepyeni bir sınıfın değerlerini savunanlar da çıkabilir” (1964-1966: 20). Nâzım Hikmet, davasına kendisini nasıl adadığını, mahkûm Halil kimliğinde şu sözlerle dile getirir:

“Halkın kokusunu ilk aldığı

kitleye ilk geldiği zaman

bir tuhaf tezattadır münevver delikanlılar

bir yandan topyekûn inkâr eder fert olarak kendini,

yine kendi kendiyile uğraşır öbür yandan.

Ben de kendi kendime sorardım:

–Her şeyini vermeye hazır mısın, Halil?

–Evet.

–Gözlerini?

–Evet.

Kör olduktan sonra da söylerim, yazarlar,

kör olduktan sonra da dövüşmek kabil” (Nâzım Hikmet, 2002: 266)...

Eserde, karşıt tipler sayesinde aydın sorunsalı da ele alınır. Sömürü düzeninde kendisine yer bulamadığı gibi başka bir safta da yer alamayan Doktor Faik, pasif aydın konumundadır. Hayata tutunacak bir bağı yoktur; bu nedenle intihar eder. Oysa Halil, halka inanmıştır. Güçlü bir iradeyle direnişin öncülüğünü üstlenir. Ölüm yerine yaşamı seçer. Şair, onun kimliğinde halka güvenini ve geleceğe umudunu bir bebeğin doğumuyla anlatır; çünkü onda umut, geleceği imleyen sosyalist-komünist devrimi çağırıştırır:

*“Bütün memeli hayvanlar gibi,’ diye düşündü Halil,
‘inekler, kediler, köpekler gibi.*

*Kâinat gibi,’ diye düşündü Halil,
‘doğuran ağaçlar, yıldızlar, cemiyetler gibi.’*

*Yumurta biçiminde açılıp büyüdü
çılak ve müthiş çiçeğin ortası.*

*Ve karartı belirdi derinliklerinde:
bu yumuşak ve ıslak saçlarıydı gelen çocuğun.*

(...)

*Ve Halil o zaman
dünyanın en güzel sesini duydu,
yeni doğanın ilk zafer türküsünü.*

Ve yüreği sevinçle doldu” (Nâzım Hikmet, 2002: 388-389).

Gerçeklik kavramı, sanat eserinde neyin yansıtılacağı konusunda farklı bakış açılarıyla Aristoteles’ten bugüne tartışılan bir konudur; çünkü sanatı yansıtma olarak tanımlayanlar, yansıtılan gerçeklikten farklı şeyler anlamışlardır. Bazılarınca bu, yüzey gerçeklik, bazılarınca insan tabiatının özü, bazılarınca idealleştirilmiş gerçeklik, yine bazılarınca toplumun günlük hayatıdır. Bunlardan sonuncusuna yani gerçekçilik akımına yakın olan toplumcu gerçekçiliğe göre ise, “sanatın yansıttığı gerçeklik, toplumsal gerçekliktir, ama bu gerçeklik devrimci gelişme içinde görülür ve doğru olarak tarihi somutlukla işçi sınıfının eğitimi gözetilerek yansıtılır” (Moran, 2003: 53). Bu, sanatın olanı değil, olması gerekeni yansıtması” (Oktay 2003: 157) anlamına gelir. “Devrimci romantizm” fikrini benimseyen Lunaçarski, Gorki’nin edebiyatın gerçeğin üstünde olması gerektiği ve edebiyatta yansıtılacak gerçekliğin militanca çabayı, romantizm diye tanımlamasına hak vermesi de hayatın gerçekliğinin olduğu gibi değil de dönüştürülerek anlatılmasını ifade eder (Oktay 2003: 83). Bu bakımdan “devrimci romantizm”, Caudwell’in de fikirlerinden hareketle, “olanın” yansıtılmasıyla birlikte, “insanları daha yüksek başarılarla doğru mahmuzlamak üzere, olabileceğin ideal görüntüsünün eklenmesi” (Belge, 1989: 124) olarak tanımlanabilir. Caudwell’in bu görüşü şiire işlevsellik yüklemesine dayanır; çünkü ona göre şiir, insanların yerleşik içgüdülerini, onların duygularını değiştirme yoluyla toplumsal olarak zorunlu amaçlara uyar (Belge, 1989: 123). Bu bilgilerden hareketle bakıldığında Nazım Hikmet’in incelenen eserinin, baştanbaşa destansı bir anlatım ve devrimci romantik bir üslûpla kaleme alındığı görülmektedir. Şiirin, geniş kitlelere hitap etme özelliğinden militanca ve coşkulu, romantik bir tutumla faydalanmasını bilen şair, bu sayede insanların yerleşik içgüdülerini, duygularını, düşüncelerini değiştirmek ister; çünkü mutlu bir geleceğin, dünyayı yeni baştan biçimlendirmekle mümkün olacağına inanmıştır.

Devrimci Hümanizm

Hümanizm kavramına farklı zamanlarda değişik manalar yüklenmiştir. Rönesans döneminde gramer, retorik, şiir, tarih ve felsefe disiplinlerine studia humanitas, yani beşeri bilimler veya insan bilimleri adı verilmektedir. 20. asrın ilk yarısında ise insanı merkeze koyan bir düşünüş ya da yaklaşım olarak beliren bu kavramdan, insana bütün değerlerin tek ve yegâne kaynağı olarak vurgu yapan görüş anlaşılmıştır (Cevizci, 2013: 801). Akım, adı üstünde insancılığı esas aldığı, yani bütün insanları kucaklama isteğinde olduğu için, evrensel bir özellik taşır (Çetişli, 2004: 52) Bu nedenle “Hümanizm ve sanatın evrenselliği” kavramları, Marksizmin ana doktrinlerini teşkil etmektedir

(Wellek ve Warren, 1983: 144). Ahmet Oktay, toplumcu gerçekçilikteki romantik eğilimin ‘humanist söylem’in mutlu gelecek ütopyası’ndan kaynaklandığını ve Pospelov’un “bu mutlu gelecek düşü’nü salt sosyalist amaçlı olduğu için gerçeğe uygun bulduğunu”, hatta bunu, “gerçeğin özü’ne içkin saydığını” belirtir. Ona göre “toplumcu edebiyatta, gelecekte herkesin ve her bireyin özgür olacağına inanan bir düş, asla yanılısma değildir” (2003: 159-160).

Nâzım Hikmet de gelecekte herkesin özgür olacağına inanmıştır. Onun ilk şiirlerindeki milletçi duygu ve düşünceler zamanla yerini, toplumcu gerçekçi ve evrensel insan haklarını dile getirdiği hümanist söylemlere bırakır. Zekeriya Sertel, Memleketimden İnsan Manzaraları’nda “Nâzım’ın insanlaştığını, insanı sevmeye başladığını” (1996: 57) belirtir. Onun insan ve yurt sevgisi, en açık şekilde, Memet’e Son Mektubumdur şiirinde görülebilir. O, bu şiirinde oğlundan “memleketini ve insanlarını” sevmesini ister. Gurbet duygusunu ve vatan özlemini derinden yaşayan şairin Zekeriya Sertel ile arasında geçen şu diyalog, onun samimiyetini yansıtır:

“Sen önceleri insanları ikiye bölerdin, komünist olmayanlara düşman der ve olanlara insan gözüyle bakmazdın. Şimdi oğluna mutlak insan sevgisini telkin ediyorsun. (...) Eskiden de şiirlerinde insan sevgisi yok değildi...

- Güldü.

-Haklısın, dedi, yaşla, görgüyle insan olgunlaşıyor. İnsanları sevmesini öğreniyor. Ve hangi sınıfa bağlı olursa olsun bütün insanlara aynı gözle bakmaya başlıyor. İnsanları bölen sınıf inancıdır. Ama insan insandır, insanları sevmek gerekir” (1996: 57).

Şair, Memleketimden İnsan Manzaraları’nda hem kendi halkının hem de dünya insanının acılarını dile getirir. Onda insan sevgisi, “dünya halklarının kardeşliği” şeklinde belirir. Bu nedenle eserde farklı milletlerden insanların hikâyelerine sık sık yer verilmiştir:

*“Yüz, yüz elli yıl önce doğmuş olsaydım eğer
saygı duyacaktım büyük Fransız inkılabına.*

(...)

O devirde yaşamadım

ama hâlâ heyecanla söylerim Marseyyezi.

Şimdi bir de yirmi yıl kadar öncesini düşün:

Farzet ki Afrika’da, Asya’da filan bir sömürge çocuğusun,

Elbette hayranlıkla seveceksin Türkleri, bizi,

emperyalizmin tırnağından koparıyoruz diye istiklalimizi.

Şimdi bir de Sovyetler Birliği’ni düşün:

milletlerin milletlere, insanın insana kulluğu yok edilmiş.

Elbette saygı ve sevgi duyacağım

sosyalizmin bu ilk yapısını kuranlara karşı” (Nâzım Hikmet, 2002: 526).

Eserde II. Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkisi, trenin penceresinden dışarıyı seyreden Yunanistanlı Mihail Trastellis’in dramıyla anlatılır:

“Bu dünyada böyle nasıl bir başına kalıverdin,

darmadağın oluverdin?

Arkadaşlar öldürüldüler.

Korent’te suların dibindedir balıkçı gemileri

sanki cam bir sandıkta insan cesetleri gibi yatıyorlar.

Bu sene Hitler’in subayları yiyecek istakozları.

(...)

Fakat kederliydi Mihail,

kederliydi, toprağı dinleyip

insanları ve dünyayı düşünemeyecek kadar.

Halbuki bu vagona, bu ikindi üzeri

insanlarla bugünkü dünyadandı kederi” (Nâzım Hikmet, 2002: 98).

İncelenen eserde yukarıda, verilen örneklerde olduğu gibi hümanizm ve sanatın evrenselliğini içeren birçok dize vardır. Nâzım Hikmet, ırk ayırmaksızın bütün dünya halklarının acısını dile getirmiş ve sosyalist-komünist devrimin gerçekleşmesiyle emperyalizmin egemenliğinin son bulacağına inancını sık sık tekrar etmiştir. Ona göre devrim demek, sadece kendi milletin kurtuluşunu değil; tüm dünya halklarının daha eşit ve daha insancıl bir geleceğe kavuşması demektir.

Olumlu Tip, Yan Tutarlık ve Burjuva ideolojisi İle Uzlaşmazlık

Toplumcu gerçekçi kuramda “olumlu tip”in en belirgin özelliği, “ezen ve ezilen arasındaki toplumsal şartlara direnmesi ve toplumla birey arasındaki uyumlu ilişkilere yönelik daha iyi bir yaşam doğrultusunda çaba göstermesi”dir. Memleketimden İnsan Manzaraları’nda burjuva ideolojisine ters düşen herkes olumlu bir tip olarak düşünülebilirse de Nazım Hikmet, eserinde kendi sözcülüğünü yapmak üzere Halil ismindeki bir mahkûmu öne çıkarmıştır. Halil, daha iyi bir yaşama dönük çabasında, yalnızca buna uygun kendi istek ve tasarımlarında değil, yaşamın temelden dönüşümünün nesnel zorunluluğunu, somut olarak gerçekleştirme yolunda çabalar (Pospelov, 2005: 495-4969); her zaman proleterya tarafında; burjuva ideolojisinin karşısındadır.

Bilindiği üzere “Marksist eleştiri, ekonomik koşulları ve toplumdaki sınıf çatışmalarını esas alır ve olayı bununla açıklar. (...) Sanatın, sanat türlerinin, akımlarının, üsluplarının, ekonomik alt yapı ve sınıf çatışmalarıyla ilişkilerini belirleyerek bunların nedenlerini ortaya koyar” (Moran, 2003: 87). “Sosyal yapı, sınıf çatışmaları ve çatışan güçler Marksist eleştirinin değer ölçütleridir. (...) Marksist eleştiri her şeyden önce içeriğin eleştirisidir. Eserin konusu, olayları, kişileri, kahramanları, sömürücü ve yönetici bir sınıfın çıkarlarını sürdürmesine yardımcı olmamalı, ezilen sınıfların çıkarlarına ters düşmemelidir” (Moran, 2003: 88). Bu anlayış doğrultusunda şair, memleketi ve dünya insanların kurtuluşunun sömürü (kapitalist) düzenine karşı Marksist devrimle gerçekleştirileceğine olan inancını Halil vasıtasıyla açıkça savunur; çünkü Marksizme gere “devrim, proleteryanın kapitalist düzeni yıkıp sınıfsız bir toplum meydana getirmesi demektir” (Tunalı, 1976: 29). Nâzım Hikmet de Marks gibi, yaşamının sonuna kadar bu devrimin gerçekleşmesini beklemiştir. Feridun Andaç’ın da belirttiği gibi devrim düşüncesi, onun hayatının bütün dönemlerinde yer etmiştir. Öyle ki, toplumcu sanatın hep savunucusu ve uygulayıcısı olmayı benimsemiş, bir sanatçı için “yan tutmanın” ne anlama geldiğini göstermiştir (2002: 296).

“Marksist eleştiri, edebiyatı, onu ortaya çıkaran tarihsel koşullar bakımından ele alır ve benzer bir biçimde kendi tarihsel koşullarına karşı da bilinçli olmalıdır” (Eagleton, 2015: 7). Nâzım Hikmet’in Memleketimden İnsan Manzaraları’nı dört ana mesele üzerine kurgulamak isterken bu unsurların bilincinde olduğu, aşağıdaki sözlerinden anlaşılmaktadır:

“1) İstiyorum ki okuyucu 12.000 mısraı bitirdikten sonra vıcık vıcık insan kaynaşan bir mahşerden geçmiş olsun. 2) İstiyorum ki bu insan mahşerinin konkre ifadesi okuyucuya ana hattında muayyen bir devirdeki, muhtelif sınıflara mensup Türkiye insanları vasıtasıyla Türkiye’nin muayyen bir tarihi devredeki sosyal durumunu anlatsın. Tabii donmuş bir halde değil diyalektik seyri ve akışıyla. 3) İstiyorum ki, ikinci planda, Türkiye cemiyetini çevreleyen dünya durumu-muayyen bir devrede-anlaşılsın. 4) İstiyorum ki -nereden gelinip, nereden olunduğu, nereye gidildiği? sualine- sahamın içinde azami imkânlarla cevap verilsin” (1996: 121).

Şair, eseri bölümler halinde tasarlamıştır:

“1) Birinci kitap lümpen proleter, proleter, küçük burjuva sınıfının takdiminde bir mukaddimedir. (...) 2) İkinci kitap küçük burjuva ve burjuva sınıfının takdiminde bir mukaddemedir. Buraya bir vakıayı sonuyla, neticesiyle de aydınlatmak için ‘Millî destan’ girecektir. (...) 3) Birinci kitapla ikinci kitaptaki şahsiyetler birbiriyle karşılaşmadan önce (...) 4) Üçüncü ve dördüncü kitap birinci ve ikinci kitapların inkişafıdır. Bir Anadolu kasabası bir köy ve şehirde

(şehir İstanbul)... Bu davayı sona erdirebilmek için hesap ettim, irili ufaklı 300 kadar insanı- muhtelif ölçülerde- perdeye çıkarıp gerisin geri çekmek lazım gelecek. İçlerinden bazıları perdeye sona kadar zaman zaman çıkacaklar” (Nâzım Hikmet, 1996: 121-122).

Nâzım Hikmet ile hapisanede üç buçuk yıl geçiren Orhan Kemal, anılarında, Memleketimden İnsan Manzaraları'na mahkûmların ve hapisane çalışanlarının bol malzeme verdiğini anlatır: “Yayalar, köylü İbrahim'ler, çorbacı Memet'ler, lâz Eyüp Ağalar, İlyas Kaptanlar, Balkanlı Muhacirler, Azerbaycanlı Şükrü Beyler ve Galip Ustaların” eserde bir adı, bir rolü vardır. Özellikle “haysiyet sahibi” ihtiyar bir adamın Nâzım Hikmet üzerinde tesiri büyük olmuştur. Şair, sık sık onun koğuşuna gider ve birlikte sohbet ederler. Orhan Kemal, bu adamın eserde ne isimle geçtiğini hatırlamaz. Fakat “Madenin tuncu/insanın piçi/ iyisi de var!” tarzında sözler söylediğini ve bu tür pasajların ihtiyar Balkanlı'nın dostluğundan kazanılmış şeyler olduğunu belirtir. Şairin mahkûmlarla dost olduğunu ve onlar üzerinde bıraktığı etkiyi ise şöyle anlatır: “Ben de çok rastladım; Nâzım, okurken dehşetli tesir- lere kapılanlar, iç geçirenler olurdu. Ağlayanlar arasında ben de vardım. Sonra, meselâ, dinledikleri şeylerin tesiriyle hatırası canlananlar o kadar çoktu ki” (Kemal, 1996: 69-70)...

Memleketimden İnsan Manzaraları'nın ilk sayfası Haydarpaşa Garı'nda merdivenlerde bekleyen Galip Usta'nın tasviriyle başlar. O, Anadolu insanının tipik bir örneğidir. Şair, ilk önce onun zayıf ve korkak oluşuna vurgu yapar. 5 yaşında kağıt helva yemek, 10 yaşında mektebe gitmek, 11 yaşında babasının bıçakçı dükkânından akşam ezanı öncesi çıkma isteği, 15 yaşında sarı iskarpin giyme arzusu... 52 yaşına kadar hayata dair beklenti ve korkuları sıralanır. Babası 51'inde ölmüştür. Geçim kaygısı ve ölüm korkusu onun yaşamının özetidir. Daha 16 yaşında babasının dükkânı neden kapattığı ve dükkân ile fabrikanın birbirine benzememesi, şairin dile getirdiği zıtlıklardır. Galip Usta ve baskıcı Ömer el işçiliğinin yerini makinenin alması sonucu işsiz kalmışlardır. Gerçi şair, makine sayesinde insanlığın refah ve saadete ulaşabileceğine inanmıştır. Anadolu'nun sefalet manzaralarını yakından görmesi ve onlar karşısında duyduğu büyük ızdırapla makinaya ve makinalaşmaya tek kurtuluş nazarıyla bakmıştır (Kaplan, 2011: 334).

Haydarpaşa Garı'nın merdivenlerinde tasvir edilen ikinci kişi, nüfusa kayıtlı olmayan ama adı Kemal olan kimsesiz ve yoksul bir çocuktur. Üçüncü kişi, tipik anaç vasıflarıyla tasvir edilen Kafkasyalı Advie Hanım'dır. “Çorapta” çalışan on üçündeki Âtîfet ile üç erkek bir kadın ve dört jandarma da merdivende görünür. 19 yaşındaki tesviyeci Fuat ve arkadaşları perdeleri indirip kitap okudukları için iki yıldır hapiste yatmaktadır. Galip Usta Fuat'ın kelepçesine bakarak sürekli olduğu gibi yine düşünmeye dalar. İstanbul'da ve dünyada ne çok fabrika ne çok insan olduğunu. Devam eden mısralar yine işsizlik korkusuna bağlanır. Ona göre askere alınan adam belki de işsiz sayılmayacaktır.

Hiçbir eser politik bakımdan tarafsız olamaz. Bundan ötürü eserin okur ve toplum üzerindeki politik etkileri her zaman için söz konusudur (Moran, 2003: 88). Bir edebî eserde seçilen tipler, farklı inanç ve tutumları sergilemeleri bakımından bazen yazarı temsil eder, bazen de yazarı temsil eden şahısların karşısında yer alırlar. Nâzım Hikmet, incelenen eserinde bu yolu izler. Bir taraftan devrimciler ile egoist burjuvaziyi kutuplaştırırken diğer taraftan bir devrimci olarak halkın yanında olduğunu hissettirir.

Eserin II. Kitabında (bölüm) üst sınıfa mensup tiplerin memleket meseleleri üzerine sohbetleri ve kişisel hırsları dile getirilmektedir. İlk olarak satranç oynamakta olan edip Hasan Şevket tanıtılır. Gözü mebuslukta olan Nuri Cemil, burjuva Burhan Özedar, Nuri Öztürk, Basri Şener... “Kafalarının gücünü satarak geçinen”, “iki yüzlü ve ihanete hazır” bu tipler, “kadife vagona kavuşmak için” / “bozkırda başları önde dolaşan bir çakal sürüsü” gibidirler. Nuri Cemil tipiyle “kendisine benzeyen” çevresinin kişiliği şöyle özetlenir:

*“İnsanın
kendine benzeyen insanlarla boğuşması zor şeydir,
(...) Nuri Cemil,
fakat boğuştu on beş yıl
arkadaşsız
yorgun*

sarhoş ve uykusuz” (Nâzım Hikmet, 2002: 122).

“(..)

Hiçbir kitabı sonuna kadar okumadı Nuri Cemil.

Ve hiçbir kitap için ‘Okumadım’ demedi” (Nâzım Hikmet, 2002: 123).

Hükümete muhalif olan Nuri Cemil, ferdiyetçi, liberal ve demokrattır. Fakat gazete patronu Rifat Bey ve oğullarının emrine girince “eski bir şapka” gibi demokratlığı bırakmıştır. Üsküdarlı Mümtaz ile Marksizme karşıdır. Burhan Özedar ise “genç Cumhuriyet’in kalkınmacı hamlelerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan yerli burjuvanın eleştirisidir” (Aymaz, 2007: 78). Rüştiyeyi bitirmiş, askerliği bedelli yapmıştır. İçki içmeyen Burhan Özedar bir kere “harama uçkur çözmemiş”tir. Kendi giderse de ev halkı baloya gitmez. Kızı Amerikan Kolej’inde okumuştur. Amerikan dolarıyla milyon olmuştur. Sivaslı’dır. Karahisar’da toprak olan babası kervancı Osman Ağadan “Sivas’ta iki mağaza / 150 katır” kalmıştır. Eserde onun sahte milliyetçiliği ironik bir dille eleştirilir:

“Yaşasın milliyetçiler:

Büyük Millet Meclisi’ne istida verdi Burhan.

Cigara kağıtları ay yıldızlıdır artık.

Sermaye yine Rumlardan,

Burhan ortak” (Nâzım Hikmet, 2002: 133-135).

Burhan Özedar’ın trende sohbet ettiği konular arasında “çıplak” köylüye “örnek elbise giydirme projesi” de vardır:

“Neden?

Şapkayı zorla giydirmedik mi?

Orda zorlamak inkılapı,

Burda zorlamak irticadır” (Nâzım Hikmet, 2002: 140).

Bir devlet kuruluşu olan Sümerbank’ın üstleneceği bu projeye, orada sohbeta katılanlardan “büyüklerden insan konuştu” diye bahsedilen kişi karşı çıkar. Devam eden dizelerde sürekli karısı tarafından aldatılan ve her yıl sevgili değiştirmekle ünlü olan Osman Necip’ten bahsedilir. Avrupaî tarzda yetişmiş Cazibe Hanım ve kocası Müfit Bey, Mösyö Düval, Şinasi Bey, mülteci Azeri kardeşlerimizden Kasım Ahmedof, fabrikatör Alpersoy, Aziz Bey (iş adamı) devlet imkânlarından kısa sürede faydalanmayı başaran zenginlerdendir. Buraya kadar kompartımanlarda kalan insanların birbiriyle tanışıp kaynaştığı görülmektedir.

Eserin II. Kitabının V. Kısımında Anadolu Sürat Katarı, Sapanca’dan sonra Bilecik’tedir. Saat 22: 00 civarında trenin yemekli vagonunda Doktor Faik, Garson Mustafa, Metrdotel ve Aşçıbaşı Mahmut Aşer şiir üzerine sohbet etmektedir. Garson, Ahmet Haşim’i okur; sonra Haşim’in şiiri üzerine yorum yapılır ve onun şiiri “dövüş” içermediği için eksik bulunur. “(..) açık/ korkunç/ cesur/ haklı ve umutlu bir tek sözü yoktur Ahmet Haşim’in.” Oysa “Şiir dünyadan ibaret”tir. Şiir bu günün dünyasını anlatmalıdır (Nâzım Hikmet, 2002: 199-200). Sonra Garson Mustafa, destan okumaya geçer (gerçekte yazılmaktayken hapisyanede mahkûmlara okunan Memleketimden İnsan Manzaraları’nı), onlar dinler. Devam eden dizelerde Nâzım Hikmet, şiirsel bir üslup sergiler; fazlasıyla tasvir yüklü dizelerde sözü kadınlara getirir:

“Ve kadınlar

bizim kadınlarımız:

korkunç ve mübarek elleri

ince küçük çeneleri, kocaman gözleriyle

anamız, avradımız, yârimiz,

ve sanki hiç yaşamamış gibi ölen

ve soframızdaki yeri

öküzümüzden sonra gelen,

ve dağlara kaçırıp uğruna hapis yattığımız,
 ve ekinde, tütünde, odunda ve pazarda,
 ve karabasana koşulan
 ve ağıllarda
 ışıltısında yere saplı bıçakların
 oynak ağır kalçaları ve zilleriyle bizim olan
 kadınlar

bizim kadınlarımız” (Nâzım Hikmet, 2002: 219)...

Eserde Halil, Fuat ve Süleyman adındaki mahkûmlar Nâzım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı ve Kemal Tahir’i temsil eder (Aymaz, 2007: 101). Memleket ve davaları uğruna her fedakârlığı yapmaya hazır olan ve sırf okudukları için tutuklandıkları anlaşılan bu gençler, devrimcidir. Onların hangi kitapları okuduğu ve tutuklanma nedenleri ayrıntılı olarak anlatılmaz. Ancak dünyayı Marksist fikirlerle bilinçlendirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Nâzım Hikmet, yukarıda sadece birkaç örneği verilen olumlu tipler aracılığıyla Marksist sanat anlayışının yarattığı yeni insan toplumunun vasıflarını ortaya koyar. “Bu insan tablosunda en ileri sınıfın ahlâksal-tinsel kuralları, -proletaria dayanışması ve internationalizm eylemi ve bilinci ve bireysel-toplumsal ilgilerin uyumuna çabalama- insan değerlerinin ölçüsüdür” (Tunalı, 1976: 171-172). Karşı cephedekiler de sömürücü, menfaat düşkünü, sahte milliyetçi zümrelerdir. “Kıymetin teşekkülünde emek her şey olduğuna göre onun sahibi olan emekçilerin teşkil ettiği sınıf bir tarafa, onun emeğini istismar edenler, karşı sınıf olarak öteki tarafa konur” (Fındıkoğlu, 1952: 156). Bu durumda eserdeki egoistler ile sömürülen halk tabakası, birbirine karşıt iki sınıfı oluşturmaktadır. Şair, sınıf farkını, iki farklı trende yolculuk yapan insanların hikâyeleriyle görünür kılar. Eserin I. Kitabında takdim etmek istediği “lumpen proleter” ve “küçük burjuva sınıfı” 15: 45 katarı yolcularıdır; II. Kitabında görünen Anadolu Sürat Katar’ındaki yolcular ise “küçük burjuva” ve “burjuva sınıfı”ndan oluşur.

Eserde belirgin vasıflarıyla bir proleter sınıfın öne çıkarak devrimci mücadele verdiği söylenemez. Anlaşılan odur ki okudukları için tutuklanan devrimciler, bu görevi üstlenmişlerdir. Lumpen proleter olarak halk, çoğunlukla ezilen emekçileri temsil etmektedir. Baskıcı Ömer, Recep, Ali, Aysel, Neclâ, Vedat, mahkûmlar, askerler, trendeki yemekhane çalışanları vs. incelenen eserdeki halk tabakasına mensup tiplerdir. Şair, önce onların dış görünüşünü tasvir eder ve sonra bazen kısa, bazen uzun bir şekilde hikâyelerini anlatır. Eserdeki kişilerin bazıları sonraki sayfalarda tekrar görünür. Nedim Gürsel, bu eserdeki köylülerin, “köylü proleter” olduklarını belirtir (2002: 126). Nilay Özer ise Nâzım Hikmet’in Memleketimden İnsan Manzaraları’nda İmajlar: Toplum, Tarih Ve Sinema adlı çalışmasında bu sınıf için üretilen tiplerin başında Aysel, Neclâ ve Vedat üçlüsünün geldiğini belirtir. Ona göre bunların yaptıkları işler doğrudan söylenmez; ancak kızların fahişe oldukları ve Vedat’ın onlara müşteri bulduğu daha çok diyaloglar ve kısmen imajlar aracılığıyla ortaya çıkar. Yaşları görüntülerinden anlaşılmayan ama çocuk yaşta olmaları muhtemel kızlardan Aysel’in hasta ve bakımsız olduğunu düşündüren imajlara karşılık Neclâ’yı daha sağlıklı ve yuvarlak hatlı çizen imajlar göze çarpar. Ayrıca Vedat’ın, CHP’nin siyasi programını belirleyen altı ilkeyi temsil eden altı oklu kravat takıyor olması yaptığı iş bağlamında kara mizaha dönüşür. CHP logolu beyaz kravat imajı; modern giysilerin yaygınlaştırılması ve çağdaşlık, kadına yönelik sömürü, alt sınıflarda kadının durumu gibi geniş bir yorum ve eleştiri alanına okuru çeker (2013: 63-64). Buna benzer incelemiş olduğumuz eserde yer alan pek çok imaj, gerçekliğin farklı boyutlarda okunmasına imkân sunmaktadır.

İncelenen eserde kadınların ezilmesi, yanlış din ve kader inancı, adaletsiz bir toplum düzeni gibi Anadolu’yu geri bırakan pek çok toplumsal sorun ele alınmıştır. Eserin yansıttığı sosyal, kültürel ve siyasî gerçeklikler şairin tanıdığı olduğu bir devri resmetmektedir. Şaire göre Anadolu’nun sefaleti ve Anadolu insanının ezilmişliğinin sorumlusu, üst sınıfa mensup bencil tiplerdir. Eser boyunca Anadolu insanının saflığı ile milliyetçi-muhafazakâr entellektüellerin menfaat düşkünlüğü zıtlık oluşturmaktadır. Marksist ideolojiye sahip olan şairin karşı cephe olarak konumlandığı sahte milliyetçi, güçlü kesime karşı öfkesi çok belirgindir. Eserde öfkesi sık sık yükselir. Mesela mahkûm Fuat ile çavuş, muharebeden konuşurlarken mahkûm Süleyman, Tevfik Fikret’in “Yiyin efendiler, yiyin, bu

hanı iştiha sizin..." (Nâzım Hikmet, 2002: 126) beytini okur. Halbuki eserde adı geçen ve sonradan güç sahibi olan bazı kişiler de aslen Anadolu'dur. Anadolu insanı saflığın, dürüstlüğün simgesi gibi algılanır. Eserde de böyle sunulmuştur. Ne var ki ekonomik gücü ele geçirenler üst sınıfa yükselmekte ve bencilleşmektedirler. Onlar alt sınıfın derdine merhem olmazlar. Şairin bu tespitleri doğrudur, ama bencilleşen üst sınıfı sadece milliyetçi-muhafazakâr karşı kutup olarak sunması, onlara öfkesinden kaynaklanmaktadır. Oysa bencillik, insanoğlunun olumsuz bir özelliğidir. Hangi ideolojiye inanmış görünürse görünsün, gücü elinde bulunduran herkesin kişisel hırslarını, memleket menfaatinin önüne geçirme ihtimali vardır.

Görüleceği üzere, eserde üç farklı sınıfın varlığından söz etmek mümkündür ve konumları da açıktır. Olumlu tipler, burjuva ideolojisi ile uzlaşmazlar. Eserdeki bu insan manzarasının konumundan, bugün Türkiye'de hâlâ süren aydının ya da halkın kim olduğuna yönelik tartışmalara cevap aranabilir.

Sonuç

Estetik, her ne kadar bazı kriterleri sanat adına belirlese de toplum sorunları, geçmişte olduğu gibi bu gün de sanat eserlerinde farklı ideolojilerle dile getirilmektedir. Nâzım Hikmet, Memleketimden İnsan Manzaraları başlıklı eserini, Marksist sanat kuramına uygun olarak ekonomik alt ve üst yapı karşıtlığı veya sınıf çatışması üzerine kurgular. Eserinde ekonomi noktasında odaklanmış bir sosyal yapıyı, realist bir tutumla yansıtır ve kapitalist düzenin eşitsizliğine karşı proletaryanın hakkını savunur. "Dövüş içeren bir şiir" yazmasının başlıca nedeni de emperyalist sömürüye karşı duyduğu öfkedir. Anadolu insanı üzerinden milli duyguları ve emeği şiiriyle görünür kılan şair, aynı zamanda hümanist bir üslûpla evrensel insan haklarını da dile getirir; eserin bütününde, devrimci romantizm ve destansı bir anlatımla geniş kitlelere seslenerek Marksizmin propagandasını yapar.

Bir belgesel tarzında, iki farklı tren katarını hareket halinde yansıtan eserde, sık sık saatin ve güzergâhların verilmesi okura yolculuk telaşını duyurmaktadır. Ancak şairin eserin biçim ve içerik uyumunu başta tasarladığı gibi uygulayamaması sonucu eser, on yedi bin dizeyi bulmuştur. Şiir formunda kaleme alınan eserde birçok tipe yer verilmesi, onların hikâyelerinin anlatılması, anlatıcının bazen şair olması, bazen diyaloglara geçilmesi gibi pek çok unsur, çok katmanlı bir yapı oluşturmuştur. Değişik insan portreleri üzerinden hem Türkiye'nin belli bir tarihini hem de Türkiye'yi çevreleyen dünya durumunu anlatmak isteyen şairin Memleketimden İnsan Manzaraları başlıklı eseri, geleceğe dair umudu, şiirlerle görünür kılmakla Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiştir.

Kaynakça

- Akpınar, S. (2014). "Toplum-Sanat ve İdeoloji Üçgeninde Toplumcu Gerçekçiliğin Edebiyat ve Siyaset İlişkisine Yaklaşımı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 7 Sayı: 30, s.7-26. <https://www.sosyalarastirmalar.com/yeni/anasayfa.html>.
- Andaç, F. (2002). "Nâzım Hikmet'in Düz Yazı ve Düşünce Dünyasından İzler", 100. Doğum Yıldönümünde Nâzım Hikmet'e Armağan, (Ed.: Alper Kabacalı), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aymaz, G. (2007). Sanat Üretiminin Toplumsal Oluşumu, Marmara Ün. Sos. Bil. Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi).
- Babayev, E. (1997). Ustam ve Ağabeyim Nâzım Hikmet, (Çev.: A. Behramoğlu), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Belge, M. (1989). Marksist Estetik Christopher Caudwell Üzerine Bir İnceleme, İstanbul: BFS Yayınları.
- Çetişli, İ. (2004). Batı Edebiyatında Edebî Akımlar, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eagleton, T. (2015). Marksizm ve Edebiyat Eleştirisi, (Çev. Utku Özmakas), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fevralski, A. (1997). Nâzım'dan Anılar, (Çev.: A. Behramoğlu), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1952). Sosyalizm 2. Kitap, İstanbul: İstanbul Ün. Yayınları.
- Fişekçi, T. (2002). "Nâzım Hikmet'in Şiir Evreleri", 100. Doğum Yıldönümünde Nâzım Hikmet'e Armağan, Editör: Alper Kabacalı, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gülendam, R. (2003). "Marksist (Toplumcu) Edebiyat Eleştirisi", Hece Eleştiri Özel Sayısı, s. 252-259.

http://hece.com.tr/kategori/Hece_Dergisi/_ELESTIRI.html.

Gürsel, N. (2002). Doğumunun Yüzüncü Yılında Dünya Şairi Nâzım Hikmet, İstanbul: Can Yayınları.

Gürsel, Y. (2016). "Memleketimden İnsan Manzaraları", Edebiyatta Mimarlık, İstanbul: Yem Yayınları.

Kacıroğlu, M. (2016). "Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında (1923-1940) Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Tartışmaları", ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1/2, s. 27-71. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/etusbed>.

Kaplan, M. (2011). Şiir Tahlilleri 2, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kaplan, R., İleri, C. ve Öztürk, A. (1998). Edebiyat Bilgi ve Kuramları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Karaca, E. (2010). Tepeden Tırnağa Nâzım Hikmet, İstanbul: Destek Yayınevi.

Kemal, O. (1996). Nazım Hikmet'le Üç Buçuk Yıl, İstanbul: Milliyet Yayıncılık.

Levend, A. S. (1998). Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Moran, B. (2003). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İstanbul: İletişim Yayınları.

Nurettin Şazi Kösemihal, (1964-1966), "Edebiyat Sosyolojisine Giriş", Sosyoloji Dergisi, S:19-20, s.1-36, İstanbul. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji>.

Oktay, A. (2003). Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları, İstanbul: Everest Yayınları.

Özer, N. (2013). Nâzım Hikmet'in Memleketimden İnsan Manzaraları'nda İmajlar: Toplum, Tarih Ve Sinema, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, (Basılmamış Doktora Tezi).

Ran, N. H. (1996). Kemal Tahir'e Mapusane'den Mektuplar, İstanbul: Boyut Matbaacılık.

..... (2002). Memleketimden İnsan Manzaraları, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sertel, Z. (1996). Nâzım Hikmet'in Son Yılları, İstanbul: Milliyet Yayıncılık.

Şenyurt, O. (2016). "20. Yüzyıl Batı Sanatındaki Akımların Mimarlık ve Kent Mekânlarıyla Etkileşimi", Edebiyatta Mimarlık, İstanbul: Yem Yayınları.

Tunalı, İ. (1976). Marksist Estetik, İstanbul: Altın Kitaplar Matbaası.

Ülken, Hilmi Ziya (2013). Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Wellek, R. ve Warren, A. (1983). Edebiyat Biliminin Temelleri, (Çev.: A. E. Uysal) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

..... (2001). Edebiyat Teorisi, (Çev.: Ö. F. Huyugüzel), İzmir: Akademi Kitabevi.

Yerli Turistlerin Destinasyon İmaj Algılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Edirne Örneği

A Research on Determination of the Destination Image Perceptions of Domestic Tourists: The Case of Edirne

Aydın ÜNAL¹

Fusun ESENKAL ÇÖZELİ²

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.745937

Öz

Çalışmada Türkiye'nin önemli kültür ve tarih destinasyonlarından Edirne ilini ziyaret eden yerli turistlerin destinasyon imajı algılarının ölçülmesi ve sahip oldukları imaj düzeylerini oluşturan unsurların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda 1-7 Temmuz 2019 tarihlerinde düzenlenen 658. Kırkpınar Yağlı Güreşleri'ni yerinde takip etmek üzere Edirne'yi ziyaret eden yerli turistlere uygulanmak üzere hazırlanmış anket formları toplam 300 yerli turiste yüz yüze iletişim kurularak ulaştırılmıştır. Geri dönüş sağlanan anketlerden 18 tanesi aynı cevap alanının birden fazla kodlanmasından ve 12 tanesi de cevap kodlarının %50'den fazlasının boş bırakılmasından dolayı değerlendirme dışında bırakılmıştır. 270 anket formu ile yapılan analizler (SPSS) sonucunda; yerli turistlerin genel olarak destinasyondan memnun ayrıldıkları (%84), tekrar destinasyonu ziyaret etmek istedikleri (%80), destinasyon imaj algılarının (%83) ve genel olarak destinasyon arzu seviyelerinin (%85) çok yüksek düzeyinde gerçekleştiği belirlenmiştir. Diğer taraftan yerli turistlerin az bir kısmı destinasyondan genel olarak memnun ayrıldıklarını (%16) ve destinasyonu tekrar ziyaret etmek istemediklerini (%20) ifade etmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: Turizm, Destinasyon İmajı, Turist Algısı, Tekrar Ziyaret Niyeti, Yerli Turist, Edirne

Abstract

This research aims to measure the destination image perceptions of the domestic tourists who visited Edirne, which is one of Turkey's important culture and history destinations. The research also aims to determine the elements that made up the image levels of these tourists. In this context, questionnaires prepared for domestic tourists visiting Edirne to follow 658. Kırkpınar Oil Wrestling organized on 1-7 July 2019 were delivered to them by face-to-face communication. 18 of the returned questionnaires were excluded from the evaluation due to multiple coding of the same answer field and 12 of them were excluded from the evaluation since more than 50% of the answer codes were left blank. As a result of the analyzes (SPSS) conducted with 270 questionnaire forms; it was determined that domestic tourists were generally satisfied with the destination (84%), they wanted to revisit the destination (80%) and that their destination image perceptions (83%) and destination desire levels (85%) were very high. On the other hand, a small number of domestic tourists stated that they were generally not satisfied with the destination (16%) and did not want to revisit the destination (20%).

Keywords: Tourism, Destination Image, Domestic Tourist, Tourist Perception, Revisit Intention, Edirne

¹ Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Pınarhisar Meslek Yüksekokulu; KIRKLARELİ. aydin.unal@klu.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-6377-8587

² Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma 17 Eylül Üniversitesi Erdek Meslek Yüksekokulu; BALIKESİR. fusunesenkal@yahoo.com; ORCID ID: 0000-0002-9402-1640

Extended Abstract

Aim of the Research

This research aims to measure the destination image perceptions of the domestic tourists who visited Edirne that is one of Turkey's important culture and history destinations and to determine the elements that constitute the image levels these domestic tourists have.

Destination Selection Process of the Research

The factors that were effective in determining the relevant destination as the research area were that Edirne hosts Kırkpınar Oil Wrestling (Organized for the 658th time in 2019) which is one of Turkey's and the world's important historical sports organizations and which is included in the UNESCO World Historical Heritage List; that it has concrete architectural values (Meriç Bridge, Selimiye Mosque, Üç Şerefeli Mosque, Eski Mosque, Health Museum, etc.) due to being the capital of the Ottoman Empire from 1365 to 1453; that it has intangible cultural riches (fragrant soaps, rag dolls, etc.), natural beauties (Erikli Beach, Saros Bay, etc.), gastronomic features (Tava Liver, Almond Paste, etc.); that it is close to brand destinations and populated cities such as Istanbul (237 km) and Çanakkale (228 km) and it has an increasing recognition in national and international scale every passing year.

Sample Selection Process of the Research

Within the scope of the research aim, the questionnaire forms prepared to be applied to domestic tourists visiting Edirne to follow the 658th Kırkpınar Oil Wrestling held on July 1-7, 2019 were delivered to 300 domestic tourists on the relevant dates by face-to-face communication. Annual statistics on how many people attended the relevant organization could not be reached. For this reason, convenience sampling method which is one of sampling methods that are not based on probability was used in determining the domestic tourists surveyed during the data collection process of the research due to its advantages of time and cost, ease of access and its applicability to existing or volunteer individuals (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007:67; Erkuş, 2011:106). 18 of the returned questionnaires were excluded from the evaluation since the same answer field was coded more than one and 12 of the returned questionnaires were excluded from the evaluation since more than 50% of the answer codes were left blank. 270 questionnaires were included in the evaluation part of the research and the return rate of the questionnaires was 90%.

Data Collection Method of the Research

The literature is seen to have domestic and foreign studies that measure the destination image perceptions of tourists related to tourism destinations and that determine the elements that constitute the image levels of the tourists. However, it is seen that a study has not been carried out in the sample of Edirne destination on the subject of this research. In order to eliminate this deficiency in the literature, a research questionnaire consisting of two parts and which was based on the studies of Güçer (2010) and Uğur et al. (2018) was designed. The first part of the questionnaire consists of 12 demographic questions and statements that the respondent can choose for these questions and the second part of the questionnaire consists of 21 statements (very high, high, medium, low, very low range) for determining the elements that constitute the image perceptions of the tourists in the tourism destination. Academic assistance on language and translation was obtained during the preparation of the questionnaire. Demographic questions of the research questionnaire include domestic tourists' age ranges, education levels, professions, monthly incomes, accommodation types, numbers of visits to the destination, ways of coming to the destination, sources of information about the destination, general satisfaction levels with the destination, intentions to visit the destination again, general evaluations of the destination image and the overall desire level of the destination. The elements that constitute the destination image perceptions of the tourists include the untouched nature and clean environment of the destination, symbolic structures and historical buildings, museums suitable for cultural and historical past, compatibility of its streets with its history, protection of historical and cultural heritage, good and quality service delivery, professionalism of staff serving tourists, local people's view of tourists, intercity and in-city transportation facilities, the adequacy of in-city guiding signs, infrastructure facilities, the adequacy of souvenirs-shopping-tourist information resources-food and beverage businesses-accommodation facilities-health facilities and entertainment opportunities, the safety of the destination in terms of tourism and its being a developed place.

Data Analysis of the Research

After the survey, the data obtained from the questionnaire forms were analyzed via the SPSS statistical data program. The data related to the demographic variables of the domestic tourists obtained from the

questionnaires were analyzed with percentage and frequency values. The reliability of Likert variables in the scale was analyzed by using Alpha model. After the reliability analysis, the scale prepared for determining the elements forming the destination image perceptions of domestic tourists were evaluated with percentage and frequency values.

Results of the Research

The image suggestions that the domestic tourists participate at a high level can be said to include the safeness of the destination in terms of tourism, many symbolic structures and historical buildings in the destination, positive view of local people to tourists, the adequacy of souvenir sales points in the destination, the museums suitable for cultural and historical past, sufficient shopping opportunities in the destination, feeling good and quality service is offered to tourists at the destination, perceiving the destination as a developed place in terms of tourism, perceiving the streets of the destination in harmony with its historical past, perceiving the historical and cultural heritage of the destination as being preserved and seeing the health facilities sufficient. The image suggestions that the domestic tourists participate at a low level can be said to include the tourist information sources of the destination, the level of professionalism of the staff providing tourist services in the destination, the food and beverage establishments at the destination, the entertainment facilities, the infrastructure, the intercity and in-city transportation opportunities, the guiding signs in the city and the accommodation facilities. In addition, domestic tourists showed low participation in the proposal that the destination has an untouched nature and a clean environment.

Giriş

Bir ülkenin vatandaşlarının kendi ülke sınırları içinde turizm faaliyetlerine katılmaları iç turizm olarak tanımlanmaktadır (Kozak vd., 2015:23). İç turizm hareketleri bir ülkenin genel turizm sisteminin önemli bir bileşendir (Hassan, 2012:2) ve aynı zamanda o ülkenin dış turizm hareketlerine de destek sağlayan bir olgudur (Tanrıverdi ve Oktay, 2002:123). Öyle ki örneğin; Batı Avrupa ülkelerinde iç turizm hareketlerine katılan turistlerin oranı ile bu ülkeleri tercih eden yabancı turistlerin oranı ile neredeyse aynı düzeydedir. Bu durum ilgili ülkelerdeki turizm hareketlerinin dengeli gelişimini göstermesi açısından oldukça önemlidir (Johnson ve Vanetti, 2008: 289; aktaran, Dragicevic vd., 2011:59).

Dünya'nın önde gelen ve markalaşmış turizm destinasyonlarında da turizm hareketlilikleri açısından iç turizm ve dış turizm arasında sağlıklı bir dengenin olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Örneğin; Fransa'nın turizm pazarının %65'i, Almanya'nın turizm pazarının ise %47'si iç turizm hareketlerinden oluşmaktadır. Benzer şekilde İtalya'nın yıllık 58 milyar Euro'luk turizm cirosunun %65'i iç turizm hareketlerinden sağlanırken Fransa'nın turizm ekonomisinin üçte ikisini iç turizm hareketleri oluşturmaktadır (Güzel, 2011:128-129). Yine Tayland'da da turizm hareketleri ve gelirleri büyük oranda ülke içi turizm hareketlerine ve harcamalarına dayanmaktadır (Hayamin ve Srivihok, 2018:39). Türkiye turizmi açısından konuya bakıldığında ise iç turizm ne yazık ki turizm otoritelerinin çoğu tarafından dış turizmin uzantısı olan yardımcı bir turizm şekli olarak değerlendirilmektedir. Bunun sonucu olarak da Türkiye'de iç turizm pazarı uzun yıllar ihmal edilmiştir. Her ne kadar son yıllarda ülkede yerli turistlere verilen önem eskisine oranla artmaya başlasa da (Güzel, 2011:128-129) yine de iç turizm çoğunlukla dış turizmin düşüş dönemlerinde hatırlanan bir pazar olarak görülmeye devam etmektedir (Dinç, 2019).

Oysa bir ülkede iç turizme yönelik planlamaların yapılması yerel tatil kültürünün geliştirilmesine, yeni turistik destinasyonların keşfedilmesine, yerel toplumda ulusal kimlik, kültür ve miras bilincinin oluşturulmasına ve aynı zamanda yerel zenginliklerin ekonomik fırsatlara dönüştürülerek elde edilecek turistik gelirlerin artırılmasına önemli katkılar sağlamaktadır (Jusoh vd., 2018). Örneklerden de anlaşılacağı üzere bir ülkede iç turizmin gelişmesi uluslararası turizmin gelişmesi için bir nevi ön koşuldur (Hassan, 2012:3). Ayrıca iç turizm ülkeler açısından turizmin sürdürülebilir gelişimi içinde önemli kilit noktaları barındırmaktadır. Örneğin; iç turizm özellikle dış talepte yaşanabilecek dalgalanmalara karşı adeta katalizör görevi görmektedir (Tanrıverdi ve Oktay, 2002:123). Ülke ekonomisine zarar verebilecek döviz çıkışını azaltabilmektedir (Jusoh vd., 2018:97). Bununla beraber iç turizm hareketleri sayesinde ülke içinde altyapının geliştirilmesi ve altyapı yatırımlarının artırılması mümkün hale gelmektedir. Sayılan tüm bu olumlu katkılarından dolayı ülkeler açısından

turizmin daha da gelişebilmesi için iç turizm hareketlerinin ve yerli turistlerin yönetimi hassasiyet arz eden bir konu haline gelmektedir (Hassan, 2012:3).

“Yerli turistler nereye seyahat ediyorlar?” sorusunun cevabını aramak yerli turistlerin yönetiminde atılabilecek adımlardan ilkinin oluşturmaktadır (Bigano vd., 2007:147). Zira turizmde turistlerin farklı gereksinimleri, talepleri ve destinasyonların farklı özellikleri turistlerin birbirlerinden tümüyle farklı satın alma davranışlarına yol açabilmektedir. Öyle ki bu davranış ve tercih değişiklikleri turistlerin yerli veya yabancı olmalarına göre bile değişebilmektedir. Örneğin; Falk (2013) kış spor merkezlerinde yürüttüğü çalışmasında; yerli turistlerin hava koşullarındaki değişikliklere yabancı turistlerden daha duyarlı oldukları ancak yabancı turistlerin de gecelik konaklama fiyatlarına yerli turistlerden daha duyarlı oldukları sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Sri Lanka otel grubunun otellerinde konaklayan misafirlerinin yorum sayfalarını inceledikleri çalışmalarında; otellerinde sundukları bir ürün hakkında misafirlerinin memnuniyet düzeylerinin yerli ve yabancı turistler açısından farklılık gösterdiğini belirlemişlerdir. Söz konusu çalışmada; yabancı turistlerin çoğunluğunun, grubun otellerindeki hizmetlerden genel olarak memnun kaldıkları ancak yerli turistlerin çoğunluğunun ise konaklama kalitesi başta olmak üzere otellerdeki diğer olanaklardan şikâyet ettikleri tespit edilmiştir (Herath ve Munasinghe, 2017:304). Bu bağlamda, turistlerin davranışlarının, satın alma tercihlerinin ve kararlarının yerli veya yabancı olmaları yönüyle de değerlendirilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Böylelikle ülkelerin ve bağlı turizm destinasyonlarının planlanmalarında, pazarlanmalarında ve yönetimlerinde turistlerin gereksinimlerine uygun ürün veya hizmet tasarımı gerçekleştirilebilecektir (Hayamin ve Srivihok, 2018:39).

Turistlerin nereye gideceklerini belirleyen en önemli faktörlerin başında destinasyonların sahip oldukları imaj düzeyleri gelmektedir. Nitekim alanyazında pek çok çalışmada imajın turistlerin karar verme sürecinde önemli bir bileşen olduğu vurgulanmaktadır (Junadi, 2017:89). Hatta bu çalışmaların çoğunda turistlerin destinasyon imajı değerlendirmelerinin yerli ve yabancı olmalarına göre farklılık arz ettiği sonucuna da ulaşılmıştır (Bui ve Lee, 2016). Uygulama noktasında ise Avusturya'daki Gold Coast destinasyonunda bu tespitlere yönelik örnek bir çalışma yürütülmüştür. Gold Coast destinasyon yönetim örgütleri ve pazarlamacıları destinasyonun iç pazarlardaki konumunu güçlendirmek için önemli bir adım atarak yerli turistlerin Avustralya tatilinden ne beklediklerini kapsamlı şekilde analiz etmişlerdir. Böylece ülkenin Sidney, Melbourne ve Brisbane gibi önemli ve yoğun turistik talebe sahip çekirdek iç pazarlarının her biri için özel öneriler geliştirmişlerdir. Bunun sonucu olarak destinasyona yönelik turistlerin imaj ve marka değeri algılarını güçlendirmişlerdir (Chalip vd., 2003).

Bu kapsamda çalışmada Türkiye'nin önemli kültür ve tarih destinasyonlarından Edirne ilini ziyaret eden yerli turistlerin destinasyon imajı algılarının ölçülmesi ve sahip oldukları imaj düzeylerini oluşturan unsurların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma uygulama alanında konu kapsamında tamamlanmış ilk çalışma olması yönüyle başta Edirne olmak üzere diğer kültür destinasyonlarına yönetim ve pazarlama çalışmalarında yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Alanyazın

Destinasyon İmajı Kavramı ve Önemi

İmaj; bilgi ve iletişim çağının bir yansıması olarak üzerinde çok konuşulan ve tartışılan bir kavramdır. İmaj kavramı genel anlamda; kişiler, hizmetler, ürünler, olaylar, düşünceler, kurumlar, uluslar, ülkeler ve devletler hakkında edinilmiş olan algı, izlenim, genel kanı ve bunun sonucunda beyinde tasarlanan bir kurgudur. En basit tanımıyla imaj; kısa ve uzun vadede bir kişinin, kurumun, objenin veya ülkenin sahip olduğu tüm değerleriyle ilgili simgelerin algılanışıdır (Yerdelen Karagöz, 2017:44). İmaj gerçekliğin bir nevi görsel aktarımıdır. Bu aktarım, fotoğraflardaki ve resimlerdeki gibi somut veya edebiyattaki ve müzikteki gibi soyut olabilmektedir. Turistik destinasyonlar açısından ele alındığında ise imaj, bir ülke veya bölge turizmi için cazip olan her türlü tesis, o bölgenin pazarlanması için düşünülmüş her türlü amblem ve slogan gibi fotoğrafın ve resmin verdiği gerçeklik iken; destinasyona ilişkin önyargılar, rüyalar, beklentiler, duygular ise edebiyatın ve müziğin verdiği hissiyat olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda imaj, turistlerin mantıksal ve duygusal algılarını

içeren bir olgudur. Bu mantıksal ve duygusal bileşenler imajın bir bütün olarak olumlu veya olumsuz algılanmasına neden olmaktadır (Aksoy ve Kiyici, 2011:479-480).

Destinasyon imajı; insanların bir varış noktasında mevcut niteliklere veya aktivitelere yönelik sahip oldukları bir dizi inançların, fikirlerin ve izlenimlerin toplamı (Alcazar vd., 2014:159) ve insanların belirli bir destinasyona ilişkin bilgilerinin, duygularının ve genel algılarının zihinsel temsili (Assaker ve Hallak, 2013:601) şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu nedenle destinasyonlara ilişkin turistlerin algıladıkları imaj düzeyi turistlerin tüketim davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Blazevic ve Stojic, 2006:57). Nitekim alanyazında birçok araştırma turistlerin destinasyon seçimlerinde imajın önemli bir bileşen olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin; Bigne vd. (2001) çalışmalarında; destinasyonlarda algılanan imaj düzeyi ile turistlerin davranışsal niyetleri arasında bir ilişki olduğunu ve Tasci ve Gartner (2007) çalışmalarında; destinasyon imajının turistlerin bir destinasyonu tekrar ziyaret etmelerinde ve tavsiye kararlarında etkili olduğunu belirlemişlerdir. Görüldüğü üzere turistlerin destinasyon imaj algılarının ölçülmesi, değerlendirilmesi ve doğru şekilde anlaşılması turistlerin davranışlarının, tercihlerinin ve tavsiye kararlarının doğru şekilde belirlenebilmesi ve yorumlanabilmesi açısından önem arz etmektedir (Artuğer vd., 2013).

Destinasyon İmajının Boyutları

Destinasyon imajı çok boyutlu bir olgudur. Bu nedenle, turistlerin neden belirli yerleri seçtiklerinin anlaşılması için destinasyon imajını etkileyen faktörlerin tanımlanması ve insanların zihinsel olarak imaj algılarının ölçülmesi önem kazanmaktadır (Blazevic ve Stojic, 2006:57). Bu nedenle alanyazında imaj konusunda çok fazla çalışma yapılmıştır ve turistlerin imaj algılarının ölçülmesi için çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu modeller içinde Gartner (1994) tarafından geliştirilen model konu hakkında yürütülen çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Gartner modeline göre destinasyon imajı; bilişsel, duygusal ve genel olmak üzere üç ana boyuttan oluşmaktadır. Modelde bilişsel imaj; insanların destinasyonlara ilişkin bilgilerini, düşüncelerini ve inançlarını ifade ederken; duygusal imaj insanların bir destinasyona ilişkin ne hissettikleri ile ilgilidir. Diğer bir deyişle; bilişsel imaj insanlara ilgili destinasyonun nitelikleri hakkında bilgi verirken duygusal imaj ise insanların destinasyona ilişkin hislerini değerlendirmelerine bir nevi atıfta bulunmaktadır. Genel imaj ise bu iki imaj boyutunun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Alcazar vd., 2014:159). Nitekim, Baloglu ve McCleary (1999) çalışmalarında; bilişsel ve duygusal değerlendirmelerin genel imge ile olumlu ve doğrudan bir ilişkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Yine Başaran (2016) çalışmasında; duyuşsal bileşenin bilişsel bileşenden etkilendiği ve bilişsel ve genel bileşenler arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Yazar bu sayede destinasyon imajının bilişsel, duyuşsal ve genel bileşenler içinde hiyerarşik ve çok boyutlu bir yapı olduğunu doğrulamıştır. Araştırma sonuçlarında da görüldüğü üzere destinasyon imajı; bir yerin genel izlenimiyle ilgili olarak bilişsel ve duygusal boyutların karmaşık şekillerde etkileşime girmesiyle ilgilidir ve her bir boyut destinasyon imajına benzersiz katkılar sağlamaktadır (Becken vd., 2017:136-137). Başka bir ifade ile bu üç boyut turistlerin davranışlarını şekillendirmede ayrı ayrı öneme sahiptirler ve bu yüzden karmaşık olan insan davranışlarını anlamada ayrı ayrı incelenmeleri gerekmektedir (Agapito vd, 2013:472). İlgili alanyazında da bu tespiti destekleyen çeşitli araştırmalara rastlamak mümkündür. Örneğin; Dadgostar ve Isotalo (1992) çalışmalarında; insanların çevreleri veya yerleri nasıl değerlendirdiklerini daha iyi anlamak için duyuşsallığı bir görüntünün bilişsel bileşeninden ayırmanın gerekli olduğunu ve böylelikle daha iyi bir davranış tahminlemesi yapılabileceğini belirlemişlerdir. Mackay ve Fesenmaier (1997) çalışmalarında; duygusal ve bilişsel boyutları tanımlayarak turizm çalışmalarının hedef imajı belirlemede daha kapsamlı ve titiz bir ölçüm yönteminden yararlanabileceğini savunmaktadırlar. Ayrıca Lobato vd. (2006) çalışmalarında; turizm imajının bir turist tarafından izlenimler temelinde geliştirilen zihinsel bir şema olduğunu ve bu şemanın bilişsel izlenimlerle ilişkilendirilebileceğini tespit etmişlerdir. Ayrıca diğer pek çok çalışmada da turistlerin bilişsel değerlendirmelerinin duygusal değerlendirmelerini hiyerarşik bir şekilde etkilediği belirlenmiştir (Fakaye ve Crampton, 1991; Beerli ve Martin, 2004; Lee vd., 2005; Obenour vd., 2005; Aksu vd., 2009; Alcazar vd., 2014).

İlgili Çalışmalar

Setyowardhani ve Setyowardhani (2010) çalışmalarında; turistlerin olumlu bilişsel imaj algılarının duygusal imaj algılarını da olumlu şekilde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. İlban ve Bezirgan (2011) çalışmalarında; turistlerin demografik özelliklerine göre destinasyon imaj algı düzeylerinin farklılık gösterebildiği sonucuna ulaşmışlardır. Papadimitriou vd. (2013) çalışmalarında; destinasyon kişiliğinin ve imajının bir kentin genel imaj oluşumu üzerindeki kolektif bir etkisinin bulunduğunu ve bu etkinin de turistlerin destinasyona ilişkin davranışsal niyetlerini olumlu şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Gün vd. (2019) çalışmalarında; destinasyon imajı ile turist memnuniyeti arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit etmişlerdir. Benli ve Yenipınar (2018) çalışmalarında; turistlerin yerel yiyecek deneyimlerinin başarısının destinasyona yönelik davranışsal eğilim göstermelerinde etkili olduğu ve bununla birlikte destinasyon imajının bu eğilimi önemli ölçüde destekleyen bir bileşen olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Genel olarak güncel alanyazın incelendiğinde turistlerin destinasyon imajı algılarının olumlu veya olumsuz olmasının aynı yönde destinasyon seçim süreçlerini, tavsiye kararlarını ve genel memnuniyet algılarını etkilediği, destinasyon imaj boyutları arasında (bilişsel, duygusal ve genel) hiyerarşik bir ilişkinin var olduğu, turistlerin yerli veya yabancı olmasına ve diğer demografik özelliklerine göre destinasyon imaj algılarının farklılaşabildiği sonucuna ulaşmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Çalışmada Türkiye'nin önemli kültür ve tarih destinasyonlarından Edirne ilini ziyaret eden yerli turistlerin destinasyon imaj algılarının ölçülmesi ve sahip oldukları imaj düzeylerini oluşturan unsurların belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Destinasyon Seçimi

İlgili destinasyonun araştırma alanı olarak belirlenmesinde; dünyanın ve Türkiye'nin önemli ve tarihi spor organizasyonlarından olan ve UNESCO Dünya Tarih Mirası Listesi'nde yer alan Kırkpınar Yağlı Güreşleri'ne ev sahipliği yapması (2019 yılında 658. düzenlenmiştir), Osmanlı Devleti'nin 1365-1453 döneminde "başkenti" olma unvanını taşımasından dolayı sahip olduğu somut mimari değerleri (Meriç Köprüsü, Selimiye Camii, Üç Şerefeli Camii, Eski Camii, Sağlık Müzesi, vb.), somut olmayan kültürel zenginlikleri (mis kokulu sabunları, bez bebekleri, vb.), doğal güzellikleri (Erikli Sahili, Saros Körfezi, vb.), gastronomik özellikleri (Tava Ciğeri, Badem Ezmesi, vb.), İstanbul (237 km) ve Çanakkale (228 km) gibi turizm açısından marka destinasyonlara ve nüfusu yoğun şehirlere olan yakınlığı ve her geçen yıl ulusal ve uluslar arası ölçekte tanınırlığının artması etkili olmuştur (Edirne Valiliği, 2019).

Araştırmanın Örneklem Seçim Süreci

Araştırma amacı kapsamında 1-7 Temmuz 2019 tarihlerinde düzenlenen 658. Kırkpınar Yağlı Güreşleri'ni yerinde takip etmek üzere Edirne'yi ziyaret eden yerli turistlere uygulanmak üzere hazırlanmış anket formu ilgili tarihlerde toplam 300 yerli turiste yüz yüze iletişim kurularak ulaştırılmıştır. İlgili organizasyona tam olarak kaç kişinin katıldığı konusunda tutulmuş yıllık istatistiklere ulaşamamıştır. Bu nedenle araştırmanın veri toplama sürecinde anket uygulanan yerli turistlerin belirlenmesinde zaman ve maliyet avantajı, erişim kolaylığı, eldeki mevcut veya gönüllü bireylere uygulanması avantajları nedeniyle olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007:67; Erkuş, 2011:106). Geri dönüş sağlanan anketlerden 18 tanesi aynı cevap alanının birden fazla kodlanmasından ve 12 tanesi de cevap kodlarının %50'den fazlasının boş bırakılmasından dolayı değerlendirme dışında bırakılmıştır. Araştırmanın değerlendirme kısmına 270 anket dâhil edilmiştir ve anketlerin geri dönüş oranı %90 olarak gerçekleşmiştir.

Araştırmanın Veri Toplama Aracı

Araştırmanın amacını ve kapsamını oluşturan turizm destinasyonlarında turistlerin destinasyon imaj algılarının ölçülmesine ve sahip oldukları imaj düzeylerini oluşturan unsurların belirlenmesine yönelik yerli ve yabancı çalışmalar güncel alanyazında mevcuttur (Güçer, 2010; Oran, 2014; Artuğer ve Çetinsöz, 2014; Umut, 2015; Giritlioğlu ve Öksüz, 2016; Ilgın ve Uruç, 2018). Ancak araştırmaya konu edilen Edirne destinasyonunda ilgili alanda bir çalışma henüz yapılmamıştır. Alanyazındaki uygulama temelli bu eksiğin giderilmesi adına Güçer (2010) ve Uğur vd. (2018) esas alınarak iki bölümden oluşan bir araştırma anketi tasarlanmıştır. Anket formunun ilk bölümü 12 tanımlayıcı sorudan ve bu sorulara yönelik cevaplandırıcının seçebileceği ifadelerden; anket formunun ikinci bölümü ise araştırma kapsamını oluşturan turizm destinasyonlarında turistlerin destinasyon imaj algılarını oluşturan unsurların belirlenmesine yönelik toplam 21 Likert tipi ifadeden (çok yüksek, yüksek, orta, düşük, çok düşük aralığından seçmeli) oluşmaktadır. Anketin hazırlanması sürecinde dil ve çeviri konusunda akademisyenlere danışılmıştır. Araştırma anketinin kişisel tanımlayıcı soruları soruları; yerli turistlerin yaş aralıkları, eğitim düzeyleri, meslekleri, aylık gelirleri, konaklama türleri, destinasyonu ziyaret sayıları, destinasyona gelme şekilleri, destinasyonla ilgili bilgi kaynakları, destinasyonla ilgili genel memnuniyet düzeyleri, destinasyonu tekrar ziyaret niyetleri, destinasyonun imajı ile ilgili genel değerlendirmeleri ve destinasyonun genel arzu edilebilirlik düzeyi değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Turizm destinasyonlarında turistlerin destinasyon imaj algılarını oluşturan unsurlar olarak ise destinasyonun; el değmemiş doğası ve temiz çevresi, sembolik yapıları ve tarihi binaları, kültürel ve tarihi geçmişe uygun müzeleri, sokaklarının ve cadde-lerinin tarihi geçmişine uyumu, tarihi ve kültürel mirasın korunması, iyi ve kaliteli hizmet sunumu, turistlere hizmet sunan personelin profesyonelliği, turistlere yerel halkın bakışı, şehirlerarası ve şehir içi ulaşım imkânları, şehir içi yol gösterici tabelaların yeterliği, altyapı olanakları, hediyelik eşya-alışveriş-turistik bilgi kaynakları-yiyecek ve içecek işletmeleri-konaklama tesisleri-sağlık olanakları ve eğlence olanakları bakımından yeterliği, destinasyonun turizm açısından güvenliği ve gelişmiş bir yer olması açısından değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Veri Analizi

Araştırma sonucunda anket formlarından elde edilen veriler SPSS istatistik veri programında ana- lize tabi tutulmuştur. Araştırma anketinden elde edilen yerli turistlerin demografik değişkenlerine ilişkin veriler yüzde ve sıklık değerleriyle analiz edilmiştir. Ölçekteki Likert ifadelerin güvenilirliği ise Cronbach's Alpha katsayısından yararlanılarak analiz edilmiştir. Güvenilirlik analizinden sonra ölçe-ğin yapı geçerliğini test etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ayrıca yerli turistlerin destinasyon imaj algılarını oluşturan unsurların belirlenmesine yönelik hazırlanan ölçek yüzde ve sıklık değerli ile değerlendirilmiştir.

Bulgular

Katılımcılara İlişkin Bulgular

Araştırmada yerli turistlerin demografik değişkenlerine ilişkin yapılan sıklık analizi sonuçları Görsel 1'de verilmiştir.

Demografik Özellikler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Yaş	15-24 Yaş Aralığı	19,4
	25-60 Yaş Aralığı	45,6
	61 Yaş ve Üzeri	35,2
	İlköğretim	13,8
	Lise	24,4
	Önlisans	20,0
	Lisans	29,6
	Lisansüstü	12,2

Meslek	Öğrenci	26	9,6
	Kendi İşini Yapan	96	35,6
	Özel Sektör Çalışanı	41	15,2
	Kamu Çalışanı	53	19,6
	Emekli	54	20,0
Aylık Gelir	2500 TL ve Daha Az	72	26,7
	2501 TL-5000 TL Arası	107	39,6
	5001 TL ve Üzeri	91	33,7
Konaklama Türü	Günübirlikçi	110	40,7
	5 Yıldızlı Otel	41	15,2
	3 Yıldızlı Otel	58	21,5
	Çadır-Kamp	46	17,0
	Pansiyon-Apart	15	5,6
Destinasyonu Ziyaret Sayısı	İlk Ziyaret	61	22,6
	İkinci Ziyaret	62	23,0
	Üçüncü Ziyaret	84	31,1
	Dördüncü Ziyaret	63	23,3
Destinasyona Geliş Şekli	Münferit	211	78,1
	Paket Tur	59	21,9
Destinasyonla İlgili Bilgi Kaynakları	Önceki Deneyimler	98	36,3
	İnternet-Sosyal Medya	91	33,7
	Seyahat Acentaları	23	8,5
	Arkadaş Çevresi	58	21,5
Destinasyon Genel Memnuniyet Düzeyi	Evet	226	83,7
	Hayır	44	16,3
Destinasyonu Tekrar Ziyaret Niyeti	Evet	214	79,3
	Hayır	56	20,7
Destinasyon Genel İmaj Değerlendirmesi	Yüksek	47	17,4
	Çok Yüksek	223	82,6
Destinasyonun Genel Arzu Edilebilirliği	Yüksek	41	15,2
	Çok Yüksek	229	84,8
Toplam		270	100

Görsel 1: Yerli turistlerin demografik değişkenlerine göre dağılımları (n=270)

Araştırmada yerli turistlerin demografik değişkenlerine ilişkin yapılan sıklık analizi sonuçları Görsel 1'de verilmiştir.

Yapılan sıklık analizi sonuçlarına göre; katılımcıların çoğunluğu 25-60 yaş aralığında (%45,6), lisans (%29,6), kendi işinde çalışan (%35,6), 2501TL-5000TL aralığında aylık gelire sahip (%39,6), günübirlikçi olarak destinasyona gelen (%40,7), en az üçüncü kez destinasyonu ziyaret etmiş (%31,1), münferit olarak destinasyona gelen (%78,1) ve daha önceki ziyaretinden memnun ayrıldığı için destinasyonu tekrar ziyaret eden (%36,3) turistlerden oluşmaktadır. Ayrıca katılımcıların %83,7'si genel olarak destinasyondan memnun ayrıldıklarını ve %79,3'ü tekrar destinasyonu ziyaret edeceklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %82,6'sının destinasyon genel imaj değerlendirmesi çok yüksek ve %84,8'inin ise destinasyonu arzu düzeyleri çok yüksek gerçekleşmiştir.

Güvenirlilik Analizine İlişkin Bulgular

Bu çalışmada yararlanılan Cronbach's Alpha katsayısı faktör altındaki soruların toplamdaki güvenilirlik seviyesini göstermektedir. Bu değer 0,70 ve üstü olduğu durumlarda araştırma ölçeği güvenilir olarak kabul edilmektedir (Durmuş vd., 2010:89). Likert tipi ifadelerle yönelik yapılan güvenilirlik testinin Cronbach's Alpha katsayısı ,924 olarak belirlenmiştir. Bu sonuç araştırma anketinin güvenilir bir veri toplama aracı olduğuna işaret etmektedir.

Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Bu çalışmada uygulanan normallik testi sonuçlarına göre Skewness (çarpıklık) değeri -,444 ile ,378 arasında ve Kurtosis (basıklık) değeri ise ,645 ile -,121 arasında değişmektedir. Tabachnick ve Fidell (2013) göre ilgili değerler -1.5 ile +1.5 olduğu için ölçek normal dağılıma sahiptir denilebilir. Normal dağılım testinden sonra sonuçların normal dağılımı işaret etmesi üzerine açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi ile Kaiser-Meyer-Olkin (KMO-Örnekleme Yeterliliği İstatistiği) ve Bartlett's Test of Sphericity (Bartlett's Küresellik Testi) elde edilmektedir. Bartlett's küresellik testi faktör analizi yapabilmek için değişkenler arasında gerekli olan ilişki düzeyinin yeterli olup olmadığını göstermektedir (p 0,05). Aynı şekilde KMO örneklem yeterliliği de değişkenler arası korelasyonun faktör analizi için yeterli olup olmadığına karar vermede kullanılır (Durmuş vd., 2010:79-80). Açıklayıcı faktör analizi sonucunda (Tablo 2); sig. (p)=0,000 anlamlılık düzeyinde KMO değeri ,865 olarak belirlenmiştir. Ayrıca Bartlett's Testi sonucu 4112,348 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın düzeyi ve elde edilen KMO değeri örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli ve uygun olduğunu göstermektedir.

İfadeler	TÇ.	THK.	TALT.	MİS.
Edirne el değmemiş bir doğaya ve temiz bir çevreye sahiptir.	,744			
Edirne'de sembolik yapılar ve tarihi binalar çok fazladır.	,737			
Edirne kültürel ve tarihi geçmişine uygun müzelere sahiptir.	,731			
Edirne'nin sokakları ve caddeleri tarihi geçmişi ile uyumludur.	,726			
Edirne'de tarihi ve kültürel miras korunmaktadır.	,718			
Edirne'de turistlere iyi ve kaliteli hizmet sunulmaktadır.		,723		
Edirne'de turistlere hizmet veren personel oldukça profesyoneldir.		,709		
Edirne'ye şehirlerarası ulaşım imkânları yeterlidir.			,721	
Edirne'de şehir içi ulaşım imkânları yeterlidir.			,711	
Edirne'de şehir içi yol gösterici yönlendirme tabelaları yeterlidir.			,704	
Edirne'de altyapı olanakları yeterlidir.			,692	
Edirne'de hediyelik eşya dükkanları yeterlidir.			,677	
Edirne'de alışveriş olanakları yeterlidir.			,665	
Edirne'de turistik bilgi kaynakları yeterlidir.			,648	
Edirne'de yiyecek içecek işletmeleri yeterlidir.			,631	
Edirne'de konaklama tesisleri yeterlidir.			,620	
Edirne'de turistlere yerel halkın bakış açısı oldukça olumludur.				,744
Edirne turizm açısından güvenli bir yerdir.				,736
Özdeğerler	2,966	2,148	3,775	1,988
Güvenirlilik Analizi-Alpha	,886	,901	,824	,894
Açıklanan Varyans (%)	19,125	12,156	24,789	11,098
Toplam Açk. Varyans (%)	67,168			
KMO Yeterliliği	,865			
Bartlett's Küresellik	4112,348			
Sig. p değeri	,000			

Görsel 2: Araştırma ölçeğine ilişkin faktör analizi sonuçları (n=270).

Çalışmada hem faktör yükleri açısından küçük hem de katsayısı küçük ifadeler (communalities) değerlendirme dışı bırakılarak faktör analizinin geçerliğinin artırılması amaçlanmıştır. Yapılan bu iki işlem sonucunda ölçekte yer alan 21 ifadeden üçünün (destinasyonda eğlence olanakları yeterlidir, destinasyonda sağlık olanakları yeterlidir ve destinasyon turizm açısından gelişmiş bir yerdir) ölçekten çıkartılmasına karar verilmiştir. Faktör analizi sonucunda özdeğeri birden büyük 18 ifadeden oluşan dört boyut belirlenmiştir. Bu boyutlar toplam varyansın %67,168'ini açıklamaktadır. Araştırmada elde edilen varyans oranı alinyasına göre kabul edilebilir bir düzeydedir (Altunışık vd., 2007:347). Araştırmada faktör analizine ilişkin olarak Güçer (2010) ve Uğur vd. (2018) çalışması referans alınmıştır ve ilgili boyutlar; Turistik Çekicilikler (TÇ), Turistik Hizmet Kalitesi (THK), Turistik Altyapı (TALT) ve Misafirperverlik (MİS) olarak adlandırılmıştır.

Katılımcıların Araştırma İfadelerine Katılımlarına İlişkin Bulgular

Araştırmada yerli turistlerin destinasyon imajı ifadelerine katılımlarına ilişkin dağılımları belirleme-yeye yönelik yapılan sıklık analizi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Yerli Turistlerin Destinasyon İmajı Algılarına İlişkin Değerlendirmeleri	Ortalama (x)	Stand. Sap.
Edirne el değmemiş bir doğaya ve temiz bir çevreye sahiptir.	3,45	1,33
Edirne'de sembolik yapılar ve tarihi binalar çok fazladır.	4,45	1,18
Edirne kültürel ve tarihi geçmişine uygun müzelere sahiptir.	4,24	1,21
Edirne'nin sokakları ve caddeleri tarihi geçmişi ile uyumludur.	4,11	1,07
Edirne'de tarihi ve kültürel miras korunmaktadır.	4,03	1,02
Edirne'de turistlere iyi ve kaliteli hizmet sunulmaktadır.	4,17	1,21
Edirne'de turistlere hizmet veren personel oldukça profesyoneldir.	3,90	,99
Edirne'de turistlere yerel halkın bakış açısı oldukça olumludur.	4,35	1,14
Edirne'ye şehirlerarası ulaşım imkânları yeterlidir.	3,56	,87
Edirne'de şehir içi ulaşım imkânları yeterlidir.	3,44	,98
Edirne'de şehir içi yol gösterici yönlendirme tabelaları yeterlidir.	3,28	,99
Edirne'de altyapı olanakları yeterlidir. (Otopark, vb.)	3,67	1,03
Edirne'de hediyelik eşya dükkanları yeterlidir.	4,25	1,21
Edirne'de alışveriş olanakları yeterlidir.	4,18	1,18
Edirne'de turistik bilgi kaynakları yeterlidir.	3,96	,87
Edirne'de yiyecek içecek işletmeleri yeterlidir.	3,90	,98
Edirne'de konaklama tesisleri yeterlidir.	3,45	,78
Edirne turizm açısından güvenli bir yerdir.	4,56	1,39

Görsel 3: Yerli turistlerin destinasyon imaj algılarına göre dağılımları (n=270)

Yerli turistlerin destinasyonu turizm açısından güvenli bir yer olarak görürüm (=4,56), destinasyonda sembolik yapılar ve tarihi binalar çok fazladır (=4,45), destinasyonda yerel halkın turistlere bakışı olumludur (=4,35), destinasyonda hediyelik eşya satış noktaları yeterlidir (=4,25), destinasyon tarihi ve kültürel geçmişine uygun müzelere sahiptir (=4,24), destinasyonda genel olarak alışveriş olanakları yeterlidir (=4,18), destinasyonda turistlere iyi ve kaliteli hizmet sunulmaktadır (=4,17), destinasyonun sokakları ve caddeleri tarihi geçmişi ile uyumludur (=4,11) ve destinasyonda tarihi ve kültürel miras korunmaktadır (=4,03) önermelerini değerlendirmeleri yüksek düzeyde gerçekleşmiştir.

Destinasyon turistik bilgi kaynakları yeterlidir (=3,96), destinasyonda turistlere hizmet veren personel oldukça profesyoneldir (=3,90), destinasyondaki yiyecek içecek işletmeleri yeterlidir (=3,90), destinasyonda altyapı olanakları yeterlidir (=3,67), destinasyonda şehirlerarası ulaşım olanakları yeterlidir (=3,56), destinasyonda konaklama tesisleri yeterlidir (=3,45), destinasyon el

değmemiş bir doğaya ve temiz bir çevreye sahiptir (=3,45), destinasyonda şehir içi ulaşım olanakları yeterlidir (=3,44) ve destinasyonda şehir içi yol gösterici yönlendirme tabelaları yeterlidir (=3,28) önermelerinde ise yerli turistlerin katılım düzeyleri düşük düzeyde gerçekleşmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Türkiye'nin önemli kültür ve tarih destinasyonlarından Edirne ilini ziyaret eden yerli turistlerin destinasyon imaj algılarının ölçülmesi ve sahip oldukları imaj düzeylerini oluşturan unsurların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda yapılan analizler neticesinde destinasyonu ziyaret eden yerli turistlerin çoğunluğunu; 25-60 yaş aralığında, lise ve lisans düzeyinde eğitime sahip, kendi işinde çalışan, 2501TL-5000TL aylık gelire sahip, gününbirliğine destinasyona gelen, en az üç veya dört kez destinasyonu ziyaret etmiş, münferit olarak seyahat eden, destinasyon hakkında daha çok önceki seyahatinden veya internet ya da sosyal medyadan bilgi edinen kişiler oluşmaktadır. İlgili destinasyonu ziyaret eden yerli turistlerin %84'ü seyahatlerinden genel olarak memnun ayrılmışlardır ve %79'u tekrardan destinasyonu ziyaret eğilimindedirler. Yerli turistlerin destinasyonla ilgili genel imaj algıları (%83) ve destinasyonu arzu düzeyleri (%85) ise çok yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Elde edilen bu sonuçlar destinasyonlar açısından genel memnuniyet, tekrar ziyaret niyeti, algılanan imaj ve destinasyon arzu düzeyi arasındaki doğru orantılı ilişkiyi göstermesi açısından ilgili alanyazınla benzerlik göstermektedir (Güçer, 2010; Moutinho vd., 2012; Vetitnev vd., 2013; Beqiri vd., 2014). Yapılan faktör analizi sonucunda; Güçer (2010) ve Uğur vd. (2018) çalışması referans alınarak ölçek boyutları; Turistik Çekicilikler (TÇ), Turistik Hizmet Kalitesi (THK), Turistik Altyapı (TALT) ve Misafirperverlik (MİS) olarak adlandırılmıştır.

Yerli turistlerin destinasyonla ilgili yüksek düzeyde katılım gösterdikleri imaj önermeleri olarak destinasyonun turizm açısından güvenli bir yer olması, destinasyondaki sembolik yapıların ve tarihi binaların çok olması, destinasyonda yerel halkın turistlere bakışının olumlu olması, destinasyonda hediyelik eşya satış noktaları yeterli olması, destinasyonun tarihi ve kültürel geçmişine uygun müzelerle sahip olması, destinasyonda genel olarak alışveriş olanaklarının yeterli olması, destinasyonda turistlere iyi ve kaliteli hizmet sunulduğunu hissetmesi, destinasyonun sokaklarını ve caddelerini tarihi geçmişi ile uyumlu görmesi ve destinasyondaki tarihi ve kültürel mirası korunuyor olarak algılaması sayılabilir. Yerli turistlerin destinasyonla ilgili düşük düzeyde katılım gösterdikleri imaj önermeleri ise destinasyonun turistik bilgi kaynakları, destinasyonda turistik hizmet veren personelin profesyonellik seviyesi, destinasyondaki yiyecek ve içecek işletmeleri-altyapı-şehirlerarası ve şehir içi ulaşım olanakları, şehir içi yol gösterici yönlendirme tabelaları ve konaklama olanakları ile ilgilidir. Ayrıca yerli turistler destinasyonun el değmemiş bir doğaya ve temiz bir çevreye sahip olması önermesine de düşük katılım göstermişlerdir.

Elde edilen sonuçlar çerçevesinde yerel yönetimlerine ve turizm yöneticilerine destinasyonla ilgili olarak altyapı, konaklama (alternatifli sınıf ve fiyat esaslı), yiyecek ve içecek, ulaşım, temizlik ve enformasyon gibi temel destinasyon bileşenlerindeki eksikleri giderici ve geliştirici çalışmaları yapmaları önerilmektedir. Tüm bu çalışmaların yanı sıra turizm hizmetlerinde çalıştırılan personelin eğitilmesinin ya da turizm eğitilmiş olanlarının istihdam edilmesinin ve personelin profesyonelliğinin sağlanmasının da turistlerin destinasyonla ilgili genel memnuniyetlerini ve tekrar ziyaret niyetlerini arttıracakı düşünülmektedir. Ayrıca güreş etkinliğinin organize edildiği alan ve çevresi başta olmak üzere tüm destinasyonun temizliği, bakımı, korunması ve destinasyon dışından gelenlerin rahatça dolaşabileceği (yol gösterici yönlendiriciler-tabelalar, vb. ile) hale getirilmesi de önemlidir.

Yapılan bu araştırmanın ilgili destinasyona, alanyazına ve sonraki çalışmalara olumlu katkı sağlayacağı, elde edilen sonuçlar ve geliştirilen öneriler açısından da ilgili destinasyonla ilgili önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Ayrıca gelecekteki çalışmalarda araştırmaya dâhil edilen turistlerin milletlerinin çeşitliliğinin ve örnekleme kapsamının genişletilmesi araştırma sonuçlarının genellenmesi açısından olumlu katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Agapito, D., Oom do Valle, P., Costa Mendes, J., (2013). The Cognitive-Affective-Conative Model of Destination Image: A Confirmatory Analysis. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30, 471-481.
- Aksoy, R., Kiyici, Ş., (2011). A Destination Image as a Type of Image and Measuring Destination Image in Tourism (Amasra Case). *European Journal of Social Sciences*, 20 (3), 477-488.
- Aksu, A.A., Caber, M., Albayrak, T., (2009). Measurement of the Destination Evaluation Supporting Factors and Their Effects on Behavioral Intention of Visitors: Antalya Region of Turkey. *Tourism Analysis*, 14, 115-25.
- Alcazar, H.C.M., Pinero, S.M., Ruiz de Maya, S., (2014). The Effect of User-Generated Content on Tourist Behavior: The Mediating Role of Destination Image. *Tourism & Management Studies*, 10 (Special Issue), 158-164.
- Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı (Geliştirilmiş Beşinci Baskı)*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Artuğer, S., Çetinsöz, B.C., Kılıç, İ. (2013). The Effect of Destination Image on Destination Loyalty: An Application in Alanya. *European Journal of Business and Management*, 5 (13), 124-136.
- Artuğer, S., Çetinsöz, B.C., (2014). Destinasyon İmajı ile Destinasyon Kişiliği Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 366-384.
- Assaker, G., Hallak, R., (2013). Moderating Effects of Tourists Lovelty-Seeking Tendencies on Destination Image, Visitor Satisfaction, and Short- and Long-Term Revisit Intentions. *Journal of Travel Research*, 52 (5), 600-613.
- Baloglu S., McCleary, W.K., (1999). U.S. International Pleasure Travelers Images of Four Mediterranean Destinations: A Comparison of Visitors and Non-Visitors. *Journal of Travel and Tourism Research*, 8 (2), 144-151.
- Basaran, U. (2016). Examining the Relationships of Cognitive, Affective, and Conative Destination Image: A Research on Safranbolu, Turkey. *International Business Research*, 9(5), 164-179.
- Becken, S., Jin, X., Zhang, C., Gao, J., (2017). Urban Air Pollution in China: Risk Perceptions and Destination Image. *Journal of Sustainable Tourism*, 25, 130-147.
- Beerli, A., Martin, J.D., (2004). Factors Influencing Destination Image. *Annals of Tourism Research*, 31 (3), 657-681.
- Benli, S., Yenipınar, U., (2018). Yerel Yiyecek Deneyiminin Destinasyon İmajı ve Destinasyon Sadakati Üzerine Etkisi: Mersin'i Ziyaret Eden Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (82), 658-685.
- Beqiri, M., Boriçi, A., Boriçi, A., Dergjini, A., (2014). An Empirical Study of Service Quality Factors Impacting Tourist Satisfaction and Loyalty: Velipoja Tourist Destination. *TMC Academic Journal*, 8 (2), 36-48.
- Bigano, A., Hamilton, J.M., Lau, M.Tol, R.S.J., Zhou, Y.A., (2007). Global Database of Domestic and International Tourist Numbers at National and Subnational Level. *International Journal of Tourism Research*, 9, 147-174.
- Bigne, J.E., Sanches, M.E., Sanchez, J. (2001). Tourism Image, Evaluation Variables and After Purchase Behaviour: Inter-Rerelationship. *Tourism Management* 22 (6), 607-616.
- Blazevic, N., Stojic, A., (2006). Pragmalinguistic Elements in Tourist Destination Image Formation. *Tourism and Hospitality Management*, 12 (1), 57-66.
- Chalip, L., Green, B.C., Hill, B. (2003). Effects of Sports Media Event on Destination Image and Intention to Visit. *Journal of Sports Management*, 22, 214-234.
- Dadgostar, B., Isotalo, R.M., (1992). Factors Affecting Time Spent by Near-Home Tourists in City Destination. *Journal of Travel Research*, 31 (2), 34-43.
- Dinç, O. (2019). *İç Turizm ve Datça Yöresinde Bir Uygulama. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*. Balıkesir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

- Dragicevic, V., Stankov, U., Arsenovic, D., (2011). The Attractiveness of Vojvodina Province as a Tourist Destination on the Basis of Domestic Tourists Perception. *Geographica Timisiensis*, 20 (1), 59-67.
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2010). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi* (Tıpkı Üçüncü Basım). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Erkuş, A. (2011). *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma Süreci* (Güncellenmiş Üçüncü Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Fakeye, P., Crompton, J., (1991). Images Differences Between Prospective, First Time and Repeat Visitors to the Lower Rio Grande Valley. *Journal Of Travel Research*, 30 (2), 10-16.
- Falk, M. (2013). Impact of Long-Term Weather On Domestic and Foreign Winter Tourist Demand. *International Journal of Tourism Research* 15(1), 1-17.
- Gartner, W.C. (1994). Image Formation Process. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 2(2-3), 191-216.
- Giritlioğlu, İ., Öksüz, E.N., (2016). Turizmde Destinasyon Marka İmajı ve Destinasyon Aidiyeti: Gaziantep İli Üzerine Bir Alan Araştırması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15, 270-290.
- Güçer, E. (2010). *Destinasyon Seçim Kararında İmajın Etkisi: Antalya Örneği*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gün, S., Durmaz, Y., Tutcu, A., (2019). Destinasyon İmajının Ziyaretçi Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi: Mardin'e Gelen Yerli Turistler Üzerinde Bir Araştırma. *Mukaddime*, 10 (1), 375-392.
- Güzel, Ö. (2011). Türkiye'de İç Turizm Pazarı Analizi ve Pazarı Canlandırmaya Yönelik Alternatif Turizm Olanakları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 127-144.
- Hassan, K. (2012). Measuring Tourist Satisfaction: A Categorical Study on Domestic Tourists in Bangladesh. *Journal of Business Studies*, 33(1), 1-13.
- Hayamin, S., Srivihok, A., (2018). Segmentation of Domestic Tourist in Thailand by Combining Attribute Weight with Clustering Algorithm. *Journal Of Advances In Information Technology* 9 (2), 39-44.
- Herath, H.M., Munasinghe, S., (2016). Domestic Tourist Satisfaction in a Colonial Hotel and its Implications for Management: The Case of Bandarawela Hotel, Sri Lank. *Managerial Strategies and Solutions for Business Success in Asia*, 304-316.
- Ilgın, Ö.H., Uruç, H., (2018). Destinasyon İmajı Araştırmaları Perspektifinden Marmara Ereğlisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2, 2-15.
- İlban, M.O., Bezirgan, M., (2011). Yerli Turistlerin Destinasyon İmaj Algılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Burhaniye Örneği. 12. Ulusal Turizm Kongresi, 30 Kasım 4 Aralık, Düzce, 52-60.
- Junadi, A.A., Widjaja, F.N., Andajani, A., (2017). The Effect of Yogyakarta Destination Image on Behavioral Intentions on Domestic Tourists. *Journal of Management and Business*, 16 (1), 88-96.
- Jusoh, A., Ariffin, K., Nayan, N., Sauman, Y., Abdullah, F., Ramli, Z., Yusri, A., Rusli, Z., Razman, M.R., (2018). Potential of Domestic Tourist Arrival to Lembah Bujang, Kedah From the Archaeotourism Perspective. *Journal of Food, Agriculture & Environment*, 16 (1), 97-104.
- Kozak, N., Kozak, A.M. ve Kozak, M. (2015). *Genel Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lee, C.K., Lee, Y.K., Lee, B.K., (2005). Korea's Destination Image Formed by the 2002 World Cup. *Annals of Tourism Research*, 32, 839-58.
- Lobato, L.H., Radilla, M.M.S., Tena, M.A.M., Garcia, J.S., (2006). Tourism Destination Image, Satisfaction and Loyalty: A Study In Ixtapa-Zihuatanejo, Mexico, *Tourism Geographies*, 8 (4), 343-358.
- Mackay, K.J., Fesenmaier, D.R., (1997). Pictorial Element of Destination Image Formation. *Annals of Tourism Research*, 24 (3), 537-565.
- Moutinho, L., Albayrak, T., Caber, M., (2012). How Far Does Overall Service Quality of A Destination Affect Customers Post-Purchase Behaviours?. *International Journal of Tourism Research*, 14 (4), 307-322.

- Obenour, W., Lengfelder, J., Groves, D., (2005). The Development of a Destination Through the Image Assessment of Six Geographic Markets. *Journal of Vacation Marketing*, 11, 107-19.
- Oran, İ. (2014). Destinasyon İmajı: İstanbul'un Destinasyon İmajı ve Destinasyon İletişim Stratejileri Üzerine Bir Araştırma. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Papadimitrio, D., Apostolopoulou, A., Kaplanidou, K.K., (2013). Destination Personality, Affective Image and Behavioral Intentions in Domestic Urban Tourism. *Journal of Travel Research*, 20, 1-10.
- Setyowardhani, K., Setyowardhani, H., (2010). Analysis on Variables Affecting the Creation of Tourist Destination Image: Case Study on Domestic Tourists Visiting Yogyakarta Between 2007 to 2009. *Asean Marketing Journal*, 2 (1), 44-54.
- Tabachnick, B.G., Fidell, L.S., (2013). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson.
- Tanrıverdi, H., Oktay, K., (2002). Turizmde Tüketici Sorunları ve Tüketici Haklarının Korunması Üzerine Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi*, 9 (1-2), 23-134.
- Tascı, A.D.A., Garthner, W.C., (2016). Destination Image and its Functional Relationships. *Journal of Travel Research*, 45 (4), 413-425.
- Uğur, İ., Gökkaya, S., Acar, A., (2018). Yerli Turistlerin Destinasyon İmajına İlişkin Tekrar Ziyaret Etme Niyetleri: Safranbolu Üzerine Bir Çalışma. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 29-40.
- Umur, M. (2015). Destinasyon İmajı ve Destinasyon Kişiliğinin, Ziyaretçi Memnuniyeti ve Geleceğe Yönelik Ziyaretçi Davranışları Üzerine Etkisi: Kapadokya Örneği. (Yayınlanmamış doktora tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- URL: [http://www.edirne.gov.tr /sehrimiz](http://www.edirne.gov.tr/sehrimiz).
- Vetitnev, A., Romonova, G., Matushenko, N., Kvetenadze, E., (2013). Factors Affecting Domestic Tourists Destination Satisfaction: The Case of Russia Resorts. *World Applied Science Journal*, 22 (8), 1162-1173.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2007). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri (Genişletilmiş İkinci Baskı)*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yerdelen Karagöz, B. (2017). Uluslararası İlişkilerde İmaj Kavramı ve Batı Nostaljisindeki Bir Aksaklık Olarak Türk İmajı. *Karadeniz*, 35, 43-65.

Sağlık Hizmetlerinde Kalite Algısı: SERVQUAL Model İncelemesi

Quality Perception in Healthcare Services: SERVQUAL Model Review

Eren AKMAN¹
Koray KOPUZ²

DERLEME MAKALESİ

Öz

Literatürde hizmet kalitesi kavramına yönelik birçok tanımlama ve ölçüm yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan en sık kullanılan yöntem ise SERVQUAL modelidir. Bu modele göre hizmet kalitesi, müşteriler tarafından algılanan hizmetin kalitesi ve müşteri beklentileri arasındaki farkın ölçülmesiyle belirlenmektedir. Bu çalışmada, ulusal ve uluslararası literatürde yer alan sağlık hizmetlerinde yapılmış bazı SERVQUAL modeli araştırmaları incelenerek kalite algısına yönelik olası benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. İncelenen çalışmalar belirlenen anahtar kelimelerle Kasım 2018 tarihinde ScienceDirect Scopus, Dergipark ve ULAKBİM veri tabanlarında taranarak seçilmiştir. Sınırlandırma yapılırken çalışmanın Türkçe ve İngilizce dillerinde 2010-2018 yılları arasında yayımlanmış olması, araştırma makalesi olması ve SERVQUAL modelinin 5 boyutunu açık bir şekilde vermiş olmasına dikkat edilmiştir. Sınırlandırmalar sonrasında toplam 28 çalışma incelenmeye alınmıştır. Çalışmada her iki literatürde de incelenen araştırma bulgularının büyük oranda benzerlik gösterdiği sonucuna varılmıştır. İki literatürde de yer alan çalışmalarda hastaların en çok güvenilirlik boyutunda beklenti içerisinde olduğu belirlenmiştir. Buna karşılık olarak, algılanan en yüksek hizmet kalitesi boyutunun yine güvenilirlik olduğu saptanmıştır. Her iki literatürdeki çalışmalarda da algılanan en düşük hizmet kalitesinin ve en fazla negatif boşluğun fiziksel özellikler boyutunda olduğu belirlenmiştir. İncelenen çalışmalarda hem ulusal hem de uluslararası literatürde katılımcıların beklenti ve algılarında benzerliklerin görülmesi sağlığın evrensel bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sağlık Hizmetleri, Hizmet Kalitesi, Kalite Algısı, Boşluk Modeli, SERVQUAL

Abstract

There are many definitions and measurement methods in the literature about the concept of service quality. The most commonly used method is the SERVQUAL model. According to this model, the service quality is determined by measuring the difference between the quality of the service perceived by the customers and the customer expectations. In this study, some similarities and differences related to quality perception have been studied by examining some SERVQUAL studies conducted in health services in international and national literature. The studies reviewed were selected in November 2018 with the keywords identified in ScienceDirect, Scopus, Dergipark and ULAKBİM databases. While making limitations, attention was paid to the fact that the study was published in Turkish and English between 2010-2018, it was a research paper, and that the SERVQUAL model gave 5 dimensions clearly. After restrictions, a total of 28 studies were examined. In the study, it is concluded that the research findings examined in both literature show a great similarity. In the studies in the two literature, it was determined that the patients were most in expectation of reliability. In contrast, the highest perceived quality of service quality was found to be reliability. In both studies, it was stated that the lowest perceived service quality and the maximum negative gap were in tangibles dimension. In the studies studied, the similarities in the expectations and perceptions of the participants in both national and international literature reveal that health is a universal concept.

Keywords: Health Services, Service Quality, Quality Perception, GAP Model, SERVQUAL

¹ Sorumlu Yazar, Öğr. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu, akmanneren@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6895-851X
² Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, koraykopuz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7985-8338

Extended Abstract

Service quality is an abstract concept that is very difficult to measure. Because service quality is a subjective phenomenon that can vary from person to person. For this reason, instead of directly measuring service quality, studies in the literature have focused on measuring perceived service quality as a personal phenomenon. There are many methods used in the measurement of perceived service quality in the literature. The most commonly used method is the SERVQUAL model developed by A. Parasuraman, V. A. Zeithaml and L. L. Berry. SERVQUAL model has a flexible structure that can be applied to many areas. For this reason, it is easily used in many sectors. When we look at the health sector, SERVQUAL model is the most widely used method for measuring perceived service quality with a ratio of 49%.

According to SERVQUAL model, service quality is determined by measuring the difference between the quality of service perceived by customers and customer expectations. According to this measured difference, service quality is interpreted in three ways. When customer perceptions and expectations are equal, there is no gap and service quality is at the desired level. If customer perceptions are smaller than expectations, a negative gap occurs and it is concluded that service quality is low. If customer perceptions are greater than their expectations, a positive gap occurs, this is the most desired situation.

The aim of this study is to determine the possible differences and similarities by examining the perceived service quality studies for international and national health services. In determining the researches, firstly the keywords related to the subject of the study were selected. Then the combination of "[SERVQUAL) AND (HEALTH OR HEALTHCARE)]]" was created using the "AND" and "OR" conjunctions. The combination was scanned in ScienceDirect, Scopus, Dergipark and ULAKBIM databases. While making limitations, attention was paid to the fact that the study was published in Turkish and English between 2010-2018, it was a research paper, and that the SERVQUAL model gave 5 dimensions clearly. After restrictions, a total of 28 studies were examined. As a result of the studies examined, it was found that the quality perception researches measured by the SERVQUAL model in the international and national literature showed a similarity. In both literature studies, it was found that the patients gave the most importance to the reliability dimension. Differences were found at the lowest expectation levels. In studies conducted in the international literature, patients have low expectations in terms of tangibles, whereas in the national literature, it has been found that empathy is the low expectation dimension of patients. On the other hand, in both literature, it was found that the highest perceived dimension was reliability. Similarly, in both literature, it was determined that the lowest perceived dimension of the patients was tangibles. When the difference between the perceived service quality and expectations of the patients was examined, it was found that the most negative gap was in the tangibles dimension in both literature. However, the lowest quality gap between perceived service quality and expectation is not the same dimension. While the lowest quality gap occurs in the trust dimension in the studies in the international literature, it occurs in the empathy dimension in the studies in the national literature. In addition, there are studies in both literature in which education and age variables give similar results. It is emphasized that as age decreases and education increases, expectations increase and quality perceptions decrease. In general, when the studies discussed in both literature were examined, it was concluded that the service provided did not meet expectations and did not provide patient satisfaction.

As a result of the study, it was determined that the lowest quality of service perceived by the patients in the studies in the international and national literature examined was tangibles dimension. Furthermore, when the difference between perceived service quality and expectation is examined, it is seen that the maximum negative gap is again in the tangibles dimension. In the studies examined in both literature, it was stated that the patients complained mostly about the tangibles dimension, because rooms were not clean enough and the food was not good enough. Geographical region, culture and economic situation and so on. factors are, of course, factors that affect people's expectations and perceptions. However, in this study, since health is a universal concept, it has been determined that the expectations and perceptions of people from different segments of the society in today's conditions are similar.

Giriş

Sağlık sektörü; insan hayatı odaklı, süreklilik arz eden ve kaotik bir alandır. Yapılan en küçük bir hata bile geri dönülemez sonuçlar doğurabilmektedir. Dolayısıyla, sağlık sektöründe sıfır hataya yakın çalışmak, istenilen en temel hedefler arasındadır. Buradan hareketle, diğer üretim ve hizmet kurumlarında kalite beklenen bir olgu iken, sağlık sektörü için olmazsa olmaz bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, sağlık sektöründe hizmet kalitesinin ölçülmesi ve performansının değerlendirilmesi diğer sektörler için daha zordur. Sağlık hizmetlerinin kalitesini genel olarak değerlendirmek yerine yapı, süreç ve sonuç gibi belirli boyutlarla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda hasta memnuniyeti ve hasta bakım kalitesi algısı değerlendirilmesi gereken önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Rocha vd., 2013:2).

Hasta memnuniyeti, sağlık hizmetlerinin kalitesini belirlemede kritik değer taşıyan bir bileşendir. Hasta memnuniyetinin belirlenmesinde ise büyük oranda sunulan hizmetin kalitesi etkili olmaktadır. Ayrıca hastaların sağlık hizmeti performansını değerlendirmelerinde referans nokta olarak gösterilmektedir (Al-Momani, 2016:80). Hizmet kalitesi ile ilgili birçok bakış açısı bulunmakla birlikte, “sunulan hizmet ile müşteri beklentilerinin uyumlu olması” en sık kullanılan tanımlar arasında yer almaktadır (Parasuraman vd., 1985:43).

Son dönemlerde, artan rekabet koşulları ile birlikte sağlık kuruluşlarının varlıklarını devam ettirebilmek ve fark oluşturabilmek için hasta beklentilerini karşılama ve hizmet kalitesini artırma eğilimleri daha da önem kazanmıştır (Zaim ve Tarım, 2010:2). Oluşan bu rekabet piyasasında hasta memnuniyetini artırma çabaları kaçınılmaz bir durum haline gelmiştir. Dolayısıyla kurumlar iyileştirme yapmaları gereken öncelikleri belirlemek için çeşitli hizmet kalitesi çalışmaları gerçekleştirmektedir. Bunlardan en sık kullanılan hizmet kalitesi ölçüm modeli ise SERVQUAL (Service Quality) modelidir (Kopuz ve Akman, 2019:246).

Bu çalışmada ulusal ve uluslararası literatürde yer alan sağlık hizmetlerinde yapılmış SERVQUAL çalışmaları incelenerek hasta beklentileri ve algıları belirlenecektir. İncelenen ulusal ve uluslararası literatürdeki çalışmalarda hastaların beklentileri nelerdir? En çok hangi konulara önem vermektedirler? Algılanan hizmet kalitesi hastaların beklentilerini karşılamakta mıdır? Sorularına yanıt vermeye ve iki literatür arasındaki sağlık hizmetlerinde kalite algısına yönelik olası benzerlik ve farklılıklar ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Kalite Kavramı

Sosyal bilimciler, kalite kavramının birçok farklı alanda ve birçok farklı şekilde ele alındığını belirtmektedir. Literatürde kalite kavramının bireylere yönelik öznel yargılar olduğu yer almaktadır. Dolayısıyla tanımlanması oldukça zor bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Çünkü kalite, kişinin nereden ve nasıl baktığına göre değişiklik gösterebilmektedir (Mosadeghrad, 2013:206). Örneğin; Deming’e göre sağlık hizmetlerinde kalite denildiğinde; kimine göre hastaların rahatlığı, kimine göre tesislerin fiziki özelliği, kimine göre ise ortalama yaşam süresi akla gelmektedir. Dolayısıyla kalite, kişiden kişiye farklılık gösteren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Deming, 1998:45). Buradan hareketle kalite kavramı çok sayıda ve genellikle bir araya getirilmiş tanımlara sahiptir. Bunlardan birine göre kalite, değer ve şartlara uygunluk sağlayarak kayıpları azaltmak, müşteri beklentilerini karşılamak ya da bu beklentilerin üzerine çıkmak şeklinde tanımlanmaktadır (Barofsky, 2012:54).

Joseph M Juran’a göre ise kalite; iki kilit noktaya dayanmaktadır. Bunlardan birincisi “tüketicinin gereksinimlerine uygun olma”, ikincisi ise “az kusurlu ve fazla özellikli olma” şeklinde ifade edilmektedir. Philip Cosby ise kalite için performans standardının sıfır eksikliğe sahip olması gerektiğini ve kalitenin ölçülebilir olması gerektiğini savunmuştur (Khoja vd., 2017:338).

Hizmet Kalitesi

Hizmet kalitesinin rolü iş hayatında yadsınamaz bir öneme sahiptir. Çünkü küreselleşen dünya ile birlikte rekabet artmış, kurumlar rekabet üstünlüğü sağlamak için farklı yöntem arayışına girmişlerdir. Yüksek hizmet kalitesi serbest piyasa koşullarında kurumlara rekabet avantajı sağlamakta ve

farklılaşmalarına yardımcı olmaktadır (Min vd., 2018:4). Hizmet kalitesi kavramını daha iyi anlamak için hizmet ve kalite kavramlarının bilinmesi gerekmektedir. Hizmet kavramı genel olarak, bir tarafın bir başka tarafa sunduğu performans ya da eylemlerdir. Temelde soyut özellik taşımaktadır (Kotler, 1997:37).

Hizmet, barındırdığı belirleyici özellikler ile birlikte fiziksel mallardan ayrılmaktadır. Bu özellikler; dokunulmazlık, stoklanamama, standardize edilememe, ayrılmazlık ve sahipliğin olmaması şeklinde ifade edilmektedir (Arısoy, 2017:1084). Hizmetin bu özelliklerinin fiziksel malların özellikleriyle uyuşmadığının fark edilmesiyle birlikte hizmet sektöründe kalite kavramı dikkat uyandırmaya başlamıştır (Collins, 2017:21).

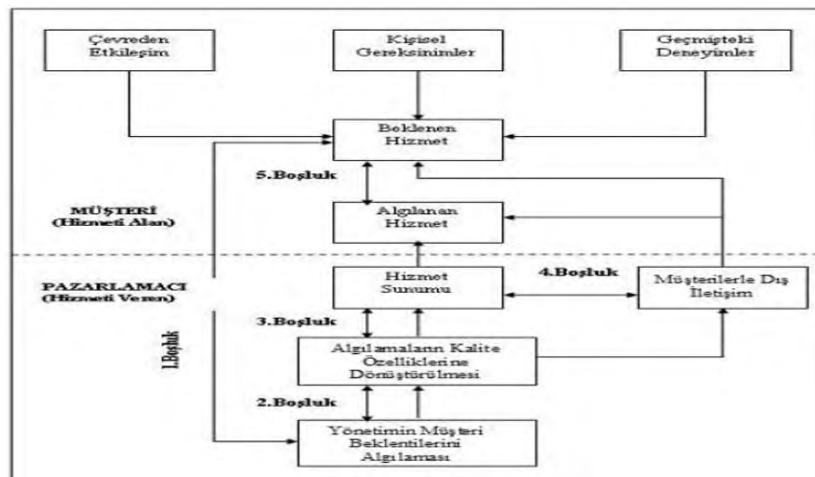
Hizmetin soyut özelliğe sahip olması ve kalitenin öznel yargılar içermesi, hizmet kalitesi kavramının açıklanmasını daha da zorlaştırmaktadır. Bu sebeple hizmet kalitesinin değerlendirilmesinde deneyimlenmemiş hizmetten ziyade, hizmetin sunumu sırasında ve sonrasındaki algılar dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla literatürde hizmet kalitesi kavramı, algılanan hizmet kalitesi kavramıyla açıklanmaktadır (Arısoy, 2017:1087). Genel itibariyle algılanan hizmet kalitesi, tüketicilerin beklentileri ile sunulan hizmetin performansının karşılaştırılmasıdır. Buradaki değerlendirmeler sadece hizmetin sonucunu değil, hizmetin sunum sürecini de kapsamaktadır. Dolayısıyla hizmet kalitesi, sunulan hizmetin müşteri beklentileriyle tutarlı bir şekilde uyum sağlaması anlamına gelmektedir (Parasuraman vd., 1985:44).

Literatürde hizmet kalitesinin ölçülmesinde çeşitli modellerin kullanıldığı görülmektedir. SERVQUAL (Parasuraman vd., 1985, Parasuraman vd., 1988); SERVPERF (Cronin ve Taylor, 1992); DINESERV (Stevens vd., 1995); TANGSERV (Raajpoot, 2002); DINESCAPE (Ryu ve Jang, 2008) ve HEALTHQUAL (Lee, 2017) kullanılan bu modellerden başlıcalarıdır (Collins, 2017).

SERVQUAL Modeli

Hizmet kalitesini ölçmek için en yaygın olarak kullanılan SERVQUAL modeli, A. Parasuraman, V. A. Zeithaml ve L. L. Berry tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu model sahip olduğu esnek yapı gereği farklı hizmet sektörü ve firmalarda uygulanabilir niteliktedir. Hizmetin sunumundan edinilen kalite algısı ile müşterilerin hizmetten beklentileri arasındaki farkın ölçülmesi şeklinde ifade edilmektedir (Gajewska ve Piskrzyńska, 2016:55).

Parasuraman ve arkadaşları, 1980'li yıllarda hizmet kalitesinin giderek önem kazanmasına istinaden, yaptıkları 3 farklı çalışma ile hizmet kalitesini kavramsallaştırmış ve belirleyici özelliklerini ortaya koymuşlardır (Parasuraman vd.,1991:341). Bu çalışmalardan ilkinde (Parasuraman vd., 1985:46), müşterilerin yüksek kalite algılamalarını engelleyebilecek kurumsal boşluklar aşağıdaki gibi ortaya konulmuştur (Görsel 1). İlk 4 boşluk kurumdan kaynaklanan farkları ifade ederken, 5.boşluk müşteriden kaynaklanan farkları ifade etmektedir.

Görsel 1: Hizmet Kalitesi Boşluk Modeli (Parasuraman vd, 1985:44; Hotamışlı ve Eleren, 2011:226).

1.Boşluk: Müşteri beklentileri ile kurum yönetiminin bu beklentileri algılamaları arasındaki farkları ifade etmektedir.

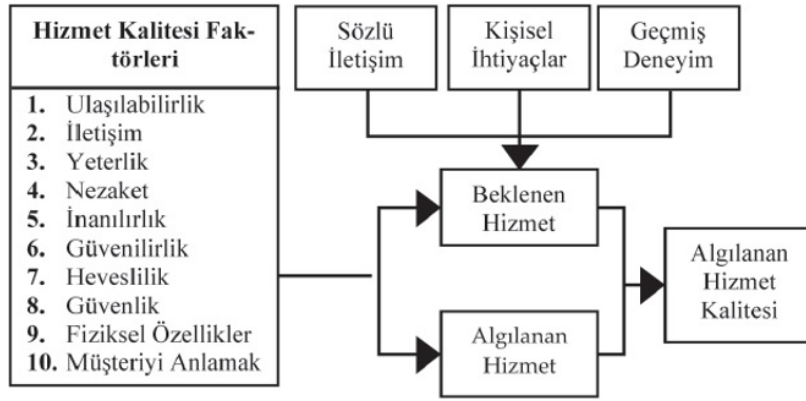
2.Boşluk: Kurum yönetiminin müşteri beklentileri algıları ile bu beklentilere yönelik sunulan hizmet özellikleri arasındaki farkları ifade etmektedir.

3.Boşluk: Hizmet kalitesi özellikleri ile gerçekte sunulan hizmet arasındaki farkları ifade etmektedir.

4.Boşluk: Hizmet sunumu ile müşteriye hizmet ile ilgili aktarılanlar arasındaki farkları ifade etmektedir.

5.Boşluk: Müşteri algıları ve müşteri beklentileri arasındaki farklar.

İkinci çalışmada (Parasuraman vd., 1988:23), müşterilerin hizmet kalitesi performansını değerlendirmeye odaklanmıştır. Parasuraman ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmalarda elde ettikleri sonuçlara göre, müşterilerin hizmet kalitesini değerlendirmek için kullandıkları 10 temel faktörün olduğunu tespit etmişlerdir. Bu faktörler SERVQUAL modelinin geliştirilmesinde rol oynayan temel yapı taşlarıdır (Parasuraman vd., 1985:47). Algılanan hizmet kalitesini belirleyen faktörler (Görsel 2)'de gösterilmiştir.

Görsel 2: Hizmet Kalitesi Faktörleri (Parasuraman vd, 1985:48; Savaş ve Kesmez, 2014:3).

Müşteriler tarafından belirtilen 10 hizmet kalitesi faktörü SERVQUAL ölçeği oluşturulurken 5 ayrı boyut altında gruplandırılmıştır. Bu boyutlar ve özellikleri şu şekildedir(Parasuraman vd., 1988:25);

Fiziksel Özellikler (Tangibles) : Fiziksel tesisler, ekipman ve personel görünümü

Güvenilirlik (Reliability) : Söz verilen hizmeti güvenilir ve doğru bir şekilde yerine getirme becerisi

Heveslilik (Responsiveness) : Müşterilere yardım etme ve hızlı hizmet sağlama isteği

Güven (Assurance) : Çalışanların bilgili ve nazik olması, müşterilerde güven oluşturabilme

Empati (Empathy) : Firmanın kendini müşterinin yerine koyabilme ve müşteriye bireysel ilgi gösterebilme

Hizmet kalitesini ölçmek için yukarıda belirtilen 5 boyuttan yola çıkarak SERVQUAL ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçek iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde müşteri beklentilerini belirlemek adına 22 soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise müşterilerin kalite algılarını belirlemeye yönelik 22 soru bulunmaktadır. Bu ifadelerden yola çıkarak boşluk skorları hesaplanmaktadır (Savaş ve Kesmez, 2014:5). Parasuraman ve arkadaşları, SERVQUAL modelin iskeletini oluşturan bu yapının geniş bir hizmet kalitesi ölçüm yöntemi olduğunu ve ihtiyaç duyulduğunda farklı şekilde uyarlanabilecek potansiyele sahip olduğunu vurgulamıştır (Parasuraman vd., 1988:32).

Üçüncü çalışmada (Zeithaml vd., 1988:41) ise, SERVQUAL modelin kurumdan kaynaklanan dört hizmet kalitesi boşluğunun (Boşluk 1-4) büyüklüğünü ve yönünü etkileyebilecek kapsamlı yapıların kümesi belirlenmiştir. Genel olarak bu yapılar, çalışanları organize etmek ve bu süreçlerin sonuçlarını yönetmek için kullanılacak iletişim ve kontrol süreçlerini kapsamaktadır.

SERVQUAL model ile bahsedilen bilgiler ışığında, uygulanan ölçek ile müşteri algı ve beklentiler arasındaki fark tespit edilmeye çalışılmaktadır (Parasuraman vd., 1991:347). Müşteri algılarının ve

beklentilerinin birbirine eşit olduğu durumda boşluk oluşmamakta ve hizmet kalitesinin istenilen düzeyde olduğu sonucuna varılmaktadır. Eğer müşteri algıları, beklentilerden küçük ise bu durumda negatif boşluk oluşmakta ve hizmet kalitesinin düşük olduğu sonucuna varılmaktadır. şayet müşteri algıları, beklentilerinden büyük ise pozitif boşluk oluşmakta ve hizmet kalitesi fazlası oluşmaktadır ki bu en çok istenilen durumdur (Burböck, 2014:161; Koçoğlu, 2012:290).

Yöntem

Çalışmanın Amacı

Ulusal ve uluslararası literatürde yer alan sağlık hizmetlerinde kalite algısını ölçmek üzere SERVQUAL modeli ile yapılan çalışmalar incelenerek, hizmet kalite algısındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Verilerin Toplanması

Çalışmanın veri toplama aşamasında, "Servqual", "Sağlık (Health)" ve "SağlıkHizmetleri (Healthcare)" anahtar kelimeleri ile "ve (and)", "veya (or)" bağlaçları kullanılarak Türkçe ve İngilizce literatürler için aşağıdaki iki farklı kombinasyon oluşturulmuştur:

"[(SERVQUAL) VE (SAĞLIK VEYA SAĞLIKHİZMETLERİ)]", "[(SERVQUAL) AND (HEALTH OR HEALTH-CARE)]".

Oluşturulan bu kombinasyonlar ve aşağıda belirtilen çalışmaya dahil etme kriterleri kapsamında literatür taraması yapılmıştır.

Dahil etme kriterleri şu şekildedir:

- İncelenen çalışmalarda; SERVQUAL ölçeği altında yer alan fiziksel özellikler, güvenilirlik, heveslilik, güven ve empati boyutlarının sonuçlarına açıkça yer verilmiş olması
- İncelenen çalışmaların 2010-2018 yılları arasında yayımlanmış olması
- İncelenen çalışmaların ScienDirect, Scopus, Dergipark ve ULAKBİM veri tabanlarında taranıyor olması
- İncelenen çalışmaların araştırma makalesi olması
- İncelenen çalışmaların Türkçe ve İngilizce dillerinde yayımlanmış olması

Belirtilen kriterler kapsamında yapılan literatür taraması sonucunda 28 çalışma incelenmeye alınmıştır. İncelenen çalışmalar yazar(yıl), ülke, çalışmanın yapıldığı kurum türü, amaç, katılımcı sayısı ve veri toplama yöntemi, bulgular ve sonuç olmak üzere sistematik bir şekilde özetlenmiştir.

Bulgular

Bu bölümde, yukarıda belirtilen yöntem kapsamında seçilen çalışmalar incelenmiş ve bu çalışmaların bulgularına aşağıda yer alan (Görsel 3) ve (Görsel 4)'de sistematik bir şekilde yer verilmiştir.

Yazar (Yıl)	Ülke	Kurum Türü	Amaç	Katılımcı Sayısı ve Veri Toplama Yöntemi	Bulgular ve Sonuç
Tanrıverdi ve Erdem (2010)	Türkiye	Kamu Hastanesi	Hastaların hizmet kalite algıları ile tatmin düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi	585 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Yapılan analizler sonucunda hizmet kalitesi arttıkça tatmin düzeyinin de arttığı tespit edilmiştir. Özellikle empati boyutunun tatmin düzeyine yüksek düzeyde etki ettiği saptanmıştır. Ayrıca eğitim düzeyi yüksek ve yaş grubu olarak küçük olanların tatmin düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.
Zaim ve Tarım (2010)	Türkiye	Kamu Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	800 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYAP'nin fiziksel özellikler, EDAP'nin ise empati boyutunda olduğu belirlenmiştir. Fiziksel özellikler, nezaket ve güven boyutlarının hasta memnuniyetini arttırdığı tespit edilmiştir.
Arslan ve Kelleci (2011)	Türkiye	Üniversite Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	211 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin güvenilirlik, EDBP'nin ise fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. Ayrıca çalışmada hastaların memnuniyetini doğrudan etkileyen hemşirelerin motivasyon, iş doyumunu ve tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesinin ve geliştirilmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır.
Baysal vd. (2012)	Türkiye	Üniversite Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	60 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Araştırma sonuçlarına göre, hastalar tarafından en önemli boyut güven olarak belirlenmiştir. Daha sonra önem derecesine göre güvenilirlik, empati, heveslilik ve fiziksel özellikler boyutu derecelendirilmiştir.
Yurtsever (2013)	Türkiye	Kamu Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	194 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastalar en çok doktora duyulan güven, doktorun bilgilendirme yeteneği ve doktora ulaşılabilirlik düzeyinden hoşnut olduklarını belirtmiştir. Hastaların memnuniyetsiz olduğu ise konuların başında ise temizlik ve yemekler gelmektedir. Bu da fiziksel özellikler boyutunun zayıf olduğuna işaret etmektedir.
Çıraklı vd. (2014)	Türkiye	Kamu ve Özel Hastane	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	42 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Araştırmada kamu hastanesi ve özel hastane arasındaki tek farkın fiziksel özellikler boyutunda olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, hem kamu hem özel hastanenin hizmet kalitesinin beklenen düzeyde olmadığı belirtilmiştir.
Savaş ve Kesmez (2014)	Türkiye	Birinci Basamak Sağlık Merkezi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	180 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin fiziksel özellikler, EDBP'nin güvenilirlik, EYAP'nin güvenilirlik, EDAP'nin fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB fiziksel özellikler, EDNB güvenilirlik boyutunda oluşmuştur. ASM'lerin sunduğu hizmetin genel olarak hastaların beklentilerini karşılamadığı sonucuna varılmıştır.
Bayhan ve Devebakan (2015)	Türkiye	Üniversite Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	200 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin fiziksel özellikler, EDBP'nin empati, EYAP'nin empati, EDAP'nin fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB fiziksel özellikler, EDNB empati boyutunda oluşmuştur. Fiziksel özelliklerin önem görmesi, hastaların diyaliz biriminde çok zaman geçirmeleri, orayı kendi evleri gibi görmelerinden dolayı olabileceği düşünülmektedir.

Kırdak vd. (2015)	Türkiye	Kamu Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	610 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Araştırmada iyileşme/şifa bulma ümidi boyutu eklenmiştir. Yapılan analizler sonucu iyileşme/şifa bulma ümidi boyutunun diğer boyutlarla yüksek korelasyon içinde olduğu gözlemlenmiştir. Sonuç olarak hastaların sağlık hizmet sunucularından beklediği temel sonucun iyileşme/şifa bulma ümitlerinin olduğu belirtilmiştir.
Arısan ve Devebakan (2016)	Türkiye	Kamu Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	202 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin güvenilirlik, EDBP'nin empati, EYAP'nin empati, EDAP'nin fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB fiziksel özellikler, EDNB empati boyutunda oluşmuştur. Ayrıca analiz sonuçlarına göre eğitim düzeyi düşük olan bireylerin daha yüksek kalite algıladıkları saptanmıştır.
Nal vd. (2016)	Türkiye	Kamu Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	245 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin güvenilirlik, EDBP'nin heveslilik, EYAP'nin güvenilirlik, EDAP'nin güven boyutunda olduğu belirlenmiştir. EFNB empati, EDNB güven boyutunda oluşmuştur. Ayrıca yaşın azalması, eğitimin düzeyinin artması ve gelir durumunun yükselmesinin beklentiyi arttırdığı dolayısıyla algılanan hizmet kalitesini düşürdüğü belirlenmiştir.
Arısoy (2017)	Türkiye	Birinci Basamak Sağlık Merkezi	Hasta ve hasta yakınlarının hizmet kalite algılarının belirlenmesi	500 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin güvenilirlik, EDBP'nin empati, EYAP'nin güven, EDAP'nin fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB fiziksel özellikler, EDNB güven boyutunda oluşmuştur. Ayrıca, hastaların hasta yakınlarına nazaran kalite algılarının daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların eğitim düzeyinin arttıkça ve yaş oranının azaldıkça algıladıkları hizmet kalitesinin azaldığı tespit edilmiştir.
Korkmaz ve Çuhadar (2017)	Türkiye	Kamu Hastanesi	Hizmet kalitesi ölçümü ve hastaların tekrar hastaneyi tercih etme niyetlerinin belirlenmesi	250 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Yapılan analizler sonucunda yaşın azaldıkça ve gelir düzeyinin arttıkça beklentilerin de arttığı tespit edilmiştir. hizmet kalitesi boyutları ile hastaneyi tekrar tercih etme niyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Hastaneyi tekrar tercih etme niyetini etkileyen boyutların öncelik sırasına göre cevap verebilirlik, güven, özdeşleştirme, güvenilirlik ve fiziksel özellikler boyutu olduğu tespit edilmiştir.
Tan ve Patır (2017)	Türkiye	Kamu Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	301 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin güven, EDBP'nin empati, EYAP'nin güvenilirlik, EDAP'nin fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB fiziksel özellikler, EDNB heveslilik boyutunda oluşmuştur. Hastanede sunulan hizmetin hastaların beklentilerini karşılamadığı tespit edilmiştir.
<p>NOT: EYBP: En yüksek beklenti puanı, EDBP: En düşük beklenti puanı, EYAP: En yüksek algı puanı, EDAP: En düşük algı puanı, EFNB: En fazla negatif boşluk, EDNB: En düşük negatif boşluk</p>					

Görsel 3: Ulusal Literatürde Yer Alan Çalışmalar.

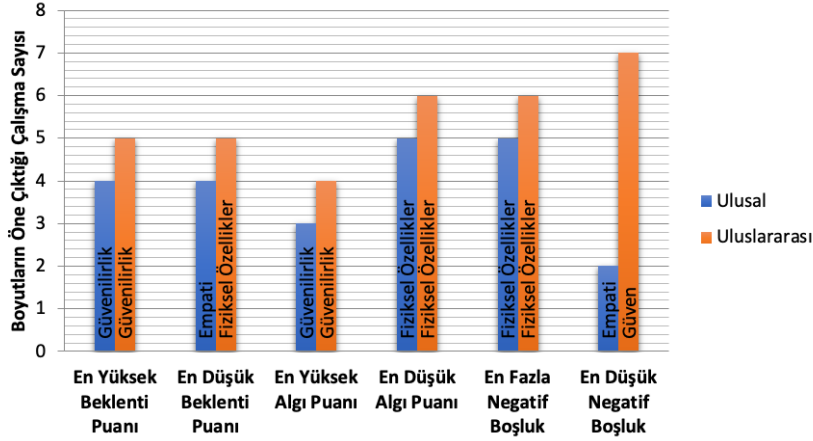
Yazar (Yıl)	Ülke	Kurum Türü	Amaç	Katılımcı Sayısı ve Veri Toplama Yöntemi	Bulgular ve Sonuç
Butt ve Run (2010)	Malezya	Özel Hastane	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	340 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin empati, EDBP'nin fiziksel özellikler, EYAP'nin heveslilik, EDAP'nin güven boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB güvenilirlik, EDNB güven boyutunda oluşmuştur. Hastalar zamanında hizmet almadıklarını bununla birlikte doğru ve güvenilir hizmet alacaklarından şüphe duyduklarını belirtmişlerdir.
Pansiri ve Mmereki (2010)	Botsvana	Kamu Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	151 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin güven, EDBP'nin empati, EYAP'nin fiziksel özellikler, EDAP'nin güvenilirlik boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB güven, EDNB heveslilik boyutunda oluşmuştur. Araştırmada hastaların, kendilerine yardım etmek isteyen, işini doğru ve güvenilir bir şekilde yapan sağlık hizmetine önem verdikleri sonucuna varılmıştır.
Dewi vd. (2011)	Endonezya	Diş Kliniği	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	90 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Araştırma sonucunda, diş hekiminin hastaya bilgi verirken kullandığı tavrın ve hasta ile iletişimin zayıf olmasının memnuniyetsizliğe yol açtığı görülmüştür. Bir diğer memnuniyetsizlik durumunun ise bekleme süresi olduğu saptanmıştır. Hastaların yoğun bekleme sürelerinden şikayetçi olduğu ve bu durumun iyileştirilmesi gerektiği tespit edilmiştir.
Papanikolaou ve Zygiaris (2014)	Yunanistan	Birinci Basamak Sağlık Merkezi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	450 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin güvenilirlik, EDBP'nin empati, EYAP'nin güvenilirlik, EDAP'nin empati boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB empati boyutunda oluşmuştur. Yaşın küçüldükçe ve eğitim kalitesinin arttıkça hizmet kalitesi algısı ve beklenti arasındaki boşluğun arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca güvenilirlikteki düşük puanların altında yatan sebeplerinin kaliteli çalışanların işe alınmaması ve iş sürecindeki eğitim, değerlendirme ve ödül gibi uygulamaların eksik yapıldığı ile ilişkili olabileceğine değerlendirilmiştir.
Mečev ve Goleš (2015)	Hırvatistan	Birinci Basamak Sağlık Merkezi	Birinci basamak sağlık hizmetlerinin kalitesinin ölçülmesi	218 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. Sebebinin temizlik ve düzenin sağlık sektöründe önemli bir yere sahip olmasından kaynaklanmasındır şeklinde ifade edilmiştir. Çalışan katılımcıların işsiz katılımcılara ve sık kullananların az kullananlara göre hizmet kalitesini daha düşük değerlendirdikleri gözlenmiştir.
Money vd. (2015)	İngiltere	Antikoagülasyon Kliniği	Antikoagülasyon kliniğinde sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesinin değerlendirilmesi	340 Katılımcı / E-posta anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin güvenilirlik, EDBP'nin fiziksel özellikler, EYAP'nin güven, EDAP'nin fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB empati, EDNB fiziksel özellikler boyutunda oluşmuştur. Genel itibarıyla, sunulan hizmetin hasta beklentilerini kısmen karşıladığı sonucuna varılmıştır.
Manulik vd. (2016)	Polonya	Kamu ve Özel Hastanesi	Kamu ve özel sağlık hizmet kalitesinin karşılaştırılması	412 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Kamuda EYBP'nin empati, özelde ise fiziksel özellikler; kamuda EDBP'nin fiziksel özellikler özelde ise empati boyutunda olduğu saptanmıştır. Kamuda EYAP'nin güven, özelde ise heveslilik; her iki kurumdada EDAP'nin fiziksel özellikler boyutundadır. Her iki kurumda da EFNB fiziksel özellikler, EDNB güven boyutunda oluşmuştur.

Oliaee vd. (2016)	İran	Kamu Hastanesi	Ebelik hizmetlerinin kalitesinin ölçülmesi	218 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	EYBP'nin güvenilirlik, EDBP'nin heveslilik, EYAP'nin güvenilirlik, EDAP'nin fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB fiziksel özellikler, EDNB güven boyutunda oluşmuştur. Araştırma sonuçlarına göre hastaların aldıkları hizmetten memnun kalmadıkları gözlemlenmiştir.
Pramanik (2016)	Hindistan	Kamu Hastanesi	Kentsel ve kırsal alanda sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesinin karşılaştırılması	368 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Kentsel EYBP fiziksel özellikler, EDBP ise güven boyutunda olduğu belirtilmiştir. Kentsel EYAP empati, EDAP ise güven boyutundadır.
Ashtiani vd. (2017)	İran	Kamu ve Özel Fizyoterapi Merkezi	Kamu ve özel sağlık hizmet kalitesinin karşılaştırılması	480 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Yapılan araştırma sonucunda hem özel hem de kamuya ait merkezlerdeki hizmet kalitesinin düşük olduğu saptanmıştır. Kamuya ait merkezde EFNB fiziksel özellikler boyutunda oluşurken, özel merkezdeki EFNB empati boyutundadır. Her iki merkezde de EDNB güven boyutunda oluşmaktadır.
Fan vd. (2017)	Çin	Kamu Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	1303 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	EYBP'nin güven, EDBP'nin fiziksel özellikler, EYAP'nin güven, EDAP'nin empati boyutundadır. EFNB ekonomi, EDNB fiziksel özellikler boyutunda oluşmaktadır. EFNB'nin ekonomi boyutunda olmasının nedeni, tıbbi harcamaların kırsal kesimdeki halkı zorlaması ve Çin'deki çoğu kişinin sağlık sigortası olmasına rağmen tedavi masrafları için kısmen de olsa ödeme yapma zorunda kalmasıdır.
Parabhu ve Iyer (2018)	Hindistan	Kamu Hastanesi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	100 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin güvenilirlik, EDBP'nin empati boyutunda olduğu tespit edilmiştir. Beklenen ile algılanan hizmet kalitesine bakıldığında EFNB empati, EDNB güvenilirlik boyutunda meydana gelmektedir.
Javed vd. (2018)	Pakistan	Kamu ve Özel Hastanesi	Kamu ve özel sağlık hizmet kalitesinin karşılaştırılması	550 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Kamuda EYBP güvenilirlik, özelde ise heveslilik; kamuda EDBP heveslilik, özelde ise güvenilirlik boyutundadır. Kamuda EYAP güvenilirlik, özelde ise heveslilik; kamuda EDAP heveslilik özelde ise empati boyutundadır. Ayrıca çalışmada düşük gelirli ve gelişmekte olan ülkelerde sağlığın sürdürülebilir olması için maliyetin de çok önemli olduğu vurgulanmıştır.
Zun vd. (2018)	Malezya	Birinci Basamak Sağlık Merkezi	Sağlık hizmeti kalitesinin belirlenmesi	386 Katılımcı / Yüz yüze anket yöntemi	Hastaların EYBP'nin empati, EDBP'nin fiziksel özellikler, EYAP'nin empati, EDAP'nin fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. EFNB fiziksel özellikler, EDNB güvenilirlik boyutunda oluşmaktadır. Eğitim düzeyi arttıkça beklentinin de artması nedeniyle kalite algısının azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca kliniğe yapılan ziyaret sayısının empati beklentisini arttırdığı gözlemlenmiştir.
<p>NOT: EYBP: En yüksek beklenti puanı, EDBP: En düşük beklenti puanı, EYAP: En yüksek algı puanı, EDAP: En düşük algı puanı, EFNB: En fazla negatif boşluk, EDNB: En düşük negatif boşluk</p>					

Görsel 4: Uluslararası Literatürde Yer Alan Çalışmalar.

İncelenen (Görsel 3) ve (Görsel 4)'deki çalışmalar doğrultusunda, SERVQUAL ölçeğinde yer alan beklenen ve algılanan hizmet kalitesine yönelik puanlar ve negatif boşlukların hangi boyutlarda olduğu ulusal ve uluslararası bir şekilde karşılaştırmalı olarak (Görsel 5)'de verilmiştir.

Görsel 5: SERVQUAL Hizmet Kalitesi Algısı.

(Görsel 5)'de de gösterildiği üzere, ulusal ve uluslararası literatürde incelenen SERVQUAL modeli ile ölçülmüş sağlık hizmetlerindeki kalite algısı çalışmaları büyük oranda benzerlik göstermektedir. Her iki literatürde de yapılan çalışmalarda katılımcıların en çok güvenilirlik boyutuna önem verdiği tespit edilmiştir. En düşük beklenti düzeylerinde ise farklılıkların olduğu belirlenmiştir. Uluslararası literatürde yapılan çalışmalarda katılımcıların en düşük beklentiye fiziksel özellikler boyutunda, ulusal literatürdeki çalışmalarda ise katılımcıların en düşük beklentiye empati boyutunda gösterdiği saptanmıştır. Buna karşılık her iki literatürde de katılımcıların en yüksek algı puanına sahip olduğu boyutun güvenilirlik olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde her iki literatürde de katılımcıların en düşük algı puanına sahip olduğu boyutun fiziksel özellikler olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların algılanan hizmet kalitesi ile beklentileri arasındaki farka bakıldığında ise her iki literatürde de en fazla negatif boşluğun fiziksel özellikler boyutunda olduğu saptanmıştır. Ancak algılanan hizmet kalitesi ile beklenti arasındaki en düşük negatif boşluk arasında farklılık bulunmaktadır. Uluslararası literatürdeki çalışmalarda en düşük negatif boşluk güven boyutunda meydana gelirken, ulusal literatürdeki çalışmalarda empati boyutunda meydana gelmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Literatürde, sağlık hizmetlerinde kalite algısı ölçümünde en sık kullanılan yöntemin SERVQUAL modeli olduğu yer almaktadır (Thawesaengskulthai vd., 2015:1032). Bu çalışmada, ulusal ve uluslararası literatürde yer alan sağlık alanında SERVQUAL modeli kullanılarak yapılan araştırmalar incelenmiştir. İnceleme kapsamında belirli dahil etme kriterlerini karşılayan çalışmalar dikkate alınmıştır. Buradan hareketle, katılımcıların hizmet kalitesine yönelik en yüksek ve en düşük beklenti ve algı puanlarının hangi boyutlarda olduğu ve bunların sonucunda oluşan boşlukların hangi boyutlarda meydana geldiğini ulusal ve uluslararası bir şekilde karşılaştırılarak olası benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması amaçlanmıştır.

İncelenen çalışmalarda, ulusal ve uluslararası literatürde de katılımcılar tarafından en yüksek beklenti puanına sahip olan boyut güvenilirlik olmuştur. Bu durum, sağlığın insan için önemli bir unsur olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü incelenen çalışmalarda hastaların kendilerine yardım etmek isteyen, işini doğru ve güvenilir bir şekilde yapan sağlık çalışanlarına önem verdikleri saptanmıştır. Dolayısıyla hastalar, gösterişli sunumlardan ziyade sağlık çalışanlarının işlerini iyi, doğru ve kaliteli bir şekilde yapmalarını arzu etmektedir (Papanikolaou ve Zygiaris, 2014:204). Katılımcıların beklentilerinin güvenilirlik boyutunda yüksek çıkmasının bir diğer nedeni ise yaş ve eğitim unsurudur. Yaşın küçüldükçe ve eğitim seviyesinin arttıkça katılımcıların güvenilirlik beklentilerinin de arttığı gözlemlenmiştir. Bunun nedeni ise, yaşı genç olan ve özellikle eğitim seviyesi yüksek olan bireylerin

daha bilinçli olmalarından kaynaklanmaktadır (Çıraklı vd., 2014). Katılımcıların yüksek beklentilerine karşılık olarak iki literatürde de en yüksek algı puanı yine güvenilirlik boyutunda meydana gelmiştir. Beklenen ve algılanan hizmet kalitesi boyutunun uyuşması olumlu bir durumdur. En yüksek algının güvenilirlik boyutunda çıkması, sağlık çalışanlarının verdikleri sözlerde durduğu, taahhüt ettiği hizmeti doğru bir şekilde yerine getirme becerilerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Nal vd., 2016:845). Güvenilirlik boyutunun algılanan hizmet kalitesinde yüksek çıkmasının yanı sıra kaliteli çalışanların işe alınmaması ve iş sürecindeki eğitim, değerlendirme ve ödül gibi uygulamaların eksik yapılmasının güvenilirliği azalttığı belirtilmiştir (Papanikolaou ve Zygiaris, 2014:206).

En düşük beklenti puanı incelendiğinde ulusal literatürde empati, uluslararası literatürde ise fiziksel özellikler boyutu ön plana çıkmaktadır. Ulusal literatürde en düşük beklentinin empati boyutunda çıkması, doktor sayısının yetersizliği ve bir doktorun fazla hasta bakmasıyla ilişkilendirilebilir. (Zaim ve Tarım, 2010:22). Dolayısıyla, hastalar doktorların yükünün fazla olduğunu bildikleri için empati noktasında fazla beklenti içerisine girmeyebilirler. Uluslararası literatürde en düşük beklentinin fiziksel özellikler boyutunda olmasının nedeni ise hastaların fiziki imkânlardan ziyade hasta isteklerine zamanında ve doğru bir şekilde cevap verebilen sağlık personeline ihtiyaç duymalarından dolayıdır (Butt ve Run, 2010:668). Özellikle kronik hastalığı olan ve ağır tedavi gören hastalar için fiziksel özelliklerin pek önem taşımadığı, hastaların çoğunlukla güvenilirlik boyutunu önemseydiği tespit edilmiştir. Bu durum, kronik hastalığa sahip katılımcıların tesisin özelliklerinden ziyade kendilerini anlayan, iyi iletişim kurabileceği sağlık personeline görmek istemelerinden kaynaklanmaktadır (Money vd., 2015:673).

Katılımcıların en düşük algı puanı hem ulusal hem de uluslararası literatürde fiziksel özellikler boyutundadır. Ayrıca, algıladıkları hizmet kalitesi, beklentilerinin altında kalırsa bu sefer negatif boşluk meydana gelmektedir. İncelenen çalışmalar kapsamında her iki literatürde de en fazla negatif boşluğun fiziksel özellikler boyutunda meydana geldiği saptanmıştır. Algıların beklentilerden düşük kalması, beklentilerin yükselmesiyle de açıklanabilir. İncelenen çalışmalar göstermektedir ki yaşın küçüldükçe, gelir ve eğitim düzeyinin arttıkça hastaların beklentileri de artmaktadır. Dolayısıyla sağlık kuruluşlarının fiziksel özelliği bu bireyleri diğerlerine nazaran daha az tatmin etmektedir (Zun vd., 2018:420; Korkmaz ve Çuhadar, 2017:84). Ayrıca, en düşük algı puanının ve en fazla negatif boşluğun fiziksel özellikler boyutunda olmasının bir diğer nedeni diyaliz gibi birimlerde kalan hastalardan kaynaklanmaktadır. Çünkü bu hastalar, vakitlerinin çoğunu sağlık kuruluşlarında geçirdiği için orayı kendi evleri gibi görmekte ve fiziksel imkânlara daha fazla dikkat etmektedir (Bayhan ve Devebakan, 2015:1143). Ancak fiziksel özellikler boyutunda odaların yeteri kadar temiz olmaması ve yemeklerin yeterince iyi olmaması göze çarpan hususlar arasındadır (Yurtsever, 2013:122). Dolayısıyla sağlık yöneticilerinin fiziksel özellikler boyutuna dikkat etmeleri ve öncelikli olarak belirtilen alanlardan iyileştirmeye başlamaları sağlık hizmetlerindeki kalite algısını arttırmak açısından önemlidir.

Sonuç olarak, incelenen ulusal ve uluslararası literatürde yer alan SERVQUAL modeli ile yapılmış sağlık hizmetlerinin kalitesini ölçmeye yönelik araştırmalar büyük oranda benzerlik göstermektedir. Yaşanılan coğrafi bölge, kültür ve ekonomik durum gibi etmenler elbette ki insanların beklenti ve algılarını etkileyen faktörlerdir. Ancak bu çalışma, dünyanın farklı yerlerinden, farklı kültür ve yaşam tarzlarına sahip insanların sağlık hizmetlerinden beklentilerinin ve bu hizmetlerden algıladıklarının hemen hemen aynı olduğunu göstermiştir. Çünkü, sağlık temel bir insan hakkıdır. Hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm insanlar, yaşamını sürdürebilmek adına sağlıklı olma ihtiyacı gütmektedir. Bu ihtiyacı giderebilmek için sağlık hizmetlerinden belirli beklentileri vardır. Yapılan bu çalışma sonucunda da bu beklentilerin ve hizmet alımı sonrasında oluşan algıların benzer olduğu görülmüştür. Bu durum ise sağlığın evrensel bir kavram olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmanın sınırlılıkları arasında taranan indeks sayısı, makale yayım yılı aralığı ve SERVQUAL modelinin temel beş boyutunun alınması bulunmaktadır. Gelecekte yapılacak bu konulardaki çalışmalarda, taranan indeks sayısının artırılması, araştırmaya dahil edilen çalışmaların yıl aralığının genişletilmesi ve ölçeğe eklenen farklı boyutların da değerlendirilmesi çalışmanın geliştirilmesi adına önemlidir. Ayrıca beklentileri ve algıları etkileme potansiyeli olan coğrafi bölge, kültür, ekonomi ve sağlık sistemi yapısı gibi kriterler bazında sınıflandırmalar yapılarak incelemelerin yapılması gelecek çalışmalar için önerilmektedir.

Kaynakça

- Arısan, Y., Devebakan, N. (2016). Sağlık işletmelerinde çalışanların sunulan hizmetlere yönelik kalite algısı: İzmir’de bir devlet hastanesinde araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 30:507-525. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/24334/257890>.
- Arısoy, DŞ. (2017). Sağlık hizmetlerine hizmet kalitesi ve hizmet kalitesinin servqual yöntemi ile ölçülmesine yönelik bir uygulama. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 19:1079-1102. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/36599/416603>.
- Arslan, Ç., Kelleci, M. (2011). Bir üniversite hastanesinde yatan hastaların hemşirelik bakımından memnuniyet düzeyleri ve ilişkili bazı faktörler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*. 14:1-8. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunihem/issue/2652/34218>.
- Al-Momani, MM. (2016). Gap analysis between perceptions and expectations of medical-surgical patients in a public hospital in Saudi Arabia. *Med Princ Pract*. 25:79-84. doi: 10.1159/000441000.
- Ashtiani, ARA., Ansari, H., Kebriaei, A., Khodadadi, B. (2017). Comparison of quality gap of physiotherapy services in public and private centers in Zahedan city using servqual model (İran). *Qom University of Medical Sciences Journal*. 11:77-87. <http://journal.muq.ac.ir/article-1-1087-en.html&sw=Perceptions>
- Barofsky, I. (2012). *Its definition and measurement as applied to the medically ill*. Springer New York Dordrecht Heidelberg London. ISBN 978-1-4419-9819-4.
- Bayhan, B., Devebakan, N. (2015). Hemodiyaliz biriminden hizmet alan hastaların hizmet kalitesi algısı: Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 41:1136-1146. https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi41_pdf/sayi41_iktisat.htm.
- Baysal, ME., Sarucan, A., Avcı, EO. (2012). Bir tıp fakültesi uygulama ve araştırma hastanesinde servqual metodu yardımıyla sağlık hizmeti alan müşterilerin beklentilerinin analizi. *S.Ü. Müh.-Mim. Fakültesi Dergisi*. 27:38-46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sujest/issue/23229/248027>.
- Burböck, B. (2014). Prospect theory and servqual. *Management*. 9:155-168. <https://ideas.repec.org/a/mgt/youmng/v9y2014i2p155-168.html>.
- Butt, MM., Run, EC. (2010). Private healthcare quality: applying a servqual model. *International Journal of Health Care Quality Assurance*. 23:658-673. DOI 10.1108/09526861011071580.
- Curry, A. (2002). Sinclair E. Assessing the quality of physiotherapy services using servqual. *International Journal of Health Care Quality Assurance*. 15:197-205. <https://doi.org/10.1108/09526860210437412>.
- Collins, A. (2017). *Service quality (SQ) : perspectives, management and improvement strategies*. Novinka. New York. ISBN: 978-1-53610-762-3.
- Çıraklı, Ü., Gözlü, M., Gözlü, K. (2014). Sağlık kurumlarında algılanan hizmet kalitesinin değerlendirilmesi: Yozgat’ta yer alan iki hastanenin yatan hastaları üzerinde bir çalışma. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*. 61-82. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spkd/issue/29270/313418>.
- Deming WE. (1998). *Out of The Crisis*. 26.Baskı. MIT Press Ltd. Cambridge. 137. ISBN: 9780262541152.
- Dewi, FD., Sudjana, G., Oesman, YM. (2011). Patient satisfaction analysis on service quality of dental health care based on empathy and responsiveness. *Dental Research Journal*. 8:172-177. doi: 10.4103/1735-3327.86032.
- Fan, L., Gaol, L., Liu, X., Zhao, S., Mu, H., Li, Z., Shi, L., Wang, L., Jia, X., Ha, M., Lou, F. (2017). Patients’ perceptions of service quality in China: An investigation using the servqual model. *PLOS ONE*. 12:1-13. doi: 10.1371/journal.pone.0190123.
- Gajewska, P., Piskrzyńska, K. (2016). Measuring quality of maternity services using the servqual method. *Regional Formation and Development Studies*. 3:50-59. DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rfds.v20i3.1343>.
- Hotamıgılı, M., Eleren, A. (2011). Gsm operatörlerinde hizmet kalitesinin servqual ölçeği ile ölçülmesi: Afyonkarahisar örneği. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 7:221-238. <http://www.ijmeh.org/index.php/zkesbe/article/view/257/208>.

- Javed, SA., Liu, S., Mahmoudi, A., Nawaz, M. (2018). Patients' satisfaction and public and private sectors' health care service quality in Pakistan: Application of grey decision analysis approaches. *Int J Health Plann Mgmt*. 1-15. <https://doi.org/10.1002/hpm.2629>.
- Khoja, SS., Prajapati, AM., Khoja, SS., Panjwani, KR., Ray, J. (2017). A review on quality aspects, evolution of quality, dimension of quality and action plan for enhancing quality culture. *An International Journal of Pharmaceutical Sciences*. 8:335-352. http://www.pharmasm.com/current_issue2.php?archive=57
- Kotler, P.(1997). *Marketing management: analysis, planning, implementation and control*. 9. Baskı. New Jersey: Prentice Hall International, Inc. 467. ISBN-10: 0137228511.
- Koçoğlu, D. (2016). Seyahat işletmeciliği hizmet kalitesinin servqual yöntemi ile değerlendirilmesi. *EKEV Akademi Dergisi*. 50:285-298. <https://arastirmax.com/en/publication/ekev-akademi-dergisi/16/50/seyahat-isletmeciligi-hizmet-kalitesinin-servqual-yontemi-ile-degerlendirilmesi/arid/f37bfbad-366b-400f-90e0-da189360405a>.
- Kopuz, K., Akman, E. (2019). Sağlık alanında SERVQUAL ve SERVPERF yöntemlerinin kullanımı: Literatür incelemesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 6 (4), 243-249. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sagakaderg/issue/51048/604859>.
- Kıdak, LB., Nişancı, ZN., Burmaoğlu, S. (2015). Sağlık hizmetlerinde kalite ölçümü: Kamu hastanesi örneği. *Yönetim ve Ekonomi*. 22:483-500. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/issue/13703/165906>.
- Korkmaz, S., Çuhadar, U. (2017). Sağlık hizmet kalitesi ve sağlık kurumunu tekrar tercih etme niyeti arasındaki ilişki: Eğitim ve araştırma hastanesi örneği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*. 3:72-87. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usaysad/issue/28899/309520>.
- Mosadeghrad, AM. (2013). Healthcare service quality: towards a broad definition. *International Journal of Health Care Quality Assurance*. 26:203-219. doi: 10.1108/09526861311311409.
- Lee, D. (2017). HEALTHQUAL: a multi-item scale for assessing healthcare service quality. Springer-Verlag Berlin Heidelberg. 11:491-516. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11628-016-0317-2>
- Min, J., Lin, C., Tang, VH. (2018). Evaluating service quality of leisure farms: the Taiwan case. *The International Journal of Organizational Innovation*. 11:1-16. <https://www.ijoi-online.org/attachments/article/72/0852%20Final.pdf>
- Manulik, S., Rosinczuk, J., Karniej, P. (2016). Evaluation of health care service quality in Poland with the use of servqual method at the specialist ambulatory health care center. *Patient Preference and Adherence*. 10:1435-1442. doi: 10.2147/PPA.S108252
- Money, AG., Barnett, J., Kiljis, J., Duffin, D. (2015). Patient perceptions and expectations of an anticoagulation service: a quantitative comparison study of clinic-based testers and patient self-testers. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*. 29:662-678. <https://doi.org/10.1111/scs.12195>
- Mečev, D., Goleš, IK. (2015). Primary healthcare service quality measurement: servqual scale. *Directory of Open Access Journals*. 1; 161-177. <https://hrcak.srce.hr/140837>
- Nal, M., Hasgül, E., Nal, B. (2016). Bir kamu hastanesinde hasta memnuniyetinin ölçülmesine yönelik bir araştırma. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 6:839-848. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/261528>
- Oliaee, Z., Jabbari, A., Ehsanpour, S. (2016). An investigation on the quality of midwifery services from the viewpoint of the clients in Isfahan through servqual model. *Iranian Journal of Nursing and Midwifery Research*. 21:291-6. doi: 10.4103/1735-9066.180377
- Parasuraman, A., Berry, LL., Zeithaml, VA. (1991). Perceived service quality as a customer-based performance measure: an empirical examination of organizational barriers using an extended service quality model. *Human Resource Management*. 30:335-364. <https://doi.org/10.1002/hrm.3930300304>
- Parasuraman, A., Zeithaml, VA., Berry LL. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*. 64:12-40. <https://search.proquest.com/docview/228609374?pqorigsite=gscholar&fromopenview=true>

- Parasuraman, A., Zeithaml, VA., Berry, LL. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*. 49:41-50. <https://doi.org/10.1177/002224298504900403>
- Pansiri, J., Mmereki, RN. (2010). Using the servqual model to evaluate the impact of public service reforms in the provision of primary health care in Botswana. *Journal of African Business*. 11:219-234. <https://doi.org/10.1080/15228916.2010.509005>
- Papanikolaou, V., Zygiaris, S. (2014). Service quality perceptions in primary health care centres in Greece. *Health Expectations*. 17: 197-207. DOI: 10.1111/j.1369-7625.2011.00747.x
- Parabhu, A., Iyer, LS. (2018). Assessment of servqual model in hospitals located in tier II cities of India. *Journal of Health Management*. 20:28-37. <https://doi.org/10.1177/0972063417747698>
- Pramanik, A. (2016). Patients' perception of service quality of health care services in India: a comparative study on urban and rural hospitals. *Journal of Health Management*. 18:205-217. <https://doi.org/10.1177/0972063416637695>
- Rocha, LRM., Veiga, DF., Oliveira, PR., Song, EHS., Ferreira, LM. (2013). Health service quality scale: Brazilian Portuguese translation, reliability and validity. *BMC Health Services Research*. 13:24. <https://link.springer.com/article/10.1186/1472-6963-13-24>
- Savaş, H., Kesmez, AG. (2014). Hizmet kalitesinin servqual modeli ile ölçülmesi: aile sağlığı merkezleri üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17:1-13. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/411535>
- Tan, M., Patır, S. (2017). Sağlık hizmetlerinde kalite ölçümü ve değerlendirmesi Bingöl Devlet Hastanesi'nde bir uygulama. *Journal of Current Researches on Health Sector*. 7:29-40. doi: 10.26579/jocrehes_7.2.3
- Tanrıverdi, H., Erdem, Ş. (2010). Sağlık hizmetlerinde hizmet kalitesi ile tatmin düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi ve bir uygulama. *TSA*. 14:73-92. <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TVRBNE5EY3dNQT09>
- Tarım, M. (2002). Sağlık sektöründe hizmet kalitesinin ölçülmesi: Servqual modeli ve bir hastane uygulaması. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 52:16-28. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuifm/issue/807/8756>
- Thawesaengskulthaia, N., Wongrukmitb, P., Dahlgaardc, JJ. (2015). Hospital service quality measurement models: patients from Asia, Europe, Australia and America. *Total Quality Management*. 26:1029-1041. <https://doi.org/10.1080/14783363.2015.1068596>
- Yurtsever, S. (2013). Hastanelerin hizmet kalitesinin hasta tatmin ölçeği ile ölçülmesi: Karabük Devlet Hastanesi'nde yatan hastalar üzerinde bir araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*. 1:100-126. <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v1i1.20>
- Zaim, H., Tarım, M. (2010). Hasta memnuniyeti: kamu hastaneleri üzerine bir alan araştırması. *Sosyal Siyaset Konferansları*. 59:1-24. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iusskd/issue/888/10107>
- Zeithaml, V., Berry, L., Parasuraman, A. (1988). Communication and control processes in the delivery of service quality. *Journal of Marketing*. 52:35-48. doi.org/10.1177/002224298805200203
- Zun, AB., İbrahim, Mİ., Hamid, AA. (2018). Level of satisfaction on service quality dimensions based on servqual model among patients attending 1 Malaysia clinic in Kota Bharu, Malaysia. *Oman Medical Journal*. 33:416-422. DOI: 10.5001/omj.2018.76

Tektipleşen Beden ve Siborg Sanat

Monotyped Body and Syborg Art

Azize Reva BOYNUKALIN¹
Neva DOĞAN²

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Doi: 10.48146/odusobiad.801079

Öz

I. Dünya Savaşı ve sanayi devrimi sonrası değişen dünya konjonktürü, bedenın sanat yapıtlarında algılanma ve yorumlama biçimlerini değiştirmiştir. Modernizm ile ortaya çıkan tektipleşme: bireyleri birbirine benzeterek, kültürel farklılıkları ortadan kaldırmanın ve toplumsal düzeni sağlamanın bir yöntemi olmuştur. Modern sanattan günümüze, tektipleşen beden kavramı: organsız beden, makine estetiği, iktidar, özne-nesne gibi farklı ilişkileri içermektedir. Tektipleşen beden imgeleri Avrupa Resim sanatında makine estetiğine bağlı olarak ortaya çıkmış, gelişen teknoloji ve malzeme olanaklarıyla çağdaş sanatta da yerini almıştır. Makalede 20. yüzyıldan itibaren tektipleşme kavramının: resim, heykel, fotoğraf, enstalasyon, performans gibi sanat pratiklerindeki anlatım olanakları, nitel araştırma yöntemi ile literatür taraması yapılarak incelenmiştir. Sanatta tektipleşmeye bağlı olarak cinsiyetsizleşen beden imgelerinin siborg sanata evrilme süreci ve bedenın çok katmanlı temsilleri incelenerek değerlendirilmiştir. Bu makale, sanatta tektipleşen beden imgelerinin, yarı insan yarı makine olan siborg beden formlarına geçiş sürecini ve farklı sanat çalışmalarına yansımalarını içermektedir. Tektipleşen beden imgesi ve siborg sanatı üzerinden yeni bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Resim, Tektipleşme, Beden, Siborg, Sanat, İletişim

Abstract

Changing world conjuncture after 1st World War and Industrial Revolution has changed the form of perception and interpretation of body in artworks. Monotypisation, occurred with modernism, became the way of removing cultural differences and maintaining social order by making similar the individuals to each other. From modern art to today, monotypized body notion contains different relations like body without organ, machine aesthetic, power and subject-object. Monotypized body images has occurred depending on machine aesthetic in European painting, appeared in contemporary art with improved technology and material opportunities. In the article, the narration opportunities of monopolisation in art practices like painting, sculpture, photograph, installation and performance was examined by qualitative research method through literature search from 20th century. The evolution process of unsexualized body images bound to monotyped in art to cyborg art and multi-layered representation of body was dealt with via new point of view. This article contains the passing period of monotypized body images to syborg body forms which are semi-human and semi-syborg and reflections to different artworks. It aims to develop a new point of view upon monotypized body image and syborg art.

Keywords: Painting, Monotypisation, Body, Cyborg, Art, Communication

¹ Sorumlu Yazar, Dr.Öğr.Üyesi, Sinop Üniversitesi, Sinop, azizereva@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-6978-3854
² Dr.Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane, nevaaa86@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2602-8592

Extended Abstract

There is no doubt that First World War and Industrial Revolution has changed the directions of world in terms of economy, education, production, politics and also art. Developments in economic conditions has effected the production ways and styles. Thanks to the Industrial Revolution, the production is rised and serial production has emerged so that people could reach the productions easily and in abundance. Inevitably, mass production has affected the people's lifestyles in terms of fashion, speaking, attitude and manner. The mass production has caused people to be monotypized. Monotypisation is occurred in modern artists' works as narration opportunities. Armies are the striking examples of monotypisation which are reflected in Otto Dix's and Fernand Leger's works such as Stormtroopers Advance under Cover of Gas and Soldiers Playing Cards. The work Stormtroopers Advance under Cover of Gas is about masks that are worn by the soldiers during the war, and similarly Leger focuses on the monotypisation power of Army. Another work named Taking the Rye by Malevich reflects the workers monotypized conditions by making them dehumanized. The vacant forms of figures, reflects the modern lifestyle's results which contains similar and even the same individuals who imitates each other. Abakanowicz's work Infants scrutinizes that modern people consist of crwords who are similar to each other in the context of physical and mental features. Italian performance artist Beecroft, mentions the monotypisation power of fashion in modern lives. Chinese Children by Zhang Dali, puts forward the Chinese immigrants who come to China to work. According to him, these people are indeterminate crowds who are monotypized because of life conditions. Unsexualization is another way of monotypisation. According to Georg Milde who creates Consumed Nude emphasizes that marketing, advertising and fashion sectors have impact on society by making them unsexualized. Syborgs which is another notion the work discourses, reflect the digital age conditions. As a result of modernism, people use techlology and technological tools more and more and inevitably, they begin sto act like them. According to Donna Haraway, there is a syborg postgender is a creature of World which consist of both human and machine. Transplantations, aesthetic operations, integrated chips and implants make today's modern people a machine. Thanks to syborg bodies, the discrimination between the sexes is blurred. The is no boundaries about sexes both socially and biologically. Syborg art which is often performed by modern artists, id named like art after human. According to syborg art, as the machines resemble to humans, the humans resebmlle to machines. Which is interesting about syborgs is that the human body is donated again by human made materials. The performance by Stelarc named Third Hand is a wonderful example for syborg art which makes body an object. Stelarc emphasizes the inability of modern human. Nail Harbisson's syborgs named Eyeborg and Mozart's Queen of the Night Aria are about the being syborg in not related to a lifestyle but an method of artistic expression. The syborgs removes the discrimination between being physical and non-physical. Bul Lee, criticizes the modern people's excellence understanding. The work focuses on the transformation of monotypized bodies to syborg by depending on unsexualization. Unsexualization makes modern people more mechanized and posthuman.

Giriş

Postmodernizmin çoğulcu anlayışı ve özgürlükçü söylemi içerisinde beden: dinsel, siyasal ve ekonomik iktidar biçimlerinin yeniden üretildiği bir metafor olarak varlığını sürdürmektedir. Günümüzde beden kavramı: çokkültürlülük, din ve inanç sistemi, siyaset ve cinsel kimlik gibi farklı konular çerçevesinde yeniden konumlandırılır. Michel Foucault, Hapishane'nin Doğuşu, Özne ve İktidar, İktidarın Gözü ve Cinselliğin Tarihi gibi eserlerinde bedenin yeni çağın asıl meselesi olduğunu ve iktidarın beden üzerindeki tahakkümü ile onu nasıl biçimlendirdiğini ortaya koymuştur. Jacques Derrida ise bedeni, doğal bir nesneden ziyade sosyo-tarihsel ağ içinde, tanımlanabilir ya da üretilebilir bir kültürel yapı olarak ele almaktadır. 20. yüzyıl, bedenin bütünsel yapısının parçalara ayrıldığı, daima yarım bir yapı içerisinde tanımlandığı döneme işaret eder. Teknoloji ve plastik cerrahi alanındaki gelişmeler parçalı beden fenomenini ortaya çıkarmış ve beden, fizyolojik potansiyellerinin araştırıldığı bir materyale dönüşmüştür. Gilles Deleuze ve Felix Guattari bedenin bu parçacıklı yapısını organsız beden yani örgütlenme barındırmayan beden üzerinden anlatırlar. Disiplinli, toplumsal olarak örgütlenmiş beden, göstergelerinden sıyrılarak özgürleşme amacı ile yersiz yurtsuzlaşmış ve yeniden kurgulanmaya muhtaç durumdadır (Deleuze ve Guattari 2008: 333).

Beden, düşüncelerin ve uygulamaların somutlaştığı, iktidarın kendisini ifade ettiği bir mecra olarak, kapitalist çağın tüketim nesnesi olmaktan kaçamamıştır. Postmodernizmin ve hedonizmin yapısallığı içerisinde kozmetik sanayi, moda ve sağlık sektörü, hatta silah sanayi dahi maddi kazanç amacıyla bedeni kullanmaktadır. Jean Baudrillard'a göre endüstri ve gelir kaynağının temel unsuru olan beden, artık fetiş bir nesneye dönüşmüştür.

Tüketim unsuru olan tüm nesnelere daha katmanlı ve daha fazla yan anlamlarla yüklü olan nesne bedendir. Püritanizm çağından sonra bedenin özgürleşmesi, özellikle de dişil bedenin yeniden keşfine olanak sağlamıştır. Günümüzde reklamlarda, modada ve kitle kültüründe yer alan beden: sağlık ve gençlik kültürü, arzu söylemleri ve dişilik saplantısı ile adeta bir kurtuluş nesnesine dönüşmüştür (Baudrillard, 2004: 163).

Özellikle Avrupa'da gelişen sömürgecilik, dünya pazarının isleyiş yönünü değiştirerek toplumsal yaşamı etkilemiştir. Sanayileşme ve kapitalist sistemle doğan bu pazarda, üretim de tektipleşmiş ve her şeyle beraber beden de standart bir hal almıştır. Foucault, tektipleşmenin kapitalizmin bir ürünü olduğunu ifade eder. "Bireyleri atom haline, kendilerini temsil etmeyen soyut bir otoriteye boyun eğmiş atomlara indirgediler. Kapitalist toplum da bireyleri tektipleştiren ve sıradanlaştıran kitlesel bir tüketime sürüklemiştir" (Foucault, 2015: 100). Kapitalizmin bir sonucu olarak tektipleşen beden imgeleri sanatsal ifade de yerini almıştır. I. Dünya savaşı sonrasında sanatçılar: sanayileşme sürecinde bedenin işgücüne dönüştürülerek, makine olarak kurgulanmasını ve buna bağlı olarak tektipleşen beden formlarını konu edinmişlerdir. 19. yüzyıldan itibaren insani özelliklerinden zamanla arındırılan bedenlerin, mekanikleşmesi, uzuvlarını kaybetmesi hatta cinsiyetsizleştirilmesi sanat yapıtlarında kendini göstermiştir. Bu incelemede bilişim teknolojilerinin geliştiği günümüz sanatında tektipleşen beden imgelerinin siborg sanatın zeminini oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Beden imgelerinin çok katmanlı ve değişen sanatsal ifadeleri, tektipleşen beden imgeleri ve siborg sanat kapsamında ele alınarak değerlendirilmiştir.

Tektipleşen Beden

Bedenin tektipleşmesi, 16. yüzyıldan itibaren dünyadaki Batılılaşma hareketiyle başlamıştır. Avrupalı denizcilerin yaptığı coğrafi keşifler: Batı ülkelerine: ekonomi, siyaset ve askeri alanda güç kazandırmış, sömürge devletlerinin kurulmasına ve haritaların yeniden çizilmesine sebep olmuştur. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa'da bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin yanı sıra ticari başarılar, sanayileşme ve iletişim araçlarının yaygınlığını arttırmıştır. Tüm bu ticari gelişmelerden sonra 1762'de yapılan Paris Antlaşması ile Britanya hegemonyası sağlamlaşır (Latouche, 1991: 21). Bu gelişmeler sonucunda Batı'da kendi ırkının üstünlüğünü tüm dünyaya kabul ettirme ve dünyanın denetimini elinde bulundurma amacı ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da etkisini arttıran Batılılaşma, hayatın her alanında kullanılan modernizm kavramını niteler hale gelmiştir. Max Weber'e göre modernizm, geçmişten bu yana en fazla Doğu ülkelerinin sorunu olmuştur. Doğu

ülkeleri de Batılı olabilmeyi başarırsa dünyadaki toplumsal düzen sağlanacaktır (Weber,2013: 22). Modernizmle birlikte, toplumda düzenin sağlanması ve uyumlu bir ortama kavuşma hedefi, kaçınılmaz olarak tektipliliği ortaya çıkarmıştır. Özellikle modern devlet anlayışında tektipliliğin dayatılmasının temel sebebi, bütünlüğü korumak adına insanların bir hukuk çatısı altında toplanması ve birbirine benzeyen yaşamlar sürmelerini sağlamaktır. Farklı özelliklere sahip birey ya da gruplar, devletin kalıcılığı için tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla tektipleşme, toplumsal düzen için gerekli bir unsur olmuştur.

Avrupa'nın dünyayı Batılılaştırma ve modernleştirme çabalarının devamında gelen I. Dünya Savaşı, Alman sanatçılar tarafından kültürel bir yenilenme olarak görülmüştür. Bu sanatçılardan bazıları savaşa bizzat katılarak, izlenimlerini eserlerine yansıtmışlardır. Alman dışavurumcu sanatçı Otto Dix Hendek Savaşı anılarını Der Krieg (Savaş) isimli gravür baskı resim serisine dönüştürmüştür. Dix, Saldırı Kıtası Gaz Altında İlerliyor gravüründe gaz saldırısında düşman hattı boyunca ilerleyen, yüzleri gaz maskeli beş askeri tasvir etmiştir.

Görsel 1: Otto Dix, Saldırı Kıtası Gaz Altında İlerliyor, 1924, Gravür Baskı 29.1x 19.6 cm, Moma Amerika (<https://arthistoryoftheday.wordpress.com/2011/07/25/otto-dix-stormtroopers-advance-under-cover-of-gas-1924/>).

Savaş mücadelesi sırasında gaz bombasından korunmak için takılan maskeler, askerleri tektipleştirmiş, insan formundan uzaklaştırmış ve yüzlerindeki saldırıdan kaynaklı dehşet ifadelerini gizlemiştir. "Sanatçı, askerlerin savaş nevrozundan muzdarip olmasına neden olan bu acı deneyimin, askerlerin savaş öncesi ve sonrasındaki benlikleri arasında büyük fark yarattığını belirtmiştir"³. Resimde, Askerler sosyal kimliklerinin dışında, başka bir bedene bürünerek yeni savaş kimlikleri edinmişlerdir. Dix, toplumun erkeklik standartlarına uygun militarize edilmiş bir erkek bedeni yaratmıştır. Ancak askerlerin yüzlerindeki maskeler, başta duygularını yansıtan ifadeler olmak üzere insanlıklarına dair tüm işaretleri yok etmiştir. Savaş sırasında işkenceye maruz kalan insan bedeni kendi formundan uzaklaşmıştır. Dix, Saldırı Kıtası Gaz Altında İlerliyor adlı eserinde maskeleri: askerleri tektipleştirerek bedensizleştirmenin, dolayısıyla da kimiksizleştirmenin bir aracı olarak kullanmıştır.

19. yüzyılın sonlarında ekonomik olarak Avrupa ülkelerine bağımlı olan Rus İmparatorluğu aynı zamanda modernleşme çabası içerisindeydi. Rus sanatçılar, Batı'da gelişen modernizm sürecinden etkilenmiş ve kendi sanat anlayışlarını bu yönde dönüştürmeye başlamışlardır. Tarımdan ziyade makineleşmenin yüceltilmesi Rus İmparatorluğu için modernleşmenin ilk adımı oldu. (Yılmaz, 2005: 87-88). Kazmir Malevich, Rus modernleşme sürecinde, sanayileşme ve işçi sınıfını yansıttığı Hasat Almak adlı eserinde tektip geometrik insan formlarıyla, figüratif resimde süprematizmin varlığını sorgulamaktadır. İfadesiz figürler metal bir boru gibi silindirik formunda ve ışık-gölge geçişleri ile mekanikleşerek resmedilmiştir. Sanatçı: modernizmin ortaya çıkardığı yaşam tarzını, bireyleri birbirine benzeştirerek ve taklit ettirerek düzenin sağlanma şeklini figüratif süprematist resimlerinde yansıtmıştır.

³ <https://arthistoryoftheday.wordpress.com/2011/07/25/otto-dix-stormtroopers-advance-under-cover-of-gas-1924/>.

Görşel 2: Kazimir Malevich, Hasat Almak, 1912, Tuval Üzerine Yağlıboya, 94x71.5cm, Amsterdam (<https://www.arthipo.com/tr-tr/kazimir-malevich-hasat-alma.html>).

Teknolojik yeniliklere bağılı olarak sınıf ayrımlarının oluştuğı Rusya'da feodal yaşamın zorlukları belirginleşmiş, 1917 Devrimi'nden sonra ise Marksizm'e yakınlık duyan ve Rusya dışında yaşayan sanatçılar, kapitalizmin acımasız sömürüsüne başkaldırma ihtiyacıyla eserlerini üretmeye başlamışlardır. Fernand Leger'in Mekanik Dönem olarak adlandırılan döneme ait resimlerinden bir olan Kağıt Oynayanlar tablosu Dix'in eserinde olduğu gibi sanatçının savaştan kalan izlenimleri yansıtır. Silindirik formlarla resmedilmiş askerlerin parçalanmış bedenleri, kıyafetleri ve buldukları mekan hepsi bir makinanın parçası gibi resmedilmiştir.

Bu biçimsel ifadedeki benzerlikler, beden-nesne ayrımını yapabilmeyi zorlaştırmaktadır. Ayrıca Leger, katı soyut geometrik biçimciliğı öne alarak resimlerini: deri, göz, ağız, burun gibi tüm uzuvlarından arındırmıştır. Bu, modernizm ile birlikte derinin yalnızca, kişinin diğerkleriyle kendisi arasına çizdiği bir sınır haline geldiğini göstermektedir. Batılı ve modern beden, "diğerk bedenlerden net çizgilerle ayrılmış, kendi derisinin sınırları içinde güven altına alınmış düzenli bir bedendir" (Çabuklu, 2004: 98). Leger'in Kağıt Oynayanlar resminde de beden, disiplin altına alınması ve kontrol edilmesi gereken bir nesne haline gelmiştir. Yeni gerçekçiliğın kökeninin modern yaşamın bizzat kendisi olduğunu düşünen sanatçılar eserlerinde zinde, güzel ve ölümsüz olanı, sert, mekanik kütleli formlarla ifade etmişleridir.

Görşel 3: Fernand Leger, Kağıt Oynayanlar, 1917, Tuval Üzerine Yağlıboya, 193x129cm, Tate Modern Müzesi, Londra (<https://www.tate.org.uk/art/artists/fernand-leger-1488/five-things-know-about-fernand-leger>).

Modernizm sürecinde tektipleşme, toplumdaki belirsizliği karşıt görüşleri, itirazları ve isyanların gerçekleşme ihtimalini yok ederek, bir güven ve bilinirlik ortamı sağlamaktadır. Zygmunt Bauman biyolojik bir terim olan asimilasyon kavramının yeni modern ulus devletlerindeki karşılığının tektiplilik güdüsü olduğunu düşünmektedir. Bu güdü, yakında ortaya çıkabilecek olan farklılığa tahammülsüzlüğün ayak sesleridir (Bauman, 2003: 139). Bauman'ın bu görüşünün çağdaş sanattaki yansımalarından biri de Magdalena Abakanowicz'in Çocuklar isimli eseridir.

Görsel 4: Magdalena Abakanowicz, Çocuklar 2015, Çuval bezi ve Reçine, 170x53x22cm, Venedik Georgio Vakfı, İtalya (<https://www.marlboroughgallery.com/artists/magdalena-abakanowicz/>).

Heykeltıraş Magdalena Abakanowicz, ortam odaklı üç boyutlu tekstil ürünü olan devasa heykellerini Abakanlar (sanatçının soyadından türetilen bir isim) olarak isimlendirmiştir. Bu şamanist organik dokulu heykeller, buldukları ortamın dokusuyla etkileşime girerek tezatlık oluşturmaktadır. Sanatçı modern dünyanın çelişkileri içerisindeki insanların tutum ve konumlarını irdelemektedir. Kafaları olmayan bir araya gelmiş kalabalıklardan oluşan heykelleri: maddeden, etten, insana dair karakteristik özelliklerden, cinsel kimliklerinden ve özden yoksundur. Gerçek biçimin ölü bir yansımasını sunan sanatçı, çokluk lehine bireyselliğini yitiren bedenleri hedef almaktadır.⁴

Göstergelerin en önemli nesnesi olan beden, kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesiyle birçok mecradan görünür olmaya başlamıştır. Bu araçlar aracılığıyla aynı tip görüntüye maruz kalan bireyler giderek gördükleri şeye dönüşmeye başlamışlardır. Tekrar edilen her şey davranışa dönüştükten sonra bilinçaltının en derin katmanına yerleşir (Le Bon, 1997: 113). 20. yüzyılda tüketim kültürü içerisinde yaşamsal gereksinimlerden çok duyguların tatminine yönelik bir anlayış öne çıkmıştır. Markaların globalleşmesiyle birlikte moda akımlarının tüm dünyayı etkisi altına alması tektipleşmenin önünü açmıştır. Herkesi bir örnek giyinmeye sevk eden moda olgusu, her medeniyetin kendi kültürünü kıyafetiyle taşıması fikrini ortadan kaldırarak kitle kültürünü yaratmıştır. “Günümüzde kimlik ilkesi düzeyinde değerlendirilebilecek her şey moda tarafından etkilenmiştir. Bunun nedeni ise tüm biçimlere kökenlerini unutturabilmesi ve onları yinelenmeye mahkûm edebilme gücüne sahip olmasıdır” (Baudrillard,2010: 154). İtalyan sanatçı Vanessa Beecroft, performanslarında moda dünyasının topluma dayattığı estetik kaygıları gösteriye dönüştürmektedir.

⁴ <http://www.artnet.com/artists/magdalena-abakanowicz/>

Görsel 5: Vanessa Beecroft, ALI, 2001, Dijital Fotoğraf, 160x127cm, Ion Soledad Lorenzo Koleksiyonu, İtalya (<https://www.carolinesmulders.art/vanessa-beecroft-04/>).

Vanessa Beecroft'un moda fotoğraflarına dönüşen performansları, izleyiciyi bir nevi röntgenci konumuna getirerek, konfor alanını sorgulamaktadır. Beecroft'un çalışmaları güzellik yarışmalarında, podyumda, reklamlarda ve filmlerde postmodern cinsellik ve temsil siyaseti üzerine bir diyalogu canlandırmaktadır. Sanatçı modanın küresel giyim şekline dönüşmesini ve tektipleşmiş ikonik kadın bedenini, steril bir ihtişamla yansıtmaktadır.

Görsel 6: Zhang Dali. Çinli Çocuklar, 2005, Reçine, 30 parça Farklı Ölçülerde Heykel, White Rabbit Galerisi, Sydney (<https://thestandardstore.com.au/blogs/news/standard-city-guide-sydney>).

Tektipleşen beden formlarını çalışmalarında sıkı sık kullanan diğer bir sanatçı da Zhang Dali'dir. Küratörlüğünü David Williams'ın yaptığı White Rabbit Galerisi'nde gerçekleştirilen Sefil Bedenler sergisinde, Zhang Dali'nin Çinli Çocuklar çalışması etkileyici bir anlatım sunar. Farklı yükseklerde ve farklı pozisyonlarda ayaklarından asılmış, sedef dokulu bedenler, grotesk bir görsellik içerir. Pekin kökenli sanatçı Zhang Dali'nin Çinli Çocuklar adlı çalışması, her yıl iş aramak için Çin şehirlerine akın eden yüz binlerce göçmeni temsil etmektedir. Bedenlerin mezbahadaki karkaslar gibi numaralandırılarak ve markalanmış halde asılması doğa-kültür, hayat-ölüm ikiliğinin dışında fiziksel bir gerçekliğe işaret eder. Sanatçı, çinli işçi göçmenlerin Çin toplumunun alt sınıfını oluşturan meçhul kalabalıklar olduğunu vurgular. Sanatçıya göre onları reçineye dökmek, varlıklarını ve katkılarını tanımanın ve Çin toplumunda hızla değişen zaman kavramını yakalamanın bir yoludur.

Çağdaş sanat sanatçılarının farklı yöntem ve materyallere başvurarak bedeni tektipleştirme durumu özellikle cinsiyetsizleştirme üzerinden gerçekleştirilebilmektedir. Kapitalizmin varlığından beslendiği pazarlama, reklamcılık ve moda sektörü, toplumu tektipleştirme işlevini yerine getirmekte ve bir nevi cinsiyetleri aynılaştırmaktadır. Bu farkındalıkla eserlerini üreten sanatçılardan biri de Georg Milde'dir.

Görsel 7: Georg Mild, Tükenmiş Çıplak, 2012, Dijital Fotoğraf, 120x65cm, Newyork
(<https://art-sheep.com/the-sexless-unidentified-figures-of-georg-milde/>).

Cinsiyetsiz bedenler izleyicide rahatsızlık uyandıran figürler olarak üçüncü bir cinse işaret eder. “Cinsiyetsiz, yani üçüncü cins diye adlandırılan bedenler, toplum tarafından kadına ve erkeğe atfedilmiş toplumsal davranış modellerini de yerinden ederler” (Murat, 2012: 97). Slavoj Zizek *Cinsel Olan Politik midir?* isimli kitabında bireyin biyolojik cinsiyeti ile toplumsal cinsiyeti ve öznel kimliği arasındaki uyumsuzluk sonucunda, transgenderizmin ortaya çıkacağını ifade eder. Kadınsılığın ve erkeksiliğin dışında gender-kuir konumları içeren karmaşık bu yapının: çift cinsiyetlilik, üç cinsiyetlilik, akışkan cinsiyetlilikten tutun da cinsiyetsizliğe kadar gideceğini belirtir. (Zizek, 2018: 67) Zizek, bunu aynı zamanda postgenderizm olarak adlandırır ve ekler “Toplumsal cinsiyetin biyoteknoloji ve üreme teknolojilerinde kaydedilen son gelişmeler sayesinde gönüllü olarak ortadan kaldırılmasını savunan toplumsal, siyasi ve kültürel bir harekettir bu” (Zizek, 2018: 68). Marshall McLuhan ise teknolojiyi bir protez gibi gören organ kesme metaforu ile Zizek ile benzer bir yaklaşım sergiler. Georg Miller’in çalışmalarıyla da örtüşen bu metaforda teknoloji, hadım olma korkusuna sahip bedenin, görkemli bir şekilde fallik hale gelirken, tektipleşen bedenler cinsel kimliklerinden arınmışlardır. Böylece insani ve karakteristik özelliklerini de kaybederler.

Sanatta tektipleşen beden imgeleri analiz edildiğinde bedensel özelliklerin steryotiplerin dışına çıktığı görülmüştür. Çekici, alımlı kadın veya kaslı ve iri yarı erkek tiplemesinin yerini cinsel kimliklerinden uzaklaştırılmış, duygudan ve anlamdan yoksun, mekanikleşmiş imgeler almıştır. Modern sanat eserlerinde başlayan toplumsal cinsiyet rollerinin yıkılması, günümüz sanatında: cinsiyetsiz, donuk bakışlı ve robotlaşmış karakterlere evrilir. Günümüz sanatında resim, heykel, enstalasyon veya performans gibi sanat disiplinlerinin dışında moda ve reklamcılık, sinema, televizyon gibi sanat alanlarında da bedenler birer makine gibi tasarlanmaktadır. Claudia Springer, *Elektronik Eros* adlı eserinde bu konuya vurgu yaparak 20. yüzyıl sonlarında insanoğluluyla makineler arasındaki ayrımın giderek bulanıklaştığını, insanın teknolojiye olan bağımlılığının ikisi arasındaki mesafeyi giderek azalttığını hatta yok ettiğini iddia etmektedir (Springer, 1998: 25).

İleri teknoloji ve düşük yaşamın da göstergesi olan, cinsel kimliklerin yok olması ile tektipleşen beden, siborgun tanımında da yer almaktadır. “Teknoloji, gerçekle yapay arasındaki karşıtlığı tümüyle müphem kılarak siberpunk karakterlere biyolojik cinsiyetlerinden kurtulma olanağı verir” (Springer, 1998: 44). Donna Haraway’ın geliştirdiği feminist siborg modeline göre ise, insan ve makine arasındaki alanın (bedenin) hadım edilme korkusu ve fetiş fantazilerle hayal edilmesine gerek yoktur. Haraway’e göre, siborg postgender dünyanın yaratığıdır ve insan-makine arabiriminde verimli bir ikili olarak yaşamaya devam eder (Foster, 2009: 270).

Siborg Sanat

Dijital Çağda teknolojik nesnelere: hayatın üretim, tüketim, pazarlama ya da gündelik yaşam pratikleri dışında insanların organları ve uzuvlarının dahi yerine geçerek, insani bedenleri robotlaştırarak siborg bedenler haline getirmiştir. 17. yüzyılda Descartes'in bedenini heykelden ya da toprak bir makineden başka bir şey olmadığı varsayımı, günümüzde gözlemlenebilir bir durumdur. "Bedenin müstakil işlevlerindeki bozukluklara çare olarak otomatların kullanımı, benzeri görülmemiş bir sıçramaya tanıklık etmiştir" (Corbin, 2005: 30). Organ nakilleri, güzellik kaygısını gidermek amaçlı yapılan operasyonlar, kaybedilen belli uzuvların yerine mekanik uzantıların yerleştirilmesi, sinir sistemlerine yerleştiren çipler, implantlar ve yapay zekânın oraya çıkmasıyla beden artık bir laboratuvar ortamına dönüşmüştür. Haraway Siborg Manifestosu'nda "Bir siborg, bir sibernetik organizma, makine ile organizmanın oluşturduğu bir melez, kurgusal bir yaratık olmanın yanı sıra toplumsal gerçekliğe ait bir yaratıktır" (Haraway, 2006: 2) der.

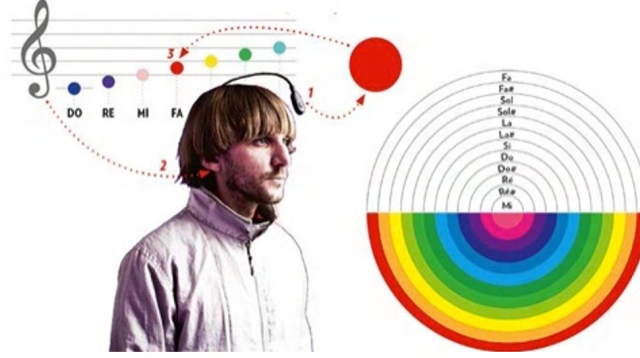
Siborg bedenlerde toplumsal ve biyolojik cinsiyete dair sınırlılıkların ortadan kalktığı, toplumsal davranış rollerinin keskinliğinin kaybolduğu, insan bedeninin robotlaştığı ve robotların insanileştiği görülmektedir. Bu anlamda siborg sanat alanında çalışmalarını üreten sanatçılar hem maddi bir ontolojik gerçeklik, hem de bir hayal ürünü sunmaktadır. Özellikle performans sanatında sıklıkla karşımıza çıkan siborg sanatı, bir nevi insan sonrası sanat olarak da adlandırılmaktadır. Siborg sanatında sanatçının stratejisinin, bedeni, fiziksel ve teknik olarak güçlendirmek üzerine kurduğu iddia edilir (Şangüder, 2016: 10). Siborg sanatında dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise, insan bedenlerinin yine insan yapımı materyaller tarafından donatılmış olmalarıdır.

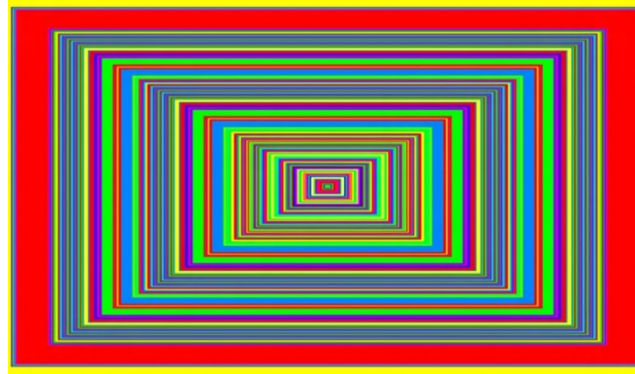
Görsel 8: Stelarc, Üçüncü El, Performans, 1980, Yokohama (<http://stelarc.org/?catID=20265>).

Bedenin toplum ve teknolojiyle olan bağlantısını ortaya koyan Avusturyalı performans sanatçısı Stelarc'ın Üçüncü Kol adlı performansı cyborg sanatının belirgin örneklerindedir. Stelarc'ın sağ koluna ek olarak alüminyum, paslanmaz çelik, akrilik, elektrotlar, kablolar ve bataryadan oluşan üçüncü kol, kaslardan aldığı elektrik sinyalleriyle komutlara cevap verebilen insan yapımı bir uzuv haline almıştır. David La Breton, Stelarc'ın kendi bedenini atıl bir nesne gibi değersizleştirdiğini belirtir. "Stelarc'ın performanslarında beden, teknolojik deneylerin sonucunda özne olmaktan çıkıp nesneye dönüşmüştür (Breton, 2016: 51). Stelarc'ın bedenine yaptığı eklemeler ve kancalarla kendini astığı performanslarında bedenini yeniden yapılandırmanın gelecekteki belirsizliğini irdelemektedir. Alain Corbin'in Bedenin Tarihi kitabında bahsettiği mutant-insan kavramı Stelarc'ın amacıyla örtüşmektedir. Stelarc'ın, tekno ekolojik dünyada bedenin yetersizliğini vurgulaması, Deleuze ve Guattari'nin

organsız beden kavramıyla yakından ilişkilidir. Stelarc bedene robotik uzuvlar ekleyerek: bedenin oluş halini(organsızlaştırma), fiziksel ve yetisel sınırlarını yeniden düşünmemizi sağlar. Bu performanslar aynı zamanda yeni algı ve düşünce biçimlerinin de genişletilmesi fikrine dayanmaktadır.

Görsel 9: Neil Harbisson, Eyeborg. (https://hpluspedia.org/wiki/Neil_Harbisson).

Görsel 10: Neil Harbisson, Mozart'ın Gecenin Kraliçesi Bestesi (<https://www.cbc.ca/radio/thecurrent/cyborg-hears-the-colours-he-cannot-see-i-don-t-feel-i-m-wearing-technology-i-feel-i-am-technology-1.2907663>).

Antropolog ve sanatçı David Tomas'a göre iki tür siborg gelecekte var olacaktır: birincisi, daha önce yaşamış kişi olarak ya da genetik olarak imal edilmiş, organik insan bedenini organik olmayan bir protezle birleştirerek birleşen tür, ikincisi ise, organik olmayan bilgisayar yazılımında korunmuş insan zihninden oluşan türdür (Springer,1998: 27). Tomas'ın siborg tanımına göre Neil Harbison ilk tanıma uymaktadır. Harbisson, bedene eklenen teknolojik implantlarla yeni duyu deneyimleri kazanan ilk siborg bireydir. Sanatçı, renk körlüğü rahatsızlığı sebebiyle renk frekanslarını ses frekanslarına dönüştüren eyeborg⁵ isimli bir cihaz geliştirmiştir. Bu cihaz, verileri doğrudan duyuşal veriler olarak algılabilmesini sağlamaktadır. Sanatçının yeni bir organı olan eyeborg, ona yeni algılama ve duyumsama biçimleri kazandırmıştır. Siborg olmanın bir yaşam biçimi olmaktan çok sanatsal bir ifade yöntemi olduğunu savunan Harbisson, kendisini de bir heykel olarak tanımlar (Reyhanlı, 2019: 79-80). Sanatçı, Renk Portreleri serisinde Beethoven, Mozart, Bach gibi sanatçıların bestelerini eyeborg aracılığıyla renklere transfer ederek sesleri renkler üzerinden ifade biçimlerine dönüştürür. Siborg sanatı sibernetik ve organik yapısı sayesinde insan olgusunu: cinsiyet, ırk, bedenleşme üzerinden yeniden sorgulamamızı sağlar. Siborgun varlığı ile öznenin iktidarı sarsılarak fiziksel olan ile fiziksel olmayan arasındaki ayırım kalkmıştır. Sanatçı Bul Lee bilim kurguların alt kültürü olan siborgları, kendi kültürel köklerine işaret edecek şekilde çağdaş sanatta gündeme getiren ilk sanatçılardan biridir. Bul'un klasik heykellerin yüceliğine ve eksik uzuvlarına sahip mermer beyaz siborgları, değişen güzellik ve eksiklik kavramlarını irdelemektedir.

⁵ 2003 yılında Plymouth Üniversitesi sibernetik uzmanı Adam Montandon tarafından tasarlanan orijinal "eyeborg", bir dizüstü bilgisayara bağlı kulaklık şeklindedir. Daha sonraki geçirdiği operasyonlarla titreşen ve ses ileten bir çip kafatasının içine yerleştirilmiştir. Böylece Harbisson, bir sibernetik ve organizma melezi (cyborg) olmuştur (Jeffers, 2014).

Görsel 11: Lee Bul, Siborg W1-W4, 1998, Enstalasyon Karışık Teknik, Kore (<https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/may/28/cyborgs-gorgeous-art-lee-bul-south-korean-artist-seoul>).

Bul, cyborg heykelleri ve enstalasyonlarında, distopik hikayeler, bilimkurgu filmleri, ütopyik rüyalar ve sosyal eleştirilerden esinlenmektedir. Sanatçı çalışmalarında, bedenlerimizi iyileştirmek veya toplumu yeniden oluşturabilmek için, zarar verici nitelikteki mükemmellik arayışımızı incelemektedir. Heykelleri görkemli olmakla, grotesk olmak arasında gidip gelmektedir. Siborgları kendi kendini üretebilir hale getirme çabalarımız, sanatçıyı etkileyen ve çalışmalarına yansıyan bir durumdur. Bu ironik durumu şöyle ifade etmektedir: “Mükemmeliğin peşine düşüp, beceremeyip, korkup sonra da ona canavar diyoruz. Ama yine de deniyoruz, çünkü bu bizim insani kaderimiz”⁶. Sanatçı, yanlış giden bir genetik deneyi andıran anagram heykellerinde böcek, bitki ve deniz yaşamının karışımını andıran başsız bedenler sunmakta ve bu heykellerle, siborgun sanal düzlemle organik yaşam arasındaki var olma sürecini yansıtmaya çalışmaktadır.

Dijital çağda gelişen siborg sanat üretimleriyle sanatçılar, bedeninin toplumsal ve kültürel konumunu yeniden belirlemeye çalışmışlardır. Bir siborg, Foucaultcu yaklaşıma göre, iktidarın, bedenin verimli halini ve doğurganlığını kontrol etme hakkını elinden alır. Bu yönüyle siborg modern insan bedeninden farklıdır (Rose, 2007: 10). Bu yeni beden, artık türler arasıdır, parçalıdır, hetorejendir ve kökensizdir. Siborg sanat, sınırlarını genişleten beden formunun, hareketlilik ve geçişlilik özelliğine bağlı olarak tüm hiyerarşilerden ne kadar bağımsızlaşabileceğini araştırır.

Sonuç ve Öneriler

Beden, biyolojik bir organizma olmaktan çok içinde bulunduğu topluma dair tarihsel, kültürel, siyasal ve dini birçok özelliğin de barındırıcısıdır. Nesnelere gözleyen bir özne olan insan bedeni 19. yüzyıldan itibaren gözetlenen bir nesne haline almıştır. Öyle ki, bireylerin kendi bedenleri üzerinde dahi bir inisiyatif kalmamış, bedenler tektipleştirilerek kitleler yaratılmıştır. Tektipleşen beden kavramı modern sanat tarihinde birçok sanatçı tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Sanatçılar, I. Dünya Savaşı sanayi devrimi, kapitalizm gibi sosyolojik olayların insanlar üzerindeki psikolojik boyutlarını tektipleşen beden formlarıyla ifade etmişlerdir. Modern sanatta sanayileşmenin bir sonucu olarak gelişen makine estetiği öne çıkmış, sanatçılar, güzel ve ölümsüz olanı, sert, mekanik ve tektip formlarla ifade etmişlerdir.

Bu sanatçılardan Otto Dix savaşa bizzat katılarak, izlenimlerini Savaş isimli gravür dizinde gaz maskeli tektipleşmiş beden formlarıyla ifade ederken, Kazimir Malevich Rus modernleşme sürecini tektip geometrik insan formlarıyla yansıtmıştır. Modernizmle beraber makineleşmenin ve tektip beden imgelerinin yüceltilmesi Fernand Leger’in Mekanik Dönem eserlerinde de gözlemlenebilmektedir. Foucault’un tektipleşmenin önünü kapitalizmin açtığı yönündeki düşünceleri çağdaş sanatta da etkisi göstermiş, kültürel farklılıkların ortadan kalkması ve üretimin tektipleşmesi çağdaş sanatçıların çalışmalarını şekillendirmiştir. Heykeltıraş Magdalena Abakanowicz’in kafaları bedenlerinden ayrılmış insan topluluğunu imgeleyen heykelleri kimliğini ve düşünme yetilerini yitirmiş kitleleri temsil

⁶ <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/may/28/cyborgs-gorgeous-art-lee-bul-south-korean-artist-seoul>

etmektedir. Çağdaş sanatçılar tektipleşme etkisini tasarladıkları beden imgelerini aynılaştırarak gerçekleştirmektedirler. Maddeden, etten ve özden yoksundur. Makineleşme ve montaj bandı sayesinde seri üretimin yaygınlaşması ve modanın asimile etme gücü, Vanessa Beecroft'un performanslarında kendini göstermektedir. Beecroft dayatılan güzellik anlayışını ve modanın totaliter yapısını, insan ve cansız manken ayırımının yapılamadığı tektipleşmiş beden imgeleriyle sunar. Tektipleşmiş beden imgeleri çağdaş sanatçıların: çokkültürlülük, politika, ekonomi ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi konularda eleştirel temsilleri haline gelmiştir. Çinli sanatçı Zhang Dali, iş bulmak için göç etmek zorunda bırakılmış genç insanları anlattığı Çinli Çocuklar enstalasyonunda belirsizlik ve güçsüzlük kavramları üzerinde durmuştur. Dali'nin enstalasyonunda tavandan sarkıtılarak asılmış bedenler, insan-hayvan-nesne ilişkisinin sorgulandığı, tektipleştirilmiş toplumsal denge ağırlıklarındadır. Dijital fotoğraf alanında çalışmalarını sürdüren Georg Milde, Tükenmiş Çıplak serisinde bedenleri cinsiyetsizleştirerek tektipleşme etkisi yaratmıştır. Cinsiyetsiz, yani üçüncü cins diye adlandırılan bedenler, toplum tarafından kadına ve erkeğe atfedilmiş toplumsal davranış modellerini de yerinden etmektedir. Milde, erkek- kadın, aktif-pasif, buyuran-buyurulan, eyleyen-katlanın şeklinde belirlenen rolleri ters yüz etmektedir. Aydınlanma felsefesinin önermesi olan ruhun cinselliği yoktur cümlesi, cinsel kutuplaşma dediğimiz belirgin erkek ve kadın ayırımının yok olmaya başladığını iddia eder. Toplumsal eşitlik, aynılaştırılarak, tektiplileştirilerek sağlanmaya çalışılmaktadır. Çağdaş sanatta, organların bedenden çıkarılması ya da yeni organlar eklenmesi, insan-hayvan, insan-makine veya insan-hayvan-makine gibi özellikler taşıyan beden imgeleri siborg sanatın temellerini oluşturmuştur. Siborg sanatçılar, bedenlere mekanik aygıtlar yerleştirerek hem teknolojinin yaşamlarımızdaki tamamlayıcı rolüne, hem de günümüz insanının ruhani durumuna ayna tutmaktadır. McLuhan'ın insan vücudunun ancak teknolojiyle geliştiği tezine uygun örnekler sunan siborg sanat üretimleri, hiyerarşi ve öteki kavramlarını altüst eden yapısı ile beden imgesine yeni bir öneri sunmaktadır. Sterlac, Neil Harbisson ve Lee Bul gibi sanatçılar araştırmalarında, çağdaş teknolojinin insan, beden, kültür ve doğayı nasıl ilişkilendirerek sınırları ortadan kaldırdığına odaklanmışlardır. Çağdaş sanatta tektipleşen beden imgelerinin cinsiyetsizleştirmeye bağlı olarak üçüncü türe yani siborg sanata evrilmesi çalışmanın sonucunu oluşturmaktadır. Siberetik perspektiften siborg sanata bakıldığında, teknolojinin bedenin bir uzantısı olması, makinelerle işbirliği yaparak hibrit formlara dönüşmesi bedenin hayatta kalabilmesi için gerekli bir durumdur. Yaşadığımız yüzyılda beden, farklı türlerle yeni bağlantılar kurabilen ve öteki kavramını altüst eden, bir tasarım nesnesi olarak, insan ötesi bir türü temsil etmektedir. Güncel sanat pratiklerinde de beden, tamamlanmış değildir daima oluş halindedir. Tüm bu dinamik, geçişli ve değişken yapısıyla beden, siborg sanat aracılığıyla konumlandırıldığı hiyerarşilerden özgürleşebilir.

Kaynakça

- Baudrillard, J.(2004). Tüketim Toplumu. Ferda Keskin (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). Modernlik ve Müphemlik. İsmail Türkmen (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Corbin, A. (2005). Bedenin Tarihi-3. Saadet Özen (Çev.). İstanbul: YKY Yayınları.
- Çabuklu, Y. (2004). Toplumsalın Sınırında Beden. İstanbul: Kanat Kitap Yayınları
- Deleuze G. ve Guattari F. (2008) Capitalism and Schizophrenia, Anti Oedipus, London: Continuum.
- Foucault, M. (2015). Biyopolitikanın Doğuşu. Alican Tayla (Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Farrelly, E. (2013). Mutluluğun Sakıncaları, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Haraway, D. (2006). Siborg Manifestosu. Osman Akinhay (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Latouche, S. (1991). Dünyanın Batılılaşması: Gezegenimizin Bir Örnekleşmesinin Anlamı, Önemi ve Sınırları. Temel Keşoğlu (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Le Breton, D. (2016). Bedene Veda. Aziz Ufuk Kılıç (Çev.). İstanbul: Sel Yayınları.
- Le Bon, G. (1997). Kitleler Psikolojisi. Yunus Ender (Çev.). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Murat, L. (2012). Cinsiyet Yasası: Üçüncü Cinsin Kültür Tarihi. İsmet Birkan (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi

Reyhanlı, U. (2019). Sanatta Bedensel ve Zihinsel Sınırlar: Uzun-Uzantı Olarak Sanat Pratikleri. (Yayımlanmamış Sanatta Yeterlik Sanat Çalışması Raporu). Hacettepe Üniversitesi/ Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

Rose, N. (2007). The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power and Subjectivity in the Twenty First Century. Princeton: Princeton University Press.

Springer, C. (1998). Elektronik Eros. Hakan Güneş (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Şangüder Karakuyu, M. (2016). Cyborg Formations in Art. International Journal of Social Relevance& Concern. doi: 10.1080/08164649.1

Turner, Brian, S. (2011). Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi. Ümit Tatlıcan (Çev.). Bursa: Sentez Yayıncılık.

Weber, Max. (2013). Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. Gökhan Rızaoğlu (Çev.). İstanbul: Roman Yayınları

Zizek, Slavoj. (2018). Cinsel Olan Politik Midir? Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore Yayınları.

İnternet Kaynakları

URL: <https://arthistoryoftheday.wordpress.com/2011/07/25/otto-dixstormtroopers-advance-under-cover-of-gas-1924/> (Erişim tarihi: 20.09.2020)

URL: <http://www.artnet.com/artists/magdalena-abakanowicz/> (Erişim tarihi: 12.09.2020)

URL: <http://artasiapacific.com/Magazine/WebExclusives/VileBodies> (Erişim tarihi: 16.09.2020)

URL: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2014/may/06/neil-harbisson-worlds-first-cyborg-artist> (Erişim tarihi: 13.08.2020)

URL: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/may/28/cyborgs-gorgeous-art-lee-bul-south-korean-artist-seoul> (Erişim tarihi: 17.09.2020)

Resim Kaynakları

Görsel 1: Otto Dix, Saldırı Kıtası Gaz Altında İlerliyor, 1924, Gravür Baskı 29.1x 19.6 cm, Moma. <https://arthistoryoftheday.wordpress.com/2011/07/25/otto-dix-stormtroopers-advance-under-cover-of-gas-1924/> (Erişim tarihi: 18.09.2020)

Görsel 2: Kazimir Malevich, Hasat Almak, 1912, Tuval Üzerine Yağlıboya, 94x71.5cm, Amsterdam. <https://www.arthipo.com/tr-tr/kazimir-malevich-hasat-alma.html> (Erişim tarihi: 11.09.2020)

Görsel 3: Fernand Ledger, Kağıt Oynayanlar, 1917, Tuval Üzerine Yağlıboya, 193x129cm, Tate Modern Müzesi, Londra. <https://www.tate.org.uk/art/artists/fernand-leger-1488/five-things-know-about-fernand-leger> (Erişim tarihi: 06.09.2020)

Görsel 4: Magdalena Abakanowicz, Çocuk Grubu, 2015, Çuval bezi ve Reçine, 170x53x22cm, Venedik-GeorgioVakfi, İtalya. <https://www.marlbroughgallery.com/artists/magdalena-abakanowicz> (Erişim tarihi: 10.09.2020)

Görsel 5: Vanessa Beecroft, ALI, 2001, Dijital Fotoğraf, 160x127cm, Ion Soledad Lorenzo Koleksiyonu, İtalya <https://www.carolinesmulders.art/vanessa-beecroft-04/> (Erişim tarihi: 12.09.2020)

Görsel 6: Zhang Dali. Çinli Çocuklar, 2005, Reçine, 30 parça Farklı Ölçülerde Heykel, White Rabbit Galerisi, Sydney (<https://thestandardstore.com.au/blogs/news/standard-city-guide-sydney>) (Erişim tarihi: 11.09.2020)

Görsel 7: Georg Mild, Tükenmiş Çıplak, 2012, Dijital Fotoğraf, 120x65cm, Newyork <https://art-sheep.com/the-sexless-unidentified-figures-of-georg-milde/> (Erişim tarihi: 10.09.2020)

Görsel 8: Sterlac, Üçüncü El , 1980, Performans, Yokohama <http://stelarc.org/?catID=20265>

Görsel 9: Neil Harbisson, Eyeborg. https://hpluspedia.org/wiki/Neil_Harbisson (Erişim tarihi: 13.09.2020)

Görsel 10: Neil Harbisson, Mozart'ın Gecenin Kraliçesi Bestesi. <https://www.cbc.ca/radio/thecurrent/cyborg-hears-the-colours-he-cannot-see-i-don-t-feel-i-m-wearing-technology-i-feel-i-am-technology-1.2907663> (Erişim tarihi: 13.09.2020)

Görsel 11: Lee Bul, Siborg W1-W4, 1998, Enstalasyon Karışık Teknik, Kore. <https://www.theguardian.com/artanddesign/2018/may/28/cyborgs-gorgeous-art-lee-bul-south-korean-artist-seoul> (Erişim tarihi: 13.09.2020)

Türkçede ve Rusçada Özel Adlara Dayalı Renk Adlandırmaları Naming Colors Based on Special Names in Turkish and Russian

Ayşe AFACAN SÜĞÜMLÜ¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.801583

Öz

Bir dilin dil içi dünya görüşüne ve adlandırmalarda başvurmuş olduğu yöntemlere ve tercihlere, renk kavramlarının oluşturulma şekilleri incelenerek ulaşılabilir. Özel adlar ile ana ve ara renk adlarının birleştirilmesi ile oluşturulmuş adlandırmalar ülkelerinin özelliklerini yansıtır ve o dilin üreticiliğini ve diğer dillerden etkilenme derecesini de göstermiş olur. Kaynak dilde üretilen bu tür adlandırmaların bazen diğer dillere de geçtiği görülür. Örneğin; Türkçede kullanılan Edirne kırmızısı adlandırması Rusçada da Adrianapolski şeklinde kullanılmaktadır. Bu çalışmada Rusça ve Türkçede bulunan özel adlandırmalara dayalı renk adlandırmaları karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Çalışmanın Rusça bölümü V. K. Harçenko'nun 2014 yılında yayımlanmış 6000 renk adının bulunduğu Rusçada Renk Adlarının Büyük Sözlüğü'nde (Bolşoy Slovar Tsvetooboznaçeniy v Russkom Yazıke) bulunan özel adlara dayalı renk adları taranarak oluşturulmuştur. Burada tespit edilen özel adlara dayalı renk adlandırmaları Türkiye'de Hatice Eminoğlu'na (2014) ait akademik anlamda hazırlanmış ilk renkler sözlüğü olan Türkçede Renkler Sözlüğü'ndeki özel adlara dayalı renk adlandırmaları ile karşılaştırılarak tasvirî bir yöntemle ele alınarak değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Ad bilim, anlam bilim, renkler sözlüğü, özel ad, kavramlaştırma

Abstract

We can reach a language's in-linguistic worldview and the methods and preferences it uses in naming by examining the ways in which color concepts are formed. Names created by combining special names and primary and intermediate color names reflect the characteristics of their countries and show the language of production and the degree of influence of other languages. It is seen that such nouns produced in the source language sometimes pass to other languages. For example; the name Edirne red used in Turkish is also used in Russian as Adrianapolski. In this study, color names based on special names in Russian and Turkish will be examined comparatively. The Russian part of the study was created by scanning color names based on special names found in the Great Dictionary of Color Names (Bolshoi Slovar Tsvetooboznaçeniy v Russkom Yazıke) in Russian, which contains 6000 color names of V. K. Harchenko published in 2014. Colors based on custom name detected here designations in Turkey Hatice Eminoğlu the (2014) of prepared academically first color dictionary of the Turkish language in comparison with based on the color designations special name in the Color Glossary will be assessed according dealt with descriptive method.

Keywords: Onomastics, semantics, color dictionary, special name, conceptualization

Extended Abstract

Color names used in a language; It facilitates the understanding of different subjects related to the language such as the characteristics of the language, the cultural structure of its users, the geographical features of the language. As a result of such studies, it is seen that the word produced in the source language is transferred to other languages. Transitions from language to language can be based on a common culture as well as geographic proximity. Thus, the relationships between languages are scientifically revealed. Examination of the richness of color names, the methods of formation of the language and the cultures it is close to also show the subtleties of that language. Color naming based on special names, which is the subject of the study, is one of the important ways of naming colors.

In this study, color naming based on special naming in Russian and Turkish will be analyzed comparatively. The Russian part of the study was created by scanning the color names based on the special names found in V. K. Harchenko's Great Dictionary of Color Names in Russian (Bolshoi Slovar Tsvetooboznaçeniy v Russkom Yazıke), which has six thousand color names published in 2014. Colors based on special names detected here designations in Turkey, Hatice Eminoğlu (2014) of prepared academically first color dictionary of the Turkish language in comparison with based on the color designations special name the Color Glossary will be assessed according dealt with descriptive method.

By comparing the special name and color names of two important languages on such an important issue, we are discussing the relationships in different cultures while recognizing our language and culture. The comparison in the study has been evaluated under four titles. These four titles are "Naming Based on Place Names (continent, country, state, region, city, county, town, town, district, etc.)", "Special Color Naming Based on Individual Names", " Special Color Designations Based on Geographical Elements (ocean, sea, river, lake, bay, desert, volcano etc.) and "Other Color Designations Created with Special Names in Russian and Turkish". While the color names in these titles, which are formed according to the themes, are given comparatively with the names in both languages, the meanings of the Russian color names will be given separately. Among the color names created with the special name scanned in these four titles, which color tones are more will be evaluated comparatively. Color names created with special names that have been brought to the language for reasons such as intercultural interaction, trade, war, economy, geographical factors, are listed by scanning all words in the two dictionaries. As a result of the study, it is seen that the most commonly used color names based on special names in Russian are formed with personal names, while it is concluded that there are more names based on place names (continent, country, state, region, city, county, town, town, district, etc.) in Turkish. While it is seen that blue color is used more in Turkish culture, it can be said that yellow color is more prominent in Russian.

Giriş

Dilin temel sözcük yapısını oluşturan renk adları, Türkçede önemli bir yer tutmaktadır. Renk, ışığın kendi öz yapısına ve nesnelere üzerindeki yayılımına bağlı olarak göz üzerinde yaptığı etkidir (Sözen & Tanyeli, 1986, s. 200). Dünyayı ve gözü aydınlatan ışık kaynaklarının, çevremizdeki cisimlerden yansıyan, görülebilen ışığın dalga boylarındaki değişimi de rengin bir başka tanımıdır. İnsanların renkleri algılaması; ışığa, ışığın cisimler tarafından yansıtılmasına ve öznenin göz yardımıyla beyne iletilmesi ile gerçekleşir. Göz tarafından algılanan ışık, retinada sinirsel sinyallere dönüştürülüp buradan optik sinir aracılığıyla beyne iletilir. Göz, üç temel birleştirici renk olan, kırmızı, yeşil ve maviye tepki verir ve beyin, diğer renkleri bu üç rengin farklı kombinasyonları olarak algılar. Renklerin algılanışı dış koşullara bağlı olarak değişir. Aynı renk güneş ışığında ve mum ışığında farklı algılanacaktır fakat insanın görme duyusu ışığın kaynağına uyum sağlayarak, bizim her iki koşuldakinin de aynı renk olduğunu algılamamızı sağlar. Tat alma, duyma, dokunma ve diğer duyularımızda olduğu gibi renklerin algılanışı da kişiden kişiye değişir. Bir rengi sıcak, soğuk, ağır, hafif, yumuşak, kuvvetli, heyecan verici, rahatlatıcı, parlak veya sakin olarak algılayabiliriz; ancak bu tanımlama kişinin kültür, dil, cinsiyet, yaş, ortam veya deneyimlerinden kaynaklanır. Türkçe renk adları bakımından çok zengin bir dildir. Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de renklerin her tonu için başka bir ad bulunmaktadır. Ana ve ara renkler çevresinde olanlar tonları bakımından farklılık gösterdiğinde yeni adlandırmalar yapılmaktadır. Ad vermede tek veya belli bir kural yoktur. Dinlere, dillere, yörelere; târihî ve ekonomik şartlara, zevk veya duyuşlara göre bazı tespitlerde bulunmak mümkündür (Karakulak, 2015, s. 5-6).

Nesnelerdeki rengin doğası, niteliği, objektif mevcudiyetinin bulunup bulunmadığı, insanoğlunun renk tecrübesi, bu tecrübenin boyutları, gerçekliği, evrenselliği ve çeşitliliği araştırılmış, bunun yanında rengi algılayan kişinin yanılıp yanılmadığı, algılayan kişide renklerin nasıl duygular bıraktığı üzerinde durulmuştur (Topaloğlu, 2007, s. 572). Renkler eski zamanlardan beri insanlığın dikkatini çekmiştir. Varlıkları isimlendirirken ilk renkler akla gelir. Dünyanın vazgeçilmez ögesi olan renkler hem sembolik hem alegorik anlamları bünyesinde barındırır. Her medeniyet kendi kültür değerleri doğrultusunda renklere ait simgesel ve alegorik anlamlar yüklemiştir. Bu anlamlara günlük yaşamlarında yer vermişlerdir. Arkeolojik kazılarda ele geçen buluntulara renklerine göre anlamlar yüklenerek önemli tarihi bilgilere erişilmiştir. Aynı zamanda renkler sayesinde rengin olduğu dönemin tüm sosyal ve kültürel koşullarıyla ilgili verilere ulaşılabilir. Renkler bu açıdan üstlendiği önemli rolü büyük bir başarıyla yerine getirmiştir (Ölmez, 2010, s. 23).

Zaman ilerledikçe insanların ihtiyaçları değişir. Bu ihtiyaçlara yönelik olarak da yeni icatlar yapılır; bu da dillerin söz varlıklarına yeni kavramların girmesine neden olur. Bazı adlandırmalarda bitki, hayvan, araç-gereç, insan vb. gibi temel söz varlığı içinde yer alan somutlaştırma unsurlarına yer verilmiştir. Renklerin adlandırılmasında benzetme ve esinlenme de rol oynar. Türkçede soyut tonların farklı isimlendirmeler sayesinde somutlaşması da sağlanır. Gerçekliğine gönderme yapılarak somutlukları daha belirginleşmiş birçok renk adı vardır. Somutlaştırma işleminde hayvan, bitki, maden adlarının ve günlük yaşamda sıkça kullanılan çeşitli unsurların ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir. Somutlaştırmada kullanılan unsurlarda büyük ustalık ve yalınlık hakimdir. Gelecekte hangi renklerin gündemde kalacağı, hangi renklerin unutulacağı konusu belirsizdir. Bazıları unutulurken bazılarının yerine yeni kullanılan renk adları girecektir.

Renkler, kelime türlerinden sıfat türündendir ancak tek başına kullanıldıklarında ad görevini üstlenirler. Ana renklerin yanında ara renkler de vardır. Renk adlarının bir kısmı köken olarak Türkçe olmasına karşın bir kısmı da alıntı kelime veya kelime öbekleriyle kurulmuştur (Yılmaz & Karakulak, 2014, s. 3).

1. Yer Adlarına (Kıta, Ülke, Eyalet, Bölge, Şehir, İlçe, Belde, Kasaba, Semt vb.) Dayalı Özel Renk Adlandırmaları

Yer adlarına dayalı olarak kıta, ülke, eyalet ve bölge adlarından oluşmuş özel adlara dayalı adlandırmalarda Türkiye Türkçesi'ndeki ülke çeşitliliği Rusçada görülmemektedir. Bu yüzden çalışmamızın bu bölümüne "şehir, ilçe, belde, kasaba, semt vb." adlarını da dâhil ettik. Türkiye Türkçesinde Cezayir,

Colorado, Çin, İran, İspanya, İsveç, İtalya, Kaliforniya, Kıbrıs, Mısır, Patagonya, Peru gibi farklı ülkelere dair renk adları ile karşılaşırken Rus dilinde fazla örnekle karşılaşılmaz. Şehir, ilçe, belde, kasaba, semt adlarına bakılırsa yine bu konuda Türkiye Türkçesinin çok zengin olduğu görülür. Rusça yer adlarında Türkiye Türkçesindeki gibi tam çeviri yoluyla yerleşen ve iki kelimeyle adlandırılan yer adlarına Rusçada rastlanmaz. Türkiye Türkçesinde “Ankara armudu yeşili, Antep karası, Bursa yeşili, Edirne kırmızısı, İstanbul beji/mavisi/pembesi/yeşili” gibi illerle yapılan adlandırmaların yanında “Dalyan mavisi, Demre Mavisi, İznik mavisi, Tarsus Beyazı” gibi ilçe adları da kullanılmaktadır. Bu bölümde Türkçede 27 tane mavi tonu ile en fazla kullanılan renk mavidir. Buna karşın Rusçada yer adları ile oluşturulmuş renk tonlarından dört kırmızı, dört mavi, dört sarı rengin en çok kullanılan renkler olduğu görülür.

Türkçede	Anadolu Mavisi, Akdeniz Mavisi, Ankara Armudu Yeşili, Antep Karası, Babil Sarısı, Barcelona Kırmızısı, Bedahşânî/Bedahş/Bedahşî Laciverti, Berlin Mavisi, Biscay mavisi, Bremen Mavisi, Bremen Yeşili, Boğaziçi Mavisi, Bohemya Yeşili, Bordo (Bordeaux), Burgonya Rengi, Bursa Yeşili, Cezayir Menekşesi, Colorado Kırmızı, Çin Beyazı, Çin Kırmızısı, Çin Mavisi, Çin Yeşili, Dalyan Mavisi, Demre Mavisi, Edirne Kırmızısı, Ege Mavisi, Germanya Sarısı, Granada Siyah, Havana, Havana Kahverengisi, Hint Sarısı, Hint Grisi, Hint Kırmızısı, Hitit Yeşili, Holivod Kırmızısı, İndianapolis Kırmızısı, İran Gül Rengi, İran Kırmızısı, İran Pembesi, İran Yeşili, İspanya, İspanya Beyazı, İstanbul Beji, İstanbul Mavisi, İstanbul Pembesi, İstanbul Yeşili, İsveç Mavisi, İtalya Kırmızısı, İznik Mavisi, Kaliforniya Rengi, Karolina Mavisi, Kekova Mavisi, Kıbrıs Yeşili, Kongo Kırmızısı, Korsika Yeşili, Kumkapılı Moru/Kumkapulu Moru, Kumkapu Alı, Kütahya Yeşili, Metalik Patagonya Yeşili, Magenta, Magenta Kırmızısı, Melbourne Kırmızısı, Metalik Havana Kahverengisi/Havana Kahverengisi, Metalik Monaco Mavisi/Monaco Mavisi, Metalik Montego Mavisi, Mısır Mavisi, Monte Carlo Mavisi, Montego Mavisi, Napoli Sarısı, New Orleans Mavi(si), Nil Mavisi, Patagonya Yeşili, Paris Dakar Kırmızısı, Paris Mavi(si), Paris Sarısı, Paris Yeşili, Pasifik Mavi, Peru Kahverengi, Prusya Kırmızısı, Prusya Mâîsi/Prusya Mavisi, Roma Yeşili, Sâc-ı Kıbrıs/Zâc-ı Kıbrıs, Saksonya Mâîsi/Saksonya Mavisi/Saksunya Mavisi, Schweinfurt, Sevr Mavisi, Sheele Yeşili, Şantuk Mavi, Tarsus Beyazı, Toledo Mavisi, Venedik Kırmızısı, Venedik Pembesi, Venedik Sarısı, Verona Yeşili, Verones(e) Yeşili, Veronez Yeşili, Volga Mavi, Yanık Roma Toprağı
Rusçada	Adrianapolski, Atlantika, Afinno-bely, Bordoskoe, Bristolskiy, Britanskiy, Falerinskiy, Gavana, Gaiti, Murano, Nankoviy, Navarinskiy, Neopolitanskiy, Parijiskiy, Solferino, Şamberten

Görsel 1: Yer adlarına (kita, ülke, eyalet, bölge, şehir, ilçe, belde, kasaba, semt vb.) dayalı özel renk adlandırmalarının Türkçe ve Rusça tablosu.

1.1. Rusçada Yer Adlarına (Kıta, Ülke, Eyalet, Bölge, Deniz, Şehir, İlçe, Belde, Kasaba, Semt vb.) Dayalı Özel Renk Adları ve Anlamları:

Adrianapolski “Yoğun kırmızı renkli boya ismidir”. Rusçaya bu renk türü Türkiye’deki Edirne şehrinde bulunan boyanın renginden geçmiştir. Türkçede bu renk ‘Edirne kırmızısı’ gibi adını Edirne şehrinde alır. Avrupa’da ilk başlarda Türk kırmızısı olarak bilinen Edirne kırmızısı da çok zahmetli bir boyama sürecini içeren ve uğrunda çok emek ve para harcandığı, sırrını çözene ödülleri verildiği tarihsel bir renk olarak dikkat çeker. Uluslararası literatürde Fransızca ismiyle ‘Rolged Andrinople’ olarak anılmaktadır.’ Bu açıklamanın da ışığında başka dillere de geçen Edirne kırmızısı; Rusça adıyla Adrianapolski rengi Türkçeden Rusçaya kazandırılmıştır.

Atlantika ‘Atlantik rengi, yeşilimsi mavi, deniz suyu rengidir.’ Rusça yer adlarından özel ada dayalı bu renk adı da Atlas Okyanusu’ndan rengini almıştır.

Afinno-bely ‘Atina şehrindeki beyaz mermerleri andıran renk tonudur.’

Bordoskoe ‘Bu renk, Fransa’nın Bordos şehrinde üretilen şarabın rengidir. Bu mora çalan kırmızı renkli şarabın üretildiği yerin adını almıştır.

Bristolskiy 'Bristol rengi. Yoğun mavi renktir. İsmi İngiltere'deki Bristol şehrinde almıştır. İngilizcede bris 'köprü' stol 'buluşma yeri' kelimelerinden oluşan bir kavramdır.'

Britanskiy 'Britan rengi, gümüş rengine karışan siyah rengidir.'

Falerinskiy 'Eski Roma'da Falernum vilayetinde özel ve en güzel üzüm çeşidinden üretilen altın gibi sarı renkte olan şarap adına verilen renk tonudur.

Gavana 'Gavana isimli yer adına verilen renk tonudur. Gri ve kahverenginden oluşan bir renk türüdür.'

Gaiti 'Gaiti isimli yerin renk tonudur. Pembe ya da yoğun mavi bir renktir.'

Murano 'Murano rengi. İtalya'da Murano adasında üretilen çeşitli renkleri bulunan özel nitelikli cam adıdır.'

Nankoviy 'Çin'deki Nankin şehir isminden oluşan bir renk adıdır. Genellikle koyu sarı renk tonudur. 'Navarinskiy 'Bu renk adı, 20 Ekim 1827'deki bugün Yunanistan topraklarında kalan Navarin adlı liman şehrinde Ruslarla Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen Navarin olayından sonra meydana gelmiştir.' Ruslar bu olaydan sonra koyu gri renkli bir kumaşa bu adı vermiştir. Duman grisi rengidir.

Neopolitanskiy 'İtalya'daki Neopol şehrinin adından oluşan bir renk tonudur. İtalya'daki Neopol şehri yakınlarında Vezevi volkanı civarında bulunan boya ismine verilen addır.' İtalya ve bütün Avrupa tarafından tanınmıştır. Ancak İtalya'daki ustalar onun içeriğinde ne olduğunu ve nasıl hazırladığını sır olarak saklamışlardır. Bu renk açık sarıdan biraz turuncuya çalan bir renk tonudur. Bu rengi 17. yüzyılda Güney Avrupa ressamı eserlerinde kullanmaya başlamıştır. Ondan önce hava-i fişek üretiminde kullanılan açık sarı ve limon tonlarındaydı.

Parijiskiy 'Paris mavisi, yani açık mavi renktir.' Rusçada 'Paris tabloları' adlı bir Fransız yazarının eserinden sonra kullanılmaya başlayan bir renktir. Bazı yerlerde Paris çamurunun rengi olarak da geçmektedir. Kirli kahverengi tonudur.

Solferino 'Kırmızı renginin yoğun kırmızı tonudur, leylaki rengine kaçan yoğun pembe renk tonudur. 24 Haziran 1859 tarihinde Fransa, Avustralya ve İtalya savaşında Solferino adlı yerde gerçekleşen çatışmadan sonra bu renk Solferino adını alır.'

Şamberten 'Fransa'daki Burgundiya ilçesinde Şamberten kırmızı şarabı üretilir. Şamberten rengi kendi adını orada üretilen şaraba borçludur.'

2. Kişi Adlarına Dayalı Özel Renk Adlandırmaları:

Kişi adları, kadim renk adlarının yanında daha yeni renk adlarının da tercih edildiği dinamik bir alan olarak gözlemlenmiştir (Bayraktar, 2013, 97).

Türkiye Türkçesi'nde kişi adlarından alınan özel renk adlandırmalarının önemli bir kısmı tanınmış heykeltıraş, ressam (Alexander Calder, İbrahim Çallı, Vasiliy Wassilyevich Kandinskiy, Fikret Muallâ, Yves Klein, Vincent van Gogh, Van Dyck), din adamı (Piskopos Bismark, Mehmed Ebussuud Efendi), siyaset adamı (Bülent Ecevit), asker (General Garibaldi) vb.lerine dayalı üretilmişti (Küçük, 2015, 7).

Rusçada kişi adlarından alınan özel renk adlandırmaları incelenecek olursa 10 tane ressam, bir şair (Bayron) adından, dört kadın isminden (Adelayida, Anyutin svet, İzabella, Markiza), bir mizah kahramanı (Arlekin), bir Katolik rahip adı (Kaputsin), bir yönetici (Boroda Abdelkadera) ile Fransız yazar D'urfe'nin yeşil giysili (Seladon) karakterinden özel renk adları oluşmuştur. Ressamlardan etkilenecek oluşturulmuş renklerden üçü Tiziyana ismindeki ünlü ressamın kullandığı renk adları ile oluşturulmuş (Titsyanovskiy, Titsyanoviy, Titsianovskiy), iki tanesi de Van Gogh'un kullandığı renklerden esinlenilerek adlandırılmıştır. Rusça Sözlük'te taranan toplam 40 özel addan oluşmuş renk adlarından 16 tanesi kişi adlarından etkilenecek üretilmiştir.

Türkçede; kişi adları ile oluşturulan 27 renk adından yedi renk tonu ile mavi, en çok kullanılan renktir. Rusçada bu bölümdeki renk tonlarında çok çeşitli renkler görülmekle birlikte sarı rengin fazla olduğu (yedi renk ile) dikkat çeker.

Türkçede	Alice Mavisi, Alis Mavisi, Bismark (Rengi) (Piskopos Bismark), Bismark Kahverengisi, Bismark Renginin Açığı, Bismark Renkli, Calder Kırmızısı (Alexander Calder), Ebûssuûd Beyazı (Mehmed Ebussuud Efendi), Ebûssuûd Sarısı, Ecevit Mavisi (Bülent Ecevit), Eflatun, Eflâtun, Eflâtûn (Yunan Filozofu Platon), Garibaldi Kırmızısı (General Guiseppa Garibaldi), İbrahim Bey Alı (İbrahim Çallı), Kandinski Kırmızısı (Vasiliy Wassilyevich Kandinskiy), Muallâ Turuncusu (Fikret Muallâ), Nasuh Beyazı, Rinmann Yeşili (Sven Rinmann), Sheele yeşili (Carl Wilhelm Scheele), Schweinfurt Yeşili (Georg August Schweinfurth), Titien Kırmızısı (Tiziano Vecellio), Uluslararası Klein Mavisi (Yves Klein), Van Gogh Sarısı (Vincent Van Gogh), Vandik Esmeri (Van Dyk), Van Dyck Kahverengisi, XV. Louis Yeşili (Fransa Kralı XV. Louis)
Rusçada	Adelayida, Anyutin svet, Arlekinovoe, Bayron, Bottičelliyeveskiy, Boroda Abdelkadera, Bryulloveskiy, Gogenovskiy, İzabella, Kaputsinoviy, Marin, Markiza, Rembrantovskiy, Saryanovskiy, Seladon, Titsiyanovskiy, Titsiyanoviy, Titsianovskiy, Vangog, Vangogvskiy

Görsel 2: Kişi adlarına dayalı özel renk adlandırmalarının Türkçe ve Rusça tablosu.

2.1. Rusçadaki Kişi Adlarına Dayalı Özel Renk Adları ve Anlamları:

Adelayida ‘Kırmızımsı lacivert ya da kırmızımsı leylaki renk tonudur. Eski Rusçadaki kız ismidir.’

Anyutin svet ‘Rusçadaki kız isminden oluşan bir renk türü, açık kehribar rengini belirtmektedir.’

Arlekinovoe ‘İtalyancada geleneksel mizah kahramanı Arlekin için verilen isimdir. Renk olarak bu kahraman, rengarenk yamalarla dikilmiş karışık renklerden oluşan özellikle sarı, yeşil, mavi ve kırmızı renklerin bulunduğu rengarenk kostümü olduğu için karışık renklere de bu isim verilmiştir.’

Bayron ‘İngiliz şairi Bayron’a verilen renk adıdır. Sarımtırak rengi ile karışmış koyu kahverengidir.’

Boroda Abdelkadera ‘Abdelkader sakalının rengi olarak bilinen bu renk siyah ve gri karışımı olan beyaz renk tonudur. Bu ad Abdulkader adlı Aljir devletinin yöneticisi adından kaynaklanmaktadır.’

Bottičelliyeveskiy ‘Ünlü İtalyan Bottičelli adlı ressamın tablolarındaki sarışın bayanlar için verilen isimdir.’

Bryulloveskiy ‘Rus ressamcılarında olan K. Bryullov’un tablolarındaki parlak siyah saçlara verilen renk tonudur.’

Gogenovskiy ‘Gogen ressamının tablolarındaki gibi dinamik yoğun bir renktir.’

İzabella ‘Bir at donunun ismidir. Açık kahverenginde olan kuyruk ve yalısı gümüşümsü olan bir at donudur. İzabella adından adını alır.’

Kaputsinoviy ‘Kahverenginin taze bir renk tonudur. İsmi Katolik rahibi Kaputsin adından alınmıştır.’

Marin ‘Marina Fransızcadaki deniz anlamını taşımaktadır, açık deniz dalgasının adına verilen isimdir. Rusçada Marina kadın isminden adını alır.’

Markiza ‘Pembe renklerinin tonları, nadir bir pembe rengidir. Marquise Pompadour kendisi çok nadir bir porselenin üretilmesinde aktif bir rol almıştır. Sayısız deneylerin sonucunda oluşan nadir bir pembe rengi onun adına verilmiştir, Rose Pompadour.’

Rembrantovskiy ‘Rembrandt gölgesi, Ünlü Ressam Rembrandt’ın tablolarındaki yoğun gölge için kullanılan bir isimdir.’

Saryanovskiy ‘M. Saryan adlı Ermeni ressamının tablolarını andıran koyu lacivert renk tonudur.’

Seladon 1. ‘Seladon rengi Fransızcadaki celadon olarak gelmiş, griye çalan açık yeşil renk tonudur.’ Bu renk, adını Çin seramiği sözcüğünden alır. Fransızca sözcük Celadon Fransız yazar D’urfe’nin Astree adlı romanın (1610) ‘yeşil giysili karakter’ özel adından türetilmiş bir renk tonudur. 2. Demir hidroksit, demir oksit ve potasyum silikat karışımından ibaret maddelerle kaplanmış porselenlerin pişirilmesinden sonra yüzeylerinde meydana gelen, grimsi mavi ile yeşil arasında türlü renkler alan maddedir. Dünyanın en pahalı yemek takımı olan takım; Topkapı Sarayı’nda, 1300 parça olarak

bulunur. 3. Çağlanın üstündeki renge benzer, buğulu ve soluk açık bir yeşil renktir.

Titsiyanovskiy 'İtalyan ressam Tiziyana'nın çok kullandığı renk tonudur.'

Titsiyanoviy 'İtalyadaki Venedik Resim Okulundaki Tiziyana isimli ünlü ressamın tablolarındaki parlak cilt tonuna verilen addır.'

Titsianovskiy 'Tiziana'nın kullandığı kırmızı renkli boya adıdır.'

Vangog 'Van Gogh adındaki ressamın kullandığı renklerden adını alır, sarı renktir.'

Vangogvskiy 'Ünlü ressam Van Gogh tablolarındaki renklere has bir renktir, limon sarısı rengidir.'

3. Coğrafi Unsurlara (Okyanus, Deniz, Irmak, Göl, Körfez, Çöl, Yanardağ vb.) Dayalı Özel Renk Adlandırmaları

Renk adlarının geçmişten günümüze yerleşim birimi, devlet adı, ırmak adı, göl ve dağ adlarında kullanıldığı görülmektedir. Örneğin kara kuzeyin (Karadeniz) ifadesidir. Devlet olmanın göstergelerinden biri sayılan bayraklarda kullanılan renklerin de gelişigüzel kullanılmadığı görülmektedir (Haşlakoğlu, 2007, s. 4). Bu bölümde Türkçede 21 renkten dokuz renk ile en çok kullanılan rengin mavinin tonları olduğu görülür. Buna karşın Rusçada bulunan iki tondan biri mavi biri beyazın tonudur, denebilir.

Türkçede	Akdeniz Mavisi, Alp Beyazı, Amazon Yeşili, Atlantik Mavi(si), Biscay Mavisi, Ege Mavi(si), Etna Siyahı, Kalahari Beji, Michigan Mavisi, Okyanus Lacivert, Okyanus Mavi(si), Okyanus Yeşil(i), Nil Mavisi, Nil Yeşil(i), Pasifik Mavi, Pompei Rengi, Pompe(y)i Kırmızısı, Stromboli Grisi, Ural Yeşili, Volga Mavi, Vezüv Grisi
Rusçada	Atlantika, Belogorye

Görsel 3: Coğrafi unsurlara (okyanus, deniz, ırmak, göl, körfez, çöl, yanardağ vb.) dayalı özel renk adlandırmalarının Türkçe ve Rusça tablosu.

3.1. Rusçada Coğrafi Unsurlara (Okyanus ve Dağ Adları) Dayalı Özel Renk Adları ve Anlamları

Atlantika 'Atlantik rengi, yeşilimsi mavi, deniz suyu rengidir.'

Belogorye 'Bu renk Rusyada Belogorye adındaki dağlardan adını alır. Bu dağlar kireçli olduğu için bembeyazdır.'

4. Rusça ve Türkçede Özel Adlarla Oluşturulan Diğer Renk Adlandırmaları

Yukarıda incelenen sınıflandırmalar dışında da özel adlarla oluşturulan renk adlandırmaları vardır. Bu yüzden geri kalan özel adlara dayalı renk adlarının tek başlık altında toplanması uygun görüldü. Genel bir inceleme yapıldığında bu konuda da Türkiye Türkçesine dair renk adlandırmalarının daha fazla olduğu görülür.

4.1 Türkiye Türkçesinde Özel Adlarla Oluşturulan Diğer Renk Adlandırmaları

Millet, Halk, Topluluk, Boy vb. Dayalı Adlandırmalar	Acem Mavisi, Arap, Çingene, Çingene Kırmızısı, Çingene Pembesi, Çingene Sarısı, Ermeni Kırmızısı, Fransız Gül Rengi, Habeş/Habeşi, Hind Kırmızısı/Hint Kırmızısı, Hind Sarısı/Hint Sarısı, Hint Grisi, Hint Mavisi, Hint Pempesi, İtalyan Grisi, Japongülü (Pembesi), Japon Pembesi, Keşmîrî (Koyu Esmer, Hindli Rengi), Leh Kırmızısı, Osmanlı Kırmızısı, Osmanlı Mavi(si), Osmanlı Pembesi, Osmanlı Sarısı, Pers Yeşili, Sudanlı Zenci Rengi, Turkuaz/Turkuvaz/Türkuaz/Türkuvaz / Türküvaz, Turkuaz Mavi(si)/Turkuvaz Mavi(si)/Türkuaz Mavisi, Turkuaz Yeşili/Turkuvaz Yeşil(i)/Türkuvaz Yeşili, Turkuvaz Rengi, Türkîfez Mavisi, Türk Bayrağı Rengi, Türk Çinisi Yeşili, Türk Kırmızısı, Türk Kızılı, Türk Mavisi, Türk Yeşili
---	---

Din, Mitoloji, Sanat, Spor vb. Dayalı Adlandırmalar	İslam Yeşili, Kâbe Yeşili, Olimpik Mavi, Poseidon Mavisi, Rönesans Mavisi, Rönesans Pembesi
Astronomiye Dayalı Adlandırmalar	Ay Işığı Sarısı, Ay Tozu Gri(si), Gök, Gök Mavisi, Gök Mavisi Rengi, Gök Rengi, Gök Renk, Göktaşı Rengi, Gök Yeşili, Gökyüzü Mavi(si), Gökyüzü Rengi, Güneş Kırmızı(si), Güneş Rengi, Güneş Sarısı, Güneş Yanığı (Rengi); Havai/Havaî/Havâî/Havayî/Havâyî; Havai Maî/Havayi Mavi, Havai Mavî, Havaî Mavi, Havai Renk, Hava Rengi, Hava Renkli, Mars, Mars Esmeri, Mars Menekşesi, Sema Mavisi, Semavî, Semavî Mavi, Yıldız Gri, Yıldız Mavi(si), Yıldız Rengi, Mars

Görsel 4: Türkiye Türkçesinde özel adlarla oluşturulan diğer renk adlandırmaları.

4.2 Rusçada Özel Adlarla Oluşturulan Diğer Renk Adlandırmaları

Harçenko'nun "Rusçada Renk Adlarının Büyük Sözlüğü"nde bulunan özel adlara dayalı renk adları tarandığında bu konuda iki tanımla daha karşılaşırız. Bir olay adı, bir marka adı ve asker kıyafetinden esinlenerek renk adları oluşturulmuştur.

4.2.1 Rusçada Özel Adlarla Oluşturulan Diğer Renk Adları

Marengo 'Gri özelliklere sahip siyah renktir. Bu renk adı 1800'lerde Morengo adlı bir çatışma sonrası oluşmuştur. Bilgilere göre önceden Napolyon'un pantolon rengine benzettiği için şu adı almıştır. Diğer bilgilere göre o şehirde üretilen koyu gri kumaş adından oluşmuştur.'

Verter 'Sarımsı lacivert takım elbise rengi, Verter takım elbisesinin rengidir.'

Yanıçarskiy 'Yeniçerilerin üstlüklerinin rengi, al kırmızı rengidir.'

Sonuç

İnsanları bir araya getiren, benzeştiren, aynılaştıran, onları ulus haline dönüştüren değerler vardır. Renkler de bunlardan biridir. Renklerin değişik anlamlar ifade etmesi, ulusların mitoloji ve uygarlıkları ile ilgilidir (Rayman, 2002, s. 5). Renklerin anlamları, kültür ve medeniyet mihverinde genel bir ifade oluştursa dahi bu anlamlar, insandan insana az veya çok değişmektedir. Coğrafya, iklim şartları, ekonomik şartlar, düşünce, inanç ve ırk gibi kültürel öğeler, renk adlandırmalarında ortak bir yargıya varılmasına katkı sağlamaktadır (Küçük 2010b: 420).

Türkçede doğadan somutlaştırma yoluyla yapılmış renk adları; yiyecek, içecek, bitki, hayvan, maden, nesne, madde, organ, hastalık adları vb. (Küçük, 2010a, s. 157) ile üretilirken özel adlara bağlı oluşturulan renk adları da önemli bir yere sahiptir. Böylesine önemli bir konuda iki önemli dilin özel adlarla renk adlandırmaları karşılaştırılarak dilimizi ve kültürümüzü tanıırken farklı kültürlerdeki ilişkiler de ele alınmış olur.

Çalışmadaki karşılaştırma dört başlık altında değerlendirilmiştir. Bu dört başlık "Yer Adlarına (kita, ülke, eyalet, bölge, şehir, ilçe, belde, kasaba, semt vb.) Dayalı Özel Renk Adlandırmaları", "Kişi Adlarına Dayalı Özel Renk Adlandırmaları", "Coğrafî Unsurlara (Okyanus, Deniz, Irmak, Göl, Körfez, Çöl, Yanardağ vb.) Dayalı Özel Renk Adlandırmaları" ve "Rusça ve Türkçede Özel Adlarla Oluşturulan Diğer Renk Adlandırmaları" şeklindedir. Çalışma ile Rusçada en çok kullanılan özel ada dayalı renk adlarının kişi adları ile oluştuğu görülürken Türkçede ise yer adlarına (kita, ülke, eyalet, bölge, şehir, ilçe, belde, kasaba, semt vb.) dayalı adlandırmaların daha fazla olduğu sonucuna varılır.

Türkçede Özel ada dayalı renk adlandırmalarında en fazla kullanılan rengin 97 renk adıyla "Yer Adlarına (kita, ülke, eyalet, bölge, şehir, ilçe, belde, kasaba, semt vb.) Dayalı Adlandırmalar" olduğu görülür. Buna karşın Rusçada 16 kelime yer adlarından esinlenerek oluşturulmuştur. "Yer Adlarına Dayalı Adlandırmalar" incelendiğinde Fransa'daki Bordoskoe, Parijiskiy, Şambertan; İtalya'da Murano, Neopolitanskiy, Solferino; Yunanistan'da Afinno-bely, Navarinskiy; Çin'de; Nankoviy; Kuzey Amerika'da Gaiti; Küba'da Gavana; Eski Roma'da Falerinskiy; İngiltere'de Bristolskiy, Britanskiy ve

okyanus olarak da Atlas Okyanusu'nda; Atlantika rengi Rusçada özel adlardaki yer adlarından etkilenerek oluşturulmuştur. Özellikle Fransa ve İtalya ile ilgili yer adlarının daha fazla olduğu görülür. Bunun nedeni de kültürler arası etkileşime, ticarete ve savaşlara bağlanabilir. Türkçede 27 renk ile en fazla kullanılan renk tonu mavi iken; Rusçadaki yer adları ile oluşturulmuş renk tonlarından dört kırmızı, dört mavi, dört sarı rengin en çok kullanılan renkler olduğu görülür.

Türkçede kişilere ait 26 renk adı bulunurken Rusçada bu sayı 20 ile Harçenko'nun sözlüğünde en fazla özel adın yer aldığı bölümdür. Türkçede kişi adları ile oluşturulan 27 renk adından en çok kullanılan yedi renk tonunun mavi olduğu görülür. Rusçada bu bölümdeki renk tonlarında çok çeşitli renkler görülmekle birlikte sarı rengin fazla olduğu (yedi renk ile) dikkat çeker. Rusça kişilere ait renk adlarında kültürel ilişkilerin ve coğrafi yakınlığın etkisiyle Batı dünyasına yönelme görülür. 19 renk adından İtalyan dört ressamı ait altı renk ve bir mizah kahramanı ile ilgili renk, Hollandalı iki ressam ile ilgili dört renk, İngiliz şairle ilgili bir renk, Rus ressamı ait bir renk, iki Rus kız ismine ait renk, bir Fransız ressamı ait renk, Fransa Kralı gözdesi ile ilgili bir renk ve Fransız yazar karakteri ile ilgili bir renk, Ermeni ressamı ile ilgili bir renk ile Cezayirli yöneticiye ait bir renk oluşturulmuştur. Sonuç olarak Rusça kişi adlarına dair renk adlarında daha çok İtalyan kültüründen etkilenildiği çıkarılabilir.

Coğrafî Unsurlara (Okyanus, Deniz, Irmak, Göl, Körfez, Çöl, Yanardağ vb.) Dayalı Özel Renk Adlandırmaları” konusunda Türkçede 21 renk adı varken Rusçada ancak iki renk ile karşılaşılır. Bu bölümde Türkçede 21 renkten dokuz renk ile en çok kullanılan rengin mavinin tonları olduğu görülür. Buna karşın Rusçada bulunan iki tondan biri mavi biri beyazın tonudur.

Bunlar dışında incelenen Rusça sözlükte bulunmayıp Türkçede bulunan diğer özel adlarla oluşturulan renk adları da vardır. Bu renk adları; “Millet, Halk, Topluluk, Boy vb. Dayalı Adlandırmalar”, “Din, Mitoloji, Sanat, Spor vb. Dayalı Adlandırmalar”, “Din, Mitoloji, Sanat, Spor vb. Dayalı Adlandırmalar” ve “Astronomiye Dayalı Adlandırmalar” başlıkları altında incelenmiştir. Bu bölümde “Millet, Halk, Topluluk, Boy vb. Dayalı Adlandırmalar” başlığında 37 renk adıyla Türkçe özel renk adlandırmalarının sayıca çokluğu dikkati çeker. Bu renk adlarından 10 renk ile en çok kullanılan rengin kırmızı olduğu görülür. “Din, Mitoloji, Sanat, Spor vb. Dayalı Adlandırmalar”a ait altı renkten üçü Türkçede en çok kullanılan renk olarak mavinin tonudur. “Astronomiye Dayalı Adlandırmaları” başlığında Türkçe 30 renkten 16'sının mavinin tonu olduğu görülür.

Çalışma ile hangi renk tonunun hangi başlıkta daha fazla olduğu üzerinde karşılaştırmalı olarak durulmuştur. Türk kültüründe gök rengi olarak da bilinen mavi rengin daha çok kullanıldığı görülürken Rusçada sarı rengin daha ön planda olduğu söylenebilir. İncelenen bölümler açısından Rusça sözlük tarandığında genellikle üç renkle karşılaşılsa da Türkçede bu konuda çok fazla renk bulunmaktadır. Türkçe, renk adlandırmaları yönünden oldukça zengin, çeşitlilik sahibi ve yaratıcı bir dildir. Türkler benzetme ve yakıştırma yoluyla yeni renk adları türetirken doğadan hareket etmiş, somut anlatıma yönelmişlerdir (Aksan, 1995, s. 453). Türkçenin doğadaki nesnelere yola çıkarak benzetme ve somutlaştırma yoluna başvurması söz varlığının önemli bir kısmının doğa ve dış dünya ile ilişkili olmasına neden olmuştur. Türkçenin doğadan hareketle somutlaştırmaya dayalı bir anlatıma yönelmesinde Türklerin tarih boyunca doğayla iç içe yaşamalarının, tarım ve hayvancılıkla uğraşmalarının maddi kültürle ilgili olarak çevreye ilişkin bitki örtüsü, hayvanlar, yiyecekler vb. nesnelere de önemli bir payı bulunmaktadır (Aksan, 2011, s. 59).

Rusçadaki özel adlarla oluşturulan 40 renk tonundan beş tanesi iki kelimedenden oluşmaktadır. Bunlar Anyutin svet, Afinno-bely, Boroda Abdelkadera, Vangog ve Vangogvskiy renkleri birleşik isim şeklinde oluşmuştur. Türkçede ise neredeyse tamamı iki kelimedir. Rusçada Bely “beyaz” kelimesi bel köküne +o eklenerek zarf yapılmış, gorye “dağ” kelimesi ile tamamlanmıştır.

Kaynakça

Aksan, D., (1995). Her Yönüyle Dil. Ankara: TDK.

Aksan, D., (2011). Türkçenin Sözvarlığı. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Bayraktar, N., (2013). Türkçede Renk Adlarıyla Özel Ad Yapımı, Journal of Language and Linguistic Studies, 9(2), s. 95-114.

- Chartschenko, V., K., (2014). Das Grosse Wörterbuch Von Farbenbezeichnungen Im Russischen (Harçenko, Rusça Renk Adlandırmalarının Büyük Sözlüğü. Berlin).
- Eminoğlu, H., (2014). Türkçede Renkler Sözlüğü. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Haşlakoğlu, P., (2007). Rengin Ruhsal Etkisi ve Resimsel İfade. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakulak, N., (2015). Renklerde Adlandırma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kırklareli.
- Küçük, S., (2010a). Türk Lehçeleri Sözcüklerinde Somutlaştırma Yoluyla Yapılmış Renk Adları. Gazi Türkiyat, 7, (s. 155-196).
- Küçük, S., (2010b). Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Volume 3 / 10 Winter, (s. 420-427).
- Küçük, S., (2015). Türkçede ve İngilizcede Özel Adlara Dayalı Renk Adlandırmaları. X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, 28 Eylül-1 Ekim 2015 Saraybosna (s. 519-527). Ankara
- Ölmez, N. (2010). Tekstillerde Renkler Üzerine Simgesel ve Alegorik Bir Değerlendirme. Türk Sanatları Araştırmaları Dergisi, 1(1).
- Rayman, H. (2002, Bahar/Spring). Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler. Milli Folklor, 7(53), (s. 10-15).
- Sözen, M., Tanyeli, U., (1986). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Topaloğlu, A. (2007). Renk. DİA, Cilt 34, s. 572. İstanbul: TDV.

Havayolu İşletmelerinin Finansal Performanslarının Ölçülmesi: Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş. ve THY A.O. Örneği

Measuring The Financial Performance of Airlines: Example of THY Incorporation and Pegasus Airlines Incorporation

Deniz MACİT¹
Sultan Gedik GÖÇER²

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Doi: 10.48146/odusobiad.689222

Öz

Havacılık sektörü bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu sektörün, kapsamına giren birçok iş kolu bulunmasından dolayı geniş bir istihdam alanı yarattığı ve milli gelir üzerinde olumlu etki meydana getirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Bu sektördeki firmaların performanslarının değerlendirilebilmesi ise hem firma yöneticileri hem de sektöre yatırım yapan/yapacak yatırımcılar için önem arz etmektedir. Çalışmanın temel amacı BIST'e (Borsa İstanbul) kote olan THY A.O. ve Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş. için 2008 yılı mali tablolarından elde edilen veriler ile finansal performanslarını kıyaslamalı olarak ortaya koymaktır. Yatırımcılar açısından karar süreçlerinde tek bir kriter açısından finansal performansın değerlendirilmesi yetersiz kalmaktadır. Bu durum Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerine olan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Bu amaçla çalışmada finansal performans analizlerinde sıklıkla kullanılan ÇKKV yöntemlerinden biri olan Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın temel bulgularına göre; Pegasus Hava Taşımacılığı'nın THY A.O'ya göre daha yüksek bir finansal performans sergilediği ortaya konmuştur. Çalışmanın bir diğer bulgusu, THY'nin kârlılık oranlarında performans olarak Pegasus havayolu işletmesinden daha iyi durumda olduğudur.

Anahtar Sözcükler: Havayolu İşletmeciliği, Finansal Performans, Gri İlişkisel Analiz

Abstract

There are many business lines that fall under the scope of the aviation industry. Therefore, if the aviation sector is considered as a whole, it is an undeniable fact that it creates a wide employment opportunity and has a positive effect on national income. The ability to evaluate the performance of companies in this sector is important for both company managers and investors who invest and invest in the sector. The main purpose of the study is to compare the financial performances of THY Corporation and Pegasus Airlines Inc., which are listed on the BIST, with the data obtained from 2008 financial statements. For investors, evaluation of financial performance is insufficient in terms of a single criterion in decision processes. This situation has raised the need for Multiple Criteria Decision Making (MCDM) methods. For this purpose, the Gray Relational Analysis (GIA) method, which is one of the MCDM methods used frequently in financial performance analysis, was used in the study. According to the main findings of the study; Pegasus Airlines Inc. exhibits a higher financial performance than THY Corporation. Another finding of the study is that THY has a better performance than Pegasus airline in terms of profitability.

Keywords: Airline Management, Financial Performance, Gray Relational Analysis

1 Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, Antalya, Türkiye. deniz.macit@alanya.edu.tr; ORCID ID: 0000-0002-7439-7202
2 Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, Kocaeli, Türkiye. sultan.gocer@kocaeli.edu.tr; ORCID ID: 0000-0001-5776-9791

Geliş Tarihi: 14.02.2020
Kabul Tarihi: 10.11.2020

Extended Abstract

As the number of businesses operating in the transport sector increases, the competition in this sector increases. The problems are increasing day by day due to the intense competition in the sector. The "Deregulation Act" came into effect in the USA in 1978. There has been a rapid liberalization of air transport since 1978. And accordingly, competition has increased. Many European countries have adopted this liberalization movement of the USA. Turkey has been the liberalization of the aviation industry began to implement in 2003.

As competition increased due to the implementation of these liberalization policies throughout the world, business profitability was adversely affected (Macit, 2019: 37). Airline companies operating with low profit margins have focused on developing various strategies to prevent decline in profitability. Pegasus Airlines Inc. has used the first low-cost business model with cost-oriented strategy to increase profitability in Turkey. THY, on the other hand, is a flag carrier airline company using the traditional transportation business model and it uses revenue management strategy to increase its profitability.

The two airlines that are offered to the public in the Turkish civil aviation industry and listed on BIST are Pegasus Air Transport Incorporation and Turkish Airlines Incorporation. THY and Pegasus are defined as the largest airlines in terms of fleet size, revenue structure, frequency numbers and flight destinations. Therefore, it is important to compare these two airline companies to determine which business model has the best financial performance. The main purpose of this study is to compare the financial performance of Turkish Airlines and Pegasus Airlines. Gray Relational Analysis (GRA) method, which is one of the Multi Criteria Decision Making methods, is used frequently in financial performance analysis. In various studies on performance evaluation in the literature, it is seen that Analytic Hierarchy Process (AHP) and Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) methods are generally applied. The contribution of the study to the literature emerges at this point. The sector in which the research is analyzed, and the scope of the rates examined differ from the studies in the literature.

Gray Relational Analysis method was first introduced in 1982 by J. Deng. This method, which is a source for studies in many different fields, appears in a limited number of studies in the aviation literature. GRA refers to a process consisting of certain basic steps. In this analysis method, the performance of all alternatives is arranged in a comparable series at the stage of gray relational formation. A suitable reference series is then determined. Finally, the gray relational coefficient is calculated between all comparable series and reference series obtained. Based on these obtained coefficients, the gray relational order between the reference series and the comparable series obtained previously is calculated (Kuo et al.2008). According to Lin and Lin (2005), the highest degree of gray relationship is considered the best option.

In the study, the financial performance measurement of THY and Pegasus, two airlines registered in the BIST - Transport Index; liquidity ratios, profitability ratios, activity and leverage ratios. These analyzed ratios are important not only for analyzing the current situation but also for making decisions regarding the next period. For this reason, it is important to follow these rates for business partners, managers and investors who get a share from these businesses.

According to the analysis findings made using seventeen financial ratios for 2018, the airline company with the highest gray relational rating was determined as Pegasus. Pegasus announced a net profit of 507 million TL in 2018. On the other hand, THY announced its profit for 2018 period as 4 billion TL. These figures support the above results and THY ranks first in profitability rates. The main result obtained on this subject supports the use of GRA method in financial performance evaluation studies.

Giriş

Küreselleşmenin dünya üzerindeki ülkeleri birbirine yakınlaştırması, nüfus oranlarındaki devamlı artış ve teknolojinin günden güne gelişmesi beraberinde bir takım problemleri de getirmiştir. Bu sorunların başında ulaşım konusu gelmektedir. Küresel ekonomide faaliyet gösteren işletmelere her geçen gün bir yenisi daha eklenmektedir ve bu işletmelerin kullandıkları ulaşım araçları da bu artışlara göre şekil almaktadır. Küresel ölçekte işletme sayılarındaki artış rekabeti daha ciddi boyutlara taşımış ve rekabet düzeyindeki artış diğer ulaşım sektörlerine kıyasla havayolu sektöründeki işletmelerin daha büyük gelişmeler göstermesine yol açmıştır. Hukuki düzenlemeler 1980'li yıllara kadar yeterli düzeyde olmadığından dolayı havayolu taşımacılığında da rekabet düşük düzeyde yaşanmıştır. 1978 yılında ABD'de yürürlüğe konan hukuki düzenlemeler ile birlikte havayolu taşımacılığı liberal bir yapıya kavuşmuş ve bu sektördeki rekabet düzeyi artış göstermeye başlamıştır (Macit ve Göçer, 2018: 45).

İşletmelerin zorlu rekabet şartlarında varlıklarını sürdürebilmeleri performanslarının doğru bir şekilde belirlenip değerlendirilmesi ile ilişkili bulunmaktadır. Finansal performansın analiz edilmesi, işletmelerin mali tablolarından finansal yapılarının özelliklerinin belirlenmesine yönelik bir süreci ifade etmektedir. Yapılacak analizin temel amacı işletmelerin finansal rapor ve kayıtlarından yola çıkılarak yönetimde verimlilik ve performansın belirlenmesidir (Bhunia vd., 2011: 269). Finansal performansın değerlendirilmesi, işletme yöneticilerine; eksiklikleri görme, performansı etkileyen faktörleri belirleyebilme, gelecek hedeflerine ulaşabilme gibi konularda önemli faydalar sağlamaktadır.

Havacılık sektörü birçok farklı sektörü de etkilemektedir. Havayolu tedarikçileri olarak; hava aracı üreticileri, ulusal ve uluslararası kuruluşlar, yetkili meydan otoriteleri, yakıt tedarikçileri, teknik hizmetler, kargo ve yer hizmetleri kuruluşları, uçuş okulları-egitim kuruluşları, güvenlik hizmetleri, catering, bilet satış tedarikçileri etkileşim içinde bulunan hizmet sektörleri olarak sayılmaktadır (Macit ve Göçer, 2017). Havacılık sektöründe etkilenen diğer sektörler; turizm sektörü, inşaat sektörü, bilişim, ulaşım ve akaryakıt sektörleri olarak belirtilmektedir (Macit ve Macit, 2018: 395-398). Görüldüğü gibi bu sektörün etkisinde bulunan çeşitli işkolları bulunmaktadır ve bu sektörde faaliyette bulunan firmaların finansal performanslarının ölçülmesi hem yöneticiler hem yatırımcılar hem de firmalar açısından önem arz etmektedir.

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul (BIST) ulaştırma endeksine kote edilmiş olan ve havacılık sektöründe faaliyet gösteren iki havayolu işletmesinin finansal performanslarının finansal oranlarından faydalanılarak ölçülmesidir. Bu bağlamda THY A.O. ve Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş. için 2018 yılı verileri ile finansal performansları GİA yöntemi ile değerlendirilmiştir. Karar verme süreçlerini matematiksel açıdan ifade eden ve karar vermede etkinliği hedefleyen Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu çalışmada da ÇKKV yöntemlerinden biri olan Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi kullanılmaktadır. Literatür incelendiğinde bankacılık, turizm ve imalat gibi çeşitli sektörler nezdinde GİA yöntemi ile finansal performans değerlendirmeleri yapıldığı görülmektedir. Bu analiz yöntemi, veri sayısının az olduğu ve normal dağılımın olmadığı durumlarda çok kriterli karar verme yöntemi olarak kullanılmaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamındaki verilerin de normal dağılıma sahip olmaması, havacılık sektöründeki ele alınan iki şirkete ait verilerin azlığından dolayı finansal performans ölçümünde gri ilişkisel analizin kullanılması uygun görülmüştür. Bu yöntem ile sistem için gerekli olan faktörlerin hangilerinin önemli olduğu bulunabilmektedir. Bu doğrultuda havacılık işletmelerinde finansal performansın incelendiği bu çalışmada kullanılan değişkenlerin GİA yöntemi ile önemli olanlarının ortaya konmasına çalışılmıştır.

Literatür

GİA yöntemi 1982 yılında ilk kez Julong Deng tarafından uygulanmıştır (Julong, 1988: 1) ve bu kuram kısmen bilinmeyen değişkenleri içeren sistemleri çözümlemesinden dolayı pek çok çalışmada kullanılan bir yöntem haline gelmiştir. Aşağıdaki kısımda literatürde yer alan seçilmiş bazı çalışmaların temel bulgularına sivil havacılık sektörü ve finansal performans bağlamında ayrı ayrı yer verilmektedir.

Gri İlişkisel Analiz Yöntemini Konu Alan Seçilmiş Çalışmalar

Ulusal literatürde GİA yönteminin BİST'te işlem gören; gıda işletmeleri (Meydan vd., 2016), gelişen işletmeler piyasası (Bektaş ve Tuna, 2013), sigorta ve BES şirketleri (Kula vd., 2016; Kaya, 2016)), turizm şirketleri (Ecer ve Günay, 2014; Kargacı ve Yazgan, 2017), tekstil ve deri sektöründeki işletmeler (Baş ve Çakmak, 2012), bilişim ve teknoloji alanında faaliyet gösteren işletmelerde (Tayyar vd., 2014) gibi çeşitli sektörler bazında işletme ve firmalar açısından ele alındığı görülmektedir.

Uluslararası literatürde GİA yöntemi; Tayvan'da bulunan girişim sermayesi işletmeleri açısından şirket özellikleri ve finansal performans ilişkisinin değerlendirilmesi (Kung ve Wen, 2007), Tayvan havayolu şirketlerine yönelik olarak havacılık sigortası primlerinde faiz oranlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi (Lin ve Chang, 2008), Tayvan'da faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin finansal oranlar yardımı ile performanslarının ölçülmesi (Chang, 2006) gibi çalışmalarda yer almaktadır.

Havacılık ve Ulaştırma Sektöründe Finansal Performans Değerlendirmesini Konu Eden Seçilmiş Çalışmalar

Baker vd. (2005) çalışmalarında, havayolu endüstrisinde, gelir tablolarının normalde "işlev" yerine "doğa tarafından" hazırlandığını belirterek; bir gelir tablosu "doğaya göre" hazırlandığında "Ara Bakiyeler Tablosu" adlı bir aracın uygulanmasıyla karşılaştırmalı bir finansal tablo analizinin nasıl yapılacağını göstermektedirler. Bu araç, farklı kıtalardan seçilen üç şirket kullanılarak gösterilmektedir: düşük maliyetli bir ABD hava taşıyıcısı olan Southwest Airlines, Avrupa lideri Air France ve en büyük Çin hava taşıyıcılarından biri olan China Eastern Airlines. Çalışmanın temel sonucunda bir Ara Bakiyeler Tablosu hazırlanmasında, sadece net gelir rakamlarının incelenmesinin yeterli olmadığını göstermektedir.

Wang (2008), 2001-2005 yıllarına yönelik yerli havayollarının finansal performansını değerlendirmek için Tayvan'daki üç yerli havayolunun finansal performansı üzerine ampirik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Finansal oranları kümelemek ve temsili göstergeler bulmak için gri ilişki analiz yöntemini kullanmışlardır. Ardından havayollarının finansal performansını değerlendirmek için bulanık TOPSİS uygulamışlardır. Toplam borç/aktif oranı, nakit akış oranı, brüt kâr oranı gibi toplamda 21 farklı oran ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Barros ve Peypoch (2009) çalışmalarında, 2000-2005 yılları arasında Avrupa havayolu şirketlerinin operasyonel performansını değerlendirmeye yönelik olarak operasyonel ve finansal değişkenleri birleştiren Veri Zarflama Analizi kullanmışlardır. Bu araştırmanın literatüre katkısı, Simar ve Wilson (2007) tarafından veri zarflama analizi skorları önyüklenmesi için önerilen prosedürün uygulanmasıdır. Mevcut araştırmayı doğrulamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunduğu da çalışmalarında belirtilmektedir.

Dayı ve Esmer (2017) yaptıkları çalışmalarında havayolu yolcu taşımacılığına yönelik olarak finansal kiralama işleminin aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık üzerine etkisini incelemişlerdir. Bu amaçla Avrupa'da faaliyet gösteren 6 şirketin 2008-2012 dönemine ait mali tablo ve operasyonel bilgileri rasyo analizi yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın temel bulgusuna göre, faaliyet kaldırıcının aktif ve özsermaye kârlılığı üzerinde önemli bir etkisinin bulunmadığı ortaya konmuştur.

Dayı ve Esmer (2017), 2011-2016 dönemleri dahil olmak üzere Avrupa'da faaliyet gösteren yedi havayolu şirketinin finansal verilerini kullandıkları çalışmalarında, Avrupa'daki havayolu şirketlerinin ve THY'nin sonuçlarını kıyaslamışlardır. Çalışmadan elde edilen temel sonuca göre; Lufthansa ve Türk Hava Yolları'nın başarılı performans gösterdiği ortaya konmaktadır.

Dayı ve Ulusoy (2018), dünyadaki 19 havayolu şirketinin finansal performanslarını baz alarak başarılarını değerlendirdikleri çalışmalarında, 2008-2014 dönemine ilişkin çeşitli finansal rasyolar yardımı ile oran analizinde elde ettikleri verileri Minimum Spanning Tree yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışmalarının temel bulgusu; incelenen havayolu şirketlerinin finansal performanslarının arttığı ve THY'nin satış gelirleri, kârlılık ve toplam varlıkları açısından büyüme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Havacılık ve ulaştırma sektöründe finansal performans değerlendirmeye ilişkin yapılan çalışmalardan bazıları;

- BİST-ulaştırma endeksine kayıtlı şirketlerin TOPSİS yöntemi ile değerlendirilmesi (Akgün ve Temür, 2016; Kendirli ve Kaya, 2016),
- Finansal oranlar ile havayolu işletmelerinin performansının değerlendirilmesinde GİA ve TOPSİS yöntemi ile bir model kurulması (Akkaya, 2004),
- Havayolu taşımacılığı sektöründe finansal performansın TOPSİS yöntemi ile değerlendirilmesi (Ömürbek ve Kınay, 2013),
- Havayolu yolcu taşıma işletmelerinin finansal etkinliklerinin veri zarflama analizi ile ölçülmesi (Öncü vd., 2013),
- İMKB'ye kote edilmiş havayolu taşımacılığı sektöründe trend analizi (Akcanlı vd., 2013),
- Ulaştırma sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin performanslarının GİA ile değerlendirilmesi (Başdeğirmen ve Işıldak, 2018),
- Dünyadaki en iyi 20 havayolunun finansal performansının harmonik indeks oluşturularak değerlendirilmesi (Teker vd., 2016),
- Havayolu işletmelerinin performans değerlendirmelerinin TOPSİS yöntemi ile gerçekleştirilmesi (Feng ve Wang, 2000), gibi çeşitli analiz yöntemleri üzerinden ele alındığı görülmektedir.

Havacılık alanında yukarıda görüldüğü gibi performans değerlendirmeyi ele alan çok sayıda araştırma bulunmaktadır ve bu araştırmalar genel olarak ya ulaştırma sektöründeki işletmeleri kapsayan ya da farklı analiz yöntemleri ile performans değerlemesi yapan çalışmalardır. Performans değerlemeye yönelik literatürde yer alan çeşitli çalışmalarda genellikle AHP (Analytic Hierarchy Process) ve TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir. Bu anlamda yapılan çalışmanın literatüre katkısı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yapılan çalışmanın analiz edildiği sektör ve ele alınan oranların genişliği ile de literatürdeki çalışmalardan farklılık gösterdiği belirtilebilir.

Analiz Yöntemi

Çok Kriterli Karar Verme

Çok kriterli karar verme, birçok disiplinin (ekonomi, matematik, yönetim gibi) birlikte ele alınıp karar alıcıya birden fazla boyutla karar problemini değerlendirme ve karar alma olanağı sağlayan çeşitli yöntemleri içeren bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Burada belirtilen karar problemi ise, birden çok kriterin optimize edildiği mümkün çözüm setleri içinden en iyi olan alternatif kriterin seçilebildiği problemleri ifade etmektedir (Yıldırım ve Önder, 2018: 15).

Çok kriterli karar vermenin temel amacı; birbiriyle çelişen alternatifler, faaliyetler, opsiyonlar ya da adaylar içinden birçok özelliği, amacı ya da kriteri dikkate alarak en iyi seçimi yapabilmektir (Kuo vd., 2008). ÇKKV, işletmelerin finansal performanslarını değerlendirmede kullanılan yöntemlerden birisidir. ÇKKV yöntemleri işletmelerin başarı sıralamasını yapma açısından elverişli bir yöntem olarak kullanılmaktadır.

ÇKKV yöntemleri; AHP, TOPSIS, ELECTRE (Elimination and Choice Translating Reality English), PROMETHE (Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluation), VIKOR, SAW (Simple Additive weighting), veri zarflama ve GRA (Gray Relational Analysis) olarak belirtilmektedir.

ÇKKV yöntemleri içerisinde AHP, PROMETHE ELECTRE, TOPSIS, veri zarflama gibi analizler seçenekler arasında seçim yapılmak istendiğinde kullanılan yöntemlerdir. Tanımlama yapmak için FS-Gaia ve GAIA; sınıflandırma yapmak için ELECTRE-Tri, FlowSort, AHSSort; derecelendirme için ise TOPSIS, PROMETHEE, MACBETH, AHP gibi yöntemler uygulanmaktadır (Yıldırım ve Önder, 2018: 19; Ishizaka ve Nemery, 2013: 5).

Bu çalışmada yukarıda belirtilen ÇKKV yöntemlerinden Gri İlişkisel Analiz (GİA) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile ele alınan iki havacılık işletmesinin finansal performans değerlendirmeleri yapılmıştır.

Gri Sistem Teorisi

GİA, Gri Sistem Teorisi (GST) adı altında konumlanan derecelendirme, karar alma ve sınıflandırma yöntemi olarak belirtilmektedir ve Gri Sistem Teorisi 1982 yılında Deng Julong tarafından ortaya konmuştur. Bilgi söz konusu olduğunda bilgi eksikliği olan sistemler, örneğin yapısal mesaj gibi, operasyon mekanizması ve davranış kanıtları Gri Sistemler olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, insan vücudu, tarım, ekonomi vb. Gri Sistemlerdir. Genellikle, mevcut gri ilişkilerin temelinde, "gri" kötü, eksik, belirsiz vb. anlamına gelmektedir ve bu sistemin uygulanma amacı sosyal bilimler ile doğal bilimler arasındaki boşluğu kapatmaktır. Bu anlamda, Gri Sistem teorisinin disiplinler arası olduğu, çeşitli uzmanlık alanlarını keştiirdiği söylenebilir (Julong, 1988: 1).

Bu sistemin amacı hiçbir bilginin olmadığı ya da bilgiler belirsiz olduğunda karar vermeyi kolaylaştırmaktır (Ayrıçay vd., 2013). Gri İlişki Teorisi, ele alınan faktörlerin korelasyon derecesini ölçmek için kullanılır ve benzerlik düzeyi arttıkça daha fazla faktör ilişkilendirilir. Faktörlerin ilişki derecelerini ölçmek için gri ilişki derecesi kullanılmaktadır (Kung ve Wen, 2007: 843).

GST, kusursuz tam bilgi durumunda sistemin beyaz, hiç bilgi sahibi olunamayan durumda sistemin siyah ve kısmi bilgi sahibi olunan durumlarda ise sistemin gri renk olmasından kaynaklı bu ismi almıştır (Liu vd., 2012: 99). GST; tahmin, ilişki, programlama, kontrol olarak beş temel kısımdan meydana gelmektedir (Liv vd., 2007). Bu kısımlardan biri olan GİA, performans değerlendirme konusunda pratik bir yöntem olarak uygulanmaktadır. GİA, dinamik süreç geliştirmedeki faktörler arasındaki benzerliği ve farklılığı araştırmak için kullanılan nicel bir analiz yöntemidir (Julong, 1989). Aşağıdaki kısımda bu yöntem kısaca tanıtılmaktadır.

Gri İlişkisel Analiz

GİA, belirli temel aşamalardan oluşan bir süreci ifade etmektedir. Bu analiz yönteminde öncelikle gri ilişkisel oluşum aşamasında bütün alternatiflerin performansının, kıyaslanabilir bir seri olarak düzenlenmesi gerekmektedir. Daha sonra düzenlenen bu seriye uygun bir referans serisi belirlendikten sonra bütün kıyaslanabilir seriler ve elde edilen referans serisi arasında bir gri ilişkisel katsayı hesaplaması yapılmaktadır. Elde edilen bu katsayılar baz alınarak daha önce elde edilmiş referans seri ve kıyaslanabilir seri arasındaki gri ilişkisel derece hesaplanmaktadır (Kuo vd. 2008). Lin ve Lin (2005)'e göre elde edilen gri ilişkisel derecesi en yüksek olan en iyi seçenek olarak değerlendirilmektedir.

GİA, yüksek bir belirsizlik durumunda az sayıda veri ile daha başarılı analiz sonuçları ortaya koymaktadır (Feng ve Wang, 2000: 136). GİA, altı temel adımdan oluşan bir süreci ifade etmektedir (Tsai vd., 2003; Zhai vd., 2009: 7074; Wu ve Chen 1999);

1) Karar matrisi oluşturulması. Bu aşamada veri seti hazırlanarak ve alternatif unsurların kriterlere göre aldıkları değerleri ifade eden bir karar matrisi oluşturulmaktadır. mxm boyutunda matris yazılır ve gri ilişkisel matris aşağıdaki gibi oluşturulur.

$$X_{ik} = \begin{pmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1m} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2m} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & X_{mm} \end{pmatrix} \quad \begin{matrix} i=1,2,\dots,n \\ k=1,2,\dots,m \\ x_i(k) \text{ i. alternatifin, k. kriter için aldığı değer} \end{matrix} \quad (1)$$

2) Referans serisi ve karşılaştırma matrisi oluşturulması. Referans değer olarak duruma göre en büyük ya da en küçük olan finansal oranların değerleri yazılmaktadır. Örneğin mali yapı oranları için en küçük değerler alınırken, diğer oranlar için en büyük değerler referans olarak yazılmaktadır. Elde edilen bu serinin bir önceki aşamada oluşturulan karar matrisine eklenmesiyle karşılaştırma matrisi oluşturulmuş olmaktadır.

3) Normalizasyon matrisi oluşturulması. Matrislerde yer alan kriterler farklı ölçü birimlerini ifade edebileceği için bağımsız bir şekle sokmak ve matris serisi geniş bir değişim aralığını ifade edebileceğinden dolayı da bu aralığı daraltmak amaçları ile normalizasyon işlemi gerçekleştirilmektedir. Bu işlem neticesinde matris değerleri 0-1 arasında bir değer almaktadır. Belirtilen bu normalizasyon işlemi "gri ilişkisel oluşum" olarak adlandırılmaktadır.

Bu aşamada büyük değer daha iyiye (2), düşük değer daha iyiye (3), ideal değer daha iyiye (4) gibi farklı durumlara göre farklı formüller ile hesaplama yapılmaktadır. Bu durumlar aşağıda verilmektedir.³

$$xi^*(k) = \frac{xi0(k) - \min. xi0(k)}{\max. xi0(k) - \min. xi0(k)} \quad (\text{Fayda Durumu}) \quad (2)$$

$$xi^*(k) = \frac{\max. xi0(k) - xi0(k)}{\max. xi0(k) - \min. xi0(k)} \quad (\text{Maliyet Durumu}) \quad (3)$$

$$xi^*(k) = 1 - \frac{[xi0(k) - OB]}{[\max. \max (xi0(k)) - OB, OB - \min. (xi0(k))]} \quad (\text{Optimal Durum}) \quad (4)$$

Yukarıda verilen formüllerden uygun olanlarıyla hesaplama gerçekleştirilerek bir normalizasyon matrisi oluşturulmaktadır ve bu matris X^* ile ifade edilmektedir.

$$X^*_{ik} = \begin{pmatrix} X^*_{11} & X^*_{12} \dots X^*_{1m} \\ X^*_{21} & X^*_{22} \dots X^*_{2m} \\ \cdot & \cdot \quad \cdot \\ \cdot & \cdot \quad \cdot \\ \cdot & \cdot \quad \cdot \\ X^*_{m1} & X^*_{m2} \dots X^*_{mm} \end{pmatrix} \quad (5)$$

4) Mutlak değer tablosunun oluşturulması. Bir önceki aşamada normalize edilen değerlerden oluşturulan karar matrisi değerlerinden referans serisi çıkarılarak fark matrisi yani mutlak değer tablosu elde edilmektedir.

$$\Delta_{i0} = [X_{ik} - X^*_{ik}] \quad (6)$$

$$\Delta_{i0} = \begin{pmatrix} \Delta_{i0 11} & \Delta_{i0 12} \dots \Delta_{i0 1m} \\ \Delta_{i0 21} & \Delta_{i0 22} \dots \Delta_{i0 2m} \\ \cdot & \cdot \quad \cdot \\ \cdot & \cdot \quad \cdot \\ \cdot & \cdot \quad \cdot \\ \Delta_{i0 m1} & \Delta_{i0 m2} \dots \Delta_{i0 mm} \end{pmatrix} \quad (7)$$

5) Gri ilişkisel katsayı matrisinin oluşturulması. Bir önceki aşamada elde edilen mutlak değer tablosundan faydalanılarak gri ilişkisel katsayı hesaplanır. Bu hesaplamada aşağıdaki formül kullanılmaktadır.

$$\gamma_{0i}(k) = \frac{\Delta_{\min} + \zeta \Delta_{\max}}{\Delta_{0i}(k) + \zeta \Delta_{\max}} \quad (8)$$

³ $xi^*(k)$, gri ilişki derecesi. $\min. xi0(k)$, minimum değer. $\max. xi0(k)$, maximum değeri, OB ideal değeri ifade etmektedir.

6) Gri ilişki derecesinin hesaplanması. Bir önceki aşamada hesaplanan gri ilişki katsayıları için aşağıdaki formül kullanılarak gri ilişki dereceleri hesaplanmaktadır. Burada ortaya konan sonuç, serilerin karşılaştırılmasına imkân vermektedir.

$$\Gamma_{oi} = \sum_{k=1}^m w(k) \gamma_{oi}(k), \sum_{k=1}^m w(k) = 1 \quad (9)^4$$

Hesaplanan gri ilişki dereceleri büyükten küçüğe doğru sıralanır ve en büyük değer alan kriter karar problemi için en iyi alternatif olarak belirlenmiş olur.

Analiz ve Bulgular

Çalışmanın geri kalan bölümünde bir önceki başlıkta belirtilen altı aşamalı analiz süreci takip edilerek iki işletme için gri ilişki derecesi hesaplaması gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın Evreni/Örnekleme

Araştırmanın evreni, havayolu yolcu taşıma işletmeleri olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda ise mali tablolarda yer alan bilgilere ulaşılabilir olması açısından BİST'e kote olan işletmeler ele alınmıştır. BİST'e kote olmuş dokuz adet ulaştırma işletmesi bulunmaktadır. Araştırma kapsamında bulguların yorumlama yapabilmek adına kıyaslanabilir olması açısından havayolu ulaştırma işletmesi olan THY ve Pegasus havayolu işletmeleri ele alınmıştır.

Finansal Performansı Ölçmek Üzere Ele Alınan Finansal Oranlar

İşletmelerde finansal performansı ölçmek için yapılan analizlerde genellikle; likidite oranları, kârlılık oranları, faaliyet oranları ve mali oranlar kullanılmaktadır (Akdoğan ve Tenker, 2006: 609).

Finansal performansın ÇKKVY ile analizinin yapılmasının amaçlandığı bu çalışma, BİST-Ulaştırma Endeksine kayıtlı olan havayolu işletmeleri üzerinde yapılmıştır. BİST'te faaliyet gösteren havayolu işletmeleri THY ve Pegasus'tur. Araştırmanın temel kısıtı sektör içerisinde faaliyet gösteren 2 işletmenin incelenmesidir.

Çalışmada THY ve Pegasus için finansal performans ölçümü likidite oranları, kârlılık oranları, faaliyet ve mali yapı oranları nezdinde değerlendirilmiştir. Kısa vadeli borç ödeme yeteneğini ölçmek için likidite oranları (L1, L2, L3), işletmenin hangi ölçüde borçla finanse edildiğini ölçmek için mali yapı oranları (M1, M2, M3, M4), işletmelerin faaliyet dönemlerinde kâr sağlama konusundaki etkinliklerini ölçmek için kârlılık oranları (K1, K2, K3, K4, K5, K6), varlıkların faaliyet hızını ölçmek için faaliyet oranları (L1, L2, L3, L4) kullanılmıştır. Analize dâhil edilen finansal oranlar, literatürde havayolu işletmelerinin finansal performanslarını ölçmeye yönelik yapılan çalışmalar (Ömürbek ve Kınay, 2013; Öncü vd., 2013; Başdeğirmen ve Işıldak, 2017) ile benzerlik taşımaktadır.

İki işletmenin bilanço ve gelir tabloları Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) resmî sitesinden alınarak elde edilen veriler ışığında bu işletmelere ait 17 finansal oran hesaplanmıştır. Çalışmanın gerçekleştirildiği dönemde yayınlanan en güncel verileri içeren 2018 yılı mali tablolardan hesaplanan finansal oranlar kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın temel amacı belirtilen iki havayolu işletmesinin finansal performanslarını değerlendirerek, işletmeleri en iyiden en kötü performansa göre sıralamaktır.

Finansal performansı ölçmek için kullanılacak finansal oranlar belirlendikten sonra bu oranlara ait önem dereceleri ve oranların referans değerleri de literatürdeki çalışmalar kapsamında aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Havayolu şirketlerinin finansal performanslarını değerlendirmek amacı ile kullanılan finansal oranlar aşağıda Tablo 1'de verilmektedir.

4 Kriterlerin eşit öneme sahip olup olmamasına göre iki farklı durum söz konusu olmaktadır ve buna göre bu aşamada hesaplama yapılmaktadır. Belirtilen (9) numaralı formül, kriterlerin farklı ağırlıklara sahip olduğu durumlarda kullanılmaktadır. Çalışmamızda da farklı ağırlıklar kullanıldığı için bu formül temel alınmıştır.

	Oran Adı	Kod	Formül	Ağırlık	Referans Değer	
Likidite Oranları	Cari Oran	L1	Dönen Varlıklar / KVYK	0,25	0,0833	2
	Asit Test Oranı	L2	(Dönen Varlıklar-Stoklar) / KVYK		0,0833	1
	Nakit Oran	L3	Hazır Değerler/KVYK		0,0833	0,20
Kaldıraç (Mali Yapı) Oranları	Borç Oranı	M1	(KVYK+UVYK) / Toplam Aktif	0,25	0,0625	0,50
	Borç / Özsermaye Oranı	M2	(KVYK+UVYK) / Özsermaye		0,0625	1
	Duran Varlık / Devamlı Sermaye Oranı	M3	Duran Varlıklar / (UVYK + Özsermaye)		0,0625	Min.
	Kısa Vadeli Yabancı Kaynakların Aktifi Karşılama Oranı	M4	KVYK/Toplam Aktif		0,0625	0,3
Kârlılık Oranları	Brüt Kâr Marjı Oranı	K1	Brüt Satış Karı / Net Satışlar	0,25	0,0416	Max.
	Net Kâr Marjı Oranı	K2	Net Kar /Net Satışlar		0,0416	Max.
	Faaliyet Karı	K3	Faaliyet Karı / Net Satışlar		0,0416	Max.
	Faiz Karşılama Oranı	K4	FVÖK /Faiz Giderleri		0,0416	Max.
	Özsermaye Karlılık Oranı	K5	Net Kar /Özsermaye		0,0416	Max.
	Aktif Karlılık Oranı	K6	Net Kar/ Toplam Aktif		0,0416	Max.
Faaliyet Oranları	Aktif Devir Hızı	F1	Net Satışlar / Toplam Aktifler	0,25	0,0625	Max.
	Özsermaye Devir Hızı	F2	Net Satışlar /Özsermaye		0,0625	Max.
	Alacak Devir Hızı	F3	Net Satışlar /Ortalama Ticari Alacaklar		0,0625	Max.
	Stok Devir Hızı	F4	STMM /Ortalama Stoklar		0,0625	Max.

Görsel 1: Finansal Performansı Ölçmek Üzere Kullanılan Finansal Oranlar

Tablo 1'de belirtilen ağırlık rakamları işletmelerin finansal performanslarını ölçmede kullanılan kriterlerin karar problemine olan etkisini ifade etmektedir. Sayısal referans değeri verilen finansal oranlar literatürde genel kabul görmüş oranları ifade ederken, oranların ağırlık dereceleri için eşit bir dağılım gerçekleştirilmiş, her bir oran grubunun finansal performansı eşit derecede etkilediği kabul edilerek buna göre bir ağırlık dağılımı gerçekleştirilmiştir. Kriterlerin ağırlıkları toplamı 1'e eşit olmaktadır.

GİA Analiz ve Elde Edilen Bulgular

Yapılan analiz MS Excel tablosu yardımı ile gerçekleştirilmiş olup 2x17 boyutlu bir karar matrisi üzerinden yapılmıştır. Çalışmada kullanılan iki havacılık işletmesinin (THY A.O. ve Pegasus Hava Taşımacılığı A.Ş.) Tablo 1'deki unsurlar açısından finansal performanslarının analiz edilmesi için uygulanan GİA yönteminin birinci aşaması olan karar matrisi aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Aşağıdaki tabloda iki işletmenin hesaplanmış finansal oranları yer almaktadır.

	Likidite Oranları			Mali Yapı Oranları								
	L_1	L_2	L_3	M_1	M_2	M_3	M_4					
THY	0,87	0,83	0,31	2,49	0,95	1,04	0,25					
Pegasus	1,24	1,22	0,77	0,72	3,67	0,91	0,26					
Referans	1,24	1,22	0,77	0,72	0,95	0,91	0,25					
	Kârlılık Oranları					Faaliyet Oranları						
	K_1	F_1	F_2	F_3	F_4	K_6	F_1	F_2	F_3	F_4		
THY	0,21	0,57	2,1	24,01	57,04	0,037	0,57	2,1	24,01	57,04		
Pegasus	0,15	0,0027	2,23	39,23	158	0,037	0,0027	2,23	39,23	158		
Referans	0,21	0,57	2,23	39,23	158	0,037	0,57	2,23	39,23	158		

Görsel 2: THY ve Pegasus'a Ait Karar Matrisi

Tablo 2'de görüldüğü gibi her iki havayolu işletmesi için de cari oranı (L_1) ve asit test oranı (L_2) neredeyse aynıdır. Bu durum bu iki işletmenin de neredeyse stoksuz bir şekilde çalıştıklarını göstermektedir. Yukarıdaki tabloya göre en iyi likidite oranına sahip işletme Pegasus'tur. Bu işletme borçlarını vadesinde ödeyebilmekte, stokları olmadan da borçlarını ödeyebilmektedir. Pegasus, THY işletmesine göre daha fazla paraya çevrilebilir değere sahip bulunmaktadır. Bu değerle kısa vadeli borçlarını THY işletmesine göre daha rahat ödeyebilmektedir. Ayrıca bu havayolu işletmesinin cari oranı (1,24) ve asit test oranı (1,22) birbirine çok yakın değerler almaktadır. Bu durum ise Pegasus'un çok fazla stoklu çalışmadığını göstermektedir.

Likidite oranlarının genel kabul görmüş referans değerleri literatürde sırasıyla 2, 1 ve 0,20 olarak yer almaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkeler için bu değerlerin % 20 oranında bir tolerans aralığı bulunmaktadır. Bu anlamda her iki işletme için de cari oran (L_1) ve asit test oranı (L_2) bu tolerans aralığında bulunduğu için bu durum en genel anlamıyla, kısa vadeli borçlarını likit varlıklarıyla ödemedi herhangi bir güçlük yaşamayacaklarını ifade etmektedir. Nakit oranının (L_3) 0,20'den yüksek bir değer olması arzu edilir ve tablodan da görüleceği üzere her iki işletmenin nakit oranı arzulanan değer üzerinde yer almaktadır. Mali yapı oranlarına (M_2) bakıldığında ise THY'nin Pegasus'a göre kredi verenler açısından daha az riskli olduğu görülmektedir. Karlılık oranlarında THY işletmesi Pegasus'a göre daha iyi konumda bulunmaktadır. Borç oranı açısından ise Pegasus, (M_1 0,72) kredi verenler için THY işletmesine göre daha az riskli olarak değerlendirilmektedir.

Bu matrise ayrıca GİA'nın ikinci aşaması olan referans değerleri eklenmesiyle aynı zamanda karşılaştırma matrisi olarak ifade edilmiştir. Referans serisi elde edilirken; likidite, karlılık ve faaliyet oranları için maksimum değerler, mali yapı oranları için ise minimum değerler ele alınmıştır.

Karar matrisi hesaplandıktan sonra GİA yönteminin üçüncü aşaması olan normalize matris oluşturulmuştur. Şirket yöneticileri likidite, karlılık ve faaliyet oranlarının en yüksek değerde olmasını arzu ederler bundan dolayı da bu oranları normalize ederken yukarıdaki bölümde yer alan (2) numaralı formül kullanılmıştır. Kaldıraç oranları ise firmaların borç yükünü yansıtan oranlar oldukları için bu oranların en düşük düzeyde olması istenmektedir bu yüzden yukarıdaki kısımda yer alan (3) numaralı formül kullanılmıştır. Bu formüllerin kullanılması ile elde edilen normalize matris Tablo 3'te gösterilmektedir.

	Likidite Oranları			Kaldıraç Oranları							
	L_1	L_2	L_3	M_1	M_2	M_3	M_4				
Referans	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00				
THY	0.00	0.00	0.00	0.00	1.00	0.00	1.00				
Pegasus	1.00	1.00	1.00	1.00	0.00	1.00	0.00				
	Kârlılık Oranları						Faaliyet Oranları				
	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	F_1	F_2	F_3	F_4	
Referans	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	
THY	1.00	1.00	1.00	1.00	0.00	0.00	1.00	0.00	0.00	0.00	
Pegasus	0.00	0.00	0.00	0.00	1.00	0.00	0.00	1.00	1.00	1.00	

Görsel 3: THY ve Pegasus'a Ait Normalize Matrisi ve Referans Değerleri

Bu aşamadan sonra ise referans değerlerinden normalize değerlerin çıkarılmasıyla elde edilen mutlak değerler tablosu aşağıda Tablo 4'te yer almaktadır.

	Likidite Oranları			Kaldıraç Oranları			
	L_1	L_2	L_3	M_1	M_2	M_3	M_4
THY	1.00	1.00	1.00	1.00	0.00	1.00	0.00
Pegasus	0.00	0.00	0.00	0.00	1.00	0.00	1.00

Görsel 4: THY ve Pegasus'a Ait Mutlak Değerler Tablosu

Mutlak değer tablosu oluşturulduktan sonra oluşturulan gri ilişkisel katsayı matrisi aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Gri ilişkisel katsayılar matrisi için yukarıdaki kısımda belirtilen (5) numaralı formülden yararlanılmıştır. Formülde yer alan ζ katsayı 0 ile 1 arasında yer almaktadır ve literatürde genellikle 0,5 olarak kullanılmaktadır. Hesaplama yapılırken bu katsayı 0,5 olarak ele alınmıştır. Belirtilen ilişkisel katsayılar, referans serideki kriterler ile kıyaslanan serilerdeki kriterlerin ilişkisini belirtmektedir.

	Likidite Oranları			Kaldıraç Oranları							
	L_1	L_2	L_3	M_1	M_2	M_3	M_4				
THY	0,33	0,33	0,33	0,33	1.00	0,33	1.00				
Pegasus	1.00	1.00	1.00	1.00	0,33	1.00	0,33				
Ağırlık	0,08	0,08	0,03	0,06	0,06	0,06	0,06				
	Kârlılık Oranları						Faaliyet Oranları				
	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	F_1	F_2	F_3	F_4	
THY	1.00	1.00	1.00	1.00	0,33	0,33	1.00	0,33	0,33	0,33	
Pegasus	0,33	0,33	0,33	0,33	1.00	0,33	0,33	1.00	1.00	1.00	
Ağırlık	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,06	0,06	0,06	0,06	

Görsel 5: THY ve Pegasus'a Ait Gri İlişkisel Katsayılar Matrisi

Tablo 5'e göre Pegasus, likidite oranlarında tam etkinliğe (1.00) ulaşmış bir havayolu işletmesidir. THY ise; genel olarak karlılık oranlarında tam etkinliğe (1.00) ulaşmıştır.

Bu çalışmada ağırlıklandırma yapılırken her bir gruba eşit dağılım yapılmıştır ve buna göre finansal oranlar kendi gruplarına göre ağırlıklandırılmıştır. Bu doğrultuda yukarıdaki kısımda verilen (9) numaralı formül ile ağırlık dereceleri ve ilişkisel katsayılar çarpılarak bir değerlendirme tablosu oluşturulmuştur.

İşletmeler için hesaplanan ilişkisel katsayıların ortalaması alınarak bu iki işletmeye ait gri ilişkisel dereceler hesaplanmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 6, iki havayolu işletmesi için gri ilişkisel katsayı ortalaması ile bu işletmelerin gri ilişki derecelerini göstermektedir.

	Likidite Oranları	Sıra	Kaldıraç Oranları	Sıra	Kârlılık Oranları	Sıra	Faaliyet Oranları	Sıra	Genel Sıra
THY	0,028	2	0,026	2	0,031	1	0,03	2	0,028 (2)
Pegasus	0,083	1	0,041	1	0,017	2	0,051	1	0,048 (1)

Görsel 6: Gri İlişkisel Katsayı Matrisi Değerlendirme Tablosu.

Katsayı matrisi değerlendirme tablosuna göre en yüksek değerlere sahip olan işletme en iyi performansa sahip kabul edilmektedir. Gri ilişkisel katsayı matrisi değerlendirme tablosu incelendiğinde 2018 yılı verileri ile analizi gerçekleştirilen THY ve Pegasus havayolu işletmesinden Pegasus'un genel sıralamada daha yüksek bir performansa sahip olduğu görülmektedir. THY ise analiz sonucuna göre Pegasus'a göre daha düşük bir finansal performans derecesine sahip bulunmaktadır. Finansal oran grupları açısından yukarıdaki tablo incelendiğinde THY'nin karlılık oranları açısından daha iyi bir performansta olduğu görülmektedir. Pegasus ise likidite oranları ve faaliyet açısından en iyi performansı göstermektedir.

BİST'te işlem gören iki havayolu işletmesinin 2018 bilanço ve gelir tablosu verileri kullanılarak finansal oranlar hesaplanmış ve GİA ile finansal performansları hesaplanmıştır. İncelenen bu oranlar yalnızca cari durumu analiz etmekle kalmayıp aynı zamanda gelecek döneme ilişkin karar alabilmek adına da önem taşımaktadır. Bu nedenle bu işletmelerin hisse senetlerini alan yatırımcılar, işletme ortakları ve yöneticiler için bu oranları takip etmek önem arz etmektedir. Çalışmamızda 2018 yılı için on yedi finansal oran kullanılarak yapılan analiz bulgularına göre en yüksek gri ilişkisel dereceye sahip olan havayolu işletmesi Pegasus olarak belirlenmiştir. Pegasus 2013 yılından itibaren PGSUS kodu ile borsaya kote edilerek işlem görmeye başlamıştır ve bu işletme 2018 yılında 507 milyon TL net dönem karı açıklamıştır. THY ise 2018 yılı dönem karını 4 milyar TL olarak açıklamıştır. Bu rakamlar yukarıdaki sonuçları destekler nitelikte bulunmaktadır. Çünkü THY karlılık oranlarında ilk sırada yer almaktadır. Bu anlamda elde ettiğimiz temel sonuç, finansal performans değerlemesi konusunda yapılacak çalışmalarda GİA yönteminin kullanılmasının iyi bir yöntem olabileceğini desteklemektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Finansal performansın ölçülmesi küresel düzende rekabetin yoğun olmasından dolayı son derece önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölçülen finansal performans göstergeleri şirket yöneticilerine şirketin pozisyonu hakkında bilgi vererek geleceğe yönelik daha somut adımlar atılmasını sağladığı için de bu değerlendirme ayrıca önem kazanmaktadır. Finansal performanslarını değerlendiren şirketler elde ettikleri ölçüm sonuçları ile kendi işletmelerinin sektördeki konumunu belirleyebilmektedirler.

Bu çalışmada BIST-ulaştırma endeksinde bulunan iki havayolu işletmesi olan THY ve Pegasus için finansal performans değerlendirme yapılmıştır. İki havayolu işletmesinin finansal performansının değerlendirilmesi için GİA yöntemi kullanılmıştır. THY ve Pegasus'a ait mali finansal tablolardan

hesaplanan finansal oranları ile bu iki işletmenin finansal performansı ÇKKV problemi olarak ele alınmıştır. Finansal oranların tek tek ele alınması yerine tüm oranların bir bütün olarak değerlendirildiği bir sıralama yapılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre THY'nin finansal performansı Pegasus'a göre daha düşük olarak belirlenmiştir. Bu havayolu işletmesi için finansman politikalarını yeniden gözden geçirmesi ve rakip işletme olan Pegasus'un finansal durumunu değerlendirerek stratejilerini buna göre geliştirmesi belirtilebilecek çözüm önerileri olarak sayılabilir. Çalışmanın bir diğer bulgusu THY'nin kârlılık oranlarında performans olarak Pegasus havayolu işletmesinden daha iyi durumda olduğudur. Bunun nedeni ise, THY'nin bir anonim ortaklık olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Bünyesinde temel faaliyet alanı farklı olan birden fazla havacılık işletmesi bulundurmaktadır. Bu sayede havacılık sektörünün farklı alanlarından gelir elde edebilmektedir. Ayrıca THY'nin finansal ve operasyonel faaliyetlerinin temel amaçları ile uygun bir biçimde yönetildiği ve bu nedenle kârlı olduğu düşünülmektedir. Pegasus havayolu işletmesinin kârlılıkta ikinci sırada yer almasının nedeninin ise düşük maliyetli bir iş modelini benimsemesinden kaynaklı olduğu söylenebilir.

THY ve Pegasus havayolu işletmelerinin benimsedikleri iş modelleri birbirinden farklılık göstermektedir. Bu durum da finansal performansları üzerinde etkili olabilmektedir. Bayrak taşıyıcı geleneksel taşımacılık iş modelini benimseyen THY, yüksek hizmet maliyetleri ve kamu faydası ile yüksek giderlere katlanmaktadır. Düşük maliyetli taşımacılık iş modelini benimseyen Pegasus işletmesi ise, maliyet minimizasyonu ile rekabet avantajı elde ederek finansal performansını yükseltebilmektedir.

Düşük maliyetli bir havayolu taşıyıcısı olarak Pegasus işletmesinin finansal performansının daha iyi olması literatürdeki benzer çalışmaların (Avcı ve Çınaroğlu, 2018; Kendirli ve Kaya, 2016) bulgularını destekler niteliktedir. THY'nin ise kârlılık açısından daha iyi performans göstermesi literatürdeki çeşitli çalışmaların (Dayı ve Ulusoy, 2018; Akgün ve Temür, 2016) sonuçlarını desteklemektedir.

Havayolu işletmeleri finansal performanslarını birlikte faaliyet gösterdikleri sektördeki diğer işletmeler ile kıyaslayarak uyguladıkları kısa ve uzun vadeli stratejilerdeki başarılarını ölçebilmektedir. Yönetimin başarısı ve havayolu işletmesinin gelecek stratejileri ile ilgili kararların ortaya çıkarılmasında da bu sektörel kıyaslamalar avantaj sağlamaktadır. Bu sebeple operasyonel özellikleri ve sektör dinamikleri ile diğer işletmelerden ayrılan havayolu işletmelerinin finansal performanslarının nasıl kıyaslanacağı ve bu kıyaslamalarla yöneticilerin karar alma faaliyetlerinde yararlanabileceği bir araştırma gerçekleştirilerek literatüre katkı sağlanmıştır.

Havacılık sektöründe birçok performans etkeni bulunmaktadır. Bu sektörde faaliyet gösteren havayolu işletmelerinin borsada tercih edilebilmek, ulusal ve uluslararası arenada rakipleriyle mücadele edebilmek için en iyi performansı gösterebilmeleri gerekmektedir. Finansal performansın maksimizasyonu adına her bir ölçütün, kapsamına göre maksimum/minimum değerlerde tutulması gerekmektedir. Belirli bir ölçütteki performansın düşük ya da yüksek olması diğer ölçütleri de olumsuz etkileyebilecektir. Bu nedenle işletmelerin finansal performanslarının istenen düzeyde olması sağlanmalıdır. Önemli bir ekonomik büyüklüğe ve sürdürülebilir bir yapıya sahip olan havacılık sektöründeki iki havayolu işletmesi için yapılan bu analiz, sektördeki işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesi, hangi ölçütün ne düzeyde önemli olduğunun görülebilmesi adına örnek teşkil etmektedir. Yatırımcılar açısından karar süreçlerinde tek bir kriter açısından finansal performansın değerlendirilmesi yetersiz kalmaktadır. Bu durum ÇKKV yöntemlerine olan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Bu çalışma kapsamında da bu yöntemlerden biri olan GİA yöntemi kullanılarak BIST'e kote olan iki havayolu yolcu taşıma işletmesine yönelik finansal performans sıralaması gerçekleştirilerek bu işletmelere yönelik bir değerlendirme yapılabilmesine olanak sağlanmıştır.

Çalışmanın temel kısıtı, finansal tablolar için yalnızca 2018 değerleri üzerinden hesaplama yapılmasıdır. Farklı bir çalışma olarak daha geniş bir dönem üzerinden mevcut çalışma geliştirilebilir. Ayrıca çoklu karar alma tekniklerinden GİA dışında farklı yöntemlerle de finansal performanslar değerlendirilerek sonuçların karşılaştırılması sağlanabilir. Bunun yanı sıra mali tablolara ilişkin bilgilere yalnızca KAP'ta yer alan havayolu işletmeleri için ulaşılabilir. İşletmelerden eğer bilgi edinilebilirse havacılık sektöründeki tüm firmaları kapsayan çeşitli ÇKKV teknikleri ile ve finansal oranlar dışında farklı sektörel değişkenlerin modele dâhil edilmesi ile sektörel performans analizleri gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Akdoğan, N., Tenker, N. (2006). Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri, (9. Baskı). Gazi Kitabevi, Ankara.
- Akgün, M., Soy Temür, A. (2016). BİST Ulaştırma Endeksine Kayıtlı Şirketlerin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 30, 173-186.
- Akkaya, G. C. (2004). Finansal Rasyolar Yardımıyla Havayolları İşletmelerinin Performansının Değerlendirilmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1), 15-29.
- Ayrıçay, Y., Özçalıcı, M., Ahmet, K. (2013). Gri İlişkisel Analizin Finansal Kıyaslama Aracı Olarak Kullanılması: İMKB-30 Endeksindeki Finansal Olmayan Firmalar Üzerine Bir Uygulama. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1).
- Avcı, T., Çınaroğlu, E. (2018). AHP Temelli Topsis Yaklaşımı ile Havayolu İşletmelerinin Finansal Performans Değerlemesi, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19 (1), 316-335.
- Baker, C.R., Ding, Y. and Stolowy, H. (2005). Using "Statement of Intermediate Balances" As Tool For International Financial Statement Analysis in Airline Industry, Advances in International Accounting, 18, 169-198.
- Barros, C.P. and Peypoch, N. (2009). An Evaluation of European Airlines' Operational Performance. International Journal of Production Economics, 122 (2), 525-533.
- Baş, M., Çakmak, Z. (2012). Gri İlişkisel Analiz ve Lojistik Regresyon Analizi ile İşletmelerde Finansal Başarısızlığın Belirlenmesi Ve Bir Uygulama, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(3), 63-82.
- Başdeğirmen, A., Işıldak, B. (2018). Ulaştırma Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Performanslarının Gri İlişkisel Analiz İle Değerlendirilmesi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(2), 563-577.
- Bektaş, H., Kadir, Tuna. (2013). Borsa İstanbul Gelişen İşletmeler Piyasası'nda İşlem Gören Firmaların Gri İlişkisel Analiz İle Performans Ölçümü. Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, 3(2), 185-198.
- Bhunia, A., Mukhuti, S. S., Roy, S. G. (2011). Financial Performance Analysis-A Case Study. Current Research Journal of Social Sciences, 3(3), 269-275.
- Chang, C. P. (2006). Establishing A Performance Prediction Model For Insurance Companies. The Journal of American Academy of Business, Cambridge, 8(1), 73-77.
- Dayı, F., Esmer, Y. (2017). Sivil Havacılık Yönetiminde Finansal Kiralama İşlemlerinin Kârlılık Üzerine Etkisi: Avrupa Havayolu Şirketleri Üzerine Bir Uygulama. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (64), 69-78.
- Dayı, F., Ulusoy, T. (2018). Evaluating Financial Performance With Minimum Spanning Tree Approach: An Application In Airlines Companies. Electronic Turkish Studies, 13(30), 89-103.
- Dayı, F., Esmer, Y. (2017, October). Measuring Financial Performance of Airline Passenger Transport Company in European. In Proceedings of International Academic Conferences (No. 5808033). International Institute of Social and Economic Sciences, <https://ideas.repec.org/p/sek/iacpro/5808033.html>
- Deng, J. (1989). Introduction To Grey System Theory. Journal of Grey system, 1(1), 1-24.
- Ecer, F., Günay, F. (2014). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Turizm Şirketlerinin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemiyle Ölçülmesi. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 25(1), 35-48.
- Feng, C.M. Ve Wang, R.T (2000)., "Performance Evaluation For Airlines Including The Consideration Of Financial Ratios", Journal Of Air Transport Management, 6 (3), 133-142.
- Ishizaka, A., Nemery, P. (2013). Multi-Criteria Decision Analysis Methods and Software, Wiley & Sons, Ltd., Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, PO19 8SQ, United Kingdom, ISBN: 978-1-119-97407-9.
- Karkacıer, O., Yazgan, A. E. (2017). Turizm Sektöründe Gri İlişkisel Analiz (GİA) Yöntemiyle Finansal Performans Değerlemesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (37), 154-162.
- Kaya, E. O. (2016). Financial Performance Assessment of Non-Life Insurance Companies Traded in Borsa İstanbul via Grey Relational Analysis. International Journal of Economics and Finance, 8(4), 277-288.
- Kendirli, S., Kaya, A. (2016). BIST-Ulaştırma Endeksinde Yer Alan Firmaların Mali Performanslarının Ölçülmesi ve TOPSIS Yönteminin Uygulanması. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(1), 34-63.

- Kula, V., Kandemir, T., Baykut, E. (2016). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Sigorta ve BES Şirketlerinin Finansal Performansının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile İncelenmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1).
- Kung, C. Y., Wen, K. L. (2007). Applying Grey Relational Analysis And Grey Decision-Making To Evaluate The Relationship Between Company Attributes And its Financial Performance—A Case Study Of Venture Capital Enterprises in Taiwan. *Decision Support Systems*, 43(3), 842-852, <https://doi.org/10.1016/j.dss.2006.12.012>
- Kuo, Y., Yang, T., Huang, G. W. (2008). The Use Of Grey Relational Analysis in Solving Multiple Attribute Decision-Making Problems. *Computers & Industrial Engineering*, 55(1), 80-93.
- Li, G. D., Yamaguchi, D., Nagai, M. (2007). Application Of Grey-Based Rough Decision-Making Approach To Suppliers Selection. *Journal of Modelling in Management*, 2(2), 131-142.
- Lin, J. L., Lin, C. L. (2005). The Use Of Grey-Fuzzy Logic For The Optimization Of The Manufacturing Process. *Journal Of Materials Processing Technology*, 160(1), 9-14.
- Lin, Y. H., Chang, Y. H. (2008). Significant Factors Of Aviation Insurance And Risk Management Strategy: An Empirical Study Of Taiwanese Airline Carriers. *Risk Analysis: An International Journal*, 28(2), 453-461.
- Liu, S., Forrest, J., Yang, Y. (2012). A Brief Introduction To Grey Systems Theory. *Grey Systems: Theory And Application*, 2(2), 89-104.
- Macit, A. (2019). "Düşük Maliyetli Havayolu İşletmelerinin Maliyet Tasarruflarında Yeni Yönelimler," *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, Sayı: 5, 35-44.
- Macit, A., Göçer, S. G. (2017). Havayolu Tedarikçilerinin Havayolu ve Havayolu Müşterileri ile İlişkileri: Balık-Kılçık Modeli1. *Joeep: Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(1), 1-14.
- Macit, A., Göçer, S. G. (2018). Havayolu İşletmelerinin Kârlılığı Üzerine Bir Değerlendirme: Türk Hava Yolları Örneği. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 3 (2), 45-59.
- Macit, A., Macit D. (2018). İstanbul Yeni Havalimanı ile Havacılık Sektöründe ve Havacılık Sektöründen Etkilenen Sektörlerde Ortaya Çıkan Beklentilere Yönelik Bir Değerlendirme, İzmir Demokrasi Üniversitesi, I. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Kongresi (ICCDSS'18), 05-07 Ekim 2018, İzmir.
- Meydan, C., Yıldırım, B. F., Senger, Ö. (2016). BİST'te İşlem Gören Gıda İşletmelerinin Finansal Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (69), 147-171.
- Ömürbek, V., Kınay, Ö. G. B. (2013). Havayolu Taşımacılığı Sektöründe TOPSIS Yöntemiyle Finansal Performans Değerlendirmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 343-363.
- Öncü, M. A., Çömlekçi, İ., Coşkun, E. (2013). Havayolu Yolcu Taşıma İşletmelerinin Finansal Etkinliklerinin Ölçümüne İlişkin Bir Araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 77-86.
- Soba, M., Kestane, F. A. A. (2013). İMKB'ye Kote Edilmiş Havayolu Taşımacılığı Sektöründe Trend Analizine İlişkin Örnek Bir Uygulama. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 191-207.
- Tayyar, N., Akcanlı, F., Genç, E., & Erem, I. (2014). BİST'e Kayıtlı Bilişim ve Teknoloji Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (61), 19-40
- Teker, S., Teker, D., & Güner, A. (2016). Financial Performance Of Top 20 Airlines. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 235, 603-610.
- Tsai, C. H., Chang, C. L., & Chen, L. (2003). Applying Grey Relational Analysis To The Vendor Evaluation Model. *International Journal of The Computer, The Internet and Management*, 11(3), 45-53.
- Wang, Y.J. (2008). Applying FMCDM to Evaluate Financial Performance of Domestic Airlines in Taiwan. *Expert Systems with Applications*, 34, 1837-1845.
- Wu, J. H., Chen, C. B. (1999). An Alternative Form For Grey Relational Grades. *The Journal of Grey System*, 11(1), 7-12.
- Yıldırım, F. ve Önder, E. (2018). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri. Bursa: Dora Yayınları, ISBN: 978-605-2470-04-6.
- Zhai, L. Y., Khoo, L. P., Zhong, Z. W. (2009). Design Concept Evaluation in Product Development Using Rough Sets And Grey Relation Analysis. *Expert Systems with Applications*, 36(3), 7072-7079.

Sporun Sosyal Hareketlilik Üzerindeki Rolü¹

The Role of Sport on Social Mobility

Murat YÜKSEL²

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.811656

Öz

Bu çalışma, bir meslek olarak elit sporun, alt tabakaya mensup bireyler için hangi ölçüde yukarı doğru bir dikey hareketlilik aracı olabileceğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Araştırma ikincil kaynakların analizine dayanarak yapılmış bir literatür çalışmasıdır. Araştırma geniş bir tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır. Serbest zamanın tarihsel süreç içerisinde uzunca bir dönem aristokratların tekelinde bulunduğu söylenebilir. Serbest zamanın en önemli kültürel pratiği olan spor da çoğunlukla elitlerin katıldığı bir faaliyet olarak kabul edilmiştir. Ancak bir sportif pratik orta ve alt tabakaya doğru yayıldıkça, toplumun büyük bir kesiminin bu spor dallarına ilgi gösterdiği ve zaman içerisinde bu sportif pratiklerin maddi imkân ve statüyü de beraberinde getirerek popüler hale geldiği söylenebilir. Özellikle de günümüzde elit sporun, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle, alınır satılır bir meta, milyonlarca kişinin çalıştığı bir endüstri ve üzerinde binlerce bilim insanının araştırma yaptığı bir alana dönüştüğü; artan ilgi ve ödüller neticesinde de, özellikle gençler arasında gözde bir meslek haline geldiği görülmektedir. Elit sporun bu şekilde profesyonel bir faaliyete dönüşmesi, başka bir ifadeyle bir meslek haline gelmesi, aynı zamanda dikey hareketlilik aracı olduğu anlamına da gelebilir. Başta futbol olmak üzere, basketbol, atletizm, tenis, boks gibi bazı branşlarda yer alan alt tabakadan birçok sporcu, hem kendilerinin hem de dolaylı olarak ailelerinin statülerini yükseltmişler ve önemli miktarda gelir elde etmişlerdir. Spordaki yüksek ödüller ve ünlü sporcuların çeşitli kitle iletişim araçları aracılığıyla sürekli gündemde tutulması, gıpta etkisi yaratmakta ve toplumun büyük çoğunluğunun- özellikle alt tabakadakilerin, siyahların ve etnik olarak dezavantajlı olanların- spora olan ilgisini arttırmaktadır.

Sonuç olarak, spor yoluyla yukarı doğru dikey hareketlilik sadece elit spor için ve belirli branşlar için geçerlidir. Elit spor alt tabakadaki bireyler için ciddi bir gelir ve statü kazanma imkânı sunmaktadır. Ancak, spor yoluyla sosyal hareketliliğin belirli fiziki yeteneklere sahip olanlara açık olduğunu ve milyonlarca birey arasından çok az bir kısmının iyi bir gelir ve statüye ulaşabildiğini unutmamak gerekir.

Anahtar Sözcükler: Sosyoloji, Serbest Zaman, Elit Spor, Spor, Sosyal Hareketlilik

Abstract

The aim of this study is to reveal to what extent elite sport is an upward vertical mobility tool especially for individuals in the lower layer of society. This is a literature study conducted by drawing on secondary resources. The research has been studied in a wide historical process. It could be said that throughout history, free time has been monopolized by aristocrats for a long period of time. Therefore, in sports, which is the most important cultural practice of free time, could have been accepted as an activity involving only the elite layer. However, as a sportive practice expands toward the middle and lower classes, it can be said that these sportive practice are getting popular by bringing financial opportunity and status together over time when a large part of the society shows interest in these sportive branches. Especially nowadays, with the influence of the mass media, it has seen that elite sports have turned into a commercially available commodity, an industry where millions of people work and a field on which thousands of scientists have studied, and it is seen that it has become a favorite profession especially among young people as a result of the increasing interest and awards. The transformation of elite sport into a professional activity in this way, in other words to become a profession, may also mean that is a tool of vertical mobility at the same time. Many athletes from the lower class in some branches such as basketball, athleticism, tennis, boxing and especially football, raised both their own statue and also their families indirectly and supplied a significant amount of income. The high rewards in elite sport and the continued involvement of renowned athletes through various mass media create envy effects and increase the interest of the majority of society -especially the lower-strata, blacks and ethnically disadvantaged.

As a result, vertical upward mobility through sports only applies to elite sport and some branches. Elite sport offer a significant income and status opportunity for individuals at the lower layer. However, it should be noted that this opportunity applies to very few people among those who wish to obtain status through sports.

Keywords: Sociology, Leisure Time, Elite Sport, Sport, Social Mobility

¹ Bu çalışma 4-5 Mart 2019 tarihinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Meslekler Atölyesi'nde sözlü olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Ordu, bdmurat81@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4448-4062

Extended Abstract

The aim of this study is to reveal to what extent elite sport as a profession is an upward vertical mobility tool especially for individuals in the lower layer of society. This is a literature study conducted by drawing on secondary resources.

Today's modern societies are evaluated as open societies due to their opportunity equality and facilities of social mobility. One of the most significant tools of social mobility in open societies is education. For those who cannot reach to the facilities of social mobility via education and who have sportive ability, the sports can be considered as one of the alternative ways.

Throughout history, free time has been monopolized only by aristocrats. Therefore, in sports, which is the most important cultural practice of free time, it is an activity involving only the elite layer. XIX. century from the birth of modern sports, XX. Until the middle of the century, the practice of sports, although only under the control of the elite, has evolved over time into an activity involving other strata of society. The sport, which was once used by the elites for health, pleasure and happiness, has evolved into a professional occupation of the lower layer for the purpose of money and status in many other branches, especially football.

Today, sports have become one of the most important sectors of the economic field. Sport is often referred to as an industry. In countless clubs, companies and federations, millions of people work as athletes, coaches, dietitians, conditioners, physicians, managers or experts in various fields of sports sciences and sport offers numerous business opportunities from the production of sports goods and services to advertising, marketing and media.

In today's world where free time is transformed into industry, the meaning of sport, which is the most important consumption practice of this industry, changes according to the layers. The idea of achieving status through sports will not be realistic for individuals and children with high social status who have experienced all the pleasures with the wealth they possess and who have reached high level positions with the education they receive. Individuals in this position participate in sports activities for health, pleasure, entertainment or to add color to their lives. However, the situation is not the same for individuals or children in the substrate. Today, elite sport is an important status raising tool, especially for children in the lower layer. A very clear example of this can be seen in Brazil. Because, for many Brazilians with low socio-economic status, football is the most important way to get out of poverty. Because of this, Brazil has trained and continues to train many players around the world.

The possibility of social mobility through sports is a situation that should be considered only on the axis of elite sports and some branches such as football, basketball, athletics, tennis and boxing. In these branches many athletes such as LeBron James, Lionel Messi, Floyd Mayweather, Roger Federer, Usain Bolt, Mesut Ozil and Cengiz Under have increased their status as well as their families and have made a significant amount of money. The fact that some athletes have an annual income of \$ 300 million and that some athletes are paid millions of dollars only for the right to interview reveals professionalism in sport.

Today, the high rewards in sport and the continued involvement of renowned athletes through various mass media create envy effects and increase the interest of the majority of society - especially the lower-strata, blacks and ethnically disadvantaged. However, it does not accept everyone to the elite sport. In other words, the elite sport is selective. Only talented people can reach certain points. For the non-talented, it is unlikely to be an elite athlete. For example, 8000 students have applied to the infrastructure of Galatasaray club and only 60 of them have been selected. Another example is that 40,000 young black men play basketball in high school, but only 35% of them push the NBA and 7 of them play in the NBA. In fact, this is true for all individuals, regardless of race and ethnicity.

As a result, vertical upward mobility through sports only applies to elite sport and some branches. Elite sport offer a significant income and status opportunity for individuals at the lower layer. However, it should be noted that this opportunity applies to very few people among those who wish to obtain status through sports.

Giriş

Tarih boyunca toplumların kölelik, kast, zümre (feodalite) ve sınıf gibi farklı tabakalaşma biçimleriyle şekillendiğini söyleyebiliriz. Bütün toplumların aynı aşamalardan geçtiğini ve bugün aynı tabakalaşma biçimleriyle örgütlendiğini söylemek mümkün olmasa da, bu sistemler ya da düzenler tarihsel olarak izlerini sürebileceğimiz temel hiyerarşik yapılar olarak akademik ilgiyi hak etmektedirler.

Kölelik, kast ve feodalite gibi yapılar oldukça katı bir hiyerarşiye sahip iken, günümüz toplumları için aynı hiyerarşik katılığın devam ettiğini söylemek pek mümkün değildir. Sosyo-kültürel, dini veya ekonomik dayanaklar üzerine inşa edilen katı hiyerarşik sistemlerde kişilerin bulduklarından farklı bir tabakaya geçiş yapmaları ya da mensup oldukları tabakaya itiraz etmeleri mümkün olmaktadır. Tabakalar arası geçirgenliğin yok denecek kadar az olduğu bu sistemlerde, bireyler içinde doğduğu tabakada hayatlarını sürdürürler ve otomatik olarak ebeveynlerinin sahip olduğu statüye sahip olurlar (Arslantürk ve Amman 2012: 385-392).

Günümüz modern toplumlarında ise sınıflar arasında adalet ve fırsat eşitliğinin olmamasına yönelik ciddi eleştiriler (Bauman 2012; Bauman 2015; Habermas 1992) olmasına rağmen tarihsel süreç içerisinde var olan katı hiyerarşik yapılara kıyasla fırsat eşitliğinden ya da sosyal hareketlilikten daha fazla bahsedilebildiği söylenebilir. Günümüz toplumları bu nedenle daha açık toplumlar olarak nitelendirilmektedir. Kişiyi doğumuyla birlikte atfedilen statünün önemini yitirdiği ve kazanılan statünün önem kazandığı günümüz açık toplumlarında yatay ve dikey sosyal hareketlilik imkânlarının da görece arttığı görülmektedir.

Açık toplumlarda, kabaca bireylerin ya da grupların bir sosyal statüden diğerine hareketi olarak tanımlanabilecek olan sosyal hareketliliğin en önemli araçlarından biri eğitimidir. Günümüz modern toplumlarında kişiler eğitim yoluyla sosyal hareketlilik kanallarına daha önce hiçbir dönemde olmadığı kadar ulaşabilme şansı yakalayabilmektedirler. Ancak, bu kanalların herkesin erişimine eşit bir şekilde mesafelendiğini söylemek mümkün değildir. Bireylerin ait olduğu sosyo-ekonomik grup ya da kültürel sermaye gibi unsurlar eğitim fırsatlarına erişim noktasında belirleyici olmaktadır (Bourdieu 2015; Bourdieu ve Passeron 2015; Willis 2016). Dolayısıyla, eğitim yoluyla, kişinin mensup olduğu aile ya da ait olduğu sosyal çevreden kaynaklanan dezavantajlı statü farklılıklarının, kişinin lehine kapanması her zaman mümkün olmayabilir. Eğitim yoluyla sosyal hareketlilik imkânlarına yeterince ulaşamayanlar için, spor alternatif yollardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Spor tarih boyunca bütün toplumlarda var olan kültürel evrensellerden biri (Amman 2000: 102) olsa da toplumsal yapı ve ilişkilerin değişmesine paralel olarak, sporun anlam ve amaçlarının değiştiği görülmektedir. Spor, XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar çoğunlukla, sağlık, haz ve eğlence amacıyla toplumun elit tabakasının katıldığı bir faaliyet iken, bu tarihten sonra orta ve alt tabakanın da dahil olduğu ancak, -üst tabakalardan farklı şekillerde eklemlendiği bir pratiğe dönüşmüştür. Özellikle, toplumdaki hareketlilik kanallarına erişim açısından yeterli fırsatlara sahip olmayan alt tabaka için sporun, gelir ve itibar kazanmanın önemli bir aracı haline geldiği söylenebilir.

Spor, öncesinde küçük bir azınlığın serbest zamanlarında yaptığı bir faaliyet iken, günümüzde ticarileşme, profesyonelleşme ve endüstrileşme süreçlerinin de etkisiyle iktisadi alanın en önemli sektörlerinden biri haline gelmiş ve profesyonel bir faaliyete dönüşmüştür.

Sporun profesyonel bir faaliyete dönüşmesi, başka bir ifadeyle bir meslek haline gelmesi, aynı zamanda dikey hareketlilik aracı olduğu anlamına da gelmektedir. En azından elit spor ekseninde yaşanan bu profesyonelleşme, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle, spordaki yüksek ödülleri arttırarak birçok kişinin dikkatini bu alana çevirmesine neden olmuştur. Elit spor kısaca profesyonel ya da performans sporu olarak tanımlanabilir.

Bu çalışma elit spor ekseninde yürütülmektedir. Çünkü elit spor, elit sporcu için mesaiye yaptığı bir iştir. Bundan dolayı elit sporcu yaşamını elit spora göre düzenlemek zorundadır. Bir diğer ifadeyle, beslenme, uyku, eğlenme, cinsellik gibi bütün fiziksel ve sosyal ihtiyaçlar elit spor ekseninde şekillenir.

Bir meslek olarak elit sporun, özellikle toplumun alt tabakasında yer alan bireyler için hangi ölçüde yukarı doğru bir dikey hareketlilik aracı olduğunun ortaya çıkarılmasını amaçlayan bu çalışma, sporu fonksiyonalist perspektifle ele almıştır. Fonksiyonalist teori sporu toplumsal düzene ve istik-

rara yaptığı katkı yönüyle inceler. Bu çerçeve de sporun -özellikle elit sporun- toplumda alt tabakada yer alan gençlere yukarı doğru dikey hareketlilik imkânı sunduğu ileri sürülmektedir.

Sosyal Hareketlilik Olgusu

Sosyal hareketlilik genel olarak, bireylerin ya da grupların bir sosyal statüden diğerine hareketidir (Spaaaj 2009: 249). Statü değişikliği açısından yatay ve dikey sosyal hareketlilik olmak üzere iki tür hareketlilik ortaya çıkar. Yatay sosyal hareketlilik, statü ve gelir açısından aynı konumlar arasındaki hareketliliktir. Dikey sosyal hareketlilik ise yukarı ve aşağı olmak üzere iki şekilde ortaya çıkar (Zencirkıran 2016: 144). Yukarı doğru dikey sosyal hareketlilik belli bir statüden daha yüksek bir statüye doğru gerçekleşir ve olumlu bir hareketliliktir. Aşağı doğru dikey sosyal hareketlilik ise, belli bir statüden daha düşük bir statüye doğru gerçekleşir ve olumsuz bir hareketlilik olarak kabul edilir.

Toplumlar, avcı-toplayıcı toplumlardan tarım toplumlarına, endüstri toplumundan endüstri sonrası topluma doğru çeşitli aşamalardan geçerek günümüze ulaşmışlardır. Günümüzde artık Endüstri 4.0 üzerinden toplumsal araştırmalar ya da tartışmalar yapılmaktadır (Aksoy 2017). Akıllı üretim teknolojilerinin gelecek yıllarda daha da yaygınlaşacak gibi görünmesi hem bazı mesleklerin geleceğini hem de dikey hareketlilik imkânlarını önemli oranda etkileyecektir. Sosyal hareketlilik fırsatları açısından geçmişten günümüze yaşanan çeşitli hiyerarşik yapılara kısaca değinmek, bugün geldiğimiz noktayı anlamak ve toplum 4.0 tartışmaları ekseninde geleceğinin toplumu ve meslekleri üzerine birtakım öngörülerde bulunmak mümkün olacaktır. Ayrıca, yaşanan bu dönüşümlerden bir meslek olarak sporun nasıl etkilendiği ya da ne derecede etkileneceği daha da netlik kazanacaktır.

Toplumsal eşitsizliğin en uç noktada deneyimlendiği bir sistem olan kölelikte, sosyal hareketlilik yok denecek kadar azdır. Bir diğer toplumsal tabakalaşma sistemi ise kast sistemidir. Farklı ülkelerde farklı şekillerde karşımıza çıksa da bilinen en yaygın örneği Hint kast sistemidir. Kölelikte olduğu gibi hukuki bir altyapısı olan bu sistemde de kastlar arası hareketlilik pek mümkün değildir. Pek çok toplumda varlığı bilinen zümre sistemi ise daha çok Avrupa'ya özgü feodal toplumlarda karşımıza çıkar. Diğer tabakalaşma sistemlerinde olduğu gibi bu sistemde de eşitsiz ilişkiler ve bunların yasal temelleri göze çarpmaktadır. Kölelik ve kast sistemlerine kıyasla, evlilik ve toprağı işleme gibi bazı hususlarda belirli özgürlüklere sahiptirler. Halktan kişilerin de şövalye gibi unvanlara sahip olmaları mümkün olsa da, senyör-serf ilişkisi bu sistemin en temel özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünal 2018: 13-15; Sunar 2018: 8-10; Giddens ve Sutton 2016: 497). Bu üç farklı tabakalaşma sisteminin en temel özelliği yasal bir zemine dayanmalarıdır. Ayrıca tabakalar arası sınırlar oldukça belirgindir ve sosyal hareketlilik imkânı neredeyse yoktur.

Toplumsal sınıf ise, diğer üç hiyerarşik örgütlenmeye göre bazı farklı özelliklere sahiptir. Diğer yapılara kıyasla sınırları katı bir şekilde belirlenmemiştir. Görece açık sınıf özelliği gösterirler. Daha çok ekonomik bir temelde örgütlenmiş ama onunla sınırlı olmayan, XIX. yüzyılda Sanayi Avrupası'nın karakteristik özelliği olarak karşımıza çıkar. Genellikle üst, orta ve alt sınıf olarak gruplandırılrsa da, Avrupa tecrübesinden hareketle ve Marksist teorinin sınıf çalışmalarındaki sorgulanmaya açık hakimiyeti nedeniyle burjuvazi ve proleterya şeklinde nitelendirilmektedir (Marx 2015). Diğer örgütlenmelerin aksine, sınıflar yasal ve dinsel bir temele dayanmaz, sınıflar arası sınırlar çok belirgin değildir ve hareketlilik imkânı daha fazladır. Hukuki bir temeli olmayan sınıflar, daha çok servet ve meslek çerçevesinde belirgin hale gelirler (Ünal 2018: 27-29; Giddens ve Sutton 2016: 498).

Sanayi öncesi toplumdan, sanayi toplumuna ve günümüz sanayi sonrası topluma doğru toplumsal yapıda önemli değişimler gerçekleştiği söylenebilir. Fiziki gücün önemli olduğu sanayi öncesi toplumdan, fiziki gücün öneminin oldukça azaldığı Endüstri 4.0'a doğru yaşanan bu dönüşümden toplumsal yaşamımız oldukça fazla etkilenmiştir. Bu dönüşümün etkileri en fazla tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde ve mesleklerinde görülmüştür. Akıllı teknolojilerin (üretimlerin) ön planda olduğu Endüstri 4.0, tarihin öznesi olan insanı üretim sürecinin dışında bırakarak, üretim ilişkilerini yeni bir boyuta taşıyacaktır (Sunar 2018: 11-19; Aksoy 2017). Bu yöndeki değişimin, doğal olarak, en genel hatlarıyla toplumsal yapıda da önemli değişimlere neden olacağı ön görülmektedir.

Sanayi öncesi toplumdan, sanayi sonrası topluma yaşanan bu değişimler serbest zamanın karakteristiğini de önemli ölçüde değiştirmiştir. Önceleri küçük bir azınlığın elinde olan serbest zaman,

sanayileşme ile birlikte insanların çalışma sürelerinin kısalması, ücretli çalışmanın artması ve iktisadi sermayelerinin çoğalmasının neticesinde toplumun diğer kesimlerine de yayılmıştır. Akıllı üretim teknolojileriyle birlikte, insan emeğine olan ihtiyacın gün geçtikçe azalacağı ve toplumun büyük bir kesiminin işsizlikle karşı karşıya kalacağı endişesi uzun yıllardır var olagelmıştır (Sennett, 2011). Dolayısıyla gelecek yıllarda serbest zamanın, üretim sürecini kontrol eden küçük bir profesyoneller grubu ya da azınlık için söz konusu olacağı ileri sürülebilir.

Ancak, günümüz gösteri dünyasının büyük bir kısmını kaplayan spor etkinlikleri, endüstriyel boyutuyla Endüstri 4.0'ın dışında kalmayacak olsa da (Tekin ve Karakuş 2018), spor uzamında bir müddet daha insan faktörü önemini koruyacaktır. Bundan dolayı, spor hem bir meslek olarak hem de bir yukarı doğru dikey hareketlilik aracı olarak, özellikle de alt tabakada yer alan birçok insanın ilgi odağı olmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Elit Spor, Kitle Sporu ve Bedensel Sermaye

Spor, insanlık tarihi kadar eski bir faaliyettir. Bugünkü formundan farklı olsa da, bedensel hareketler tarihteki ilk toplumlara kadar gitmektedir. Spor, bütün toplumlarda kültürün bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Amman 2000: 102). Tarihsel süreç içerisinde önemli değişimler geçiren sporun dönüşümünü, Elias gibi bazı sosyologlar tarihsel kırılma olarak değerlendirirken (Amman 2000: 115), Bourdieu ise (2016: 207-208), sporun kendine özgü bir gelişim süreci olduğunu söyleyerek değerlendirmekte ve geleneksel-modern ayrımında geleneksel oyunlara haksızlık yapıldığını düşünmektedir.

Günümüzde spor geleneksel ve modern oyun ayrımından ziyade, özellikle sosyoloji disiplini içerisinde daha çok yapılaşma amacına göre değerlendirilmektedir. Toplumsal tabakalaşma hatlarını daha yakından izleyebileceğimiz verimli bir analiz imkânı sunan bu sınıflandırma neticesinde iki farklı sportif faaliyetten bahsetmek mümkündür: Sonuçların önemli olduğu spor ile insanların önemli olduğu spor ya da bilinen ifadesiyle profesyonel spor ve amatör spor (Amman 2000: 104). Burada dikkatle üzerinde durulması gereken husus, amatörlüğün de gizli bir profesyonellik içermesidir (Erkal 1982: 157). Bu durum amatör kavramının içini boşaltmış ve amatör ve profesyonel sınıflandırması yerine, kitle sporu ve elit spor ayrımının daha yaygın bir şekilde kullanılmasına neden olmuştur.

Kitle sporu, eğlenme, dinlenme, sağlık ve haz için yapılan; katılımcı olan ve her yaşta herkesi kabul eden; kuralların esnek olduğu, serbest zamanda yapılan, doping, saldırganlık, şike gibi olumsuzluklar açısından eleştirilmesi zor olan ve günümüz modern dünyasının temel sorunlarından biri olan yabancılaşmayı azaltan bir faaliyet olarak karşımıza çıkar. Elit spor ise, para ve statü için yapılan; sadece belirli yetenek ve kapasiteye sahip olanların katılabildiği; spora başlama ve bırakma yaşı olan; kurallara göre oyuncu arayan; sporcuların geçimini sağladığı bir iş olarak mesaiye yapılan; kazanma amacından dolayı doping, şike, rüşvet, şiddet gibi olumsuzlukları bünyesinde barındıran ve yabancılaşmayı arttıran bir faaliyettir (Amman 2000: 106-107).

Wacquant'ın boksörler ile yaptığı *Ruh ve Beden: Acemi Bir Boksörün Defterleri* isimli çalışması bu anlamda oldukça önemli bir örnektir. Araştırmacı, boksu iş olarak yapan genç siyahların özellikle müsabakalara çıkmadan önce uyguladıkları sıkı diyetleri, uyku düzenine nasıl dikkat ettiklerini, 'gece hayatı', alkol gibi bedene zararlı olduğu düşünülen tüketimlerden nasıl uzak durduklarını net bir şekilde ifade etmiş ve bunu boksörlerin bedensel sermayelerini korumak zorunda olduklarını ifade ederek açıklamıştır (Wacquant 2012; 2015). Benzer bir şekilde Nalbantoğlu (2010), dansçıların, yazı özelinde bale ile bir meslek olarak uğraşanların bedenlerine nasıl dikkat ettiklerini, bunu nasıl işlerinin bir parçası olarak gördüklerini göstermektedir. Bu çalışmaların bedensel sermaye kavramının altını çizmeleri bakımından taşıdıkları ortaklığın altını çizmekte fayda var. Ancak bale ile bu çalışmanın odaklandığı elit sporların arasındaki temel fark, elit spor ile uğraşanların bedenleri vasıtasıyla ekonomik sermayelerini arttırmaya çalışmalarıdır. Yine Wacquant'ın çalışmalarında bu çaba oldukça açıktır (2012; 2015). Sosyo-ekonomik olarak düşük gelir grubunda bulunan bireylerin oturduğu bir semtte yaptığı alan çalışmasından yola çıkarak Wacquant, boksun salona gelen gençler için iyi bir gelecek imkânı sunmasından, onları suçtan uzaklaştırmasından, bir gruba ait olmanın kolektif desteğini hissedebildikleri güvenli bir alan vazifesi görmesinden bahsetmiştir. Buraya gelen gençler için boks ve salon, daha iyi bir geleceğe ulaşmalarını sağlayabilecek bir alandır.

Sporun daha iyi bir gelecek için bir araç olarak görülmesi ancak elit spor ile mümkün olmuştur. Örneğin Antik olimpiyatlara katılan sporcuların daha çok kitle sporcusu olduğu görülür. Bugünkü anlamda bir elitlik söz konusu değildir. Başarılı olanlara barışın simgesi olan defne çelengi/dalı hediye edilir (Sowerby 2012: 100).

Feodal toplumlarda ise elit tabakanın endüstriyel faaliyetlerden muaf olduğu, aristokrat, soylu ve rahiplerden oluşan elit sınıfın (aylak sınıf) çeşitli aktiviteler ile uğraşmalarına rağmen, endüstriyel işlerle uğraşmadıkları görülmektedir. Bu aylak sınıfın uğraşları arasında spor da yer almaktadır (Veblen 2015: 10). Dolayısıyla spor bu dönemde de elitler tarafından kitle sporu mantığı ile yapılmaktadır. Herhangi bir maddi kazanç ya da sınıf atlama umuduyla yapılmamaktadır.

Günümüzde ise spor, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle, alınır satılır bir meta, milyonlarca kişinin çalıştığı bir endüstri ve üzerinde binlerce bilim insanının araştırma yaptığı bir alana dönüşmüştür. Artan ilgi ve ödüller neticesinde, özellikle gençler arasında sporculuk gözde bir meslek haline gelmiştir. Bir sportif pratik, toplumda orta ve alt tabakaya doğru yayıldıkça, toplumun büyük bir bölümünün ona ilgi gösterdiği ve zamanla söz konusu pratiğin popüler hale geldiği söylenebilir. Orta ve alt tabakanın yoğun bir şekilde katıldığı spor dallarında profesyonelleşme artmaktadır. Bir diğer ifadeyle spor, sağlık, haz, eğlenme amacından ziyade, para ve statü amacıyla yapılan mesleki bir faaliyete dönüşmüştür.

Sporunda yaşanan bu dönüşümü futbol üzerinden de izlemek mümkündür. Futbol, bir zamanlar kırsal alanlarda herkesin katılabildiği bir faaliyet iken, XIX. yüzyılın ortasından itibaren, İngiliz üniversitelerinde aristokrat ve soyluların katıldığı bir etkinliğe dönüşmüştür. Bu dönemde, futbol elitler tarafından kitle sporu mantığı ile – haz ve eğlence için – yapılmış ve sporu elit spor mantığı ile -para ve statü – yapan işçi sınıfı futbol sahalarından uzak tutulmaya çalışılmıştır. Futbolun İngiltere’den Avrupa’ya yayılmasında, futbolu kitle sporu olarak yapan İngiliz sanayici ve mühendisler rol oynamış (Marschik 2009: 297) ve futbol gittiği ülkelerde de öncelikle o ülkenin elitleri tarafından oynanmıştır (Horak 2009: 305). İngiliz futbol takımları ekseninde de bu sınıfsal dönüşümü izlemek mümkündür (Mason 2009: 284). Zaman içerisinde futbol alt tabakanın katılım talepleri çerçevesinde profesyonel bir faaliyete dönüşmüş, büyük oranda işçi sınıfının para ve statü amacıyla yaptığı bir meslek haline gelmiştir.

Bir diğer açıdan, elit sporun muhtevasında barındırdığı üst düzey performans, sadece serbest zamanı değerlendirmek amacıyla yapıldığında ulaşılabilecek bir seviye değildir. Bu durum bireylerin sadece spora odaklanmasını ve onun için ciddi bir zaman ayırmasını zorunlu kılmaktadır (Öztürk 1998: 112). Bir diğer ifadeyle, bütün yaşam elit spor ekseninde dizayn edilmektedir (Wacquant 2015: 119-152). Ancak, eğitim yoluyla elde edilebilecek statüye kıyasla, spor başta sakatlık olmak üzere, birçok riski de bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla eğitim aracılığıyla tam olarak istenilen statüye ulaşılmaya bile, yine de bir hareketlilik söz konusu iken, spor yoluyla istenilen statüye hiçbir zaman ulaşamama riski vardır.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışma, bir meslek olarak elit sporun, alt tabakaya mensup bireyler için hangi ölçüde yukarı doğru bir dikey hareketlilik aracı olabileceğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Araştırma ikincil kaynakların analizine dayanarak yapılmış bir literatür çalışmasıdır. Araştırma geniş bir tarihsel süreç içerisinde ele alınmıştır. Konuyla ilgili en güncel yayınlara ulaşılmaya çalışılarak, konu geniş bir çerçeve içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın literatür araştırması olarak kurgulanmasının önemli bir nedeni, alanın henüz gelişmekte olmasıdır. Bu çalışmanın literatürdeki temel hatları ortaya koyarak, yapılacak yeni çalışmalara teorik ve kavramsal araçları sunması amaçlanmaktadır. Bu çalışma araştırma ve yayın etiğine uygun olarak yapılmıştır.

Elit Spor Yoluyla Sosyal Hareketlilik

Fonksiyonalist yaklaşım, toplumu canlı bir organizma olarak değerlendirir ve bu canlı organizmayı oluşturan tüm unsurların onun varlığına katkıda bulunan bir fonksiyon üstlendiğini iddia eder

(Amman 2000: 133). Fonksiyonalizm, toplumu genel olarak olumlu yönleri ile değerlendirmekte, sistemi meydana getiren parçalar arasındaki uyuma dikkat çekmektedir. Bir diğer ifadeyle fonksiyonalizmde bütünleşme, uyum, denge ve düzen diğer teorik perspektiflere göre daha fazla vurgulanmaktadır (Dever 2017: 99). Teorinin bu temel yaklaşımını spor özelinde de görmek mümkündür: Fonksiyonalizm sporu toplumsal düzene ve bütünleşmeye yaptığı katkı yönünde –bu anlamda olumlu yönüyle- incelemektedir. Bu yaklaşıma göre spor, toplumun ortak değerlerinin pekişmesine, yurttaşlık duygularının canlanmasına, sosyal ilişkilerin gelişmesine ve yalnızlık hissini azaltmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, sporun -özellikle elit sporun- toplumun alt tabakasında yer alan ya da dezavantajlı konumda bulunan bireylere hareketlilik kanallarına ulaşma imkânı sağlayarak, dikey hareketlilik şansı verdiği de savunulmaktadır (Amman 2000: 134). Dolayısıyla bu çalışma, fonksiyonalist teorinin bu iddiası üzerinden yürütülmekte ve elit sporun özellikle alt tabakada yer alan bireylere önemli bir yukarı doğru dikey hareketlilik imkânı sunduğu varsayımına dayanmaktadır.

Spor ve sosyal hareketlilik arasında iki yönlü hareketlilik karşımıza çıkmaktadır. İlki yatay hareketlilik: Örneğin; bir sporcu, sporu bıraktıktan sonra antrenörlük ya da teknik direktörlüğe başlar ve gelir düzeyinde ve statüsünde bir değişiklik olmazsa, bu durum yatay hareketliliğe örnektir (Ercal 1982: 134). Yatay hareketliliğe bir diğer örnek ise, sporcunun Beşiktaş'tan ayrılıp Galatasaray'da oynamaya başlaması gibi, aynı lig içindeki hareketlilik (Öztürk 1998: 34; Doğan 2007: 59). İkinci hareketlilik türü ise dikey hareketlilik. Dikey sosyal hareketlilik de yukarı doğru olduğunda olumlu, aşağı doğru olduğunda ise olumsuz olarak ortaya çıkar (Dever 2015: 145). Yukarı doğru dikey sosyal hareketliliğe örnek olarak Türkiye'de Süper Lig'de oynayan bir futbolcunun Premier League (İngiltere), La Liga (İspanya), Bundesliga (Almanya), Serie A (İtalya) gibi dünyanın en iyi liglerinden birine transfer olması verilebilir. Bu transfer sonrasında sporcuların hem gelirleri hem de statüleri artacağı için yukarı doğru dikey bir sosyal hareketlilik yaşayacaklardır (Öztürk 1998: 34). Aşağı doğru dikey sosyal hareketliliğe, Süper Lig'de oynayan bir futbolcunun, İkinci Lig'de oynamaya başlaması örnek olarak verilebilir. Burada hem para hem de statü kaybı söz konusu olduğu için bu hareketlilik olumsuz olarak nitelendirilir. Çalışmanın konusu gereği ağırlıklı olarak spor yoluyla yukarı doğru dikey sosyal hareketlilik üzerinde durulacaktır.

Spor yoluyla yukarı doğru dikey hareketlilik, kitle sporcusu olanlardan ziyade, elit sporcular için geçerli bir durumdur. Çünkü elit sporcu için spor, geçimi sağladığı bir meslektir (Ercal vd. 1998: 193). Elit sporcunun bütün hayatı yaptığı spor tarafından şekillenir. Bir diğer ifadeyle, uyku düzeninden yeme-içme alışkanlıklarına, eğlence hayatından aile yaşamına kadar bütün yaşam tarzı pratiklerinin en temel belirleyicisi elit spordur.

Sosyal hareketlilik özellikle çekirdek aile yapısının hâkim olduğu gelişmiş toplumlarda daha yaygındır. Geniş aile yapısının yaygın olduğu toplumlarda sosyal hareketlilik daha zor olsa da, özellikle yukarı doğru dikey hareketlilik durumunda bireylerin kendileri ile birlikte aileleri de bu hareketlilikten yararlanır (Haviland vd. 2008: 568). Başarılı Fildişi Sahili futbolcuları buna örnek olarak gösterilebilir. Bir Fildişi Sahili futbolcusu olan Didier Drogba, genç yaşta bir Belçika kulübünde oynamak üzere kiralandıktan sonra, 8 milyon dolara bir Fransız takımına transfer olmuştur. 2004 yılında yılın futbolcusu seçilen Drogba, daha sonra İngiliz takımlarından biri olan Chelsea'ye 42 milyon dolar gibi rekor sayılabilecek bir bedelle transfer olmuştur. Ayrıca, bu sözleşmenin dışında reklam gibi farklı yollardan yıllık 6 milyon dolardan daha fazla gelir elde etmektedir. Ortalama bir Fildişi Sahili bireyin yılda 1600 dolar kazandığı göz önüne alınırsa, Drogba gibi yetenekli sporcuların spor aracılığıyla ne derecede hem para hem de itibar kazandığı daha net görülecektir (Haviland vd. 2008: 569). Bu örnekte de görüldüğü üzere, elit spor hem sporcular hem de aileleri için yukarı doğru dikey sosyal hareketliliğin önemli bir aracıdır.

Bu duruma bir diğer örnek olarak Mesut Özil verilebilir (Özil, 2018: 29-44). Dedeleri 1960'ların ortasında Zonguldak'tan Almanya'ya çalışmak için gitmişlerdir. Daha sonra eşleri ve çocuklarını da yanlarına alarak devam eden Almanya'daki hayatları hep bir mücadele içinde geçmiştir. Hem dedelerinin hem de ebeveynlerinin kol emeği ile çalışan insanlar olduğu göz önüne alınırsa, Özil'in bugünkü hayatı hem kuşaklar arası yukarı doğru dikey hareketliliğe hem de kendisiyle birlikte ailesinin de yaşadığı dikey sosyal hareketliliğe örnektir. Oldukça zor şartlarda büyüyen Özil'in profesyonel futbol hayatı 2006 yılında Schalke 04 ile başlamış, 2008 yılında ise Werder Bremen'e

transfer olmuştur. 2010 yılında FIFA Dünya Kupası'nda gösterdiği başarıdan sonra, 15 milyon Euro karşılığında Real Madrid'e transfer olan Özil, 2013 yılında bir İngiliz takımı olan Arsenal'e, kulübün tarihinde bir oyuncu için ödediği en yüksek bonservis bedeli olan 42,5 milyon Sterlin (50 milyon Euro) karşılığında transfer olmuştur.

Spor özellikle, alt tabakadan birçok başarılı ve yetenekli sporcuya zenginlik ve statü sağlar. Golf, yelken, kayak gibi sadece üst tabakanın yapabildiği belli sporların dışında özellikle basketbol, futbol, atletizm, tenis, boks gibi sporlarda bu durum çok net bir şekilde görülmektedir. Bu branşlarda yer alan sporcuların çok ciddi paralar kazandıkları bilinmektedir. 2018 yılının en çok kazanan ilk on sporcusu sırasıyla, Floyd Mayweather (boks) 285 milyon dolar, Lionel Messi (futbol) 111 milyon dolar, Cristiano Ronaldo (futbol) 108 milyon dolar, Conor McGregor (karma dövüş sanatları) 99 milyon dolar, Neymar (futbol) 90 milyon dolar, LeBron James (basketbol) 85,5 milyon dolar, Roger Federer (tenis) 77,2 milyon dolar, Stephen Curry (basketbol) 76,9 milyon dolar, Matt Ryan (Amerikan futbolu) 67,3 milyon dolar ve Matthew Stafford (Amerikan futbolu) 59,5 milyon dolar para kazanmıştır (2018'de En Çok Kazanan Sporcular, 2019).

Spor yoluyla yukarı doğru dikey hareketliliğin ulaştığı boyutlara dair bir diğer çarpıcı örnek beysbol branşından verilebilir. Ünlü Japon beysbol oyuncusu Daisuke Matsuzaka 2006 yılında Amerikalı Boston Red Sox takımı ile 50 milyon dolardan daha fazla bir para karşılığı uzun dönemli bir sözleşme imzalamıştır. Ancak, burada daha çarpıcı olan ise, Boston Red Sox takımının sadece Matsuzaka ile görüşme yapabilmek için eski takımına 51 milyon dolar ödemesidir (Zinser ve Lyall'dan aktaran Ritzer 2011: 289).

Günümüzde her geçen gün milyarder sporcu sayısı artmaktadır. Tüm zamanların en çok kazanan sporcuları ise sırasıyla Michael Jordan (basketbol) 1,85 milyar dolar, Tiger Woods (golf) 1,7 milyar dolar, Arnold Palmer (golf) 1,4 milyar dolar, Jack Nicklaus (golf) 1,2 milyar dolar, Michael Schumacher (motor sporları) 1 milyar dolar gelir elde etmişlerdir (2018'de En Çok Kazanan Sporcular, 2019). Bu sporculara altıncı isim olarak 1.07 milyar dolar ile Floyd Mayweather'ın (boks) katıldığı görülmektedir. Ayrıca, kariyeri boyunca 48 maçta ringe çıkan ve hiç yenilgi almayan 41 yaşındaki emekli namağlup sporcu olan Mayweather, Ultimate Fighting Championship (UFC) ile anlaşması halinde üç ya da dört maç için kafes dövüşüne başlayabileceği konuşulmaktadır. UFC'nin kabul etmesi halinde bu maçlar için 1 trilyon dolar para alacağı söylenmektedir (Mayweather Çıldırdı, 2019).

Sporun dikey hareketlilik imkânı sağladığı bir diğer grup ise hakemlerdir (Öztürk 1998: 35). Birçoğunun asıl mesleği farklı olmasına rağmen, hakemlikten sağladıkları gelir ve statü asıl mesleklerinden daha fazladır. Türkiye Futbol Federasyonu 2017-2018 sezonunda Süper Lig'de görev yapan hakemlere yaklaşık 8 milyon TL para ödemiştir. En az kazanan 267 bin TL, en çok kazanan ise 425 bin TL gelir elde etmiştir (En Çok Kazanan Hakem, 2018). Süper Lig'de görev yapan 22 hakemin mesleklerine baktığımızda, öğretmen, mühendis, işletmeci, yönetici, eğitimci, muhasebeci, sigortacı, iletişimci gibi mesleklerden olduğu görülmektedir. Örneğin; asıl mesleği işletmeci olan FIFA kokartlı hakemlerden Cüneyt Çakır'ın 2017-2018 sezonunda sezonun henüz bitmemesine rağmen 875 bin TL kazandığı görülmektedir. 20 bin TL aylık sabit maaş, 10 bin TL maç başı ücret, VAR'da görev yaptıklarında maç başına 4400 TL kazanç (Çakır, şimdiye kadar 26 maçta görev almıştır) elde etmektedirler. Ayrıca, Şampiyonlar Ligi'nden maç başı 8 bin dolar ve UEFA Avrupa Ligi'nden 4142 dolar gelir elde eden Çakır'ın sezon sonunda 1 milyon TL gelir elde etmesi beklenmektedir (Cüneyt Çakır'ın Dev Kazancı, 2019). Buradan hareketle, birçok hakemin normal mesleklerini icra ettiklerinde elde edemeyecekleri gelir ve statüye spor yoluyla ulaştıkları görülmektedir.

Spor yoluyla yukarı doğru dikey hareketlilik genellikle alt tabakada yer alan insanlar için geçerli olsa da, belli bir refaha ve statüye sahip olanların da spor yoluyla tanınırlıklarını daha da arttırdıkları görülmektedir. Bu durum ünlü kulüplere/liglere başkan olma veya onları satın alma yoluyla karşımıza çıkmaktadır (Gruneau 1973: 23). Bu durumun örnekleri hem Türkiye'den hem de dünyadan verilebilir. Mustafa Cengiz (Galatasaray), Fikret Orman (Beşiktaş), Ali Koç (Fenerbahçe), Ahmet Ali Ağaoğlu (Trabzonspor), Silvio Berlusconi (AC Milan), Roman Abramovich (Chelsea FC) gibi her biri farklı sektörlerde çalışan iş insanları, kulüp başkanı olmak için yarışmakta ya da dünyanın önde gelen kulüplerini satın almak için ciddi paralar ödemektedirler. İlk bakışta bu kişilerin ne paraya ne de statüye ihtiyaçları olmadıkları düşünülse de, özellikle tanınmış bir kulübün başkanı olduklarında

ya da onu satın aldıklarında maddi gelirden ziyade, kulüp aracılığıyla tanınırlıklarını arttırarak, spor aracılığıyla bir tür dikey hareketlilik yaşadıkları söylenebilir.

Sporun, özellikle toplumun alt tabakasında olanlar veya siyahlar gibi dezavantajlı gruplar içinde yer alanlar için yukarı doğru dikey sosyal hareketlilik sağladığı tartışılmaz bir gerçektir (Demirpolat 1988: 122; Loy 1969: 113-117; Wacquant, 2012). Elit sporcuların gösterişli hayatlarının –Örneğin; Mayweather’ın sosyal medya üzerinden deste deste dolarlarla çekilmiş resimlerini hayranları ile paylaşması, garajında 88 lüks otomobilinin olması ve seyahatlerini özel jeti ile yapması– gerek kendileri gerekse kitle iletişim araçları tarafından dikkat çekici bir şekilde sunulması, gıpta etkisi yaratarak birçok çocuk ve gencin elit düzeyde sporcu olmasını teşvik etmektedir (Rowe 1996: 176; Kılıçgil 1998).

Özellikle elit spor eksenli yaşanan bu değişimler bütün dünyada çocuk ve gençlerin dikkatini spor alanına yöneltmiştir. Bu değişimlerin etkisini Türkiye’de de görmek mümkündür. Bu çerçevede bir zamanlar oldukça yaygın olan “top oynayacağına ders çalış” anlayışında önemli değişimler yaşanmış ve elit sporda ödüllerin artmasıyla birlikte, özellikle alt tabaka da yer alan ailelerin para ya da statü kazanmaları amacıyla, çocuklarını spora daha çok teşvik ettiği görülmüştür (Amman 2000: 121). Elit spor düzeyinde sporun her geçen gün popüleritesini arttırmasına ve daha fazla insanın ilgisini çekmesine rağmen, Türkiye’de yapılan mesleki itibar araştırmalarında sporun hala popüler bir meslek olarak üst sıralarda yer aldığı söylenemez. Sunar ve Kaya (2018: 40-42) tarafından TÜİK’in kent-kırsal örnekleme göre Türkiye’nin 32 farklı bölgesinden Türkiye nüfusunu temsil eden bir örnekleme 2219 hane halkına anket uygulanmıştır. Ankete katılanlardan Uluslararası Standart Meslek Sınıflandırması’nın (ISCO08) üçüncü düzeyindeki meslek gruplarından seçilen 126 mesleğin denekler tarafından 1-100 arası olacak şekilde puanlanması istenmiştir. Ardından meslekler bu puanlara göre sıralanarak mesleki itibar skalası oluşturulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, seçilen 126 meslek içinde sporcu diye bir meslek olmasa da spor antrenörünün 54., futbol hakeminin 57. sırada olduğu görülmektedir. Buna göre, elit spor aracılığıyla iyi gelirler elde edilse de itibar açısından aynı şey söylenemez. Başka bir ifadeyle elit sporda para ve itibarın eş zamanlı olarak var olmadığı söylenebilir.

Spor –elit spor- sadece belirli yeteneklere sahip olanlar için yukarı doğru dikey hareketlilik imkânı sunar (Sert 2002: 109; Elmas ve Akmeşe 2015: 357). Ayrıca, atletizm, boks ve basketbol başta olmak üzere birçok siyah sporcu çeşitli branşlarda önemli noktalara gelmişlerdir. Ancak, milyonlarca siyah sporcu içinden çok azı elit düzeyde bir sporcu olabilmektedir (Cashmore 2010: 234). Hatta bazı sosyologlar, siyahların eğitim, hukuk, tıp ve maliye gibi statüsü daha yüksek olan mesleklerden uzak tutulmak için, elit spora bilinçli olarak yönlendirildiklerini savunmaktadır (Rowe 1996: 181).

Spor alt tabakada yer alan gençler için önemli bir dikey hareketlilik aracı olmasının yanında, özellikle dezavantajlı ya da alt tabakada yer alanları, sapma ve suç gibi olumsuz davranışlardan uzak tutma hususunda da önemli bir işlev üstlenmektedir (Kılıç 2019: 235). Fonksiyonalist bir perspektifle spor bu yönüyle de toplumsal düzen ve istikrara önemli bir katkı sunmaktadır.

Spor, günümüzde önemli bir yukarı doğru dikey hareketlilik imkânı sunmakla birlikte, bu kapıdan çok az sayıda sporcu girebilmektedir. Örneğin siyahlar her ne kadar belirli branşlarda başarılı olsalar da, başarılı olanlar, spor aracılığıyla yukarı doğru dikey hareketlilik için uğraşanların çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Siyahlar otomobil yarışları, tenis, golf gibi sporlarda çok az yer alabilmekte, üst düzey yönetim pozisyonlarına nadiren ulaşabilmektedir. Lisede basketbol oynayan 40.000 genç siyahın içinden, ancak, %35’inin NBA’de oynamak için mücadele ettiği ve sadece 7 siyahı basketbolcunun NBA’de oynayabildiği görülmektedir (Eitzen ve Sage 1997: 255). Bir diğer örnek ise, 1994 yılında Galatasaray kulübünün alt yapısına 8000 öğrenci başvuruda bulunmuş, bunlar arasında sadece 60 kişi seçilmiştir (Sert 2002: 109). Buradan hareketle, milyonlarca çocuk ya da gencin elit düzeyde sporcu almak için çabaladığı, ancak elit düzeyde sporcu olanların sayısının çok az olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Elit spor seçici olduğu için, sadece yetenekli olanları bünyesine kabul etmektedir. Dolayısıyla, sporcu olmak isteyen milyonlarca genç içerisinde oldukça az sayıda birey elit düzeyde sporcu olabilmekte ve çok sayıda birey spor yoluyla dikey hareketlilik kanallarına ulaşamamaktadır. Diğer taraftan, elit düzeydeki spor kariyerinden sonra antrenör veya yönetici olarak spor kariyerine devam edenlerin

sayısı da oldukça azdır. Ayrıca, elit sporcular spor kariyerleri süresince, elde ettikleri gelirleri rasyonel bir şekilde değerlendirmediklerinde, spor kariyerleri sonrasında onları zorlu yaşam koşulları beklemektedir (Öztürk 1998: 45-46). Bir diğer ifadeyle, bir zamanlar spor aracılığıyla yukarı doğru dikey hareketlilik yaşayan sporcular, spordan elde ettiği iktisadi sermayeyi iyi değerlendiremezlerse, tam tersi bir şekilde, aşağı doğru dikey sosyal hareketlilik yaşayabilmektedirler. Bu durum, alkol ve uyuşturucu kullanımı ve sporcuların hayatlarına son vermesine kadar gidebilmektedir (Zeytinoğlu 2005: 57; Coakley 1998: 323). Ayrıca, elit spor yoluyla dikey hareketlilik kanallarına ulaşma imkânlarının herkes için eşit düzeyde olmaması, çatışma yaklaşımının fonksiyonalist perspektife yönelttiği eleştirileri de haklı çıkarmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Toplumlar farklı örgütlenme aşamalarından geçerek sosyal hareketliliğin daha mümkün olduğu demokratik-modern toplum formuna gelmişlerdir. Tarihsel olarak hareketlilik imkânları olabildiğince artmış ve özellikle gelişmiş toplumlar, tabakalar arasındaki geçişlerin mümkün olduğu açık toplumlara dönüşmüştür.

Bugün en gelişmiş toplumlarda dahi toplumdaki en üst konumlara ulaşmak için eğitim ve sosyal sınıf kökeni önemini koruyor olsa da (Şengönül 2008), yukarı doğru dikey sosyal hareketlilik imkânları daha önceki tabakalaşma sistemleriyle kıyaslanamayacak ölçüde fazladır. Hemen hemen bütün tabakalaşma sistemlerinde statünün en temel göstergesi meslek olmuştur. Günümüzde toplumsal statünün tek göstergesi meslek olmasa da, hala önemli bir gösterge olduğu söylenebilir. Toplumsal örgütlenme yapısının değişmesi ile birlikte, meslekler de önemli oranda değişim geçirmiş, her dönemin kendine özgü meslek yapıları ortaya çıkmıştır. Ancak, Endüstri 4.0 ile birlikte ortaya çıkan akıllı üretim teknolojilerinin, bir zamanlar tamamen insan emeğine dayanan üretim yapısını, akıllı teknolojilere dayalı bir üretime dönüştürerek mesleklerin geleceğini daha da tartışmalı bir noktaya götüreceği düşünülebilir. Sportif ürünlerin (forma, ayakkabı, top gibi) üretimi de akıllı üretim teknolojilerinden etkilenecektir. Spor araç ve gereçlerinin üretiminde daha fazla teknolojinin kullanılması oyunu etkileyecek olsa da, sporun ana unsuru yine de insan olacaktır. Örneğin; akıllı üretim teknolojilerinin bir sonucu olarak üretilen robotlardan oluşan bir futbol takımını izlemek, insanların oynadığı bir futbol müsabakası kadar seyir zevkine sahip olmayacağı iddia edilebilir.

Spor tarihsel süreç içerisinde önemli dönüşümler geçirmiş ve günümüz modern formuna ulaşmıştır. Günümüzde herkesin ilgi duyduğu bir faaliyet olarak spor, bir zamanlar sadece soyluların ya da aristokratların katıldığı bir serbest zaman faaliyeti iken, sanayileşme ile birlikte insanların çalışma sürelerinin kısalması, ücretli çalışmanın artması ve iktisadi sermayelerinin çoğalmasının neticesinde, toplumun diğer tabakalarının da katıldığı bir faaliyete dönüşmüştür. Spor her bir tabaka için farklı anlama gelmektedir (Bourdieu 2015: 306-324). Elit tabaka spora daha çok haz, eğlenme, sağlık gibi amaçlarla katılırken, alt tabaka gelir ve statü amacıyla spora katılmaktadır. Spor alt tabaka için önemli bir yukarı doğru dikey hareketlilik aracı haline gelmiştir.

Spor yoluyla yukarı doğru dikey hareketlilik sadece elit spor için geçerlidir. Elit spor, onu icra eden sporcu için bir meslektir. Günümüzde elit spordan artık bir endüstri olarak bahsedilmektedir. Gösteri toplumunun en önemli faaliyetlerinden biri olarak spor, alt tabakada olanlar tarafından ciddi bir gelir ve statü kazanma şansı olarak görülmektedir. Özellikle basketbol, futbol, tenis, atletizm, boks gibi bazı branşlarda milyonlarca dolar para kazanan sporcuların hayatlarının, kitle iletişim araçları aracılığıyla gösterişli bir şekilde sunulması, milyonlarca gençte gıpta etkisi yaratarak, sporculuğun popülerliğini arttırmaktadır. Ayrıca, spor medya ve reklam sektörlerinin lokomotif durumunda ve doğrudan ya da dolaylı olarak birçok meslek grubunu etkileyen bir kurumdur.

Sonuç olarak, günümüzde Endüstri 4.0 tartışmaları ekseninde Spor 4.0 tartışmaları yapılmaktadır. Ancak, spor eksenindeki bu tartışmalar henüz sadece sportif ürünler üzerinden yürütülmektedir. Yakın gelecekte bugünde olduğu gibi sporun asıl unsurunun hala insan olacağı ifade edilebilir. Ayrıca spordaki ödüller arttıkça, sporculuğun-özellikle alt tabakada yer alanlar için- gelecekte de popüler bir meslek olacağı öngörülebilir. Ancak, spor yoluyla sosyal hareketliliğin belirli fiziki yeteneklere sahip olanlara açık olduğunu ve milyonlarca birey arasından çok az bir kısmının iyi bir gelir ve statüye ulaşabildiğini unutmamak gerekir.

Kaynakça

- Aksoy, S. (2017). "Değişen Teknolojiler ve Endüstri 4.0: Endüstri 4.0'ı Anlamaya Dair Bir Giriş", SAV Katkı: 4, 34-44. <http://www.katki.org/>.
- Amman, M. T. (2000). "Spor Sosyolojisi", Sporda Sosyal Bilimler, ed. Can İkişler, ss. 85-150, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arslantürk, Z. ve Amman M. T. (2012). Sosyoloji-Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Bauman, Z. (2015). Azınlığın Zenginliği Hepimizin Çıkarına mıdır?, çev. Hakan Keser, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). Küreselleşme-Toplumsal sonuçları, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016). Sosyoloji Meseleleri, çev. Filiz Öztürk, Büşra Uçar, Mustafa Gültekin ve Aslı Sümer, Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. (2015). Ayrım-Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi, çev. Derya Fırat Şannan ve Ayşe Günce Berkurt, Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Passeron J. C. (2015). Yeniden Üretim-Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri, çev. Aslı Sümer, Levent Ünsaldı ve Özlem Akkaya, Ankara: Heretik Yayınları.
- Cashmore, E. (2010). Making Sense of Sports, New York: Routledge.
- Coakley J. J. (1998). Sport in Society, Boston: McGraw-Hill.
- Cüneyt Çakır'ın Dev Kazancı Ortaya Çıktı, Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2019, (<http://spor.haber7.com/futbol/haber/2858898-cuneyt-cakirin-dev-kazanci-ortaya-cikti>) adresinden erişildi.
- Demirpolat, A. (1988). Toplum ve Spor, Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Dever, A. (2017). Sosyolojik Teoriler ve Spor, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Dever, A. (2015). Spor Sosyolojisi, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Doğan, B. (2007). Spor Sosyolojisi ve Uygulamalı Spor Sosyolojisine Giriş, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Eitzen, D. S. ve Sage G. H. (1997). Sociology of North American sport, Boston: McGraw-Hill.
- Elmas S. ve Akmeşe Z. (2015). Spordaki Toplumsal Hareketliliğin Toplumsal Yaşamdaki Görünümü: "Ya Ya Ya Şa Şa Şa Filmi, Oyunun Ötesinde, eds. İlknur Hacısoftaoğlu, Funda Akcan ve Nefise Bulgu, ss. 357-376, Ankara: NotaBene Yayınları
- En Çok Kazanan Hakem Belli Oldu! 7.8 Milyon TL..., Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2018, (<http://www.hurriyet.com.tr/sporarena/galeri-en-cok-kazanan-hakem-belli-oldu-7-8-milyon-tl-40850374>) adresinden erişildi.
- Erkal, M. (1982). Sosyolojik Açıdan Spor, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Erkal, M. Özbay, G. ve Ayan, D. (1998). Sosyolojik Açıdan Spor, İstanbul: Der Yayınları.
- Giddens, A. ve Sutton, P. W. (2016). Sosyoloji, çev. Mesut Şenol, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gruneau, R. S. (1978). "Elites, Class and Corporate Power in Canadian Sport: Some Preliminary Findings", Sociology of Sport: Sociological Studies and Administrative, Economic and Legal Aspects of Sports and Leisure, ed. F. Landry & WAR. Orbans, Miami.
- Habermas, J. (2002). Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti, çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Haviland, W. A. Harald, P. Walrath, D. ve Mcbride, B. (2008). Kültürel Antropoloji, çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Horak, R. (2009). "Viyana'da Futbol Kültürü- İngilizce Başlangıçtan Avusturyalı Gelişmeye", Futbol ve Kültürü-Takımlar, Taraftarlar, Endüstri, Efsaneler, der. Roman Horak, Wolfgang Reiter ve Tanıl Bora, ss. 305-312, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıçgil, E. (1998). Sosyal Çevre-Spor İlişkileri, Ankara: Bağırhan Yayınları.
- Kılıç, M. (2019). "Suç ve Eğlence", Psiko-Sosyal Yönleriyle Eğlence, ed. Metin Kılıç, ss.227-253, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Loy J. W. (1969). "The Study of Sport and Social Mobility", Aspects of Contemporary Sport Sociology, ed. Gerald S. Kenyon, ss.101-119, Chicago: The Athletic Institute.
- Marschik, M. (2009). "Austro-Faşizm'de İşçi Futbolu", Futbol ve Kültürü-Takımlar, Taraftarlar, Endüstri, Efsaneler, der. Roman Horak, Wolfgang Reiter ve Tanıl Bora ss. 297-305, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (2015). Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel bir Tahlili-Cilt 1-2-3-, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.
- Mason, T. (2009). "The Blues and The Reds (Maviler ve Kırmızılar) – Liverpool ve Everton'un Hikayesine Dair", Futbol ve Kültürü-Takımlar, Taraftarlar, Endüstri, Efsaneler, der. Roman Horak, Wolfgang Reiter ve Tanıl Bora, ss. 275-296, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mayweather Çıldırdı: '1 Trilyon Dolara Evet Derim, Erişim Tarihi: 10 Şubat 2019, (<https://www.posta.com.tr/mayweather-cildirdi-1-trilyon-dolara-evet-derim-haber-fotograf-2088127>) adresinden erişildi.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2010). Yan Yollar –Düşünce, Bilgi, Sanat, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özil, M. (2018). Futbolun Büyüsü ve Gerçekleşen Hayaller, çev. Semih Uçar, İstanbul: Doğan Kitap.
- Öztürk, F. (1998). Toplumsal Boyutlarıyla Spor, Ankara: Bağırğan Yayımevi.
- Rowe, D. (1996). Popüler Kültürler: Rock ve Sporda Haz Politikası, çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). Küresel Dünya, çev. Melih Pekdemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2011). Yeni Kapitalizm Kültürü, çev. Aylin Onacak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sert, M. (2002). "Spor Dünyasında Beden-İktidar İlişkisi", Toplumbilim: 16, 101-115. <https://toplumbilimlimleri.com/>.
- Sowerby, R. (2012). Yunan Kültür Tarihi, çev. Özür Umut Hoşafçı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Spaaij, R. (2009). "Sport as a Vehicle for Social Mobility and Regulation of Disadvantaged Urban Youth", International Review for the Sociology of Sport: 44(2-3), 247-264. <https://journals.sagepub.com/home/irs>.
- Sunar, L. (2018). Sosyal Tabakalaşma-Kavramlar, Kuramlar ve Temel Meseleler, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sunar, L. ve Kaya, Y. (2018). "Türkiye'de Değişen Sosyo-Ekonomik Yapı İçerisinde Meslekler", Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik, ed. Lütfi Sunar, ss. 3-52, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şengönül, T. (2008). "Sosyal Sınıf Kökeni, Eğitimsel Kazanım ve Dikey Sosyal Hareketlilik İlişkisi", Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi.
- Tekin, Z. ve Karakuş, K. (2018). "Gelenekselden Akıllı Üretime Spor Endüstrisi 4.0", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi: 7(3), 2103-2117. <http://www.itobiad.com/tr/>.
- Ünal, A. Z. (2018). Toplumsal Tabakalaşma ve Hareketlilik-Olgular, Kavramlar, Kuramlar, Ankara: Atıf Yayınları.
- Veblen, T. B. (2015). Aylak Sınıfın Teorisi, çev. Eren Kırmızıaltın ve Hüsnü Bilir, Ankara: Heretik Yayınları.
- Wacquant, L. (2015). "İşleyen Boksörler: Profesyonel Boksörler Arasında Bedensel Sermaye ve Bedensel Emek", Oyunun Ötesinde, eds. İlknur Hacısoftaoğlu, Funda Akcan ve Nefise Bulgu, ss. 119-156, Ankara: NotaBene Yayınları.
- Wacquant, L. (2012). Ruh ve Beden-Acemi Bir Boksörün Defterleri, çev. Nazlı Ökten, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Willis, P. (2016). İşçiliği Öğrenmek- Sınıf, İşçilik ve Eğitim: İşçi Çocukları Nasıl İşçi Oluyor?, çev. Fuat Dara Elhüseyni, Ankara: Heretik Yayınları.
- Zencirkıran, M. (2016). Sosyoloji, Bursa: Dora Yayıncılık.
- Zeytinoğlu, E. (2005). Uyku Tulumunda Spor, İstanbul: Telos Yayıncılık.
- 2018'de En Çok Kazanan Sporcular, Erişim Tarihi: 1 Ocak 2019, (<https://www.cnnturk.com/spor/futbol/2018de-en-cok-kazanan-sporcular?page=12>) adresinden erişildi.

Havayolu İşletmelerinde Birim Maliyet ile Fiyatlandırma Yaparak Sadık Müşteri Yaratma: İş Amaçlı Seyahat Eden Yolculara Yönelik Bir Strateji Önerisi

Creating Loyal Customers by Pricing with Unit Cost in Airline Business: A Strategy Proposal for Business Purposes Traveling Passengers

Armağan MACİT¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Öz

Kârlılıklarını arttırmaya çalışan havayolu işletmeleri maliyetlerini kontrol altında tutmaya çalışırken, gelirlerini arttırmayı hedeflemektedir. Havayolu işletmeleri yolcu sayısını arttırmak için mevcut müşterileri ve yeni kazanılan müşterileri sadık müşteri haline getirmeye çabalamaktadır. Bu çalışmada havayolu işletmelerinin uçuş bazında koltuk başına birim maliyetinin belirlenmesi ve hedef kâr oranının eklenerek oluşturulan satış fiyatı ile bilet satışı yapması ve satılan koltuk sayısı arttıkça düşen birim maliyet farkının sadakat programları aracılığı ile yolcuya iade edilmesine yönelik bir öneri geliştirmek amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak, benzer çalışmalar incelenmiş ve teorik çerçeve çizilmiştir. Uygulama kısmında bir havayolu işletmesinin iki destinasyon arasındaki seferinin maliyetleri varsayım olarak ele alınarak, bilet fiyatları üzerindeki etkileri gösterilmiştir. Yapılan değerlendirmeler ile birim maliyet üzerinden havayolu kârlılığını garantilemenin yanı sıra sadık müşteri profili yaratmanın mümkün olabileceği sonucuna varılarak, havayolu işletmelerine bir strateji önerisinde bulunulmuştur. Önerilen stratejinin, kurumsal işletmelerde çalışarak iş amaçlı olarak sürekli seyahat eden yolcular için daha uygun olabileceği belirlenmiştir. Havayolu işletmelerinin bilet fiyatlarını hesaplamada kullandıkları yöntemler ve belirledikleri tarifeler çalışma kapsamına alınmamıştır. Stratejinin, havayolu işletmesi fiyat ve sadık müşteri politikalarına uyarlanarak, uygulanabilir olduğunun test edilmesi gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Havacılık Yönetimi, Birim Maliyet, Fiyatlandırma, Sadık Müşteri, Havayolu İşletmeleri

Abstract

Airline companies trying to increase their profitability aim to increase their revenues while trying to keep their costs under control. Airlines are striving to turn existing customers and newly acquired customers into loyal customers in order to increase the number of passengers. In this study, it is aimed to develop a proposal for airline companies to determine the unit cost per seat on a flight basis and to sell tickets with the sales price created by adding the target profit rate, and to return the unit cost difference to the passenger through loyalty programs. In the study, firstly the literature was searched, similar studies were examined and the theoretical framework was drawn. In the application part, the costs of an airline flight between two destinations are considered as hypothetical and the effects on ticket prices are shown. Based on the evaluations made, it is concluded that it is possible to create a loyal customer profile as well as guarantee airline profitability over unit cost, and a strategy proposal was made to airline companies. It was determined that the proposed strategy would be more suitable for passengers who work in corporate businesses and travel continuously for business purposes. The methods and standards used by airline companies to calculate ticket prices are not included in the study. The strategy needs to be tested for its applicability by adapting it to airline pricing and loyal customer policies.

Keywords: Aviation Management, Unit Cost, Pricing, Loyal Customer, Airline Business

¹ Öğr. Gör., Ege Üniversitesi Havacılık MYO., Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Programı, İzmir, armagan.macit@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5694-8285

Extended Abstract

With the phenomenon of globalization in the changing and developing world, there have been changes in people's travel preferences. In line with these changes, the interest in air transportation in terms of both passenger and cargo has increased. On the global aviation sector, new airline companies started their activities with the decrease of government and legislative pressures and changes in sectoral competition conditions have been observed. Airline companies, which use the traditional airline business model and generally dominate the sector as a flag carrier, have turned into active airline companies that have to compete with companies that apply different strategies with their new business models. Thus, all airline companies have tried to develop different strategies in order to increase the profitability of competitive conditions, to ensure the continuity of their businesses and to achieve growth.

Enterprises trying to keep their costs under control try to increase the number of passengers in order to increase their revenues. The way to increase the number of passengers is to turn existing customers and newly acquired customers into loyal customers. For this reason, airline companies have developed loyalty programs to create loyalty programs for their customers by following their travel frequencies and routes. Loyalty programs applied to loyal customers are not applied equally to all customers, since their purchasing power and behavior and characteristics of customers differ significantly. A major problem these programs can pose is that they create extra costs. Investments to be made for the strategies to be implemented for this application cause extra costs. In this sense, before applying such a program, businesses need to make cost calculations correctly. In the investments to be made for these strategies, benefit cost analysis should be revealed correctly. With these loyalty programs, promotional activities made suitable for the customer do not fully ensure the business's success in terms of profitability by bringing additional costs to the business.

A strategy proposal to increase revenues by controlling costs and creating loyal customers without reducing profitability is the subject of this study. It is thought that it is possible to create a loyal customer by determining the unit cost per seat on the basis of flight by airline companies and selling the ticket with the sales rate created by adding the target profit rate, and returning the falling unit cost difference to the passenger through loyalty programs. When the airline's costs per flight are examined; Besides fixed costs, there are costs incurred for the flight and costs that vary according to the number of passengers. When the fixed costs and costs incurred for the flight are calculated per passenger, the unit cost decreases as the number of passengers increases. Prices will vary depending on the number of passengers in the pricing to be made by adding the targeted profit amount on unit cost. The airline can create loyal customers with a loyalty program for a passenger who buys a ticket when the aircraft occupancy rate is low, based on the reduced ticket price as the number of passengers increases, and to use these returns for subsequent tickets.

Passengers traveling for business purposes, especially working in corporate businesses, can be described as a group to which such loyalty programs can be directed due to their frequent flying. Although the number of passengers increases in such a strategy, the airline company reaches the fixed profit amount it targets. However, it does not encounter uncertain profit expectations and idle capacity problems. Although this strategy makes higher profits when it is not used, the fact that this situation is not continuous and does not create loyal customers and the decrease in occupancy rates may cause problems for the enterprise. In this study; The strategy proposal was tried to be explained through an example. For the sample application, some basic costs are included in the calculation without going into detail. The numerical data used has been completely randomly constructed to make calculations. This situation is the limitation of the study. Problems experienced in the cost data of airline companies, especially in reaching cost data per flight, created a restriction in measuring the effectiveness of the strategy proposal. As a result; As the number of passengers increases, it is observed that the prices decrease and the unit cost is caused by this. The way that the airline company reflects the decrease in unit cost to the prices, the customer, can be turned into a strategy that will be in favor of the airline company. Customers who become loyal customers with the strategy applied may want to benefit from the additional revenue activities of the airline, there by adding additional income to the targeted profit

Giriş

Teknolojide yaşanan hızlı değişimler, küreselleşme olgusunun ülkeleri birbirine yakınlaştırması, çeşitli bölgesel ve uluslararası entegrasyonların, malların ve insanların serbestçe dolaşımının sağlanması birçok sektöre olumlu katkı sağladığı gibi havayolu ulaştırma sektörünün de gelişimine önemli faydalar sağlamıştır. Özellikle teknolojik gelişmeler neticesinde; uçaklarda yakıt tasarrufu, uzun mesafe uçuşları, taşıma kapasitesinin artması şeklinde sayılabilecek temel gelişmeler ile havayolu ulaştırma sektörüne olan talep de hızla artmıştır. Talep artışına paralel olarak kurulan havayolu işletme sayısı da artış gösterince, rekabet önemli boyutlara ulaşmış ve bu sektörün itici güçlerinden biri haline gelmiştir.

Yolcu taşımacılığında havayolu kullanılmasının önemi her geçen gün artmaktadır. Havayolu ulaştırma işletmeleri hızla artan rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek, kârlılıklarını koruyabilmek ve aynı zamanda müşterilerini elde tutabilmek için farklı stratejiler uygulamaktadırlar. Doğru müşterilere, doğru bir fiyattan doğru koltuğu satabilmeleri için gelir yönetimini kullanan işletmeler, doğru bir fiyatlandırma stratejisi belirleyerek maliyetlerini yönetebilmektedir.

Havayolu ulaşımını tercih edecek yolcular; eğitim, iş, gezi vb. çeşitli nedenler ile farklı destinasyonlara ulaşma talebi içerisinde bulunmaktadır. Bu bağlamda her yolcu için fiyata karşı olan talep esneklikleri yani duyarlılıkları değişmektedir. Havayolu işletmeleri de fiyata karşı farklı esnekliklere sahip olan yolcu taleplerine karşılık çeşitli fiyatlandırma stratejileri uygulamaktadır. Ancak her koşulda fiyatlandırmanın temelinde sunulan hizmetin maliyetlerinin olduğu göz ardı edilemez bir olgudur.

Müşteri sadakati, işletmelerin rekabet avantajı elde edebilmeleri için son derece önemli bir etkidir. İşletmeler mevcut müşterilerine odaklanarak sadık müşteri elde etmeye çalışmaktadırlar. Müşteri bağlılığı yaratacak sadakat programları ile rekabet avantajı, rakiplerden farklılaşma, kârları ve satışları artırma yönünde faydalar sağlanmaktadır.

Satın alma gücü ile davranışları ve müşterilerin özellikleri önemli farklılıklar gösterdiği için sadık müşterilere yönelik olarak uygulanan sadakat programları, tüm müşterilere eşit olarak uygulanmamaktadır. Bu programların meydana getirebileceği temel sorun ekstra maliyet yaratmalarıdır (Cigliano vd., 2000: 68). Bu anlamda böyle bir program uygulanmadan önce işletmelerin maliyet hesaplamalarını doğru bir şekilde yapmaları gerekmektedir. Buna yönelik stratejilere yapılacak yatırımlarda fayda-maliyet analizlerinin doğru bir şekilde ortaya konabilmesi gerekmektedir.

Çalışmada havayolu işletmelerinin uçuş bazında koltuk başına birim maliyetinin belirlenmesi ve hedef kâr oranının eklenerek oluşturulan satış fiyatı ile bilet satışı yapması, satılan koltuk sayısı arttıkça düşen birim maliyet farkının sadakat programları aracılığı ile yolcuya iade edilmesi üzerine kurulu bir strateji ile sadık müşteri yaratılması önerilmektedir. Birim maliyet üzerinden havayolu kârlılığını garanti elde etmenin yanı sıra sadık müşteri profili yaratmaya yönelik bir strateji geliştirerek havayolu işletmelerine ve literatüre katkı sağlanması istenmektedir. Özellikle sürekli seyahat etmek durumunda olan kurumsal işletmelerde çalışarak iş amaçlı seyahat eden yolcular uzun süreli olarak havayolu ile ilişki kurabilecek, yolcu açısından düşük bilet fiyatları imkânı oluşurken, havayolu işletmesi için sadık müşteri kavramı oluşacaktır.

Çalışmanın ilk kısmında kısaca havayolu maliyetlerine değinilmiştir. Sonrasında havayolu işletmelerinde sadık müşteri yaratmaya yönelik yapılan çalışmalar ile ilgili literatür araştırması yapılmıştır. Çalışmanın uygulama kısmında ise İzmir-İstanbul arasında B737-800 tipi bir uçak ile yolcu taşımacılığı yapıldığı varsayılarak koltuk başına birim maliyet hesaplaması yapılmıştır. Birim maliyet fiyatının üstüne hedef kâr konularak oluşturulan satış fiyatı üstünden artan koltuk sayısına göre yeni satış fiyatı belirlenmiştir. Değişen satış fiyatlarına göre ilk olarak bilet alan yolcuların ödediği fazla ücretler sadakat programı kapsamında kartlarına ya da hesaplarına iade edilerek bu iadenin bir sonraki uçuşta kullanılabilecek mil puan veya ücret olarak aktarılacağı varsayılmıştır. Böylelikle kârlılık her koltuk için garanti edilirken, aynı zamanda puanlarını kullanmak için yolcuların sürekli aynı havayolu ile seyahat etmesinin sadık müşteri profilini yaratabileceği düşünülmektedir.

Literatür Taraması

Havayolu işletmelerine yönelik maliyetler ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde ilgili literatürün büyük çoğunluğunun birim maliyetler ya da toplam maliyetlere odaklandığı görülmektedir. Maliyetleri ölçmeyi amaçlayan çalışmaların temelinde koltuk sayısı, taşınan yolcu sayısı ve yolcu milleri gibi unsurlar yer almaktadır (Zuidberg, 2014: 87). Havayolu sektörüne ilişkin maliyetleri içeren çalışmaların oldukça fazla olmasına karşın yolcu başına maliyetler ile ilgili yeterli çalışma bulunmamaktadır.

Fiyatlandırma konusunda yapılan çalışmalarda müşteri faydası ve ödeme gücüne ilişkin unsurların genellikle yeterli olarak ele alınmadığı görülmektedir. Araştırmalarda öncelikli olarak rekabet odaklı fiyatlama ya da maliyet artı fiyatlama yöntemleri kullanılmaktadır (Klingebiel, 2000: 194).

Öncü vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada, talep esnekliği yüksek olan pazar bölümlerinde yalnızca temel uçuş hizmetlerinin sunulmakta olduğu belirtilmektedir. Yolcu konforlarının minimum seviyeye düşürüldüğü ve ikramların ücretli olarak gerçekleştirildiği uygulamalar ile fiyatlama stratejisi uygulandığı belirtilerek doluluk oranlarının arttırılabileceği öne sürülmektedir.

Sadık müşteri yaratmaya yönelik yapılan çalışmalarda ise Oyman (2002), müşteri sadakatının sağlanmasında sadakat programlarının önemini ortaya koyduğu çalışmasında; sadık müşteri yaratılmasında, müşterilerin ödüllendirilmesine yönelik sadakat programları oluşturulmasının birçok işletmede yaygın olarak kullanıldığını belirtmektedir.

Palmer & Beggs (2000) tarafından yapılan çalışmada müşteri sadakati, davranış ve tutum faktörleri aracılığıyla ifade edilmektedir ve bu iki unsur birbirleriyle ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Satın alma faaliyetini ve müşteri sadakatini müşteri tatmininin olumlu yönde etkilediği kabul edilmektedir.

Ahmad & Buttle (2001) yaptıkları çalışmada oldukça tatmin olmuş müşterilerin sayısını arttırmak için yapılan 5.5 milyon poundluk bir harcamanın kârlılıkta 18 milyon poundluk bir etki yarattığını ortaya koymuşlardır.

Gülçubuk (2008), yaptığı çalışmada havayolu işletmelerinin birim maliyet ile yaptıkları grup yolcu fiyatlandırmalarında sağladığı indirimlerin, yolcuların sonrasında aynı havayolunu tercih etmesinde önemli rol oynadığını ortaya koymuştur.

Yükçü & Fidancı (2018), havayolu işletmeleri için maliyet ve fiyatlandırma önerileri getirdikleri çalışmalarında; geleneksel maliyetleme yaklaşımları uygulanması yerine, yolcu sayısı ve ağırlıklarına dayanan bir maliyet sisteminin uygulanması önerisini ortaya koymaktadırlar.

Birim Maliyet ile Fiyatlandırma

Bir ürün ya da hizmetin maliyeti ile satış fiyatı arasındaki fark birim başına kâr olarak ifade edilmektedir. Maliyet ve fiyatlar arasındaki ilişki ele alınırken iki temel soru gündeme gelmektedir. Fiyatları maliyet mi belirler, yoksa maliyetler mi fiyata göre hesaplanır? Temel uygulamaya bakıldığında fiyatların belirlenmesinde maliyet muhasebesi açısından pazarlama, satış ve kontrol bölümlerinin sorumluluk aldığı görülmektedir (Ceran & İnal, 2004: 76).

Havayolu İşletmelerinde Fiyatlandırma ve Birim Maliyet

Havayolu taşımacılığının faaliyet alanının hizmet olmasından dolayı, fiyatlama ve maliyetleme kararlarında farklı stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Havayolu işletmelerinin maliyetleri ICAO maliyet sınıflandırmasına göre işletme ve işletme dışı maliyetler olarak belirtilmektedir. Uçuş hizmetleriyle direkt olarak ilişkili olan maliyetler işletme maliyetlerini ifade ederken, uçuş hizmetini dolaylı yoldan ilgilendiren maliyetler ise işletme dışı maliyetler olarak tanımlanmaktadır. Havayolu işletmelerinde sunulan hizmetin düzeyine göre değişen maliyetler; değişken maliyetleri belirtmektedir. Belirli uçuşlara bağlı olarak farklılaşmayan maliyetler ise sabit maliyetlerdir (Uslu & Cavcar, 2003: 82).

Havayolu işletmelerinde sunulan uçuş hizmetlerinden gelir elde edilmektedir ve belirli bir uçuş için öngörülen maliyetlerin büyük kısmını sabit maliyetler içermektedir. İşletmeler açısından yapılan her uçuş seferi için satılamayan her koltuk ekonomik bir değer kaybı anlamına gelmektedir. Havayolu

işletmelerinin stoklanamayan bir unsur olan hizmet faaliyeti sunmalarından dolayı sabit maliyetlerini düşürmede koltuk doluluklarını arttırmak önem arz etmektedir (Kaya, 2018: 22).

Havayolu ulaştırma işletmeleri yaptıkları uçuşlarda maliyetlerini karşılamak için bilet fiyatı ne olursa olsun her yolcuya koltuk tahsis etmektedir. Aynı rotada aynı uçak ile uçan iki farklı yolcunun ödediği fiyatlar birbirinden çok farklı olabilmektedir. Burada önemli olan nokta en iyi fiyatlandırma için doğru bir maliyet hesaplaması yapılması gerektiğidir (Yükçü & Fidancı, 2018: 400).

Sadık Müşteri Kavramı ve Sadakat Programları

Bağlılık, yakınlık ve adanmışlık gibi unsurları akla getiren sadakat kavramı, “sağlam, güçlü ve içten bağlılık” şeklinde tanımlanmaktadır (Püsküllüoğlu, 1995: 1292). Davranışsal açıdan müşteri sadakati kavramı satın alma davranışının tekrarlanmasının objektif bir belirleyicisi olarak ifade edilmektedir. Satın alma faaliyetinin tekrarlanmasında ise müşterilerin belirli bir işletmeye ve ürüne yönelik harcama yapma sıklığı, son harcama zamanı ve harcama yapılan tutar gibi temel belirleyiciler ele alınmaktadır (Oyman, 2002: 171).

Yalnızca havayolu işletmeleri açısından değil tüm sektör ve işletmeler için geçerli olan temel gerçek, kârlılığın artırılmasında müşteri tatmini ve sadakatini sağlamanın son derece önemli olduğudur. İşletmeler sadık müşteri yarattıkça kârlılıklarını arttırmaya uygun zemini de hazırlamış olmaktadır. Sadık müşterilerde %5 oranında gerçekleştirilecek bir artışın işletme kârlılığına katkısı sektörlerle göre farklılaşmakla birlikte %25-80 arasında bir artışla gerçekleşmektedir (Öztürk, 2000: 181). Sadık müşteriler oluşturabilmek ve bunları elde tutabilmek pazarlama faaliyetlerinin etkinliğini ve verimliliğini arttırmaya yardımcı olmaktadır (Oyman, 2002: 169).

Durum müşteriler açısından değerlendirildiğinde ise, kendileri için çaba harcanan ve kendilerine ödülleri sunulan müşterilerin işletmelere olan ilişkilerinin daha farklı olacağı söylenebilmektedir. Yapılan araştırmaların ortaya koyduğu önemli bir bulgu, belirli bir işletme ile ilişki kuran müşterilerin bu işletmelerin ürünlerine her yıl daha fazla harcama yapma eğiliminde olduklarıdır (Odabaşı, 2000: 117). Ayrıca sadık müşterilerin yaratılması herhangi bir reklam ve tanıtım faaliyetinin yapacağından daha büyük etki meydana getirebilecektir.

Sadakat programları ise, süreklilik gösteren yani tekrar tekrar aynı işletmeden satın alma gerçekleştiren müşterileri ödüllendirmek amacı ile gerçekleştirilen faydalar paketi olarak tanımlanmaktadır (Palmer vd., 2000: 49). Burada söz konusu olan müşterilerin tekrarlayan satın alma davranışlarının ödüllendirilmesidir. Aynı zamanda müşterilere faydalar sunan sadakati teşvik eden programlar ifade edilmektedir (O'Malley, 1998: 47).

Sadakat programlarının temelinde müşterilerin eşit olmadığı ve bu şekilde değerlendirilmeleri gerektiği fikri yer almaktadır. Müşterilerin işletmeye yönelik olarak gerçekleştirdikleri satın alma davranışları takip edilir ve bu müşterilerin ödüllendirilmesi amacıyla çeşitli programlar uygulanır. Uygulanan bu sadakat programlarında müşterilerin satın aldıkları her miktar mal ve hizmet için bir puan oluşturulur ve bu puanlar sayesinde müşteriler indirim ve ödülleri kazanma fırsatı elde ederler (O'Brian & Jones, 1995: 76).

Havayolu İşletmeleri İçin Sadık Müşteri Yaratmanın Önemi

Müşteri sadakati işletmelerin kârlılıklarını arttırmaktadır. Yapılan birçok araştırma kârlılık ve sadakat arasında pozitif yönlü bir ilişki ortaya koymuştur. Müşteri sadakati işletmelerin varlıklarını sürdürebilmelerinde, büyümelerinde ve daha güçlü bir konuma erişebilmelerinde önemli rol oynamaktadır. Ayrıca işletmeler için yeni müşteri yaratmaktansa mevcut müşterilerin elde tutulmasının daha az maliyetli olacağı bilinmektedir. Bowen ve Chen (2001)'e göre, mevcut müşterilerin %5'i elde tutularak %25-125 oranında bir kârlılık artışı sağlanabilmektedir. Bu rakamlar sadık müşteri yaratmanın işletmeler açısından önemini ortaya koymaktadır.

İşletmelerin yaratacağı müşteri sadakatinin temel faydaları (Reichheld, 1996; Gee vd., 2008) şu şekilde sayılabilir;

- Hizmet maliyetlerini azalır,

- Sadık müşterilerin fiyatlara olan duyarlılıkları daha azdır,
- İşletmelerin sadık müşterilerine olan iletişim yatırımları daha azdır,
- Sadık müşteriler daha yüksek fiyat ödeyebilirler,
- Sadık müşterilerin ağızdan ağıza pazarlama avantajı vardır.

Sadık Müşteri Oluşturmaya Yönelik Stratejiler

Tatmin olmuş müşteriler yaratmak işletmeye olan sadakati arttırmada son derece önemlidir. Bu anlamda işletmeler de sürekli müşterilerinin tatmin düzeylerini arttırmak amaçlı sadakat programlarını kullanmaktadırlar. Sadakat programlarının sürekli müşterilerle anılmasında, bu programların ilk uygulanan örneklerinin havayolu işletmelerinde görülmesi yer almaktadır. Havayolu işletmeleri sürekli seyahat eden müşterilerine yönelik sadakat programları uygulamaktadır. Günümüzde uygulanan sadakat programlarının birçoğunun temelinde Amerikan Havayolları tarafından uygulanan ve bir veri tabanlı pazarlama faaliyeti olan Avantaj Kulüp Kartı (Advantage Club) yer almaktadır (O'Malley,1998: 48). 1981 yılında uygulanmaya başlanan bu modeli diğer sektörlerde takip etmiş ve sadakat programları gelişerek günümüzdeki halini almıştır.

Geçmişten günümüze sadakat programları incelendiğinde bu programların genellikle alışveriş kartları ile puanlama sistemine dayalı olduğu görülmektedir. Günümüzde ise işletmelerin oluşturdukları müşteri kulüpleri ile müşterilere çeşitli ayrıcalıklar ve ödüller verilmektedir (Oyman, 2002: 176).

İşletmelerin müşteri sadakati oluşturma stratejilerinin başında; müşteri odaklılık, müşteriler için değişim engelleri oluşturma, hizmet farklılaştırma ve müşterileri ödüllendirme stratejileri sayılmaktadır. Bu uygulamalar içerisinde müşterileri ödüllendirme stratejisi başta havayolları olmak üzere çeşitli sektörler tarafından uygulanmaktadır. Ödül programları ile müşterilerin gelecekteki satın alma davranışlarına etki edilebilmektedir. Aynı zamanda sadık müşteriler yaratılmaktadır.

Havayolu işletmeleri açısından ele alındığında ise sık uçan yolcu programları (sadakat kartları, müşteri kulüpleri), sadık müşteri oluşturma yöntemleri olarak sayılmaktadır (Artuğer, 2011: 44).

Havayolu İşletmesinin Maliyetleri Üzerinden Birim Maliyet ile Fiyatlandırma

Maliyet, "Hedeflenen sonuca ulaşmak için katlanılması gereken fedakârlıkların para ile ölçülebilen tutarı" olarak tanımlanmaktadır (Büyükmirza, 2009). Bu tanımdan yola çıkarak; havayolu maliyetlerini, havayolu hizmetinin ortaya çıkarılması için katlanılan fedakârlıkların para cinsinden karşılığı olarak tanımlayabiliriz.

Havayolu işletmeleri kullandığı yoğun teknoloji, kapasite kısıtlamaları, havaalanı kullanım zorunluluğu, yüksek yakıt maliyetleri, ihtiyaç duyulan nitelikli ve çok sayıda personel gibi sebeplerle yüksek maliyetlere katlanmaktadır. Bu durum havayolu işletmelerinin kârlılığını direkt etkilemektedir. Havayolu işletmelerinin maliyetleri uluslararası kuruluşlar tarafından sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaya aşağıdaki tabloda yer verilmiştir (Görsel 1) (Kaya, 2018: 68).

UÇUŞLA İLGİLİ MALİYETLER		
Direkt Maliyetler	Endirekt Maliyetler	Dönem Giderleri
Uçuş ve Kabin Ekibi Ücret ve Giderleri	Biletleme, Satış ve Promosyon Giderleri	Genel Yönetim Giderleri
Uçak Yakıt ve Yağ Giderleri	Yolcu Hizmet Giderleri	Genel Finansman Giderleri
Uçak Bakım Giderleri	İstasyon ve Yer Giderleri	Üyelik ve Katılım Payları
Uçak Sahiplik ve Amortisman Giderleri	Kargo Satış, Handling Giderleri	Varlık Kayıp ve Zararları
Uçak Sigorta Giderleri	Üretimle İlgili Genel Giderler	Diğer Gider ve Zararlar
Havaalanı Giderleri		
Hava Trafik Yol Ücretleri		

Görsel 1: Havayolu Maliyetleri (Kaya, E., 2018).

Yukarıdaki Maliyet sınıflandırılmasına ek olarak direkt ve endirekt maliyetler sabit ve değişken maliyetler olarak ikiye ayrılmaktadır. Sabit maliyetler, yolcu sayısından etkilenmeden bir uçuşu gerçekleştirmek için zorunlu olarak katlanılan maliyetler iken, değişken maliyetler her yolcu için zorunlu olarak eklenen maliyetlerdir. Bu sebeple bir uçuşta yer alan yolcu sayısı havayolu şirketlerinin o uçuşunun maliyetlerinin belirlenmesinde önem arz etmektedir.

Değişken ve Sabit maliyetleri dikkate alarak ABC Havayolu şirketlerinin B737-800 tipi 189 kişi kapasiteli bir uçağı ile İzmir Adnan Menderes Havalimanı'ndan İstanbul Havalimanı'na gittiği durumda aşağıda yer alan maliyetlerin gerçekleştiği varsayılmıştır. Bu varsayım üzerinden tüm giderler dikkate alınarak koltuk başına birim maliyetin belirlenmesi sağlanacaktır.

Sabit Maliyetler		Değişken Maliyetler	
Uçuş Operasyon	530 TL	Yakıt (Uçuş)	3000 TL
Konma	1100 TL	İkram (Yolcu)	7,5 TL
Konaklama	2000 TL	Komisyon Ücreti (Yolcu)	12 TL
ATC	850 TL	Operasyonel Bakım (Uçuş)	1600 TL
Bakım (Uçuş Başına)	5500 TL	Yolcu Sigortası (Yolcu)	12 TL
Sigorta (Hava Aracı)	1700 TL		
Amortisman/Kira	2250 TL		
Diğer	500 TL		

Görsel 2: Bir Uçuş Operasyonunun Sabit ve Değişken Maliyetleri

Yukarıdaki tabloda (Görsel 2) varsayım olarak yer verilen verilere göre, bu uçuş için katlanılması gereken Toplam Sabit Maliyet 14430 TL'dir. Toplam Sabit Maliyete, değişken maliyetler arasında gösterilen yakıt ve operasyonel bakım maliyetlerini ekleyerek bu uçuşun yolcusuz dahi gerçekleştiğinde katlanılan maliyeti bulunmuş olacaktır. Bu maliyete Operasyon Maliyeti denilebilir.

Operasyon Maliyeti = Toplam Sabit Maliyet + Yakıt Maliyeti + Operasyonel Bakım Maliyeti

Örnek için ele alındığında;

Operasyon Maliyeti = 14430 TL + 3000 TL + 1600 TL = 19030 TL'dir.

Yukarıda hesaplanan Operasyon Maliyetinin üzerine yolcu başına değişken maliyetler eklenerek Toplam Maliyet hesaplaması yapılabilecektir. Toplam Maliyetin yolcu sayısına bölünmesi ile yolcu başına maliyet miktarı yani Birim Maliyet değeri bulunacaktır. Aşağıdaki tabloda farklı yolcu sayıları için Toplam Maliyet ve Birim Maliyet hesaplamaları yapılmıştır (Görsel 3).

Yolcu Sayısı	Toplam Maliyet	Birim Maliyet
10	19345 TL	1.934,5 TL
50	20605 TL	412,1 TL
100	22180 TL	221,80 TL
189	24983,5 TL	132,87 TL

Görsel 3: Yolcu Sayısına göre değişen Toplam ve Birim Maliyetler

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere havayolu şirketlerinin sabit maliyetlerinin değişken maliyetlere göre yüksek olması sabit maliyetlerin yolculara yansımada, yolcu sayısı arttıkça birim maliyetin düşmesine sebep olmaktadır. Böylelikle uçak doluluk oranlarının maliyet ve dolayısı ile kârlılık üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir.

Çalışmamızın çıkış noktası yukarıda özetlenen yolcu sayısı arttıkça düşen birim maliyettir. Sadık müşteri yaratmayı amaçlayan bir havayolu şirketi düşen birim maliyeti kârlılığı etkilemeden fiyatlarına yani müşterisine yansıtabilecektir. İşletmenin kârlılığının etkilenmemesi için fiyatlandırma yaparken sabit kâr miktarı veya oranı belirlemesi gerekmektedir.

Örnekten yola çıkarak işletmenin uçuş operasyonu için hedef kârını sabit maliyetlerin %10'u olarak belirlediğini varsaydığımızda;

Toplam Sabit Maliyet x %10 = Hedef Kâr Miktarı

19030 TL X %10 = 1903 TL olarak ortaya çıkacaktır.

Birim Maliyet üzerinden fiyatlandırma yaparken, hedef kâr miktarı da birim kâr miktarına indirgenerek fiyatlandırma yapılacaktır.

Özetle;

Birim Satış Fiyatı = Birim Maliyet + Birim kâr Miktarıdır.

Aşağıdaki tabloda önceden hesaplanan yolcu sayıları için birim maliyet ve birim kâr üzerinden fiyatlandırma yapılmıştır (Görsel 4).

Yolcu Sayısı	Birim Maliyet	Birim Kâr Miktarı	Fiyatlandırma
10	1934,5 TL	190,3 TL	2124,8 TL
50	412,1 TL	38,06 TL	450,16 TL
100	221,80 TL	19,03 TL	240,83 TL
189	132,87 TL	10,06 TL	142,93 TL

Görsel 4: Yolcu sayısına göre yapılan Fiyatlandırma

Yukarıda verilen fiyatlandırma üstünden havayolu işletmesi uçuş başına maliyetlerini karşılayarak, yolcu sayısına bakılmaksızın hedeflediği sabit kâr miktarına ulaşabilecektir.

Fiyatlandırma Üstünden Sadık Müşteri Yaratmaya Yönelik Strateji Önerisi

Çoğu işletme, kurum veya kuruluş hava taşımacılığını yoğun olarak kullanmak istemesi sebebi ile sürekli olarak satın alma davranışı içerisine girmektedir. Ancak yıl bazında birçok satın alma davranışı gösteren kurumsal işletmeler, maliyet düşüncesi ile farklı havayolu işletmelerinden hizmet satın alma yoluna gitmektedir. Bu sebeple kurumsal müşteriler maliyet düşüncesi nedeni ile sadık müşteri haline getirilememektedir.

Çalışmanın amacı olan kurumsal müşterileri sadık müşteri haline getirmek, sadakat programı aracılığı ile havayolu işletmelerini herhangi bir kayba uğratmadan mümkün olabilecektir. Bu durumu mümkün kılmamanın yolu yolcu sayısı arttıkça düşen birim maliyetleri fiyatlara yansıtmaktan geçmektedir. Ancak kurumsal işletmelere doluluk oranı ile ters orantılı şekilde yapılacak fiyat indirimleri sadakat programları üzerinden yansıtacaktır. Görsel 4'e göre incelendiğinde yolcu sayısı arttıkça hedef kâr miktarı değişmeden, fiyatta bir düşüş meydana gelebilmektedir.

Yukarıda Görsel 4'te fiyatlandırmada görüldüğü gibi, kurumsal sadakat programı üyesi bir işletme, bir çalışanı için mevcut sefere rezervasyon yaptırırken şu ana kadar rezervasyon yaptırmış 75 kişi olduğu düşünüldüğünde, rezervasyon fiyatı olarak 450,16 TL belirlenecek ve işletme tarafından ödenecektir. Eğer rezervasyon gelmeye devam ederse ve uçuş için rezervasyon sayısı 100'ün üstüne çıkarsa, birim maliyette yaşanan düşme sebebi ile daha önce bilet alan kurumsal işletmenin bilet fiyatı da yeni fiyatlandırma üstünden yapılacak ve fark müşterinin sadakat programına aktarılacaktır.

İlk Rezervasyon Fiyatı-Yeni Fiyat = Sadakat Programı İade Tutarı

$$450,16 - 240,83 = 209,33$$

İade edilen tutar sadece havayolu işletmesinden sonraki satın almalarda kullanılabileceği için bu durum müşterinin sadık müşteri haline gelmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda gözden çıkardığı rezervasyon ücreti ile birden fazla rezervasyon yapabilen müşteri havayolu ile sadakat ilişkisi başlatacaktır. Havayolu işletmelerinin uygulayacakları bu strateji kurumsal işletmeler ile havayolu arasındaki ilişkilerin kuvvetlenmesine, havayoluna ait sadakat programlarının daha fazla kullanılmasına, acenteler aracılığı ile kurumsal işletmelere düzenlenen kampanyaların azaltılmasına ve havayolu işletmesinin sadık müşterisini arttırmasına yol açabilecektir. Sadık müşterisini arttırabilen

havayolu işletmesi rakiplerine göre avantajlı konuma gelebilecektir. Aynı zamanda sadık müşterisini arttıran havayolu işletmesi ek faaliyetlerden gelir elde etme konusunda da avantajlı hale gelerek, daha fazla kâr elde edebilmek için imkân yaratmış olacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Havayolu işletmeleri yoğun rekabet ortamında faaliyetlerini sürdürmeye çalışan işletmelerdir. Teknoloji yoğun bir sektör olan havacılık sektörü maliyet kalemlerinin fazlalığı, liberalleşme sonrası artan rekabetin etkisi ile kâr marjı düşük bir sektör haline gelmiştir. Kârını arttırmak isteyen havayolu işletmeleri için bu durum iki stratejik yol oluşturmaktadır. Bunlardan biri maliyet kontrolü diğeri ise gelir yönetimidir. Kısacası maliyet kontrolü ile maliyetleri azaltmayı hedefleyen işletmeler, gelir yönetimi ile de gelirlerini arttırmayı sağlamaya çalışmaktadır.

Havayolu işletmelerinin gelir getiren temel faaliyeti ulaştırma hizmeti sunmaktır. Yolcuya koltuk satmak olarak da değerlendirilen hizmet süreci havayollarının gelirlerinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Havayolu işletmelerinin yolcu sayılarını arttırmaları gelirlerini arttırmak, dolayısı ile kârlılığını yükseltmek anlamına gelmektedir. Fakat havayolu işletmeleri için yolcu sayısını arttırmak oldukça zorlu bir süreçtir. Frekans sıklığı, sunulan hizmetler, fiyatlar gibi değişkenler doğrultusunda müşterilerin havayolu işletmesine bağlılığı değişkenlik göstermektedir. Bu sebeple havayolu işletmeleri için mevcut müşterileri sadık müşteri haline getirebilmek oldukça büyük önem arz etmektedir. Müşterileri sadık müşteri haline getirmek için işletmeler çeşitli stratejiler ve sadakat programları oluşturmaktadır. Bu çalışmada sadık müşteri yaratmak için sadakat programları aracılığı ile farklı bir fiyatlandırma stratejisi sunmak hedeflenmiştir.

Birim maliyetleme veya koltuk başına maliyetleme olarak adlandırılan maliyetleme sisteminin havayolu işletmesinin sabit kârlılık durumunda fiyatlamasında değişiklik olacağı hesaplamalar ile ortaya konulmuştur. Havayolu işletmesinin bir operasyon başına değişken ve sabit maliyetleri, yolcu sayısı bazında birim maliyete indirgenerek rakamlar tablolaştırılmıştır. Bulunan birim maliyetlerin üzerine hedeflenen sabit kâr miktarı yine yolcu sayısı ile orantılı şekilde birim maliyetin üzerine eklenerek, yolcu sayısı bazında fiyatlandırma yapılmıştır. Yapılan fiyatlandırmada yolcu sayısı arttıkça fiyatların düştüğü, buna da düşen birim maliyetin sebep olduğu görülmüştür. Havayolu işletmesinin bu şekilde birim maliyet üzerindeki azalmayı fiyatlara yani müşteriye yansıtması havayolu işletmesinin lehine olacak bir stratejiye çevrilebilir.

Yolcu rezervasyon yaptırdığı anda uçağın o anki birim maliyeti üzerinden yapılan fiyatlandırma cinsinden ödemesini yapacak, sonrasında yolcu sayısı yani rezervasyon arttıkça düşen birim maliyet dolayısı ile fiyat farkı müşterinin sadakat programı hesabına aktarılacaktır. Bu miktar aynı havayolunun diğer uçuşlarında herhangi bir koşul olmadan kullanılabilir. Bu sayede sadakat programı kapsamındaki para için yolcu, aynı havayolunu tercih etmek isteyecek böylelikle sadık müşteri haline gelebilecektir. Özellikle kurumsal işletmelerin iş amaçlı seyahat eden yolcuları için, uçak biletlerine ödemek zorunda olduğu ücretler düşünüldüğünde ve sürekli seyahat zorunlulukları dolayısı ile bu sistemi kullanmaları mümkün gözükmektedir. Bu sistem yolcuya uçak doluluk oranının avantaj olarak sunulmasının yanında, özellikle kurumsal işletmelerin bilet takip ve fiyat duyarlılığı üzerinde etkili olabilecektir. Aynı zamanda yolcuların aynı havayolu ile seyahat etmesi ile sadakat programlarının diğer avantajlarından yararlanması söz konusu olabilecektir. Havayolu açısından ele aldığımızda, uygulanan strateji ile sadık müşteri haline gelen müşteriler havayolunu ek gelir faaliyetlerinden yararlanmak isteyecek, böylelikle hedeflenen kârın üstüne ek gelir elde edilmiş olacaktır. Bu strateji ile havayolu işletmelerinin özellikle kurumsal işletme ve acente müşterileri için uyguladıkları farklı promosyonlara gerek kalmayabilir.

Özetle birim maliyetlerin, yolcu sayısı arttıkça azalmasının fiyatlama üstünden müşteri talebini arttıracığı ve müşteriyi sadık müşteri haline getireceği düşünülmektedir. Bu tür bir strateji uygulandığı takdirde başarılı sonuçlar elde edilebilir. Çalışmanın bir havayolu işletmesinin gerçek verileri üzerinden hesaplanarak, bazı uçuşlar bazında ve sadakat programları içerisinde belirli bir dönem aralığında denenmesi ile nicel sonuçlar elde edilebilir. Bu nicel sonuçlar neticesinde uygulanabilirliği ortaya konabilecektir. Bu çalışma sadık müşteri yaratma konusunda strateji geliştirmeye çalışan havayolu işletmeleri için farklı düşünceler geliştirme açısından fayda sağlayabilir.

Kaynakça

- Ahmad, R. & Buttle, F. (2001). Customer Retention: A Potentially Potent Marketing Management Strategy. *Journal of Strategic Marketing*, 2(1).
- Bowen, T. J. & Shoemaker, S. (2003). Loyalty: A Strategic Commitment Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 44, 31-46.
- Büyükmirza K. (2009). Maliyet ve Yönetim Muhasebesi. Ankara:Gazi Kitabevi.
- Ceran, Y. (2004). Maliyet Bilgileri Temeline Dayalı Pazarlama Kararları İçin Pazarlama Muhasebesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (22).
- Cigliano, L, Georgiadis, M., Pleasence, D. & Whalley, S. (2000). The price of loyalty. *McKinsey Quarterly*, 1.
- Gee, R. & Coates, G. & Nicholson, M (2008). Understanding and Profitably Managing Customer Loyalty. *Marketing Intelligence & Planing*, 26, 359-374.
- Gülçubuk, A. (2008). Müşteri Bağlılığı Yaratmada Fiyat Politikasının Önemi ve Uygulanan Fiyatlandırma Yöntemlerinin Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 15-26.
- Kaya E. (2018). Havacılık İşletmelerinde Muhasebe Uygulamaları. *Anadolu Üniversitesi Yayınları*
- Klingebiel, N. (2000b). "Marketing-Accounting (II)", *WiSu-Das Wirtschaftsstudium-Zeitschrift für Ausbildung, Examen und Berufseinstieg*, 29. Jg., Heft:2, Düsseldorf, Lange Verlag GmbH & Co.KG., Februar, pp. 193-196.
- O'Brian, L. & Jones, C. (1995). Do Rewards Really Create Loyalty?. *Harvard Business Review*.
- Odabaşı, Y. (2000). Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi. İstanbul: Sistem.
- O'Malley, L. (1998). Can Loyalty Schemes Really Build Loyalty? *Marketing Intelligence & Planning*, 16, (1).
- Öztürk, A. S. (2000). Hizmet Pazarlaması. (2. Baskı). Eskişehir: Birlik.
- Palmer, A. & McMahon-Beattie, U. & Beggs, R. (2000). Influences On Loyalty Programme Effectiveness: A Conceptual Framework And Case Study Investigation. *Journal of Strategic Marketing*.
- Püsküllüoğlu, A. (1995). Türkçe Sözlük. İstanbul: Yapı Kredi.
- Reichheld, F. F. & Scheffer, P. (2000). E-Loyalty Your Secret Weapon on the Web, *Harvard Business Review*, 78, 105-113.
- Uslu, S. ve Cavcar, A. (2003). Havayolu İşletmelerinde Bir Maliyet Unsuru: Avrupa Hava Sahası'nda Hava Trafik Yol Ücretleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 81- 94.
- Yükçü, S. & Fidancı, N. (2018). Havayolu İşletmeciliğinde Maliyet ve Fiyatlandırma Önerileri. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 394-407
- Zuidberg, J. (2014). Identifying Airline Cost Economies: An Econometric Analysis of the Factors Affecting Aircraft Operating Costs. *Journal of Air Transport Management*. (40), 86- 95.

Türk Toplumunda Geleneksel Tedavi Yöntemlerinin Faydasına İnanma ve Bu Yöntemlere Başvurma Örüntüleri

Believing in the Benefits of Traditional Treatment Methods and Patterns of Using These Methods in Turkish Society

Sinan YILMAZ¹

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.809481

Öz

İnsanoğlu, dünyada var oluşuyla birlikte hastalık olgusuyla karşılaşmış ve sağlığını korumak için sürekli olarak farklı tedavi yöntemleri geliştirme arayışına girmiştir. Son birkaç yüzyıla kadar uygulanan geleneksel tedavi yöntemleri, toplumlara göre farklılaşsalar da daha çok tecrübeye dayalı olmaları ve metafizik olguları da kapsamaları yönüyle birbirleriyle benzeşmektedir. Modern tıp anlayışının ortaya çıkmasıyla, geleneksel tedavi yöntemleri büyük ölçüde bir kenara bırakılmış ve hatta pek çoğunun yanlış ve zararlı olduğu tartışılmıştır. Ancak geleneksel tedavi yöntemlerinin pek çoğu kültürel aktarım yoluyla nesilden nesile aktararak toplumların farklı kesimlerinde uygulanmaya devam etmiştir. Günümüzde bu tedavi yöntemlerinin bir kısmının faydalı olabileceği yeniden tartışılmaya başlanmış ve bu bağlamda, geleneksel tedavi yöntemlerinin bir kısmı bilimsel olarak da kabul görmeye başlamıştır. Bu araştırmada, Türk toplumunda geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma ve bu yöntemlere başvurma örüntülerinin neler olduğu incelenmektedir. Araştırmanın giriş kısmında, ilgili literatür taranarak konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır. Uygulamalı araştırma bölümünde ise geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma ve geleneksel tedavi yöntemlerini uygulama ile ilgili 13'er sorudan oluşan iki ölçek 400 kişiden oluşan bir örneklem grubuna uygulanarak elde edilen bulgular Faktör Analizi ile değerlendirilmiştir. Her iki ölçekten elde edilen 4 alt boyutla ilgili ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştır. Geleneksel tedavi yöntemleri içerisinde hem inanç ve hem de uygulama boyutunda en yüksek faktör yüküne sahip olan uygulamaların Hacamat ve Sülük tedavisi olduğu tespit edilmiştir. İnanç boyutunda, en düşük faktör yüküne sahip olan öge Doktora gitmeden tavsiye üzerine eczaneden ilaç almak olmuştur. Uygulama boyutunda ise en düşük faktör yüküne sahip olan öge Bitkisel ilaçla tedavi olmak olmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda, inanç boyutu söz konusu olduğunda geleneksel tedavi yöntemlerini benimsemeye fayda ve bilimselliğin ön plana çıktığı, uygulama boyutunda ise kolay erişilebilirlik, düşük maliyet vb. farklı hususların da etkili olduğu tespiti yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sağlık sosyolojisi, Geleneksel Tedavi, Bitkisel tedavi, Halk hekimliği, Alternatif tıp

Abstract

With its existence in the world, human beings have encountered the phenomenon of disease and have constantly sought to develop different treatment methods to protect their health. Traditional treatment methods which applied until the last few centuries, although they differ according to the societies, are similar to each other in the way that they are mostly based on experience and include metaphysical phenomena. With the emergence of modern medical understanding, traditional treatment methods have been largely abandoned and even argued that many of them are wrong and harmful. However, many of the traditional treatment methods continued to be applied in different segments of societies by being passed down from generation to generation through cultural transmission. Today, it has begun to be discussed again that some of these treatment methods may be beneficial, and in this context, some of the traditional treatment methods have started to be scientifically accepted. In this study, the patterns of believing in the benefits of traditional treatment methods and using these methods in Turkish society are examined. In the introduction part of the study, a general evaluation was made by scanning the relevant literature. In the applied research part, the findings obtained by applying two scales consisting of 13 questions about believing the benefits of traditional treatment methods and applying traditional treatment methods to a sample group of 400 people were evaluated with Factor Analysis. Detailed evaluations were made on 4 sub-dimensions obtained from both scales. It has been determined that among traditional treatment methods, Cupping therapy and Leech therapy have the highest factor load in both belief and practice dimensions. In the belief dimension, the component with the lowest factor load was buying drugs from the pharmacy upon recommendation without going to a doctor. In the application dimension, the item with the lowest factor load was treatment with herbal medicine. These results show that when it comes to the dimension of belief, the benefit and scientificity are at the forefront in adopting traditional treatment methods, while in the application dimension, different issues such as easy accessibility, low cost, etc. are also effective.

Keywords: Traditional Treatment, Herbal therapy, Folk medicine, Alternative medicine, Sociology of medicine

Extended Abstract

Today, concepts such as traditional treatment methods or folk medicine refer to the treatment methods that are partially or largely accepted by the society, which are excluded from modern medical practices that have been reshaped in line with the new scientific understanding that emerged after the industrial revolution. An important part of these practices are had been applied by traditional healers before the emergence of modern medicine and reached today through cultural transfer. It is possible to see the traces of these practices in different regions and societies from China to Africa.

It can be said that the treatment methods used in the world before the advent of modern medicine were quite similar to each other. These methods are generally shaped on two main factors. These are applications such as herbal remedies or methods of banishing the disease through metaphysical phenomena such as magic and blowing (Rukyah).

Factors such as insufficient knowledge about the source of diseases or being desperate in the face of limited treatment opportunities have forced human beings to find healing by turning to metaphysical facts. As anthropological research shows, tribal wizards, who are the ancestors of modern doctors, tried to expel these evil spirits by using magical elements, thinking that evil spirits entered the patient when they failed to cure diseases. With these practices, tribal wizards actually fulfilled the function of relieving the patient that psychologists have undertaken today, perhaps without being aware.

In the last few centuries, in parallel with the progress of science, it has been inevitable that knowledge and practices in medicine have changed. Although modern medicine is highly developed in the diagnosis and treatment of diseases, it continues to be incapable of treating many diseases. This situation pushes both patients and doctors to seek alternative methods and applications. Some of these alternatives consist of applying the ancient treatment methods, which we call traditional treatment methods, exactly or similarly.

Such practices continue as similar or different practices in different parts of the world and some of these practices are also permitted by laws. In this context, Turkey has been published a regulation by the Ministry of Health bearing the date October 27, 2014 named as Regulation on Traditional and Complementary Medicine Practices.

Researches show that alternative treatment methods are used intensely by developed countries as well as developing countries. Traditional and complementary treatment methods are sometimes based on different reasons such as protection from the unwanted effects of conventional medicine, beyond seeking a treatment. Some studies add factors such as being easy to access or to be cheap for using the traditional treatment methods.

The reason why traditional treatment methods attract more attention in recent years is that the acceptance of conventional medicine some of these traditional methods. As the research data reveal, as long as people's need for treatment continues, the search for alternative methods will continue. Therefore, discussions about traditional treatment methods will continue on the axis of good and bad practices.

In this study, in which quantitative research design was used, factor analysis was carried out by using previously unpublished data of a survey study consisting of two different scales prepared by researchers together for a master's thesis named "The Social Reflections of Traditional Treatment Methods: The Case of Karabük". In the thesis, Practicing and Believing in the benefits of traditional treatment methods were analyzed. The survey questions were directed to 400 individuals in different ages, education, gender, place of residence (village-city center) and socio-economic status. Area sampling method, one of the probability-based sampling methods, was used in sample selection. Research findings were analyzed and interpreted with the SPSS program. The demographic characteristics of the participants and the frequency distribution of the answers are shown by combining them in a single table. In addition, the relationship between variables was analyzed using a chi-square analysis and some findings that were considered as important were also evaluated. Croanbach's Alpha values were checked to determine the validity and reliability of the scales. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett sphericity tests were conducted to determine the validity of the factor analysis.

Although the items in both scales developed for believing and applying traditional treatment methods were the same, it was observed that there were some differences in sub-dimensions as a result of factor analysis. The main reason for this differentiation is that the mentioned methods contain one or more features of elements such as religion, culture, tradition and superstition. Components with differing dimensions of belief and prac-

tice are listed as visiting a tomb, pouring lead, and using drugs without going to a doctor. Although the belief of going to the tomb of a religious person is perceived as a completely religious-based attitude at first glance, in daily life, it could be seen that it is an attitude based on tradition and personal beliefs rather than religion. As a matter of fact, some statements of the religious authorities about the practices made during the visits to the tomb of religious persons support the thesis that some of these practices are cultural rather than religious.

Appealing to a healer has a factor load in the sub-dimension of traditional treatment methods based on both traditions and religion. This finding shows that religious motifs are generally used in these practices.

In the study, it was determined that among the traditional treatment methods examined with factor analysis, the practices with the highest factor load in both belief and practice dimensions were Cupping and Leech therapy. In the belief dimension, the item with the lowest factor load was buying drugs from the pharmacy upon recommendation without going to a doctor. In the application dimension, the item with the lowest factor load was treatment with herbal medicine. These results show that when it comes to the dimension of belief, the benefit and scientificity are at the forefront in adopting traditional treatment methods, while in the application dimension, other factors such as easy accessibility, low cost, etc. are also effective.

Giriş

Günümüzde geleneksel tedavi yöntemleri ya da halk hekimliği gibi kavramlar, sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan yeni bilim anlayışı doğrultusunda yeniden şekillenen modern tıp uygulamalarının dışında kalan ve toplum tarafından kısmen ya da büyük ölçüde kabul gören tedavi yöntemlerine işaret etmektedir. Bu uygulamaların önemli bir kısmı, modern tıp ortaya çıkmadan önce tabipler ya da halk hekimleri tarafından uygulanan ve kültürel aktarım yoluyla günümüze kadar ulaşan uygulamalardır. Çin'den Afrika'ya kadar farklı bölge ve toplumlarda bu uygulamaların izlerini görmek mümkündür (Aslan vd., 2016).

Modern tıbbın ortaya çıkışından önce dünya üzerinde uygulanan tedavi yöntemlerinin birbirleriyle oldukça benzeştiği söylenebilir. Bu yöntemler de genellikle iki ana unsur üzerinde şekillenmektedir. Bunlar; bitkisel tedavi kürleri ya da büyü ve rukye gibi metafizik olgular yoluyla hastalığı defetme yöntemleridir (Yılmaz, 2014).

Hastalıkların kaynağı konusundaki yetersiz bilgiler ya da tedavi imkanlarının kısıtlı olması karşısında çaresiz kalma gibi olgular, insanoğlunu zorunlu olarak metafizik olgulara yönelerek şifa bulmaya yöneltmiştir. Antropolojik araştırmaların da gösterdiği üzere günümüzdeki modern tabiplerin atası olan kabile büyücüleri, hastalıkları tedavi etme konusunda başarısız olduklarında hastanın içine kötü ruhların girdiği düşüncesiyle büyüsel unsurlardan faydalanarak bu kötü ruhları kovmaya çalışmışlardır (Tek, 2019). Kabile büyücüleri aslında bu uygulamalar ile belki de farkında olmadan günümüzde psikologların üstlenmiş olduğu hastayı rahatlatma işlevini yerine getirmişlerdir (Haviland vd., 2006).

Son birkaç yüzyılda, bilimin ilerlemesine paralel olarak tıp konusundaki bilgi ve uygulamaların da değişmesi kaçınılmaz olmuştur. Modern tıp, hastalıkların teşhisi ve tedavisi noktasında son derece gelişmiş olsa da pek çok hastalığın tedavisi noktasında aciz kalmaya devam etmektedir. Bu durum hem hastaları ve hem de hekimleri alternatif yöntem ve uygulama arayışına itmektedir. Bu alternatiflerin bir kısmı ise geleneksel tedavi yöntemleri adını verdiğimiz kadim tedavi yöntemlerinin aynen ya da benzer şekilde uygulanmasından ibarettir.

Bu tür uygulamalar dünyanın farklı bölgelerinde benzer ya da farklı uygulamalar şeklinde devam etmekte ve bu uygulamaların bir kısmına kanunlarla da müsaade edilmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'de de Sağlık Bakanlığı tarafından 27 Ekim 2014 tarih ve 29158 sayılı Resmi Gazete'de Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Uygulamaları Yönetmeliği adını taşıyan bir yönetmelik yayımlanmıştır. Yönetmelik ekinde yer alan tedavi yöntemleri incelendiğinde kendi tıp geleneğimizde var olan uygulamaların yanında farklı ülke ve toplumların geleneksel tedavi yöntemleri arasında yer alan ve özellikle dünya geneline de yayılmış bulunan bazı tedavi yöntemlerinin de bulunduğu göze çarpmaktadır.

Yönetmelik gereği, Ünite ve Uygulama Merkezlerinde yapılmasına izin verilen Geleneksel ve Tamamlayıcı tıp uygulamaları ve tanımları aşağıdaki şekildedir:

Akupunktur: İğne, lazer ışınları, elektrik stimülasyonu, kupa, kulak için tohum, iğne ya da manyetik topçuklar, termik stimülasyon, akupres ve ses veya elektrik ve manyetik titreşimler gibi uyarı yöntemleri ile vücuttaki özel noktaların uyarılması suretiyle yapılan uygulamadır.

Apiterapi: Arı ve arı ürünlerinin bazı hastalıkların tedavisinde tamamlayıcı ve destekleyici olarak kullanılmasıdır.

Fitoterapi: Geleneksel bitkisel tıbbi ürünler ve bitkisel ilaçlarla yapılan tıbbi tedavi yöntemidir.

Hipnoz: Telkin yoluyla diğer bir kişinin bilinç ve farkındalık, vücut, hisler, duygular, düşünceler, hafıza veya davranışlarında değişiklik elde etmek üzere tasarlanmış veya bu sonucu ortaya çıkaran işlemdir.

Sülük Uygulaması: Steril sülük kullanılarak yapılan uygulamadır.

Homeopati: Kişiye özgü seçilmiş homeopatik ilaçlar ile sağlık durumunu iyileştirmeyi hedef alan bütüncül bir uygulama yöntemidir.

Kayropraktik: Kas, omurga ve iskelet sisteminin biyomekanik bozuklukları ve bunun sinir sistemi üzerinde oluşturduğu sorunları önlemesiyle ilgilenen destekleyici bir uygulama alanıdır.

Kupa Uygulaması: Kan dolaşımını artırmak için bölgesel vakum oluşturmaya dayanan kuru kupa uygulaması ve belli vücut noktalarında bölgesel vakumla beraber cilt kesikleri oluşturarak kanın alındığı Yaş Kupa uygulamasıdır (Hacamat).

Larva Uygulaması: Lucilia sericata steril larvalarının kronik yaralarda biyodebridman amaçlı kullanılması suretiyle yapılan uygulamadır.

Mezoterapi: Mesoderm kaynaklı organ patolojilerinin iyileşmesini amaçlayan bitkisel veya farmakolojik ilaçların bölgesel küçük dozlarda özel iğneler ve özel tekniklerle cilt içi enjeksiyonu uygulamasıdır.

Proloterapi: Proliferatif ve iritan solüsyonların eklem bağ dokusu içine enjekte edilmesi uygulamasıdır.

Osteopati: Eklemler, kaslar, bağ dokusu ve omurgayı içeren kas-iskelet sisteminin güçlendirilmesine yardımcı olan, total vücut sağlığına odaklanan ve hastalıklarda kas-iskelet sisteminin etkinliği üzerinde duran invaziv olmayan bir tamamlayıcı tıp uygulamasıdır.

Ozon uygulaması: Lokal veya sistemik olarak ozon-oksijen karışımının kullanıldığı uygulama yöntemidir.

Refleksoloji: El, ayak tabanı ve kulaklarda vücudun tüm bölümleri, organ ve bezleriyle ilgili yönlendirici refleks alanların mevcudiyete prensibine dayanır. Bu refleks alanlara herhangi bir cihaz, malzeme, krem, losyon kullanmadan sadece basınç uygulanır.

Müzikterapi: Müzik terapisi konusunda ehliyetli bir profesyonel tarafından, müziğin ve müzik uygulamalarının, bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve zihinsel ihtiyaçlarını karşılamada klinik ve kanıt dayalı kullanıldığı uygulamadır.

Yapılan araştırmalar alternatif tedavi yöntemlerinin gelişmekte olan ülkelerde olduğu kadar gelişmiş ülke toplumları tarafından da yoğun bir şekilde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Geleneksel ve tamamlayıcı tedavi yöntemleri bazen bir tedavi arayışının da ötesinde konvansiyonel tıptaki ilaçların istenmeyen etkilerinden korunma gibi farklı gerekçelere de dayanmaktadır (Ünal ve Dağdeviren, 2019). Bazı araştırmalar, geleneksel tedavi yöntemlerine başvurma nedenleri arasına erişilmesi kolay ve ucuz olması gibi etkenleri de eklemektedir (Öztürk vd., 2005).

Yönetmelikte ifade edilen tedavi yöntemleri incelendiğinde bunların tamamıyla geleneksel tedavi yöntemi olmadığı, mesela Ozon uygulaması gibi, bir kısmının yine modern tıpla birlikte gelişen tamamlayıcı tıp uygulamaları kapsamında olduğu anlaşılmaktadır. Türk toplumunun geleneksel tedavi yöntemleri arasında en bilinen uygulamalar ise Fitoterapi, Sülük uygulaması, Kupa uygulaması ve Müzikterapidir. Apiterapi'nin de kısmen bu uygulamalar arasına dahil edilmesi mümkündür.

Türk toplumunda yaygın olarak kullanılan geleneksel tedavi yöntemleri elbette yukarıda zikredilen uygulamalarla sınırlı değildir. Sağlık bakanlığı ya da tabipler tarafından tasvip ve tavsiye edilmeyen

bazı uygulamaların da halk arasında yaygın olarak kullanıldığı ve rağbet gördüğü bilinen bir gerçektir. Bazı geleneksel yöntemler bölgesel olabildiği gibi bazı yöntemler de yaş ve cinsiyete göre tercih ve uygulama nedeni olabilmektedir (Çınar vd., 2015; Tek, 2019; Konak ve Aktar, 2009). Bu araştırmanın uygulamalı kısmında da Karabük evreninden seçilen örneklem grubuna, modern tıp uygulamaları bilimsel olarak faydası ispatlanmış tamamlayıcı tedavi yöntemleri dışında hangi tip tedavi yöntemlerine başvurdukları ve bu yöntemlerin faydasına olan inanç düzeyleri incelenmiştir. İncelenen 13 değişkenden Hacamat uygulaması, Sülük uygulaması ve Bitkisel tedavi yöntemleri Sağlık Bakanlığı tarafından da kabul gören tedavi yöntemleri arasında yer almaktadır. Uygulamalı araştırma bölümünde detayları verilen istatistiklere göre bu yöntemler arasında faydasına en fazla inanılan yöntem Hacamat uygulaması olduğu halde uygulamada kendisine en fazla yer bulan tedavi yöntemi bitkisel tedavi yöntemi olmuştur. Geleneksel tedavi yöntemlerini inceleyen farklı araştırmalarda da bitkisel tedavi yönteminin en fazla tercih edilen tedavi yöntemi olduğu tespiti yapılmıştır (Araz vd., 2012; Uzun ve Tan, 2004) Hacamat uygulamasına inanç yüksek olduğu halde uygulama oranlarının düşük olmasının nedeni olarak, kullanılan yöntemin insanlar için cazip olmaması ya da hastane vb. yerler dışında bu uygulamaları steril olmayan ortamlarda yapan ehliyetsiz kişilerin varlığı ilk olarak akla gelen hususlardır. Bitkisel tedavide ise, uygulama oranının faydasına olan inançtan yüksek çıkması, televizyon, internet ve sosyal medya gibi ortamlarda bu konudaki bilgilere çok rahat erişilebilmesi ve oldukça yaygın olan aktarlar vasıtasıyla bu tür bitkisel kürlere erişim imkanının kolay olmasıyla açıklanabilir. Kan almaya dayalı tedavi şekilleri olan hacamat ve sülük uygulamalarında hacamatın ön plana çıkması, bazı insanların sülükten çekinmesi ve tiksinişmesiyle de ilgili olabilir. Sülük salgısında çok sayıda farklı kimyasal bulunduğunun tespit edilmesi ve çok sayıda rahatsızlığın tedavisinde sülükten faydalanılabilmesi bu tedavi yöntemine olan ilgiyi artırmaktadır (Küçük ve Yaman, 2019; Yıldız vd., 2014).

Müzikle tedavi ya da bir diğer adıyla Müzikterapi aslında kökü oldukça eskilere dayanan ve geleneğimizde de var olan bir uygulama iken günümüzde unutulmaya yüz tutmuştur (Tuna ve Özer, 2015). Osmanlı döneminde Şifahanelerde özellikle psikolojik rahatsızlığı bulunan hastaların müzikle tedavi edildiği bilinen bir gerçektir. Farklı hastalıkların tedavisinde farklı müzik makamlarından yararlanılmıştır.² Özellikle Cumhuriyet döneminde Batı müziğine yönelme, Türk müziği ve makamları hakkında halkın bilgisinin azalmasına ve dolayısıyla da farklı makamların insan ruhu üzerindeki etkisi ile ilgili farkındalığın azalmasına neden olmuş olabilir. Bu tedavi yöntemi Üniversite ya da Hastanelerde açılan Müzik terapi merkezleriyle yeniden canlanmaktadır.³

Şifalı sularla tedavi yöntemi de son zamanlarda gittikçe popülerleşmeye başlayan ve medikal turizme katkı sağlayan yöntemler arasındadır. Şifalı sular denilince akla ilk önce kaplıcalar ve SPA merkezleri gelmektedir. Bu tür yerlerde genellikle spor yaralanmaları, kas ağrıları, kireçlenme, romatizma gibi rahatsızlıkların tedavisi amaçlanmaktadır. Şifalı sular zaman zaman dermatik rahatsızlıkların tedavisi için de kullanılmaktadır. Şifalı suların içilmesi yoluyla üriner yol taşlarının temizlenmesi ile ilgili de çok sayıda örnek mevcuttur (Korkmaz, 2019; Topsakal, 2020). SPA merkezlerinin Türk kültüründeki karşılığı olan Türk hamamları da tarih boyunca temizlik, güzelleşme ve sosyalleşme gibi fonksiyonlarına ek olarak bir şifa aracı olarak da görülmüştür (Başa, 2009). Nezle ve grip gibi rahatsızlıkların tedavisi amacıyla halk arasında hamama gidip ter atmak da oldukça popüler bir uygulamadır.

Aslında Uzakdoğu ülkelerinde arı zehri ile yapılan bir tedavi şekli olan apiterapi, geniş anlamda arı ürünleri ile yapılan her türlü tedaviyi ifade etmek üzere de kullanılmaktadır. Kuran'da da bir şifa kaynağı olduğu ifade edilen bal (Nahl, 69), kahvaltılık sofralarının da vazgeçilmezleri arasında olması nedeniyle genellikle özel olarak başvurulmuş bir tedavi aracı değil, faydası ve şifasına inanılarak tüketilen bir gıda konumundadır. Bununla birlikte, astım ve bronşit gibi rahatsızlıkların tedavisi amacıyla özel olarak kestane balının tercih edildiği örnekler mevcuttur. Bal dışındaki diğer arı ürünleri olan polen, arı sütü ve propolis ise faydası gözetilerek tüketilen arı ürünleri arasındadır. Koronavirüse karşı vücut bağışıklığını güçlendirmek amacıyla son zamanlarda propolise olan ilgi ve talebin arttığı gözlemlenmektedir. Propolisin bağışıklığı güçlendirmesinin yanında çok değişik kimyasal maddeler içermesi ve antibakteriyel ve antioksidan etkisinden dolayı ilaç, kozmetik sanayi ve gıda sektöründe de kullanılmaya başlamıştır (Doğan ve Hayoğlu, 2012; Onur vd., 2018).

² <https://cokgezenadam.com/muzikle-tedavi-nasil-yapilir/> adresinden erişildi.

³ <https://npistanbul.com/hastalar-muzikle-tedavi-ediliyor/977> adresinden erişildi.

Tabiplerin ve uzmanların önermediği ve sakıncalı bulduğu, ancak halkın başvurmaya devam ettiği geleneksel tedavi yöntemleri arasında en başta geleni genellikle bel fitiği tedavisi için başvuru bel çektirme tedavisidir. Omurların arasına sıkışan sinirlerin zarar görme ihtimali olan bu tedavi şekli, genellikle ayakları sabitleyip boyundan çekme şeklinde gerçekleştiği için oldukça risklidir. Bel çekme aleti ile bel fitiği hastalarını tedavi eden bir kişi televizyon programlarına bile konu olmuştur. Programda bu yöntem konusunda dikkatli olunması hususunda sunucunun ısrarlı sözlerine rağmen yayının altına gelen yorumların önemli bir kısmının olumlu olması dikkat çekmektedir. Bu olumlu bakış açısı, bu tür uygulamaların toplumda devam edeceğinin de göstergesi konumundadır.⁴ Tabiplerin ve uzmanların önermediği ve sakıncalı bulduğu, ancak halkın başvurmaya devam ettiği bir diğer geleneksel tedavi yöntemi ise kırık-çıkıkçıya giderek bu tür rahatsızlıkları tedavi ettirme uygulamasıdır. Son zamanlarda Türkiye’de gelişen sağlık sistemi ve hizmetlerin önemli bir kısmının ücretsiz olması, bu tür tedavileri yapan kişilerin sayısını azaltmış, kemik kırıklarının yanlış kaynama ve pıhtı gibi komplikasyonlara neden olma ihtimali de insanların bu yöntemde başvurma sıklığını azaltmıştır. Bel çektirme işlemi de risk olmasına rağmen talebin devam etmesi, insanların ameliyatsız bir şekilde rahatsızlıklarından kurtulma istekleriyle açıklanabilir.

Geleneksel tedavi yöntemleri arasında inanca dayalı uygulamaların yüksek oranda rağbet görmesi de dikkat çekmektedir. Talihsiz olaylar yaşayan insanların bunu nazarla ilişkilendirmesi sonucunda kurşun döktürme ve okunma gibi yöntemlere başvurulması yaygındır (Yılmaz, 2014; Gür ve Soykan, 2013). Belli rahatsızlıklara iyi geldiği ile ünlenen türbeler ve ziyaret yerleri, bu tür sıkıntılar yaşayıp deva bulamayan insanlar için bir ümit ışığı olmaktadır. Rahatsızlığı olmadığı halde işlerin hayırlı gitmesi ve sıkıntılarla karşılaşmamak için de Türbe ziyaretleri yapılması ya da buralara adak adanması yaygındır. Psikolojik sıkıntıları ya da korkuları olan insanların ise daha çok okunma ve üzerlerinde muska taşımayı tercih ettikleri görülmektedir. İnanca dayalı tedavi yöntemlerinde dini bilgi düzeyi yüksek olan kişiler tercih edilebildiği gibi, belli hastalıklar üzerinde uzmanlaşmış ocaklara gitmek de yaygındır (Korkmaz, 2019). Kurandan ayetler okuyarak belirli hastalıkların tedavi edilmesi uygulaması İslam inancının öğretilerine uygun bir uygulama olup literatürde Rukye olarak ifade edilmektedir. Ancak rukye yapan kişinin bu iş karşılığında hediye dışında bir ücret beklentisinin olmaması gerekir. Rukye uygulamalarının, hastalığın sebebi olan mikropların ya da diğer etkenlerin yok edilmesinden ziyade, hastaya moral vererek vücut bağışıklığını artırması ya da plasebo etkisi yaparak hastanın iyileşmesine katkıda bulunması beklenebilir. Bu tedavi yöntemi korku, stress, endişe gibi psikolojik rahatsızlıkların tedavisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte siğil tedavisinde yaygın olarak başvurulduğu gibi bedensel rahatsızlıkların tedavisinde de kullanılmaktadır (Hoşrik, 2010). Buradaki en önemli unsur, okunan kişinin okuyanı bir şifacı olarak görmesi değil okunan ayetleri Allah’ın şifa vermesine bir tevessül aracı olarak görmesidir. Çelebi’nin de ifade ettiği gibi (2008) “Okuma duadan öteye geçmez, şifayı veren ise Allah’tır. Buna karşılık muskacılık yapanların içinde kendilerini şifa dağıtan olarak takdim edenler, insanların yanlış inançlara sapmasına zemin hazırlayanlar ve kazanç temini yoluna gidenler vardır. Bu kişiler ayrıca kendilerini hoca diye tanıttıkları için kamuoyunda din adamı imajının sarsılmasına sebep olmaktadır”.

Yöntem

Nicel araştırma deseninin kullanıldığı bu çalışmada, “Geleneksel Tedavi Yöntemlerinin Toplumsal Yansımaları: Karabük Örneği” (Korkmaz, 2019) adlı Yüksek Lisans tez çalışması için araştırmacıların birlikte hazırladıkları ve Karabük ili evreninde uyguladıkları iki farklı ölçekten oluşan bir survey araştırmasının daha önce yayımlanmayan verilerinden faydalanılarak faktör analizi temelinde geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma ve uygulama örüntüleri analiz edilecektir. Anket soruları farklı yaş, eğitim, cinsiyet, ikamet yeri (köy-kent merkezi) ve sosyo-ekonomik durumdaki 400 bireye yöneltilmiştir. Örneklem seçiminde olasılığa dayalı (tesadüfi) örnekleme yöntemlerinden alan örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma bulguları SPSS programı ile analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri ve cevapların frekans dağılımları tek bir tabloda birleştirilerek gösterilmiştir. Ayrıca, değişkenler arasındaki ilişki ki-kare analizi yapılarak incelenmiş ve önemli görülen bazı bulguların değerlendirilmesi yapılmıştır. Ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliğini belirlemek için Croanbach’s Alfa değerlerine bakılmıştır. Faktör analizinin geçerliğini belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett küresellik testleri yapılmıştır.

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=qBMjBkktB0A>.

Uygulamalı Araştırma Araştırma Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde; katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular, katılımcıların geleneksel tedavi yöntemleri ile ilgili inanç ve tutumlarının frekans analizleri, kullanılan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri, faktör analizi ve elde edilen bulguların yorumları yer almaktadır.

Katılımcıların Demografik Özellikleri ile İlgili Bulgular

Araştırmaya dahil olan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular aşağıda Görsel 1’de gösterilmiştir. Katılımcıların cinsiyet dağılımları eşittir. Katılımcıların ikamet yerleri kırsal bölge ve şehir merkezlerinden karışık olarak seçilmiştir. Merkezde oturanların sayısı daha fazladır. Katılımcılar 4 farklı yaş grubuna dağılmıştır. Araştırma soruları ergen bireyleri de ilgilendirdiği için yaş grubuna ergenler de dahil edilmiştir. Diğer yaş grupları genç, orta yaşlı ve yaşlı olara sınıflanmıştır. Eğitim düzeyi de alt, orta ve üst olmak üzere üç grupta toplanmıştır (Korkmaz, 2019).

a. Cinsiyete İlişkin Bulgular			
Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)	Geçerli %
Kadın	200	50,0	50,0
Erkek	200	50,0	50,0
Toplam	400	100,0	100,0

b. Yaşanılan Yere İlişkin Bulgular			
Yaşanılan Yer	Sayı	Yüzde (%)	Geçerli %
Merkez	290	72,5	72,9
Köy	67	16,8	16,8
Her İkisi	41	10,3	10,3
Cevapsız	2	,5	
Toplam	400	100,0	100,0

c. Yaşa İlişkin Bulgular			
Yaş	Sayı	Yüzde (%)	Geçerli %
15-19	56	14,0	14,0
20-35	119	29,8	29,8
36-50	154	38,5	38,5
51 ve Üzeri	71	17,8	17,8
Toplam	400	100,0	100,0

Görsel 4. Eğitim Düzeyine İlişkin Bulgular			
Eğitim Düzeyi	Sayı	Yüzde (%)	Geçerli %
İlköğretim	87	21,8	21,8
Lise	132	33,0	33,0
Üniversite ve üzeri	181	45,3	45,3
Toplam	400	100,0	100,0

Görsel 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri.

Frekans Analizleri

Yukarıda demografik özellikleri verilen katılımcıların, geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma düzeyleri ile ilgili bulgular aşağıda Görsel 2’de gösterilmiştir.

Geleneksel tedavi yöntemleri içerisinde faydasına en fazla inanılan yöntemin Hacamat tedavisi olduğu görülmektedir. Bitkisel ilaçla tedavi ve literatürde Rukye olarak da ifade edilen okuyarak tedavi yöntemlerinin faydasına inanma düzeyleri de oldukça yüksektir. Bu üç yönteme kıyasla görece olarak düşük kalsa da Sülükle tedavi ve Şifalı sularla tedavi yöntemlerinin faydasına inanma düzeylerinin de oldukça yüksek olduğu dikkat çekmektedir.

Geleneksel tedavi yöntemleri içerisinde faydasına inanılma oranı en düşük olan yöntemin Kurşun döktürme tedavisi olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla Bel çektirme, Muska taşıma, Kırık çıkıkçıya gitme ve Ocaklı kişilere gitme yöntemleri izlemektedir (Korkmaz, 2019).

	Hiç	Çok Az	Az	Orta	Fazla	Çok Fazla
	0	1	2	3	4	5
Eczaneden İlaç Alma (Doktora Gitmeden)	27,5	25,3	12,5	22,3	7,8	4,8
Bitkisel İlaçla Tedavi	11,8	16,0	14,0	32,5	14,3	11,5
Şifalı Sularla Tedavi	26,8	13,5	16,5	26,3	11,5	5,3
Hamama Gitme	36,8	13,0	15,8	22,5	7,5	4,5
Türbeye Gitme	42,5	17,3	15,3	14,5	6,3	4,3
Ocaklı (el almış) Kişilere Gitme	50,5	18,0	9,8	13,0	5,5	3,3
Kurşun Döktürme	71,8	11,0	5,8	6,5	4,0	1,0
Muska Taşıma	54,0	14,5	7,8	11,5	7,0	5,3
Okuma / Hocaya Okunma (Rukye)	34,5	12,5	8,3	19,0	11,0	14,8
Sülük Tedavisi	37,8	12,8	8,3	18,8	12,8	9,8
Hacamat Yaptırma	31,5	10,0	9,0	18,3	13,8	17,5
Bel Çektirme	54,8	14,0	8,5	14,8	4,8	3,3
Kırık Çıkıkçıya Gitme	52,3	12,0	10,0	14,8	5,8	5,3

Görsel 2: Geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma düzeyi (%).

Katılımcıların, geleneksel tedavi yöntemlerine başvurma sıklığı ile ilgili bulgular aşağıda Görsel 2'de gösterilmiştir. Başvurulan geleneksel tedavi yöntemleri arasında en fazla başvuru yapılan yöntemin Bitkisel ilaçlarla tedavi yöntemi olduğu görülmektedir. Bu yöntemi Rukye (okuyarak/okunarak) tedavi yöntemi izlemektedir. Katılımcıların en az başvurduğu yöntemin ise bel çektirme tedavisi olduğu görülmektedir. Kurşun döktürmenin de uygulamada kendisine çok fazla yer bulamadığı anlaşılmaktadır (Korkmaz, 2019).

	Hiç	Çok Az	Bazen	Sık Sık
	0	1	2	3
Eczaneden İlaç Alma (Doktora Gitmeden)	38,5	28,3	27,8	5,5
Bitkisel İlaçla Tedavi	24,0	23,5	33,3	19,3
Şifalı Sularla Tedavi	57,8	23,0	15,8	3,5
Hamama Gitme	62,8	17,5	15,0	4,5
Türbeye Gitme	61,5	15,8	18,3	4,5
Ocaklı (el almış) Kişilere Gitme	73,8	16,3	8,8	1,3
Kurşun Döktürme	84,0	9,5	5,3	1,3
Muska Taşıma	79,8	9,8	7,3	3,3
Okuma / Hocaya Okunma (Rukye)	49,5	17,5	21,0	11,8
Sülük Tedavisi	81,5	8,0	7,8	2,8
Hacamat Yaptırma	71,3	10,5	13,0	5,0
Bel Çektirme	84,5	8,3	5,3	2,0
Kırık Çıkıkçıya Gitme	79,3	15,3	4,3	1,3

Görsel 3: Geleneksel tedavi yöntemlerine başvurma sıklığı (%).

Her iki tabloda yer alan değişkenlerin bağımsız değişkenlerle olan ilişkisine ki-kare analiziyle bakılmıştır. Araştırmanın makale boyutunda olması nedeniyle ilgili tablolar ve anlamlılık düzeyleri ayrıntılı olarak verilmeyecektir.

Geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma konusunda farklı değişkenlere göre elde edilen ve değişkenler arasında anlamlı ilişki bulunan ($p < 0,005$) önemli bulgular şu şekildedir:

Cinsiyet değişkeni ile yapılan değerlendirmede sülük ve hacamat tedavisine kadınların daha fazla rağbet ettikleri gözlemlenmiştir.

Genç ve Orta yaş grupları, rukye (okuma/okunma) tedavisinin faydasına diğer yaş gruplarına göre daha fazla inanmaktadır. Bitkisel tedavi yöntemleri de yine bu yaş grubunda daha fazla rağbet görmektedir.

Bitkisel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma düzeyi diğer eğitim düzeyi gruplarına mukayeseye Üniversite mezunlarında daha yüksek çıkmaktadır.

Gelir düzeyi yükseldikçe rukye (okuma/okunma) tedavisinin faydasına inanma oranlarının düştüğü gözlemlenmektedir.

Geleneksel tedavi yöntemlerini uygulama konusunda farklı değişkenlere göre elde edilen önemli bulgular ise şu şekildedir:

Cinsiyet değişkeni ile yapılan değerlendirmede hamama gitmenin erkekler arasında daha yaygın olduğu görülmüştür. Rukye (okuma/okunma) ile tedavi kadınlar arasında daha yaygınken, bel çektirme tedavisinin erkekler arasında daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Yaş değişkeni ile yapılan değerlendirmede sülük ve hacamat tedavilerinin orta yaş grubunda (36-50) yoğunlaştığı gözlemlenmiştir. Hamama gitme ve şifalı sularla tedavi yöntemleri de yine bu yaş grubunda yoğunlaşmaktadır.

Eğitim düzeyi ile yapılan değerlendirmede eğitim düzeyi yükseldikçe kurşun dökürme uygulamasının azaldığı, doktora gitmeden eczaneden ilaç almanın ise eğitim düzeyi yükseldikçe arttığı görülmüştür.

Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Araştırmada, daha önce araştırmacıların "Geleneksel Tedavi Yöntemlerinin Toplumsal Yansımaları: Karabük Örneği" (Korkmaz, 2019) adlı Yüksek Lisans tez çalışması için birlikte hazırladıkları iki farklı ölçekten oluşan bir survey araştırmasının verilerinden faydalanılmıştır. Bu ölçekler, "**Geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma ölçeği**" ve "**Geleneksel tedavi yöntemlerini uygulama tutum ölçeği**" olmak üzere iki farklı başlık altında analiz edilecektir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenirliliği bağlamında, ilk önce 13 değişkenden oluşan **geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma ölçeği** nin faktör analizine uygunluğunun belirlenmesi için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmış ve örneklem hacmi yeterlilik değeri 0,846 olarak tespit edilerek oldukça tatmin edici düzeyde olduğu görülmüştür. Bartlett küresellik testi sonucunda ise anlamlılık düzeyinin yeterli olduğu görülmüştür (sig: ,000). Bu sonuçlar kapsamında geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma ölçeği için faktör analizi yapılması uygun görülmüş ve yapılan faktör analizi sonucunda Görsel 4'teki sonuçlara ulaşılmıştır (Değeri 0,30'un altında kalan katsayı değerleri ihmal edilmiştir).

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenirliliği bağlamında ikinci olarak 13 değişkenden oluşan **Geleneksel tedavi yöntemlerini uygulama tutum ölçeği** nin faktör analizine uygunluğunun belirlenmesi için yine Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmış ve örneklem hacmi yeterlilik değeri 0,760 olarak tespit edilerek tatmin edici düzeyde olduğu görülmüştür. Bartlett küresellik testi sonucunda da anlamlılık düzeyinin yeterli olduğu görülmüştür (sig: ,000). Bu sonuçlar kapsamında geleneksel tedavi yöntemlerini uygulama tutum ölçeği için faktör analizi yapılması uygun görülmüş ve yapılan faktör analizi sonucunda Görsel 5'teki sonuçlara ulaşılmıştır.

Faktör Analizi

Geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma ölçeği ile ilgili yapılan faktör analizi sonucunda geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanmanın 4 alt boyutu olduğu görülmüştür (Görsel 4). Bunlar;

- 1. Din ve inanç temelli tedavi yöntemlerinin faydasına inanma
- 2. Gelenek ve Tecrübelerle dayalı tedavi yöntemlerinin faydasına inanma
- 3. Kan aldirmaya dayalı tedavi yöntemlerinin faydasına inanma
- 4. Bilimsel olarak tasvip edilmeyen tedavi yöntemlerinin faydasına inanma

Şeklinde sıralanmaktadır.

Geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma ölçeğinin toplam varyans açıklama oranı %64,55 olarak belirlenmiştir. Din ve inanç temelli tedavi yöntemlerinin faydasına inanma alt boyutu için varyans açıklama oranı %18,98; Gelenek ve Tecrübelerle dayalı tedavi yöntemlerinin faydasına inanma alt boyutu için varyans açıklama oranı %16,46; Kan aldirmaya dayalı tedavi yöntemlerinin faydasına inanma alt boyutu için varyans açıklama oranı %16,38 ve Bilimsel olarak tasvip edilmeyen tedavi yöntemlerinin faydasına inanma alt boyutu için varyans açıklama oranı %12,72 olarak ölçülmüştür. Geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma ölçeğinin genel güvenilirlik katsayısı Cronbach's Alpha değeri 0,855 olarak hesaplanmıştır.

	Rotated Component Matrixa			
	Component			
	1	2	3	4
Kurşun döktürmenin faydasına inanma	,684			
Türbeye gitmenin faydasına inanma	,667			
Muska taşımanın faydasına inanma	,653			,308
Okuma/hocaya okunmanın (rukye) faydasına inanma	,633		,470	
Ocak (el almış) kişilere gitmenin faydasına inanma	,633	,333		
Bitkisel ilaçla tedavinin faydasına inanma		,774		
Şifalı suarla tedavinin faydasına inanma	,313	,657	,456	
Hamama giderek tedavi olmanın faydasına inanma		,642		
Doktora gitmeden eczaneden ilaç almanın faydasına inanma		,601		,501
Sülükle tedavi olmanın faydasına inanma			,800	
Hacamat yaptırmanın faydasına inanma			,798	
Bel çektirme yöntemiyle tedavinin faydasına inanma				,768
Kırık çıkıkçıya gitme yöntemiyle tedavinin faydasına inanma				,698

Görsel 4: Geleneksel tedavi yöntemlerinin faydasına inanma ölçeği faktör yükleri.
Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Geleneksel tedavi yöntemlerini uygulama ölçeği ile ilgili yapılan faktör analizi sonucunda geleneksel tedavi yöntemlerini uygulama tutumunun da yine 4 alt boyutu olduğu görülmüştür (Görsel 5). Ölçekte yer alan tutumlar;

- 1. Din temelli tedavi yöntemlerine başvurma
- 2. Kan aldirmaya dayalı tedavi yöntemlerine başvurma
- 3. Gelenek ve Tecrübelerle dayalı tedavi yöntemlerine başvurma
- 4. Din ve bilim tarafından genel olarak tasvip edilmeyen tedavi yöntemlerine başvurma

Şeklinde sıralanmaktadır.

Geleneksel tedavi yöntemlerini uygulama tutum ölçeğinin toplam varyans açıklama oranı %54,54 olarak belirlenmiştir. Din temelli tedavi yöntemlerine başvurma alt boyutu için varyans açıklama oranı %13,96; Kan aldirmaya dayalı tedavi yöntemlerine başvurma alt boyutu için varyans açıklama oranı %13,94; Gelenek ve Tecrübelerle dayalı tedavi yöntemlerine başvurma alt boyutu için varyans açıklama oranı %13,66; ve Bilimsel olarak tasvip edilmeyen tedavi yöntemlerine başvurma alt

boyutu için varyans açıklama oranı %12,96 olarak ölçülmüştür. Geleneksel tedavi yöntemlerini uygulama tutum ölçeğinin genel güvenilirlik katsayısı Cronbach's Alpha değeri 0,737 olarak hesaplanmıştır.

Rotated Component Matrixa				
	Component			
	1	2	3	4
Okuma/ hocaya okunma yöntemine başvurma sıklığı	,797			
Muska taşıma yöntemine başvurma sıklığı	,684			
Tedavi maksadıyla ocak (el almış) kişilere başvurma sıklığı	,437		,371	
Sülük Tedavisine başvurma sıklığı		,858		
Hacamat yaptırma tedavi yöntemine başvurma sıklığı		,849		
Hamama gitme tedavi yöntemine başvurma sıklığı			,804	
Şifalı sularla tedavi yöntemini kullanma sıklığı	,333		,662	
Türbeye gitme tedavi yöntemine başvurma sıklığı			,592	
Bitkisel ilaç tedavisi kullanma sıklığı	,320		,335	
Kırık çıkıkçıya gitme tedavi yöntemine başvurma sıklığı				,765
Bel Çektirme tedavi yöntemine başvurma sıklığı				,691
Doktora gitmeden eczaneden ilaç alma sıklığı				,520
Kurşun döktürme tedavi yöntemine başvurma sıklığı	,383			,466

Görsel 5: Geleneksel tedavi yöntemlerine başvurma örüntüleri faktör yükleri.

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Faktör Analizi ile Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi

Geleneksel tedavi yöntemlerini inanma ve bu tedavi yöntemlerini uygulama ile ilgili geliştirilen her iki ölçekte yer alan maddeler aynı olmasına rağmen, faktör analizi sonucunda alt boyutlarda bazı farklılaşmaların olduğu görülmüştür. Bu farklılaşmanın en temel nedeni, zikredilen yöntemlerin; din, kültür, gelenek ve hurafe gibi unsurların bir ya da birden fazla özelliğini birlikte barındırmalarıdır. İnanç ve uygulama boyutları farklılaşan maddeler; Türbeye gitmek, Kurşun döktürmek ve Doktora gitmeden ilaç kullanmak şeklinde sıralanmaktadır. Türbeye gitme inancı ilk bakışta bütünüyle din temelli bir tutum gibi algılansa da bu tutumun sosyal hayata yansımaları söz konusu olunca din temelli olmaktan ziyade gelenek ve inanca dayalı bir tutum olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, türbe ziyaretlerinde yapılan uygulamalar ile ilgili dini otoritelerin bazı açıklamaları da bu uygulamaların bir kısmının dini kaynaklı olmaktan ziyade kültürel kaynaklı olduğu tezini desteklemektedir.

Kurşun döktürmek de inanç boyutunda Din ve inanç temelli tedavi yöntemleri başlığı altında yer alırken uygulama boyutunda Din ve bilim tarafından genel olarak tasvip edilmeyen tedavi yöntemleri ile aynı grupta yer almıştır. Doktora gitmeden ilaç almak ise inanç boyutunda Gelenek ve Tecrübeler dayalı tedavi yöntemleri grubunda yer alırken, uygulama boyutunda Din ve bilim tarafından genel olarak tasvip edilmeyen tedavi yöntemleri arasında yer almıştır. Bu sonuçlar, Kurşun döktürmek ve Doktora gitmeden ilaç kullanmanın faydasına gerçek anlamda inanılmadığı şeklinde bir sonuç çıkarmamızı mümkün kılmaktadır.

Tedavi maksadıyla ocak (el almış) kişilere başvurma, hem geleneklere ve hem de dine dayalı geleneksel tedavi yöntemleri alt boyutunda faktör yüküne sahiptir. Ocaklara başvurma, din temelli uygulamalar arasında daha yüksek faktör yüküne sahip olması, bu uygulamalarda genellikle dini motiflerin kullanıldığını göstermektedir.

Kurşun döktürme uygulaması hem din temelli uygulamalar ve hem de din ve bilimin tasvip etmediği uygulamalar boyutlarında faktör yüküne sahiptir. Kurşun döktürme uygulamalarında bazı dini motifler kullanılsa da bu boyutta faktör yükü düşük çıkmaktadır. Kurşun döktürme uygulamasının, din ve bilimin tasvip etmediği uygulamalar başlığı altında yüksek faktör yüküne sahip olması ise isabetli olmuştur.

Değerlendirme ve Sonuç

Geleneksel tedavi yöntemleri ve tamamlayıcı tıp uygulamaları son yıllarda yoğun bir şekilde gündeme gelmeye başlamış ve bazı uygulamalar halk arasında popülerleşmeye başlamıştır. Bu yöntemlerin bir kısmı Anadolu bilgelğine dayalı halk hekimliği uygulamalarıdır. Bunun yanında, cehalet, istismar, imkansızlık gibi sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmış olan uygulamalara rastlamak da mümkündür. Ayrıca, akupunktur vb. farklı toplumlarda uygulanan ve olumlu sonuçlar alınan uygulamaların da yaygın olarak kullanılmaya başlandığı gözlemlenmektedir. Geleneksel tedavi yöntemlerinin son yıllarda görece olarak daha fazla gündeme gelmesinin nedeni olarak, geleneksel yöntemlerin bazılarının konvansiyonel tıp tarafından kabul görmeye başlaması ve Türkiye özelinde de Geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamalarının nasıl uygulanacağı ile ilgili bir yönetmelik hazırlanarak bazı uygulamaların bilimsel olarak faydalı olduğunun kabul edilmesi gibi hususların etkili olduğu söylenebilir. Araştırma verilerinin de ortaya koyduğu gibi, insanların tedaviye olan ihtiyaçları devam ettiği müddetçe alternatif yöntem arayışları da devam edecektir. Dolayısıyla ortaya çıkan iyi ve kötü uygulamalar ekseninde geleneksel tedavi yöntemleri ile ilgili tartışmalar da devam edecektir. Araştırmada faktör analizi ile incelenen Geleneksel tedavi yöntemleri içerisinde hem inanç ve hem de uygulama boyutunda en yüksek faktör yüküne sahip olan uygulamaların Hacamat ve Sülük tedavisi olduğu tespit edilmiştir. İnanç boyutunda, en düşük faktör yüküne sahip olan öge Doktora gitmeden tavsiye üzerine eczaneden ilaç almak olmuştur. Uygulama boyutunda ise en düşük faktör yüküne sahip olan öge Bitkisel ilaçla tedavi olmak olmuştur. Bu sonuçlar, inanç boyutu söz konusu olduğunda geleneksel tedavi yöntemlerini benimsemeye fayda ve bilimselliğin ön plana çıktığını, uygulama boyutunda ise kolay erişilebilirlik, düşük maliyet vb. farklı hususların da etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Bilgilendirme Notu

Bu makalenin uygulamalı araştırma bölümünde yapılan faktör analizleri, araştırmacının danışmanlığında yürütülen “Geleneksel Tedavi Yöntemlerinin Toplumsal Yansımaları: Karabük Örneği” başlıklı yüksek lisans tezi için toplanan verilerden elde edilmiştir.

Kaynakça

- Araz, N., Taşdemir, H. S., Kılıç, S. P. (2012). Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Tıp Dışı Alternatif Ve Geleneksel Uygulamalar Konusundaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi: 1(4), 239-251. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumussagbil>.
- Aslan, M., Şahne, B. S., & Şar, S. (2016). Dünya'daki Geleneksel Tedavi Sistemlerinden Örnekler: Genel Bir Bakış. Lokman Hekim Dergisi: 6(3) : 100-105. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mutftd>.
- Başa, B. A. (2009). Türk Hamam Kültürünün Spa & Wellness Mekânlarının Tasarımına Etkileri. Journal of World of Turks: 1(1), 207-220. <https://journals.indexcopernicus.com/search/journal/issue?issueId=97676&journalId=38330>.
- Çelebi, İ. (2008). Rukye. DİA. C. 35. 219-222.
- Çınar, İ. Ö., Aslan, G. K., Kartal, A., İnci, F. H., Koştı, N. (2015). Annelerin 0-1 yaş bebek bakımında uyguladıkları geleneksel yöntemlerin incelenmesi. TAF Prev Med Bull: 14(5), 378-386. DOI: 10.5455/pmb.1-1426018987.
- Doğan, N., & Hayoğlu, İ. (2012). Propolis ve Kullanım Alanları. HR. Ü. Z. F. Dergisi: 16(3): 39-48. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/harranziraat>.
- Gür, D., Soykan, A. (2013). Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazarlıklar: Safranbolu Örneği / Evil Eye and Amulets in Anatolian Culture: The Case of Safranbolu. Journal of History Culture and Art Research: 2(3), 115-158. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v2i3.258>.
- Haviland, W. A., Prins, H. E. L., Walrath, D., McBride, B. (2006). Kültürel Antropoloji. Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Hoşrik, M. E. (2010). Dua ve Plasebonun Siğiller Üzerindeki Etkisi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Konak, A., & Aktar, O. (2009). Medikal Antropoloji Çerçevesinde Tunceli / Ovacık'ta Geleneksel Sağlıkta Yöntemleri. C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi: 35(2): 156-187. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cumusosbil>.
- Korkmaz, Z. (2019). Geleneksel Tedavi Yöntemlerinin Toplumsal Yansımaları: Karabük Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji A.B.D.
- Küçük, M. O., & Yaman, O. (2019). Tıbbi Sülük Terapisi (Hirudoterapi). Journal of BSHR 2019;3 (Özel Sayı): 29-46.
- Onur, E., Nalbantsoy, A., Kışla, D. (2018). İmmünoterapi ve Propolisin Kansere İmmünoterapisinde Kullanım Potansiyeli. Food and Health, 4(4), 231-246. DOI: 10.3153/FH18023.
- Öztürk, M., Uskun, E., Özdemir, R., Çınar, M., Alptekin, F., & Doğan, M. (2005). Isparta İlinde Halkın Geleneksel Tedavi Tercihleri. Türkiye Klinikleri J Med Ethics. 2005, 13: 179-186.
- Tek, R. (2019). Sağlıkta Ocaklarının Tipolojisi Üzerine Bir Deneme: Kayseri Örneği. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7 (20) , 154-177 . DOI: 10.33692/avasyad.664218.
- Topsakal, Y. (2020). Balneoterapi: Malatya İspendere Şifalı Suyunun Tamamlayıcı Tedavide Kullanımının Turizm Kapsamında İncelenmesi, Gaziantep University Journal of Social Sciences: 19(1), 96-108. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>.
- Tuna, A. & Özer, M. C. (2015). Bergama Asklepion'unda Bir Sağlıkta Yöntemi Olarak Müzik. 2015 (7): 63-73
- Uzun Ö., & Tan, M. (2004). Nursing Students' Opinions and Knowledge About Complementary and Alternative Medicine Therapies. Complement Ther Nurs Midwifery. Nov; 10(4): 239-44. doi: 10.1016/j.ctnm.2004.06.004. PMID: 15519942.
- Ünal, M., & Dağdeviren, H. N. (2019). Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Yöntemleri. Eurasian Journal of Family Medicine. 8(1): 1-9. doi:10.33880/ejfm.2019080101.
- Yıldız, S., Eriş, S., Polat, N.Y., Ürper, S., Kurt, Y., Kurt, B.B., Yıldız, Ü.G. (2014). Sülük Tedavisi. Integr Tıp Derg.: 2(1), 21-25. <http://www.integratiftipdergisi.com/>.
- Yılmaz, S. (2014). Nazar, Büyü, Fal: İnançlar-Uygulamalar. Ankara: Divankitap.

İnternet Kaynakları

- <https://cokgezenadam.com/muzikle-tedavi-nasil-yapilir/> adresinden erişildi.
- <https://npistanbul.com/hastalar-muzikle-tedavi-ediliyor/977> adresinden erişildi.
- <https://www.youtube.com/watch?v=qbmjBkktBOA> adresinden erişildi.

27 Mayıs 1960 Darbesine Meşruiyet Kazandırma Çabaları¹

The Efforts to Legitimate the May 27, 1960 Military Coup

Aziz KILIÇ²

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doi: 10.48146/odusobiad.809055

Öz

27 Mayıs askerî cuntası, demokratik olmayan yöntemlerle Demokrat Parti hükümetini devirip iktidara geldiğinde önemli ölçüde bir meşruiyet sorunuyla karşılaştı. Bu nedenle 27 Mayıs rejimi, darbenin meşruiyetini ve aynı zamanda siyasal ve toplumsal desteği sağlamak için geniş kitlelere ulaşabilecek her türlü yazılı ve görsel malzemeyi kullanarak yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttü. Askerî yönetimin bu karşı propaganda faaliyetlerinin en çarpıcılarından biri ise darbenin Atatürk ilke ve inkılapları adına yapıldığı iddiasıydı. Bu yöndeki propaganda faaliyetlerinde, Demokrat Parti liderlerinin Atatürk ilke ve inkılaplarına ihanet ettiği, 1950 seçimleriyle ile iş başına gelen Demokrat Parti hükümetinin iktidarını karşı devrime dönüştürdüğü argümanları darbenin meşruiyetinin sağlanması için geliştirildi. Buna karşılık 27 Mayıs darbesinin Atatürk'ün başlattığı devrimlere, onun bıraktığı yerden devam etmek amacıyla yapıldığı, 27 Mayıs'ın 19 Mayıs ile özdeş olduğu gibi temel argümanlar yaygın bir şekilde kullanıldı. 27 Mayıs ile başlayan yeni dönem ikinci cumhuriyet olarak nitelendirildi. 27 Mayıs'ın bir şekilde Atatürk'le ilişkilendirilmesi daha sonraki, 1962-1980 arası dönemde gerçekleşecek olan askerî darbe ve darbe girişimlerine de örnek teşkil etmiş, Atatürkçülüğün bir darbenin gerekçesi olarak kullanılması alışkanlığının yerleşmesine yol açmıştır. Bu yazıda 27 Mayıs darbesinin meşruiyetinin sağlanması için yürütülen propagandaları ve aynı zamanda Atatürk ilkelerinin ve Atatürk ile ilgili sembollerin ne şekilde propaganda konusu yapıldığı ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tarih, 27 Mayıs 1960 Darbesi, Atatürkçülük, Propaganda, Meşruiyet, Demokrat Parti

Abstract

The May 27, 1960 military coup is the first and a special example of using Atatürk's principles and reforms as a source of legitimacy for military coups. The military junta faced an important issue of legitimacy after overthrew the elected Democratic Party government and came to power with non-democratic methods. Therefore, the May 27 military regime carried out intensive propaganda activities using all kinds of written and visual materials that could reach the masses in order to ensure the legitimacy of the coup and at the same time provide political and social support. One of the most striking counter-propaganda activities of the military regime was that the coup was carried out on behalf of the principles and reforms of Atatürk. In the propaganda activities in this direction, the arguments that the leaders of the Democratic Party betrayed Atatürk's principles and reforms and that the 1950 were the counter-revolution were developed to ensure the legitimacy of the coup. On the other hand, the arguments that the coup of May 27 was made in order to resume the revolutions began by Atatürk were used widely. The new period beginning with the coup of May 27 was described as the Second Republic. The claim that the coup of 27 May was made in the name of Atatürk's principles and reforms set an example for also the subsequent military coup and coup attempts between 1962-1980. In this study, the propaganda activities in which Atatürk's principles and reforms and the symbols related to Atatürk were the subjects, carried out to ensure the legitimacy of the coup of May 27 were discussed.

Keywords: The May 27, 1960 Military Coup, Atatürk's Principles and Reforms, Propaganda, Legitimacy, Democratic Party

1 Bu çalışma, 12-15 Kasım 2019 tarihlerinde Amasya'da düzenlenen 9. Uluslararası Atatürk Kongresinde sözlü olarak sunulan ve tam metin olarak yayımlanmayan bildirinin genişletilmiş halidir.
2 Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
kiloc.aziz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8064-2772

Geliş Tarihi: 11.10.2020

Kabul Tarihi: 17.11.2020

Extended Abstract

Since military coups and interventions are generally made against existing democratic institutions and values, they often encounter the problem of legitimacy. Therefore, they produce behaviors and practices that justify themselves and their intervention, or policies to legitimate them. Within this context, the junta of May 27, which overthrew a democratically elected government by force and seized political power, also faced a considerable problem of legitimacy. Although the coup was carried out within hours without facing any resistance, the social and political support of this action, which was carried out with non-democratic means and methods, was very weak. The forces on which the May 27 coup relied were mostly universities, the press, urban intellectuals, and a part of the people in big cities. On the other hand, DP, which was overthrown, whose party and organizations were closed and whose administrators were arrested, still seemed to have the support of nearly 50% of the voters. The DP was very strong especially among the rural population, which represents 75% of the country's population, and this part of the population disapproved of the coup. For this reason, the military regime carried out an intensive propaganda in order to both overcome the problem of legitimacy and to get strong public support. Thus, the necessary legitimacy would have been necessary to provide broad social support against groups that could form a potential opposition force to the coup. Therefore, the aim of this study is to try to deal with the propaganda carried out to achieve legitimacy for May 27 coup with, as well as how Atatürk's principles and symbols were used as a subject of this propaganda.

The 27 May regime carried out intensive propaganda using all kinds of written and visual materials that could reach large masses in order to achieve legitimacy for the coup as well as political and social support. With this intensive propaganda, DP was tried to be discredited first. Arguments such as that democratic institutions and values were weakened and even tried to be destroyed by the DP, and that Menderes wanted to establish a dictatorial regime, formed the theme of systematic propaganda.

The military regime also tried to associate May 27 with Atatürk's principles and reforms in order to provide the coup with a broader political and social legitimacy, and they placed Kemalism at the center of its propaganda. Within this propaganda, they promoted some arguments to ensure the legitimacy of the coup such as that the Democratic Party leaders betrayed Atatürk's secular revolution and that 1950 was a counter-revolution. On the other hand, some arguments were widely used such as that the May 27 coup was made to continue the revolution initiated by Atatürk, to resume where he left off and that May 27 is just like May 19, that it saved democracy, and that the new period that started with May 27 was the beginning of the Second Republic. However, subsequent developments showed that all these propagandas of the military regime couldn't get the approval of the people. Perhaps the most important indicator of this situation was the referendum and the results of the 1961 general election. Indeed, in the 1961 general elections the parties which are considered extensions of the DP got almost 50% of the votes, and the DP, though under new names, re-emerged as Turkey's biggest party. This situation showed that May 27 was not approved by a significant part of society.

Military coups and interventions have been one of the most important obstacles to the democratization process in Turkey. Particularly in the period between 1960-1980, the Army's habit to intervene in the civilian regimes in Turkey every decade seems to have started with the May 27 coup. At the same time, the fact that the military regime of May 27 associated the coup with Atatürk's principles and reforms in order to overcome the legitimacy crisis also indicates that Kemalism was used as a justification for the coup. The military coups and coup attempts that have occurred in the period between 1962-1980 in Turkey demonstrates this situation clearly.

Giriş

1960-1980 yılları arası dönemde Türkiye'deki sivil rejim 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleriyle üç defa kesintiye uğramıştır. Atatürk'ün ordunun siyasetin dışında kalması gerektiği temel prensibini ilk kez ihlal eden bir grup subay 27 Mayıs 1960'ta Demokrat Parti iktidarını devirerek siyasal iktidarı ele geçirdi. Demokrasiyi ve devleti korumak ve Atatürk'ün mirasına sahip çıkmak amacıyla darbeyi gerçekleştirdiklerini ilan eden (Milli Birliğe Doğru, 1961: 293; Karpaz, 2015:286, 287) askerî cunta, Meclisi feshetti ve Milli Birlik Komitesi adı altında ülkeyi yönetti. Askeri rejim muhalefet partileriyle işbirliği yaparak yeni bir anayasa hazırladı ve 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerle, denetimli bir şekilde sivil rejime yeniden dönüğe izin verdi (Özbudun, 2003:14). 27 Mayıs darbesi sivil rejimi kesintiye uğratan ilk darbe olmakla birlikte, Türkiye'de askerî darbe geleneğinin de başlamasına yol açmıştır (Mazıcı, 1989:91). Bu darbeyi 12 Mart 1971'deki askerilerin bir muhtırası takip etti. Hiyerarşik düzene bağlı olarak Genelkurmay Başkanı ve diğer üç kuvvet komutanının imzasını taşıyan söz konusu muhtıradan, Parlatentonun ve hükümetin ülkeyi anarşiye, sosyal ve ekonomik huzursuzluğa soktuğu, Atatürkçü hedefin yitirildiği ve Anayasa'da öngörülen reformların gerçekleştirilmediği belirtilmekte ve bu durumun derhal düzeltilmesi için partiler üstü bir hükümetin kurulması istenmekte ve belirtilen yönde hareket edilmemesi durumunda TSK İç Hizmet Kanunu'na dayanarak, yönetimin doğrudan doğruya ele alınacağı ifade edilmekteydi (Milliyet, 13 Mart 1971). Böylece mevcut seçilmiş hükümet istifaya zorlandı ve muhtıradan belirtildiği üzere partiler üstü bir hükümet kuruldu (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 26 Mart 1971: 382). Askerlerin doğrudan doğruya yönetimi ele almak yerine perde arkasından yönetmeyi tercih ettikleri bu dönemde, (Özbudun, 2003:39) birbiri ardına kurulan dört hükümet muhtıradan belirtilen amaçları gerçekleştirmeye çalıştı. Bu ara dönem ise 14 Ekim 1973 seçimleriyle son buldu (Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar, 1982:131). Daha kapsamlı ve sistemli olarak 12 Eylül 1980'de ordu, üçüncü kez sahneye çıktı ve ülke yönetimine tümenden el koydu. 12 Eylül askerî rejimi, sıkı bir kontrol ve denetim sürecinden sonra kasım 1983'teki seçimlerle sivil rejime geçişe izin verdi (Biland, vd., 2010). Türkiye'deki sivil rejime bu denli sık müdahalesiyle ordu, siyasal yaşamın önemli bir aktörü olmuştur.

Türkiye'deki demokratik süreci üç kez kesintiye uğratan söz konusu askerî darbeler, ortaya çıktıkları dönemlere özgü gerekçelerle eylemlerini açıklamaya ve meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte genel olarak darbe öncesi siyasal kutuplaşma, rejimin temel ilkelerine yönelik tehditler, ekonomik göstergelerde bozulma, sivil hükümetlerin siyasal şiddet ve terörü engellemede başarısız olması, Meclisin çıkmaza girip çalışamaz hale gelmesi gibi çok boyutlu sorunlar, söz konusu askerî darbelerin görünürdeki gerekçelerini oluşturmuştur. Bu askerî darbelerin yasal dayanağı ise 27 Mayıs darbesi için 1935 tarihli Ordu Dâhili Hizmet Kanununun 34. maddesi (Ordu Dahili Hizmet...1935) ve sonrakiler için ise TSK İç Hizmet Kanununun 35. Maddesi olmuştur (Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet...1961). Silahlı Kuvvetlere, Türkiye Cumhuriyeti'ni hem iç hem de dış tehditlere karşı "korumak ve kollamak" görevini yükleyen bu madde, yasal dayanak gösterilerek söz konusu askerî darbeler yasal bir görev olarak meşrulaştırılmıştır. Darbenin meşruiyetinin sağlanması ve toplumsal kabul görmesi konusunda gösterilen çabalara bakıldığında ise 27 Mayıs farklı bir nitelik göstermektedir. 27 Mayıs askerî rejimi, Dâhili Hizmet Kanununun ilgili maddesine atıfta bulunarak darbeyi, "mukaddes ve kanuni" bir görev olarak nitelendirmişti (1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun..., 1960). Diğer taraftan darbeye toplumsal ve siyasal desteğin sınırlı olması 27 Mayıs rejimini meşruiyet kriziyle de karşı karşıya bırakmıştı. Bu krizi aşmak ve darbenin toplum tarafından kabul görmesini sağlamak için askerî yönetim oldukça yoğun propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Sistemli olarak yürütülen bu propagandaların merkezine ise daha çok Atatürk, Atatürkçülük ve Atatürk ile ilgili semboller yerleştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada 27 Mayıs yönetiminin darbenin meşruiyetini sağlamak için yürüttüğü propagandalar ele alınmıştır.

27 Mayıs askerî yönetiminin darbenin meşruiyetini sağlamak için yürüttüğü propaganda faaliyetlerinin ele alındığı bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak yazılı dokümanların incelenmesine başvurulmuştur. Bu bağlamda Milli Birlik Komitesi üyelerinin gerek resmi açıklamalarından gerekse kişisel görüşlerini ifade ettikleri gazete röportajlarından, Komite üyelerinin 27 Mayıs darbesini ne şekilde Atatürk'le ilişkilendirdiklerini izlemek

mümkün olabilmıştır. Diğer taraftan askerî yönetimin propaganda amaçlı ürettiği yazılı ve görsel malzemeler analiz edilmiştir. Aynı zamanda 27 Mayıs'ın niteliğine ve amaçlarına yönelik hakim kılınmaya çalışılan duygular dönemin ulusal basını ve yazını taranarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Demokrat Parti Dönemi ve 27 Mayıs Darbesine Giden Süreç

1945-1950 arası dönemde Türk siyasal sistemi kapsamlı bir liberalleşme sürecine girdi. Bu sürecin sonunda Demokrat Parti (DP), 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimleri büyük bir çoğunlukla kazanarak iktidara geldi (Eroğlu, 1990:45). İktidarın devredilmesi sessiz bir şekilde gerçekleşti. 22 Mayıs'ta toplanan Meclis, Refik Koraltan'ı Meclis Başkanı, Celal Bayar'ı Cumhurbaşkanı olarak seçti. Adnan Menderes ise yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi (TBMM Tutanak Dergisi, 22 Mayıs 1950). Böylece, 1945'te başlayan demokratikleşme süreci herhangi bir siyasal şiddet olmaksızın tamamlanmış, 27 yıllık Tek Parti dönemi kapanmış oluyordu.

DP üst yönetimi, seçimlerde büyük bir başarı kazanıp iktidarı resmen devralmasına rağmen, 27 yıllık CHP iktidarının şekillendirdiği devlet mekanizmasından, özellikle askerî ve sivil bürokrasiden tedirgindi ve ordudan gelebilecek bir müdahaleden özellikle çekinmekteydi (Ahmad, 2014:134; Eroğlu, 1990: 55, 56). Seçimlerden kısa bir süre sonra, dört generalin İnönü'yü ziyaret ettiği ve bunların seçimleri iptal edip iktidarı DP'ye teslim etmemek için İnönü'ye teklifte buldukları söylentileri de ortalığı bulandırmıştı (İpekçi ve Coşar, 2012:13, 14). Bu endişeli hava içerisinde Menderes hükümeti, 6 Haziran 1950'de ordu üst kademesinde geniş çaplı bir değişiklik yaparak ordu üzerindeki otoritesini sağlamaya çalıştı. (Cumhuriyet, 7-8 Haziran 1950; Eroğlu, 1990: 56, 57). Bununla birlikte ordu içerisinde 1954'ten itibaren çeşitli gizli örgütler de oluşmaya başlamıştı (Seyhan, 1966:42, 43).

DP ile CHP'nin ilişkileri ise daha çok siyasal bir kutuplaşma eksenine oturarak 1950'ler boyunca sürdü. 27 Mayıs darbesinin de gerekçesini oluşturan bu siyasal kutuplaşma özellikle 1957 seçimleri sonrası süreçte giderek tırmandı ve 1960'a gelindiğinde iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler neredeyse kopma noktasına ulaştı. İki parti arasında gittikçe artan bu kutuplaşmanın temelinde genel olarak iki faktörün rol oynadığı söylenebilir. Bunlardan biri din ve laiklik meselesiydi. Diğeri ise Menderes'in 27 Mayıs darbesiyle devrilmesine yol açan siyasal özgürlüklerin giderek kısıtlanmasıydı (Weiker, 1967:17). CHP, Cumhuriyet rejimiyle tarihsel bağından faydalanarak kendisini Atatürk'ün mirasının savunucusu olarak sundu ve iktidar partisinin neredeyse bütün faaliyetlerini laiklik ilkesi çerçevesinde değerlendiren sert bir muhalefet tarzı yürüttü (Karpat, 2015: 237). DP'nin irticaya, rejimin laik karakterine zarar verecek tavizler verdiği yönündeki söylemlere sık sık başvurdu (Erer, 1963:68-69). Buna karşılık DP hükümeti ise 1953'ten itibaren, en sonunda basın, üniversiteler ve muhalefet partileri üzerinde kısıtlamalar koyan seri yasal düzenlemelerle muhalefeti susturmaya, tasfiye etmeye yöneldi (Weiker, 1967:17; Karpat, 2015:237).

27 Mayıs darbesine giden olaylar zincirinde özellikle 1957 sonrası gelişmeler önemli rol oynamıştır. 1950-1953 dönemi DP'nin ekonomi politikalarının en parlak yıllarını teşkil etti. (Hale, 2014:133). Genel ekonomik iyileşme DP'nin 1954 seçimlerinde büyük bir çoğunluk elde ederek iktidarını sürdürmesinde etkili olmuştu. Ne var ki 1957 seçimlerine doğru giderken ekonomik göstergeler de bozulmaya başlamıştı (Karpat, 2015:239; Çavdar, 2000: 66-69). DP hükümeti, 1957'ye kadar tarım ürünlerinin fiyatlarını sübvans ederek çiftçiyi desteklemişti. Bu ekonomi politikasının sonucunda enflasyon yükselmiş, döviz kıtlığı ve kara borsa gündeme gelmiş, dış kredi arayışları başlamıştı (Keyder, 1995:1070). Bu süreçte ekonomik bunalım ile hükümetin muhalif kesimler üzerindeki baskılarını arttırması arasında da sıkı bir ilişki vardı. Çünkü fiyatlar yükselip piyasada en önemli tüketim mallarının bir kısmı bulunamayınca, kamuoyu muhalefetin eleştirilerine daha çok duyarlı olmaya başlamıştı (Ahmad, 2010:83). Ekonomik sıkıntıların doğurduğu toplumsal hoşnutsuzlukla birlikte muhalefet partileri eleştirilerini daha da şiddetlendirdiler. Seçimler normalde 1958'de yapılacaktı fakat ülkede erken bir seçim havası esince (Ahmad, 2010:85) CHP, Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve Hürriyet Partisi yöneticileri, ağustos 1957'de işbirliği yapmak için bir dizi görüşmelerde bulundular (Cumhuriyet, 5 Ağustos 1957) ve 4 Eylül'de işbirliği konusunda mutabık kaldıkları esasları ortak bir bildiriyle açıkladılar (Ulus, 5 Eylül 1957). Bu arada DP, seçimlerin 27 Ekim 1957 yapılacağını resmen açıkladı ve ardından muhalefetin seçimlerde işbirliği yapmalarını engellemek

için seçim kanununda bazı değişiklikler yaptı. 11 Eylül'de seçim kanununda yapılan değişikliğe göre, partiler her seçim çevresinde ayrı aday göstermek zorundaydılar. Bir partilin başka bir partiden aday gösterilmesi yasaklanıyordu (Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35..., 1957). Böylece muhalefet partilerinin işbirliği sonuçsuz kalmış oldu (Cumhuriyet, 21 Eylül 1957).

27 Ekim 1957 genel seçimleri hayli gergin bir havada yapıldı. Muhalefetin seçim kampanyasının odak noktası rejim davası, siyasal özgürlükler ve ekonomik sorunlardı. DP'nin seçim propagandasının ağırlığı ise yedi yıllık iktidarı dönemindeki ekonomik gelişmeleri (Karpaz, 2012:96-104). Muhalefetin tüm çabalarına rağmen DP kullanılan geçerli oyların yüzde 47.70'ni alarak seçimi kazandı. Fakat bu kez DP ilk kez yüzde ellinin altına düşerek muhalefetin aldığı toplam oyun gerisinde kaldı ve seçmen çoğunluğunu yitirdi. CHP yüzde 40.82 oyla neredeyse iktidar partisi kadar oy aldı. Geriye kalan oyların yüzde 7,19'unu CMP ve 3.85'ini ise Hürriyet Partisi aldı. DP, muhalefetten 287 bin (Cumhuriyet, 29 Ekim 1957) daha az oy almasına rağmen yürürlükteki seçim sistemi kendisine Mecliste rahat bir çoğunluk sağladı. 610 milletvekilinin dağılımı şöyledi: DP 424, CHP 178, CMP 4 ve Hür. P 4 (Aygen, 1962:208).

Sert seçim kampanyaları, seçim sonrası muhalefet-iktidar arasındaki siyasal mücadelenin daha da gerginleşeceğine işaret etmekteydi. DP'nin 1946 seçimleri olarak adlandırılan 27 Ekim 1957 seçim sonuçlarının ilanından sonra, ülkedeki siyasal gerginlik hiçbir şekilde hafiflemedi (Toker, 1991:12-13). Muhalefet partileri seçimden hemen sonra, seçmen çoğunluğunu yitirmesinden dolayı iktidarın meşruiyetini yitirdiği ve istifa etmesi gerektiği yönünde propagandaya başladılar (Siyasal Cepheleşme Yeni Adım, 2005: 334-335; Cumhuriyet, 4 Kasım 1957). Bu süreçte muhalefet partileri arasında "güç birliği" adı altında birleşmeler gündeme geldi (Nadi, Cumhuriyet, 08 Ekim 1958). İlk adımda 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşti (Cumhuriyet, 17 Ekim 1958). Bunu 24 Kasım 1958'de CHP ile Hürriyet Partisinin birleşmesi takip etti (Eroğlu, 1990:145). Bu birleşme sonrası açıklama yapan İnönü, "demokratik rejim memlekette yerleşecek. Çaresi yok" dedi (Cumhuriyet, 25 Kasım 1958).

DP ise muhalefet partilerinin iktidara karşı birleşmesine cevap olarak Vatan Cephesi adı altında bir karşı hareket başlattı (Uyar, 2012:26) 12 Ekim 1958'de Başbakan Menderes Manisa'da yaptığı konuşmada, muhalefet partilerinin üst yönetimlerini sert bir şekilde eleştirdikten sonra, "politika ve ihtirastan verasete vatandaşların karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir vatan cephesinin kurulması zarureti kendisini göstermiştir" dedi (Cumhuriyet ve Milliyet, 13 Ekim 1958). Başbakan Menderes bu çağrısından sonra DP'nin il, ilçe, ocak ve bucak örgütlerini Vatan Cephesi'ne katılmaya çağırdı. DP, Vatan Cephesi uygulamasıyla halkın halen kendisini desteklediğini, muhalefetin hükümeti haksız yere amansızca eleştirdiğini ispatlamaya çalışıyordu (Burçak, 1998:596). Vatan Cephesi Ocakları kısa sürede ülke geneline yayıldı ve bu ocaklara çok hızlı bir şekilde üye kaydı yapılmaya başlandı ve 1960'ın ilk aylarında üye sayısı bir milyona ulaştı (Uyar, 2012:26, 27). Böylece siyasal yaşama hakim olan kutuplaşma hareketleri geniş halk kitleleri nezdinde de karşılık bularak tehlikeli boyutlara ulaşmaya başladı.

1960 yılına gelindiğinde hükümet, daha baskıcı bir politikaya başvurarak her türlü eleştiriye baskı yolu ile sindirmeye yönelmiş, üniversite, basın ve sendikaları baskı altına almış ve çok sayıda gazeteciye de tutuklatmıştı (Topuz, 2003:200-2009; Weiker, 1967:73) Hükümet, CHP'nin sert muhalefetine karşı da harekete geçti ve 18 Nisan 1960'ta muhalefetin "yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı" faaliyetlerini soruşturmak ve Meclise bildirmek üzere bir tahkikat komisyonu oluşturdu (TBMM Zabıt Ceridesi, 18 Nisan 1960). Ardından 27 Nisan'da bu komisyonun yetkilerini düzenleyen bir kanun çıkarıldı. Kanun, Meclis komisyonuna bütün adli yetkilerin yanı sıra gazete ve matbaa kapatmak, soruşturma ile ilgili bütün evrak ve dokümanlara el koymak gibi geniş yetkiler tanımaktaydı (Eroğlu, 1990:132).

Bütün siyasi faaliyetleri durdurup muhalefet hakkında soruşturma açma girişimi hükümeti, öğrenci gösterileriyle karşı karşıya bıraktı. 28 Nisan 1960'ta başlayan hükümet karşıtı öğrenci gösterilerinin çekirdeğini CHP gençlik kollarının oluşturduğu bir grup öğrenci oluşturmaktaydı (Özdağ, 2004:153). Tahkikat komisyonuna verilen yetkileri protesto eden binlerce öğrenci "Kahrolsun Menderes!", "Menderes istifa!" sloganlarıyla hükümet aleyhine gösteriye başladığında hükümet şaşkınlık içe-

risinde hareketsiz kaldı ve sert önlemlerle müdahale etti (Başgil, 2014:119-121). İlk olaylarda bir öğrenci hayatını kaybetti ve 40 kişi yaralandı ve birçok öğrenci tutuklandı. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar olaya müdahale etmeye kalkışınca polis tarafından tartaklandı. Polisin sert müdahalesi sonucunda olaylar çığırından çıkmaya başlayınca takviye için ordu birlikleri üniversiteye getirildi (Milli Birliğe Doğru, 1961:20-22). 28 Nisan'da İstanbul'da başlayan gösteriler ertesi gün Ankara'ya da sıçradı. Çıkan olaylar üzerine hükümet Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan etti (Cumhuriyet, 29 Nisan 1960) ve üniversitelerin ve yüksekokulların 29 Nisan'dan itibaren bir ay süreyle kapatıldığını bildirdi. Üniversite öğrenci yurtlarının boşaltılması ve taşralı öğrencilerin evlerine dönmeleri emredildi (Cumhuriyet, 30 Nisan 1960). Ankara ve İstanbul'daki olaylarla ilgili haber yapılması ve fotoğraf yayımlanması yasaklandı (Cumhuriyet, 29 Nisan 1960). Basına yasak konulması bilgi kirliliğini de beraberinde getirdi ve hükümeti daha da zor durumda bıraktı. Olaylarla ilgili yalan yanlış birçok tahrik edici şiddet haberleri yayıldı. İstanbul'da kanlı olayların yaşandığı, Rektör Sıddık Sami Onar'ın öldürüldüğü, öğrencilerden ölenlerin sayıca fazla olduğu yayılan dedikodular arasındaydı (Milli Birliğe Doğru, 1961: 89).

Hükümetin aldığı önlemlere rağmen Ankara ve İstanbul ve zaman zaman İzmir'deki öğrenci aktivizmi durdurulamadı ve üniversitelerin dışına taşarak devam etti. Günlük olaylar durumuna gelen öğrenci gösterileri, 27 Mayıs darbesine önemli bir zemin hazırladı. 28 Nisan günü İstanbul'da olaylar patlak verdiğinde, belirginleşen şey ordunun göstericilerin yanında ve hükümetin karşısında olduğuydu. Hükümet, öğrenci gösterilerini muhalefete mensup bazı unsurlar ve muhalefetin gençlik teşkilatları tarafından özellikle üniversite gençliği üzerinde girişilmiş olan propagandalar sonucunda meydana geldiği şeklinde değerlendirdiğinden (Milli Birliğe Doğru, 1961: 251), ordu içerisindeki gizli örgütlerin hükümet aleyhine davranışlarını gözden kaçırmış görünmekteydi. Öğrenci eylemlerine karşı polisin şiddet kullanması ve diğer taraftan askerlerin gösterilere müdahale konusunda isteksiz olması, hükümetin otoritesini daha da sarsmaktaydı (27 Mayıs Hareketi Nasıl Hazırlandı, Cumhuriyet, 28 Mayıs 1960:5). Ordu birliklerinin gösterilere müdahale etmesindeki isteksizliği ve subayların zaman zaman polisin müdahalesini engellemesi, uzun süreden beri ordu içerisinde oluşan gizli cuntalara mensup subayların yönlendirmesinden kaynaklanmaktaydı. 28 Nisan'da başlayan öğrenci gösterileri üzerine, darbeci subaylar, bekledikleri ortamın tam anlamıyla olgunlaştığını düşünmekteydiler (İpekçi ve Coşar: 2012:108).

Ülkedeki bu siyasal gerginlik ve kutuplaşmayı gerekçe göstererek 27 Mayıs 1960'ta ordu yönetime müdahale etti ve DP iktidarını devirdi. Darbe, herhangi ciddi bir direnişle karşılaşmadan Ankara ve İstanbul'da saatler içerisinde gerçekleştirildi. Sokağa çıkma yasağı, uyulması gereken bazı emirler, bildiriler ve açıklamalar birbiri ardına radyodan bütün ülkeye yayıldı. Darbeciler 27 Mayıs günü radyoda okunan bildirimlerinde, demokrasinin içine düştüğü *"buhran ve son müessif olaylar dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek"* için ülkenin yönetimine el koyduklarını; *"en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak"* idarenin kazanan partiye devredileceğini; hareketlerinin hiçbir şahıs veya zümreye karşı olmadığını; prensiplerinin Yurtta Sulh, Cihanda Sulh olduğunu; NATO'ya, CENTO'ya ve Türkiye'nin dahil bulunduğu diğer bütün antlaşmalara bağlı olduklarını bildirdiler (Milli Birliğe Doğru, 1961:293). Söz konusu bildiride darbenin hedef aldığı iktidar, kişi ve gruplar açıkça ifade edilmese de darbe açıkça DP iktidarını hedef almıştı.

Darbenin gerçekleşmesiyle birlikte darbeyi hazırlayan subayların Milli Birlik Komitesi (MBK) adı altında, seçimler yapılincaya kadar iktidarda kalmaları kararlaştırıldı (İpekçi ve Coşar, 2012:226). Darbeden bir gün sonra Cemal Gürsel'in başkanlığında sivil bir hükümet de kuruldu ve MBK adına atandı (Milli Birlik Komitesi (27) Numaralı..., 1960). 3 asker ve 14 sivil üyenin yer aldığı yeni hükümet nitelik olarak bürokratlardan, teknokratlardan, akademisyenlerden ve subaylardan oluşuyordu ve geleneksel asker-sivil-aydın ittifakı görünümündeydi (Milli Birlik Komitesi (27) Numaralı..., 1960; Cumhuriyet, 29 Mayıs 1960). MBK'yi oluşturacak isimler ise 12 Haziran 1960'ta resmen açıklandı. Cemal Gürsel'in başkanlığındaki Komite, darbeci gizli örgütün en önemli isimlerinin de aralarında bulunduğu 38 subaydan oluşmaktaydı (Erkanlı, 1973: 22-23; İpekçi ve Coşar, 2012: 233-237; 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun...,1960). Komitenin yasal statüsünü ve yetkilerini tanımlayan 1 nolu Geçici Kanun da 12 Haziran'da açıklandı. Anayasa Komisyonunun hazırladığı bu belgeye göre, yeni anayasa ve seçim kanunu kabul edilip ve bunlara göre yapılacak genel seçimlerle

oluşturulacak olan TBMM'ye iktidar devredilene kadar, 1924 Anayasası'nın TBMM'ye tanıdığı bütün hak ve yetkiler MBK'ye ait olacaktı. Komite, millet adına egemenlik hakkını kullanacaktı. MBK, yasama yetkisini doğrudan, yürütme yetkisini ise devlet başkanının atadığı ve Komitenin onayladığı bakanlar kurulu aracılığıyla kullanacaktı. Yargı yetkisi ise MBK'den bağımsız olacaktı (1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun..., 1960). Darbenin kurumsallaşma süreci bu şekilde kısa süre içerisinde tamamlanmış oldu. Bununla birlikte iktidar değişimi normal demokratik yollarla gerçekleşmediğinden ve aynı zamanda darbeye toplumsal ve siyasal desteğin zayıf olmasından dolayı askerî cunta, önemli ölçüde bir meşruiyet sorunuyla da karşılaştı.

27 Mayıs Rejiminin Darbenin Meşruiyetini Sağlamaya Yönelik Çabaları

27 Mayıs askerî yönetimi öncelikle darbeyi meşru ve yasal bir zemine oturtmak için 1935 tarihli Ordu Dâhili Hizmet Kanununun 34. maddesinde ifade edilen, "*Ordunun vazifesi; Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tâyin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*" hükmüne atıfta bulundu (Ordu dahili hizmet..., 1935). Buna göre ordu, "*...vatandaşı birbirine düşürmek suretiyle Türk Vatanını ve millî varlığı tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı bu mukaddes kanuni vazifesini yerine getirmek ve Hukuk Devletini yeniden kurmak için, Türk Milleti adına harekete*" geçmişti. Bu yaklaşımla darbe hem "*mukaddes ve kanuni*" bir görev olarak nitelendirilmekte hem de askerî cuntanın iradesiyle halk iradesi özdeşleştirilmekteydi. (1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun..., 1960). Fakat bu yasal dayanak darbeye geniş bir toplumsal ve siyasal destek sağlamak konusunda yetersiz kalmaktaydı. Çünkü 27 Mayıs darbesinin dayandığı güçler daha çok üniversite, basın ve şehirli aydınlar ile büyük kentlerdeki halk kitlesinin bir kısmıydı. Bu kesimlerin aksine, ülke nüfusunun yüzde yetmişini teşkil eden kırsal nüfus darbeyi pasif bir şekilde kabullenmişti. Daha da önemlisi köylü nüfus arasında halen Menderes'in karizması güçlüydü (Weiker, 1967:170-171). Bu nedenle askerî yönetim, meşruiyet sorununu aşmak, güçlü bir halk desteği sağlamak için oldukça yoğun propaganda faaliyetleri yürüttü.

Darbeden hemen sonra askerî yönetimin de teşvikiyle Ankara ve İstanbul ve diğer birçok il ve ilçede bir aya yakın devam eden 27 Mayıs'a destek mitingleri ve kutlamaları düzenlendi (Cumhuriyet, 29 Mayıs ve 1, 2, 3, 5, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 20, 21 Haziran 1960 sayıları; Milliyet, 4, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 19, 21, 24 Haziran 1960 sayıları). Halka yakın olmaya ve otoriter bir yönetim görüntüsü vermemeye çalışan askerî yönetim bu gösteri ve mitinglere sivil halkın katılımını teşvik etmekteydi. Diğer yandan 27 Mayıs aleyhinde propaganda yapılması yasaklandı. Daha sonra darbenin tanıtılması ve anlatılması için radyo yayınları hazırlandı, propaganda broşürleri³, kitap ve kitapçıklar bastırıldı.⁴ 27 Mayıs darbesini yücelten, ona "*demokrasinin kurtarıcısı*" rolünü biçen ve aynı zamanda devrik DP iktidarını lanetleyen, karalayan yayınlar hızlıca ortalığı kapladı. Gazeteler günlerce Menderes hükümetlerinin kanlı planları olduğu ile ilgili asılsız haberleri yazdılar. Et ve Balık Kurumu buzhanelerinde ve çukurlarda toplu halde cesetlerin bulunduğu ve bunların çoğunluğunun darbe öncesinde, Menderes hükümetine karşı yapılan gösterilerde öldürülen öğrenciler olduğu, cesetlerden kıyma ve hayvan yemi yapıldığı (Cumhuriyet, 02-4 Haziran 1960; Milliyet, 2-4 Haziran 1960), DP'nin kırk milyon lira harcayarak Harbiye ve üniversiteyi imha etmek için plan hazırladığı gibi kamuoyunu şok eden asılsız haberler gazetelere servis edildi. Askerî yönetim bu tür haberler konusunda önlem almak bir tarafa bunları bizzat teşvik etti. Örneğin Cemal Gürsel, DP'nin Harp Okulu ile ilgili imha planının rivayet olmadığını, bu konuda ellerinde kesin deliller bulunduğunu açıkça iddia edebilmekteydi (Cumhuriyet, 9 Haziran 1960).

Yine 27 Mayıs propagandaları kapsamında Türkiye Milli Gençlik Teşkilatına dönemin en yaygın kitle iletişim aracı olan radyoda, "*Gençlik Saati*" yayımlama olanağı verildi. Programda, gençliğin "*27 Mayıs Ruhunu*"na bağlılığı ve Silahlı Kuvvetlere olan inancı dile getirilerek 27 Mayıs savunusu yapılıyordu (Kabacalı, 1992:167). 27 Mayıs'ın köylerde anlatılması için öğretmenler, akademisyenlerin yanı sıra öğrencilerden de yardım istendi (Milliyet, 16 Eylül 1960). MBK üyeleri de 27 Mayıs'ı halka anlatmak için ülkeyi baştan aşağı dolaştılar. Komite üyeleri 9-10 gün sürecek yurt gezilerine 21 Eylül 1960

³ Yassıada Broşürü, TC Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, İstanbul, Ekim 1960: 27 Mayıs'tan önce meydana gelen çeşitli olayların fotoğraflarının yer aldığı broşürde, sırasıyla "İnkılabın Gerekeçesi, 27 Mayıs'ın Manası, Yassıada'nın Manası, Düşük İktidar Mensupları Neden Yargılanmaktadır?" gibi bölümler yer almaktadır.

⁴ Bu broşür ve kitapçıkların bazıları şunlardır: Okulda 27 Mayıs, MBK 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu Yayın:3, DSİ Matbaası, Ankara, 1961; Türk Ordusunun Zaferi Kansız İhtilal, Haz. Vecdi Bürün, Ekicigil Yayınevi, 1960; Enver Ziya Karal, 27 Mayıs İnkılabının Sebepleri ve Oluşu, MEB Basımevi, İstanbul 1960; Selahattin Tansel, 27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler, MEB Basımevi, İstanbul, 1960; Avni Elevli, Hürriyet İçin 27 Mayıs Devrimi, Yeni Desen Matbaası, Ankara, 1960; 27 Mayıs Marşlar, Milli Eğitim Bakanlığı, 1961.

tarhinde başladılar (Milliyet, 20 Eylül 1960). Bu gezi kapsamında Komite üyeleri 17 grup halinde şehirleri, kasabaları ve köyleri dolaşım kitaplar, broşürler dağıtarak, konferanslar vererek 27 Mayıs'ı anlatmaya çalıştılar (Milliyet, 21-29 Eylül 1960). Diyanet İşleri Başkanlığı da darbeye ilgili bir genelge yayımladı. Müftülere gönderilen söz konusu genelgede, 27 Mayıs yönetimine destek olmanın "dini bir vecibe teşkil" ettiğini ve bunun vaazlarda, hutbelerde ayet ve hadislerle dayanarak halka anlatılması istenmekteydi (BCA. FK. 51V, Yer No 4-33-29, 28. 06. 1960). Kısacası MBK, bu dönemde kitlelere ulaşabilecek nitelikteki her türlü aracı propaganda konusu yaparak kullanmaya çalıştı.

Posta pulundan sigaraya, hatıra paradan alyansa kadar her türlü aracı şaşırtıcı bir şekilde propaganda aracına dönüştüren 27 Mayıs askerî yönetimi, darbeye geniş bir şekilde siyasal ve toplumsal bir meşruiyet tabanı sağlamak için darbeyi Atatürk ilke ve inkılaplarıyla da ilişkilendirmeye çalıştı ve süreç içerisinde propaganda faaliyetlerinin merkezine Atatürkçülüğü yerleştirdi. 27 Mayıs günü askerî müdahale, sosyal bir boyut ve siyasal bir düşünce derinliğinden yoksun; toplumsal desteği oldukça zayıf ve meşru olmayan basit bir hükümet darbesi görünümündedir. Bu aşamada en önemli destek üniversitelerden geldi. MBK, darbe sabahı yeni anayasayı ve seçim kanununu hazırlamak üzere, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden bir grup öğretim üyesini Ankara'ya getirip bir komisyon kurdu.⁵ Sıddık Sami Onar başkanlığında oluşturulan Anayasa Komisyonu, 28 Mayıs'ta ilk raporunu sundu. Raporda tespit edilen esaslar, darbenin hukuki yönden meşruiyetini sağlamakla birlikte (İpekçi ve Coşar, 2012:217), darbenin niteliğini de değiştirdi (Ahmad, 2010:209). Anayasa Komisyonu, raporunda içinde bulunan durumu "âdi ve siyasal bir hükümet darbesi" olarak değerlendirmenin doğru olmadığını belirttikten sonra, bozulan düzenin sorumlusu olarak DP iktidarını suçladı. Rapora göre, DP iktidarı Anayasa ve hukuk dışı faaliyetlerinden dolayı aylar hatta yıllar önce meşruiyetini kaybetmiş ve kişisel iktidar hevesini ve sınıf çıkarlarını temsil eden maddi bir güç haline gelmişti. Yine rapora göre, DP hükümeti, Anayasa'ya tamamen aykırı kanunlar çıkarmış ve bunlara dayanmak suretiyle Anayasa'yı ihlâl etmiş, devlet düzenini bozmuş, halkı birbirine düşürerek anarşiye yol açmış, devleti ve sosyal kurumları işleyemez hale getirmiş ve bu kurumların dayandığı ahlak temellerini yok etmeye çalışmıştır. Tüm ulusu temsil etmesi gereken TBMM, hakiki bir temsil organı olmaktan çıkarılmış, kişisel ve sınıf çıkarına hizmet eden bir parti grubu haline dönüştürülmüştür. Raporda ileri sürülen bu düşüncelerden sonra, 27 Mayıs darbesinin tüm bu fiili durumları önleme, meşru ve sosyal düzeni yeniden kurma ihtiyacının bir sonucu olduğu ifade edilmiş ve böylece darbenin meşruiyeti pekiştirilmiştir (Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun..., 1960). Anayasa Komisyonu söz konusu raporuyla bir taraftan darbeye yasal bir meşruiyet sağlarken diğer taraftan, 1950 seçimleriyle ile iş başına gelen DP hükümetinin iktidarını karşı devrime dönüştürdüğü tezini de ileri sürmekteydi. Anayasa Komisyonu söz konusu raporunda, DP'nin, "Devletin öz ve ana müesseselerine ve Türkiye'nin dünya devletler camiasında medeni bir devlet olarak layık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve ehemmiyette olan Atatürk inkılaplarına karşı düşman durumuna" düştüğü ifadelerine yer vermektedir. Komisyonun bu ifadeleri çok kısa bir süre içinde, askerî rejim tarafından da tekrar edilecektir (Demirel, 2009: 413). Böylece Atatürkçülüğün askerî darbeler için bir meşruiyet referansı olarak kullanılmasının ilk örneği ortaya çıkmış ve 27 Mayıs dönemi boyunca sürdürülen propagandalarla 1950'nin "karşı devrim" olduğu tezi, 27 Mayıs darbesinin meşrulaştırıcı bir argümanı olarak geliştirilmiştir (Özdemir, 1993:28).

27 Mayıs darbesinin Atatürk ilke ve inkılaplarıyla ilişkilendirilmesi konusunda öncelikle darbeyi tasarlayan, kurgulayan ve gerçekleştiren kadroların fikirlerine bakmak faydalı olacaktır. MBK'yi oluşturan subaylarla yapılan röportajlarda onlara, "27 Mayıs devrimi Atatürk devrimi hareketinin bir devamı mıdır?" sorusu yöneltildiğinde çoğunluğu, DP'nin Atatürk devrimlerini zayıflattığı, ordunun Atatürk'ün mirasını kurtardığı, Atatürk devrimlerinin yarım kaldığı, 27 Mayıs ile Atatürk arasında önemli bir bağlantı olduğu yönünde iddialar öne sürmüşlerdir. Bu konuda MBK üyesi Sami Küçük, "Bu ihtilal Atatürk devrimlerine tecavüz edildiğinden dolayı yapılmıştır. Atatürk'ün devamıdır... 27 Mayıs ilk hareket noktasını Atatürk'ten almıştır." ifadelerini kullanmıştır (Kemal, [Cumhuriyet, 19 Temmuz] 1960: 4). MBK üyesi General Sıtkı Ulay ise 27 Mayıs'ın Atatürk adına yapıldığını şöyle ifade etmiştir: "Atatürk'ün arzu ettiği fakat ömür kifayetsizliğinden yetiştiremediği demokrasi nizamının sonradan gelenler tarafından muhtelif sebep ve amiller yüzünden ve belki zaruri sebeplerle tam olarak oturtulmamasından dolayı 27 Mayıs hareketinin yapılmasına mecburiyet hasıl olmuştur." (Güresin, [Cumhuriyet,

⁵ Bu akademisyenler şunlardır: Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfız Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli, bkz. T. C. Resmi Gazete, Sayı: 10540, 1 Temmuz 1960; T. C. Resmi Gazete, Sayı: 10541, 2 Temmuz 1960.

21 Temmuz] 1960: 5). Komite üyesi İrfan Solmaz'er'e göre, Atatürk devrimleri yarım kalmış gerilemiş, "devrim esas yollarından şaşırılmış ve devrime ihanet edilmiştir." Bu nedenle Solmaz'er'e göre 27 Mayıs darbesi, "Atatürk devrimlerinin bırakıldığı yerden başlamasıdır." (Kemal, [Cumhuriyet, 22 Temmuz] 1960:5) Komite üyesi ve aynı zamanda Milli Savunma Bakanı General Fahri Özdilek ise 27 Mayıs darbesi ile Atatürk inkılabı arasındaki bağlantıyı şöyle kuruyordu:

27 Mayıs inkılabı Atatürk'ten aldığımız ilhamın his ve heyecanı ile yapıldı. Yurt içinde teessüsünü arzu ettiğimiz demokrasinin ve hürriyetlerin çiğnenmemesi için vazife başında bulunanlarımızın vazifelerini bu yönden de yerine getirmelerini sağlayan Atatürk'ün aşılacağı his ve heyecandır. Atatürk müstevli orduyu imha etmek suretiyle Milli Misak sınırlarını çizdi. 27 Mayıs hareketi ise çiğnenmiş olan demokrasinin, hürriyetlerini milli itibarımızın iadesi suretiyle bu nizamın sınırlarını yeniden masun olarak kökleşmesini temin etmektedir." (Güresin, [Cumhuriyet, 23 Temmuz] 1960: 5).

Yine Komite üyesi Vehbi Ersü'ye göre ise 27 Mayıs darbesi, "Atatürk devriminin çiğnendiğini görmekle" yapılmıştı (Kemal, [Cumhuriyet, 25 Temmuz] 1960: 5). MBK üyelerinden Yarbay Orhan Kabibay, döneme hakim kılınmaya çalışılan 1950'de başlayan on yıllık DP iktidarının "karşı devrimci" olduğu tezini açıkça ifade etmektedir. Kabibay'a göre, "27 Mayıs inkılabı son on yılın içinde iktidar hırsı ile tertipli olarak sarsılmak, yok edilmek istenen büyük Atatürk'ün inkılabının korunması ve kurtarılması için Atatürk'ün inkılap ruhu ile yetişmiş bugünkü neslin şahlanmasıdır." (Güresin, [Cumhuriyet, 27 Temmuz] 1960: 5). Benzer iddiaları Komite üyesi Mustafa Kaplan da ifade etmiştir. Kaplan'a göre, "Atatürk devrimleri çok müsait olmayan şartlar altında başlamış fakat büyük bir irade ve basiretle yürütülerek başarıya ulaştırılmıştır. Buna rağmen çeşitli ters düşünceler bu inkılapların birçoğunu sarsmış ve eritmiştir. 27 Mayıs devrimi Atatürk devrimlerini topyekün ele alan ve bu temeller üzerine oturan bir devrimdir. Gaye bu devrimleri hürriyet sınırları içinde en kısa zamanda amaçlarına ulaştırmaktır." (Kemal, [Cumhuriyet, 30 Temmuz] 1960: 4). Komite üyesi Muzaffer Yurdakuler'e göre ise DP iktidarı 1950'den başlayarak 27 Mayıs'a kadar "her gün Atatürk devrimlerinden bir şeyler alıp geriye götürmüştür." (Kemal, [Cumhuriyet, 4 Ağustos] 1960: 5).

Darbe için orduya ilk işareti veren üniversite öğrencilerinin gösterileriydi. 28 Nisan ile 26 Mayıs 1960 tarihleri arasında üniversite gençliği, Menderes hükümetine karşı gösterileriyle ciddi bir risk almış, hükümet karşıtı eylemleriyle darbe öncesinin koşullarının yaratılmasında öncü rol oynamış ve darbenin kıvılcımını çakmışlardı (Landau, 1978:45-46). Dönemin hakim duygusuna göre, toplumu özgürlüğe kavuşturan, "27 Mayıs devrimine ulaştıran" ordudan sonraki ikinci güç (Kabacalı, 1992: 167), sayıları altmış bini geçen üniversite öğrencileriydi. Yürütülen propagandanın ana eksenini, "Hürriyet hareketinin 28 Nisan'da, üniversite bahçesinde" başladığı yönündeydi (Hayat Haftalık Mecmua, 1 Temmuz 1960: 3-5). Askerî rejim ise darbenin başarılmasında gençliğin bu rolünün farkındaydı ve ilk propagandasını gençlik üzerine kurdu. Askerî yönetim, darbe öncesi öğrenci gösterilerini her yönü ile abartarak, farklı anlamlar yükleyerek ve daha birçok farklı propaganda yöntemiyle öğrenci gençliği yeni rejimin etrafında tutmaya çalıştı. Darbenin hemen ardından gençlikle özel bir ilişki geliştirmeye çalışan, ordunun "ilerici" rolünü vurgulayan, "ordu gençlik el ele" sloganını etkili kılmaya çalışan bir dizi propagandalar yürütülmeye çalışıldı. Bu propagandaların en çarpıcısı ise darbe öncesi gösterilerde ve darbe sırasında hayatlarını kaybeden beş kişinin "Hürriyet Şehitleri", "Devrim Şehitleri" ve "İnkılap Şehitleri" gibi çeşitli isimlerle nitelendirilip Anıtkabir'in bahçesine defnedilmesidir. (Cumhuriyet, 10-11 Haziran 1960; Milliyet, 10-11 Haziran 1960). Atatürk için yapılan ve ondan başka hiçbir kimsenin defnedilmemesi gereken Anıtkabir'in, 27 Mayıs darbesinin meşrulaştırıcı propagandalarına konu olması yine darbenin Atatürkçülük ile ilişkilendirilmesi çabasının bir ürünü olduğu söylenebilir.

Askerî yönetim "Hürriyet Şehitleri" olarak nitelendirdiği beş kişi için önce İstanbul'da ve daha sonra Ankara'da geniş katılımlı bir cenaze töreni düzenledi. Bu beş kişinin arasında bulunan Turan Emeksiz ve Nedim Özpolat İstanbul'daki darbe öncesi öğrenci gösterilerinde hayatlarını kaybetmişlerdi. Emeksiz ve Özpolat için 9 Haziran 1960'ta İstanbul Beyazıt meydanında büyük bir tören düzenlendi. Tören, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar ve sivil-asker devlet erkanının da hazır bulunduğu ve gazetelerin aktardığına göre 2 milyon kişinin eşlik ettiği geniş bir katılımı gerçekleştirildi. Rektör Onar törendeki konuşmasında, "İki şehidimiz için yapılan bu tören sembolik mahiyettedir. Daha

başka ölülerimiz de vardır. Naaşlarını belki bulamayacağız. Ama onları da kardeşleri gibi Ata'nın yanında kalplerimize gömeceğiz." diyerek darbeyle ilgili olaylarda hayatlarını kaybeden öğrenci sayısının daha fazla olduğunu iddia etti. Yapılan törenin ardından kortej eşliğinde Sarayburnu'na getirilen naaşlar buradan Deniz Kuvvetlerine ait bir gemi ile Haydarpaşa'ya getirildi ve Anıtkabir'e gömülmek üzere trenle Ankara'ya gönderildi (Cumhuriyet, 10 Haziran 1960; Hayat Haftalık Mecmua, 17 Haziran 1960:3-10). Ertesi sabah Ankara'da büyük bir törenle karışıldıktan sonra iki cenaze Cebeci Camiinde bulunan diğer üç cenazenin yanına götürüldü. Kılınan cenaze namazının ardından top arabalarına yerleştirilen beş kişinin naaşları binlerce kişilik kortej eşliğinde Anıtkabir'e doğru yola çıktı. Hava Kuvvetlerinden uçakların alçak uçuş yaptıkları, top atışları ile selamlamaların yapıldığı, neredeyse tüm devlet erkanının katıldığı törenle "Hürriyet Şehitleri" olarak adlandırılan beş kişi Anıtkabir'e defnedildi. Cenazeler toprağa sırasıyla verildi ve her seferinde tören bölümü havaya üç el ateş ederek saygılarını sundu (Cumhuriyet, 10-11 Haziran 1960; Milliyet, 10-11 Haziran 1960).

Askerî yönetimin gövde gösterisine dönüştürdüğü İstanbul ve Ankara'daki "Hürriyet Şehitleri" cenaze törenleriyle topluma vermek istediği mesaj, 27 Mayıs yapılırken şehitler verilmiş, büyük uğraşlar sonucu kutsal bir dava başarıyla sonuçlandırılmış, ülke uçurumun kenarından alınmıştı şeklinde okunabilir. Bu gençlerin Anıtkabir'e gömülmelerindeki amacın 27 Mayıs'ın Atatürk devrimlerinin bir devamı olduğu ve dolayısıyla bu gençlerin Atatürk yolunda şehit oldukları duygusunu halkta yerleştirmek olduğu söylenebilir. Diğer taraftan MBK'nin "Hürriyet Şehitleri" olarak icat ettiği siyasal şehitlik kavramı bir zorlamanın ürünüydü. Hürriyet şehidi ilan edilen lise öğrencisi Nedim Özpolat, İstanbul'da 30 Nisan 1960'taki hükümet karşıtı gösterilerde çıktığı tankın üzerinden düşerek hayatını kaybetmişti (Erkanlı, 1987: 31; Hayat Haftalık Mecmua, 17 Haziran 1960: 7). Hürriyet şehidi ilan edilen bir diğer kişi ise küçük yaşta Ersan Özey'di. Özey, 27 Mayıs sabahı sokağa çıkma yasağını ihlal neticesinde vurularak öldürülmüştü (Ulay, 1968: 104-105). Bir diğer hürriyet şehidi ise Teğmen Ali İhsan Kalmaz'dı. Onun görevi darbe gecesi Ankara Ulus'taki PTT Genel Müdürlük binasını almaktı. Kalmaz, bu görevini yerine getirirken paniğe kapılan bir jandarmanın silahından çıkan kurşunla hayatını kaybetmişti (Hayat Haftalık Mecmua, 10 Haziran 1960:3). Harp Okulu öğrencisi Sökmen Gültekin ise bir diğer hürriyet şehidiydi. O da 27 Mayıs gecesi askerî darbeye hazırlanırken kaza eseri silahı ateş almış ve hayatını kaybetmişti. Söz konusu bu beş kişiden biri olan Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz'in ölümü ise şüpheliydi. 28 Nisan 1960'taki öğrenci olaylarında öldürüldüğü kesin olan Emeksiz'i polisin doğrudan hedef mi aldığı yoksa seken bir kurşunla mı öldürüldüğü tartışmalıydı (Milliyet, 11 Haziran 1960; Cumhuriyet, 11 Haziran 1960; Millî Birlik Komitesinin Şehitlerle..., 9 Haziran 1960, Orgeneral Cemal Gürsel'in 4 Haziran Cumartesi günü..., 11 Temmuz 1960). Daha sonra 12 Eylül cuntasının yaptığı bir düzenlemeyle 27 Mayıs rejiminin "Hürriyet Şehitleri", Anıtkabir'den Cebeci mezarlığına sessiz sedasız nakledildiler (Milliyet, 25 Ağustos 1988).

27 Mayıs darbesinin Atatürkçülük ile ilişkilendirilmesi için askerî yönetimin yürüttüğü bir başka propaganda ise 27 Mayıs ile başlayan yeni dönemi "İkinci Cumhuriyet" olarak nitelendirmesidir. Tespit edildiği kadarıyla bu ifadeye ilk kez 11 Temmuz 1960'ta I. Cemal Gürsel hükümeti programında yer verilmektedir. Devlet Bakanı Amil Artus tarafından Komiteye okunan programda, yeni hükümet, "İnkılap Hükümeti" olarak nitelendirilir ve 27 Mayıs'la başlayan yeni dönem "İkinci Cumhuriyet" ifadeleriyle tanımlanır ve bu ifade programın çeşitli yerlerinde tekrarlanır. Örneğin "İkinci Cumhuriyetin Anayasasının" hazırlandığı, özgür basının, kurulacak "İkinci Cumhuriyetin" başlıca dayanaklarından biri olacağı ifade edilir. Program şu ifadelerle son bulur:

Vazifede bulunduğumuz müddetçe İkinci Cumhuriyet ile, kurulacak olan yeni Türk demok-rasisinin, sağlam ve hiçbir kimse veya zümrenin tasallutuna maruz kalmayacak kudret ve selâmette olmasını temin etmek, 27 Mayıs İnkılap hareketinin ve İnkılap Hükümetimizin maddeten ve manen mümkün olan en kısa zamanda ulaşmak istediği bir hedef olmakta devam etmektedir (MBK Genel Kurul Toplantısı, 11 Temmuz 1960: 2-8).

Hükümet programındaki bu dikkat çekici ifadelerin sadece anlatım kolaylığı sağlamak için kullanıldığını söylemek zordur. Diğer taraftan "İkinci Cumhuriyet" tanımlaması, Cumhuriyetin 27 Mayıs ile birlikte yeniden kurulacağı gibi bir anlamı beraberinde getirirse de askerî yönetimin böyle bir eğilimde olduğunu söylemek de zordur. Dolayısıyla yeni dönemin bu şekilde tanımlanması, DP'nin on yıllık iktidarında Cumhuriyet rejimini kesintiye uğrattığı ve ordunun Atatürk'ün mirasını kurtardığı

yönündeki propagandaların bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. “İkinci Cumhuriyet” ifadesi daha sonra da yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Devlet Başkanı Cemal Gürsel 1961 yılını “İkinci Cumhuriyet”in kuruluş yılı olarak ilan etmiştir. Gürsel yeni yıl dolayısıyla yayımladığı mesajında, “1961 yılının ikinci Cumhuriyetin kuruluş yılı olarak milletimize mutlu olmasını dilerim. Hak, adalet, fazilet ve ahlak esasları üzerinde kurulacak ikinci Cumhuriyet, milletimizin inkişaf ve tekamülünde mühim bir amil olacaktır” ifadelerine yer vermiştir (Cumhuriyet, 1 Ocak 1961).

İkinci Cumhuriyet nitelemesi 27 Mayıs dönemiyle giderek özdeşleşti ve dönemin bir diğer adı haline geldi. Dönemin siyasal gelişmeleri de artık İkinci Cumhuriyet sözüyle ifade edilmekteydi. İkinci Cumhuriyetin ilk hükümeti, İkinci Cumhuriyetin Birinci Meclisi (Cumhuriyet, 26 Ekim 1961; Milliyet, 26 Ekim 1961), İkinci Cumhuriyetin ilk koalisyon hükümeti gibi ifadelerle gazetelerde, çeşitli açıklamalarda sık sık rastlanmaktadır. 26 Aralık 1961’de Başbakan İsmet İnönü tarafından bakanlıklara gönderilen genelgeden ise İkinci Cumhuriyet ifadesinin resmi yazışmalarda da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu genelge şöyledir:

Memleketimizde Devrim hareketi Cumhuriyeti korumak amacıyla meydana gelmiş, yeni bir Cumhuriyetin kurulması bahis konusu olmamıştır. Bu bakımdan daha ziyade yeni bir Anayasa’yı ifade etmek üzere, mecazî anlamda kullanılan ikinci Cumhuriyet deyimini gerçek hukuki duruma tamimiyle uymamaktadır.

Filhakika 1924 tarihli ve 491 sayılı Anayasa’nın bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12/6/1960 tarihli ve 1 sayılı kanununun 24 üncü maddesinde Devlet şeklinin, Cumhuriyet olduğuna dair hükmün değişmezliği teyit edildiği gibi aynı kanunun gerekçesinde de 27 Mayıs Devrim hareketinin Türkiye Cumhuriyetini korumak görevinin icabı olduğu açıklanmış bulunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa’sını hazırlayan Kurucu Meclise yeni bir Cumhuriyet kurma görevi verilmemiş ve ayrıca bu Anayasanın gerekçesinde “bu Anayasa ile kurulacak siyasî sistemle büyük bir Devrim hareketinin müsbet ve medenî eseri olan Türkiye Cumhuriyeti’nin devam etmekte olduğu gösterilmek istendiği” belirtilmiştir.

Cumhuriyetimizin banisi Büyük Atatürk tarafından “Türkiye Cumhuriyeti ilelebet paidar olacaktır” şeklinde ifade edilen fikrin ışığı altında Kurucu Meclisin -Anayasa Komisyonu- sözcüsü tarafından yapılan açıklamalarla da ikinci bir Cumhuriyet kurulmasının bahis mevzuu olamayacağı hakikati herhangi bir tereddüde yer vermeyecek surette ortaya konulmuştur.

Atatürk’ün işaretlerine uygun olarak Türk Milletinin hayatında bir an bile eksik olmaksızın devam eden Cumhuriyetin zaman içinde bütünlüğü ikinci bir kuruluşa yer vermiş olamaz.

Bu itibarla bundan böyle resmî yazışma ve ifadelerde “İkinci Cumhuriyet” sözünün kullanılmasına dikkat edilmesini... rica ederim. (MEB Tebliğler Dergisi, C 25, s: 1186, 1 Ocak 1962: 1).

Resmi yazışmalara dahi yansıyan 27 Mayıs ile birlikte Cumhuriyetin yeniden kurulduğu yönündeki algı, askerî rejimin yürüttüğü DP karşıtı propagandalar sonucunda ortaya çıkmış görünmektedir. Ancak bu yöndeki propagandaların belki de en ciddi sonucu 27 Mayıs sonrası yaşanan askerî darbe ve müdahaleler ve aynı zamanda darbe girişimlerinin de eylemlerini haklı göstermek için Atatürk, Atatürkçülük ve Atatürk ile ilgili sembolleri yoğun bir şekilde kullanmalarıdır. “Atatürk’ün başladığı işe, onun bıraktığı yerden devam etmek”, “Atatürkçülük yolunda devam” gibi nitelemeler, 27 Mayıs sonrası süreçte müdahalede bulunan kadroların sık sık başvurdukları temel argüman haline gelmiştir. 27 Mayıs darbesinin hemen ardından Talat Aydemir’in liderliğindeki cuntanın, 22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963 darbe girişimleri, bu alışkanlığın yerleşmeye başladığının ilk göstergesidir. 20 Mayıs 1963’te ikinci kez darbeye teşebbüs eden Talat Aydemir’e bağlı isyancı birlikler tarafından okunan radyo bildirisinde, “Gayesi ve vazifesi milletimizin kurtarıcısı ve Cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Atatürk’ün ilkeleri ile çizdiği yolda yürümek... olan Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetleri, mevcut Anayasa ve kanunları hiçe sayarak partizan bir zihniyetle hareket etmeleri neticesinde ekonomik, sosyal ve politika hayatımızı tamamen felce uğratmışlar, millet ve devletimizin bekasını tehlikeye düşürmüşlerdir...” Eylem gerekçelerini bu şekilde ifade eden isyancılar amaçlarını ise şöyle ifade etmekteydiler: “Türk Silahlı Kuvvetleri tamamen Atatürk ilkelerine bağlı olarak Milletimizin muhtaç olduğu kuvvetli, istikrarlı, devrimci ve demokratik Cumhuriyet idaresini kuracak ve muhalefeti amacına ulaştıracaktır.” (Aydemir, 1968:248).

12 Mart 1971 Muhtırası ise, Atatürkçülüğün bir darbenin maskesi olarak kullanılması alışkanlığının yerleştiğini gösterir. 12 Mart muhtırasında, “...Anayasa’nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kânunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükûmetin...” kurulması, aksi halde ülke yönetimine doğrudan el konulacağı vurgulanır (Hürriyet, 12 Mart 1971). Demokratik yollarla seçilen meşru hükümetin bir muhtıra ile istifa ettirilmesinden sonra kurulan 12 Mart rejiminin temel argümanlarından biri, 27 Mayıs döneminde olduğu gibi, “Atatürkçülüğe dönüş”tür. 12 Mart döneminin başbakanlarından Nihat Erim “Bizim hükümetimiz, Atatürk’ün başladığı reformları devam ettirmek azmi ile iş başına gelmiştir. Bizim hükümetimiz Atatürk’ün yaptığı, koyduğu devrim kanunlarını gereği gibi uygulamak üzere iş başına gelmiştir ” ifadelerini kullanmıştır (Erim, 2007: 197). I. Erim Hükümetinin Milli Eğitim Bakanı Şinasi Orel ise bir açıklamasında: “Geçen süre içerisinde Atatürk ilkelere sapmanın Türkiye’yi dar boğazlara getirdiğini, gerek 27 Mayıs, gerekse 12 Mart Atatürkçülüğe dönüşü, kurtuluşun ancak bu ilkelerde olduğunu hatırlatan birer müdahaledir ” (Cumhuriyet, 24 Kasım 1971: 1-7) diyerek askerî darbe ve müdahaleleri “Atatürkçülüğe dönüş” olarak değerlendirmiştir. Yine bazı açıklamalarda 12 Mart muhtırası ile başlayan yeni dönem, 27 Mayıs döneminde olduğu gibi, “III. Cumhuriyet”in başlangıcı olarak da nitelendirilmiştir (Milliyet, 18 Ekim 1973.). 12 Eylül askerî yönetimi ise nerdeyse bütün eylemlerini Atatürkçülükle ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla 27 Mayıs sonrası bu gelişmeler izlendiğinde Atatürkçülüğün bir darbenin gerekçesi olarak kullanılması alışkanlığının 27 Mayıs darbesiyle birlikte yerleşmeye başladığı söylenebilir.

Sonuç

Askerî darbe ve müdahaleler genel olarak mevcut demokratik kurum ve değerlere karşı yapıldığından çoğu kez meşruiyet sorunu ile karşılaşılır. Bu nedenle, kendilerini ve müdahalelerini haklı çıkarmaya yönelik davranış ve uygulamalar veya meşruiyet sağlamaya yönelik politikalar üretirler. Bu bağlamda, demokratik usullerle seçilmiş bir hükümeti kuvvet kullanarak deviren 27 Mayıs cuntası da önemli ölçüde bir meşruiyet sorunuyla karşılaştı. Darbe herhangi bir direnişle karşılaşmadan saatler içerisinde gerçekleştirilmiş olsa da demokratik olmayan yol ve yöntemlerle gerçekleştirilen bu eylemin toplumsal ve siyasal desteği oldukça zayıftı. Bu durumun belki de en önemli göstergesi ise darbe sonucunda iktidardan düşürülen, parti ve örgütleri kapatılan ve yöneticileri tutuklanan DP’nin halen seçmenlerin %50’ye yakınının desteğine sahip olmasıydı. Özellikle ülke nüfusunun %75’ini teşkil eden kırsal nüfus arasında DP oldukça güçlüydü ve bu kesim darbeyi pasif bir şekilde kabullenmişti. Bu nedenle askerî rejim hem meşruiyet sorununu aşmak hem de güçlü bir halk desteği sağlamak amacıyla oldukça yoğun propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Böylece darbe karşıtı muhalefete potansiyel bir kaynak teşkil edebilecek gruplara karşı geniş bir toplumsal desteğin sağlanması için gerekli meşruiyet zemini sağlanmış olacaktı.

Askerî rejim, geniş kitlelere ulaşabilecek her türlü yazılı ve görsel malzemeyi propaganda amacıyla kullanmıştır. Yürütülen bu yoğun propaganda faaliyetleriyle öncelikle DP itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır. Demokratik kurum ve değerlerin DP tarafından zayıflatıldığı ve hatta yok edilmeye çalışıldığı, Menderes’in dikta rejimi kurmak istediği gibi argümanlar sistemli olarak yürütülen propagandaların temasını oluşturmuştur. Askerî rejim darbeye daha geniş bir şekilde siyasal ve toplumsal bir meşruiyet tabanı sağlamak için ise 27 Mayıs’ı Atatürk ilke ve inkılaplarıyla da ilişkilendirmeye çalışmış ve süreç içerisinde propaganda faaliyetlerinin merkezine Atatürkçülüğü de yerleştirmiştir. Bu kapsamdaki propaganda faaliyetlerinin teması ise DP’nin Atatürk devrimlerini zayıflatıldığı, ordunun Atatürk’ün mirasını kurtardığı şeklindeydi. Fakat tüm bu propagandaların halk nezdinde çok da karşılık bulmadığı gerek anayasa halkoylaması, gerekse 1961 genel seçim sonuçlarından anlaşılmıştır. Nitekim 1961 genel seçimlerinde DP’nin devamı niteliğinde olan partiler %50’ye yakın oy aldı ve DP yeni isimler altında da olsa Türkiye’nin en büyük partisi olarak yeniden ortaya çıkmış oldu. Bu durum 27 Mayıs’ın toplumun önemli bir kesimi tarafından onaylanmadığını da göstermiştir.

Askerî darbe ve müdahaleler Türkiye’deki demokratikleşme sürecinin önündeki en önemli engellerden biri olmuştur. Ordunun Türkiye’deki sivil rejime özellikle 1960-1980 arası dönemde neredeyse her on yılda bir müdahale etmesi alışkanlığı ise 27 Mayıs darbesiyle başlamış görünmektedir. Diğer taraftan 27 Mayıs askerî rejiminin meşruiyet krizini aşmak için darbeyi Atatürk ilke ve inkılaplarıyla

ilişkilendirmesi, Atatürkçülüğün bir darbenin gerekçesi olarak kullanılması alışkanlığını doğurduğuna da işaret etmektedir. Bu durum 27 Mayıs sonrasında gerçekleşen askerî darbe ve müdahaleler ve aynı zamanda darbe girişimlerinde açıkça ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

A. Resmi Yayınlar

- 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun. (1960,14 Haziran). T. C. Resmi Gazete, 10525.
- Anayasa Ön Projesi Hazırlama Komisyonunun Tespit Ettiği Esaslar. (1960, 1 Temmuz). T. C. Resmi Gazete, 10540.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. BCA. FK. 51V, Yer No 4-33-29, 28. 06. 1960.
- Milli Birlik Komitesi (27) Numaralı Tebliği. (1960, 30 Mayıs). T. C. Resmi Gazete, 10515.
- Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı. (1960, 11 Temmuz). C 1, B: 2.
- Millî Birlik Komitesinin Şehitlerle Alâkalı Tebliği. (1960, 9 Haziran). T. C. Resmi Gazete, 10521.
- Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi. (1962, 1 Ocak). 25(1186).
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (1971, 26 Mart) C. 12, B: 78.
- Orgeneral Cemal Gürsel'in 4 Haziran Cumartesi Günü Millî Müdafaa Vekâletinde İrad Ettiği Nutuk. (1960, 11 Temmuz). T. C. Resmi Gazete, 10548.
- Milletvekilleri Seçimi Kanununun 35 ve 109 uncu Maddelerinin Tadiline ve Bu Kanuna Muvakkat Bir Madde İlâvesine Dair Kanun. (1957, 13 Eylül). T. C. Resmi Gazete, 9705.
- Ordu Dâhili Hizmet Kanunu, Kanun No: 2771. (1935, 18 Haziran). T. C. Resmi Gazete, 3031.
- TBMM Tutanak Dergisi, (1950, 22 Mayıs) C. 1, B:1, D:6.
- TBMM. (1982). Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar. Ankara
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1960, 18 Nisan), C. 13, İçtima: 3, Devre: 11.
- Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, Kanun No: 211. (1961, 9 Ocak). T.C. Resmi Gazete, 10702.

B. Araştırma İnceleme Eserleri

- Ahmad, F. (2010). Demokrasi Sürecinde Türkiye. (Çev. A. Fethi), İstanbul: Hil Yayınları.
- Aydemir, T. (1968). Talat Aydemir'in Hatıraları. İstanbul: Kitapçılık Ticaret Şirketi Yayınları.
- Aygen, C. (1962, Mart). Memleketimizde Seçimler ve Neticeleri. Ankara Üniversitesi SBF, XVII(I), 203-287.
- Başgil, A. F. (2014). 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Birand, M. A.; Bila, H. ve Akar, R. (2010). 12 Eylül Türkiye'nin Miladı. İstanbul: Doğan Yayıncılık.
- Burçak, R. S. (1998). On Yılın Anıları (1950-1960). Ankara: Nuro Matbaacılık.
- Çavdar, T. (2000). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Demirel, T. (2009). 1946-1980 Döneminde Sol ve Sağ. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. (C. 9), İstanbul: İletişim Yayınları, 413-450.
- Eroğul, C. (1990). Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Erer, T. (1963). On Yılın Mücadelesi. (C 2), İstanbul: Ticaret Postası Matbaası.
- Erim, N. (2007). 12 Mart Anıları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erkanlı, O. (1987). Askeri Demokrasi. İstanbul: Güneş Yayınları.
- Güresin, E. (1960, 21 Temmuz). İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 7, General General Sıtkı Ulay İle Görüşme. Cumhuriyet, 5.
- _____ (1960, 23 Temmuz). İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 9, Orgeneral Fahri Özdilek İle Görüşme. Cumhuriyet, 5.
- _____ (1960, 27 Temmuz). İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 13, Yarbay Orhan Kabibay İle Görüşme. Cumhuriyet, 5.

- Hale, W. (2014). Türkiye'de Ordu ve Siyaset. (Çev. A. Fethi), Ankara: Alfa Yayınları.
- Heper, M. (2012). Türkiye'de Devlet Geleneği. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hayat Haftalık Mecmua (1960, 1 Temmuz). Hürriyet Hareketinin Yaralıları, Sıra No 195, 2(27), s. 3-7.
- Hayat Haftalık Mecmua (1960, 17 Haziran). Hürriyet Hareketinin Simaları, 1(24), 1-5.
- Hayat Haftalık Mecmua (1960, 10 Haziran). Beyazıt Mitingi, 1(25), 3-10.
- İpekçi, A. ve Coşar, Ö. S. (2012). İhtilalin İcyüzü. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Kabacalı, A. (1992). Türkiye'de Gençlik Hareketleri. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Karpat, K. (2015). Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset. İstanbul: Timaş Yayınları.
- _____ (2002). Türk Siyasi Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kemal, Y. (1960, 19 Temmuz). İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 5, Albay Sami Küçük İle Görüşme. Cumhuriyet, 4.
- _____ (1960, 22 Temmuz). İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 8, Yüzbaşı İrfan Solmazer İle Görüşme. Cumhuriyet, 5.
- _____ (1960, 25 Temmuz). İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 11, Binbaşı Vehbi Ersü İle Görüşme. Cumhuriyet, 5.
- _____ (1960, 30 Temmuz). İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 16, Yarbay Mustafa Kaplan İle Görüşme. Cumhuriyet, 4.
- _____ (1960, 4 Ağustos). İkinci Cumhuriyetin İhtilal Meclisi Üyeleri: 21, Albay Muzaffer Yurdakuler İle Görüşme, Cumhuriyet, 5.
- Keyder, Ç. (1996). İktisadi Gelişmenin Evreleri. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, (C. 4), İstanbul: İletişim Yayınları, 1065-1073.
- Landau, J. M. (1978). Türkiye'de Aşırı Akımlar. (Çev. E. Baykal), Ankara: Turhan Kitabevi.
- Lutwak, E. (1996). Bir Uzmanın Gözüyle Darbe. (Çev. E. İ. Polat), Ankara: Yaba Yayınları.
- Mazıcı, N. (1989). Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri. İstanbul: Gür Yayınları.
- Milli Birliğe Doğru. (1961). Haz. Sabahat Erdemir, Ankara: Türk Devrim Ocakları 29 Ekim Beyazıt Ocağı Yayınları.
- Nadi, N. (1958, 8 Ekim). Partiler Arası. Cumhuriyet.
- Özdemir, H. (1993). Rejim ve Asker. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özdağ, Ü. (2004). Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Seyhan, D. (1966). Gölgedeki Adam. İstanbul: Nurettin Uyca Matbaası.
- Siyasal Cepheleşmede Yeni Adım: Vatan Cephesi. (2005). Cumhuriyet Ansiklopedisi, (C. 2), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 334-335.
- Toker, M. (1991). Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, Demokrasiden Darbeye (1957-1960). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Topuz, H. (2003). Türk Basın Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ulay, S. (1968). 27 Mayıs 1960 Harbiye Silah Başına. İstanbul: Kitapçılık Yayınları.
- Uyar, H. (2012). Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi. İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Weiker, W. F. (1967). 1960 Türk İhtilali. (Çev. M. Ergin), İstanbul: Cem Yayınevi, İstanbul.
- 27 Mayıs Hareketi Nasıl Hazırlandı. (1960, 28 Mayıs). Cumhuriyet, 5.

C. Gazeteler

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Ulus

DÜZELTME / CORRECTION NOTICE

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi adlı derginizin 2017 yılı Kasım sayısında (Cilt 7 Sayı:3) yayınlanan “The Effects of VIX Index, Exchange Rate & Oil Prices on the BIST 100 Index: A Quantile Regression Approach” başlıklı makalemizde, sehven hatalar yapılmıştır.

Düzeltilme 1: Çalışmanın sonuç kısmının son paragrafında yer alan Türkçe ifadeler aşağıdaki gibidir:

“Bu bulgu Türkiye’de beklentilerin aksine bu iki değişkenin zıt yönde hareket etmediğini göstermiştir. Dolayısıyla yatırımcılar dolar ile borsaya aynı anda yatırım yaparak portföy risklerini düşüremezler. Oil prices are not a dynamic factor affecting the BIST index. In subsequent studies, the BIST effect of some macro variables such as interest rates and inflation can be investigated.”

Doğrusu ise şu şekilde olacaktır:

“This finding is contrary to the expectations showed that these two variables move in opposite directions in Turkey. Therefore, investors cannot reduce portfolio risks by investing in dollar and stock exchange at the same time. Oil prices are not a dynamic factor affecting the BIST index. In subsequent studies, the BIST effect of some macro variables such as interest rates and inflation can be investigated.”

Düzeltilme 2: Çalışmanın “Genişletilmiş Özet” kısmında yer alan “*In some researches, people who share different social categories such as education level, social structure and attitudes are more likely to establish communication and interaction process than others. One of the strongest social relations established among people at the end of this process is friendship (Blau, 1977; Verbrugge, 1977).*” ifadesi bu makalenin konusuyla ilgili değildir ve makalenin dergiye gönderilen formatında yer almamaktadır. Bu nedenle bu kısmın makaleden çıkarılması gerekmektedir.

ORDU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ODUSOBİAD

Cumhuriyet Yerleşkesi, Cumhuriyet Mah. P.K. 52200
Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi Binası 3. Kat
Sosyal Bilimler Enstitüsü Merkez/ORDU/TÜRKİYE

Tel : 0452 234 50 10 Müdüriyet Özel Kalem 1776
Faks : 0452 226 52 31 sbe@odu.edu.tr

www.odu.edu.tr
sbe.odu.edu.tr